

27.

482

7645

UVA.BHSC

UVA.BHSC

8

ARISTOTELIS STA-
giritæ Moralia Nicomachia

CVM

Eustratii, Aspasii, Michaelis

EPHESII, NONNVLORVMQVE
ALIORVM GRAECORVM EXPLA-
NATIONIBVS,

NUPER A IOANNE BERNARDO FELICIANO
LATINITATE DONATA, ET CVM ANTIQVO
codice collatione, suæ integritati restituta.

PARISIIS

Apud Ioannem Roigny, sub quatuor elementis, in via
quæ est ad D. Iacobum.

Cum Priuilegio Regis.

1 5 4 3

UVA.BHSC

Rácoys par la grace de Dieu roy de Fráce Aux preuost de Paris, seneschaulx de Lyó & Thoulouse, bailliz de Roué, berry, ou leurs lieutenás & a chascun deulx si côme a luy appartiédra, salut. Lhumble supplicatió de nostre bien ame Jehan Roigny libraire iure de nostre bonne ville cite & vniuersite dudi& Paris Auons receue contenáte côme puis nagueres Il a recouuert Eustratij cômétarij in ethica Aristotelis imprime par cy deuant a Venise, lequel il a fai& corriger. Lequel liure de grant vtilite & profit Ledi& suppliant feroit voul&tiers imprimer pour estre vendu & distribue. Et pource que pour le fai& de ladi&te impression conuendra faire audit suppliant plusieurs fraiz, il desireroit voul&tiers deffences estre fai&tes que aultre q̄ luy nayt a imprimer ne faire imprimer iusques au téps & terme de six ans, sur peine de confiscation diceulx & dam&de arbitraire, Nous hūblem&t requerás luy octroyer & impartir nos lettres sur ce necessaires & cōuenables. Pourquoi nous ces choses cōsiderez inclinans a la supplication & requeste dudi& suppliant, a icelluy auons permis & octroye, permectons, octroyons, voulós & nous plaist de grace special & auctorite royal par ces pres&tes quil puisse & luy loise imprimer ou faire imprimer ledi& liure Intitule Eustratij commentarij in ethica Aristotelis, iusques à six ans prochainement venant par telz imprimeurs que bon luy semblera, & icelluy vendre ou faire vendre & distribuer, & en prendre & recepuoir pour ses peines & salaires telle cōmodite & profit quil en pourra trouuer & recouurer sans que aucuns aultres que luy se puissent entremettre dicelluy imprimer ne vendre, sur peine de confiscation de ses liures & dam&de arbitraire. Si voulons & vous mandons & a chascun de vous en droit soy & si côme a luy appartiendra, Que de nos pres&ns grace gre permissi& & octroy vous fai&tes souffrez & laissez ledi& suppliant ioyr & vs& plainem&t & paisiblem&t pour le temps & tout ainsi que dessus est di& & declaire. Et deffences a tous & inhibici&os expressees a tous libraires, imprimeurs & aultres quil appartiendra: que pendant & durant le temps de six ans ilz nayent a imprimer ne faire imprimer & vendre ledi& liure sur les peines dessusdi&tes. Et en cas de desbat ou opposition fai&tes & administrez aux parties oyes Raison & iustice: car ainsi nous plaist il estre fait Nonobstant quelzconques ordonnáces, restrin&tions, mandemens ou deff&ces & lettres a ce contraires. D&ne a foll&bray le vnzi&me iour de Aoust Lan de grace mil cinq cens quarante trois, & de nostre regne le xxix.

Par le Roy, Maistre Charles de Marillac maistre des
requestes ordinaire de l'hostel present.

Signe Coefier.

BIBLIOPOLA LECTORI.

Nnus agitur, opinor, decimus quartus, ex quo literarū formis libros exprimi curamus, quo toto tēpore, opera multa in eo à nobis posita est, vt quę viri docti philosophi præsertim literis ac monumentis mandarunt, laborem ac sumptum magnū impendentes, vndique conquireremus. Cuius rei testimonio esse possunt Alexādi Aphrodisæi, Ioannis grammatici, Ammonij & Simplicij, φιλοσοφήματα, quę cum tam malè de græcis conuersa essent, vt nemo ea attingeret, viros eruditos atque nobis amicos in consilium adhibuimus, quorum diligētia consequuti sumus, vt optimi illi libri & legerentur, & magnum laboris compendium in his libris, in quibus obscurus est Aristoteles, afferrent. De qua quidem opera cum nos plurimum non modò ab his, qui adhuc apud magistros exercentur, sed etiam ab his, qui rerum magnarum scientias habent, amari intelligeremus, curauimus vt Venetiis Eustratij Nicaeni episcopi librorū, quos ad Nicomachum scribit Aristoteles, ἐξήγησις à Bernardo feliciano latinè reddita, afferretur, vt hīc formis illis literarum, quę intra hosce centum annos inuenta sunt, expressa, in manus omnium perueniret. Quod tamen non est à nobis antè factum, quàm à viro quodam erudito legeretur, vt si quid non rectè ab interprete versum esset (nam græcum exemplar, quo vsus est, locis aliquot contaminatum esse audieramus) ex antiquo codice latino, quem diuina quadā forte è bibliotheca illa Sorbonica naçti fuimus, summa fide primum reponeret, deinde quę optimè atque eleganter conuersa essent in libri margine, scriberet. Summa illa sit, vt vnum quasi corpus ex græco atque latino codice tibi compingeremus. Id enim maximè ad tuam vtilitatem pertinere arbitrati sumus. Id quod & in Simplicij commentariis, in eos Aristotelis libros, quos vulgo intelligi noluit, facturi sumus, neque (vt nostræ naturæ ratio comparata est) tuę vtilitati seruire antè desinemus, quàm vitam amiserimus. His igitur quæ nunc damus libenter fruire, & reliqua quę pollicemur, requo interim animo expectato. Vale.

*Talis in bibliotheca
in Tolitana habet
(tur.)*

á.ij.

REVERENDISSIMO ATQVE AMPLISSIMO.
S. R. E. CARDINALI ALEXANDRO FARNESIO
Io. Bernardus Felicianus S. P. D.

MERITO reuerendissime Præful laudi datum Socrati esse memoriæ tradi-
tur: quod cum ante à de cœli, rerumque occultarum natura actione postha-
bita disputarent omnes philosophi, ipse philosophiam de cœlo ad conui-
ctum hominum deuocarit: id est à vanis de rebus altercationibus ad actio-
nem considerandam animos hominum traduxerit: tractandisque præcipue
moribus incubuerit. Nam cum duæ sint philosophiæ partes, vna, quæ in re-
rum cognitione: altera quæ in actione versatur: naturâ comparatū videtur,
vt quemadmodum in ædificij structura vanus omnis labor est, nisi rectè ia-
ta fuerint fundamenta: ita nisi actionis fundamento supposito nulla existere vera contemplatio
queat. Cumque in tres ipsa hæc quæ ad agendum spectat sapientia, partes distributa sit, in eam quæ
facit, vt priuatim, vt in familiis, vt in ciuitatibus bonum consequi agendo possimus: ea quæ ad sin-
gulorum mores attinet, eò præstantior cæteris est existimanda quod quemadmodum nisi funda-
mento actionis rectè prius innixa fuerit contemplatio, vel nulla, vel vana omnis censetur: ita ne-
que domesticam quispiam: neque ciuilem rem bene potest administrare, nisi prius bona morum
disciplina vitam suam rectè instituerit. vt sicut contemplationem actio, ita actionis reliquas par-
tes moralis hæc merito antecedere debeat, amplectendaque in primis sit. In qua quidem tractan-
da licet veteres nonnulli sapientes, & præcipue Socrates ipse, rectè versati sint: confusè tamè id fe-
cerunt vt agnosci potius singula, quàm disci ex eorum libris queant. Aristoteles verò sicut in cæte-
ris & disponendis & perpendendis alios omnes: ita in hac seipsum etiam superauit. alia siquidem
partim concisè & breuiter, partim ambiguè & obscurè nimis tractasse videri potest. In his autem
quæ ad mores attinent, adeò elaborauit, vt non vnum opus, sed tria ea de re sibi scribenda censue-
rit: vnum, quod magna moralia ob id fortasse inscripsit, quod summatim ac generatim de moribus
duobus libris pertractat: alterum, quod quia ad Eudemum scriptum fuit, Eudemea moralia appel-
lauit: in quo latius rem eandem octo libris persequutus est: tertium decem libris distinctum, reliquis
duobus longè clarius atque absolutius: quod à Nicomacho ad quem scribitur, Nicomachiorum
moralium nomē obtinuit: In quo profecto ita simpliciter omnia, ita distinctè ac clarè explicat A-
ristoteles: vt qui in pietate Christiana sit instructus, hos libros non modò non discrepare à religio-
ne cognoscat, sed summopere etiam vtiles ad eam esse existimet: qui verò à pietate prorsus alienus
sit, hæc philosophia induci ad veram nostræ theologiæ cognitionem non difficulter possit. Non
solum enim in hoc opere de agendis rebus, virtutibusque iis quæ in actione consistunt, ea docet
Aristoteles, quæ ad componendos, moderandosque animos nostros maximè faciunt: sed nonnulla
quoque quæ in contemplatione præcipua habentur, de Dei prouidentia, de animorum immorta-
litate adeò manifestè exponit: vt quæ alibi de huiusmodi re obscurius paulò & perplexius dixerat,
declarare aperte hic voluisse videatur. Adde quod adeò accurata est huius operis conscriptio: vt
tam grauitate sententiarum, quàm verborum proprietate referta sit, atque ornata. Quæ omnia cū
mecum saepe cogitarem, huius operis præstantiam summopere admiratus dedi operā, vt quæ ex-
planationes græcorum auctorum in hos decem libros reperirentur, diligenter perquirerem. atque
ita in commentaria Eustratij incidi, quæ in primum huius operis & sextum librum conscripsit:
qui cū Christianus homo erat & pius, tum ita erudite græcum Aristotelis opus explanabat, vt
si qua ab imperitis à Christianorum opinione, id est à veritate discrepare existimantur, ea omnia
consentire maximè ostenderet: & quæ aduersus Platonem institutis suis consentaneè magis, quàm
verè videtur disputare Aristoteles, partim excusaret: partim etiam seruata semper tãti auctoris re-
uerentia conaretur refellere, ipsius scilicet documentum sequutus, qui maiorem veritatis quàm a-
micorum habendam rationem monet. qui sanè propterea adeò placuit, vt demum animum ad id
adiicerim, vt non solum eius hæc commentaria in hos duos libros, sed in reliquos etiam quorun-
cunque aliorum extarent, pro viribus latinitate donarem. Atque hoc mihi faciendum duxi, non
quod non multa etiam à latinis in hoc Aristotelis opus bene scripta fuerint: sed quia cū illi tum
latinum Aristotelem explanandum susceperint, vt necesse ipsis fuerit, illi interpretationi, vt cūque
sefe habuerit, suam accommodare sententiam: tum multa à Græcis acceperint: futurum esse spera-
bam, vt si græcus explanator græca Aristotelis verba explicaret, nihil esset, quod ex interpretatio-
nis varietate esset ambiguū: & quæ illi rectè acceperit, in fonte ipso clarius conspicerentur. Sed
hæc in re non pauca mihi difficultatem attulerunt. Primum, quod verba ipsa Aristotelis noua in-
terpretatione mihi erant latina faciendā, quò exprimerentur nonnulla, quæ græcā explanationem
alioqui

alioqui non potuissent admittere: Deinde quod cum duplicia quaedam commentaria quae partim eadem, partim diuersa esse videbantur, in secundum, tertium, quartum huius operis libros, mutila illa quidem ac diuisa reperissem: mihi opus fuit, non tam eorum vertendorum, quam componendorum laborem suscipere. Nam cum utraque exemplaria manca esse viderentur, dubiumque haberent auctorem: nulli crimini mihi esse dandum existimaui, immo operae precium me esse facturum duxi, si non modo ea mutuo inter se connecterem, locisque suis accommodarem: verum etiam quae in his obscurius fuerant significata, paulo clarius explicarem: Tum, id quod in aliis quoque libris à me fuit seruatum, versuum Homericorum, caeterorumque poetarum exempla multis locis adderem: diuersasque lectiones quae aliquando innuebantur, aliquando praetermittebantur, subiungerem. Quae sane sicut faciebant, ut melius ac facilius, quod tamen sine arrogantia dictum sit: ex latino quam ex graeco exemplari intelligi omnia possent: sic graecorum auctorum sententiam nulla ex parte immutabant. Postremo illud accessit, quod in utrisque his interpretandis, hoc est Aristotele & commentariis ita mihi esse attendendum sententiis existimaui, ut à verbis tamen non recederem: & ita verba sectanda ut à sententiis mea non aberraret oratio: si modo graecus scriptor, graecusque explanator ex interpretatione hac mea esset agnoscendus. Id enim interpretis munus esse praecipuum iudico, qui aliorum sensa non sua facere, sed explicare aliis proposuerit: ut & sententiam assequatur, & eo modo etiam si potest, quo ipse auctor usus est, verba conetur exprimere: ut quoad eius fieri potest, non multa legendo graeco & latino auctore in percipienda sententia sit vacillans. non tam enim refert aliquando quid dicatur, quam quo modo dicatur. At dum hoc conarer efficere, duabus de causis rem hic mihi esse difficiliorem sensi, quam in quouis alio opere interpretando: vna, quod opus hoc cum de rebus ipsis exquisite agat, multos verborum ambitus, multaque extrinsecus verba admittere sine periculo variandae sententiae non facile poterat: altera, quod tam multa verba in se habebat partim conficta, partim de communi consuetudine ad exprimendam rem qua de agitur, detorta: ut vel mihi idem in latina loquutione esset faciendum: vel obscuriora omnia & confusa essent euasura. Sed si id facerem, non defuturos esse reprehensores videbam, qui adeo purgatas aures haberent, ut nihil nisi quod elegans, emunctumque esset, audire aequo animo paterentur: quique ob pauca quaedam verba totum opus negligendum putarent. Verumtamen mihi ita faciendum duxi, ut diluciditati rei in primis consulerem: potiusque crimen subirem quod non eleganter, quam quod obscure graecos hos auctores vertissem: propterea quod cum de rebus his in libris agatur, atque illis ad vitam humanam maxime necessariis, non mediocris iactura erat facienda, si confusio aliqua, atque ob id obscuritas in sententia oboriretur. Hoc autem dico non ut quid assequutus fuerim in praesenti opere, ostendam, sed quid assequi voluerim: ut si id aut ob difficultatem rei, aut ob ingenij exiguas vires non potuerim, in eo tamen reprehensionem euitem, quod proposuerim. Nam hac in re moderari me ita conatus sum, ut imitandum mihi esse ipsum Aristotelem existimarim: ut partim componerem nonnulla nomina parum usitata: partim usitata in aliam significationem inusitatam deflecterem. Illius generis sunt paruiperichitas, & hominiloquus: huius, operatio & inuitum: & nonnulla alia huiusmodi. Quod ea potissimum causa fecimus, ut & sensus intellectio nulla ambiguitate posset confundi, & modus loquendi auctoris aliqua ex parte agnosceretur. Nam paruiperichitans tam eum qui paruas ob res periclitatur, quam qui parua pericula subit, potest significare: & hominiloquus esse is potest tam qui de hominibus libenter loquatur, quam qui de hominibus admodum sibi esse loquendum censeat: ut si pluribus verbis fuissent explicata, minus essent significatura. Tametsi hac in re audaciores nos reddidit explanatorum tum commoditas, tum necessitas: ut & si nouum aliquid commenti essemus, id parum absurdum esset futurum, cum explanator adesset, qui omnia postea statim plana faceret: & si nouitatem euitantes pluribus verbis aliquid huiusmodi expressissemus, cum verba haec ab explanatoribus explicentur, nullus explanationi relinqueretur locus. Si praeterea usum virtutis pro operatione posuissem, quod nonnulli elegantiores solent, ipse sibi Aristoteles minime videretur constare: qui in quarto huius operis libro nullum esse virtutis usum, si proprie loqui velimus, asserit: in quinto vero esse quidem usum quendam virtutis dicit, sed eum iustitiae tantummodo videtur ascribere. Si ite voluntarium & inuoluntarium pro spontaneo & inuito dixissem, idem contigisset: quippe cum de pueris & brutis etiam dicendum esset, quae nulla, ut ipse inquit Aristoteles, voluntate operantur: ut si id fieret, idem futurum esset inuoluntarium, quod voluntarium. nam si quod à pueris & brutis sponte fit, quia sponte fit, voluntarium est: idem quia à nulla voluntate proficiscitur, inuoluntarium quoque fit, necesse est, quod ἀβούλητον dicitur: id quod absurdissimum proculdubio erat futurum. Si vero verborum ambitu uti voluissem, cum saepe eadem repetantur, obscurior sine dubio res ipsa euasisset. Quocirca boni consulendum duco, si quid eiusmodi offenderit, nonnulla enim

interpretis munus.

*paruiperichitans.
hominiloquus.*

inuitum.

ā. iij. sunt

sunt: dummodo id factum fuisse cognoscatur, ne tam egregij auctoris sententia, tam præclarique operis utilitas aliqua verborum obscuritate impediretur. Cæterum cum ad laboris huius mei calcem iam peruenissem, amici me ad tam præclari operis editionem incitabant: & præcipue Donatus Rullus: qui sicut harum rerum est studiosissimus, ita viris omnibus ferè & eruditione, & auctoritate præstantissimis est longè carissimus: mihi verò ob morum probitatem, ingeniique elegantiam adeò carus & amicus, ut negare ei petenti quicquam non possim. is ut de editione cogitarem, potissimum effecit. Sed ne sine idoneo tutore in publicum exiret, id dono mittendum amplitudini tuæ Reuerendissime Farnesi, dicandumque duxi. Maximarum enim laudum tuarum fama permotus iandiu tanta tui admiratione sum affectus, tantaque te obseruantia sum prosequutus, ut debere me tibi quàm plurimum eo nomine existimarem. Tu enim, ut generis nobilitatem familiæque claritatem prætermittam, quæ sicut notissima omnibus est, ita longiorem in præsentia orationem requireret: iuuenis adhuc cum sis, eo ingenio præditus es, ita moribus institutus, ita literarum, scientiarumque studiis flagrans, ita supra ætatem disciplinis eruditus, ut senilem animum præ te ferre videaris. id quod & in ista ætate in qua plerique voluptatibus illici consueuerunt: & in ista opum affluentia & gloria, quæ vel sapientissimorum quandoque animos labefactat ac turbat, magna dignum admiratione multis videtur. Illud tamen mihi admirationem maiorem affert, quòd tū in ista ætate, id quod aliis vix longo vitæ usu potuit contingere, adeò rebus gerendis idoneus euaseris, ut in maximis negociis semper verferis: honestissimasque legationes de grauissimis rebus proximè ad summos reip. Christianæ principes præclarissime obieris: tum in ista maximarum rerum assidua tractatione districtus, quæ à studiis vel studiosissimum quenque posset auocare, nunquam literarum studia intermittenda tibi esse censueris. Indicio sunt eruditissimi atque optimi viri, quos tu semper in variarum scientiarum genere præstantissimos tecum habere voluisti. nam ut alios in præsentia omittam, testes esse locupletissimi possunt, partim Marcellus Ceruinus, quem insignis & eruditio & integritas effecit, ut summi pontificis Aui tui. S. in collegium Cardinalium honestissimè cooptarit: partim Bernardinus Maffeus, qui cum alia singularis suæ eruditionis monumenta summa cum laude posteris est relicturus, tum historias, quas elegantissime doctissimorum hominum iudicio conscribit. Accedit quòd virtutes has tuas tanta morum humanitate condis, ac liberalitate illustras, ut omnium tibi conciliare vel alienissimorum animos possis. omnes enim ad magnitudinem virtutum tuarum spectantes, quæ ex ista ætate iam emicant, in eam spem inducti sunt, ut non diffidant fore, quin si ita progressus fueris, magnæ utilitati & gloriæ Christianæ Reip. aliquando futurus sis. Quocirca cum ut maximum animi mei erga te studium, maximamque obseruantiam aliqua ex parte significarem, laborem hunc meum tibi offerendum censui: tum quia nemini aptius dicari opus de virtutibus posse videbatur, quàm ei qui & ea vitæ institutione esset, ut moralium disciplinarum studio potissimum delectaretur: & ea dignitate, ut non tam discendo, quàm agendo huiusmodi studiis sibi esse incumbendum censeret: & ea humanitate, ut benignè id suscipiendo auctoritatem non mediocrem ei apud omnes esset allatura. Qua in re supra quàm sperare potuissem, mihi res cessit. Dum enim hoc studeo, optatissimæ mihi rei alterius oblata occasio est: ut sapientissimo atque integerrimo Card. Contarenno, quem semper mirum in modum ob eximiam eius sapientiam, vitæque sanctitatem obseruo ac veneror: cuique ob beneuolentiam, qua me semper & prosequutus antea est, & in præsentia prosequitur, debeo quàm plurimum: nunc nouo beneficio obstrictus debere multò amplius velim. Is enim nunc quantam erga me humanitatem præ se tulerit, amplitudo tua optimè nouit: apud quam sua commendatione, atque auctoritate honestare munusculum hoc nostrum amplissime voluit. Tu verò non solum libentissime, quæ tua est humanitas, id admisisti: sed me insuper tua liberalitate ac munificentia prosequi voluisti: ut intelligerem scilicet, ac re ipsa experirer, quod iandiu constans omnium fama de te prædicabat: maioraque in dies de te esse speranda non dubitare, cum in adolescentia virtutis eius, id est liberalitatis munere splendidissimè fungereris, quæ aut reliquas omnes continet, aut certe sine reliquarum consensu esse nullo pacto potest. multum sanè dignitatis tuæ ac virtutis splendor & gloria à principio me tibi deuinxerat. Multò magis tamen quodam modo affectus sum, vbi cognoui libenti te munusculum meum, hilarique animo suscepisse. Tunc verò maximo me ac triplici nodo obligatum tibi esse sensi, cum ita promptè liberalitatis tuæ munere me impertiuisti: ut & humanitatis, benignitatisque beneficio iuueris, & iudicio decoraris. Nam licet in me non mediocre iandiu rei familiaris onus incumbat: non tam mihi gratum fuit quòd meæ indigentia succurreris, meque tua hac liberalitate aliquantulum subleuaris: quàm iucundum, quòd me non indignum esse existimaris, in quem tua benignitate ac liberalitate vtereris. Id enim tam magnum esse sentio, ut omni commodo, utilitatisque anteponendum sit: cum mihi occasionem esse oblatam videam, ut ad maiora aggredienda, quæ digniora sint, ut sub tuo

tuo nomine publicentur, inuiter atque inciter. Reliquum igitur est, ut & ego tibi quas possum, gratias habeam: & tu opus hoc iam excusum atque in publicum sub tua tutela prodiens, qua cœpisti, humanitate suscipias. quod sanè ut non sine vsura aliqua ad amplitudinem tuam rediret curauit. Nam dum excuderetur, ego moralis institutionis huius quæ & totius philosophiæ fundamētum est, & religioni Christianæ maximè accommodata, sanctitatem admiratus nullo pacto mihi committendum censeui, quin opus tam egregium præfatione aliqua illustraretur: quæ compendio quasi quodam nō tam quid proponat his in libris Philosophus, & quo ordine progrediatur: quàm eius doctrinam non modò à Christiana pietate non discrepare, sed admodum utilem quoque esse declararet. atque ita hac de re præfationem qualiscunque ea futura esset, in hos moralium libros, comminisci sum conatus. quam licet ita tumultuariè conscriptam non iniucundam fore amplitudini tuæ sperauimus: primùm quòd ab eo proficiscitur, qui te summo opere obseruat: deinde quòd ex his Aristotelis libris penè tota sumpta est, ut suppeditasse ipse hinc cunctas rationes videatur: tum quòd cum verum eius sit argumentum & pium, in huiusmodi rebus non tam exactè tractasse aliqua, quàm innuisse satis esse quandoque existimari consuevit. Vale.

Ad reuerendiss. atque ampliss.

S. R. E. CARDINALEM ALEXANDRVM FAR-
NESIUM IOAN. BERNARDI FELICIANI IN MO-
RALIA ARISTOTELIS PRAEFATIO.

De duplici hominis felicitate, dupliciq; eius uita actiua & contemplatiua: ad quas nos præcipuè in hoc opere instruit Philosophus.

Niue cuiusque rei substantia consideratur, quatenus ab efficiente causa produ-
citur, ex eaque procedit: perfectio uero, quatenus ad causam res producta
conuertitur, eamque imitatur. unde cum à Deo summo opifice omnia quæ
uniuersum hunc mundi uisibilis ornatū constituunt, in lucem fuissent pro-
ducta: cæteris datum est, ut in sua quidque natura persistens, sibi que insitum
à principio statum conseruans tacito quodam naturæ ordine ad auctorem
suum referretur, atque ita perfectionem cōsequeretur suam: solus homo ita
creatus est, ut & in perfectione sua permanere, & ab ea exturbari pro arbi-
trio suo posset. Nam primùm ex materia quatuor simplicia corpora producta suas sedes & quali-
tates non præter naturam suam immutata perpetuò retinent: & ubi in commixtionem uenerint,
primum concretorum genus producant: quod quanuis uita careat, uitarum tamen subiectum pri-
mum esse incipit. Commixtum enim deinde ex elementis corpus ad animam uetabilem susci-
piendam idoneum fit: unde plantarum ac stirpium genus existit, quæ suam naturalem perfectio-
nem, nisi materiæ aliquo defectu impeditæ nunquam deserunt. His succedunt brutæ animantes,
quæ præter uetandi uitam & alendi, sentiendi uim quoque adeptæ sunt. hæ simili modo natu-
rali tenore progredientes bonum à natura sibi inditum deprauare non possunt. Quæ omnia sanè
dum id quod à summo opifice acceperunt, perpetuò conseruant: ad eum conuerti quātum in ipsis
est, eumque imitari ac laudare quodam modo dicenda sunt. ut si quis quemadmodum Stoicis &
Epicuro placebat, siue bene uiuere, siue conuenienter naturæ uiuere, siue bene esse affectum, feli-
citem esse dicat: ad omnia hæc felicitas quoque peruentura sit. At homo post omnia, siue ut re-
ctius dicam, ante omnia: quippè cum causa eius omnia effecta fuerint: quasi perfectio uniuersi cō-
stitutus est: qui præter alias omnes uitas rationali anima præditus sensum intellectui conueneret,
omniaque alia quæ sub se sunt, in se haberet: quò omnia ad primam illam causam conuerteret, ac
re uera perficeret. Perfectus enim ipse à principio creatus nullo habitu caruit: sed sapientia etiam
ipsa præditus non cogitando solum, sed intelligendo etiam uniuersales res ipsas sine ullo medio
simplici intellectus appulsione percipiebat: ut non immeritò fortasse Platonici species rerum ante
sensibilia in anima ei inditas fuisse censuerint: quippè cum nondum ad intelligendum sensibus in-
digeret. Quia uero nō sicut reliqua, naturali incitatione ferebatur, sed uoluntaria electione motus
suos dirigebat: effectū est, ut ab inferioribus illectus quæ ratione sursum debebat attrahere, uitam
sensualem cōcupierit: legemq; acceptā transgressus de fructu scientiæ boni & mali, id est, malū sub

â. iij. Specie

specie boni degustarit: atq; ita crassitudine mortalis corporis obnubilate in sensum delapsus quasi e centro ad circumferentiam diffusus, exterior ex interiore fuerit effectus, in potentiamque ex actu incidit. Postea enim habitibus omnibus exturbatus nihil in se habuit, nisi ut pro vitarum studio & exercitatione in eius naturam penè transformaretur, in quod incubuisset. Nam si ut etiam in nono horum moralium libro inquit Aristoteles, singuli ea in re cum amicis versari volunt, idque exercere in quo essentia sua consistit: qui vegetationi & nutritioni nullius alterius sensum habens totus vacat: is licet faciem hominis circumferat, planta potius esse & arbor, quam homo est existimandus. Qui sensibus item ita deditus est, ut ex ipsis tantummodo vitam traducat: cum credendum est etiam si erectam hominis formam adhuc habeat, in brutum aliquod animal euasisse. Quemadmodum si ex ratione & sensibus uiuat, homo: si ex ratione sola sopitis sensibus, verus homo efficitur. Duplicem enim hominem in his moralium libris intelligit atque agnoscit Aristoteles: alterum, qui ex anima constat & corpore, quem hominem tantum appellat, qui videlicet sensus & irracionales facultates moderando ciuilem euadit: quem nos exteriorem nuncupamus: alterum, quem non hominem solummodo, sed cum additione verum hominem, & diuinum quid vocat: quem interiorem dicimus & perfectum. Perfectio siquidem in mundi huius fabrica, eiusmodi est, ut inferius semper cum superiore connectatur, ut rerum productiones à prima causa conexa quadam serie progrediantur. omnia enim etiam bruta ut ipse in septimo inquit, diuinum quid in se insitum habent, id est, diuinam quandam illustrationem, quandamque rationis & intellectus notam, qua operationem ex virtute summam atque optimam iucunditatem esse sentiunt: licet postea defectu naturæ voto frustrentur, in suaque natura persistent. Nam quæ in homine sunt irracionales facultates, non ea sunt natura, ut ratione penitus careant, ut ipse in primo manifestè declarat: sed quantum rationem ex se non habeant: rationales tamen in eo sunt, quod rationi subiecti, eique possunt obtemperare. Atque ita fit, ut irracionales hæc facultates dum in brutis sunt, perfectionem adipiscantur suam, si in sua natura persistent, ad vestigiumque illud rationis & illustrationis quod insitum habent, peruenerint: dum verò sunt in homine, tunc perficiantur, cum rationi obtemperarint. Nam ratio etiam ipsa non contenta esse debet si inferiora tantummodo rexit, sed ascendere etiam ipsam ad intellectum necesse est. sicut enim irracionales facultates in nobis si in sua irrationalitate permaneant, imperfecte sunt, & tunc perficiuntur cum subditæ fiunt rationi: ita ratio si in se maneat & non ascendat, imperfecta est. Neque audiendi illi sunt, qui vnumquodque in sua natura conseruandum censent: & quemadmodum si equum aut bouem quis è natura sua deiceret, equum & bouem non perficeret sed corrumpere: ita si homo vel corpus suum negligat & castiget, vel animam suam ad superiora attollat, non seruare eum naturam hominis asserunt, sed deprauare: id quod & primæ hominis fabricæ, & Aristoteli etiam ipsi manifestè repugnat. natura enim vera hominis non hæc est, in quam est delapsus, sed ea quam amisit, in quam est restituendus: ut si corpus, cuius ut in octauo ipse affirmat, amicitia ad animam est, ut serui ad herum, instrumenti ad artificem, animæ contumaciter resisterit: coercendum sit ac castigandum, contumeliaque afficiendum. Sicut D. Paulus & alij multi sancti viri fecisse conspiciuntur. Animam verò non in humanitate hac relinquendam esse, sed ad diuinitatem attollendam, ut in intellectus naturam per habitum euadat, contra horum vanas suasiones Aristoteles quoque ipse in decimo his verbis manifestissime ostendit. Neque verò, inquit, oportet quemadmodum nonnulli monent, vnumquemque cum sit homo, humana, & cum sit mortalis, mortalia cogitare: sed quatenus licet, immortalem se reddere: omniaque efficere, ut ex præstantissimo omnium quæ in ipso sunt, vitam traducat. id autem esse etiam vniuersumque videretur, siquidem præcipuum & melius est. quocirca absurdum esset si non suam quisque, sed alicuius alterius vitam expeteret. & paulò superius: non enim quatenus homo ita uiuit, sed quatenus diuinum quid in ipso inest: quanto autem id præstat composito, tanto quoque eius operatio ab operatione distat, quæ ex alia virtute existit. Quod cum inquit, quid aliud facit, quam veri hominis vitam eam esse declarat, non quæ humana est, id est, compositi hominis & exterioris, qui aliquatulum moderatis sensibus utitur: sed eam quæ à mortalis animalis contagione nos ita nititur separare, ut immortalibus similes efficiamur, deique similitudinem amissam adipiscamur. Nam cum homo duplex sit, exterior & interior, id est, alter ex ratione & sensibus, alter ex ratione sola constans: & in composito fieri possit, ut vel ratio, sicut naturale ipsi est, in sensus principatum obtineat: vel sensus præter naturam rationem sibi obsequentem habeant: fit, ut tres præcipuæ vitæ inter homines euadant, quæ in primo libro ab ipso commemorantur: voluptaria, ciuile, & contemplatiua: seu ut D. Paulus appellat, carnalis, animalis, & spiritalis. Sed quia voluptaria & carnalis, Sardanapali & pecudum non hominis propria est: & cum perturbationibus tota dedita sit, ordinem parui huius mundi disturbat ac perimit: omittenda est: inter pecudesque qui ea utuntur, potius quam inter homines sunt reiciendi. De duabus

bus reliquis quæ homini conueniunt, ad perfectionemque eius spectant, nonnulla quæ non ab re futura esse existimo, in præsentia differenda nobis sunt. Duplices hæc vitæ duplicem quoque hominis felicitatem constituunt, alteraque alterius præparatio & quasi fundamentum est. Nam cum homo primum diffusus extrâ sit, sensibusque & corpori immerfus, ciuili virtute & actiua indiget: quæ ne in bestiam euadat penitus, sensusque totus efficiatur, moderationem ei iniiciat, quodque rationis est, rationi, quod sensuum, sensibus tribuat: ita videlicet, vt brutis affectibus aliquantulum indulgeat, cum modo tamen & regula rationis: vt ea liberam habeat potestatem, dominatrixque sit, affectibusque omnibus quasi ministris imperet, eisque vtatur quomodocunque voluerit. Deinde verò vbi ita præparatus homo est, ad alteram suscipiendam euadit idoneus: quæ cum veri hominis virtus sit, quod rationis est rationi tribuens, quod sensuum & corporis est, in naturam animæ purificat, & à brutis affectibus penitus liberat: ita vt perturbationum omni sorde expurgata ad contemplationem festinet, penetrataque materia ac carnali hac nebula ad diuinam naturam ascendat. Vnde etiam priorem illam virtutem humanam in primo appellat, eò quòd hæc diuina sit: & illa homo diffusus ad exteriora permaneat, hæc ad interiora se retrahat ac colligat. Neque tamen in vtrisque rationis idem munus esse censendum est. in actiua enim ratio deorsum ad affectus moderandos ac regendos, sibi que subiiciendos spectat: in contemplatiua sursum attollitur. Cum enim rationalis anima, vt ipse in sexto inquit, duas habeat facultates, alteram qua scit & circa necessaria atque ea versatur, quæ semper eodem modo sese habent: alteram, qua consultat & ratiocinatur circa ea quæ contingunt, & aliter atque aliter euenire consueuerunt: illa superiore, quem cõtemplatiuum etiam intellectum vocat, in contemplatiua, altera in actiua vtitur, qui actiuus intellectus nuncupatur. Neque verò hîc contemplatiuam vitam seu virtutem eam intelligendam velim, quæ cognitioni & speculationi cuiuslibet operam dat omissis moralibus actionibus, ac neglectis: sed eam vt Eustratius quoque in primo significat, quæ bonas morales actiones subsequens sopitis ac penè sublati affectibus cognitiones omnes ac speculationes in eum finem dirigit, vt in Dei cognitionem & amorem veniamus, ibique acquiescamus: adeoque operantem habet voluntatem, vt nonnulli grauissimi illi quidem theologi beatitudinem non in intellectu, sed in voluntate etiam primò esse contendunt: & duo semper respicit, inferiora, vt nos ab illis mundos ac puros conseruet, magisque ac magis abstrahat: superiora, vt nos illis similes reddat, atque ita perficiat: quippe cum intellectus eorum sit, quæ sunt ad aliquid, perfectionemque tunc assequatur suam, cum attollitur, intelligibilibusque rebus applicatur. Nam cum actiua tanquam fundamentum sit, contemplatiua vt tectum: absurdum esset, si vel tectum sine fundamento, vel fundamentum sine tecto constitueremus: vel ita vtrunque locaremus, vt neque tectum fundamento, neque fundamentum tecto corresponderet. id quod illi profecto faciunt, qui vel nulla cura morum habita, vel deprauatam morum rationem sequuti scientiæ alicui rerum & speculationi incumbunt, contemplatiuam vitam exercere se existimantes: qui sanè ridiculi sunt: cum enim principium nõdum attigerint, ad finem se peruenisse opinantur: à quo tamen longius abesse sunt existimandi, quàm rudes aliqui cerdones qui moribus tamen aliquantulum studeant: quòd illi quotidianis vite flagitijs ab ingressu semper, & primo gradu sese arcent: hi cum fundamentum iacere nitantur, in graduque iam sint, aptiores proculdubio ad contemplationem sunt, quàm quibus alioqui vel celeberrimus philosophus moribus destitutus. Licet enim contemplationis cognitio natura actionem præcedat, sicut tecti consideratio fundamentum: quantum ad nos tamen spectat, actio ipsa & operatio moralis principium omnium est, quin ipsam quoque actionis cognitionem antecedit. Nam si vt in primo libro ostendit, neque pueri, neque qui sicut pueri perturbati affectionibus sunt, & principia non habent, vt intemperantes, idonei ad moralem disciplinam percipiendam non sunt, nisi prius in morali aliqua actione assueuerint, quò assentiri rationibus valeant: nisi prius operentur homines, doceri nullo modo possunt: quippe cum rationes omnes quæ ad finem tendunt, sine peruerso partim nõ percipiuntur, partim falsæ esse videantur. Sicut enim in decimo docet, oratio & doctrina non in omnibus vim habet, sed oportet vt præculta auditoris animus sit ad rectè & gaudendum & odio prosequendū, non secus ac terra quæ semen sit nutritura: si enim præculta sit, fructū fert: sin minus, & spinas producit, & frumenti semen iniectū corrumpit, ac perdit. sic animus noster nisi prius curatus fuerit, falsaque opinione expurgatus, veritatē vel nullo pacto admittet, vel si modo id aliquando cõtingat, frustra admittet. prauus enim non rationi, sed violentiæ & necessitati cedere consuevit. Quocirca quia prauus & puer neque scire nisi operaretur prius, neque operari nisi sciret quid sibi faciendum esset, poterat, nisi cogere: & qui cogere volebat quasi inuidus & malignus odio ab omnibus habebatur: inuentæ sunt leges, vt ipse item in fine decimi inquit, quæ licet hominibus in vnâ ciuitatem collectis bene agendi necessitatē imponerent, odiosæ tamen ac moleste minimè essent futuræ: quò sub bonis institutionibus assueti homines idonei ad morales disciplinas

disciplinas frugalitatemque discendam efficerentur, qua præculti & præparati rectè omnia ad contemplationem tendentia intelligere valerent. Temperantia siquidem seu frugalitas, quam *σωφροσύνη* vocant, ut in sexto ait, ea præcipue est, quæ prudentiam & eam opinionem in animis nostris conseruat, quæ ad agendas res spectat, id est, finales rerum agendarum causas, ut honestum & bonum vnumquodque nobis esse videatur. qui enim dolore vel voluptate perturbatus est, nihil huiusmodi rectè percipit. Adde quod ea quoque peruerse in contemplatione intelligit. quæ huiusmodi morum institutioni respondent: ut est, de creatione mundi, de immortalitate animæ, de providentia dei, de resurrectione, atque aliis huiusmodi, quæ morali vitæ rectè institutæ ita annexa sunt, ut quanto quis moribus magis est deprauatus, sensibusque inuolutus, tanto minus ea probabilia existimet. Ut cur pueri cum esse mathematici possint, naturales aut sapientes non possint, ut in eodem hoc sexto inquit: inde etiam causa sumi valeat, non tam quod experientia careant, quam in huiusmodi disciplinis opus est, quàm quod ex perturbationibus vitam traducere consueverint, perturbatio autem ut ipse etiam in eodem hoc libro asserit, non de circulo aut triangulo atque huiusmodi mathematicis, sed alias in nobis opiniones corrumpat. Pro certo enim habendum illud est, duas has vitas actiuam & contemplatiuam ita inter sese correspondere, seseque ita mutuo consequi: ut si altera sit praua, prauam quoque esse alteram: si altera sit bona, alteram quoque esse bonam necesse sit. Nam si quis hominem esse natum existimet, ut cum iumentis saginetur, venenique indulgeat: is quid de immortalitate sua cogitare vnquam poterit? Quid de mundi creatione in mentem eius cadere & intelligentiam posse credendum est, qui sine vlla consideratione virtutis quasi perpetuo quodam torrente delatus ita viuit, ut quo quis modo vitam traduxerit, non laborandum esse censeat? Qui verò rapienda sibi esse aliena, & adulterium, aliaque flagitia committenda in vita existimat, rationes de Dei providentia nullo modo admittet. At qui animo neque vnquam à vitiis resurrexit, neque esse resurgendum ad contemplatiuam opinatur, resurrectionem corporis capere quo pacto queat, non video. Actiuæ siquidem vitæ perfectio contemplatiuæ perfectionem nobis manifestat: Ut regula morum puritatisque atque integritatis vitæ si quis uti ad dignoscendam speculationis veritatem in vnaquaque philosophorum secta voluerit, minus erraturus sit, quàm si ea neglecta ad rationis examen deueniat. Nihil enim aliud omnes philosophorum scholæ mihi videntur studuisse, quàm ut hominem ad perfectionem vtriusque huius vitæ institutionibus reducerent. Sed quauis illi multum diuque per tot secula, totque nationes laborarint: nihil vnquam tamen efficere potuerunt. præter enim quàm quod in via plerique aberrabant: adeo difficilia dogmata & laboriosa inueniebant, ut & ea percipere ingenij non mediocri esset, & assequi laboris non exigui. nam vix vnus atque alter reperiebatur, qui toto æuo laborans eam perfectionem licet humanam atque imperfectam consequi posset: miraculumque esse videbatur, si in toto orbe vnus per singulas ætates claruisset, qui philosophi vitam traduceret. Posteaquam verò Christi Dei nostri benignitas nos illustrauit, sapientiaque sua ad exteriora diffusos quasi erraticas pecudes ad interiora reduxit: effectum est, ut omnes euaserimus dociles Deo: omnesque tam pueri quàm senes, tam feminae quàm viri, tam serui quàm liberi fieri perfecti philosophi breui valeamus. duobus enim charitatis præceptis & fide instructus quilibet tam ad actiuam quàm ad contemplatiuam bonitate & veritate paratissimus euadit: ut gloriandum nemini amplius sit, id quod sapientes nonnullos fecisse memoriæ proditum est, quod vir natus sit, & non mulier: quod Græcus & non barbarus: quod Atheniensis & non ex alia Græciæ ciuitate: cum neque viri neque mulieris, neque Græci, neque barbari, neque Atheniensis, neque alterius cuiuspiam vllum discrimen sit ad felicitatē hanc religionis nostræ quæ sola vera est, capessendam: sed omnes in Christo vnum simus: ad philosophiā cuius omnes, modo velimus, admittimur. Cum enim tribus præcipue rebus erudiri homines consueverint, timore, spe, & virtutum exercitatione: in hac communi omnium ciuitate, quæ est ecclesia, tribus quoque his dispensationis nominibus Deus in sacris eloquiis nobis sese manifestauit. nam & ultionum Deus dicitur, ut terrore nos pœnæ coerceat: & salutis Deus, ut spe gloriæ nos erigat: & Deus virtutum quoque appellatur, ut per exercitationem virtutum quasi in nobis habere Deum existimantes ad perfectionem nostram festinemus, quæ vera philosophia est. Sed enim quia video apud nonnullos ex nostris philosophiæ nomen adeo male audire, ut non solum vtilitatem aliquam ad vitam hominum peruenire ex ea non opinentur: sed nocere etiam, & religioni nostræ, id est, veritati repugnare eam existiment: venia ab his mihi impetranda est, paceque ipsorum dicendum: primum me hic philosophiam appellare nō ea quæ falsa præcipiat, quæque fallacibus tantum captionibus discipulos exerceat suos, ut tanto magis in ea profecisse videatur, quanto magis quis & promptius ad veritatem impugnamdam fuerit instructus: ab hac siquidem cauendum D. Paulus etiam monet, ne per philosophiam seducamur: sed eam, quæ rectè & in cognitione rerum verum & falsum indagat: & in actionibus vitæ bonum

bonum & malum inquirat & docet. hæc enim quantum rerum creatarum, & naturæ perscrutatione illustrare animum nostrum possit, si morum moderatio non negligatur, D. Paulus idem testatur, cum inquit: qui cum Deum cognouissent, non sicut Deum glorificauerunt, sed euauerunt in cogitationibus suis. & paulò post, repleti omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, inuidia, homicidio &c. quasi declaret manifestè non modo non repugnare diuinæ illuminationi philosophiam: verùm efficere etiam posse, vt in Dei cognitionem veniamus, si rectè eam & sincere fuerimus persequuti: id est non tam verbis & disputatione quàm actionibus & vita eam tractauerimus. Neque enim referre multum existimari, modò sciat quispiam, certissimisque rationibus persuasam habeat veritatem, si explicare aliis rationes non potuerit: quippè cum id in facundia non ignorantia attribuendum sit. Hi enim rationes intelligunt sibi tantum, cum re non verba bene & operantur & cõtemplantur. qui verò in rationibus sunt exercitati, plerunque cum translationem vitæ negligant, in earum ostentatione euanescent, cumque aliis nitantur suadere, seiplos imperuassos semper relinquunt: tantoque maiore digni reprehensione sunt, quòd negligentia & vitio proprio rei præclarissimæ, id est, philosophiæ infamiam apud omnes conciliant. Nam vt in præsentia reliqua philosophorum, qui subinde iuuare genus humanum ope hac diuina pro viribus conati sunt, documenta præmittant: hæc doctrina Aristotelica quàm integra, quàm absoluta, quàm exquisita, quàm sincera, quàm sancta sit, dubitare neminem existimo, qui modo in ea nõ temere & in diligenter fuerit exercitatus. Si enim moralis huius operis perfectionem consideremus omittamusque candidissimum verborum ornatum, acutissimam argumentorum collectionem, grauissimam sententiarum declarationem quibus omnibus cum alibi cõsuevit, tum hic potissimum vitur Aristoteles: velimusque integritati tantum actiuæ & contemplatiuæ vitæ quas hic instituit, animum aduertere: nihil inueniemus, quod expurgandarum animæ sordium diligentia æquè ad Christianum apicem deducere homines possit: non vt eum quidem consequantur, tantum tamen ab eo absint, quantum in eo nondum constituti sint: nihilque quod animum nostrum humana videlicet ratione ita attollat, hominemque exterius constitutum ita moderetur, vt ad suscipiendam supremi intellectus Dei que illustrationem, nisi ipse repudiet, aptissimus reddatur.

Cum enim duplicem hominem, sicut diximus, intelligat: alterum, qui ex anima & corpore constat, qui exterior homo est: alterum, intellectum solum: vocat autem intellectum, rationalem vitam, qua homo interior euadit, quem verè & primo & maximè hominem esse statuit: duplicem quoque felicitatem eius inuenit, vnã intellectualem & perfectam quam contemplatiuam nominat, de qua in decimo libro qui finis huius operis est, vt pote summam omnium virtutum circumscriptione, tractaturus est: alterã actiuam, quæ cum externis rebus existit, quam in primo libro quænam sit, inquirat: atque eam operationem ex virtute in vita perfecta esse definit. quæ quidem operatio quia & corpore indiget & externis, id est, vegetatione sensuum, sanitate, robore, pulchritudine, nobilitate, diuitiis, amicis & cæteris fortunæ bonis: vnde acquiratur considerat. & licet præclarissimū dei donum non esset, sed à fortuna etiam exhiberetur, disciplina tamen & diligentia acquiri ab omnibus posse, eò quòd in virtute præcipue consistit, virtusque stabilissima felicitatis causa est: vt donec permanserit id quod dominium obtinet, id est, operatio virtutis, nunquam effici vllis calamitatibus miser quispiam possit: licet beatus dicendus non sit. Tum quia virtutes morales in irrationali parte existunt, de animæ diuisione nonnulla agit, virtutesque alias intellectuales quæ in ratione prædita parte sunt, alias morales quæ in irrationali existunt, esse inquit, irrationalemque partem in ratione carentem, & rationis aliquatenus capacem diuidit. Quia verò felicitas hæc licet & corporis bonis & fortunæ etiam indigeat, in virtute tamen potissimum consistit: in secundo de virtutibus moralibus prius tractare incipit, easque à more & assuetudine dici asserit, eò quòd non naturam nobis insunt, sed exercitatione comparantur. versarique eas circa voluptatem & dolorem præcipue esseque habitus definit, quibus homo & bonus ipse efficitur, & bene opus suum reddit: duplicemque esse mediocritatem quantum ad rem, & quantum ad nos attinet, virtutesque in mediocritate quantum ad nos consistere. easque omnes cum extremis suis descriptione facta enumerat. Postea docet quo modo ad mediocritatem hanc reduci valeamus: à voluptateque præcipue cauendū esse monet: mediocritatesque, quantum ad nos videlicet spectat, inter duo vitiorum extrema esse demonstrat. Deinde quia virtus & vitium electionem requirebat, quæ in nostra est potestate: quid spontaneū esset existimandum, quid item inuitū in tertio prius cõsiderans, vt virtutem & vitium in nostra sita esse potestate ostendat, ad virtutum tractationem postmodum descendit: de fortitudineque & temperantia agit, earumque extremis definitionibus, & diuisionibus, proprietatibusque & virtutum & vitiorum diligenter assignatis. Tum in quarto de reliquis plerisque, id est, liberalitate, magnificentiâ, magnanimitate, de moderato honoris studio, de comitate, de urbanitate, reliquisque, quæ in societate hominum exercere necesse est, pertractat. In quinto ab-

solutam

solutam de iustitia disputationem persequitur: & alteram vniuersalem, alteram particularem esse ostendit. vniuersalemque omnes virtutes in se complecti: particularem alteram distributiuam, alteram commutatiuam & emendatiuam esse, quarum altera arithmetica, altera geometrica proportionem constet. vbi de iure & iniuria, de iure naturali, legitimo, civili, herili, de æquo & bono diligenter differit. Postea quia virtutes hæc actiuæ quæ in parte appetitiua & sensuali existunt, recta prudentiæ ratione quæ intellectiua virtus est, moderamen accipiunt: perque eas ad intellectiuas ascensus præparatur: sextus virtutibus intellectiuis totus dicatur. & sicut in primo irrationalem animæ partem diuisit, quia de moralibus virtutibus erat acturus, quæ in ea existebant: sic hic rationem distinguit, intellectumque, id est, animam rationalem in duas facultates diuidit, consultatiuam, & scientificam, seu in opinatiuam & cogitatiuam: cumque alteram, id est, consultatiuam in intellectum actiuum distribuat, & effectiuum: actiuum prudentiæ esse, effectiuum artem declarat: quas inter se in eo multum distare docet, quod qui in arte sponte peccat, melior sit, quam qui inuitus: in prudentia e contrario, qui inuitus peccat, quam qui sponte, peior multo existimetur. scientificam partem contemplatiuum seu speculatiuum intellectum appellat. sed cum is vel principia tantum percipiat, vel ea quæ ex principiis existunt tantum, vel vtraque: cum principiorum est capax, intellectus: cum conclusarum rerum ex principiis, scientia: cum vtrorumque, sapientia nuncupatur. ita vt sapientiam esse nihil aliud quam scientiam & intellectum simul asserat. prudentiam verò esse eam quæ cum moralis virtus scopum idoneum proposuerit, ea quæ ad scopum ipsum tendunt, recta perducit. Cuius partes omnes examinando diligenter quid bona consultatio, quid solertia, quid sententia & reliqua huiusmodi sint, pertractat. Posthæc autem, vt nihil quod ad rem facere videretur, inexcussum relinqueret: quia nonnulla esse inueniebantur, quæ vel supra virtutem moralem, vel infra eandem esse viderentur: in septimo ea persequutus est. nam cum quis supra omnes iustos iustitia, supra omnes fortes fortitudine, supra omnes temperantes temperantia, & cæteris huiusmodi excellit: hunc non virtute absoluta, sed heroica & diuina virtute præditum esse affirmat. quemadmodum contra si quis immanis adeo sit, vt vitiis omnibus omnes superet, non vitio sed feritate & immanitate instructum esse ait. Cum verò quis temperanter agit cum pugna tamen, & appetitus resistentia, eum non propriè virtutem habere, sed esse continentem ostendit: quippè cum vera virtus nullam in se repugnantiam irrationalium facultatū patitur. sicuti eum prauum & vitiosum propriè non dicit, sed incontinentem, qui cum sciat quid agendum sibi sit in vniuersali, in particularibus ipsi ignorantia ex affectuum perturbatione oborta intemperanter tamen agit. vnde bestias quia vniuersalium existimationem nullam habent, minimè esse incontinentes. hic autem quoniam non ex eo quod persuasus sit, voluptates sectatur, poenitentia etiam ducitur: atque iccirco intemperante qui persuasus est, longè melior est. neque incontinentia cum principium corruptum non habeat, vitium esse existimatur. Quia verò continens & incontinens voluptate maximè & dolore moueri consuevit, virtutesque omnes morales vt in secundo ostendit, circa duos hos affectus videntur existere: voluptasque & dolor duo quasi consultores, vt aiebat Plato, vitæ hominis sunt: atque iccirco ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, vt his gaudeant & doleant quibus gaudere & dolere debent: voluptasque præterea spectare ad felicitatem actiuam, & humanam videtur: de voluptate nonnulla agit, quot eius sint genera, prauas alias, alias honestas, alias neutras esse declarans. Vbi verò de virtutibus moralibus, & iis quæ subsequuntur, id est, intellectiuis, tum de iis quæ vel supra vel infra morales esse videbantur, satis explicauit: & quia ad felicitatem hominis qui ex anima & corpore constabat, primùm animæ, deinde corporis, tum fortunæ bona requirebantur, quæ externa appellantur: atque inter externa amicitia maximum erat, ita vt aut virtus quædam esse, aut cum virtute existere vt ipse inquit, videretur: nonnullique iustitiæ eam distributiua partem existimarent: de amicitia in octauo & nono exactissimè pertractat. In octauo quæ sit amicitia: tresque eius esse species utilem, iucundam, honestam ostendit: vt in honestate inter similes, in utilitate & iucunditate inter dissimiles existat: honestaque amicitia sola propè amicitia dicatur. atque amicitia perfecta non posse fieri, vt quispiam amicus multis sit, quemadmodum neque vt amore multorum simul aliquis capiatur, quippè cum id natura spectare ad vnum soleat. Sed cum hæc inter æquales personas sint, de alia agit quæ inter inæquales reperitur: quomodoque ea seruanda sit docet: tum de civili, de domestica, de naturali quæ inter consanguineos est: de sodalitia aliisque huiusmodi diligentissimè omnia indagat. postea de querelis quæ contingere in amicitia soleant: plurimasque in utili amicitia, nullas in honesta contingere ait. In nono postea reliqua de amicitia persequitur, quæ videlicet in dubium venire poterant. querelæ amicitiarum quo pacto tollendæ sint: quando dissoluendæ amicitia: quando conseruandæ. vtrum amicitia sit beneuolentia, vtrum concordia. cur qui beneficia contulerunt magis ament: quia scilicet opera sua amant, & honestè factum quod in affecto

in affecto est: & quia laboriosius est dare quàm accipere, vtrum sui amor sit laudabilis: esse quidem in probro viro qui verè se amat, & non corpus & sensum: atque ita vt mensura amoris erga alios etiam sit. vnde quia scelesti manifestè se non amant, eos neque aliorum amicos esse posse: quætere tamen consuetudines aliorum, quoniam conscientia scelerum molestantur, vt seipso fugiant. At felicem amicis indigere tantùm probis & honestis, non vtilibus & iucundis: primùm, vt operationes eorum videns quia sua inspicere non ita potest, perinde oblectetur ac suis: secundo, vt iucundè semper viuat assidua operatione tum sua tum amici: tertio, vt amici operatione inspecta magis excitetur. Postea vtrum amici plurimi faciendi sint, quærit: docetque in vtili amicitia & voluptuosa id non posse, in honesta satis esse si vel paucos, id est duos aut tres habuerimus. qui enim multorum sunt amici, eos nemini esse amicos nisi ciuilitate posse. tū in aduersane an in prospera fortuna opus magis amicis sit, considerat: in aduersaque necessariam esse, in prospera honestam magis amicorum præsentiam esse declarat.

Sequebatur de contemplatiua virtute agere: sed quia ea summam in se voluptatem habet, de voluptate prius in principio decimi nonnulla considerat, veterumque de ea opiniones persequitur. voluptatesque esse diuersas tum pro ratione operationum statuit, vt sensuum alia, alia intellectus sint: & quæ sunt sensuum quoque inter se esse diuersas, ita vt altera alteram corrumpat. tum pro ratione bonitatis aut improbitatis: quæ enim malam operationem sequitur, est mala, quæ bonam, bona: quæ item à mala cupiditate prouenit, praua, quæ à bona, bona censenda est. tum pro ratione purioris instrumenti, aut impurioris: nam quæ ex visu fit, est purior, quàm quæ ex odoratu: quæ ex odoratu, quàm quæ ex gustu & tactu, quæ in temperantium est. tum pro ratione subiectorum: alia siquidem hominis, alia canis voluptas est. cumque in homine diuersæ sint huiusmodi voluptates, ea propria eius est quæ & intellectu & affectu bene instituti hominis est. Posteaquam hæc aboluit, ad tractationem de felicitate veri hominis & interioris descendit, cui præsidet sapientia, eaque esse operationem ex virtute quæ præstantissima in homine est, quæ est contemplatiui intellectus, eamque esse actiua longè præstantiorem octo causis ostendit: quia eius partis hominis est, qui propriè est homo, & circa sua obiecta quæ sunt intelligibilia retrahitur: actiua verò circa exteriora diffunditur. quia est assidua. quia iucundior multò est, magisque synceras & minus interruptas habet voluptates. quia ex se sufficit, paucisque admodum extrinsecus indiget. quia est tanquam finis, & ex sese diligitur, actiua verò propter contemplatiuam appetitur, quia in ocio & quiete consistit, actiua in turbatione & negotio: bellum verò ob pacem, & negocium ob ocium fit. quia est sublimior & diuina: actiua verò humana, quia est ex intellectu qui est solius hominis: actiua verò etiam brutorum adiunctas facultates habet. Postremo de actiua nonnulla resumit, vt eam & ex comparatione longè inferiorem esse ostendat: & ad ciuilibus doctrinæ tradendæ transitum idoneum faciat. cum enim qui imbutus prius non est bona vitæ institutione, aptus ad disciplinam moralem intelligendam esse non possit, vt in superioribus libris & in primo præsertim sapius docuit. atque iccirco assuetudine prius aliqua indigeat, assuetudinemque hanc non nisi leges valeant afferre, quæ pœnis propositis à vitiis deterreant, præmiis ad virtutem ciues incitent atque inducant: quo pacto idoneus aliquis ad condendas leges efficiatur, declaraturum se in sequentibus rerum publicatarum libris pollicetur.

Atque hæc totius huius doctrinæ summa est. Quia verò nonnullos esse scio, qui non tam doctrinam quàm suasionem in huiusmodi negotio requirendam censent: monitiones eius quasdam & incitationes castigacionesque subiugam: quas, sicut pium magistrum decebat, inter docendum oportune locis suis inseruit.

Primum enim vt ad studium & industriam auditorem incitet, qualis huius disciplinæ esse idoneus auditor debeat, monet: nihil interesse inueniunt aliquis ætate sit an moribus. huiusmodi enim hominibus inutilem esse hanc cognitionem non secus atque incontinentibus: quippè cum huius disciplinæ finis non cognitio, sed actio sit. Ad aliasque artes consequendas non solere electionem aut stabilitatem requiri, sed ipsam solam cognitionem sufficere: ad virtutes verò cognitionem parum vel nihil valere: reliqua, id est electionem & agendi perseverantiam multum ac totum conferre. non agendo enim non modò non effici quempiam bonum, sed ne in eo quidem statu esse, vt effici possit. Cognoscere item iusta & iniusta nullam sapientiam esse existimare homines quia à legibus ea præscribuntur: cum tamen quæ leges statuunt, minus iusta sint, quàm medicamenta salubria. difficiliora enim cognita iusta quàm salubria sunt. salubria verò non ex libris cognosci, sed experientia & habitu ab artifice qui artem exerceat: sic iusta, ab eo qui operetur. atque hæc inquit, quò subinde videlicet inculcet, non esse negligendum neque cognitioni tantùm acquiescendum: quippè cum cognitio in huiusmodi moralibus ex actione ipsa eueniat. neque legis periti magis iusta sciant, quàm qui, licet nunquam viderint leges, iustitiæ habitum sibi agendo contraxerunt. non enim satis esse si virtutem cognouerimus, id quod subinde repetit, sed vt eam habeamus eaque vtamur, esse enitendum. nam si verba

ad reddendos homines probos sufficeret, multas sane & magnas mercedes acciperet: quippe cum qui discit hanc tantum, similis aegrotanti sit qui libenter quidem medicum audiat & percipiat, nihil tamen agat. Orationemque non in omnibus vim habere, sed opus esse, ut praecultus sit auditoris animus, non secus ac terra quae nutritura semine sit. Satisque esse si quavis omnia adsint, omniaque, faciamus quae debemus, quibus probi effici videmur: euadere virtutis participes possimus. Contentos enim esse nos non debere quod apti ad operandum simus, sed operandum omnino esse. sicut enim in olympiis certaminibus non pulcherrimos & robustissimos, sed qui decertant & uincunt, coronari: sic in vita non qui sunt idonei, sed qui operantur, felicitatem consequi. felicitatem enim licet diuinitus detur, esse tamen adeo commune, ut disciplina & diligentia acquiri ab omnibus possit. quo alacritatem omnibus exhibeat, ad bonum consequendum, nisi ignaui admodum esse ac desides uoluerimus. Postea ut non tam ad operandi diligentiam homines incitet, sed a voluptuosa vita etiam auocet ac deterreat: seruiles prorsus ac pecudes appellat eos qui voluptariam vitam sectantur, & principes Sardanapalos: quod sugillatione hac atque infamia notati erubescant, atque ad temperantem vitam redeant. Resolutisque membris corporis similes esse incontinentes. Ac voluptates quidem turpes non esse nisi corruptis hominibus dicendas voluptates: quibus uidelicet voluptates uidentur. sicut non esse dulcia neque amara ea quae uidentur aegrotis. corporisque voluptates quia saepe in ipsas incidunt homines, cuiuslibetque facile occurrunt, nominis huius hereditatem fuisse adeptas. atque ideo intemperantiam merito esse uituperabilem, quia nobis inest non quatenus homines, sed quatenus animalia sumus: ut ferinum sit talibus oblectari. Neque uenereorum tantummodo voluptates hoc modo carpit, quod ab eis unumquodque, qui hominem se agnoscit, deterreat: sed leuiiores etiam, quae tamen cum a seriis homines auocant, tum nimia relaxatione ad libidines reddunt propensiores. lusiones enim voluptuosas damnat, in quibus propterea positam esse felicitatem homines opinantur, quia tyrannos & in potestate constitutos eis uti uident. Neque enim, inquit, si isti principes & tyranni, quia syncerem & liberalis voluptatis gustum non habent, ad corporis voluptates confugiunt, propterea eas magis expetendas esse existimandum est. nam & pueri quae apud se in precio sunt, pretiosissima esse opinantur. Quod cum inquit, uilipendit & grauius castigat horum vitam, quam beatam ipsi arbitrantur. philosophiam enim habere in se mirabiles & puritate & stabilitate voluptates: iocum & lusum ut negociari postea possimus, admitti solere, non ut dissoluamur. Sed fortasse, inquit, eiusmodi aliquis est, ut diligentiam non adhibeat: ut ut eiusmodi sint homines, & intemperantes efficiantur, ipsi in causa sunt, dum remissa & dissolute uiuunt, & in continua uitiorum operatione versantur. habitum enim sponte acquirunt, a quo postea liberari non possunt, cum uolunt. nam neque, qui aegrotant, sanos effici cum uolunt posse: licet vel intemperanter agendo vel medicis non obtemperando sponte in morbum inciderint. nam si iucunda & molesta uolenta esse quispiam opinatur, omnia sibi uolenta esse existimabit. sed ridiculum esse in externa potius causam referre, quam in nosmetipsos, quod huiusmodi rebus facile moueamur: & honesta nobis, turpia iucundis ascribere. Quocirca quia uitia & uirtutes in nostra potestate sunt, ut ad mediocritatem reducamur, monet. qua in re spectandum esse inquit ad quem nos simus procliuiores atque in contrarium, eorum more qui ligna distorta dirigunt, nos ipsos abstrahendum, quod peruenire ad medium uirtutis ualeamus: uoluptatemque praecipue uitandam, quippe quae corrumpere iudicium soleat, & sicut Troianorum proceres Helenam, licet pulchra esse uideretur, dimiserunt, ita a nobis uoluptatem ob pulchritudinem ne nos corrumpat, esse repudiandam. Quid cum ebrium duplici poena dignum esse ait, eod quod & se priuarit sponte ratione, & ebriosa prauem agat: Vel qui se occiderit, ignominia quadam affici dum indignus ciuium sepultura iudicatur: nonne hominem a laesione sibi tam animae quam corporis inferenda deterret? Quam ad tolerantiam confirmat, cum molles carpit, qui pallium per terram trahunt, ne scilicet si ipsum tollant, laborent: qui cum aegrotantes imitentur, miseris se esse non existimant: cum miseris similes sint. Quam ab amore uano abducit, cum amatores deridet: qui sicut amant, ita se esse amandos censent. nam si simili modo essent amabiles, fortasse censere ita deberet: Quam in amicitia sinceritatem seruandam monet, cum amicos qui simulant se esse ueros & non sunt, magis esse accusandos ait quam qui monetam adulterant, eod quod circa rem preciosiorem peccant. Cum uero orationes de iis quae in affectibus & actionibus consistunt, minorem quam opera ipsa habere probabilitatem inquit: cumque discrepant ab iis quae sensu percipiuntur, contempnas ueritatem quoque ipsam perimere: ut uere orationes non solum ad cognoscendum, sed ad uitam quoque ipsam instituendam utilissimae sint: quid aliud facit, quam consulit, ut tam ueritatem in oratione, quam probitatem in moribus semper conseruemus? Morum autem institutioni quanta adhiberi diligentia debeat, ostendit, cum monet, ut quavis leges bene institutae sint, debere unumquodque tamen priuata & liberorum & amicorum suorum curam habere: magis enim uideri singula absolui, si priuata cura adhibeatur. Ut uero stimulos etiam aliquos ad contemplationem hominibus adhibeat, sui amatorem esse eum inquit, qui se proprie amat, id est, praecipua sui parte: sicut enim ciuitas maxime id uidetur esse, quod in ipsa praesentissimum est, ita & homo: quasi incitans omnes ad honesta sectanda, partemque suam intellectualem praecipue excolendam. quod efficaciter persequitur quasi uotum suum manifestans cum inquit,

cum inquit: si omnes ad honesta consequenda certarent: & publice omnibus, & priuatim singulis maxima bona euenirent: siquidem virtus tale quid est, vt quo perfectius fuerit exulta, eo maiores utilitates semper afferat. neque enim debere nos cum simus mortales mortalia cogitare, sed extolli & immortales quatenus fieri potest, reddi absurdumque esse, si non suam quisque, sed alienam vitam expetat: quasi in erubescendum inducens, si intellectualem & rationalem vitam negligamus: quippe cum non homines, sed alterius naturae animalia futuri simus. Nam cum eum qui ex intellectu operatur, eumque excolit atque optimè afficit, Deo esse carissimum videri ait: Consentaneum enim esse, Deum re illa quae optima est, ipsique est cognata, & intellectu delectari: eosque qui eam maximè amant & honorant remunerari: pie admodum & prouidentiae Dei & immortalitatis nostrae significatione ad amplectendam contemplationis puritatem inuitat.

Sed de his haecenus. Satis enim esse haec ad perfectionem moralis huius institutionis declarandam unicuique possunt. Cum igitur haec Aristotelis actiua adeo sincera sit, vt à nostra Christiana nihil planè dissentire videatur: nisi quatenus illa paulò perfectius ac sublimi⁹ adhuc hominem prouehit: ita vt non solum vitia omnia, vt ipsa haec facit, eradicet: verum etiam exiguas omnes radicum fibras vnde timeri pullulatio aliqua possit, diligenter perferutandas euellendasque censeat: Cumque actiua, vt diximus, fundamentum contemplatiuae sit, ei que correspondeat: simili modo contemplatiuam quoque & rationalem, quam Philosophus hic tradit, non differre à Christianorum speculatione, nisi in eadem hac perfectione credendum est, si morali huic fabricae consentaneam esse eam debere existimamus. Nam quae de aeternitate mundi, de anima, nonnullisque alijs huiusmodi disputat, magis ad morem ipsius quo vti in rebus omnibus pertractandis consuevit, quam ad impietatem aliquam referenda sunt. A natura enim non solet recedere Aristoteles: vt etiam quae supra naturam sunt, sicut etiam nonnulli philosophiae eius Graeci interpretes asserunt, eo modo consideret, quo naturam respiciunt, quatenusque in natura constituta sunt: contrario modo quam Plato consueuerit, qui naturalia quoque paulum à natura subleuando indagat: vt propterea quoque in multis dissentire inter se hi philosophi videantur, cum tamen in via & modo considerandarum rerum plerumque magis, quam in rebus ipsis discrepent. Si enim de anima mortales aliquas rationes affert, vt quibusdam videtur, eae verissimae ac certissimae sunt existimandae, si de anima ea intelliguntur, quae materiam respicit, corpusque mortale informat, ac perficit. Si item de aeternitate motus nonnulla dicit, quibus mundum esse genitum demonstrat, contra religionem nostram ea esse minimè sunt existimanda. verum enim esse id constat, si ad naturalem hunc ordinem quem ipse spectat, consideremus. non enim ex hac alterationum serie ac vicissitudine à principio creatum esse mundum asserimus, sed ex creatione eius alterationum seriem postea successisse: vt si docendi viam qua humana haec sensuique exposita ad clariorem demonstrationem respicit hic Philosophus, animaduertamus: facile intellectu sumus eius rationalem tractationem etiam si verbis aliquando videatur, sententia tamen à morali quae sanctissima est, nusquam discrepare: si modo sibi eum constare existimemus: gradumque vitae actiuae, vt verisimile est, ita supposuisse, vt ad contemplatiuam ad amissim respondeat. Moralis enim haec & actiua non tam agendi & operandi, quam discendi etiam principium est. sicut iidem Graeci auctores monent: qui in disciplina Aristotelica ac philosophica, qua animus noster ad bonum agendum & verum intelligendum instruitur, principium à morali institutione sumi oportere eam ob causam affirmant, quia instrumenta, cuiusmodi sunt dialecticae rationes, ea sunt natura, vt bene & male vti eis quispiam possit, nisi animum prius bona morum institutione rectè preparatum habuerit. Quia tamen haec Aristoteles dialecticis demonstrationibus quatenus rei materia patitur, satis exquisitè pertractat: ideo oportere, vt qui discipulus eius esse vult, simplici primùm aliqua morum instructione imbutus, deinde logica eius disciplina percepta, qua intelligere argumentandi rationes valeat, ad hoc opus audiendum sese ante omnia conferat: vt stabili hoc fundamento iacto superextruere caetera quae ad contemplationem spectant, firmiter possit. Qui enim hoc vel non subiicit, vel ineptum ac labans subiicit, cum non habeat, vbi insistat, euanescit in cogitationibus, vt inquit D. Paulus, contemplationisque totam aedificationem ruinosam efficit. Quapropter cum plerique hodie hac via minimè ingrediantur, neque fundamentis his iactis edificent, quippe cum opus hoc quod exordium & viuendi & discendi esse iam ostendimus, neque in gymnasijs publicis locum vllum praecipuum habeat, neque priuatim à quoquam nisi disputandi tantum aliquando causa non agendi consideretur: mirandum nihil esse existimo, si nonnulli inueniantur, qui cum Peripateticos se esse iactent, vel philosophum hunc ipsum, vel nostra condemnent. nam cum in euoluendis eius libris non id studeant, vt consentanea ratio actioni euadat, constansque vtraque doctrina seruetur: in multa absurda necessario incidunt: vt & impia nonnulla eius dogmata cogantur fateri: & philosophiam etiam ipsam adeo à religione nostra discrepare asserant,

aa. ij. vt qui

vt qui ea fuerit imbutus, si eam sequi velit, esse bonus Christianus non possit. quasi fieri vlllo modo queat, vt nos vel rerum verarum cognitio à veritate, vel creaturarum scientia à creatore alienet. Cum præterea neque Aristotelicæ virtutis & felicitatis verum sensum perceperint, si quem viderint aut audiuerint ex nostris pium ac sanctum virum, qui vel voluptatibus adeò se abdicarit, vt delectare sensus omni ex parte refugiat: vel posthabitis omnibus & corporis & fortunæ bonis in solitudinem aliquam secesserit, ibique à commercio hominum separatam vitam traduxerit sola virtute contentus: vel honorem ab hominibus & gloriam contempserit: vel iocosam loquutionem prorsus è consuetudine sua reiecerit: vel mori potius aliquando proposuerit, quam quippiam de perfectione sua relaxare voluerit: non quasi perfectiorem admirantur, sed modò rusticum, modò stupidum, modò ineptum, modò humilem & abiectum, modò agrestem esse dicunt. Hominem enim sociabile esse animal iactant: vt cōsortio hominum se priuare non solum ab utilitate publica, verum etiam ob omni prorsus humanitate alienum sit. Felicitatemque bona etiam reliqua non ea tantum quæ animæ sunt, requirere, neque virtute sola esse contentam: vt priuet se felicitate, qui vel corpus negligit, vel fortunas: similisque esse artifici censeatur, qui vt melius operetur, instrumenta abiiciat. Virtutem item in mediocritate consistere asserunt: vnde non cum esse virtute præditum qui voluptates corporis, vel honorem, vel iocum è vita sibi penitus circumciderit, sed qui hæc omnia moderari sciat. Vitam verò ita facile negligere, cum felicitas vitam etiam perfectam & longam requirat, esse eius qui felicitatem etiam ipsam contemnat. Atque hæc dum dicunt, felices se esse opinantur, dum & semper quod perfectius se esse vident, damnant: & huiusmodi rationibus & sibi & plerisque aliis nunquam perfectiorem & puriorem vitam esse inquirendam, sed genio & curandæ cuti iucundè semper indulgendum esse persuadent. Cum tamen si studio cognoscendæ veritatis, & non affectibus suis patrocinandis hæc dicerent, Aristotelem ipsum habeant, qui felicitatem hanc quam dicunt, non esse veram hominis manifestè declarat, sed humanam & ciuilem, quæ homini tantum exteriori conueniat, non interiorem & verum hominem perficiat: ad quam nostri illi festinandum sentent. sicut enim prior hæc humana felicitas & actiua plurimis: ita illa paucissimis indiget: solaque virtute est cōtenta, nisi quatenus corporis necessitas postulat. Quæ enim Alexander in libello de felicitate contra Stoicos disputat, eam sola virtute non esse contentam asserens: de felicitate tantum hac humana & imperfecta dicuntur: vt Eustratius quoque in decimo ostendit: in illa autem quæ veri hominis est, nullam vim habent. Nam vt ipse Aristoteles in decimo inquit, contemplanti nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est, quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusque vitam degit, ex virtute agere proponit. talibus igitur ad humanè se gerendum indigebit. Vbi etiam illud animaduertendum, asserere Aristotelem hominem verum & contemplatiuum non esse sociabilem, neque cum pluribus vitam traducere: vt vana etiam istorum hac ex parte iactatio euadat. Nam cum nonnulla ob necessitatem indita in natura hominis sint, si sublata ea necessitas fuerit, summæ virtutis esse censendum est, si omne studium, omnisque labor postea adhibeatur, vt ea quoque penitus auferantur. vbi enim incidit in potentiam homo, extrinsecusque excessit, auxilio aliorum statim indiguit: vtque & ipse aleretur assidue, & genus suum in posterum propagaret, opus habuit voluptate quæ subinde ipsum instigaret. Vnde cum se recolligit, & ab exteriori hac diffusionem retrahit, nullus auxilio, nullaque propagatione indigere incipit, nullaque item alitione, nisi quatenus ad sustentandum corpus sufficiat: ad quam adeò paucis contentus est, vt ea quia vitæ exteriori necessaria tantum sunt, vana etiam esse existimet. vanitati enim, id est, huiusmodi necessariis, inquit D. Paulus subiectam esse creaturam propter eum qui eam subiecit in spe: quasi si vel hac corporis vita ad virtutum exercitationem opus non esset, vel aliquando non speraremus fore, vt hac etiam sublata sola contemplatiua in nobis perpetuò confirmaretur: nulla prorsus corporis cura habenda nobis esset: vt non immeritò quatenus fieri potest, qui perfectionem hanc affectant, ab his se abstrahant: laudati que summopere nonnulli fuerint, quò adeò ab his mundanis sese subduxerint, vt per multos annos hominem vllum, cuius cōfortium esse aliis iucundissimum solet, nō viderint: quippe cum qui ob virtutem eò prouecti sunt, vt humana societate non indigeant, Deo vniti iam esse intelligantur. Adde quòd si contemplatiuam felicitatem quoque omittere in præsentia velimus, istis nihilominus respondere ex Aristotelis sententia possemus: si ea quæ in nostris damnant, tum ad Heroicam virtutem referremus, quæ vt in septimo docet, omnia excellentius ac sublimius quam moralis exequitur: tum ad moralem ipsam: nam cum semper donec viuimus vti prudentia opus sit, vt propterea prudentiæ non possit esse obliuio, vt ipse in sexto inquit, quippe cum eius subiecta semper nobis sint obuia, neque vllus locus, vllum tempus, vlla actio, vllus affectus reperiatur, in quibus non requiratur prudentia, quæ virtutum moralium recta ratio est: extra verò tempus, aut locum, aut actionem, aut affectum, esse

esse nemo possit, dum viuit: fit, vt morali, id est, actiua virtute semper aliquatenus vti vnusquisque etiam contemplatiuus debeat. Quapropter quia felicitas in virtutis operatione consistit, operatio verò alicuius in qualibet occasione semper existit: ex virtute aliqua semper operari vnusquisque potest dum viuit. neque abiicere operandi instrumenta censendus est, qui ea abiicit quæ ad operandum sibi sunt impedimento. quippè cum & diuitiæ & sanitas & reliqua externa ancipitis naturæ sint, vt sicut prodesse ita obesse aliquibus ad virtutem exequendam valeant: vt ea reiicere à se quisque debeat, quæ sibi esse impedimento sentit. quemadmodum neque faber, si malleum reiiceret, qui cusionem semper ei soleret deprauare, vituperatione esset dignus, neque priuare se instrumentis magis quàm aptare diceretur. Præterea in primo felicitatem hanc esse eiusmodi inquit, vt à quocunque possit comparari: quasi si adsit virtus, cum Dei præclarissimum donum sit felicitas, cætera facillè subsequantur: si non adsit, nulla eiusmodi externa prosperitas contingere queat, quæ felicem hominem, vel potius nõ infelicem efficiat. Querite primum regnum Dei & cætera adicientur vobis, inquit veritas. Sed sunt qui se ridiculo quodam modo decipiunt: nam cum felicitatem in operatione ex virtute consistere iactent, operationem verò hanc corporis bonis & externis indigere tanquam instrumentis: prius instrumentis conquirendis sibi vacandum censent. quasi vbi voluerint, virtutem postea comparare sibi facillè possint. atque ita dum posthabita virtute vel corpori curando vacant, intemperantia & audacia: dum pecuniis colligendis student, auaritia & iniustitia eos præoccupat. vt si quis esset qui dum instrumenta ad extruendam domum hinc inde conquireret, lateres & ligna, cæteraque quibus domus extruitur, nulla cura habita dissipanda ac perdenda curaret: similis his omnino esse videretur. Temperantia verò dum viuimus in continua acquisitione consistit: vt retrahere nos ad contrariũ sæpenumero necesse sit, dum in via sumus. In via autè tãtis per sumus, quandiu vixerimus: fugereque vel mediocrè voluptatè non quia mala sit, sed quia fallax, latèterque sese insinuet. adde quòd vt ipse in tertio inquit, meritò esse vituperabilis propterea debet, quia nobis inest, non quatenus homines, sed quatenus sumus animalia: vt talibus oblectari & acquiescere ferinum sit. Cum enim in appetitu cibi & potus, & amoris moderando temperantia consistat, & amor exuperationi simile sit, vt nisi vnum amare vehementer non valeamus: Deum verò amare supra omnia debeamus: fit, vt coniugio etiam sese homo abdicare debeat, si amoris affectu erga Deũ vti præcipue vult. sed insurget hoc loco video aliqui ex iis qui homines se esse volunt, neque diuinas increpationes illas timent: sicut homines moriemini: & vade retrò Sathana, quia sapias quæ sunt hominum, non quæ sunt Dei: insurgent inquam, & dicent, amicitiam erga naturam dissimilem, & in nimia excellentia nullam esse posse, atque iccirco erga Deum cum homine non posse esse amicitiam, vt ipse inquit in octauo. qui tamen si intelligerent, de quo amicitia genere loquatur, nihil haberent, opinor, quod dicerent. de ea enim amicitia agit, in qua homo adhuc homo & humilis permanet, non attollitur & Deus efficitur. nam cum altera illa perfectiore vita & contemplatiua ita transformemur, vt similes Deo euadamus: Deusque nos vt cognatos effectos amet, vt in decimo ait: non video cur non amare Deum etiam vehementissimo amore debeamus. vbi enim maior transmutatio, maior adhæsiõ: vbi maior adhæsiõ, maior quoque amor sit, necesse est. maior autem transmutatio speciei & naturæ est, qua in Deum immutemur, Deoque similes efficiemur: licet per participationem id fiat: quàm indiuidui, qua cum hominibus vnimur. Cumque præterea cibi & potus voluptas medicinæ causa nobis data sit, ne famis & sitis morbo interimamur, adeoque dolose surrepat, vt sub specie necessitatis in lasciuiam despumet: & peccata cum sint lapsus, in præcipitium imprudentes sæpenumero inducant: vt si quis irretitus aliquo vel leuissimo est, periculum sit, ne mole eius in grauissimum detrahatur: perinde ac si quis è summa rupe vestigiis delabatur, nisi statim sese cõtineat, id quod in vitiis & peccatis penitentia præstat: in profundissimam vallem præceps feratur, necesse est: danda opera est, vt omnibus expurgemur, & quæ ex se etiã conceduntur, aliquando caueamus: voluptatesque alioqui nõ malas, ne malæ nobis in occasione efficiantur, seuerissime euitemus: præsertim cum ipse & in secundo voluptatem etiam si sit pulchra & decora, esse dimittendam non secus atque Helenam, ne mali alicuius nobis occasionem præbeat: & in septimo fraudes necere eam, & insidiis cõtã nos vti: non secus ac Venus cesto suo, quo vel prudentes decipit ipsos. vt qui vel leuissimas voluptates hac de causa fugit, nõ stupidus, sed tẽperantissimus esse censeatur. Quin illi qui ciborum condimenta varia & suauitates inquirunt, vt diuturniore & ampliore esus & potus medicina sibi opus sit, non secus præter naturã facere sunt existimandi, quàm si quis daret operam, vt in eo statu semper se conseruaret, vt veratrum, aut aliquod aliud huiusmodi medicamentum sumere cogeretur. medicina enim moderatè & quando opus est, sumpta prodest: immoderatè & non suo tẽpore, deprauat ac perdit. Qui verò honorem contemnit & gloriã: si hac eadem cautione facit, vt sibi ad superbiã occasione præcidat: prudens potius est existimandus, quàm vituperandus: si propterea facit, quia res humanas

parui aestimat: magnanimus potius quam vilis, praedicandus est. magnanimus siquidem, ut in quarto inquit, cum ornamento omnium virtutum praeditus sit, honore qui a Deo exhibetur, est contentus, viliaque omnia & abiecta haec humana esse opinatur. De ioco sane plura minime dicenda mihi esse arbitror, cum superuacaneum quoddam esse videatur. quippe cum ipse quoque Aristoteles in decimo eum admodum vili loco habeat, & non nisi ut remedium admittendum: & quia, ut in septimo inquit, semper laborat animal siue audiat, siue videat, relaxationis tantum causa adhibendum censeat: ita ut si relaxationem quispiam vllam non requirat, eum penitus tollere longe melius sit. Consortio vero hominum se priuare, tantum abest ut alienum, vel ab humanitate vel ab utilitate sit, sicut isti dicitant, ut qui id facit, & multo magis amicus omnibus sit: & prodesse etiam multo magis possit. nam si amor probi viri erga se ipsum regula est erga alium amicitiae, ut in nono manifestissime declarat: qui sese vere amat, etiam in solitudine proborum omnium est amicus, eisque non secus ac sibi bona vult atque optat. si enim esset cuius vnus ciuitatis, pauciores amaret: & quod ex eo consequitur, benefacere paucioribus posset, cum etiam ipse Aristoteles dicat, eum qui bonus ciuis sit: bonum virum interdum esse non posse: quippe cum multae ciuitates contraria inter se habeant instituta, ut necesse quasi omnino sit, si quis pluribus & omnibus esse debeat amicus sit solitarius, id est, sit communis ciuitatis, id est, Christianae ciuis. quippe cum nisi eis quos amat quispiam, benefaciat: benefaciat autem non nisi cum occasio contingat: at qui plures amat, plures proculdubio cum occasio se offert, beneficio afficiat. nam consuetudinem habere posse probum virum vnus videlicet aut alterius, in nono declarat: cum & pauci admodum reperiantur boni viri, & ipse eis non indigeat, nisi ut oblectetur, operarique iucundius videndo possit: quasi id imbecillitati etiam naturae quam perfectioni ascribat. Nam cum felicitatem vitam perfectam requirere aiunt, ut negligenda ita temere vita non sit: Aristotelem ipsum audiant, qui moralem felicem in nono asserit breui tempore latari vehementer magis electurum esse, quam longo leuiter: & viuere honeste vno anno, quam multis quomodolibet: ut vita perfecta non tam longa, quam absoluta & integra intelligendum esse declarat.

Atque haec in praesentia mihi dicenda existimaui, non quod moralem nostrorum vitam & actiuam esse haec Peripatetica exquisitiorem, perfectioremque non putem: sed ut Aristotelicam hanc & actiuam felicitatem longe sanctiorem ac puriorem, quam prima fronte prae se ferre Philosophia videatur, si perpendere diligentius rem uoluerit, inuenire vnumquemque posse demonstrare hocque Aristotelis opus esse eiusmodi, ut si non exacte perficere, preparare tamen, & deducere ad perfectionem hominem mirifice valeat.

INDEX LIBRORVM MORALIVM
ARISTOTELIS.

PRIMI LIBRI CAPITA.

De vniuersali boni appetitu, ac finium diuersitate.	Cap. 1	fo. 2. a
Quòd vnus agibilium finis, qui ciuilis sit facultatis.	Cap. 2	fo. 4. a
De modo procedendi, & auditore morali.	Cap. 3	fo. 6. a
De summo bono, & recta auditoris educatione.	Cap. 4	fo. 9. a
Quòd felicitas nõ sit voluptas, honor, virtus, aut diuitiæ.	Cap. 5	fo. 11. a
Quòd non sit idea.	Cap. 6	fo. 13. a
De felicitatis subiecto, substantia, & præceptis in vna- quaque scientia obseruandis.	Cap. 7	fo. 19. b
De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario.	Cap. 8	fo. 25. b
De modo assequendæ felicitatis.	Cap. 9	fo. 28. b
Quis in hac vita dicendus sit felix, & quid felix.	Cap. 10	fo. 30. a
Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant.	Cap. 11	fo. 33. b
Quòd felicitas bonũ sit honorabile potius, q̃ laudabile.	Cap. 12	fo. 34. a
De duplici animæ parte, ac virtutis diuisione.	Cap. 13	fo. 35. b

SECVNDI LIBRI CAPITA

De productione virtutis intellectiuæ & moralis.	Cap. 1	fo. 39. b
Quòd virtus ab excessu & defectu corrumpatur ad me- diocres inclinans operationes.	Cap. 2	fo. 41. a
Virtutem moralem esse circa voluptatem ac dolores.	Cap. 3	fo. 42. a
Quæ inter iusta agere, & iustè agere differentia sit.	Cap. 4	fo. 44. a
De affectu, facultate, habitu: & habitum esse genus vir- tutis.	Cap. 5	fo. 44. b
De duplici mediocritate & uirtutis substantia.	Cap. 6	fo. 45. a
Mediocratum inter duo extrema dispositio.	Cap. 7	fo. 47. b
De virtutum ac vitiorum mutua oppositione.	Cap. 8	fo. 51. a
De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt.	Cap. 9	fo. eod. b

TERTII LIBRI CAPITA

De spontaneo & inuito.	Cap. 1	fo. 53. a
De electione.	Cap. 2	fo. 57. a
De consultatione.	Cap. 3	fo. 59. a
De voluntate, & eo quod est uoluntate appetibile.	Cap. 4	fo. 61. a
De iis quæ in nostra sunt potestate.	Cap. 5	fo. 62. a
De fortitudine ac forti.	Cap. 6	fo. 65. b
De terribilium diuersitate & fortitudinis extremis.	Cap. 7	fo. 66. b

ãã. iiii. De quinque

De quinque modis fortitudinis non veræ.	Cap. 8 fo.68.a
De proprietatibus fortitudinis.	Cap. 9 fo.70.b
De temperantia.	Cap. 10 fo.71.b
Diuersas cupiditatum species esse.	Cap. 11 fo.73.a
De temperatiæ extremis.	Cap. 12 fo.74.a

QUARTI LIBRI CAPITA.

De liberalitate, & eius extremis.	Cap. 1 fo.75.b
De magnificentia, & eius extremis.	Cap. 2 fo.80.b
De magnanimitate, & eius extremis.	Cap. 3 fo.83.a
De moderato honoris studio, & eius extremis.	Cap. 4 fo.88.a
De mansuetudine, eiusque extremis.	Cap. 5 fo.89.a
De comitate, & eius extremis.	Cap. 6 fo.90.b
De veracitate, & eius extremis.	Cap. 7 fo.91.a
De facetudine, & eius extremis.	Cap. 8 fo.92.b
De verecundia.	Cap. 9 fo.93.b

QUINTI LIBRI CAPITA.

De iustitia & iniustitia: & modis iniusti,	Cap. 1 fo.94.b
Quid iustitia particularis, & quotuplex.	Cap. 2 fo.97.b
De iure distributiuo.	Cap. 3 fo.101.a
De iure commutatuo, & emendatiuo.	Cap. 4 fo.103.b
De retaliationē, numo, & indigentia.	Cap. 5 fo.106.a
De iniuria & iure, ciuili, herili, & familiari.	Cap. 6 fo.110.a
De iure naturali & legitimo.	Cap. 7 fo.111.b
De triplici nocumento quod aliis irrogatur.	Cap. 8 fo.113.a
De eo quod est pati iniuriam.	Cap. 9 fo.115.a
De æquitate, æquo & bono.	Cap. 10 fo.118.b
De eo quod est facere iniuriam.	Cap. 11 fo.120.a

SEXTI LIBRI CAPITA.

De recta ratione, duplici virtute, & partibus animæ.	Cap. 1 fo.123.a
De principis agendi.	Cap. 2 fo.128.a
Habituum intellectualium enumeratio: quod scientiæ obiectum, & quæ proprietates,	Cap. 3 fo.131.a
De arte.	Cap. 4 fo.133.b
De prudentia.	Cap. 5 fo.135.a
De intellectu.	Cap. 6 fo.138.a
De sapientia.	Cap. 7 fo.139.a
De partibus prudentiæ.	Cap. 8 fo.144.a
	De bona

De bona consultatione.	Cap. 9 fo.148.b
De perspicacia.	Cap. 10 fo.152.a
De sententia.	Cap. 11 fo.153.b
De utilitate sapientiæ & prudentiæ.	Cap. 12 fo.156.b
De naturali virtute, & de virtutum & prudentiæ connexionē.	Cap. 13 fo.159.b

SEPTIMI LIBRI CAPITA

De heroica virtute, continentia, & earum oppositis.	Cap. 1 fo.163.a
De continente & incontinente.	Cap. 2 fo.164.b
Quonam pacto incontinentes agant.	Cap. 3 fo.166 b
Circa quæ continens & incontinens versetur.	Cap. 4 fo.169.b
Circa iucunda præter naturam non esse incontinentiã: eiusque duas esse species.	Cap. 5 fo.171.b
De incontinentia iræ, voluptatum differentiis, & vitio humano.	Cap. 6 fo.172.b
De continente, incontinente, tolerante, & molli.	Cap. 7 fo.174.b
Quæ incontinentis & intemperantis differentia sit.	Cap. 8 fo.176.b
De cõtinentis & pertinacis conuenientia & differētia.	Cap. 9 fo.177.b
Prudentiã & incontinentiã simul in eodē non esse.	Cap. 10 fo.178.b
De voluptate.	Cap. 11 fo.179.b
Improbatio rationum de voluptate.	Cap. 12 fo.180.b
De uoluptatum speciebus.	Cap. 13 fo.182.b
De corporis voluptatibus	Cap. 14. fo.184.a

OCTAVI LIBRI CAPITA.

De amicitia	Cap. 1 fo.186.a
De amabili.	Cap. 2 fo.187.b
De speciebus amicitie.	Cap. 3 fo.188.b
Honestam amicitiam propriè dici amicitiam, alias verò ex accidenti	Cap. 4 fo.190 a
Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti.	Cap. 5 fo.191.a
In qua amicitia plures possint esse amici.	Cap. 6 fo.192.a
De amicitia in supereminētia.	Cap. 7 fo.193.b
Amicitiam magis consistere in eo vt amet quispiam, quàm vt ametur.	Cap. 8 fo.194.b
De ciuili amicitia.	Cap. 9 fo.195.a
De speciebus ciuilitatis.	Cap. 10 fo.eod.b
De amicitia regia, paterna, familiari, & fraterna.	Cap. 11 fo.196.b
De amicitia sodalitia & filiali.	Cap. 12 fo.197.a
De duplici iure, & de compensanda amicitia.	Cap. 13 fo.198.a
	De querelis

De querelis in amicitia per supereminentiam, & de ab-
dicatione.

Cap. 14 fo. 199.a

NONI LIBRI CAPITA

Quæ conseruent amicitiam.	Cap. 1 fo. 200.a
Singulis pro dignitate beneficia esse rependenda.	Cap. 2 fo. 203.b
Quando seruanda amicitia.	Cap. 3 fo. 204.b
Quæ opera amicitia, & quòd non sint prauorum.	Cap. 4 fo. 205.b
De beneuolentia.	Cap. 5 fo. 208.b
De concordia.	Cap. 6 fo. 209.b
De beneficentia.	Cap. 7 fo. 210.b
De amore sui.	Cap. 8 fo. 213.a
De amicis felicis, & quibus indigeat.	Cap. 9 fo. 215.b
De numero amicorum, multine an pauci habendi sint.	Cap. 10 fo. 219.b
Vtra in fortuna habendi sint amici.	Cap. 11 fo. 220.b
De præcipuo munere amicorum, & bonorum malo- rumque amicitia.	Cap. 12 fo. 222.a

DECIMI LIBRI CAPITA.

De voluptate.	Cap. 1 fo. 223.a
Opinio Eudoxi de voluptate.	Cap. 2 fo. 224.b
Dicentium voluptatem non esse bonum confutatio: etsi non omnis expetibilis sit.	Cap. 3 fo. 226.b
Quidnam sit voluptas, & quo modo operationem perficiat.	Cap. 4 fo. 230.a
Voluptates inter se specie differre	Cap. 5 fo. 234.b
De felicitate	Cap. 6 fo. 237.b
De felicitate contemplatiua	Cap. 7 fo. 239.b
De felicitate actiua, & præcipuo munere operationis.	Cap. 8 fo. 244.a
Peroratio operis.	Cap. 9 fo. 247.b

UVA.BHSC

UVA.BHSC

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM

LIBER PRIMVS.

CVM EVSTRATHI NICENI EPISCOPI

EXPLANATIONE.

10

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

Philosophia in duas diuiditur partes, in cōtemplationem, & actionem: in quibus vtrisque Aristoteles versatus de vtrisque volumina edidit: quæ & arte & scientia, prout vnicuique subiectæ materiæ conuenit, legentium instituere animos possunt. contemplatio verò per subdiuisionem in tria distributa, physiologiam, theologiam, & mathematicam, hoc est naturalem, diuinam, & disciplinarem, partes sibi substituit. de quarum nulla præsens nostra hæc dissertatio erit. nam de vno tantū agemus ex iis, quæ sub actionem referuntur. cum enim actio etiā ipsa tria membra habeat,

20

politicam, ethicam, & œconomicam, id est ciuilem, moralem, & familiarem: de morali pertractare constituimus: proposuimusque nobis libros Aristotelis ad Nicomachum scriptos: in quibus explanandis nonnulla de ea dicere volumus: [præsertim cum maximæ existimationis quidam ad hoc nos incitarit: mandavitque, vt in primum Nicomachiorum moralium Aristotelis, explanationem aliquam conscriberemus: cui sanè ob multa in nos beneficia negate quippiam nō possumus. quippe cum tam benignè erga nos affecti hominis postulationes irritas facere, & si quid iubeat, quod præstari possit, iussa detrectare: & ingrati & à philosophia profusus alieni esse videatur. nam si benemeritis de nobis aliquid petentibus recusauerimus: quādo aut

Quæ inclusa sunt duobus semicirculis non sūt in ueteri latina interpretatione, Græcè tamen codex ea omnia habet.

30

gratis aliquibus utilitatem afferemus, aut ignotis proderimus? cum diuinum mandatum à nobis exigat, vt ad eos etiam qui nos læserint, subleuandos ac iuuandos promptos nos exhibeamus. vt ad eos etiam qui nos læserint, subleuandos ac iuuandos promptos nos exhibeamus. vt hoc modo benignè facta ad auctoris imitationem per se efficiantur: id quod verè etiam philosophiæ maximè proprium est.] Primum igitur dicendum est, quid inter se differant tria actionis genera: deinde, quid vnumquodq; ex ipsis sit: tertio, quæ ex vnoquoque ad homines utilitas perueniat: vt & ipsorum cognitionem percipiamus, & ad ea exercenda promptiores fiamus. Moralis itaque, familiaris & ciuilis hoc differunt. primo quantum ad subiectas materias spectat: moralis quidem est, vni hominè meliorè reddere: vt moralis artis præcepta sequutus, probus efficiatur: ac prudenter viuendo propriam rationè iracundiæ ac cupiditatis dominatricè habeat: quæ moderamine iniecto earū incitationes cohibeat, nec permittat temerè ferri. quò fiat vt in tali habitu demū aliquis constitua-

** βέβαιον. quāquā interpretes legisse uidentur. βλακὴ nā et uetus interpretis uolentiam habet.*

40

tur, vt quicquid fecerit, si quis petat, rationem, qua id fecerit, reddere paratus sit: si nullus rationem requisierit, secum ipse singula sua facta diligenter expēdendo ac iudicando castiget: ne in aliquo à recto officio abeat, quin omnia benè exequatur: vt singulis quæ agit, id Phocillidis subiiciat, Quid bene factum à me est? quid non rectè? aut quid omissum?

** ἐπιδοσίων id est ansa & occasio, quam affectibus præbet ratio. De uoce autè ἐπιδοσίων. lege comment. Bud.*

50

Si que iudicio rectè inuenerit, se in actionibus bonum amplecti, eius exequutione lætetur: e contrario doleat, si aliquando excidisse ab eo se cognouerit. id quod tum ex subiectarum rerum instabilitate, tum ex appetitionum turbulentia ac * violentia, tum ex rationis fortasse * imbecillitate, quæ oppugnationibus cedit, ac succumbit, taliq; aliqua de causa euenire consueuit: quippe cum actio omnis in iis versetur, quæ fieri alio modo possunt: neque fines certos habeat, qui ex positis principis necessario consequantur. Hæc de morali. Oeconomica vero hoc est familiaris * familiaris, quæque in ea sunt familiares, subiiciuntur: eaque omnia quæ ad eorum constitutionem, re- tamque simul habitationem faciunt. vt pro rata quisq; portione ea consequatur quæ debet: nullusque pro ratione vel morum, vel status, vel habitus, vel functionis, vel naturalis necessitudinis, vel beneuolentiæ erga dominum atque habitudinis, parte sua fraudetur. multa enim etiam in hac inter cohabitantes differētia est: quippe quæ in materia consistit, in qua diuersitas dominatur. non enim tam sui vt rectè habeat quàm aliorum omnium qui sibi subditi sunt, curam habere familiaris præses debet. quocirca prouentus etiam expedire ad eum pertinet: vt nulla re necessaria indigen-

** ἐπιδοσίων.*

actio nō uersatur in necessarijs.

a. j. res familia-

Eustratii in Moraliū Arist.

tes familiares cohabitationem valeant conseruare. Ciuili autem subiecta res ciuitas est: quique in ea cohabitant ciues. ex multis enim familiis ciuitas constat: atq; iccirco quemadmodum oportet familiæ præfectum primū seipsum moribus probum reddere, curare deinde vt reliqui familiares tam animo quàm corpore bene afficiantur: ita ad ciuilem hominē qui ciuitati præsit, videtur perti- nere, vt secundum leges ac rationem viuens vnumquēq; ascitum in propriis administrationibus bonum reddat, atq; in primis talem se præstet, qui variis instructus atq; ornatus virtutibus possit ciues etiam suæ probitatis participes reddere: non tam sui, quàm ciuium & ciuitatis, vel ciuita- tum, si pluribus præuerit, cura habita: quippe cum vnusquisque princeps subditorum æque ac sui curam habere debeat: non tamen ita, vt vel principi ipsi, vel inter se æquales * absolutè omnes efficiantur, sed vt pro vniuscuiusque portione inter omnes æqualitas conseruetur. Ita ciuitates con- stitui solent, cum suum cuique ius, suaque portio exhibetur * defraudationes verò sicut principes iniustos ostendunt: ita & subditos ad honesta capeſſenda segniores efficiunt, & ciuitates labefa-

* ἀπλῶς. id est temerè, sine delectu.

* Græcus co-

dex habet ἀ-

(πρὸς φροῦς

ἀντικρίνοντος. i. i.

debiti & cōue-

nientis defrau-

dationis.

* μεθ' ὁδῶν. i.

uias quasdam

ac rationes.

* πρὸ τῶν ἐπι-

αυ.

Quæ inclusa

sunt his duo-

bus semicircu-

lis, non sunt in

exemplari ex-

cuso ab hære-

dib' Aldi, neq;

uetus itēpres

legit.

* ἡ δὲ λέξις, sed

legēdῶν πολι-

τείας. quod in-

terpres uterq;

latinus legit.

* Definitioni-

bus non est in

græco exem-

plari neque id

uetus itēpres

latinus habet.

stant, ac perdunt. Cuiusmodi est quod inquit Euripides.

Nam ciuitates multæ agunt quàmpeſſimè: (

Cum iustus & ad rem gerendam strenuus

In nullo honore habetur, ac si sit malus.

Ciuitatis verò seu ciuilitatis quatuor omnino partes sunt, legislatrix, iudicialis, exercitatrix, & me- dicina. nam quia homo, qui ciuis est, ex animo constat & corpore: * artes inueniri necesse fuit, quæ bonam ac naturalem constitutionem vel præsentem conseruare, vel amissam reuocare vtrisque his hominis partibus possent. Legislatrix igitur animos natura bene constitutos rectè institutis legibus in bono eo statu conseruat: vt modo ac regula in omnibus vtentes, benè inter se ac iustè in ciuitate versentur. qui si quando vel ex ignauia, vel ex * petulantia quippiam errauerint, iudicialis confesam superuenit, quæ pœnas ab eis exigat, & errores castiget. Simili modo in corpo- ribus: quæ naturaliter se habent, & in sanitate constituta sunt, exercitatrix congrua vnicuique & moderata exercitatione & victu in naturali ea bona affectione conseruat. ea vero corpora, quæ in id quod præter naturam inciderunt, medicina naturæ succurrens ad pristinam sanitatem, quate- nus fieri potest, reuocat ac reducit. [At vero moralis species est actiuæ philosophiæ, quæ circa

morum hominis compositionem versatur. Familiaris actiuæ philosophiæ species est, quæ de fa- milia cohabitantiumq; in ea constitutione considerat.] * Ciuilis actiuæ philosophiæ species est, quæ de ciuitate, degentiumque in ea æqua ac cōcordi administratione pertractat. Ex quibus * de- finitionibus quid vnaquæque ex his vtilitatis hominibus afferat, perspicuum est: cum illa singu- lis: altera communiter pluribus in eadem domo cohabitantibus: tertia communis adhuc ciuita- ti, aut ciuitatibus, quinetiam genti toti, aut gētibus fortasse, si plures sub vnius principis imperio sint, boni exequutionem procuret. Quorum exempla tum ex nostrorum, tum ex externorum li-

brorum lectione inueniri permulta possunt: cum multi & apud barbaros Græcosque & apud alias etiam nationes boni viri extiterint, qui aut soli, aut cum aliis, aut in familiis, aut in ciuitatibus & gentibus rectè vitam traduxerint. atq; vt singulos omittam quos commemorare superuacaneum existimo (infinitæ enim propemodum virorum vitæ, qui deo grati optimè ac sanctissimè vixe- runt, ad imitationem literis mandata enueniuntur) Abraham, Isaac, & Iacob, adde etiā Iob, qui be- ne & se & suos texere, familiaris optimæ administrationis exemplo esse possunt: Ciuilis, Moyses primus omnium: post eum Iesus Naue, & multi alij apud Hebræos, & si ita placet, Solon etiam apud Græcos, extitere. Ac de his hæctenus. Quoniam vero nobis in præsentia de Nicomachiis moralibus oratio est, atq; horum primo libro, cuius præcipuè explanatio mihi fuit imposta: quis fit in hoc Aristotelis scopus ac finis iam dicamus. In decem his libris de moralibus virtutibus om- nibus communiter docere, atque artem quandam tradere proposuit: vt possemus regulis ab eo traditis tam facta quàm verba metientes, benè ac sine vllò, quatenus fieri potest, errore vitam tra- ducere. Vnde etiam moralia his libris inscripsit: eo quòd ad compositionem moderationemque morum maxime faciunt: seu quia eam artem tradunt, qua quis & actiones & loquutiones benè ho- nestæque exercendo bonus euadere moribus valeat. Nicomachia autem appellantur, eo quòd ad Nicomachum quendam scribuntur: siue is Aristotelis ipsius filius, siue quispiam alius fuerit, qui eodem nomine vocaretur. quemadmodum alterum etiam huiuscemodi opus eodem quo hoc, argumento sub Eudemi nomine editum, Eudemia moralia nuncupauit. Moralia verò, id est ἠθικά à more & consuetudine dicuntur, quod ἔθος græce dicitur, & in η mutato: ea de causa quia oportet vnumquēque in laude dignis actionibus de more assuescendo honesti ac iusti habitum quen- dam acquirere, atque ita demum in virum bonum ac laudabilem euadere. Atque hic communis in omnibus

Librum Primum.

in omnibus his decem moralium libris finis est . In primo vero de fine agit, ad quem * virtutum perfectio spectat, quæ felicitas apud veteres sapientes nominatur: qui idem hominis vitæ finis est: id est cuius causa in præfenti hoc mundo homo producitur. Hæc quidem à principio *μετρωπαθεια*, id est moderatio affectuum est: quæ irrationalium qui in nobis insunt, affectuum ferociam ac temeritatem reprimit, ac duci rationi obedientes reddit. Postremo ad *ἀπάθειαν* devenit: quæ *ἀπάθεια* autē id est impatibilitas dicitur: à nostris beatitudo nūcupatur. Qui enim id quod perfectum est, affectat: debet is consurgere, progredi, quoad irracionales facultates ita penitus sopiantur, ac torpeant: vt sola ratio in eo nulla bruta perturbatione interrupta fungi officio suo possit. quod cū fit, hominis anima ex continua neque vnquam intermissa rationis operatione in mentem intellectumque ascendens, primo intellectualis, hoc est intellectus per participationem: deinde etiam diuina efficitur, deo vnita * per eam quæ in ipso intellectu insita est, vnitatem: quæ à magno Dionysio flos mentis appellatur . Querit igitur Aristoteles primum, sitne aliquis rerum quæ in actionem veniunt, finis, ad quem boni viri actio omnis dirigatur: deinde quid is sit: ac deinceps reliqua. Sed dubitare quis posset, cur de fine prius quàm de virtutibus agat: nam cum virtutes ad finem sint, ad quem actiones quæ ex virtutibus fiunt, diriguntur: prius de his dicendum videbatur, deinde de fine postea subiungendam tractationem . quia tamen natura ita comparatum est, vt virtutes labore acquirantur: prius oportuit de fine quomodocunque agere, quidque esset illud bonum quod ex labore prouenturum erat, ostendere: quo propriam appetentes perfectionem alacriores ad eum tolerandum efficeremur: adde etiam vt scopum haberemus, in quem respicientes, atque actiones quasi sagittas quasdam mittentes, magis, vt ipse etiam inquit, bonum honestumque assequeremur. Tamen si leuius hic de fine nonnulla tangit, postea in decimo planius atque exactius totam hanc de felicitate sententiam explicaturus. Felicitas verò, quæ *βδαιμονία* à Græcis dicitur, à latinis, si verbum ex verbo exprimamus, bonigenia appellari posset: inde nomen habuit, quod hominis qui constitutus in perfectione, dæmon, seu genius benè affectus sit. dæmonem enim veteres intellectualem animæ nostræ partem vocare consueuerant: quemadmodum Plutarchus Charoneus asseuerat in libello, quem de dæmonio Socratis inscribit, vbi inquit Socratis dæmonium nihil aliud, quàm sapientis hominis mentē significare, quæ pura cum sit, atque exacto, ac propè certo in discernendis rebus iudicio prædita, poterat ex qualibet vel parua occasione etiam futura prænoscere . Ac de his quidem satis dictum sit. Nunc ad Aristotelis verba exponenda veniamus: atque in his quoque sicut in cæteris omnibus eius qui omni omnis boni auctor est, implorato auxilio exordiamur.

* αἱ ἀρεταὶ κατ' ὄρθρην .
* ἀμετρεσι-
immoderationem.
* κατὰ τὸ εὖ αὐτῆ εὐκείμενον ἔμ .

βδαιμονία bonigenia .

Socratis dæmonium .

* ὑπερξίωσεν .
* Hæc hoc ordine in Græco exemplari scripta sunt .
Comune . n . bonū est, quod oīa expetunt, ac propter quod tam humilia quàm sublimia omnia existunt .
Sed quæ tamē proximè ad ipsum accedunt, propter ipsum simpliciter extitere, eo quod sine medio fruuntur . Hoc autē deo est, ex quo et per quæ, et in quo oīa: quæ uerò longius ab eo absunt proximè ad ipsum accedunt, propter ipsum absolute extitere, eiusque præsentia absque ullo medio fruuntur .
* προσεχέσ- id est cōiunctū .

De uniuersali boni appetitu ac finium diuersitate. Cap. I.

OMnis ars, omnisque discendi via, actio item, atque electio bonum quoddam expetere videtur. quapropter benè id esse bonum ipsum asseruerunt, quod omnia expetunt.

More suo Aristoteles in hac quoque tractatione ab vniuersalibus incipit. id quod in multorum aliorum librorum principio obseruasse eum manifestum est. In demonstratiua enim, Omnis, inquit, doctrina, omnisque disciplina intellectuua ex præcedente cognitione efficitur. Et in naturali disputatione, Quoniam in omnibus artibus quarum vel principia, vel causæ, vel elemēta sunt, ex horum perceptione fit, vt & cognitio, & scientia existat. Item in supernaturalibus quæ *μετὰ τὰ φυσικά*, id est, post naturalia appellat, Omnes homines natura scire affectāt. Propterea igitur quia hic propositum ipsi est de hominis fine inuestigare, sitne aliquod naturæ hominis proprium bonum, cuius causa homo * in lucem productus extiterit, & per quod ad commune omnium bonum referatur, quidque id sit: speciatim omnem habitum, actionemque humanam, id est artem, & discendi viam, & actionem, & electionem exponit. vt si cognitum fuerit, vnumquodque horum finem quendam habere, quem appetat, ac propter quem constiterit: pateat etiam hominis absolute & in vniuersum proprium quendam finem esse, & cuius causa natus sit, & inter ea quæ sunt numeratur, & ad quem, vt propriam assequatur perfectionem, debeat omnes suas operationes dirigere. * Commune enim bonum est quod omnia expetunt, ac propter quod tam humiliora quàm sublimiora omnia existunt: atque hoc Deus est ex quo, & propter quem, & in quem omnia. Quæ tamen proximè ad ipsum accedunt, propter ipsum absolute extitere, eiusque præsentia absque ullo medio fruuntur. quæ longius ab ipso absunt, proprium quoddam singula ac proximum bonum habent, per quod medium ad ipsum hoc commune possunt referri . vt nos qui homines

tione bonū est: reliqua omnia eatenus bona, quatenus ex participatione eius sunt, quæ in compositione considerantur: atq; iccirco non absolutè omnibus bona sunt, sed cuidam bona. artes itaq; & discendi viæ, & actiones, & electiones proprium singulæ quoddam bonū, quod proximum ipsis est, expetunt: ac per id postea ad commune ascendunt. Posteaquam verò omnem hominis artem & operationem bonū expetere dixit: boni descriptionem à veteribus traditam laudat, id esse bonum ipsum asserentium, quod omnia expetunt: descriptionem inductione quadam prius ceu confirmans. Hanc autem non esse definitionem, sed descriptionem perspicuum ex eo est, quod ex posterioribus constat. posteriora enim communi expetibili omnia ea sunt, quæ expetunt. cum & ex eo, depēdeant, & causa quod sint, ab eo promanet. Sed nisi superuacaneū videtur, de ordine etiam nonnulla dicamus. Cur autem & discendi viam, actioni & electioni: cur item artem discendi viæ, electioni actionem anteposuit? an fortasse quia ars & discendi via rationem & speculationem afferunt: & homines utpote rationales, atque in ratione maxime finem suum habentes, in omnibus actionibus & electionibus duce uti ratione ac speculatione debent, siquidem hoc solo modo fieri potest, ut in actione & electione perfectio sequatur: si ratio præcesserit, eisque cognitionis boni & honesti lumen accenderit. Artem verò discendi viæ, & actionem electioni more suo Aristoteles præposuit, naturam imitatus, quæ ab imperfectioribus in rerum generatione plerunque orsa, ita ad perfectiora progredi consuevit: perfectior enim arte discendi via & communior est: principalior item & antiquior actione electio: prius enim eligimus, alterum alteri in rebus agendis præferentes: deinde ad actionem descendimus.

† εἰσωθεῖς

bonū, nō definitur, sed describitur.

20 Finium verò quædam videtur esse differentia. alij enim operationes, alij præter has opera quædam sunt.

Conuenienter ad propositum scopum statim à principio sumpsit ea quæ in solo homine bonū expetunt. ars enim & scientia, & actio, & electio solius hominis sunt. quoniam de humano fine & bono præsens consideratio est. aptè etiam nunc finium differentiam tradit: cum inquit, artiū, viarumque discendi duplex finium videtur esse differentia: ut alij ex ipsis operationes, alij opera sint. opera hic appellat effectus, qui cessantibus etiā operationibus manēt adhuc, atq; extāt. verbi causa, sit musicus aliquis qui ex musica arte operetur, id est, vel canat, vel musico aliquo instrumēto vtatur: is vbi cessauerit nullum opus relinquet. at si faber aliquis operetur, deinde ab operatione desistat: opus aliquod ipsius profecto restabit: verbi gratia, sella, vel mensa, vel tale quippiā, quod præter operationem subsistet. musici enim finis est aut modulatè canere, aut instrumēto secundum leges à musica arte traditas harmonicè vtique: quæ operationes tantummodo sunt. fabri verò illi quos dixi effectus, & reliqua quæcunque fabricare ars fabrilis potest. atq; hoc ab Aristotele ea de causa dicitur, ne, cum humanæ naturæ finis operatio sit, ut ipse etiam postea declarabit: suspicari aliquis possit artes eas & discendi vias quarum finis est opus, illis quæ solam operationem habent, ob id esse digniores, quod effectum quendam relinquunt, qui posteaquam etiam ab operatione cessauerit aliquis, remaneat: atque hinc felicitas utpote operatio sola, quæ cessante eo qui operatur, non subsistet, aliquo alio fine imperfectior esse videatur. hoc igitur dicit, ut siue opus, siue operatio finis sit: nullam esse differentiam doceat.

Vide Gale. statim in principio cōmēt. de cōsti. art. med.

40 At quorum præter actiones fines aliqui sunt: in his opera ipsa operationibus censentur præstantiora.

Et si nulla differentia est, ut deinceps ostendet, siue opus, siue † operatio finis sit: in quibus tamen artibus, inquit, opera fines sunt ab operationibus diuersa: in his opera sunt operationibus præstantiora. quippe cum in his operationes propter opera efficiantur: & ipsæ alicuius causa fiant: opera autem sint id cuius causa fiant. semperque id cuius causa aliquid fit, melius est ac præstantius, quàm id quod eius causa est. dixit autem, quorum, & in his, in masculino genere ad artifices vel operantes † absolute referens orationem.

† εἰργεῖα. quam uocem Ioach. Perionius (actio) ubique uertit. † ἀπλῶς. simpliciter et absolute.

50 Cum autem multæ & actiones & scientiæ & artes sint, multi etiam fines euadant, necesse est. medicinæ quidem, sanitas: nauium extructricis, nauis: militaris, victoria: domesticæ ac familiaris, diuitiæ ipsæ.

Ostendere hic vult civilem supra omnes artes esse constitutam: eamque esse omnium quæ ad humanā societatem faciunt, studiorū dominā, quæ sicut architectura mechanicarū, scilicet ac fabrilium regina, præsit omnibus, omnibusque præcipiat: eiusque finē omnium aliorū qui aliis artibus sunt, perfectissimum

a. iij. perfectissimum

Eustratii in Moraliū Arist.

** dicit τέλος τῆς πολιτικῆς εἶναι σκοπιμώτατον. de uoce αὐτῆ σκοπιμώτατον leg. Suid. in dictio- ne γεννητικῆ * προσεχῶς.*

** εἰναι μὲν αὐτῆς εὐδαιμονίας εὐρόντες, id est fa- licitatē conse- quuti fuerim. * μάταιον. * ἀπλῶς. * εἰς τὸ ἀντι- φασίαν ἐπέ- δαι τὰς ἀ- πλῶς κατὰ γορήσει, ἐὰν λόγοιαν. ὀ- νομάτων λέ- γανται, &c. * ἰμανόπαι κλητῆ, ars lu- dendiloris. * κλεπτικῆ.*

** perfectissimum esse, atque vltimum: cuius videlicet causa * continenter ac proxime etiam ipse homo, ea ratione qua est homo, qui animal est sociabile natura ac gregale, extiterit. atque hoc ita declarat. multas speciatim artes sumit, easque in vnam reducit, in cuius finem tanquam omnium perfectissimum aliarum fines referatur: deinde vnam illam vnā cum multis aliis similibus in vnā aliam præstantiorem refert, quæ etiam ipsa finem finibus aliarum quæ subiacet, perfectiorem ha- beat: atque ita deinceps procedendo, multasque identidem sub vnam, multosque earum fines sub vnū huius collocādo, postremo omnes sub vnam, architectonicā omniumque; dominatricē ciuilem cōstituit: quam omnibus præsidere, omnibusque; imperare ostendit. vt ipsius etiā finis finium om- niū, quos aliæ artes habent, sit perfectissimus, maximeque; eligendus: sitque; hominis finis, vt diximus. quem si inuenerimus * quid nam sit fœlicitas iam habeamus. [cvm autem multæ & actiones, &c.] Ea quæ hucusque posuit Apistoteles tanquam ex se fidem facientia pronunciata, nulla pro- batione confirmanda esse censuit. nam primum illud satis perspicuum est: nullam neque artem, neque discēdi viam, neque actionem, neque electionem, si nullum bonum tanquam finem appeti- uerint, sed † vanitatem in se habuerint: ne illud quidem * absolute quo appellantur nomine ab- plius esse habituras. nam quæadmodum & mortuus homo, & vir eunuchus nullo modo dici ab- solute possent neque hic vir, neque ille homo: * propterea quod si orationes pro nominibus su- mantur contradictionem sequi in appellationibus, quæ simplici atque absoluta ratione fiunt, ma- nifestè videmus. homo enim animal est rationale ac mortale. animal, quod viuuit. quod autem vi- uuit, mortuo qui vita omnino caret, oppositum proculdubio est. Item vir homo est, qui vim in al- tero procreandi insitam habet: qua re eunuchum penitus priuatum esse constat. Eodem modo neque ars esse vlla quæ inutilis sit, potest: sed vel vana ars, quia nullum: vel mala ars, quia malum finem habeat, & erit & appellabitur. cuiusmodi sunt * funambularia & * furatrina: quarū alteri nullus finis est: alteri malus, id est, nocumētum, atque; alienorū ablatio. Idem de discēdi via, actio- ne, & electione dicendum est. vt ad primum hoc propositam nullo probationis adminiculo in- diguerit: immo eo vtpote manifesto ac satis ex se probabili boni assignatam rationem confirma- re non dubitarit: cum inquit. propterea recte veteres bonum ipsum id esse statuerunt, quod om- nia expeterent. Tale etiam est secundum, & tertium enunciatum. quis enim est, qui nesciat, alias esse artes quæ operationes, alias quæ opera quædā ab operationibus diuersa pro finibus habeant? opusque; & operationē genere inter se differre nō cognoscat? quis item est, cui euidenter patere nō possit, in quibus artibus ab actionibus diuersa opera fines sunt, in iis opera esse operationibus po- tiora: quippe cum actiones, id est operationes operum causa fieri omnino videat? Hæc autem om- nia in principio dixit ad communis humanæ naturæ finis inuentionem respiciēs. eo quod omnes vniuscuiusque & artis, & discēdi viæ, & actionis, & electionis fines ad vnum communem refe- rantur, ob eumque sint: qui si desit, reliqua sint communi sine frustrata vana omnia futura.*

Quæcunque verò huiusmodi sunt, sub vnam aliquam facultatem & po- tentiam reducuntur: quemadmodum sub equestrem frenorum effectrix, aliaque omnes quæ equestria instrumenta conficiunt: atque; hæc, omnisque demum actio bellica sub militarem: atque eodem modo sub alias alia. at-

** Quæ princi- pē locū tenēt.*

que in iis omnibus fines earū * quæ architectonicæ habentur, magis quàm reliqui omnes aliarum quæ subiacent, expetendi sunt: nam illos quoque horum causa sectamur.

** ὑπὸ μίαν ἀναγόμεναι τέχνων ἢ δύνανται. i. quæ arti alicui uel facultati subij- ciantur.*

** ἀρχιτεκτο- νικῶ. i. princi- pem locum te- nentem.*

Hæc præparatio est ad communem hominis finem quatenus homo est, inueniendum. omnes enim ante dictorum habituum vel operationum fines licet hominis sint etiam ipsi, non tamen ab- solutè & simpliciter fines, sed quidam ceu proprij artium ac discēdi viarum actionumque & ele- ctionum hominis, quarū vna quæ finem aliquem sortita est, & tanquā proprium habet, cuius cau- sa est & fit, nondum tamen illum communem, propter quem factus est homo, cum ad illum om- nia referantur, artes verò ac discēdi viæ, actionesque & electiones seruiant facultati illi, cuius finis est hominis finis, qua ratione homo est. Hæc verò ita se habere, esseque vnam quandam fa- cultatem ad quam omnes alia reducuntur, cuiusque finis reliquorum omnium perfectissimus, & vltimus, atque ob id maxime etiam expetendus sit, perspicuum inde est: quod multæ & artes & facultates eiusmodi inueniuntur, * quæ ad vnam artem vel facultatem referantur, eamque * ar- chitectonicam habeant, hoc est præsidem ac dominatricem, omnibusque imperantem ac præ- scribentem

Libri Primus.

scribentem qualia vnaquæque opera sua efficere debeat, vt ei maxime vtilia euadant. Ita enim se habet equestris ars ad frenorum effectricem, cæterasque omnes quæ equitantibus instrumenta fabricant, omnia ad equestris vtilitatem spectantia. sed multæ etiam quæ aliis sub se positæ architectonicæ sunt, sub alias quæ principales magis sunt subiiciuntur: quæ & ipsis impendent, & fines habeant perfectiores. Quemadmodum sub militarem equestris, ac reliqui omnes bellici habitus vel actus: sicut est sagittandi, iaculandi, * scuti gestandi peritia, ac cætera huiusmodi, quibus omnibus militaris architectonica ac princeps est. quæ quomodo vel equitandum, vel sagittandum, vel iaculandum sit, qua item ratione acies instruenda, aut hostes inuadendi, & reliqua id genus, singulis præcipit. atque ita alia sub alias subiiciuntur, neque tamen in infinitum progredi hæc reductio potest: sed vnam quandam omnino statuere necesse est, quæ & ipsa aliis omnibus præsit, & finem habeat omnium aliorum perfectissimum, maximeque expetendum. Potentiam verò hic artem vocat * ob materiam in qua artes versantur: materia enim potentia appellatur vtpote in potentia considerata tam quæ absolute ac simpliciter, quam quæ secundum quandam rationem fertur. ex qua artes quoque potentia dicuntur, † quippe quæ non necessitatem, * sed ambiguitatem quandam in se habent, qua & consequi finem suum, & frustrari eo interdum possunt. materiam autem absolute ac simpliciter eam dicimus, quæ est communis omnibus * secundum quandam rationem autem: eam tantum quæ vniuersusque propria est.

* ἀσπίδοφορική.

* ὅτι τὸ ἐνυλορι. ἰ. ὑλικόν † ἐνδεχόμενα.

* καὶ τὸ ἐπαμφοῖ ἐρίζει ἐχῆσαι. ἰ. ἰνυτῆς: partem uerget, tam bigæ sunt.

* πῆ δὲ τῆς προσεχῆς κᾶσα.

† ἢς τέλος τὸ ὑπ' ἄλλο ἔργον ὄν. ἰ. cuius finis operis existens sub alio est.

20 Neque tamen interest quicquam, siue operationes ipsæ fines actionum sint, siue præter ipsas aliud quippiam. sicut in antedictis scientiis.

Cum diuersos esse genere fines artium dixerit, vt alij operationes, alij præter ipsas opera quædam sint: atque in quibus opera sunt fines, in iis ipsa opera operationibus esse expetibilia: ne artes etiam aliquis perfectiores ac præstantiores eas esse opinaretur, quæ opera fines haberent, quam quæ operationes finesque earum aliis magis expetendos iudicaret: atque inde fieret, vt verbi gratia, futuriæ artis opus felicitate quæ in operatione solummodo consistit, esset perfectius atque expetendum magis: futuriæque ipsa † quæ finem habet calcem quod opus est, præstantior quam illa cuius finis esset felicitas quæ operatio solummodo est, vt diximus, videretur: iccirco hæc subiungit, quæ eam vim habent, ac si ita diceret. neque tamen differentiam aliquam quantum ad artium vel finium perfectionem spectat, in eo esse existimes: quod in aliis operationes fines esse actionum artium, in aliis opera esse videamus. in ea enim solummodo arte cuius finis est opus, operationibus præstantius esse opus putandum est: quippe cum ob id operatio omnis efficiatur, in aliis minimè. fieri enim potest, vt artes quorum fines sunt operationes, longe præstantiores perfectioresque aliis multis sint, quæ præter operationes opera etiam habeant. id quod in frenorum effectricem, reliquisque omnibus quæ equestris instrumenta fabricant, ipsaque equestri, conspiciere facile possumus. nam huius finis est benè equitare, quam operationem esse manifestum est: illarum verò, opera. alia enim frenum, alia ephippia, alia calcar, alia aliud huiusmodi quippiam efficit: quorum singula opera esse præter operationes videmus. ipsam tamen equestrem omnibus his præstantiorem, finemque eius alius aliarum, quæ ei subiectæ sunt magis expetendum esse nemo dubitat, quibus architectonica ac princeps ipsa præsidet.

40

Quod unus agibilium finis, qui ciuilibus sit facultatis.

S igitur agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus: (in finitus enim ita fieret progressus, vanusque & inanis appetitus noster esset) (perpicuum est, eum summum bonum, atque optimum futurum.

50 Omnem hominis † eligendum habitum, omnemque actum, bonum appetere: esseque ex iis im perfectiores alios, alios perfectiores vt hi præsent, illi subiecti famulentur: perfectiorum item fines aliis præstantiores magisque expetendos esse, ex iis quæ superius dicta sunt satis constant. Hic verò quæritur vnusne aliquis finis sit, sub quem alij omnes subiiciantur: vt esse hominis finis quatenus homo est, possit. nam communis omnium quæ sunt ea ratione qua sunt, finis est commune bonum, qui est Deus. sed oportet, vt singula etiam * bonum quoddam habeant suæ speciatim essentia maxime peculiare ac proprium, quod † proxime ac primò appetant, per quodque vbi id consequuta fuerint, maxime vniuersali ac communi bono pro rata cuiusque portione conciantur.

† ἔξισ ἀρετῆς. * ἀγαθὸν ἰδίαιτα ὄντος οὐκ ἔστιν ὄντος. † προσεχῶς

a. iij. lientur.

Eustratii in Moralium Arist.

* ἀπλῶς. * εἰς τὸ μὴ εἶναι. * ἄπλῶς.
 * ὡς εἰ περὶ κτλ.
 * ὡς μὴ τῶ ἀνθρώπινος ἐπιπέλωσα τελέφωσις.
 id est nō assequentia humana perfectio nem.

lientur. Quemadmodum enim per propriam essentiam, quæ species est, in commune bonum vnumquodque ascendit, è qua si excidat ab essentia quoque * absolute excidit, * in nihilumque abit: ita per proprium bonum in commune bonum deuenit: sique proprio frustratur, * comuni etiam frustratur necesse est. Querit igitur hic sitne aliquis agendorum bonorum finis eiusmodi, qui cæterorum omnium perfectissimus atque vltimus habeatur: quique & per se in actionibus & propter se expetendus sit. hocq; adducendo ad id quod fieri non potest, ostendit, in hunc modum. si nullus est agendarum rerum finis, qui propter se quantum ad agendum spectat, & non ob aliud expeti debeat, in infinitum appetitus noster progredietur: at si in infinitum progredietur appetitus, nunquam perfectissimum quippiam assequetur. si autem hoc fiet, vanus erit atque inanis appetitus. si igitur nullus agendarum rerum finis propter se expetibilis inuenitur, vanum esse & inane hominis appetitum necesse est: id quod est absurdum. quod enim vanè appetit, nullum bonum assequitur: quod vero nullum bonum assequitur, omni bono frustratur. omni itaque bono frustratur quod vanè appetit. est igitur agendarum rerum finis aliquis, qui propter se & non ob aliud * quantum ad agendum attinet, expetendus est. verborum vero dispositio per transgressionem facta obscuram reddidit orationem: quæ dilucidius immutari hoc modo potest. Si igitur agendarum rerum finis aliquis est, quem propter ipsum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus: perspicuum est eum summum bonum atque optimum futurum. Agenda autem sunt ea quæ nobis agentibus * comparantur: id est bona quædam quæ per artes, & methodos, aliaque id genus acquirimus. quæ cum inchoata quædam & imperfecta sint * utpote ad hominis perfectionem minime attingentia, finem quendam vnum habere necesse est, ad quem cum peruenit homo, perfectus efficiatur: quique ipsum hominis quatenus est homo, bonum, agendorumque bonorum quæ agens ut homo recte facit, optimum sit: ad quem reliqua omnia relativa, bona ob ipsum sint. sic enim oratio clarior euadet. nam quæ interposita sunt, ad assumptionis confirmationem faciunt, quæ ita subintelligenda est. sed est agendarum rerum finis, quem propter ipsum volumus: neque omnia ob aliud eligimus: id quod de ea quæ vocatur felicitas, dici manifestum est.

Nōne igitur magnum ad vitam cognitio ipsius momentum affert? nam si quemadmodum sagittarij, scopum habeamus, magis bonum & honestum assequi possemus.

* καθεστῆμεν.
 * ἔοπῆμ.
 * ἀπιδιαιῶς.
 * πρὸς ὃ τῆμ ἀπιδιῆρ ἐπιδείκνυνται.

Hæc ad boni huius inquisitionem incitare quodammodo videntur. cum enim esse id superius ostenderit, nunc ad illud quid sit, inuestigandum inducit. Quando igitur tale quiddam est, inquit qui communis omnium bene exactione * factorum est finis: cognitio eius ad vitam nostram magnopere conferret, ut ea recta sit. Nam si tale quippiam non inuenitur, vanum omnino est de eo, quippe cum nihili sit, inquirere. si etiam inuenitur, neq; nobis eius cognitio quicquam conducit: simili modo superuacanea eius rei, cuius cognitio nullam nobis vtilitatem afferat, inuestigatio est. At si & est, & cognitio eius magnū nobis momentum ad rectè agendum affert: in eo verò labor impendendus, maximeque studendum ut quid sit cognoscere valeamus * momentum enim hic vtilitatem & auxilium appellat. est autem à lancium translatione sumptum, quibus in ponderibus librandis vti consueuimus: nam sicut in illis ea quæ in alteram partem propendent, leuioribus preferuntur, utpote conferentia iis qui momenta ac propensiones expendunt: ita in omnibus, quæ vtilia sunt, momentum afferre ad illa dicuntur, ad quæ conducunt. Quam rem ita esse, magnūque ad vitam momentum finis cognitionē exhibere, sagittariorum similitudine confirmat. nam si quemadmodum sagittarij, inquit, scopum habeamus, magis decorum assequi possemus, si cut enim sagittarij qui temere iaciunt, ad nihilque respiciunt, quod feriant, nunquam in sagittandi peritia boni euadent: sic qui * bene & honeste viuere student, nisi finem aliquem habeant, * ad quem studium suum intendant, boni in agendi habitibus effici nullo modo poterunt. verò vtriusque scopus aliquis ac finis proponatur, ut ad eum operationes suas ac studia dirigant: efficietur, ut facilius vtrique bonum suum consequantur.

* τὸ πῶς πῶδα λαβεῖμ.
 Quòd si ita est experiendum quidnam is sit, * figura compræhendere: cuiusque scientiæ, vel facultatis censeatur.

Quòd si ita, inquit, huius finis cognitio necessaria est, periculum faciendum an aliquo modo possimus ad eos qui nulla eius intelligentia imbuti sunt, quidnam is sit, tradere: cuiusque scientiæ vel facultatis censeatur, crassiore quadam ac veluti figurata vti cōprehensione. nam cum sit, eiusque cognitio

cognitio magnopere ad vitam conferat, vt ex iis quæ superius dicta sunt, patet: quomodo cogni-
 tionem eius aliquam percipere poterimus, nisi prius substantiam intelligamus? quæ quæstio quid
 sit, manifestare consuevit. id est ea quæ, quæ sit * rei essentia explicat oratio. Cumque finis hic sit
 agendorum bonorum perfectissimus, scientiam aliquam vel facultatem cuius is finis sit, statuere
 necesse est, scientia vero à facultate vel potentia in eo differt: quia illa cognitio est, quæ ex necessariis
 ac per se propositis, primisq; ac * proximis, causisq; conclusionis constat, vel etiam conclusioni-
 bus ipsis quæ ex huiuscemodi sumptionibus fuerint collectæ: ita vt ex antecedentibus minime
 possit aliud atq; aliud concludi, sed semper vnum atq; idem scientifice sequatur. facultas autē vel
 potentia * ex iis quæ plerunq; eueniunt, efficitur: neq; vnā semper, sed alterā etiam interdum cō-
 10 tradictionis partē cōcludit: potentia propterea appellata quia anceps est, potestq; in vtranq; partē
 euadere. Nam quemadmodum contrariorū susceptrix materia potentia ea de causa vocatur, quia
 suscipere * vicissim vtraq; possit: simili modo potentias eas artes dicimus è quibus nō necessario
 altera contradictionis pars, sed quandoq; altera quoq; euenire consuevit. cuiusmodi sunt * disse-
 20 rendi ars, atq; oratoria. quæ vtræq; in proposita quæstione vtraq; contradictionis membra pertra-
 ctant. neq; necessitatem vllam habent, vt in altero probādo tantummodo versentur: sed in altero
 etiam opposito conantur persuadere. Eiusdem generis quoq; sunt * coniectatrices: vt governa-
 toria ac medicina: in quibus interdum qui operantur bene omnia exequentes periclitantibus sa-
 lutem exhibent: interdum fit, vt præcepta ipsa sine suo frustrentur. Adde qd huiusmodi artium arti-
 tifices contrariorum periti cum sint, possunt in vtram libuerit partem ipsis vti: * vt non tam salu-
 20 tis, quam perniciæ subiectarum sibi rerum auctores efficiantur.

* είναι πρά-
 γματ.
 * αμέσων.
 * ἐκ τῶν ὡς
 ἐπι το πολύ.
 * ἀνὰ μέρος.
 * διαλεκτικὴ
 καὶ ἡ ῥητορικὴ
 * σοχαστικαί
 * ὡς μὴ μό-
 νοι σωτήρες,
 ἀλλ' ἔστιν οὐ
 καὶ ἐπιβλασ-
 καὶ κακίας ἢ
 ὑποκείμενων
 γινόμενοι.

Videretur autem esse eius quæ maxime principalis, maximeq; archite-
 30 ctonica est. cuiusmodi civilis apparet.

Nam si hic finis omnium qui in actione sunt, finium perfectissimus est atq; vltimus, omniaque
 agenda bona excedit: ars etiam, cuius is finis est, reliquarum omnium præstantissima sit atque ar-
 chitectonica necesse est: quippe quæ reliquis omnibus imperet, finemq; habeat cæteris omnibus
 magis expetendum. cuiusmodi civilis, non dixit est, sed apparet: quod ex operationibus ipsius
 continuo probat, ita subiungens.

Quippe quæ quasnam esse in ciuitatibus scientias oporteat: tum quales
 30 quemq; discere, & quousque constituit.

Si enim hæc quæ esse in ciuitatibus scientiæ, & quæ non esse, qualesq; à quibus disci debeant,
 statuit, modumq; etiam ipsis præscribit: qui fieri potest, vt omnium non sit architectonica, ac do-
 minatrix: nam aliæ architectonica licet subiectis sibi artibus & vtantur & imperent: non tamen
 debeantne illæ esse necne, inquirunt: neq; aut quousq; eas in operibus progredi, aut qualē vniuf-
 cuiusq; esse artificem deceat, vt arti * conueniens congruusq; sit, curam vllam habet. id quod ci-
 uilem facere manifestum est: dum vel prouidet ne vanæ aliquæ artes in ciuitatibus, quæ nihil ferij
 possunt honestiq; perficere, exerceantur: quæ ciuiū animos in lusionibus quibusdam, inutilibusq;
 opificiis occupantes bonos mores corrumpunt: qualis funambularia, & saltatoria, multæque aliæ
 sunt, vel dat operam ne malæ artes existant: ne malefici aliqui in ciuium nocumentum aliqua ma-
 40 chinentur, ne noctu vel perfossis parietibus, vel * disiectis tectis in alienas domos ingrediantur,
 templa diripiāt, ignem domibus atq; hominibus exitialem subiiciant: aliæq; huiuscemodi faciāt,
 quæ in aliorum perniciem tendunt. accedit etiam qd si quæ artes vtilis hominibus sunt, ne eas qui-
 dem in expensas relinquit: sed moderatur qd maxime ne supra qd ex vsu sit, progressæ in superuacua
 aliqua, atq; absurda delabantur, * ludicra quædam quæ nihil in se boni ac ferij habeant, exercen-
 tes. perinde ac fabrilis, cum vel ceruos ligneos salientes, vel currentes muscas, vel reptantes ser-
 pentes, vel tale quippiam fabrefacit, * quod animos hominum lusionibus oblectans à studio re-
 rum agendarum auocare consuevit.

* κατήλλη-
 λος.
 * διαίρωντες
 σέβας.
 * πεδιώδη.
 * ὡς ἂν
 τέρπων ἢ ψυ-
 χελ παιδιαῖς
 θύφρανό-
 μλοι.
 .i. quo delectē-
 tur animi lusi-
 bus letantes.

Videamusq; vel maxime honorabiles facultates, qualis est militaris, fa-
 50 miliaris, & oratoria, sub ea esse collocatas.

Ciuilem hic ostendit scientiarum ac facultatum quæ in ciuitatibus sunt, esse præstantissimā:
 duobusq; modis id declarat. primum quantum ad rationem ipsam attinet, quam ad ipsam habent
 facultates, quæ maximo in honore sunt, militaris, oratoria, ac familiaris: quæ subiectæ ipsi sunt,
 * eiusq; imperio administrantur. ad ciuilem enim pertinet, & imperatori * præscribere quomo-
 do vti exercitu debeat: & oratori, quomodo & quousq; in deliberationibus, aut iudicijs, aut * de-
 50 monstra-

* ὡς ἐπιτατ-
 τόμεναι παρ'
 αὐτῆς.
 * πανηγύ-

scien hi, et
 archi diffe-
 rentia.

que artes vanae
 sint. quare
 ex hoc loco
 recte cauti est,
 ne hec qui e
 bulgis asport
 tantur seruat
 aut ludere mur-
 ces in hispania
 recipiantur.

Eustratii in Moraliū Arist.

res publicis conuentibus in quibus orationes in genere praesertim demonstratio habebantur. monstratiōibus utendum oratione sit: & familiari, quomodo honestè ac iustè domum, secumque habitantes regat ac conseruet. Deinde quantum ad rationem spectat, quam ciuili ad ipsas habet, idem demonstrat: cum inquit.

Cum enim ceteris actiuis scientiis hæc vtatur, quid item agendū, à quibusq; abstinendum praescribat, ac sanciat: eius finis aliarum omnium fines complectetur: efficieturq; vt is bonum ipsum humanum sit.

Nam si & maxime honorabiles facultates huic subiiciuntur, * eiusq; imperio ac moderamine administrantur, & scientiæ actiuae iccirco sunt, vt vsui eius inseruiat. * ipsaq; est quæ leges de honestis ac iustis in ciuitatibus instituit: atq; ita ante omnes alias hominum societates & res publicas in officio cōtinet: nullaq; inuenitur alia quæ antecedit, sed ipsa praeminet, ac praest, alia sunt inferiores ac subdita: quominus fines etiam aliarum fini huius subditi sint, ad eumq; referantur, fieri nullo modo potest: qui sanè finis bonum ipsum humanum erit.

Nam si etiam & vni homini & ciuitati bonum idem sit, bonum tamen ciuitatis & * acquirere & conseruare, maius quid ac diuinius videtur.

Quomodo & eadem & diuersa sit ad seipsam comparata felicitas, hic manifestat, quippe quæ & ciuili cuiusdam, id est moralis finis sit, & eius ciuili, quæ simplici absolutaque ratione consideratur. vtraq; enim eundem finem habet: quod est, vt in praesenti ita dicamus, virtutū opus perfectum: quod tamen in altera maius ac diuinius, in altera minus atque humanius habetur. atque hoc confirmat his, quæ ita subiungit.

Ac cōtētus quidem esse etiam vnusquisq; potest, si vni soli: pulchrius tamen ac diuinius, si genti ac ciuitatibus bonum efficiatur.

Si in vno bonum perficiatur, satis illud quidem dignum esse potest vt acquiescamus, cōtētūq; simus: vtpote cum pulchrum honestūq; sit, siue id in se quispiam, siue in altero efficiat. pulchrius tamen ac diuinius, si ad gentem vel ciuitates boni exequutio pertineat: pulchrius, eo qd in plures explicatur pulchritudo, maiorq; inde ornatus existit: perinde ac si quis lucidiorem esse lucem dicat, quæ latius diffunditur, quàm quæ angustius spatium penetrat: diuinius verò, quia cum benefacere diuinum opus sit, quāto plura ea sunt, quæ beneficiis afficiuntur, bonaq; ac meliora redduntur: tanto maior * beneficentia, atque inde diuinius opus existimandum est.

Hæc igitur sunt, quæ discendi hæc via quæ ciuili quædam est, appetit.

Cum tria sint omnia quæ in praesenti hoc libro proposita sunt: primum exordium hucusque pertinet, in quo illa omnia fuere declarata: principio esse quendam agendorum bonorum finem, qui omnium perfectissimus atq; vltimus sit, & cui omnes alij subiiciantur. deinde eum, cum nobis ad vitam bene beateq; traducendam magnopere conducat, esse inuestigandum: tum esse eum omnium optime scientiæ aut facultatis, quæ ciuili est: atque ob id bonum hominis, quatenus est homo, proprium censerī debere: postremo si quis bonum hoc in vno tantum exequatur, præclarum illud quidem: multo tamen præclarius futurū, si boni distributione in plures diffusa, in gente aliqua, aut ciuitatibus idem efficiatur. nunc igitur ad alterum exordium transitū facit, in quo auditorem monet, quales sit de rebus his rationes expectaturus: prius tamen quod in primo posuerat, quasi cōfirmans, [HÆC igitur sunt, inquit, quæ praesens hæc discendi via quæ ciuili quædam est appetit.] hæc quæ nam: atqui de vno tantummodo fine, quod est humanum bonum, loquutus est. cur igitur non dixit hoc, sed hæc appetit. perinde ac si de multis intelligatur: an propterea fortasse quia cum hic de quo egit, finis perfectissimus atq; vltimus sit, multiq; alij sub eo contineantur, ad eumque reducantur: necesse est singulos in suo quemq; statu atq; ordine ad se pertinentia omnia adeptos per eos in supremum deniq; peruenire: atque ob id plurali numero vsus est: vel, si hoc etiam dicendum est, ea afferri causa potest, cur quasi de multis dixerit: qd vnum & eundem finem alio modo in morali assequimur, quæ ciuili quædam est, * in vnusq; perfectione cōsideratur: alio, in ciuili * simpliciter quæ cōmunius diffunditur. Queritur etiam quomodo moralis ciuili quædam appellata sit: quod inde patet, qd ciuili absolute ea est, quæ in gente aliqua aut ciuitatibus bonū exequitur: ciuili vero quædam, id est non simpliciter atq; absolute, quæ in vno tantū homine illud idem efficit. bonus enim vir ciuis etiam ipse quidam videtur, qui * prudentium præceptis obtemperans virtutem exercet: ciuili autem vir ille est, qui honesta & iusta ex se cognoscit, & hoc spectat ut docet in ciuitatibus, * perfectionemque multorum assequitur. at ciuem * idoneum, quatenus ci-

videtur his uerbis ponere idēitatem & differētiā, quā ipsa sibi ipsa collata recipit felicitas ut finis politicae ciuisdā. i. ethice & politicae simpliciter.

* ἀγαθὸν πῶς

* καθ' ἐνός

διωριμέτη

βελτίωσιν

hoc spectat ut unū meliorem reddat. * ἀπλῶς. * ὁφροσι πειθόμενῳ. * καὶ τῆς τε-

40

50

60

70

80

90

100

110

120

130

140

150

160

170

180

190

200

Liber Primus.

uis est, cum appellamus, qui & per se boni viri officium exercet, & cum aliis qui in eadem ciuitate degunt, bonum communicare consuevit.

De modo procedendi, & auditore morali.

Cap. III.

Satis vero hac de re dictum existimetur: si perinde explicatum fuerit, ac subiecta materia postulat,

Hinc secundum proemium exorditur: ubi docet * certam hic ac perpetuam quæ ex necessarijs constet, doctrinam minime expectandam: sed satis exactam eam futuram, si explicata fuerit, id est explanatione ac declaratione illustrata: perinde ac subiecta materia postulat. materia vero in vnaquaque arte ac methodo subiecta res appellari solet, in qua versatur. Cum igitur morali ac civili subiecta sint vitæ negotia, quæq; in iis fiunt actiones & operationes, quæ omnia vt plurimū euenire consueuerunt, neq; semper eundem modum seruant, sed interdum in cōtrarium delabuntur atq; excidunt: orationem quoq; quæ de huiusmodi subiecto pertractat, similem esse necesse est: vt minimè debeant in huiuscemodi materia necessariæ demonstrationes requiri. nam cum oratio quasi mensura sit rerum de quibus agit, mensuramq; oporteat ad id quod metitur esse accommodatam: fieri nullo modo potest, vt quod semper in eadem stabilitate perseuerat, illi accommodetur quod instabile est, ac plerunq; & non semper existit. superabitur enim proculdubio ab eo quod semper est, id quod aliquando, quò minus perpetuò sit, interrumpi consuevit. si igitur perinde ac subiecta materia, hoc est honesta ac iusta postulant, quæ inter homines fiunt, explicatio, id est manifestatio ac declaratio facta fuerit: satis exacte dictum existimetur. neque tamen quispiam debet moralem ac civilem methodos iccirco reiiciendas putare: quia talem de ipsis Aristoteles doctrinam polliceatur. nam eadem de causa oporteret etiam elegantissimas quasque ac præstantissimas artes * repudiare: cuiusmodi est grammatica, rhetorica, medicina, ac dialectica, ac cæteræ demum omnes quæ in materialibus rebus versantur: immo naturam quoque ipsam cuius in materia, materialibusq; rebus negocium est: propterea quòd non stabili semper tenore progrediuntur, sed quandoque errant, ac sine suo frustrantur.

Nam exacta tractatio non simili modo in vnoquoque genere exquirenda est: quemadmodum neque in artium opificijs.

Hæc confirmant in moralibus & civilibus exactas ac necessarias rationes requiri minime debere, eo qd neq; omnis * artium oratio exacta est: neq; simili modo ab vnoquoq; artifice exigitur, vt in sua arte exquisitum atque absolutum opus præstet. id quod ex opificibus artibus, earumque opificijs comprobatur. opifices autem artes, id est *δημιουργικαὶ* illæ dicuntur, quæ operis alicuius effectrices sunt. opera vero ipsa effecta opificia appellantur, cum enim in tria genera diuidantur artes, in speculatiuas, actiuas, effectiuas: ex effectiuis hoc probatur, id est exactam perfectionem non esse in omnibus similiter requirendam: propterea qd patere euidentius id potest in his, quarum subiecta & opera quænam & qualia sint, sensu percipiuntur. * Ecce enim, vna artis species est formæ hominis quatenus est homo, imitatrix: quæ pro subiectorum differentia in varias postea species distribuitur. primum in picturam & statuariam: statuaria in fictoriam, conflatariam, sculptoriam, fabrilem, & marmorariâ, & siqua alia huiuscemodi est. inter quarum artifices pictor est, a quo plurimum omnium quantum ad imitationis expressionem attinet, exigatur: quippe qui obsequentem maxime ac tractabilem materiam subiectam habeat. fictor vero qui cera ac luto alijsq; huiuscemodi vitur, debet minus quidem qd pictor: reliquis tamen omnibus amplius præstare. at qui metallorum conflatione vel cusionem aliquid fabrefacit, solet ab eo minus exactum qd a superioribus: paulo tamen qd ab alijs absolutius ac perfectius opus requiri. simili modo faber & scultor reliquis omnibus cedentes, marmorariū expolitione operis superabunt. ipse vero marmorarius cum subiectum nactus sit maxime omnium intractabile ac contumax, minime omnium elaborata opera & præstat & præstare debet. satis igitur vnicuiq; est, si perinde efficiat ac subiecta materia postulat. Genus autem hic Aristoteles quemadmodum multis alijs in locis subiectum appellat: eo quòd vtraque hæc similitudinem quandam ac proportionem inter sese habent. Nam & genus quia differentiarum accessu in speciem abit ac formatur, materiæ admodum simile est. & materia quia per se confusa * minimeque distincta cum sit, formis quasi differentiis quibusdam distinguitur: rationem quandam generis obtinet. adde qd quemadmodum genus potestate nihil aliud est qd species ipsæ, & è potestate in actum progreditur: ita materia potestate cum sit omnia ea quæ ex ipsa efficiuntur, ex priuatione in * formationem procedit.

λειότης ἢ πολλοῖς ἐφικνέμενος ἰ. ἢ perfectionē inter multos consequitur. * ἀκριβῆς καὶ ἀπαράθετος ἰ. certā exactaq; minime infirmā.

* ἀπεδέλυτ τεσσά. ἰ. fastē dire.

* τεχνικὸς λόγος, id est sermo de artibus.

* ζωροφικὴ, ἀνδριανόποιικὴ, κρησπλασικὴ, γλυφικὴ, τεκτονικὴ, λιθοροφικὴ partes illius artis quæ formā hominis imitatur

* ἀδιάθετος.

* εἰδοποίησις.

Honestā

oratio est in iura rerum de quibus agit

artes in triplici differentia. speculatiuæ, actiuæ, effectiuæ.

ars imitatrix formæ humanæ. in quorū speciem diuidatur

pictor plusq; ceteri præstare debet.

Genus et materiæ vniuersitas.

Eustratii in Moraliū Arist.

Honestā autē & iustā de quibus ciuiliſ considerat, tantam differentiā tantumq; errorem in se habent, vt * lege, non natura esse videantur.

* νόμοι. lege.
Veteres autē
lege, uel secū-
dum legē esse
dicebant. Τὸ
πρὸς τῶν ἀν-
θρώπων νο-
μιζόμενον τε
καὶ λογιστό-
μενον. i. quod
homines existi-
mant & opi-
nantur. lege
Hipp. de nat.
hūm. & Gal.
in comment.
* λόγοι.
* ἀπλῶς.

Cum ostenderit Aristoteles qualis futura sibi oratio sit in cōmentariis his moralibus, satisque esse dixerit, si pro subiecta materia explicatio fiat: deinde ad vniuersale deueniens docuerit non omnes * disputationes perfectam admittere ac certam explicationem, sicut neq; opificia: ad pre- sentem rem nunc descendit: & inquit, honesta ac iusta quæ inter homines sunt de quibus ciuiliſ considerat, multam habere in opinione videlicet apud ipsos homines differentiam, multumque errorem: atq; adeo vt sola institutione & opinione constare, nihil autem esse natura videantur. iccirco quia ea quæ natura sunt apud omnes eadem reperiantur: honesta vero ac iusta nō ita: sed de iis alia aliis & opinio, & institutio habeatur. possumusque vniuersale particulari coniungere, atq; inde rationem colligere in hunc modum. Honestā ac iustā quæ apud homines habentur, sunt diuersa inter se, atq; errantia: sed de errantibus ac diuersis certam tradere disciplinam non licet: efficitur igitur, vt de humanis, honestis, ac iustis certam tradere disciplinam non liceat.

In bonis etiam talem quendam errorē inesse propterea patet, q̄ multis damna ex ipsis eueniūt: nōnulli enī ob diuitias, alij ob fortitudinē periere.

Primi huius Nicomachiorum moralium libri scopus est, vt diximus, de humano bono agere: iccirco Aristoteles cum hic quali vsurus sit dissertatione, proposuerit, communioribusque as- sumptis omnia & honesta & iusta complexus sit, de quibus ciuiliſ pertractat: deuenit rursus ad ipsum humanum bonum de quo quæstio est: atq; ait, quemadmodum in honestis ac iustis * ab- solutē in quibus ciuiliſ versatur, diuersitas quædam atq; error apud homines reperitur: ita quoq; in bonis quæ apud eosdē sunt, idem reperiri. cur? propterea q̄, inquit, euenit, vt multi ex ijs quæ bona existimant, damno afficiantur. diuitiæ enim, fortitudo, & sanitas, multa q; id genus alia, quæ bona hominibus videntur, necis occasionē nonnullis attulere: quippe cum non pauci extiterint, qui vel ob diuitias, vel ob fortitudinem fuerunt interfecti: multi item sua ipsorū sanitate ad pra- uas res abutentes interierint. fortitudinem verō hic fortasse non animi virtutem appellat * quæ in æquabili iracundiæ motu atque appetitione consideratur: sed corporis, quā vim ac robur vo- cant, fortitudini animi correspondentem. Nam sicut in animo quatuor generales virtutes sunt, prudentia, fortitudo, temperantia, iustitia: ita in corpore quatuor illæ inueniuntur, * sensuū ve- getatio atq; integritas, robur, pulchritudo, & sanitas: quæ illis animi proportionē respōdent. pru- dentia, sensuum vegetatio, quasi in animalis corpore quædam sita cognitio: robur fortitudini, quod corpus validum * laborisq; patiens reddit: temperantiæ, pulchritudo quæ æquabilitatem quandam & in magnitudine, & in cōgrua partium corporis inter se compositione affert: iustitiæ vero sanitas, vtpote quæ in humorum temperatura naturalem æqualitatē conseruet. si igitur hac significatione fortitudinem sumas, * apte erit hic cum diuitiis coniuncta: cum etiam ipsa bonū instrumentarium sit, quod pro vsu ratione possit quantum in nobis est, vel prodesse vel nocere: nisi videlicet extrinsecus aliqua habentibus per inuasionem sit occasio. Quod si fortitudinem propriam quæ animi est, sumptā hic esse affirmes, dicere poteris vnum vni Aristotelem, hoc est bono cuidam externo ac corporis, alterum internum atq; animi recte apposuisse: vt ostendat in iis quoque quæ propriè bona apud nos sunt, inesse quandam ambiguitatem: propterea q̄ effici- tur quandoque, vt ex eis etiam quibusdam nocumenta contingāt. cum vel ob inuidiam insidiis appetuntur, vel cum pugnant: atq; id * aperte interdum, interdum inopinatō euenire consue- uit. vt vulgatum illud verbum comprobetur, quo dici solet, * ignauorum esse propriam securi- tatem: eorumque matres fletu ac luctu omnino carere.

* θεωρημένη
ἐν συμμέτρῳ
τῆς τῆς θυμ
κῆ ὀρμῆς καὶ
ὀρεξέως. i. quæ
cernitur in mo-
deratione im-
petus illius ani-
mæ facultatis,
quæ animosita-
tem appellat.
* ἐναίδησις.
* φερέπονον
* προσφύως
σωτέλαγμέ-
ναι.
* ἀλόγως. te-
mere.
* δειλῶν.

Contenti igitur erimus, si nos cum de talibus & ex talibus differimus, pingui quadā minerua, atque * adumbrata figuratione verū ostendamus: siq; cum de his, quæ plerunq; eueniūt, dicimus, ex his similia cōcludamus.

Quoniam, inquit, tanta est in honestis ac iustis rebus atque etiam bonis quæ apud homines sunt, ambiguitas, vt nulla de illis certa opinio, nullusq; cōsensus inter eos sit: si etiam nos cum de huiuscemodi agamus, neq; exacta aliqua & subtili inuestigatione, sed rudiore quodam modo & crassiore, neq; perspicuè admodū, sed * sub adumbrata quadam figuratione verum ostēderimus:

* ὡς ἐν τῷ
πῶ, οὐκ ἐστὶν
σῆμα.

ac quiescere ac contenti esse his debem⁹. simili modo quia subiectæ res necessariæ minime sunt, neq; eiusmodi, vt eodem semper cursu ferantur, sed plerunq; eueniunt: demonstrationes quoque

+ ignauorum propriam esse securitatem. / Est elegans Anacreontis distichus eandē rem exprimens. καρτερός ἐν πολέμοις τιμωκρίτος. οὐ τὸλε σῆμα: ἀρῆν οὐκ ἀπαθῶν φίδεται. ἀλλὰ χακῶν.

Librum Primum.

ex similibus propositionibus confici: atq; inde conclusiones non necessarias, sed plerunque euenientes euadere necesse est: quippe quæ non necessaria proposita consequantur. cum enim & ea quæ sunt & quæ fiunt, non necessario omnia vel sint vel fiant, sed quædam reperiantur, & quæ quo minus perpetuò, vel sint vel fiant, interrumpi consueuerint: efficitur, vt illud rerū genus introducatur, quod quia & esse & fieri alio atq; alio modo potest, & possibile appellant. idq; in tria diuiditur: in ea quæ plerunq; in ea quæ raro: in ea quæ ex æquo eueniunt. In necessariorum contemplatione sciētia versatur, quæ etiam ipsa necessaria est, & ex necessariis necessaria colligit ac cōcludit. in eo possibili quod plerunq; fit, artis negocium est, quæ ex similibus propositionibus, similia, hoc est plerunq; euenientia conficit. circa τὸ ἐπισημ, id est quod ex æquo euenit, ratiocinatio, atq; electio fieri solent: quæ cum iudicatrices facultates sint, vtrasq; contradictionis partes æquo examine perpēdunt ac librant. atq; ex iis vtra visa fuerit melior, eligunt, alteriq; antepōndam cōsent. Id vero quod raro cōtingit, nulla facultas cōsiderat: quod veteres quia de eo reddere rationem nullam poterāt, fortunæ & casui & ascripsere. Quia igitur res agenda ex illis sunt quæ non semper, sed plerunque eueniunt, vt pote impeditæ aliquādo & interpellatæ: qui de illis agit siue vt honestas vel turpes, siue vt iustas vel iniustas, siue vt bonas vel malas eas cōsideret: is sanè cum ex plerunq; euenientibus propositiones assumat: talia etiam cōcludat necesse est. Quapropter si quis huiuscemodi aliquid vel bonum vel honestum vel iustum esse probauerit, licet aliquādo etiam mentiri deprehendatur: nō est tamen ob id, modo vera plerunq; oratio eius sit, ac cōfufatione dignus existimandus. nam neq; ex necessariis, neq; necessaria colligit: sed eiusmodi, quæ nonnunquā & interrumpi, & esse alio modo possunt. παγύλωσ autem, id est pingui minerua dixit, id necessariarum demōstrationum subtilitati: τύπω, id est crassius, & ceu adumbratione quadam perspicuitati & euentia: ἐνδείκνυθαι vero, id est ostendere demōstrationi opponens. Demonstratio enim & ostensio, id est ἀπόδειξις & ἐνδείξις in eo differunt, q̄ illa perspicuam & certam quæsitæ rei manifestationē nobis facit: hæc obscurius quibusdam quasi informationibus, atq; imitationibus, seu, vt ita dicam, repræsentationibus res exprimere conatur illud verò cum inquit, de iis quæ plerunque eueniunt, necessariis opponit: propterea quod necessariorum ordo nunquam, illorum aliquando interrumpi consuevit. subtilis autem demōstratio ea est, quæ ad prima vsq; & & medio carētia principia ascendit: quæ in iis quæ plerunq; eueniunt, reperiri nullo modo possunt: vt crassioribus rationibus omnino acquiescamus necesse sit, imaginibus ac figuris & significationibusq; duntaxat adducti. quæ enim ex verisimilibus sumptionibus, iisque quæ tam esse quàm non esse possunt, constat ratiocinatio, nihil aliud esse quàm demōstrationis figura atque imago videtur: cum non solum * ex illis quæ per se sunt, & primis ac medio carentibus causisque conclusionis non conficiatur, sed ne ex illis quidem quæ ex huiuscemodi aliis fuerint conclusa.

Eodem modo etiam vnusquisque debet ea quæ de aliquo dicuntur, admittere. est enim eruditi eatenus exactam in vnoquoque genere explicationem requirere, quatenus pati rei ipsius natura potest. Nam & mathematicum suasionibus vtentem approbare: & ab oratore demōstrationes exigere, simile vitium videtur.

40 Cum dixerit qualis in proposita re sibi esse possit dissertatio: auditorem etiam monet, quomodo erga ea quæ ita dicta sint, affectus esse debeat: & inquit eodem modo ipsum quoque oportere ea quæ dicuntur, admittere, id est vt ex non necessariis collecta sunt, ita non necessaria à dicente ostendi, sed vt ex his que plerunq; eueniunt collecta, ita ex eo quæ plerunq; eueniunt expectanda sunt atq; eatenus ea rectè se habere existimare oportet, vt non necessarium quippiam in talibus exigatur. regulam deinde quandam tradit, quatenus in qualibet re exacta ac certa exquirenda explicatio sit: cum inquit, eruditi esse viri, id est multarum rerum peritia præditi, eatenus in vnoquoque subiecto exactam explicationē requirere: quatenus pati rei ipsius natura potest, si vero eruditus is est, qui rationes vnicuiq; subiecto accommodatas exigit: ineruditus proculdubio ille qui contrarium fecerit, erit putandus: * vnde id postea subiungit: [NAM & mathematicum suasionibus vtentem approbare: & ab oratore demōstrationes exigere, simile vitium videtur] mathematicus enim omnis tale habet subiectum, vt ea quæ per se illi accidunt, ex necessariis, ac primis, ex iisq; quæ per se sunt, medioq; carent propositionibus, demōstret. orator autem vel * ex probabilibus, vel ex iis quæ videntur probabilia, subiectarum sibi rerum confirmationes facit, quæ auditoris assensum non vehementer mouent: vnde etiam qui tantum ad suadendum quomodo-

Necessarij, et
possibilibus differe
rentia.
possibile in quor
partes diuidat.
ars circa possibi
bilia, quæ sole
runt, fiunt ut
satur. electio
et ratiocinatio
circa possibilia
ex æquo.
fortuna et
casus circa
possibilia raro.

† διακοπὴ τὸ
μὲν τὸ εἶ
ναι τὸ γι
νέσθαι quasi di
cas. intercepta
ne sint uel fiat.
† ἐνδείκνυθαι
νον.

† ἀνεδείκνυθαι

ἀποδείξις et ἐνδείξις
in quo differunt.

† ἀμεσοί

ἐμφάσει

* ἐν τῶν
καθ' αὐτὸ

* καὶ ἔργου ἁ
θροισι ἐπι φε
ρόμενον, φά
σκαρ.
* ἐξ ἐνδείξεων

sub vniuersalem vnum eruditum referri necesse est: atq; iccirco quasi statuens eum, ac fingens, ita inquit: vt ita intelligendum sit: quemadmodum qui in vnaquaq; re eruditus est, illud recte iudicat, in quo est eruditus: sic si quis fingat aliquem eiusmodi reperiri, qui in omnibus absolute eruditus sit: is bonus omnium iudex efficietur. Vide tamen ne arbitreris cognoscentem & eruditum hic eum dici, qui omnibus disciplinis eruditus sit: sed qui multarum rerum experientiam calleat, possitq; inde omnia sibi ad iudicandum proposita peritiae suae applicando recte iudicare. quemadmodum in multis videre est, qui licet nunquam picturam exercuerint: de aliorum pictis tabellis ferre apte iudicium possunt. id quod in aliis quoq; artibus vsu venire manifestum est, adde qd ipse quoq; Aristoteles multis aliis locis in hoc significato usus esse, eruditionis, id est παιδείας vocabulo inuenitur, vt perspicuum sit, aliam esse scientiae cognitionem, & aliam eruditionis. quae quidem eruditio cum multarum rerum peritia sit, satis idoneum reddere aliquem potest ad ea iudicanda quae scientiae & artes efficiunt: siue speculatiuae, siue actiuae, siue effectiuae illae fuerint.

Atque hinc fit, vt iuuenis auditor civilis idoneus esse non possit: quippe qui imperitus actionum vitae sit, ex quibus, & de quibus rationes conficiuntur.

In tertio hoc praemio cum proposuerit docere, qualis eorum quae dicenda hic sunt, auditor esse debeat: prius in vniuersum posuit, qualem esse eum oporteat, qui vniuscuiusque artis vel scientiae effecta sit iudicaturus: & deinde his communiter dictis ad propositam rem venit, non posse inquit iuuenem idoneum esse civilis auditorem: idq; duobus argumentis ostendit. primum ex temporis breuitate, qua iuuenis adhuc in vita versatus, eius actionum peritus euadere minimè potuit, ex quibus & de quibus rationes constant: vt merito ea quae nondum expertus est, recte nequeat iudicare. atq; haec de iudicio. Est autem ratiocinatio in prima figura hoc modo. Iuuenis actionum vitae imperitus est, omnis qui alicuius imperitus est, illud minimè potest iudicare, cuius est imperitus. non potest igitur iuuenis actiones vitae, sed neque ea quae ex ipsis vel de ipsis dicuntur, bene ne an male habeant, recte iudicare. ex ipsis vero dicuntur ea, quae ut propositiones sumi solent: de ipsis, ea quae vt quaestiones, & conclusiones. Secundo argumento, iuueni ostendit harum rationum disciplinam vanam atque inutilem futuram: cum inquit:

Adde quod cum perturbationes sequatur, frustra & inutiliter audiet. finis enim non cognitio, sed actio est.

Oratio enim omnis, omnisq; actio & operatio ad finem quaedam spectat: siq; eo frustretur, frustra facta esse dicitur. Ita quoq; quae de virtutibus habentur orationes cum non ad contemplationem solam spectent, sed ad agenda honesta, amplectendumq; bonum: si finem hunc non fuerint consequutae, frustra & dicuntur, & audiuntur: inutilesq; esse auditoribus videntur. * Nam cum homo inter vitae primordia ociosam habeat rationem, sensus vero, irracionalesq; appetitus in eo praeruerint, inualescentesq; proprias voluptates affectent: facile fit, vt ab his vehementius ob generationem incitatis oppressus, ac superatus * vitam multis in perturbationibus traducat: praesertim cum natura etiam in eo, quippe quae tunc recens extiterit, nihil aliud magis, qm vt sit, curare uideatur. iccirco quadam temporis mora opus illi est, nec non disciplina atq; institutione * ad hunc ex affectibus perturbationibusq; contractum stuporem discutiendum, velamenq; ignorantiae detrahendum: quod & cognoscere meliora, & praeponeere ea peioribus possit: vitamq; a ratione aliena auersari, eamq; eligere quae ex ratione rectoq; iudicio traducitur. id quod & difficile admodum est, & ui non mediocri indiget: eo qd assuetus iam malis a pueritia est iuuenis, plurisq; aestimare didicit absolute esse, qm bene esse: immo nullum aliud bonum honestumq; cognoscit, nisi corpus curare, vtq; id valeat, beneq; habeat, summa ope niti. atq; hac de causa fit, vt non solum consilia & monitiones, sed saepe etiam derisiones, opprobria, contumeliae, quandoq; etiam verbera adhibenda sint, * vt ignaue huius vitae remissioni, virtutis industriam ac laborem anteponat. propterea igitur iuuenibus vanum atq; inutile est huiusmodi dissertationes audire, quia perturbationes sequuntur: irrationaliq; assuetudini iudulgentes, nunq; boni quicquam agere constituunt. at vero haec ars non absolute speculatiua est, vt cognitione sola eorum quae dicuntur, auditores contenti esse debeant: sed actiua: opusq; est cognitioni actiones adiungere: alioqui incassum oratio omnis & habetur, & auditur.

Interest autem nihil, iuuenis aetate, an moribus iuuenilis aliquis sit. non enim defectus penes tempus est: sed quia & viuit, & singula persequitur * ex perturbatione.

* καὶ βίασ' οὐκ ὀλύγης δειόμενον. * ἵνα τ' ἑάονος ἀποσχόμενοι βίῃ. i. ut faciliore hanc vitam & a laboribus abhorrentem relinquentes virtutem laboribus plena sequantur. * κατὰ τὸ πάθος.

† καὶ ἄλλω
Τὴν κατὰ τὸ
περὶ παιδείας
ἀδ.
† εἰ ταῦτ' ἔλ-
θου πρὸς τὸ
περὶ κείνων
δὲ τῶν κοι-
νῶν εἰρημέ-
νον διὰ κινῶν
καὶ αὐτὸ .i.
Deinde ad τὴν
propositā ue-
nit, per ea quae
cōmuniter δι-
εἶα sunt ostē-
dens ὅτι ἑαυ-
τὸν ἴδιον
quod iuuenis
εἶ.
* τὸν μὲν λό-
γον ἔχει ἀε-
γόν, προλαμ-
βάνεσθαι δὲ
τὰς αἰσθησῶν
καὶ τὰς ἀλό-
γους ὀρέξεις,
καὶ τὰ ἴδια ἑ-
πιζητῆσαι ἡ-
δέα καὶ τρυ-
φῶν. id est
Rationē. n. ha-
bet otiosā, sen-
susq; anteuer-
tentes, ac ir-
rationales ap-
petitus, pro-
priasq; uolu-
tates affectā-
tes.
* ζῆλον πολυπα-
θῶν ἐμπα-
θῶν.
* ὡς εἰς ἄσκη-
σιν ἀδύνατον
αὐτῶν τὸν κα-
ρὸν τῆς ἐμ-
παθείας. i.
ut grauis ille
sopor discuti-
tur, quo affe-
ctū cōmotio-
nes λόγου
Interest consopierūt.

Salem socrati
inducit pla-
to, et Xenoc-
rati.

quis apud A-IO
rubricam appe-
licur eruditus.

Iuuenis, aut
potius adolis-
centis ingenui.

adulescentis co-
silijs, derisioni-
bus, contumelijs,
aliquando etiam
uerberibus cog-
noscendi.

Eustratii in Moraliū Arist.

Posteaquā dixit iuuenem propositæ dissertationis duabus de causis minime esse idoneum au-
ditorem, partim ob vitæ imperitiam, partim ob perturbationes: subiungit nunc neque omnem
senem, aut ætate prouectiorem ob tempus solummodo ad hæc percipiēda esse aptum: * sed oportet
etiam ipsum ab omni perturbationum dominio esse liberum: si modo accommodatus audi-
tor futurus est. quippe cum etiam iuuenis non tam ob ætatem ad hæc intelligenda ineptus dica-
tur: quā propterea quod à perturbationibus subiugari cōsuevit: * ut prauitate quasi collumbari
quodam iniecto grauata ac depressam rationem habens pronus in terram semper, in eiusque
fruitiōnem despiciat: suspicere nunquā, aut attolli sursum permittatur: oculusque mentis eius crassa
perturbationū caligine quasi nube quadam obiecta impediatur, quo minus transpicere, ac videre
bonum ipsum possit. Quapropter si senex aliquis sit, qui perturbationibus afficiatur: neque ipse e-
rit harum rationum idoneus auditor: eo quod etiam in ipsa ætatis senectute νεαρός id est, iuueni-
lis moribus, hoc est, iuueni similis est: & ex perturbatione uiuit, & singula persequitur, appetitio-
nemque; habet irrationalem, & perturbatā. * [persequi uero, id est, διώκειν hic, pro inquirere po-
situm est: qui enim vehementer aliquid appetit, & querit, ad seque; attrahere atque; apprehendere stu-
det: persequi id quod appetit, dicitur, translatione ab iis sumpta qui fugientes persequuntur, &
comprehendere uolunt.]

* ἐκ τῆς ὑπάρ-
χου τῆς τῶν
παθῶν δια-
λώσεως.
* ὅσῳ δὲ κῦ-
φωσι τῆ μοχ-
θηρίας τῶν
λογισμῶν
βαρυνόμενος
i. ut affectuū
prauitate ue-
tante ne se at-
tollat depres-
sus. Sunt autē.
κῦφωτες ξύ-
λα ἐπιθιθέ-
μενα εἰς τὰς
τένοντας μα-
ταθλίμων ἵνα
μὴ εὐρωσιν
ἀνακύνθαι.
Vide interpret.
Aristoph. in
plut. & Suid.
Latine dici po-
test catasta.
* Que inclu-
sa sunt semicir-
culo non sunt
in græco co-
dice excuso ab
Aldo.
* ἐφισάνων
τῶ λογῶν
* ἐνωτιζόμε-
νος.
* τεχνικῶν
λόγων.
* οἰκοθεν εἰ-
δέσθαι μὴ ἐ-
χοντες.
* καὶ ἔτω κα-
τὰ μικρὸν
ἐπιδησόντες,
τάχ' ἂν καὶ
παντελῶς
πρὸς ἡ κρεί-
στον μετά-
θοιντο.
* ὅσῳ δὲ ἂν
ἐχῶσι.

Talibus enim cognitio, perinde atque incontinentibus inutilis euadit.

Idem adhuc sumpto incontinentium exemplo declarat. Incontingens enim ille est, qui cum ma-
la quadam cōsuetudine trahitur, * ad rationem quidem recurrit, eiusque imperiis conatur suum
præter rationem incitatum appetitum reprimere: sed continere tamen non potest. Quemadmo-
dum igitur in illo, licet ratio malum esse nouerit appetitui temerè atque irrationabiliter inci-
tato acquiescere, uelitque, à flagitiis abstinere: à perturbationibus tamen vincitur, praua consuetu-
dine subiugata: sic unusquisque; qui ex perturbatione uiuit, orationes de uirtute & bono * auribus
quidem admittit: sed nullam tamen ex ipsis, cum ab assuetis affectibus ad peiora detrahatur, per-
cipere uilitatem potest.

Idem adhuc sumpto incontinentium exemplo declarat. Incontingens enim ille est, qui cum ma-
la quadam cōsuetudine trahitur, * ad rationem quidem recurrit, eiusque imperiis conatur suum
præter rationem incitatum appetitum reprimere: sed continere tamen non potest. Quemadmo-
dum igitur in illo, licet ratio malum esse nouerit appetitui temerè atque irrationabiliter inci-
tato acquiescere, uelitque, à flagitiis abstinere: à perturbationibus tamen vincitur, praua consuetu-
dine subiugata: sic unusquisque; qui ex perturbatione uiuit, orationes de uirtute & bono * auribus
quidem admittit: sed nullam tamen ex ipsis, cum ab assuetis affectibus ad peiora detrahatur, per-
cipere uilitatem potest.

Illis autem esse perquam utilis potest: qui secundum rationem & appe-
titiones & actiones suas moderantur.

A contrario hoc sequitur ex his quæ modo dicta sunt. sicut enim qui ex perturbatione & præ-
ter rationem uiuunt, nequeunt ullum ex huiusmodi dissertationibus consequi emolumentum:
sic qui secundum rationem & appetitiones & actiones suas moderantur, iis prodesse horū cog-
nitio summopere posset. sed dubitaret aliquis: diceretque, uelle de his ullam omnino disciplinā tra-
dere, tum uanum tum superuacaneū uideri. nam si prauis nulli subsidio esse ad correctionem pos-
sunt: probi uero antequam etiam ea audiant, secundum rationem appetitiones & actiones suas mo-
derantur: qui fieri potest, ut horū disciplina & illis uana, quippe qui uilitatem nullam percipiunt:
& his, qui prius etiam quàm quicquam discant, boni sunt, nulloque extrinsecus auxilio indigent:
superuacanea non esse uideatur? [Cui dubitationi ita fortasse occurrendum est] quod boni ante
quàm quicquam didicerint, ex cōsuetudine sola benè agunt: neque; artis regulam aliquam habent,
ad quam uitam actionesque suas dirigere ualeant: posteaquā uero facultatis huius præcepta au-
diuerunt, * artificii quadam ratione ac modo honestas actiones persequuntur. atque; ita fit, ut in bono
adipiscendo magis confirmentur: à ratione iam edocti ac persuasi, quando honestū aliquid, quan-
do item non honestum existimari debeat. Accedit quod multi etiam inueniuntur, qui licet statim
à principio naturæ quadam benignitate à malis abhorreant, bonaque appetant: * ignorant tamen
quo modo possint & ea inter se discernere, & bona complecti. quibus sanè ad honestorum ele-
ctionem disciplina, & arte opus esse manifestum est. Verum neque improbis inutilis omnino ha-
rum præceptionum traditio euadet. nam ut nullum maximum illico adiumentum ex his conse-
quuturi sint, illud certè consequentur: quod ubi cognouerint, in quam miseriam deuoluti fuerint,
quamque; longè ab eo quod melius est, recesserint: habebunt profecto, nisi penitus sint stolidi, à bo-
noque abhorreant, stimulos quosdam appetitionis, quibus ad corrigendam antea actam uitam in-
citantur: * atque; ita paulatim proficiendo aliquando fortasse ad summum etiam illud bonū pro-
fus transibunt. Animorū præterea medicinam facultatem moralem ac ciuilem esse constat. quem-
admodum ergo corporum medicina sanitatem in bene ualentibus cōseruat, in ægrotantibus re-
stituit: ita quoque; ciuilis & moralis facultas hanc eandem duplicem vim in animis nostris habeat,
necesse est. absurdum enim uideretur, si ex propria medicina, corpora & naturæ * benè an malè
habuerint, iuuari possent: animi, qui rationem habent, eaque utuntur, in utroque; statu petere inde
præsidia

Idem adhuc sumpto incontinentium exemplo declarat. Incontingens enim ille est, qui cum ma-
la quadam cōsuetudine trahitur, * ad rationem quidem recurrit, eiusque imperiis conatur suum
præter rationem incitatum appetitum reprimere: sed continere tamen non potest. Quemadmo-
dum igitur in illo, licet ratio malum esse nouerit appetitui temerè atque irrationabiliter inci-
tato acquiescere, uelitque, à flagitiis abstinere: à perturbationibus tamen vincitur, praua consuetu-
dine subiugata: sic unusquisque; qui ex perturbatione uiuit, orationes de uirtute & bono * auribus
quidem admittit: sed nullam tamen ex ipsis, cum ab assuetis affectibus ad peiora detrahatur, per-
cipere uilitatem potest.

quæ medicina erga corpora habet rationem.
eam politica et moralis erga animam.

Librum Primum.

praesidia non possent: siue in naturali constitutione firmari, siue ab ea quae praeter naturam est, reuocari ac corrigi eos oporteat. atque animis quantum ad substantiam ipsorum spectat, facilius sane est, quam corporibus & naturis, ut & in bono perseverent ac conseruentur, & a malo recedant & corrigantur: quippe cum & ratione praediti & menti affines sint: a quibus utrisque adiuuari queant ad bonum consequendum. Tametsi fortasse Aristoteles non conductionibus esse iis, qui perturbationibus afficiuntur, huiusmodi disputationes non ita absolute dixit: sed in eo tantum, quod iudicare de ipsis recte an male haberetur, non possent: ut potest honestis orationibus atque actionibus non assueti. ut simili modo etiam plurimum conferre eas intelligendum sit illis, qui secundum rationem appetitus suos atque actiones exercet.

Ac de auditore quidem, & quomodo admitti huiusmodi rationes debeant, quidque proponamus: haec tenus exorsum sit.

Omnia quae supra dicta sunt, a posterioribus ad priora ascendendo breui resumptione concludit. In his vero huius operis exordiis statim a principio quaestione illam excutiendam proposuit: essetne omnium agendorum bonorum aliquid summum, ad quod reliqua omnia referrentur. tum quae esset ea facultas quae finem hunc haberet, idque inueniri satis verisimili, quatenus subiecta materia patiebatur, probatione ostendit. civilemque esse tam facultatem docuit, cui finis talis ascriberetur, quippe quae principalis. & architectonica maxime sit scientiarum ac facultatum omnium, quae in actione versantur: praesitque omnibus, atque imperet. ut finis eius aliarum etiam omnium fines contineat. Nunc ad secundam quaestione descendit: quid nam sit hoc inuestigans quod summum hominis bonum finemque proximum ac proprium humanae naturae esse dicimus: repetitque disputationem quemadmodum etiam ipse inquit, cum ita subiungit.

De summo bono, & recta auditoris educatione. Cap. IIII.

Nunc iam dicamus repetita oratione, quonia omnis cognitio, omnisque electio bonum quoddam appetit: quidnam illud sit, quod civile appetere dicimus: quidque illud, quod omnium agendorum bonorum summum est.

Quod in primo exordio demonstrauit, civilem videlicet caeteris omnibus scientiis & facultatibus antecellere, eiusque finem agendorum bonorum summum esse: id nunc tanquam concessum assumit: quaeritque, quidnam illud sit quod civile appetit. & quasi id planius interpretans subiungit, quidque illud, quod omnium agendorum bonorum summum est. finem enim dicere quem appetit civile, & omnium agendorum bonorum summum: idem fere est. nam si ipsa est omnium actiuarum scientiarum, rationumque discendi praestantissima: finis etiam eius omnium aliorum praestantissimum, atque vltimum proculdubio censeri debet. Scientiae vero hic communi vocabulo etiam artes appellatae sunt: quippe quae ita etiam ipsae quodam modo dici soleant.

De nomine sane inter omnes fere constat. nam & plerique & elegantes felicitatem id appellant: & felicem esse idem quod bene viuere, beneque agere esse opinantur.

Dupliciter quid sit vna quaeque res praescribi consuevit, vel nomine, vel definitione, vnde etiam utraque haec mutuo inter se definiuntur: ut nomen nihil aliud quam definitio contracta: definitio nihil aliud quam nomen explicatum esse censeatur. [idem enim significat homo, quod animal rationale, mortale, mentis & scientiae capax: non tamen eodem modo. siquidem homo nomen contractum est, remque minime distinctam significat, quae nominatur: definitio autem speciem quae ex genere & differentiis constat, particulatim explicat, eiusque substantiam plane & distincte manifestat.] In constituendo igitur ex nomine quid sit felicitas, consentire fere omnes inquit [fere] adiunxit: propterea quod nonnulli etiam inueniuntur, qui vel nomen ignorant: ut ne in eam quidem notionem unquam venerint, an aliquid sit in rerum natura, quod felicitas appelletur. Utuntur, inquit, hoc nomine & plerique & elegantes. plerisque vocat more graeco quoslibet e vulgo homines, ac fusaneos: quos illi τὸς πολλὰς dicunt. elegantes vero, id est χαρίεντας, eos, qui elegatia quadam ac lepore, vel ex eruditione, vel ex bonarum actionum consuetudine exculsi sunt: qui profecto pauciores semper ineruditus, vituteque carentibus inueniri solent. Caeterum communis illa quoque opinio omnibus est: qua idem esse bene viuere & bene agere existimant, quod felicem esse: quae etiam ipsa confusa est, minimeque distincta.

De felicitate vero, quana sit, dissentiunt. neque simili modo & vulgus & sapientes eam definiunt. nonnulli enim aliquid ex iis, quae euidentia, manifesta que sunt,

τὰ περιεργασθέντες τῶν χαρίεντων ἀκροσμάτων ἐ ἐνδρῆγμα τῶν.

* ὅτι πῶς ἀποδείξομεν.

* ἐπανόδιον.

* haec uerba in graeco exēplari sunt adscripta his uerbis Aristotelis.

λέγομεν δὲ ἀναλαβόντες

suntque: seu eorum uerba enarratio, sed recte sunt hoc ordine collocata ab interprete.

* ὁμολογούμενον. i. ab omnibus confesum.

* ἐφ' ὅμοιων.

* σκοπιμώτατον.

* οἱ πολλοὶ

ἢ χαρίεντες

* ἀποδείξομαι. i. explicatur.

* οἱ πολλοὶ

ἢ χαρίεντες

* ἀποδείξομαι. i. explicatur.

* οἱ πολλοὶ

ἢ χαρίεντες

* οἱ πολλοὶ

ἢ χαρίεντες

nomen definitio contracta. Definitio nomen explicatum.

Eustratii in Moraliū Arist.

† ὡς ἂν μὲν ἢ ὑποκείμε-
 νος ἢ δευτέρως
 σιῶδες λό-
 γος δηλωτι-
 κός. **†** οἱ μὲν ἔν-
 πολλοί.
† ἀποφαίνε-
 ται.
† τὸ αὐτοῖα-
 θός.
 * καθάπερ ἔ-
 ρηκεν.
 * παρεξαγα-
 γείν τὸν λό-
 γον εἰς ἑ-
 τέρω.
 * περίφασιν
 ζητῶν ἢ
 πλεονεξίας
 καθάπερ ἔ-
 ρηκεν λόγος.
 * ἐπιπολε-
 ζήσας.
 Fabius lib. 7.
 innatātia dicit
 quæ Græci ἐ-
 πιπολεζόν-
 ται. i. manife-
 sta, ἢ in πρό-
 ρτυposita.
 * εἰ περὶ ἑ-
 κείνων ἔξε-
 τασόμεν, ὅ-
 σαι μάλιστα
 ἐγγίξουσιν τῷ
 ἀληθείᾳ εἰ
 καὶ μὴ ἀκρι-
 βῶς ἐπι-
 νόηται. i. Si ex
 eis eas tantum
 inuestigemus
 atque expēda-
 mus, quæ ad ue-
 ritatē proxi-
 mē accedūt. nō
 tamen eā peni-
 tus attingunt.

ut voluptatem, ut diuitias, ut honorem: alij aliud eam esse dicunt. sæpe etiā fit, ut idem de ea diuersa opinetur. cum enim ægrotat, sanitatem: cum pau- per est, diuitias summum bonum putat. qui autem ignorantia conscientij sibi- ipsis sunt, eos admirantur qui magnum quid ac supra vires suas referunt. Cum dixerit omnes in idem felicitatis nomen cōuenire, tam vulgus ἢ elegātes: anteq̄ quid sit, perscrutetur, quānā ea sit, aggreditur inuestigare. nā quæ sit fœlicitas, & quid sit inquirere diuer- sum est † illud enim subiectū, hoc substantiæ rationem declarat. De hoc igitur, id est de felicitate quæ nam sit, dissentire inquit, & pleriq; à sapiētibus: & separatim utrosq; à se mutuo, alios ē vul- go ab aliis, ac sapientes inter se: quādoq; vero etiā fieri, ut secum ipsi in hoc nonnulli dissideant: 10 pro rerum euenientiū & occasionum varietate appetitus suos immutātes. † Pleriq; igitur aliquid ex iis quæ euentia manifesta; sunt, id est sensu percipi possunt, esse felicitatem putant: ut volu- ptatem, ut diuitias, ut honorē. vnde alij voluptuosi, alij auari, alij ambitiosi, & gloriosi redduntur: dum vnusquisq; id sectatur, quod bonum existimat. atq; alij aliud quippiā huiuscemodi eam esse dicunt. Sæpe enim incidit, ut vnus atq; idem de ea diuersa opinetur. cū enim ægrotat aliquis: bea- tos esse eos qui valent, sanitatemq; optimam omnium † iudicat: cum paupertate affligitur, atque opprimitur, diuitias omnibus esse anteponendas censet. atque ita quidem plerique, id est vulgus facere consuevit. at qui sapientiæ studiosus est, sibi conscientius quā in ea deficiat, alios admiratur qui supra quā ipse possit, & cognoscunt, & differunt.

Nonnulli vero præter multa hæc bona aliud quoddam per se bonum esse existimarunt: quod esset in causa, ut omnia etiam hæc bona sint. 20

Hoc de Platone videtur intelligi, qui cum Deum illud ipsum esse statueret, quod * per se bonū esset, eum postea dicebat bonitatis omnis esse auctorem, omnēq; aliud quod vel esset vel diceretur bonum ex eius participatione vel esse vel dici: ipsum vero nullius participatione, sed primum ac summum omnium per sese ipsum bonum & esse & dici assererat. At enim sermo nunc est non de simplici ac cōmuni bono, quod & est supra omnia, & omnibus sese distribuit, & ab omnibus ab- stractū in omnibus tamen præeminenter cōsideratur: sed de humano, naturæq; hominis proprio: ut longe diuersum hoc sit ab eo de quo Plato dicebat: * ut etiam ipse Aristoteles inquit. siquidem aliud est cōmune omnibus bonum: aliud quod naturæ alicui priuatim accommodatur. Quare su- 30 peruacaneū videtur cum de alio agatur, * in alia orationē deflectere: in idq; excutiendū aberrare, de quo dicere ne omnino quidē propositū fuit. Sed Aristoteles * ut Platonice sententiæ carpēde occasionem nancisceretur, quæ de primo bono ille dixerat: in medium hic produxit.

Sed omnes velle opiniones exquirere superuacaneum fortasse est: fa- tisq; erit, si eas solummodo inuestigemus, quæ * extant maximē ac super- eminent: vel videntur rationem aliquam in se habere.

Quoniam superius multam esse dissentionem multumq; errorem dixit inter homines de boni opinione: ut non solum stulti & sapientes inter se, sed nonnulli etiā secum ipsi dissiderent: [dum molestia aliqua oppressi mutationē in contrarium ac subleuationē iucundissimam omnium, atq; 40 optimā putāt:] propterea subiūgit, vniuersas velle de bono opiniones indagare vanum ac super- uacaneū videri: cum pleriq; ipsarū manifestē quā longissime abesse à veritate conspiciantur, ac satis superq; futurū. si * [vel τὰς ἐπιπολεζήσας (hoc enim verbo hic vitur)] tantū inuestigarit, [id est eas quæ celebres sunt] & ad veritatem quidem maximē accedunt [superq; eam extant atq; eminent,] non tamen eam penitus attingunt: vel quæ videntur rationem aliquā in se habere: qua hominis opinatio falli, exturbarique de veritate possit. nam quæ procul à veritate abest opinio, nunquam vllum ad credendum alliceret, qui studio veritatis rectē ac prudenter inquirat. Id quod in sensibus quoq; vsu venire perspicuum est. facile enim fieri potest ut qui * palumbem viderit, fallatur, columbamque esse existimet: * anatem vero nullo modo opinabitur.

Neque tamen illud nos lateat, differre inter se * disputationes quæ vel à principiis fiunt, vel ad principia.

Cum quatuor sint ex Aristotelis sententia causæ & † initia, effectiuū, finale † speciale, ac ma- teriale: de finali hic quæstio est. de quo iam dixit, in nomine omnes ferē consentire: q; nam vero id sit, magnā inter omnes esse altercationem. Ac quia de initio hic loquitur, atq; id quod nam sit cum

* φάσμα.
 * ἡτταρ.
 * λόγοι.
 † ἀρχαί.
 τῆς δυνάμει. i. formale.

Librum Primum.

cum maximam habeat dubitationem inuestigat, idq; est manifestaturus ꝛ à causatis ad causas & ab initiatis ab initia progrediendo: iccirco ita inquit: monetq; auditores, ꝛ ne mirentur, si ex posterioribus priora confirmauerit. diuersos enim docendi modos esse, vt modo ab initiis ꝛ ab initiata: modo econtrario ad initia ipsa ab initiatis procedendum sit: illud naturali reru ordine, hoc ꝛ docendi dispositione exigente. quippe cum non eadē sint & nobis & naturæ notiora: debeatq; ab iis quæ nobis notiora sunt, omnis nostra disciplina exordiri, quo facilius percipere ea quæ dicuntur, valeamus. Sed quæreret fortasse quispiam quo modo idem possit ad idem habita ratione esse, & initiu & finis. nam actionum omniu quæ ex virtute proficiuntur, finis est felicitas: eadem rursus & initium & causa omniu est: quod si ita sit: quatuor initia non erunt. Cui dubitationi ita occurrimus: dicimusq; idem habita ad idem ratione & initium & finem minime esse: sed finem speculantibus initiu effectiuu esse: agentibus vero ea quæ ad finem tendunt, & quæ propter ipsum finem sunt. Deniq; finale initium succedit. quæadmodum in ædificandi arte videre licet. primum enim in ea de tegumento speculati quod ab aëris læsionibus nos defendat, deinde quæ ad ipsum spectant consideramus: atque ita per media cogitatione transeundo ad vltimam tandem solutionē deuenimus. à qua postea initio facto eodem modo per media ascendendo subinde quæ in speculatione priora ordine fuerant, posteriora in actione facimus: peruenimusq; postremo ad illum ipsum finē, quem initio proposueramus. Quia igitur prior actione speculatio est (nihil enim ageremus, nisi prius fuisset speculati) actionisque est effectrix ac genitrix causa: ideo finalis causa initiu proprie est: item * finitiua ac perfectiua, vtpote ea perficiēs quæ ad ipsam tendunt: quæ nisi eod referantur, frustra omnino sint. Ideo quoq; initialis ac perfectiua, finisque & initiu appellatur: quippe quæ finiat perficiatq; singula, eademq; initiu singulis præbeat. Quia item finis appetibilis esse illis solet, quæ ad ipsum tendunt, causaque est, vt omnia ea & sint & fiant, & præexistant in ipsa actione: propterea quod adducat ad se quæ per appetitionem eius efficiuntur: ob id & initiu & causa esse nō immerito censetur. Multa alia dici possent: sed ob causarum studiosos, nec plura quam oporteat, dicere reprehensoribus videamur, hæc sufficiant.

Recte enim etiam Plato de hoc dubitabat: quærebatque, vtrum ne ab initiis, an ad initia via esset: perinde atq; in stadio, à ꝛ munerariisne ad metam, an econtrario.

Platonis testimonio cōprobat posse & à principiis ad sequentia disputationē proficisci, & econtrario ad principia: diuersasq; esse ratione solummodo has vias: licet subiecta per quæ vtræq; fiunt, eadem sint: non secus atq; in scalis ascensus, & descensus: vel vt ipse inquit, quæadmodum in curriculo à munerariis ad metam, vel econtrario. munerarij enim quippe qui munus illud exhibent, id est certamen cōstituunt ac proponunt: principij rationē ac locum obtinent. meta vero non vt principiu, sed vt finis atq; extremu consideratur. atq; ita fit, vt licet via, quæ intra vtrosq; hos terminos clauditur, eadē sit: diuersa tamen currentiu agitatio ab altero ad alteru conspiciatur. Idē in disputatione cōtingit: dum vel à principiis vel ad principia orationis motio, ac processus efficitur.

Nam à notis est incipiendum. ea autem duobus modis sunt, alia enim sunt nobis, alia ꝛ absolute ac simpliciter nota. fortasse igitur ab iis nobis est incipiendum, quæ nobis nota sunt.

De his licet iam dictu sit, adhuc tamen nonnulla dicemus: ne quippiã quod explanatione dignu sit, prætermissum videatur. In docendi ac discendi ratione illud obseruari solet, vt quæ clara sunt, obscuris anteponantur: à quibus quasi manu ducti ad ipsa etiã obscuriora intelligenda deueniamus. clara vero hæc & manifesta duplici modo habentur: aut enim absolute & simpliciter, id est proprie perspicuitatē in se habent, naturali scilicet reru ordine seruato: vt cause ad causata: cuiusmodi sunt scientiaru termini atq; initia ad ea quæ subsequuntur: aut quantum ad nostrã solummodo cognitionē attinet, dilucidiora sunt: quæadmodum in quibusdã scientiis causata manifestiora nobis q̄ cause ipse apparent: id quod in luna, variisq; eius illustrationibus euenit. cum enim globus ipsius lune taliu illustrationu ipsius in causa sit: lumina tamen ipsa manifestiora nobis apparent: vtpote admodu euidetia atq; eiusmodi, quæ primo statim sensu occurru percipiuntur. Atq; iccirco fit, vt ex effectibus coniecturali ratiocinatione collecta causam nobis demonstramus, causata causis anteponentes: propterea quia quantum ad nos spectat, sunt manifestiora. Quonia igitur principium finale felicitas est: honestæ vero ex virtute actiones ad ipsam tanquam finem tendunt, quæ licet natura posteriores sint, vtpote ab ipsa felicitate causatæ, atque effectæ, nobis

notiora natura
re sunt minus
notiora nobis.
et econtrario.

De fine et
principium di
uersis ratio
nibus.

ἴα πο τῶν
ἀιτιατῶν.
ἴ μή ξενίζεσθ
i. ne id nouum
ac inauditum
id putent.
* ἐπὶ τὰ ἀρ-
χόμενα.
* διδασκα-
λικὸς οἰκονο-
μίας.

* κατατῶ-
μεν.
* τελεῶσι
κόμ.

ἴ premio pro
ponentibus.

munerarij. ἀθλοδῶ-
ται, sed munerari
vnde munerarij in
ter, tenetur. na mune
rarij sūt qui ludos
ἀθλοδῶται exhibent, at
ἀθλοδῶται πολλοὶ
interpretante ἑποπῆται
ἑφοροί. nos iudices
uocamus. vide lu
ciam in Anacharsi
de.

actiones honeste felici
tate sūt posteriores.

b.ij. tamen

Eustratii in Moraliū Arist.

tamen sunt manifestiores ac notiores: ab illis nobis incipiendum est: atque ita per eas ad causam ascendendum. Idem hoc potest de virtutibus etiam in vniuersum intelligi. nam cum virtutes habitus sint, principia sunt & causæ actionum quæ secundum ipsas fiunt: cumque ex actionibus, utpote nobis notioribus quænam & qualis vnaquæque virtus sit, cognoscimus: causas proculdubio ex causatis percipimus, & ab initiatis ad initia processus sit.

Quocirca bene moribus institutus esse debet, qui de honestis & iustis, ac omni denique ciuili re est cōuenienter auditorus. principium enim est, quòd sit: atq; id si satis constiterit: nihil amplius erit opus indagare, cur sit.

quod magis dicitur.
quid sit. quia sit.

Quoniam disputationem de virtute & felicitate ex bonis actionibus probaturus est, actiones vero causatæ sunt & posteriores, hæcque est demonstratio nō cur sit, sed quòd sit (ex prioribus enim cur sit, probari consuevit: quod autem ex posterioribus confirmatur: quòd sit, non cur sit, ostenditur: siquidem cur sit, causæ assignatio est, quæ est prior) propterea inquit, bene institutum moribus esse oportere eum, qui de honestis & iustis ac de omni demum ciuili re conuenienter auditorus est: hoc est oportere exercitatum assuetumque esse in bonis actionibus, eum qui de bonis habitibus & operationibus dissertationem est auditorus: ut ex ipsa consuetudine & experientia possit ea quæ dicuntur, percipere, eisque assentiatur: neque velit statim à principio repugnare: omnemque huiuscemodi de virtute felicitateque orationem, eo quòd in contrariis assueuerit, iniucunde molesteque accipiens, neque iis quæ differuntur, acquiescere: neque ea conuenienter, id est prout ciuili disputatio exigit, audire patiatur. adiunxit vero [de omni denique ciuili re] vel ob alia quæ finium habent rationem, de quibus etiam ipsis in libris de republica agitur: vel ob reliqua quæ à ceteris virtutibus denominantur: cuiusmodi sunt fortia, temperantia, atque id genus alia. cum vero dicit [principiū enim est, quòd sit] perinde est, ac si dicat, à posterioribus incipimus & causatis: & quòd sit, ostendimus. sique id, hoc est, quòd sit, satis constiterit apud auditorem bene moribus institutum: facile fiet, ut ea quæ dicantur percipiat, eisque assentiatur: neque vllō modo opus erit cur sit, inuestigare. maioris enim ac sublimioris speculationis est, quàm præsens tractatio postulet, ex prioribus & causis de virtute ac felicitate verum demonstrare. oporteret quippe animæ nostræ substantiam transcendere, in mentemque & Deum deuenire, quæ sola priora ipsa anima sunt: atque inde, quæ nam animæ rationalis virtus, quæque eius beatitudo sit, postea demonstrare.

† περιωνύ-
μως ὀνομαζο-
μένοι.

Et qui eiusmodi est: vel iam habet: vel accipere principia facile potest, 30

† καὶ μὴ πω-
πῶδε τῶτων
τεχνολογῶν
τὸς τινος ἡ-
καστερ.
† ἀπολαυσι-
κῶς.

Qui honestis, inquit, & iustis actionibus assuevit: vel habet iam principia de virtute & felicitate, utpote ex actionibus in habitu iam honestorum constitutus, † licet nondum artem aliquam didicerit: vel accipere facile potest: propterea quòd sæpius à peioribus abstinuerit, adhæseritque melioribus: quantumque intersit inter bonas, prauasque actiones, expertus iam fuerit. Id quod facile videre licet in iis qui aliquando † voluptuose, aliquando continenter vitam traducunt, † rationique obediunt. quo enim pacto affectus animo sit in contrariis his viuendi modis: cognoscere vnusquisque optime potest.

* ἐφισατόν-
των τῶ λόγῳ

Cui vero neutrum horum adest, Hesiodum audiat hæc dicentem:

† δι' ἐνφύσιαν
* διὰ τὸ ἐ-
πίερόπορ

Optimus ille, potest qui ex se cognoscere cuncta.
Ille bonus, monitis qui aliorum obtemperat. at qui
Ex se nec nouit, nec quæ bene consulit alter
Percipit, admittitque animo, est ignauus, inersque.

ex naturæ in-
clinatione at-
que propensione.
* βαρέως ἐ-
χῶν.
* ἢ διὰ τὸ-
πρὸς ταῦτα
σχολαῖος
τῆς φύσεως.

Cui vero, inquit, neutrum horum adest, id est qui neque principia iam habet ex diutina assuetudine in bonis actionibus, vel ex † benignitate etiā quadam naturæ, quæ bona sibi conciliet neque ad ea accipiēda * ex naturæ incitatione propensioneque ad bonum paratus est: sed * grauatione quadam ac torpore in melioribus habitibus eligendis oppressus iacet: siue quia breuiori tēpore in bonis actionibus se exercuit: siue quia insuetus est in huiuscemodi rebus, minimeque expertus: * siue ex naturæ tarditate: Hesiodi carmina illa audiat ex eo libro sumpta, qui opera & dies inscribitur, vbi poëta optimū illum appellat, qui ex sese omnia quæ meliora sunt, & intelligit, & eligat. atque hic est, qui principia iam habet. bonum etiam illum, non per excellentiam optimum, qui bene consulenti obtemperat. nam optimus est qui per exuperationem est bonus. bonus vero absolute, qui secundum illum particeps etiā ipse bonitatis est: hic est qui principia nōdum quidem habet, 50

Librum Primum.

habet, sed accipere tamen quia prudentibus paret, facile potest. at qui neque ex se quæ sunt utilia, cognoscit: neque si ex alio docente audiuerit, in animum admittit: ille demum ignauus atq; iners homo est ꝛ quippe qui in nulla utili re tanquam homo nauare operam possit, id est inutilis penitus. Aduertendum autem hic θυμόν pro anima positum esse ab Hesiodo. nam cum hominis anima tres quasi partes habeat, rationem, animum id est iracundiam, & cupiditatem: sapissime fit, ut poëta Græci animi, id est iracundiæ vocabulo, quæ θυμός eorum lingua dicitur, totam animam ex parte appellent, ꝛ ex medio vtraque extrema etiam significantes. tametsi θυμόν quoq; ex etymologia vocare propriè animam ipsam possunt, nam cum θυμός à verbo θύω quod est incitor, originem habeat: merito anima censeretur eo nomine potest, seu quia ex sese incitatur, ac mouetur: seu quia corpori quod immobile ex natura sua est, transferriq; aliò minime valet, motionis quæ per locum fit, causam exhibet.

ἤτοι χρείαν ἐν τινὶ ὡς φερίμω ὡς ἀνθρώπος πλεῖρον μὴ ἀλωάμενος. ἔκ τῶ μέσου δηλώντες καὶ τὰ παρ' ἐκεί τῶρα.

θυμός. α. ἢ ἡ θυμὸς ὡς.

10

Quòd felicitas non sit uoluptas, honor, uirtus, aut diuitiæ.

Cap. V.

Sed nos eò redeamus, vnde digressi sumus. Bonum enim & felicitatem non absque ratione homines ex variis viuendi modis videntur existimare. plerique quidem atque importunissimi voluptatem esse putant: vnde etiam ꝛ fruitioni deditam vitam amant.

Cum de fœlicitate dicere incepisset, nonnulla quædam de docendi modo, quo vsurus est* subiunxit: monuitque non ab iis quæ simpliciter, sed ab iis quæ nobis tantum notiora sunt, sibi futuram esse disputationem, qualisque eius esse idoneus auditor debeat, ostendit. nunc propositam resumit dissertationem: quamque habeant opinionem homines pro variis viuendi modis, variisq; institutis, explicat. & inquit, bonum enim ac felicitatem non absque ratione homines, & conuenientia ad suam quisque vitam aut hoc aut illud felicitatem esse opinantur. [pleriq; & importunissimi voluptatem] merito inquit pleriq; è vulgo & importunissimi, id est φορτικώτατοι, quos onerosissimos exprimere è verbo possemus. plures enim sunt, quos ociosa vita, laborisq; vacua delectat: id quod ex voluptate consequitur: atque iccirco onerosi ac graues sunt: & ut inquit Homerus, Telluris inutile pondus. Qui cum neque in vita quicquam ipsi faciant, neque aut sibi aut aliis vlla in re utiles sint: volunt absque vlllo labore corporis voluptatibus frui. vnde, inquit * ἀπολαυσικόν, id est fruitioni deditam vitam amant. nã voluptatem summum hominis bonum existimantes fruitionem eius amant. Deinde cum deberet Aristoteles * partitionis hic figuram seruare, hoc est ad μὲν, id est quidem, & ἢ, id est vero subiungere: quibusdam interpositis continuat orationem: clarioresque vitas connumerat: ita inquit:

ἢ ἀπολαυσικόν. * παρεμβάλλον. i. interiecit.

φορτικώτατοι.

Tres enim sunt quæ maxime excellunt vitæ; hæc, quam modo dixi: tum civilis: ac contemplatiua tertia.

Quia plerique, id est vulgus, ad voluptatem maximè spectant: eamque finem vitæ suæ statuunt: propterea omnibus his in vnum coniunctis quasi vnam vitam fruitioni vacantem ac voluptuosam attribuit. ex qua deinde ad ciuilem ascendit: ex perturbationibus nimirum subdita, ad * eam quæ affectus omnes moderatos habet: quæ indulget quidem ipsis aliquantulum, cum regula tamen modoque ac mensura rationis: * vt ea liberam habeat potestatem, dominatrixque sit, affectibusque omnibus quasi ministris imperet, eisque vtatur, quomodocunque voluerit. Tertiam vero his adiungit supremam omnium ac præstantissimam contemplatiuam. Ea est, quæ ab affectibus vacat, atque omnem prorsus irrationalium facultatum operationem respuit. neque enim hic contemplatiuæ nomine naturalem intelligit, aut mathematicam, aut theologiam: sed eam, quæ perturbationum omni forde expurgata ad contemplationem festinat: penetrataq; materia ac carnali hac nebula, vel etiam velamine, vt inquit ille, dissecto, cum Deo & diuinis per illam perturbationum sublationem quam ἀπάθειαν vocant, tranquillè versatur. nam cum hic de actionibus actiuisque virtutibus dicere proposuerit: non esset ad rem, si omiffa ea quæ inter omnes actiuas vitas perfectissima est, id est purgatoria, cum illis coniungere eam voluisset, quæ ex disciplinarum speculatione contemplatiua nominatur.

* ἀπολαυσικόν. i. uitæ delicatæ ἢ uoluptuariam.

* τὸ σχῆμα ἢ χάρισμά.

* μετριοπαθῆ.

* ὡς αὐτοκράτορα εἶναι.

contemplatiua hic hic intelligenda.

* Plerique igitur seruales prorsus videntur, cum pecudum vitam eligat: * ea vero ducuntur ratione, quia multi ex iis qui in potestatibus sunt constituti, dissolutam perinde ac Sardanapalus vitam traducunt.

* οἱ πολλοί. * τυγχάνουσιν λόγῳ.

b. iij.

Valde

redditis corpus animis. &c.

Eustratii in Moraliū Arist.

† σαρκικῶ
ὀδῶρ.

Valde vilipendit ac damnat eiusmodi homines, † qui corpori s voluptatē bonū putant, eamq; quasi summū bonum sectantur: serualesq; eos appellat: eo quod irrationalibus perturbationibus subditi mancipij in modum seruiant, rationemque cui à natura imperandi potestas tradita est, cæterarum ratione carentium facultatum ancillam reddiderint. cum vero inquit [seruales videntur] non ita posuit, vt significet videri eos & non esse: sed quia suum hunc ad peiora delapsū, suamque hanc seruitutem euidenter prę se ferunt. quos etiam pecudum vitam elegisse iccirco dicit, quod cum ratione præditi natura sint, possentque uitam ex rationis imperio traducere: in numerum pecudum ex electione se constituerunt: non secus ac bruta animalia, ad solam quæ sensibus percipitur, voluptatem spectantes. Deinde quia videbat Aristoteles complures huiuscemodi voluptuosos in vita illustres esse, honoribusque affici in ciuitatibus, id quod † repugnare his quæ modo dixerat, videbatur: huiuscæ rei causam subiungit: simul eos qui in imperio potestateq; constituti sunt, carpens ac reprehendens, & quasi monens vt ad sobrietatem & temperantiam redeant: ne si prauī ipsi fuerint, in causa etiam esse videantur subditorū prauitatis † [ea ratione ducuntur, inquit, quia multi ex iis qui in potestatibus sunt constituti, dissolutam perinde ac Sardanapalus, vitam traducunt.] Nam si illi qui in ciuitatibus aut gentibus imperia obtinent, nō essent ita perturbationibus obnoxij, neque corporis uoluptates sectarentur, sed industriā in vita, virtutemque amplexi rationem in se dominantem haberent: nullo modo improbis subditis aditum ad se patefacerent: sed detestarentur eos, ac repudiarent: † atque ita efficeretur, vt mali ignominia ac contumelia affecti non modo non ita crescerent, verum etiam multo magis imminuerētur. sin autem principes contra perditī quidam ac voluptuosi Sardanapoloque similes sint: similes quæque sibi ad honores admittent, eruntque in causa vt prauitas augeatur. Sardanapalus vero hic rex fuit Persarum, effeminatus homo, atque intemperans, omnisque libidinis & impudicitie plenus: cuius luxuriosa ac dissoluta vita omnes veterum historię refertæ sunt.

† ἀντιξυρῆ-
ναι.

† τυγχάνουσι
λόγῳ.

† καὶ τεῦθεν
ἢ πονηρῶν
ἐξ ἡθελῶν
ἢ κενῶν ἐκ
ἐπιδοσῶν
πρὸς αὐξή-
σιν.

* χαρῆντες.

* πρακτικοί

.i. quorū vita

omnis in actio

ne rerum ut

satur.

* ἀχαρις.

* τὰν ἀγα-

θῶν ἀπρα-

κίτος.

* ἀγαθῶν

πρακτικῶν.

* σχεδῶν.

* κλοπίμα

σώτηρία.

* δειρέσον.

* καὶ τῆ τῶ ἀ-

γαθῶν ζητήσῶ

προσκολλῶ

μῶν. δία

quidem habet

Græcus codex

sed recte uide

tur addita ne-

gatio ab inter

prete.

* ἐν δὲ κινῶ-

μενῶν.

* Elegantes vero * & ad agendum idonei honorem esse felicitatem existimant: hic enim ciuiliſ vitæ ferè finis est.

Quemadmodum prauus * inelegans & iniucundus ex recta iudicij ratione appellatur, quia ad bene agendum ineptus est: * ita ad agendum idoneus, elegans & iucundus. atq; hæc est partitionis redditio in hunc modum, inquit igitur idoneos ad honesta agenda, corporis voluptate contempta, honorem maximè affectare: eumque ferè esse finem studij, quod impendere honestis rebus ciuiles viri videntur * [ferè] addidit: quia nōnulli etiā inueniuntur, qui ob virtutem eiusq; perfectionem omnibus aliis postpositis nullos labores recusant. prioris generis hominum exemplum esse Homericus Achilles potest, qui honeste maluit & cum gloria cito mori, quàm diu obscure & ignobiliter longam vitam traducere: alterius Socrates: qui cum in virtute & sapientiā omnē ætatem consumpsisset, iniustæ condemnationi acquieuit: * & furtiue salutis iniustæ mortis cōdemnationem antepōnendam censuit. omitto nostros nunc in mediū proferre sanctos viros qui vel à tyrannis ignominiose condemnati * Deo gratam mortem temporariæ huic vitæ præferre non dubitarunt: vel in recessu ac solitudine degentes perfectionem suam soli Deo notam esse voluerunt: quippe cum neque Aristoteles quicquam hic de nostris intellexerit.

Sed hic tamen remotior aliquantulò esse ab eo ipso quod quærimus, bono videtur: magis enim in iis qui honorem exhibent, quàm qui eo afficiuntur, consistit. bonum vero ipsum eiusmodi esse diuinamus: vt propriū quoddam sit, quod auferri facile nequeat.

Opinionem eorum de humano bono refellit, qui honorem esse illud asserunt: & inquit, hoc remotius ab eo esse quod quærimus, id est ἐπιπορευόμενον, quasi suspensum ab eo in superficie existere * neq; illi prorsus adhærere: idq; ostendit ex eo in quo est honor. bonū enim alicuius illud esse dicimus non quod in alio est, ad aliumq; * spectat. sed quod propriū est illius, cuius esse dicitur, in eoq; consistit: vel ex eo etiam tanq̄ propria eius operatio prodit. at honor nō in eo est cui exhibetur, sed in eo qui honorat, qui enim honorat, est ille qui operatur, atq; efficit honorē. nam quemadmodum qui ingreditur, ingressum: & qui scribit, scriptionem facit: & nō ille ad quē aliquis ingreditur, vel scribit: quanuis ad alios postea operationem suā dirigant: ita quoq; ille qui honorat, propriam habet operationem honorem: sed eam tamen ad illum quem honorat, intendit. bonum vero ipsum non eo modo esse debet: sed proprium quoddam, atq; adeo proprium, vt auferri facile nequeat. nō dixit vt auferri prorsus nequeat: quia natura ita cōparatum est, vt homo

Librum Primum.

ex altero contrario mutari in alterum possit. unde etiam dictum illud est, neminem oportere antequam uita defunctus sit, beatum appellari. Diuinamus, uero inquit, non dicimus, aut opinamur, ea de causa, quod nondum de eo quicquam demonstratum est: sed quasi coniectura quadam ita sumitur, coniecturalis enim est diuinandi ars.

Præterea sectari honorem ob id videntur, ut seipsi bonos esse ** credant.* ** πισεύωσι*

Aliud argumentum, quo honorem non esse id, quod queritur, bonum ostendit. elegantes enim & ad agendum idonei honorem sectantes. id est querentes, & apprehendere cupientes, non per se, sed ob aliud illum sectantur. ob quodnam aliud? ut credant se bonos esse. at enim finem & bonum per se, & non ob aliud sectamur. & ratiocinatio in hunc modum colligitur. omne quod ut finis, bonum est, per se & non ob aliud sectamur. honorem non per se, sed ob aliud sectamur. non est igitur honor bonum, ut finis. qui syllogismus est in quarto modo secundæ figuræ. querunt autem elegantes & urbani probitatis suæ fidem aliunde: propterea quod hoc etiã genus virtutis est, quæ ** modestia* appellatur: cum aliquis non est suo iudicio de seipso contentus, ne nimio sui studio deceptus rectum assequi minimè possit, ac rursus hoc confirmans, id est sectari honorem huiusmodi homines ad probitatis suæ comprobationem, ita subiungit:

Querunt enim à prudentibus, & ab iis à quibus cognoscuntur, & ob uirtutem honore affici.

Non esse per se honorem, sed ob aliud sectandum. sicut dictum est, inde patere facile potest, quod non absolute honorem sectantur, neque à quibuslibet exhiberi cum sibi uolunt, sed à prudentibus & iis qui ipsos, quales moribus & uita sint, probe cognoscunt: neque ob quamlibet rem, sed ob uirtutem cum querunt. atque à prudentibus quidem honorari cupiunt: ut rectè iudicantes illi uerè dignos honore eos existiment: ab iis uero qui eos cognoscunt, ne ignoratione decepti errent: eosque qui non sunt boni, quasi bonos honorent: ob uirtutem autem, quia ex uirtute uitam institutam amant: cuius rei ** confirmationem* querunt, ut certò sciant an id quod amant, adepti sint.

Perspicuum igitur est, horum etiam ipsorum sententia, honore uirtutem esse potiore. unde fortasse etiam aliquis magis esse eam ciuili uitæ finem existimaret. sed imperfectior tamen etiam ipsa est.

Si ob uirtutem, inquit, expetendus honor est, quomodo uirtus honore perfectior esse non debet? præstantius enim semper esse illud solet, cuius causa aliquid est, quam quod causa alterius existit. ex quo fieret, ut aliquis ciuili uitæ finem esse uirtutem magis, quam honorem opinaretur: siquidem, ut iam dictum est, honor uirtutis causa expetitur. Deinde ostendit neque eam ** uirtutem* bonum esse. nam, ut inquit, ipsa quoque imperfectior est. bonum uero esse imperfectum non debet, non est ergo uirtus bonum illud quod querimus. Atque hoc ita se habere, aliumque præter uirtutem finem esse, clarius deinceps manifestat. cum ita inquit:

Videtur enim fieri posse, ut qui uirtutem habeat, uel dormiat, uel in uita nihil agat: malis præterea affligatur, sitque maxime infortunatus: cuiusmodi hominem sanè felicem appellarit nemo, nisi qui seruare ** positionem* uelit.

Cum uirtus habitus sit, & eiusmodi, ut in subiecto esse aliquando sine ulla operatione & manifestatione possit: cum ita est, merito esse imperfecta uideretur: qualis in dormientibus apparet. fieri etiam potest, ut uirtute præditus aliquis nihil in tota uita agat, qui bonis habitibus instructus quidem sit, depromere tamen eos nequeat: uel quia occasio nulla offeratur, uel quia materia desit, qua ad operationem expromendam maximè indiget: quemadmodum si pecuniis careat ille, qui magnificus sit: cuius profectò uirtus non nisi in magnitudine & multitudine sumptuum conspici potest. adde quod incidere aliquando posset, ut qui uirtutem haberet, multis malis per totam uitæ curriculum affligeretur, essetque maximè infortunatus, uerbi causa, uel morbo, uel paupertate, uel ** hostilibus insidiis* oppressus, uel aliqua alia calamitate, qua fieret, ut operatio uirtutis impediretur. haberet ille quidem uirtutum habitus, operari tamen nullo modo ualere: nemo igitur hunc ita affectum felicem diceret, nisi uidelicet seruare positionem uellet, quam ** θεσιμ* dicunt: hoc est, nisi absurdam opinionem ab aliquo acceptam, quæ præter aliorum omnium consensum nouam quandam sententiam introducat, tueri uelit, in eaque persistere. siquidem ** θεσιμ* absurda quædam opinio est alicuius ex iis qui in philosophia claruerunt, quam sibi probandam, tuendamque proposuerunt: cuiusmodi Heracliti illa erat, contraria esse unum asserentis: & Parmenidis, qui ** unum omnia esse* dicebat.

quantò uerius id Aristotelis uerbis explicaretur.

b. iij. item

honoris cupiditas ex modestia.

probe exponitur Aristotelis sensus.

hæc, præterquam nostri philosophi appellant

Eustratii in Moraliū Arist.

item Zenonis, qui motionem omnem e rerum natura tollere nitebatur. Simili modo incredibile absurdumque videretur, si quis eum esse felicem ac beatum affirmaret, qui vel nihil in vita ageret, vel multis malis infortuniisque affligeretur.

Ac de his quidē haecenus: satis enī etiā in circularibus de ipsis dictū est.

* ἐπιτηδες.

Aristotelem dicunt carmina quaedam edidisse ad certum numerum * studiose conscripta quibusdam seruatis ordinibus, quorum vnusquisque & ab eodem exordiretur, & in idem desineret: atque ob id * ἐγκύκλια, id est circularia ipsa appellasse. ea sanē in cognitionem nostram nondum peruenerunt. sunt tamen qui de ipsis memoriae prodiderint. in illis igitur de felicitate satis dictum esse inquit: an beatus vocari homo possit ex solis virtutum habitibus, licet in vita nihil secundum ipsos agat: atque iccirco nunc paucis rem hanc pertransit.

* Suidas videtur significasse poetice illud Aristotelis opus. qui ait, ἐγκύκλια λέγεται, ὅτι τὰ ποιητικά.

* κατὰ μάλιστα.

Tertia vita est contemplatiua, de qua in sequentibus considerabimus.

* ἀπὸ τῶν ὑφ' ἡμῶν.

Cum superius vitas quæ maxime excellunt, connumerasset, tresque eas esse dixisset, voluptuosam, ciuilem, & contemplatiuā, id est perturbationibus deditam, in perturbationibus moderatā, atque a perturbationibus prorsus liberam: propriam duabus de bono opinionem assignauit. vitas autem appellat modos, quibus homo cum corpore super terram degere consuevit. cumque ordo postulare ut iam de contemplatiua ageret, diceretque quid ea * simili modo bonum existimaret, resque longiorem orationem exigere videretur: in presentia totum id prætermittit: in sequentesque dissertationes explicandum differt, ubi opportunior huiusce rei locus futurus est. hic solummodo illud dicit. tertia vita est contemplatiua, de qua in sequentibus considerabimus. in decimo enim qui vltimus presentis huius moralium operis liber est, de ipsa hac re copiose disputabit. Tertiam vero contemplatiuam vocat ex ordine quo in connumerandis ipsis usus est, ab inferioribus & subditis ad superiora ac præeminentia ascendendo.

* in-

Pecuniaria vero violenta quaedam est: & diuitie neque ipsæ proculdubio sunt id quod quaeritur, bonū: sunt enim vtilēs, alteriusque causa cōparantur:

† εἰς ἀνὲν δόξαι.

Tres solummodo cōmemorauerat vitas, quæ maxime excelleret, voluptuosam, ciuilem, & cōtemplatiuam, nullamque de quaestiuosa mentionem fecerat: quia tamen esse multos videbat, qui diuitias summam esse beatitudinem existimarent, omniaque sibi esse facienda censerent, ut pecunias adipiscerentur: & eos quidem non solum ignobiles e vulgo homines, sed claros interdū & reges ipsos, existimantes diuitias summā esse felicitatem, & omnia agentes, ut diuitias cōparent, qualis fuit Midas Phrygius, [qui ob nimiam auri auiditatem χρυσομανής, id est aurifurens cognominatus est:] iccirco de hac quoque vita pauca quaedam hic subiungit: pecuniariamque appellat, id est χρηματιστικὴν, quia pecunias acquirendis studium omne impendit: & violentam etiam, quia ad ea quæ cupit, consequenda † violentiam præ se ferre consuevit: [dum non modo fraudes ac dolos struit, sed infestas etiā manus imbecillioribus iniicit, bonaque ipsorum diripit: aliaque innumerabilia machinatur, ut ingentem diuitiarū copiam sibi possit comparare] sed neque id quod quaestiuoso huic videtur, esse bonū illud quod quaeritur, ostēdit, cum inquit: sunt enim vtilēs & alterius causa cōparantur. quod enim vtile est, vice quasi ministri fungitur, ad aliudque spectat, id est ad finem, ad quem refertur, cuique vtile est. Bonū vero ut finis * ex se perfectionem habet: estque ipsum per se & non ob aliud expetendum. Vnde illi qui philosophiam quasi inutilem rem damnant, ut hoc quoque dicamus, atque ob id aspernandam esse conantur ostendere: non aduertunt: se eam dum hoc modo vituperant, studiis omnibus artibusque antepone. adeo enim præstans est, ut sub aliud quippiam reduci minimè patiat: neque ad alterius vtilitatem spectet: sed ipsa sub se habeat omnia alia, quæcunque bona esse elegātibz videntur: quæ animæ ac vitæ hominis adiumento sint * ad ipsam consequendam. ac propterea apud veteres in bene institutis ciuitatibus ciuiles viri inueniuntur ministri quasi quidam esse sapientum, qui necessaria ipsis suppeditent: quo * ocium nacti illi sine villo impedimento cōtemplationibus vacare cōmodè possint. Quamquam alia quoque ratione non esse diuitias bonū illud de quo quaestio est, cognoscere licet, quod nimirum externæ, atque instrumentariæ sunt: earumque usus anceps habetur, ut afferre tam bonorū quam malorum occasionem queant.

* αὐτοτέλες.

πρὸς τὴν αἰσθητικὴν κατ' ὅσον. i. ut ea recte agere possit.

* ἀδελφικῆς ἐπιμελείας.

Iccirco ea potius quæ prius dicta sunt, esse fines aliquis existimaret, eoque quod propter se expetuntur. sed neque illa tamen videntur: licet multæ ad ipsa hæc coniectæ rationes fuerint. hæc igitur missa faciamus.

Cum diuitias non esse summum bonum arguerit, quoniam vtilēs alteriusque causa sunt: simulque pecuniariam

pecuniariam vitam & quaestuariam reprobavit: quippe quae & violenta sit, & finem per se minimè expetendum habeat. nunc subiungit: magis verisimile inquit esse, ut quae prius dicta sunt, fines esse aliquis opinetur: id est voluptatem & honorem quae propter se amantur, & expetuntur. ut hinc quoque non esse humanum bonum diuitias magis convincatur. nam si ea quae magis videntur esse fines, eo quod propter se expetuntur, non sunt: quo modo ea erunt, quae alterius causa sectantur? Nam quod ait multas rationes ad ipsa fuisse coniectas, partim * ob Epicurum dicere potest, qui voluptatem finem statuebat: qua de re multa multi disseruere, alij ad opinionis huius refutationem, alij ad confirmationem. partim etiam de honore intelligendum est: propterea quod civilibus hominibus multa esse de eo disputatio consuevit: & Socrates multis in locis apud Platonem inuenitur, civilibus quibusdam * importune honorem affectantibus aduersari, appetitionesque ipsorum non rectas esse conuincere. nullo enim modo decet, ut contemplationem quae ex perturbationum sublacione, id est impatibilitate * consequitur, cum voluptate & honore coniungamus: quasi per se ipsa finis non sit: cum nihil contingere animae hominis perfectius possit, quodque finis magis rationem obtineat: quam si in perturbationum sublacione, & vacuitate, ac contemplatione perfecta constituatur. Quapropter ea quae prius dicta sunt, de honore & voluptate videntur intelligenda.

* διὰ τὴν περὶ Ἐπικουρίου

* ἀκαίρως φιλοτιμημένοις.

* ἐπομένῳ ταῖς ψυχαῖς .i. quae sequitur animos.

Quod non sit idea.

Cap. VI.

20 **M**elius verò fortasse est, ut vniuersale consideremus, & quomodo dicatur, inquiramus. quanquā arduam nobis hanc quaestionem futurā esse video: propterea quod amici sunt, qui formas introduxerunt.

Proposuerat Aristoteles in principio horum moralium Nicomachiorum de hominis bono ac fine dicere. esseque cum primo declarauit: deinde ad secundam quaestionem transiit, ut quid ille esset, inuestigaret. cumque varias de hoc hominum opiniones in medium produxerit, ostenderitque, alios voluptatem, alios honorem, nonnullos diuitias, alios aliud quid ex euidentiis manifestisque, rebus illum esse affirmare, omniaque haec confutarit, nullumque ex ipsis finem esse vltimum probavit: nunc ad praestantissimum finem explicandum descendit: * non leuiter ac superficialitatenus ut vulgus, sed profundius ac diligentius rem ipsam excussurus. Sed quia Plato de primo bono non exigua quaedam atque abiecta speculatus fuerat, sed magna ac sublimia, quae hominis animam possent maximè attollere: conatur etiam aduersus illum nonnulla quasi obiter dicere: non ille quidem fortasse aduersus Platonem disputationem instituens, sed aduersus eos qui Platonis disputationes aliter ac deberent, accipiunt. Quapropter necessariū videtur, ut prius dicamus de quo bono intelligeret Plato, vbi de bono agit, eiusque sententiam hac de re breuibus explicemus: ut cognoscere vnusquisque possit, an ea quae hic ab Aristotele dicuntur, ad illius labefactionem accomodata esse videantur. Nam Plato cum de principio rerum omnium quaestionem haberet, vnum, & ineffabile. & bonū illud appellabat: * omne quod est, ab illius appellatione seiungens. eo quod ipsum supra omnia esset, omniaque excederet, in seque complecteretur omnia * non notione, sed superessentialiter: * sineque vlla ex se egressione in cuncta permearet: cuncta produceret sua bonitate tam intelligibilia quam intellectualia, tam bruta quam rationalia, tam quae quomodocumque viuunt quam quae vita penitus carent, & obscuram quandam existendi notam obtinent. atque, haec omnia facere id dicebat non electione aliqua * aut voluntate sed ipsa sua natura atque, essentia: perinde ac sol, qui praesentia sua tantummodo cuncta illustrat, licet illustrare non proposuerit. ut idem sit omnium quae quomodocumque esse dicuntur, & principium & finis: principium, eo quod omnia id quod sunt, id est essentiam ex ipso habeant: finis, eo quod ob ipsum omnia sint, * ad ipsumque referantur, ipsumque quantum vniciuique licet, appetant, utpote cuncta perficiens, ac bona reddens. ut ita sit primum bonum, ac quasi, ut ita dixerim * supersubstantialia bonum, quod omnia expectant. Atque haec breuiter de bono ex Platonis opinione dicta sufficiant [de quo quidem bono multa & egregiae dissertationes cum ab ipso Platone, tum ab iis qui decreta eius tuentur, & habitae sunt, & monumentis etiam proditae.] Sed videamus quanam hic ab Aristotele dicantur. [μετὰ τὴν ἰ. v. s. verò, inquit, fortasse est, ut vniuersale consideremus, inquiramusque quomodo dicatur.] Vniuersale hoc loco non ita accipitur, sicut in logicis speculationibus didicimus, sed alio quodam modo. ibi enim quod * post multa est, & post genitum vniuersale dicebatur. hic quod ante multa, multorumque causa quodammodo est: utpote cum ante ipsa subsistat: ad idque ceterorum omnium substantia respiciat. Ita enim Plato rationes quasdam introducit, quae substantia praeditae diuinæ

* ἐν ἐπιτολαϊότητοντι λέγωμ.

* ὡς ἐν παρόδῳ.

* ἀνεπινοήτως ἀνεκφοίτητως αὐτῆς.

* καὶ ἐβλέδω πῶδ' ἢ ποιήσεως, ἀλλὰ αὐτῶ τῶ εἶναι .i. aut quae ueliter producere, sed sua essentia id facere.

* καὶ πάντων ἀναπληρωμένων πρὸς αὐτῷ.

* ἰσοιῶδες.

* ἢ ἰδί τοῖς πολλοῖς καὶ ἰσορογενές.

Eustratii in Moraliū Arist.

diuinæ sint, & intellectuales, ad quarum exemplar materialia omnia & sint & fiant. quas videlicet formas, & species, & vniuersa, & vniuersalia appellare consueuerunt. formas quidem & species: quæ ante has quæ in corporibus cernuntur, existerent, ab hisque omnibus abstractæ in opificis Dei mente essent: ad quarum exemplar ille alia quædam in materia similia effingeret, atque exprimeret. vniuersalia verò & vniuersa appellantur, eò quòd * vnaquæque ex ipsis licet vna sit, multa habet corpora & materialia, quæ ex ipsa, ad ipsiusque imitationem facta sunt: ad quæ nimirum spectans vniuersale & vniuersum non * notionali quodam modo, sed intellectuali vocantur: vniuersale, quia est à multis quæ ad eius imitationem facta sunt, abstractum: vniuersum, propterea quòd vicè partium obtinent ea, quæ ad ipsum quasi ad vniuersum & totum referuntur. quòd tamen totum non ex ipsis compositum est, neque post ipsa notione tantum compræhensum: sed ante ipsa est, & per se subsistit: eaque omnia ad ipsum, tanquam ad propriam integritatem atque vniuersitatem referuntur. Triplici enim modo dicunt vniuersum ac totum appellari: quòd ante partes est, quòd ex partibus constat, quòd est in partibus. totum ante partes illæ sunt formæ simplicissimæ & immateriales: quia ante multa illa subsistunt, quæ ad ipsarum exemplar facta sunt. ex partibus constant, quæ sunt composita, in multasque partes distribui possunt ac diuidi, siue similes siue dissimiles. in similes partes diuiditur lapis: qui etiam ipse totus est, si ad partes eius spectes, in quas diuidi potest, quarum singulæ tam nomen quàm rationem totius admittunt. in dissimiles, hominis corpus: in manus, pedes, caput, & reliqua. nulla enim ex his partibus toti similis est: quippe cū neque nomen, neque rationem totius admittat. Totum autem in partibus sunt notionalia, quæ etiam post multa, & postgenita dici solent. postgenita sanè, quia anima nostra dum singularia hæc quæ conformia inter se vel * congenita, id est eiusdem vel formæ vel generis sunt, speculari: quæ conformia inter se vel * congenita, id est eiusdem vel formæ vel generis sunt, speculari: post illa quæ prius in corporibus subsistunt, rationem quandam quæ communiter in ipsis consideratur, per abstractionem à materia in seipsa gignit, ac * prout naturæ suæ conuenit, hoc est rationali quodam ac scientifico modo producit. Notionalia verò ob id vocantur, quia quantum ad notionem solummodo tales vniuersitates subsistunt: neque vllò modo re ipsa possunt separatim à singularibus ex quibus actu existentes sumuntur, existere. In partibus præterea esse eadem hæc dicuntur iccirco, quia in singularibus & particularibus ad quæ habita ratione vniuersitatis etiam & totius nomen obtinent: omnia quæ de ipsis his dici solent, * considerantur. Post multa autem appellantur, propterea quòd anima nostra postea quàm multa hæc & singularia extiterunt: ea in seipsa constituit. Hinc est quòd ipse etiam Aristoteles animal quòd vniuersale est, in libris de anima, vel nihil, vel posterius quiddam esse inquit: nihil, quia per se non substat: posterius, quia eius notio multorum subsistentiam & compræhensionem subsequitur. Atque hæc de vniuersali dicta à me sunt, vt cognoscere valeamus, quomodo hic ab Aristotele accipiatur. At verò formas esse dicunt, qui eas statuunt, quædam opifici proposita exemplaria, in quæ respiciens quasi in notas ac † præsignationes quasdam hæc quæ in materia sunt, effingat. quæ quidem opifices sint rationes, & quasi intelligentiæ & speculationes efficientis. non vt qualitates aut scientiæ extrinsecus aduentitiæ: sed quæ propriè sint, & existant, effectrices & intellectuales, omniumque quæ in materia sunt, ceu archetypa quædam. omnes siquidem formas rationes diuinas appellant, quarum aliæ sint inferiores, aliæ superiores. nullamque ex ipsis inefficacem esse dicunt, quæ propriam operationem progrediendo ad ea quæ subiacent, sicut ordo ipsarum postulat, edere nequeat. Enimuero etiam natura ipsa forma est: eiusmodi tamen, vt à corporibus separari minimè possit: sed per corpora subeat ac penetret, intusque inclusa ea fingat, ac gubernet. species verò, quas ideas vocant, non ita: sed rationes esse affirmant, † quæ & subsistant, & omnia prorsus corpora, omnesque naturas prorsus superexcedant: sintque quasi numerus quidam diuinus, quo veluti exemplari opifex materialia efficiat: quemadmodum supra quoque dictum est. Ac de his hæcenus orationem paululum protraximus, vt planum aliquantulum nobis fiat, & quomodo ea Plato statuatur: & aduersus quos nunc repugnet Aristoteles: dum vniuersale quòd ante multa est euertere ac tollere conatur. [sed descendamus ad ea quæ sequuntur. Q V A N Q V A M, inquit, arduam nobis hanc quæstionem futuram esse video: propterea quòd amici formas introduxerunt.] † Modestiam hic quandam Aristoteles, veritatisque studium præterdit, ac simulat: arduam sibi esse inquiens quæstionem hanc de speciebus, hoc est offensionis impedimenti que plenam: quæ quasi pudoris recusationisque iustam causam exhibeat: propterea quòd amici sint, qui opinionem hanc de formis introduxerunt. amicus enim Plato est, quia magister eius etiam fuit. se tamen velle dicit omni hominum amicitiae rerum veritatem antepone.

* ὅτε ἐκά-
 σωρ ἐκείνορ
 ἐμ ὄρ.
 * κεννομα
 γενῶς, ἀλλὰ
 τερῶς.

* ὁμογενῆ.

* οἰκείως ἐαυ-
 τῆ ἐπιφέρει.

* ἀναφαίνε-
 ται.

* ὅτι τῆ τῶν
 πολλῶν ὁ-
 πάρεξ, καὶ κα-
 ταλύσει ἢ αὐ-
 τῆ ἐπινολή-
 θισερ ἢ ἐν-
 νοία.

† προκεντή-
 ματα.

† λόγος ἐνυ-
 ποστάτος.

† ἐπιλείπειν
 δὲ εἰταύθα
 καὶ τὸ φιλά-
 ληδες ὑπο-
 κρίνεται.

Sed forsan

Eustratii in Moraliū Arist.

struitur. omne quod per se sumitur, prius natura eo est, quod est ad aliud. substantia & quale per se sumuntur, quod autem est ad aliquid, ad aliud accipitur. priora igitur substantia & qualitas eo natura sunt, quod est ad aliquid. [E S S E enim hoc appendix quædam videtur, atque accidens eius quod est.] Et hoc etiam confirmat id quod est ad aliquid posterius esse. appendix enim eius quod est, posterius eo existit: siquidem esse aliquid prius necesse est: deinde ipsi aliud quippiam appendi atque agnasci. [Q V A R E communis aliqua in his idea esse non potest.] Concludit hic quod à principio propositum est: non esse vllam boni speciem quæ in omnibus particularibus bonis consideretur: propterea quod in ipsis prius inuenitur & posterius. nam si ea quæ alicuius speciei, id est ideæ habent participationem, alia prius alia posterius erunt, vt alia propius ad exemplar & archetypum accedant, alia remotius absint: atq; ita alia magis alia minus participationis habeant diuersitas ordinis in participando efficiet, vt similia alia principio: alia dissimilia euadant. sicq; magis & minus in participatione existet. magis autem & minus in accidentium participatione reperitur, non in iis quæ in substantia communicant. sed fieri nullo modo potest, vt ea quæ & archetypa & principaliora longè sunt: illorū quæ & post ipsa efficiuntur, & imaginum locum locum obtinent, accidentia appellentur. nam ex eo etiam patet, quod accidens alicui accidit. illud verò cui accidens accidit, prius natura accidente ipso est. prius ergo natura erit archetypo exemplum quod ad imitationem factum est: id quod fieri omnino non potest. non est igitur accidens multis, id quod ante multa est. Adde quod illud vnum cum sit, multorum causam esse dicunt. quomodo igitur si dixerimus id esse accidens, & vnum multis esse posterius poterit, & causa causatis: proinde subiungit cōclusionem, [quare cōmunis aliqua in his idea esse non potest.] In his. id est in quibus prius & posterius consideratur.

Præterea cum bonum totidem modis dicatur, quot illud quod est (nam & in substantia dicitur, vt Deus & mens: & in qualitate, † virtus: & in quantitate, mediocre: & in eo quod est ad aliquid, vtile: & in tēpore, occasio: & in vbi, † diuersatio: & alia huiusmodi) perspicuum est commune aliquod vniuersale atq; vnum esse non posse. non enim in omnibus † denuncupationibus, id est prædicamentis, sed in vno tantum diceretur.

Secundum hoc est argumentum, quo idem probat. non esse videlicet bonum vllum commune atque vnum ad quod particularia bona referantur: ostenditque hoc, decem denuncupationum, id est categoriarum exemplo vsus. sumit enim bonum totidem modis dici, quot illud quod est: illud verò quod est, decem modis in decem supremis generalissimisque generibus accipi: ponitque in vnoquoque prædicamento boni exemplum, quippe quod in omnibus inueniatur: vt inde pateat bonum etiam quemadmodum id quod est, esse denuncupationibus omnibus commune: atq; ideo commune quoddam vniuersale atque vnum esse minimè posse. Mentem profecto bonū esse, & in substantia perspicuum est, item virtutes in qualitate. reliqua verò † explicatione aliqua fortasse indigent: atq; iccirco explicanda sunt. vt mediocre quomodo bonū sit in quantitate constitutum: & cætera eodem modo. mediocre enim appellat moderatum. omne autem quod cum conuenienti modo ac mensura fit bonum est: sicut immoderatum est malum in excessu & defectu consideratum. sed mediocre est quantitatis: quare mediocre bonū erit in quantitate * consistens. Item, vtile est quod iuuat: quod verò iuuat, est bonum: sed quia vtile alicui est vtile: ad illud dicitur, ad cuius vtilitatem spectat: habetq; essentiam suam, quatenus vtile, in eo quod ad aliud dicitur. quibus autem esse est idem, quod ad aliquid quodammodo se habere: ea ad aliquid sunt. vtile igitur & bonum quoddam est, & sub id quod est ad aliquid refertur. occasionem quoque & in tempore esse & esse bonum, non est obscurum. occasio enim nihil aliud est quam tempus vnicuique negotio accommodatum. sicut dicimus nutritionis occasionem, quando nutriendus aliquis est: & silentij & loquutionis occasionem, quando aut tacere aut loqui debet, qui ea facultate præditus est. & in cæteris similiter. cuiusmodi omnia nihil aliud ostendunt, nisi quia omnia quæ fiunt, in tempore fieri necesse est: tum vnumquodque * in occasione fieri, * cum tempori quo faciendum est id attribuitur, vt bene habeat: bene autem habere est bonum. vnde efficitur vt occasio in tempore bonum sit. Ita quoq; in vbi, * diuersatio. vbi, enim in loco esse aliquid significat. & salubri loco degat, in bona diuersatione est constitutus: quippe cū in salubri loco versetur. atq; habitet. Hęc Aristoteles: qui sanè si secundū Platonis de bono sententiā hanc disputationē instituisset.

nihil

† ἀρεταί.

† δόματα.
† κατηγε-
ρίαις.

† δέεται λό-
γῳ τινός.

* θεωρόμε-
νον, id est con-
sideratum.

* ἐν χρόνῳ. i.
in tempore.

* ἐάν τῳ χρό-
νῳ ἢ θίᾳ πο-
σίδῳ καθ' ὅ-
ρον ἕκαστον γί-
νεται. ἐν και-
ρῷ ἕσται γινώ-
μενον ἕνα-
σον.

* δόματα, id
est mora.

nihil mihi in praesentia contra eum dicendum existimarem : partim hominis reuerentia, partim quia nulla necessitate ad Platonem tutandum impellerer. Quoniam vero & alio modo Plato bonum accepit, & aliud est quod hic ab Aristotele refellitur: non esse ab re videbitur, si nonnulla aduersus obiectiones has accommodata subiungemus, studio praesertim veritatis inducti: quemadmodum ipse, etiam philosopho faciendum statuit. Plato enim vnum & *arcanum & bonum, commune omnium quae sunt, causam esse dixit. supraque omnia quae sunt, vnum collocabat, id omnium quidem causam, nihil tamen quicquam ex omnibus esse affirmans. vnde efficiebatur, vt id supra ens, & non ens appellaretur: * non quod eo quod est, esset inferior: sed quia omne quod est superexcederet. omnia igitur secunda bona referri ad illud tanquam commune bonum, quod omnibus participaretur existimabat. quippe cum vnumquodque bonum quod post illud est, aliud quoddam sit bonum ex illius participatione: quatenus scilicet illius esse particeps vnumquodque potest † at illud superexpanditur, nihilque aliud est quam bonum: atque iccirco & vnum proprie & primo propterea dicitur: quia per sese solum neq; cum alio vlllo consideratur. Quid igitur * absurdum sequetur, si id quod praecipue causa omnium est, omnibusq; exhibet, quae in decem denuncupationibus dicuntur, vt sint: eorum omnium commune quoddam, vtpote causa, atque vniuersale bonum appellabitur? quippe quod ante omnia haec multa bona existat: efficiatque, vt ea omnia & sint, & bona sint quaecunque eius participatione, reductioneque; ad id bona dicuntur. Quin etiam Aristoteles ipse initio huius operis eos laudat qui ipsum bonum illud esse asseruerunt, quod omnia expetunt. qui dum inquit bene id eos asserere : manifeste declarat, se quoque primum omnium maximeque vniuersale bonum quoddam fateri. id quod ex eo facile cognosci potest, quod inquit, [ipsum bonum, & quod omnia expetunt] nam & huiusmodi loquutionis figura, hoc est cum dicimus ipsum bonum, id est *τὰγαθόν* cum articuli demonstratione: à Platone, eiusque sectatoribus poni consuevit, cum de primo & vniuersali bono est intelligendum. & cum inquit, quod omnia expetunt, nihil aliud significat quam longe primum omnium, maximeque vniuersale. si enim illud omnia expetunt, supra omnia id sit necesse est. omnia vero cum dicimus, * nihil ex iis quae sunt, quoquo modo fuerint, relinquimus, quod intelligi extra possit. si omnia igitur illud expetunt, supra omnia necessario est, & primum, & causa, & vniuersale omnium maxime: non sane post haec multa, neque secundum ab his multis: qui enim fieri posset, vt prima secundum appetere dicerentur? sed proculdubio omnia id quod longe primum, quodque est supra omnia, expetunt.

30 Quapropter superuacanea haec videtur esse Aristotelis impugnatione aduersus eos qui vniuersale bonum statuunt, eo modo quo ipsi statuunt: praesertim cum id quod in principio etiam ipse concessit, nunc velit † captiose labefactare.

Præterea in iis quae vnā habent ideam, vna quoque scientia est: atque ita bonorum omnium vna quaedam scientia esset. sed multae sunt scientiae eorum etiam quae sub vna denuncupatione constituuntur. vt occasionis: in bello, militaris ars: in morbo, medicina. & mediocris in alimento, medicina. in laboribus † exercitatoria.

40 Licet cauillatorie & captiose conetur refellere Aristoteles eos, qui vnum atque vniuersale bonum introduxerunt: non tamen ob id mihi faciendum puto, vt vel siquid explicatione indigerit, non explanem: vel quod † verum est, pro viribus non manifestem. Ita igitur hic ratiocinatur. Eorum quae vnā habent specie, vna quoque scientia est. bonorum non est vna scientia. bonorum igitur vna species non est qui est in secunda figura modus secundus. non esse autem vnā bonorum scientiam à maiori ostendit. nam si in iis non est vna scientia quae in vna & eadem sunt denuncupatione, id est categoria: multo minus in illis erit, quae sub diuersas referuntur. magis siquidem videri posset, vt quae in eadem denuncupatione sunt constituta, eandem scientiam haberent: quam quae in diuersis. esse vero bona sub vna denuncupatione, quae diuersas habeant scientias, inductione confirmat. occasionis enim inquit, quae genere vna & eadem est, multae reperiuntur scientiae, quae circa ipsam versantur. est enim occasio belli, quando bellum gerere cum hostibus conducit: cuius rei scientia militaris est. in morbo quoque occasio est, quando vel cibis, vel potus, vel medicamentum debet exhiberi: & huius quoque scientia est medicina. † [sed & mediocre, genus boni aliud est. quod & in cibo & in laboribus consideratur: in cibo, medicinam scientiam habet: in laboribus exercitatoriam. quatenus enim tali oporteat aliquem, vt neque excessu neque defectu peccetur: medicina est, quae iudicat: quatenus vero exercendum corpus sit,

* τὰ ἄρρητον.
* ἕκ ἑστ' ἕν-
τος λειπόμε-
νον, id est,
non quod eo,
quod est, esset
inferius.
† ἐκείνο δὲ ὑ-
περήλωνται
* ἀδύνατον
ἔ-
εται.

ἔλεγε δὲ ὁ πω-
σοῦν ὄντων
ἔξω ἑαυτοῦ
ἔξ ἑαυτοῦ.

† σοφιστικώ-
τηρον.

† γυμνασικῆ

† τὰ ληθῆς
παρισῶν.

† Addenda ex
græco codice.

ἕτερα ἢ πρὸς
ἄλληλα ἰα-

τρικῆ καὶ γυ-
μνασικῆ. id

est alia autem
mutuo medici-

na ἢ γυμνα-
στικῆ. Sub. effi-

ciunt.
& labo-

Eustratii in Moraliū Arist.

† ἀλλὰ δὲ ἀρτι-
θεῖναι καὶ
πρὸς ταῦτα
τὰ ἐγγυωρῶν
ταῦτα ὅλα μὲν ἢ
ὄν ἢ τὰ ταῦτα
πρὸς τὴν θέ-
σιν ἢ πρὸς τὴν
ἀγαθὴν, καὶ ὅ
ἴσθην ἄλλο ἢ
τὰγαθὸν ἐστὶ
δύναται, ἢ
δὴλον ἄν ἐστι.
† καὶ καὶ γὰρ
* ἀταξία.
* ἀρμονία.
* ἀλλ' ἐστὶ
συγκριτικῶς
πάντα. i. sed
temere cōfusa
omnia.
† ὁμοίως ἐπι-
βάλλειν ἐκά-
σω. i. dū sin-
gula proprie
cōtemplatur.
* ὕλης ἀπό-
λυτος.
† διὰ μέρη ἢ
μέρισον τῶν
εἰδητῶν.

& laborandum: exercitatoriae artis praescribere proprium est. quae quidem artes, id est exercitatoria & medicina licet sub se mutuo non sint collocatae: sunt tamen diuersae, & inter se appositae.] Haec sunt quae hic inquit Aristoteles. † aduersus quae quid dici possit, subticendum non est: quo neque haec ullam vim habere ad opinionem de primo bono, eoque quod nihil aliud est, quam ipsum bonum, refellendam cognoscamus. nemo enim ambigit, quin hoc illud sit, quod omnia bona efficiat: cuiusque participatione omnia pro rata quaeque portione bona appellentur. nam quid refert, si aliud magis aliud minus bonum: aliud propius, aliud longius ab illo est? aliud item bonum per se, ut sanitas corporis, & virtus animi: aliud vero eiusmodi est, ut ad horum aliquid conferat, sicut est vitae, exercitatio, medicamentum: † afflictatio etiam aliqua corporis, duraque vitae traductio, qua fit ut tolerantiam in animo, perturbationumque vacuitatem consequamur? cum enim ordo in omnibus quidam sit, quo aliud praestantissimum, aliud secundum, aliud tertium ac quartum, & demum ceteris, pro dignitate vnumquodque sua constituatur: boni participatio ordine quodam vnicuique contingit. & si ordo in rebus bonum quoddam est, quemadmodum, * confusio malum: quomodo dicere iure aliquis posset, nullo ordine boni communicationem fieri? vel igitur omnia aequalia eiusdemque ordinis, conformiaque & cognata, id est eiusdem & speciei & naturae sint, necesse est, differentiaque omnis essentiae rerum omnium, ordinisque tollatur: ut neque ornatus quisquam, neque * consensu iuncturaque apta in ipsis inueniatur, * sed confusa omnia, ut forte incidit quodque, ita iaceant: vel si ornatus aliquis & ordo in rebus reperitur, atque ex vno cuncta existunt, non eadem tamen genere aut specie, sed longe inter se diuersa, ut alia subiecta, alia superposita sint, atque excellat: proculdubio efficietur, ut alia potiora, alia deteriora euadant: alia item propius ad primum accedant, alia ab eo remotiora conspiciantur: atque ita omnibus primi participatio non eadem portione exhibeatur. Proinde si & rerum naturae diuersae sunt, & praestantia & ordo vnicuique conueniens: qui fieri potest, ut anima nostra † dum singula contemplatur, accommodatam singulis speculationem non adhibeat: artesque & scientias per genera & species rerum non constituat: eaque ratione naturas consideret, prout vniuscuiusque earum dignitas postulat? * Intellectus enim qui prae se qui a materia & corpore penitus est absolutus, repente omnia simul cōtemplari posset: nam & quae multa sunt, in vnione: & quae speciatim numerantur, sine vlla partitione: & quae distincta habentur, sine vlla distinctione complectitur. Anima vero affectat quidem illam intellectus repentinam operationem, perfectum eius, vnum, ac simplex intellectiois genus summopere appetens: sed cum assequi nequeat, circuncursat ipsum vndequaue, ac circumsilit: atque ita mutata speculationis applicatione, transituque in aliud facto diuersam † ac diuisibilem specierum naturam diuidit. vnde etiam modos alios, atque alios cognitionis excogitat, ut propriam vnicuique rei animi attentionem adhibens peruenire tandem ita ad omnium cognitionem possit. sicut enim aliis alia natura, aliisque ordo conuenit: ita quoque alium aliis esse cognitionis modum necesse est. Quemadmodum igitur ea quae sunt, non eodem modo cognitionis omnia, quatenus sunt, percipiuntur: sic in particularibus bonis, neque omnium vna eademque cognitio est, quatenus sunt bona: neque occasionum, quatenus occasiones: neque mediocrium, quatenus mediocria: neque aliorum cuiuspiam, quae simili modo accipiuntur. Et sicut mirandum non est, si vnumquodque, ex iis quae sunt, alio cognitionis modo intelligatur, quatenus scilicet hoc vel illud est: verbi causa, quatenus naturale, vel disciplinare, vel diuinum: quatenus item est caeleste, vel terrestre, vel aereum, vel igneum, vel sublimis, aut tale quippiam: ita nihil mirum esse debet, si occasio etiam aut mediocre, aut aliquid huiusmodi aliud diuerso modo cognoscatur. Omnia quidem bona cum vnus participatione existant, ad vnum referuntur: atque ita quatenus ad vnum illud referuntur, in eoque communicant, vna eademque scientia percipi omnia possent: quatenus tamen singula per se hoc vel illud sunt, alia atque alia arte vel scientia indigent, quae propriae vniuscuiusque naturae ac perfectioni conueniat. Sed enim de substantia quoque, illud excutiendum perpendendumque videtur: recte superius dictum sit, non reperiri in ipsa magis ac minus: ut omne id accidens existimari oporteat, in quo intensio ac remissio aliqua conspiciatur: atque ideo neque in eadem specie quippiam esse ex iis quae participatione eius existunt, quod vel propius vel remotius sit: ne intentione ac remissione participationis magis ac minus in illis esse concedamus. atque ita quod eo modo particeps est, accidens esse videatur. Nam si magis & minus in substantiis quoque non reperitur, dubitandum sane est, quo modo alia magis, alia minus participatione eius quod est, existant. si enim participatio magis & minus non sit, aequaliter eodemque modo erunt omnia: tam aeterna, quam quae generantur: tam ea quae corruptioni minimè sunt obnoxia, quam quae corrumpuntur. neque alia propius ad primum illud quod est, accedent, alia longius ab eo distabunt: sed aequalis erit omnibus participatio: ut illud quod

10
20
30
40
50

quod aliis esse ipsum participat, atq; ut sint, efficit, nihil amplius aliis habeat: & neq; ipsum prius sit, nisi tantum ut causa: neque alia posteriora, nisi ut causata: non natura sed ordine solummodo differentia: ne si magis & minus in essentia habuerint, accidentia efficiantur, sed neque appetitio ipsis qua ad primum initium conuertuntur, alia erit atq; alia, sed eadem prorsus: tam intelligibili- bus quam intellectualibus, tam rationalibus quam iis quæ sensu tantum prædita sunt: tam viuen- tibus, quam illis quæ solummodo id habent, quod sunt. * Que omnia præter ipsam rerum eui- dentiam esse manifestum est. An fortasse substantiam magis & minus non habere non absolute ita accipitur: sed quando rationali quodam modo, id est logicè res consideramus, illæ primæ sub- stantiæ & propriæ & maximè substantiæ dicuntur, quæ sensui subiectæ sunt: secundæ verò, quæ ex abstractione sumuntur: suntque solummodo notiones in animo, nulloque alio modo subsistunt. ex quibus sanè magis substantiæ illæ habentur, quæ ad primam illam quæ propriè & maximè est sub- stantia propius accedunt: ac tanto magis, quanto propius accesserint: tanto item minus, quâto re- motiores fuerint. Ita quoq; fit in intelligibilibus. prima substantia & propriè & maximè substan- tia ea appellatur: * cui primum intellectus speculationem suam appellit, pura ac sine vlllo medio intellectu omne id quod est, ea ratione qua est, complectens: ut nihil extra non inspectum relin- quatur. secunda autem, omnia ea quæ ab hac prima serie quadam dependent: hoc est quæ primi illius quod est, primi que intelligibilis participatione esse dicuntur. suntque secundæ substantiæ quæ post primum illud vsque ad ea quæ sensibus subiecta, generationiq; obnoxia sunt, quasi gra- datim progrediuntur. atque hac ratione magis & minus esse, substantias absurdum non est: & si esse, non est absurdum, dici multo minus erit. nam licet substantia quodammodo non habere ma- gis & minus dicatur, non tamen absolute dicitur, id quod & ex iis quæ sensibus subiiciuntur, & ex illis quæ per abstractionem considerantur, patere optimè potest. in vno enim & eodem ordine nul- la substantia est, quæ ipsa vel sui vel alterius ratione ac respectu magis & minus dicatur. verbi cau- sa, aliquis homo neque ipse si se ipsum respiciat, nunc magis nunc minus homo est: neque si alium ex particularibus spectet: simili modo neque equus aliquis. neque item homo aliquis respectu ali- cuius equi. eiusdem ordinis enim sunt singula atque indiuidua: & item species extremæ inter sese: quæ item proxime supra has collocata sunt: atque ita subinde, vsque ad supremum genus quæ di- spertita diuisione conficiuntur, eundemque ordinem habent, simili modo omnes substantiæ sunt: & nihilo magis alia quam alia. in illis verò quæ alio atque alio ordine considerantur, magis & mi- nus quippiam existit: ut magis substantiæ illæ sint, quæ primæ substantiæ magis accedunt: minus, quæ longius ab ea absunt. atque iccirco quo viciniora aliqua primæ substantiæ sunt, eo affinia, similiaq; ipsi euadunt: cum & superius collocatis ad denunciandum, & genere diuersis ad subsi- stendum merito illius subiaceant: sicut illa omnibus. Ad eundem igitur modum de cunctis abso- lute quæ sunt, dicendum est. Illud quidem quod primo est, nihil que aliud est quam ipsum ens, pri- ma substantia, & propriè & maximè substantia dicitur, non sensibili sed intelligibili modo subsi- stens. At quæ post ipsam sunt, licet omnia simul secunda habeantur, quia post primum illud quod quod est, existunt: * magis tamè esse ea dicuntur, quæ primo illi propius accedunt, sicut minus quæ remotius abeunt: quousque ad ea peruenerimus, quæ sensibus subiecta sunt, in generationeq; con- sistunt. * quæ vero eundem ordinem habent, in his quoque æqualia inter sese sunt, ut neque ma- gis neque minus alterum altero sit. atque ita & rerum ordo seruetur, * & primi participatio ordi- ni correspondet: ut magis & minus in ipsis partim consideretur: partim minimè, sicut modo dictum est. Tametsi nihil obstat, quin ex accidenti & idem ad se, & quæ sunt eiusdem ordinis, inter se ma- gis & minus & sint, & dicantur. Ac de bono & substantia * quantum ad Platonis causam defen- dendam spectat, satis dictum sit. Nam de ideis intellectualibus & intelligibilibus, primis & secun- dis, sicut Parmenides & Plato statuerunt: quinetiam de boni inquisitione absolute differere, no- strum in præsentia non est: Dicant ipsi qui species introduxerunt: ostendantque, & quod sint, & quid, & quomodo sint, quem item ordinem, & quam operationem habeant. id quod sanè faciunt. iccirco quicumque exactius de his scire aliquid vult, ad eos legendos se conferat.

Dubitaret autem quispiam quidnam velint per se vnumquodque di- cere: si & in per se homine & in homine vna & eadem ratio hominis est. nam quatenus homo, nihil different. Quod si ita est, neque quatenus bo- num, quicquam distabunt.

Hæc ratio non tantum aduersus bonum vniuersale. verumetiam aduersus omne vniuersale absolute

* ἅπαντα καὶ
παρ' αὐτῶ
ἐστὶ τὸ ἐνάρα
γὰρ. i. quæ ὁ
μνία cōtra ip-
sam euidentiā
sunt.
* ἢ νῶς ἐπι-
βάλλει πρῶ-
τως καθαρῶς
καὶ ὄντος ἢ
ὄμ' ἀμέσως ἐ-
ποπιεῖται.
* πᾶν πε-
ριλαμβάνων
ὅμ' ἢ ὄμ' ἐστὶ.
i. cui intellectus
primū cōmen-
tatione sua, ut
eā intelligat,
incūbit, prius
ἢ sine medio
ens ea ratione
qua est peni-
tissime uidēs
cōplectens ὅε
quod est ea ra-
tione qua est.
* ἀνελθὼν ἡ-
μένα.
* μάλλον δὲ
ἀεὶ ὅτι τὰ
τῶ πρώτῳ
ἐγγύτερα.
* ὁμοταγῆ
ὄντα καὶ ἐπι-
σης.
* καὶ μετὰ οὐκ
ἢ πρώτῳ ὁ-
πάρεχει τῆ
τάξει ἀνά-
λογον.
* ὑποδύμε-
νοι τὴν πλά-
τωνα. i. Ac de
bono et substā-
tia Platonē co-
lètes ἢ obser-
quiose obser-
uātes satis di-
ximus.

Eustratii in Moraliū Arist.

absolutè videtur repugnare: vt est id, quod vniuersale ante partes Platonici appellant. est autem argumentatio à definitione. nam si vterque, inquit, tam per se homo, id est, *αὐτοάνθρωπος*, quàm homo, homo est: eandem rationem, quatenus est homo, vterque admittet: nihilque inter se vt homines different. quod si est, * neque vt bona, quicquam distabunt. quam enim rationem homo habet ad per se hominem: eandem bonum ad per se bonum habere necesse est. Nam si illic & hominis & per se hominis eadem natura est: eadem quoque ratio vtrorumque erit. Quare etiam hic si eadem natura boni est & per se boni: erit simili modo eadem * ratio vtrisque. erit igitur & illic homo idem quod per se homo: & hic bonum idem quod per se bonum, quod *αὐτοαγαθόν* dicunt: vt superuacua omnis vniuersalis cōstitutio sit, * si eadem natura sunt & per se & non per se. At enim quomodo ὁ Aristoteles [ita dicerent Platonici] bonum ipsum idem ac simili modo esse potest tam in materiali re, quàm in ea quæ materia vacat: * tā in imagine, quàm in exemplari: tam in simplici, quàm in composito: tam in eo quod ex participatione bonū est, quàm in eo quod participatione omni caret? vel quomodo substantiæ ratio eadem esse poterit huiuscemodi rebus, quæ, sic, sicut dictū est, inter sese distant: nisi & imaginē & exemplar dixeris simili modo substantiæ rationem admittere? Sed quia, tua quidem sententia in materialibus naturalibusq; rebus tunc definitio est perfecta, cū materia & forma inter se coierint: si ita quoq; in materia carentibus definitiones sumere voluerimus, quæ materia vacant, erūt materialia: hoc aut fieri nullo modo potest. nō igitur esse debēt, & iis quæ ante materialia existūt, & ipsis materialibus eadē definitiones.

Veruntamen neque quia sempiternum aliquid est, ideo magis bonum erit: siquidem neque album quod diutius, quàm quod vno die tantum durat, albius est.

Propterea quod oppositum quasi est, quod illa semper sint, & nunquam esse definant, hæc fiant, & intereant: quodque id quod semper est, eo quod est aliquando, † magis esse videatur: iccirco oppositionem hanc soluit, substantiæ ratione iterum vsus: exemploque alibi adhibito argumentationē conficit in hunc modum. quemadmodum, inquit, in albo colore fit: si fuerint duo alba, quorum alterum diuturnum, alterū diarium sit, nullus magis album esse dicet diuturnum quàm diarium: propterea quod in vtrisque eadem, quatenus sunt alba, ratio seruetur: Ita neque sempiternum bonum magis bonum esse quàm temporarium debet: cum eadem vtrisque boni ratio æquè conueniat. ratio enim nihil aliud quàm substantia vniuscuiusque est. at sicut substantia vniuscuiusque non est magis neque minus id, quod est: sic substantiæ quoq; explicatrix ratio licet in diuersis consideretur, diuersisque conueniat, quorum aliud longiore, aliud breuiore duret tempore: esse tamē magis & minus nullo modo poterit. quippe cum neque homo aliquis longæuus ea de causa magis homo sit: quàm alius cui angustum vitæ spatium concessum fuerit. nam cum ex æquo substantiæ ratio vtrisque conueniat: non potest tempus speciei prout est species, quippiā adiungere. Possumus quidem & ad hoc hic respondere, vt magis bonum esse ostendamus, quod sempiternum est, quàm quod vno tantum die perdurat, ad hunc modum. si esse vnicuique, melius est, quàm non esse: efficietur, vt esse etiam semper, quàm aliquando, longè melius sit. nam illud quod aliquando est, cum interruptitur ne amplius sit: tunc non amplius est, sed planè nō ens euadit: at sempiternum tunc adhuc est ens: longè melius igitur erit eo quod non amplius est. melius vero, boni auctione atque intentione melius dicitur. cui autē boni essentia augetur atque intenditur, illud verò magis bonum est. Quanquam non eadem est inter se comparatio & eius quod longo quodam tempore perdurat, ad id quod breuius viget: & sempiterni, ad diarium: * breuiuum enim & longæuum licet quantum ad tempus attinet, diuersa habeantur: eiusdem tamen naturæ esse facile possunt: sempiternum verò & diarium nullo modo possunt. nam quemadmodum diarium & caducum materialem habet substantiam ac fluxam, † quæ subinde fiat ac generetur, nunquam verò sit: ita sempiternum immateriali ac stabili substantia constat, quæ verè & supra omnem generationem existat. Possumus etiam alio modo hanc dissoluere rationem. Nam si bonum aliud est, quod verè existit, & per se est, quod esse dicitur: aliud eatenus est, quatenus alterius fit bonitatis particeps: qui fieri potest vt id quod per se est, non sit primo ac præcipuè & maximè bonum? magisque bonum quàm id, quod ex participatione est: quemadmodum exemplar imagine esse consuevit? Merito igitur dicere aliquis Aristoteli posset, * studiosè videris ὁ Aristoteles, quippe qui amicus & discipulus Platoris fueris, aduersus opinionem de ideis ita cauillatorie ac captiosè dubitasse: vt ex eo quod nihil eras dicturus, quod ad euertendam de ideis sententiam faceret, eam confirmares magis ac stabiliores.

Probabilis

* ἐστὶ ἢ ἀγαθός.

* λόγος. i. definitio.

* κατὰ φύσιν ὄντων ἢ ἀνθρώπων ἢ ἀνθρώπων, καὶ ἢ μὴ αὐτῶν.

* ἐν τῇ ἐπιπέδῳ καὶ τῷ παραδείγματι.

† μεταμορφοῦναι ἐστὶ.

* γραχυχρόνιον.

† ἐν γνομένην μὲν ἐστὶ ἀπὸ ἡ. i. quæ sit donec fuerit.

* ἐπιτηδές. i. dedita opera.

Probabilius autem de ipso Pythagorei dicere videntur: cum \dagger vnum in bonorum \dagger consortio constituent: quos quidem sequutus videtur etiam Speusippus.

\dagger ἓν. i. ipsum unum.

\dagger συστοιχία, id est serie.

coordinatio
pythagorice

Duo consortia & ordines statuerat Pythagoras: vnum, in quo huiuscemodi series rerum continebatur, finis, impar, vnum, dextrum, masculinum, rectum, lumen, quadrangulum, quiescens, bonum; alterum, in quo contraria, infinitum, par, multitudo, sinistrum, femina, curuū, tenebræ, * oblongum, motum, & malum. Quæ quidem vtraque consortia propterea appellauit, id est, græcè συστοιχίας: \dagger quia vtraque nihil aliud quam rerū inter se consortium ac coniugarum ordines sunt. singula vero secundum ordinis, singulis primi opponuntur: fini infinitum: impari par: vni multitudo: atque ita deinceps: & postremo, bono malum. Neque tamen Pythagoram hic laudat, quod absolute rectè disputationem de bono exequutus sit: nō enim rectè simpliciter & absolute eum dicere inquit, sed præfert eius sententiā iis quæ à Platone dicta sunt: cum ait [probabilius Pythagorei dicere videntur,] non absolute rectè: & probabilius, non rectius, neque rationi magis consentaneū: nā probabile non absolute verum aut rectum, aut rationi cōsentaneum est: sed eiusmodi, quod veritatis cuiusdam & rectitudinis * speciem præ se ferat. Videtur autem hoc dicere, eo quod vnum in bonorum ordine statuentes Pythagorei, virtutē eius perfectricem ac conseruatricem ostendunt. vnumquodque enim in eo perficitur, bonumque redditur ac conseruatur: quippe cum, dum in vno est, indissipatum permaneat atque indiuisum: dissipata vero ac diuisa pereant singula atque intereant. & fortasse ita inquit Aristoteles: conuenientiusque arbitratur esse de bono hoc dicere, quam vniuersale id atque ideam statuere. Speusippum quoque ait sequutum eos esse: qui etiam ipse vnus ex illis fuit qui de diuinis apud Græcos scripsere.

* ἑτερόμηκες.

ἡ ὅτι ἐκθεοῖς πραγμάτων ἐσίμηναι ἕτερα συστοιχίῶν ἀλλήλοις. i. quia vtraque series expositio est rerū quæ iter se eiusdem sortis sunt & eundem ordinem efficiunt.

* ἑμφορῶν ἕχωρ.

opinio pythia
ἡ ὅτι ἕ.

Sed de his alia sit dissertatio.

De Pythagoreis, inquit, & Speusippo in presentia nobis disputatio non est: sed de iis qui ideas introduxerunt. iccirco illis ommissis rursus ad Platonicos redit, ita inquit:

In iis vero quæ dicta sunt, cōtrouersia quædam \dagger subest: propterea quod non de omni bono rationes dictæ sunt: sed secundum vnam speciem ea dicuntur, quæ per se amantur & appetuntur: quæ verò hæc conseruant, aut efficiunt quodammodo, aut contraria prohibent: propter hæc, alioque modo bona dicuntur.

\dagger ὑποφαίνε

Exactam quandam de bono disquisitionem subicere sibi hic videtur: quod occasionem nanciscatur opinionis adhuc de speciebus labefactandæ: ita sanè vt quasi se ipse reprehendat, quod in iis quæ superius dicta sunt, de bono differendo defecerit. cum enim, inquit, duobus modis bona dicantur, confusè ac simpliciter hucusque oratio nostra habita est: nam secundum vnam speciem bona dicuntur ea quæ per se amantur atque expetuntur: secundum alteram ea quæ hæc efficiunt, vel conseruant quodammodo, vel etiam contraria prohibent: quæ non per se dicuntur bona, sed propter illa. dico autem bona per se, vt sanitas, vt virtus: quarum illa corpori: hæc animæ bonum est, & per se bonum. licet enim nullum aliud bonum eas consequatur: ipsæ tamen per se expetendæ eligendæque sunt. Incisiones verò & medicationes, meditationes, exercitationes, abstinentiæ à quibusdam, aliorum assumptiones, labores item, * & ærumnæ, propter illas expetuntur. illæ siquidem horum omnium sibi subiectorum perfectiuiæ sunt: hæc minimè: sed tantum conferunt ad illas consequendas. Nam cum medicina vel præsentem sanitatem proponat conseruare, * vel absentem reuocare: iccirco quædam ad præsentis sanitatis conseruationem, quædam ad eiusdem absentis reparationem exercet. verbi causa, si ægrotat aliquis, ab iis abstinere præcipit, quæ morbum augent & irritant: sumere verò ea quæ vel morbo aduersentur, vel saltem affectionem præter naturam non augeant: tum detrahendam materiam atque euacuandam procurat: [& ferrum etiam interdum vbi opus est, incisionesque adhibet.] si verò valeat aliquis, & suspectus tamen morbus sit aliqua de causa, siue ob temporum vicissitudines, siue ex cæli immutatione, siue ex mala aeris corrupti temperatura, * vel ob aliqua etiam quæ in vita contingere consueverunt, vt curas, vt lassitudines, vt mærores, & sollicitudines interdum, atque id genus reliqua, [ex quibus naturalis constitutio immutari plerunque solet:] tunc tutela adhibetur & cautio: atque inde varij ac multiformes præseruationis modi à medicis inuenti sunt ad morbos arcendos. Sed hæc in corporibus. In anima etiam inuenire eadem studia potes, altera, quæ virtutem conseruant: altera, quibus vitia amouentur. quæ omnia propter sanitatem & virtutem à medicina & ciuili facultate exercentur. effectricia vero virtutis & sanitatis corporis ea hic dicuntur,

* σκληρότητες. i. parciore & durior viuentur.

* ἀργινομένην ἀνακαλεῖσθαι.

* ἡ δὲ δεισισιμὴν ἀπὸ τῆς φοβῆς τοῦ παντός, ἡ δὲ φρόντισις. & cæ.

c. j. quæ in

Eustratii in Moraliū Arist.

quæ in qualitate vel malis corporum temperaturis, vel moralium virtutum corruptionibus ac deprauationibus aduersantur.

Perspicuum igitur est bona duobus modis dici: alia per se, alia, propter ea quæ per se dicuntur.

Cum dixerit duobus modis sumi bona, alia per se, alia quatenus ad hæc ipsa cōducunt: nullam de hoc demonstrationem subiunxit secundum neutrum modum, sed quasi euidens sumit in præfenti ac certum id dictum, solumq; commemorat secundum duas species bona ipsa dici, vt alia per se sint, alia propter illa. deinceps tamen hoc idem inductione confirmat.

Seiungamus igitur bona hæc per se ab vtilibus: ac consideremus an ea secundum vnam speciem dicantur.

Videtur sanè talem sententiam habere hæc oratio. Repræhendere fortasse aliquis nos posset, quod quæramus sitne aliqua boni idea, & tamen confusè sumamus bona ipsa, neque distinguamus per se expetenda ab iis, quæ ob alia appetuntur, vt ita [verum] inueniri tandem queat: an sub vnam reducantur speciem quæ per se sunt bona. nam quæ ob alia bona sumuntur, cum neque per sese dicantur, neque absolutè bona sint: ne conari quidem profus debemus in vnam boni ideam ipsa reducere. esse vero quædam per se bona ex inductione demonstrat, simul definiens ac dicens.

* μονήνερα,
i. sola & sine
aliis.

Qualia verò esse per se bona aliquis statueret? an ea + quæ vel si sola re-
linquantur, persequimur: vt sapere: vt videre: vt sunt voluptates nonnullæ,
& honores? nam licet hæc ob aliud quippiam persequamur, esse tamen ex
iis quæ sunt per se bona, statuere aliquis posset.

Ex inductione iam ostendit, sicut dictum est, nonnulla esse quæ sunt per se bona: definitque insuper quid sit per se bonum: idque, quasi de pluribus loquatur, assignat: ita tamen, vt nihilominus de vno communi intelligi oratio possit. per se enim ea esse inquit, quæ vel si sola remaneant, persequimur. hoc est ea, quæ licet nihil aliud aut ipsa consequatur, aut ex electione ipsorum eueniat, sunt tamen vel sola ipsa per se sectanda: id est electione, & inquisitione digna. Nam quamuis ex prudentia nihil eueniat: ipsa tamen per se prudentia eiusque operatio sectanda est: & vide-
re simili modo, non dixit autem prudentiam & visionem; sed sapere, & videre: propterea quod
prudentia & visio habitus sunt, sapere verò & videre eorum habituum operationes: atque iccirco magis eligendæ. [Vt voluptates nonnullæ, inquit, & honores.] non enim omnis voluptas, aut omnis honor bonum est: sed quædam voluptates esse reperiuntur quæ tales minimè sint. neque enim aut cinædorum aut scabie laborantium voluptas bonum est: sed quæ ex rerum contemplatione animo percipitur, ea sanè bona est & sectanda: iis præsertim qui sapiunt, & cognoscunt quæ sit hominis perfectio. pari modo ea quæ ex perturbationum sublatione prouenit: cum scilicet anima omni perturbationum tempestate libera in quieta ac pacata tranquillitate constituta est, peioribus facultatibus potiori subiectis. Ita etiam honores qui ab his proficiuntur, qui nos cognoscunt, rectèq; sentiunt, & ob virtutem & sapientiam exhibentur: expetendi sectandique sunt: con-
temnendi contra atque aspernandi: quos stulti, & imperiti exhibent. [VERVM licet hæc omnia ob aliud quippiam persequamur: esse tamen ex iis quæ per se bona sunt, statuere aliquis posset.] Nam sapere per se bonum esse perspicuum est: quippe cum sit operatio virtutis, quæ in ratione consistit. Idem quoque ad multa conferre non ignoramus: ne dicam ad omnia, quæ in vitæ nostræ actionibus rectè efficiuntur. Eodem modo videre per etiam bonum est, quod complures nobis cognoscendi differentias exhibet: est nihilominus etiam vtile, quippe cum faciat, vt & noua, & conferentia vel è longinquo agnoscamus: quò & illa fugere, atque interdum propulsare: & hæc persequi atque attrahere quandoque ad nosmetipsos possimus. Idem in voluptatibus & honoribus inuenies, quid enim singula percensenda sunt? his vero subiungit:

* εὐπειρίτων

expenduntur verba.

Quasi dicat. ἢ ἄδ' ἀλλο.
quis est, qui * π' εἶδ' ὅ.
nihil aliud per se bonum
præter ideam ponebat.
* εὐπειρίτων
μὲν.

+ An ne aliud quidè quippiam præter ideam? Quare vana erit* species.
Quia dixit ea quæ superius posuit, esse per se bona: quasi concessum id sit, hoc subiungit
quasi cum reprehensione quadam. nam ita dicere, [anne aliud quidem quippiam præter ideam?]
* dissimulatione vtentis videtur: perinde ac si diceret, an omitteremus ea quæ absque vlla dubitatione per se bona sunt: contemptaque ipsa euidencia solam ideam esse per se bonum fatebimur? ecce enim alia iam præter ipsam esse per se bona demonstrata sunt. Quare ideam statuere vanum est ac superuacuum. Nam si nihil ex euidencibus manifestisq; rebus esset per se bonum: necesse forsitan fuisset, vnum aliquid statuere, quod per se bonum esset: in quod referrentur cætera, ob idque bona

bona appellarentur: sed cum multa huiuscemodi inueniantur: superuacua vnius illius constitutio omnino est. Verum ô Aristoteles etiam si per se bona esse statueret aliquis, quemadmodum tu inquis, sapere, & intelligere: item voluptatem quæ ex speculatione rerum prouenit, & honorem qui à prudentibus exhibetur: non tamen ita per se bona esse concederemus. vt ex sese essent, & per se ipsa subsisterent, * aliorumque essent, vtpote imaginum exemplaria: itaque agerent, vt sibi similia gignerent: id quod de ideis statuisse Platonem manifestum est. sed ita per se bona esse dicemus, vt non ex se essent, sed ab aliis dependerent, in aliisque subsisterent, atque aliunde producerentur, nullorumque essent exemplaria: sed ob id tantum per se dicerentur, eo quod per se sectanda sint, non quia substantiæ existant. Quare * vana etiam hæc tibi cauillatio euasit: eo quod pluribus modis id quod per se est, dicitur, ex æquiocatione fortasse inducta: [propterea quod ἢ καθ' αὐτὸ, id est illud per se multis modis dicitur, quæ tamen cauillatio ipsas species non magis labefactat, quàm statuit. dum enim imbecilliter admodum naturæ earum repugnat, eas magis stabilis, ac confirmat. Sed hæc aduersus hoc obiter dicta sufficiant.]

* καὶ ἑτέρας ὡς εἰκόνων ὄντα ἀρχέτυπα.
* περιττόν καὶ τοῦ σόφισμα.

Quòd si hæc quoque per se bona sunt, necesse erit eandem in omnibus ipsis boni rationem existere: quemadmodum eadem in niue & cerusa albedinis ratio est. at honoris, prudentiæ, & voluptatis in eo quòd bona sunt, diuersæ ac differentes † rationes reperiuntur. Non est igitur bonum commune quid in vna idea.

† λόγοι. i. definitiones.

Aliud hoc argumentum est aduersus eos qui formas introducunt, quod talem vim habet. Quoniam vnaquæque species vna cum sit, in multis consideratur rebus, quæ illius scilicet participes sunt: oportet eas res sicut vnius speciei, ita quoque rationis quæ secundum substantiam est, vnius esse participes. quia vero multa sunt per se bona, quæ in vna boni specie communicant: ea quoque vnam habere rationem necesse est, quæ quid sit esse eorum, in eo quòd sunt bona, significet: sed hoc non est: igitur neque vna aliqua species reperietur, ad quam omnia per se bona referantur. Quemadmodum in niue, inquit, & cerusa nõ alia atque alia, sed vna & eadem albedinis ratio est: sic honoris, prudentiæ, & voluptatis vna esse bonitatis ratio deberet: at non vna est, sed diuersæ ac differentes in eo quòd sunt bona: non est igitur vna aliqua species boni, sub quam multa per se bona referantur. At vero primum ipsius Aristotelis orationem sequi nos oportet: atque ita ex dictis ipsius ostendere, quòd ipse etiam præsentis huius cauillationis solutionem præposuerit. si enim vt ipse definiuit, ea sunt per se bona, quæ vel si sola relinquuntur, persequimur: accommodaturque hæc ratio per se omnibus quæ connumerata sunt, cæterisque huiuscemodi: quæ fieri potest, vt vna omnibus quatenus bona sunt, ratio non sit? non enim vna ratio eorum catenus inquiritur, quatenus est vel honor, vel prudentia, vel voluptas: sed quatenus bona. hæc vero vna & eadem ab ipso assignata est. nihil igitur neque hac parte vetat, quo minus vna boni species sit, quòd per se bona referantur. Deinde vnumquodque horum non æquali modo dicitur bonum, quemadmodum neque album, id quod album est, sicut ea quæ sunt alba ex participatione vnius coloris, id est albedinis, alba dicuntur: & licet vna definitio albedinis sit, eius tamen participatio non eodem modo in omnibus reperitur: sic etiam vna bonorum species est, ex qua omnia per se bona existunt: vt eadem ipsis, quippe quæ eadem forma communicent, ratio substantiæ sit: aliudque sit quod particeps est, & aliud quod per se consideratur in * absoluta essentia quæ participatione omni caret, subsistens, atque intellectum: ad quod multa atque inter se diuersa tanquam similitera referuntur. nam quia vnumquodque ex multis bonis ex participatione bonum & est & dicitur: non esse simili modo bonum vnumquodque ex ipsis perspicuum est. cumque participatio sit: eam esse ex aliquo quod participatione careat, similiter patet, sub quod participationes ipse referantur. atque hæc dicimus non vt species statuamus: nam neque ad solutionem difficultia fortasse sunt hæc quæ diximus iis qui subvertere species voluerint: sed vt Aristotelē ostendamus † definita opera imbecilibus vti argumentis, vt opinionem hanc magis constituat, ac confirmet.

Defenditur idem

* καὶ ἂν ἀμεθέ κτλ ὑπάρξει ἰφεικίος.

† ἐπιπέδες. vide qd sciat Eustr. de ideis τὰ τὸ τυχεύει. Philopon scissu.

Sed quonam modo dicuntur? non enim videntur esse æquiuoca † à fortuna: nunquid eo quòd ab vno sunt, vel ad vnum omnia ipsa conferuntur? an magis secundum proportionem? nam quemadmodum in corpore est visus: sic in anima est mens: & aliud in alio.

Conuenienter his quæ dicta sunt, etiam præsentem inquisitionem facit. nam quoniam visus est ostendisse omnia per se bona * non vno modo dici: oportetque huius appellationis communionem

* ὅτι κατὰ μίαν ἰδέαν.

c. ij. munionem

consideratum: quod vero nunc queritur bonum cuiusmodi sit, ut per actionem, * & studium in vita traducenda comparari possit. * *ὅτι ζῶντες ἐμμελῆς. i. per uitā quæ recte transigitur.*

Melius vero fortasse alicui videretur esse, si ipsum cognosceremus ad ea quæ acquiri atque agi possunt bona. nam quasi exemplum id habentes magis ea quæ nobis bona sunt cognoscere, & si cognouerimus consequi etiam possemus.

Afferit antithesin. & quod obiici possit superiori orationi, qua modo dicebat quæstionem de communi bono huic morali disputationi esse superuacaneam, eo quod neque agi neque acquiri
 10 * vitæ studio ab homine possit. diceret enim quispiam, inquit, melius esse, si cognosceremus commune bonum ad ea bona quæ per actionem acquiruntur. nam si ipsum cognosceremus, id nobis in agendis rebus tanquā exemplum proponeremus: atque ex eo illa tanquā ab exemplari imagines agnosceremus: itaque fieret, ut si quæ bona nobis sunt, exactius cognosceremus: ea consequi etiam possemus. facilius enim vnusquisque id cuius naturam nouit, si aptè tamen cōsecetur, adipisci poterit: quàm quod ignorat. quippe cū ille qui ignorat, facile aberrare queat, sequens id quod nescit: siquæ aliud pro alio adeptus sit, facile possit existimare se id adeptum esse quod quærebat. * *ὅτι βίη ἐπιμελῆς. † ὡς εἰκόνα ἐξ ἀρχετύπου † προσφύως.*

Hæc quidem ratio probabilitatem quandam habet: à scientiis tamē videtur dissentire. omnes enim cum bonum quoddam appetant, idque quod
 20 sibi deest, inquirant: cognitionem eius prætermittunt, quanquā absurdum est omnes artifices tantam opem ignorare, nec requirere.

Obiectionem soluit, cum inquit [probabilitatem] & [quandam] his duobus verbis imbecillitatem oppositionis significans. nam probabilitas imbecillitatem in demonstratione indicat: [quædam] vero probabilitati adiunctum infirmitatem etiā ipsius probabilitatis inesse in hac oratione declarat. nō enim probabilitatem absolutè, sed quandam probabilitatem inesse in hac obiectione ostendit. deinde solutionem subiungens duobus modis ipsam affert, ex scientiis & artibus: eo quod & appetunt bonum omnes, & quod sibi deest, inquirunt. nam vel si non appeterent bonū, nihil erat noui aut absurdi, si cognitionem communis boni sibi ad perceptionem priorum finium conferentem reliquissent: vel si non quærent quod sibi deest, verisimile erat ne illud quidem inquisituras. at vtraque hæc, id est & boni appetitio, & deficientis inquisitio in omnibus
 30 ip-sis spectatur. quo modo igitur * fieri potest, ut communis boni cognitionē quæ tantum ipsis confert, & ignorent, & non quærant? * *ὅτι δὲ χεῖρας.*

Dubium sanè etiā est, quam utilitatem cōsequetur textor aut faber in sua arte: si bonū ipsum cognorit. vel quo modo medicus ad medendū: aut dux ad imperandum peritior reddetur: si ideam ipsam contemplatus fuerit.

Idem adhuc petit, inutilem arguens esse artibus ideæ perceptionē: cum nulla ratio inueniatur, qua aliquis artifex in propriis operibus ex ideæ ipsius boni speculatione adiumentū consequatur, & peritior efficiatur. Prius igitur repugnans ostendit nullam esse omnino boni ideam, hic vero cū
 40 per concessionē eam esse det: cognitionem tamen eius inutilem actiuis scientiis esse ostendit.

Nam neque ita speculari sanitatem medicus videtur, sed hominis sanitatem: immo verò fortasse huius hominis sanitatem: quippe cum singulis medeatur.

Alterum argumentum est hoc, ab iis quæ artibus & finibus subiecta sunt, vniuersalis boni cognitionem inutilem ostendens. artium enim operationes circa singula versantur, non circa vniuersalia. ut medicus quendam hominē curat, & quandam sanitatem in ipso efficit. vnde cum cuiusdam hominis constitutionem, ætatem, & morbum, & quoddam tempus & regionem, & siquid
 50 aliud eiusmodi est, cognoscere oportet: ut etiam quandam sanitatem efficere possit: ideam verò cognoscere, siue id quod communiter particularia continet: medico, * quippe cum in eo minime versetur. opus nullum est. Cum dixerit autem, [nam neque ita speculari sanitatem medicus videtur, sed hominis sanitatem: subiunxit, immo verò fortasse huius hominis sanitatem, id est particularis.] Ita [speculari] dixit, id est secundū ideam, aut vniuersale. [fortasse] vero addidit eo quod neque artifex ab vniuersalis cognitione omnino semotus est. vtraque enim speculantur artifices, vniuersalia & particularia: sed vniuersalia rationibus tantū ac regulis: particularia vero operationibus ac tractationibus: quippe cū circa hæc operetur, in hisque effectus artis profiteantur. nā vniuersalia
 c. iij. ¶ cum

* *ὅτι μὴδὲ πρὸς αὐτὸ κατὰ γινεται.*

Eustratii in Moraliū Arist.

† εἰρηματε καὶ ὄντα. † cum sint in notione tantum, ac supra sensum, in tractationibus considerari non possunt, sed in rationibus solummodo.

De felicitatis subiecto, substantia, & præceptis in unaquaque scientia obseruandis. Cap. VII.

AC de his quidem hætenus. nunc rursus redeamus ad id, quod quaerimus, bonum: quidque id sit inuestigemus. videtur enim aliud in alia actione, atque arte esse. nam aliud in medicina, aliud in re militari, & reliquis similiter.

† πρὸς ὃ τὰ λοιπὰ τελευτῶσι φέρουσι .i. ad quod reliqua ultimo referuntur. uet.

Cum proposuerit à principio de perfectissimo ex bonis quæ inter homines aguntur, differere, ad quod reliqua demum referuntur, & ob quod sunt. ostenderitque id esse deinde quid illud esset declarare proposuit, quæsiuitque obiter de idea vniuersalis boni, an tale aliquid, sicut Platonicus dicebant, in rerum natura reperiat: oporteatque in ipsum id omnia alia bona particularia referre, de eoque utpote bonorum omnium perfectissimo reliquorum omnium indagacione ommissa, omnibusque in id relatis omnem disputationem facere. primumque id non reperiri demonstrauit, quomocumque id fecerit: deinde etiam si inueniretur, non esse id agendum bonum probauit, [id est eiusmodi, quod in actionem caderet:] neque eius cognitionem esse eiusmodi, ut actiuis artibus ad eandem perfectionem consequendam possit conferre. atque hinc cum quaestionem de huiusmodi perfectione, quæ ex bonis actionibus hominibus euenire consuevit. finem igitur imponit disputationi de vniuersali, & ideis, dum inquit [A C de his quidem hætenus,] resumitque, id quod proposuerat, cum subiungit, [nunc rursus redeamus ad id, quod quaerimus, bonum: quidque id sit, inuestigemus,] id autem quod quaerebatur, est felicitas, ob quam etiam alia omnia quæ aguntur apud homines bona sunt. Nam cum à principio quaereret, an esset: id analogia & conuenientia perfectissimorum atque ultimorum artium finium declarauit. sicut enim in illis proprium vniuscuiusque artis finem licet inuenire, ob quem reliqui ante ipsum omnes existant: quo inuenito, ac quid sit, definito, substantia quoque perfectissimi illius atque ultimi artis finis simul assignatur: sicut item cum multæ artes sub vnam, & illarum fines sub finem vnius referuntur, finis vnius finibus reliquarum perfectior proculdubio est, id est earum quæ sub ipsam referuntur: & ille qui quid sit is ipse finis, assignarit, omnium sanè reliquarum perfectissimi assignationem facit: Sic quoque cum omnes fines quicunque actiuarum artium vel scientiarum sunt, sub felicitatem quasi sub communem finem reducantur: qui felicitatem definierit, eum necesse esse ostendit perfectissimum omnium finem definire: qui per se solum & non ob aliud expetendus sit. † nam reliqua omnia, verbi causa, secari, vri, medicamentis curari, non sui, sed alterius causa expetuntur: sanitas verò & sui & alterius. sui, quia naturalis corpori est, hoc autem bonum: alterius, eo quod utilitatem quoque animo præstat: ne ex carnis infirmitate impediatur, quo minus aut ea quæ laude digna habentur, agere, atque operari: aut felicitatem consequi integram possit. nam si instrumentum animæ connexum ac coniugatum malè ac præter naturam fuerit affectum: beatitudo quoque ipsa lædatur, necesse est. Sed dubitaret quispiam, si corporis sanitas, quippe quæ & secundum naturam, & bonum sit, felicitatem explet, ut integritas beatitudinis in morbis quadam re secundum naturam priuata impediatur: quomodo fieri potest, ut multi inueniantur ex his qui virtutem maximè professi sunt, qui adeo corpora sua afflictauerint, ut ægotarint, dolores pertulerint, plagis, † atque vlcerebus deuastatum corpus circumferre non dubitarint? vel enim dicendum non est huiusmodi homines fuisse felices: vel sanitatem ad felicitatem conferre omnino falsum existimandum. Quæstio hæc est, & sanè rationi consentanea videtur: admittere tamen conuenientem solutionem ex vitarum differentia potest: ciuili inquam, ac † purgatoriae, seu contemplatiuæ. Nam quemadmodum virtutes ad vtranque harum alio atque alio modo accommodantur, ut in altera affectuum moderationes, in altera sublaciones penitus sint: ita quæ felicitas & beatitudo alia est, si ciuili: alia, si contemplatiuæ & purgatoriae vitæ accommodetur. ibi enim est moderatio affectuum solummodo, & in irracionales perturbationes dominatio rationis: cum ea scilicet iubet atque imperat: illæ obediunt, subditæque imperio sunt: atque ita & eatenus operantur, quemadmodum & quatenus præsidens ratio definierit: aguntque res ciuiles prudenter, & secundum leges & instituta ciuitatis: in omnibusque ea quæ ciuibus statuuntur, ac præscribuntur, officia obseruant. sique hætenus processerit, satis ciuili vitæ est, quatenus ciuili est, ad perfectionem consequendam. Purgatoria verò ac contemplatiua, quia præsentibus has consuetudines prorsus respuit, supraque hominem degere proposuit: ac quantum ad

† ἡ δὲ ἀλλοτρίων ἐκαστὴ τὴ μὲν δὲ ἐτῶν αἰετῶν ὅτι δὲ δὲ αὐτὸν ὅτι δὲ ἐτῶν ὡς τὸ μὲν τέμνεσθαι καὶ αἰετῶν φαρμακεία δὲ ἴν νοσῶντα .i. aliorum aut unūquodque hoc quidem propter alterū desiderabile, hoc aut propter seipsum & propter alterū ut secari, &c. uet. † ὁ δὲ δὲ λέγειν ὅτι ἐλκεσιν, .i. atque vlcerebus forte aut. uet. † καὶ βαρῶν

10
20
30
40
50

Sanitas verò
ut expetitur
Purgatoria
vita san
conferri
felicitate
ciuili ut
conferri
nisi.

Librum Primum.

vita contemplatiua
curat corpus
in salutem.

20 tum ad propositum & voluntatem separationem à corpore meditatur: † proptiamque mentem ita conatur eleuare, vt supra inferiora hæc penitus sublata † omnia quæ sub tempus & primum motum sunt, relinquat, ad Deumque ascendat atque euolet: videtq; à corporis vinculo hoc suum studium retardari, eleuationemque mentis ac volatum impediri ac deprimi: iccirco aduersus carnem quasi hostem affecta est, cum eaque bellum † implacabile sine vllis induciis gerit: variasque ei afflictationes studet inferre: vt ipsa prostrata ac debilitata iaceat, neque aduersus mentem † possit excitari: mens vero à turbulentia ipsius liberata ac soluta * amatorio affectu ad primam pulchritudinem auolet, primaque bonitate frui studeat, nullam afflictati corporis curam habens, immo eius molestiis læta: quippe quæ in causa sint, vt à mortali hoc tabernaculo, eiusque humilitate ac crassitudine libera euaserit. Cum igitur hanc felicitatem appetat contemplatiua, * supraque corporis naturam & operationes & professionem suam habeat: quomodo sanitatis corporis, eiusque naturalis constitutionis habere rationem vllam poterit?

† και τον νοον
πρησι .i. ita a
nimo erigitur,
ut inferioribus
omnibus sua
perferatur.
† η̄ παντα
ε̄αν̄ οσᾱ υπο
χρονου και
πρωτω̄ κλι
νισι .i. que
sub celo sunt.
† απ̄ ον̄διου .
.i. perpetuum
et irreconcilia
bile.
† ᾱ τ̄ ο̄ως̄ ε̄
χοῑ ε̄ρε̄ρε̄ᾱς̄
.i. usque adeo
fracta sit, ut
nō possit exci
tari aduersus
mentem.
* ε̄ρω̄τῑως̄
ᾱνᾱσ̄η̄ται .
* ὑ̄περ̄ φυσ̄
ε̄χω̄ν̄ η̄ τ̄ης̄
ε̄νεργ̄ειας̄. Ε̄
† ε̄πᾱγγελ̄
μᾱτ̄ Θ̄ .

Quid igitur vniuscuiusque bonum est? an id cuius gratia cætera aguntur? hoc autem est in medicina sanitas: in arte militari victoria: in ædificatoria domus: in omni denique actione & electione finis ipse, cuius gratia reliqua omnia omnes agunt. Quare si quis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit.

20 His ab Aristotele dictis, vide quàm, quæ à nobis modo dicta sunt, conueniant, iuxtaque eius scopum sint. Ne superuacue repetere ea, quæ prius dixit, vel frustra hæc afferre videatur, inquirendo proponit quis hominis in eo quo est homo, finis, quæ item felicitas sit. sicut enim in vnaquaque arte bonum id est, cuius causa cætera aguntur, & in omni actione & electione finis bonum est, eo quod eius causa reliqua omnia omnes agunt: sic quoque, si quis communiter agendorum omnium finis est, id agendum bonum erit. hoc est, quod ex laude dignis actionibus euenit.

Sin plures, hi ipsi. Iam verò digrediendo in idem deuenit oratio. Quocirca magis enitendum, vt hoc idem declaremus.

30 Quoniam vnaquæque ars finem aliquem habet bonum, quem appetit, & ob quem omnis eius operatio & actio est: necesse est, vt is eius proprium bonum sit: vt si multæ sint artes & scientiæ, multi quoque inde fines, multaque bona existere videantur. quocirca posset aliquis existimare non vnum esse humanum finem ob quem reliqua omnia existunt, sed plures. iccirco hoc nunc, pluresne sint, an vnum humanum bonum, inquit. [iam vero digrediendo, inquit, in idem deuenit oratio:] quia cum de fine quæreret, ab alio in aliud digressus est: aliudque esse dixit quod plerisque videtur, vt voluptatem & diuitias: aliud quod elegantibus & civilibus, vt honorem: aliud item quod sapientes statuunt, vt virtutem: atque ita quid sit finis declaratum est. ideo inquit, [digrediendo in idem deuenit oratio:] id est multa disserendo in quæstione hac, & ab alio in aliud transcundo, in idem iterum deuenit, vt de perfecto bono dubitet: quidque illud sit, & vnum ne an plura, inuestiget. ideo subdit, [Q V O C I R C A magis enitendum, vt hoc idem declaremus.] id est, vnumne sit, an plura: & si vnum est, quid sit. si vero, dum inquit quid sit felicitas, longam orationem consumpsit: mirari minimè debemus. si nouerimus enim quid sit aliqua res, id cæteris omnibus quæ inuestigari de ea re possunt, præstabilius est: præsertim si non facilis eius perceptio sit: salis aliter de ea re sentientibus. nimirum vulgo politicis, & sapientibus, qui omnes non modo non idem sentire, sed secum ipsi dissentire videntur.

Quoniam verò plures esse fines videntur: & horum quosdam ob aliud expetimus, vt diuitias, tibias, instrumenta denique omnia: non omnes esse perfectos perspiciuum est. at optimus finis esse perfectum quiddam videtur.

50 Id quod inquit, huiusmodi est. licet vnaquæque ars proprium quendam finem habeat, & bonum: quia tamen ex finibus alii sunt, qui sub alios referuntur, eos qui sub alios referuntur perfectos non esse manifestum est. vt hinc non omnem fine in perfectum esse pateat. quod vero optimum est, perfectum esse oportet: nam si imperfectum est, sub aliud referri omnino debet, quod perfectius sit. quod si ita est, id quod sub aliud perfectius refertur, esse optimum nullo modo poterit. In exemplum vero huius, quod finis alius sub alium referatur: instrumentaria bona, vt diuitias, & tibias, & huiusmodi reliqua assumpsit. diuitiæ enim quæ sunt † quæstiosi hominis finis, ciui-

nosserem aliquam
maxime præstabile.
† χρηματικῶν
c. iij. li homini

Eustratii in Moraliū Arist.

li homini vtilis in eo sunt quod efficiunt vt aliquis bene se gerere in ciuitate possit. quemadmo-
 dum etiam tibiæ, cum sint tibiæ effectoris finis, tibiæ vtilis ad canendum euadunt. vnum
 sanè oportere esse optimum, perspicuum est: nam si plura sunt optima, nihil omnino erit quod
 optimum sit. optimum siquidem id est, quod in eo quo optimū est, cætera omnia excedit. quod si
 aliquid aliud quod diuersum natura est, optimum etiam ipsum esse statuamus: alterum illud mini-
 mè poterit esse optimum: non enim ipsum excedet: vt neutrum hoc modo optimum postea fu-
 turum sit: quippe cum simul & excedat, & non excedat: excedat, vt optimū: non excedat, eo quod
 habeat æquale sibi ipsi alterum, quod non excedat. atq; ita efficietur, vt eadem sint inter se æqua-
 lia & non æqualia: seq; excedant & non excedant. hoc autem fieri nullo pacto potest. optima igitur
 tur plura nō sunt. Iecirco etiam Aristoteles probans vnum esse bonum quod inter homines per-
 fectissimum sit, hæc subiungit.

* τέσος δὴ τὰς
 ἄνθρωποις
 πρὸς τὴν ἀ-
 λειψίαν αὐτῶν
 χρησιμώτα-
 τας. i. cū sint
 tibiæ finis,
 ei ad canendū
 vtilis. uet.

Quare si vnum aliquid erit quod perfectum sit, id erit quod quærimus:
 si plura, id quod perfectissimum horum est.

Si plura, inquit, inueniantur, quæ per se expetenda sint, vt omnia ea perfecta videantur esse: erit tamen necessario vnum aliquid, quod ceterorum omnium perfectissimum atque optimum sit. deinde exponens quid sit perfectissimum, quidque id quod ad perfectissimi cognitionem perducit: ita inquit:

Id autem quod per se sectandum est, eo perfectius dicimus, quod propter aliud appetimus: quodque nunquam ob aliud eligendum est, iis quæ & per se & ob aliud expetuntur. absolutè autem perfectum, quod semper per se: nunquam ob aliud expetendum est.

† ὅτι τὸ πρ.

* τελεώτερον
 id est perfecti-
 uet. tamen in-
 terpres uide-
 tur rectè re-
 posuisse τε-
 λειότατον. i.
 perfectissimū.

Bonum enim ob aliud expetendū illud est, quo aliud melius & perfectius inuenitur, ob quod illud expetitur. nondumque hoc fortasse perfectissimum est: quippe cum non satis ad perfectionem alicui sit, vt habeat aliquid aliud ante se quod propter ipsum eligendum sit. fieri enim posset, vt idem illud eiusmodi esset, quod referretur etiā ipsum in aliud, propter quod esset expetendum. Illud vero perfectissimū est, quod non est & per se & ob aliud expetendum: sed solummodo ipsum per se, & non ob aliud eligendum ac sectandum est: atq; id, semper: vt non sit aliquando per se solummodo, aliquando per se & per aliud: sed semper per se & nunquam per aliud expetendum.

Eiusmodi autem videtur felicitas maximè esse. hanc enim propter se ipsam semper, & nunquam ob aliud expetimus.

Quæ duob. se
 micirculis in-
 clusa sunt, nō
 sunt in exēpla-
 ri ab Ald. ex-
 cuso.

* αὐτόπιστα,
 .i. per se cre-
 dita. uet.

* ἄνευ δὲ τῶν
 δα ἕτερον ἔμ-
 ναθ' ἵπαρ-
 ξενώνομασιν
 * διὸ ἐὶ ἀνελ-
 λειψίαν τῶν
 τῶν τὰς λοι-
 πὰς ἀρετὰς
 .i. quare his re-
 liquas uirtu-
 tes ex opposi-
 to diuisit.

Cum enim felicitas finis extremus sit, ea perfectius aliud non habemus: neque vllum modum inuenire possumus, quo per se expetenda, ob aliud quoque expetenda efficiatur. propterea per se expetenda semper est. **VIDETUR.** autem posuit non vt ambiguum aliquid significet: sed vt communem esse omnibus hanc opinionem ostendat de felicitate: quod per se semper, nunquam per aliud a nobis expetatur.

At honorem, voluptatem, mentem, ac virtutem omnem etiam propter ipsa expetimus: quippe cum eadem expeteremus, etiam si nihil inde nobis eueniret: felicitatis tamen causa etiam ipsa eadem expetimus, ex his felices nos futuros existimantes. horum verò causa nullus felicitatem, neque omnino ob aliud quippiam expetit.

[Plana satis hæc sunt, nullaque interpretatione indigent: ne tamen aliquis negligentiae nobis crimen inferat, etiam per se plana aliquo modo illustranda sunt.] Declarans Aristoteles felicitatem esse id quod per se tantum, neque ob aliud expetitur: honorem ipsi, & voluptatem, & mentem, & reliquas demum virtutes adiungit. hæc enim omnia expetimus quidem etiam propter se ipsa, licet ex ipsis nihil proueniat: expetimus tamen etiam ob felicitatem, quæ possessionis ipsorum finis est: per hæc existimantes in illam tanquam in finem perfectissimum, atque vltimum peruenturos nos esse. felicitatem verò neque ob hæc, neque omnino ob aliud quippiam vnquam expetimus. vt ex communi consensu manifestum sit, hanc esse id quod perfectissimum omnium est. nam quæ communi consensu existimantur: ea certa sunt, atque eiusmodi, quæ in se probabilitatem habeant. **MENTEM** vero, id est νόον, hic non essentiam appellat, quæ supra animam est, neque vim eius cōtemplatiuam: sed virtutem quæ in parte eius rationali consistit, quæ etiam prudentia vocatur: vnde reliquas huic virtutes apposuit.

diminuit
 necessitas

20

30

40

50

mens
 prudentia

Idem verò

Idem vero etiam e sufficientia videtur euenire. perfectum enim bonum esse sufficiens apparet.

Idem adhuc probat, summum bonum esse felicitatem, per seque solummodo expetendam. sufficiens enim dicimus, id est αυταρκης, quod ex sese sibi sufficit: quodque ex se & in se habet bonum, nullaque re extrinsecus indiget, per quam bonum sibi possit comparare. quoniam igitur felicitas non ad aliud spectat quod perfectius ipsa sit, neque ob aliud est, sed per se solummodo expetenda: ideo etiam seipsa contenta ac sufficiens est.

10 Sufficiens autem dicimus non ipsi soli qui vitam solitariam agit, sed parentibus, sed filiis, sed uxori, amicis denique ac ciuibus: quandoquidem homo ciuilis natura est.

† αυταρκης. i. ideo per se sufficiens est. uet.

vita affectibus dedita, seruilis.

vita contemplatiua, siue purgatoria.

vita ciuilis.

filiis aliquando in conuictu habendi.

hominis contemplatiua vita solitaria grauis.

Dictum est superius tres esse praeipue vitas quae excellunt, scilicet seruilem, ciuilem, & contemplatiuam. seruilis quidem, ut prius etiam diximus, obnoxia affectibus est: quae rationalem animae partem quasi seruam ac captiuam abduci a perturbationibus sinit, quae etsi natura domina est, tamen generositatis suae oblita ignobilibus ac peioribus seipsa subiicit, ac praeter naturam a natura seruuis subiugatur ac trahitur. Contemplatiua autem est, quae affectibus omnibus vacat, & rationalem & intellectualem animae partem non solum procul ab irrationalium seruitute conseruat: verum etiam ita retinet, ut ab omni prorsus earum affectione alienae sint, ac ne minimum quidem earum brutis operationibus indulgeant: illae vero ociosae, sineque villo officio relinquuntur. Atque haec quidem vitae extremae sunt, atque inter se contrariae ac repugnantes. media inter has est illa quae in moderatione affectuum consistit, ciuilisque est, societatem quandam cum extremis his vtrisque conseruans: cum hac, dum rationem superiorem, atque a seruitute perturbationum liberam tenet: cum illa, dum cedit interim atque indulget irrationalibus appetitionibus: non ut in potiore dominentur, sed ut etiam ipse imperio rationis obtemperantes operentur. propterea ille qui secundum eam viuit, & uxori ad filiorum procreationem iungitur: & filios aliquando quos susceperit, secum in conuictu habet: cum parentibus interdum, modo cum fratribus & amicis versatur. ciuile enim animal homo est, ac sociabile, habetque eiusmodi operationes adiunctas, in quibus exercendis multis pecuniis & corporibus sibi vtilibus indiget. quique in hoc vitae genere felix est, praecipuum quiddam ac praecipuum habet ad humanam perfectionem, bonarumque ac honestarum rerum executionem: eget tamen multis aliis extrinsecus, ut beatitudinis integritas conseruetur. Purgatorius vero & contemplatiuus omni humana re abstinens, ab omnibusque his turbulentibus, turbis, ciuitatibus, familiaribusque; ipsis semotus, atque omnem demum consuetudinem hominum respuens, immo etiam a propria carne per commentationem excedens, sequitur ad id quod intellectuale magis est, ac diuinius retrahens, satis ad beatitudinem habet: si mentis operationem quae ex incompatibilitate prouenit, ac superintellecualem vnionem fuerit consequutus. ideo huicmodi homini laboriosissima atque arduosissima via est, quae ad propriam felicitatem perducit: quippe cum etiam aduersus ipsum naturae vinculum pugnandum ei sit: ipsique essentiae quae in animae & corporis compositione consistit, ex electione resistendum: non tamen ea causa, ut quod natura compositum est dissoluatur: sed ut quod vincitum est, omnis vinculi contagionis immune referuetur. beatitudo vero quam hic consequitur, simplex, omni varietate carens, nulliusque ex his multis indiga est. nihil igitur mirandum si philosophus mediam ac ciuilem felicitatem definiens eam a solitarij felicitate separat: multisque rebus indigere ac variam esse ostendit. Sed iam ad verborum explicationem redeundum est. [SUFFICIENTIA autem, inquit, dicimus non ipsi soli qui vitam solitariam agit.] Sufficiens non ipsum simpliciter bonum dicitur: sed id quod in se habet bonum, ex seque exhibet, sibi que ipsum ut bono expleatur, sufficit. felicitas itaque cum humanum bonum sit, non autem simpliciter bonum, sufficiens ideo dicitur: quia ipsa ex se sufficit: id est satis est ad bonum in homine conseruandum: quippe quae finis hominis extremus sit, qui non ob aliud quippiam ex humanis bonis, sed propter sese tantummodo expetendus est. Sufficiens igitur ciuilis dicitur non in se tantum, sicut qui vitam solitariam degit, cum animae & corporis bona ad sunt: non enim hoc modo esset ciuilis: sed quia & cum parentibus, & filiis, & uxore, & amicis denique, & ciuibus versari debet ciuilis ob humane naturae sociabilitatem: in his omnibus bonum habeat, necesse est. quod si aliquo horum bonum defecerit, in eo beatitudo claudicabit: atque id magis vel minus, pro ratione affinitatis ipsius rei in qua bonum defuerit. nam si ipse in se bonum habuerit, propinquorum vero ac sociorum suorum curam non habeat: qui fieri potest, ut comunicabilis ac ciuilis sit, hominisque proprium seruet, quod proficetur probus honestusque vir qui in commerciis versatur: si curam vero eorum habuerit: ut voluptatum & bonorum, ita quoque dolorum

† ανδραγωγιαν. i. seruilem & bestialem, quam uoluptuosam dicunt. uet.

* αλλα ε παντι εχομε προσωπα θως προς αυτα.

* συμφερεται. * σωαγγελος σινον.

* σωανθεωωσιον αρενησαφελος. * εστι γλωσσην ον ον ον ερωσι. i. ad haec si cum intellectu uni felicitatem consequentur fuerit.

storia eius uis compositus in eo quod ad felicitate pertinet.

* αποσταθες. hominis solitarij in consequenda felicitate difficultas.

* οικειοτης.

Eustratii in Moraliū Arist.

dolorum ac calamitatum illorum particeps efficietur: prout vnusquisque ipsi magis vel minus necessitudine fuerit coniunctus: sicut dictum est.

Horū tamen terminus aliquis statuendus est. nam si ad parētes, & nepotes & amicorū amicos hoc protenderimus: in infinitum res progredietur.

Cum dixerit ciuiliū sufficientiam non penes eum solum definiri, sed in alios etiam qui cum ipso & circa ipsum sunt extendi oportere, & tum eos qui ante eum, tum eos qui post eum complecti: videretque communicationem hanc non solum quantum ad superiorem & inferiorem partem, verum etiam quantum ad latera, vt ita dicam, in infinitum progredi. vt infinitam quandam atque interminatam productionem euadere necesse esset: iccirco nunc oportere inquit, cō-
10
municationis huius terminum quendam cōstituere: ne si in infinitum fiat progressio, fieri pene dixerim, non possit: quā quod minimē: vt ciuiliū fœlicitatem consequatur.

Sed de hoc aliās considerandum.

De termino, id est quousque in domesticis & sociis debeat progressio fieri: dicere in præsentiā omittit, se postea dicturum promittens: ideo nos quoque explanationem nostram eousque differemus.

* μὲν ἄρα

Sufficiens vero id esse statuimus, * quod si solum relinquatur, sufficientem atque expetibilem vitam, nulliusque rei indigam facit. Talem autem esse fœlicitatem ipsam existimamus.

* τίνα παρί-
συσσι ἐννοί-
αυ. i. quē re =
presentat in-
tellectū. ut. i.
quæ sit vis &
significatio uo-
cis (αὐταρ-
κεί)

Cum sufficientiam assumpserit ad demonstrandum, fœlicitatem per se & nullo modo ob aliud esse expetendam: dixeritque etiam inde id patere satis posse: rursus * quam vim notionemque, habeat sufficiens, communi ad id consensu vltus ostendit. Sufficiens enim, inquit, id esse statuimus, id est, esse confitemur, quod vel solum per se sumptum sufficientem, hoc est integram, nullaque re deficientem, & expetibilem, nulliusque indigentem vitam facit. Talem autem esse fœlicitatem ipsam existimamus: quale scilicet sufficiens esse iam diximus. vtitur autem etiam in hoc communi consensu, * vtpote satis ex se probabili, nulloque extrinsecus ad confirmationem indigente. nam vbi aliquid communi consensu comprobatur: quid in eo opus demonstratione est? Ita fit, vt sufficiens in significatione, sufficiens quoque sit, nulla confirmatione egenus.

* αὐτοπίσω

Quinetiam maximē omnium expetendam, si cum aliis non connume-
30
retur: si vero connumeretur, perspicuum est eam vel cum minimo quoque ex bonis magis expetendam fore. siquidem bonorum supereminetia fit id quod adiungitur. maius vero bonum magis semper expetendum est.

* προση-
μένως

* διορ-
πρὸς τὰς πρα-
κτικὰς, καὶ
θεωρητικὰς
ἀρετὰς ὁφεί-
λαι αὐταὶ
ἀγαθὰ ἐξεί-
εἰ ἐνέργειαι
i. ut ad acti-
uas & specula-
tiuas virtutes
dexteritates
ac bonæ habi-
tudines, tū etiā
boni ipsi habi-
tus atque actio-
nes.

Quinetiam hoc, inquit, de fœlicitate existimamus, vt eam maximē expetendam esse dicamus, etiam si nihil aliud cum ea connumeretur præter partes eius. partes autem eius sunt hæc: * præcipuæ ac principales, animi bona, * vt virtutes actiuæ & cōtemplatiuæ, bonæ naturales affectiones atque aptitudines: habitusque & operationes: Deinde corporis bona, pulchritudo, magnitudo, robur, sanitas: Postremo loco quæ ad fortunā spectant, diuitiæ, nobilitas, amici. Hæ fœlicitatis partes aliæ magis, aliæ minus principes sunt: quibus quidem nonnulla interdum inueniuntur accedere, quæ licet minima sint, laude tamen digna habentur: verbi causa, si quis crinitus sit, vel apte ingredi valeat: vel huiuscemodi aliquid, quod fœlicitati adiunctum, si tamen nulla res ad constitutionem eius necessaria desit, magis expetendam ipsam reddit. siquidem boni supereminetia atque augmentum fit id quod adiungitur: vt cum eo fœlicitas, quia maior ex additione euasit, magis etiam expetenda efficiatur: licet absque eo expetenda sit. nam expetibilius expetibili aliquo expetibilius est: propterea quod ea est comparatiuorū, ac superlatiuorū natura, vt ad ea quæ * simpliciter ita affecta sunt, referantur. hæc verò omnia ad constituendam definitionem ponit.

* ἀπλῶς ἰ-
ταὺς ἔχοντα.

Itaque fœlicitas cum agendorum finis sit, perfectum quoddam ac sufficiens videtur.

Hæc est quasi conclusio quædam eorum quæ dicta superius sunt. Nam quia, inquit, fœlicitas agendorum bonorum finis extremus est, vt nullus alius vltra ipsam perfectior inueniatur: eam esse
50
perfectum quoddam ac sufficiens manifestum est: quippe quæ nulla alia re ad perfectionem suam indigeat, sed sibi ipsa sola sufficiat ac satis sit.

Sed fortasse si dicamus fœlicitatē optimū esse, concessum quoddam ab oībus videtur: adhuc tamē desideratur, vt euidentius quid ea sit exponamus.

Cum

Cum proposuerimus, inquit, assignare quid sit felicitas, multa iam diximus, quibus perfectum quid ipsam esse ostenderemus: nondum tamen quid ea sit, planè explicauimus: [merito verò dubitare adhuc vnusquisque posset, desideraretque euidentius quid ea sit, cognoscere] non enim si perfectum quoddam ac sufficiens eam esse didicimus, continuo quid ea sit, etiam patet.

Fortasse vero hoc fieret, si hominis opus sumeretur. nam quèadmodum tibicini & statuario, aliisque artificibus, & denique omnibus quorum opus aliquod & actio existit, in opere bonum ipsum, & id quod bene est, videtur consistere: ita homini quoque si modo eius aliquod opus est, esse videretur.

- 10 Euidentiùs, vt dixit, iam ostendere volens quid sit felicitas, propius, atque accommodatius ad id probandum accedit, ex specialibus actiuis artibus, earumque operationibus & operibus sumpto argumento: atque ita demonstrat primum esse quoddam hominis opus in eo quo homo est: deinde quemadmodum in illis executio ac bonum finis est: ita in homine quoque absolute esse oportere. quod si inuenerimus quid sit, iam habebimus quod queritur. Quemadmodum enim, inq. in tibia canendi arte ac statuaria, ceterisque aliis artibus, & earum artificibus, & in omnibus demum quorum opus aliquod, atque actio existit: tunc dicimus bonum & id quod bene se habet, inesse, quando opus & actio recte & apte perficitur, * quatenus & ars ipsa & subiecta ei materia admittit: sic in homine quoque bonum ac perfectio tunc inesse videretur, quando opus ipsius quatenus est homo, bene esset absolutum: quantum ad rationem spectat tum eius, tum singulorum, in quibus quatenus homo, versari consuevit, omnes enim artes hominis sunt: earum tamen operationes & fines diuersa proculdubio sunt ab opere ac fine hominis, quatenus est homo. Nam sicut aliud est hominem dicere, & tibicinam hominem: item hominem, & grammaticum hominem, & id genus cetera: illud enim substantiam & naturam hominis in eo quo homo est, manifestat: hoc & substantiam & accidens: aliaque est ratio, quæ quid sit homo simpliciter: & alia quæ quid sit vnusquodque eorum: declarat: sic & opus hominis quatenus est homo, à tibicinis hominis, aut statuarij, aut grammatici opere diuersum quid est. & quemadmodum in illis * penes bonum, bonamque & operis & actionis affectionem perfectio est: ita quoque in homine consideratur, si modo opus aliquod ipsius est, quod sit ab artium exercitatione diuersum. Demonstratio autem ex prioribus. iisque quæ manifestiora nobis sunt, ad ea progreditur quæ naturæ sunt notiora ac manifestiora: id est ex causatis ad causam: constatque conuenientia & similitudine, vel etiam argumento à minori. [Sed rem manifestius explicemus.] Ratio hominis cum gignat ipsa artes, sitque earum causa: propterea artibus natura prior, notiorque est: finis igitur quoque ipsius fine artium similiter prior, notiorque erit. Sed tamen quia fines artium sensui expositi sunt: notiores quam opus & finis animæ nobis efficiuntur. animæ enim ipsius finis sensum excedit, nobisque, primo ex sensu operatibus obscurus, ignotusque est: * quippe qui ratione, non sensu percipi valeat. atque inde fit, vt ab artium finibus, vt pote nobis certioribus ad ipsum animæ finem conuenientia ac similitudine vsi * deducamur. * Sicut enim in artibus bona: in actionibus & opere vniuscuiusque affectio, finis eius, bonumque est: ita in homine quatenus est homo, esse verisimile videtur. A minori quoque argumentum sumitur, hoc modo. si artes quæ causatæ sunt, & ratione hominis longe inferiores, bonam affectionem, bonumque ipsum finem habent: multo prius idem in homine absolute inuenietur. ad idem probandum, id est humanum finem absolute, & hominis partibus, & finibus vniuscuiusque ipsarum vtitur, [atque hæc ita dicta sint. Redeamus ad Aristotelis verba.] Eam particulam [E T D E N I Q V E omnibus quorum opus aliquod & actio existit] fortasse addidit ea de causa, quia tempus multorum inuentionem aliquando affert, præter ea quæ ab artibus & artificibus fieri consueuerunt: & in eo opera aliqua & actiones existunt. Nam ita etiam artes constiterunt: dum subinde noua quædum in vnaquaque inueniuntur: donec singulæ fuerint absolutæ. * vnde ars quoque collectio ex perceptionibus exercitatis dicitur. opus vero hominis quatenus est homo esse, præter ea quæ in artibus efficiuntur, deinceps ostendit.

- 50 Vtrum igitur fabri & sutoris opera sunt aliqua, & actiones, hominis vero opus est nullum, sed natura homo ociosus est? an quèadmodum oculi, pedis, manus, & denique vniuscuiusque membri opus quoddam extat: sic etiam hominis præter omnia hæc opus quoddam statuere aliquis posset?

Id quod dictum est, & ab artibus & à corporis partibus demonstrat. si enim vnaquæque ars propria habet opera quædam & actiones, id quibus, si finem assequitur suum ars, bonum elucet: multo magis hominis natura quatenus homo est, propria opera & actiones habebit, in quibus si

* ἀριστοδίας
τῆ μεθόδου
τῶ ὑποκει-
μένου.

κατὰ τὸ ἀγα-
θόν. i. secundum
bonum. uet.

* ὡς λέγω
πεφυκός κα-
ταλαμβά-
νεται.
* ποδηνύμε-
θα.

* ὅτι ὡς ἐπὶ
τῶν τεχνῶν
ἐκάστης κα-
τὰ τὰς πεφύ-
κτες, ἢ τὸ ἔρ-
γον ἢ τὸ τέ-
λος ἐστὶ τὸ κα-
θ' αὐτὰς καὶ
τὸ ἀγαθόν.

* διὸ καὶ οὕτως
μακρὰ κατὰ
λήθειαν ἢ τέ-
χνη.

recto

Eustratii in Moraliū Arist.

reſte egerit, bonum conſequetur. Alioqui efficeretur, vt ipſa ex ſe ocioſa ac vana à ſolis artibus, earumque operibus, atque actionibus omnem perfectionem haberet: id quod abſurdum ſanè eſt: vt ſcilicet hominis natura diſciplinis atque artibus quas ipſa inuenit, deterior ſit, atque imperfe- ctior: illarumque auxilio indigeat ad perfectionem conſequendam, ſufficientia omni carens: neque ex ſe boni participationem habeat, ſed ab iis quæ ipſa procrearit, perficiatur. Cum verò dubita- tionem in hac oratione propoſuerit, ad ſolutionem & reſponſionem ſequentia ſubiungit: itaque inquit: [AN quemadmodum oculi, pedis, manus &c.] [Ex ſingulis enim mēbris quæ in homine ſunt, oſtendit hominem etiā ipſum ſimpliciter & abſolutè opus quoddam habere ac finem, quem ſi aſſequatur, bonum ſibi comparet.] ſicut enim vnumquodque membrum tanquā instrumentū animæ inſeruiens * fines artium exequitur: habetque per ſe opus quoddam quo cum benè ope- ratur, proprioque officio fungitur, benè ſe habere dicitur: verbi cauſa, oculus videre ac benè vi- dere: pes ſuſtinere corpus & ingredi vel currere: * manus item tangere & trahere & impellere, propuſſare & repellere noxia, vtilia attrahere dicitur: ac demum vnumquodque membrum ſimili modo. Ita hominis quoque abſolutè præter hæc & artium & membrorum opera, peculiare opus quoddam erit, quod cum exequetur homo, quatenus eſt homo, proprium bonum, propriamque perfectionem habebit.

* τὰ τέλεια τῶν τοῦθ' ἑαυτῶν τεχνῶν.
* Galenus li. I. de uſu part. dicit manus a- ctionē eſſe ἀντιλαμβάνειν.

Quid nam igitur hoc erit? nam viuere commune etiam cum plantis vi- detur: nunc verò proprium quoddam eſt, quod quæritur. vnde nutriendi augendique vita omnis ſeparanda eſt.

Cum artium fines quorum cauſa ſcilicet artes conſiſtunt, ob quosque operantur, reiecerit, o- ſtenderitque non eſſe hominis proprios in eo quo homo, ſed in eo quo huius artis vel illius arti- fex eſt. Cum item fines membrorum hominis reſutarit: quippe qui ſint quidem a finibus artium diuerſi, nō tamen proprij hominis quatenus eſt homo, ſed quatenus membrorum eius ſunt: nunc de proprio hominis fine inquirat, qui primo & non ob aliud ipſius hominis ſit. Quoniā verò his ita diſtinctis nulla alia neque facultas neque operatio ipſi, niſi ſola vita relinquebatur, ex qua tan- quam à radice vel fonte quodam tum membrorum, tum artium facultates & operationes ema- nant: de ea conſiderare incipit, eiusque diſtinctas quaſdam aſſignat. nam cum diuerſæ ſint in ho- mine vitæ: quænam ſint communes cum aliis, quæ ſpecie & genere fortasſe etiam ab eo differūt, quæ item propria duntaxat ipſius ſit, inueſtigat: atque ita demum ipſam felicitatem ex nulla cō- muni vita definit, ſed ex ea ſolummodo quæ propria eſt: qua finis quoque homini proprius præ- ſcribitur. Viuere enim, inquit, commune eſſe etiam cum ſtirpibus videtur: nunc verò proprium quoddam quæritur, nam ſtirpibus quoque ac plantis eſt vita: quippe quæ non ſint eiufmodi, vt illa, quæ proſus anima ac vita carent: ſed habeant etiā ipſæ nutriendi atque augendi vim, qua viuere di- cuntur, animataque appellatur. Quia verò homo hæc non propria, ſed cōmunia habet cum ſtir- pibus: non debemus ex his proprium ipſius bonum, propriumque finem inueſtigare: nam etiā cum plantis communia ſunt: nunc verò proprium quæritur. totum igitur hoc genus vitæ ab homine, eiusque fine ſeparandum eſt: quippe quod non proprium, ſed commune cum aliis ſit.

Sequitur ſentiendi vita: ſed ea quoque cum equo & boue & omnibus demum animalibus communis videtur.

* ὡς ἐν ὄψει γείας ἔχουσα πρᾶξις ἑαυτῶν .i. operationes habens maiores & manife- ſtiores. uet.

Maneſtior quidem eſt vita qua ſentimus, quàm ea qua nutrimur & augemur. * quippe cum certiore operatione fungatur: non tamen propria homini, ſed communis cum brutis animalibus etiam ipſa eſt. iccirco neque eius bonum proprium erit homini, ſed commune cum illis, quibus cum in ſimplici eſſentia communicat.

Reliqua eſt igitur actiua quædam vita, eius quod ratione præditum eſt.

Ad ipſam iam propriam homini vitam deuenit producta in medium ratione: eumque ab om- nibus aliis ſeparauit, quæ aliter quàm ex ratione vitam traducunt: atque ita bonum homini pro- prium inuenit.

* ἢ τὸ λογικὸν μέρος.
* ἐπὶ τὸ μὲν ὡς πάσχομεν λογικῆς αἰσθητικῆς τῶν δὲ ὡς διὰ τὸν λόγον.

Id autem partim rationi obtemperat: partim eam habet, atque intelligit.

Vt exactius rem omnem excutiat: neque rationem indiſtinctam relinquit. nam quia humanæ animæ pars vna eſt, * quæ ita vtitur ratione, vt ipſa quidem rationem minimè ex ſe habeat, ſed alteri ex ſe habenti tamen obtemperare ac parere natura parata ſit: altera, quæ ex ſe rationis eſt cō- poſita, ac ſuaſte natura propriam rationem habet, atque intelligere & cogitare ex ſe poteſt: * vt illa afficiatur & patitur, hæc afficiat atque agat, illi ſuam facultatem impertiens: his vitam quæ eſt ſecundum rationem, diſtinxit. cum enim prius actiuam eius quod ratione præditum eſt, eam cō- fuſè

fusè appellari: nunc postea distinguit: aliudq; inquit esse, quod propria & ex natura sua rationem habet, & aliud quod ex participatione accepit, vt quæ in his quatum ad rationem habendam spectat, differentia est, siquidem alterum ex se, alterum ex participatione habet: eadem ad felicitatem ac beatitudinem consequendam sit. nam quod ex participatione vt ratione dicitur, particeps quoque felicitatis est, in eo tantum quod rationem propriè habenti obedit, ac paret: atque iccirco laude dignum haberi solet: alterum verò in eo felix est, quod & cum illo fungi officio suo rectè potest, & sine illo meliora ac perfectiora ex sese operatur. vnde si ab inferiore illo separatum fuerit, melius ac beatius efficitur.

pars sensitiua
pars rationalis

Sed cum duobus modis etiam hæc dicatur, ea quæ est in operatione, 10 statuenda est.

Propterea quod & artes & scientiæ & virtutes in habitu consideratæ in tractationibus perfectiores euadunt, felicitas autem summum ac perfectissimum est: iccirco nunc vitam quæ propriè & ex natura sua rationalis est, bifariâ diuidit: in eam quæ in habitu, & in eam quæ in actu & operatione consistit: & inquit eam quæ in actu est magis propriè dici: quippe cum & ipsa perfectionem iam adeptâ sit, neque nos [vbi ea potiti fuerimus] progredi vltius valeamus. ex qua felicitatem quam quærit, definit.

Quod si est opus hominis animæ operatio secundum rationem, vel nõ sine ratione, idemque genere esse opus huius, & huius probi asseueramus: 20 vt citharædi, & probi citharædi: & absolutè in omnibus, si excellentia virtutis operi fuerit adiuncta: citharædi enim est cithara canere: probi citharædi bene id facere.

Cum opus esse quoddam hominis quatenus est homo, ostenderit, quod diuersum & ab artium & à membrorum finibus sit, quopter quos & artes & membra existunt: idque perfectissimæ omnium quæ in homine considerantur vitæ adscripserit, quæ propriam in se habet rationem, & intelligit, proprièque anima & est & dicitur: hoc quasi iam demonstratum, ac concessum sit, sumit: atque ita inquit: [Q V O D si est opus hominis animæ operatio secundum rationem, vel non sine

30 rationem, & intelligit: [non sine ratione] vt de ea quæ rationi obtemperat: nam & * sensitiuæ animæ operatio dum paret rationi: solius hominis operatio est. In * absolutè autem operando felicitatem minimè poni, sed in benè operando, rursus ab artibus probat: primum vniuersali, deinde etiâ exemplo vsus. idem enim, inquit, genere esse opus huius, & huius probi asseueramus. hoc vniuersale est: in vnoquoque, qualiscunq; is sit, qui artem aliquâ exercet, idem esse opus genere & huius operantis, & huius benè operantis. siquidem tam [hic] quàm [vnusquisque] commune quid est: quippe cum cuilibet ex singulis accommodari possit. deinde ad diluciditatem exemplum subiungit: vno tantum contentus, ne si nimis proluxa oratio euadat * inepta videatur. rursusque ad vniuersale reuertitur, inquit. [v t citharædi, & probi citharædi: & absolutè in omnibus, si excellentia virtutis operi fuerit adiuncta.] Nam cithara canere quoquo modo, & benè cithara canere sub id quod est citharizare simpliciter, tanquam sub genus referantur. differentia verò secundum speciem est, cum * quoquo modo, & benè, adiungitur: quasi speciem faciens differentia quædam, excellentia scilicet virtutis ad opus: quæ quidem excellentia nihil aliud est, quàm cum, benè, dicimus. Quoniam verò * longo orationis ambitu vsus est, ideo varias repetitiones facit: atque ita obscuritatem circuituonis emendat, dum inquit:

* αἰσθητικῆς
* ἀπλῶς .i.
absolutè &
simpliciter.

* ἀπλῶς ἢ
λῶς .i. utriusque
quo modo.

* ἐπεὶ δὲ
ἐμπεδοκρίτου
λῶς ὁ λόγος
γενόμενος
δὲ μακρῶς
τὴν ἀπόδειξιν
δέχεται .i. multo uer-

40 Quod si, inquam, ita est: & hominis opus esse vitâ quandam statuimus: eamque animæ operationem & actionem cum ratione esse asseueramus: ac probi viri benè hæc, rectèque exequi esse censemus.

50 Quod si ita est, id est si in vnoquoque opere & actu probi viri bonum inest: statuimusque hominis opus vitam quandam esse, quæ est operatio & actio animæ cum ratione: nam quemadmodum in aliis probi viri est benè & rectè propriū opus absoluere: sic etiâ in operatione animæ cum ratione benè sese gerere probi viri est: atque hic est finis, hæcque perfectio. Sed fortasse quæret quispiâ * quo modo fieri possit, vt aliquis cum ratione operetur, nec tamen benè operetur: aliudq; sit benè, & aliud cum ratione: quippe cum omnis operatio cum ratione benè sese habere videatur? Sed tamen si hoc esset, nunquam ratio ab officio aberraret. quia verò non aberrare eorū est, quæ prorsus extra corpus ac generationē sunt, & ratio humana cum his est, quoad cum carne hæc fuerit

borū circuitu
cōfecto sermo
ex longo inter
uallo demonstra
strationē reci
cipit.
* εἰ ἐνδέχεται.

quædam
in aliis viri
cum ratione
operari
aliud bene
operari.

Eustratii in Moraliū Arist.

fuerit colligata, multaꝫue inde habet impedimenta: efficitur, vt multa opus ei sit exercitatione, multa experientia, longo item tempore, nec non * assiduo labore, vt habitum aliquem bene operandi in omnibus cōsequatur: atq; omnia quæ debet, in operibus exequatur. Quocirca fieri posse vt operatio cum ratione aliquando peccet, negandum absolutè minime arbitror.

* πότε ἐν δολέ-
λέγῳ.

operatio cū ratione
aliquando peccat.

Singula autem benè ex propria virtute perficiuntur.

Sicut artis perfectio, & quæ in ea contingere potest absolutio, virtus artificis est, pro ratione subiecti generis, ac methodi qua ipsa ars vtitur, bonumꝫue in operibus assequitur: sic quoque hominis virtus quatenus est homo rationalis animæ perfectio erit: ex qua in operibus hominis quatenus est homo, bonum euenire cōsuevit: cum habitus virtutis in operationibus ac tractationibus bonum consequitur.

Si ita est: operatio animæ ex virtute bonum humanum efficitur.

* Quasi ex continuatione quadam sententiam de fœlicitate concludens, definitionem eius hic assignat. non dixit autem animæ operatio est, sed efficitur, ea de causa quia nunquā * sistere homo perfectus debet, quin benè operetur: sed semper in bono persistere, eiꝫue semper incumbere. temperantiam enim, fortitudinem, & iustitiā tam comedendo, quā versando cum aliquibus, & dormiendo, & quiduis demum tractando, prę se ferre vnusquisque potest: quippe cum bonum & honestum in omnibus queat elucere: nullusꝫue ex nobis sit, qui, quoniam virtus & vitium locum in omnibus habent, admittere bonum & malum non valeat. atque huiusce rei exempla sumere ab vnoquoque licet, qui vel benè vel malè vitam hanc traducūt. Possumus etiam alio modo hoc explanare. nam res nonnullæ sunt, * quæ in eo essentiā suam habent, quòd fiunt: vt theatralis ludi, dies, mensis, annus. horum enim totum non absolutum atque integrum subsistit, sed particu'atim prætereuntibus partibus efficitur. idem in operatione videre licet: cuius cum pars vna iam effecta præterit, alia post illam, & post hanc item alia deinceps succedit: atq; ita nunquā tota integra existit, sed paulatim perficitur. iccirco de ea quoque propriè dici non potest esse, sed effici, ac fieri.

* ὡς ἐκ περὶ
ὁδῶν.

verbu' rirva
tū pulchre
expensum

* ἐν τῷ γίνε-
σθαι ἔχει τὸ εἶ-
ναι, ὡς ἐν τῷ
θεάτρῳ ἄ-
γαυ, καὶ ἡ-
μέρα, καὶ ὁ ἐ-
νιαυτός.

Si plures sint virtutes, ex optima & perfectissima.

Quoniam nō vna solummodo virtus est, sed plures, & ipse singulari numero vsus fœlicitatem esse animæ operationem ex virtute definiuit: ideo hoc adiunxit: vt optimæ ex virtutibus, eiusꝫue operationi bonum ascribat: quæ est prudentia, quæ rationalis partis animæ virtus est. rationalis vero animæ pars præcipua ex omnibus est, subiectisꝫue aliis præsidet: & partim cum ipsis opportuna, partim ex se propria operatur, nunquam à recto honestoꝫue officio aberrans.

Et insuper in vita perfecta. ver enim neque vna hirundo, neque vnus dies facit: ita quoque beatum & fœlicem hominem neque vnus dies, neq; neque breue aliquod tempus efficiet.

Aliam hanc obseruationem ponit, quæ speculari volentibus fœlicitatem tenenda est. oportet enim, inquit, hoc in vitam perfectā prorogari: vt vsque ad finem præsentis vitæ hominis huiusce-
modi operatio * sine vlla intermissione perduret. sicut enim hirundo quæ veris indicium affert, vna solummodo ad eius temporis significationem non sufficit: sed opus est vt multæ aduolent, si ex ipsis veris temperiem agnoscere velimus, quæ toti generi huius animalis, quod per hiemis frigiditatem atque intemperiem in abdito penè mortuum iacebat, reuiuiscentiā affert: neque præterea ad ver declarādum satis vnus dies est, sed totum illud tempus requiritur, quod spatio huius anni partis accommodatum est: sic neque beatum & fœlicem vnus dies, aut breue aliquod tempus efficiet: sed opus erit, vt eiusmodi recta operatio vsque ad finem perpetuò duret: quo verè ei qui ita rectè vixerit, ascribi beatitudo possit.

vitam perfectam. hoc
est peractum. iuxta
illud quod * ἀρένδιστος
dicitur
ex peractanda, i. non sese reat
ultima die mittens,
hominis est.

Bonum igitur ipsum ita circumscriptum sit. oportet enim fortasse prius figurare, deinde postea depingere.

Cum proposuisset dicere quid sit fœlicitas, multa prius * circuiuit, dum quæ insunt fœlicitati & à communibus animi notionibus, & à plurium, * proborumꝫue ac sapientum sententiis colligit: deinde cum propius ad fœlicitatem ipsam accessisset, * attigissetꝫue ea quæ propria magis fœlicitati sunt, vsque ad vitam deuenit: cumꝫue multæ essent vitæ quæ in homine insunt, eas quæ vel cum plantis, vel cum animalibus erant communes, vtpote ad præsentis rei considerationem minime accommodatas repudiavit. reliquum erat vitæ illud genus quod rationis est compos, intelligitꝫue ac cogitat: hoc facultate & actu bifariam distinxit: postea id quod actu est, vt perfectissimū perfectioniꝫue, id est fœlicitati accommodatum, elegit, cui postremo probum adiungens, definitionem absoluit, assumens etiam quasi consequentia & [optimum] & [in vita perfecta] vt integra descriptio

* πόλις ἢ θε-
* ἐπιφύεσθε-
ραμ.
* δρατῶμε
vos.

Librum Primum.

descriptio talis euadat. Felicitas est animæ operatio, quæ ex optima virtute in vita perfecta efficitur. circumscriptionem verò appellauit, eo quod quasi circulus quidam sit, qui intra se humanum bonum concludat: quod quidem bonum ex multis quæ indagando circuiuit, extiterit: breuique hæc fuerit oratione comprehensum. vnde etiam *figurationem eam vocat, quasi statua atque imago quædam sit, qua quid sit felicitas, denotemus: quam postea depingens, atque expoliens bene & aptè assignatam fuisse ostendit.

quæ dixerit Aristotel.
περιεργαίαν.

* ἄποτύ-
πωσις. Quid
sit ἄποτύ-
πωσις, vide
Bud. in Coma-
ment.

Videretur autem cuiuslibet esse ea quæ bene circumscriptione sunt comprehensa, producere ac distinguere: & tempus talium inuentor, vel adiutor bonus esse. vnde & artium facta sunt incrementa.

10 In iis, inquit, quæ incerta, atq; obscura sunt, quatum ad essentiam attinet, quæq; essentia rationem abstrusam habent: difficile est admodum inuenire quid sint: sed si aliquis bene hæc oratione descripserit, tunc quilibet, modo voluerit, *dilatate, & distinctè ac planè explicare facile potest, à descriptione quasi à fundamento & radice exordio sumpto. Perinde ac si quis statuam aliquam *affabre ad archetypum effectam conspicatus, vniuersam quandam formulæ notationem ante oculos habeat: deinde membratim singula diligentius examinans speciem ipsam inueniat, à qua statuæ illius facta imitatio fuerit: accurateque eam exemplari comparando agnoscat, bene & aptè fuisse ad eius imitationem fabrefactam. Quemadmodum enim hic difficultas omnis artificis est, iudicium vero & examen est facile, quo inquiritur, *rectène & exquisitè ad exemplar expressa imitatio sit: ita in quibus obscura, abstrusaque ratio substantiæ est, eam inuenire difficile admodum est: distinguere vero atque examinare rectène assignata fuerit, satisque sit ad rei quæsitæ substantiam declarandam [nihilque in se superuacuum, minimeque accommodatum habeat] non est valde difficile. videretur enim, inquit, [& tempus talium inuentor atq; adiutor bonus esse.] quælibet eorum nimirum quæ ad examinationem distinctionemq; faciunt: quippe cum multa ex iis quæ tempore aliquo eueniunt, ad obscurorum declarationem assumamus. cum vero dixisset [inuentor] vt se corrigeret, subiunxit [vel adiutor] non enim inuenit tempus: sed cum aliunde causa sit, qua res in tempore eueniunt, coadiuuat etiam ipsum tempus eos, qui res in tempore examinant, vt certiora ac clariora ea quæ de rebus ab hominibus dicuntur, euadant. siquidem hoc modo artes quoque à paruis exordia initiis ad magna incrementa prouectæ sunt. nam qui primus vnamquamq; artem siue contemplatiuam, siue actiuam incepit: is paruum quid à principio inuenit: deinde cum multa & varia tempus afferret, ex quibus vsus artis hominibus necessarius efficiebatur, alia atque alia pro tempore inuentis adiuncta sunt: atque ita artes incrementum acceperunt.

* πλετώναι

* ὁ τέχνης ἢ ἀρχαίου πορ ἐκμιμῆ μισορ.

* καὶ εἰ τι ὁ δέ σσαρ ἀκρίβεια φέρει πρὸς τὸ ἀρχέτυπον.

quibus rebus tempus adiunctum sit.

20 Cuiuslibet enim est quod deest, addere. Cum iactum inquit principium fuerit, * & anima occasionem iam acceperit apte conuenienterque rebus exhibitam: addere quæ adhuc desunt vnusquisque potest, modo bene iactum fundamentum sequatur ἀναρχαφίη appellat definitionis dissolutionem, eorumque examinationem quæ definitioni rei substantiâ consequuntur. Quemadmodum enim definitio quæ breui oratione rei substantiâ declarat, ἀναρχαφίη, id est descriptio seu circumscriptio dicitur: ita dissolutio eius ἀναρχαφίη, id est expositio atque explanatio appellatur: quippe quæ latius partes definitionis explicet, atque examinet: singulasque ex ipsis bene & aptè in descriptione assumptas fuisse demonstrat. id quod etiam in medicina fieri potest. cum enim salubrium, morbosorum, & neutrorum ars esse definiatur: qui definitionem hanc dissoluere voluerit, singulas eius partes diligenter exquiret: ostendetque rectè sumptas ad declarandum quid ea ars sit. quod Galenus quoque in ea quam paruam artem inscribit, facere conspicitur: qui sanè liber ex definitionis dissolutione totus constat.

quod ut facile aliquid inuentis addere.

περιεργαίαν ἀναρχαφίη.

* καὶ ἡ δὲ λέξις τῆς ψυχῆς πρὸς φύσιν τοῖς πράγμασι πρὸ φασίς. Quo loco πρὸ φασίς videtur esse ἀντὶ τῆς προνομίας. καὶ πρὸ φασίς. καὶ, est interdum πρὸ νομίας. ut sit scilicet.

Cum anima cognouerit descriptionem rebus conuenire.

40 Oportet autem eorum quæ ante dicta sunt, meminisse: & exactam tractationem non eodem modo in omnibus requirere: sed in singulis, prout subiecta materia postulat. Cum felicitatis descriptionem assignata hac definitione fecerit: vult eam etiam ipse distinguere atq; explicare. priusque ea quæ ad hoc facere videntur præponit. ac primum quomodo admitteri debeat ea quæ dicuntur. nam prius etiam dixit non oportere eodem modo in omnibus exactam tractationem requirere, sed vbiq; prout subiecta materia postulat. quorum meminisse etiam in præsentia hortatur. [& nos quoque de ipsis multa ibi latius disseruimus: quæ nunc quoque sunt memoria repetenda.]

galeni in principio τὸ ἄνω. ex definitionis dissolutione constat.

50 Atq; id eatenus, quatenus arti vnicuique conuenit, faber enim & geometra diuerso modo rectum angulum vtrique considerant. ille quatenus solummodo

videtur
inveniri
verba.

caussa rei probat, & demonstratio propter quid dicitur, quæ autem ex luminibus globosam formam demonstrat: ex causato causam demonstrat, vocaturque demonstratio, quod res sit. quæ item ex fumo esse ignem ostendit: ex causa causatam rem ostendit, & proprie demonstratio dicitur. quæ verò e contrario ex igne fumum, ex causato causam demonstrat: & demonstratio quod res sit, & coniecturalis nuncupatur. quia igitur fieri non potest, ut in omnibus causas ad demonstrandum assumamus, quæ non tantum conclusionis, verum etiã rei causæ sint, sed multa sunt quæ huiusmodi causas habere minimè possunt: necesse est, ut in his contenti simus, si quis conclusionis solus, non autem rei causam adduxerit. Quinetiam principia scientiarum, cum apud eas ipsas, quarum principia sunt, quod sint, solummodo admittant: satis ad declarationem ipsarum id habent: quippe cum nemo de ipsis possit inquirere propter quid sint. quis enim requirere à Geometra consentaneè posset, cur * punctum indivisibile sit, aut cur linea vnam tantum dimensionem admittat, aut tale quippiam? [Q V O D autem sit aliquid, inquit, primum ac principium quoddam est.] Hoc confirmat principia scientiarum non habere ab ipsis demonstrationem propter quid. primum enim ac principium est, quod sit aliquid, id est inter prima ac principia, quod sit, assumitur absque demonstratione propter quid: ne si in infinitum ascendamus, nullis positis primis principiis, scientiam omnem etiam tollamus. in eo enim quod à superiore parte infinitum est, qui fieri potest, ut primum aliquid inveniri queat? sumpsit autem exemplum principiorum, ut confirmaret non oportere in omnibus, propter quid sint, inquirere: sed esse quædam, quæ nulla neque rei, neque conclusionis causa requisita ex sese absque vlla fide extrinsecus admittere debeamus. deinde quia sæpe accidit, ut in principiis quoque obscuritas quædam inveniatur: opusque est rationibus aliquibus, ut claram eorum cognitionem habeamus: modos quosdam tradit, quibus eorum cognitio certa effici nobis potest.

* οὐ μείζον.

principia
sunt deinde
trada.

Ex principiis verò alia sunt, quæ inductione: alia quæ sensu: nonnulla quæ assuetudine quadam: alia quæ alio quodam modo considerantur.

Quia dixit principia scientiarum demonstratione minimè cognosci, neque de eis propter quid sint, assignari: quasi aliquis interroget, quomodo à Aristoteles ea percipiemus, aut cognoscemus, si ignota sint, neque scientiæ vlli subiiciantur? ita enim efficeretur, ut ex incertis incerta manifestarentur: id quod absurdum est: ideo modos quosdam tradit, quibus principiorum cognitio nobis comparatur: * qui tamen sunt à scientia diuersi. Inductione nonnulla considerantur, ut ea: quæ eisdem sunt æqualia, inter se quoque sint æqualia, necesse est: & si æqualia æqualibus adiungantur, tota erunt æqualia. si enim quis hæc audiens dubitet, habeatne se ita res, ut orationes istæ exponunt: ad hoc declarandum uti quidem demonstratione minimè poterimus: utemur tamen inductione: numerosque & magnitudines [inter se æquales] assumemus: [& modo vni alicui applicabimus, ad quod singula comparentur: sique omnia illi æqualia inuenerimus, ex eo & reliqua inter se esse æqualia cognoscemus: modo æqualia aliis æqualibus apponemus: atque ita tota esse æqualia effectu ipso ostendemus.] hocque fieri tum in numeris poterit & magnitudinibus, tum in aliis omnibus, quæ mensuræ subiici possunt. nam si quis vnitates decem in mensura aliqua posuerit, & in altera totidem: deinde utriusque decadi alias æquales vnitates addiderit: verbi causa, quatuor, & quatuor, seu quinque & quinque, vel sex & sex, vel quemcunque alium numerum, modo æqualis additio utriusque adiungatur: æqualia erunt tota, id est ea quæ prius posita fuerat, vna cum adiunctis. hæcque & huiusmodi alia inductione cognoscuntur. sensu verò proprias primorum elementorum qualitates percipimus, ignis scilicet caliditatem, humiditatem aëris, aquæ frigiditatem, ac terræ siccitatem. at verò assuetudine nihil aliud quam virtutes cognoscimus: quo enim alio modo fieri potest, ut honesta esse agnoscamus ea quæ temperanter fiunt, quam cum ea agimus, eisque assuescimus? experientia autem vtilia percipiuntur, id quod in medicamentis & alimentis contingit, nam quia sæpe alimentum, atque item medicamentum aliquod experti sumus: id esse vel vtile, vel noxium confirmamus.

* ἄλλως τῶν
ἐὰν τὴν ἐπι-
σῆμω ὄντας

principia quomodo
habeatur scientia.

Singula autem ita sunt tractanda, ut natura eorum postulat: dandaque est opera, ut recte definiantur: magnū enim afferre momentū ad ea quæ sequuntur, consuevere. videtur enim principium plus quam dimidium totius esse, compluraque eorum quæ in quæstionem veniunt, per ipsum manifestantur.

Cum de felicitatis definitione Aristoteles disserat, eamque inuenire studeat: non sine causa principiorum mentionem facit, sed admodum apte & opportunè. nam definitio quoque principium est, atque ideo de ipsa propter quid sit, minimè est requirendū: sed satis esse debet, si bene quod sit, fuerit explicatū: quippe cum in scientiis quoque non solū effata ea, quæ ἀξιωματικά, quali auctorameta dixeris,

d.j. &

Eustratii in Moraliū Arist.

no diffinitioes volu
in intelligendu est, sed
propositiones, que
tribuitur ex diffinitio
nibus et
diffinitio

* οτι οσα
ματριχου δια
σαου ορ. i. cu
corpus tripli
citer metiri li
ceat.
* συμειον.

& αιτηματα, id est postulata appellantur, verumetiam definitiones inter principia constituatur. sicut in geometria punctum esse dicimus, cuius nulla pars est: & lineam, longitudinem absque latitudine: & deinceps reliqua. & nunquam, propter quid sint, de ipsis neque inquiri, neque assignari consuevit: siq; aliqua ratio in confirmationem ipsorum adducta fuerit, ea quod sint, non cur sint, confirmat. Quemadmodum cum propositionem eam sumimus, quae inquit: id quod terminat, vna dimensione ab eo deficit, quod terminatur: & item illam * corpus cum trifariam dimetiatur, a superficie terminatum est: duas igitur solummodo habet dimensiones superficies, quippe quae vna dimensione, id est profunditate sit minor quam corpus, longitudine tantum ac latitudine praedita: linea rursus, quia superficiem terminat, longitudinem solummodo necessario habebit: atq; ita demum * punctum sine vlla dimensione indiuisibile euadet, eo quod lineae, quae solam habet dimensionem, terminus est. scias tamen in his nullam esse demonstrationem, quae, propter quid sint, ostendat, sed tantummodo, quod sint. atque hic est alius confirmandorum principiorum modus, ab illis quos modo commemorauit, diuersus, hoc est ab inductione, & sensu, & assuetudine. fit enim interdum, vt definitionem quae demonstratio. nis principiu est, ratiocinando etiam probemus: quia est definiti definitio: quod sit tamen, non cur sit, demonstramus, verbi causa, in duobus contrariis quae sub eodem genere sunt, si quis alterius definitionem sumpserit, contrariam esse alterius ostendet: vt in albo & nigro. si albus color est qui visionem disgregat ac diffundit, niger erit qui congregabit ac colliget. adde quod omnes etiam sigillatim partes quae constituunt definitionem, confirmare possumus, atq; ita ostendere totam ipsam in subiecto inesse: non tamen vllam ex ipsis propter quid sint, sed quod sint, demonstrabimus. id quod Aristotele hic quoq; in felicitatis definitione fecisse perspicuum est. eam enim esse dixit primum animae rationalis: deinde non vim & facultatem, sed operationem: tum ex virtute: postremo in vita perfecta: atq; ita partibus singulis declaratis, ex earum compositione totam definitionem absoluit. quia vero diuersis modis virtutum cognitio nobis comparatur: ideo singula eo modo esse tractanda, inquit, quo suapte natura venire in cognitionem nostram possunt: operamq; adhibendam ac diligentiam, vt bene definiantur, hoc est proprio vniciq; modo. vt vero magis adhuc ad principiorum perceptionem nos incitet, subiungit: [V I D E T V R enim principiu plus quam dimidium totius esse] perinde ac si quis principiorum breuitatem in verbis spectans miretur, quo modo in speculationibus habere tam magnam vim possint, ita infert: ne spectes, inquit, principiorum in verbis breuitatem, sed vim eorum considera: quippe quae totam considerationis vim demonstrationibus impertiantur: adeo vt plus quam dimidium ipsa sint: rationes vero ac demonstrationes reliqui vice fungantur: sintq; ipsa quae vna cum demonstrationibus, ea quae in dubiu veniunt, manifestent. Nam demonstrationes propria vim atq; efficaciam a principiis habent: vt principia muneratione ac certaminis praefecto, vnde origo certaminis est, id est causae effectrici: demonstrationes autem certantibus comparari merito possint. id quod a Platone factum est.

De dictorum antiquorum cum vera felicitate consensu, ac de triplici bono ad felicitatem necessario. Cap. VIII.

Considerandumq; est de ipsa non solum ex conclusione, exq; iis quibus ratio constat, verumetiam ex iis quae de ipsa dicuntur: cum vero enim consonant omnia, quae in re insunt: a falso autem cito dissonant ac discrepant.

* τω δε φανει ταυτη δεσ. i. repente uerum dissentit a falso.

Cum a felicitatis definitione ad comunem orationem de principiis transiisset: redit rursus ad id principium quod felicitatem definiendo constituerat. quia autem ex multis ratiocinando ipsam collegit, quod sit tamen, non propter quid sit, ostendendo: nunc considerandum esse, inquit, de ipsa, an accommodata eius definitio data sit: non ex conclusione tantum quae & principium & definitio est, & ex iis ex quibus ratio constat, id est ex propositionibus, ex quibus demonstratio ipsius composita est: verumetiam ad certiore cognitionem ex iis quae de ipsa & a viris philosophis, & ab aliis multis dicuntur. vt si omnia inter se consenserint, & logicae contemplationis consequutio, & ea quae omnes de ipsa dixerint: veram esse eius definitionem manifestum sit. * veritas enim in oratione idem est, quod in re essentia. Quando igitur ea quae in re insunt, cum illis quae de ipsa re dicuntur, consenserint: perspicuum erit veram esse orationem: sicut cum falsa est oratio, a veritate rei quae non conuenit cum iis quae dicuntur, cito redargui consuevit.

* ο γαρ ει τω λογω η αληθεια η φησιν οτι η ομαλη εστι, quod omnia quae dicuntur uere de aliqua re, concordant cum omni bus his, quae uere compe tunt tui rei.

Cum igitur bona in tres partes distributa sint, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus dicantur: quae circa animam sunt, maxime proprie, ac maxime bona appellamus: actiones autem & operationes animales circa

circa animam statuimus. Quare ex hac opinione quæ antiqua est, & à philosophis concessa, recte hoc diceretur.

Posteaquam felicitatem esse animæ operationem ex virtute definiuit: vult hoc his, quæ nunc dicit, recte fuisse positum ostendere: sumitq; illud à veteribus philosophis concessum, tria esse quæ apud nos sunt bona, animæ, corporis, & externa: & ea quæ sunt animæ, maximè propriè, ac maximè bona omnium dici. nam si anima corpore atq; externis rebus præstantior est & excellentior: bona quoq; eius omnium tam corporis, quàm externorū præstantissima sint, necesse est. actiones verò & animales operationes, cum neq; corporis, neq; externa sint, esse animæ bona ab omnibus conceduntur: atque inde philosophantium consensu, felicitatem esse ex bonis animæ colligitur.

10 vt ratio talis euadat: bonæ actiones & operationes sub actiones & operationes simpliciter reducuntur: omnes autem actiones & operationes animæ sunt: bonæ igitur actiones & operationes animæ sunt. bene igitur felicitatem esse animæ operationem assumptum est.

Recte etiam constitutum fuit, actiones quasdam & operationes finem ipsum dici: ita enim ex bonis animæ sunt, non externis.

Bene, inquit, dictum fuit operationes & actiones, animæ esse, neque inter corporis, neque inter externa bona connumerari: neq; solum hoc, verum etiam illud recte, actiones quasdam & operationes finem ipsum dici. ita enim efficitur, vt finis ex animæ bonis, non corporis, aut externis sit. nam si finis nihil est aliud, q̄ actiones & operationes, omnes verò actiones & operationes animæ sunt: finis profectò ex animæ bonis erit. hoc autem ab eo, quod superius dixit, in eo differt, quòd superius bene dictum esse, animæ operationem esse felicitatem asseruit: hic operationes & actiones esse finem recte dici affirmat. [Q V A S D A M] verò iccirco adiunxit, quia non omnes absolutè actiones & operationes: sed qualitate quadam affectæ, id est ex virtute, & bonæ, finis est.

20

Consentit etiam cum ratione hac illud, quòd aiunt, bene viuere, ac bene agere felicè. ferè enim bona quædam vita, & bona actio, felicitas dicitur.

Posteaquam ex philosophorum sententia rationem hanc confirmauit Aristoteles: ex communiore hominum consensu adhuc comprobatur: qui eiusmodi est, vt bene viuere, ac bene agere felicem dicant: quæ vtraque operationes & actiones præ se ferunt, quæ sunt animæ, sicut dictum est. ita vt hoc quoq; cum felicitatis definitione conueniat [F E R E] autem * cautione quadam philosophica appositum est. fieri enim potest, vt nonnulli, bonam vitam, bonamq; actionem esse felicitatem negent: asserantq; aliud quippiam ex his euentibus ac manifestis, vt voluptatem, vt diuitias, atq; huiuscemodi aliud ipsam esse. Quia tamen à plerisq; bona vita, bonaq; actio esse dicitur: credendum est: ac vitam bonam, laudabilesque actiones esse felicitatem asserendum.

30

Videntur autè omnia quæ circa felicitatē inquiruntur, inesse huic, quod à nobis dictum est. aliis enim virtus, aliis prudētia, nonnullis sapiētia, quædam esse felicitas videtur: quibusdā hæc, aut aliquid ex his cum voluptate, vel non sine voluptate. sunt etiam qui simul externam prosperitatē assumant.

40 Ea quæ inquiruntur, appellat ea quæ de felicitate homines opinantur: eo quòd nō omnes idem, sed alij hoc, alij illud existiment ac dicant: nam si omnes idem dicerēt, non esset inquisitū id quod dicitur, sed concessum, ac communi ratione intellectum. quoniam verò alius hoc, alius illud asserit, inquisita appellantur iccirco, quia inter se dissentiunt ac discrepant, atque ideo indigent inquisitione. quæ licet inter se diuersa sint, insunt tamen omnia in eo quod dictum est: quemadmodum declarabimus. nam quia id quod dictum est, erat illud, felicitatem animæ operationem, ex virtute esse: siue aliquis virtutem absolutè, siue prudentiam, siue sapientiam aliquam, siue hæc omnia, aut aliquid ex his cum voluptate eam esse dixerit, omnia definitioni huic cōsentanea reperiuntur: quippe cū & omnia hæc animæ bona, & singula, animæ virtutes sint. inesse igitur in oratione, quæ inquit, animæ operationem ex virtute esse felicitatem, omnia hæc videntur: nisi q̄ hæc omnia habitus sunt, definitio operationem cōtinet, quæ ex habitu virtutis proficiscitur. nam voluptas eum, qui suæ sibi probitatis est conscius, seq; bene, honesteq; agere sentit, necessario consequitur. si enim propterea quòd est, vnusquisq; lætatur, voluptateq; afficitur, essentia ipsa fruens, quam natura singula appetunt: quanto magis propterea quòd bene est, lætari debebit, cum bene esse quàm absolutè esse expetibilius sit: q̄ verò dixit, quæ circa felicitatem, non quæ de felicitate inquiruntur: neq; id carere significatione prorsus videtur: ostendit enim eos qui hæc dicunt, substantiā eius minime declarare, sed quæ circa ipsam sunt, tantummodo exponere: quæ vel cutē, vt ita

d.ij. dicam,

* δι' εὐλαίας
βίαν φιλο-
σοφου.

inquisitū
concessū.

quomodo voluptas
necessario consequi-
tur operationem
quæ ex virtute est.

circa, quare positū
expēditur.

Eustratii in Moraliū Arist.

* ἢ πρὸς ἀν-
τιὼ ἐπι πο-
λαίοτορον ἔ-
χοντα .i. eius
superficiē tan-
tū attingētia.

dicam, supernè attingunt, * vel sublimius etiam circum ipsam volitant. [S V N T etiam, inquit, qui simul externam prosperitatem assumant.] hoc non ita inquit, ut in definitione ipsum quoque assumptum existimemus: sed quoniam etiam isti rationi iam dictæ non aduersantur: quippe qui antedicta quidem accipiant, cum ipsis tamen externam quoque prosperitatem quasi supplementum quoddam adiungant: ipsa enim interdum foelix ad operationes quasdam adiutrice indiget.

Atque ex his alia multi & antiqui, alia pauci & illustres viri dicunt: quos sanè aberrare tota via utrosque minimè: sed in vno saltem aliquo, vel in plerisque assequi veritatem verisimile est.

Ex his quæ dicta sunt, inquit, de foelicitate alia multi & antiqui, alia pauci & illustres viri dixe- 10 re. illis ob vetustatem, his ob claritatem, utpote sapientibus reuerentia est exhibenda. neque hos igitur, neq; illos absolute in iis quæ dicunt, aberrare ratio vlla cõcederet: sed in vno saltem aliquo, vel in plerisque assequi veritatē, cum [I N vno saltem] dixisset, postea quasi eos viros reueritus ef- set, si tum multi & veteres, tum pauci & sapientes in vno solummodo de foelicitate assequuti ve- ritatem dicerentur [Y E L in plerisque;] statim subiūxit: id quod de talibus ac tantis viris dici par est.

Cum illis sanè, qui dicunt omnem virtutem, vel quandam eam esse, no- 20 stra consentit oratio: quippe cum huius sit operatio secundum virtutem. interest tamen non parum fortasse in possessionēne an in vsu, & in habitu, item an in operatione esse optimum existimemus.

Qui foelicitatem, inquit, virtutem esse affirmant, conuenientia quidem rationi eius iam assi- gnata dicunt, quippe cum foelicitas operatio ex virtute definiatur: differentia tamen non parua est in possessione an in vsu, item in habitu, an in operatione optimum censeatur. vsus enim & possessio de instrumentis, & siquid his proportionē respondet, dici consuevit: habitus verò & o- peratio de qualitatibus, quæ in aliqua re cõsiderata eam perficiunt. exempli causa, diuitiæ & sup- pellex, * artium item instrumēta in possessione eorum qui ea habent, esse dicuntur: vnde uti ipsis ad res necessarias oportet, ne frustra esse possessio illa arguatur. Ars verò, & scientia, & virtus, ha- bitus animæ sunt, quæ in ipsa tanquam in subiecto insunt: idque in quo insunt, perficiunt. iccirco ne frustra habere habitus videamur, ex ipsis quoque operationes proferendæ sunt. sicut enim non 30 apparentis thesauri vana omnis possessio est: ita habitus bonus, nisi operetur, inanis existimari merito potest.

Fieri enim potest, ut habitus licet adsit, nullum tamen bonum efficiat: id quod in dormiente, vel alio aliquo modo manente ocioso homine eue- nit. ut operatio autem nihil boni agat, non datur. aget enim necessario, & 40 benè etiam aget.

Habitus, & quæ ex ipso prouenit, operationis differentiam hic non parua ostendit: siquidem ille quanuis in subiecto aliquo sit, potest nullum bonum efficere, ut in dormiente fabro aut gram- matico, aut geometra, aut eo etiam qui vel morbo aliquo, vel occupatione impeditur, quo minis 40 artis aut scientiæ continuare operationem possit: at ut operatio habitui conueniens officium non exequatur, fieri omnino nequit. Quemadmodum verò in aliis habitus, eorumque operationibus, ita etiam in virtute fit. aget enim necessario qui secundum virtutem operatur: & benè etiam aget. ex bono siquidem habitu bonam esse etiam operationem necesse est.

Sicut autem in Olympiis non pulcherrimi, & robustissimi coronantur: sed qui decertant: ex his enim nonnulli vincunt: sic ex honestis probisque hominibus in vita, illi qui rectè agunt, compotes fiunt.

Idem adhuc comparatione confirmat: hoc est rectè dictum fuisse animæ operationem, non ha- bitum esse foelicitatem. sicut enim, inquit, in certaminibus exercitatoriis quidam sunt pulcherrimi 50 & robustissimi, sed non ob id tamen coronantur, nisi etiā certent, viresq; suas operibus ostendant: certantium autem sunt coronæ, cum aduersariis superiores euaserint: ita in vita quoque cum multi sunt fortasse honesti ac probi viri, qui rectè agunt, operibusq; habitum manifestant: ij compotes efficiuntur: * id est gloriæ, laudis, ipsiusq; beatitudinis capaces, atq; assequutores fiunt. Olympia verò erant certamina, quæ in honorem Iouis Olympij in Arcadia, [seu Helide] celebrabantur.

Estq; ipsorum vita suauius ac iucunda. lætari enim ex affectionibus animæ est * vnicuiq; aut id est iucundū, ad quod spectando talis rei studiosus quis- 60 piam

multi, quia nō omnino
vna est forma, quā
populi multi prae-
sent. antiqui, quia
proxime ad primor-
dia rerum accube-
runt, et ad naturā
ipsam

possessio et usus proprie
dicuntur et * ἢ τὰ τῆς
τῆς ἐξ ἑρ-
ναζι. ἢ τῆς
bitus et ac
tis animi .i. artibus mini-
strantia. uet.
ris.

* ἦτοι ἢ πο-
ροὶ δόξης ἢ
μακαρίότη-
τος .i. glorio-
si & beati red-
duntur.

* ἐκάστω δὲ

piam dicitur: vt equus equorum, spectaculum spectaculorū studioso : eodē modo & iustitiæ amatori iusta: & in vniuersum virtutis studioso virtus.

ἐστὶν ἡδὺ
πρὸς ὃ λέγε-
ται φιλοτο-
ῦτος.
* ὁ πόσιον τὸ
ἐστὶν.

*inquiritur ab
hoc loco qua
vis nā sit fe-
licitas, ut prop-
ter quid talis.*

Cum satis quod sit, & quid sit fœlicitas, demonstrarit: nunc ad reliquas duas quæstiones descēdit: vultq; ostendere quænam insint ipsi, & propter quid insint, * id est qualisnam sit, & quam ob causam eiusmodi sit. quæ vero inesse ipsi inquit, sunt hæc: suauissimum, optimū, & pulcherrimum. atque id ex veterū opinione. Si quid enim fœlicitatem esse vnusquisque dixit, cum voluptate esse dixit, vel non sine voluptate, cum voluptate, cum tanquā partem etiam ipsam fœlicitatem vnā cum aliis accipit: non sine voluptate, cum voluptatem aliquid ex consequentibus fœlicitatem appellat. hæc verò quæstiones quale aliquid sit, & propter quid sit, minimè à se mutuo separatæ sunt, sed inter se quidem simul explicant, assignata enim causa cur aliquid alicui insit, simul etiam quod insit, & propter quid insit, declaratur. vt autem demonstrationem constituat, ab vniuersaliori communiōriq; incipit, atq; ita ad propositum orationem deducit. [vnicuiq; enim, inquit, id est iucundum, ad quod spectādo talis rei studiosus dicitur] id est φιλοτοιοῦτος, quasi talicolam, id est taliū rerum cupidū appelles: vt * equicola appellatur, qui equis studet: & huic iucundi equi sunt. * spectaculicolam, qui spectaculis studet, eisq; delectatur: & huic simili modo sunt iucunda spectacula. * vinicola item qui vinum amat: huicque vinū iucundum est. sapienticola, id est philosophus qui sapientiā colit: & huic quoque proculdubio sapientia est iucunda ac suavis. atque hoc modo cum vniuersale, id est maiorem ratiocinationis propositionem inductione comprobavit, ad propositū afferendum * descendit: eodem modo, inquiring, etiam iusta, & omnino quæ ex virtute qualibet proueniunt * virtuticolæ, id est virtutis studioso esse iucunda: nam studiosus virtutis ad virtutes spectando, earumq; actiones, talis rei studiosus dicitur. vnicuiq; autē iucunda sunt ea, ad quæ spectando talis rei studiosus dicitur. studioso igitur quoq; virtutis, virtutes, earūq; actiones iucundæ sunt: adeo vt vel si alios etiā talia agentes videat vel audiat, videndo atq; audiendo delectetur: vel si ipse agat, iucunditate etiam maiore afficiatur. Quia præterea fœlicitas animæ operatio ex virtute definita est, fœlix cum voluptate operabitur: lætatemque animum habebit iis quæ ex virtute agat. nihil enim aliud esse quod lætetur, voluptateque afficiatur, nisi animam manifestum est.

* Apud plerosque verò iucunda inter se pugnant, propterea quod eiusmodi natura minimè sunt: sed quæ studiosis honestatis sunt iucunda, ea natura iucunda sunt, ac voluptuosa: tales autem sunt actiones, quæ ex virtute proueniunt.

ταλικωτι.
* Φίλυπος
* Φιλόθω-
ρος.
* Φίλοιθ.
* κατάντα.
* Φιλαρέτω.

Quoniam in vita voluptates multæ sunt, & iucunda diuersa ex quibus voluptates fiunt: & alia ex se iucunditatem habent, alia * ad aliquid spectando: vt sapientia & virtus earumq; operationes per se iucundæ sunt: licet nonnulli sint, qui ex iudicij deprauatione ea non ament: equus verò, spectaculum, vinum, piscis, atq; huiusmodi cætera per se quidem & natura iucunda minimè sunt, sed illis tantum, qui talium rerum sunt amatores, videntur iucunda: iccirco Aristoteles hic ea quæ per se & natura sunt iucunda, ab aliis quæ non sunt huiusmodi, distinguens, ita inquit: plerique enim, id est vulgus, ea quæ sibi iucunda sunt, natura esse iucunda arbitrantur, ea inter se etiam pugnantia habent: quippe cum alius * dulcia amet, * alius salsa, hic equos, ille labores: hic splendidis, ille squalidioribus indumentis delectetur: nonnulli vini dulcis, alij austeri potionem affectent: vt hinc pateat non esse hæc natura iucunda, sed illis solummodo, qui ita sunt affecti. illa verò natura sunt iucunda, quibus * honestatis verè studiosi, quos φιλοκάλης, id est honesticolas, studiososq; honestatis vocat, delectantur: cuiusmodi virtutis actiones sunt. & si quidam errantes eas nō admittunt, Quod verò naturā iucundæ sint, ex iudicio manifestum est. His enim qui rectè sentiūt, iudicantq; ac secundum rationem viuunt, hæc iucundæ sunt: Quæ verò aliter iucunda sunt, sensu iudicantur, sensumq; oblectant. illa propterea quod natura eiusmodi sunt, quemadmodum iudicantur: cōsentientes inter se ac concordēs rectè iudicantes habent: hæc dissentientes, & sæpe etiam repugnantes: eo quod natura talia minimè sunt, sed quantum ad illos spectat, qui iudicant: qui cum irrationalibus facultatibus in iudicando vtantur: irrationalibus quoque appetitionibus, irrationalique imaginatione ad ea quæ natura minimè sunt iucunda, ferri ac trahi consueuerunt. Quare quoniā natura sunt iucundæ virtutis actiones, & studiosis virtutis, & per se iucundæ sunt.

* τοῖς μέρει
πολλοῖς τὰ
ἡδύα μάχε-
ται. i. apud
vulgus.

* πρὸς τι.

* Φιλόγλυ-
κθ.
* Φίλαλμος
* Φιλόκαλοι

Ipsorum autem vita, voluptate quasi appendice aliqua minimè indiget: sed in se eam habet.

Aduersus eos qui dicunt non sine voluptate esse posse fœlicitatem, oratio hæc est. nam qui ita dicunt, * videntur significare voluptatē quasi appendicem quandā fœlici adesse oportere: id quod d. iij. falsum

* ἐμφάλει

Eustratii in Moraliū Arist.

ἡδονὴ ὡς τι falsum est. siquidem felix cum id quod verè & secundum naturam iucundum est, amet atque appetat: id agit, atque exercet.

ἕσχαρ. signifi- Præterea enim quæ dicta sunt, qui bonis actionibus non delectatur, bonus minimè est. neque enim vel iustum quempiam dixeris, qui iustè agendo non delectetur: vel liberalem, qui liberalibus actionibus non gaudeat: & in aliis simili modo.

Idem probat. quis enim bonum & fœlicem dicat eum, qui bonis actionibus non delectetur? verbi causa, si aliquis vel iustè agens ex iusta actione voluptatem non percipiat: vel liberalitate utens ob id non gaudeat: id quod in ceteris virtutibus considerari etiam potest.

Quòd si ita est: actiones secundum virtutem per se iucundæ sunt:

Concludit id quod dictum est: non esse fœlicitatis * appendicem voluptatem, sed actiones ex virtute ex se sese iucundas. qui enim laudabiles aliquos habitus possidet, operaturque secundum illos, propriis operationibus delectatur: utpote amator virtutis, qui quasi re amata perfruatur. Quinetiam cum aliquis fortiter aliquid operando, labores maximos subit, doloresque sustinet: in eo quoque voluptatem capit: propterea, quòd dolores laboresque omnes boni, honestique exequutio superat. adde etiam quòd si contingat, ut fortiter agendo aliquis ad mortem ipsam impellatur, modo pro honestate ac virtute periculum sit: mortem gloriosam ignobili vitæ semper anteponet. * Cum igitur in virtutis actionibus natura insita sit voluptas, quo pacto quis eam extrin-

secus annexam esse quasi appendicem virtutis dicat: & non potius in eadem substantia ac natura coniunctam esse affirmet?

Quin etiam bonæ & honestæ: atque vnumquodque horum maximè. si modo de ipsis probus benè iudicat: iudicat autem, ut diximus.

Non solum, inquit, virtutis actiones ex se iucundæ sunt: * ut quasi in eadem substantia insitam habeant voluptatem, sed bonæ quoque & honestæ: ut bonum & honestum vnà cum iucundo naturam earum expleat. Atque vnumquodque horum non mediocriter, sed maximè ipsis inest. Hoc ex eo, qui iudicat, esse manifestum potest. probus enim cum sit, qui iudicat, de ipsis rectum rationis iudicium habet: atque ita fit, ut virtutis actiones, quia ab eo iucundissimæ, optimæ, ac pulcherrimæ iudicantur, ut dictum est: tales etiam necessario sint: alioqui bonus esset malus: & rectus peruersus: quod est absurdum.

Optima igitur, pulcherrima, & iucundissima res est fœlicitas: neque distincta hæc sunt: sicut Deliacum illud epigramma præscribit:

Si valet, optima: si est iustus, pulcherrima res est:

Iucundissima, si quis quod amat, potitur:

omnia enim hæc operationibus secundum virtutem insunt:

Posteaquam fœlicitatem animæ operationem ex virtute esse definiuit, operationesque ex virtute & actiones optimas, pulcherrimas, & iucundissimas esse demonstravit: nunc subiungendo, non solum iucundissimum, verum etiam optimum, & pulcherrimum fœlicitati inesse concludit. & aduerte, quomodo vnà cum eo, quòd quid sit fœlicitas, cognoscimus, quænam etiam ipsi insint, & propter quid insint, habemus: atque id cõuenienti ex causa. Obiter autem Deliacum epigramma damnat. Delus enim insula est, vbi templum & oraculum Apollinis inerat, in quo epigramma hoc fuerat inscriptum: quod pulcherrimum, iucundissimū, & optimum separare inter se videtur: illud iustitiæ: hoc sanitati: aliud consequutioni rei amatae ascribens, postquam igitur is hæc omnia fœlicitati, quæ vna res est, inesse ostendit. propterea, inquit, nequaquam hæc inter se sunt distincta, ut epigramma quod in Delo erat præscribit: sed vnita omnia inter se sunt, quippe cum omnia inesse in operationibus secundum virtutem reperiantur.

Has autem, aut vnã ex his, quæ optima sit, fœlicitatē esse affirmamus.

Virtutes cum optimæ in habitibus sint, optimū in se habent: cum à probis viris cum voluptate eligantur, atque exerceantur, suauissimum ac iucundissimum: cum pulchritudo ipsis insit, ut vitis turpitudine: sicut turpissima sunt vitia, eorumque actiones, ita virtutes earumque actiones pulcherrimæ sint, necesse est. est igitur fœlicitas vel simul omnes secundum virtutes operationes: vel si vnã solummodo aliquis eam esse dicat, vnã ea proculdubio optima omnium erit: quæ inter omnes alias pulcherrimas, optimas, & iucundissimas operationes excellet: atque hæc ea esset quæ

* αὐτὴ δ' ἅρ

* ἡδονῶν

* ἡδονῶν τὸν
τὴν γενεῶν
τὴν τῶ κατ'
ἀρετῶν πρὸς
ἕσχαρ. σὺν
ἀρετῶν. i. cū
igitur in ipsa
generatiōe
actionū, quæ se
cundū virtutē
sunt, simul in-
sit voluptas.
sic fere uet.
interp.

* ὡς ὄντιον.
δὴς αὐταίς
ἐν ἀρετῶν
σὰρ κεντὴ
μὲν αὐτῶν ἡ-
δονῶν.

Librum Primum.

quæ ex vera sapientia ac prudentia prouenit: quæ alias omnes complectitur, ac conseruat.

Videtur tamen etiam ipsa externis bonis, sicut diximus, indigere. fieri enim non potest, vel non facile fit: vt cui necessaria non suppetunt, is bona atque honesta agat.

εἴη ἢ κατὰ
τὴν ἀληθεῖ
φιλοσοφίαν
καὶ φρόνησιν.

bona externa
supra dici

Et si felicitas, inquit, perfecta ex se atque integra est: quandoque tamen externorum bonorum adminiculo indiget. externa autem bona ea vocamus, quæ neque animæ, neque corporis, sed alia quædam præter hæc sunt: vt propinquos, amicos, diuitias, atque id genus cætera quæ *θυραία*, id est forensia quoque iccirco dicuntur, quia foris sunt * à nostra animæ scilicet, & corporis substantia aliena: quibus sanè felicitas non sui causa indiget, sed od subiectas res in quibus *ciuilis versari* confuevit: quæ disponi ac perfici sine pecuniario subsidio non possunt. nihilominus quoque in multis domestici & amici, ministri etiam quandoque & serui conferunt. nam si felicitas sui causa externis indigeret bonis, rebus longe se deterioribus indigeret: id quod absurdum est, sed subiectæ res sunt, quibus diuitiæ aliorumque externorum suppeditatio necessaria est: [quippe cum eas vel nullo modo, vel difficulter sine horum aliquo exequi valeamus] verbi causa, si bellum contra hostes est suscipiendum, [neesse omnino est vt pecuniæ suppetant: quibus tum peditum, tum equitum & armorum omnium copiam, & quicquid aliud ad bellum necessarium est, comparemus] si * prælium item nauale nobis est faciendum [biremibus, triremibus, quinquereuibibus atque huiusmodi nauibus prorsus indigemus] atque ita omnem externorum bonorum necessitatem subiectæ res faciunt: sicut dictum est.

* ὅτι πέντες
εἶναι τῆς ἐσθίας
καὶ ἡμῶν ἡγῶν
καὶ τῆς ψυχῆς,
καὶ τῆς σώματος.

* ἢ ναυμαχίαν κροῖῆσαι.

Multa etenim & per amicos, & diuitias, & ciuilem potentiam quasi per instrumenta quædam aguntur.

in corpore
materia

Idem adhuc amplius confirmat: nam sicut in artibus licet vnusquisque artifex in animo habitum, in corpore naturalia instrumenta habeat: indiget tamen instrumentis etiã extrinsecus, quibus subiectam materiam commodè tractare atque exercere valeat: quæ quidem rationem eorum habent, sine quibus esse aliquid non potest: ita quoque, in felicitate est. probus vir in animo quidem habet virtutum habitus, habet item corpus quod aptè ac promptè ad bonos habitus in operatione deducendos inseruit: sæpenumerò tamen externis quoque; tanquam instrumentis ad operum executiones indiget, sine quibus subiecta materia * formationem illam admittere non potest.

* ὁργασίαν.

Quibusdam verò priuati nonnulli, vt nobilitate, bona prole, pulchritudine, beatitudinem maculant. non enim felicitatis admodum compos ille est, qui vel specie prorsus deformis, vel genere ignobilis, vel solitarius est, ac prole carens.

Quæ nunc connumerauit, non sunt eiusmodi, vt felici ad habitus depromendos faciãt: sed ita solummodo conferunt, vt notam nullam ac maculam inuri beatitudini eius permittãt. pulchritudine sanè opus ipsi est ad decorem & dignitatem: quippe cum hominum animi naturã soleant ea quæ iucunda visu sunt, amore quodam prosequi, & nescio quomodo erga formosos aspectu affici:

pulchritudo quæ homini ciuili necessaria.

vt ex eo vel maximè omnium quæ ad ciuilem spectant. pulchritudo conferre videatur, ad retinendam in fide subditam multitudinem. formæ enim dignitate, ac pulchritudinis decore illectus populus ad spectaculum principis concurrat. sed & nobilitatem generis * venerari, sicut econtrario ignobilitatem contemnere consueuimus. bonorum item filiorum procreationem laudamus: si quis liberos * benè & animo & corpore affectos habeat: qui natura ad bona apti sint, eaque appetant, atque in laude dignis studiis versentur. aliquando etiam gratias habere parenti solemus, eo quod horum bonorum ciuitati auctor extiterit: vt non solum hoc in gloriam eius redundet, verum etiã ad beneuolentiam ciuium erga ipsum augendam faciat. hæc igitur omnia, cum adsunt, felici honorem ac beatitudinem augent: cum absunt, maculam quandam ac labem ea in parte afferre confucunt. nam si quis specie deformis admodum sit, inspicientibus quasi * inauspicatus infaustusque

* τιμητικῶς
καὶ
ὁμολογητῶς
ψυχῆς.

* δυσάντητος.

occurrit, minimeque animo esse bonus creditur: cum plerique exteriorem corporis speciem oculi animi signum esse iudicent. si item genere ignobilis sit aliquis, vituperabilis ea in parte ob generis turpitudinem videtur: præteritaque ignobilitas præsentem vel etiam futuram gloriam offuscat: quod ciues posteriora præclara facta ad priora generis dedecora reducant. natura enim comparatum est, vt multitudo vituperandi studiosa admodum sit, criminationibusque gaudeat. si præterea, sicut ciuilius mos est, vxotem aliquis duxerit, maneatque solitarius ac liberis carens: vituperabilis etiam is apud ciues suos est.

bonorum filiorum
parenti gratis
publice habent.

multitudo
vituperandi
ciuium.

Nec minus etiã fortasse, si alicui pessimi filij fuerit, aut boni mortui sint.

Eustratii in Moraliū Arist.

Opprobrium quidem est liberis carere: si tamen quis liberos habeat, qui mali sint, vitiisque excellant, maius adhuc malum est [quippe cum plerique soleant patri filiorum improbitatem ascribere] si autem sint boni, & mortui fuerint, dedecus quidem parenti nullum cōciliabunt (mortis enim filiorum causa esse nullo modo potuit) non paruum mœrorem tamen afferent: eo quod is liberos amiserit, rem profecto quæ ab omnibus expetitur ac desideratur: quæ cū amittitur, voluptatem fœlici homini quæ ex bonis operationibus prouenit, interturbat. [Quauis mœrore eo interdum operationes quoque impediri consueuerint.]

Videtur igitur, vt diximus, tali etiam prosperitate fœlicitas indigere. Vnde nonnulli idem eam cum bona fortuna, alij cum virtute esse dicunt.

Aliud rursus de fœlicitate inquit: vnde nam nobis eueniat: nam quia non est ex iis quæ naturaliter consequuntur: ex natura non esse eam patet. igitur diuinitusne hominibus exhibeatur, an electione ac studio acquiri possit, an fortuito contingat, perpendere cum velit, * prius orationem connectit: vt inter se partes omnes cohæreant, præcedentia resumens, ac sequentia subiungens. atque ita inquit: [videtur, sicut iam dictum est, antedicta etiam * prosperitate fœlicitas indigere,] id est diuitiis, amicis, ac reliquis quæ superius connumerata sunt. quia vero hæc non in nostra sita sunt potestate, sed extrinsecus adueniunt, vt incerta causa eorum sit: accirco nonnulli fortunæ ea ascribere: atque inde fœlicitatem, id est *δὲ δαιμονίαν*, idem cum bona fortuna esse dixerunt, quæ *δύτυχλον* Cræci appellant, iunxeruntque cum externis rebus mentem nostram ac cogitationem: quippe quæ bene exequi officia sua nisi fortuito non posset. sunt qui virtutem quoque esse fœlicitatem propterea opinati sint, quia eam esse operationem ex virtute animaduenterunt: sed idem hi cum fine & perfectione id quod ad finem ducit, esse existimarunt.

* σωἀπὶ τὸν λόγον αὐτὸν πρὸς ἑαυτὸν, καὶ σωχίζει. * δυνάμεις quæ uox proprie significat prosperū successum alicuius dici.

De modo assequendæ fœlicitatis.

Cap: IX.

Vnde etiam dubitatur, vtrum disciplina, an assuetudine, an alia quapiam exercitatione acquiri possit: an ex aliqua diuina sorte, an ex fortuna proueniat.

Diuersitas, inquit, sententiarum de fœlicitate facit, vt dubitemus, vtrum ea rationali aliqua disciplina comparetur: an assuescendo in actionibus secundum virtutem: an aliqua alia exercitatione, dum in bonis operibus, licet laborem corpori nostro atque afflictionem præbeant, patienter perseueramus: an diuinitus hominibus exhibeatur: an fortuna cueniat. nam si acquiri vel disciplina vel assuetudine vel exercitatione potest, in nobis sita est: insudandumque nobis est ac studendum, vt ad id quod sumus, benè etiam esse valeamus: ne si benè esse non acquisiuerimus, miserè semper vitam postea traducamus. Si verò Deus est qui eam nobis exhibet, precibus ac supplicationibus vacare, ad ipsumque auctorem mentem animūque intendere: vt qui nobis dedit debemus, vt essemus, idem vt bene simus, etiā concedat. Quod si vtrisque opus est & nostro studio, & diuino auxilio, vtraque præstare nos conuenit: * & quod in nobis est facere, & à Deo fauorem atque auxiliū implorare. sed si fortuna est fœlicitatis causa, eius arbitrio omnia committenda sunt.

* αὐτὸς τὸ ἡμέτερον καὶ ταβάνεαδζ. i. quod nostrū est, ceu fundamentū iacere.

Si tamen aliquod aliud est à diis hominibus exhibitum donum, verisimile est fœlicitatem quoque à diis exhiberi: ac tantò magis, quantò ipsa omnium humanarum rerum optima est.

Cum causam inquisiuerit vnde hominibus fœlicitas adueniat: consentaneum esse, inquit, vt a Deo exhibeatur. nam cum multa à Deo hominibus dona dentur, eorumque omnium fœlicitas optima sit: qui fieri potest, vt ea inde non emanet? ac tanto magis, quāto ipsa omnia humana bona antecedunt esse enim, viuere, & operari, à Deo est hominibus elargitum: vt benè autē omnia hæc fiāt, ex qua alia causa, quā à Deo proueniet? quippe cum benè esse quā esse absolute longe melius sit: sitque id cuius causa reliqua efficiuntur. nam si benè esse cum sit melius quā absolute esse nō diuinitus datur: aliqua alia * supra Deum causa erit inuenienda, ex qua quod melius est, exhibeatur.

* ἔσαι τις αὐτία ἐπέκεινα.

Sed hoc fortasse ad aliam magis disceptationē spectat. videtur tamen, licet à diis non mittatur, sed vel ex virtute, vel disciplina aliqua, vel exercitatione accedat: ex diuinissimis rebus fœlicitas esse: quippe cum præmium virtutis & finis optimum quoddam ac diuinum, beatumque esse videatur.

Querere, inquit, vnde bonorū suppeditatio hominibus proficiscatur, ad disputationes de prouidentia magis pertinere, theologicaeque contemplationis esse videretur: moralis verò est, de qua

nunc

Librum Primum.

nunc agimus: & quantum ad ipsam spectat, satis sunt, quae de his diximus. Verum si etiam non absolute a Deo hominibus mittitur felicitas, sed aliquid aliud ex his quae commemorauimus ad ipsam consequendam adiuuat, ut virtus, disciplina, & exercitatio: esse tamen diuina quaedam res videtur. Nam ex iis quae a deo hominibus exhibentur, alia absolute a deo nobis * nihil efficientibus proueniunt: alia laborem nostrum, & electionem requirunt: in quibus propositum nostrum ac studium quasi vice* causae fungitur. cuiusmodi sunt, quae in nostra potestate sita esse dicuntur bona: ad quae consequenda cum nos diligentiam omnem ac studium impenderimus, prospera a Deo nobis datur successus. absolute enim atque omnino nullum bonum est, quod a communi omnium causa principium non habeat. Probat autem hic Aristoteles diuinum quid & optimum ac beatum esse felicitatem, ex eo quod praemium virtutis est. cum enim homo multo labore ac studio virtutum habitum adipiscatur, praemium felicitatis habet: quod a quonam alio accipiet, quam ab eo, qui princeps atque auctor omnium bonorum est?

* μηδὲν συμβαλλομένων .i. nihil conferentibus.
* σωαιτίας .i. quasi dicas concausae, ut uertit uetus interpretes.

Estque praeterea quoddam longe commune. disciplina enim quadam ac diligentia acquiri ab omnibus potest, modo ad virtutem consequendam laesi ac manci non fuerint.

Etiam hoc, inquit, felicitati inest, quod est quiddam longe commune: id est eiusmodi quod a multis possideri potest. neque enim aliis adesse potest, aliis minime, sed quicumque ad virtutem manci ac laesi non sunt: id est, qui ex aliquo materiae casu laesam mentem non habent, ut ex vinculo, quo cum corpore vincita est anima, eius quoque operatio, quae secundum naturam est, impediatur. his omnibus, modo diligentiam adhibeant, in bonorumque exercitatione assuescant, comparari felicitas potest. atque haec oratio alacritatem multam ad consequendum bonum illis affert, qui non admodum ignaui ad bona amplectenda ac desides sunt. cognoscunt quippe nemini, modo velit, ac conueniens studium adhibeat, veritam possessionem boni esse. sciendum vero haec esse ex iis quae post questionem, quid sit, inquiri consueuerunt, id est quid inest felicitati, & propter quid inest. inest enim ipsi hoc, quod diuinitus datur: potestque ex virtute & disciplina & diligentia comparari: estque praeterea quiddam valde commune.

Quod si melius est hoc modo, quam ob fortunam felicem unumquemque esse: rem ita se habere consentaneum est. siquidem & ea quae secundum naturam sunt, & ea similiter quae aut ex arte, aut quapiam alia causa & praecipue optima proueniunt: sicut quam pulcherrime fieri potest, ita suapte natura se habent.

Respuit his verbis Aristoteles, ut bonorum humanorum causa fortunae ascribatur. si enim, inquit, melius est hoc modo, id est, ex virtute & disciplina felicem unumquemque esse, quam ex fortuna: rem ita se habere consentaneum est. quoniam ubique quae sunt secundum naturam, sic suapte natura se habent, ut pulcherrime potest. quorum nanque natura effectrix causa est, omnia sic facit, ut fieri possunt optime. atque hoc non in naturalibus solummodo rebus videre licet, sed in illis etiam, quae ex arte, vel quapiam alia causa efficiuntur: quippe cum omnis effectrix causa in iis quoque operatur, bonum affectet: ut quatenus fieri potest, pulcherrima atque optima efficiat: & praecipue si optima ipsa fuerit. optima autem causa eorum quae apud homines fiunt, virtus est, quae arte & natura est melior. Quod si ex ipsa felicitas prouenit, quae animae operatio est secundum virtutem: & ipsa optima ut ars quaedam, & opus ipsius optimum euadet. si etiam rationalem animam optimam esse causam quispiam dicat: neque id * absurdum erit. utraque enim & rationalis anima & virtus, natura & arte praestantiores sunt. aduertendum tamen, in omnibus his quae hic concludit, nullam esse necessitatem, sed conuenientiam solum ac verisimilitudinem, quam subiecta materia postulat: id quod satis superque esse apud eos debet, qui erudite haec quae dicuntur, iudicaturi sunt: diligentiamque in unoquoque genere catenus postulant, quatenus natura rei patitur.

id quod unusquisque agit quomodo optime efficiat.
 rationalis anima et virtus natura et arte praestantiores.

* ἀσύμβαλον * τῇ τύχῃ καὶ τῷ αὐτομάτῳ.
 τὰ αὐτομάτα πρῶτα, .i. τὰ μὴ ἔχοντα ὑπαρξίαν, διορ εἰς πῦν, .i. quae nullo modo subsistunt. ut somnium.

50 Quod vero maximum ac pulcherrimum est, id fortunae committere, valde prauum est.

Si maximum ac pulcherrimum felicitas est, quo modo prauum ac peccatum non esset, si dum eius causam inquirimus, eam pessimam omnium causam ascriberemus? * quae est fortuna & casus. si modo causae etiam dicendae sunt res quae nullo modo subsistunt: sed catenus sunt, quatenus in alterius substantia considerantur.

fortuna et casus sunt improperiae causam dici.

Immo ex ratione ipsa patet, id quod quaeritur, esse enim eam animi quandam

Eustratii in Moraliū Arist.

dam operationem secundum virtutem definitum est.

Cum felicitatis definitionem multis & à priori & à posteriori confirmarit: nunc ea tanquam indubitabili ac certa vitur: ac per eam non esse fortunam felicitatis causam ostendit. nam quia operatio animæ secundum virtutē felicitas definita est, qui fieri potest, vt ea cum ab anima, sit, & secundum virtutem: fortunam habeat causam, & non potius animam, aut virtutem, aut vtraque? operatio enim operantis est operatio. quod vero operatur, illud est operatio, cuius est operatio.

[Q V A N D A M] autem addidit, id est, *ποσάυ τινα*, propterea quod stabilis sit necesse est, ac per totam vitā duret: in vita enim absoluta ac perfecta eam debere esse dixit: quasi stabilitas ipsa qualitas quædam sit. vel fortasse ob pulcherrimum, optimum, ac suauissimum [Q V A N D A M] adiunxit, quæ felicitati inesse demonstrauit: dum post definitionē datam qualisnam ea esset, inquireret.

Ex reliquis verò bonis alia inesse ipsi necesse est: alia adiutricia atq; vtilia instrumentaria naturā sunt.

Quoniam bona humana trifariam distincta sunt, id est animi, corporis, & externa. primum inesse bona animi, deinde corporis necesse est: ne si aliquid horum defuerit, beatitudo, sicut superioris dixit, * maculetur. at externa vtilia sunt solummodo ac tanquam instrumenta adiuuant. quænam verò sint externa, satis superioris declaratum est.

* εὐπαρέστη
.i. labefactetur.

Atque hæc cum iis quæ in principio diximus, consentirent. finem enim ciuiliſ facultatis optimum esse statuebamus. at hæc magnam diligentiam adhibet, vt ciues quodammodo afficiat, bonosque & ad honesta agenda idoneos reddat.

Vt exposita ratio ex toto sibi ipsi consona sit, nullaque ex parte dissentiat ac repugnet, è maxime necessarius est: alioqui nullam fidem eorum, quæ dicuntur, faceret. Quoniam igitur hic Aristoteles ciuilem quandam artē exponit, ac de humano fine statim à principio tractat: primum ipsum esse demonstrauit: deinde quid esset, quidq; ei inesset, ac propter quid, ostendit: postea ex qua etiam causa nobis proueniret, declarauit: non sanè à fortuna: sed à deo, animiq; nostri virtute, & exercitatione, ac disciplina. prius enim quæ virtutis natura sit, perdiscendum, exercendumque nobis in ea est: vt in assuetationibus asperisque rebus, labores subeundo ac sustinendo fortem ac tolerantem animum nobis acquiramus: in voluptatibus corporis suauia in gustu & tactu opportunè deuitando, temperantes efficiamur: in distributionibus ac commerciis æquum seruando iustitiæ assequutores euadamus: in omnibusque his rationem præsidem sectando, regentemque ac disponentem singula, ita vt ea suam dignitatem obtinens nulli inferiori facultati cedat ac succumbat: sanam prudentiam ac sobriam nobis comparemus. Deinde vbi habitum virtutum iam adepti fuerimus, operandum nobis secundum illos per totum vitæ curriculum, & maxime secundum optimum ex illis: nostrisque his honestis operationibus gaudendum est: vt ita demum felices, beatiq; effici valeamus. hæc autem omnia minimè consequi poterimus, nisi Deum propitium, & nobisque tam in discendo quam exercendo & operando adiutorē habuerimus. Cum hucusque Aristoteles rationē felicitatis deduxerit: ea quæ proximè dixit, cum illis quæ in principio dicta sunt consentire ostendit. hoc est, proximam ac continentē felicitatis causam virtutem esse: atque inde ipsam quoque animæ operationem secundum virtutem. dixit enim in principio, ciuiliſ facultatis finem optimum esse. ciuiliſ autē facultas nihil antiquius habet, q̄ ciues quodammodo affectos, id est, *ποιοῦσθαι*, id est, bonos & ad bene agendū idoneos reddere: id quod nihil aliud est, nisi vt probi sint, viuantq; atque operentur ex virtute. inde siquidē & leges institutæ sunt quæ præclarè regentibus honorem decernant, peccantes verò puniant: vt * vitia & peccata reprimantur, ac cessent, virtus magis magisque proficiat, ac crescat: atque ita operantibus secundum virtutem ciuilibus, ciuitates finem optimum, pulcherrimum, ac suauissimum habeant: quæ felicitas est, atq; hæc omnis de felicitate oratio, quippe cum in ea, præcedentia ac sequentia nulla in parte discordent, sibi ipsi constans consentiensque est.

* καὶ χερσὶν
κατὰ σφραγίδας
μυθίων.

* καὶ σωπε-
λαμβανόμε-
νοι ἡμῖν τῶν
μαθησέων καὶ
ἀσκησέων καὶ
εἰς γὰρ καὶ κα-
τορθεύ-
σων.

* κακία ἀνα-
χαλιζήσαι.
est autē meta-
phora ducta
ab equis, qui
ἀναχάλιζον
ταί. i. corre-
ptis setis retri-
muntur.

* ὑπεριστά,
s. d. corollarium.

Merito igitur nequē bouem, neque equum, aut quippiam aliud animal felix appellamus: quippe cum nullum ex ipsis talis operationis esse particeps possit.

Videtur hoc quasi * auctarium quoddam antedicta consequi. nam si animæ rationalis operatio secundum virtutem felicitas est, anima autem rationalis non est in brutis: neque talis operatio in ipsis omnino erit. si talis operatio non erit: neque felicitas esse vlllo modo poterit. iccirco nullum ex ipsis felix appellatur.

Eadem

Eadem etiã de causa neq; puer fœlix est : nondum enim est ad tales res agendas per ætatem idoneus. qui verò dicuntur fœlices, spe dicuntur.

Non solum, inquit, nullum ex brutis animalibus est fœlix, sed neque hominis puer, licet naturæ sit rationalis, nondum enim eò ætatis processit, ut operari secum virtutem possit. Quod si aliquis est puer qui fœlix dicatur & beatus: spe tantummodo eo nomine appellatur: eo quod qui ita eum vocant, sperant fore, ut si tempus vitæ idoneum accesserit, talis euadat. spem autem concipere hanc possunt, quia vel ex fœlicibus genus deducunt, vel ex bona indole ad honestã aptitudinem quandam atque appetitionem, ad turpia verò contrã odium, auersationemq; præ se ferre videatur: vel huiuscemodì aliam ob causam.

hinc cicero. difficile inquit, est laudare puerum neq; n. in eo facta, sed spes laudatur.

quibus de rebus puer laudari possit.

10 Nam, sicut diximus, & perfecta virtute, & vita perfecta opus est.

Ad consequendum finem opus est, inquit, ut & virtus perfectionem adeptã sit, & vita fine suo concludatur. puero autem neq; virtus perfecta est, quippe qui nondum multum tempus ad eam consequendã insumpserit: & vita est adhuc inter initia, ut ei beatitudo adesse nullo modo possit.

** εὐχέλεια, que vox proprie dicitur de eo qui à diis μετ' ἡμετέρας ἰδὲ πηλοτάτην πράγματι. * vel, cui nõdũ satis temporis ad eã consequendam datum sit.*

Multæ enim mutationes, & variæ fortunæ in vita contingunt: & fieri potest, ut qui maximè prosperitate floruerit, is in senectute in magnas calamitates incidat. sicut in Heroicis de Priamo (fabulis) proditum est.

Cum puerum dixerit fœlicem dici nullo modo posse: nunc ostendit neque virum ante finem vitæ fœlicem esse appellandum, licet & virtute & sanitate præditus externis etiam bonis omnibus affluat. siquidem, ut aliquis fœlix dici queat, non solum perfecta virtute, sed & vita perfecta opus est. vitam autẽ perfectam vocat, quæ terminatione præsentis spiritus obsignatur. instabiles enim præsentis hæ res sunt: cunctaque quæ generantur & intereunt, fluxa ac caduca: quibus non solum corpus nostrum, sed anima quoque quantum ad habitus & operationes attinet, sæpenumero immutari consuevit, quasi vehementissimo quodam fluentis aquæ impetu oppressa ac rapta.

** πρὸς ἀρχαίς.*

20

vita perfecta.

anima quantum ad habitus et operationes sæpenumero immutatur.

Aduertendum verò hic est Aristotelem, ut rerum mutabilitatem probet, fortunas, & externa assumplisse: eo quod in his facilius cerni mutatio potest. fieri enim potest, inquit, ut qui maximè prosperitate floruerit, [in senectute in magnas calamitates incidat:] atque huiuscemodì Priamum in exemplum adducit: qui cum à vitæ principio ad senectutem usque in prosperitate rerum vitam traduxisset, rex Troianorum fuisset, multis & bonis liberis florisset, multosque amicos habuisset:

** σφοδρῶς τῆ φῶρα.*

30

in senectute demum omnia amisit: cum vrbs ipsius ab Agamemnone & Græcis capta & excisa, ipse interfectus, filij partim cæsi, partim iugo seruitutis oppressi fuerint. In heroicis autem, inquit, de Priamo: tum, quia Homerus qui ceterorum omnium qui de Priamo scripserunt, præstantissimus fuit, carminibus heroicis poema composuit: tum, quia ea quæ de ipso à poetis memoriæ prodita sunt, utpote fabulis poetiis velata, ad aliam intelligentiã ac dicantur, reduci possint. vel fortasse heroica in vniuersum appellat, quæ de heroibus traduntur. heroes verò veteres eos vocabant, qui nobiles apud Græcos, præclarique in rebus gerendis extitissent.

heroica qui sint.

heroes, quis apud Græcos appellatur.

At eum qui talibus fortunis vsus, miserabiliterque mortuus fuerit, fœlicem profectò dicet nemo.

** ἀγαθὸν τῶν πραγμάτων.*

40

Si quis ciuilis vir, in luce hominum versetur, princepsq; ciuitatis, ac regionis sit, multisq; prædeat, & in omni demum rerum affluentia degat: deinde omnibus his priuatus in contrariam fortunam incidat, misereque moriatur: eum sanè appellare fœlicem audebit nemo: quippe cum misericordia potius ac luctu dignus sit, quàm ut fœlix prædicetur.

Quis in hac vita dicendus sit fœlix: & quid fœlix.

Cap. X.

Nunquid igitur, neque alius quispiam homo quoad viuunt, fœlix dicendus est: sed ex sententia Solonis finem spectare oportet?

50

Sapiens Solon fuit ex Atheniensium ciuitate, qui leges ciuibus suis sanxit. is dicebat neminẽ ante finem vitæ beatum esse appellandum. qua de re Aristoteles hic inquirat, an huiuscemodì sententiam approbare debeamus: ut quoad in præsentem hac vita bonis omnibus affluerit aliquis, nõ sit fœlix beatusque dicendus: cum verò in iisdem bonis vsque ad finem perseuerans hinc decesserit, tunc demum sit beatus existimandus.

Si que ita statuendum est, fœlixne tunc erit aliquis, vbi mortuus fuerit? an hoc absurdum penitus est, præsertim apud nos, qui fœlicitatem operationem quandam esse dicimus.

Cum

Eustratii in Moraliū Arist.

Cum opinionem Solonis de beatitudine in medium produxerit, quærit an bona sit: & inquit: si dixerimus ita rem se habere, vt Solon putauit, nunquid re vera post mortē fœlix dici homo poterit, si eam in bonis constitutus obierit? cui statim occurrit, esse id penitus absurdum, inquit, fibique contrarium qui fœlicitatem esse operationem quandam statuerit. nam si post mortem homo operatione omni vacat, quo modo ei qui operari non potest, adesse poterit fœlicitas, quæ operatione definita est? vel enim operationem habebit, qui operatione prorsus priuatus est: vel fœlitate absente fœlix rectè appellari non poterit.

τὰν ἐν ἐργασίῳ

Quòd si mortuum fœlicem esse non dicimus, neque Solon id voluit: sed solummodò hominem dixit tunc beatum appellari tutò posse, quippe qui extra omnia mala & infortunia iam collocatus sit: hoc quoque dubitationem quandam habet. videtur enim mortuo bonum & malum adesse, perinde ac viuenti & non sentienti, vt honores, & infamię: filiorum & omnino posterorum prosperæ, & aduersæ fortunæ.

Cum de Solonis dicto dubitarit, beatumque hominem post mortem appellari absurdum esse, ac fœlicitatis definitioni contrarium dixerit, dubitationem nunc soluit: non solere inquit, nos mortuum hominem, tanquam mortuum fœlicem appellare: neque Solonis esse hanc sententiam, dum eum qui benè vitam traduxisset, beatum esse appellandum censuit: sed quia tunc bonus beatum prædicari tutò possit, cum iam mala omnia & infortunia euaserit. MALA hic vocat * lapsus ac delicta, quæ ad electionem spectant: INFORTUNIA verò ea, quæ in nostra potestate minime sunt. sed hoc quoque cõtrouersiam facit. mortuo etenim videtur & bonum & malum adesse. hoc vno modo ita intelligi potest, vt beatitudinè bonum ipsi esse existimemus: malum verò, quòd sensum eius nullum habet. & si posteri eius benè in omnibus affecti fuerint, bonum fortasse etiam hoc ipsis putemus, quippe quòd ad ipsum referatur: malum rursus, quòd suorum hanc fœlicitatē non sentit. perinde ac si quis licet bonus sit, in bonisque omnibus vitam traducat: amicorum suorum qui etiam ipsi bonis omnibus affluant, vel ob peregrinationem, vel ob diuturnam, magnamque in cæteris occupationem, cognitionem nullam habeat. sic & mortuo in bonis esse sæpenumero accidit, cum tamen bonorum quæ amicis suis cõtigere, sensu omni careat. quis enim bonum ei esse dixerit, qui in bonorum ad se pertinentium cognitionem non veniat? Alter interpretationis horum verborum modus est: si intelligamus ipsum in bonis quidem vitam conclusisse, posteros tamen eius in infœlitate constitutos degere. sicut enim honores nepotum, & successus ad mortuum spectant, ita quoque ignominia & infortunia: atque ita fit, vt beatitudo eius maculetur. Hęc autem inquit, vt ostendat, neque post mortem fœlici homini stabilem ac certam futuram beatitudinem, nisi in ipso solo consideretur: alioqui impediri posset, quia sensu caret.

Dubitationem etiam hæc afferunt. fieri enim potest vt ei qui vsque ad senectutem beatè vixerit, secundumque rationē mortuus sit: multæ mutationes in posteris ac nepotibus contingant: vt alij boni sint, vitamque pro dignitate consequantur, alij contra. qui sanè in t distantis erga parentes multis modis sese habere possunt.

Alteram quæstionem mouet, debeatne fœlix beatus post mortem appellari, necne. quæstio verò inde oritur, quòd bona ac mala nepotum pertinere ad mortuum dictum est. nam si quis beatus esset, qui vsque ad senectutem vixisset, & mortuus fuisset postea secundum rationem: id est secundum conuenientiam, ac proportionem suæ beatitudinis, vt ne in fine quidem aduersi quippiam ipsi contingerit: fieri potest tamen, vt multæ mutationes in posteris ac nepotibus eueniant. vt alij ex ipsis boni sint, vt pote ex virtute vitam traducentes, bonaque, externa pro dignitate virtutis consequantur: alij contra mali, & in externisque infortunati. constat etiam necesse esse, vt posterorum distantia ad parentes multiplex, variaque sit: atque ita absurditas quædam hinc sequi videtur apud eum qui beate vixerit. [vsque ad senectutē] verò non temerè ita dixit, quippe cum hoc ad rationem fœlicitatis etiam spectet. non enim qui benè breui vixerit tempore, is continuo fœlix est: sed longum temporis spatium requiritur, in quo semper in bonis conseruatus homo dignus tandem sit, vt fœlix appelletur: siquidem etiam Achilles clarus in vita extitit, bonoque fortunæ successu quoad vixit, est vsus, gloriamque maximam consequutus est: sed quia vitam in iuuentute conclusit, dignus fœlicis nomine non est habitus.

Absurdum igitur esset, si mortuus simul etiam mutaretur: & modo fœlix

* τὰ κατὰ
μαλὸν. πρῶταις
infortunia ἀφ' ἧσ' ἔμα-
τα.

duplex loci illius
interpretatio, videtur
mortuo bonum et ma-
lum adesse.

ἀποσάμα-
in differen-
tijs: nã dicitur pariter
aut bonor., aut hono-
ratioz. pauciores fœlij
aut mali, aut inhono-
rati signantur.

* κατὰ τὰ ἐ-
ξωθεν ἀπο-
τυγχάνοις

est tamē græuis sensus
hinc sentit * ἄρ' βλοπ
tis contra = συνηθείας
vius. ἴσ-
ως ἀνανάτοις οἱ ἀποδύοις νέος.

foelix, modo miser efficeretur.

Hæc est absurditas, quæ sequitur: quod foelici homini post mortem instabilis esse foelicitas videtur. nam si ad illum spectant ea quæ posteris ipsius eueniunt, fieri potest vt multi cum sint, & longè lateque diffusi, multa ac varia ipsis modo bona, modo mala in vita contingant. atque ex horum diuersitate atque inter se contrarietate mortuus quoque simul mutabitur: & modo foelix, modo miser efficietur.

Absurdum quoque est, si nihil neque ad aliquod tempus posterorum res ad parentes pertineant.

10 Hoc est, inquit, quod maximè dubitationem facit: quod ex vtraque parte consequentem absurditatem habet oratio. nam si quis dixerit, neque ad aliquod tempus res nepotum ac suorum ad parentes pertinere, absurdum est: infociabilem enim quendam animi affectum, * ab amicitiaque omni alienam duritiam præ se ferre videtur. si verò contrà pertinere dicat, instabilis beatitudo illi qui beatè vixerit, efficietur: cum vnà cum diuersitate vitæ posterorum ipsa quoque varia fiat, atque immutetur: vt contraria in eodem esse videantur. cum enim posteros habeat contrario modo inter se affectos, ob alia beatus, ob alia miser prædicabitur.

20 Sed redeundum ad id de quo prius dubitabamus: ex illo enim fortasse etiam id quod nunc quæritur, cõsiderabitur. si igitur finè spectare oportet: & tunc beatū vnumquenq; dicere, nõ quod sit, sed quod prius erat beatus: quomodo absurdū non est, si quando est foelix, non verè dici potest de ipso id quod ei inest: iccirco quia eos qui adhuc viuunt, ob mutationes appellare foelices nolumus: foelicitatemque stabile quid esse ac minimè mutabile: fortunas verò sæpe circa eosdem reuolui existimamus?

30 Ad primam dubitationem reuertitur: vt ex eius solutione, ea quoque quæ postea in quaestione venerunt, expediantur. ea erat de Solonis sententia, qui neminem ante finem vitæ beatum dicendum censebat. auget tamen prius dubium, in maioremque absurditatem inducit. Quomodo enim inquit, non est absurdum, si quis finem expectans, vnumquenque beatum post mortem dicat: vt qui dicit quod inest, inesse, quando inest, non quod tunc sit beatus, sed quia prius fuerit, vt verum minimè dicere videatur, sed qui dicit quod inest, inesse, quando nõ inest. hoc verò inquit, ob fortunæ mutationes: quiaque stabilem rem quandam esse foelicitatem existimamus, quæ virtutum earumque operationum finis est: virtutesque sunt habitus, in quorum obliuionem prohi viri, quia secundum eos vitam traducunt, atque operantur, nunquam incidunt: fortunæ verò adeo mutabiles sunt, vt circa eosdem sæpenumero reuoluantur. sæpe enim contingit, vt idem è bona fortuna in malam delabatur: & contrà è mala in bonam deueniat.

40 Perspicuum enim est, si sequi fortunas velimus, nos eundem foelicem, & rursus miserum sæpe esse dicturos: Chamæleontem quendam, imbecilliterque stabilitum foelicem facientes.

50 Vtrique hic dubitationem constituit, vel enim si mortuum foelicem appellamus, verum dicemus, non asserentes inesse aliquid, quando inest, sed quando non inest id quod prius inerat, & iam præterit, & propterea non amplius inter ea quæ sunt connumeratur: id quod est absurdum: vel si viuentem adhuc foelicem vocemus, ei qui fortunæ obnoxius subiectusque sit, foelicitatem* attribuemus: vt eius mutabilitatem sequuti, eundem modò foelicem, modò miserum sæpe simus appellaturi: atque ita foelicem Chamæleontem quendam: infirmiterque stabilitum faciamus. hoc per translationem ab ædificiis & statuis sumptum est: aliisque omnibus quæ supra basin aliquam collocari consueuerunt. vnumquodque enim ex his si firmiter fuerit stabilitum, diu consistit: si imbecilliter, qualibet ex causa cito ruit, ac deiicitur: id quod foelicitati minimè conuenit, quæ ab omnibus, sicut dictum est, firma atque immutabilis existimatur. Chamæleon verò animal admodum paruum quoddam est tali natura præditum, vt facile ad vicinos colores immutatus, insipientium oculos effugiat.

An sequi fortunas minimè rectum est? quippe cum in ipsis, vt benè vel malè viuamus, nequaquam situm sit: sed ipsis humana vita, sicut diximus, solummodò indigeat. sed in operationibus secundum virtutem foelicitatis: in

† ἀσπλαγχι
quã uocẽ Eu-
stratius usur-
passe uidetur
in ea significa-
tiõẽ, in qua sa-
cri scriptores
uocem τὰ
πλάγχινα
usurpāt, nẽpe
pro amore ue-
raq; erga ali-
quẽ uoluntate
atq; adeo pro
misericordia
ἀσπλαγχι
ergo hic, idẽ
est quod ἀ-
σοργία.

παροικία.

* ἐπιφθιμί-
ζομεν.

Eustratii in Moraliū Arist.

tis: in contrariis, contrarij præcipua vis collocata est.

* ἀσάτου ἐ
ἀβεβαίου
πράγματος
ἢ οἰκείου ἢ
μὴ ἀγαθὸν
ἐξ ἡγεμονίης
ἔχοντες.

* ὡς τὴν εἰρήνην,
quæ uox eadē
proprie est cum
uocē ὄντως
εἰρήνης, quā supe-
rius usurpauit

Hinc primæ dubitationis, quæ erat aduersus Solonis sententiam, solutio incipit: ubi rectum minimè esse inquit, sequi fortunas in beato vel misero dicendo eo, qui ex virtute uiuit, siue proprias, siue rebus adiunctas, cum incertæ & instabiles sint, neque in nobis sitæ: & ut vel bene vel male uiuamus, non in fortunæ, sed in nostra potestate consistat. si enim ut bene uiueremus, fortunæ ascriberetur, nunquam beati, sed semper miseri essemus: quippe cum * bonum nostrum ex incerta instabilique re dependeret, neque haberet potiore aliquam causam certam, ac stabilem, in quam referretur. quid præterea erit nostrum esse absolutè, si nostrum bene esse, est a fortuna, atque iccirco instabile ac fluxum? cum tamen id in rationali anima & intellectuali consideretur, quæ insitam in se habet uitam, à corpore penitus separabilem. atque hoc de nostro absolute dico. neque indiget anima fortunis, quæ hominibus, & ut sint: & cum perfectionem suam adæpta fuerit, ut bene sint, etiam præstat. sed humana uita ea est, cui fortunæ necessariae sunt, ut superius dixit philosophus: actiones hominum in uita, humanam uitam appellans, in quibus externis bonis tanquam instrumentis, opus omnino est. præcipuam uero felicitatis vim, præcipuumque dominium operationes secundum uirtutem sibi uendicant. sicut miseriæ & infelicitatis, illæ quæ malæ sunt, ac uitiosæ. Quemadmodum enim felicitas & miseria: sic uirtus & uitium sibi mutuo aduersantur. si igitur ex actionibus secundum uirtutem felicitas, ut finis, consequitur, uirtutes uero ex electione sunt, atque in nobis sitæ: quoniam pacto fortunas præsidere felicitati dicendum est? nam licet * bonorum externorum prosperitatem felicitatem plerique appellent: eorum tamen opinionibus assentiri minimè debemus, qui absque ratione iudicant: qui cum uerum ignorent, quod foris apparet, solummodo beatum putant: rationeque neglecta sensum sequuntur: nihilque aliud suaue, aut præclarum, aut elegans in uita esse existimant, quam quod cerni oculis potest.

Attestatur autem huic sententiæ, & id de quo nunc dubitauimus. in nullo enim ex operibus humanis, sicut in operationibus secundum uirtutem firmitas est. hæc siquidem stabiliores etiam scientiis uidentur: atque ex his ipsis stabiliores, quæ præstantiores: eo quod beati in his maximè & assidue uiuere consueuerunt. hoc enim simile causæ est, quod in ipsis obliuio nulla contingit.

* ἢ προσφά-
τως ἐπιθήσει

* Quod modo in quæstionem uenit, inde originem habuit, quod stabile quid felicitas existimabatur. non oportere igitur, inquit, fortunas, felicitatis causas dicere, sed uirtutes, id de quo nunc dubitauimus, manifestat. si enim stabile quid felicitas est, quo modo quod instabile est, id est fortuna, esse causa eius poterit? uirtutes uero, operationesque quæ ex ipsis proficiunt, humanarum omnium rerum stabilissimæ sunt: ut scientias quoque ipsas firmitate ac stabilitate excedant. facilius siquidem fiet, ut qui habitum scientiæ sit consequutus, eius obliuiscatur: quam probus ac bonus uir à rectè agendo in uita deturbetur, cumque bonum operandi habitum amittat. & tamen scientias inter res maximè stabiles collocamus. atque ex his ipsis, inquit, uirtutibus stabiliores, quæ præstantiores: eo quod propria uirtutum cum sit stabilitas in præstantioribus magis augetur. cuius incrementi causa ea est, quod beati in eis maximè & assidue traducere uitam consueuerunt. hoc enim est, quod in uirtutibus & præcipue præstantissimis, contingere obliuionem non sinit: quippe cum assidua earum & nunquam interrupta actio, ipsas * quali sustentet ac fulciat. Cum duæ igitur propositæ sint, fortuna ac uirtus, & inter se, in hac oratione utraque altercentur: & altera sit infirma, atque instabilis, altera natura insitam stabilitatem habeat, sitque ualde immutabilis: utri ex his, felicitatis, quæ res certa ac stabilis est, causam attribuemus, si rectè iudicare uelimus? nonne omnino uirtuti? stabilis enim ac firmæ rei stabilem quoque esse causam necesse est. præcipuam igitur vim in felicitate uirtutes, non fortunæ habent. Sed prius principium & causam uirtutum esse felicitatem dicebamus, quando ab ipsa exorsi à principio progredi definiuimus: quo modo igitur nunc mutato ordine felicitatis causam uirtutibus assignamus? Verum nihil absurdi est, si secundum aliud atque aliud genus causæ, uirtus & felicitas, mutuo altera alterius causæ dicantur: sicut in artibus, earumque finibus fit. in unaquaque enim arte si unde principium motionis prouenit, consideramus, ipsa ars causa est: si cuius causa sit motus, finis ob quem & ars est inuenta, & opera secundum eam exercentur. sic itaque, quæ animam ad finem, & rei executionem ducit, uirtus est: finis uero & perfectio ipsa est felicitas.

no omnino uideatur hoc
aliquid uerū esse, cum
facile quis ex nature
nostre peruersitate
ad uisum delabatur.

* ἢ ὑπὸ τῆς
ἀφ᾽ ἑαυτῆς

ῥητιμολογία

Inerit

Librum Primum.

Inerit igitur id quod quaeritur, ipsi foelici: eritque per totam vitam talis. semper enim vel maximè omnium ea aget & contemplabitur, quæ sunt secundum virtutem: fortunasque pulcherrimè feret, atque omni ex parte prorsus † accuratè atque aptè: quippe qui verè bonus & quadratus absque vituperatione sit.

† ἐμμελῶς, i. decore & aptè.

10 Id quod quaerebatur, erat, an posset foelix in mutationibus fortunæ beatus permanere. Quoniam igitur, inquit, non ex fortuna est foelicitas: presentem beatitudinem foelix etiam in mutatione fortunæ cõseruabit. semper enim vel maximè omnium, quæ in ipso tanquam in homine insunt, in contemplationibus, actionibusque, quæ sunt secundum virtutem, immotus persistet: in actionibus, dum ex electione ea agit, quæ in vita tractantur negocia: in speculationibus verò, dum cum ratione, & vsu rationis omnia in vita operatur: quæ quidem & ratio & mens actiua appellari consuevit: quæ vitalibus appetitionibus & ipsis sensibus præsidet, per ipsosque & cum ipsis operans optima quæque; exequitur, ac perficit. nihilque impediri à fortunis vllis poterit, sed permanebit semper in bono, feretque ea quæ occurrent, pulcherrimè, & omni modo, & verè cum * aptitudine & conueniente cura ac diligentia: vt neque * in aduersis consternetur, neque in prosperis efferatur ac tumeat. siquidem verè bonus est & planè quadratus, hoc est rectè ac firmiter stans: per translationem à corporibus quæ hanc figuram habent: quæ in quamlibet partem proiecta ceciderint: quadrata basi innituntur, ac rectà semper insistant. qui verò ita se habet, à nemine qui mentis compos 20 sit ac sapiat, vituperari merito potest.

* μετὰ εὐχαιρίας. * δυσμερία & θνημερία. cõtraria.

Cum multa autem sint, quæ à fortuna eueniunt, quæ & magnitudine & paruitate inter se differunt, parua tam secunda quàm aduersa, vitæ nullum momentum asferre perspicuum est: magna verò & multa si bona sint, beatioram vitam reddent: nam & ipsa sunt ad augendum ornatum idonea, & vsus ipsorum pulcher honestusque est. si contrà eueniant, premunt, ac lædunt beatitudinem: quippe cum & molestias asferant, & multis operationibus impedimento sint. 30

Propositum Aristotelis hic est, dubitationem soluere quæ ex Solonis sententia orta erat, neminem ante finem vitæ beatum dicendum esse statuentis: ex fortunarum instabilitate atque infirmitate quæ ex contrario in contrarium facile mutari possunt. vnde sequebatur, neque post mortem certam ac stabilem beatitudinem futuram: vt sæpenumero is quoque qui ex humanis decessisset, ex contrario in contrarium mutari facillimè posset ob nepotum fortunas, quæ ad mortuos ex communicatione viuorum cum illis, spectare etiam videntur. Sed quia foelicitas essentiam suam non in fortunis, sed in anima, eiusque, virtutibus habet, sicut definita est, cum eam esse operationem secundum virtutem diximus: hæc consideranda sunt, in hisque; beatitudo statuenda: externa verò bona adiutricia solummodò existimanda, non autem eiusmodi, vt ad essentiam beatitudinis explendam necessaria sint. siquidem neque artium instrumenta ad habituum ipsarum artium essentiam faciunt: vnde neque in definitione, quæ quid sit eorum esse, declarat, assumi consueuerunt: sicut neque in definitione foelicitatis, fortunæ. atque iccirco qualescunque sint, ac quomodocunque contingant fortunæ, * exturbare foelicitatem à natura sua nunquam poterunt. atque hæc quantum ad vim solutionis explicandam dicta sufficiant. nunc verba Aristotelis consideremus. Inquit igitur, [cum ea quæ ex fortuna eueniunt, magnitudine & paruitate inter se differant, manifestum est, tam secundas res quàm aduersas, si paruæ sint, nullum momentum vitæ asferre:] id est nullam in vita foelicis, quatenus est foelix, inducere mutationem posse. sin autem secundæ sint, & magnæ, beatitudinem perinde augebunt, vt * extrinsecus apposita ornamenta naturalem pulchritudinem solent: 40 vsusque ipsarum & pulcher & honestus erit: quippe cum & pulchritudinis quæ ex virtute est, & operationis beati ipsius hominis particeps sit. Id quod instrumentis etiam contingere consuevit: quæ, cum quid perfectè in arte aliqua absolutum fuerit, ornamentum etiam ipsa ex artificioso opere, laudemque consequuntur. laudatur enim sæpenumero & * dolabra & serra & terebrum ex artis perfectione, cum rectè ipsis artifex vsus fuerit. Si contrà eueniant, id est contraria bonis: substantiam quidem foelicitatis minimè immutant, premunt tamen & quasi angustant ac lædunt ipsam beatitudinem: dum molestias asferunt, multisque; operationibus aduersantur. voluptates enim & dolores irracionales animæ perturbationes cum supra modum contingunt, rationem offuscant: re solent: eamque quasi in nocte constitutam † ac cespitantem sæpenumero operari rectè non finunt. Tamen

hic videtur deesse o
μοι δ' ἐν τούτοις
ἀλλὰ λήρη τὴν
χρῆσιν, ὡς ἐπὶ
λαί φέρει τὴν
χρῆσιν πολλὰς
καὶ μέγα δασ ἀπὸ
χρῆσιν, καὶ δὲ ἀπὸ
λεηλείαν, ἀλλὰ
ἐπιτάλας ὡς καὶ
μετὰ λήφους.

quid est
* ἐστὶ ἐξισω-
σιρ αὐτῶν ἐ-
αυτῆς.
* παραρτή-
ματὰ τινὰ
ὄντα καὶ ἐπι-
κοσμημᾶτα.
* σκέπαρον
καὶ πρίον, καὶ
τέρετρον.
† καὶ εἰκότως
ἀποπλανώ-
μενον. i. ἀδε-
centi aberran-
tem. nec.

pulchra com-
paratio

50

Eustratii in Moraliū Arist.

nunt. Tamen etiam in his honestum splendorem proprium non amittit: cum aliquis ob constantiam consilij ac rationis quæ ex virtute prouenit, fert patienter multas ac magnas calamitates: nec tamen id facit eo quod * stolidus sit, sensuque carens: id enim neque est virtus, neque laudabile:

* ἡλιθίου
cuius uocis significatio explicatur à se quærit. ἡλιθίου interdū id est, quod ἀναίσθητος.

sed quia generosus, ac magnanimus.
Quod si operationes vitæ dominæ sunt, quemadmodū diximus: nullus ex beatis miser efficeretur. nūquā enim odiosum quippiam, ac prauū aget.

Hæc est eius rationis solutio, quæ vnā cum fortunis immutare fœlicem aiebat: atque ita stabilitatem fœlicitatis tollere, ac firmitatem videbatur. Nam si fortunæ dominæ vitæ minimè sunt, sed operationes secundum virtutem, vt superius diximus: quo modo aliquis ex beatis effici miser potest: cum & operationes eius in bono semper perseuerent, & nunquam ipse odiosum ac prauum quippiam agat: si enim cum fortunæ mutationibus, appetitiones quoque eius atque actiones commutarentur, in peiusq; delaberetur: effici etiam ipse miser ex beato posset. sed cum ea quæ dominium habent, in bono conseruet, permanet etiam ipse in bono immutatus ac stabilis.

Nam eum, qui re vera bonus est, ac prudens, decorè omnem fortunam perferre, & pro facultatibus semper pulcherrima quæque atque optima agere existimamus.

Fortunas debemus, vel vt instrumenta, vel vt subiectas materias esse existimare. sicut igitur boni artifices minimè artem amittunt, si aliquando vel apta instrumenta, vel materia habilem non inuenerint: ita beatus si in fortunā aduersam incidat, miser non efficietur: operabitur enim quantum in se erit, etiam ex talibus: & in aduersis quoque decorum seruabit, agetque semper pro facultatibus optima. optima autem dicimus, quatenus præstare is potest, qui malis & instrumentis, & subiectis utitur.

Perinde ac ducem bonum præsentis exercitu maximè bellicè uti: & sutorem ex datis coriis pulcherrimum calceum facere: atque eodem modo reliquos artifices putamus.

Exercitus exemplum ad instrumentum referendum est. utitur enim exercitu imperator tanquam instrumento ad hostes debellandos: coria verò materiæ vim obtinent, in quæ sutor tanquā in materiam formam calcei inducit. Bonus enim est dux & imperator, non qui omnino vincit: sed qui præsentis exercitu ita utitur, vt in bello oportet. Nam debet imperator, si copiis inferior hostibus fuerit: aliquando vel * conflictum detrectare, eoq; modo quo licet, suorum salutem consulere: vel in pugna quidē venire, sed prius tamen explorato & modo quo vsuri hostes in prælio sunt, & loco, quo pugna est committenda, arte quadam ac ratione milites suos disponere: atque ita in prælium descendere. hæc atque huiusmodi si fecerit, exercitu utetur maximè bellicè. dixit autem [P R A E S E N T I exercitu] vt quantitatem exercitus, qualitatemq; significaret. Ex his enim vtrisque animaduertere debet imperator, quāto exercitus suus vel superet, vel superetur. adde quod eo verbo [V T I] etiam manifestauit exercitum, vt instrumentū esse sumptum, vsus enim est instrumentorum. nam de suture & coriis non [V T I] dixit, sed [P U L C H E R R I M V M calceum conficere]: quippe cum materiæ conueniat, vt illud ex illo conficiatur. cum enim materia nihil aliud sit potestate, quam formæ ipsæ, priuationemque ipsarum in se habeat: ex ea vtpote priuata, formæ efficiuntur. sicut igitur & in his & in reliquis artificibus bonum esse eum qui agit, non ex operis perfectione iudicamus, sed quia id quod licet exequitur, quantum & instrumenta & subiecta permittunt: idem quoque in fœlice faciendum est. si enim fortunæ non aspirent, vt actiones eius in eo perfectionem non consequantur: satis erit, si quantum in se est, licet aduersa fortuna impediatur, bene ipse se gesserit: vt in eius quoque actionibus fortunæ improbitate minimè obscurata elucere fœlicitas possit.

* μή οὐδέ τοῖς πολεμίοις χεῖρα

verba optime expressum sunt.

Quod si ita est, fœlix quidem miser nunquam efficietur: beatus tamen non erit, si in Priami calamitates inciderit.

Quod si ita se habet, inquit, res de fœlice, sicut dictum est, vt ob fortunas mutari è fœlicitate in miseriam non possit: non erit tamen beatus, si in calamitates incidat, quæ Priamo contigerunt: quippe cum beatus ille sit apud ciuiles, qui in omni genere bonorum prosperè vitam traducit. quia igitur fœlix id tenet, in quo vis honestatis probitatisque consistit, neque ab eo recedit: miser neque esse neque dici potest: quia tamen externa omnia aduersa experitur, ob id beatus non erit.

quid beatus
quid fœlix.

Neque

Neq; etiam varius quidam erit, ac mutabilis. neq; enim vel facile, vel à quibuslibet infortuniis, sed à multis & ingētibus à fœlicitate dimouebitur.

Cum dixerit fœlicitatem stabilem rem esse, atque eiusmodi, quæ auferri facile non possit: ostenderitque eam, vel aduersantibus fortunis permanere, modo ex virtute conseruata fuerit perfectio: si ita est, inquit, & fœlicitatis dominium in virtute consistit, earumque operationibus: fœlix ob aduersitates fortunæ miser quidem effici nunquam poterit: non tamen beatus dicetur, si ingentibus calamitatibus maximisque opprimatur. sed neque erit varius, vt in contraria facile mutetur, * modo in hanc, modo in illam partem propendens: id quod etiam in quæstionem venerat: atque hoc ob fœlicitatis stabilitatem. neque enim facile ex suo statu fœlix deturbabitur: neque à paruis, aut paucis infortuniis, hæc enim * quælibet appellauit Aristoteles: sed si magna, & multa ingruerint.

*ἐνθα κακῆ
βερ ταλαν-
ταύμενθ.

*τὰ τυχόν-
τα. } ἐκπερὶ
} τῆς αἰ-
} βίας.

10

Atque ex talibus effici rursus fœlix in paruo tempore non poterit: sed si modo id licet, in multo quodam ac perfecto tempore continget, si in eo magnas aliquas ac præclaras res fuerit consequutus.

altera ratio
ad probandū
quod calamitates, fœli-
citatem tollē-
re nō possunt.

Et hoc etiam subiungit, vt non esse facile confirmet fœlicem hac illac iactari, sed in stabilitate quadam esse constitutum. Ex talibus enim, inquit, id est infortuniis, nequaquam redire rursus in fœlicitatē posset aliquis paruo in tempore: sed si modo id licet, id est, vt fœlix fiat post magnas & multas calamitates: in multo quodam ac perfecto tempore efficietur, si in eo tempore magnas ac præclaras aliquas res fuerit adeptus: id est magnis ac præclaris aliquibus affluerit bonis. perfectum verò tempus appellat, quod ad finem vsque vitæ porrigitur, ætatemque perficit.

20

Quid igitur vetat, quò minus eum fœlicem dicamus, qui ex perfecta virtute operatur: externisq; bonis abundè fuerit instructus, non quolibet tempore, sed perfecto? an addendum, qui & victurus ita est, & secundum rationem vitâ defuncturus: nam futurum incertum nobis est: fœlicitatem verò finem, ac perfectum quid omninò, & prorsus constituimus.

30

Hæc non de eo fœlice, qui à principio bona vsus fortunâ vsq; ad vitæ finem in fœlicitate perseuerat: sed de eo dicit, qui è bona fortuna in magnas & multas calamitates inciderit, & rursus ex aduersis in secundas res redierit. Vnde etiam quasi de re ambigua loquatur, cum interrogatione quadam orationem subiungit. si quis, inquit, è prospera in aduersam fortunam delapsus, atque ob id * beatitudine priuatus iacuerit, & rursus ex humili eo casu in sublimem statum reuocatur, semper virtutis stabilitate conseruata: quid prohibet, quò minus eum fœlicem dicamus, qui ex perfecta virtute operatur etiam in aduersis, à calamitatibusque fuerit reuocatus, abundantèque externorum bonorum suppeditatione, non breui quodam tempore, sed toto vitæ curriculo affluat? cum verò, inquit, [AN ADDENDVM, qui & victurus ita est, & secundum rationem vitâ defuncturus:] & reliqua: non aliud quippiam significat, sed quasi interpretatur, id quod dixerat: perinde ac si ita inquit. perfectam vitam eam appello: cum & in reliquo tempore ita traducitur, id est in posteris rebus, quæ aduersæ fortunæ successere: & finem secundum rationem, id est, pro virtutis suæ, & vitæ antea ratione ac dignitate consequitur. [NAM futurum incertum nobis est] propterea, inquit, hæc dico, quia externa: & quæ à fortuna proficiscuntur, instabilia sunt atque incerta. iccirco stabiliendus sermo est, vt in eo verum seruetur. [FŒLICITATEM verò finem ac perfectum quid omnino, & prorsus constituimus,] vt perfecta vita etiam opus sit, in qua tota omni ex parte ac necessario, si futura est perfecta, bonum conseruetur. [OMNINO] enim omnibus modis, omni que ex parte significat: [PORSVS] verò confirmandi aduerbium necessario notat, id est, græcè πάντῃ καὶ πάντως: vt πάντῃ, id est, omninò omnes modos comprehendat, quibus humana bona accipiuntur, id est animæ, corporis, & externa. animæ bona sunt, vt superius diximus, scientiæ & virtutes: corporis, sanitas, robur, pulchritudo, & id genus cetera: externa, gloria, fortunæ, prosperitas, liberorum procreatio, amicitia, & quicquid aliud eiusmodi est. videtur autem merito hic fortunas appellare externa bona, eaque quæ in nostra facultate non sunt: siue casu, siue fato, siue communi prouidentia ea euenire quispiam dixerit. amissiones enim & acquisitiones externorum bonorum non casu tantum, sed ex reuolutione etiam vniuersi, & prouidentia euenire existimantur.

*τῆ μακαρί-
ζεσθ ἀπειρ-
γόμεθ.

40

Si verò ita est: ex iis qui viuunt, beatos eos dicemus, quibus hæc quæ dicta sunt, & adsunt, & aderunt, ac beatos quidem, vt homines.

*πρωγεί-
νήσεις.

50

c.j. Concludit

Eustratii in Moraliū Arist.

Concludit ea quæ dixit. nam si ita se habet res, vt diximus: beati illi dicerentur, quibus & ad-
 sunt, & aderunt hæc quæ dicta sunt: hoc est, non solum post finem vitæ, beati illi dicerentur, quibus
 per totam vitam & vsque ad finem bona antedicta suppeditarunt: verum etiam antequam finis vi-
 tæ illis contingerit: modo hoc adiungatur, vt sine vlla interruptione, bona hæc per totam vitam per-
 seuerent. non enim solum, quibus adsunt, sed etiā quibus aderunt: quippe cum oporteat, cum præ-
 senti futurum consentire: vt ita beatitudo firma, atque immutabilis efficiatur. beatos verò, inquit,
 vt homines: id est, quatenus hominū naturæ conuenit: quorum vita in assiduo fluxu, variaque mu-
 tatione constituta est. nam intellectualis & diuinæ naturæ aliud genus est beatitudinis: quippe cū
 in statu essentiam suam habeat, nullisque obnoxia mutationibus sit. Videntur autē ea verba, cum
 inquit, [QUID IGITUR vetat, quò minus fœlicem eum dicamus, &c.] dicta ab Aristotele 10
 fuisse ob sententiā Solonis, qui neminem assererat, licet benè ac fœliciter vitam traduceret, ob fu-
 turi temporis incertum euentum, ante finē vitæ beatum esse appellandum. nihil enim prohibebit,
 quin aliquem beatū appellemus, modo id addiderimus: si bona vsq; ad finem vitæ illi suppetent.

Quòd posterorum fortunæ ad defunctos pertineant.

Cap. XI.

Sed de his quidem hætenus definitū sit. fortunæ verò posterorum atq;
 amicorum omnium dicere nihil conferre, longè esse ab amicitia alienū,
 quinetiam opinionibus contrarium videtur. Cum tamen multa sint ea 20
 quæ eueniunt, variasque habeant differentias: & alia magis, alia minus per-
 tineant: sigillatim omnia distinguere prolixum atque infinitum videtur: si
 autem vniuersaliter † ac figurā dixerimus, satis fortasse erit.

† καὶ τύπων.

* οὐζωίας.

* ἀκείων μέ-
 νοις.

* φιλάλλη-
 λον.

Quia hoc quoque dictum prius fuerat, fœlici homini opus esse ad beatitudinem & postero-
 rum, & amicorum * prosperitate, ne ex eorum communicatione, si in miseria aliqua essent consti-
 tuti, beatitudo impediretur: & modo dixit, nihil impedire, quin esse aliquis beatus possit, qui per
 se rectè viuat, & externis bonis satis affluat, quasi à * necessariis ipsum seiungens: iccirco hoc in-
 fert. De fœlici per se hætenus dictum sit: sed quid de nepotibus, amicisque eius dicemus? nūquid
 horum fortunæ conferunt illi aliquid, an nihil? si dicamus nihil, valde ab amicitia alienum vide- 30
 bitur. nam quemadmodum si ille id toleraret, vt cōmunionem vllam habere, cum nepotum ami-
 corumq; rebus nollet, esset damnandus, quasi ab amicitia, societateque alienus: eodem modo etiā
 nos idem crimen subibimus, si hoc conueniens esse definiemus. quinetiam cōmuni illi opinioni
 aduersabimur, quæ omnia amicorū communia siue bona, siue mala esse statuit. præsertim cum ho-
 mo ex mansuetudine mutuaque beneuolentia, quæ ei naturā insita est, sociale ac * cōmunicabile
 animal sit: vt præter naturā eius esset infociabilis hæc affectio. quare hoc repudiandum est. Quo-
 niam verò & ex iis quæ eueniunt, variæ sunt differentiæ, & magnitudine & paruitate: & ex fami-
 liaribus item alij magis, alij minus coniuncti sunt: id quod ex familiaritatum variis quoque diffe-
 rentiis euenit: sigillatim distinguere, & ea quæ eueniunt, & necessitudines, prolixum esse nimis vi-
 detur, ne infinitum etiam dicamus. satis igitur erit, si vniuersaliter ac figurā dixerimus. nam figurā 40
 atque vniuersaliter dicere confusam magis, & obscuram cognitionem exhibet: singularia verò ac
 particularia cum sensu percipiuntur, clariora semper sunt, atque euidentiora.

Si videlicet quæadmodum, & ex eius calamitatibus, aliæ pondus, ac mo-
 mentum quoddam ad vitam afferūt, aliæ leuiore videntur: sic quoque ea,
 quæ amicis similiter omnibus accidunt.

* ἐν τῷ φίλτα-
 τὰ ὀικεία
 ἐκγονα κα-
 λείται. nam
 si amicissimi
 proprii nepo-
 tes, & poste-
 ri dicuntur.

Hinc incipit modum communicationis, cum fœlicibus statuere eorum, quæ nepotibus & a-
 micis contingunt, vniuersaliter ac figurā quadam, vt pollicitus fuerat, eorum differentias expo-
 nens: ac primum quantum ad maius, & minus attinet. sicut enim, inquit, ex infortuniis, quæ ipsi
 fœlici contingunt, alia grauiora sunt, momentumque quoddam ad vitam immutandam afferunt:
 alia leuia ac nulla digna consideratione, quantum ad vitæ mutationem spectat: sic quoq; ea, quæ 50
 amicis similiter omnibus contingunt. amicos hic communi nomine appellat & posteros, & reli-
 quos, qui alioqui amicitia coniuncti sunt. * nam si amicissima, id est, φίλτατα. Attici filios nomi-
 nant, cur absurdum esse debet, si amicitia absolutè de omnibus dicatur, qui quouis modo amatur?
 hac de causa videtur dixisse similiter omnibus, quasi omnes sub idem amicitia nomen simul con-
 trahens. inquit autem eandem etiam in his differētiā fortunarum obseruandam esse: vt maiora,
 & grauiora ad fœlicem pertingant: leuia ne considerentur quidem.

In singu

τὰ φίλτατα.

In singulis verò calamitatibus differētia ea est, viuentibusne, an mortuis contingant. quæ sanè multo maior est, quàm si nefariæ res ac diræ in tragœdiis præexistant, an agantur.

10 Secunda hæc est differentia eorum, quæ posteris & amicis contingunt. quæ aliam rationem habent erga fœlicem dum viuit, aliam post mortem. augens verò hoc Aristoteles multo maiorem differentiam esse, inquit, si dum viuit fœlix, quàm vbi excessit, aliquid posteris eius & amicis contingat: quàm in tragœdiis, siue grauiâ ac nefanda repræsententur, quæ præexistentia, id est, prius facta ac præterita postea in scenam inducantur, (id enim *πρὸπάρρησις*, id est, præexistere hic videtur significare) siue tunc fiant, quando inducuntur. longè enim distat præteritasne imitemur actiones in tragœdia: an quæ tunc agantur, quando imitatio fit. oportet igitur hanc quoque differentiam in fœlice considerari, præsentene eo, an absente & mortuo, posteris eius atque amicis aliquid eueniat.

Magis autem fortasse dubitandum de vita defunctis, an boni alicuius, vel contrarij possint esse participes. videtur enim ex his etiam si pertingat ad ipsos quippiam, siue bonum siue cōtrarium: exile quoddam ac paruum id esse, vel absolutè & simpliciter, vel ipsis.

20 *Magis hoc loco fortasse pro conuenientius accipitur, vt huius loci hic sit sensus. magis sanè, quàm ea quæ superius diximus, dubitatione dignum illud est, an mortui boni alicuius, aut contrarij esse participes possint. deinde quasi solutionem subiungens, videtur enim, inquit, ex his, id est, quæ in tragœdiis repræsentantur. sicut enim in illis imbecilli profus & vmbatili quodam modo defunctos attingunt ea, quæ de ipsis in imitatione vel dicuntur, vel aguntur: ita quoque hic, licet ad eos qui fœlices fuerunt, post obitum concedamus aut bonum, aut contrarium quippiam peruenire: imbecillum id, nulliusque momenti vel absolutè, vel illis esse dicemus: absolutè & simpliciter, si suapte natura eiusmodi fuerit: illis, quòd quanuis magnum ex se sit, defunctis tamen imbecillum ac paruum est.*

magis pro conuenientius.

30 Sin minus, tantum saltem ac tale: vt neque fœlices eos qui non sunt, facere: neque eos qui sunt, priuare fœlicitate possit.

Si quis, inquit, ea quæ familiaribus accidunt, attingere mortuos dicat: tantum attingent atque eo modo, vt neque eos qui non sunt, fœlices reddant, si bona sint: neque eos qui sunt, si sint contraria, in miseriam inducant: cum eatenus eos respiciant, quatenus amicis eorum ac necessariis contingunt.

Conferre igitur quid defunctis prosperi amicorum successus videntur: simili modo etiam infortunia: ita tamè ac tantum, vt neque fœlices reddere infœlices, neque quippiam tale efficere valeant.

40 Hæc eandem sententiam, quam præcedentia, habent: iccirco cum clara ex illis sint, non opus est, vt ad eorum explanationem quippiam dicamus:

Quòd fœlicitas bonum sit honorabile potius, quàm laudabile. Cap. XII.

HIs ita definitis de fœlicitate consideremus: vtrum ex iis sit, quæ laude, an potius quæ honore digna habentur. nam eam non esse inter facultates reponendam manifestum est.

50 Ad aliam quæstionem de fœlicitate transitum facit. nam cum ex bonis alia diuina sint, alia humana, & diuina honorabilia appellemus, quippe quæ existant, & supra laudem sint, honoreque ob præstantiam digna habeantur: humana verò laudabilia dicamus, eo quòd honore inferiora, laudes tantum, & commendationes consequuntur: alia quoque humana etiam ipsa sint, quæ in vtranque partem sumi possunt, ita vt & rectè facere valeant, & peccare: atque ob id potentia & facultates nuncupentur: cuiusmodi nonnullæ artes inueniuntur, vt medicina, rhetorica, & gubernatoria: ideo quærit in quibus ex his, honorène an laude dignis rebus, an in facultatibus fœlicitatem statuatur: atque eam esse facultatem negat: propterea quòd anceps minimè est. fœlix enim quatenus est fœlix, peccare nullo modo potest. Cum hoc igitur repudiarit, quærit deinceps sitne inter laudabilia, an inter honore digna reponenda fœlicitas. ostendetque esse eam supra ea quæ laudantur, interque diuina & honorabilia bona connumerandam.

quid hic appellentur potentia et facultates.

c. ij. Videtur

iustitiam . iustitia enim cum habitus animæ sit, habet quò referatur, ad suam videlicet operationem. felicitas verò operatio ipsa esse definita est: vt ad aliud referri minimè possit. nam si posset, operationis operatio alia concederetur: atque ita finem haberet, & non ipsa esset finis: sicque infinite oratio progredieretur. Itcirco non laudatur felicitas, sed beata prædicatur: vtpote diuinius quid ac melius, quàm virtutum habitus sint. quæ sanè in anima, quæ per virtutè perfectionem consequuta fuerit, semperque à superioribus potentiis illustrata continuam operationem nunquamque * intermissam conseruet, in actu semper existit: id quod sola rei ipsius experientia confirmari potest. sicut enim sensuum operationem circa sensibilia, non ratio est quæ demonstrat, sed experimentum: ita circa intelligibilia intellectus operatio, eius experientia cognoscitur: nec vlla doctrinæ ratione percipi ab inexpertis satis potest. dulcedinem enim mellis qui id non gustarit, cognoscet nemo: sic neque in intellectus operationis cognitionem veniet quispiam, qui expertus eam aliquando non fuerit.

* ἀκατάπαυστον

operatio in intellectu circa intelligibilia sola experti vultu cognoscitur.

Rectè etià videtur Eudoxus in defensione voluptatis principatum ei attribuere. ex eo enim quòd non laudatur, cum bonum sit, indicari existimabat eam rebus laudabilibus esse præstantiorè. talem autem esse Deum, & bonum ipsum censebat: quippe cum ad hæc reliqua etiam referantur.

Philosophus fuit Eudoxus: is cum voluptatem laudaret, principatum ei ascribentem, quòd omnia quæ apud homines laudantur, excederet. nam cum bonum eam esse statuisset, videretque eam minimè laudem aliquam consequi apud eos qui hominum laudationes componunt: eius præstantiæ esse id argumentum opinabatur: quippe quæ ea excederet, quæ laudem mereretur. Simile enim aliquid esse Deum & bonum ipsum dicebat, * ex geminatione rem eandem. Eudoxum igitur probat, quòd conuenienti modo in defendenda voluptate usus fuerit.

* ἐκ παραλλήλων ἢ αὐτῶν

Laus enim virtutis est. Idonei enim ad honestas res agendas ex ea efficiuntur. Cõmendationes verò operum sunt, tam animæ quàm corporis simili modo.

Hæc, inquit, vt felicitatem supra ea quæ & laudantur & commendantur, esse ostendat. laus enim, id est, ἐπαινος virtutis est: ἐγκώμια, id est, commendationes, seu laudationes, operum ipsorum. Laudatur, inquit, virtus, eo quòd ex ea quæ habitus bonus est, ad bonas honestasque res agendas idonei homines efficiuntur: opera verò cõmendantur simili modo & corporis & animæ, quæcūque scilicet ex virtute ipsa emanant, ac proficiuntur. at felicitas & supra virtutem est, & supra ea, quæ ex virtute proueniunt: iccirco laude quoque sit superior, necesse est. Animæ verò opera ea sunt quæ ex habitibus animæ, id est virtutibus, artibus, sciētis proficiuntur: corporis, quæ ex corporis habitibus emanant. corporis habitus sunt vires, sensuum integritas, agilitas ad cursum, sanitas, & siquid aliud corpori inest, quod laude dignum habeatur. nam quæ per corpus bene honesteque aguntur, bonis animæ habitibus etiam etiam ipsa ascribi consueuerunt: eo quòd anima ipsa sit, quæ rectè corpore vtatur, recteque operetur. nam si vitium in anima dominetur, mala bona etiam ipsa corporis euadunt: cum malè per ea operetur anima, malèque corporis obsequio vtatur.

quædam corporis opera sunt et habitus laudati merentur.

Verum hæc exactè tractare forsitan eorum magis est, quorum labor in laudationibus conficiendis versatur. nobis verò satis id esse debet: quod ex his quæ diximus, ex honorabilibus perfectisque rebus esse felicitatem constat.

Quia de laudibus & commendationibus, quas Græci ἐπαινοὺς, καὶ ἐγκώμια appellant, nonnulla hic dixit. quibus subiectis, scilicet vtraque, conueniant: atque hæc dixit, non vt de ipsis ageret, sed vt tantum felicitatem supra ipsa esse demonstraret: iccirco posteaquam pauca quædam de ipsis disseruit, quantum scilicet præsentis proposito satis est, absolutiorem tractationem ipsorum ad eos reiicit, qui in huiuscemodi rebus laborare cõsueuerunt: ipseque ad propositum orationem reducit: perspicuum esse, inquiens, ex his quæ dicta sunt, ex honorabilibus perfectisque rebus esse felicitatem: atque iccirco honore, non laudibus, neque commendationibus esse dignam.

Videtur autè & ex eo ita se habere, quia principium est: huius enim gratia reliqua omnia omnes agimus. principium verò & causam bonorum honorabile quoddam ac diuinum statuimus.

Alio quoque modo felicitatem inter honorabilia cõseri ostendit. principium enim est, vt causa finalis. ob felicitatè siquidem cætera omnia omnes agimus, vt posteaquam reliqua cõsequuti fuerimus * ad huius perfectionè deueniamus. at principium & causam bonorum, honorabile quoddam ac diuinum esse confitemur: honorabilis igitur ac diuina felicitas est

* εἰς τὴν αὐτῆς τελειότητα

Eustratii in Moraliū Arist.

De duplici animæ parte ac virtutis diuisione.

Cap. XIII.

Quoniam igitur fœlicitas animæ per virtutē perfectam operatio quædam est, de virtute considerandum videtur. hoc enim modo fortasse efficietur, vt melius de fœlicitate etiam contemplemur.

Mos Aristoteli est, vt in his quæ ab ipso traduntur, si in plures libros diuisa fuerint, in fine præcedentium de sequentibus * præmoneat, de quibus agendum sit: vt libri hoc modo inter se apte cohæreant, ac continuentur. Propterea igitur, quod in toto hoc primo Nicomachiorum moralium libro de fœlicitate tractauit: in secundo verò de virtute in vniuersali est disputaturus: iccirco hic præoccupat quod est in sequenti libro explicandum: ostenditque subsequenti argumentum ex præcedente necessario dependere. Nam cum fœlicitas animæ per virtutem perfectam operatio quædam sit: necessarium profectò est, vt de virtute iam consideremus. inde enim efficietur, vt melius de fœlicitate etiam ipsa contemplemur. virtus siquidem ad definitionem fœlicitatis absoluendam assumitur: vnde si de virtute didicerimus, clarius definitionem fœlicitatis percipiemus: quippe cum omnia quæ in definitione alicuius sumuntur, clariora eo quod definitur, manifestioraque esse debeant. explicat enim naturam rei definitio: quam si vel ex obscurioribus, vel ex æque obscuris constabit, explicare nullo modo poterit.

Videtur autē & is qui re vera ciuili est, circa hęc maximè laborare. propositum enim eius est, vt ciues bonos, legibusque obtemperantes efficiat.

Idem probat ex studio, quod qui re vera ciuiles sunt, in ciuitatibus adhibent: maximè in virtute elaborantes, vt ciues & bonos & obtemperantes legibus efficiant.

Atque huiusce rei argumētum, tam Cretensium quàm Lacedæmoniorum legislatores habemus.

Eos qui re vera sunt ciuiles id studere, vt subditos sibi ciues virtute præditos reddant, optimorum ciuium Minois & Lycurgi exemplo ostendit: quorum alter Cretensium, alter Lacedæmoniorum legislator extitit.

Et si qui alij tales extiterunt.

Vt Solon Atheniensium & aliorum alij. Mosen autem * vereor inter hos cõnuumerare: quippe qui à deo legem acceptam promulgarit, supraque hominē populū instituerit, ac rexit. Qui verò nō hoc student in ciuitatibus efficere, sed nullam suorum ciuium curam habent, licet neque boni sint, neque legibus obtemperent: * falso ciuiles appellantur.

Quod si ciuili facultatis hęc consideratio est, patet inquisitionem hanc perinde atque à principio proposuimus, futuram.

Considerationem de virtute, ciuili facultati cõuenire his quæ modo dixit, iam ostendit: vt consentaneum sit eum qui ciuilem tradere disciplinam proposuerit, quæstionem quoque de virtute pertractare. dicit rursus qualis hęc de virtute futura sit examinatio: quemadmodū scilicet à principio proposuit. id autem erat, pro subiecta materia ita de ea disputationem facere: rationesque ex iis quæ esse aliter possunt, non ex necessariis concludere.

De virtute autem humana scilicet considerandum est: nam & de bono humano, & de fœlicitate humana quærebamus.

Multa genera virtutum veteres introduxerunt: non enim tantum ciuilem, sed & * purgatoriam, & intellectualem, & quartam, * quam exemplarem & diuinam nuncuparunt: quarum linguas in quatuor principales, id est, prudentiam, fortitudinem, temperantiam, & iustitiam, distribuere: aliis atque aliis vnicuique, prout genus vnumquodque postulabat, attributis definitionibus. sed nunc duo hęc genera, hoc est ciuili & purgatoria nota maximè nobis sunt: hęc, cum anima corporis consensu actiones omnes exequitur: illa, cum à corpore, omni que affectuum eius contagione separatur. vt ciuili moderatio affectuum tantum sit, quæ nimios perturbationum motus cohibeat ac castiget: operationesque intra eos terminos conseruet, quos necessitas præscripsit: purgatoria verò ea sit, quæ partim ad impatibilitatem, sublationemque affectuum deducat, dum anima adhuc purgatur: partim ad eam iam deduxerit, quando iam purgata anima, absolutaque à corporis affectibus fuerit. Humanam igitur appellat virtutem ciuilem: quasi purgatoria, & religabile, ac sociale animal sit: cum corporis sui commercium repudiat, supra humanam naturam constituitur;

* προαναφω
νείμ.

* οὐκ ἔστι
Μοσὲς ἀνὴρ ἰσχυρὸς
ἐν τοῖς νόμοις
* ἰσοδουλοῦ
ἵππῳ κληροῦμ.

expendim
tur ut
ba.

* καθαρτι-
κῶ.
* παραδιγ-
ματικῶ
θεουργικῶ,
quã ultimã uo
cẽ uet. interp.
diuinẽ operan
tẽ, conuertit.

ciuili, et
purgatorii
50 differe
tia consi
derata.

Librum Primum.

constituitur: materialiq; rursus operatione omni reiecta, oblitisque peioribus mente pura ad meliora conuertitur, totusq; diuinae illustrationi subiicitur. hac de causa significauit philosophus sibi hic de humana virtute, eique accommodata felicitate futuram esse disputationem.

Virtutem vero humanam dicimus non corporis, sed animae. felicitatem quoq; animae operationem appellamus. sed si haec ita se habet, perspicuum est, civilem, quae ad animam spectant, quodammodo cognoscere oportere: quemadmodum oculum, & totum corpus, eum qui curaturus est.

Quoniam quaedam est corporis etiam virtus, quemadmodum animae: sanitas enim, & pulchritudo, & sensuum integritas, & robur corporis sunt: sicut iustitia, temperantia, prudentia, & fortitudo animae: atque hic de animae virtutibus est sermo, quas anima corpore tanquam instrumento vtens exequitur: propterea, inquit, civilem quae ad animam spectant, cognoscere quodammodo oportere. De animae autem virtute esse hic orationem etiam ex eo ostendit, quod felicitas animae operatio dicta est. adiunxit autem [Q V O D A M M O D O] quia non absolute hic de anima disputationem instituet, sed quatenus tantum ad praesentem rem faciet. civili autem cognitionem de anima esse necessariam ex medicina corporis comprobatur: [quemadmodum, inquit, oculum & totum corpus, qui curaturus est.] nam si his qui corporibus medentur, necesse est & singulorum, & totius corporis naturam cognoscere, vt naturali eorum constitutione perspecta, scire possint quid ipsis contigerit, quantumque a naturali statu exturbata fuerint: atque ita accommodatis remediis adhibitis ad pristinum statum reuocare, quae est sanitas: quo modo non etiam illis qui animae naturalem constitutionem inducere volunt, de anima cognoscere necessarium erit? oculos hic in exemplum ob variam fortasse eorum compositionem assumpsit: in quibus partium multarum ad integritatem & perfectionem connexio, tunicarum, humorum, venarum, neruorum, aliorumque eiusmodi cernitur: vt varia etiam, ac multiplex difficilisq; pertractatu, ob harum partium ignorantiam curatio euadat. sed tamen eorum qui in curatione hac versantur, neque in multiplici ipsorum substantia cognoscenda, neq; in curandi ratione tradenda * studium defuit. vel igitur hac de causa oculorum exemplum adduxit: vel quia civilis maximam intellectualium animae oculorum curam habet, qui sunt mens & cogitatio, id est, *νεὺς & διάνοια*: studetque, ne hi irrationalibus hebetati perturbationibus diffundantur, ac caecutiant, * eue crassitudine corporis obiecta impediantur, quo minus & veritatem & bonum ipsum speculentur.

* *ὁμοιομορία* quae virtutes in corpore respiciunt, quatuor illas, quas in anima civiles vocant.

quoniam oculorum exemplo.

* *ἐκ ἀκνησίου*

* *μηδὲ ἐπιπροσδόντο τῷ πάχει τῶ σώματος.*

Atque eo magis, quo civilis facultas honorabilior, meliorque medicina est.

Tanto magis, inquit, quam medicus civilis scire de anima debet: quanto melior quoque civilis facultas medicina est. absurdum enim est, si cum medicus cognoscat subiectum circa quod veritatur, civilis suum ignorauerit, quod etiam ipse curare vult.

Elegantes quoq; medici multa circa cognitionem corporis pertractant.

Sunt sane etiam ex medicis qui corporis cognitionem negligunt: sed hi ignobiles sunt, & ac viles. qui vero elegans quiddam & quasi iucundum officiosumque in medicina habent, non ita se gerunt: sed multas de cognitione corporis tractationes vel ipsi componunt. vel ab aliis compositas euoluunt. turpe igitur esset, si civilem & virum his inferiorē esse diceremus in eo, in quo proprium studium suum profiteretur: praesertim cum omnium artium quae in ciuitatibus sunt, architectonicus ipse ac princeps habeatur.

* *θαλάσσιον ἔχοντες.*
* *τὸ τὰ ἀδύτητα φέρει.*

Contemplandum igitur etiam civili homini de anima est: atque id, horum causa, & quatenus satis est ad ea quae hic quaeruntur. nam exactius absolutiusque rem hanc excutere, laboriosius fortasse est ac difficilius, quam praesenti negotio conueniat.

Ciui opus esse de anima cognoscere, iam dixit: nunc subiungit, quatenus ei in hac speculatione progrediendum sit. nam quia non per se, sed virtutum causa cognitio haec requiritur, caetenus inquit, contemplari de anima debet is, qui de virtutibus quantum ad civilem facultatem spectat, tractaturus est: quatenus satis est ad ea, de quibus nunc inquirimus, hoc est ad virtutes. nam si quis ulterius quam res ista postulet, progredi voluerit, exactiusque de anima inuestigare, difficiliorem inueniet quaestionem, quam de virtutibus tractanti conueniat: tum abstrusam animae, incorporeamque substantiam: tum ex eo quod quamplurima sunt, quae de ipsa inuestigari, explicarique debeant.

Eustratii in Moraliū Arist.

Dicuntur autem de ipsa in extrariis etiā disputationibus, nonnulla quæ satis sunt: utendumque ipsis est.

Ex operibus Aristotelis, alia ad discipulos eius scripta sunt, qui ad eum audiendum simul conueniebant, quæ ipse in publicis scholis coram diserebat, & suis discipulis ἀμέσως exponebat: alia priuatim ad aliquos, extrinsecus argumento illi accommodata, quod unusquisque requisierat. illa ἀκροαματικά, hoc est auditoria appellantur: quippe quæ, ut diximus ad eos, qui publice ipsum audiebant, fuerunt conscripta: hæc ἐξωτερικά quasi extraria dixeris, siue extranea: quia vnumquodque ex ipsis ad priuatum aliquem aliquid quærentem extrā publicum auditorium compositum fuit. Quoniam igitur in his diuersa quædam de anima pro tempore ad propositas quæstiones dicta sunt: ad ea nos relegat, utpote ad præsens negocium vtilia futura: monetque ut illis hic quoque ad rem facientibus utamur.

Quemadmodum alteram partem eius esse rationis participem, alteram expertem. nam utrū distinctæ sint, ut corporis partes & omnia diuisibilia: an ratione tantum duæ sint, re autē separari inter minimè possint, ut in circumferentia conuexum & concauū: illud verò nihil ad propositum refert.

Cum dixisset in extrariis disputationibus de anima satis fuisse dictum: non quòd de anima ibi perfectè facta sit disputatio, sed eatenus solum, quantum ad præsentem de virtutibus inquisitionem sufficiat: explicat etiam quæ sint ea quæ ibi dicta fuerunt: quemadmodum inueniens, alteram partem eius esse rationis expertem, alteram participem. atque eam quæ vacat ratione, non absolute esse irrationalem: sed quodam modo etiā ipsam rationalem, ut pote rationi obtemperantē: ut neque absolute rationis sit particeps, neque absolute expertis. nam quæ ex sese rationē habet, & cogitat, ea est absolute rationalis: quæ rationi obedit, per participationem est, ac propterea non absolute, sed quodammodo rationalis dicitur. nam virtutes in parte irrationali nullæ * existerent, ut fortitudo, ut temperantia, adde etiam iustitiam: nisi & iracundia & cupiditas subditæ essent rationi, eique obtemperarent. neque enim in nobis id est, quod in brutis. in illis enim rationi hæc minimè obedire conspiciuntur, eo quòd extrinsecus est ratio, eisque nullo modo coniuncta ac connexa: in nobis verò cum simul cum illis sit, in vnoque & eodem corpore annexa. ideo fit, ut irrationales hæ facultates rationi obediāt: quippe quæ adsit, & sine vlla intercessione ipsa præsit atque imperet: quæ igitur pars animæ nostræ ratione est prædita, rationalis ideo est, quia rationem ex natura atque essentia sua habet, sicut dictum est: quæ verò ratione vacat, si rationalis dicitur, non absolute ac simpliciter, sed quodam modo dicitur: quia scilicet natura eiusmodi est, ut ratione instrui, atque illustrari quodam modo valeat. necesse igitur est, ut qui de virtutibus cogniturus est, is animam nostram ita habere, cum corporeque ita esse connexam sciat. an verò hæ duæ partes, quæ rationem habet, & quæ est irrationalis, loco inter se distinctæ sint, sicut partes corporis, ceteraque omnia quæ partibilia sunt: an id quidem minimè, sed ratione tantum duæ loco separari inter se nullo modo possint: nihil ad præsentem rem facit inuestigare. nam corporis partes, ut manus, pedes, caput, & ceteras, non ratione solum, sed loco etiam inter se distare in toto, disiunctasque esse adeò euidens est, ut sensu etiam percipi queat: id quod in omnibus diuisibilibus constat. diuisibilia magnitudines vocat, ut lineam, superficiem, & corpus: quorum singula & partes habent, in quas partiri ac diuidi possunt: & ita eas habent, ut non simul & vno eodemque loco omnes, sed singulæ singulis in locis dispositæ sint. si enim id non esset, ne magnitudo quidem esset actu dimensibilis, non secus ac punctus: cuius * fluxu ac protractu principium magnitudo admittit. esse autem nonnulla quæ loco inter se distent, ratione verò minimè ex circumferentia ostendit: in qua vna & eadem concuuum & conuexum cernuntur, quæ ratione tantum, non loco distant: alioqui in eo non essent, quod quantum ad latitudinem spectat, dimensione omni caret ac distantia, quæ est linea: quæ longitudo latitudine vacans definitur.

Irrationalis autē partis, alia communi & vegetali persimilis est. ita appello eam quæ augendi, & alendi causa est. talem enim animæ facultatē in omnibus quæ aluntur, statueret aliquis, & in foetibus quoque: quin etiā eandem hanc in perfectis: & conuenientius etiam, quam aliam quampiam.

Cum de virtute humana, atque ea non corporis sed animæ dicturum se esse promiserit, diuiseritque animam in irrationalem, & ratione carentem facultatem: irrationalem rursus subdividit: & aliam eius partem communem esse inquit & vegetalem. communem sanè, quia in omnibus inest,

Quæ alia ex Arist.
τοῦ ἔργου
ἀκροαματικά
ἀλλὰ ἐξωτερικά

* κατὰ τοὺς ἄλλους
το.

* ἀμέσως. i.
sine ullo medio
ut dicunt philosophi.

* ἔβουε.

bus inest, quæ animata appellantur. vegetalem verò, eò quòd in ipsis etiam vegetabilibus, hoc est stirpibus conspicitur: quarum proprium maximè illud est, vt vim & alendi & nutriendi in se habeant. nam licet eadem in animalibus quoque tam brutis quàm ratione præditis insit: non tamen in eis inest, quatenus sunt animalia, sed quatenus cum stirpibus communicant. necesse enim est, vt prius in animalium corporibus, inferiores ignobilioresque animæ facultates subsint: deinde superueniant præstantiores: quippe cum nequeant corpora eas suscipere, * nisi præparata ab his inferioribus, atque effecta idonea fuerint: causa verò & alendi & augendi ob id dicitur, quod vtraque hæc tam in animalibus quàm in plantis efficit, licet alio atque alio modo pro diuersitate instrumentorum. nam alia sunt instrumenta in plantis, alia in animalibus, quæ facultati huic altrici & auatrici inseruiunt: cui quidem materiem nutrimenta singulis, quæ aluntur aut crescunt, idonea suppeditant. Cum dixerit autem in omnibus quæ aluntur, talem vim inesse, subiunxit [& in foetibus quoque] foetus autem sunt, qui in vtero adhuc gestantur, *ἐμβρυα* à Græcis dicti: quod ideo adiunctum est, quia foetus habere adhuc stirpium naturam videntur: nullamque aliam facultatem in eo quòd sunt foetus, in se operantem, nisi hanc continent. Eandem hanc in perfectis inesse, inquit, respectu, scilicet foetuum, perfectis, quæ rationem substantiæ iam admittunt. nam etiam quod statim genitum est, multa habet potestate, quæ cum processerint in actum, tunc propriè perfectum appellari potest: quod tamen neque tunc vegetalis hæc facultas destituit: quippe quæ ad id, vt sit absolutè, necessariò conferat. * iudicium suum deinde de hac opinione subiicit, quæ eandem hanc in perfectis etiam esse ait, [& conuenientius etiam] inquit, [quàm aliam quampiam] quomodo conuenientius? quia cum aliæ facultates non semper in ipsis operentur, sæpenumero enim cum in vigilia, tum maximè in somno manifestè ab officio suo vacare conspiciuntur: vegetalis sine vlla interruptione semper in functione sua est: præcipuè tamen in somno: quo maximè tẽpore alimẽtorum & concoctiones & digestiones, tum in omnibus partibus corporis, pro vniuscuiusque ratione ac conuenientia accessiones fiunt.

Huius autem communis quædam virtus, non humana apparet, quippe cum pars hæc & facultas in somnis maximè operari videatur: bonus autè & malus discerni in somno minimè possit. Vnde inquitur foelices in dimidia parte vitæ à miseris nihil distare.

Huius igitur facultatis, inquit, virtus quædam communis animantium omnium, & non humana apparet: eo quòd in his omnibus secundum vniuscuiusque naturam officium suum exercet. id autem nihil aliud est, quàm alimentum cõcoquere, quàm immutare, * quàm digerere, digestumque membris singulis adiungere, atque * incorporare, & illis assimilare, atque vt semel dicam, alere, & augere: atque hæc omnia benè efficere, quæ sanè non hominis sunt, in eo quod est homo, sed in eo quòd cum plantis cõmunionem habet. id quod ex eo probat, quòd in somno maximè operari hæc animæ pars & facultas conspicitur. bonus autem aut malus, quatum ad hominem spectat, vel nullo modo, vel quàm minimū esse in somno manifestus potest. hocque communi opinione hominum cõfirmat, quæ ait, differentiã inter bonos & malos, foelices & miseros in dimidia parte huius vitæ nullam esse: propterea quòd in somno omnes vacant, nihilque, ex proprio habitu operantur.

Atque hoc conuenienter euenit. ocium enim animæ somnus est, quæ vel bona vel mala dicitur.

Conuenienter, inquit, somno & appositè accidit, vt boni & mali in somnis minimè discernantur. nam bonum & malum quod hic sumimus, ad animum spectat: animæ autem ocium somnus est. qui fieri igitur potest, vt si ea ab operatione sua vacet: bonane an mala sit, perspiciamus? sicut enim ex fructu arbor: ita ex operatione habitus cognoscitur. Quemadmodum igitur tẽpore quo fructus non sunt, arboris virtutem, quam in fructibus producẽdis habet, videlicet sitne admodum frugifera an parum, an penitus infecunda ac sterilis, cognoscit nemo: sic anima quo tẽpore ocia-tur, bonane an mala sit, cognosci non potest.

Nisi quatenus paululum motiones aliquæ ad eam pertingunt: eatenus enim modestorum meliora, quàm quorumlibet visa apparent.

Vt plurimum, inquit, in somnis quo modo bona anima à mala differat, incertum est. fit tamen interdum, vt exigua quædam inter modestos, & quoslibet, differentia existat. modestos, id est *ἐπιεικεις* appellat bonos, vtpote *ἡμεῖς*, hoc est modum in vita, cõuenientiamque seruantes. quoslibet autem, id est *τυχεύτας* malos, qui vt incidit, quomodolibet, id est, absque ratione & malè vitã traducunt. * differentia verò ea est, quòd aliquãdo accidit, vt nonnullæ operationes quæ in vigilia fiunt,

de vegetali facultate.

* *ἐπιεικεις.*

foetus stirpium naturam habere.

* *ἐπιεικεις.*

*vegetalis pro
hinc foetus
tuus.*

*De his facultatibus, vide Gal. in lib. de facult. naturalib. * ἀναδιόνοσι. * προσφύει. i. agglutinare.*

* *Codicis Græci hic mendum*

Eustratii in Moraliū Arist.

recte correxit
interpretis ex
ueteri uersioe.

ἢ ἴσχυς ἢ
ἢ ἰσχυρὸς ἢ
ἢ ἰσχυρῶς ἢ
ἢ ἰσχυρῶτα ἢ

fiunt, in somnos etiam pertranseant, imaginatione, dum sensus vacant, operante, eorumq; formas inducēte, quæ quispiam in vigilia operatus fuerit: ut bonis & malis visa per somnum vel affectionibus, vel operationibus respondeant, quæ ipsis in vigilia contigerunt. Videri autem ex his posset Aristoteles vegetali facultati somnum ascribere, eo quod de ea loquens in somni mentionē venit: maximeq; operari somni præsentia eam, inquit, At si hoc esset, plantæ etiam dormirēt, quarum maxime propria hæc, id est altrix facultas est: non dormiunt autem: non esse igitur huius facultatis somnum manifestum est. Somnus præterea in sensuum ocio consideratur: si igitur dormirent plantæ, ocium quoque sensuum admitterent: at si id, eorundem quoque operationem: contraria enim circa idem subiectum consistunt: & in quibus sunt priuationes, in eis habitus quoque esse posse perspicuum est: atque hinc efficeretur, ut expergefactæ plantæ & surgentes sentirent: at hoc fieri nullo modo potest: non dormiunt igitur plantæ: sed animalium proprius est somnus. Ex eo tamen accidit, ut vegetalis operatio in somno maxime efficiatur, quia natura tunc nullis sensuum functionibus impedita, liberius proprium officium valet exercere.

Ac de his quidem satis. atq; hæc nutriendi facultas, est enim humanæ virtutis expers, omittenda est. videtur autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis esse, quæ rationis tamen quadam ex parte capax sit. Continentis enim & incōtinentis rationem, animæ item id quod rationem habet, laudamus: quippe cum recte & ad optima incitet. videtur tamen aliud quid etiam in ipsis inesse, quod pugnet, resistatque rationi.

De vegetali facultate, quæ altrix quoque ob id dicitur, quia alere solius eius proprium est: satis dictum sit. non enim oportet ut plura de ea disseramus, cum de virtute humana qua in parte existat, consideremus: hæc enim cum nullius cognitionis sit particeps, ab humana virtute aliena est. nam cum rationale animal homo sit, necesse est, ut eius virtus ex ratione & cognitione existat: præsertim cum vniuscuiusq; virtus eiusmodi sit, ut subiectum perficiat. Quomodo igitur posset, quod cognitione omni prorsus vacat, rationali animali ad virtutis executionem conferre? propterea oportet, ut homo si perfectionem suam assequi vult, cum vegetali hac vehementer certet ac pugnet: ne si nimia eius operationum oblectatione superetur, in eius naturam abeat, atque ar-

* ἀπαρῆν-
δραστῆν.

borescat. [VIDETUR autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis esse: quæ tamen non prorsus ut illa irrationalis, sed quadam ex parte rationis capax sit] alteram hanc naturam animæ esse dixit, ex eo ostendens vnamquaq; ex tribus, id est altricem, sensualem, & rationalem, animam appellari. nam animatæ ab omnibus etiam stirpes dicuntur, cum tamen sola altrice præditæ sint: ut hinc animam esse etiam ipsam pateat. hæc autem ratione inter se differunt. alteram verò hanc quæ post vegetalem irrationalis anima dicitur, esse quadantenus rationis participem ex cōtinente & incontiente ostendit. incontiens enim ille est qui cum à cupiditate ad fruitionem rerum iucundarum trahatur, pugnat aliquandiu ac resistit: * nec tamen semper id facit: sed aliquando succumbit ac vincitur. vnde etiam ἀκρατής a Græcis dicitur, quia non superat cupiditatem, id est incontiens, non tam, quia non contineat se à voluptatibus, quam quod non cōtineat in officio cupiditatem, sed ab ea superetur. Contiens verò cōtra est, qui habet quidem etiam ipse rationi aduersantem cupiditatem, sed resistit tamen generosius, superatque eam ratione: atque ob id contiens vocatur, nō tam quod à voluptatibus sese continet, quam quod inferiorem facultatē in officio continet, subditamq; rationi atq; obedientem facit: Græci hunc ἐγκρατῆν appellant, eo quod voto potiatur, atq; in cupiditatem dominetur. laudatur igitur in vtroque horum id quod ratione est præditum, pugnatq; aduersus irrationalitatem. curque laudetur, subiungit: incitat enim, inquit, recte id quod rationem habet, ad optima: id quod laude dignū est. esse autem in his irrationalem quoque quandam facultatem præter rationem, ex operatione manifestat. neq; enim aduersus rationem pugnaret, ei que reniteretur irascendi, & cupiendi facultas: nisi esset irrationalis.

* ἢ εἰς τέλος δὲ τῆρεῖ τὴν ἐνδοξίαν. i. nō ad finem autē seruat resistentiā. uet.

Planè enim quemadmodum resoluta corporis membra si ad dextram mouere volueris, econtrariò in sinistram deferuntur: sic quoque in anima contingit, in contrarias enim partes incontinentium appetitiones feruntur.

ἀταχῶς ἢ ἰσχυρῶς.

* ἀταχῶς.

Hic ostendit Aristoteles membrorum motiones præter naturam longe esse simillimas (nam ἀταχῶς pro λίαν, id est multum vsurpauit) appetitionibus facultatum animæ, quæ præter rationem feruntur. Inquit igitur, quemadmodum cum * resolutio membrorum corporis accidit, resolutio ipsa appetitioni voluntariæ aduersatur: ut si homo in dextram partem mouere resolutum membrum voluerit, in sinistram id præter propositū deferatur: ita quoque in anima fit, cum ratio

irrationales

irracionales facultates mouere ad meliora proponit: sæpe illæ in contrarium deuolutæ præter rationis motionem peiora amplectuntur: id quod in incontinentibus perspicuū est. in quibus cum ratio ita mouere cupiditatem vult, vt corporis voluptates reiiciat: resistit cupiditas effrenatè ad illarum fruitionem incitata: vt hæc voluptatum præter rationem fruitio, præter naturam tam hominis quàm ipsarum etiam irrationalium facultatum sit. nam neque ratio in incontinente aduersus cupiditatem resisteret, cum præcipuum in natura hominis locum, principatumque obtineat: neque cupiditas rationi rectè monenti aliquantisper cederet ac pareret, nisi ea esset natura cupiditas, vt parere etiam semper & possit & debeat.

Sed in corporibus quidem quod præter propositum fertur, videmus:

10 in anima non videmus.

Non simili modo, inquit, resolutiones, ac præter propositum delationes in anima, atq; in corporibus cognoscimus: sed eas in corporibus sensu: in anima iudicio rationis percipimus.

Fortasse autem nihilo minus in anima quoque esse quippiam præter rationem existimandum est, quod ei aduersetur ac resistat: quo modo verò diuersum sit, nihil refert.

FORTASSE] hic positum est pro [omnino] non enim quasi ambigat, hoc dicit, sed certam sententiã enunciat: quo verbo in hunc modum vti Aristotelem sæpenumero inueniemus. ait igitur, nihilominus in anima quoque existimare debemus esse præter rationem, aliam facultatem, quæ ei aduersetur & resistat: sicut in corpore morbos quosdam accidere appetitionibus voluntariis renitentes videmus. cum verò, inquit [Q V O M O D O] autem diuersum sit, nihil refert [illud significat, diuersum quidem esse in resolutis corporibus id quod resistit, neque fieri motiones eorū secundum propositum finit: & diuersum quod in anima aduersus rationem pugnat, atque impedit quo minus actiones secundum rationem perficiantur: in quo tamen diuersitas hæc consistat, ad præsentem rem non refert: id est, minimè accommodata præsentis negotio inuestigatio est: si inquirere velimus, quo pacto id quod est præter naturam, ab eo quod est præter rationem, differat.

Quod tamen etiam ipsum rationis esse particeps videtur, quemadmodum diximus: * continentis enim rationi obtemperat.

30 Pars irrationalis, quæ in homine est, non habet quidem propriam rationem, vnde irrationalis appellatur: videtur tamen rationis etiam ipsa esse particeps, in eo quod à rationem habente facultate illustratur, sicut dictum est: dixit enim etiam superius esse hanc rationi obedientem: atque iccirco quodam modo, id est participatione, non essentia rationalem. Quemadmodum etiã lunam inquirunt, * luminare nūcupari, eo quod à sole illuminata lucens efficitur, vt lumen quod aliunde accepit, reddere etiam ipsa valeat. Sed vnde apparet, quod rationis particeps sit hæc irrationalis facultas? Inde nimirum, quod continentis rationi obtemperat. nisi enim natura esset comparatū, vt * ratione vti quodam modo posset, nunquam hoc contingeret: neque in continente illud fieret, vt cupiendi vis ad voluptatis fruitionem incitata, cohibenti à voluptate rationi pareret.

Atque etiam magis fortasse in temperante ac forti obediens est: omnia

40 enim in his rationi consonant.

Sicut in aliis quæ vel à natura fiunt, vel arte, non * repente generationes absoluuntur, sed ex imperfectis ad perfecta subinde * progressio fit: priusq; antecedunt species quædam, quæ subiectū idoneum ad suscipiendam eam formam reddunt, quæ à principio siue à natura, siue ab arte proposita fuerat: ita in virtutibus quoque hominis videre licet. homo enim à principio vbi è matris utero editur, cū nondū ratio in eo vim vllam acceperit, esse absolute quasi animal videtur: nam in eo irrationalium facultatum operationes, ratione necessario præcurrūt. ante omnes vegetalis etiã in ipso utero existit: deinde vitalis: postremò verò excitata ratio operationem suã etiam ipsa producit. atque hæc generationis causa eueniunt: quippe cum natura essentiam hominis constituere studens inferiores facultates, earumque operationes, tanquam fundamentū præstantioribus subiiciat: fierique alio modo nequeat, vt ex omnium compositione aliquid cõstituatur. Hinc igitur fit, vt ratio * quæ post alias emicuit, dum propriã operationem exercere vult, pugnam aduersus perturbationes instituat: coneturque vehementem earum impetum, qui iam anticipauit, diutiusque inualuit, reprimere ac refrenare. Id autem citò fieri nequit: sed longo quodam tempore, laboreque haud paruo opus est ad rationis expertes facultates cohibendas, ac continendas. Propterea homo dum ratione aduersus perturbationes reluctatur ac pugnat, prius in discrimen illud venit, vt aut vincere aut vinci vicissim possit: incontinentisque ex eo dicitur, id est ἀκράτης, quod nondum pe-

100 vs. apud Aristotelem frequenter pro omnino.

* τὸ ἰεγχεα τῆς.

* φως ἴρα.

* λογικὴ ὁδὸς.

* ἀθρόως. i. statim. galli dicunt Tout en ung coup.

* προκοπή.

* ὑσθρονάνα. vñ. fas.

ditus

Eustratii in Moraliū Arist.

*σφοδρό- nitus vincere, sub seq; continere alias facultates potest: deinde cum * vehementius resistit, perfe-
 τερομένης α- ctionemq; quā volebat, adipiscitur, continens euadit pugnā quidem adhuc exercēs, sed ita tamen,
 μλεθ. ut sub imperio suo aduersarios contineat. sed Græci victores hos & victos vocabulis suis melius
 exprimunt: incontinentem enim ἀκρατή, quasi minimē obtinentē ac vincentem appellant: conti-
 nentem cōtrā ἐγκρατή, perinde ac si obtinentē ac vincentem dicas, postea verò cum victoria po-
 titus homo sustinere amplius turbationē vllam non valet, * redintegratoq; certamine dominari
 prorsus in aduersantes facultates cupit: tēporis alicuius processu fit, vt labore etiam non mediocri
 adhibito, ex boni ipsius perfectiq; appetitione temperantiā adipiscatur. Continens igitur * bello
 appetitus vincit: cum iam irrationalis facultas rationi quodā modo obediat, & in pugna * quasi
 inferior sit, ac primas cōcedat. at in temperante maior est hæc ignobilioris partis ad præstantiorē 10
 obedientia: nam quasi iam animū desponderit deterior hæc pars, penitusque iaceat, vt ne excitari
 quidem cōtra meliorē amplius audeat: ibi & tunc operatur, vbi & quando mandatū ab ea fuerit,
 quæ princeps ac dominans natura est. Atq; hæc in temperate efficiuntur, in quo ratio cōcupisci-
 bili parte profligata, perfectē operationes suas exequitur. Idem de forti dicendū est. nā & is quoq;
 vbi non mediocrem laborē studiumq;, in subiugandis penitus perturbationibus impenderit, ira-
 cundiāque ita paulatim rationi obtemperantē reddiderit, perfectionē consequitur suā: vt secundū
 rectum rationis iudiciū, & in terribilibus opportunē audeat, fiduciamque ita amplectatur, vt à ti-
 miditate & audacia æquis interuallis distet, vtrarumque harum mediocritate seruata. Hac de causā
 igitur in vtriq; his, id est temperante & forti, quippe qui perfectionē iam obtinuerint, obediētior
 rationi est irrationalis hæc facultas. Vnde Aristoteles subiungit, [omnia enim rationi consonant] 20
 eo quod nullus amplius affectus rationi aduersatur, nihilq; habet, quod ab illius appetitione dis-
 sentiat, ac dissonet, sed conspirent omnia. Verbum autem hoc [consonant] quod ipse [ὁμοφωνεῖ]
 inquit, ex translatione musicorum instrumentorum sumptum est, in quibus discors fidium ordo
 ratione temperatus, concordem vnū * concentum efficit: vt in duplo & quadruplo, id est ea cōso-
 nantia fit, quæ διὰ πασῶν, id est per omnes, & δις διὰ πασῶν, id est bis per omnes chordas dicitur.

Græcorū nomina signifi-
 ficantiora.
 * ἐπιτέλειν
 τὸν ἀγῶνα.
 * πολεμύ-
 μλεθ.
 * δυσωπός-
 μλεθ. i. qua
 si rationalem
 facultatem re-
 ueratur.

appetibilis, quare
 concupiscibilis ad i. m.

Esse igitur irrationalis quoque hæc duplex videtur. nam vegetalis nul-
 lo modo cum ratione communicat: concupiscibilis autem & omnino ap-
 petibilis, particeps rationis quodam modo est: quatenus ipsi obedit, impe-
 rioque eius obtemperat. 30

Superius etiā de duabus speciebus iam dixit, irrationalis animæ facultatis, vegetalis scilicet, ac
 vitalis: rursus nunc pauca quædam de eisdem repetit, vt de rationali cōmodius disputationem in-
 ducat. inquit igitur, quasi ea quæ iam dicta sunt, concludens, videri duplicē esse irrationalem hanc
 facultatē: quippe cum altera sit vegetalis, altera cōcupiscibilis ac demum appetibilis. cōcupiscibili
 autē propterea adiunxit appetibilem, quia non solum cupiditas, sed iracundia quoque appetibilis
 animæ facultas est. vegetalis autē, inquit, nullo modo cum ratione cōmunicat, neq; in eo q̄ ratio-
 nem propriam habeat, neq; in eo q̄ obediat rationi: sed appetibilis particeps rationis quodā mo-
 do est, quatenus ei paret, eiusq; imperio obtemperat. atq; hanc esse quandam rationis participa-
 tionem, dum rationi paretur, rationi, inquam, alienæ, quod exemplo ostendit sequenti. 40

Ita profectò & patris & amicorum habere rationem dicimus, & non si-
 cut mathematicorum.

Duobus modis intelligi, inquit, habere rationem: vno, sicut cum patris & amicorū habere ra-
 tionem dicimus: altero, sicut cum mathematicorum, id est disciplinarium scientiarum: in quibus
 ea differentia est, q̄ illic ratio curam & obedientiam: in mathematicis vero cognitionem & cau-
 sam significat, quod aliquid alicui insit: verbi gratia, quod triangulo æquilaterum insit, vel quod
 duos rectos angulos habeat. prior modus appetibili quoq; animæ facultati conuenit.

Parere autem quodam modo rationi irrationalem hanc partem, admo-
 nitio, & omnis increpatio, & cohortatio indicat.

Participem esse rationis appetibilem ex eo q̄ paret, obeditque rationi, iam demonstratum est. 50
 idem nunc rursus ex admonitione, increpatione, & cohortatione cōprobatur. videmus enim mul-
 tos cum vel iracundia vel cupiditate superatur, & iam in aliquod flagitiū ac scelus præter rationē
 erupturi sunt: ab impetu, incitationeque ea inhiberi, si aut admoneantur, vel increpentur à magi-
 stris fortē vel parentibus: aut ab amicis & cognatis cohortentur, eiusmodiq; aliis qui veneratione
 existimationeq; digni apud eos habeantur, qui eorum sermonibus à prauis repressi sunt. addidit
 autem [quodam modo] ob varios diuersosque modos, quibus ad retrahendos, reprimendosq;
 ab

ab irrationalibus incitationibus homines vti consueuimus. admonitiones enim, increpationes, & exhortationes nihil aliud sunt, q̄ diuersi modi, qui ad reuocandos à deterioribus ad meliora homines faciunt. admonitio enim, id est *νουθέτησις* est condocesactio quædã ac consilium, quo animæ affectuū perturbatio corrigitur. increpatio verò, id est *ἐπιτίμησις* libera quædã inelamatio atque obiurgatio, quæ appetenti aliquid præter rationē terrorem incutit * ad exturbandã appetitionem, reprimendumq; impetū. cohortatio autē quã *παράκλησις* vocat, oratio quædã est quæ benigne affertur consueuit, leniterq; ab irrationalium perturbationū dominio, amicos conatur subtrahere.

*νουθέτησις
ἐπιτίμησις
παράκλησις*

* *πρὸς ἐκκο-
πω τῆς ὀρ-
μῆς.*

Quòd si dicendum est hanc quoque partem rationem habere, duplex erit ea quæ rationem habet: altera enim propriè & in se eam habebit: altera ita, vt is qui dicto patris audiens est.

10

Quoniã animalis & appetibilis facultas, quæ sensualis etiã est & imaginatiua, media inter vegetalem & rationalem collocata est: ex quibus altera ratione prorsus vacat, vt neq; eam in se habeat, neq; parere ei possit: altera prudens ex suapte natura, rationeque prædita est: media hæc esse

* *ἀμφιπέρις*

12

* anceps quædã videtur, vt vtriusq; extremis valeat accommodari. nam alteri in eo est similis, q̄ ex se nō sapit, neq; propriã habet rationem: alteri, q̄ sapienti obtemperat, eiq; quæ rationem habet, sese subiicit. atq; ita in hoc rationalis: in illo irrationalis videtur. Hac de causa Aristoteles hanc prius cum ea quæ prorsus est irrationalis, cōiunxit, quomodoq; ab ea differret, explicauit: nuncq; rationali applicat, quãq; cum ea cōuenientiã habeat, ostendit, ita inquiring[si autē oportet dicere hæc

20

quoq; partē habere rationē] id est, si propterea q̄ natura eius ea est, vt rationi obtemperet, nō esse eam irrationalem aliquis dicat, neq; inter prorsus irrationales constituendã existimet: duplex etiã erit ea quæ ratione prædita est: altera primo & per se, vtpote in se rationē habens: altera secundo & per aliud, quippe quæ aliunde rationē acceperit, & perinde, ac si quis prudentiæ proprii patris obtemperet. ratio enim in vnoquoq; nostrū prudentis patris locū obtinet, quæ animali & appetitiuæ seu sensiuæ animæ facultati, tanq̄ puerulo prudentia carenti præest, atque imperat. oportet enim vt ratio, & ipsa sobria sit, * ne perturbationibus assentiens in malum aliquod trahatur: & ita exerceat sub se positas facultates, itaq; instituat, vt ne ipsi amplius resistere, aduersariq; audeant.

* *ὡς μὴ τῆ
πρὸς τὴν χεί-
ρον κατασὺ-
ραδὴ προσ-
παθεία.*

30

Virtus quoque secundum hanc differentiam distinguitur. nam alias ex ipsis intellectiuas, alias morales dicimus: sapientiam, perspicaciam, & prudentiam, intellectiuas: liberalitatem & temperantiam, morales.

Quia non per se animarum seu vitarū distinctionē fecit, sed ob virtutes de quibus dicere proposuerat: nunc posteaq; tres esse in nobis vitas, facultatesq; definiuit, ad dicendum de virtutibus sermonē deflexit, iuxta diuisionē hanc bipartitã facultatis rationalis. Diuiditur enim, inquit, etiã virtus secundum hanc harum duarum partium differentiam, vt aliæ sint intellectiuæ, quas *διανοητικὰς* vocat, quæ in parte ex se rationē habente existunt: cuiusmodi sunt sapientia, perspicacia, & prudentia, aliæ autem morales: vt liberalitas & temperantia, & cæteræ omnes quæcunque à ratione constituuntur, cum motus & appetitiones mediæ facultatis * castigat, ac moderatur: quæ morales etiã iccirco dicuntur, quia exercitatione & more, id est assuetudine acquiri cōsueuerunt.

* *παιδαγωγὴ
γὰρ ἐστὶν ἐπι-
μύθησις.*

40

Cum enim de moribus loquimur, non sapientem aut perspicacem, sed mansuetum, aut temperantem aliquem dicimus.

Virtutes morales esse has quas modo dixit, ex communi opinione cōfirmat. Cum enim de aliquo homine, qualis moribus sit, consideramus, volumusq; eum laudare: non dicimus esse sapientem aut perspicacem, sed mansuetum aut temperantem. qua de causa? quia sapientia & perspicacia disciplinã comparatur: mansuetudo autem & temperantia ex assuetudine & exercitatione existit. Est autem prima rationis in irascibili exequutio appetitiones eius sub imperio suo substituentis, sibi que obtemperantes reddentis. Temperantia autem in concupiscibili, cum etiam ipsa à ratione composita conuenientem accipit moderationem.

50

Laudamus etiam sapientem ex habitu: habitus verò laudabiles virtutes appellamus.

Sapientiam, inquit, etiam ipsam esse virtutem ex eo patet, quòd ex habitu sapiens laudatur: laudabiles enim habitus virtutes nominamus, vt perspicuum etiam illud sit, sapientiam, prudentiam & perspicaciam ex communi opinione virtutes esse: possimusque de vnaquaque ipsarum ita ratiocinari. sapientia habitus est laudabilis: at laudabilis habitus virtus est: est igitur virtus sapientia. simili modo de perspicacia & prudentia faciendum.

FINIS LIBRI PRIMI.

Aristotelis Stagiritæ moralium

N I C O M A C H I O R V M
L I B E R S E C V N D V S .

C V M E V S T R A T I I N I C A E N I E P I S C O P I
E X P L A N A T I O N E , Q V A M N O N N V L L I
A s p a s i o , a l i j i n c e r t o a u c t o r i a s c r i b u n t .

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

10

De productione uirtutis intellectiue ac moralis.

Cap. I.

Vm duplex igitur uirtus sit, quemadmodum diximus, intellectiua & moralis.

Quoniam animæ duæ partes sunt, altera quæ ratione prædita est, altera quæ rationis est expertis: duplex etiam uirtus euadit, altera partis quæ rationem habet: altera irrationalis: atque ea quæ est rationalis partis, intellectiua siue cogitatiua appellatur: nam hæc rationis capax facultas tam cogitatio, id est *διάνοια*, quam intellectus, id est *νοῦς* dici consuevit. quæ autem est irrationalis partis, moralis ob id dicitur, quod mores in ea parte existunt, sicut dictum est: & ex more, id est assuetudine acquiritur. ferè enim omnes quæ in hac parte sunt uirtutes, ex more & assuetudine comparantur.

20

Intellectiua ut plurimum ex doctrina habet & generationem & incrementum: unde & experientia & tempore indiget: moralis uero ex more, id est assuetudine acquiritur: unde etiam nomen habuit, * parua in more immutatione facta.

* μικρῶν παρῆκκλίνοιν ἀπὸ τῆς ἔθους.

Doctrinam assuetudini opponit. [ut plurimum] autem dicit, vel quia natura etiam opus est, si quis sapiens & prudens est euasurus: quippe cum non eam vim habeat doctrina, ut ineptum etiam natura reddere sapientem possit: vel quia non ex doctrina sola uirtutes hæc acquiruntur, sed ex propria etiam inquisitione & inuentione. Intellectiua autem uirtutes sunt, sapientia & prudentia. sapientia sanè est scientia: omnis autem scientia ex doctrina est. quinetiam naturalia ipsa, de quibus sapientia speculatur, nequaquam assuetudine cognosci possunt, sed in ipsis quoque doctrina prorsus aut inuentione opus est. Idem in prima philosophia contingit, hæc enim omnes experientia indigent, & tempore: id est multo tempore. * multo enim tempore experientia acquiritur. Quemadmodum etiam, inquit Euripides, * Potest profari iuuenibus prudentius.

30

* ἡ γὰρ πείρα διδασκαλικῶν, καὶ πολυπειρία ἢ χρόνος πῶς γίνεται.

Geometræ etiam longiore tempore sapientiores euadunt. * differtque ab assuetudine experientia, in eo, quod assuetudo & mos propriis operationibus constat, ex eisque habitum acquirit: experientia uero alienarum operationum obseruatio est, ex quibus qui discit, ratiocinari consuevit. si autem studium quod in discendis his impendi solet, morem & consuetudinem appellare velit quispiam, appellet ut libet: propriè tamen dici mos debet & assuetudo, cum bonis institutis assuescimus, quanquam intellectiuarum & moralium uirtutum differentia in eo minimè consistit, quod illæ experientia & tempore, hæc ex assuetudine cõparantur: sed quod ex doctrina illæ, hæc ex assuetudine existunt. tempore enim etiam morales indigēt, licet non tam longo, ut aliæ. adde quod rerum naturalium cognitionem appellare hic experientiam potest: ut sunt stellarum motus, mutationesque eorum quæ in sublimi aëris parte gignuntur: quorum qui periti sunt, aptas accommodatasque rebus disputationes faciunt. Id quod de Democrito alibi inquit Aristoteles, quod apud * quasi in natura inhabitasset, naturalia pertractaret: & non ut Pithagorei: qui cum omne in mathematicis studium collocarent, de rebus naturalibus loquentes imperitè suis eas rationibus, non eis suas dissertationes accommodabant. Prudentia uero ex multa etiam ipsa experientia & doctrina cõparatur: ratio enim recta est, & vel demonstratio, vel demonstrationi perquam similis. nam prima philosophia prorsus utitur demonstratione: prudentia autem syllogismo perinde ac demonstratione, at omnis demonstratio, omnisque syllogismus uel demonstratiuus, uel qui ad demonstrationem

* ἀλλ' ἡμῶν εἰς ἕχθ' ἰλέξαι τῶν νέων σοφώτερον locus est in phænissis.

* καὶ τὸ μέγ' ἔθους ἕχθ' τὴν παραμάτητον.

* τῆς φύσεως ἐνοικήσας.

40 in quid dicitur fuit assuetudo ab experientia.

50 Democriti laus.

nem propè accedit, doctrina quodammodo est. Intellectiuas igitur virtutes ex disciplina cõparari iam patet. Morales verò plerunque à more & generationem habent & incrementum. nam si cum intemperantibus consuetudinem habeant homines, intemperantes: si cum iustis, iusti: si cum fortibus, fortes etiam ipsi efficiuntur. prudentia tamen & recta eius ratio eas sine dubio perficit: quas ex consuetudine vt plurimum existere, illud argumento est, quod multi sunt qui quanuis rectam rationem cognorint, non possunt tamen bona agere à voluptatibus vel doloribus superati: idque propterea euenit, quia bene agendo minimè assueuerunt. [V N D E etiã nomen habuit, parua in more immutatione facta] * nam à more & assuetudine quod ἦθος Græci vocant, parua immutatione facta ἦθος dicitur, quod mores significat: vnde ἠθικαί, id est morales virtutes appellantur.

10 estque ἦθος, id est mos & assuetudo operatio ipsa: ἦθος verò, id est mores, qualitas, quæ ex operatione * affectuosæ animæ partis comparatur: hoc est finis, atque opus moris: in anima hac irrationali, quæ tamen possit rationi parere.

Ex quo etiam patet, nullam ex moralibus virtutibus naturâ nobis ingenerari. nihil enim ex iis, quæ naturâ fiunt, assuescere aliter potest. vt lapis, cum naturâ deorsum feratur, nūquam sursum ferri assuescet: neq; si milies quispiã eum sursum proiiciendo velit assuefacere. neq; ignis deorsum ferri, neq; aliud quippiam aliter quàm naturâ cõparatum sit, vnquam assuescet. 20 neq; igitur naturâ, neq; præter naturâ virtutes hæ in nobis insunt: sed cum idonei ad ipsas suscipiendas naturâ simus, assuetudine perficimur.

Quoniam assuetudine comparari virtutes has constat: hinc esse manifestum, inquit, nullam ex moralibus virtutibus naturâ in nobis acquiri. quod vt clarius pateat, quot modis naturâ aliquid dicatur esse, distinguendum est. vno modo naturâ ea fieri dicuntur, quæ ab ortu congenita alicui, atque insita naturâ sunt: vt lapidi deorsum, igni sursum ferri: altero modo, quæ congenita quidem non sunt, post quoddam tempus tamen vt plurimum euenire consueuerunt, nullo à nobis studio neque ex assuetudine, neque ex doctrina adhibito: cuiusmodi * dentium & barbæ productio est. Tertio modo id naturâ dicitur, cuius capaces naturâ sumus: atque ita contraria eidem contingere naturâ dicuntur: vt morbus & sanitas, eidem ad suscipienda ea idoneo corpori. Quarto modo ea 30 effici naturâ dicimus, ad quæ suscipienda paratum magis à natura aliquid est: quo modo sanitas naturâ esse dicitur: propterea quod natura corpus magis ad sanitatem quàm ad morbum suscipiendum constituit: simili modo etiam virtus magis secundum naturam quàm vitium, & bonum omnino magis secundum naturam quàm malum esse dicitur. Cum tot modis dicatur id quod est naturâ, in primo significato sumptū hic videtur, sicut ex subiecto exēplo colligimus. lapidem enim deorsum ferri naturâ, inquit, ac propterea assuescere aliter non posse: virtus verò neque hoc, neq; secundo modo, vt dentes & barba, nullo nostro studio, sed ex assuetudine & doctrina acquiritur: vt & tertio modo, & maximè quarto secundum naturam sit. nam & idonei ad suscipiendam virtutem & vitium naturâ sumus: & magis tamen parati, instructique ad virtutē, quàm ad vitiū. Vnde inquit, neque naturâ, neque præter naturam virtutes has in nobis acquiri, in quarto significato 40 secundum naturam accipiens, non comparari autem naturâ à nobis virtutem, ita vt ab ortu cõgenita nobis amoueri amplius non possit, inde perspicuum est: quod nihil ex iis quæ ita naturâ insunt, assuescere aliter præter naturam potest. lapis enim cum grauis sit, deorsumque feratur, nunquam ita assuesceret, vt ascendere sursum posset: quemadmodum neque ignis, vt deorsum delaberetur. at homines prauis moribus vtentes, prauis, virtutisq; expertes euadunt. adde quod simul neque secundum naturam, neque præter naturam virtutes esse eodem argumento ostendit, * neque enim quæ naturâ insunt alicui, immutari assuetudine aliter possunt: mores autem alij aliter assuetudine efficiuntur: natura igitur esse minimè queunt, neque quæ præter naturam sunt, assuetudine possunt comparari, lapis enim sursum ferri nunquam assuescet: at morales virtutes assuetudine comparantur: præter naturam igitur non sunt. 50

Præterea eorum quæ naturâ nobis eueniunt, facultates prius accipimus, deinde reddimus operationes: id quod in sensibus perspicuū est: non enim ex eo quod sæpe vel vidimus, vel audiuius, sensus & videndi & audiendi accepimus: sed e contrario, habètes vsi sumus, & non habuimus postquam vsi sumus. sed virtutes accipimus, vbi prius fuerimus operati: quemadmodum

* ἀπὸ γὰρ τῆς ἔθους τὸ ἦθος ὀνόμασαι καὶ ἠθικαί ἀρεταί ἐθικαὶ καλεῖνται. * παιθητικῆς.

quodammodo aliquid natura in se dicitur.

* ὀδόντων βλάσησις καὶ γενέωρ.

* μηδὲν τῶν φύσιν ὄντων ἢ ἐχόντων τι, ἄλλως ἐθιθῶσαι δυνάται.

Eustratii in Moraliū Arist.

dum etiam in aliis artibus. quæ enim, vbi didicerimus, facere oportet, ea faciendo discimus. sicut enim ædificando ædificatores, cithara canendo citharædi efficiuntur: ita quoque iusta agendo iusti, temperantia temperantes, fortia fortes euadimus.

*ὅσα μὲν φύσει ὑμῖν παρέρχεται, τὰς δὲ ἡμεῖς τῶν προτέρων νομίζομεθα ὑπόρου δὲ ἐνεργείας ἀποδιδόμεθα. * ἃ γὰρ θεῖα μακρόντας ποιῶντα ὑποδιδόμεθα.

Non acquiri naturā virtutes, hac quoque ratione demonstrat. * quæ naturā in nobis sunt, eorum facultates & potentias prius quā operationes accipimus: deinde ex ipsis operationes producimus. facultates autem hic habitus & aptitudines appellat, quæ in omnibus quæ naturā insunt, anticipare consueuerunt. non enim ex eo quod saepe intuiti fuerimus, vim inspiciēdi acquirimus: sed eam prius habentes, deinde eius fungimur operatione. nam antequam facultatem videndi habeat, videt nemo: eodem modo in aliis sensibus, prius habeamus facultates necesse est, quā exercere earum operationes possimus. In virtutibus verò contrā habitus ex operationibus comparamus. quemadmodum etiam in artibus, quæ naturā minimè sunt. Non sunt igitur virtutes naturā. In vniuersum enim * quæ naturā minimè facimus, sed doctrinā & disciplinā solemus acquirere, ea faciendo discimus: assuescendo enim habitū cōparamus: vt ædificando ædificandi artē, iusta agendo iustitiam: & cæteras virtutes simili modo. Quare efficitur, vt naturā virtutes minimè sint.

Huic rei attestatur id quod in ciuitatibus fieri consueuit. legum latores enim ciues assuefaciendo bonos reddunt: hæcque est vniuscuiusque legum latoris voluntas. qui verò id bene non efficiunt, peccant. atque in hoc bona respublica à mala differt.

Alia ad idem probandum confirmatione vtitur, ab optimis legum latoribus sumpta: quorum officium est, vt assuefaciendo ciues suos probos efficiant. nam nulla opus esset assuetudine, si virtus eiusmodi esset, vt naturā compararetur. hæc autem est vniuscuiusque legum latoris voluntas, idque propositum, vt assuefaciant in his ciues, ex quorum diutina exercitatione virtutum habitus consequantur. qui verò id rectè non faciunt, id est, laude dignis operationibus ciues non instituant, peccant, sineque frustrantur suo.

Accedit quòd ex iisdem & per eadē omnis virtus & acquiritur, & corrumpitur. simili modo etiam ars: ex eo enim quòd citharā pulsant, & boni & mali citharistæ euadunt. eadem ratione quoque ædificatores, & reliqui omnes. nam ex eo quòd ædificant benè, boni: ex eo quòd male, mali efficiuntur. nisi enim ita esset, nullo opus esset doctore, sed omnes vel boni fierent vel mali. Ita igitur in virtutibus quoque est. agendo enim quæ ad cōmercia hominum spectāt, alij iusti, alij iniusti efficiuntur: agendo quæ in terribilibus rebus consistunt, assuescendoque vel cōfidere vel timere, alij fortes, alij ignaui euadimus. pari modo in iis quæ ad cupiditates & iras pertinent, temperantes alij & mansueti, alij iracundi & intemperantes fieri conspiciuntur: illi, quòd hoc: hi quòd illo modo in illis se gerūt. & (vt vno verbo dicā) ex similibus operationibus habitus fiunt. vnde operationes * qualitate quadam præditas oportet reddere, quippe cum ex earum differentiis habitus quoque consequantur. non igitur parum refert, sicne an sic, statim ab adolescentia consuescat aliquis: sed quāplurimum: immo totum in eo penitus consistit.

*ποιῶντας.

Sequens hoc argumentum in principio quidem ad idem hoc confirmandum facit, quòd virtutes morales naturā minimè sint: sensim tamen in alteram quæstionem deducit. quærit enim deinceps quænam sint virtutes, bonæque actiones: id quod ex verbis ipsis cognoscere facile poterimus. sed prius quæ differentia sit, cum inquit [ex iisdem] & [per eadem] considerandum videtur. vel enim vt idem vtrisque his vocibus significet, ita dixit: vel quia fortasse cum [ex iisdem] dicimus, nō solum id intelligere possumus, quòd per easdem operationes, virtutes & fiant, & corrumpantur: verum etiam illud, quòd eadem initia habeant, licet per eadem minimè acquirantur. Vnde vt planius hoc explicaret, ambiguitatemque tolleret, cum prius [ex iisdem] posuisset, [per eadem] etiam

etiam subiunxit. cum verò, inquit, per easdem operationes virtutem omnē & acquiri & corrumpi, easdem genere accipiendum est: quippe cum & bonæ & prauæ operationes circa voluptatem eadem genere sint, specie autem diuersæ: ex bonisque temperantia, ex prauis intemperantia existat, simili modo in aliis virtutibus. Progreditur etiam ab artibus: ex operatione enim quæ eadem genere est, & boni & mali citharistæ euadunt. si bene assuescant, boni: si male, mali. Idem in aliis artibus contingit. Ita autem ratio colligitur: quod ex iisdem & fit & corrumpitur, natura minimè est: virtutes autem huiusmodi sunt: non sunt igitur naturâ virtutes: * ex iisdem enim operationibus & existunt & corrumpuntur, id est non fiunt, neq; omnino existunt. corrumpi enim hic non ita sumit, vt virtutes iam existere ostendat, sed vt non esse, neque effici eas significet. Item, si virtutes quemadmodum artes, ex iisdem & per eadem & fiunt & corrumpuntur: artes autem per operationes acquisitæ, naturâ minimè sunt: neq; virtutes naturâ acquiruntur: quippe quæ per operationes etiam ipsæ existant. si igitur naturâ non sunt virtutes, sed ex assuetudine comparantur, operationes qualitate aliqua præditas reddamus necesse est: id est vel bonas vel malas efficiamus.

10

Quod uirtus ab excessu & defectu corrumpatur, ad mediocres inclinans operationes. Cap. II.

Quoniam igitur præsens tractatio non est speculationis causa, quemadmodum aliæ: (non enim fit, vt cognoscamus quid sit virtus, sed vt boni efficiamur: alioqui nulla eius esset utilitas) necesse est, vt de actionibus, quomodo agenda sint, consideremus: * quippe cum in eis sita vis sit, vt habitus quoque præditi qualitate quadam reddantur, sicuti diximus.

20

Omnes ferè disputationes in philosophia, excepta morali & ciuili, contemplationi soli vacât. moralem verò, non vt cognoscamus rationes, addiscimus, sed vt boni efficiamur. de actione enim virtutum propositum eius primum est, secundum de speculatione. ideo necessarium esse, inquit, vt habitus consideremus: habitus autem appellat virtutes & vitia: atque ita progrediens in aliam quæstionem descendit, ac quales actiones eligendæ sint, quærit, atque ita inquit:

30

Agere igitur secundum rectam rationem commune est, & in præsentia ita sumatur: dicetur autem postea de ipso, & quid sit recta ratio, & quomodo ad alias virtutes sese habeat.

* Agere secundum rectam rationem commune est, actionibus videlicet & operationibus quibus est assuescendum. vt intelligamus eas actiones esse eligendas, quæ secundum rectam rationem aguntur. quænam autem sit recta ratio, postea dicetur, id est in sexto, vbi de prudentia agit: quæ ad alias virtutes tanquam geometrica quædam sese habet. * recta enim ratio à prudentia cum sit, actiones moralium virtutum definit, modumq; earum præscribit. illud autem aduertendum, secundum rectam rationem agere. non solum illis qui perfectas virtutes habent, ab Aristotele hic attribui, sed etiam illis qui non habent: quippe cum non tam illi agant, quemadmodum recta ratio præscribit, qui demonstratiuam habent rationem, quam qui solummodo opinantur hoc esse agendum, illud minimè: atque vt ita dicam, qui quod sit aliquid, percipiunt: cur sit autem, ignorant.

40

Illudq; prius concessum apud nos constet, omnem de agendis disputationem figura quadam, non autem exactè pertractari oportere: quemadmodum in principio etiam docuimus, cum pro subiecta materia rationes esse postulandas, quæq; in actionibus versantur, utiliaq; sunt, nullam habere stabilitatem, sicuti neque salubria, diceremus. Cumque vniuersalis ratio eiusmodi sit, minus exquisitam quoque particularem esse manifestum est: quippe cum neque sub artem, neq; sub præceptionem aliquam cadat: debeantque illi qui agunt, subinde * opportunitatem obseruare: id quod in medicina & in gubernandi arte conspicitur. Verum licet talis præsens hæc tractatio sit, enitendum est tamen, vt ei succurramus.

50

Cum dixerit autem omnia secundum rectam rationem agi oportere, idq; vniuersaliter paulo, neque exactè dictum aduerterit: (non enim quæ sit recta ratio, ita est notum, vt bis duo quatuor f. j. constituere,

* ἐν γὰρ τῶν αὐτῶν ὡς γινόμενων εἰ γίνονται εἰ φθείρονται τὰτ' ἐστὶν οὐ γίνονται εἰ δὲ σωίς αὐταὶ τῶ ἀρχῶ. ἔτω γὰρ τῶ φθείρεσθ νῶ ἐπὶ τῶν ἡδὴ ὑσώμα- ρετῶν ἐχρή- σατο. * αὐταὶ γὰρ εἰσι κερταὶ καὶ τὸ ποίαιε γενέσθαι τας ἐξ ἑδς.

* κοινὸν ταῖς πράξεσι τε καὶ ἐνέργειαις δι' ὧν ἐδίξε- σθ δὲ ὑπάρ- χειν εἰ πράτ- τεσθ αὐτὰς κατὰ τὸν ὅρ- θόν λόγον. * ὁ γὰρ ὅρ- θός λόγος ἀπόφρονησῶ ὡς ἂν ὀρεῖται τε τὰς πρά- ξεις τὰς κα- τὰ τὰς ἡθι- κὰς ἀρετὰς, καὶ εἰ μέτρον αὐταῖς ἐπι- τίθησιν. * Temporis ra- tionē habere.

Eustratii in Moraliū Arist.

constituere, sed figura quadam adumbratur) iccirco ea rursus repetit, quæ in principio dixerat:
* ἢ τι δὲ ἴτω * pro subiecta materia videlicet suscipiēdas esse disputationes: quæ verò in actionibus versantur,
* ἢ τι λεγομέ- * atque vtilia sunt, nullam habere stabilitatē: sed aliàs cōferre, aliàs minimè. vt bellum gerere modo
* γὰρ ἀκρίβει- * vtile est: modo non. & in honestis simili modo: interdum enim fit, vt depositum reddere honestū
* αὐτὸς πρὸς τὰς * sit: interdum non sit. immutatur enim hæc temporibus, personis, actionibus, locis, necessitatibus,
* εὐπορειά- * atque id genus reliquis. sicut igitur neque salubria definiri satis exquisitè possunt. neque enim ex-
* νας ἵλας ἐξ- * actè in his licet dicere, quantam esse deambulationem salubrem, neque quantū esse cibum oport-
* τὰζειν. * teat. propterea quòd interdum sanitatem afferunt, interdum non: ita neque ea quæ in actionem
10

* τὸ ὅτι τὴν
* ἢ πῶς γὰρ
* φησὶ.

causam vllam possumus: sed oportet, vt qui agunt, occasiones obseruent: atque vt res ipsæ po-
stulauerint, ita agant. quemadmodum in medicina, & gubernandi arte fit: in quibus cum neque
uniuersales, neque particulares rationes satis exquisitæ sint: & medicus & gubernator sequi occa-
siones debet, iuxtaq; eas & mederi & gubernare. Atque ita quales actiones agenda sint, * figura
quadam ostendit: & simul in disputationem de virtutibus & vitiis sensim ingreditur: ita inquit:
Primum igitur illud considerandum: res huiuscemodi & à defectu &
ab excessu corrumpi solere (opus enim est, vt in obscuris manifesta addu-
camus testimonia) sicut in viribus & sanitate conspicimus. quæ enim nimium
excedunt modum exercitationes, & quæ item deficient, vires corrumpunt:
simili modo potus & cibi nimis vel copiosi vel tenues, sanitatem: modera-
ta verò omnia & faciunt, & augent, & conseruant. Idem quoque in tempe-
rantia & fortitudine & aliis virtutibus fit. qui enim omnia fugit & timet,
neque quicquam sustinet, ignauus: qui contra nihil omnino timet, sed om-
nia adit, audax efficitur. Ita etiam qui omni voluptate fruitur, à nullaq; ab-
stinet, intemperans: qui omnes fugit, quemadmodū agrestes, stupidus qui-
dam est. nam & temperantia & fortitudo ab excessu & defectu corrumpi,
à mediocritate autem conseruari consuevit. 30

Quæ sint hæc res huiuscemodi, quæ ab excessu & à defectu corrumpi soleant, postea manife-
stat: cum inquit [sicut in viribus & sanitate conspicimus] illud verò [opus enim est, vt in obscuris
manifesta adducamus testimonia] interiectum in medium est. sunt autem virtutes tam corporis
quàm animæ manifestiores, vt robur, & sanitas, de quibus nunc loquitur, tam nimias exercitatio-
nes inquit, quàm modicas robur corrumpere: simili modo sanitatem vel tenuiora quàm satis
sit, vel copiosiora alimenta corrumpere: moderata autem conseruare, facere, & augere. Id quod in
temperantia quoque & fortitudine, cæterisque virtutibus, moralibus scilicet, de quibus nunc ser-
mo est, fieri eodem modo ostendit. qui enim semper ita operatur, vt omnia timeat, nihilque susti-
nere ac pati possit, ignauus euadit: qui verò assuescit nihil timere, sed temerè omnia adit, audax. in
aliis quoque virtutibus similiter: fortitudo enim & temperantia, inquit, ab excessu & defectu cor-
rumpitur. corrumpi autem, inquit, has virtutes non eò quòd iam existant: sed quia ab excessu &
defectu prohibentur, quò minus possint existere. 40

At verò nō solum generationes, & incrementa, & corruptiones ex iisdē
& ab eisdem efficiuntur: verum etiam operationes in iisdem quoq; erunt.
nam in aliis quæ manifestiora sunt, res ita se habet: vt in viribus. nam & ille
tum ex multi cibi sumptione, tum ex multis laboribus sustinendis cōparan-
tur: & vtraq; hæc præstare maximè omnium robustus potest. Idem in virtu-
tibus cōtingit: ex eo enim quòd abstinemus à voluptatibus, efficiamur tem-
perates: & effecti temperates maximè abstinere à voluptatibus possumus:
pari ratione in fortitudine, assuescēdo formidanda cōtemnere, & sustinere
fortes efficiamur: effecti verò, maximè sustinere ac pati * terribilia possumus. 50

* φοβητά.

Neque solum, inquit, ab iisdem generationes & incrementa & corruptiones efficiuntur, ve-
rum etiam operationes in iisdem fiunt. id quod prius in corporis, deinde in animæ virtutibus a-
pertè declarat.

Virtutem

Librum secundum.

Virtutem moralem esse circa voluptates ac dolores.

Cap. III.

Signum autem habituum sit vel voluptas vel ^{* λυπη .i. dolor qui opera consequitur.} aegritudo quæ facta subsequitur. nam qui à corporis voluptatibus abstinet, si eo ipso gaudet, temperans: si dolet, intemperans est existimandus. qui item sustinet terribilia, & vel gaudet, vel certè non dolet, fortis: qui autè dolet, ignavus est. moralis enim virtus circa voluptates, doloresque versatur: quippe cum ob
 10 voluptatem mala agamus: ob dolorem verò ab honestis abstinemus.

Signum, inquit, virtutum & vitiorum superuenientem operationibus voluptatem, vel dolorem facere debemus, qui enim lætatur, cum abstinet à voluptatibus, temperans est: qui dolet, etiam si quàm maximè abstinat, intemperans: quippe qui ostendat se non ex electione, sed necessitate coactus abstinere. Idem in liberalitate considerari potest: liberalis siquidem multo maiore afficitur gaudio, si det, quàm si accipiat. at qui dat quidem, sed ægrè tamen id facit, non liberalis magis quàm illiberalis appellandus est, cum verò, inquit, cum esse fortem, qui periculis subeundis vel gaudet, vel certè non dolet: ob id dictum videtur, vt ^{* πάνυ ἀνθρώπινως πρὸς θεοῦ} affectui humano aliquatenus esse indulgendum ostendat: vel quia in nonnullis fortitudinis operationibus satis omnino est, si aliquis non doleat: cum
 20 aut horrendis periculis sese exponit, aut fortiter pugnando vulnera accipit. moralis enim, inquit, virtus, circa voluptates doloresque versatur. non propterea ait, circa voluptates doloresque versari virtutem, quia ex operationibus honestis consequi voluptas soleat: sed contra hoc signum virtutes esse statuit, vt meritò ob id voluptas subsequatur, quia virtus circa voluptates & dolores versetur. Dubitaret autem quispiam de morali virtute, quo modo circa voluptates doloresque esse dicatur: nam intellectualem circa hæc minimè versari manifestum est. versaturne igitur circa hæc
 30 tanquam instrumenta? vt tibia canendi ars circa tibias, fabrilis circa securim, vel ferram, & cætera eiusmodi? an potius tanquam circa subiectam materiam, quemadmodum musicæ circa modulationem & cantum, geometriæ circa magnitudinem negotium est? At enim illud minimè cõuenit, vt voluptatem & dolorem virtutum instrumenta appellemus: non enim ipsis his tanquam instrumentis utitur virtus. magis igitur videntur tanquam subiecta hæc virtutis esse, perinde ac musicæ modulationes: quippe cum virtutis operatio circa affectus animi & actiones sit, eorumque conuenientiam & æquabilitatem, non secus, ac musicæ circa modulos contemperandos. vt affectus animi, necnon actiones ipsæ, vt diximus, subiecti & materiæ rationem habeant. Quoniam igitur ex
 40 omni affectu, sicut progrediendo dicet, consequi voluptas vel dolor consuevit: iure circa voluptates & dolores, tanquam subiecta, versari moralem virtutem dictum est.

Quapropter vt Plato, inquit, ab adolescentia ita institutos esse oportet homines, vt iis gaudeant, & doleant, quibus gaudere & dolere debent: hæc enim recta eruditio est. Præterea si virtutes circa actiones & affectus sunt,
 50 & omnem affectum, omnemque actionem sequitur vel voluptas vel dolor: iccirco virtus circa voluptates & dolores versatur. indicant id punitio- nes, quæ per dolores adhibentur: sunt enim medicationes quædam: at medicationes per contraria fieri consueuerunt.

Virtus sanè peccatorum castigatrix est & correctrix: castigationes autè & curationes circa eadè versantur, circa quæ ea, quæ curantur peccata: versabitur igitur virtus circa voluptates & dolores in quibus peccatur. nam licet dolor & voluptas temperantiæ propriè vt materia subiiciatur, circa quam operationes eius sunt: aliæ verò virtutes diuersa quædam subiecta habeant, circa quæ operentur: quia tamen ex operationibus quoque illarum huiuscemodi affectiones subsequuntur, ni-
 60 hilo minus etiam ipsæ circa voluptates & dolores versari dicuntur. Platonis autem sententiã probemus, quibus oporteret: vnde Platonicos eos demirari aliquis posset, qui impatibilitatem quasi Platonicum quoddam decretum introducunt, voluptatemque damnant, ac tollere conantur. Virtutem verò moralem circa affectus & actiones esse perspicuum est. actiuæ enim cum sint virtutes morales, in actionibus operationes suas habent: atque in hoc à contemplatiuis differunt. esse etiam eadè circa voluptates & dolores ita ostèditur. punitioes peccatorum quædam medicationes sunt: at medicationes per cõtraria efficiuntur: puniuntur autè peccantes dolore, voluptatùque abstinètia ac
 f. ij. detractione

* λυπη .i. dolor qui opera consequitur.

* πάνυ ἀνθρώπινως πρὸς θεοῦ

ἤτις

παιδαγωγία

Platonici reprehenduntur, qui impatibilitatem Platonis adscribunt.

Eustratii in Moraliū Arist.

* ἀποδ. & δ. detractiōe: circa hæc igitur peccata sunt: * sed circa eadem sunt virtutes, circa quæ & peccata: ἀμαρτία πε circa eadem igitur virtutes quoq; versabuntur. At verò illud quoq; dubitatione dignum videtur: ἐπιταῦτα ἐ quo modo omnem affectum sequi voluptas vel dolor dicatur. Nonnulli duos hos maxime gene- ἀρετάς. rales affectus ex sententia Aristotelis esse existimarunt: ita vt affectus in duos generali distribu- tione diuidatur, voluptatem & dolorem, in quos postea reliqui omnes reducantur: vt ira & timor in dolorem: fiducia in voluptatem: cupiditas partim in dolorem, partim in voluptatem: quatenus enim caret eo quod cupit homo, dolore: quatenus sperat se cōsequuturum, voluptate afficitur. sed si penitus desperet, tunc cupiditatē dolor tanquā genus assequitur. hæc quidem opinio probabili- tatem quandam in se habet, dubitationem tamen etiam ipsa admittit, refelliq; potest. nam si cō- ceditur in specie affectus voluptas quædam esse, & dolor: verbi causa, si cum vel ob nostrā, vel ob amicorum fœlicitatem gaudemus, voluptas ea esse dicitur: & item dolor. cum aut ex nostris ami- corum malis dolemus, quo modo ab his generalem voluptatē vel dolorem distinguemus? si enim eadem ratio omnis voluptatis est, vt voluptas nihil aliud sit, quā operatio secundum naturā sine vllō impedimento: fieri nullo modo potest, vt duas esse voluptates dicamus, in genere vnam, alte- ram in specie: siquidem idem nomen, eademq; ratio vtrarumq; est: neq; propria aliqua particula- ris huius definitio inuenitur. Nisi fortasse aliquis dicat, cōmunem vnam esse omnis voluptatis, & item omnis doloris definitionē: diuisionemq; ita faciat, vt affectus in duos maxime generales, hoc est, voluptatem & dolorem partiatur: atq; ex voluptatibus alteras animales, alteras corporales sta- tuat: exq; animalibus vnam æquiuocē cum genere voluptatem appellatā ita definiat, vt dicat esse diffusionem quandam animi ob nostros, aut amicorū successus: cum præsentia esse, vel nobis vel amicis nostris bona opinamur: quæ etiam vniuoca sit, rationemq; generis admittat, operatio cum sit etiam ipsa secundum naturam minimē impedita: æquiuoca verò in eo, quod nomen diuersum à genere nullum habet: alteram autem animalis voluptatis speciem fiduciā esse dicat, quæ voluptas æ diffusio animi sit ex eo, quod in nullum periculum nos incururos, vel si inciderimus, prospere euasuros speramus. reliqui etiam omnes quicunq; circa animalem voluptatē sunt affectus, volu- ptates animales hoc modo essent: quorū nonnulli penitus errantes sint, nonnulli autē si moderati fuerint, virtuti: si immoderati, vitio ascribantur. Idem in animali dolore faciendum erit: cuius ge- nus operatio esse præter naturam definitur: speciesq; habebit: vnam, quæ indigentia vel defectio appellabitur, eritq; ægritudo seu dolor ex nostris, aut amicorū infortuniis susceptus, cum præsen- tia iam esse mala existimamus: alteram iram, quæ etiam ipsa erit ægritudo ex eo proueniens, quod mali aliquid præter dignitatem passos nos esse opinemur, cum iudicandi appetitione. timor etiam doloris species erit, qui ex mali expectatione orietur. Atq; hæc sunt, quæ ad tuendam illam gene- ralem affectuum diuisionem dici possent. Verum si ita esset, oporteret vt alterum sub altero tanq̄ species collocaretur, & non inter se miscerentur & confunderentur: nam sicut animal in rationale & irrationale diuiditur, ita vt reliqua omnia vel rationis capacia, vel expertia omnino sint: neq; ex irrationali & rationali quippiā constituitur: sic in voluptate & dolore, si generales affectus pone- rentur, esset faciendum. Quocirca nonnulli minimē esse genera hæc dicunt, neq; primā illam affe- ctuum diuisionem admittunt, sed Aristotelem asserunt, ita dixisse voluptatem & dolorem affectus cōsequi, vt sanitatem rubor, morbum pallor solet. Vnde perpendenda esse res videtur. habet sanē cupiditas missionem quandam cum voluptate & dolore: nec minus etiam ira. fit enim etiam ipsa cum voluptate & dolore. id quod Homerus quoque illis versibus ostendit, cum inquit:

Ira animusque viri, qui longe melle fluente

Dulcior, vt fumus, generoso in pectore gliscit. Sed melius est, vt paulo superius, quid sit affe-

ctus, quæq; eius sint species, repetamus: ita enim fortasse fiet, vt voluptatē & dolorem esse aliorum

genera quædam appareat. Stoici igitur affectum esse vehementem incitationem, vel appetitionē

irrationalem opinati sunt, sumentes id irrationale quod rectæ rationi contrarium est: non rectē.

non enim contrarium esse rationi potest, quod bonum est, virtutiq; ascribitur. Quin potius eos

homines damnare consueuimus & vituperare. qui moribus ita asperi, ac duri sunt, vt obtempe-

perare ac moueri vix affectu vllō queant. adde quod appetibilis animæ pars cum auferri omnino

atq; eripi hominibus non valeat, excoli ac modificari optimē potest: id quod in conuenientia æ-

quabilitateq; affectuum inter se fit. quod verò quædam animæ pars sit, quæ appetat & afficiatur,

alibi excutiendum. apud ueteres autem peripateticos nullam affectus definitionem reperimus.

Ex posterioribus verò Andronicus affectū ita definit, vt dicat eum esse animæ irrationalem mo-

tionem ex opinione vel mali vel boni: irrationaleq; hic sumit non quod rectē rationi contrarium

est, vt Stoici, sed quod ex irrationali animæ parte existit. At Boethus, affectum animæ motionem

irrationalem esse, inquit, quæ magnitudinem quandam habeat: sumitque eodem modo etiam ipse

irrationalem: sed illud addit [quæ magnitudinē quandam habeat] propterea q̄ alij quoq; nonnulli

parui

quid sit affectus
secundu stoicos.

quid sit affectus se
cundu peripateticos.

parui motus eiusdem huius partis cum conciliatione, vel alienatione aliquarum rerum efficiuntur, quos affectus appellandos ob paruitatem non censet. qua in re quam rectè sentiat, non video: omnis enim affectuosæ animæ partis motus, modo non lateat, quantumcunque sit, appellari *πάθος* id est affectus debet. Andronicus verò cum ex opinione boni vel mali, affectus effici dixerit, id videtur ignorasse, multos affectus ex sola imaginatione sine vlllo assensu & opinione existere: cui cum iucundum vel molestum aliquid apparuerit, affectus animi mouentur: vt non solum post opinionem, sed ante etiam quam opinemur quicquam, affectus fieri manifestum sit. indicant id maximè cupiditates. sæpenumero enim fit, vt statim vbi viderit quippiam aliquis, cupiditate vel boni vel mali, nulla præcedente opinione, afficiatur. sæpe item cõtingit, vt nulla prorsus alicuius opinione habita, quòd bonum sit, motio eadem existat: vt cum ridicula aliqua ac facetosa oratione irrationalis animæ pars in nobis mouetur. tunc enim nullum existimamus bonum nobis adesse, sed a sola prorsus voluptate ac iucunditate afficimur. Interdum etiã ex opinione boni voluptas, sicut ex opinione mali dolor consequitur: dum anima ex eo mouetur, quòd bonum iucundum, malum molestum est: Videndum igitur, ne ita potius definiendus effectus sit, vt dicatur esse irrationalis animæ partis motio à voluptate, vel dolore inducta: nam siue ex imaginatione, siue ex opinione proueniat affectus, prorsus ob voluptatem aliquam vel dolorem existit: id quod maximè generales affectus esse voluptatem & dolorem ostendit. Stoici verò generales esse affectus quatuor statuebant, voluptatem, dolorem, timorem, & cupiditatem: atque eos ita colligebant. quia enim omnes affectus ex opinione vel boni vel mali esse affirmabant: cum opinio præsentium bonorum erat, voluptas: cum præsentium malorum, dolor efficiebatur: cum bona futura expectabantur, cupiditas existeret, quæ aduentantis boni appetitio est: cum mala, dolorem eum subsequi dicebant, qui timor diceretur. Sed quærendum videtur, quo modo dolorem tanquam generalem affectum sumpserint, licet species doloris sit: eius verò oppositum, id est fiduciã prætermiserint, timor enim est ex expectatione mali proueniens ægritudo: neque mali cuiuslibet. non enim qui paupertatem expectat, timere dicendus est: sed timor maximè & propriè tunc videtur esse, cum periculosi alicuius mali, quod ad salutem spectet, expectatio est: cuius cõtrarius affectus fiducia est: cum vel nihil mali nobis euenturum speramus: vel si euenerit, eiusmodi tamen futurum opinamur, vt superari à nobis non difficulter possit. Adde quòd iram quoque videntur præterisse. dicunt enim cupiditatem eam esse, cum tamen cupiditas minimè sit. nam licet sub idem genus, hoc est, sub appetitionem ambo referantur: cupiditas tamen iucundi solius appetitio est: ira verò vindictæ ac retaliationis. tametsi parentes, cum filius suis irascuntur, vindictam minimè appetere videntur: vnde fortasse ira communiter ita esset definienda: vt esse animæ motio diceretur, ab eo incitata qui iniuria affecisse videatur. Sed hos iam omittamus: nam alia quoque plura dici de his hoc modo possent: sententiamque Platonis hac de re consideremus. Is cum alibi voluptatem & dolorem supremos esse affectus, ac generales ostendere videtur: tum maximè vbi de voluptate & dolore loquens, duos esse, inquit, hos fontes, qui ex altero in alterum influant: quasi velit significare hos duos affectus supremos esse aliorum omnium ac generales. Idem sex quandoque affectus connumerat, voluptatem, dolorem, timorem, fiduciam, cupiditatem, & iram: ea de causa, vt puto, quia hi maximè noti, celebresque habeantur. Enimvero à ratione fortasse alienum non erit, si voluptatem & dolorem maximè generales affectus asseruerimus: vt voluptas operatio sit secundum naturam non impedita: dolor contra, cum impedimur, ne secundum naturam operari valeamus: in quos reliqui omnes facillè reducuntur. species enim eorum primum erunt voluptas & dolor, eodem quo genere nomine appellati: quorum altera diffusio ob præsentiam rerum iucundarum: alter ob præsentiam molestarum, animi contractio est. deinde fiducia & timor: hic sub dolorem: illa sub voluptatem subiicietur. est enim fiducia voluptas cum nullum periculum euenturum nobis, vel si euenerit, euasuros tamen nos esse speramus: timor verò dolor ex terribilium rerum expectatione. An numerare his affectibus etiam solent amicitiam & odium: non illam quidem amicitiam, quæ ex mutuorum beneficiorum beneuolentia conflatur: quæ dispositio quædam est, sed eam qua animam amando moueri consuevit: cui odio prosequendi motio opposita est. amicitia quidem hæc cum sit conciliatio quædam cum re amata, in voluptatem refertur: sicut odium in dolorem. alienatio enim est odium & reiectio, dum videmus aut audimus rem quæ nobis est odio, vel quomodo-cunque in eam incidimus. Gratia item & ira referri inter affectiones solet: quarum gratia in voluptatem reducitur, estque animæ motio, qua referre beneficium cupimus ei, à quo acceperimus: in qua sanè appetitione inesse voluptatem quandam necesse est. Ira autem ægritudinis dolorisque species est. cum iniuria affectos nos esse opinamur. nonnullas etiã alias affectiones inuenire possemus, quæ eodem reducuntur, vt indignationem, misericordiam, & inuidiam, in dolorem: item æmulationem, id est obreætationem, quæ ex æmulando & imitando oritur.

an affectus ex sola imaginatione oriat.

*quid est huiusmodi
quid dolor?*

*amicitia et odium
gratia et ira.*

*indignatio, misericordia
inuidia, æmulatio.*

f. iij. Præterea

Eustratii in Moraliū Arist.

Præterea quemadmodum etiam prius diximus, omnis animæ habitus ad ea & circa ea naturam suam habet, à quibus deterior fieri & melior cō-
suevit: at per voluptates & dolores prauī habitus fiunt, dum persequuntur
aut fugiunt homines, aut quas non debent, aut quādo non debent, aut quē-
admodum non debent, aut quot aliis modis à ratione talia præscribuntur,
vnde etiam definiētes virtutes nonnulli impatibilitates, tranquillitatesq;
esse quasdam eas asserunt: non tamen rectè: quia absolutè dicunt, neq; ad-
dunt, vt oportet, & quando. & cætera quæ adiunguntur. talis igitur virtus 10
esse circa voluptates & dolores, facultas quædam ponitur, quæ optimas res
agat: vitium autem, contrarium.

Sequuntur, inquit, nonnulli voluptates sicut, & quando, & vbi, & quas non debent: & qui non
debent, & non sicut debent. sicut non debent: si philosophus aliquis, aut quomodocunq; eruditus
vir * luxui ac deliciis vacet. quando autem non debent: si iam senex & decrepitus vxorem ducat.
* τρυφᾶν. (quas non debent: si quis interdicto alimento vescatur, vtpote ab hostibus accepto. qui nō debent:
cum rex aliquis, aut princeps violare leges, iniusteq; agere minimè veretur. nō enim idē est, si rex
& priuatus peccet. priuati enim actio cum lateat obscuraq; sit, incitare alios ad imitationem non
potest: regis autem peccatum, quippe qui emineat atq; excellat, subditis omnibus tanquam exem- 20
plum proponitur. vbi non oportet: vt si in templo legitimæ veneri vacare aliquis velit. non sicut
oportet: cum quis illegitimè coniuge sua abutitur. * Non rectè autem virtutem in impatibilitate
constituunt quidam, quia absolutè dicunt, neq; circumstantias eas adiungunt, quas oporteret. vir-
tus enim impatibilitas quidem est, sed affectuum immoderatorum impatibilitas, non autem ab-
solutè omnium. id quod manifestauit, cum in voluptatum dolorumq; immoderatione vitium: in
moderatione verò virtutē cōsistere ostendit. cum ita subiungit [talī igitur virtus] &c. [talī] etiā
addidit, vt moralem significaret: non enim intellectualis circa hæc versatur. Sciendum autem opi-
nionem hanc quæ impatibilitatem esse virtutem statuebat, ante Stoicos quoque extitisse.

De iisdem autem etiam indè esse manifestum poterit: quòd cū tria sint
quæ in electionem, tria item quæ in repudiationem cadunt, honestum, vti- 30
le, & iucundum: & tria contraria turpe, inutile, & molestum: circa omnia
hæc bonus vir rectè agit, malus verò peccat. ac præcipuè circa voluptatem.
nam & communis hæc est animalibus, & omnia quæ in optionem veniūt,
cōsequitur: quippe cum tam honestū, quàm vtile, iucundum, ac voluptuo-
sum videatur. adde quòd ab infantia ipsa voluptas in omnibus nobis ino-
lenit, vt difficile sit affectum eiusmodi vitæ nostræ penè incorporatum at-
que imbibitum extergere. Quinetiam ad regulam voluptatis & doloris 40
actiones dirigere alij magis, alij minus consueuimus: vt propterea præsen-
tem tractationem circa hæc versari necesse sit. non enim parum ad actio-
nes facit, benè an male gaudeamus, aut doleamus.

Tria quæ in repudiationem cadunt, hoc est, pessima sunt, & fugienda, optimis enim opponun-
tur, inquit autem alios magis, alios minus actiones * ad regulam voluptatis & doloris dirigere:
* quia vulgus actiones magis voluptate metiri cōsuevit: nam eorum quæ spontè agunt, finem vo-
luptatem statuentes, iucunda agunt, molesta auerfantur & fugiunt: probi verò minus voluptatem
sequuntur, sed rationi obtemperantes promptius ea agunt, quæ ab ipsa eliguntur, licet iniucunda
aliquando fuerint. 50

Præterea voluptati repugnare difficilius est, q̄ iræ, vt Heraclitus inquit:
at circa id quod difficilius est, semper & ars & virtus versatur: quod enim
benè fit, melius in eo est. quare propter hoc etiā circa voluptates & dolores
totū negociū & moralis & ciuīlis versabitur. qui enim benè his vtetur, bo-
nus: qui malè, erit malus. virtutē igitur circa voluptatē & dolorem versari,
ab

* τρυφᾶν.

regis peccati.

* τῶν γὰρ ἢ-
μαρτῶν κένωσιν
παθῶν ἔστι
ἢ ἀρετῆ ἀπᾶ-
θῶν ἢ ἀλ-
λ' ἔστι ἢ ἀ-
πᾶσιν.

* κανονίζεσθαι.
* οἱ γὰρ πολ-
λοὶ μᾶλλον
τῶν ἠδονῶν
ἀντιθέτου καὶ
νομίζου τὰς
πράξεις καὶ
παρὰ με-
τρίαν.

ab iisdemq; à quibus fit, & augeri & corrumpi, cum scilicet nō eodē modo existunt, nec non circa eadem operari, ex quibus ortū habet: satis dictū sit.

Argumentatio manifesta est. sicut enim artes circa difficiliora quæ in eodem subiecto sunt magis expenduntur. verbi causa, fabrilis artis solertia in lignis asperioribus, & incongruentibus coaptandis magis perspicitur: in quibus videlicet bene munere suo fungi, melius multo est, & ingeniosius, * medicina item vis in morbis, qui difficilius curationem admittunt, sanandis, magis q̄ in aliis cognoscitur: ita etiam virtutes circa difficiliora versarentur: at voluptas est affectio quæ omnium difficillimè vinci potest: circa hanc igitur meritò virtutes esse dicendum est. estq; diuersum à superiore hoc argumentum: superius enim difficilem esse voluptatem probabat, quæ assuetudine extingeretur, * ex eo quòd nobiscum ab infantia coaluisset. nunc ex eo idem confirmat, quòd fortior expugnataque difficilior, quàm ira est, vt Heraclitus dicebat. nam ira etiam cum adiunctam voluptatem habet, vt inquit Homerus,
Ira animusque viri qui longe melle fluente.

Dulcior, vt fumus, generoso in pectore gliscit: superari eadem de causa difficulter potest.

Quæ inter iusta agere & iuste agere differentia sit. Cap. IIII.

Dixit autem quispiam, quo modo dicamus iustos iusta agēdo, temperata temperantes effici oportere. nam si agunt iam iusta & temperata, iusti iam sunt, & temperantes: sicut si grammatica & musica, grammatici & musici iam sunt. An neq; in artibus ita res se habet: quippe cum possit grammaticum quippiam aliquis facere, vel ex fortuna, vel alio suggerente. tunc tamen erit grammaticus, si & grammaticum aliquid, & grammaticè faciet: hoc est ex grammatica arte, quæ in ipso est. Præterea neq; simile hoc est in artibus & virtutibus. quæ enim ab artibus fiunt, id in se ipsis habent, quòd benè effectæ sint: satis siquidem illud est, vt quoquo modo efficiatur. quæ verò secundum virtutes fiunt, non si aliquo modo ipsa sese habeant, continuò iustè & temperanter aguntur: sed si etiam qui agit, aliquo modo affectus agat: primū quidem, si sciens: deinde, si eligens: atq; eligens propter ipsa: tertio, si stabili atque immutabili affectu præditus agat.

Ex grammatica, inquit, arte quæ in ipso est, id est ex proprio habitu qui est in ipso. quæ verò ex artibus proficiuntur, non similia esse, inquit, iis quæ ex virtute fiunt. nam in artibus opera quòd benè & artificiosè effecta sint, in se habent: ex ipsisq; an secundum artem an minimè sint effecta, solemus iudicare: * vt satis sit, si ipsa aliquo modo effecta fuerint. * in his verò quæ secundum virtutē fiunt, non ex actionibus iudicamus: non enim si iusta actio fuerit, continuò etiā iustè eam esse factā necesse est: sed opus est, præterquā quòd opera ipsa iusta sint, vt & ille qui agit, primū sciens & non fortuito agat: deinde ita quodam modo affectus agat, id est cum electione, atq; ea electione quæ non ob aliquid aliud extrinsecus sit, sed ob ea ipsa quæ agit: præterea vt firmo atq; immobili affectu præditus agat, id est eo proposito ac consilio, vt nunquam facti eum pœniteat.

Hæc verò ad alias artes consequendas connumerari non solent, sed ipsa sola cognitio sufficit. ad virtutes autem cognitio parum, vel nihil valet: reliqua non parum, sed multum ac totum conferunt: quippe quæ ex eo etiā comparentur, quòd sæpe iusta & temperantia aguntur. Res igitur iustæ & temperantes dicuntur, cum fuerint tales, quales vir iustus vel temperans ageret, iustus verò vir & temperans est, nō qui hæc agit: sed qui etiam ita agit, vt iusti & temperantes solent. rectè igitur ex eo quòd iusta agit, iustus: & ex eo quòd temperata, temperans fieri dicitur. non agendo autem hæc, ne futurum quidem esset, vt bonus quispiam euaderet.

At hæc electio, hæcque stabilitas immutabilitasq; propositi in artibus minimè requiritur ad operis perfectionē iudicandam: sed satis est, si ille qui secundum artem aliquā operatur, cognoscat ac sciat, neq; fortuito aut aliquo monente faciat. parum autē dixit, vel nihil cognitionem ad virtutē

f. iij. conferre

* Εὐσκα δὲ
σικτώτερον
τῶν παθῶν ἢ
ιατρικῆ ἐπι-
σκέψεται.
* ὅτι ὁ σώ-
τροφον εἶναι
τὴν ἡδονὴν
ἡμῶν.

* διὸ αὐτὰρ
καὶ τὰ ταῦτα
ποιᾶ εἶναι.
* Interpres re-
ctè hunc locū
reposuit i græ-
co codice, in
quo negatio
deest.

Eustratii in Moraliū Arist.

* ὅτι τὰ ἤθη
 τῶν πλεῖστων
 ἰσχυρῶς ἐγούσι
 ἐν τῇ κτίσει
 τῶν κατὰ
 τὰς ἀρετὰς
 ἕξεων.
 * ἡμῶν παν-
 τάσιν τοῖς
 καλῶς εἰδισ-
 μένοις ἀσύμ-
 βητος ἢ γυνῶ-
 σις αὐτῶν. i.
 quanquam earū
 rerū cognitio
 aliquid momē-
 ti affert his
 qui recte assue-
 facti sunt.
 * ἀμετακλί-
 ντοι.
 * δύσασπι-
 πτοις πᾶσι
 quasi dicat, af-
 fectib. qui ma-
 gna difficulta-
 te abstergi
 possunt.
 * φθόου.

conferre, * propterea quod morum præcipua vis in acquisitione habituum cōsistit : & quantum ad agendum attinet, nihilo amplius ex cognitione causæ, demonstrationeque aliqua instruimur: * licet alioqui non omnino nullam vtilitatē cōsequamur. Nam logici est, rationeque præditi hominis, causas eorū quæ agit, & scire, & reddere optimè posse. cum verò, inquit, [A D alias artes cōsequendas &c.] videtur habitus cōmuniori vocabulo artes appellasse. neque enim virtutes artes esse existimat, id quod verbū [alias] quod de eiusdem generis rebus dici consuevit, videretur significare. non agendo autem, etiā si cognouerit aliquis, dummodò non bene assuescat, ex virtuteque opere- tur: non modo probus non euadet, sed ne propè quidem ad probitatem consequendam accedet.

Plerique tamen cum hæc non agant, ad disputationē confugiunt, putantque ita se philosophari, ac probos futuros: qui sanè perinde faciunt, atque ægrotantes: qui cum medicos diligenter audiant, nihil tamen eorum quæ ab ipsis mandantur, efficiunt. sicut igitur neque illi corpore unquam benè valebunt, dum ita curantur: sic neque isti animo, dum ita philosophantur, benè habebunt.

Cum superiora hæc Aristoteles, quasi incitando atque exhortando ad actionem virtutis homines dixerit: eos deinceps reprehendit ac carpit, qui neglecta operatione verbis solummodo ac disputationibus virtutem exercent: quasi in eo philosophandi munus constitutum sit. ut quæ sint honesta, quæ turpia, quæ expetenda, quæ fugienda cognoscamus: in quo item iustitia, aliæque virtutes consistant. neque enim si scientiis id inest, ut habitus sint * immutabiles, idemque virtutibus inesse cōspicitur: accirco necesse continuo erit, ut virtutes quoque scientiæ sint. nō enim illa scientiæ est propria definitio, ut immobilis, immutabilisque sit: nam id vitium quoque cōmune est, nonnullisque tam animæ affectibus * qui auelli difficulter possunt, quàm corporis: cuiusmodi est insania, & * tabes. neque si habitus aliqui sunt, qui immutari à ratione difficulter queunt, continuo etiam erunt scientiæ: proprium siquidem scientiæ illud est, ut habitus sit cognoscendi per demonstrationem: atque inde firmitatem, stabilitatemque habet. quo modo virtutes non esse manifestum est.

De affectu, facultate, habitu. & habitum esse genus virtutis. Cap. V.

Post hæc autem quid sit ipsa virtus, considerandum est. Quoniam igitur tria sunt, quæ in anima efficiuntur, affectus, facultates, habitus: aliquid ex iis esse virtutē necesse est. affectus autē voco cupiditatē, iram, excandescentiam, timorem, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odiū, desiderium, æmulationem, misericordiam, ea denique omnia quæ voluptas vel dolor consequitur. facultates verò seu potentias eas, quibus idonei esse dicimur, ut his omnibus afficiamur: id est quibus vel irasci, vel dolere, vel misereri possumus. sed habitus eos appello, quibus vel benè vel malè ad affectus nos habemus: ut ad irascendum, si vehementer aut remissè, malè: si mediocriter, benè. simili modo ad reliqua.

Quoniam qui aliquid definire vult, prius genus rei quàm definit, debet assumere: inquit nunc quidnam virtutum genus statuendum sit. & quia animæ virtutes in anima existunt, ea omnia quæ in animā efficiuntur assumit: ut in eorū aliquo esse virtutes necesse sit. tria igitur esse, inquit, quæ in animā efficiuntur, affectus, facultates, seu potentias, & habitus. animam verò hic eam dicit, in qua virtutes morales consistunt, hoc est irrationalem eam, quæ rationi obtemperat: cuiusmodi est * quæ appetendi vim habet. in hac enim ea quæ hic commemorat, inesse cōspiciuntur. affectus quidem appetitiuæ facultatis motio quædam sensiuæ est, cum boni vel mali opinione: qui cuiusmodi sit, ipse cum affectuum quorūdam exemplo supposito, tum eo manifestè declarat, cum inquit: ea denique omnia quæ voluptas vel dolor consequitur. * nam etiam paulo superius & ex affectibus & actionibus voluptatem & dolorem consequi dixit: nec minus ex appetitionibus, propterea quod cum initia actionum sint, etiam ipsæ existunt cum perturbatione. potentias autem & facultates eas appellat, quibus idonei dicimur, ut his afficiamur, id est capaces affectuum simus. nisi enim facultatem suscipiendorum affectuum haberemus, essemus impatibiles, affectibusque omnibus vacui. habitus eos dicit quibus ad affectus vel benè vel malè nos habemus: benè, si mediocritatem in his seruamus, id quod est virtutis: malè, si vel modum excedimus, vel defici-

* ὀρεκτικῆ.
 * εἶπε γὰρ
 καὶ πρὸς ὀλίγα
 καὶ τοῖς πά-
 ρασιν ταῖς
 πρᾶξεσιν ἡ-
 δονῶν καὶ λυ-
 πῶν ἕπειδὴ
 καὶ ταῖς ὀρε-
 ξεσιν δι' ἕπε-
 ται ἡδονῆ καὶ
 λύπῃ, καὶ ὅ-
 ὅσον μετὰ
 πάσης γί-
 νονται, ἀρ-
 χαὶ γὰρ τῶν
 πράξεων τὰ
 πάθη.

Affectus

Affectus igitur, neque virtutes, neque vitia sunt: nam neque ex illis boni, vel mali dicimur, sed ex virtutibus, aut vitiis: neque ex illis laudari, aut vituperari consueuimus. non enim qui timet aut irascitur, laudatur: neque qui irascitur absolute, vituperatur, sed qui quodammodo ita afficitur: sed ex virtutibus & vitiis, & laudamur, & vituperamur. praeterea irascimur & timeamus sine electione: virtutes vero sunt electiones quaedam, aut non sine electione existunt. Ad haec, ex affectibus moueri dicimur, ex virtutibus vero & vitiis non moueri, sed quodammodo disponi. propterea neque facultates, & potentiae sunt: quippe cum neque boni, neque mali ob id dicamur, quod absolute† agere possimus: neque laudemur aut vituperemur. adde quod facultate praediti, & potentes natura sumus: boni aut mali, sicut superius diximus, natura minimè efficitur si ergo virtutes, neque affectus sunt, neque facultates: habitus necessariò sunt. quid igitur sit virtus genere, ita dictum est.

Posteaquam tria haec, quae in anima fiunt, connumeravit: in quo ex his virtutes statuendae sint, considerat. pluribusque ostendit eas in nullo alio, quam in habitu esse collocandas: ita ut habitus genere sint, atque habitus optimi: ut deinceps demonstrat. propterea autem, inquit, ex virtutibus non moueri nos, sed disponi, id est, affectos quodam modo esse, quod est διακείαδζ, quia ex quorundam opinione virtutes incompatibiles quaedam sunt, ac tranquillitates. [PROPTEREA neque facultates & potentiae sunt,] id est, ex iis, quibus virtutes non esse affectus demonstratum est, easdem minimè esse potentias ostenditur. neque enim ob id dicimur aut boni aut mali, quia absolute agere possimus. in nonnullis tamen exemplaribus non [agere] id est παράλειψ, sed [affici,] id est, πάσχειν reperitur. Boni autem, aut mali natura non efficitur, sed electione: ea enim, quae natura sunt, aliter immutari assuetudine nullo modo possunt. unde fit, ut neque natura, neque praeter naturam sint virtutes, sed assuetudine comparentur.

De duplici mediocritate, & uirtutis substantia.

Cap. VI.

Portet autem, ut non solum ita dicamus, habitum esse virtutem: sed qualis nam habitus ea sit, quoque explicemus. dicendum est igitur omnem virtutem, & ipsum id cuius est virtus, bene affectum reddere, & opus eius bene efficere. exempli gratia, oculi virtus & oculus ipsum, & opus ipsius bonum facit: quippe cum oculi virtute fiat. ut bene inspiciamus. simili modo equi virtus, & equum ipsum probum efficit, & ad cursum, gestandumque sessorem, ac sustinendos hostes idoneum. Quod si in omnibus ita se habet res, virtus quoque hominis nihil aliud erit, quam habitus, ex quo & bonus homo ipse efficietur, & bene opus suum reddet. quo modo autem id fiet, & antea diximus, & nunc etiam esse manifestum poterit: si qualisnam sit natura ipsius virtutis, contemplemur.

Cum genus virtutis esse habitum definierit: differentias specificas, etiam exquirere vult. sed prius tamen communioem quandam virtutis definitionem assignat: deinde eam priuatim homini accommodat. qui ei praecipuus scopus his in libris, ac finis est.

In omni igitur re continua, ac diuisibili aliud plus, aliud minus, aliud aequale accipere possumus: atque haec, vel quantum ad ipsam rem attinet, vel quantum ad nos. aequale autem inter excessum, & defectum, medium quoddam est. ac rei quidem medium id dico, quod ab utroque extremo aequè distat: estque vnum & idem omnibus. quantum vero ad nos, quod neque modum excedit, neque deficit: idque non vnum, & idem apud omnes est. verbi causa, si decem plura sunt, & duo pauca: sex media accipiunt quantum ad rem

Quòd si omnis scientia ad medium spectans, atque ad ipsum sua opera dirigès ita opus benè absoluit: vt de benè absolutis operibus illud dici consueuerit, vt neque demi, neq; addi quicquam posse fateamur: quasi excessus & defectus, quod benè est, corrumpat: mediocritas cõseruet., si boni igitur artifices, vt nunc dicebamus, ad hoc spectantes operantur: virtus verò omni arte exactior est, & melior, què admodum etiam natura: efficitur proculdubio, vt ea mediij coniectrix ac collimatrix sit.

10 Argumentum est à minori. si enim ars, quæ inferior est virtute, ad accommodatum vnicuique medium spectans benè opus suum exequitur: multo magis virtus, quæ omni arte melior, exquisitiorque est, idem faciet: sicut etiam natura. melior siquidem arte est etiam natura: ars enim imitatur naturam. sed virtus tamè adhuc melior est: quippe cum nihil aliud sit, quàm naturæ perfectio: naturaq; ipsa, quæ finem suum perfectè consequuta fuerit. Quod si ita est, efficietur, vt virtus mediij, quod ad nos spectat, coniectrix sit.

De morali loquor: hæc enim circa affectus & actiones versatur: in quibus excessus, & defectus, & medium est: vt & doleat & confidat aliquis, cupiat & abhorreat, irascatur & misereatur: ac demum latetur & doleat magis & minus: atq; vtraque hæc, non benè. nam quando oportet, & ob quæ, & erga quos, & cuius causa, & vt oportet, hæc facere medium est atque optimum: id quod est ipsius virtutis. Simili modo circa actiones est excessus & defectus, & mediū. at virtus circa affectus actionesq; versatur: in quibus excessus peccat, defectus vituperatur, mediū verò & laudem, & rectam executionem consequitur. Hæc autè vtraq; ad virtutem pertinent. mediocritas igitur quædam virtus erit, cū mediij ipsius coniectrix, collimatrixq; sit.

30 De virtute morali autem intelligendum esse, inquit, quæ circa actiones affectusque versatur: in quibus excessus & defectus, & medium reperitur: * vt in intellectuali mediocritatè nullam esse ostendat. non enim oportet, vt mediocriter intelligamus, mediocriterque sciamus, excessumque in cognitione vitemus: sed quanto magis scire possumus, tanto melius est. mediocritas siquidem in affectibus, actionibusque esse debet, quæ medium, quantum nos spectat, ex ipsis eliciat. possumus enim timere & magis & minus, quorum neutrum benè se habet: possumus etiam mediocriter, id quod virtuti ascribitur: circumstantiasq; suas habet, vt quando oportet doleamus aut lateamur, & ob quæ, & cuius causa oportet, &c. in actionibus item est excessus & defectus, & medium. potest enim quis supra modum etiam pecunias expendere, si plus quàm oporteat, largiatur: potest etiam in sumptu deficere, si minus quàm debeat, expendat: potest & mediocriter, cum, & quantum & quale debet, seruatis quoq; aliis circumstantiis expendat: id quod ad virtutem pertinet. mediocritas igitur quædam, propterea est virtus, quia mediij scrutatrix, coniectatrixque est.

* *θὴν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς
& τοῦ μέτρου
χαρᾶν τῆς ἐπι-
ζῶνται. i. spe-
culatiue disci-
plinæ nullo me-
diō designātur*

Præterea peccare multis modis possumus: malum enim est infiniti, vt Pythagorici coniectabant, bonum autem finiti: rectè agere verò vno modo tantum licet. atque iccirco illud facile, hoc difficile est. facile siquidem est à scopo aberrare, sicut ipsum attingere difficile. ob id igitur excessus & defectus vitij est, virtutis mediocritas. nam simpliciter bonus est, sed malus omnimodè.

50 Vitium in excessu & defectu, virtutem in mediocritate consistere, aliter conatur demonstrare: peccare enim, inquit multipliciter possumus, rectè agere verò vno tantum modo: hocque Pythagoreorum auctoritate confirmat. illi enim cum duos ordines statuerent, bonorum vnum, aliterum malorum, in hoc multa & infinita: in illo vnum & finitum collocabant. nam cum dixisset [malum enim est infiniti] id est, ordinis illius: in quo infinitum ponebatur, vt Pythagorei coniectabant: addidit, [bonum autem finiti] vtpote quod iidem illi opinabatur: postea paucis his interpositis orationem continuat [rectè agere verò, inquit, vno tantum modo] hoc enim refertur ad id quod dixerat, peccare multipliciter possumus. quia verò peccare multis modis licet, facile est id facere

Eustratii in Moraliū Arist.

id facere. aberrare enim à scopo facile est, dum vel in dextram, vel in sinistram, vel in superiorem, vel in inferiorem partem iaculamur: at cum scopum ferire vnico tantum modo possimus, assequi id longe difficilius est: sic quoque rectè agere difficile est. hinc patet vitij excessum & defectum, virtutis verò esse mediocritatem: quippe cum mediocritas vna tantum sit, excessus & defectus duo modi vitiorum existant: quinetiam excessus vnusquisque contingere multifariam possit, cum vel augetur, vel minuitur, item defectus, cum vel minus, vel magis à medio ipso deficit, mediocritas verò nisi vno tantum modo existere non possit: vnum enim est medium, sicut dictum est.

Virtus igitur est habitus electiuus in mediocritate, quantū ad nos, consistens: quæ quidem mediocritas ratione præfinita sit: atque ita, vt prudens præfiniret: mediocritas autem duorum vitiorum, alterius per excessum, alterius per defectum. atque eo etiam quòd vitia alia deficiunt, ab eo quod fieri debet, alia exuperant, & in affectibus, & in actionibus: virtus verò medium & inuenit, & eligit.

* ἰδίῳ τῷ
πρᾶξι
ἀτιῶνται.

Rectè assignatam esse hanc definitionem perspicuum est. habitus enim est, vt superius demonstratum fuit: electiuus, vt à scientiis distinguatur, quæ licet habitus etiam ipsæ sint, * causam suam tamen in electionem minimè referunt: in mediocritate consistens, partim vt circa quid negocium eius sit, explicetur: partim etiam vt à quibusdam affectibus separetur, qui in mediocritate quadam etiam ipsi consistunt, non tamen duorum vitiorum: vt verecūdia, & eiusmodi, sicut inferius etiam ipse Aristoteles ostendet. sunt enim laudabiles, & in mediocritate quadam constituti, non tamen virtutes, aut vitiorum mediocritates. addidit præterea, [IN MEDIOCRITATE quantum ad nos] vt eū seiungeret, à mediocritate, quæ in re cōsideratur. cū verò postremò subiungit, [QVÆ QVÆ QVÆ] mediocritas ratione præfinita sit] à vitis eam omnibus excludit. nam vitia quoque ex electione dependent, non tamen recta ratione præscribuntur, vt inde mediocritatis nomē sibi possint vendicare. ratio enim recta est, quæ mediocritatis terminum in actionibus præfinit, vt neque ceterius recedendum, neque vterius progrediendum nobis sit. atque hæc satis ad definitionis absolutionem, abundeque faciunt: reliqua explanationis causa subiiciuntur. nam quia dixit virtutem in mediocritate consistere, quæ ratione præfinita sit: qua ratione præfiniri debeat, exponit, ea proculdubio qua prudens præfiniret. de qua deinde mediocritate intelligendum sit explicat. cum inquit, duorum vitiorum eam esse, vnus per excessum, per defectum alterius: tum quo modo per excessum aut defectū vitia dicantur esse, declarat: eo scilicet, quòd in actionibus & affectibus vitia vel modum excedunt, vel ab eo deficiunt: [virtus verò medium ipsum, & inuenit & eligit.

Quapropter substantia quidem, & ratione, quæ quid sit res exponit, mediocritas: quantum ad optimum autem spectat, & quod benè se habet: extremitas virtus est.

Quod hic sequitur, afferre quandam dubitationem potest. inquit enim substantia virtutē esse mediocritatem, quantum ad optimum verò attinet, atq; id quod benè se habet, extremitatem. extremitas enim esse ipsa virtutis substantia videtur, quippe quæ per mediocritatem inueniatur. sed sicut in demonstrationibus præcipua vis in causa est, quæ etiam medius terminus dicitur: ita quoque in definitionibus, si quis assumere eam potest, ob quam tale esse, id quod definitur, ostenditur: optimè quidnam sit vnumquodque, definit: qua de re in posterioribus resolutoris satis dictū est. causa enim, vt vnaquæque virtus existat, in affectibus & actionibus mediocritas est. quod autē extremitas sit in eo, quod benè se habet, illud verò non dissimile iis est, qui ab ipso Aristotele συμπερασματικοὶ ὄροι, id est, conclusorij termini appellantur. exempli causa, cum definimus quid sit quadratio, cum scilicet mediam lineam in proportione, id est quadratoriam inuenimus: eiusmodi definitio causam reddit, quam ob rem quadratio fit: cum verò dicimus quadrationem esse, cum altera parte longiori figuræ æquale quadratum inuenimus: conclusionē afferimus. nam vbi demonstrat geometra, id quod à media linea laterum, altera parte longioris figuræ resultat quadratum, æquale esse figuræ, quæ ab eis ipsis lateribus continetur: inducit postea conclusionem hoc modo: æquale igitur datæ figuræ, altera parte longiori quadratum inuenitur. Idem in virtutis definitionibus est. qui enim eam in affectibus & actionibus mediocritatem esse, inquit, is substantiam eius definit, curque virtus sit, explicat: qui verò extremitatem in eo, quod benè se habet, eam esse dicit, quasi conclusionem infert. nam quia in affectibus, & actionibus mediocritas est, ex eo fit, vt extremitas quoque in eo, quod benè se habet, existat. substantia enim virtutis in mediocritate consistens, illius extremitatis, quæ est in eo quod benè se habet, causa eius quodā modo est: vt hæc definitio, cum

cum dicimus virtutem esse extremitatem, quasi conclusio sit: illa prior causam etiam cōtineat, ob quam extremitas ipsi aduenit: si in hunc modum dicamus. virtus est habitus electius mediocritatis, circa affectus & actiones, quæ recta ratione præfinita sit, ipsius extremitatis, quæ in eo est, quod benè se habet. Nonnulli verò sunt, qui dubitent, quo modo virtutes esse mediocritates possint. nã si neq; excessus, neq; defectus in affectibus, & actionibus præfinitus est: & eorū quæ præfinita non sunt, medium statui, ac sumi nullum potest: nullo modo virtus excessus & defectus, qui est in actionibus & affectibus, esse mediocritas poterit. neque enim vel audaciæ terminus aliquis præscriptus est, quousq; progredi oporteat, vt audacia sit, vel timiditatis, & ignauia, vel alicuius ex aliis excessibus, & defectibus. Sed isti tamen non rectè videntur dubitare. nō enim medium est, quantum ad rem attinet, illud circa quod virtus consistit. nam id ab extremis æqualiter distat, neq; esse vlllo pacto posset, nisi certo aliquo fine ac termino extrema concluderentur. hoc verò circa quod versatur virtus, est respectu nostri medium, respectuq; nostri neq; excedit, neq; deficit, sed mediocre est, ac moderatū: * sed si quod deficit, atque excedit, quantum ad nos nō difficulter inueniri potest: medium quoque, quantum ad nos attinet, facile percipietur. Huc accedit, quòd cum virtus duorū vitiorū, non duorum vitij terminorum mediocritas dicatur: locum non habet eiusmodi dubitatio: si dixerimus, si malus in excessu & defectu, præfinitum modum non habet, vt certo quodam fine terminetur: neq; medium eorū certum esse vlllo modo poterit. non enim terminorū medium virtus querit, sed deflexionū, declinationumq; ad terminos. neq; mediū hoc ex mixtione extremorū mediū dicitur, vt * fuscum: non enim omnia, quæ media aliquorum sunt, ex eorū mixtione cōstantur.

20 nam in artibus mediū, & quod rectè se habet, nō mixtio extremorum, sed additio & detractio efficit: id quod etiā in virtutibus contingit. bonorū præterea, & malorū medium, neq; ipsum ex commixtione existit: neq; * qui incipit proficere, ex probi & prauis confusione medius vtrorumq; est: neq; sex inter decē, & duo ex eo medius est numerus, quia ex vtrorumq; contēratione extiterit. sed neq; in continuis mediū ex terminorum mixtione efficitur: neque etiam circuli centrum eius figuræ medium est ex ambitus, seu circumferentiæ cōmixtione. vt ex his omnibus pateat, esse nonnulla media, quæ non ex mixtione extremorum, sed ex sua ipsorum quantitate media sint.

* ὡσε εἰ τὸ πρὸς ἡμᾶς ἢ περιβάλλον τε καὶ ἐνδύον μὴ εἶναι ἀνθρώπου, ἢ δὲ ἄρ σ μέσον αὐτῶν ἄλλητῆ ἀρ εἶναι.
* Φαίον.
* προκόπῳ

Neque tamen omnis actio, omnisque affectus mediocritatem admittit. nonnulli enim sunt affectus, qui statim vel ipso nomine, cum prauitate implicantur: vt maleuolentia, impudentia, & inuidia: & item actiones, vt adulterium, furtum, homicidium. omnia enim hæc, & huiuscemodi ita appellantur, quia non excessus ipsorum, aut defectus, sed ipsa mala sunt: vt nullo modo possit quispiam in ipsis rectè agere, sed peccare semper necesse sit: neque benè, aut non benè se gerat, dum quatenus & quando, & quomodò oportet, adulterium committit: sed dum absolutè vnumquodque horum facit, continuo peccet.

Non omnes affectus, neque omnes actiones admittere mediocritatē inquit: quia nonnulli affectus sunt, qui quando vt oportet, & quatenus, & erga quos oportet, seruatisque aliis conditionibus sunt, in mediocritate cōsistunt: quando verò amplius quàm oportet, & erga quos non oportet, mouentur, & omnino circumstantias aliquas ex his transgrediuntur, in excessu sunt: sicut in defectu, cum deficiunt, minusq; quàm debet aliquis afficitur. vt, si irascamur, quo modo, & quatenus, & erga quos oportet, mediocritas est: si amplius quàm oportet, & erga quos non debemus, excessus: si minus quàm oportet, & nō erga quos debemus, defectus iræ est. Idem in actionibus cōtingit. nonnullæ enim mediocritatem, & excessum, & defectū admittunt. vt, in dandis pecuniis possumus esse largiores quàm deceat, hocq; ad excessum pertinet: possumus itē esse parciores iusto, quod est defectus: possumus etiā mediocritate vti, quod solius virtutis munus est. nonnulli verò affectus nonnullæq; actiones, vt inquit, admittere mediocritatem non possunt, sed statim in nomine ipso prauitate præ se ferūt: vt maleuolentia, inuidia, impudentia in affectibus: in actionibus, adulteriū, furtum, & homicidiū. non enim inuenire inuidiā aliquā possumus, quæ aut mediocritas sit, laudemq; mereatur, aut excedat modū, vituperationeque digna sit, sed absolutè omnis praua est: simili modo maleuolentia, & impudentia. Idem quoq; in actionibus cōmemoratis manifestū est. neq; enim in adulterio, aut homicidio, aut furto modus aliquis seruari potest, quò & rectè agere, & laudē consequi valeamus: sed absolutè quomodocunq; ea faciamus, malum, & peccatū est. Neq; moueri quispiam debet, si quandoq; incidit, vt adulteria quædam laude digna esse videantur: quemadmodum si quis cum tyranni vxore rem habeat, eaq; ratione ad tyrannū interficiendum, patriamq; liberandam sibi

Eustratii in Moraliū Arist.

dam sibi viam patefaciat: non enim id adulterium est existimandum. neque de eo, nunc intelligit Aristoteles: sed quando intemperatiæ voluptatisque causa illegitimè committitur. sicut etiam homicidium non ille dicitur committere, qui quomodocunque hominem occidit: nam posset etiam iustè aliquis id facere, hostem, aut latronem interimendo: sed qui iniustè & illegitimè occidit.

Perinde igitur est, ac si quis iniustè, ignauè, intemperanterque agendo ponendam esse mediocritatem, excessumque & defectum censeat: nam hoc modo exuperationis, & defectiōnis mediocritas, exuperationis item exuperatio, & defectiōnis defectio inueniretur. Quemadmodum autē temperantiæ & fortitudinis, nullus est excessus, aut defectus, propterea quòd mediū ipsum extremum etiam quodam modo est: ita neque illorum mediocritas vlla, aut excessus, aut defectus esse potest: sed vtcunque agantur, peccatum est. omninò enim neque exuperationis, aut defectiōnis mediocritas, neque mediocritatis exuperatio, aut defectio vlla est.

Vt hoc quod modo dixit, clarius ostendat Aristoteles, ad quosdam habitus transit, qui manifestè prauī sunt. sicut enim iniustè agendo, aut intemperanter, aut ignauè, nulla mediocritas reperitur, nullusque excessus, aut defectus: sed toti huiuscemodi habitus prauī sunt, ac peccat: ita in superioribus commemoratis actionibus, neque excessus aut defectus, neque mediocritas est. Sed querendum videtur, quo modo in iniustè agendo, & ignauè, & intemperanter, non esse mediocritatē, neque excessum, neque defectum dicat: cum remissio & intētio, in his ipsis vitiis manifestè cōtingat. esse enim ignauus, & iniustus, & intēperans, alius magis, alius minus potest: vt hac ratione nihil vetet, quo minus & exuperationis exuperatio, & defectiōnis, defectio reperiat. Verum excessus & defectus, in vitiis duobus modis consideratur: vno, in ipso eodem vitio: cū vel magis, vel minus excedit, vel magis, vel minus deficit: altero respectu mediocritatis, & virtutis. priore modo fieri potest, vt dū intenduntur & remittuntur vitia, alia, aliis magis & minus, vel excedant, vel deficient: atque ita exuperationis exuperatio, & defectiōnis defectio concedatur. si secundo modo intelligamus spectando ad mediocritatē, exuperationis esse excessus & defectus, nulla ratione poterit, ita enim fieret, vt in ipso vitio, quod absurdū est, mediocritas, & virtus existeret. nō est igitur neque exuperationis exuperatio, neque defectiōnis defectio. Idem ex virtutibus quoque cognoscere licet. Quemadmodū enim intemperantiæ, & fortitudinis, & in omni demū virtutis mediocritate inuenire excessum, & defectum minimè possumus: propterea quòd mediocritas ipsa, extremitas est, quantū ad id quod bene se habet, certamque habet præfinitionem: ita quoque in vitiis, neque excessus, & defectus, neque mediocritas est: sed quod ex vtraque parte virtutis constitutum est, alterū est totum excessus, alterum defectus. Temperantiæ autem, & fortitudinis * solum mentionem facit, & non aliarum virtutum ea de causa: quia maximè necessarij, & naturales affectus sunt, atque eiusmodi, qui maximè auxilio indigeant, in quibus hæ virtutes versantur: earumque vsus in vita latissime patet. Caterū sicut affectus quidam, & actiones nonnullæ probitatem non admittunt: nunquid ita quoque alij inueniuntur, tam affectus, quam actus, qui e contrario prauitate prorsus careant? nonnulla sanè etiam huiusmodi inuenire difficile nō est. vt indignatio est, & verecundia inter affectus, quæ laudè merentur: strenuitas, & tyrannicidium inter actiones, quæ probitatem, vel nomine ipso præ se ferunt.

* πρώτου.

Mediocratum inter duo extrema dispositio.

Cap. VII.

AT verò non oportet solum vniuersaliter hæc dicere, sed particularibus etiam accommodare. quæ enim de actionibus sunt disputationes, si vniuersaliter tractantur, communiore: si particulariter, veriores sunt. circa particularia enim actiones versantur, quibus consentanea esse debent, quæ dicuntur.

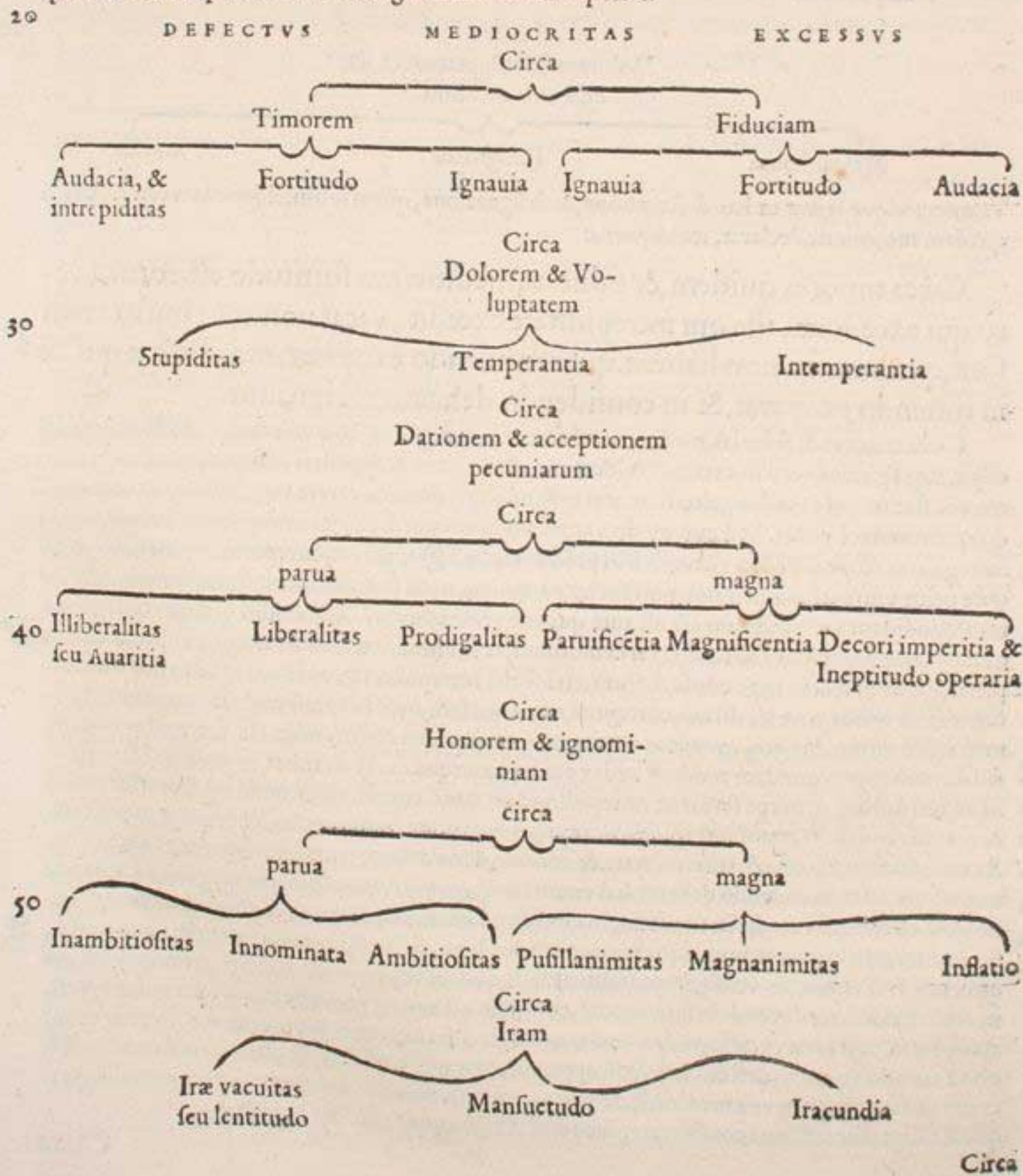
Quoniam vniuersaliter de virtute iam dixit, quòd mediocritas sit: vult nunc singulas virtutes, & vitia describendo virtutem mediocritatem, vitia alterum excessum, alterum defectum esse sigillatim ostendere. Cur verò dicat cōmuniore esse disputationes, quæ vniuersaliter tractantur, inde esse manifestū poterit: quòd in scientiis, quæ propriæ scientiæ sunt, non ex particularibus fides fit demonstrationes enim fiunt ex vniuersalibus, & his, quæ ex vniuersalibus ostenduntur & fidem accipiunt. Geometra enim triangulam, tres angulos habere æquales, duobus rectis, non ex particularibus

ticularibus triangulis probat, inductione hoc modo vtens: hæc triagula figura tres angulos æqua-
 les duobus rectis habet: & hæc item nihilominus, & singulæ aliæ particulares: iccirco vniuersale
 quoq; illud enunciatur verū erit, quod omnē triangulum idem habere, inquit. sed e contrario de-
 monstracione vniuersali, hoc ita esse confirmat. In actiuis verò vniuersalium comprobatio ex par-
 ticularibus sumi consuevit. vt in medicina fit: in qua calidum remittere, ac relaxare, frigidū con-
 trahere, & condensare, ex particularibus confirmatur. item* veratrū bilem purgare ex eo cogno-
 scitur, quòd ex particularibus aliquis eius sumptione fuerit purgatus. Eodem modo in virtutibus
 faciendum est. non enim sufficit, si virtutē esse mediocritatem vniuersaliter dixerimus, sed oportet,
 vt vnāquāq; etiā ex virtutibus persequamur, eamq; esse mediocritatem ostendamus: alioqui
 vana erit omnis vniuersalis tractatio, nisi singulis, ac particularibus fuerit accommodata. Iccirco de-
 scriptiōe virtutū, vitiorūq;, quæ vtrinq; singulis adiacent, faciendam esse censet, cum inquit.

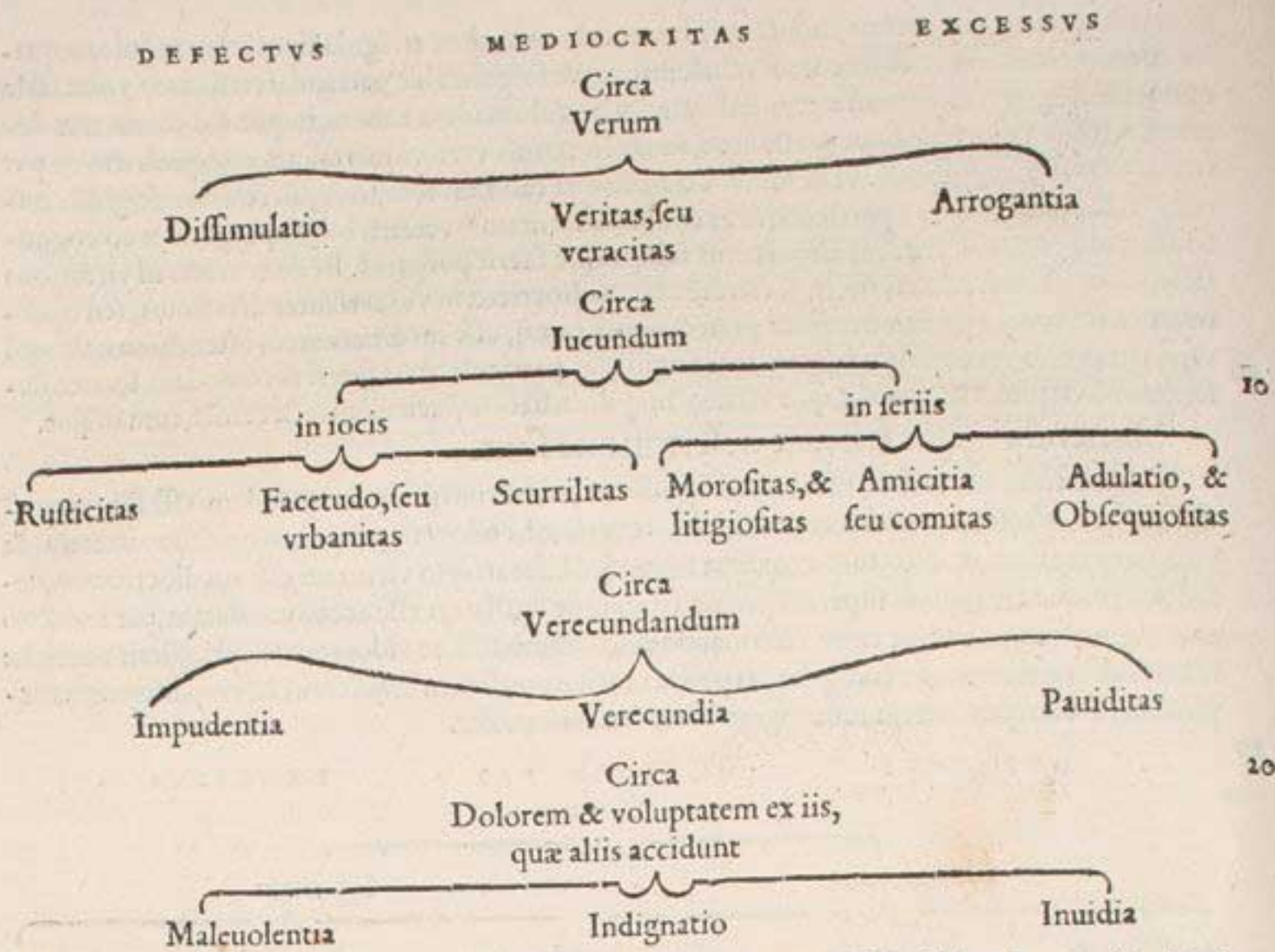
*ἐμέτερος.

Sumenda igitur hæc, ex descriptione sunt.

Videtur enim his verbis, nihil aliud significare, nisi descriptionem quandam esse subiungen-
 dam, in qua affectus, quæ virtutum subiecta materia est, collocati, propriam quisque virtutem, &
 vitia per excessum, & defectum exoriētia supposita habeat: quo virtutem esse mediocritatem, de-
 finitionemque eius, quam superius posuit, vnicuique sigillatim esse accommodatam, per inductio-
 nem cognoscamus. ad hoc enim cōfirmandum solummodo hæc videtur descriptio fieri: nam quæ
 maiore aliqua tractatione indigent, repetita oratione postea in sequētibus libris, diligentius ex-
 plicabit. Descriptio autem subiungi in hunc modum possit.

Eustratii in Moraliū Arist.

Vnumquodque igitur ex hac descriptione, & designatione, quam subintelligendam censet, breui quadam monitione declarat, ita inquitens:

Circa timores quidem, & fiducias, mediocritas fortitudo est. eorum vero qui excedunt, ille qui intrepiditate excedit, vacat nomine: multa enim sunt, quæ nomen non habent. qui confidendo exuperat, audax est. at qui, & in timendo exuperat, & in confidendo deficit, is est ignauus.

Circa timores & fiducias, mediocritatē fortitudinem ponit, quæ vtrarumq; affectionū mediū eligit, atq; agit. qui vero in excessu collocatur, audax plerunq; appellari cōsuevit. nunc tamē duos quosdā statuit qui excedant, alterū in non timendo, quē nomine carere inquit: alterū in confidendo, quem audacē vocat. Sed quo modo vacare nomine eum dicit, qui intrepiditate exuperat, cum intrepiditas, id est, ἀφοβία vitium, vitio præditus ἀφοβος, hoc est, intrepidus appelletur? fortasse quia prius vsurpatū nomen hoc non fuerit. nā quoniā nulli inueniebantur huiuscemodi, neq; nomen quodpiam vitio inditum est. est autē qui vitio hoc laborat, ille qui nihil omnino timet, ne ea quidem, quæ supra hominē sunt: vt terræmotuum, ac fulminum terrificos aliquos impetus. nam in plerisq; quæ accidere sæpe consueverunt, etiā fortis intrepidus est. qui vero in vitio hoc cōstituitur, insania quadam, vt ita dicam, correptus, ne ea quidem, quæ hominū naturam excedunt, pertimescit: sed intrepidus, atq; immotus omnia excipit. quanquā etiam audax esse intrepidus videtur, sed diuerso tamen quodam modo: * audax enim præterquā quod nō timet, exponit etiā se periculis, in terribiliaq; præceps fertur: at intrepidus in eo tantū consideratur, quod nihil profus timet. & fortasse audax est etiam intrepidus, intrepidus vero non omnino audax, & præceps in pericula. At vero duobus excessib⁹, intrepiditati, & audaciē, duos defectus minimē opponit, vt alter in intrepiditate, alter in audendo deficiat: sed vnum tantū, quæ ignauia est: atq; id propterea forsitan facit, quia cū ille qui excedit in timendo, in confidendo deficiat, & qui in confidendo deficit, profus in timendo exuperet, mutuaque reciprocatione hæc cū timido conuertantur: fieri non potest, quin nisi vnū vitium ex vtrisq; his constituatur. In audaci vero non idem contingit: non enim qui in confidendo excedit, & deficit in timore, continuo est audax: nam esse etiam intrepidus potest. atque ita fit, vt duo in excessu, vnum vero tantum in defectu vitium hic inueniatur. fortasse etiam ob id tantum vnum in defectu hic vitium opposuit duobus excessibus, vt ostenderet fieri non difficile posse, vt sicut in vna mediocritate vnū excessum, vnumque defectum constituimus: ita quoque si diligenter velimus considerare, duos defectus, duosque excessus reperiamus.

* πρόσει δὲ
καὶ θρασύτης
πρὸς τὴν ἀφο-
βίαν τὴν καὶ ἀ-
λόγως ἐπιτη-
κὸν πρὸς τὰ
δεινά.

Circa

Circa voluptates verò, & ægritudines non omnes, sed corporales, atque eas maximè, quæ in tactu existunt, circa ægritudines autem minus, mediocritas temperantia est: excessus intemperantia at quia non admodum inueniri consueuerunt, qui in voluptatibus deficient, iccirco neque nomen aliquod huiuscemodi homines adepti sunt: sed stupidi appellentur.

10 Circa dolores & voluptates non omnes, sed corporales esse, inquit, temperantiâ mediocritatē, neque etiâ circa corporales omnes, sed eas tantū, quæ tactu percipiuntur: vt cibi, & potus, vt venereorū. circa dolores verò, minus versari hâc virtutē, quàm circa voluptates, propterea dicit, * quia

* μάλλον ἢ ἡδονὴν εἶδω ποιεῖ τὴν σωφροσύνην. ἡ ἀκολασίαν

10 à voluptate magis, quàm à dolore, & temperantia, & vitia ei opposita formâ accipiunt: operatioq; ipsius temperantis, circa voluptates præcipua est: dum quod in ipsis est medium, eligit. in eo autē circa dolores etiam esse dicitur, quòd ob absentia voluptatum minimè dolet. excessum † intemperantiam vocat. defectum carere nomine, ea de causa inquit, quia nō admodum inueniantur, qui in voluptatibus deficient. ipse tamen hos ἀναδιήτους, id est, stupidos, sensuq; carentes nominat.

20 Circa dationem acceptionemq; pecuniarum mediocritas est liberalitas: excessus, & defectus, prodigalitas, & illiberalitas, seu avaritia: in quibus contrario modo excedunt, & deficient homines: prodigus enim in largiendo excedit, in accipiendo deficit: avarus contra excedit in accipiendo, in dando deficit. Ac de his quidem nunc figurâ quadam, ac summatim dicimus, hac ipsa breuitate contenti: postea accuratius de iisdem pertractabimus ac definiemus. Iam circa pecunias aliæ quoque sunt dispositiones, è quibus mediocritas magnificentia est. nam magnificus à liberali eo differt, quòd ille circa parua, hic circa magna versatur. excessus est decori imperitia, seu indecorū, & ineptitudo operaria: defectus paruificentia: quæ vitia differunt etiâ ipsa ab iis, quæ circa liberalitatem sunt: quo modo verò differant, posterius dicetur. At verò circa honorem, & ignominiam mediocritas est magnanimitas: excessus inflatio, quæ dicitur: defectus pusillanimitas. Sicut autē magnificentia liberalitatem correspondere diximus, vt in eo ab illa differret, quòd circa parua versatur: ita magnanimitati, quæ in magno honore versatur, alia quædam virtus correspondet, cuius circa parua officium est. fit enim vt sicut oportet, honor appetatur: & magis etiam vel minus, quàm oportet. vnde qui in appetitione hac excedit, ambitiosus: qui deficit, inambitiosus dicitur: medius nomine vacat. dispositiones quoque ipsæ innominate sunt: 40 ambitiosi tantum, exceptâ, quæ ambitiositas dicitur. hincque euenit, vt extremi de media sede decertēt. & nos quoque medium interdum ambitiosum, interdum inambitiosum vocitamus: & modò ambitiosum, modò inambitiosum laudamus. Quâ de causa verò id fiat, in sequentibus dicetur. nunc autem de reliquis eo modò quo cœpimus, pertractandum est.

50 In dandis accipiendisq; pecuniis medium eligit liberalis: at vtriq; extremi in vtrisque his peccant. nam licet prodigus quemadmodū, inquit, in erogando excedat, & in accipiendo deficiat: illiberalis verò contra in dando deficiat, excedat autē in accipiendo: interdum tamē absolutē prodigalitas excessus, avaritia defectus appellatur. est enim circa vtraq;, vt dictum est, liberalitas, dationem, & acceptionē: magis tamen in datione virtus hæc elucet: quippe cum in ea præcipuâ suam operationē exerceat: nam acceptio ex conditione liberali contingit, si videlicet magna aliqua indigentia opprimatur. in quo igitur præcipua est liberalis hominis operatio, in eo excedit prodigus, & deficit illiberalis. Sed quia de virtutibus his, & vitiis in sequentibus libris diligentius pertractatur est, diffusius quoq; nos de singulis his suis locis plura disseremus: nunc pauca hæc sufficiant.

Circa iram igitur excessus, & defectus, & mediocritas quoque est: sed

g.j. cum

Eustratii in Moraliū Arist.

cum nominibus ferè careant, medium mansuetum, mediocritatē mansuetudinem vocabimus. ex extremis verò ille qui excedit, iracundus sit, & vitium iracundia: qui deficit, iræ vacuus: & defectus, iræ vacuitas appelletur.

*ἀδελεικός
εἰς εἶπ.

Post magnanimitatē de mansuetudine differit, eò quod etiam ipsa circa honorē versatur. castigat enim iram mansuetudo, atque id per ignominiam: unde merito post magnanimitatē collocatur, & non post fortitudinē: licet fortitudo circa iram, sicut hæc quoque, existat. Quamquā fortasse nō circa iram, * si rectè dicere volumus, versatur fortitudo: nam si ita esset, iracundi fortes essent, vel audaces: id quod minimè est. timidi enim ob pusillanimitatē maximè iracundi conspiciuntur. præterea si fortis ob iram esset fortis, cum ira sit vindictæ mutuatæque; offensionis appetitio, efficeretur, ut fortitudo non per sese, sed ob aliud quid esset virtus: at hoc absurdum est: non est igitur ira, quæ fortem hominem faciat. Quærendum autem est, quomodo mediocritatē circa iram, & excessum, & defectum nomine carere dixerit, cum tamen & mansuetudo, & mansuetus à Platone, aliisque antiquis philosophis nominetur: & tam iracundia, quam iracundus antiquum nomē sit: ira vacui item ac leni, id est, ἀδελεικός nonnulli à Græcis semper antea fuerint appellati. sed hoc nō iccirco, inquit, quod hæc nomina ab ipso fuerint innouata, nihil enim præter ἀδελεικία, hoc est vacuitatem iræ finxit: sed quia licet essent etiam apud veteres hæc nomina, in aliud tamē significatum ab ipso hic translata sunt: nam cum mansuetudo diceretur virtus ea, qua tranquillo ac quieto animo aliquis est, neque quicquam irascitur: ipse in eum sensum hoc vocabulum deflexit, ut mediocrem dispositionem circa iram significaret: cum & quando oportet, & ut oportet, cæterisque circumstantiis seruatis, vel irascitur quispiam, vel non irascitur: mansuetumque præditum hac virtute nominavit. Cum item iracundus ille appelletur, qui naturalem quandam irascendi procliuatē, aptitudinemque, habet: ipse ad illum transfert hoc nomen, qui habitu eo præditus est, ut supra modum iram corripiatur. defectumque iræ vacuitatem vocat. præterea in aliis virtutibus vitia minimè inueniuntur, quæ ab affectibus denominata sint, circa quos versantur. In fortitudine enim qui deficit, ἀδελός, id est ignauus: qui excedit, audax vocatur. nam licet audax, qui græcè θρασύς dicitur, à fiducia nomen habere videatur: ea est græcè θάρσος: non ita tamen est immutatum enim fuit, & pro θρασύς θρασύς dicitur. nō secus etiam in temperantia qui excedit, non voluptuosus, sed intemperans, qui deficit, stupidus nuncupatur. simili modo in cæteris. at in mansuetudine, cum habitus per excessum, & defectum ab affectibus fuerint denominati, merito nomine vacare dicti sunt.

Sunt autē etiam aliæ tres mediocritates, quæ similitudinem quādam inter se habent, sed tamē differunt: cum enim circa sermonem, actionumque; communionem omnes versentur, in eo sunt dissimiles, quod vna circa verum quod in ipsis est, aliæ circa iucundum, negotium suum habent: quod quidem iucundum duplex, alterum in ioco, alterum in omnibus vitæ commerciis consistit. Dicendum igitur, de his quoque est, ut magis in omnibus mediocritatem esse laudabilem perspiciamus, extrema verò, neque recta, neque laudabilia, sed vituperatione digna haberi. ex his verò pleraque; nomine etiam ipsa vacant. sed tentandum tamen, sicut in cæteris, nomina quoque his inuenire: quo & dilucidior fiat, & facilius intelligi oratio possit.

Cæterarum virtutum operationes excepta iustitiā exercere per sese vnusquisque potest. verbi causa, temperans, non solum in societate aliorum, verum etiā secum ipse valet temperanter se gerere, dum in victu, in vestitu, in reliquis, quæ ad vitam traducendam spectant, virtute hac utitur: potestque id in agendo etiam tantum, sine vlla loquutionis occasione præstare. Idem in fortitudine, & liberalitate, aliisque virtutibus contingit. nam & liberalis esse, per se vnusquisque potest, dum circa sese, ut debet, pecunias expendit: & fortis, dum neque terretur aduersis, neque secundis rebus facile perturbatur. Iustitia verò licet in commerciis vitæ omnino versetur, fieri tamen potest, ut etiam ipsa sine loquutionis necessitate exerceatur. at verò hi tres habitus, de quibus nunc agit, id est, veritas, amicitia, & facetudo in communitate loquendi spectantur: ut in ipsis enumerandis manifestat Aristoteles, dum inquit.

Circa verum igitur, qui mediocris est, verax: mediocritas ipsa veritas, seu veracitas nuncupetur. fictio verò si in maius quid, quam re vera sit, tendit, arrogantia, & qui eam habet arrogans: sin in minus, dissimulatio, qui que ea est

est præditus, dissimulator appelletur.

Cum verum honorabile, maximeq; affine natura philosophiæ sit: circa ipsum nonnulli recte se gerunt & re & verbis: nonnulli peccant, atque errant. sed in re quidem inæqualitas ipsa satis manifesta est. qui enim neque magis neque minus quam par sit, sua aut* extollit aut deprimat, est mediocris. In verbis vero quo modo laudabilis sit, qui mediocritatem in veritate eligit, considerandum: quippe cum ubiq; & semper verum dicere eligendum sit, nullaq; in hoc mediocritas seruanda esse videatur: * an fortasse aliquando m. dacio quoq; vti oportet, vbi id medicamento ac remedij, vt inquit Plato, vicem obtinet? quin etiam prædicare de nonnullis etiam vera quando non oportet, & apud quos non oportet, absurdum est: vnde qui in his redundat, malus atque * arrogans erit, non solum, qui in maius quid mentitur. an non dicit eum veracem, qui circa veritatis mediocritatem versatur, sed qui circa verum, virtutem ipsam, mediocremque habitum adeptus est. qui fanè ille est, qui verum seruat, neque id vel excessu, vel defectu peruertit, ac vitiat. an illum veracem appellat, qui ea, quæ sibi insunt in hominum consuetudine, ita vt sunt, & verbis, & factis ostendit: neque maiorem in modum quam oporteat, extollit, neque minora quam sint, efficit, propterea quod antepone omnibus veritatem consuevit? ex vitiis vero fictionem in maius, qui excessus est, tam verbis, quam factis arrogantiam vocat, quique ea est præditus, arrogantem. cum enim, prius ἀλαζόνες apud Græcos dicerentur, id est, arrogantes, qui vel diuinationem, vel versutiam, vt sophistæ, & omnino præstigiatores profitebantur: ipse significatum huius nominis ad eos transtulit, qui quomodocunque bona, quæ in se habent, vltra quam verum sit, extollunt. qui vero sibi detrahunt, minusque quam habent, verbis præ se ferunt, malos etiam ipsos esse dicit, dissimulatoresq; appellat: quippe cum omne mentiendi studium prauitati coniunctum sit. nonnulli tamen sunt, qui dissimulationem, quam εἰρωνείαν dicit, non esse vitium putent, dissimulatorem fuisse Socratem asserentes. sed fortasse minimè fuit dissimulator Socrates: id quod argumento etiam eo constare potest, quod à nullo ex amicis, sed à quibusdam aliis ingenium eius ignorantibus vt Thrasymacho, & Menone, hoc dissimulatores, id est, * εἰρωνος nomine fuerit appellatus. dicebat enim, vt par erat, se nihil esse, nihilque scire, dum humanam sapientiam diuinæ compararet: id quod in Platonis defensione etiam continetur. vel fortasse ita modestè de se loquebatur, non mentiendi studio, sed euitandæ inuidiæ causa: quod cū fit, dissimulationi minimè videtur ascribendum. possumus quoque ita dicere, vt duos dissimulationis modos statuamus: vituperabilem alterum, cum mendacium affectamus: alterum elegantiam, ac modestiam similem, cum ne inuidiosè de nobis loquamur, nostra imminuere consueuimus.

* ἐξείρων ἢ
σου ἐλλωμ.
* ἢ ἔσιμ ὅπως
δεῖ καὶ τῶ
χρόσει χρῆ-
σθαι ἐν φαρ-
μάκων εἰδει
καθὰ τὴν πλά-
των φυσίμ.
* ἀλάζων ἢ
ιαστὰς. κτ.

* εἰρων ὁ δὲ
νάμλος μὲν
ποιῆσαι τί
λέγων δὲ μὴ
διώκει. ἀ-
λάζων ὁ δὲ τὸ
τῶ ἐν ἄντιος.

Circa iucundum verò, si est in ioco mediocris facetus, & dispositio ipsa facetudo est: excessus scurrilitas, & qui ea est præditus, scurra: qui autem deficit, rusticus quidam, & rusticitas ipsa habitus dicitur. si est in cæteris vitæ commerciis, qui sicut debet, iucundus est, amicus, & mediocritas amicitia: qui excedit, si nullius rei causa, obsequiosus: si ob utilitatem aliquam suam id facit, adulator: at qui deficit, in omnibusq; iniucundè se gerit, litigiosus quidam, & morosus appellatur.

Ex reliquis duabus mediocritatibus, quæ circa iucundum versantur, altera in ioco est: quippe cum iocetur etiam probus vir, sed mediocriter tamen, atq; ita, vt secum versantes oblectet, neminè offendat: vocaturq; huiuscemodi virtus facetudo, & qui ea est præditus, facetus. cuius excessus scurrilitas est, cum quis supra modum ridiculis, ac iocis, neque vt debet, neque apud quos debet, vitur: sed modo risum moueat, omnes præscriptos terminos transgredi minimè veretur. defectu verò in hoc rusticitatem vocat, cum quis omnè prorsus iocum fugit, ac reiicit. Altera mediocritas in reliqua iucunditate vitæ consistit, appellaturque amicitia, cum amicus suauiter, ac iucundè pro loco, ac tempore amici consuetudine vitur: in qua cum aliquis supra modum amicitiam simulat, vultq; & semper, & in omnibus iucundè se gerere, si nullum emolumentum inde sperat, obsequiosus ipse habitus, quicumq; eum habet, obsequiosus: si lucri causa id facit, adulator, & ipse adulator nuncupatur. Qui verò per defectum peccat, litigiosus dicitur, & morosus.

Sunt quoq; in affectibus, & in iis, quæ circa affectus sunt, mediocritates quædam. verecundia enim virtus quidem non est, sed laudatur tamen: simili modo verecundus, nam & in his alius mediocris dicitur, alius excedens, alius deficiens. atq; excedens quidem, quasi pauidus, qui in omnibus

Eustratii in Moraliū Arist.

verecundatur: deficiens qui nihil omnino veretur, impudens: mediocris verecundus appellatur.

Quærendum videtur, quo modo cum superius dixerit, quantū ad effectus attinet, neq; laudari quempiam, neq; vituperari: nunc esse affectus quosdam inquit, qui laude & vituperatione digni sint. Sed verecundiam, & indignationem, earumq; excessus, & defectus non absolute affectus, sed dispositiones quasdam rectas, vel prauas circa affectus solos consistentes ita appellat: vt laudabiles quidem sint, non tamen virtutes. virtus siquidem non circa affectus solos, sed circa actiones quoq; versatur. vt fortitudo circa timores, & fiducias consistens, qui affectus sunt, in certando tamen, & agendo cōspicitur. hæc verò mediocritates, de quibus nunc agit, in ipsis tantum affectibus, & non in actionibus existunt. vt verecundia & verecundus mediocris: pavidus verò, qui in omnibus verecundatur, hac affectione exuperans: qui in verecundando deficit, impudens.

Indignatio quoq; inuidiæ mediocritas est, & maleuolentiæ: qui quidem habitus circa illam ægritudinē, & voluptatē versantur, quæ suscipitur ex iis, quæ aliis cōtingunt. indignabundus enim dolore afficitur, cū aliquos prospera fortuna indignè vti videt. inuidus verò hunc excedēs ex omnibus dolorem percipit. at maleuolus tantū à dolendo deficit, vt etiam gaudeat.

Indignatio quoq; affectuosa mediocritas ægritudo quædā est, ex indigna improborum prosperitate suscepta: excessus cuius est inuidia, quippe cum inuidus ex omnibus aliorū prosperitatibus, siue dignè, siue indignè contingant, dolore afficiatur. in defectu autē maleuolum statuit, quæ ἰνδιχαίρεκακον vocat, id est, letantē ob mala: eò q̄ tantum abest, à dolendo ob aliorū calamitates, vt vt etiā gaudeat. Sed enim dubitaret quispiam, quo pacto indignatio inuidiæ, & maleuolentiæ esse mediocritas possit. ad eundē enim videtur pertinere, vt & ob bonorū prosperam fortunā doleat, & ob eorundem aduersam lætetur: id quod etiam ipse Aristoteles in rhetoricis ostendit. qui enim dolorem ex bonorum prospero successu suscipit: is proculdubio etiam ex bonorū infortuniis lætatur. quod si ita est: inuidia & maleuolentia, ad eundem enim pertinebunt, nullo modo inter se vt excessus, & defectus distabunt. si verò hæc non distent, neq; indignatio esse earum mediocritas poterit. adde quòd neque in defectu esse ipsius maleuoli dispositio videtur: sed in excessu. nam si mediocris ob prosperam fortunam eorum tantum dolet, qui indignè boni aliquid consequuntur, & exuperans ob prosperam fortunam cuiuscunq; nullo habito defectu dolet: qui deficit, proculdubio is esse debet, qui ex nullius prospera fortuna etiam si indignus sit, dolorem vllum cōcipit. Quocirca considerandum illud est, an excogitanda altera quædam mediocritas sit, quæ indignationi correspondens circa voluptatē versetur, eiusq; hominis sit, qui ob aduersa gaudeat, quæ merito improbi patiuntur: cuius nomē tamen non inueniatur: circa quam maleuolus, id est, ἐπιχαίρεκακον, quasi lætabundū ob mala dixeris, excedat: quippe qui malè omnibus velit, vt non tam malorum, quàm bonorum etiā calamitatibus oblectetur: qui verò deficit, etiā ipse nomine careat: sitq; ille qui ex nullius infœlicitate lætetur, etiam si dignè aliquibus contigerit: hoc modo.

ἰνδιχαίρεκακον. id est, letantē ob mala, quæ de vi dentur esse. at ego ἐπιχαίρεκακον, cui ipse ex timore, q̄ ἐπιλυποεῖται, tantū abest λυπηρός, ut doleat ob alicuius prosperitatem, ut ob eundē gaudeat, q̄ lapsu maiori inde fortasse ruct: aut inscitiam suā, in eō tantiam et ceteros defectus prodeit.

Potest tamen etiam maleuolus perinde, atque inuidus * indignabundo esse oppositus: quippe qui quibuslibet malis lætetur, in gaudentoque excedat. nam etiam ipse Aristoteles, in hunc modum videtur, & inuidiæ, & maleuolentiæ mentionem fecisse. cum inuidum dicat ob cuiuslibet prosperam fortunam dolere, maleuolum ob cuiuslibet aduersam lætari: neque supra modum dolere, & * immoderate lætari, eiusdem esse videatur.

* *μεσότητι*
κατ'.

* *ἀμετρώς ἢ*
ἀταξίως.

Ac de his quidem alius erit differendi locus. de iustitia quoque, quia non simpliciter dicitur, postea distinguemus. ac de vtraque quo modo mediocritates sint, explicabimus. de virtutibus item rationalibus simili modo.

10 Quia iustitia circa communium distributionem est habitus, & æqualitatis pro dignitate vniuscuiusque distributiuis, & inæqualitatis, quæ in commerciis ab exuperatione iniquitateque proueniunt, emendatiuis, & propterea longiore indigebat oratione: de ea quo modo mediocritas sit, in sequentibus se dicturum pollicetur.

De virtutum ac vitiorum mutua oppositione.

Cap. VIII.

20 **C**um tres autem dispositiones sint, duo scilicet vitia, per excessum unum, alterum per defectum, & virtus una, quæ mediocritas est: omnes omnibus quodam modo opponuntur. extremæ enim & mediæ, & inter se contrariæ sunt: mediæ verò extremis. nam quemadmodum æquale si minori comparatur, maius, si maiori, minus euadit: ita quoque mediæ habitus, tam in affectibus, quam in actionibus, si ad defectum spectemus, excedunt: si ad excessum, deficiunt. fortis enim respectu ignaui audax: respectu audacis contra ignauius videtur. simili modo etiam temperans, si ad stupidum referatur, intemperans: si ad intemperantem, stupidus. item liberalis ad auarum comparatus, prodigus: ad prodigum verò, auarus. vnde efficitur, ut extremi 30 medium ad alterum vterque expellant: & fortem quidem timidus audacem, audax timidum vocet. atque in aliis simili modo.

Benè, inquit, quodam modo, & non simpliciter: si enim simpliciter opponerentur, vnum vni contrarium non esset. Quodam modo igitur omnes hi habitus omnibus, & non simpliciter opponuntur. nam quatenus sunt contraria, plurimum inter se distant: & iis, quæ plurimum inter se distant, extremum obicere consueuimus. nam cum ab vno extremo ad alterum per actiones, affectusque pertransimus, primo in medium, postremo in alterum extremum deuenimus. iccirco excessus defectui, hac ratione contrarium est: medium verò, ut æquale quoddam intercedit, opponiturque extremis non, eò quòd plurimum ab ipsis remotum sit, proximum enim est, ut etiam ipse, inquit, extremisque similius, quam alterum extremum alteri: sed in eo oppositio eius est, quod 40 medium moderatum extrema immoderata: medium definitum, extrema indefinita sunt. quippe cum medium definitum semper ac moderatum, quantum ad nos attinet, scilicet, non quantum ad rem, capiatur. extrema autem immoderatum, atque indefinitum. vnde extrema medio, tanquam immoderationes opponuntur. facilius siquidem est ab excessu ad defectum, & e contrario a defectu ad excessum: quam ab alterutro horum ad medium pertransire. in eo enim quòd immoderationes sunt, sicut communicationem inter sese habent, ita medio repugnant, atque aduersantur: id quod constare inde potest: quòd ignauius facilius audaciter quid aget, quam fortiter. Atque ita fit, ut ex moderatione, & immoderatione extremorum cum medio, mediique cum extremis repugnantia sit: ex defectu verò, & excessu extrema ipsa inter sese opponantur: atque iccirco omnes omnibus quodam modo, & non simpliciter aduersentur.

50 Cum hæc igitur ita inter sese opposita sint: extremis maior inter se, quam cum medio contrarietas est. quippe cum longius à se mutuo, quam à medio distent.

Dubitandum videtur, an rectè dictum sit, maiorem extremis inter se, quam cum medio esse contrarietatem: nam si quis ita leuiter consideret, virtutem vitio maxime oppositam esse arbitretur: si tamen excessum, & defectum, qui in vitis sunt, diligenter perpendamus, faciliè maiorem vitiorum inter se, quam cum virtute distantiam esse inueniemus. ob excessum enim & defectum extre-
g. iij. morum

Eustratii in Moraliū Arist.

morum, prodigus avarum, & item avarus prodigum magis sibi cōtrarium putat, quā liberalem: quippe cum liberalis remissior vtrisque esse videatur. ad hoc verò confirmandum tribus argumētis vtitur Aristoteles: comparatione, cum inquit:

Quemadmodum magnum à paruo, & paruum à magno abest longius, quā alterutrum ab eo quòd æquale est.

Sicut magnum à paruo, magis distat, quā vtraque ipsa ab æquali: ita quoque excessus à defectu, quā à mediocritate longius abest: à simili, cum subiungit:

Adde quòd nōnullis extremis, cum medio esse similitudo quædam videtur, vt audaciæ cum fortitudine, & prodigalitati, cum liberalitate. at extremis inter sese maxima est dissimilitudo. 10

Quippe cum medium magis simile extremis sit, quā ipsa inter sese extrema. ab ipsa postremo contrariorum definitione, cum ait:

Quæ verò maximè à se mutuo distant, contraria esse definiuntur: quare fit, vt magis cōtraria ea sint, quæ magis distant. Iam verò medio in nonnullis defectus, in nonnullis excessus magis opponitur: exempli gratia, fortitudini nequaquā audacia, quæ est excessus, sed ignauia, quæ est defectus, magis aduersatur: temperantiæ item non stupiditas, quæ deficit, sed quæ excedit, intemperantia magis opposita est. Id verò duabus de causis euenit: vna est ex ipsa re: nam quia propius est, & similis medio alterum extremum: iccirco non id, sed contrarium magis opponimus. vt quoniam similior esse fortitudini propiorque audacia videtur, ignauia verò dissimilior: ignauiam fortitudini, magis opponimus, quippe cum ea: quæ magis à medio distant, magis contraria esse videantur. atque hæc vna ex re ipsa causa est. 20

Cum contraria esse ea definiantur, quæ quā longissimè à se mutuo absunt, excessusque, & defectus à se quā longissimè distare perspiciantur: facile fit, vt extrema, in quibus excessus, & defectus inest, magis contraria inter sese esse confiteamur. 30

Altera est ex nobis ipsis. ad quæ enim nos natura quodam modo magis sumus affecti, ea medio magis esse contraria videntur, verbi causa, ad voluptates naturā magis sumus affecti, iccirco ad intemperantiā sumus, quā ad modestiam procliuiores. hæc igitur magis cōtraria esse dicimus, ad quæ maius incrementum in nobis fit: ac propterea intemperantia, quæ est excessus, temperantiæ magis contraria est.

Benè dictum est, ea magis contraria etiā virtuti esse, ad quæ nos sumus procliuiores. nam quæ nobis, eadē & virtuti magis aduersantur. aduersantur autē nobis ea, ad quæ animo sumus procliuiores: sicut etiam corpori magis contrarij sunt morbi, ad quos scilicet, procliue corpus est. 40

De præceptis quæ ad ipsum medium ducunt.

Cap. IX.

Virtutem igitur moralem mediocritatē esse, atque id quo modo: mediocritatemque esse duorum vitiorum, quorū alterum per excessum, alterū per defectū sit: necnon eiusmodi eam esse, propterea quòd medijs coniectrix est, quod in affectibus, actionibusque existit: satis dictum est. iccirco probum esse etiam difficile est: quippe cum in vna quaque re medium inuenire sit difficile. vt circuli mediū depræhendere non cuiuslibet, sed scientis solummodò est: sic quoque & irasci, & dare pecuniam, & sumptus facere cuiuslibet est, & facile: at cui, & quantū, & quando, & cuius causa, & quo modo oporteat eadem hæc facere, nō cuiuslibet, neque facile est: siquidem rectè facere, & rarum est, & laudabile, quemadmodum etiam honestum. 50

Quia

Quam difficile sit medium inuenire, exemplo docet: mediumque ipsum, quod in re constitutum est, sumit. circuli enim medium depræhendere, non cuiuslibet esse inquit, sed periti, & scientis: ut ostendat sanè, si in iis medium inuenire difficile est, in quibus vnum, & idem medium semper apud omnes permanet: idem in agendis rebus inuenire longè esse difficilius, in quibus nullum certum medium, sed prout unicuique conuenit, diuersum ac variū est. Vnde etiam cum inquit, [virtutem moralem esse mediocritatem, atque id quo modo] idem hoc videtur significare. quo modo enim mediocritas hæc intelligenda sit, ostendit: non in re, scilicet, sed quantum ad actionem nostram spectat.

Quocirca oportet eum, qui mediū coniectare vult, primū à magis contrario recedere, quemadmodum etiā Calypso ita monebat, Sic procul à fumo, atq; vndis cohibere carinam Sis memor. ex extremis enim alterum magis, alterum minus peccabile est. Quoniam igitur medium assequi ita exquisitè difficile est: secunda, ut inquit, nauigatione minima ex malis sumenda sunt. Id autem erit eo maximè modo, quo diximus. Spectandum verò est, ad quæ nos procliuiiores simus: quippe cum alij ad alia naturā propensi sint: id quod ex voluptate, & dolore, qui nobis euenit, facilè perspicimus: atque in contrarium nos ipsos abstrahendum. nam si procul à peccando nos ipsos remouerimus, ad medium deueniemus. id, quod qui ligna distorta dirigunt, facere consueuerunt.

* His verbis Aristoteles ostendit oportere, ut vnusquisq; se ipsum in moribus assuefaciat. nam educatio, atq; institutio, ab infantia esse penes alios videtur. Possimus verò etiam adulti nos ipsos assuefacere, præsertim cum sciamus virtutis habitus non posse sine huiusmodi assuetudinibus vlllo modo comparari. assuetudines autem voluntariæ sunt, & in nostra potestate constitutæ: estq; hæc exercitatio, voluntaria quædam assuetudo, è nobisq; ipsis proueniens. Vnde efficitur, ut is quoque qui ab infantia benè fuerit assuetus, à libera voluntate minimè excludatur: ut voluntate non necessitate virtutem consequutus esse videatur. Carmina verò hæc, quibus Vlysses monetur, ut à fumo, & vnda nauim arceat, Circe apud Homerum inquit, non Calypso. fumo & vndæ hic Aristoteles extremum id comparat, quod fugiendum est: quod etiam * magis peccabile appellat, quod medio magis est cōtrarium, nullamq; cum eo habet cognationem. nam minus peccabile est, quod medio simile aliquantulum est, in quo minus peccamus. cui scilicet, dum assuescimus, ab altero recedentes primum debemus accedere.

* σημειώτερον ὅτι δοκεῖ αὐτῶ, καὶ δι' αὐτῆ τῆς ἐπιζέσεως ἰ. notādū, quod videtur ei aliquis per se assuescieri. uet. * ἀμαρτωλό τῶρον.

In omnibus autem à iucunditate, & voluptate maximè cauendum est: non enim de ipsa incorrupti iudicamus. Quod ergo Troianorum proceres erga Helenam fecerunt, id nobis quoque erga voluptatem faciendum est: in omnibusque voce illorum erga ipsam utendum. si enim ita à nobis ipsam dimiserimus, minus peccabimus. Hæc igitur facientes, ut summatim dicam, maximè medium assequi poterimus.

Voluptas autē in omnibus maximè vitanda est: erga quā ita nos gerere debemus, sicut Troianorum proceres erga Helenam: qui eius conspecta pulchritudine apud Homerum ita dicunt:
 " Quod fortes pro tam formosa coniuge Achiui,
 " Dardanidæque simul tanto discrimine rerum
 " Bella gerant: tantosque diu perferre labores
 " Nil veriti, tam longa suorum funera cernant:
 " Mec mirum cuiquam, nec succensere decorum est.
 " Nanque hæc cœlicolas præstanti corpore diuas
 " Atque oculis, atque ore refert. sed sic tamen ipsa
 " A nobis procul hinc, quanuis sit pulchra, recedat:
 " Ne præsens nobis, nostrisve nepotibus oblit.

* ποία γὰρ χάρις τῶτο τῶν αἰσθητῶν ἀποστροφῆς ἔχει, αὐτόθεν τὴν πράγματός συνητοῦ ὄντος. i. quæ gratia est rem auersari, quæ i: a turpis est, ut omnib⁹ ex se odio sit.

Hoc exemplo monet Aristoteles voluptatem esse fugiendam, non eò quod deformem, ac turpem eam esse cognoscamus: * quæ enim turpitudini gratia inesse potest, quæ prima statim fronte odio sui deterrere omnes consuevit? sed ob suauitatem, ac pulchritudinem declinandam esse, g. iij. ac repu-

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM LIBER TERTIVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI
EXPLANATIONE, QVAE ETIAM IPSA
in incertum auctorem à nonnullis refertur.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De spontaneo & inuito. Cap. I.

20 **C**um virtus circa affectus actionesque versetur, cumque in spontaneis laudes & vituperationes, in inuitis venia, interdum etiam misericordia existat: necessarium fortasse est iis qui de virtute considerant, spontaneum, & inuitum definire: id quod etiam iis qui leges fanciunt, ad praemia, poenasque instituendas, minimè inutile est.

30 Proponit in hoc tertio libro Aristoteles de spontaneo & inuito differere. nam cum virtus in affectibus & actionibus consistat, in quibus spontaneum, si rectè fiat, laudatur, inuitum veniam, & misericordiam interdum consequitur: necesse est, ut ij qui de virtute pertractant, de spontaneo & inuito quoque definiant. addidit autem [FORTASSE] non ut dubiam necessitatem intelligamus: necessarium enim profus sine vlla dubitatione hoc est: sed ut ordinem solummodo dubium significet, hoc modo cum plura alia de virtutibus dicere necesse sit, prius fortasse hoc pertractare necessarium est: [PRIVS] enim esse subaudiendum videtur. non enim sicut de his definire necessarium est, ita ordo quoque hic est necessarius existimandus. possumus etiam dicere non esse legendū ἴσως, pro fortasse, sed ἀντὶ τοῦ ὁμοίως, id est similiter: ut simili modo, ut reliqua hæc quoque esse necessaria dicat. nam ἴσως Græcis, quo verbo hic utitur Aristoteles, significare tam fortasse, quàm, æqualiter, potest: æqualiter verò pro similiter interdum sumitur: ut apud Homerum quoque, vbi de Aiacibus loquitur: inquit enim,
At veluti gemini coniuncti ad aratra iuueni
Incedunt animis æqualibus. id est similibus.

40 Quærendum præterea est, quomodo spontaneum in affectibus inueniri queat. nam in actionibus & spontaneum & inuitum manifestè apparet: at affectus inuiti esse tantum videntur, sed licet absolutè atque ex natura sua inuiti sint: eatenus tamen dici spontanei possunt, quatenus homo spontè ita se præparare assuetudine ac studio valet, ut eos cohibeat. ac moderetur. adde, quòd ea quæ ex ira vel aliquo alio affectu quispiam agit, modò sciens faciat: spontanea esse dicuntur. nihil tamen obstat, quo minus spontaneum & inuitum nõ ad affectus, sed ad actiones solas referamus. Necessaria quoque est civili ac legum latori hæc de spontaneo & inuito consideratio: quippe cum minimè parua ea legum latoris pars sit, quæ ad præmia, ac poenas spectat: immo tota in his ciuitatum institutio versetur. nam scire quos oporteat punire, quibus ignoscere, quibus item præmia concedenda, quibus neganda sint: nõ est, nisi eius qui spontanei & inuiti peritiam optimè calleat. civili igitur & legum latori necessaria omninò hæc cognitio est.

Videtur verò inuita ea esse, quæ aut vi, aut ignoracione efficiuntur.

50 Hæc non videtur esse propriè definitio, sed potius specierum explicatio quædam: minimè enim sunt definitiones illæ quæ diuisionibus constituuntur: ut, si dicamus, id esse ens quod vel agere potest, vel pati. hoc enim modo etiam æquiouoca admitterent definitionem. ut, clavis quæ & ianuarum instrumentum, & partem corporis animalium, id est iugulum significat, posset ita defini: clavis, est quæ vel fores aperit, vel collo innexa est. quibus tamen definitionibus uti interdum oportet, quando communem specierum rationem inuenire nõ facile valemus: sicut hic in iis quæ violenter, aut ignorantia efficiuntur. commune enim his vtrisque inuitum est, videturque vniuocè de ipsis denuncupari. fieri tamen nõ potest, ut, id quod in spontaneo est, sicut paulo inferius patebit, in

Eustratii in Moraliū Arist.

in inuito quoque communem vnam rationem inueniamus, nam sicut in amore & odio euenit, vt alterum, id est amare, & ad corpus & ad animum relatum, dupliciter dicatur: alterum, id est odisse absolutè ac simpliciter: sic & in his quoque spontaneo, scilicet & inuito contingit. semper enim aliàs est necesse, vt si alterum ex contrariis multipliciter dicitur, alterum quoque dicatur: vt in topicis habetur, nisi cum alterum ex contrariis non habet, quod ad vnumquodque alterius subiectū possit opponere. spontanei autem natura vtrasque inuiti partes tollit, ac destruit.

Id autem est violentum: cuius principium extrinsecus eiusmodi est, vt ei neque qui agit, neque qui patitur, quippiam conferat: quemadmodum si ventus aliquò, aut homines qui potestatem habeant, nos detulerint. 10

Cum dixerit inuitum esse, quod vel vi vel ignoratione fit: prius quid sit violentū definit: violentum id esse dicens, cuius principium extrinsecus eiusmodi est, vt ad id neque agens neque patiens quicquā conferat. nonnullis extrema hæc definitionis pars superuacanea videtur: satis enim absolutam fuisse definitionem inquirunt, si ita dixisset: violentum est cuius principium extrinsecus est, quippe cum in nobis quoque sint principia eorum quæ in nostra potestate sita sunt. nam si me volentem, ac iubentem compræhendat aliquis, ac sublatum ferat: huiusce rei in me quoq; principium est. cum verò extrinsecus est principium, & me violenter compræhensum aliquis tollit: id demum inuitum est, ac violentum. non sine ratione tamen etiam reliqua definitioni fuerunt adiuncta. de iis enim qui maiorum malorum timore inducti tyrannis, ac dominis turpia quædam ministeria præstare non recusant, dubitatio quædam oboritur, de quibus paulo inferius considerat: spontanea que esse huiusmodi omnia magis quam violenta iudicantur. planè enim violentum, id est, cum & extrinsecus principium est, & nihil neq; qui agit, neq; qui patitur ad id confert. sed sunt etiã qui malè hanc particulam [QVI AGIT] additam fuisse opinentur: nam si violentū aliquid eueniat, neq; ad id quispiã conferat: is cui id euenit, pati, non agere omnino dicitur: si, vt inquit, aut ventus aliquò, aut homines qui potestatem habeant, aliquem detulerint: deferri siquidem & verberari, pati est, non autem facere. at verò agere etiam violenter aliquis potest: si ab alio videlicet impulsus aliū ipse protrudat, ac sternat inuitus. inuitus enim ager ac violenter, nihilq; ad id conferet. Cum verò de inanimatis quoq; violentū dicatur, nam & igni deorsum, & terræ sursum ferri violentum est: vniuocane, an æquiuoca sit hæc appellatio, considerandum videtur. nam violentia est in inanimatis, cum præter naturam vel mouentur, vel stant: in animatis, nulla est præter naturam ipsorū motio, aut statio, sed inuita ac coacta: quippe cum animali in ingressu quoq; inferri possit violentia, qui ei præter naturā minimè est. sed nihil tamen obstat, quin violentū omne vniuocum sit. vna enim & eadem definitio vtrisque conuenit, tam ei quod in animatis, q̄ quod in inanimatis consideratur. cum enim violentum sit: cuius principium extrinsecus est, cui nihil vel agens confert, vel patiens: principium extrinsecus etiã illis est, quæ secundum naturā mouentur, vimq; nullam patiuntur. neq; enim deorsum moueretur lapis, nisi principium motionis ab alio extrinsecus esset consequutus. reliqua verò definitionis pars, inanimatis quoq; quæ violenter mouentur, conuenit: quippe cum nihil lapidis natura sursum proicienti conferat, sicut deorsum. Ac de his hætenus. 20 30

† bonum.

Quæcunq; autem vel timore maiorum malorum: vel ob † honestū aliquod quod aguntur: vt si tyrannus aliquibus, quorum parentes ac liberos in potestate haberet, turpe aliquid agere iuberet, quiq; id agerēt, salui essent, qui non agerent perirent: vtrum spontanea sint, an inuita, controuersum est. 40

Dubitat hic Aristoteles, an quæ maiorū malorum euitandorum causa, aut ob honestū aliquod aguntur, spontanea sint existimanda, necne. qui sanè in eo rectè videtur dubitare, spontaneane ea sint, quæ timore maiorum malorum efficiuntur: cum verò quærit, an que ob honestum aliquod fiunt, spontè an inuitus quispiam agat: in eo verò ridiculus, absurdusq; esse meritò videri potest. nam quæ virtutis honestiq; alicuius causa aguntur, laudabilia ac spontanea esse nemini dubiū est. Vnde fortasse ita est intelligendum. vt dubitare Aristoteles dicatur, non, an ea quæ ob honestum aliquid fiunt, spontanea sint: sed quæ maiorum malorum timore magis, quam honestatis causa aguntur. si enim aliquis metu alicuius mali honestatem postponeret, de eo ambigi meritò posset, spontè an inuitus egisset: verbi causa, si tyrannus turpe aliquid agere alicui imperaret, eiq; parentes ac filios interficere minaretur, & si ille id ageret, salui essent: sin minus, morte mulctarentur: & ille pro suorum salute honestatem non uereretur postponere, ac turpia perpetrare. id quod tamen Socrates facere nunquā est passus: nam cum ei à triginta tyrannis fuisset mandatū, vt ciuem quendam Leonem nomine ad mortem duceret, quò scilicet consiliorū eorum particeps esse 50

esse videretur: illis tum sua, tum liberorum & vxoris salute postposita obtemperare nunquā voluit: vt honestatem nimirum & iustitiam inuiolatam serualet. Possumus etiam ita ob honestum aliquod interpretari, vt dicamus: sicut nonnullæ actiones sunt honestæ, quæ non honestè tamen fiunt. sic quoq; nonnullas esse turpes, quæ minimè turpiter fieri possint. mendaciū siquidem turpe est: & tamen si vtilitatis causa dicatur, turpe esse iam definit. item rem habere cum aliena vxore turpe cum sit, efficitur non turpe, si interficiendi tyrāni causa fiat, hoc enim turpe quod honestatis causa agitur, facere vnusquisq; inuitus videtur: vt dubitari merito de eo possit spontaneū an inuitum censeatur. tertia declaratio verborum Aristotelis his adiungi poterit, si quod græcè καλὸν dicitur, bonum non honestum interpretemur, hoc modo: [QVAECVNQVE autem vel timore maiorum malorum, vel ob bonum aliquod aguntur] vt sit sensus: cum aliquis vel mortis aut suæ aut parentum timore. vel cōsequendæ alicuius vtilitatis spe turpiter aliquid agit, sponte an inuitus agere videatur.

*Vide an hic eodē
ret Augustin?*

Tale quid etiam * in iacturis contingit, quæ in tempestatibus fieri cōsueuerunt: nemo enim spontè absolutè sua abiicit, sed ob salutem tum suā, tum aliorum omnes, modo mentis compotes sint, facere id videntur. misce igitur huiusmodi actiones cum sint, spontaneis tamen magis sunt similes: quippe cum & tunc cum aguntur, in electione consistant, & finis earū * in occasione sit. & spontaneum igitur & inuitum, quando id agit quisque, dicendum est agit autem spontè, principium enim mouendi instrumentarias partes in huiusmodi actionibus in ipso est. at quorum principium in ipso est, ea agere vel nō agere in ipso quoq; est sitū. spontanea igitur huiusmodi sunt: simpliciter verò inuita: quippe cū tale quippiā per se elingat nemo.

* πρὸ τὰς
ἐν τοῖς χει-
μασίμ ἐκβο-
λάς.

* κατὰ τὸν
καιρόμ.

Similia, inquit, hæc sunt iacturis, quæ in tempestatibus fieri consueuerunt. spontè enim simpliciter nemo bona sua è naui eiicit, sed ob salutem vel suam vel sociorum interdum id facit: vt in turpibus ac malis his actionibus spontaneum, & inuitum inesse videatur. quatenus enim principium extrinsecus habent, id est tyrannum, vel dominum, vel periculum, inuitæ: quatenus verò in nobis est facultas, vt quodlibet potius detrimentum patiamur, quàm turpe quippiā perpetremus, spontaneæ existimantur: spontaneis tamen magis esse eas similes asserit: eo quod & cum electione fiunt, & finis earum in occasione qua aguntur, iudicari consuevit. de nulla enim actione in vniuersum definire possumus. sed tunc cum agitur vnumquodque, qua de causa & quomodo actum sit, iudicamus. quæ enim spontè agimus, ea eligimus, & vt eligēda volumus: deinde iudicium subsequitur vel ob hoc, voluntariè, vel ob illud, inuoluntariè: siquidē finis hæc quoque appellari possunt: sed tamen vt cōsequētia, non vt scopus, & finis is cuius causa cætera omnia existunt. spontè autem tunc vnusquisq; agit, cum alterum alteri antepōnit, & aliquatenus ad actionem ipsam confert. nam & principium partium corporis mouendarum, quæ instrumenta animæ sunt, in agente est quando agit: non enim à uento pellitur, aut vincētus à licētoribus ducitur: sed ipse, exempli gratia, tyranno iubente vt ciuem aliquē interficiat, alioqui ipse interficiatur, manu sua spontè sublata hominem perimit. spontanea igitur esse hæc videntur, quorum principium in agentibus situm est: sed quia tamen ipsa per se eligeret nemo, absolutè ac simpliciter dici fortasse inuita debent.

Ob actiones autem huiusmodi interdum etiam laudantur homines, cum pro magnis & honestis rebus turpe aliquid, aut molestum sustinuerint: si verò econtrario, vituperantur. nam turpissima sustinere nullius honestæ, aut mediocris rei causa, malum est.

Hinc etiam eiusmodi omnia esse spontanea manifestum est. laudantur enim homines, si potius subire molestias aliquas volunt, quàm tyrannis turpiter obtemperare: atque eò magis si pro salute patriæ id faciunt: vt Zopyrus Persa, qui pro suorum salute ac victoria aures & nasum sibi detruncavit: & Vlysses, vt inquit Homerus,

“ Qui sibi deturpans inhonesto vulnere corpus

“ Vestibus induitur laceris, pannaque collo

“ Pallia circumdat, seruoque simillimus urbem

“ Hostilem est ausus, Troianaque tecta subire:

“ Atque inde ad socios multorum corpora ferro

Obuia

Eustratii in Moraliū Arist.

* Iliad. u.

Obuia prosternens longe prudentior exit. * Dolon verò e contrario vituperatur, qui timore perterritus hostibus omnia suorum consilia prodidit. cum verò, inquit, turpia quoque sustinenda esse: sciendum est, de illis cum intelligere, quæ non multam in se turpitudinem habeant, si inde tamen magna aliqua bona euertura sint: vt si tyrannus grauem aliquem virum stola muliebri indutum prodire in publicum iubeat, minatus si id non faciat, patriam se eius euersurum, parentesque ac liberos interfectorum. bonus vir pro patriæ parentumque ac liberorum salute, si paruam hanc turpitudinem subeat, laudabitur: item qui vel mentitur officij causa: vel cum vxore tyranni, liberandæ patriæ cupiditate consuescit, vt superius diximus, hæc enim omnia licet turpia sint, quædo tamen non turpiter aguntur, laudantur. qui verò contrà nullius vtilitatis causa turpissima sustinent: vituperio digni habentur: turpia enim agunt, etiam turpiter. sed si laus & vituperium quæ in spontaneis tantummodo locum habent, hæc consequuntur, quin spontanea appellari debeant, nemini dubium est.

* ἐπὶ τῶν
ὄντων καὶ δαιμό-
σιος ἢ τυρά-
νους ἐκ μέ-
σου ἀφαι-
ρῆται.

conuersari
cum vxore
ve Ty-
ranni.

iteru
fruct
menda
cu
10

Ob nonnulla verò laus quidem minimè, sed venia exhibetur: cum ea quæ nõ debet, agit quispiam ob eiusmodi, quæ & humanam naturam excedunt, & à nullo sustinerentur. quædam autem fortassè sunt, ad quæ perpetranda nemo cogi, compelliue potest: sed potius extrema quæque pati, ac mori cõuenit. etenim ridicula ea sunt, quæ Euripideum Alcmæonem ad matrem interficiendam compulerunt.

* ἐπιπρατεῖ.

Interdum fit, vt quædam actiones neque laude neque vituperio, sed venia dignæ habeantur: id quod inuita esse huiuscemodi omnia facile declarat. in inuitis enim venia, vt inquit, & interdum misericordia existit. neque mirum id est: nam cum mistæ actiones hæc sint, in eis modò spontaneū dominatur, quod laus & vituperatio consequitur: modò inuitū, cui venia exhibetur. Cum enim turpe aliquid agit quispiam, ob ea quæ naturam humanam excedunt, id est cum vel exurit, vel secatur, vel vehementi aliquo huiuscemodi tormento plectitur, ac cruciatur: tum demum ei ignoscendum est. Nonnulla verò adeo grauia atque inmania peccata sunt, vt nihil ad ea perpetranda cogere nos debeat. in paruis enim venia habere locum videtur: in magnis ac nefariis minimè: sed bono viro omnia tormentorum genera, ac mors demum atrocissima subeunda potius est, quam tale quippiam agendum: vt, & Anaxarchus, qui cum malleis ferreis tunderetur, tunde tunde Anaxarchi follem, clamabat: & Zeno, qui linguam sibi mordicus arreptam abscecidit, atque expuit prius, quæ arcana sibi credita enūciaret, ac proderet. Nam Alcmæonem apud Euripidē, nulla esse tā grauis causa potuit, quæ ad matris cædē cõmittendam induceret. apud eum enim ita inquit Alcmæon, Nam tunc me ad istud incitauit maximè

Facinus, equestre vehiculum inscendens pater,
Thebas tumultu cum petebat bellico: & cætera, quibus tum mandata paterna cõmemorat,
& execrationes, si id non fecisset: tum matris accusationes persequitur. quorū tamen nihil habere eam vim debet, vt ad tam nefarium scelus ac detestabile committendum aliquem inducat.

Sed difficilè interdum est iudicare, quale pro quali eligendum, ac quid pro quo sustinendum sit: difficilius etiam in iis quæ decreuerimus, persistere. vt plurimum enim quæ expectantur molesta, quæ verò cogunt, turpia sunt: vnde & laudes & vituperia iis contingere consueuerunt, qui vel fuerunt, vel non fuerunt coacti.

Cum veluti in lancis æquilibrio, & paribus momentis vtraque videntur esse constituta, siue malum quippiam agamus, siue non agamus: tunc sanè qualia pro qualibus eligenda sint, videre magnæ prudentiæ est: vt Achilli, vtrum, vt inquit Homerus,
In patria maneat, longosque inglorius annos
Exigat: an sacrae pugnans ad mœnia Troiæ
Ipse quidem pereat, sed viuat fama perennis.
Non enim possumus de his, sicut de aliis quæ in actionem cadunt, in vniuersum quippiam definire: sed oportet, vt occasionibus, euertibusque obseruatis ita demum iudicemus. difficilius item est in iis quæ decreuerimus, persistere. interdum enim fit, vt aliquis, aut cum ipse sustinere, vel quamlibet grauia ac molesta decreuerit, vbi tormenta persentit, e sententia dimoueat: aut cum necem filij potius videre, quam iniuste quippiam aut turpiter agere proposuerit, filium ad supplicia trahi conspexerit, non patiat: sed mutandam esse sententiam iudicet. atque id euenit, propterea quod

”
50
”

quæ cogunt, turpia: molesta verò sunt, quæ expectantur, si turpia facere noluerimus. vnde * laudem consequuntur. qui molesta potius subire, quàm turpia perpetrare eligunt: còtrà vituperantur, qui metu molestarum rerum turpia non verentur sustinere.

*ἐπαινεῖται
μὲν οἱ τὰ λυ-
πηρὰ πρὸς τὴν
παθεῖν αἰ-
σχρὰ ἐλο-
μῶσι.

Qualia igitur esse violenta dicenda sunt? an simpliciter cum & causa extrinsecus fuerit, & qui agit, nihil contulerit? quæ verò licet per se inuita sint, nunc tamen & pro his eligenda fuerint, principiumque in agente habuerint: ea per se inuita, nunc autem & pro his spontanea sunt: immo sunt spontaneis similia. actiones enim circa particularia fiunt: hæc autem spontanea sunt, quoniam igitur differentia multæ in particularibus existunt: qualia pro qualibus eligenda sint, diffiniri non facile potest.

Violenta absolute ac proprie ea sunt dicenda, quorù causa extrinsecus est, cui nihil confert qui agit. quæ autè mista esse diximus, per se quidem inuita sunt, quippe cum nemo ea mētis còpos eligeret: tunc tamen quando aguntur, & pro his, periculis scilicet ac molestiis, pro quibus euitandis aguntur, spontanea magis sunt existimanda: vt * mercium iactura, cuius superius mentionem fecit. [PER SE] enim perinde est, ac si vniuersaliter dicamus. in agendis autè rebus vana omnis vniuersalis ratio est: actiones enim in particularibus sunt, in particularibus verò spontaneæ còspiciuntur. Quare còficitur, vt in quibus maximam vim habent actiones, vt vel spontaneæ dicantur, vel inuitæ: in his còstitutæ spontaneæ magis quàm inuitæ sint. fortasse etià hoc verbù [SIMPLICITER] ita est accipiendū, vt nō in vniuersum significet, sed ex se: vt intelligamus ipsas ex sese actiones sine vlla vel loci vel temporis circumstantia esse inuitas: cum verò ingruunt terrores, effici spontaneas: eò quod actiones in particularibus tunc spontaneæ iudicantur, cum qui eas agit, volens ac spontè agit.

*ζημιώτων
εἰς χημῶν
ἀποβολή.

Quòd si quispiam & iucunda & molesta esse violenta iccirco dixerit, quòd extrinsecus sint & nos cogant: is efficiet, vt ea ratione omnia sibi esse violenta vnusquisq; putet: quippe cum horum causa omnia omnes agant: violenter & inuiti molestè: ob iucundum verò, cum voluptate. Sed ridiculum sanè est in externa potius causam referre quàm in seipsum, quòd huiuscemodi rebus facile capiatur: & honesta sibi, turpia iucundis ascribere.

Deridendi verò illi sunt, qui violenta ea esse dicunt, quæ tam à voluptate quàm à molestia inductus quispiam agit: nam cum extrinsecus sint iucunda & nos cogant, definitionem violentorum subire inquirunt. sed hæc ratio sanè efficiet, vt omnia peccata violenta existimentur. omnes enim exceptis bonis & probis viris, id est omnes qui peccant, horum, id est, iucundarum & molestarum rerum causa, has fugientes, illas sectantes, peccant, neque par est, vt voluptatem potius, quàm nos ipsos accusemus, qui ita facile illecebris voluptatum capiamur: quippe cum in nobis & agendi & non agendi situm principium sit: id quod in temperantibus & continentibus videre optimè licet. hæc tamen ratione neque eos qui honestè quippiam agunt spontè agere diceremus: quippe cum etiam ipsi ab honestis cogantur. Verùm si honesta nobis ascribimus, nihil est, cur turpia quoque nobis ascribere non debeamus. hoc * ad Platonem videtur spectare, qui bonos spontè, malos inuitos effici dicebat. nam si nos in causa sumus, vt boni efficiamur, & virtus spontaneum quoddam est: spontaneum quoque vitium sit, necesse est. atque ita mali spontè etiam efficiemur, tam enim honesta, quàm iucunda & turpia extrinsecus sunt. neque par est, vt si honesta spontè: turpia inuiti agamus. Quare si boni non necessitate, sed spontè, atque electione euasimus: perspicuū est in nostra quoque potestate fuisse, vt contraria eligeremus. mali igitur spontè etiam efficiemur.

*τὸ τοῦ τελνοῦ
ἐν πρὸς πλά-
τωνος.

Videtur autem violentū id esse, cuius principium extrinsecus est, nihilq; ad id confert ille qui cogitur. at quod ob ignorationem fit, non spontaneū quidem omne est: sed inuitū id est, quod vel dolorem vel pœnitentiam affert, qui enim cum ex ignoracione quippiam egerit, factum minimè ægre fert: is sanè neq; spontè egit, id quod ignorauit: neq; inuitus, cum non doleat. ex iis igitur qui ex ignoracione agunt, quem facti pœnitet, fecisse inuitus videtur: què non pœnitet, quia tamen diuersus est, nō spontè egisse dicitur. nam quia differt, melius est vt nomen quoq; proprium habeat.

Eius

Eustratii in Moraliū Arist.

Eius quod ex ignoratione fit, species duas esse inquit, alteram cognominem cum supremo genere, id est inuitum: cum aliquis ex ignoratione aliquid facit, quod non debet, deinde ubi rescuerit, dolore ac pœnitentia afficitur: tunc enim inuitum sanè est quod factum fuit. at verò si ubi cognouerit, neque pœnitentia vlla, neque dolor, immo lætitia potius interdum subsequatur: minimè inuitum id dicendum est: quippe cum ab eo spontè factum esse videatur, licet ignorauerit. quia tamen ignorauit, aliud nomen imponendum ipsi est, nec inuitum appellandum, sed potius non spontaneum: vt in hoc sola spontanei negatio sufficiat. Quoniam verò diuisio hæc ob æquiocationes quæ insunt, satis uidetur obscura: clarius explicanda est. ea in hunc modum se habet. inuitum genus supremum est, quod idem quodammodo est cum non spontaneo: cuius duæ species sunt, violentum, & ex ignoratione: hæc ex ignoratione rursus in duas alias distribuitur, in inuitum & non spontaneum: quorum vtrumque cum supremo genere æquiocum est: illud cum inuito: hoc cum non spontaneo.

*inuitus ex ignora-
tione de quo quis
dolet, non sponta-
neus de quo quis
non dolet.*

Diuersum quoq; est, ex ignoratione, & ignorantem agere. qui enim vel ebrius est, vel iratus, non videtur ex ignoratione agere, sed ob aliud quippiam ex iis quæ dicta sunt: quippe cum non sciens, sed ignorans agat.

Diuersum præterea esse, inquit, ex ignoratione agere, cum principium actionis & causa, non ignorantia est, sed aliquid aliud: verbi causa, ebrietas, aut ira. non enim ex ignoratione, sed ignorans agere is dicendus est, qui ita agit. nam qui ex ignoratione agit, etiam ignorans agit. qui autem ignorans agit, non prorsus ex ignoratione. qui enim ob ebrietatem aliquid agit, merito non egisse ex ignoratione dicendus est: non solum quia agendi causam habet ebrietatem, verum etiam propterea quod non ignorans in ebrietatem incidit: cum enim potuisset non tantum bibere, vt inebriaretur, bibit. spontè igitur inebriatus est: quare etiam spontè egit, quæ in ebrietate comisit, non ex ignoratione. Idem dicendum est de eo qui ira incitatus peccat: quippe cum in potestate ipsius simili modo fuerit, animum suum ita moderari, ne ab ira ad quippiam iniuste perpetrandum exturbaretur.

Vnusquisque igitur prauus, quid agendum, à quibusq; abstinentum sit, ignorat: obque huiuscemodi errorem, iniusti, & omnino mali homines efficiuntur. inuitus igitur dici debet, non si quis ignorat id quod conducit: non enim ignoratio quæ in electione consistit, inuiti est causa, sed prauitatis: neque ea quæ est vniuersalis: quippe cum ob eam homines vituperentur: sed ea quæ circa particularia versatur, in quibus & circa quæ actio existit. in his enim & misericordia & venia locum habet. nam qui horum aliquid ignorat, is sanè inuitus agit.

Quod hic subiungit, potest & præcedentia subsequi, & per sese etiam intelligi. inquit enim vnumquemque prauum hominem, quæ agenda sint, à quibusque abstinendum, ignorare: exque huiuscemodi ignoratione iniustos & malos omnes euadere. nam cum omnes homines bonum appetant, ad iniusta perpetranda inducuntur, non quod iniusta ea esse ignorent, sed quod decepti utilia sibi fore ea arbitrantur: quod cum faciunt, minimè inuiti agere dicuntur. ignorant enim quæ conducunt: ignoratioque hæc in electione consistit, estque vniuersalis. ignorationem siquidem in electione vocat hic Aristoteles, quando ex ignoratione conducturæ rei prauam electionem habuerit aliquis: quam etiam vniuersalem iccirco nominat, quia non circa vnam aliquam actionem huiuscemodi ignorantia existit: sed conferentia omnia in vniuersum ignorat, qui hac præditus est. quæ quidem ignorantia efficere minimè potest, vt peccata aliqua inuoluntaria dicantur. Cuius rei id est argumentum, quod qui inuiti agunt, & à legibus, & à iudicibus veniam consequuntur: qui hac morum ignorantia peccant, odio omnibus sunt: & merito quidem. quippe cum ipsi talis ignorantia causa sibiipsis esse videantur, qui cognoscendis iis quæ verè & utilia, & damnosa sunt: nullum studium adhibeant. Potest igitur hoc, vt dixi, superioribus adiungi in hunc modum: vnusquisq; prauus licet dici possit ignorare quæ agit, non tamen ex ignoratione agit, quæ est in actionibus, sed ex vniuersali, & ea quæ in electione consistit: qua quid conferat, quid honestum, quid turpe, quid bonum, quid malum, quid item expetendum aut fugiendum sit, in vniuersum ignorat, ac spontè id eligit. cum enim nesciat ea quæ in potestate eius erat discere, spontè nescit: ipsique ignorantia causa ascribenda est. prauitatis siquidem, non inuoluntarij causa est, ea quæ ex prauitate electionis prouenit ignorantia. Potest etiam hoc idem per se ita accipi, vt aduersus eos dicatur, qui inuoluntaria esse peccata omnia asseuerabant: eo quod vnusquisque qui peccat, quæ sibi conducant,

** ἐν αὐτῷ.*

conducant, ignorare videatur. his enim occurrens Aristoteles, ignorare quidem prauos omnes quæ sibi vtilia sint, concedit: negat tamen eam ignorantiam eiusmodi esse, vt actionem reddere inuoluntariam valeat.

10 Melius autem fortasse est, vt hæc quænam, & quot sint, explicemus. cōsiderādum igitur est, quis, & quid, & circa quid, aut in quo agat: interdum etiam quò, vt instrumento: & cuius causa, vt salutis: & quo modo, vt * sen-
sim an vehementer. hæc enim omnia nisi insanus sit, nemo ignorat: sed ne-
que ipsum agentem: quo pacto enim se ipsum ignorauerit quispiam? igno-
rare tamen id quod agit aliquis potest: exempli causa, cum * lapsos se di-
cendo esse inquit, aut ignorasse arcanum esse: vt Aeschylus mysteria. aut
ostendere volentes emisisse, vt * catapultam. existimare etiam aliquis fi-
lium esse hostem posset, vt Merope: & mucronatā hastam * retusam esse:
& lapidem esse pumicem. posset item quis salutis causa verberans ac feriens
interficere: & mōstrare volens, quemadmodum faciunt ij qui summis ma-
nibus certant, percutere.

20 Definit hic Aristoteles quænam, & quot ea sint, in quibus ignoratio particularis versatur: sunt autem hæc: quis, quid, circa quid, vel in quo, quo, cuius causa, & quo modo. quæ tamen ignorari omnia nisi ab insano, nō possunt: se enim ipse qui agit, nisi insaniat, nunquam ignorabit. [Q V I S] etenim personam significat quæ agit: quæ licet ignorari non possit, hic tamen ab Aristotele iccirco posita est, quia vnum etiam ipsa ex illis particularibus est, quæ ad actionem absoluendam connumerantur. [Q V I D] actionem indicat: in qua dicunt lapsos se esse qui loquuti sunt, quod nolabant: vt Aeschylus. videtur enim Aeschylus in sagittariis (ita enim inscribit fabulas quasdam) in sacerdotibus, in * Sisypho saxum uolente, in Iphigenia item, & Oedipode, de Cereris sacris curiosius quædam euulgasse. de quo Heraclides Ponticus in primo de Homero libro scribit, parum abfuisse, quin in scena ea de causa fuerit interemptus, quod nonnulla de mysteriis prodere videretur: præsensisse enim populi tumultum, inquit, atque ad aram Bacchi confugisse: cumque Areopagitæ intercessissent, dicerentque nihil prius de eo temere consulendum, quam iudicio suo fuisset decretum: in iudicium ita fuisse adductum, atque absolutum: clementiā iudicum maximè veniam consequutum, quod strenuè apud Marathonem pro patria pugnauerat. nam & fratri Cynegyro manus obtruncatæ fuerant: & ipse grauiter saucius ex eo prælio fuerat exportatus. Cui rei carmen quoque eius sepulcro inscriptum attestatur:

Aeschylus Euphorione patre, & patria ortus Athenis

Hic iacet, hostiles qui obruit igne rates. Simili modo facti exemplum est: cum quis catapultam ostēdere amico volens, iaculum emisit, amicumq; vel vulnerauit vel interfecit: aliud enim facere volens, aliud egit: ignorauit igitur quod fecit. [C I R C A quid] & [I N quo] idē videtur
40 esse: subiectū enim significat, circa quod vel in quo actio cōsistit: vnde etiā cum copula [aut] quasi vna eademq; res sit, vtraque hæc fuerunt ab Aristotele coniuncta. in hoc ignorantia contingit: si filium hostem esse aliquis putet, & interficiat, circa quem actio est. id quod Meropæ apud Euripidem accidit in Cresphonte fabula. ibi enim Cresphontem filium quasi hostem ex ignoratione insidiis appetit mater. possumus etiam [in quo] ita interpretari, vt intelligamus locum significari, in quo actio facta sit: vt puta in sacro, quem profanum aliquis existimauerit. licet hoc minimè spectare ad locum videatur: vt paulo inferius manifestius patebit. [Q V O] autem instrumentum significat, quod ignorare aliquis potest, quo modo se habuerit: vt, si quis hastam mucronatam ac cuspide præferratam, quam credat obtusam esse, vel lapidem quem opinetur esse * pumicem, in aliquem proiciat: atque ita imprudens interficiat. [C V I S causa] ignoratur, cum aliud facere
50 volumus, aliud euenit: vt, si venenum alicui salutis causa exhibeamus, idque mortiferum esse ignoraauerimus: feriamusque aliquem mente exturbatum, vt resipiscat: vel cædamus curandi causa: ille autem pereat: cum tamen non ea de causa cæsus à nobis fuerit. At verò quo modo quis agat quipiam, potest ignorare: vt, cum leuiter percutere putans, ictum vehementem inflixit: verbi causa ostendere volens ac docere, sicut faciunt ij qui summis manibus decertant: quod * ἀεροχειρῆσθαι græcè dicitur, id est qui pugillantur, & sine complexu ac præhensione inter se exercendi causa dimicant: manu vehementius incitata percussit.

* ἰσχυρὰ ἢ σφόδρα .i. remisse an uehementer.

* ἐκπεσεῖν αὐτὸς .i. sibi excidisse.

* καταπέλτιον.

* ἐσφαιρῶσθαι.

εὐστὴν ὡς δὲ τὸν ἰσχυρὸν ἰσχυρῶς. hoc est pumicem.

* ἐν σφόδρα πετροκλιση.

De Aeschyle ἀνοτάτη δὲ ἴσχυρα.

* ἀεροχειρῆσθαι Gale no secund. de sanitat. tuend. est, cū duo summis manibus decertant.

Cum

Eustratii in Moraliū Arist.

Cum in omnibus igitur his, in quibus est actio, ignorantia contingat: fit, ut qui aliquid ex his ignorauerit, inuitus egisse videatur. atq; id in præcipuis maximè. præcipua autem esse ea videntur, in quibus ipsa actio est, & id cuius causa quippiam fit.

Qui igitur aliquid ex his ignorat, egisse inuitus videtur: atq; id maximè in præcipuis. præcipua verò sunt ea, in quibus actio ipsa, & cuius causa consistit. in iis autè actio esse dicitur, circa quæ aliquid fit: ut, circa filiū, vel patrem, vel domesticum, vel alienū, vel amicum, vel hostem, vel iuuenē, vel senem, & id genus cætera. atq; hinc cognoscere facillè possumus [circa quid] & [in quo] superius ab Aristotele dictum fuisse, ut vnam eandemq; rem, id est subiectum ipsum actionis significaret. q; verò id quoq; cuius causa aliquid agitur, in ignoratione præcipuū fit, inde apparet: q; qui se defendunt, ad hoc præcipuè confugere consueuerunt: dicuntq; agendi propositū considerandum, vtrum seruandi, an interficiendi causa fecerint. & ferè reliqua omnia reduci ad hoc possunt. ut, qui inscienter vulnerauerit, se iccirco id egisse inquiet, quòd hastam ferro carere crediderit, quæ tamen erat cuspidata: quiq; grauius percusserit, simili modo ea de causa asseret, se id perpetrasse, quia ostendere volebat exercitationis modum, & non ita grauius percutere.

Oportet tamen, ut actio hæc quæ ex tali ignoratione inuoluntariè facta esse dicitur, dolorem ac pœnitentiam afferat.

Hæc tamen omnia tunc censentur inuita, cum dolore aut pœnitentia afficitur is, qui egerit: alioqui non inuita, sed non spontanea dicentur. quærere autem aliquis posset, quo modo si inuitum est, quod ex ignoratione fit: nō omne quod ex ignoratione agitur, sit inuitum: id enim cuius genus est inuitum, ipsum quoque inuitum sit, necesse est. an dicendum fortassè, prius generalius dixisse Aristotelem inuita ea esse, quæ vel vi vel ignoratione agerentur: vnde etiam verbum [V I D E T V R] apposuisse, quod communitatem quandam confusam significat: deinde verò planius distinxisse. non enim quæ ex ignoratione fiunt, absolute inuita sunt: sed quæ præterquam quòd inscienter fuerunt facta, pœnitentiam quoque & dolorem afferre consueuerunt.

Cum igitur inuitum sit, quod vel vi vel ignoratione agitur: spontaneum illud esse videbitur, cuius principiū est in eo qui agit, particularia cognoscete in quibus actio consistit.

Cum hucusque de inuito dixerit, nunc ad spontaneum transit: neque id in duas species, quemadmodum inuitū diuidit: sed vna eademq; definitionis ratio vtrisque illis respondet. cuius enim principium in agente est, id non esse violentum constat: cum item agens particularia in quibus est actio, cognoscit: is ex ignoratione agere minimè dicendus est. vtræque enim hæc particulæ ad spontaneum constituendum necessariae sunt: ut scilicet & principium sit in agente: & agens particularia cognoscat. nam & qui ex ignoratione agit, in se agendi habet principium: & qui particularia cognoscit, agere violentiā inductus potest.

Fortassè enim non rectè dicuntur inuita ea esse, quæ vel ex ira, vel ex cupiditate efficiuntur: Primum enim nullum ex aliis animalibus spontè aget: sed neque pueri.

Quoniam quæ ex ira vel cupiditate aguntur, ab eo fiunt, qui principium in se habet, & particularia cognoscit, videnturque nonnullis esse inuita: non rectè, inquit eos existimare, qui ita opinantur. addidit autem [F O R T A S S E] ut significet hæc quoque in spontanei definitione contineri. nam si ita esset, neque vllum ex aliis animalibus, neque pueri spontè agerent: cum ex cupiditate & ira non ex ratione actio ipsorū omnis proueniat. sed alia quoque animalia & pueri spontè agunt. non sunt igitur inuita, quæ ex ira & cupiditate proficiuntur. quòd autem & alia animalia & pueri spontè agant, perspicuum esse inde potest: quòd agere inuita nonnulla cōspiciuntur, cum vel vincēta, vel aliquo alio modo coacta quippiam agunt, aut patiuntur. si verò inuita agunt aut patiuntur, præter suam ipsorum incitationem: efficietur, ut quæ secundum suam ipsorum incitationem, appetitionemque faciunt, spontè faciant.

Deinde vtrum nihil ex iis quæ vel ex cupiditate vel ex ira agimus, spontè faciemus? an id ridiculum existimādum est, cum vna causa vtrorumque sit. absurdum fortassè etiam est, inuita ea esse dicere, quæ oportet appetere:

oportet

oportet autem & ob aliqua irasci, & nonnulla appetere, ut sanitatem, & disciplinam. videnturque ea quæ inuita sunt, molesta: quæ ex cupiditate fiunt, iucunda esse.

Adde quod absurdum nihilominus est, si quæ egregia ac præclara ex ira, aut cupiditate acta à nobis fuerint: spontanea ea esse dicere: ut, si quis irâ incitatus tyrannum interfecerit, patriamque ita in libertatem asseruerit: vel disciplinam aliquam, honestumque aliquod studium appetuerit: si verò contrâ cupiditate, aut irâ perturbati quippiam turpe perpetraverimus, inuitos nos id fecisse existimari. præterea qui fieri potest, ut quæ dolorem non afferunt, inuita esse dicantur? qui enim inuitus agit, dolet, molestiaque afficitur: at quæ ex cupiditate agimus, iucunda sunt: non sunt igitur inuita, quæ ex cupiditate efficiuntur. idem de ira dici potest: quippe cum etiam ea quæ ex ira aguntur, plerunque esse iucunda videantur: qui enim iram vindicando quasi explent ac saturant, lætari quodammodo consueverunt: quia tamen id dubitationem quandam habere videbatur, de cupiditate solum Aristoteles hic meminit, iucunda esse ea inquit, quæ ex cupiditate aguntur, irâ omisâ, quæ afferre dubium aliquibus potuisset.

Præterea quid interest inter ea quæ ex ratione, aut ex irâ peccamus, ad hoc ut inuiti fecisse videamur? fugienda enim ambo sunt: videnturque irrationales affectus nihilo minus humani esse: actionesque ipsius hominis ab ira & cupiditate proficiscuntur: ut absurdum sit inuita hæc existimare.

Aliam absurditatem subiungit Aristoteles. nam quæ differentia esset inter ea peccata quæ ex ratione, & ex ira aut cupiditate committimus? cur enim quæ ex ratione peccamus, inuiti fecisse non dicimur? sunt tamen nihilo minus mala ac fugienda. quod si quæ ex ratione committuntur: peccata sunt voluntaria ac spontanea, quia ratio animæ hominis pars est: simili modo etiam de aliis dicendum est: quippe cum etiam ira & cupiditas animæ hominis partes sint. hominis igitur peccata ea quoque quæ ab irrationali animæ parte committuntur, censenda sunt: utque ea quæ à ratione proficiscuntur, ita hæc quoque spontanea sunt existimanda.

De electione. Cap. II.

30 **C**um quid sit spontaneum, quidque inuitum definiuerimus: sequitur ut de electione iam disseramus: quippe quæ & virtuti maximè esse affinis, & magis quam actiones mores ipsos iudicare videatur. Electio verò spontaneum quoddam esse apparet: non idem tamen prorsus est. spontaneum enim latius patet. nam & spontaneum cum pueris & reliquis animalibus commune est, electio minimè: & quæ de improviso fiunt, spontanea sunt, non autem ex electione.

40 Tractationem de spontaneo sequi de electione dissertatio videtur: nam & species spontanei est electio, quippe cum virtus & vitium in electione consistat: & mores ipsi ex electione magis, quam ex actione perspiciuntur. honesta enim agere & fortè fortunâ aliquis posset, & alia quapiam de causa dolose aliquid struens: quemadmodum si quis depositum reddiderit, ut maius aliquid fidei suæ commendatum defraudare commodius queat: vel iudicij pœnam formidans. qui verò ex electione id agit, maximum morum argumentum exhibet. electio autem spontanei quidem est, non tamen idem prorsus esse cum spontaneo videtur. communius enim & generalius spontaneum est: nam & pueris & brutis est cōmune. at electionis, quippe quæ cum ratione efficitur, nullum aliud animal nisi homo, ubi ei rationis usus accesserit, esse particeps potest. Item quæ improviso fiunt, spontanea sunt, & tamen ex electione non proficiscuntur: ut ea sunt, quæ ira repentino quodam impetu exprimit. triplex enim genus est eorum quæ spontè & non ex electione agunt. nam alia 50 ex electione non agunt, quia idonea ad id naturâ minimè sunt, ut bruta: alia, quia licet idonea naturâ sint, nondum tamen, ætate ea prædita sunt, qua electione uti possint, ut pueri: alia & idonea quidem sunt naturâ, & electionis usum iam habent, sed quia repente ad actionem inducuntur, ex electione minimè agunt: ut qui ira incitati prius quam cōsiderent atque eligant, repente ad agendum præcipites feruntur. dicere enim solent huiuscemodi homines, minimè se ex proposito & electione, sed ira incitados, aliquâve alia causa repente exturbatos quippiam fecisse. spontaneum igitur electionis genus esse manifestum est. si enim est electio, prorsus etiam spontaneum: si verò est spontaneum, non continuo electio quoque erit substituenda.

h.j.

Qui

Eustratii in Moraliū Arist.

Qui verò eam vel cupiditatem, vel iram, vel voluntatem, vel opinionem quandam esse affirmant, non rectè dicere videntur: electio enim non est communis nobis cum brutis, sed cupiditas & ira, est.

Quærit hic Aristoteles quid sit electio. nam cum alij eam esse appetitum, alij opinionem dicant: neutrum verum esse ostendit. ac prius distributo genere in suas species, id est appetitum in cupiditatem, iram, & uoluntatem nullam ex his esse electionem demonstrat. quòd enim neque cupiditas neque ira sit, ex eo confirmat, quòd brutis quoque & pueris hæ communes sunt: electio verò esse nullo modo potest.

Et incontinens cum cupiditate quidem agit, non tamen cum electione: continens contrà cum electione, & non cum cupiditate.

Idem ex continente & incontinente probat: incontinens enim, inquit, cum cupiditate agit, nõ cum electione, continens autem e contrario: non est igitur idem electio & cupiditas. Sed quærendum quo modo hic in incontinente & cõtinate electione accipiat: videtur enim hic eam ita accipere, vt ratiocinatio quædam sine appetitu vllò esse intelligatur, secundum quã continens agit: at electio consultatrix appetitio est, vt inferius clarius patebit. quapropter sciendum est, cõtinentem ex electione agere, eò quòd ratiocinando, ac consultando quòd vtile futurum est, agit, voluntatemque, quæ etiam ipsa appetitio est, rationi obsequentem habet: contrà verò incontinentem cupiditatem sequi refragante etiam voluntate ac ratione. potest quoque, incontinens iræ aliquis esse, & item continens: vt eadem hac ratione electio nõ solum à cupiditate, verum etiã ab ira diuersum quid esse ostendatur. satis tamen fuit Aristoteli de incontinente secundum cupiditatem dixisse.

Adde quòd electioni cupiditas aduersatur: cupiditas autem cupiditati minimè.

Præterea, inquit, electioni aduersatur cupiditas, vt in continente iam patuit: cupiditas verò cupiditati minimè est contraria. sed hoc dubitationem quandam affert: videtur enim sæpenumero incidere, vt cupiditas cum cupiditate pugnet: vt, cum aliquis pecunias accipere ab aliquo cupiat, deinde gloriæ & honoris cupiditate erubescit: vel cum simul gloriam appetit quispiam, & lucrum: quorum altera magnos sumptus, alterum pecuniarum parsimoniam requirit. Idem est quod inquit Plato, temperantes non esse eiusmodi, vt legitimarum nuptiarum appetitione alienarum mulierum desiderium frenent ac superent: pugna enim in his manifesta cupiditatum conspicitur, quippe qui modo ab hac, modo ab illa distrahantur. sed fortassè minimè contraria ea sunt dicenda, quæ aliquando inter se ita affecta sunt, sed non semper, quemadmodum album & nigrum, bonum & malum: hæc enim non aliquando sunt contraria, aliquando non: sed semper. Ita quoque bona electio malæ cupiditati semper est cõtaria: cupiditas verò gloriæ & pecuniarum nõ semper, in sophista enim vtræque hæ sine vlla repugnantia esse reperiuntur: quippe qui arroganti illa docendi ostentatione & gloriæ & lucrum simul aucupetur. Dicere etiam possumus cupiditates eas minimè inter se esse contrarias, licet quandam repugnantiam præ se ferant: eò quòd contrarietas non in diuersis, sed in eadem re considerari debet: cupiditates autem eiusmodi rei contrariæ inter sese reperiri nullo modo possunt. quo modo enim fiet, vt idem & ali & non ali, & comedere & non comedere simul cupiat. nam ita quoque electio cupiditati esse contraria dicitur, quoniam circa idem est. contraria liquidem ea definiuntur, non quæ de contrariis sunt, sed quæ de eadem re contrario modo accipiuntur: vt in libro de interpretatione declaratum est. Quoniam igitur cupiditas cupiditati contraria non est, electio verò cupiditati aduersatur: cupiditatem & electionem idem non esse manifestum est.

Cupiditas præterea iucundi & molesti est: electio neque iucundi, neque molesti. Sed ira quoque esse multo minus videtur: minimè enim quæ ex ira fiunt, ex electione facta esse existimantur.

Idem alia ratione cõfirmat, cum inquit: cupiditas iucundi est, & molesti, id est circa iucundum versatur & molestum: efficitque vt illius præsentiam, huius absentiam appetamus. vel quia iucunditatem affert, & molestiam. molestia enim quam ex absentia rerum concupitarum suscipimus, ex cupiditate ipsa est, & cupiditas nuncupatur. omne enim quod deficit, in eo quod deficit, molestiã ac dolorem affert: cupiditas autem deficit, iccirco nõ tam iucunditatis est, quàm doloris. at electio neque iucundi neque molesti, sed boni & mali, honesti & turpis esse consuevit: non est igitur electio cupiditas. ira verò multo etiã minus: minimè enim quæ ex ira fiunt, electione fieri videntur: quippe

que dicantur cõtaria

(via)

quippe cum ea quæ ex electione efficiuntur, cum consultatione: quæ ex ira, sine consultatione agantur. ut neque iram, neque cupiditatem esse electionem ex his satis constet.

At verò neque voluntas villo modo est: licet proxima ei esse videatur. electio siquidè eorū minimè est, quæ fieri non possunt: quæ si quis diceret se eligere, stolidus esse videretur: voluntas verò est: ut immortalitatis. voluntas præterea est eorū etiam, quæ nullo modo ab eo qui vult, agi queunt: ut histrionè aliquè, aut athletā victorem euadere. cuiusmodi sanè nihil quispiam eligit: sed ea solummodo quæ ex se fieri posse existimauerit. voluntas præterea finis magis est: electio verò eorū quæ ad finem spectant. ut, sani esse volumus: eligimus verò ea, quibus sani esse valeamus. fœlices quoque esse volumus, atque ita dicimus: dicere verò, eligimus fœlices esse, minimè cõuenit. omnino enī in iis esse electio videtur, quæ in nostra potestate sita sūt.

Electiōnem neque voluntatem esse deinceps hic ostendit. licet enim affinis electiōni esse videatur voluntas, nō est tamen electiō: affinis autem est, primum, eò quòd in rationali animæ parte existit, vbi præcipuè electiō est: deinde quia pars quædā esse electiōnis videtur voluntas: nam vbi mens consultans assensione elegerit quippiam, voluntas quæ est appetitio, ipsam consequitur, simulque cum ea incitatur: vnde etiam in vsu quotidiano loquendi velle & eligere, quasi idem significant, pro eodem accipere consueuimus. ut cum dicimus: eligo seu propono agrum colere, id est volo. & voluntatem sanè ille habet bonam: id est electiōnem & propositum. id quòd nulla alia ex causa, nisi ex nominum vicinitate effectum est: sed tamen non esse idem cum voluntate electiō, inde cognosci potest, quòd nulla electiō rerum est quæ fieri nequeat. nullus enim mortalis est, qui esse se deum eligat, nisi prorsus stolidus sit. electiō siquidem rerum quæ fieri possunt, voluntas est: voluntas autem etiam earum quæ non possunt. sæpè enim ita dicere consueuimus: vellem semper viuere: vellem esse immortalis: eligere verò se id, diceret nemo: quippe cum eorum quæ in nostra potestate non sunt, esse electiō nullo modo possit. at voluntas de iis quoque dicitur, quæ minimè aguntur, ab eo qui vult: ut cum volumus victorem aliquem euadere. voluntas præterea est finis, ut valere: electiō eorum quæ ad finem spectant: nam ut valeamus, hoc atque illud agere eligimus. ex quibus omnibus conficitur voluntatem minimè esse electiōnem posse.

Verum neque opinio est. opinio enim circa omnia versatur, nec minus circa æterna, & quæ fieri nequeant: quæ quæ in nostra sita sunt potestate: adde quòd vero & falso, non bono & malo distinguitur: at electiō his magis.

Posteaquàm partes omnes appetitus exequutus est Aristoteles, ad opinionem transit: ostenditque neque eam esse electiōnem. circa omnia enim, inquit, versatur opinio, non solum quæ in nostra potestate sunt, verumetiam alia tam æterna & quæ fieri possunt, quàm quæ nō possunt. cum enim diametrum, id est demetientem lineam opinamur nullam habere cum latere cõuenientiam & proportionem, tunc de æternis opinamur: cum, mundos esse infinitos, de iis quæ fieri nequeunt: cum, bonā esse agriculturam, & fortassè ei nos daturus esse operā opinamur, tunc opinionè habemus de rebus quæ in nostra potestate sita sunt. at electiō neque, de æternis, neque iis quæ fieri nequeunt, sed de solis illis esse consuevit, quæ in nobis sunt: nam neque, diametrum lateri non esse proportionem æquiparabilem: neque, mundos esse infinitos eligere quempiā dicim⁹. opinio præterea vero & falso distinguitur: veram enim vel falsam esse opinionem dicimus, electiōnem autem bonā & malam.

In vniuersum verò esse idem cum opinione electiōnem fortassè neque diceret quispiā: sed ne cum aliqua quidem in particulari. bona etenim aut mala eligendo qualitate quadam affecti sumus: opinando autem minimè.

Cum iam non tam de vniuersalibus, quàm particularibus esse opinionem dixerit, electiōnem verò circa particularia tantummodo versari, id est ea quæ in actione venire cõsueuerunt: fortassè, inquit, electiōnem esse opinionem in vniuersali quidem asseret nemo: sed in particulari non esse diuersam ab opinione aliqua, quæ scilicet agendarum rerum fuerit, existimare electiōnem quispiam posset. Verum neque, in particulari esse idem inuenietur eligendo enim bona vel mala quales quodam modo efficiuntur: dicuntur enim qui bona eligunt, boni: qui mala, mali: opinando verò minimè. nam neque si de æternis, iisque quæ fieri non possunt, opinemur, ob id qualitate quadam afficimur:

h.ij. neque

Eustratii in Moraliū Arist.

neque si de agendis opinio nobis sit, iccirco qualitas etiam in moribus nobis cōtinget. fieri enim potest, ut qui iustitiam & fortitudinem bonam esse opinatur: ipse neque iustus, neq; fortis sit. non enim opinando sed eligendo virtutes vel vitia acquiruntur: id quod in incontinente manifestum est, qui licet recte opinetur, malè tamen eligit. vitiosusque ex electione & fit, & dicitur.

Et eligimus capere aliquid, aut fugere, aut eiusmodi quippiam: opinamur verò quid sit aliquid, aut cui, aut quo modo conferat, sed accipere vel fugere nō admodum opinamur. & electio quidem laudatur, eo quod eius est, cuius esse magis oportet, aut quod recta est opinio, quia est vera.

Capere sanè eligimus quæ videntur esse bona: quæ videntur mala, fugere atque euitare, vel eiusmodi quippiam. non enim solum euitare aut apprehendere eligimus, sed abire aliquò, sed legere, sed dare quippiam alicui, & similia: quorum nihil in opinionem cadit. sed quid sit vnumquodque, opinamur: quid virtus, quid materia, quid diuitiæ: aut cui quidque, & quo modo conducat: ut, ægrotantibus tenuem victum esse vtilem * ob concoctionis facilitatem: item iis qui atrabile laborant, dulce exhibendum esse alimentum, neque id simul vniuersum, sed paulatim disper-tiendum. quæ sanè omnia non eligere dicimur, sed opinari. item electio laudatur, cum bonarum rerum electio est, sicut oportet: opinio autem cum vera est.

* ἡ δὲ βίαια
τέτρατον.

Quæ item maximè scimus esse bona, eligimus: quæ non admodum scimus, ea opinamur. videnturque non iidem optima & eligere & opinari: sed nonnulli sunt, qui melius opinantur, ob vitium tamen ea quæ non decet, eligere consueverunt.

Sed hac de re dubitare quispiam posset: non enim omnes ea eligunt, quæ maximè sciunt esse bona, sed nonnulli decipiuntur, ut mali: quippe qui ignorant ea esse mala quæ eligunt. at enim dicendum, omnes ea eligere quæ cuiusmodi sint, cognoscere maximè se existimant, licet specie recti aliquando decipiantur: opinamur verò ea, quæ non admodum scimus. de multis enim ita opinamur, ut fateamur nobis non planè exploratum quidpiam esse, sed ita tamen sentire, quoad melius aliquid nobis visum fuerit. accedit ad hoc, quod non qui optimè eligunt, iidem optimè etiam opinantur. nonnulli enim sunt, qui cum bene opinentur, malè tamen ob improbitatem eligunt: ut, si quis iustitiam bonum esse opinatus, iniustitiam tamen sibi vtilem futuram existimet, atque ob id eligat: huicque existimationi consentientem appetitum habeat.

Antecedat autem, an sequatur electione opinio, nihil interest: non enim id nunc consideramus: sed an idem cum opinione aliqua electio sit.

Non oportet autem ut aliquo modo perturbemur, siue electioni omni antecedat opinio, siue subsequatur: non enim hoc querimus. non enim si antecedit, vel sequitur, idem quoque sit necesse est. antecedit autem opinio electione, cum cogitatio ita assensione quadam datur, ut eligendum esse aliquid opinetur: deinde subsequitur appetitio, atque, electio fit. subsequitur verò opinio, cum appetitu rei alicuius illecti eligimus: deinde ex electione bonum id quoque esse opinamur. his omnibus efficitur, ut electio non idem esse cum opinione manifestè ostendatur.

Quid igitur aut quale est electio, quando nihil eorum est quæ dicta sunt? spontaneum sanè esse quoddam videtur. non omne tamen spontaneum eligibile est: sed id scilicet, quod est præconsultatum: quippe cum electio seu propositum cum ratione, ac cogitatione existat: id quod significare nomen etiam ipsum videtur. quasi id quod eligitur seu proponitur, ex aliis legatur, ponaturue ante alia.

Quoniam igitur neque ira, neque cupiditas, neque voluntas, neque opinio est, quid sit electio indagare conatur Aristoteles: esseque eam spontaneum præconsultatum, inquit, spontaneum enim genus ipsius videtur: præconsultatum differentia, quæ efficit, ut definitio hæc nō nisi præditi ratione conueniat. bruta siquidem spontè quidem agunt, sine vlla consultatione tamen, sed soli appetitioni, iræ, & cupiditati obsequentia: simili modo etiam pueri. quin etiam adulti sæpe quippiam repentino quodam impetu ad agendum inducuntur nulla adhibita consultatione: quorum nihil cum electione fieri dicitur. nam illi eligere dicuntur, qui vbi aliqua de re consularint, ei; assensum adhibuerint: eam subsequente etiam voluntate amplectuntur, atque appetunt. dum, inquit autem

autem electionem spontaneum esse præconsultatum, id significat: non solum ratione & consilio fieri electionem: sed prius consultare oportere, deinde appetere: ut in spontaneo inesse appetitum ostendat, cui antea debeat consultatio. unde inquit electio cum ratione ac cogitatione existit, non ex solo appetitu: spontaneum vero ex solo appetitu interdum, ut superius patuit. id quod nomen etiam ipsum *πρὸ αἰρέσεως*, id est electionis seu propositi videtur declarare. cum enim quispiam quid ex multis eligat, consultat: ad unum demum, tanquam eligendum propendit, eoque & assensum, & appetitum incitatum habet. ut id ex aliis omnibus eximere & legere, aliisque omnibus anteponere, hoc est *πρὸ ἑτέρων αἰρεῖσθαι*, id est ante alia sumere videatur, atque in hunc modum ratio progreditur. id est proponendum atque eligendum, quod ante alia ponitur: sed quod ante
 10 alia ponitur, ex præconsultatione & consilio ponitur: consultatio autem ex ratione est & cogitatione: ex ratione igitur & cogitatione electio fit, necesse est.

De consultatione. Cap. III.

Verum consultantne de omnibus homines, quodlibetque est consultabile: an de quibusdam non est consultatio? sed fortasse consultabile id dicendum est, de quo mentis compos vir, non quiuis vel stolidus vel infanus consultaret.

De quibus consultent homines, quæque ea sint, quæ in cōsultationem cadant, hic inquit Aristoteles. non enim de omnibus consultant, neque quodlibet consultabile est. primum autem consultabile esse statuit, non id de quo quilibet consultaret, ut infanus: quo modo scilicet faciendum sibi sit, ut intelligat, aut in cœlum ascendat.

De æternis autem nemo consultat: ut de mundo, aut diametro & latere, quod nulla inter se æquabilitate conueniant: at neque de iis quæ in motu quidem sunt, sed semper tamen circa eadem versantur, siue necessitate, siue naturâ, siue aliquâ aliâ de causâ: ut de solstitiis, atque ortibus: neque de iis quæ aliâ aliter eueniunt: ut de siccitatibus, & imbribus: neque item de iis
 30 quæ fortunâ contingunt: ut de thesauri inuentione.

Sciendum est ex rebus alias esse æternas, semperque eodem modo sese habere: alias vero non semper quidem esse, eodem modo tamen semper euenire: alias secundum naturam fieri, sed inordinatius tamen: alias fortè fortunâ cōtingere. Æternæ sunt, ut mundus ingenitus, atque æternus: & dimetiens linea lateri quadratæ figuræ minimè conueniens: de quibus nulla vnquam cōsultatio fit: nemo enim est, qui quo pacto dimetiens commetiens fieri queat, consultet: sed si modo vult, quaerit atque inuestigat, an ita sit: non consultat. Semper eodem modo eueniunt, licet æternæ non sint: ortus stellarum, & occasus, & solstitia, atque id genus cetera: quorum nihil semper est, licet semper simili modo eueniant. quocirca neque de ipsis vlla esse potest deliberatio. hæc autem ex necessitate seu naturâ. seu alia aliqua de causâ fieri, inquit, necessitatem intelligens, non eam quæ vim infert: nulla enim violentia in cœlo est: sed eam quæ à prouidentia inducitur, omnia semper certo quodam ac rato modo mouente ac gubernante: eò quod semper omnino mouentur cœlestia, neque fieri potest, ut alio modo moueantur. quod enim alio modo esse non potest, necessarium dicitur. atque hac necessitate stellarum motiones, ortus & occasus, necnon solstitia efficiuntur: fiunt etiam secundum naturam: quæ enim in cœlo sunt, naturâ sunt, vel potius utroque modo, id est & necessitate, & naturâ mouentur: quippe cum naturæ eorum quæ mouentur, mouentis prouidentia maximè conueniat ac consentiat. quò etiam fatum videtur esse referendum. Secundum naturam, sed inordinatius tamen fiunt, ea quæ non semper eodem modo, sed ut plurimum eueniunt: ut canorum & dentium procreatio, imbres & siccitates: de quibus quoque consultare nullo modo homines possunt. Fortunâ autem fiunt, quæ non plerunque, sed rarò contingere consueuerunt: ut thesaurorum inuentiones, atque id genus cetera: de quibus nemo consultat. non enim ex consultatione inueniuntur thesauri, sed fortè & casu oblata reperiuntur.

Sed neque de humanis omnibus consultamus: verbi causa, quomodo Scythæ optimè administrare rempublicam possint, nullus ex Lacedæmoniis consultat. nihil enim ex his eiusmodi est, ut agi per nos ipsos valeat. consultamus autem de agendis rebus, atque iis quæ in nostra sita sunt potestate:
 h.ij. state:

quid necessitas.
quid natura.

quid fortuna.
 *ὁμοιοφυ-
 εῖν.

Librum tertium.

60

quippe cum & scientiæ circa aeterna versentur, artes circa ea quæ corruptioni, & generationi obnoxia sunt: & artes propriè dicatur, quæ effectrices sunt, scientiæ, quæ cõtèplantur: & in æternis & cõtèplatione, nulla opus sit cõsultatione: in aliis sine cõsultatione fieri rectè nihil possit.

Cõsultatio autem de illis est, quæ ut plurimum quidem fiunt: incertam tamen sunt quo modo euadant: & in quibus indeterminatio existit. ad magnas verò res cõsultores etiam adhibere cõsueuimus nobis ipsis diffidentes, quasi sufficere ad decernendum soli nequeamus.

10 Cum ostenderit in artibus quæ certæ sunt & exquisitæ, nullam esse cõsultationem: in quibus ea versetur, nunc subiungit: eamque esse, inquit, nõ in necessariis, sed iis quæ euenire aliter possunt: atque ex his ipsis ea in cõsultationem cadere, quæ ut plurimum fieri cõsueuerunt. de iis enim quæ rarò eueniunt, cõsultat nemo: quippe cum in sola fortunæ temeritate constituta sint. non enim medicus de eo quod sæpe læsit vel iuuat aliquem sed fortè, cõsultat, an id ægro offerre oporteat, sed cum sint quædam quæ naturà iuuare solent sic affectos homines, cõsultat, an huic ægro sic affecto ea offerenda sint, cum sint quibus id medicamenti genus oblatum magnam noxam attulerit. Idem & gubernator, & orator facit. nam de iis cõsultat vnusquisque, quæ & plerunque eueniunt, & euentus etiam incertos habent, suntque indefinita. vnde quando magnæ res sunt, ob maiorem dubitationem quæ ex ipsis oritur, maiusque periculum quod impendet, si frustremur, abhibere alios in cõsiliu[m] solemus, sola nostra deliberatione minimè freti, eo quod id
20 quod ex deliberatione propositum fuerit, agere in nostra potestate sit: periculosum autem, si non rectè cõsultando quod optimum sit, elegerimus.

Ac cõsultamus quidem non de finibus, sed de iis quæ ad finem tendunt. nam neque medicus, an sanare: neque orator, an persuadere: neque ciuilis, an bene legibus institutam patriam reddere debeat, neque ex aliis quispiam de fine cõsultat. sed omnes cum finem quendam statuerint, quo modo ac per quæ euenire is possit, deliberant: sique is per plura fieri posse videatur, per quod nam facillimè atque optimè fieri queat, considerat. si per vnum, quo
30 modo per id effici rectè valeat: & illud item per quid, atque id tantisper, donec ad primam causam deuenerint: id quod in inuentione extremum est.

Constituto prius sine vnusquisque, verbi causa medicus sanitate, mercator lucro, orator persuasione, athleta corona, imperator victoria, postea de eo cõsultat, quod ad eum consequendum facere posse videatur. Si plura sint, quæ ad vnum & eundem finem spectent: considerat, per quod potissimum ex ipsis potiri sine ipso optimè valeat. ut, Imperator cum victoriam sibi proposuerit, eamque & pedestribus, & nauticis, & equestribus copiis consequi se posse confidat: quærit ac cõsultat, quonam ex his prælij genere superare hostem, & facillimè & tutissimè queat: si autem vnus
40 modus tantum appareat, qui vel ex aliis electus fuerit, vel à principio cõsultationis extiterit: qua ratione eo uti poterit, ad finem consequendum considerat. verbi causa, si constiterit, prosperum belli euentum equitatu posse conciliari, is quibus rationibus comparetur, in quæstionem venit: tum ubi pecuniis ad id opus esse cognouerit, de pecuniarum expeditione cõsultat: ac postremo cõdeuenit, ut tributum imponendum ciuibus censeat: atque ita actionem ab eo auspiciatur, quod in cõtèplatione, inuentioneque fuerat extremum. Simili modo qui domum extruere vult, domum tanquam finem sibi proponit: quam absque ædificatore, & lapidibus, & lateribus, & lignis extruere nullo modo licet: at hæc, sine emptione suppetere nequeunt: emptio autem absque pecuniis non fit: superest igitur, ut de pecuniis considerandum sit. atque ita pecuniarum expeditio, quæ vltima in inuentione fuit, effectiõnis principium efficitur. atque hoc resolutioni designationum mathematicarum perquam simile est.

50 Qui enim cõsultat, quærere videtur & resoluerè prædicto modo, quæ admodum designationem.

Cum ostenderit cõsultationem quæ à fine proficiscitur, quem assequi cõsultamus. reditum quendam esse ad principium, vnde agere ea incipimus, per quæ propositi finis cõpotes nos fore speramus: similem esse eam nunc, inquit, designationum mathematicarum inquisitioni ac resolutioni. Geometriæ enim resolutionem* in designationibus suis hoc modo facere cõsueuerunt: sumpta cõclusionem demõstrationis, primùm ea quæ cõtinenter ac proximè ad hæc cõfirmandam adhibita fuerint, assumunt:

finis oratoris finis

resolutio rerum agitur

** ἐπιπέδι διαγραμμάτω.*

h iij assumunt:

Eustratii in Moraliū Arist.

assumunt: deinde quæ iis proximè antecedunt: tum superiora alia: atque ita deinceps progrediuntur, quoad ad principium ipsum ascenderint: ex quo rursus descendendo, iisdem illis theorematis ac propositis, quæ in resolutione assumpserunt, compositionem faciunt. atque hæc in designationibus mathematicis * resolutio nihil aliud est, quàm à fine ad principium ascensus, cuius principium conclusio est, qui fuerat finis in compositione. sic quoque in agendis rebus contemplationis finis principium euadit: vt, & in domo extruenda, & in victoria comparanda, vt superius diximus, pecuniarum expeditio. vnde patet consultationem esse inquisitionem.

* ἀνάλυσις, quam ἡ δίκη λυσιμῶς vocat.

Non quælibet autem quæstio consultatio est, vt mathematicæ: sed quælibet tamen cōsultatio, inquisitio est. & quod extremum est in resolutione, in generatione esse primum videtur. atq; hi cum in rem quæ fieri nequeat, inciderint, desistunt: vt si pecuniis opus sit, earumq; expeditio nullo modo appareat, si verò fieri posse res videatur, eam aggrediuntur. fieri autē posse ea dicuntur, quæ per nos fieri possunt: nam quæ per amicos fiunt, per nos quodammodo fieri videntur: quippe cum principium in nobis sit.

Nam omnis inquisitio est consultatio: fieri enim solent inquisitiones de rebus quæ agendæ nō sunt, neque principia habent in nobis sita: vt, de mathematicis, an dimetiens linea lateri sit cometiens, id est proportione æquiparabilis: & de æternis, an sol globus sit: & id genus cætera, de quibus nulla consultatio est. consultamus enim de iis quæ in nobis sunt, quæ cum inquirimus, resolutione vtimur, & extremū in resolutione, primum in generatione, id est actionis ipsius executionē facimus. vt autem ostendat, ea de quibus consultamus, in nostra esse potestate, tunc, inquit, à consultatione nos desistere, cum in ea inciderimus, quæ fieri non posse videatur. quæ enim possunt fieri, in nostram proculdubio facultatem veniunt. nam quæ per amicos fiunt, inter ea videtur referre quæ in nobis sunt: per nos enim quodam modo etiā ipsa fieri dicuntur: quippe cum principium & causa, quæ amicos ad faciendum quippiam incitat, in nobis sit: quod petentibus nobis fiat: non fiat autem, si non petuerimus.

quomodo sit principium in nobis, et si per nos ab amicis fiunt.

Quærentur autem interdum instrumenta, interdum vsus ipsorum. simili modo quoque in reliquis, interdum per quod, interdum quo pacto, aut per quem quippiam fieri debeat.

* ἀπόστημα * σμίλη

Quærimus verò interdum instrumenta, interdum quo modo eis vtendum nobis sit, vt, medicus ad aperiendum * abscessum, medicamentū mne, an incisionē adhibeat, deliberans quo instrumento ad id vti debeat: deinde vbi de instrumento satis cōstitit, vsus eius inquiritur: si * scalpello secandū esse censeat, qua forma, & qua altitudine plaga sit adigenda. simili modo de medicamēto considerat, quale & quantum, tum quo modo affecto homini, & qua ratione exhibēdum sit. Idem in agendis rebus fit: quærit enim imperator aliās pedestribusne, an equestribus copiis inuadendus hostis sit: aliās quo modo pedestribus ad victoriam consequendam vti debeat.

Videtur autem, quemadmodum dictum est, homo esse actionum principium: consultatio verò de iis esse, quæ ab ipso homine agi queunt: actiones autem aliorū. non est igitur consultabilis finis: sed ea in consultationem veniunt, quæ ad finem ipsum spectant: neque hæc tamen particularia: vt, an panis hoc sit, vel subigatur, vel fiat, vt oportet: ad sensum enim hæc pertinent. nam si semper consultaret quispiam, infinite progredieretur.

Ex iis quæ superius dixit, patet propriarū actionum principium esse hominem, neq; omnia ex necessitate ac fato euenire. nam si cōsultat homo, & inquit, & eligit, in potestate eius id esse perspicuum est: alioqui consultatio ac cōsideratio de agendis rebus omnis tolleretur. quoniam verò vnusquisq; eorū quæ agit, principium & causa est: de suisq; actionibus consultat, actiones autem aliorū causa, id est finis & boni efficiuntur: constat etiā finem minimè esse consultabilem, sed illa tantummodo quæ ad finem spectant: atq; ea quidem vniuersalia. nam de particularibus quæ sub sensum cadunt, nulla consultatio est. de iis enim quæ ignota quodam modo sunt, consultamus: at particularia sensibus, quibus sunt exposita, percipiuntur. quod si de his quoq; nobis esset consultandum, neq; quippiam ex sese notum esset, sed omnia alterius confirmatione indigerent: efficeretur, vt in infinitū consultatio procederet. id quod in posterioribus resolutoriis etiam dictū est.

Consulta-

consultabile et eligibile non intelligitur de habere magis superius et inferius quod. n. consultabile est id et eligibile et contra. Verum connotationibus differunt. nam eligibile est consultabile quod eligi debet.

Librum tertium. 61

Consultabile autem, & eligibile idem planè est: nisi quòd eligibile definitum iam est: quippe cum nihil aliud sit, quàm id quod ex deliberatione propositum fuerit. definit enim vnusquisque tunc inquirere quo modo sibi agendum sit, cum in se ipsum principium reduxerit, in eamque sui partem, quæ principatum obtinet: ea enim est, quæ eligit.

ca. est. n. que eligit se licet precipiendo, nã aliter intellectus non est. s. Thom. 1. 2. q. 1. art. 1.

10 Consultabile autem & eligibile absolute, ac simpliciter non est idem: generalius enim est consultabile. omne enim eligibile est consultabile, sed non e contrario: quippe cum de multis consultemus, quæ tamen omnia non eligimus. vnum enim est, quod ex aliis lectum ex consultatione anteponitur. atque hoc est, quod inquit, eligibile definitum iam esse. quoad nanque consultamus in dubio adhuc res est, & indefinita: cum eligimus verò, statuimus, ac definimus, quid agendum sit: * ac tũ demum consultare desistimus, cum in nos ipsos principium reduxerimus, id est, cum inuenerimus principium aliquod rei illius agenda, de qua consultamus, quod in nostra potestate fuerit: nosque ipsos esse posse illius rei agenda causam, in nobisque agendi facultatem esse cognouerimus. neque solum in nos ipsos reduxerimus, sed in eam etiam nostri partem, quæ principatum obtinet, id est * mentem, intellectumque actiuum. vbi enim intellexerimus agendum nobis id esse, quod mens consultauit, & elegit: vnã cum ratione appetitio quoque incitatur, ac definit deliberatio.

* πᾶν ἐπιχειρήσας ἕκαστος ζῆν πῶς πράξει, ὅτι ἀφορισμὲν ἡδὴ πρὸ ἀρετῆς ἐστὶν πρόθεσις. * πρακτικὸν νόμον.

20 Hoc autem ex antiquis etiam rebus publicis manifestum est, quas Homerus imitabatur. nam reges ea, quæ elegerant, ad populum referebant.

Huius rei exemplum esse inquit, veteres res pub. quas Homerus imitatur. Homerus siquidem reges ea, quæ elegerant, ad populum referentes inducit. aptè autem reges hic rationali, ac consultatrici animæ parti comparare videtur Aristoteles, populum verò appetitioni: nam sicut illi populorum domini sunt, ita mens in nobis, in reliquis animæ nostræ partes ratione vacantes imperium obtinet. vbi igitur mens nostra, quasi rex consultauerit, ac decreuerit quippiam, appetituique tanquam populo decretum suum communicauerit, & ille assentiens approbarit: tum demum electio facta esse dicitur.

rex ac populus prout mens et appetitio. atq; homerus explicat.

30 Cum igitur eligibile nihil aliud sit, quàm consultabile appetibile eorum, quæ in nobis sunt: & electio quoque eorum, quæ in nobis sunt, consultatiua appetitio erit.

quid sit eligibile quid sit electio.

Inquit autem eligibile esse consultabile, quod ex consultatione iam fuerit definitum: item appetibile, propterea, quòd id quod eligitur, voluntatis appetitione eligi cõsuevit. quod cum inquit, declarat quo modo ratio hæc electionis accipienda sit: non enim est exacta definitio: quippe cum genus electionis minimè sit, neque consultatio per sese, neque appetitio: sed quod ex vtriusque compositum fuerit: id est autem consultatio appetibilis. iccirco subiungit:

40 Simul enim, atque consultauiamus, iudicamus: atque inde secundum consultationem appetimus. circa quæ igitur versetur electio, quodque eorum sit, quæ ad fines tendunt, * figura dictum iam sit.

† a. l. uoluntatem.

Secundum consultationem appetimus, inquit, eò quòd præcedente consultatione subsequatur appetitio, qua consentiente electio efficiatur. tametsi altera est, & fortasse sanctior electio, quæ non secundum consultationem, sed secundum voluntatem habet: quæ appetitum hunc voluntatis ab aliis duobus ira, scilicet, & cupiditate rectè distinguit: præsertim cũ verba ipsa græca, & βέλθυσις, & βέλθυσις facillè errorè ex similitudine inducere potuerint. huic electionis definitioni persimilis est animalis illa definitio, quæ inquit, animal esse corpus animatum: nam neque illic corpus est genus animalis, neque anima: sed quod ex corpore, & anima constat. vnde quia descriptio magis videtur esse, quàm definitio, subdit: [C I R C A quæ igitur versetur electio, quodque eorum sit, quæ ad fines tendunt: figurà dictum sit.] id est, non exactè admodum, & exquisitè: vel etiam [figurà] potest ita accipi, vt vniuersaliter dictum esse intelligamus. circa quæ versetur electio, id est agenda, & consultabilia: ipsamque esse non finium, sed eorum quæ ad fines ipsos conducunt.

* τύπον.

De uoluntate, & eò quod est uoluntate appetibile. Cap. IIII.

Voluntatem verò finis ipsius esse, dictum iam est: quæ sanè nonnullis videtur boni ipsius esse, nonnullis apparentis boni. sed euenit, vt & illis qui

Eustratii in Moraliū Arist.

lis qui bonum esse voluntate appetibile asserunt: id quod vult is, qui non recte eligit, non sit voluntate appetibile: nam si est voluntate appetibile: erit continuo etiam bonum: at malum forte est: & illis qui bonū apparens voluntate appetibile esse inquirunt, nihil sit natura voluntate appetibile: sed quod unicuique ita visum fuerit. at aliud aliis videtur: & aliquando etiam si ita inciderit, contraria apparent.

Quoniam nonnulli verè bonum appetunt, nonnulli id quod sibi bonum videtur: effectum est, ut alij veri boni, alij apparentis tantum boni voluntatem esse opinentur. sed utrorunq; absurda sententia est: illorum, quia id quod vult prauus aliquis, qui nō recte appetit, minimè diceretur esse voluntate appetibile: horum, quia sequeretur nihil esse eiusmodi suapte naturā, ut voluntate appetatur: sed prout unicuique apparet. apparent autem quibusdam contraria interdum: quippe cum aliis labor bonum esse videatur: ut illi, qui ita inquit: Bonum labores asserunt mortalibus: & item illi, qui ait: * Dii laboribus omnia bona vendere nobis consueuerūt: alij voluptatem bonum esse arbitrentur: ut Callicles, qui apud Platonem omnia causa voluptatis esse agenda asserit: & Epicurus, qui in voluptate summū bonum statuebat. sed ex hac opinione quid aliud quæso, quā Protagoræ decretum introduceretur? qui nihil esse per sese quippiam assererat: sed tale vnumquodque esse, quale unicuique esse videretur.

* Xenophon lib. 2. Commentar. tribuit id Epicharmo.

Quod si hæc non placent, nunquid dicendum, simpliciter quidem, ac reuera voluntate appetibile esse, id quod est bonū: unicuique verò id, quod videtur unicuique: ac probo quidem, quod reuera etiam est, videri: improbo, quodcunque inciderit. quemadmodum etiam in corporibus euenit: benè enim affectis salubria ea sunt, quæ reuera sunt eiusmodi: morbo correptis diuersa. simili modo amara, & dulcia, & calida, & graua: & id genus reliqua, singula enim probus vir recte iudicat: & in singulis verum ipsi apparet.

Quod si hæc inquit, non placent, id est, nihil esse sua ipsius natura eiusmodi, ut voluntate appetendum sit: illud superest, ut dicamus bonum ipsum simpliciter esse voluntate appetendū: unicuique verò id, quod unicuique bonum videtur. Verum cur hæc placere non debeant? diceret quispiam: neque enim esse quippiam suapte naturā eiusmodi, ut voluntate appetatur: sed bonū esse naturā, voluntate autem appetendum id quod vnusquisque vult: quemadmodum exemplo salubrium, quod ipse posuit, facile perspicitur. cibos enim & potus, qui naturā benè affectis corporibus accommodati sunt, salubres dicimus: qui quidem simpliciter boni sunt, non tamen simpliciter salubres, sed ita esse benè affectis natura videntur: suntq; male affectis, & agrotantibus insalubres. idem de eo quod voluntate appetimus, dicendū est: non est enim simpliciter voluntate appetendum, quod probus vir vult, sed simpliciter tamen bonum: quippe cum in omni re probus vir recte iudicet, ac tanquam regula & mensura vnus cuiusque naturæ sit.

probus vir mensura vnicuique proposita.

In vnoquoque enim habitu propria quædam, & honesta, & iucunda sunt. & in singulis plurimum fortasse probus vir in dignoscendo eo quod verum est, differt: quippe qui tanquam regula, ac mensura ipsorum sit: plerisque autem è vulgo hominibus deceptio surrepere ob voluptatem videtur: quibus scilicet voluptas, licet non sit, bonum tamen apparet. eligunt enim iucunditatem: quasi bonum: dolorem, quasi malum fugiunt.

In vnoquoque habitu, tam animæ, quā corporis propria esse, & honesta, & iucunda quædam videntur. possumus nanque accipere habitum hic facultatum appetitiuarū, quæ ad gustum, & auditum aliosque sensus pertinent: ut honestum æquiocè intelligatur. vel de virtutibus est intelligendum, ut temperantia, iustitia, & fortitudo: quippe cum singulæ virtutes propria quædam, & iucunda, & honesta in se habeant. Melius tamen est, ut dicamus cōmunius ab Aristotele habitum hic positum esse, ut non tam ad sensus, & virtutes, quā ad artes possit referri: quæ etiam ipsæ, & habitus sunt, & honesta & iucunda quædam propria habent. in singulis verò probi viri, & improbi opinio longè differt: * qui enim rectas, ac moderatas appetitiones habent, ius honesta, & iucunda ea

* τοῖς ὁμοῖς τὰς ὁρεῖς ἔχουσιν.

da ea sunt, quæ eiusmodi etiam sunt naturâ: prave autem affectis alia quædam esse honesta, & iucunda videntur, quàm re vera sint. plerique enim è vulgo ob voluptatem decipi videntur: quodq; est apparens bonum, bonum absolutè esse arbitrantur: voluntq; atq; eligunt voluptatem tanquàm bonum, dolorem fugiunt, vt malum. sed quæ voluptas ea est, qua in errorem induciti decipiuntur: non bona sanè: si enim bona esset, nullo modo errorum causam illis afferret, qui eam tanquam bonam sectantur. prave siquidem, ac vituperabiles illæ sunt voluptates, quæ pravas operationes consequuntur: quippe cum magna voluptatibus, quæ fines scilicet sunt, cum operationibus, ex quibus proueniunt, cognatio sit. vt de voluptate postea dicetur.

De iis quæ in nostra sunt potestate. Cap. V.

10

Cum igitur voluntate appetibilis finis sit, cõsultabilia autem & eligibilia ea quæ ad finè spectant: actiones quæ circa hæc fiunt, & ex electione, & spontaneæ etiã proculdubio sunt. at virtutum operationes circa hæc versantur: efficitur igitur, vt virtus quoq; in nobis, & similiter vitiũ sit.

20

In nostra esse potestate, vt & boni, & mali efficiamur, ex iis ostèdit Aristoteles, quæ de consultatione, & electione superius dicta iam sunt. nã si virtutũ operationes circa actiones versantur, quæ ad finè ipsũ tendunt: ad fælicitatè enim omnes ducunt: actiones verò hęc electiue, & spontaneæ, & in nobis sunt: sunt enim consultabiles: quippe cũ electio rerũ earũ sit, quæ in consultatione cadunt: de illis autè, quæ in nostra sunt potestate, consultatio est: in nostra igitur potestate virtutum quoq; operationes sunt. inquit enim [actiones, quæ circa hæc fiunt,] id est circa cõsultabilia: hæ enim sunt electiue: si autè electiue, etiã spontaneæ: nihil enim aliud esse electione demonstratũ est, quàm spontaneum præconsultatum: si igitur actiones, quæ circa consultabilia fiunt, ex electione, & in nostra sunt facultate, virtutum verò operationes fiunt circa consultabilia, efficitur, vt virtutum actiones spontaneæ, & in nostra facultate collocatæ sint. at quarum rerũ operationes spontaneæ sunt, & in nobis sitæ, earum rerum habitus quoque, qui ex operationibus acquiruntur, spontaneos, atque in nobis esse perspicuum est: vt etiam ipse Aristoteles progrediendo subiungit, cum inquit:

30

In quibus enim in nostra potestate situm est agere, situm est etiam non agere: & in quibus non agere, simili modo etiam agere. quapropter si agere id quod honestum est, in nostra est potestate, nõ agere quoque id quod turpe est, in nobis erit collocatum: si item quod honestum est, non agere in nobis est, agere quoque id quod turpe est, erit nostre facultatis. Quòd si honesta agere, & turpia, & simili modo non agere in nostra est potestate, id autem est, vt boni, & mali simus: in nostra potestate quoque erit, vt & * frugi simus, & nequam.

* ἐπιεικείης.

40

Tam virtutem, quàm vitium in nostra esse potestate confirmatur. nam si est virtus, vitiũ quoque sit necesse est: quippe cum in quibus rebus agere est, in nostra facultate, in iis non agere quoque in nobis sit: nam si in nobis non esset, sed coacti non ageremus, nihil esset, quo minus coacti quoque agere deberemus.

Nam dicere neminem neque spontè improbum, neque inuitum beatum esse, alterum falsum esse, alterum verum videtur: quippe cum beatus nemo inuitus euadat: improbitas verò spontanea sit.

* Interpres citat Hesiod.

50

Nonnulli sunt, qui hic improbũ ita accipiendum putent, vt de laboris, ac miseriæ potius, quàm vitiorum improbitate intelligatur: vt pote beatitudini contraria. quam significationem accentus sedes immutata apud atticos facit: nam cum πονηρός communiter malum, ac prauũ significet, ipsi translata in primam syllabam vocis intentione πόνηρου laboriosum, ac miserum appellare cõsueuerunt. quod verbum apud Hesiodum quoque in hac significatione vsurpatur: cum * in scuti fabrica Alcmenam ad filium Herculem, ita dicentem inducit:

ἐν ταῖς μεγάλοις. Suidas scribit ab Hesiod. cõscriptum κατάλογον γυναικῶν ἠρωϊκῶν ἐβελείης ἔ. i. ex quo poemate hic uersus fortasse scriptus est.

O nate, infelix nempe es, longè optimus omnium
A Ioue progenitus, necnon longè improbus idem. & item:
Optimus ò nate es, necnon longè improbus idem

Redditus à fati: hoc est ærumnosissimus: quod poëta ipse suo idiomate πονηρότατον inquit. Sed locũ habere hic minimè videtur huiuscemodi lectio: quippe cum laboris, & ærumnæ improbitas

πῶνρος . πονηρός .

Eustratii in Moraliū Arist.

bitas inuoluntarium quoddam sit iuxta prouerbiū: hæc verò voluntaria dicatur. prouerbiū enim vetus est,* quo utitur etiam Epicharmus ubi in Hercule furente, ita inquit:

* ἢ ἐπιχαρ-
μος ὁ συρα-
κούσιος κέ-
χρηλ, ἐν οἷς
φησὶν, &c.

At verò ad omnia hæc agenda me cogit necessitas.

Nec sponte quenquam esse improbum, vel ærumnosum duxerim: id est πόνησον, labore & miseria oppressum. sed hic non eo modo sumendum prouerbiū est, sed vt Aristoteles vult. beatus enim, inquit, nemo est inuitus: improbitas verò, id est, prauitas spontanea est. beatitudo enim cum in operatione virtutis consistat, est in nostra potestate: simili modo & vitium. nam si honestum, etiam turpe quoque agere in nobis est.

* ἢ τοῖς γε-
νωῖς εἰρημέ-
τοις ἀμφω-
βητέου.

* Alioqui iis, quæ nunc dicta sunt, repugnandum est: dicendumque hominem principium minimè esse: neque actionum sicut filiorum esse generatorem. Quòd si hæc videntur, neque in alia principia referre actiones nostras possumus, quàm in ea, quæ in nobis sunt: quorum principia in nobis sunt, etiam ipsa in nobis esse, & spontanea necesse est.

Si quis autem est, qui aliter sentiat, iis quæ superius dicta sunt, aduersetur, necesse est: neque hominem actionū suarum principium esse assentiatur: sicutq; est filiorum, ita earum esse procreatorē. nam cætera quoq; animalia esse principia singula eorum videntur, quæ ex ipsis nascuntur, actionis verò minimè: quippe cum nullam cum actione cōmunicationem habeant: at homo, quemadmodū filiorum procreator est, principiumque in se eorum generandorum habet, quæ ex ipso oriuntur: ita quoque actionum suarum principium est. quarum autem rerum principia in nobis sunt, eas in nobis quoque esse manifestum est. superius enim, neque naturā, neque fortunam, neq; casum, neque necessitatem esse virtutum causam dixit, sed hominem, humanumque intellectum.

His attestari, & priuatim singuli, & ipsi legumlatores videntur: qui eos qui mala perpetrant, castigant ac puniunt, si tamen neque vi coacti ea egerint, neque ex ignoratione, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint: eos autem, qui honesta agunt, honoribus prosequuntur: vt & hos incitent, & illos prohibeant.

Quòd virtutes & vitia in nobis sint, cum singulorum, tum legumlatorum exemplo comprobatur: ac conclusio rationis ferè huiusmodi est: Si inuiti peccarent homines, legumlatores minimè punirent eos, qui mala perpetrant: puniunt autem homines igitur inuiti nō peccant. posteaquàm verò dixit legumlatores punire eos qui mala perpetrant, subiungit: [SI TAMEN neque vi coacti, ea egerint, neque ex ignoratione, cuius ipsi sibi causam non exhibuerint,] eò quòd ipsi interdum sibi ignorationis causa sint: vt, vel ebrij, vel qui ea sunt negligentia, vt vniuersalia, quæ scire vnusquisque, & potest, & debet, ignorant.

* ἔδωκε πρὸς ἕρ-
ναι ὄντ.

Atqui ad ea quæ neque spontanea sunt, neq; sunt in nobis, agenda, hortatur nemo: quippe cum nihil antiquum sit, vt persuasi simus, aut calefieri, aut dolere, aut esurire: aut quoduis aliud eiusmodi: nihilo enim minus ea patiemur. Nam ob ignorationem etiam puniunt, si sibi ipse ignorationis causa quispiam fuisse videatur.

Vniuersalem rationis propositionem hic subiungit Aristoteles, qua & virtutem, & vitium esse in nobis probat. nullus enim, inquit, neque propinquus, aut amicus priuatim, neq; legumlator publicè ad ea nos incitat, atque hortatur, quæ in nobis non sunt: sed ad virtutem capessendam, declinandumque vitium omnes nos hortari consueuerunt: tam virtus igitur, quàm vitium in nostra potestate est. nam si ad ea, quæ ad facultatem nostram non pertinent, hortarentur: vana omnis hortatio esset, nihilq; proficeret. quod enim, inquit, antiquum, id atticæ est loquutionis. illi enim * πρὸς ἔργου, id est, ante opus dicunt, cum amplius, aut præcipuum, aut vtile, aut demum eius momenti significare quippiam volunt, quod antiquum esse debeat, & operi alicui anteponendum sit, multiq; faciendum. quo in significato etiam πρὸς ὁδὸν, id est ante viā dicere videntur, quasi antecedenter, hoc est, præcipuè, & ante alia: vt Homerus, quemadmodum legunt nonnulli:

* πρὸς εἶργου,
uel πρὸς ἔργου,
idem est, quod
ὄντ operi præ-
uertendum est.
vide D. Bud.

Si bini simul ire parent, aduertere possunt
Ante viam quid sit melius. si aduerterit autem,
Et tardè, nec tam prudenter consulit vnus.

πρὸ ὁδὸν ἄγνυ
homera.

Et item

Et item Lucianus * in Hermotimo. Semper aliquid agens, & id quod ad disciplinas tibi ante viam sit, id est, profit. Nihil igitur, inquit, prodest, si hortemur cum ad ignē aliquis est, ut calefiat: cum fame laborat, ut esuriat: cum molestia aliqua afficitur, ut doleat & tristetur: nā id sine vlla adhortatione, & incitatione necessario consequitur. vnde efficitur, ut ea ad quæ incitatur, atq; hortatur, in nostra potestate sint. cum ergo ad virtutem amplectendam fugiendumque vitium incitemur: in nostra potestate esse vtraque manifestum est.

* εἰ τὸ μὴ
κύλλω.

Vnde ebriis duplices pœnæ institutæ sunt. in ipso enim, qui inebriatur principium est: cum sui quisque in eo dominus sit, ut non inebrietur: id quod ignorationis est causa.

10 Vnde ebriis quoque duplices pœnæ à legumlatoribus institutæ sunt. id autem Pittachus vnus ex septē sapientibus fecisse perhibetur: eò quod cum peccant ebrii, licet ignorantes peccent, sponte tamen ignorationis illius causam sibi ipsi præbuerunt.

Pittachus ebriis
duplici pœna mulc-
tauit.

Eos quoque puniunt, qui aliquid eorum ignorant, quæ ad leges pertinent, quæ quidem, & sciri debeant, & difficilia non sint.

Puniunt etiam si quis in iis peccauerit, quæ legibus cōtinentur, neq; adeò sunt difficilia, ut cognosci à quolibet non valeant. nam cum interdictum legibus sit, ne quis patrem verberet, ne quis sacrilegium, ne quis homicidium faciat, & reliqua eiusmodi: debet vnusquisq; hæc, & potest etiā 20 facile cognoscere: neque si ignorasse quippiā horum se dixerit, veniam impetrabit. de iure tamen affinitatum, cognationum, hæreditatum venia habet locum, aliisque id genus, quæ paulo sunt difficiliora, magisque ad legum, ac iuris peritos videntur spectare.

Simili modo etiam in aliis, quæcunq; ignorare per negligentiam videntur: eò quod in ipsis sit non ignorare: quippe qui adhibendæ diligentia domini sint, ac potestatem habeant.

Si per negligentiam quoq; ignorasse quispiam videatur, puniri cōsuevit, verbi causa, si quis in bello, iaculando in hostes amicū fortè vulneret, quem ibi esse nunquā existimasset, ei ignoscendum est: at si propè manentem amicū aliquid agendo per iniuriam pulset, nulla adhibita diligentia, 30 atque animaduersione, ut cognosceret: is pœna dignus censetur: quippe qui amicū ibi esse cognoscere facile potuerit, & neglexerit. Item cum quis sagittandi artem ibi exercendo, qua neminem transiturū opinabatur, casu quodam prætereuntem ferit: dignus veniā est: præter opinionem enim id euenit. qui verò iaculatur in via, qua multi præterire consueuerunt, hominemq; negligenter ita interimit: nullam excusationem is habet, quam afferre merito possit. cum enim in eo esset, ut aduertere, & cauere posset, per negligentiam noluit.

Sed fortasse eiusmodi aliquis est, ut diligentiam nō adhibeat. at ut eiusmodi sint homines, atque & iniusti, & intemperantes euadant, ipsi in causa sunt: dum & dissolutè, ac remissè viuunt, & maleficia perpetrant, & in com- 40 potationibus, talibusq; aliis libidinibus ætatem degunt. operationes enim quæ circa singula sunt, tales homines reddunt. atque hoc ex iis esse manifestum potest, qui ad quodlibet certamen, aut actionem sese exercēt: id enim operari assidue solent. ignorare igitur ex operationibus circa singula habitus existere, valdè stupidi hominis est.

Obiectionem hic sibi facit Aristoteles: fortasse enim dicere aliquis posset, naturā esse aliquos ita negligentes, ut naturæ potius quam ipsis peccati causā ascribenda esse videatur. sed solutionem statim subiungit, cum inquit, sibi quemq; esse in causa, ut negligens efficiatur. nam qui remissè ni- 50 mis, ac sine vlla cura, & studio vitam traducit: eum habitum acquirit, ut nulli rei quam debet, diligentiam adhibeat. quo modo etiam & iniusti, & intemperantes homines euadunt: quorum vitia nō naturæ, sed ipsis sine vlla dubitatione imputantur. qui enim assidue in maleficiis iniuriisq; inferendis versantur, iniusti: qui comotationibus verò semper, talibusque aliis libidinibus vacant, intemperantes fiunt, ex frequentibus operationibus, sicut in virtutibus euenit, vitiorū habitu con- tracto. nam simili etiā modo, qui in concertationibus excellere in singulis conantur, ij assidue meditantur, atque exercent ea, in quibus præstare voluerint: ut ex assidua operatione habitum adipiscantur. id quod profecto nisi stupidus sit, atq; omni sensu careat, ignorat nemo. si igitur ex his opera-

Eustratii in Moraliū Arist.

operationibus talis efficitur vnusquisque, quarum principium in ipso est, quippe qui & agendi, & non agendi potestatem habeat: vt sit talis, vnusquisque ipse in causa est: est autem, si ita incidat, malus: malus igitur sponte est.

Absurdum præterea est, & eum qui iniuste agit, iniustum esse nolle: & eum qui intemperanter, intemperantem. sed si quis nõ ignorans ea agit, ex quibus iniustus efficitur: sponte iniustus est. non tamen si voluerit, iniustus esse desinet, & iustus erit.

Tacite alteri objectioni hic respondet Aristoteles, quam inferre aliquis ita potuisset: si in nobis esset, vt iniusti essemus: in nobis quoque esset, vt desistere ab iniustitia possemus, cum vellemus: desistere autem in nostra potestate minime est, cum multi sint qui nollent esse iniusti, aut intemperantes, & nequeunt tamen non esse: neque esse igitur, atque euadere iniustos in nostra potestate est. inquit ergo ad hoc Aristoteles, absurdum esse, si quis dicat eum, qui iniuste agit, aut intemperanter, esse aut iniustum, aut intemperantem nolle: & ideo non esse sponte intemperantem. nam si sponte euasit, sponte est. aduertendum autem non dicere hic Aristoteles, eum qui iniustum quippiam agit, aut intemperans, & flagitiosum, esse continuo, vel iniustum vel intemperantem: sibi enim ipse aduersaretur: quippe cum, vt superius dictum est, fieri possit, vt & inuitus aliquis, & ignorans horum quippiam agat: atque iccirco, neque intemperans, neque iniustus ob id appellari merito debeat. sed iniuste, gentem, inquit, & intemperanter agentem, id est, sponte & scienter. aliud enim est, si quis dicat iniuste agere, & iniustum quid agere, id quod Græci melius vno verbo exprimunt. ἀκολασαίνειν siquidem dicunt intemperanter agere: & ἀδικεῖν iniuste agere: quod sanè non dicitur, nisi de iis, qui sponte, & scienter operantur. absurdum igitur re verà est dicere eum, qui sponte, vel iniuste, vel intemperanter agit, nolle esse, vel iniustum, vel intemperantem: nam si volens, & sciens ea egit, quibus habitum, vel iniustitiæ, vel intemperantiæ contraheret: sponte & volens, vel iniustus, vel intemperans est.

Nam neque qui ægrotat, sanus efficitur: licet, si ita contigerit, sponte ægrotet, tum intemperanter viuendo: tum medicorum præceptis non obtemperando: verum tunc quidem licebat ei non ægrotare: vbi tamen semel neglexit, non amplius licet.

Nequaquam, si cum vult quispiam desistere, non potest, quo minus, vel iniustus, vel intemperans sit: id satis argumenti habet, vt in potestate vnus cuiusque non esse videatur, vt vel vitis his sese dedat, vel ab ipsis abstineat. Nam idem quoque in morbis vsu venire consuevit: in quos plerunque sponte incidunt homines: cum vel nimis dissolute viuunt, * prauisque alimentis replentur, vel medicorum præceptis non parent: id quod in potestate ipsorum, sine vlla dubitatione erat. vbi verò semel egrotare cœperint, non ita facile postea liberantur: neque cum volunt, restitui in pristinam valitudinem possunt.

* διαίτης
μοχθηρῶς
ἐμφορῶνται.

Quemadmodum neque qui lapidem proiecit, resumere eum amplius potest, quamuis in eo emittendi, ac proiciendi facultas fuerit: principium enim in ipso erat: eodem modo quoque, & iniusto, & intemperanti à principio licebat non esse eiusmodi: vnde sponte eiusmodi sunt: vbi verò semel tales euaserunt, non amplius non esse tales eis licet.

* ἢ ὅτε βέλε, καθέξει τὴν κατάφορῶν.

Simili modo, vel cum quis sponte lapidem proiecerit, reuocare ictum amplius nequit: vel cum se à rupe aliqua demiserit, * se sustinere, cum vult, minime potest: licet se dimittere à principio in potestate ipsius fuerit. neque sequitur, vt vel, quæ spontanea, ac voluntaria exercitatione acquisiuimus, ab iis sponte quoque, ac voluntarie liberari valeamus: vel quorum liberatio inuoluntaria est, id est, non est in nostra potestate: eorum quoque acquisitio inuoluntaria, neque in nostra potestate collocata sit.

Sed neque animi solum vitia spontanea sunt, verum corporis etiam in nonnullis, quos scilicet increpare consueuimus. qui enim naturam deformes sunt, eos reprehendit nemo: sed illos qui per ocium, & negligentiam tales euaserunt: simili modo, si turpitude, vel ex infirmitate, vel ex membri alicuius mutilatione contigerit. nullus enim ei, qui vel naturam, vel ex morbo, vel ex

vel ex vulnere factus sit cæcus, cæcitatem exprobrabit, sed miserebitur potius: at eum obiurgant omnes: qui ex temulentia, vel alia quapiam intemperantiâ excæcatus fuerit. atque ita fit, vt vitia corporis, quæ in nostra potestate sunt, vituperentur: quæ non sunt, minimè. quòd si ita est, in aliis quoque vitia, quæ repræhenduntur, in nostra erunt potestate.

Neque animi solummodò, sed corporis quoque vitia nonnulla nostræ voluntati ascribuntur: quæ videlicet vel ex ocio & negligentia, vel ex libidinum intemperantia contraximus: quæ sanè omnes non commiseratione, sed obiurgatione ac vituperatione prosequi consueuerunt: licet eis liberari in nostra potestate amplius non sit. Quòd si quæ in corpore vituperantur, nostræ voluntati attribuuntur: idem fieri in animi vitiis multò magis debet. vt quæcunque vituperantur, in nostra esse potestate manifestum sit.

Quòd si quis dixerit, omnes id appetūt, quod bonum esse ipsis videtur: visionis autè dominium habet nemo: sed talis vnicuique finis apparet, qualis quisque est.

Eorum rationem hic ponit, qui nihil esse spontaneum confirmare conabantur, à visionibus, imaginationibusque sumptam: quam tamen omisâ vniuersalitate ad vitia & peccata tantummodo applicat, ac soluit. quia enim demonstrare proposuerat vitia quoque perinde ac virtutes in nostra esse potestate, quasi virtutes esse voluntarias omnes concedant: ostēdit neque hanc rationem, quæ e rerum natura spontaneum tollit, illis quicquàm opitulari qui inuoluntaria esse peccata asseruerant. nam si inuoluntaria peccata ob id sunt: inuoluntaria quoque esse cætera omnia necesse est. sed si non tollit hæc ratio, quin virtutes in nobis sint: neque tollet etiam, quin vitia sponte nostra non acquirantur. tota autem illorum ratio in hunc modum constituitur. Si visionum ac specierum illarum rerum quæ bonæ nobis apparent, domini minimè sumus, quas sequuti talia ac talia agimus: neque talia ac talia agere in potestate nostra erit. at specierum quæ nobis occurrūt, atque animum nostrum pellunt, domini non sumus: quales enim sumus, tale etiam bonum, ac finis ipse nobis apparet: naturâ enim sumus tales ac tales: quippe cum alius eiusmodi naturali affectione præditus sit, vt verè bona possit dignoscere, alius non ita: natura igitur vt bonæ nobis species rerum appareāt, in causa est. si naturâ: nos nullum in ipsas ius, nullumq; dominium habeamus, necesse est. non est ergo in nostra potestate vt boni vel mali simus, atque hæc integræ rationis conclusio est: quæ non tam e vitiis quàm e virtutibus spontaneum tollit. Aristoteles autem communem eam faciens soluit, id est quòd à vitiis tantummodo spontaneum non excludat: propter eâ quòd hanc illi maximè asserre consueuerant, qui vitia solummodo inuoluntaria esse probare nitebantur. dicebant enim, omnes bonum id appetere quod ipsis videretur: vt autem tale aut tale aliquid videatur, neminem esse in causa, sed naturalem animæ perspicentiam quandam ac quasi visum, qui in aliquo admodum perspicax esset, atque eiusmodi, vt exactè res quales essent, discernere valeret: in aliquo imbecillis atq; obtusus, ita vt hallucinaretur sepe, & vera bona dignoscere nō posset. quæ quidem animæ vis ac facultas si inuoluntaria est, ac naturâ existit, perspicuum esse omnia peccata ab hominibus tum committi, cum vel id quod bonum est, nō esse bonum opinantur: vel malum sub specie boni cernunt, atque eligunt: vt hoc modo actiones quamuis pessimæ sint, veniâ tamen dignæ haberi iccirco debeant, quia omnia agunt homines ex appetitione eius quod ipsis bonum videtur. vitia igitur nō esse in nostra potestate. si vero esse ea dicere aliquis vellet, species quoque ipsas ac visiones, id quod est absurdum, esse oportere.

Verum si vnusquisque habituum sibi quodâ modo in causa est, visionis quoque quodam modo erit: sin autem nemo sibi est in causa, vt mala faciat, sed ex ignoratione finis ea agit, ex iisque summū bonum se consequuturum existimat: appetitio verò finis minimè spontanea est, sed oportet vt vnusquisque idoneus natus sit, habeatque quasi visum, quo rectè valeat discernere, & id quod verè bonum est eligere: sique is est bono ingenio præditus, cui bona hæc naturæ affectio insita est: quod enim maximum est, & pulcherrimum, quodque ab alio accipere aut discere nullo modo licet, id quale naturâ est, tale ipse habebit: atq; ita quidem bene & rectè naturâ esse affectum

Eustratii in Moraliū Arist.

affectum, ipsa erit perfecta ac vera naturæ habitas atque aptitudo.

Hoc ad corroborandam aduersariorum rationem subiungit: quasi absurdum sit, ac fieri nullo pacto queat, vt visionum facultas in nobis sit, atque iccirco neque vitia quæ habitus sunt, è visionibusque promanât, esse oporteat. reliqua item quæ infert, ad eandem comprobationem spectât: bonum scilicet ingenium, facultatemque dignoscendi naturâ hominibus esse insitam, eumque bene esse naturâ affectum, qui visum in anima acutum, atque exquisitum adeptus est: id quod maximum est ac præstantissimum ad bonorum electionem, dignotionemque faciendam: neque ab alio quopiam aut accipi aut disci vlllo modo potest: sed quale naturâ est, id est naturale atque innatum oportet habeamus, atque eam demum perfectam naturalem aptitudinem esse: quæ cum in nostra potestate minime sit: cõficiabant, vitia quoque in quæ ex iudicii huius naturalis partis errore incurrimus, sponte nostra non comparari.

Si inquit hæc vera sunt, cur magis virtus quàm vitium spontè acquiratur, non video. vtrinque enim tam bono, quàm malo simili modo finis vel natura vel quomodocunque & apparet, & statuitur: ad quæ postea cætera referentes quocunque agunt. siue igitur finis non naturâ vnicuique apparet, qualiscunque is sit, sed aliquid etiam apud ipsum est: siue naturalis quidem finis est, quia tamen reliqua probus vir spontè agit, virtus spontanea est: nihilominus vitium quoque spontaneum sit, necesse est. nam similiter quoque malo in actionibus inest facultas, vt ex sese agat: etiam si in fine, non sit.

Eorum rationi Aristoteles primum ita occurrit, vt dicat, licet quàm maximè vera sint, quæ ab his afferuntur, nihilo tamen magis effici, vt vitium, quàm virtus quoque inuoluntaria esse videatur: quippe cum finis eodem modo vel naturâ vel quomodolibet tam bono quàm malo appareat: ad quem cætera omnia referendo vnusquisque agit. Quare si virtus est voluntaria, etiam vitium erit: si vitium item inuoluntarium, virtus quoque ita esse est existimanda. siue igitur finis minimè naturâ apparet vnicuique, sed mentiuntur qui hoc introducunt: quippe cum vt hoc vel illo modo appareat, magnum momentum apud ipsum etiam hominem à principio sit, dum aut quæ debet, aut quæ non debet, operatur: siue naturâ quidè apparet vnicuique finis, vt dicunt isti, virtusque esse spontanea ob id dicitur, quia cætera quæ ad finem & verum bonum spectant, spontè probi viri agunt: vtroque modo efficietur, vt vitium similiter spontaneum sit: cum simili ratione facultas etiam prauo esse debeat in actionibus, vt ex se agere possit: licet finem in potestate eius non esse concesserimus.

Si ergo quemadmodum dicitur, spontaneæ sunt virtutes, habituū enim
* *συναίτιοι* * coauctores quodâ modo nos sumus, ex eoque quòd sumus qualitate quadâ affecti talem etiam finem statuimus: vitia quippe quæ simili ratione efficiantur, ipsa etiam spontanea erunt,

Posteaquàm rationem istorum communem non tam vitiis quàm virtutibus etiam esse ostendit, atque ita ipsorum argumentationem refutauit: nunc manifestius sententiâ suam declarans veriorum solutionem subiungit. ex eoque virtutem esse spontaneam inquit, non solum quòd ex quotidianis exercitationibus spontè operando eam acquirimus: verum etiâ quia & ex huiuscemodi exercitationibus idonei ad dignoscendum finem quodam modo efficiuntur: vt eodem modo vitia quoque esse necesse sit. respondetque ad id quod in confirmanda aduersariorum oratione posuerat, cū diceret: si vnusquisque habituum sibi est causâ, visionis quoque erit, & apparitionis, inquitque habituum nostrorum ex quibus talis nobis ac talis finis apparet, nos quoque esse * coauctores. demonstratum enim superius est, ex assuetudine tales ac tales nos reddi: bona agendo bonos, praua prauos. cum sumus autem boni, tales quædam nobis res videntur: cum prauis, diuersæ. nam sicut dixit, vniuersalis ignoratio non inuoluntarij, sed prauitatis in causâ est. coauctores autem habituum nos esse, id est *συναίτιους*, non absolute auctores dixit * naturæ fortasse aliquid tribuens: quippe cum naturalem quandam propensionem habere nos quoque manifestum sit: sed hæc tamen tantâ vim, vt correctionem prorsus nõ respuat. fortasse etiam coauctores dixit, vt fortunæ aliquid concedendum ostendat, cum à principio educationis nostræ vel in bonos vel in malos pedagogos incidamus, maiorem tamen partem in hoc electio nostra atque exercitatio obtinet. nam multum honestè ac benè & nati & educati prauis moribus assuescendo, nullam neque à natura, neque ab educatione

* *συναίτιοι*

* *συναίτιος*
* *ὅτι καὶ φύ-*
σαι διὰ τὸ
πῶς, καὶ ἕνα
φύσαι ὡς
διὰ, id est,
quia ad id natura esse, ut
debet, educatū
esse oportet.

educatione utilitatem consequuti sunt, ut probi euaderent: contra nonnulli malis orti parentibus, *illiberaliterque educati, ubi tamen ad bonas sese exercitationes transtulerunt, boni effecti sunt.

Ac communiter quidem de virtutibus à nobis dictum est: genusque ipsarum figuram quadam, id est ipsas mediocritates esse, atque habitus: à quibus item fiant: ad ipsasque agendas idoneos esse homines secundum ipsas: in nobisque etiam eas esse, & spontaneas: atque ita demum, ut recta ratio prescripserit.

*μοχθραῖς
τραφέντες
τ. al. ex quibus.

10 Cum duo genera virtutis hic ponere videatur, quærendum est an utraque idem sint, an alterum sub altero substituatur: possumusque dicere mediocritatem sub habitu esse collocandam, quippe cum habitus generalius quoddam sit: omnis enim mediocritas est habitus, non autem contra. multi siquidem sunt habitus, ut vitia: quæ tamen non sunt mediocritates. sed fortasse melius est, ut dicamus, Aristotelem hic utraque hæc posuisse, quasi totum quoddam, atque vnum genus: ut ex mediocritate & habitu medium quædam habitum intelligeremus. nihil enim aliud est virtus quam habitus in mediocritate consistens: genusque eius est habitus mediocris, non absolute mediocritas nam si quis recte consideret, neque omnis mediocritas esse habitus perspicitur: verecundia enim & indignatio licet sint mediocritates, habitus tamen nullo modo esse possunt. Adde quod Aristoteles ipse etiam significare hoc videtur, cum in singulari numero genus hic dixerit, non genera.

20 Dictum præterea est à quibus fiant, id est à nobis, à nostraque assuetudine, & electione. sed legitur hic etiam in aliquibus non [à quibus, id est [ὅφ' αὐτῶν] sed [ἐξ αὐτῶν, id est ex quibus] id quod etiam possumus admittere, ut intelligamus ex operationibus nostris effici ipsas virtutes. ipsarum autem virtutum vel operationum effectores exequutoresque, id est idonei ad ipsas agendas homines sunt secundum ipsas: agendo enim iusta iusti, temperantia temperantes, fortia fortes efficiuntur. adiungitur autem [σεχνδὸν ἰπσῶν] ea de causa, vel quod fieri potest, ut fortis temperanter quippiam agat: qui tamen non ut fortis tunc, sed ut temperans, agit. licet enim omnibus virtutibus fuerit præditus, omniaque agat, singula tamen secundum vnamquamque virtutem agat: fortiter quidem facta ex operationibus, quibus fortis euasit, atque id quatenus fortis, ac per se: iuste autem facta aut temperanter secundum accidens: non sanè quatenus fortis. accidit enim forti, ut & iustus & temperans idem ipse sit. vel quia aliquando euenit, ut contraria institutis nostris faciamus, ra-

30 tione tamen iubente atque eligente: ut, temperans secundum quidem ipsam temperantiam nunquam cum aliena vxore consuescet: sed tamen oblata occasione ut liberare patriam à Tyrannide possit, cum Tyranni vxore rem habeat, atque id rationem sequutus, non cupiditatem ac libidinem. id tamen faciet secundum accidens, non per se, ut temperans.

Temperans, ut patriam liberet, ex opinione huius authoris, quatenus temperans, cum aliena vxore consuescet.

Non simili autem modo actiones spontaneæ sunt, atque habitus. actionum enim à principio vsque ad finem domini sumus, cum singula queque cognoscamus: at habituum principij tantum facultas in nobis est: singulorum autem additio non nota: quemadmodum in ægrotationibus. quoniã

40 tamen in nostra erat potestate vel ita, vel non ita uti: etiam habitus ipsi spontanei sunt.

Actiones autem & habitus non simili modo spontanei sunt: nam in actionibus à principio ad finem vsque agit vnusquisque, pergitque ac desistit quodcumque voluerit: habituum vero principij tantummodo facultatem habemus, incrementi ac finis non ita. additio enim & incrementum eorum ignoratur ac non aduertitur: quippe cum sensim ac latenter augmentum accipiant: atque ulterius aliquando, in improbitate ac vitiis progrediantur nonnulli, quam voluissent. ut in ebrietatibus ac libidinibus videre licet: in quibus quandoque paulo liberius homines atque incautius progredientes, quasi in nostra potestate situm sit habitus acquirere, habitum continuatis actionibus imprudenter contraxere. id quod in ægrotationibus etiam contingit: ubi enim quis intempe-

50 rati ac prauo victu, aut aliqua alia causa morbo occasionem præbuit, licet progressionem eius minime aduertat: crescit tamen ille paulatim, atque augetur, eatenus interdum, quatenus nunquam aliquis sperasset: ut in potestate eius amplius non sit, etiam si velit, non ægrotare. Eodem modo esse in nostra potestate habitus dicuntur, ratione principij: eo scilicet quod eorum initia in nobis sunt, possumusque eis & hoc & illo modo uti: neque in vitiis solum additamenta atque incrementa non percipiuntur: sed in virtutibus quoque profectus ipsi latenter fiunt, ut aduertere, nisi ubi profecerit, queat nemo:

Eustratii in Moraliū Arist.

De fortitudine, & forti.

Cap. VI.

Sed iam repetita, oratione de singulis virtutibus, quæ nã sint, & quales, & quo modo, disseramus: ita enim fiet, vt etiam quot sint, facillè constet. ac primum dicamus de fortitudine: quam quidem esse mediocritatem quæ circa timores, fiduciasque versetur, superius dictum iam est.

Posteaquàm de spontaneo & inuito absoluit tractationem: de singulis virtutibus disserere aggreditur, à fortitudine exordio sumpto: quæ licet mediocritas dicatur esse circa timores ac fiducias, non eodem tamen modo vtrosque hos affectus admittit: sed fiducia plurimum, timore minimum vtitur magisque fortis vir ex eo agnoscitur, quod intrepidus plerumque sit, timoreque vacet, quàm quod timeat: quia tamen vtisque his affectibus moderationem præscribit fortitudo, circa vtrosque hos versari dicitur. sed verba ipsius Aristotelis diligentius examinemus de singulis virtutibus disseramus, inquit, quæ nam sint, & quales & quo modo. cum [QVÆ nam sint] dicit, de substantia ipsarum: cum [QVÆ] circa qualia subiecta versentur, actiones scilicet, & affectus: cum [QV O modo] quemadmodum existant, medium vnum eligendo, extremaque, excessus videlicet & defectus fugiendo, declaraturum se pollicetur. quæ ex re facillè etiam elucebit, quot sint ipse virtutes, id est morales de quibus præsens cõsideratio est. Primum autem a fortitudine ea de causa fortasse incipit, quia circa id versatur maxime, quod est maxime laudabile, quodque propriū est virtutis: id est in laboribus * molestisque tolerandis. quippe cū longè difficilior, vt ipse etiā inquit, sit, perferre laboriosa ac molesta, quàm a voluptatibus abstinere: atque ob id maiore etiam laude dignum habeatur. vnde etiam de iis quæ terribilia sunt, longius pertractat, in quibus scilicet magis consistere fortitudo videtur.

* ἀλλύποις.

Timemus autem ea scilicet quæ terribilia sunt. ea verò sunt, vt simpliciter dicamus, mala: vnde etiam timorem expectationem mali esse definiunt. ac timemus quidem mala omnia: vt infamiam paupertatem, morbum, * solitudinem amicorum, mortem. non circa omnia tamen esse vir fortis videtur: quippe cum nonnulla omnino timere debeamus, quæ & timere honestum, & non timere turpe est: vt, infamiam. qui enim eam timet, modestus (ac verecundus: qui non timet, impudens est: à nonnullis tamen per translationem fortis appellatur: cum simile quid cum forti viro etiā ipse habeat. Nam etiam fortis intrepidus quidam est, timoreque, vacuus.

* ἀφιλίαν.

Quoniam ea quæ timorem incutiunt, terribiliaque sunt, timemus, quæ nã terribilia sint, prius definiendum ducit: vt inde pateat, quæ in re terribili fortis vir intrepidè se gerens laudem mereatur: hæc autem ex timoris definitione manifesta eunt. timorem verò mali expectationem esse definiunt. mala igitur sunt ea, quæ timemus. deinceps circa cuiusmodi mala vel contemnenda, vel formidanda fortis vel ignauus esse quispiam dicatur, considerat, non enim qui quælibet mala nō timet fortis est existimandus: quippe cum nonnulla omnino sint timenda, nonnulli minimè. infamia siquidem etiam forti viro timenda est. vir enim fortis verecundus est, non impudens: atque iccirco quantum in se est, summopere cauebit, ne in infamiã dedecusque incidat. nam qui id negligit, inuerecundus, impudentiæque vitio obnoxius est: solitudinem quoque amicorum priuationem, viduitatemque hominum necessariorum, quam ἀφιλίαν græce dicit, in numero eorum quispiam esse diceret quæ timeri etiam à viro probò & forti debeant.

Paupertatem autem fortasse timere non licet, neque morbum, neque omnino quippiã quod neque à vitio proficiatur, neque per nos ipsos fiat. sed neque qui in his est intrepidus, fortis est: sed ex similitudine tamen fortis dicitur. nonnulli siquidem sunt, qui licet in bellicis periculis sint timidi: liberales tamen sunt, * & in abiiciendis pecuniis fidenter se gerunt. Neque præterea si quis filiorum aut vxoris contumeliam, aut inuidiã, aut tale quippiam timet: is timidus est: neque fortis, si flagris cædendus confidit.

* καὶ πρὸς
ζημιῶν
ἀποβολῆ
βιβαρσῶς
ἐχέειν. i. ad
largiendum pa
uatissimi.

* κατὰ τὸ ἐπι
δελόμενον.

Paupertas verò, aut morbus & cætera eiusmodi quæ vitium nullum in se includunt, timenda fortasse non sunt [FORTASSE] addidit, vt ostendat esse quidem hæc mala * quatenus fieri potest, à

10 test, à nobis declinanda ac vitanda, nisi id dedecus aliquod nobis allaturum sit: non tamen timenda. non enim omnis euitatio ac declinatio timorem arguit, aut ex timore proficiscitur: siquidem quæ in consultando repudiamus, ea declinamus, & non agimus, nec tamen timemus, nã ob ea mœsti non sumus. quæ itẽ euitamus ne inquinemur, timere minimẽ dicimur. deceptores etiam & impostores euitare ac declinare consueuimus: quos tamen nullo modo pertimescimus. verum si etiã timorem hunc quodam modo quispiam appellet, non est tamen eiusmodi, vt terribiles res efficere valeat. paupertas igitur timenda non est: qui tamen eam non timet, non cõtinuò fortis est appellandus. multi enim sunt qui in rebus bellicis timidẽ se gerũt, in expendendis verò pecuniis, atque erogandis splendidi admodũ sunt, omniq; cunctatione, ac metu vacant. Sicut neque qui quelibet, quæ timenda sint, timuerit, vt vxoris, aut liberorum cõtumelias, vt inuidiam, & cætera eiusmodi, timidus est dicendus: neque fortis qui flagellandus, id quod serui plerique faciunt, confidentiã animi præditus est.

Circa qualia igitur terribilia fortis versatur? an circã maxima: nemo enim tolerantior malorum est. mors autem maximẽ omnium rerũ est horribilis: quippe cum terminus sit: nihilq; amplius homini mortuo, neque bonum, neque malum esse videatur.

20 Cum ostenderit non circa omnia terribilia versari fortem virum, nunc circa quæ versetur, manifestat, fortemq; esse eum dicit, qui circa maxima quæque pericula ac mala intrepidus permanet. maximẽ autem horribilem omnium esse mortem: quippe quæ terminus vitæ sit, sensuque omni tã boni quã mali homines priuet. vnusquisque autem maximẽ formidat non esse, vitæque priuationem abhorret: vt qui interritus hac in re fuerit, fortis meritò censendus sit.

Sed neque circa mortem quamlibet versari fortis videtur: vt si in mari, vel morbo contigerit. circa qualem igitur versabitur? an circã eam quæ in pulcherrimis rebus contingit: cuiusmodi sunt, quæ in bello oppetuntur: in maximo scilicet & pulcherrimo periculo.

fortitudo circa quid maxime spectat.

30 Sed neque tamen in omni mortis genere fortitudo spectatur. neque enim vel qui in mari occumbit, vel qui morbo tabefactus interit, si eam mortem sine timore obeat: fortis erit dicendus. fortis enim vir, licet in his quoque timore omni ac formidine vacaturus sit: non tamen huiuscemodi moriendi genera affectabit, atque appetet: sed euitabit potius, nisi honestas aliqua, ac decus in his sufferendis inesse videatur. præclaræ autem atque honestæ mortes illæ sunt quæ in bello oppetuntur: periculaq; bellica magnam in se habere gloriam videntur: si pro patriæ salute, pro legibus, pro amicorũ propinquorumq; libertate, pro aris demum ac focus subeantur: in quibus omnibus mortis, vt ita dixerim, impauditas ac cõtemptio, propria fortis viri est.

40 His consentiunt etiam honores qui & à ciuitatibus, & à regibus instituti sunt. Ille itaque propriè vir fortis dicetur, qui circã præclaram mortem impaudus fuerit, circaq; ea quæ mortem afferunt, cum proxima sunt, eiusmodi autem maximẽ sunt, quæ in bello occurrere consueuerunt.

Huic rei testimonio esse honores inquit, qui & in rebus publicis legibus instituti sunt, & in regnis à regibus exhiberi solent iis, qui fortiter pugnando pro patria strenuè se gesserint. nam qui hæc pericula intrepidè subiere * & viuos magnificis honoribus excipiunt: & mortuos celebribus funeribus, ac laudationibus prosequuntur. vnus cuiusq; enim virtutis finis honestas est. vnde pro honestate fortis vir mortem eligit: ad eamque oppetendam intrepidus accedit: neque mortem solummodo non timet, verum etiam ad ea subeunda promptus, paratusq; est, quæ mortem eiusmodi inferunt: cum scilicet in proximo sunt, præsensque periculum intentant. nam ad mortem quæ ex longinquo expectatur, sustinendam quilibet, etiam si non sit fortis, longa meditatione assuescẽdo præparare animum potest * mala verò quæ repente ingruunt, fortiter tolerare non nisi fortis viri est, atque eius, qui habitum fortitudinis adeptus iam sit.

* καὶ ζῶντας ἐπαίνουσι ὡς ἀριστοῦς * ἢ ὅτι τοῖς ἀφροδίσις προσώπιουσιν ὑπομονή, τῆς κατὰ τὴν ἀνδρείαν ἐξέως συμμεί).

50 Veruntamen & in mari & in morbis vir fortis impaudus est: non ita tamẽ, vt maritimi homines: hi enim desperatã salutẽ suã egrè eiusmodi genus mortis ferunt: illi bonã spe ob nauigãdi peritiam freti sunt. fortes præterea in iis viriliter se gerunt, in quibus vires spectantur, aut præclarum est

Viri fortis mortem que in mari est quomodo cõtinent. i.ij mori:

Eustratii in Moraliū Arist.

mori: quorum neutrum in talibus generibus necis existit.

Præcipue igitur ac proprie ad mortem honestam ac præclaram, qualis maximè in bellicis periculis contingit, obeundam, fortis vir intrepidus est. consequitur tamen postea ut & in quolibet alio mortis genere metu omni vacet: ut in morbo & mari. non enim eadem de causa in mari est impavidus fortis vir, quàm maritimi homines, qui in mari versantur, nauicularij, rerumq; maritimarum periti. fortes siquidem desperantes de salute, egrè genus illud mortis subeunt, quippe qui nollent frustra ita sine vlllo præclaro facinore vitâ excedere: ferunt tamè fortiter, ac generose, nullo timore perterriti. nauicularij verò nauigandi peritia freti nihil mali euenturum sperant: atque ob spem salutis, non ex habitu aliquo virtutis timore vacui sunt: ut si quis huiusmodi hominibus spem salutis eriperet, trepidare eos nihilominus quàm cæteros in periculis maritimis cõspiceret. at verò fortes, licet præ se ferre fortitudinem soleant, ubi vires, id est præclara gesta ac generosa spectantur, præclarumq; est mortem oppetere: in mari autem & morbo neutrum horum sit: nullum enim gloriosum facinus, nullaque præclara actio in huiuscemodi mortibus elucet: vnde etiã non mortes, sed neces & corruptiones, id est *Φθορὰς* eas hic appellat Aristoteles: licet igitur ita sit, ob animi tamen habitum ac præparationem etiam has fortiter sustinent.

De terribilium diuersitate & fortitudinis extremis.

Cap. VII.

ID autem quod terrorem incutit, non omnibus est idem: dicimusque aliquid supra hominem esse: quod quidem unicuique sanæ mentis homini terribile est. at quæ hominẽ non excedunt: & magnitudine differunt, & eò quòd magis vel minus efficiuntur. simili modo ea quæ fiduciam nobis afferunt.

*σφοδρῶς,
σκιπῶς,
χάσματᾶ,
ἐμπρησῶς.

Non idem autem esse unicuique terribile, inquit. non enim idem & forti, & audaci terrorem infert: sed ut quisque animo est affectus, ita timet. vel aliud alij formidabile esse in eam sententiam accipiendum est, ut dicamus auaro paupertatem, pecuniarumq; iacturam: ambitioso infamiã, honorisq; priuationem: voluptuoso voluptatum detractionẽ ac dolorem. vitæ cupido mortem esse terribilem ac formidabilem. supra hominem autẽ sunt, * terræ motus, fulminũ iactus, diluuiã, incendia, terræ hiatus, atque id genus cætera: quæ cum omnibus sanæ mentis hominibus terribilia sint, etiam forti viro quatenus est homo, sensuq; humano non caret, erunt formidanda. quæ verò humana sunt, ea magnitudine differre inquit, quatenus maiora sunt vel minora: ut si magnus exercitus hostium, optimeque instructus inuadat, maiorem terrorem inferet, quàm si paruus, parumque instructus: sique maiores copię vehementius ingruant, magis erunt timendæ, quàm si minores, quæ remissiores pugnam exerceant: id quod Aiaci apud Homerum contigit: inquit enim:

At Telamone fatus saxi iaculisque petitus
Amplius haud mansit: nam instabat Iuppiter, atque
Troum densa phalanx sine fine spicula iactans.
Horrendum galea crebris, clypeusque sonabat
Ictibus, hirsutæque lababant vertice cristæ:
Pugnandi que dabat fessio mora nulla quietem:
Anxius at toto manabat corpore sudor

Vndique: sic labor vrgebat nouus vsque laborem. Ita magnitudine malorum ingruentium Ajax cessit. simili modo quoque maiorem vel minorem fiduciam afferunt res ipsæ, prout magnæ vel paruæ fuerint. ut, si longè superiores nos esse aduersariis videamus, magis confidimus: si vel pares, vel paulò superiores, minus.

Fortis autem vir ut homo, erit interritus, timebit tamen etiam ipse huiusmodi mala. sed ut oportet tamen: & ut ratio præscribit, honestatis causa sustinebit, ac feret: quippe cum hic finis virtutis sit. efficitur autem ut magis & minus hæc timeamus: item ut ea quæ non sunt terribilia, quasi terribilia sint, timeamus.

In his omnibus fortis vir erit interritus, sed interritus tamen ut homo. timebit enim etiã ipsè aliquantulũ terribilia ea humana quæ magnitudine exceßerint, sed tolerabit tamen honestatis causa. confidet item sicut oportet, & quando oportet. sicut igitur res ipsæ differunt, ut magis vel minus terribiles sint: eadem quoq; in hominibus differentia est, ut magis vel minus timeat. qui enim neque

neque fortes sunt, neque ignavi, sed medij: ij alter altero magis, vel minus timere consueverunt. nonnulli etiam sunt, qui ea quæ non sunt terribilia, perinde ac sint, formident: vt foricis strepitû, bombumq; aquarum: cuiusmodi sunt, qui timiditate excedunt.

Peccataq; committuntur, cum timemus vel ea quæ non oportet, vel nõ sicut oportet, vel quando non oportet, vel aliquid eiusmodi. similiter quoque circa ea quæ fiduciam afferunt.

10 Quoniam non quemadmodum virtus omnibus his numeris, distinctionibusq; indiget, vt & quo modo oportet, & cum quibus oportet, & cuius causa oportet, exerceatur, ita quoque vitium: sed satis est, vt in vna sola re peccatum sit. iccirco inquit peccata, circa ignauiam ac timiditatem committi: aliud, cum ea timemus quæ non oportet: aliud, cum non vt oportet &c. modo in aliqua ex his distinctionibus facta transgressio fuerit. neque solum in timore hoc fit, verum etiam in fiducia: si enim vel quando non oportet, vel cum quibus non oportet, confidimus: in audaciæ vitium incidimus.

Qui igitur ea quæ oportet, & cuius causa oportet, & vt oportet, sustinet, ac timet, & simili modo etiam confidit: fortis est. quippe cum † pro dignitate & sicut ratio præscribit, fortis vir & patiat, & agat:

† a. l. ex habitu.

20 Qui igitur omnes has distinctiones definitionesque seruauerit, fortis est. & præcipue si cuius causa oportet vel timuerit, vel confisus fuerit. vir enim fortis pro dignitate ipsarum rerû, quæ vel timorem vel fiduciam afferunt, ita timet vel confidit. quãquam legitur etiam non κατ' ἀξίαν sed κατ' ἔξιν: vt intelligamus fortem virum non pro dignitate, sed pro habitu, seu ex habitu operari: cui lectioni subsequens sententia respondere magis videtur. sequitur enim:

Finis autem vniuscuiusque operationis est: qui secundum habitum existit: at viro forti fortitudo ipsa honesta res est: talis igitur erit etiam finis: quippe cum fine singula definiantur: honestatisq; causa fortis vir sustineat, atque agat ea, quæ ex ipsa fortitudine sunt.

30 Nam si habitus est honestus, finem quoque esse honestum necesse est. omnis enim quæ ex habitu virtutis fit operatio, honestatis causa fit, fortis igitur vir omnia & aget & tolerabit, vt fortis, honestatisq; causa, vnaquæque autē actio ex fine, vel honesta esse, vel turpis videtur: at fortitudo honestum quid est: fortitudinis igitur finis, cuius causa exercetur, honestus sit, necesse est.

Ex illis verò qui exuperant, qui intrepiditate excedit, nomine vacat: multa enim huiusmodi nominibus vacare superius à nobis dictum est: posset tamen esse infans quidam, atque indolens, siquidem neque terræ motus neque yndationes timeat: id quod Celtas facere dicunt.

40 Vitia per excessum & defectum fortitudinis, quæ etiam prius posuit, plura hic explicat, quo ipso mediocritas clarius elucescat: ac prius eum qui intrepiditate excedit, nomine vacare inquit, eò quòd nullos solemus appellare intrepidus, id est ἀφρόους, quemadmodum audaces: vocari tamen is infans atq; indolens posset, id est ἀνάλγητος, qui ita est stupidus, vt nullum sensum doloris habeat, etiam in iis quæ omnibus quoque fortibus dolorem afferre consueverunt: nam ea quoque quæ supra hominem sunt, non timent.

At qui confidendo in terribilibus rebus excellit, audax est: qui quidem audax & arrogans esse, & * fortitudinis affectator videtur. sicut enim ille circa formidabiles res se gerit, ita hic ipse videri vult: in quibusque potest, illū imitatur. vnde efficitur, vt plerique ex ipsis * timidaudaces sint: in his enim audacter se gerentes formidolosa non sustinent.

* προσποιητός ἀνδρείος.
* θρασύδειλοι.

Qui confidendo excedit, audax est, videturq; idē quoque esse arrogans, arrogantes enim eos vocamus, qui ea quæ non habent, affectant, ac sibi vendicant. id quod etiam audax facit, fortitudinem quam non habet, sibi arrogans. imitari siquidem fortem virum vult, sed non assequitur: antequam enim pericula inciderint, audacter se gerit: vbi in ea incurrit, succumbit nec tolerat, timidusq; esse deprehenditur: vt θρασύδειλος, id est timidaudax merito appellandus sit. Cuius exēplo

i. iij esse

Eustratii in Moraliū Arist.

Iliad, γ.

esse possunt barbari, qui apud Homerum cum clamore & tumultu ingredientiē inducuntur: inquit enim:

At Troiana phalanx ingenti fusa tumultu
 Cum magno sonitu simul, & clamore ruebat: ”
 Non secus, ac volucres, quæ cum clangore per auras ”
 Instantes fugiunt imbres: nam frigidus annus ”
 Urget, & oceani transmittere cœrula cogit ”
 Aequora, Pygmeis cædes, & bella ferentes. ante tempus enim tumultuare & clamare, iacta-
 bundi, atque audacter se gerentis hominis est: fortes verò ante pericula quieti ac taciti sunt in
 10
 ipsis autem periculis obeundis fiduciam ac fortitudinem præ se ferunt. Id quod Græci apud Ho-
 merum faciunt. Ita enim canit:
 Verum parte alia tacitis ingressibus ibat ”
 Viribus atque animis Danaorum instructa caterua. & item alibi: ”
 Sic densa in pugnam longo tunc ordine graium ”
 Agmina agebantur. dux hortabatur euntes ”
 Quisque suos: illi nullo clamore subibant: ”
 Ut tantum populi numerum sine voce sequentis ”
 Voce carere putes. gradientum fulgida circum ”
 Arma micant: horrentque hirsutæ in vertice cristæ. ”
 At Troiani sicut oves, quæ plena frequentes 20
 Diuitis in stabulis mulgentibus vbera præbent: ”
 Agnorum clamantque audita voce balantum. ”
 Troica sic magno resonabant castra tumultu. ”

Qui autem timendo excedit, is est ignauus: nam & quæ non oportet, & sicut non oportet, timet, & reliqua eiusmodi omnia ipsum consequuntur. confidendo etiam deficit. sed in doloribus excedens magis est manifestus: quippe cum desperabundus quidam sit, ignauus: omnia enim timet. e contrario fortis. confidere enim bene sperantis hominis est. circa hæc igitur & ignauus & audax & fortis versantur: diuerso tamen modo. illi enim excedunt, & deficient: hic mediocriter se gerit, atque ut oportet. atque audaces quidem * præcipites sunt, voluntque ante ipsa pericula periclitari, in ipsis verò constituti absistunt: sed fortes in operibus ipsis acres ac celeres, antea quieti sunt.

* προωέλαις.

Ignauus autem & timidus ille est, qui in timendo excedit, in confidendo deficit: licet magis, ut inquit, in doloribus excedendo manifestus sit, id est in timore: timor siquidem dolor quidam est: non est autem idem non confidere, & timere. non confidit enim, qui non audeat periculis se exponere, neque hostes contemnit: timet vero, qui animo deiecto est, doloreque afficitur ex desperatione, malorumque expectatione. 40

Itaque sicut dictum est, fortitudo mediocritas est circa terribilia, & ea quæ fiduciam afferunt, in iis rebus, quas diximus: & ea de causa quia honestum est, eligit, ac sustinet: vel quia id non facere turpe est. Mori autem ut vel paupertatem, vel amorē, vel molesti quippiam fugiamus, fortis viri minime est, sed potius timidi: quippe cum laboriosa fugere mollicies sit. neque hanc mortem sustinet quispiam quia honestum sit, sed ut malum euitet ac fugiat. fortitudo igitur tale quippiam est: 50

Fortitudo igitur circa fiduciam & timorem mediocritas est in iis rebus quæ dictæ sunt. non enim qui in omnibus sicut dictum est, audenter se gerit atque intrepidè, is continuo est fortis: sed qui in morte honestatis causa obeunda non formidat: quippe cum mala & pericula subeat ac sustineat fortis vir: quia sicut tolerare honestum, ita non tolerare turpe existimat. nonnulla autem sunt, quæ licet ad ignauum & imbellem hominem spectent, speciem tamen quandam fortitudinis præ se ferunt: ut paupertatis, vel amoris, vel molestiæ alicuius alterius euitandæ causa mortem sibi

sibi confiscere. molestias enim fugere quocunque modo velle, mollis ac languidi hominis est: at mollitia tollerantiæ est opposita, atque ob id à forti viro longè aliena.

De quinque modis fortitudinis non vere. Cap. VIII.

Dicuntur autè etiã aliæ fortitudines quinque modis. Primū ciuilis, maximè enim ea similis est: quippe cū ciues tū ob multas & opprobria, tum ob honores legibus institutos, pericula subeant: atq; ob id fortissimi esse videantur illi, apud quos sicut ignaui ignominiã, ita fortes honore

10 afficiuntur. tales etiam Homerus inducit: vt Diomedem, & Hectorem.

Ne mihi Pulydamas faciet conuicia primus. & Diomedes:

” Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:

Tydides metuens à me est in castra fugatus.

atque hæc quidem fortitudo illi maximè quæ prius dicta est, assimilatur, propterea quòd ob virtutem existit:

Quinque alia fortitudinis genera subiungit, quæ æquiuocè cum priore fortitudines nominantur: suntq; in specie æquiuocorum quæ ex similitudine dicitur. ita enim nūcupatur, quia verè fortitudini, aliæ magis, aliæ minus similes videntur. Ac primū ciuilem quandã fortitudinẽ ponit. ciues enim pericula sustinent, tū ob opprobria & multas, id est pecunarias, vel flagris irrogatas pœnas, quas Græci ἐπιτίμια vocant, quæ ignauè se gerētibus legibus institutæ sunt: tū ob honorem qui fortibus viris exhibetur. opprobriis enim & insultibus hostiū in quos erant incursum, maximè adducebantur, & Hector & Diomedes apud Homerū ad pericula bellica subeunda, laboresq; tolerandos. Cum enim Hector furente extra portas Achille à parentibus non sine multis lachrymis rogaretur, obsecrareturq;, vt intrà mœnia se cōtineret, neque vellet cæteris omnibus fugatis solus cum Achille cōgressurus egredi: nullo modo facere id passus est: sed, vt Homerus inquit,

Secum magnanimo mœrens sic pectore fatur.

” Hei mihi, si muris metuens, portisq; subibo,

30 Næ mihi Pulydamas faciet conuicia primus:

Qui me, cum primum est in pugnam excitus Achilles,

” Retrò ferre pedem, seruatunq; agmen in urbem

” Ducere Dardanidum infelici hac nocte monebat.

” Sed renui demens rectè parere monenti.

” Id certè melius longè, vtiliusq; fuisset.

” At verò postquàm mea nunc temeraria virtus

” Perdidit Iliacas ingenti strage cateruas:

” Me pudet hos ciues, matresque, nurusque videre

” Amplius, ignauius ne me contemnere possit

” Quilibet irridens: ecce vt nos perdidit omnes

40 Ipse suis frustra confisus viribus Hector.

” Nempe mihi, quàm talia probra audire per urbem

” Longè esset melius campo descendere aperto

” Fortiter in pugnam, velque ipsum occidere Achillem

” Si liceat, vel ab ipso clarè interfici Achille.

” Diomedes etiam Nestori consulenti, vt & ingruentium Troianorum impetum, & iram fulminãtis Iouis contra Græcos euitaret: ita respondet:

Rectè equidem dicis Nelide, sed mea magnus

” Turbat corda dolor, vexatque infamia: nanque

” Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector:

50 Tydides metuens à me est in castra fugatus.

” Dicit ita insultans: sed tunc mihi terra dehiscat.

” ita ciuilis pudore & infamia deterritus, periculis & morti audenter se exponere non veretur.

Ob verecūdiam siquidem, & honesti appetitionem, honoris scilicet, & opprobrii, quod turpe est fugiendi causa.

Auertendum autem hic ab Aristotele verecundiam esse virtutem dici, cum tamen neque in

i.iii.

secundo,

Iliad, 9.

Eustratii in Moralium Arist.

secundo, neque in quarto eius sententia sit, ut eam virtutem appellandam esse censeat. unde vel cōmuniore quodam modo virtutem eam nunc vocat, nō quod sit virtus re vera, sed quod similis virtuti sit affectio, ac laudabilis: vel virtus etiam eatenus dici potest, quatenus honestarum actionum causa est. Simili modo honorem honestam rem esse inquit, seu latius honestatis sumpta significatione, seu quia bonum quoddam est, ac pulchrum. quod ex græco verbo melius intelligi potest: καλόν enim tam honestum quàm bonum & pulchrū significat: seu etiam quia re vera honor quidam reperitur, qui minimè est ab honestate, virtuteque seiunctus: cuiusmodi est ille, * circa quem versatur & magnanimus, & qui inter ambitiosum, inambitiosumque hominem medius consistit: de quo & in secundo & in quarto meminit, ille igitur qui verè fortis est, honestatis causa, quā prescribit recta ratio, omnia aget, etiam si nullum inde honorem se consequuturum sciat. civilis autē, ut honorem adipiscatur. item ille secundum fortitudinem operatur. ut fugiat quod turpe est, id est non facere quæ sunt honesta, licet ob id aliquorū opprobria minimè sit euitaturus: quæ enim natura turpia existimat, ea cauet ac fugit: at civilis turpitudinis quæ extrinsecus aduenit, id est opprobrij vitandi gratia fortiter se gerit.

* ἢν μετέρ
χεται ὅτε
μεγαλοψυ-
χος, καὶ ὁμο-
ταξὺ τῶν
φιλοτίμων, καὶ
τῶ ἀφιλοτί-
μων.

Eodem referre etiam eos quispiam posset, qui ab iis qui principatum obtinent coguntur: peiores tamen in eo sunt, quod nō ob pudorem, sed ob timorem id faciunt: atque ut non quod turpe, sed quod molestum est, fugiant. cogunt enim illi qui potestatem in alios habent: ut Hector:

Si vero pugnam quem detrectare videbo:

Is certe nulla poterit ratione cauere,

Quin auibus, canibusq; obiectus præda uoretur, & qui imperat, & si recesserint, verberant, idem faciunt: nec non qui ante fossas, vel tale quippiam acies instruunt: omnes enim cogunt. Verum non ob necessitatē, sed ob honestatem fortem esse oportet.

Quinetiam sub civilem fortitudinem reducuntur, qui à principatum obtinentibus coguntur, nam hi quoque mandato principis perinde ac legi obtemperant: licet prioribus sint inferiores: quippe qui metu mortis, ac pœnæ, non ex pudore, aut honoris causa fortiter se gerant. Illi etiā ad hanc fortitudinem homines inducunt, qui imperant militibus, ut ulterius progrediantur, si verò retrò cedant, minis territant, verberibusq; afficiunt: ut apud Herodotum Persæ. hoc enim modo eos cum Græcis ad Thermopylas pugnassee memoriæ prodit. Qui item * ante, id est ultra fossas exercitum in aciem ad confligendum producunt, similibusq; locis, quæ reditus & fugæ spem pugnantibus eripiunt: ij quoque occasionem militibus præbent, ut fortes euadant. Id quod Lacedæmonij in ea pugna quā cū Messeniis gesserunt, fecisse memorantur: cuius etiā Tyrtæus meminit

πρὸ τῶν
φραση.

Videtur autem vniuscuiusque etiam rei experientia fortitudo quædam esse: unde etiam Socrates fortitudinem esse scientiam existimabat.

Alterum genus fortitudinis ponit, quod inexperientia constitutum est: ut de maritimis hominibus superius dixit. qui enim maris experientia callēt, intrepidè pericula tēpestatū subeūt. qui aurigandi periti sunt, in domadis equis, curruque moderando metu omni vacant. medici itē nō desperant de eo, qui curabili morbo laborare videtur, fidenter ob rei peritiam se gerunt. in vnoquoque demum studio atque arte illi maximè in periculis confidunt, qui periti maximè fuerint. Unde etiam Socratem, inquit, fortitudinem esse scientiam existimasse, eo quod in Lachete apud Platonem eos qui experti periculosas ac terribiles res sunt, scientes esse earundem putat: fortitudinemque esse inquit rerum periculosarum, & non periculosarum scientiam. in Protagora quoque, quoniam, inquit, scientis est in iis quæ scit, esse confidentissimum, fortis quoque est confidentissimus: atque ita scientem eundem esse cum forti ostendit, non admodum ratiocinatoriè colligens: quasi consequatur scientes & peritos esse confidentes, & confidentes peritos: atque ob id fortitudinem cognitionem esse, ac peritiam quandam. Considerandum tamen, an alij quoque Socratis socij ita dicant de fortitudine.

Ac tales quidem alij aliis in rebus sunt: in bellicis vero milites: quippe cū multæ vanæ res belli esse videantur, quas ipsi maximè exploratas habēt. unde ob id fortes videntur, quia cuiusmodi res illæ sint, alij ignorant. atque ita

hinc homerus in
trejide loqui vli-
ssim in odyss.
dicit.

que ita & subire eas, & nihil pati ex peritia militari maximè possunt. Item & cauere, & percutere, cum armis uti valeant, eaque habeant, quæ & ad faciendum & non patiendum maximè idonea sunt. ut cum aliis quasi inermibus armati, & quasi certandi imperitis athletæ ipsi decertent.

Tales sunt, inquit, alij in aliis rebus: id est periti, ac propterea confidentes, in subeundisq; periculis prompti. in bellicis autem rebus milites: illi videlicet qui assidue stipendia faciunt. hi enim quia sæpe prælia ineunt ac sustinent, ob peritiam esse fortes videntur. quæ autem sint, quæ eos ad pericula bellica sustinenda ita promptes reddant, deinceps commemorat. primum enim vanas res
 10 quæ in bello occurrunt, optimè intelligunt: quæ scilicet quauis formidolosæ ignaris videantur, nihil tamen pertractantibus experientibusque periculi afferunt: atque iccirco vanæ appellantur. extrinsecus enim plurimum terroris præ se ferunt: intus nihil habere inueniuntur. deinde ob peritiam & euitare ictum aduersarij, & petere ipsum, quemadmodum bene pugiles optimè possunt: suntque in armis pertractandis exercitati: præterea armis optimè instructi cum sint, tãquam athletæ ac certandi periti cum rudibus pugnant.

In huiuscemodi enim certaminibus non fortissimi quique pugnacissimi etiam sunt: sed qui robore maximè præditi sunt, corporaq; optima habent. Nam milites timidi tunc efficiuntur, cum vel crescit periculum, vel
 20 copiis & apparatibus destituuntur: primi enim fugiunt. at ciuilis exercitus manet, mortemque oppetit.

Nam in huiuscemodi certaminibus, id est gymniciis, non qui sunt fortissimi, sunt maximè idonei pugnatores, sed qui valent viribus &c. plerique enim ex iis qui militiam exercent, & robusti, & corpore ætate maximè florido esse consueuerunt: vnde efficitur, ut fortes esse videantur, cum tamen nõ honestatis causa, sed peritia freti periculis sese exponere nõ vereantur. arguuntur enim cum vel in præsens periculum inciderint, vel destitutos se copiis, inferioresque aduersariis futuros se viderint: nam primi omnium fugiunt. id quod minimè faciunt, qui ciuili fortitudine præditi sunt: manent enim hi, & mori potius, quàm saluti ita turpiter fugiendo consulere patiuntur. atque
 30 hinc patet ciuilem fortitudinem longe esse meliorem ea quæ ex peritia comparatur.

Id quod in Hermæo contigit: huic enim turpe est fugere: morsque huiuscemodi salutis anteposenda, illi verò initio tanquam superiores periculis sese exponunt: cognita deinde re fugiunt, mortem magis quàm turpitudinem metuentes. sed vir fortis talis minimè est.

Horum vtraque in Hermæo Coronæ Bœotiae vrbi: loco olim contigisse visa sunt: nam cum arcem vrbis per prodicionem captam Onomarchus Phocensis occupasset, Coronæi acceptis à Bœotiis auxiliaribus militibus in cæpestri vrbi loco qui Hermæus appellabatur, cum Onomarchi copiis confligere: oclulisq; portis, ne fugæ aditus cuipiã pateret, fortiter pro patria decertarunt omnesq; ibi interfecti sunt. milites verò statim à principio vbi Charonè ex ducibus suis vnũ
 40 in prælio cecidisse audiverunt, in fugam sunt versi. De hac pugna meminerunt Cephisiodorus in secundo historiarũ libro de sacro bello: & Anaximenes in quarto rerum gestarum à Philippo: & Euphorus quoq; in trigésimo. non igitur ob virtutem milites, sed ob peritiam fortes videntur.

Et iram quoque in fortitudinem referunt. fortes enim videntur esse illi etiã qui iracundè perinde ac feræ contra vulnerantes feruntur: propterea qd fortes iracundi esse cõsueuerunt. ira enim est maximè ad pericula subeũda
 50 † perreçtrix, ac præcipitatrix: vnde etiam Homerus: vires iniicit ira: & animos iramque ciebat: & per nares acris subiit furor: & sanguis ferbuit intus: omnia enim eiusmodi excitationem atq; impetum iræ significant. sed fortes quidem honestatis causa agunt, ira tamen ipsos adiuuat: feræ autem ob dolorem: propterea quòd enim vel percussæ sunt, vel timent incitantur: nam si in syluis vel saltibus suis fuerint, non irruunt.

Tertium genus hic subiungit fortitudinis, quæ per equiuocationem dicitur: quæ est iracundia.
 feræ

† a. Lincitæ
 trix.

Eustratii in Moraliū Arist.

feræ siquidem quæ iracundæ sunt, ferunturq; furiosè contra molestantes, fortes vocari consueverunt. qui enim fortes sunt, sunt plerūq; iracundi, vt Romani, & omnes occidentales nationes: iraq; est, quæ ad pericula subeūda maximè incitat, atq; impellit. est enim maximè perretrix, id est maximè efficit, vt homines audentiores contra pericula ipsa pergant, incitatiq; ac præcipites ferantur. quod græcè *ἰητικώτατον*, id est, quod maximè ad eundem, pergendumq; impellit: vel *κινητικώτατον*, id est quod maximè mouet atq; incitat, dicitur: vtrunq; enim in quibusdam exēplaribus reperitur. vnde Homerus, & sanguis, inquit, ferbuit intus: eò qd ira * feruor sanguinis circa cor esse definitur: & per nares acris subiit furor: id quod de Vlyssè dictum est, in vltimo Vlyssæ libro. nam cum ibi Vlyssè Homerus induxerit in agrum ad Laërtem patrem profectum, cum eoq; simulata hospitis persona colloquentem, dicentemque se Vlyssis amicum, ac quintum iam 10 annum esse, ex quo eum incolumem è patria sua dimiserit: deinde ita subiungit:

Dixerat: ast illi mentem tenebrosa doloris
Oppressit nubes: imò vt suspiria ducens
Corde senex, manibus terram iactaret vtrisque,
Spargeret & canos inhonesto puluere crines.
Talibus at sese genitorem vt vidit Vlysses
Afflictare modis: animo turbatur: ei que
Per nares acris subiit furor. amplius haud se
Continet: at posito peregrini nomine, in illum
Irruit, amplexusque senem, dansque oscula fatur. & in Iliade etiam ita inquit: 20

Aegida per Graias quatiens Tritonia turmas,
Aegida, quæ centum circundatur orbibus aureis,
Errabat: cunctisque animos, iramque ciebat. & multa alia huiusmodi. cum dixerit autem fortes esse iracundos, id postea quodam modo videtur exponere. non enim ob iram agunt fortes viri sicut feræ, sed ob honestatem: irâ verò tanquam adiutrice vtuntur, * quæ impetum in periculis obeundis, & quasi furorem quendam in animos eorum inducit. fortis igitur irâ quidem incitatus fortiter agit: est enim irâ ad agendum admodum efficax: nō tamen vnusquisque qui cum irâ agit, continuo est fortis. sed per æquiocationem ita appellatur. ira etiam in forti viro improprie accipienda est: quippe cum nulla mentis exturbatio sit, sed quædam potius irascibilis partis rationis iussu excitata obtemperatio. non enim similem vim in agendo fortiter, aggrediendisque pericu- 30 lis habemus, cum vel renissio, vel irâ incitato animo accedimus.

Non igitur fortes sunt, quippe quæ dolore & irâ in periculum impulsæ feruntur, nihil mali ac molesti præuidentes. nam eo modo etiam asini essent fortes, cum esuriunt: qui si etiam verberentur, à pabulo minimè recedunt.

Bestiæ verò cum vel timore, vel molestiâ irritatæ, nullâ imminentis periculi animaduersione inuadant, fortes minimè sunt: neque illi omnino, qui ex affectu aliquo atque animi perturbatione periculis audacter exponere non dubitant. nam eo modo asini quoque fortes essent existimandi, cum esuriunt, ac ventris causa verbera toleranter sustinent. At Homerus fortem Aiæcis in prælio 40 tolerantiam, ignauæ huic asinorum patientiæ comparat: licet, vt videtur, velit ea comparatione non magis obstinatam quandam ac pertinacem fortis viri virtutem, quàm ingruentium ac sine vlla intermissione ferientium Troianorum imbecillitatem, defatigationemque exprimere, in hunc modum inquit:

Non aliter, quàm cum à pueris agitatæ asellus
Segnis, cui circa dorsum stimulantia ligna
Franguntur: fugiens tendit vioienter in arua:
Atque illic lætas segetes depascit. at illi
Fustibus haud cessant certatim tundere: verum
Debilis haud multum puerorum proficit ictus.
Huncque nisi saturum depellere gramine possunt. 50
Sic tunc Aiæcem magnum Telamone creatum
Magnanimi Phryges, & simul auxiliaria circum
Agmina constiterant, iaculis quocunque sequentes.
At latus crebris sonitum dabat ictibus vmbro.

Quin etiam adulteri multa ob libidinem audacia perpetrant. non igitur sunt fortes, qui ex dolore, aut irâ in periculum impelluntur.

Simili

* ζέσις.

* ἐν διασπασί-
κωτέρως αὐ-
τὸς ποιῶν
πρὸς τὰς
πράξεις.

pulchri homer
explicatur in
colow ubi Aiæce
asino cōjn Iliad. λ.
rat.

Simili modo etiam adulteri ob cupiditatem multa audacia facta aggrediuntur. neque igitur qui ob cupiditatem, neque qui ob iram pericula sustinent, fortes re vera sunt: sed illi solummodo qui honestatis causa idem faciunt.

Maximè autem naturalis esse hæc videtur, quæ est ex ira: videturque esse fortitudo, ubi electionem, & id cuius causâ faciendum vnumquodque est, assumpserit. & homines etiam cum irascuntur, dolent: lætantur cum vlciscuntur. qui autem ob hæc faciunt quippiam, pugnaces quidem sunt, sed nõ fortes: quippe cum non honestatis causa, neque vt ratio præscribit, sed ob affectum agant: similitudinem tamen quandam habent.

Est tamen, vt inquit, hoc fortitudinis genus, quod per iram existit, maximè naturale. ex omnibus enim his quinque generibus optima est ciuilis, vt superius demonstratum est: hæc autem maximè naturalis: propterea quod ira naturâ hominibus est insita. nam cum irascuntur, dolent, videnturque homines naturali affectu vltionem eorum appetere, à quibus iniuriâ fuerint affecti: idque consequuti lætantur: id quod iræ proprium est. iccirco igitur quia est naturalis hæc affectio, si electionem assumpserit, finemque eum sibi proposuerit, vt honestatis causa agat: in veram fortitudinem euadet. nam cum morales virtutes in affectuum moderatione, mediocritateque, consistant: ira assumptis his, id est electione bona ex assuetudine, & recta ratione ad mediocritatem redigitur, virtusque efficitur. subseruit igitur fortitudini ira: similitudinemque quandam habet cum fortitudine in eo, quod homines irâ incitati contra pericula, etiam ipsi audenter sese inferunt, atque obiectant: videnturque in hoc speciem quandam præ se ferre fortitudinis.

Neque etiam illi qui benè sperant, fortes sunt: nam propterea in periculis confidunt, quia & sæpè & multos vicerunt: similes tamen sunt, eò quod vtrique sunt confidentes. sed fortes ob antedieta confidunt: hi autem quia se superiores esse, nihilque mali vicissim perpessuros existimant: id quod ebrii quoque facere consueuerunt: in bonam enim spem inducuntur: cum verò ipsis talia non contingunt, quæ sperauerant, fugiunt.

Quartum genus fortitudinis quæ per æquiocationem dicitur, eorum est qui benè sperant, eò quod sæpè & multos superarunt: qui sanè etiam ipsi verè fortibus in eo similes sunt, quod pericula cum fiducia adeunt, non secus ac fortes viri, licet non eadem causa vtrisque fiduciam afferat. Hi enim quia superiores se aduersariis putant, nihilque mali passuros se esse sperant, bono sunt animo, audenterque periculis sese obiectant. Vnde etiam similes eos esse, inquit ebriis hominibus. sicut enim illi ex ebrietate læti, beneque sperantes plerunque reddi consueuerunt: ita hi ex bona spe, animique alacritate inebriari quodam modo videntur, ac propterea confidunt. nam si res aliter eueniat, atque ipsi sperarint, statim aufugiunt.

At verò fortis viri erat, ea quæ terribilia homini & sunt & videntur, eâ de causa sustinere, quia id facere honestum: non facere turpe est.

Fortis verò ea quæ non tam sunt quam videntur etiam homini terribilia ideo tolerat, quia honestum ac præclarum ea sustinere: non sustinere turpe existimat. Nam quæ supra hominem sunt, vt terræ motus, diluuiâ, hiatus, sicut superius dictum est, etiam fortis timet.

Ideo esse etiam fortioris videtur in improuisis terroribus intrepidum, imperturbatumque sese præstare, quam in conspicuis: ex habitu enim id magis proficiscitur, minusque ex præparatione. Nam quæ antea palàm fiunt, ex consideratione quispiam eligere ac ratione potest: quæ repente accidunt, non nisi ex habitu.

Cum dixerit, fortis viri esse, ea quæ terribilia homini sunt, non formidare: subdit, fortioris esse iis quæ inopinatè ac repètè eueniunt, non perturbari, ac terreri: propterea quod qui fortis re vera est, ex fortitudinis habitu est eiusmodi: habitus verò ad agendas res promptos paratosque homines reddit: quemadmodum in aliis quoque videre licet. qui enim rhetorices habitum adeptus est, is orare ex tempore etiam potest sine vlla præmeditatione: at si præpararit se, præmeditatusque ad dicendum accedat quispiam, præstare idem poterit, licet nondum habitu præditus sit. pari modo qui

Eustratii in Moraliū Arist.

qui fortitudinis habitu instructus est, facile omnia, licet repentina sint, sustinet: subitoq; agnoscit, quæ agere se ac sufferre oporteat. Sed quærendum videtur, quomodo fortiores hos esse dicat. an quia remitti & intendi fortitudo ipsa possit: ac fortes quidem sint, qui ex præparatione etiam periculosas res sustinent, quas ante præuiderint: fortiores tamen, qui in improuisis ita se gerunt? an non dixit esse, sed videri fortiores? videntur enim fortasse illi esse fortiores, qui ex habitu agunt fortiter: sed re vera tamen soli ipsi fortes sunt.

Fortes etiam videntur esse illi qui ignorant: & sanè non longè absunt à benè sperantibus: in eo tamen sunt peiores, quòd hi nullam habent sui existimationem: illi habèt. vnde etiã aliquandiu manent: hi verò decepti si vel cognouerint aliud quid esse, vel suspicati fuerint, fugiunt. 10

Postremò omnium quintum genus eorum hic enumerat, qui fortes videntur: suntque illi qui ob ignorationem confidunt. cum videlicet cum aliis ac paucioribus quàm sint, se congressuros esse opinantur: expertique non sunt in imminetia pericula, atque ob id ea fidenter subeunt. vnde etiam prouerbium id emanauit.

Dulcis inexperto belli vesana cupido: qui profectò non multum, vt inquit, distant à superioribus, qui bona spe freti erant. nam & hi ex ignoracione in bonã spem inducuntur: & illi ex bona spe nihil mali se passuros opinabantur. deteriores tamen sunt, quia nullam habent sui existimationem & auctoritatem, quod ἀξίωμα inquit: id est, nulla dignitate, atque sui opinione inflati confidunt: vt cognitis omnibus esse dignos se putent, qui non timeant, contemnantque aduersarios. 20 At illi quia sapè benè rem gesserunt ac vicerunt, elato animo sunt, opinioneque fortitudinis spiritus quosdam iam concepere: atque inde fit, vt in periculis aliquandiu persistant. Hi verò ignoracione decepti, statim vbi animaduenterunt & alios esse quàm putarant, & potentiores eos, quibus cum pugnandum est: in fugam sese coniciunt.

Id quod Argiui fecerunt, cum in Laconas quasi essent Sicyonij, incidissent, Quales igitur sint fortes viri, & qui videantur fortes, dictum iam est.

Argiui cum Sicyoniis se rem habituros esse opinati, in Lacedæmonios incidere, inquit, enim in sexto græcanicæ historiæ Xenophon, cum superati ab argiuis fuissent Sicyonij Pasimachum * præfectum Lacedæmoniorum, qui paucos secum equites habebat, sumptis Sicyoniorum scutis suo: armasse, equisque illic ad arbores quasdam alligatis, contra Argiuos processisse: Argiuos vero cum ex scutorum insignibus Sicyonios eos esse existimassent, ac contemnerent, fidenter in pugnam ob ignoracionem iuisse: postea autem vbi experiētia cognouerunt, quo cum hoste sibi esset negocium, confestim in fugam fuisse conuersos. 30

* ὑπαρχο-
slw.

De proprietatibus fortitudinis.

Cap. IX.

Vanis autem circa fiducias & timores versetur fortitudo: non simili modo tamen in vtrisque, sed in timendis rebus magis spectatur. qui enim in his imperturbatus fuerit, sicutque debet, se gesserit: is magis est fortis, quàm qui in illis, quæ fiduciam afferunt. Tolerandis igitur molestis rebus homines. sicut dictum est, fortes dicuntur. vnde etiam molesta res est fortitudo, & meritò laudatur: quippe cum molesta sustinere, quàm à iucundis abstinere, difficilius sit. 40

Circa timores magis versari, inquit, fortitudinem, non quòd sæpius timeat vir fortis, quàm confidat: nam hoc modo non magis circa fiducias versaretur, quàm timores, sicut superius diximus: sed quia in terribilibus esse intrepidum atque imperturbatum, proprium fortis viri est. licet enim vtraque, ad fortem virum spectet, & fiducia & timor: magis tamen impauiditas est, & in pericula fidenter facta perrectio, quæ virum fortem informat atq; exprimit. atq; iccirco molesta quedam res videtur esse fortitudo, quia mala, & dolores patienter sustinet: & meritò laudatur: aliisque nonnullis virtutibus anteposenda est, cum plures in se molestias quàm iucunditates habere videantur. 50

* ὑπὸ τῶν κῶ
κλφ. i. ab his
rebus quæ cir
cunfusa sunt.

Veruntamen fortitudinis finis iucundus quidem esse videri potest. sed obscurari tamen * ab iis quæ circum ipsum accidunt: quemadmodum in gymniciis certaminibus euenit. Pugili enim iucundus sanè finis est, cuius causa

causa agit, coronæ videlicet & honores: verbera verò cum sit carneus, dolorem afferunt: atque omnis demum labor molestus est. quia autē hæc multa sunt, finis ipse cuius causa certamen subiit, parua res cum sit, nullam in se habere iucunditatem videtur.

Finis enim fortitudinis, cuius causa omnia agit vir fortis, & sustinet, suavis quidem est: sed molesta & laboriosa sunt illa, quæ circum ipsum cōtingunt, id est actiones perpeffionesq; innumeræ, per quas ad finem ipsum peruenitur: vulnera inquam & mortes, quorum omnium acerbitate & dolore ita finis suauitas tegi atque * obscurari videtur, vt à plerisque è vulgo hominibus non agnoscat. id quod tamen finis iucunditatis euidentissimum argumentum est: nam si illius appetitione tam aspera ac grauiâ sustinere fortis non veretur, quin iucundus sit, fieri nullo modo potest. non enim horum perpeffio forti viro suavis est: sed quia honestum, sustinere: non sustinere turpe esse existimat. Exemplo autem * pugilum hoc comprobatur: quibus coronatio & honor iucundus finis est propositus: ea verò quibus finis hic cōparatur, iniucunda ac molesta, verbera scilicet & vulnera: quæ cum plura sint & maiora, superare coronarum voluptatem videtur. finis enim hic si tot ac tantis laboribus conferatur, exiguum quid est.

Si igitur circa fortitudinem idem est, mors & vulnera molesta quidem erunt forti viro, & inuito contingent: sustinebuntur tamen, quia id facere honestum: non facere turpe est. Ac quo magis omni virtute ornatus, & fœlicior fuerit, eo magis ob mortem dolebit: quippe cum eiusmodi vir maximè dignus sit, qui viuat: maximisque bonis sciens priuetur: quod dolorem affert. nihilominus tamen fortis erit: & fortassè etiam magis, quia honestatem in bello omnibus his antepōnit.

Ita quoque forti viro vulnera & mortes molesta sunt & laboriosa. necesse enim est, cum sit homo, vt dum pugnat, dum vulneratur, dum interimitur, si ita contingat, molestiâ ac dolore afficiatur. quin etiam inuito hæc omnia ipsi contingunt, quippe cum non propter se pericula ac labores subeat, sed causa honestatis: quantoque est fœlicior, virtutibusque excellentior, tanto maiori ob mortem dolere afficietur: neque id iniuriâ: cum multis ac magnis bonis moriendo tum seipsum, tum patriâ & amicos priuet. Vnde mortes eas quæ nullius honestatis causa subeuntur, vt in mari, in incendio, in terræ motu, aliisque huiusmodi fortunis maximè cauebit.

Non igitur in omnibus virtutibus inest, vt cum iucunditate operemur: nisi quatenus finem ipsum attingimus. Nihil autem fortassè prohibet, quin milites optimi sint illi qui non modo tales, sed etiam minus fortes, & nullo alio bono præditi sunt: hi enim prōpti sunt ad pericula obscunda, vitamque cum paruo lucro cōmutant. Ac de fortitudine quidem hæctenus dictū sit, nam quid ea sit, ex antedictis figurâ quadam cōprehendere nō est difficile.

Quia in secundo superius eum esse fortem dixerat, qui cum sustinet terribilia, vel gaudet, vel certè non dolet: ideo hic huiusce rei causam subiungit. fieri non posse inquit, vt in omnibus virtutibus cum iucunditate operemur. nisi quatenus finem ipsum attingimus. nam liberalitatis, temperantiæ, aliarumque huiusmodi virtutum operatio suauitatem iucunditatemque in se habet: in fortitudine verò omnia quæ ad finem tendunt, laboriosa, ac molesta sunt. quod nisi esset, non cōtingeret, vt labore doloreq; deterriti à rebus honestis agendis desisteremus. Milites autem etiam si non sint fortes, nihil obstat, quin optimi, vtilissimi que sint illis à quibus fuerint conducti: immo tanto sunt meliores, quanto minus fortes, quantoque paucioribus virtutibus præditi fuerint. cum enim nullum bonum habeant, cuius causa vitam habere cariorem debeant: eam negligunt, ac pro paruis stipendiis commutant: * præcipitesque in periculis adeundis, inconsiderati que sunt: vt vel leui de causa vitam profundere non vereantur. fortes enim non nisi magna in occasione, vbi periclitari honestum est, pro patriâ, pro aris ac focis morti sese exponēt. Posuit autem [F O R T A S S E] Aristoteles hic, vt ostendat fieri posse etiam aliquando, vt fortis vir inter milites connumeretur: quando videlicet magna aliqua necessitas, fortunaque vrgeat. Ex his verò omnibus facillè quid sit fortitudo, colligi potest. est enim habitus in mediocritate circa timores & fiducias consistens, qui homines ad pericula & mortes subeundas tolerantes reddit.

De tempe

* ἐπισημο-
τείνου.

* πικτῶν.

* ἐπιφοκί-
δωσι.

Eustratii in Moraliū Arist.

De temperantiā.

Cap. X.

Post hanc autem dicamus de temperantiā: hæ enim irrationalium partium esse virtutes videntur. ac temperantiā quidem mediocritatem esse circa voluptates, à nobis dictū iam est: nam minus, nec simili modo circa dolores versatur. in his etiam intemperantiā existit.

* ἀλόγοι μέρη.

* τοῖς τόποις χωρίζειν.

* ἀδελῶτον. * παιδαγωγῶ γηθέντες.

Cum de fortitudine dixerit, ad tractationem de temperantiā descendit: curque de his prius differat, rationem subiungit: quia hæ scilicet irrationalium animæ partium esse virtutes videntur. atque hoc, inquit, non quod hæ solæ * in affectuosa animæ parte existant: nam ceteræ etiam omnes morales eiusmodi sunt: sed quia hæ solæ philosophis, qui ante ipsum fuere, earum partium virtutes esse videbantur: siquidem Plato fortitudinem irascibilis, temperantiā concupiscibilis esse opinatus est. Quodque hac de causa hoc dicat Aristoteles, ut antiquorum opinionem significet, patere inde potest, quod irrationalium partium eas esse, inquit. id quod ad Platonem referendum videtur, qui animæ has facultates non solum partes appellabat: * verumetiam locis inter se distinctas esse arbitrabatur. De his autem ante alias quoque agit, quia præcipuæ ac principales utraque hæ sunt, magnumque ad vitam humanam momentū afferunt: altera audentem in periculis confidentemque hominem, doloribusque ac terroribus inuictum reddens: altera modestum ac temperatum, voluptatumque illecebris * minimè succumbentem. hi enim duo animi affectus si * moderati ac castigati fuerint, vitæ humanæ constantiam tranquillitatemque afferunt: si incastigati remanserint, turbulentas omnes actiones nostras, bestiarumque in modum effrenatas efficiunt: ut merito & virtutes quæ in his existunt, præstantiores aliis, magisque expetendæ: & vitia deteriora, magisque fugienda habeantur. est igitur temperantiā mediocritas circa voluptates. nam circa dolores eatenus versatur temperans, quatenus absentia voluptatum minimè dolet.

Circa quales verò sit voluptates, definiendum est: animæque ac corporis voluptates distinguendæ: ut ambitiositas, & discēdi cupiditas. vterque enim ex his ea re gaudet, cuius est cupidus: corpusque minimè, sed cogitationē potius affectam habet. atque hi qui in talibus voluptatibus constituti sunt, neque temperantes, neque intemperantes dicuntur. non secus etiam qui in aliis sunt, quæ ad corpus non spectant, qui enim fabularum, narrationumque studiosi sunt, & de quibuslibet rebus colloquendo dies conterunt: * nugaces appellare consueuimus, non intemperantes. neque eos intemperantes dicimus, qui vel pecuniarum, vel amicorum causa dolore afficiuntur.

* ἀδιολέχης

Quemadmodum cum fortitudinem dixisset circa fiducias & timores consistere, circa quales fiducias & timores versaretur, postea declarauit: ita quoque nunc facit, circa quales voluptates mediocritas sit temperantiā, diuisione quadam voluptatum vsus hunc in modum ostendit. Voluptates aliæ sunt corporis, aliæ animæ. animæ illæ sunt, quibus ipsa sola per se anima oblectatur: corporis, quæ sensibus corporis percipiuntur. ut ambitiositas, id est honoris studium, & discēdi cupiditas animæ sunt. vterque enim horum, hoc est tam ambitiosus, quam discēdi cupidus nihil affecto corpore, sed cogitatione potius gaudet. Sed quærendum quo modo hos lætari cogitatione dicat: non enim lætitiā, & voluptas in cogitatione, quæ διάνοια à Græcis dicitur, sed in affectibus obnoxia animæ parte existit. vel igitur cogitationem hic pro anima sumit communiore significatione: vel mentis notiones affectiones appellat. sicut in principio libri de interpretatione facit: dum, inquit, ea quæ sunt in voce, earum quæ sunt in anima affectionum indicia esse: dispositiones enim propriæ, id est διαθέσεις, non affectiones, id est πάθη, mentis ac cogitationis operationes sunt: ut hoc modo intelligendum sit, ut dicamus hos qui his voluptatibus afficiuntur, lætari quidem affectuosa animi parte, nullam tamen in corpore affectionem habere, sicut in corporis voluptatibus fieri consuevit, sed in cogitatione: dum cogitant, scilicet se vel honorem, vel disciplinam fuisse consequutos, aut certè consequuturos. ex hac siquidem cogitationis motione, quam affectionem vocat, voluptas in affectibus obnoxia animæ parte subsequitur. Qui igitur in animæ voluptatibus constituti sunt, neque temperantes, neque intemperantes dicuntur: neque item qui vel ob pecuniarum amissionem, amicicie mortem dolent: vel e contrario ob opum acquisitionem, aut amicorum prosperam fortunam lætantur.

Sed circa corporis voluptates temperantiā solummodo versatur: atque eas

eas non omnes. Qui enim iis gaudent, quæ visu percipiuntur, ut colore, figura, pictura: neque temperantes, neque intemperantes dicuntur: licet esse videantur: & ut oportet, etiam his, & per excessum, & defectum gaudeant. Simili modo in iis quæ ad auditum pertinent. neque enim quispiam vel eos qui supra modum cantibus, aut * fabularum actione oblectantur in-
temperantes: vel eos qui ut oportet, idem faciunt, temperantes appellari: neque item eos qui odoribus gaudent, nisi secundum accidens.

* ἡ ἀποκρίσις

- 10 Cum ostenderit temperantiam circa animæ voluptates minimè versari: nunc eam neq; circa omnes corporis existere ostendit: quod ut clarius pateat, corporis voluptates diuidēde sunt. Corporis igitur voluptatum tot sunt species, quot etiam sensuum, nam aliæ visu, aliæ auditu, olfactu quædam, nonnullæ gustatu, aliæ tactu percipiuntur. non uersatur autem temperantia circa voluptates nec visus, nec auditus, nec olfactus: restat igitur, ut in his tantummodo sit, quæ gustatu & tactu oblectationem afferunt: quas cum brutis habemus communes. nam licet visione rerum iucundarum & sicut oportet, id est mediocriter affici aliquis possit, & vel modum excedere, vel minus quàm deceat oblectari: non tamen vel temperans, vel intemperans, vel stupidus appellari ob id debet. quia tamen quod ut oportet, & cum modo fit, virtutis: quod cum excessu aut defectu, vitiorum esse opus videtur: quænam in videndo virtus, quæ item vitia sint, facile nō est explicare.
- 20 an dicendum non esse virtutes neque vitia hæc, sed habitus quosdam, qui in mediocribus etiam hominibus inesse possint: qui si modum seruent, laudabiles: si minus vituperabiles sint? an moderati hi habitus ad prudentiã: immoderati ac peccantes ad imprudentiam sunt referendi? an potius ad temperantiam? per se enim temperantia, ut progrediendo declarabit, circa eas voluptates uersatur, quæ ad tactum spectant: ex accidenti tamen etiam cæteræ aliorum sensuum ad eam reduci queunt. nam sicut temperantem consequitur, ut in videndi voluptate catenus procedat, quatenus decet, seruetque alias distinctiones quæ in virtutibus & vitiis considerantur: sic & intemperantem ut modum non habeat, sed excedat in omnibus, & stupidum ut in omnibus deficiat, sequi necesse est. tametsi hoc dubitationem quandem habere videatur: nam idem quoque esset dicendum, de iis quæ vel auditu, vel olfactu percipiuntur. circa quas neque temperantiam, neque intemperantiam uersari manifestè hic asserit, cum inquit:
- 30

Nam qui malorum, vel rosarum, vel suffimentorum olfactu delectantur, minimè vocamus intemperantes: sed eos potius qui vnguentorum, aut opsoniorum odore illiciuntur: quippe cum his propterea oblectentur intemperantes, quia per hæc in recordationem concupitarum rerum venire consueuerunt.

- 40 Eos, inquit, non esse appellandos neque temperantes, neque intemperantes, qui malorum vel rosarum similibusque rerum odore oblectantur: sed illos tantum qui vnguentorum vel opsoniorum olfactu gaudent: atque eos quidem propterea, quia ex ea re libidinum suarum recordatione afficiuntur: ex vnguentis meretricum luxuriam: ex opsoniis comedendi suauitatem memoria repetentes. hi enim non ob olfactus iucunditatem his odoribus oblectantur: sed quia ex his & uentorum & epularum eis voluptas offertur, * cui præcipuè dediti sunt. Nam circa alios etiam sensus per accidens oblectari intemperans posset: dum enim vel videt meretricem, aut dapes: vel audit vocem meretricis, aut de epulis colloquentes aliquos: in libidinum suarum cogitationem inducitur, ac gaudet.

* ὅτι ἂν ἐ-
σιπ αὐταῖς
προνυμιέ-
ως ἢ ἀποκρί-
σιν

- 50 Videre enim etiam quoslibet alios licet, cum esuriunt, cibariorum odoribus oblectari. at verò talibus oblectari intemperantis est: ab eo enim concupitæ res eiusmodi sunt. Adde quòd neque cæteris animalibus ex his sensibus voluptas percipitur, nisi ex accidenti: nam neque canes odore leporum, sed comestione gaudent: sensum verò odor præbuit: neq; leo bouis voce, sed esu letatur: ex voce autem propè eum esse cum senserit, ea videtur oblectari. simili modo neque si viderit, aut inuenerit ceruum, vel syluestre capram, voluptate aliqua afficitur, nisi quia cibum inde habebit.

Non

Eustratii in Moraliū Arist.

Non est tamen aut visus, aut auditus voluptas appellanda, nisi is qui vel videndo vel audiendo afficitur, ad nullam rem aliam spectet, quàm ad id quod vel visu vel auditu percipit: hoc est, vel ad colores ipsos & figuras, vel ad voces & modulationes, in illisque acquiescat. idem in olfactu contingit. per se enim odores iucundi sunt, quando ad nihil aliud respicimus, quàm ad ipsam odoris suauitatem, vt, cum floribus olfaciendis oblectamur. At si ad comestionem spectemus, ex accidenti ea iucunditas est. nam alij quoque omnes cum esuriunt, ciborum odore gaudere consueuerunt: cum saturati sunt, non amplius oblectantur. vt patere inde liquido possit non per se, sed ex accidenti hanc in odoribus inesse iucunditatem. Ex his autem sensibus, id est, visu, auditu, & olfactu, neque à cæteris animalibus vllam percipi voluptatem, inquit, nisi ex accidenti. non enim tale leporum odore gaudent canes, vt florum homines: neq; leo vel voce bouis ita oblectatur, vt homo cantilenis: vel inuēti cerui aut bouis voluptate ea afficitur, qua homo dum colorum, formarumq; concinnitatem contemplatur: sed his omnibus sensibus eatenus bestia iucunditatem percipiunt, quatenus vel ciborum, vel venereorum recordatione incitantur.

Circa eiusmodi igitur voluptates temperantia & intemperantia versatur: quæ cæteris quoque animalibus communes sunt: seruilesque ob id ac ferinæ habentur. hæ autem sunt & tactus & gustatus.

Euidenter admodum hic intemperantium voluptates carpit ac vituperat: quippe qui iis tantum oblectationibus studeant ac dediti sint, quas cum reliquis animalibus habemus communes: quæ scilicet gustatu & tactu percipiuntur: quæque ob id vilium mancipiorum, ac bestiarum potius quàm ratione vtentium hominum esse videantur.

** χυλῶν.* Sed gustatu parum vel nihil vti videntur: quippe cum gustatus indicium * saporū sit, id quod faciunt ij qui vel vina explorant, vel opsonia condiunt. at nō admodum his oblectantur, vel non quatenus intemperates, sed fruitione ipsa, quæ tota per tactū efficitur in cibis, in potibus, & iis quæ venerea nuncupantur. vnde gulæ deditus quidam Philoxenus Eryxius guttur sibi longius gruis collo dari optabat: vtpote qui tactu oblectaretur. tactus autē sensuum est maximè communis, circa quem intemperantia versatur.

Quod, inquit, hic gustatu parum vel nihil vti, id vel de solis intemperantibus, vel de temperantibus etiam intelligendum: vt dicamus moderate temperates, immoderate intemperantes saporibus oblectari. melius tamen est, vt de intemperantibus solis dictum accipiamus: vt ex his quæ sequuntur, conicere possumus. intemperantes enim non admodum gustu vti videntur, eo quod parua is afficere voluptate cōsuevit: quippe cum munus eius sit saporis tenuis alicuius particulæ exploratione iudicare. id quod faciunt illi, qui habitum quasi quendam contraxere, vt vinum astringentis sit, an dulce, validum, an imbecillum, ac demū eius omnes diuersitates leuiter summa lingua tentando dignoscere valeant: quiq; in epulis condiendis versantur, easque sapiantne an fatuæ sint, simili quadam gustatione pertentant. quæ iudicia sanè non curare admodum videtur intemperans: sed fruitionem ipsam consecatur, quæ tactu percipitur. quærere enim diutius assidua tactione suauitate repleti gaudentis est nō gustatu, & iudicio, sed repletionem. Vnde Philoxenus quo diutius esculentorum, potulentorumq; iucunditatem sentiret, tactuq; oblectaretur, perinde longam sibi esse * gulam, ac gruis collum optabat. tactu enim magis quàm gustu ciborum potionumq; voluptas sentitur: atque ita fit, vt omnes intemperantium voluptates in tactu consistant, tam ciborum & potuum quàm eorum quoq; quæ venerea nuncupantur. ita, inquit, philosophica vsus modestia, vt cognoscamus, scilicet, nō ipsum venereis nomen hoc imponere, sed ab antiquioribus imposito vti. Cum dixerit autem maximè sensuum omnium communem esse tactum, quippe qui primus omnium animalibus innascatur, vt in libris de anima demonstratum est: postea subiungit:

Et merito esse vituperabilis videri propterea debet: quia nobis inest, non quatenus homines, sed quatenus sumus animalia. Talibus igitur oblectari, & acquiescere ferinum est.

Sed hoc dubitationem quandam habet. intemperantia enim, ac demum omne vitium propriū esse hominis videtur: nam nullum aliud animal intemperans dici, nisi per traslationem potest: quare intemperantes non quatenus animalia, sed quatenus homines, esse videremur. Sed ita quod inquit hic Aristoteles, est intelligendum. vituperabilis intemperantia est, propterea quod non quatenus

quatenus sumus homines, sed quatenus animalia voluptatibus iis oblectamur, quæ ipsam efficiunt. intemperatiæ enim effectrices voluptates sunt, quæ per tactum percipiuntur: hæc autem communes cum brutis nobis sunt. talibus igitur oblectari, & acquiescere ferinum est.

Nam voluptates quæ maximè liberales per tactum efficiuntur, exceptæ ab his sunt: vt illæ sunt, quæ in gymnasiis per frictionem calefactionemque fieri consueverunt. non enim circa totum corpus, sed circa partes quasdam intemperantis tactus versatur.

Posteaquæ autem temperantiam & intemperantiam nõ versari circa voluptates animæ ostendit, sed circa eas quæ ad corpus spectant, atq; has non omnes, sed circa gustum & tactum solummodo, atq; ex iis circa tactum præcipue: postremo vt exactius rem explicet, neq; circa omnes tactus voluptates versari has declarat. in voluptatibus enim athletarum in ludis quæ ex frictione corporis, vnctioneque, & calefactione efficiuntur, nulla est neq; temperantia, neq; intemperantia. non enim ex tactu totius corporis intemperantium voluptas existit, sed quarundam solum modo partium: gulæ scilicet, & pudendorum: in quibus partibus omnis * ingluuius ac * libidinis luxuria inest.

* λιγυρία.
* λαγνεία.

Diuersas cupiditatum species esse.

Cap. XI.

AT verò cupiditatum aliæ communes videntur esse, aliæ propriæ, atq; apposititiæ. vt alimenti cupiditas naturalis est: siccum enim vel humidum alimentum, vel etiam vtrunq; cum indigēt, omnes cupiunt: quin etiam appetit & iuuenis. vt inquit Homerus, florensque cubile: tale verò ac tale, vel eadem non omnes. iccirco nostrum esse id videtur.

Cum velit deinceps Aristoteles intemperantium differentias manifestare, cupiditatum hic prius diuisionem quandam ponit, quas consequuntur voluptates. totidem enim voluptatum genera sunt, quot cupiditatum. si autem voluptates manifestæ erunt, intemperantiæ genera manifesta quoque sint, necesse est: quippe cum alia circa aliam voluptatem intemperatiæ versetur. Epicurus quidem, eiusque sectatores cupiditates ita diuidere consueverunt: vt alias ex ipsis esse necessarias dicant: alias naturales & non necessarias: alias neq; necessarias neque naturales, sed quæ ex vana quadam opinione exoriantur. Alimenti & vestitus cupiditas necessaria est: venereorum naturalis, sed non necessaria: talium verò ciborum, taliumque vestium, ac talium venereorum, neque naturalis, neq; necessaria. At Aristoteles breuius ac clarius bipartita diuisione vsus omnia hæc tamen nihilo minus complectitur. diuidit enim eas in communes, & proprias atque apposititias: communes appellans naturales omnes tam necessarias, quam non necessarias: cum eorum quibus indigent homines, repletionem appetunt, sicci videlicet, atque humidi alimenti: vel concubitus, qui iuuenili ac florido corpore sunt. proprias verò eas, quæ ex prauis moribus, vanaque opinione præter naturam existunt: quas apposititias etiam vocat iccirco, quia nõ ab ipsa natura eas inuitas habemus, sed extrinsecus appositas, adiunctasque acquisiuimus. Hæc autem diuisio fieri etiam in hunc modum potest: voluptates aliæ sunt naturales: aliæ propriæ: propriæ autem aliæ ex naturalibus deprauiatis extitere: aliæ præter naturam penitus sunt.

Habet tamen & aliquid naturale: quippe cum alia aliis iucunda sint, & omnibus suauiora quædam sint cæteris quibuslibet. In naturalibus igitur cupiditatibus pauci: atque hi in vno, id est, nimio peccant. qui enim comedit vel vilia quælibet, aut bibit, quoad supra modum repleatur: is multitudine naturalis cupiditatis terminos excedit: naturalis enim cupiditas indigentia repletio est: atque iccirco huiusmodi homines ventrifurentes appellantur: propterea quòd vltra quàm deceat, ventri replendo student. ac tales quidem euadunt ij qui seruili admodum ingenio præditi sunt.

Naturale propriè est, cum quis alimento indigens repletionem absolutè appetit: in quo, vt inquit, vno modo peccatur: cum supra modum repleri cupiunt nonnulli, non lautis quidem atq; opiparis dapibus, * sed interdum vilissimis quibusque: qui sanè pauci sunt, illiberali admodum ac seruili natura præditi, quos Græci γαστριμάργους, id est, ventrifurētes vocant, eò quod furiosè ventri replendo vacāt: heluones, scilicet quidam ab heluēdis omnibus cuiuscūque generis cibariis: quādoque etiam

* τῆς τυχεύσεως τρυφῆς.

k.j. γαστρίως

Eustratii in Moraliū Arist.

γαστρίαι, & γαστρίαις nominant, eo quod nihil aliud student, quam ut ventrem curent ac repleat. At ex propriis voluptatibus alia sunt ex naturalibus ut diximus, deprauatis, quae non peccant in nimia repletionē, ac multitudine, sed in auidā ac vehementi cupiditate: cum non quaelibet sed talia, ac talia concupiscimus: id quod sanē nostrum iam est: à nostrāq; prauitate introductū. Illi enim simpliciter repletionē nullo epularū habito delectu appetunt: lautāne & delicatā, aut viles coenae apponantur, modo adsit copia, nihil prorsus curantes: hi opiparis sumptuosiq; obsoniis ac potibus tantūmodo student, eisq; toti dediti sunt. quod propriū ac suū cuiusq; est: quippe cum in vniuersi cuiusq; potestate fuerit, his vel illis assuescere, atq; ex assuetudine prauae voluptatis habitum contrahere. nescio quid tamen, inquit, in his naturale etiam est: nam cum alij aliis oblectentur, & petularia ferē quaedā habeat vnusquisq; quibus afficiatur: verbi causa, ut ad saporē alij dulces, alij austeros propensi sint: nonnullos acris, quosdam amara delectent: hoc à natura esse nemo est qui dubitet, ut verō adeo vehementer erga vnumquodq; horum affecti simus, id iam à nobis est, atque addititium. Ad quod spectans Aristoteles fortasse in vno tantum peccare heluones dixit, quasi hęc quoque cupiditates inter naturales reponendae sint: vel quia ut diximus, illi in copia tantum: hi & in copia, & in appetitus vehementia videntur peccare. Intelligendae tamen sunt cupiditates quaedam, quae licet naturales sint, quia tamen quadamtenus naturae terminos transgrediuntur, propriae atque appositivae euadant. ut ipse procedendo manifestius declarat.

Circa verō proprias cupiditates multi, ac multis modis peccant. nam cū talis cuiusdam rei studiosi homines dicantur, quia oblectantur vel quibus non oportet, vel magis quāni plerique faciant, vel non ut oportet, vel non quo oportet: in omnibus sanē intemperantes excedunt: quippe qui & gaudent nonnullis quibus non oportet, quae odio profectō digna sunt. & si aliquibus gaudendum est, magis quāni oportet, quāmq; pleriq; gaudeant, id facere consueuerunt. atque excessum quidem circa voluptates intemperantiam esse ac vituperabilem perspicuum est.

Hic duas species ponere voluptatum videtur: alteram eorum qui illis oblectantur quibus nō oportet: quae praeter naturam penitus est: neq; sine honoris praefatione nominari debet: alterā eorum qui magis quāni oportet, aut pleriq; alij faciant, naturali re aliqua gaudent, quae vtraq; propriae sunt cupiditates ac voluptates: circa quas multos ac multis modis peccare, inquit. Cū enim qui immoderato affectu aliquid prosequuntur, ex eoq; φιλοτοιαῖοι, id est, talicolae denominantur, hoc est talis cuiusdam rei cultores, atq; amatores: ut coturnicolae, equicolae, vinicolae, qui coturnicibus, equis, vinis nimium studium adhibent, & caeteri eiusmodi: cum hi omnes, inquam, variis modis peccare queant: fit, ut intemperantes variis modis existant. vel enim oblectantur quibus non oportet, ut marium concubitu, atq; ex eo puericolae nuncupantur: inter hos * obscenorum patratores etiā sunt: quae res ut ipse etiam, inquit, odio digna ac detestanda merito est. vel magis quāni pleriq; alij gaudēt aliquibus, ut vinicolae, atq; ebrioli, necnō muliericolae. peccare autē aliquis posset gaudento nō ut oportet, si verbi causa, nimio amore filios suos prosequens discere quippiā non permitteret, veritus ne molestiā aliquā afficerentur: idem etiā nō quo oportet, oblectari diceretur.

Circa autem dolores non quemadmodum in fortitudine, ita hīc sustinendo temperans, non sustinendo intemperans dicitur: sed intemperans vnusquisq; est, dum propterea quod iucunda non cōsequitur, magis quāni oportet, dolet: doloremque ipsi affert voluptas: temperans, dum absentia, abstinentiaq; voluptatis nullo dolore afficitur. Intemperans igitur iucunda omnia appetit, vel ea quae maximē iucunditatem afferunt, diciturque à cupiditate adeo, ut ea omnibus aliis anteponat: atque ita fit, ut doleat, dum & voto frustratur, & cupit: quippe cum non sine dolore cupiditas sit. dolere autem ob voluptatem absurdum videtur.

Fortitudo & ignauia circa dolores versari dicebatur, quia in tolerandis doloribus periculisq; obcundis fortis, in non sustinendis ignauus agnoscebatur: in temperantia verō & in intemperantia non eadem ratio est. non enim simili modo temperans & intemperans circa dolores versantur, ut fortis & ignauus, fortis enim non in absentia, sed praesentia rerum terribilium non dolet,

ignauus

* ἀπέντο-
παισι.

ignauus dolet: temperans autem propterea dicitur, quia absentia voluptatum non dolet, intemperans quia dolet: dum & voto frustratur, & cupit. cupiditas enim omnis cum dolore est. intemperans enim voluptates adeo vehementer cupit, ut reliquis omnibus eas anteponat, hoc est parentibus, patriæ, honestati, legibus, ac cæteris eiusmodi: voluptasque hæc ipsi effectrix doloris est: ut absurda, admirationeque digna eius affectio esse videatur, quod ob voluptates doleat. absurda tamen minimè est: non enim dum fruitur voluptatibus dolet, sed dum eas cupit, seq; eis carere ægrè patitur. Simul ostendit intemperantium vitam molestis ac doloribus esse plenam, licet in voluptatibus tota versari videatur: nam si dum cupiunt, molestia ac dolore afficiuntur: nunquam autem non cupiunt: restat, ut semper in molestis ac doloribus constituti sint: ac dum nimio studio voluptatem affectant, in contrario voluptatis, id est, dolore plerunque vitam traducant.

10 At qui deficient circa voluptates, minusque quam oporteat, illis oblectentur, non ferè inueniuntur: talis enim stupiditas humana non est. nam cætera animalia cum delectum ciborum habeant, aliis oblectantur, aliis minimè. si verò quispiam sit, cui nihil sit iucundum, nullaque inter hunc & illum cibum differentia sit: is sanè procul esse ab hominis natura videtur. Quo-
20 circa quia eiusmodi homines non admodum esse consueuerunt, effectum est, ut ne nomen quidem vllum consequuti sint.

Qui verò circa voluptates deficient, non prorsus existunt: non enim neque hominis est, neque alterius cuiuspiam animalis hæc sensuum stupiditas. nam cætera quoque animalia iucundum & molestum in cibis discernere consueuerunt: ut nullum habere voluptatis sensum potius inanimatorum, quam animalium sit. Vnde quia non admodum eiusmodi homines inueniuntur, neque vitij ipsius nomen inuenitur. appellat tamen ipsos Aristoteles interdum ἀνοσθητους, hoc est, insensibiles quosdam, ac stupidos: qui sensu, scilicet voluptatum nullo præditi sunt.

Temperans autem circa hæc mediocriter se habet: nam neque iis oblectatur, quibus intemperans maximè consuevit, sed potius * ægrè afficitur: * δυσχερᾶς
vd.
30 neque omnino iis gaudet quibus non oportet: neque vlla aliqua huiusmodi re vehementer oblectatur. neque si absit, dolet: neque cupit nisi mediocriter: neque magis quam decet, quapiam re, neque quando non decet, afficitur: neque demum tale aliquid appetit: sed ea tantummodo iucunda, quæ vel ad sanitatem, vel ad bonam habitudinem faciunt.

At verò temperans mediocritatem in omnibus seruat, neque enim iis oblectatur, quibus intemperans: ille siquidem voluptatum excessibus gaudet: hic iis eisdem molestatur, atque ægrè afficitur. tantumque abest temperans, ut iis quibus non oportet, voluptatem capiat, ut immoderationes omnes intra etiam naturæ terminos fugiat: quæ verò præter naturam sunt, prorsus abhorreat, ac ne audire quidem patiatur: neque quippiam appetat, nisi quod & necessarium est, & vel ad sanitatem, vel ad bonum corporis habitum facit.

40 Atque ea quidem mediocriter, & sicut decet. & cætera etiam quæ his impedimento non sint, † vel præter honestatem, vel supra facultates. nam † aliàs legebat
qui ita facit, magis tales voluptates amat, quam par sit. At temperans non tur uel quantum
ad honestatē
spectat, uel
facultates.
eiusmodi est, sed sicut recta ratio præscribit.

Atque ita moderatè omnia appetit temperans, ut nihil admittat, quod vel præter honestatem, vel supra facultates, opum suarum videlicet, sit: nam etiam hoc temperantis esse proprium videtur, ut in fruendis voluptatibus facultates suas minimè excedat. Duplex autem lectio hic est: altera si legamus [præter honestatem, & supra facultates] id est [πὰρ τὸ καλόν, ἢ ὑπὲρ τὴν οὐσίαν] ut dictum est: altera si [quantum ad honestatem, vel facultates spectat] id est, πρὸς τὸ καλόν, ἢ πρὸς τὴν οὐσίαν] sed utrarumque idem sensus est. nam sit quoque intelligemus, temperantem voluptates etiã quædam alias admittere, quæ sanitatem & bonam habitudinem non impediunt, quantum ad honestatē & facultates spectat, id est modo intra honestatis & facultatum suarum terminos contineantur.

De temperantiae extremis.

Cap. XII.

Intemperantia verò ei quod sponte fit magis similis, quam ignauia videtur: quippe cum hæc ex voluptate, illa ex dolore existat: ex quibus altera
kij. eligenda

Eustratii in Moraliū Arist.

eligenda: alter fugiendus est. Ac dolor quidem exturbat & corrumpit naturam eius, qui eo afficitur: voluptas autem nihil tale facit.

Comparat hic Aristoteles inter se ignauiam & intemperantiam: ostenditque intemperantiam longè esse deteriore, magisq; vituperandam: eò quòd magis spontè cõparari, quàm ignauia posse videatur. voluptatem enim spontè eligimus: intemperantia verò si earum voluptatum electione consistit, quæ honestatè excedunt. nemini igitur dubium est, quin spontè intemperans vnusquisq; efficiatur. at cum dolorem nemo nisi inuitus suscipere videatur, dolorq; sit qui ignauiam efficiat: ignauia quoque contingere non nisi inuito videbitur. dolor siquidem è natura propria hominem exturbat, animũq; eius consternat, ac quodam modo corrumpit: voluptas verò non ita: licet enim à voluptate nõnulli deiici aliquatenus de mente videantur, non adeò tamen exturbantur, vt è naturali statu excedant: id quod in dolore & timore contingit. 10

Magisq; spontanea est: atq; iccirco maiori opprobrio prosequenda. Nã & assuescere his rebus cū plures in vita hominũ eiusmodi sint, facilius est: & assuetudo ipsa periculo vacat. in formidolosis aut̃ rebus contrarium est.

Cum igitur intemperantia magis spontè nostra acquiratur, iccirco maiori opprobrio digna merito est: licet enim cætera omnia vitia spõtanea sint, hoc tamen magis in intemperantia conspicitur, vt spontè esse videatur: quippe cum facilius sit, vt voluptatibus superandis assuescamus, cum in vita innumerabiles hinc inde offerantur: atq; id sine vllò periculorum discrimine facere possimus. Colligi autem argumētationes in hunc modum queunt: voluptas eligenda est, dolor fugiendus: at spontaneum magis est, quod est eligendum, quàm quod fugiendum: est igitur voluptas, & quæ ex ea prouenit intemperantia, magis spontanea, quàm dolor atq; ignauia. dolor præterea è natura & mente hominẽ exturbat: voluptas nõ ita: magis igitur est dolor violentus, quàm voluptas: quæ autem immistam habent violentiam, minus spontanea sunt: quàm ea quibus nulla inest violentia: ignauia igitur inuito homini magis, quàm intemperantia contingit. Accedit, quòd si vituperiis & opprobriis ea tantũ quæ sponte nostra sunt, prosequi cõsueuimus, ea quæ maiori opprobrio digna sunt, magis etiam spontanea sunt necesse est: maiori opprobrio autem digna est intemperantia, quàm ignauia: nam sæpenumero incidit, vt ignauis ac timidis etiam misereamur: magis spontanea igitur intemperantia est. Quinetiã ea quæ in nostra magis sunt potestate, magis spõtanea sunt: ea autè magis in nostra sunt potestate, quibus assuescere facilius possumus: at circa voluptates assuescere quilibet potest, cum multæ iucundæ res in vita contingant, assidueque suppetant, vt carere eis minimè valeamus: formidolosa enim non ita multa, nec semper occurrunt: intemperantia igitur magis spontanea est. Illis item assuescimus facilius, quæ vacant periculis, quàm illis quæ nõ sine periculis exerceri possunt in iucundis autè rebus tuta est, & sine periculo assuetudo, in tristibus & molestis periculosa: voluptatibus igitur facilius possumus assuescere. Quòd si ita est, efficietur, vt voluptas & intemperantia magis spontanea, q̃ dolor & ignauia esse concedatur. 30

Ignauia etiã non simili modo vt particularia esse spõtanea videri posset: ipsa enim doloris est expers: res autè particulares dolore adeò exturbat, vt & arma abiicere, & cætera indecorè gerere homines non vereantur: atq; iccirco esse etiã violentæ videntur. At intemperanti econtrariò euenit. particularia enim, quippe cum ea cõcupiscat, atq; appetat, spontanea sunt: totum autem atq; vniuersum minus. nemo enim est, qui intemperans esse cupiat. 40

Posteaq; intemperantiã magis esse spontaneam ostendit, quàm ignauia: aliam diuersitatem eius subiungit: nec simili modo esse spontaneã ignauiam sicut intemperantiã declarat, quantũ ad particularia & actiones ipsas spectat. Habitus enim ipse ignauia ac timiditatis dolore vacat: nullo siquidè dolore afficitur, qui eo præditus est: atq; iccirco esse spõtaneus videtur. particulares autè res circa quas operatio ipsius versatur, terribiles adeò sunt ac molestæ, vt hominẽ de mente exturbet, atq; abiicere arma, aliaq; indecorè agere cõpellant: ac propterea nõ spontaneæ sunt, sed inuitæ, ac violētæ. inuitus enim facit, qui perterritus nulla decori habita ratione & fugit, & arma abiicit. In intemperante autè contrariũ reperitur. particulares enim actiones iucundæ ac spõtaneæ: quippe cum ex cupiditate & appetitione existat: totũ verò ipsũ, id est, ipse intemperantiæ habitus minus spontaneus est: est enim molestus. nam qui cum habet, ob infamem ac vituperabilem vitã dolent, molestiaq; afficiuntur. vnde, inquit, [nemo enim est qui intemperans esse cupiat] vt ex hoc nullã inesse in

in habitu iucunditatē pateat. Sed nullus eodē modo est, qui esse ignauus ac timidus cupiat. Verū Aristoteles hic ita dixit, comparando habitum ad res particulares, in quibus actiones consistunt. cum enim in intemperantia res particulares spontaneas magis propterea esse demonstrasset, quia cupienti atque appetenti homini contingerent: non esse eodem modo spontaneū habitum ipsum intemperantiæ, inquit, quia intemperantiam nemo est qui cupiat, sicut res ipsas quibus intemperantes homines euadunt. Idem econtrariō dici de ignauia ac timiditate etiam potest: neminem inquam esse qui ex ignauia ac timiditatis habitu dolorem percipiat, quē admodum ex rebus formidolosis, atque actionibus: atque iccirco non simili modo sicut res ipsas, habitum quoque esse inuoluntarium ac violentum.

10 Nomen autem ipsum intemperantiæ seu * incastigationis de puerilibus * ἀκολασίας peccatis dicere cōsueuimus. vtrū verò ab vtro dicatur, nihil ad præsens negotiū pertinet: posterius enim à priore dictū esse satis constat: ac non male videtur fuisse translātū. nam quod turpia appetit, incrementumq; magnum accipit, castigandū est ac tēperandum: huiusmodi autem maximè est & cupiditas & puer: quippe cū & ex cupiditate viuant pueri, & maximè in ipsis voluptatis vigeat appetitio. Si igitur non obediens, neq; imperanti subditum id fuerit, longē lateque efferetur: insatiabilis siquidem rerum iucundarum appetitio est, & stulto vndecunque occurrit. cupiditatis præterea operatio quod cognatum sibi est, auget: & si magnæ vehementesque fuerint cupiditates, rationem extrudūt. Quapropter mediocres eas esse oportet, ac paucas, rationique minimè aduersantes. Atque id quod tale est, obediens, ac castigatum temperatumque appellamus.

Postremò de nomine intemperantis considerat, quem Græci ἀκόλαστον vocant, quasi incastigatum dixeris. κόλασις enim non est propriè vltio & vindicta, sed punitio quædam, id est, castigatio ac cohibitio quædam appetitionis. Inquit igitur nomē hoc de puerilibus etiā peccatis dici solere. pueri enim incastigati seu intemperantes dicuntur, qui pædagogis suis minimè obtemperantes multa puerilia peccata cōmittunt. Vtrum autem nomen hoc à pueris ad intemperantes, an econtrariō ab intemperantibus ad pueros deductū sit: nihil ad præsentem disputationē referre, inquit, modo satis cōstet, quod posterius est, à priore fuisse nominatū. possumus autem dicere vel à puero incastigato & intemperante ad virū translātam fuisse nominationem: eò q̄ puer prior viro est: vel à viro ad puerum: quippe cum prius id absolutè ac simpliciter dicatur, quod est perfectius: perfectior autem vir puero sit. Castigatione igitur indigent, & pueri & cupiditas. Hæc enim cum sæpenumero turpia appetat, nisi cohibeatur ac castigetur, magnum incrementum accipit: pueri autem cum ex cupiditate viuant, magnum etiam ipsi in vtranq; partem momentum habent, & ad improbitatem si castigentur ac temperentur: & ad vitium, si incastigati permanerint.

40 Quemadmodum enim puerum ex pædagogi præscripto viuere oportet: ita concupiscibilem animæ facultatem rationis imperio obtemperare: atque ideo temperantis cupiditas cum ratione consentiat, necesse est: quippe cum vtrisque propositus scopus honestas sit. nam & temperans cupit quæ oportet, & quando oportet: & ratio quoque ita præscribit. Atq; hæc de temperantia dicta à nobis sint.

50 Quocirca oportet cupiditatem atq; appetitionē in pueris quidem pædagogis ac magistris: in viris rationi esse obtemperantem ac subditam. in hoc enim puerorum & virorum intemperantia similis est, quòd vtrique imperanti inobedientem habent cupiditatem: quam obedientem esse oportet, ac moderatam: alioqui adeò interdum profusa effertur, vt in viris rationem extrudat, hoc est obruat, atq; inutilem reddat. castigatum autem id esse dicitur ac temperatum, cum & puer secundum pædagogi præceptum, & vir secundum rationis imperium vitam traducit. Temperantis verò cupiditas rationi concors, consentiensq; est: neq; dominio rationis subiugata ducitur, vt in incontinente: sed ita castigata est atq; erudita, vt nihil nisi quod oportet, & quemadmodum oportet, cæterisq; circumstantiis seruatis cupiat: id quod etiam ratio ipsa præcipit ac præscribit.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM
LIBER QVARTVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI
EXPLANATIONE, QVAE ETIAM IPSA
in incertum auctorem à nonnullis refertur.

10

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

De liberalitate & eius extremis.

Cap. I.

Vnc dicamus de liberalitate: circa pecunias autē esse mediocritas videtur. liberalis enim non in bellicis rebus, neque in iis in quibus temperans, neque item in iudiciis, sed in datione, acceptioneque pecuniarum, ac magis in datione laudem meretur. pecunias autem omnia ea dicimus, quorum æstimationem numus metitur.

De liberalitate hic Aristoteles acturus prius explicat, circa quæ hæc virtus versetur: ac simul modum quendam ac viam nobis tradit, qua circa quæ reliquæ etiam virtutes mediocritates sint, inuenire facile possimus. in quibus enim vnaquæq; virtus laudatur, in iis ipsius operatio est: neque enim in aliis suas operationes exercet, quàm in iis vnde laudem promeretur. in quibus autem exercet operationem, circa eadem vnaquæq; mediocritas dicitur. verbi causa, temperantia in voluptatibus corporis fruendis, circa quas omnis eius operatio est, laudem consequitur: atque iccirco circa easdem voluptates mediocritas est. Idem simili modo in ceteris virtutibus videre licet. Cum igitur liberalitas, neque in formidolosis & bellicis rebus, vt fortitudo: neque in voluptuosis, vt temperantia: neque in iudiciis, vt iustitia: sed in dandis accipiendisq; pecuniis laudetur: circa eadem eam esse mediocritatem constat. Pecuniarum autem nomine quæ græcè * *χρηματα* dicuntur, omnia ea continentur, quæ in numi mensuram cadunt: vt ædes, mancipia, suppellectilia, vasa, pecudes, & cætera id genus. quanti enim quicque horum æstimandum sit, pecuniis metimur. Cõmuniori tamen significato *χρηματα* omnes res appellantur: vnde etiam *χρηματισειν* verbum deducitur, quod idem est, quod agere, administrare, ac negociari. qua in significatione non solum ea quæ commemoravi, quæ in peculij rationem veniunt, verum etiam virtutes, amicitia, parætes, patria, & reliqua eiusdem modi *χρηματα* possunt appellari: at priore illo modo nõ possunt: quippe cum nemo queat statuere, quot numis horum æstimatio metienda sit. Verùm hæc pecuniarum definitio non satis accurate videtur fuisse assignata: nam numus ipse, & argentum numo minimè æstimatur. integra igitur fortassè atque absoluta pecuniæ definitio esse talis debet. Pecunia omne, id est, vel quod est numus, vel cuius æstimationem numus metitur. tametsi pecunia de solo etiam numo accipiatur, quod est eius maximè proprium significatum: vt cum dicimus, pecunias aliquæ, hoc est *χρηματα* scènore accepisse: aut expendisse, aut eiusmodi quippiam.

Prodigalitas autem & illiberalitas excessus & defectus circa pecunias sunt. atque illiberalitatē quidem illis semper attribuimus, qui magis quàm decet, pecuniis student: at prodigalitatē complicantes aliis interdum adiungimus: nam & incontinentes, & eos qui in intemperantiam opes consumunt, prodigos vocare consueuimus. iccirco huiusmodi homines esse improbissimi videntur, propterea quòd multa simul vitia habeat: non tamen propriè ita appellantur. Debet enim prodigus esse is qui vno tantum vitio sit præditus, vt scilicet fortunas suas consumat. * prodigus enim est, qui

* Quid sit
χρημα.

*χρηματα
dupl. h. ter capi*

pecuniæ definitio.

* *ἀσωτος.*

qui per se ipse perditur. nam esse sui ipsius perditio videtur etiam bonorū
 } * dissipatio : vtpote cum ea sint , ex quibus vitam traducamus . Atque ad
 } hunc modum sanè prodigalitatē accipimus. * φθορά.

Illiberalitatem & prodigalitatē defectus & excessus circa pecunias esse, inquit, rectè utraq;
 & excessus & defectus communiter appellans : propterea quòd utraq; esse & excessus & defe- Hæc non sunt
in exemplari
græco.
 ctus possunt . prodigalitas enim dando excedit , deficit accipiēdo : illiberalitas verò seu avaritia
 contrà in dandis pecuniis parca ac deficiens, in accipiēdis nimia est . Sed licet excessus & defe-
 ctus utrisque conueniat, plerunq; tamen prodigalitatē excessum, avaritiā defectum propterea
 10 vocat: quia cum liberalitatis vis in moderata datione magis conspiciatur, in ea excedit prodigus,
 avarus deficit: vt ad præcipuas liberalis operationes spectando prodigalitas exuperatio , avaritia
 & illiberalitas defectio meritò esse videatur . Nam si quis etiam exactè utrarumque rerum natu-
 ram ac substantiam consideret , avaritia esse habitus quidam videbitur magis quàm decet , pecu-
 niarum cupidus atque audus: e contrario autem prodigalitas earundem consumptrix , ac dissipa-
 trix. vnde etiam nomen à prodigendis, id est, profundendis , porroque adigendis pecuniis conse-
 15 equuta est: & prodigus quasi porro adigus quidam nuncupatur: qui seipsum bonis fortunisque ex-
 turbat. quod tamen melius verbo græco exprimitur: ἀσώτως enim lingua eorum vocatur, hoc est
 inferuatus ac perditus. nam cum vita suppetere ex pecuniis videatur, qui eas profundit ac perdit,
 seipsum quodam modo etiam perdit. Ac propriè quidem ita prodigalitas accipitur: sed interdum
 20 tamen illos etiam appellare prodigos consueuimus , qui vel incontinentes sunt , vel in intempe-
 rantiam opes consumunt, duo inter se vitia intemperantiam & prodigalitatē complicantes . vt
 hoc modo improbissimi esse prodigi videantur: quippe qui multa simul vitia incontinentiam, in-
 temperantiam, ac prodigalitatē complexi sint.

Iis autem quorū est vsus aliquis, & benè & malè vti licet : at diuitiæ ex
 iis quæ vsu cōstant sunt, optimè verò vnaquaq; re vtitur is, qui virtutē vni-
 cuiq; rei conuenientem habet: & diuitiis igitur is optime vtetur, qui ea vir-
 tute erit præditus, quæ circa diuitias versatur. atq; hic ipse vir liberalis est.

30 Deinceps liberalitatis munus in dando magis quàm accipiēdo consistere ostendit. nam cum
 liberalitas circa pecunias vtendas versetur, & vsus in distribuendo magis ac largiēdo, expenden-
 doque existat: in dando, & erogando liberalem magis versari necesse est . χρεία autem , quo no-
 mine hic vtitur, pro χρεός, id est, vsu ponit: dum inquit, illis & benè & malè vti nos posse, quorum
 aliquis est vsus. vtpote pecuniæ vsus quidam est, beneque & malè vti ipsa licet, simili modo, man-
 cipio, ædibus, suppellectili, atque huiuscemodi omnibus vti, & benè & malè vnusquisq; potest. Sed
 de virtute & vitio fortassè dubitaret quispiam , cum his utrisque vti homines dicantur : & tamen
 neque malè virtute neque benè vitio vti quispiam possit. cui dubitationi ita occurrendum est , vt
 dicamus non idem esse vsum, & * vtensile. vsus enim, siue eum χρεία, siue χρεώσιον appellemus, is * χρεώσιον.
 est, secundum quem aliquibus rebus vti solemus: vtensile autè siue utile, id est χρεώσιον, illud quo
 40 secundum ipsum vsum vtimur. artes verò & demum habitus omnes, inter quos virtutes ac vitia cō-
 numerantur, vtensiles minimè sunt: sed potius eiusmodi, vt vel rebus aliis vtantur , vel certè vtens-
 filium, id est, omnium quibus vti possumus, vsus ipse sint : secundum quem homo reliquis omni-
 bus, vel benè vel malè vtatur. secundum enim fabrilem artem faber, secundum musicam musicus,
 ac denique secundum vnamquamque artem subiectis arti suæ quisque rebus vti consuevit: ita etiā
 45 secundum vnamquamque virtutem, & vnumquodq; vitium rebus illis vtimur, circa quas & virtus
 & vitium versatur: malè, secundum vitium & turpiter: secundum virtutem, benè atq; honestè: vt vitij
 & virtutis reliquorumq; habituum nullum esse vsum , sed ipsos cæterorum omnium vsum esse ma-
 nifestum sit. Atq; hac potissimum de causa effectum est, vt nonnulli solam virtutem bonum, & so-
 lum vitium malum, diuitias verò & reliqua quæ vt facultates bona appellantur, neq; bona neque
 50 mala esse affirmarint: propterea quòd videlicet fieri non potest, vt vel virtute malè, vel vitio benè
 quispiam vtatur: reliquis & benè & malè vti possumus. sed absurda eorum sententia est: ac dupli-
 citer peccant. Primum enim virtutis & vitij ne vsus quidem vnus est, vt neq; benè neque
 malè nos vti ipsis dicendū sit: non enim his vtimur, sed per hæc ipsa reliquis. reliqua verò in vsum
 cadunt: quæq; in vsum cadunt, sunt eiusmodi, vt & benè & malè vti ipsis valeamus . Deinde neq;
 ex his quæ assumunt, rectè id colligunt, quod opinantur. nam si ea quibus bene vtimur, bona : qui-
 bus malè, mala sunt : nemini dubium est , quin conficiatur , vt ea quibus & benè & malè vti pos-
 sumus, & bona & mala sint . non enim ita assumunt , vt dicant ea quibus bene vtimur, non esse

Eustratii in Moralium Arist.

mala: ea item quibus male, non esse bona sic etenim neq; virtus bona, sed non mala, neq; vitium malum, sed non bonum esse demonstraretur. Adde quod absurdum etiam est, ut pro utentium ratione rerum ipsarum natura immutetur. si namq; id quo quis male utitur, vel esset malum, vel neque bonum neq; malum: consequeretur, ut & Socrates quo Athenienses male usi sunt, vel malus, vel neq; bonus neq; malus fuerit: & Anaxarchus, nam eo etiam Nicocreon Tyrannus male usus est: & Zeno item, & complures alij. Sed haec haec tenus. Ratio autem Aristotelis talis est: iis quorum usus aliquis est, & bene & male uti possumus: diuitiae eiusmodi sunt: & bene igitur, & male uti ipsis possumus. at vnaquaque re bene ille utitur, qui virtute ea est praeditus, quae circa vnamquamque rem versatur: nam lyra bene utitur, qui lyram pulsandi virtutem callet, qui est musicus: equo, qui equitandi virtutem adeptus est, qui est equestris vir: sic diuitiis ille bene utitur, qui virtutem eam habuerit, quae circa diuitias utendas versatur: qui autem hac virtute est praeditus, liberalis est. Atque hic, dum, inquit, ea re vnumquemq; bene uti cuius virtutem habuerit, virtutis nullum esse usum manifeste declarat. nam si uti etiam bene virtute quispiam posset, virtus alia esset inuenienda, secundum quam virtute uti possemus: illius item alia, atq; ita deinceps, quoad infinite progredi cogemur. Aduertendum etiam non absolute hic Aristotelem dixisse diuitias esse vnum ex iis quorum est usus, sed esse ex utensilibus: propterea quod non omne cuius est usus, est etiam utensile: quippe & paupertatis & morbi usus quidam sit, quorum nihil tamen utensile est. sed illa quibus uti conuenimus, quibusque praecipue vir probus, & in naturali statu constitutus uteretur, utensilia, siue utilia nuncupantur: ut hac ratione quoque esse bona videantur.

Usus autem pecuniarum sumptus ac datio, acceptio vero & conseruatio esse possessio potius videtur: atque iccirco liberalis viri magis est dare quibus oportet, quam accipere vnde oportet, & non accipere vnde non oportet. magis enim * beneficio afficere, quam affici, & honesta agere, quam non agere turpia, virtutis proprium est. At obscurum non est ex datione consequi ut beneficia conferamus, honestaque agamus: ex acceptione vero ut beneficiis afficiamur, non agamusque turpia. gratia item ei qui dat, exhibetur, non ei qui non accipit: & laus etiam magis.

Cum igitur circa usum pecuniarum liberalis versetur, usus autem pecuniarum nihil aliud sit quam sumptus & datio, acceptio vero & conseruatio possessio ipsarum sit: liberalis in dando magis quam accipiendo versabitur. Virtutis praeterea magis in beneficiis collocandis, quae accipiendis consistit: dando autem illud, hoc accipiendo efficitur: dare igitur quam accipere liberalitatis magis proprium est. Honestam item agere magis ad virtutem spectat, quam non agere turpia: at honesta agimus dando ut oportet, accipiendo autem vnde non oportet, non agimus turpia: liberali igitur magis dare quam accipere conuenit. Illud etiam cuius alicui gratia habetur, magis est proprium virtutis: sed beneficij gratia habetur ei qui dat: in dando igitur quam accipiendo liberalitas magis constituta est. Adde quod in eo quod laudatur, est virtus: at datio laudatur, ex acceptione vero etiam honestatis laus nulla consequitur: efficitur ergo, ut dare magis quam accipere ad liberalem pertineat.

Non accipere praeterea quam dare facilius est: suum enim quisque magis non profundere, quam alienum non accipere consuevit. liberales quoque illi dicuntur qui dant: qui autem non accipiunt non liberalitatis, sed iustitiae non minus laudem consequuntur: qui vero accipiunt, ne prorsus quidem laudantur.

Quin etiam cum in difficilius virtutis munus spectetur (nam ea de causa maxime etiam fortitudo virtus est) difficiliusque sit, sua erogare, quam aliena non accipere: officium liberalis in dando quoque magis, quam in non accipiendo versabitur: cum non accipere commune cum iusto etiam sit: non minus enim, id est magis ob iustitiam laudem meretur, qui non accipit vnde non oportet, neque permittit se muneribus subornari & corrumpi, sed iustitiam pecuniis anteponebat. Quamquam neque omnes iustitiae causa id faciunt: sunt enim qui non accipiunt, * tenacitatis potius causa: ne scilicet si acciperint, dare postea etiam ipsi cogantur. Nam ut, in re publica, inquit Plato, homines non ut iniuria non afficerent alios, sed ne iniuria ipsi afficerentur, leges de iustitia instituerunt. dare autem liberalis est proprium: circa id igitur versari liberalitatem constat, quod ipsius proprium est. Neque tamen Aristotelem ita hic dicere existimandum est, ut & in non accipiendo vnde non oportet, & in accipiendo vnde oportet, versari liberalitatem neget: nam haec a liberali viro minime excludit: sed in eo potissimum esse officium eius asserit, ut det & largiatur, qui enim non accipit vnde oportet, scilicet

* ἢ ὅ ποιείν
ἢ ἢ εὐπά-
σχίμ.

* γλιόχε-
τιτθ.

quod liberalitas etiam
versatur in non acci-
piendo vnde non oportet, et in accipiendo vnde oportet.

scilicet non oportet, iustus potius videtur esse quam liberalis: qui verò accipit, non solum laudem non meretur, verum etiam vituperio affici consuevit.

Quin etiam liberales maximè * omnium ferè qui virtute quapiam alià præditi sunt, amari consueuerunt: vtilitatem enim afferunt: at id in datione collocatum est. * ἅπ' ἀρετῆς
τις.

10 Aliam rationem postremò ad idem confirmandum subiungit quæ eiusmodi est: illi amari maximè consueuerunt, qui profunt maximè: maximè autem amantur liberales: liberales igitur maximè omnium profunt. profunt verò maximè qui dant & largiuntur: in dando igitur & largiendo liberalis officium magis quam in accipiendo versari necesse est. Quòd autem liberales maximè amantur, satis perspicuum est. nam cum iusti interdum odio habeantur: prudentes verò & sapientes apud plerosque inuidiosi sint: temperantes quoque nonnulli importunos, simulatoresque esse existiment: liberales vno consensu omnes amore ac beneuolentia prosequuntur. adeo enim accipere homines gaudent, vt non solum erga liberales affecti omnes mirum in modum sint, verum etiam eos qui quomodocunque in pecuniis expendendis largi fuerint, propterea ament, quia similitudinem quandam cum liberalibus habere videantur. Quòd autem hic de liberalibus dicitur, non sine exceptione quadam dictum esse intelligatur. nam iccirco addidit [ferè] vt significaret aliquos, id est fortes esse excipiendos. fortes enim quia vtilitates maiores afferunt, vtpote qui patres, patriam, aras focosque defendant, opesque ipsas tueantur, vt liberalibus ac magnificis suppetere ad exercendas virtutes possint: maiori amore etiam quam liberales sine dubio prosequendi sunt.

omnis gaudent accipere.

fortes magis quam liberales & amantur.

20 At verò omnes ex virtute actiones & honestæ sunt, & honestatis causa fiunt: & liberalis igitur honestatis causa dabit, & rectè. dabit enim & quibus, & quæcunque, & quando oportet: reliquisque aliis modis, qui rectam dationem consequuntur: atque id vel iucunde, vel sine dolore. quòd enim ex virtute fit, id vel cū voluptate, vel sine dolore certè efficitur: minimè autem molestum est. nam neque qui vel iis quibus non oportet, vel non honestatis, sed alia quapiam causa dat, esse liberalis dicetur, sed alius quidam: neque qui moleste dat: is enim pecunias honestis actionibus anteponeret: at hoc minimè liberalis est.

30 Posteaquam in dando absolutè magis consistere liberalis munus probauit: deinceps declarat quo modo dare liberalem deceat. Nam cum virtutum actiones honestæ sint, honestatisque causa exerceantur: liberalis in dando eum scopum ac finem semper ante oculos habeat, necesse est, vt omnes eas circumstantias seruet, quæ ad rectitudinem, mediocritatemque actionum requiruntur: hoc est, vt iis quibus oportet, largiatur, & tunc quando opus est, & ea quæ debet, & quatenus debet, & cuius causa debet, & cætera eiusmodi: incidere enim potest vt in dando quis modum excedat: vel si eum seruet, non ob honestatem tamen id faciat, sed gloriæ interdum & honoris causa, dum erogationem suam ostentando coram frequenti populo venditat: quandoque ob id, vt maius aliquod lucrum aucupetur: aliquando etiam ob timorem. Liberalis autem non solum ita non faciet, verum etiam iucunde, & sine vllò dolore dabit: quippe cum omne quod ex virtute fit, vel iucundum fit, vel dolore saltem vacet: id quod ob fortitudinem dictum videtur. nam vt superius declaratum est, non omnes fortis viri operationes cum iucunditate fiunt, sed paruam quandam molestiam in se habent, quæ tamen à voluptate quæ ex honestate proficiscitur, superari consuevit. At enim neque omnis datio quæ iucundè fit, liberalis est: nam & intemperantes & prodigi qui neque quibus cõuenit, neque honestatis causa dant, iucundè & cum voluptate opes solent profundere. qui autem ita dant, minimè liberales dicuntur sed alio quodam nomine appellari consueuerunt: vel enim intemperantes, vel prodigi, vel gloriæ cupidi & ambitiosi, vel timidi, vel callidi negotiatores nuncupantur. Verum neque ille dici liberalis debet, qui dat quidem, sed non sine dolore: vt sunt nonnulli, qui vel publicè patriæ contribuunt, vel priuatim amicis donant: agrè tamen & moleste, liberalis enim hominis est vt magis dando lætetur, quam alij accipiendo. at ille qui moleste dat, pecunias etiam videtur, vt molestia careat, honestati esse antepositurus.

Species eorum qui cum iucunde dant liberales non sunt.

qui cum dolore dant.

40 Sed neque accipiet vnde non oportet: non enim eius qui non magni facit pecunias, talis acceptio est: neque erit * petax, non enim ad eum spectat qui beneficia in alios confert, vt facile beneficiis afficiatur: vnde autè oportet.

** ἀτιμωτός.*

Eustratii in Moraliū Arist.

tet, accipiet, ex propriis videlicet possessionibus: non quia honestum id sit, sed quia necessarium, vt habeat quod det: neque res suas negliget: quippe cum ex ipsis velit aliquibus suppeditare: neq; dabit quibuslibet, vt habeat quod det quibus oportet, & quando, & vbi honestum est. Liberalis viri etiam valde est ita in dando excedere, vt pauciora sibi relinquat: quippe cum ad se minimè respicere liberalis proprium sit.

Proprietates quasdam liberalis persequitur: ac primo quo modo in accipiendo se gesturus sit, ostendit. neque enim, inquit, accipiet, vnde non decet, id enim est hominis pecunias magni aestimantis. neque erit petax, hoc est promptus ad petendum: propterea quòd qui alios beneficiis afficiere consuevit, accipere beneficium ab aliis non facillè patitur. nam licet vtraque tam benè facere quàm bene affici ad liberalem spectet: magis tamen virtus in benefaciendo elucet: quippe quæ esse diuinum quoddam videatur, deique assimilatio quædam. afficere autem beneficiis, non affici dei proprium est. Quocirca non accipiet nisi vnde oportet, id est ex propriis facultatibus: atque id necessitatis causa, vt habeat vnde dare, hoc est exercere liberalitatis operationem valeat. Quod verò subiungit, liberalem suas opes minimè esse neglecturum, facit illud quidem ad eandem bonorum conseruationem, vt ad dandum suppetant: nihilominus tamen ad tollendam falsam liberalitatis opinionem vtile est. nam qui priuatas opes suas negligunt, speciem quandam virtutis præferunt, vt non rectè considerantibus esse liberales videantur: id autem minimè est. nam si curam suarum rerum non haberent liberales, quo pacto ex ipsis opem ferre indigentibus possent? Quocirca oconomica quædam ac dispensatrix virtus est, qua efficitur, vt vnusquisque virtute aliqua præditus eius rei curam habeat, qua in exercenda virtute sua vti consuevit. Sic fortis vir roboris ac virium suarum curam habet, vt eis ad fortiter agendum vti possit. Sic liberalis opibus conseruandis studet, vt habere queat vnde liberaliter operetur, perindeque esset si liberalis opes, & vir fortis vires negligeret: siquidem ex his & liberalitatis, & fortitudinis operatio existit. Pauciora tamen sibi interdum relinquet liberalis ita præscribente ratione: cum non ad vtilitatem propriam magis, quàm ad honestatem spectet: neque suum commodum alienæ necessitati anteponat.

Liberalitas tamen pro facultatibus dicitur: nõ enim in multitudine eorum quæ dantur, sed in habitu eius qui dat, actio liberalis consistit: qui quidem habitus est, qui dat pro facultatibus. Vnde nihil vetat, quin liberalior aliquis sit, qui pauciora dederit, si modo ex paucioribus fuerit elargitus.

Liberalitas autem non multorum distributione, sed vnus cuiusque facultatibus metienda est. non enim qui multa dat, est liberalis: sed qui ita dationem moderatur, & dandi facultatem nõ excedat, & indigentium necessitatem non deserat. Dabit enim interdum pauca, quia paucis indiget ille, qui accipit: ne si plura dederit, quàm opus sit, aliorum inopiam defraudare videatur: interdum quia pauca habet: & nihilominus tamen honestum est, quia ab habitu proficiscitur, qui antedictas circumstantias præscriptionesq; tam in multis quàm in paucis seruat: id est quando, & quibus, & cuius causa, & quatenus. Quatenus autem dandum est, ille transgreditur, qui pro bonorum facultate non erogat: sed vel minus dat, vel amplius quam facultas eius patiatur. atque iccirco fit, vt liberalior sit interdum, qui ex minori opum copia pauciora dat, quàm qui ex maiori plura: si videlicet minus quàm facultatibus ipsius conueniat, dare videatur. & simili modo qui ex paucioribus rebus plura dederit, quàm pro facultate eius sit. nihil vetat, quo minus prodigus esse potius quàm liberalis censeatur: qui autem pauciora fuerit elargitus, liberalis, si modo pro facultatum ratione datio extiterit. Nunquid igitur ita dicendum est, vt in imperfectis virtutibus intentionem & remissionem reperiri concedamus, cum reliquis omnibus obseruatis in vno peccauerint? verbi causa, ne à liberalitate longius abeamus, si obseruatis circumstantiis & quando, & quibus, & cuius causa oportet, & cæteris, in quantitate alter excedat, alter deficiat: nunquid alter altero liberalior esse existimandus est? Sed non ita inquit Aristoteles: nam solet hoc modo comparatione interdum vti: vt prudentiorem alterum altero appellet, qui magis sit ad consultandum idoneus, licet neutrum prudentem re vera esse concesserit.

Illi autem esse liberaliores videntur, qui non ipsi acquisuerunt facultates, sed ab aliis accepere: propterea quòd indigentiam experti minimè sunt: & omnes sua ipsorum opera, vt parentes, & poëtae, magis amare consueuerunt.

Liberaliores

in christi Domini dicitur est, referenti Paulo. Beatius est dare q̄ accipere. ubi beatius diuini quid procul dubio significat. hoc est, ad deum beatum pertinens.

quemadmodum videtur evangelicæ contigit.

intensio et remissio in virtutibus nõ est.

hinc Marcialis de vite beate partibus loquens ita dicit. Res nõ parum labore, sed relicta.

Liberaliores eos esse qui non acquisuerunt, sed ab aliis partas facultates acceperere, nō in vniuersum, sed plerunque esse verum consuevit: eō quod qui ita accipiunt, neque indigentiam antequam acquirerent, neque labores in acquirendo experti sunt: vt amare quasi opera sua opes debeant. sed saepe tamen aliter euenit. Eodem modo quoque dictum videtur, non esse facile vt liberalis diues sit: nam saepe in contrarium res cedit. nam cum liberalis & diligentiam cōseruandis bonis suis adhibet, & non dat quibus non oportet: facile fit, vt opes ad mediocres necessariosq; vsus suppetentes habeat.

At verò facile non est, vt liberalis diues sit, qui neque accipiendi, neque
 10 conseruandi, sed erogandi potius est studiosus: neque pecunias propter ipsas, sed dandi causa aestimat. Atque iccirco* crimini dari fortunæ consuevit, quod qui maximè digni sunt, minimè ditescant. id autem non absque ratione accidit: quippe cum fieri minimè possit, vt habeat pecunias is, qui nul-
 lam diligentiam adhibet, vt eas habeat. id quod in cæteris etiam rebus fit.

ἐγκαλείται τῆ τύλῃ.

Quia tamen liberalis ad dandum est quàm accipiendum & conseruandum propensior, interdum accidit vt esse diues non possit: cuius argumentum est, quod accusari fortuna tanquam iniusta à nonnullis solet: quæ diuitias is qui digni sunt, ipsisq; vt optimè sciunt, non exhibeat. id autem non vitio fortunæ, sed rei naturâ ita euenit rationi quippè est consentaneum, vt qui viribus acquirendis nullum studium adhibet, viribus præditus non sit: & qui sanitati non consulit, neque dat operam vt sanus esse possit, non sit sanus: sic quoque absurdum minimè est, si is diuitiis careat, qui vt eas habeat, non curat: cuiusmodi esse liberalis videtur. Non enim accusanda in hoc est fortuna, neque ab ea quasi merces quædam pro virtute exigenda est: cum neque pro aliis bonis eam requiramus: vt pro sanitate, & robore. sanitatis enim satis idonea merces est sanitas: roboris item robor: sic virtutis locupletissima merces virtus ipsa est.

Non dabit tamen quibus non oportet, neque quando non oportet: & reliqua huiuscemodi: alioqui non ageret secundum liberalitatem: neq; ita
 30 expensas pecunias posset in ea quæ debet, expendere. Sicut enim diximus, is est liberalis, qui pro facultatibus, & in ea quæ debet, sumptus facit: qui verò excedit, prodigus. atque ideo tyrānos prodigos non dicimus: facile enim esse minimè videtur, vt dationibus & sumptibus excedere opum multitudinem possint.

Reges nunquā prodigi dicuntur, quātūlibet magnos sumptus faciant: -

Cum igitur liberalis pro facultatibus debeat aliis impertiri: qui supra facultates id facit, non liberalis sed prodigus est. Quia verò tyrāni id est reges opū copia adeo abundant, vt nulli sumptus sint, qui eam excedere posse videantur: prodigi minimè dicuntur, sed e contrario potius quod in dando deficiant, vituperari consueuerunt.

40 Cum igitur liberalitas mediocritas sit, quæ circa pecuniarum dationem acceptionemq; versatur: liberalis dabit & expendet in ea quæ oportet, & quotcunque oportet, tam in paruis: quàm in magnis: atque id iucunde faciet: accipiet item & vnde oportet, & quotcunque oportet. Nam cum virtus circa vtrâque sit mediocritas, vtrâque vt debet, faciet. moderatam enim dationem talis acceptio consequitur: quæ autem non est talis, contraria est. quæ igitur consequuntur, in eodem simul contingunt: quæ verò sunt contrariæ minimè.

50 Quemadmodum artes non secus in paruis ac in magnis operibus perspiciuntur: verbi causa, Polycletus, & Praxiteles, & Myron tam parua quàm magnâ aliquâ statuâ affabre factâ specimen artis suæ ostendebant: ita virtute præditus vir in paruis & magnis factis eandem actionis honestatem præ se feret. Idem quoque liberalis faciet: nam & in paruis & magnis rebus non modo dabit vt oportet, verum etiam vnde oportet, accipiet: quippe cum moderatam dationem acceptio moderata, iniustam, iniusta consequatur. id quod in prodigis videre licet, qui cum immoderate & iniuste profundant, vt suppetere ipsis diuitiæ possint, aliena furantur, latrocinia constituunt, à nulloque iniustitiæ genere abstant. Nunquam enim fit, vt vel qui ita iniuste accipere non veretur, bene

Eustratii in Moraliū Arist.

benè ac iustè dispenset: vel qui ita immoderatè profundit, benè atq; honestè accipiat. nam si prodigus qui nullum in dando modum seruat, in accipiendo moderatione uti vellet: cito in angustia redactus non haberet unde prodigalitatē suam posset exercere. Quæ igitur se mutuo consequuntur dationes, scilicet & acceptiones, in eodem contingunt: in probo viro, si honestæ: in prauo si malæ & turpes sint. licet enim dationi in vniuersum acceptio esse contraria videatur: quippe cum illa in compendio, hæc in dispendio consistat, illa bonorum acquisitio, hæc abiectio sit atque alienatio: non tamen re vera est. nam sicut neque moderata atque honesta datio, est abiectio atque alienatio bonorum, sed vsus: neque honesta ac moderata acceptio est acquisitio & possessio absolute, sed ad vsū opportunū facultatū comparatio: ita neq; immoderata datio est vsus, sed abiectio: neque immoderata acceptio, est acquisitio, sed ad abiiciendū & profundendū reseruatio. Ut hoc modo datio & acceptio: si vel moderatæ vel immoderatæ utraq; fuerint, inter se minimè sint contraria: sed se mutuo consequuntur, in eodemque existant: si autem altera moderata, altera immoderata sit: tunc verò contrariæ sint, neque se mutuo consequi, neque consistere in eodem possunt.

Quòd si inciderit, ut præter quàm deceat, & bene se habeat, expenderit: dolebit quidem, sed moderatè, & sicut debet. nam ob quæ oportet, & sicut oportet, & latari & dolere ad virtutem spectat. Est etiam liberalis quatum ad pecunias attinet, in societate vitæ perfacilis. iniuria enim affici potest, cum magni pecunias non æstimet. magisque ægrè fert, siquid quod oportuerit, non expenderit: quàm dolet, siquid expenderit, quod minimè debuerit. neque Simonidi assentitur. prodigus verò etiam in his peccat: nam ob quæ oportet, & sicut oportet, neque latatur, neque dolet. id quod progredientibus manifestius patebit.

Si liberalis præter quàm deceat atque honestum sit, quippiam expenderit, vel à tyrāno aliquo vel ciuitate etiam in spectacula & ludos aut viscerationes, aut naumachias, aut tale quippiam sumptus facere coactus: dolebit quidem, sed moderatè tamen, & ut decet: neque ob sumptum, sed quia non ut oportebat, cum fecerit. Quia verò nonnulli sunt, qui nullam ægritudinem nullumque dolorem cadere in sapientem ac virtute præditum opinantur: ideo subiungit, virtutis esse, id est virtute præditi hominis, ut & lætetur, & doleat, sicut opus est: id est cum ratione nihil autem quod cum moderamine rationis iussuque efficitur, esse vitiosum potest: cuiusmodi est dolor, qui à Stoicis non dolor, sed * contractio animi appellatur. Nam si probus vir neque lætitia, neque dolore villo afficeretur, eandem in reliquis omnibus tranquillitatem & quietem animi eum seruare necesse esset: ut ne ad virtutum quidem operationes moueri villo modo posset. quod si fieret, neque probus esse concederetur. affectus enim animi sunt, qui ad actiones incitare homines consueverunt: nam ratio & iudicium satis non est: senes enim ad res gerendas iuuenibus minus idonei sine dubio ob id ipsum esse perspiciuntur. Adde quòd cum virtus habitus electiuus sit, electio verò habitus consultatiuus, appetitio autem affectus: nullo modo operari secundum virtutē sine affectu possemus. Dolebit igitur liberalis, si sumptus præter honestatem aliquos fecisse videbitur: & multo magis etiam, si non dederit, cum erat opus, quàm si dederit, cum non oportebat: atque in hoc Simonidis sententiam minimè approbabit. De Simonidis enim Lyrici poetæ avaritia cum alij nonnulli: tum Theophrastus meminit, & in libro de moribus, & in eo quem de diuitiis inscripsit.

Dictum à nobis est prodigalitatē & illiberalitatē excessus esse & defectus: atque eas in duobus datione & acceptione consistere: nam etiā sumptum in dationem* reponimus. Prodigalitas enim in dādo & non accipiēdo excedit: in accipiendo autem deficit. illiberalitas contra in dādo deficit, in accipiendo excedit: sed in paruis tamen.

Absoluta mediocritatis pertractatione ad vitia opposita explicanda descendit. ac quia superius prodigalitatē & avaritiam esse excessus & defectus dixerat, atque utrasque in datione & acceptione versari: nunc quo modo id sit, declarat: docetque primum debere vnumquemque sumptum in dationis rationem venire. atque id ob prodigos dictum videtur, qui nō propriè dant ac donāt, sed quomodocunque in immoderatos, inhonestosque sumptus pecunias solent profundere. Prodigalitas enim in dando ac profundendo excedit, in accipiendo deficit: illiberalitas in dando deficit, in accipiendo excedit: cæterum in paruis rebus, cuiusmodi sunt, qui paruos quæstus sordidè conquirunt,

contra stoicos.

*συσολή

*τ/θεμλο.

conquirunt, paucorumque compilatores ac raptores dicuntur. nam qui in magnis accipiendis excedunt, ut sunt tyranni, insatiabiles potius alienorum usurpatores & iniusti, atque impii, quam illiberales, & avari appellarentur.

Ac quæ ad prodigalitatē quidem spectant, non admodum coaugeri consueverunt: Non enim facile est, ut qui nulla ex parte accipit, omnibus largiatur. citò enim priuatos eos homines qui dant, facultas deserit: qui quidē prodigi esse etiam videntur: id est * inseruati. Nam qui huiusmodi est, non paulò melior illiberali esse videretur: cum & ab ætate, & inopia curari facile possit: atque ita ad medium redire. cum enim ea habeat, quæ sunt liberalis, quippè qui det quidē & non accipiat, sed neutrum tamen neq; ut debet, neque bene faciat: si ad hoc tantum vel assueuerit, vel aliquo alio modo fuerit mutatus, liberalis euadet. fiet siquidem ut & det quibus oportet, & non accipiat unde non oportet. unde neq; esse moribus prauus videtur.

10 dando enim & non accipiendo excedere non mali & ignobilis, sed stolidi potius hominis est. Qui autem hoc modo est prodigus, longe illiberali & auaro, cum ob ante dicta, tum propterea esse melior videtur: quia ipse multis, illiberalis nemini prodest, immo ne sibi ipse quidem utilis est.

* ἀσωτοι

Sibi Thraso a Terentio fingitur.

Cum dixerit prodigum in dando & non accipiendo esse nimium, ac propterea in accipiendo deficere: subdit utraque hæc in prodigalitate simul esse ac perseverare non admodum solere: ut multa scilicet aliquis det, & nihil accipiat. qui enim ita facit, citò in pecuniarum inopiam incidit, si fuerit priuatus: quippe qui cum ἀσωτος, id est inseruatus sit, ac seipsum perdiderit, propriè prodigus dicitur. nam regibus & tyrannis, etiam si multa dent, deficere opes minimè solent: ut hac de causa hi neque esse prodigi posse videantur: cum, sicut dictum superius est, ob pecuniarum prouētuumque copiam nullos sumptus facere supra facultates suas queat. Qui tamen ita est prodigus, ut utraque hæc habeat, ut & in dando excedat, & deficiat in accipiendo: is duabus de causis illiberali longè melior est: primum quia corrigi non difficulter potest: cuius rei duæ quoque sunt causæ, vna, quòd cum in iuuentute contingere huiuscemodi vitium consueuerit, quo magis ætate vnusquisque prouehitur, eò parcior, rerumque suarum studiosior redditur: altera, quia ad egestatem citò huiusmodi homines deducti reprimuntur: à nimiaque opum profusione coguntur desistere: atque ita fit, ut ab his vtrisque & ætate & inopia castigati, immutentur melioribusque assuescant: eaque assuetudine id quod habent, quod liberalis est proprium, hoc est ut dent & non accipiant, licet deprauatum id sit, ad mediocritatem dirigant, atque emendent. præsertim cum verè prodigus neque esse malus moribus videatur, neque ignobili & abiecto animo: magnanimitate enim quædam est præditus ut & bona sua communicare cum aliis velit, & vilis lucri cupiditate minimè afficiatur: stolidusque esse, id est stultè & imperitè potius facere sit existimandus. Quocirca facile fiet, ut si vel ætate vel inopia resipuerit, didiceritque quis sibi in largiendo modus seruandus sit: mutetur, & ad mediocritatem redeat. Deinde verò in eo quoque illiberali est melior prodigus, quòd hic quomodocunque profundendo multis: ille nemini, ne sibi quidē ipsi utilis est: quippe qui, ut prouerbio dicimus, * iusculo solo sibi viuendum proposuerit.

perdidit vulgari lingua dicuntur.

Plerique tamen prodigi sicut dictum est, etiam unde non oportet, accipiunt: atque in hoc sunt illiberales: qui ideo ad accipiendum prompti efficiuntur, quia cum velint expendere, facere id facile nequeunt. citò enim ipsis opes deficiunt: ut aliunde sibi comparare eas cogantur. quoniam præterea nullam honestatis curam habent, vndique nullo habito delectu accipiunt. dare enim cum cupiant, quo pacto & unde id faciant, non curant. Quapropter neque liberales eorum dationes sunt, cum non sint honestæ, neque huius ipsius causa, neque ut oportet, efficiuntur: immo interdum eos quos oporteret esse pauperes, diuites reddunt: atque iis qui moderati sunt moribus, nihil, adulatoribus autem & cæteris quibus aliam quampiam voluptatē ipsis

* ζωμῶν δὲ δὴ λέγομεν νομίζη προσημειν

Eustratii in Moraliū Arist.

ipsis sumministrant, multa largiuntur. unde efficitur, ut plerique ex his intēperantes etiā sint. Nā & quia facile expendunt in intemperantias etiā profusos sumptus faciunt: & quia non ad honestatem spectantes viuunt, ad voluptates quoque declinant. Prodigus igitur si * incorrectus permaneat, in hac transit: si curationem admittat mediocritatem assequi, honestatemque potest.

* ἀπειθα-
γύγνητος.

Atque hic quidem prodigus in quo vtraque hæc concurrunt, ut det & non accipiat, illiberali & avaro longè melior est. plerique verò sunt qui non synceram habent prodigalitatē sed commistam cum illiberalitate, ac confusam: qui & dant quibus non debent, adulatoribus scilicet & flagitiosis hominibus: & unde non debent, nulla honestatis habita ratione quocunque vel turpi modo accipere, ac rapere non verentur, quo in sumptibus inhonestis voluptuosisque possint perseuerare: qui ferè sunt intēperantes. Nā eum propriè prodigū appellare homines solent, qui ut libidibus, intēperantibusque voluptatibus fruatur, opes suas dissipat, ac consumit. cuiusmodi hominū varia genera reperiuntur. alij enim in venereas voluptates, & meretrices, alij in potationes, alij in epulas patrimonia dilapidant. Venereis dediti, libidinosi: vino, temulenti atq; ebriosi appellatur. Qui autē epulis vacant, pro vario ipsarum studio varia etiā nomina sortiuntur: Qui enim cibi sumendi præscripta tempora ob auiditatem anteuertunt: nec expectare quippiam patiuntur, esuritores ac famis non patientes dicuntur. ὀξυπείνεις græce, id est qui cito fame iritantur. Qui multo opsonio vescuntur, opsonatores atque edaces dixeris: quos Græci ὀψοφάγους appellat. Qui curiosè autem nimis varia ciborum condimenta, nimiasque lautitias ac cupedias requirunt, ij lautii ac cupediarij nuncupantur: λιμῶναι à Græcis nominati. Ganeones verò & gulosi, qui ex quouis edulio suauissimum quodque excerpunt atque affectant: hi sunt qui τένθαι, à Græcis dicuntur. At ventres & eluones qui multa edere quomodocunque, & ventrem replere student: sicut obliguritores & lurcones, qui in edendo voracitatem quandam & furiam ac celeritatem præ se ferunt: illos γάστρας & γαστριμάργους hoc est ventrosos, & ventrifurentes: hos λαιμάργους, id est gulifurientes Græci vocant.

10

20

30

At illiberalitas incurabilis est. nā & senectus & omnis imbecillitas reddere illiberales videtur, magisq; quàm prodigalitas, hominibus natura insita est: nam plerique sunt pecuniarum cupidi magis quàm ad dandū prompti: & latè patet, multiformisque est.

Vitium per excessum, id est prodigalitas curari & corrigi, ut dixit, non difficulter potest: cum ob alia, tum quia ab ætate progrediente adiuuatur. illiberalitas verò & auaritia est incurabilis, id est curari facilè nequit, ut quæ cum ætate crescat. nam senectus reddere homines auaros consuevit. Cuius id est argumentum quòd omnis imbecillitas id facit. qui enim corpore infirmiores, imbecillioresque sunt, auari etiam magis & illiberales plerunque efficiuntur, pecuniarumque cupidiores, quibus maximè sibi opus fore existimant. At senectus imbecillitas quædam est & impotentia: ut insitum naturâ hominibus hoc vitium esse videatur, quippe quod & simul cum ætate augetur, & homines ad se propensiores habeat. quod verò naturâ inest, curari atque amoueri difficulter potest. Dictum siquidem superioribus in libris est, magis ea esse incurabilia ad quæ eramus procliuiiores, quibusque capi atque allici facilius poteramus. ad auaritiam autē pecuniasque acquirendas, vnusquisque videtur esse quàm ad dandas procliuior.

40

Multi enim modi esse illiberalitatis videntur. nam cum in duobus constituta sit in dandi excessu, & defectu accipiendi: non omnibus integra, adest sed interdum separatur. atque ita fit, ut nonnulli in accipiendo excedant, alij in dando* deficiant. nam qui his nominibus præditi sunt, ut dicantur parci, tenaces retracti & restricti, omnes in dando deficiunt. Non appetunt autem aliena, neque accipere volunt alij ob probitatem quandam, turpiumque rerum euitationem. videntur enim aliqui, vel certè dicunt, propterea conseruare, ne aliquando agere turpe aliquid cogantur. Inter hos est etiam cuminifeca, & vnusquisque alius huiusmodi, qui nomen sortitus est ab excessu,

50

συνεπὶς γυλισσοῦ.

οξυπείνης.

ὀψοφάγοι. ὀδῶν.

λιμῶναι. οὐροδῶναι.

τένθαι. γαστριῶν.

γαστριμάργοι.

λαιμάργοι.

κίμβηκες, id est sordidi.

†φιλάττειν

Eustratii in Moraliū Arist.

gaudentque si eos nudos, pecuniisque exhaustos dimiserint, quos magis iuuare beneficiisque afflicere deberent. Ex his omnibus fit, ut auaritia maius malum sit quam prodigalitas, atque ob id magis contraria liberalitati esse censeatur.

De magnificentia & eius extremis. Cap. II.

*μεγαλο
πρεπειας.

Equi videtur, ut de * magnificentia seu magnidecentia differamus. nā etiam ipsa esse quædam virtus videtur, quæ circa pecunias versatur: nō in omnes tamen quæ ad pecunias spectant, actiones, sicut liberalitas, diffunditur, sed in sumptuosas tantum: atque in his liberalitatem magnitudine excellit. nam sicut nomen ipsum significat, in magnitudine decens sumptus est. magnitudo autem est ad aliquid. non enim aut triremis, aut supplicationum præfecto idem sumptus est: sed qui est decorus & ipsi, & in quo, & circa quod fit.

Cum tractatus de magnificentia dissertationem de liberalitate subsequatur, eam vel tanquam speciem genus, vel tanquam partem totum sequi manifestum est. utro modo sequatur considerandum videtur. sed prius in quo differat à liberalitate magnificentia explicabimus. liberalitas circa dationem & acceptionem versatur: magnificentia circa dationem tantum. Liberalitas præterea tã in magnis quàm in paruis dationibus spectatur, magnificentia verò, quemadmodum hic ab ipso Aristotele ex nomine definitur, quæ μεγαλοπρεπεια hoc est magnidecentia dicitur, nihil aliud quàm in magnitudine decens sumptus est, seu decentium in magnitudine sumptuum effectio: ut circa magnas dationes, magnosque sumptus versari eam tantum necesse sit. Cum igitur sit eiusmodi, specieiue liberalitatis esse, an pars dicenda est? nam si est species, cum nullum genus speciei vnã tantummodo habeat, sed plures: quomodo liberalitas diuidi in plures species poterit? an ita liberalitatem distribuemus, ut alteram eius speciem dicamus esse, quæ in dando: alteram, quæ in accipiendo consistat: tum eam quæ in dando versatur, in duas etiam ipsam diuidi, vnã, quæ circa magnos sumptus: alteram, quæ circa paruos consideretur. ex quibus ea quæ circa magnos sumptus est, magnificentia vocetur, altera nomine careat? Sed absurdum videbitur, si acceptionem & dationem duas liberalitatis species faciamus: primum quia liberalitas in sola datione magis consistit: simul enim atque aliquis in dando peccauerit, liberalis non est, etiam si rectè acceperit: nam præter quàm quòd rectè accipiat, rectè etiam det, necesse est eum qui liberalis nomine appellandus sit. Deinde ob id absurda est hæc specierum liberalitatis diuisio, quòd cum liberalitatis definitio sit, ut tam in dando quam in accipiendo rectè se gerat, ea vtriusque speciebus conuenire minimè poterit. Quocirca melius est, ut partem liberalitatis esse magnificentiam asseramus. nam cum liberalitatem in omnes quæ ad pecunias spectant, actiones diffundi dicat: quarendum est, an in eas etiam, circa quas versatur magnificentia. si enim in eas non pertingit liberalitas, falsum erit, quòd hic dixit Aristoteles: sin pertingit, vel eodem modo quo magnificentia in ipsis vel diuerso expendet: si diuerso, sumptus proculdubio secundum decorum & rectam rationem minimè faciet, neque ut oportet, neque quantum oportet: atque ita efficietur, ut cum indecorè impendat, neque esse mediocritas, & virtus possit. si verò eodem modo quo magnificentia, pecuniis utetur, restat ut magnificentia pars liberalitatis esse videatur. nam sic quoque sequitur id quòd inquit, si quis magnificus sit, esse etiam liberalem: si quis autem liberalis, non prorsus quoque esse magnificum. perinde ac si quis diuisa in tres partes medicina in medicamentalem, in victualem, & manualementalem, hoc est φαρμακευτικήν· διαιτητικήν· & χειρουργικήν, si quis sit medicamentarius esse etiam medicum dicat, non autem si quis sit medicus esse etiam prorsus medicamentarium. Verum si has esse species medicina quispiam concedat, nihil erit, quo minus magnificentiam quoque liberalitatis esse speciem concedendum sit. Quamquam possumus etiam ita intelligere, ut dicamus circa omnes pecuniarum vsus communes scilicet & consuetos versari liberalitatem: circa sumptuosos verò solummodo magnificentiam, id est eos qui ad sumptus spectant, qui tamen largitate maiore, ac splendore indigeant: ut duæ sint virtutes, quæ circa pecunias versentur, quarum altera in consuetis omnibus & communibus: altera in sumptuosis tantum ac maioribus actionibus suo officio fungatur. ut in eisdem etiam circa quas magnificentia consistit, extendatur quidem liberalitas, sed ita tamen, ut proprietates suas minimè excedat. proprium autem eius est, ut honeste & secundum rectam rationem sumptus faciat. at spectare ad euentum, splendoremque & excellentiam ex sumptuosa actione requirere, illud verò totum magnificentia, seu magnidecentia est: quippe quæ non sumptum absolute, sed decorum quædam sumptum faciat. Cum verò inquit in his, id est sumptuosis

sumptuosus pecuniarum vsibus magnificentiam magnitudine excellere liberalitatem, non id significat, vt in iisdem prorsus sumptuosis rebus versari & liberalitatem & magnificentiam intelligamus: nam si eadem prorsus res essent, quæ non nisi magnos sumptus exigent, in ipsis liberalis minimè pro dignitate ageret: atque ita se gerendo neque liberalis prorsus esset. sed cum dixerit in sumptuosis tantum versari magnificentiam, ostendere vult qua re, id est magnitudine, qui in talibus sumptuosis versatur, excedat liberalem, cuius in minoribus & consuetis negocium est. Sed fortasse etiam in eum sensum Aristotelis hæc lectio est accipienda, vt licet circa eadem versetur liberalitas, magnificentiam tamen non in eo differre dicamus quòd secundum rationem expendat, sed in eo quòd magnos sumptus ac splendoros faciat. magnitudo autem est ad aliquid, hoc est alicuius est magnitudo: estque alterius rei alia, atque alia. vt nò idem sit sumptus trierarcho qui instruendæ triremi præfectus est, & architheoro qui publicè vel ad ludos Græciæ cum sacrificiis, vel ad deos scitatum oracula, aut supplicatum mitti consueuerat. Magnificus igitur decorum spectabit & quantum ad se, & quantum ad id attinet, in quo, & circa quod operabitur, in quos & circa quod autem idem per diuersa videtur significare, in qua re videlicet & circa quam rem sumptus facturus sit. aliud enim decorum est, si templum extruat: aliud, si patriam muris cingat: aliud, si ædilitatem, aliud, si gymniorum ludorum præfecturam gerat: in quibus omnibus ita sese præstabit magnificus, vt magnitudinem in singulis accommodatam seruet.

architheorus.

At qui in paruis aut mediocribus pro dignitate sumptus facit, magnificus minimè dicitur: vt id, Mendico panem poscenti sæpe ferebam: sed qui in magnis. nam qui est magnificus liberalis etiam continuò est: liberalis autem: non continuò magnificus. Huius verò habitus defectus * paruiscentia seu paruidecentia, excessus autem * decori imperitia & ineptitudo quædam operaria appellatur. & eiusmodi cæteri habitus, qui non excedunt magnitudine circa quæ oportet: sed in quibus non oportet, & sicut non oportet: splendorem affectant. Verum de his posterius dicemus.

* μικροπεία.
* βαρυσία
κῆ ἀπειροκαλία.

30 Manifestè hîc differentiam magnifici & liberalis ostendit, cum inquit qui in paruis & mediocribus pro dignitate expendit, cum minimè esse magnificum: in paruis enim & mediocribus sumptibus liberalitas, in magnis magnificentia consistit. illius enim essentia in eo est, vt rectè: huius, in eo, vt magnificè & excellenter sumptus faciat. atque hinc patet liberales actiones posse etiam ab illis qui non sunt diuites, nihilo minus exerceri: magnificas autem omninò diuitiis indigere. Sciendum verò, sicut paruiscentia ab avaritia, & decori imperitia, ineptitudoque operaria a prodigalitate differt: ita magnificentiam à liberalitate esse diuersam. sunt autem inepti operarij quos βαρυσίας Græci vocant, sordidi ac viles opifices, qui sedentarias manualesque artes exercet: propriè tamen fabri qui ad ignem & caminos operantur, ab eo dicti, quòd caminos incendant: ἀβειρ enim incendere, βάρυος caminum: significat. quia verò huiusmodi homines plerunque præter dignitatem efferuntur: suisque opificiis quasi magnis ac præclaris gloriari consueuerunt: inde factum est, vt hoc nomen ad eos etiam transferatur, qui maiora quàm ipsis conueniant, indecorè agrediuntur. Aristotelesque hîc vitium magnificentiae per excessum oppositum hoc nomine appellat: quæ est affectatio quædam magnitudinis & splendoris in sumptibus pro dignitate ac decoro faciendis, in quibus minimè oportet.

Magnificus autem seu magnidecens esse scienti similis videtur, quippè qui & quod decet contemplari, & magnos* consonè facere sumptus possit. quemadmodum enim in principio diximus, habitus operationibus definitur, & iis quorù habitus est: magnifici verò sumptus, & magni sunt, & decentes: talia igitur erunt etiam opera. ita enim fiet, vt sumptus & magnus, & operi decorus euadat. vt & opus sumptu, & sumptum opere dignum esse oporteat, vel etiam excedere.

* ἐμμελώς.

Magnificum hîc scienti similem esse inquit, aut quia est decentiù sumptuù in magnis rebus contemplator: contemplari autem scientis proprium est, vnde etiam scientias contemplatiuas appellat. nam in paruis dignitatem rei aduertere haud difficile, in magnis non admodum facile est. Qui

igitur

Eustratii in Moraliū Arist.

igitur in magnis sumptibus faciendis magnitudinē vnicuique rei accommodatam potest aduertere, atque obseruare, is merito esse scientiā quadam præditus videtur: præsertim cum fieri etiam possit, vt licet magnos sumptus quis faciat, propositæ tamen rei magnificentiam non assequatur. aut scientem artificem vocari hinc dicendum est: vniuscuiusque enim artificis est, rei eius decorum cōtemplari ac spectare, quæ arti suæ subiicitur: verbi causa, futuri munus est, id spectare, vt vel viri, vel mulieris, vel pueri, vel adulti pedibus accommodatos calceos conficiat: pictoris, vt heroem, regem, priuatum, lætantem, aut dolentem pro dignitate vniuscuiusque coloribus exprimat, atq; effingat: ita quoque ad magnificum pertinet, vt id attendat & spectet, vt pro magnitudine vniuscuiusque rei conuenienter, ac magnificè expendat. superius verò & ex operationibus habitus etiam inueniri dicit: quales enim sunt operationes, talis habitus est, ex quo operationes proficiunt: & ex rebus illis, quarum est habitus, seu contemplatiuum, seu effectiuum, seu actiuum volueris. exempli gratiā, ædificatoriæ artis operationes quædam eiusmodi sunt, quæ ad ædificandum pertinent, quas nimirum ipsas ars ædificandi exercet: subiectum autem eius sunt ligna & lapides, quibus tanquam materia ad operationes efficiendas vti consuevit. simili modo in virtutibus quoque res sese habet. sicut enim paulò superius liberalitatem versari circa pecunias demonstratum est, propterea quòd & operationes eius circa pecunias esse, & subiectum eius esse pecuniæ conspiciantur, ita cum magnificentia operationes sumptus sint & magni, & decentes, subiectum verò magna opera atque excellentia, his habitus quoque eius definitur, id est notatur, atque agnoscitur. est enim ea quæ magnos sumptus ac decentes, magnisque operibus ac præclaris accommodatos facit. Vel igitur hoc quod inquit habitum operationibus definiri, ita est intelligendum: vel altero etiam modo: vt sensus talis efficiatur. Quemadmodum in principio diximus, habitus moralis non certam quandam ex se habet præscriptionem, sed ex incidentibus atque occurrentibus sigillatim operationibus definitur, exque iis quorum subindè est operator: non enim virtutum ipsarum, sed nostri tantum ratione habita medium in virtutibus ac mediocritas & est & dicitur: sic magnifici hominis sumptus non certam habent magnitudinem, sed ita magni sunt, vt vnicuique magnæ rei decenter ac pro dignitate accommodentur: suntque ita magna opera, perinde ac præsens necessitas atque vsus requisierit: ac sui respectu vnumquodq; ea enim ratione potissimū fit, vt & sumptus, magnus, & decens opus euadat, cum & opus sumptu, & sumptus opere dignus est, vel etiam excedit. exuperat siquidem in sumptibus faciendis aliquando magnificus, neque eos rebus studet nimis exactè adæquare, id quod parci ac sordidi potius est: vt per eum non stet, quò minus opus magnum ac splendidum efficiatur.

Atque huiusmodi sumptus magnificus honestatis causā faciet: commune enim hoc est virtutibus: iucundè etiam & largè: eò quòd nimis exacta ratio paruifici est: considerabitque magis quomodo pulcherrimum ac decen-
tissimum opus efficiatur, quàm quanti constet, quomodoq; fieri minimo precio possit. Necesse verò est, vt magnificus sit etiam liberalis. nam & liberalis expendet & quæ oportet, & sicut oportet. in his tamen quod est magnum, magnifici est: vt magnitudo.

Magnificus etiam eum finem ac scopum habet, qui cæteris quoque virtutibus propositus est, primum, vt honestatis causa agat: deinde vt iucundè, quippè cum virtutum operatio iucunda esse consueuerit: tum id adiunget, vt largè ac profusè, non ad exactam rationem expendat.

Si circa eandem liberalitas sit. etiam ab æquali sumptu opus magnificè-
tius faciet. non enim eadem & possessionis & operis virtus est. nam possessio anteponitur, quæ est dignissima ac preciosissima: opus, quod magnum & pulchrum est. talis enim rei spectatio est admirabilis. quod autè est magnificū, est admirabile: operisq; magnificentia virtus in magnitudine est.

Adde quòd ab æquali sumptu maius opus efficiet magnificus, quàm liberalis. si enim oporteat sumptu centum talentorum patriæ ipsum quippiā extruere ac fabrefacere, non id faciet paruum, quod auari tamen & gemmarum, margaritarumq; æstimatione preciosum sit: sed dabit operā, vt magnitudine præcipue excellat. Nā & Pericles Iouem Olympiū poterat iisdem sumptibus sicut minorem, ita auro & gemmis preciosiorem constituere: sed magnificum opus minimè fuisset: quippè

*periclis sumptibus iuppiter
olympius effectus.*

set: quippe cum non eadem sit virtus operis & possessionis. Possessio enim id habere debet ut plurimum constet, atque æstimetur, possitque, licet mole & magnitudine esse exigua videatur, plurimum valere: cuiusmodi est aurum, gemmæ, vniones, & id genus cætera. at opus quo maius & præclarus, eò præciosius est atque excellentius: necnon vnique spectanti atque inspicienti admirabilius: cuiusmodi esse id quod magnificum est, debet. magnificencia enim est virtus operis quæ in magnitudine consistit.

Ex impensis autem quas honorabiles dicimus, illæ sunt, quæ ad deorū ^{* ἀναθήματα} ^{Τα.} donaria, ædificationes, & sacrificia pertinent: quæque ad omne deniq; geniorum numen spectant. quæ item ad publicam munificentiam gloriosæ sunt: ut, sicubi vel ludorum edendorum, vel triremium extruendarum, vel epuli ciuitati exhibendi splendide gerendam præfecturam existimant.

Sunt, inquit, honorifici sumptus, id est magnifici, qui ad deos spectant, & genios. geniorum autem numen hic appellat, quod græce δαιμόνιον dicitur, vel genus quoddam gentiliciorum deorum, ac tutelarium, qui secundum patria vnus cuiusque gentis instituta coluntur: vel defunctorum ^Εmanes, quos Græci ^{μνηστήρες}, id est indigetes nuncupant: quos aliquando publicis quibusdam ceremoniis placandos duxit antiquorum superstitio.

In omnibus autem, sicut dictum est, ad agentem quoque haberi ratio debet, quisnā, & ex quibus facultatibus agat. digni enim his esse sumptus debent, & non solum operi, verum etiam facienti decenter esse accommodati: atque iccirco pauper nequaquam esse magnificus potest, cum ea non habeat, ex quibus sumptus decenter faciat. nam qui id aggreditur stultus est: præter dignitatem enim agat, præterque id quod oportet, id autem secundum virtutem est, quod recte fit.

In omnibus, sicut etiam superius dixit & personæ, & facultatum, & operis decorum in sumptibus à magnifico seruandum est. quocirca pauper esse magnificus non potest, quantum ad operationem scilicet magnificentie attinet, non quantum ad habitum. Nihil enim vetat, quin vnusquisque etiam si sit pauper, habitu magnificentie præditus sit: operari tamen is, cum desint pecuniæ, magnifice non poterit. quod verò de operatione hic intelligat, ex iis constat, quæ subiungit. nam qui sumptus facere, cum non adest facultas, aggreditur, stultus est qui ut præter dignitatem ac decorum agat. Sicut enim nobilis & generosus ille est, qui è bono genere, honestisque parentibus est ortus: ita magnificentiam eum habere necesse est, qui & genere & diuitis splendore præ se ferat.

Decent etiam eos huiusmodi sumptus, quibus tale aliquid præcessit vel ab ipsis factum, vel à maioribus, vel ab iis ^{* ἄρ' αὐτοῖς} ^{μέτεσι,} qui ad ipsos pertinent: nobiles ⁴⁰ item, & illustres, & qui sunt huiusmodi. omnia nanque hæc magnitudinē in se habent & dignitatem.

Decorum autem seruant in magnificis sumptibus etiam ij, qui vel ipsi tale aliquid magnifice antea gessere: vel tales habuerunt maiores, eosque, qui ad ipsos pertinent, id est, cognatos & domesticos. debet enim magnificus, qui cognatos & domesticos huiusmodi habeat, ab eis non degenerare. Eum quoque, qui nobilis est & illustris etiam si nullum huiusmodi factum præcesserit, magnifice agere decet.

Ac maximè quidem talis magnificus est: in talibusque impensis magnificentia, sicut dictum est, versatur: quippe quæ & maximæ sint, & honorificentissimæ. sed ex priuatis tamen etiam illæ ad magnificum spectant, quæ semel fieri consueuerunt: ut nuptiæ, & si quid tale est: si alicui rei vel tota ciuitas studet, vel qui in dignitate constituti sunt: quæ etiam ad hospitem susceptiones, & dimissiones attinent, ad munera item & ^{* ἀντιδο-} ^{εῖας.} remunerationes. non enim magnificus in suum, sed in publicum decus sumptuosus est. munera autem quandam cum templorum donariis habent similitudinem.

Ac maximè quidem in his expensis versatur magnificus, quæ videlicet ad publicam gloriam ^{l.ij.} ^{spectant}

Eustratii in Moraliū Arist.

ſpectant. licet in nōnullis priuatis quandoque etiam munus eius requiratur: vt in nuptiis: vt in iis quibus vel tota ciuitas vel digniſſimi quique ſtudent & vacant, quo ſi armorum aut equorum ſtudio teneantur, ipſe in iisdem quoque magnificentiam præ ſe ferat. Circa ſuſceptiones item hoſpitiū, & munera, & remunerationes, magnifici ſumptus faciendi ſunt. Dum autem inquit remunerationes, magnificum dona accepturum quoque eſſe ſignificat. neque mirum eſſe id debet: cum enim in magnis ſumptibus, magniſque operibus verſetur magnificus, bonusque ſit, accipere munera non verebitur, vt longè maioribus eos, à quibus acceperit, poſteà remuneretur. Quoniam verò magnificus non in ſuum, ſed in publicum decus, atque vt dictum eſt, in deorum donaria eſt ſumptuoſus: munera autem cum deorum donariis habent ſimilitudinem: in munera etiam ſumptus ſplendidè faciet. re enim vera munus quod rectè datur, Iouis præſertim amicitia præſidis, aut hoſpitalis gratia, nullis donariis ac dedicationibus poſtponendum eſt. 10

Magnifici etiam eſt, ita ædes extruere vt diuitiis conueniant: quippè cū etiam hoc ornamentum quoddam ſit. & in ea opera, ſumptus magis facere, quæ ſunt magis diuturna: pulcherrima enim hæc ſunt. & in ſingulis decorum ſeruare: nam non eadem ſunt diis & hominibus, aut ad templum & ſepulchrum ornandum accommodata. Et quoniam vnusquique ſumptus ſuo in genere eſt magnus, magnificentiſſimus eſt ille, qui in magna re eſt magnus. 20

Magis prætereà in ea opera expendet magnificus, quæ diutius durant, vt templa, & deorum ſimulacra, & mœnia, quàm in ludos & certamina, atque eiufmodi cætera, quæ tantummodo ſumptus ſunt, nullumque habent effectum opus quod perſeueret. in omnibus autem his id dabit operam, vt decorum ſeruet: neque ſimilem ſumptum in templum ac ſepulchrum faciet. nam cum ſumptus in proprio genere quique magni ſint, illi ſunt magnificentiſſimi, qui in magnis rebus magni ſunt: id eſt qui vel ad deos, vel ad rempublicam ſpectat: vbi ſcilicet & opus ſumptibus, & ſumptus operi in dignitate reſpondent.

Hic verò, qui in his magnus eſt. eſtque inter magnitudinem quæ eſt in opere, & eam quæ eſt in ſumptu, differētia. pila enim & lecythus pulcherrima, puerilis quidem doni præ ſe ferunt magnificentiam: huiusce tamē rei pretium paruum eſt, & illiberale. atque iccirco magnifici eſt, vt in quocunque genere quippiam fecerit, magnificè id faciat. quod enim eiufmodi eſt, ſuperari non facilè poteſt: & ita ſe habet, vt ſumptus dignitas poſtulat. Ac magnificus quidem talis eſt. 30

Hic verò, id eſt in quacunque re peculiari, ſumptus qui in his fiunt, proprii ſcilicet atque accommodati, magni habentur. magnitudo enim operis & ſumptus inter ſe differūt: vt nihil prohibeat, quin licet res ipſa magna ſit, ſumptus tamen parui efficiatur. vt, in pila & lecytho vaſculo, puerilis doni magnificentia conſpicitur, cum tamen res ipſa parua ſit, ac parui conſtiterit. Hoc autem intelligi duobus modis poteſt: vel enim dicemus, ſi puer puero pilam pulcherrimam aut lecythū donarit, in eſſe in hac re quantum ad puerum ſpectat, magnificentiam: licet in puero neque magnificentia eſſe, neque aliqua alia virtus propriè queat: vt totum hoc de virtute puerili dictum accipiamus, vel ſi magnificus vir puero pulcherrimam pilam aut lecythum dederit, donum quidem eſſe magnificum, ſi ad puerum reſpiciamus: ſi ad precium ipſum & ſumptum, videri poſſe paruum atque illiberale. hoc autem exemplum eò ſpectat, vt in vnaquaque re oſtendat magnū quid pro generis ratione poſſe reperiri: quando in puerilibus quoque donis, quæ parua ſunt, quandam magnificentiam in eſſe conſpicimus. nam ſicut in his magnitudo quædam ab expendente attenditur, ac ſeruatur: ita in vnoquoque rerum genere propria quædam magnitudo eſt, & accommodata. 40 50

* τὰρὰ μέ-
λος .i. præter
modum.

* χορηγῶν:
ſumptus ſub
miniſtrans.

At qui excedit ineptusque eſt, ſumptus faciēdo ſuprà quàm deceat, excedit, ſicut dictum eſt. in paruis enim rebus multa impendit: ſplendoremque abſone affectat: vt qui & ſodales qui ſymbolum dederunt, nuptiali cōuiuio excipit: & ædilitatem gerens comœdis in tranſitu purpuram exhibet, ſicut Megarenſes conſueuerant: atque hæc omnia non honeſtatis, ſed oſtentandarum

ostentandarum diuitiarum causâ faciet, vt inde in admirationem sui homines adducat. atque vbi multa oporteat expendere, pauca: vbi pauca, multa expendet: at paruificus in omnibus deficiet: nam & si magnos sumptus fecerit, in paruo deficiendo postea honestatem perdet: & quodcunque fecerit, cunctando faciet, spectandoque id, vt quàm minimum expendat: conquereturque insuper, ac maiora quàm decet, se facere omnia existimabit.

10 Ac sunt quidem habitus hi vitia: non tamen huiusmodi, vt opprobria afferant, propterea quòd neque aliis nocent, neque deformes admodum sunt.

Vitium per excessum magnificentiae oppositum, vt superius dixit, ἀπειροκαλία est, id est decori imperitia, seu βαναυσία, quam ineptitudinem operariam, seu ineptificentiam dicimus: quæ splendorem absone affectat: hoc est: vt graece dicitur πρὸς μέλος, id est si verbum ex verbo exprime velimus, praeter modulationem & cantum: ita enim sumptâ translatione à catoribus dici de iis prouerbialiter solet, qui non aptè neque accommodatè quippiam faciunt: sicut ἐμμελῶς, id est consonè, de iis qui rei conuenientiam optimè seruant: id quod superius magnifico attributum est. Splendorem autem & munificentiam absone affectat, qui, sicut inquit, vel ἐραυσαῖς, id est contri-

20 butariis sodalibus conuiuium apparatus nuptiali factum exhibet: vel comædos, hoc est histriones comicos purpureis stragulis in scenam inducit: cum tamen in comœdia non è purpura, sed è ciliciis stragula fieri consueuerint. Carpuntur autem Megareses in comœdia quòd purpureis vestibus in ea vti soleant, quòdque importuni, insulsi, ineptique in ea habeantur, cuius inuentione sibi vendicant. Sufarion enim qui comœdiam auspicatus est, fuisse Megaresis perhibetur. Quos quidem taxans Myrtilus in ea fabula quam Titanum filios inscripsit, ita inquit:

Grauius audis Hercules:

” Hoc est tibi dieterium petulans ac Megaricum,

” Et frigide admodum irrides: puerulos aspicias.

” Debetis expectare nunc nil maxumum

” A me: nec vt de Megarico huc risum afferam

30 Raptum solo ad vos. Ecphantides quoque antiquissimus veterum comœdiarum scriptor,

” Prætereo, inquit, carmen Megaricæ comœdiæ:

” Nam me pudet facere Megaricam fabulam.

” Quibus ex omnibus apparet Megareses comœdiæ. Iuuentores fuisse. Verum hæc vitia decori videlicet imperitia & ineptitudo, quia non sicut iniustitia, intemperantia, & auaritia & cætera ferè

omnia damnosa aliis sunt: ueque opprobrio esse admodum solent.

De magnanimitate & eius extremis.

Cap. III.

40 Iam verò magnanimitas circa magna vel ex nomine versari videtur. circa qualia autem versetur, primum assumamus. qua in re nihil refert, habitumne ipsum, an eum qui secundum habitum est, consideremus. Esse sanè magnanimus is videtur, qui cum magnis sit dignus, magnis quoque sese dignum esse existimat: nam qui nò pro dignitate id facit, stolidus est: at virtute præditus neque stolidus, neque stultus est quispiam. Atque est quidè magnanimus hic quem dicimus.

De magnanimitate acturus prius circa quæ versetur huiusmodi virtus, definire vult: ad quod faciendum nihil referre inquit, siue de habitu magnanimitatis loquatur, siue de eo qui secundum habitum est, id est de magnanimo qui ex habitu ipso agit. Et quoniâ facilius hoc conspici in magna nimo poterat, iccirco in eo rem ipsam considerat: vt quæ de ipso dicta fuerint, de magnanimitate quoque dicta esse intelligamus. Primum igitur quinque hominum genera enumerat, qui circa magnorum & paruorum dignitatem versantur: magnanimum, modestum, inflatum, non inflatum, & pusillanimum: de quibus omnibus sigillatim explicabimus. Magnanimus, vt ex nomine ipso significatur, magnitudine quadam animi præditus est, vt neque prosperâ fortunâ efferatur, neq; aduersâ concidat: sed vtriusque mutationem æquo animo sustineat. maximè enim ij magnanimi dicuntur, quorû animi sanis, beneq; valētibus corporibus similes sunt. nā sicut bene cōstituta corpora, neq; estibus, neq; frigoribus affliguntur, sed in suo statu immutata perdurāt: ita magnanimus nullâ fortunæ mutatione quassat^o æquabilè vbiq; animi tràquillitatē nullâ admittâ perturbatione cōseruat:

l. iij.

uat:

πρὸς μέλος.

in comedia qualibet vestibus uteretur auctores.

*μεγαλοψυχία.

Eustratii in Moraliū Arist.

uat: quippè qui nullam humanam rem magni admodum faciendam existimet: sed virtutem summum bonum, vitium summum malum opinetur: reliqua verò omnia non esse eiusmodi putet, vt aduersa deprimere ac consternare: prospera supramodum efferre animum hominis debeant. In communi etiam loquendi consuetudine est, vt eos qui vel in infortuniis non consternantur, vel in secundis rebus non intumescunt, esse magnanimos dicamus: sed Aristoteles eum magnanimū appellat, qui cum magnis dignus sit, magnis quoque se esse dignum censet. magna autem hæc, vt procedendo declarat, esse honores inquit, qui inter maxima ex bonis externis reponuntur. Verū si hæc sunt, quæ vir magnanimus appetere debeat, nescio quomodo hoc non absurdum esse videatur. nam si magnanimi finis ad honores spectat qui extrinsecus exhibentur, efficietur vt virtus hæc non ex se, sed ex aliorum arbitrio dependeat: atque ita magnanimus frequenter mutationes multas cogetur pati: dum interdum laudatur interdum minimè: immo quandoquè, etiam ignominia afficitur. Quocirca videndum, ne hoc modo hic non sit intelligendus Aristoteles: nam sibi ipse aduersaretur, cum in vltioribus magnanimum inquit contemptorem, despectoremque esse honorum qui à vulgo exhibentur: vtpote qui nihil humanum multa æstimatione dignum putet.

quæ sit magnanimus.

Quem igitur scopum ac finem habet magnanimus? non vt honoretur: ita enim penes alios esset: sed vt & dignum se præstet, qui à probis viris honoretur: & huius præstantiæ ac dignitatis sibi ipse sit conscius: sicque honore afficiatur, libenter eum admittat ac lætetur: sin minus, in conscientia dignitatis suæ acquiescat, satisque eam sibi esse existimet: qualis Achilles apud Homerum inducitur Phœnici enim persuadere ipsi volenti, vt iram mitigaret, donisque acceptis quæ ab Agamemnone mittebantur, Græcis laborantibus auxiliaretur: fore enim, vt inde magnum honorem apud omnes consequatur: ita respondet:

O Phœnix venerande senex, non est mihi cordi
Talis honor: magno sed honores ab Ioue quæro:
Qui me inter naues, atque hæc tentoria Graium
Reddit honoratum, ac reddet: dum spiritus artus
Hos reget, atque inerunt vllæ hoc in corpore vires.

Contentus enim est magnanimus deo-

rum honore, qui & optimi sunt, & sapientissimi: neque id mirum: præditus enim esse, vt inquit, virtutibus ferè omnibus videtur: præcipuè vero eâ re notari, quæ maximè in eo elucet, id est animi magnitudine: quæ omnium virtutum decus quoddam est atque ornamentum. Nam cum cæteræ virtutes ex subiectis rebus quæque propriam formam accipiant: temperantia in quâ ex eo, quod circa voluptates & dolores moderatè se gerat: fortitudo quod circa timores & fiducias mediocritatem seruet: atque alia ex alia aliqua re simili modo: magnanimitas quasi superueniens quidam habitus ex omnium aliarum acquisitione emicat, atque efflorescit. Ac magnanimus quidem huiusmodi est, vt diximus: quemadmodum etiam ipse Aristoteles postea manifestius declarabit.

*σώφρων.

Qui autem paruis est dignus: eisdemque se dignum censet temperans: non magnanimus est: quippè cum magnanimitas in magnitudine consistat, perindè ac pulchritudo in magno corpore. nam parui *elegantēs: & concinni, non autem pulchri dicuntur.

*ἀσέτοι καὶ σύμμετροι.

σωφρων.

Sequebatur ille, qui cum paruis sit dignus, paruis quoque se dignum esse existimat: quem σῶφρονα, id est temperantem vocat. Sed quærendum videtur, quo modo qui paruis est dignus, esse temperans possit. temperans enim virtute est præditus: at virtute præditus magnis est dignus, non paruis. Vel igitur dicendum est, dignitatem penes opera hic spectari, non penes habitum: quippè cum ob opera & facta laudes & honores exhibeantur: magnanimus enim cum magna & splendida agat, pro dignitate eorundem elatum quoque merito animum atque excelsum habet, & magna cogitat. temperans verò cum non admodum magnas aut splendidas operationes exerceat, merito neque magnis honoribus se dignum putat. Vel verbum hoc [σῶφρων] quo hic vtitur Aristoteles, in eam significationem à nobis est accipiendum, vt non de virtute morali temperantia intelligamus, sed de naturali quadam prudentia, quam modestiam appellamus: quâ fit, vt vnusquisque mentis compos sit, viresque suas, ac dignitatem optimè agnoscat. σῶφρονες enim mentis compostes, modestique à Græcis vocantur, non solum temperantes. & σωφρονεῖν simili modo non tam temperanter agere, quàm sapere est, & modestè se gerere. cuiusmodi homines, qui cum videant se nihil magni neque cogitasse, neque fecisse, nondū magnis honoribus dignos se esse existimant, non admodum sanè prauis sunt: immo apti, qui non difficulter corrigi, atque ita ad magnanimitatē possint peruenire.

At qui

At qui cū sit indignus, dignum se magnis putat, inflatus quidem est. non omnis tamen est inflatus, qui maioribus, quàm sit, dignum se esse censet.

Tertius est, qui magnis cum sit indignus, dignum se esse opinatur, inflatus scilicet, id est græce *χαῦρος*. hoc est callus: qui persuasione sui inflatus ac turgens eos sibi honores arrogat, quibus est prorsus indignus. neque is magnis absolutè se dignum putat, sed iis qui magni vulgò cēsentur. Ex honoribus enim alij magni re vera sunt, ut est laus quæ à probatis optimisque viris proficiscitur: alij instituto & existimatione magni, qui publicè in ciuitatibus exhiberi consueuerunt: ut coronæ & statuæ, & reliqua huiusmodi: quibus omnibus qui inflatus est, se esse honorandum censet. Du-
 10 bitatio autem quædam suboriri hîc potest de eo quem quarto loco enumerat: quisnam sit ille, qui licet maioribus quàm dignus sit, dignum se esse censeat, non est tamen inflatus? & videtur esse posse vel callidus, vel imperitus. nonnulli enim sunt, qui ut maius quid aucupentur, & captent, calliditate quadam & versutiâ vtuntur: maioribusque quàm sint, dignos se faciunt, dignitatem eam nō inflatione animi & persuasione, sed calliditate sibi attribuentes. inflatus autem stolidus est, nō callidus & versutus. hoc autem melius ex verbo græco agnosci potest, quod est *ἀξιόπυ*, quod tam dignum putare significat, quàm dignum facere & dignare, etiam si aliter putemus. Quidam etiâ inueniuntur minimè mali illi quidè, sed imperiti, qui cum de patria benè meriti sint, eiq; pro tempore aliquando opem tulerint, donationibusque, ac dedicationibus eam exornarint, digniq; sint
 20 ob id ut honoribus civilibus afficiantur: in eam opinionem inducuntur, ut se propterea summâ esse perfectâ virtute præditos credant: id quod tamen non inflatione quadam potius quàm ignoratione & imperitiâ faciunt: atque iccirco nihil prohibet, quo minus erudiri queant, atque edocti perfectam probitatem consequantur.

Χαῦρος.

Qui autem minoribus dignū quàm sit, se esse arbitratur, pusillanimus est. siue magnis, siue mediocribus, siue etiam paruis dignus sit, modo minoribus dignum se esse censeat. maximè tamen esse videretur huiusmodi, is qui magnis est dignus. nam quid fecisset, si tantis non esset dignus?

Postremo loco positus est pusillanimus: de quo nihilominus dubitandum est. quomodo enim
 30 esse prauus, vitiosusque potest, qui magnis honoribus ac bonis est dignus? si videlicet penes opera, sicut dictum est, dignitatem consideremus: cum quis præclara aliqua vel à se vel à maioribus in rempublicam facta habet, & tamè ob humilitatem animi ac paruitatem magnis honoribus se indignum censet. verum etiam si quis vel cum insignibus ac bonis ortus parentibus sit, possitq; administrationem reipub. capeßere, se vili studio, atque arti alicui sordidæ exercendæ dedat: vel cum ingeniosus fuerit, atque idoneus qui aliquam liberalem atque ingenuam disciplinam coleret, se ipsum abiecerit, viliq; in studio ætatem consumat: id dicendus non immeritò est & magnis fuisse dignum, & vitio animi paruis dignum esse effectum. Quod si paruis quoque fuerit dignus, & se minoribus quàm sit, faciat, tum proculdubio pusillanimus verè est existimandus. licet Aristoteles propriè esse cum pusillanimum dicat, qui cum magnis sit dignus, parui se æstimat: ad ea spe-
 40 ctans fortasse, quæ à nobis dicta iam sunt.

Est igitur magnanimus magnitudine extremus, in eo verò quod oportet, medius: eo enim dignum se censet, quod pro dignitate est. illi autè excedunt, & deficiunt. Si autem magnis se esse dignū existimat magnanimus, dignus cum sit, & præcipuè maximis, circa vnum maximè versabitur: quod quid sit ex dignitate ipsa definiendum est. dignitas autem circa externa bona dicitur: quorū maximū id esse statuimus, quod diis attribuimus, quod-
 50 que maximè appetunt, qui in dignitate constituti sunt, quod item ob præclarissimas res dari præmium consuevit: at huiusmodi est honor: externorum enim bonorum id maximum est: circa honores igitur & ignominias ut oportet, versatur magnanimus.

Quoniam ex iis quæ modo diximus, pleraq; ex his quæ hic inquit Aristoteles, satis patere possunt: non longiore expositione in his vtetur, sed ea tantummodò quæ digna consideratione aliquâ videntur esse, breuiter annotabimus. Inquit igitur magnanimum esse extremum, eò quod
 l.iiiij magnitudine

Eustratii in Moraliū Arist.

magnitudine animi præditus est supremâ, quam nemo potest excedere: mediū autem, in eo quod oportet, seruando propterea quod dum se dignum iis censet, quibus est dignus: neque modū excedit, neque deficit, sed in mediocritate consistit. alij verò qui in adiunctis vitiis sunt, partim excedunt, partim deficiunt. Ac quia maximis se dignum facit, maximum verò quod supra omnia alia dicitur vnum tantum est: efficitur vt circa vnum tantum versetur, quod quid sit, ex dignitate ipsa cognosci potest. dignitas enim ad externa bona spectat, quatenus æstimatione alicuius existit: nã aut diuitiarum, aut gloriæ, aut honoris, aut alicuius eiusdem generis dicitur: at maximo ex bonis externis dignum se magnanimus existimat: maximum autem est, quod diis immortalibus tribuimus: id verò est honor: circa honorem igitur versatur magnanimus. sed si circa honorem, circa oppositum quoque eius quæ est ignominia, versari necesse est. nam & honores quos debet, quibusq; se dignum putat, admittit atque appetit: quos non debet, reicit ac contemnit: & ignominias quæ à probis viris inferuntur à se esse alienas censet: quæ ab improbis, contemnit. Atque hæc est ratio quæ circa honorem magnanimum versari confirmat.

Quin citra probationem quoque magnanimi munus circa honorem esse apparet. magni etenim viri honore seipsum dignos maximè existimant, ac pro dignitate illi quidem: sed pusillanimus deficit, tam si ad ipsum, quàm si ad magnanimi dignitatem spectemus. inflatus autem ad se solūmodò, non autem ad magnanimum excedit.

Sed hoc non solum ex ratione hac colligitur: verum etiam sine ratione esse inde perspicuum potest, quod quicumque magni viri sunt, honore pro dignitate se esse dignos existimant. pusillanimus verò & à magnanimi dignitate & à sua ipsius deficit: nam & quibus est dignus, iis se dignum non æstimat, & ab appetendis iis quæ magnanimus sibi attribuit, quàm longissimè abest: ob id tamen vitiosus est, ac prauus, quia à se ipse deficit, minori quæ honore se dignum facit, quàm sit. At inflatus sicut suam excedit dignitatem, ita à magnanimo deficit. licet enim magni se ipsum æstimet præter dignitatem, nondum tamen eam excellentiam animo assequi potest, qua magnanimus dignus est: vt non modo non maioribus honoribus quàm magnanimus dignum se putet, sed ne æqualibus quidem. Vnde quia hunc quoque opinione dignitatis excedit magnanimus, meritò extremus esse etiam dicitur.

At magnanimus siquidem maximis est dignus, optimus quoque sit necesse est. maiori enim honore dignus est, qui est melior: maximis verò, qui est optimus. oportet igitur vt qui magnanimus re vera est, bonus etiam sit. esse etiam magnanimi videtur id quod in vnaquaque virtute magnum est. nulloque pacto ei conuenit vt suasionem aliquam inductus fugiat, aut iniuste agat: cuius enim causa turpe aliquid faciet, is cui nihil est magnum? nam si quis diligenter singula consideret, magnanimus si non est bonus, prorsus ridiculus videbitur: immo neque honore quidem erit dignus, si sit malus: quippe cum virtutis præmium sit honor, bonisq; attribuatur.

Cum maximis sit dignus magnanimus, sequitur vt optimus etiam sit: atque ita omnium virtutum habeat perfectionem, quod autem circa omnes alias virtutes magnanimi operatio spectetur inde constat, quod nullo modo magnanimum decet aut dum periculum aliquod suspicatur ac metuit, persuasionem aliquam fraudulenter decipiendo elabi ac fugere: timidi enim, id est: aut iniuria aliquem afficere, quod est iniusti. Sed aduertendum hoc loco triplicem reperiri lectionem, quæ triplicem etiam sententiam faciat. nam vna est, quam diximus, si legatur *παρὰ πείσασαυτι*, id est fraudulenter ac dolose suadenti magnanimo non conuenit è periculo aliquo effugere: altera si *παρὰ σείσασαυτι* legamus: nam hæc erit sententia: non conuenit magnanimo intercutienti, id est quasi aliquem concusserit, & offenderit ac læserit accusari: vt *φύγειν* etiam pro accusari, ac reum esse, nõ pro fugere accipiamus. tertio modo legitur *παρὰ σείσασαυτι* vt duo sint verba accusatiui casus: vt ita dicamus: non conuenit magnanimo aliquid quod concusserit, id est læserit atq; interturbarit, fugere & timere. nam qua de causa, inquit, turpiter se geret, cū nihil apud ipsum magnum sit, ex aliis scilicet bonis. maximi enim ipse est cõpos quod magnitudine sui cætera omnia ita obubrat, atq; operit, vt nihil præ illo esse videantur: id autem est honor ad quæ cætera omnia externa bona diriguntur:

diriguntur: atque ob id bonis viris tantummodo debetur, virtutisque est præmium: quippe quæ bonum laudabile esse definiatur.

Videtur igitur magnanimitas quasi ornamentum quoddam esse virtutum: nam & maiores ipsas reddit, & sine ipsis esse non potest. ac propterea reuera esse magnanimum difficile est, cum id existere sine * integritate **καλοκαγαθίας.* nullo modo queat.

10 Cum igitur ad magnanimum pertineat quatenus est magnanimus, alias quoque virtutes exercere: merito fit, ut magnanimitas cæterarum omnium virtutum ornamentum esse censeatur. nam licet, ut superius diximus, aliæ virtutes ex subiectis sibi rebus formam propriam singule accipiant: magnitudinē tamen non aliunde possunt acquirere, quam ex animi magnitudine, quæ ex habitu huius virtutis comparatur: quæ & magnas alias reddit, dum efficit, ut in vnaquaque virtute elatum animum quisque habeat, nihilque aliud quam sanitatem pulchritudinemque animi spectet: & ipsa non nisi ex perfectis omnibus aliis virtutibus existit. atque: iccirco re vera esse magnanimum difficile est. oportet enim integritatem habere, id est, virtutum omnium perfectionem, quam *καλοκαγαθίαν* vocant.

20 Ac maxime quidem magnanimus circa honores & ignominias versatur, ob eosque honores qui & magni sunt, & à probis viris exhibentur, mediocriter quidem lætabitur, utpote sibi accommodatos, vel etiam minores quam sibi conveniat: integræ enim & absolutæ virtuti nullus honor tribui dignus potest: admittet tamen eos magnanimus à probis viris, licet inferiores sint, propterea quod non habent illi maiores, quibus afficere ipsum valeant. sed qui à quibuslibet è vulgo hominibus, ob paruasque res exhibentur, eos prorsus contemnet: non enim est eis dignus: simili modo etiam ignominiam, quippe quæ circa ipsum iure non accidat.

30 Ac quia integræ absolutæque virtuti, hoc est vniuersis virtutibus simul iunctis nullus dignus honor exhiberi potest: magnanimus etiam si minoribus honoribus quam dignus sit, afficiatur, eos libenter admittet, modo à probis viris proficiantur. nam qui & ab improbis, & ob paruas res offeruntur, prorsus contemnit: indignum enim se censet, qui paruum aliquod ob factum honorari debeat: simili modo quoque ignominiarum omnium contemptor erit: quippe quæ non nisi immerito, & indignè ipsi eueniant: ipse autem non nisi digna admittat & curet.

40 Maxime igitur, sicut dictum est, circa honores versatur magnanimus, nihilominus tamen & in diuitiis, & * potestatibus, & omni tam prospera, **πὸ δὲ δυνάσεως.* quam aduersa fortuna, quomòdocunque contigerit, moderate se geret: ut neque in prosperis successibus lætitiâ gestiat, neque in aduersis rebus tristitiâ supramodum obruatur. neque enim circa honorem quasi bonorum maximum sit, ita se gerit. nam potestates & diuitiæ ob honorem expetendæ sunt: qui enim ipsas habent, ob eas affici honoribus volunt. cui verò vel honor ipse parvus est, ei cætera quoque sunt parua. Quapropter magnanimi esse etiam contemptores videntur.

50 Cum magnanimum versari circa honorem probarit, sequi ex eo etiam ostendit, ut in aliis fortunæ bonis moderate se gerat: neque in prosperis nimiam lætitiâ efferatur, neque in aduersis nimio dolore conficiatur. assuetus enim se magnis dignum existimare, diuitiis quoque & paupertate, famâ & infamiâ, cæterisque omnibus tam corporis, quam externis bonis animum habet superiorem. bona namque animi esse maxima arbitratur: quibus presentibus à cæteris in neutram partem magnoperè commouetur. neque enim circa honorem ita se gerit, ut ob ipsum quasi maximum bonum immoderate gestiat, atque efferatur: sed eum si à popularibus & prauis hominibus deferatur, prorsus despiciat: si à probis viris, admittit quidem: non tamen ita, ut inferiorem eum esse virtute sua non iudicet. eo enim est animo, ut omnes humanas res tanquam humiles & paruas despiciat, ac contemnat.

Quin etiam * fortunæ prosperitates videntur conferre ad magnanimitatem. qui enim nobiles sunt, & diuites, & in potestate constituti honore **εὐτυχήματα.* digni

Eustratii in Moraliū Arist.

digni habentur. in excellentia enim quadam sunt. omne autem quod bono aliquo excellit, est honorabilius. propterea huiusmodi res magis reddere magnanimos homines consueuerunt nanque à quibusdam honorantur. sed re vera solus bonus honorandus est. cui tamen vtraque insunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur.

Quia circa honores versatur magnanimitas, ad eam facere etiam prosperæ fortunæ status videretur. nam cum habitus virtutis ex assuetudine acquiratur: id fieri non posset: nisi materia sup- peteret, in qua est assuescendum: quæ sunt bona fortunæ, quæ ad honorem consequendum condu- cunt. qui enim ipsa hæc habent, honorem appetunt: eumque ab aliquibus consequuntur, quasi in 10 excellentia quadam bonorum collocati. quo enim quidque re aliquâ bonâ excellit, eò honore di- gnus est. honore autem affecti homines extolluntur, elatumque animum quendam concipiunt, ut magnanimi etiam fortunæ prosperitatibus effici videantur: sed re vera non nisi bonus magnani- mus est, idemque honoribus afficiendus. quibus tamen vtraque adsunt, id est, qui cum virtute ex- terna etiam bona habent coniuncta, magis honore digni habentur: vel quia vulgò ita videtur, li- cet re verâ aliter censendum sit: vel quia in fortuna prospera constitutus ad virtutis operationem expeditior redditur. cuius operationem honor consequitur.

Qui autem sine virtute huiusmodi bona possident: neque merito ma- gnis honoribus dignos se esse arbitrantur, neque rectè magnanimi dicun- tur: quippè cum hæc absque integra atque absoluta virtute esse non pos- sint: sed contemptores contumeliosi, atque huiusmodi vitiis præditi effi- ciuntur. non facile enim fit, ut sine virtute consonè ac moderatè prosperos rerum successus quispiam ferat. dum igitur hi ferre prosperam fortunam nequeunt, putantque se alios excellere, omnes alios despiciunt: ipsi verò a- gunt quodcumque fortè inciderit. imitantur enim magnanimum, licet ei similes minimè sint. atque id faciunt in quibus possunt. quæ enim ex vir- tute sunt, ea non agunt, sed contemnunt alios. At magnanimus iure ac me- 30 ritò cõtemnit: nam vere opinatur. pleriq; alij autè * incidenter, ac fortuito.

* ΤΥΧΩΝΤΩΣ
id est, temere.

Nisi autem virtus affuerit, fortunæ sælicitas insolentes ac contumeliosos plerunque homines efficit. tumidosq; & inflatos potius quam magnanimos. qui cum ferre moderatè non possint pro- speros successus, in vitia delabuntur. diuitiæ enim & potestates & reliqua eiusmodi virtutem non habenti perindè nocent, ac salubres cibi ægrotantibus. nam cum imitari magnanimum velint, neque in virtute qua carent, id assequi possint, in eo similes magnanimis se futuros esse arbitran- tur, si alios contempserint, contumeliaque affecerint. sed magnanimus non in contumeliam ali- cuius contemptor est, sed quia honores omnes qui ab aliis sibi offeruntur, paruipendit: digno- remque se esse opinatur: & recta eius & vera opinio est. Alij autem tam de se quam de aliis falso, 40 & ut fortè incidit, opinari consueuerunt.

Neque verò frequenter aut libenter in quæuis pericula sese coniiciet, propterea quòd pauca sunt, quæ magnificiat: sed magnipericlitans est. & cum periclitatur, vitæ suæ non parcit, quasi dignum omninò non sit ei vi- uere. talisque est, ut afficiat beneficiis alios, ipse affici erubescat. excellentis enim illud est: hoc eius, qui excellitur. estque eiusmodi, ut plura retribuatur. ita enim fiet, ut qui prior contulerit beneficium, insuper debeat, benefi- 50 umque accepisse videatur.

Quia igitur magnanimus rectè opinatur, & suam ipsius magnitudinè optimè agnoscit, & res alias humanas quales sint, quantique faciendæ minimè ignorat: propterea neque paruipericlitans, neque frequentipericlitans euadit: id est, neque parua de causâ pericula atque ea parua adit, neque frequentibus periculis se exponit: sed est magnipericlitans, id est, pro magnis rebus & magna pe- ricula subire cõsuevit. qui enim vel multa vel parua magni æstimat, is & sæpe & pro paruis rebus subire pericula non veretur. magnanimus verò cum ea solummodò magnificiat. quæ vere honore digna

digna sunt: ea autem sint & magna, & admodum pauca: efficitur, ut non nisi pro magnis & paucis sibi esse periclitandum censeat. Legitur etiam hoc loco *πυκνοκίνδυνος ἢ φιλοκίνδυνος*, id est, non est frequentipericlitans, neque libenterpericlitans, hoc est, non frequenter se exponit periculis, neque facile & libenter. sanctior tamen lectio hæc videtur, quam explanauimus, id est, *μικροκίνδυνος οὐδὲ πυκνοκίνδυνος*. non enim parua de causa vel parua etiam pericula adit magnanimus, neque frequenter, sed raro & ob magnas res & magna. in quibus quidem periculis vitæ suæ profusus est. neque enim magnum quid esse vitam existimat: sed ipsi præclaram mortem, pro rebusque præclaris susceptam anteposit. atque id eò promptius facit, quod ad bene merendum de aliis est propensus, cõfertque libenter beneficia, & non sine verecundia accipit. Quocirca si indigna aliqua calamitate oppressus uti beneficiam non possit, minimè præter dignitatem viuendum sibi amplius putat. Quod autem hic de magnanimo, inquit, pudere eum asserens, si beneficiis afficiatur, reprehensionis ansam præbuisse nonnullis videtur. vtraque enim ad bonum virum pertinere inquirunt, tam ut cõferat, quam ut accipiat beneficia: in quo falluntur ad altitudinem magnanimi non spectantes, quem non decet abiectum quippiam, atque humile agere. qui autem patitur ut aut pecuniis, aut viribus, aut tali quapiam re ab altero adiuuetur, præ se ferre humilitatem quandam videtur, eoque esse inferior, à quo id beneficium accipit. at magnanimus antecellere aliis vult, id est, debet. merito igitur erubescet, si in inferioris loco præter dignitatem suam esse videatur. atque iccirco si aliquando acceperit, plura cumulatior mensurâ referet: ut qui dederit, debere se videat, atque ita inferiorem se esse fateatur.

Meminisse prætereà eorum videntur, quibus benignè fecerint: eorum autem à quibus acceperint minimè. quippè cum is qui acceperit, minor sit eo qui beneficium contulerit: ipsi autem velint esse superiores: vnde etiã illa iucundè, hæc iniucundè audire consueuerunt. Atque iccirco neque Thetis beneficia Ioui dicitur commemorare: neque Lacedæmonij Atheniensibus: sed tantummodò ea quibus fuerant affecti.

Maiore etiam quod hic subiungit, reprehensione dignum videri potest: magnanimus beneficiorum acceptorum immemorem futurum: id quod ingrati animi vitium prorsus est existimandum. sed non ita inquit hic Aristoteles. non enim beneficiorum acceptorum obliuiscitur magnanimus: immò maximè omnium est memor: quippè qui plura etiam retribuere conetur. Quocirca quod, inquit, magnanimus non meminisse, id non ad rem, sed ad verba referendum est. nam licet & animo & in referenda gratia optimus sit & gratissimus: solet tamen libentius in sermone quæ contulerit aliis, quàm quæ ab aliis acceperit, & ipse commemorare, & ab aliis commemorantibus audire: eò quod excellentior apparet qui dedisse, quàm qui accepisse prædicatur. Ad cuius rei confirmationem, & Thetidis, & Lacedæmoniorum exemplo vtitur. Thetis enim, ut apud Homerum est, cum maximis beneficiis Iouem affecisset, eumque à coniuratione aliorum deorum liberasset, id quod filius ipsius declarat his versibus:

- 40 Sæpe etenim audiui Pelei Genitoris in æde
 » Alma parens, cum tu inter diuos sola Tonantem
 » Defendisse Iouem, & magno absoluisse timore,
 » Iactares: quando hunc superi vincire parabant
 » Omnes, Iunoque, Neptunusque, & Cælia Pallas.
 » Tu nanque ascendens ad cæli culmina monstrum
 » Centimanum adduxti, Briareum quem nomine diui,
 » Aegeona vocant homines: qui viribus omnes
 » Excellens, & patre suo quoque fortior, illic
 » Ante Iouem gaudens magno confedit honore.

- 50 Ast alij cessere dei formidine pressi. Thetis igitur cum hoc beneficio Iouem affecisset, non id quidem ipsa explicat apud Iouem, cum ab eo petit, ut filio suo honorem & gloriam afferat: sed solummodò latenter significat, Ita inquit:
 » Iuppiter omnipotens mea si tibi profuit vnquam
 » Sedulitas vel re, vel verbis: hoc mihi votum
 » Exequere, ut nostri celebretur gloria nati.
 » Ille quidem à fati cunctorum arctissima vitæ
 » Sorritus spatia est: & nunc Agamemnone ab ipso
 » Afficitur probris inter contemptus Achiuos:

Hæc Thetis. Lacedæmonij verò, ut refert Callisthenes

Iliad. α.

Eustratii in Moraliū Arist.

Callisthenes in primo Historiæ Græcicæ libro, cum Thebani in Laconiam hostili exercitu in-
ualissent, ad Athenienses ad auxilium petendum profecti, beneficiorum quibus Athenienses affe-
cerant, nullam prorsus fecere mentionem: sed quæ ipsi ab illis acceperant, magnificè commemo-
rarunt: ut ea potissimum ratione generosum Atheniensium animum ad ferendam sibi opem pos-
sent inducere.

† aliās legitur,
nemine indi-
gere.

Magnanimi quoque est † à nemine quippiam, aut vix tandem petere,
sed promptè aliis ministrare: præstareque se apud eos qui in dignitate sunt,
præclaraque fortuna vtuntur, magnum: apud mediocris fortis homines
mediocrem: eò quòd illos superare difficile, atque egregium, hos facile est. 10
& inter illos gloriari est à generoso animo minime alienum, inter humiles
verò * inuidiosum.

* φορτικόν.

Ad magnanimū etiam spectat, ut nō facile ab aliquo petat, ut vel pecuniis, vel alia quapiam re
iuuetur: sed vix id faciat, nec nisi magnā aliquā impulsus necessitate: promptusq; potius sit ad aliis
ministrandum, id est dandum, suppeditandum, inferuendum iis qui petunt, atq; indigent. possu-
mus etiam interpretari δειδύσαι, quo verbo hic vtitur Aristoteles, non petere sed indigere: vtrunq;
enim significat: ut intelligamus, magnanimi hominis esse nullius auxilio indigere: nisi vix admo-
dum, id est, cum maxima necessitate vrgetur. Cum verò, inquit, magnū se præstare magnanimum 20
solere inter illos qui in dignitate sunt constituti: non ita accipit, ut si magnanimus in regia ciuita-
te degerit, vnusque è subditis fuerit, eum velit apud regem magnum se gerere, eiq; se in dignitate
æquiparari. imprudentis enim id esset ac stulti: sed ut in republica apud eos qui sunt in dignitate
& existimatione, præsertim si vel diuitiis, vel alia quapiam eiusmodi potestate videantur excellere,
magnitudinem suam nō dissimulet: quippe qui præstantiorem se esse ob virtutem existimet. inter
huiusmodi enim homines, id est, magnos gloriari generosum est. Verum gloriari hic non id signi-
cat, ut præclara de se ac gloriosa loquuturum ac iactaturum esse magnanimum intelligamus: inui-
diosum enim ac molestum etiam hoc esset: sed ita se gesturum, ut inter magnos versando gloriam
ac grauitatem præ se ferat, nihilq; de dignitate sua diminuat. id quod ex verbo græco σεμνύνεσθαι
intelligi melius potest: quod gloriose & grauiter se gerere, dignitatemq; præ se ferre significat. 30

gloriari, quod græ-
ce est σεμνύνεσθαι
quod hic significat.

† aliās legitur
uiribus conten-
dere.

Quemadmodum inter imbecillos † viribus nō contendere: neq; ad ho-
noratas res accedere, aut vbi alij principatū obtinet: ociosumq; esse ac cun-
ctatorem, nisi vbi magnus aliquis honor magnumq; opus est: paucasq; res
agendas, sed magnas eas ac celebres aggredi. Necesse etiam est, ut apertè
tam odium q̄ amorem præ se ferat: latere enim velle timentis hominis est.

Duplex hic in exemplaribus reperitur lectio, quæ sententiam etiam ipsam aliquantulum variat:
altera est cum negatione, altera sine negatione. Si itaq; cum negatione legamus, erit sensus: supe-
riora ad magnanimum pertinere, quemadmodum etiam hoc, ut inter imbecillos vires suas non o-
stentet, & cætera quæ sequuntur. si absque negatione: ita erit annexa sententia, ut à præcedente ac 40
proxima clausula dependeat, hoc modo: inter magnos gloriari generosum, inter humiles inuidio-
sum ac molestum est. quemadmodum etiam odiosum esse solet, si inter imbecillos vires quispiam
ostendet, viribusque velit contendere. Pergit deinde magnanimi proprietates percensere: & inquit
eius quoque esse ad res honoratas minimè adire, vbi que alij principatū obtinent. Quamuis enim
speciem quandam magnanimitatis præ se ferre videantur vel oratores, vel musici, vel quilibet ar-
tifices, qui id dant operam & contendunt, ut primas habeant: si quis tamen rectè consideret, eius-
modi certamen ad studiū puerile est, ad vilesque homines spectat, qui parua magni æstimare con-
sueuerunt. nam magnanimus de principatu minimè cum aliquo contendet: cum ne secundus sit, si
eum assequi non potuerit: tum verò quia virtutis suæ magnitudine contentus satis sibi eam ad ex-
cellentiam honoremque esse arbitratur. ociosusque erit ac cunctator, id est, non admodum celer
ad quaslibet res aggrediendas, sed magnas tantum aget, ex quibus magnus aliquis honor conse- 50
quatur: neque id tam honoris, quam honestatis causa faciet.

in principatu rerū hono-
ratū vbi tenent
magnanimitas.

Maioremq; curā veritatis, q̄ opinionis habeat: dicatq; & agat omnia a-
pertè: id enim est cōtemptoris, ideo liberior in loquēdo est: est enim etiam
eius, qui liberior in loquendo sit, vnde est & contemptor, & verax, nisi vbi
per dissimulationē loquitur. dissimulatione autē vtitur ad multitudinem.

Eritque

Eritque apud probos viros veridicus apud vulgus dissimulatione interdum vtetur: vt manifeste hinc pateat Aristotelem non omnem dissimulationem prauam esse & vitiosam existimare: neque enim eam magnanimo attribuisse, qui probitate ac virtutum omnium integritate maximè præstat. dissimulat enim magnitudinem suam apud vulgus imperitamque multitudinem magnanimus, aut quia eorum contemptor est, id est, indignum se esse existimat, qui ab illis honore afficiatur: aut certè, id quod dictum est, ne si apud humiles ingenuè de se atque honorificè loquutus fuerit, molestus sit, atque importunus. Nam apud alios sui similes veri que amatores homines sua minimè extenuat, sed liberè de se verè loqui non veretur.

quod no' omnis dissimulatio praua aut vitiosa est.

10 Magnanimi quoque proprium, id est, vt viuere ad alterius arbitrium non possit, nisi ad amici: est enim seruire. vnde etiam omnes adultores * famularij: & humiles homines adultores sunt. Adde quod neque est admirator: nihil enim magnum ipsi est, neque iniuriarum memor: quippe cum magnanimi non sit meminisse, & præsertim malorum, sed ea potius despiciere.

* θητικοί. i. seruales, quales erant θῆτες Athenis.

20 Neque est eiusmodi magnanimus, vt ad alterius arbitrium viuat: est enim seruire: cuius argumentum, id est, quod omnes adultores ad alterius nutum viuunt, ac propterea famularij, id est, seruales humilesque homines sunt: & omnes humiles ferè sunt adultores. At magnanimus minimè potest alterius voluntati ita esse addictus, vt ex alterius sententia omnes vitæ sunt rationes instituat: nisi is amicus eius sit, qui profectò nisi bonus, eiusque similis esse nullo pacto potest, vt hoc modo non tam alieno, quam suo arbitrato viuere etiam dicendus sit. Neque item magnanimus est admirabundus: vulgi enim, id est: qui sæpenumero vel ædes magnificas, vel dedicationes, vel corporum pulchritudines, vel musicorum certamina, vel tale quippiam solent admirari, quorum nihil magnanimo esse magnum videtur.

30 Neque * hominiloquus: neque enim aut de se, aut de altero quippiam dicet. neque vt vel ipse laudetur, vel alij vituperentur, curat: sed neque est laudator: atque iccirco fit: vt neque maledicus ne in inimicos quidem, nisi ob contumeliam sit.

* ἀνθρώπου λόγος.

Sed neque hominiloquus est, id est, eiusmodi, qui de hominibus liberè loquatur, & de hominibus sibi esse loquendum ducat vt nonnulli faciunt, qui quo modo alij viuant, quid boni, quid mali gesserint, inquirunt. quæ omnia magnanimum vereque philosophum multo magis latent, vt inquit Plato in Theæteto, quam marinæ arenæ numerus. Magnanimus enim tantum abest, vt de alijs hominibus loquatur, vt neque de se quidem quippiam huiusmodi dicturus sit. Verùm quâdo de hominibus sermonem nullum habet, cuiusmodi esse eius colloquutiones dicendum est: Nimirum si quis magnanimum Deiloquum esse omnino existimet, hoc est Theologum, non male opinabitur: qui de Deo, scilicet natura que rerum dissertationes omnes suas faciat, vt si quis modo de humanis rebus sermo ei concedendus est, is circa virtutes, earumque operationes omnis versetur.

Theologum dicere magnanimum.

40 Quia autem de hominibus non admodum loquitur, efficitur, vt neque se neque alios aut laudet, aut vituperet: ne inimicum quidem nisi ob contumeliam: non quod contumeliosè in inimicum inuehatur, id enim crimini esset dandum: sed quod de inimico quidem malè quippiam dicat, nisi is supramodum vel in ipsum, vel in alios insolenter contumeliosè que se gesserit.

De necessariis item, aut paruis minimè queritur aut efflagitat: ita enim se gerere eius hominis est, qui circa hæc studeat. eiusmodi prætereà est, vt honesta potius & infructuosa, quam fructuosa & vtilia acquirat, & possideat: est enim eius qui ex se sufficiat.

50 Si etiam necessariis, id est, que ad necessarios vsus spectant, aliquando careat ac priuetur, neque admodum conqueretur, sed patienter feret ac moderate: neque precibus vti aliquibus volet, vt ea consequatur: quippe cum ita facere eius hominis sit, qui hæc magnificat, & magnum quoddam bonum esse possessionem eorum opinetur. Quocirca magnanimus dabit quidem operam, vt necessaria sibi ad vitam degendam comparet, non magnum tamen admodum studium huic rei adhibebit: sed mori potius volet, quam turpiter his ipsis affluere. & quia omni lucro, omni que utilitate celsiorem animum habet, inutilia & infructuosa possidebit potius quam econtrario: vt deambulationes, nemora, atque huiusmodi, quæ sicut prouetus nullos afferunt, ita ingenua voluptate oblectare cuiusque, animum possunt: & eius præsertim, qui pauca magnificat, paucisque admodum indiget.

Quin

Eustratii in Moraliū Arist.

Quin etiam & motus ipse magnanimi esse tardus videtur, & vox grauis, & sermo constans, nam neq; qui circa pauca studet, est festinabundus: neq; qui nihil magnum existimat, contentus & vehemens. * acuta autem vox, & celeritas ex his efficitur. Ac talis quidem magnanimus est.

* ὀξύφωνος.

Atque hac de causa, quia scilicet & pauca sunt quæ magnificat, paucisque indiget, etiam fit, vt tarditatem ac grauitatem in incessu, omniq; alia motione seruet: voce item graui vtatur, hoc est, non admodum intentâ atq; altâ, sed submissiore: non enim ad sonū magis grauitas hæc referenda est, quàm ad moderationem. nam loquutionem quoque eius, inquit, stabilem esse oportere: quod nihil aliud significat, quàm firmam ac lentam, non diuisam, ac cōcitam. Hæc enim omnia magnanimo maximè sunt accōmodata: vt neq; in motu, neq; in voce, neq; in loquutione festinationem vllam præ se ferat, nisi vrgeat necessitas: hoc enim subintelligendū semper est. Nam si patriæ, aut parentum, aut amicorum, aut alicuius alterius huiusmodi salus in discrimen veniat, opusq; sit festinatione: tunc profectò minimè erit cunctabundus & tardus, sed accurret, sed vocem intendet, sed clamabit, omniaq; aget festinanter. Quod tamen sine necessitate nunquam faciendum sibi esse existimabit, is qui & paucis studet, & nihil magnum putat, nisi pauca admodum: ea videlicet, quæ & in actione & in contemplatione magnitudine excellent. Nam acuta & alta vox, & celeritas ex his efficitur, id est, propter hæc: propterea quòd scilicet vel circa multa versantur homines vt accelerandum: vel magnum quippiam esse opinantur, vt intendendam sibi esse vocem, acclamandumque censeant.

quæ festinabit et non intendet magnanimus.

Qui autem deficit, pusillanimus: qui excedit, inflatus est. sed neque hi tamen mali, non enim malefici sunt: sed esse peccantes videntur. pusillanimus enim cum bonis dignus sit, se ipsum iis ipsis priuat, quibus est dignus: videturque prauum quoddam in eo habere, quòd & bonis dignum se non esse existimat, & seipsum etiam ignorat. alioqui cum bona sint, quibus est dignus, ea proculdubio appeteret.

Vbi magnanimi proprietates omnes absoluit, deinceps de pusillanimo, & inflato disserit: inquitque pusillanimum ob humilitatem vilitatemque animi omnia supra dignitatem suam bona esse existimare: ob idque esse malum, quòd & cum indignum se arbitretur, nullius boni sibi esse conscius: & cum dignus sit, ignorare se ipsum videatur. si enim non ignoraret, appeteret proculdubio ea quibus dignus est.

* ἄλθιτος.

† aliis legitur pigri.

Non tamen huiusmodi homines * stolidi, sed esse † intelligentes potius videntur: talisque opinio peiores etiam ipsos reddit. singuli enim ea quæ dignitati suæ conueniunt, appetere consueuerunt. adde quòd & ab honestis actionibus & studiis quasi sint indigni, & ab externis quoque bonis simili modo abstinent.

Licet autem seipsum ignoret pusillanimus, non est tamen stolidus vt inflatus, sed intelligens, id est, acris nimis & cōsiderabundus: nō enim in laudem appellat huiusmodi homines *σοφῶν*, quippe quos & peiores esse inflatis dicat, & magnanimis magis aduersari: sed intelligere nimis eos, inquit, & importune: quod vitio datur. intelligit enim pusillanimus quippiam in se esse, quod honore dignum sit, idque importunè modestiæ causa dissimulat. quæ quidem intelligentia, cum vt oportet ea vtimur, laudanda sanè est: quippe cum id facere inscriptione illâ Pythicâ moneamur, vt nos ipsos scilicet cognoscamus: cum male vtimur, est vituperanda. sæpe enim fit, vt qui se intelligunt, supra quàm deceat, dignitatem suam attenuent, ac deprimant, ne arrogantes esse videantur: abiectioresq; quàm oporteat, humiliioresq; euadant. qui pusillanimi sunt: qui cum indignos se putent, hac ipsa opinione quam de se ipsis habent, quòd indigni sint, deteriores etiã inflatis efficiuntur: tum quia ita opinando se esse indignos, facere se videntur indignos: tum quia falsa hac de se persuasionem eò deducuntur, vt non modo nullam præclaram actionem aggrediendam, nullisque studiis sibi incumbendum putent, vnde aliquis vel à sapientibus, vel ab imperitis honor comparari possit: verum etiam externis bonis, id est, principatu, præcellentiâ, diuitiis se esse indignos arbitrentur. In nonnullis tamen exemplaribus loco [*σοφῶν*] legitur [*ἀλθιτῶν*] quod ita possemus interpretari. huiusmodi homines non sunt stolidi, sed pigri potius quidam, ac detrectatores: qui scilicet quamuis cognoscere seipsos possent, tamen abiectiōne animi ad aggrediendas res pigri efficiuntur:

σοφῶν in mala partem, nimis intelligentes.

ciuntur: vt reculent ac detrectent ea, quibus sunt digni, seque indignos esse opinentur.

At * inflati stolidi sunt, seque ipsos ignorant, atque id palam: quasi enim ^{* χαῦνοι.} sint digni, honorabiles res aggrediuntur, deinde redarguuntur: vestituque etiam, & habitu, atque huiuscemodi rebus ornantur: prosperasque fortunas suas esse manifestas volunt: easque verbis extollunt, quasi ob eas honores sint consequuturi. Magnanimitati autem pusillanimitas magis est opposita, quam inflatio: quippe quæ & magis contingat, & peior sit. Magnanimitas igitur circa honorem magnum, sicut dictum est, versatur.

¹⁰ Inflati verò stolidi sunt, nam cum ignorent seipsos, non occultè id faciunt, vt pusillanimi: sed manifestè ac clarè vitium suum produnt. nam licet indigni sint, magnas res aggrediuntur: voluntque & ad dicendum, & ad agendum idonei videri: honorificè item ac magnificè de se loquuntur: & si non sint diuites, diuitias simulant, si sint, importunè eas atque inuidiosè ostentant: vt facillè eorum stoliditas deprehendatur. Sed licet ita sit, pusillanimitatem tamen magnanimitati magis aduersari, inquit, quam inflationem duabus de causis: vna, quia sæpius contingere hominibus solet, vt pusillanimi quam inflati euadant: vt ad eam procliuiiores esse videantur: ad quæ autem procliuiiores sumus, ea maiora vitia esse superius declaratum est: vt pote naturæ nostræ magis insita, atque iccirco difficiliora, quæ ex animo nostro extrahi atque euelli queant: altera, quod suapte natura etiam peior ^{ad quæ sumus procliuiiores maiora vitia sunt} est, cum ad honestas res, præclaraque studia obeunda segnes atque inertes homines reddant.

De moderato honoris studio & eius extremis.

Cap. IIII.

Circa honorem autem esse quædam alia virtus etiam videtur, vt superior diximus, quæ magnanimitati ita * respondet, vt magnificentiam ^{* παραπλησιως ἐχθ.} liberalitas: illæ enim utræque sunt à magnis abstinēt, sic in mediocribus & paruis nos vt oportet, efficiunt, ac disponunt. Quemadmodum autè in datione & acceptione pecuniarum & mediocritas est & excessus & defectus: ita quoque in honoris appetitione licet, & magis quam oportet & minus, & vnde oportet, & vt oportet, vnumquemque se gerere. nam & * ambitiosum vituperamus, quippe qui & magis quam oportet, & vnde non oportet, honorem affectet: & inambitiosum, eò quòd ne ob honesta quidè facta honore affici velit. Interdum tamen fit, vt vel ambitiosum quasi virilem & elegātem, vel inambitiosum quasi modestum & temperantem laude prosequamur, vt superioribus in libris dictum iam est.

⁴⁰ Post magnanimitatem de quadam alia virtute agit, quæ etiā ipsa circa honores versatur: itaque se ad magnanimitatem habet, vt liberalitas ad magnificentiam. sicut enim illa circa paruos sumptus, ita hæc circa paruos honores & mediocres munus suū obit: quæ tamen nomine vacat. quam quidem virtutem existere ex defectu & excessu necesse esse ostendit: nam si magis potest quispiam honorem cupere quam oporteat, & cuius causā non licet, & quando non licet, reliquisque aliis non seruatis circumstantiis: huncque honoris cupidum, id est, ambitiosum vocare consueuimus: vituperamusque contrarium, qui minus quam oportet, cum appetit, vt nullam ob rem sibi honorem esse exhibendum censeat, ac propterea ab honestis etiā actionibus abstineat: necesse proculdubio est, vt mediocritas quoque reperiatur, eius videlicet qui & vt oportet, & quando, & à quibus, & ob quæ oportet, cæterisque determinationibus seruatis honorem ipsum appetat. qui quidem mediū, quia caret nomine, modò ambitiosus, id est, honoripeta, modò inambitiosus solet appellari: ambitiosus & honoris cupidus, propterea quòd honores quos debet, appetit: inambitiosus, quia quos non debet, non appetit.

⁵⁰ Perspicuum autem est cum pluribus modis talis cuiusdam rei studiosus & cupidus aliquis dicatur, nō semper nos honoris cupidum, id est, ambitiosum ad idem referre: sed cum laudamus, ad id quòd magis quam plerique è vulgò: cum vituperamus ad id quòd magis quam oporteat, honores

Eustratii in Moraliū Arist.

res ipsos appetat. Quia verò nomine vacat mediocritas, fit, vt de ea quasi deserta sede extrema decertent. Verùm in quibus est excessus & defectus, ibidem quoque esse medium necesse est. appetunt autem honores & magis & minus: ergo etiam vt oportet.

Nam cum multis modis talis alicuius rei studiosus & cupidus, id est, talicola dicatur quispiam: ita quoque honoricolam, id est, ambitiosum non semper eodem modo, sed nunc in bonam, nunc in malam partem accipimus. pleraque enim huiusmodi nomina quæ studium & amorem rei alicuius significant, modo vitio dantur, modo laudi. vt equicola, id est, equorum studiosus interdum de eo dicitur, qui equis gaudet moderatè: interdum de eo, qui nimium, & in eos alendos patrimonium effundit. item canicola, hoc est canum studiosus modo eum notat, qui canibus & quomodo & quādo decet, oblectatur: modo eum, qui in ea re modum excedit, atque ideo est vituperandus. similiter puericola seu puerorum filiorumque, studiosus tam liberos moderatè diligentem, quàm in eos nimis indulgentè significat. Item in philotheamone & philecoo, id est, & spectandi, & audiendi studiosis perspicitur potest: quorum alter is est, qui aut spectaculis quibus debet, & vt debet, studet: aut ita eis afficitur, vt supra modum ea persequatur, immò alia omnia postponenda illis sibi esse censeat: alter, qui tum iis quæ debet, audiendis attentionem diligentiamque, adhibet tum huc vagādo, vt de quibusdam inquit Plato, histrionibus, vanisque, fabulis audiendis ætatem cōsumit. Hæc atque huiusmodi pleraque in vtranque partem accipiuntur. Nonnulla verò sunt, quæ vel laudabilem, vel vituperabilem solummodo affectionem significant. Sapientiæ enim aut honestatis studiosi & cupidi, qui φιλόσοφοι, & φιλόκαλοι dicuntur, studiosi scilicet & elegantes, nō nisi in bonam partem accipi consueuerunt: sicut non nisi in malam, obsonipetæ & vinicolæ, quorum in obsoniis aut vinis studium omne versatur. Honoripeta autem, id est, ambitiosus seu honoris studiosus in genere accipitur. vnde quia vtrōque modo sumi potest, non semper ad idem referri cōsuevit: sed cum laudatur, ad vulgi excellentiam: ad honestatis excessum, cum vituperatur. plerique enim è vulgo certū quendam finem sequendæ honestatis, appetendi que, honoris sibi proponunt, nō malum illum quidem, sed minimè tamen ad normam virtutis exquisitum atque absolutum: quem qui excedit, & absoluit, id quod vulgus non potest, assequitur, ac laudem meretur: qui autem supra quàm honestum sit, honorem appetit, vituperatione dignus est. vt idem nomen & virtuti, & vitio per excessum accommodari possit. simili modo quoque inambitiositas, si ad ambitionem, quod est vitium, referatur, videri potest mediocritas: si ad cupiditatem honoris laudabilem, vitium est.

Laudatur igitur hic habitus, quæ est circa honorem nomine vacans mediocritas: quæ sanè si ambitioni comparetur, inambitiositas: si inambitiositati, ambitiositas: si vtriusque, vtraque esse quodam modo videtur. Id quod etiam circa alias virtutes est.

Atque ita fit, vt mediocritas ipsa, quia nomine caret, respectu inambitiositatis, id quod etiam in secundo libro dictum iam est, ambitiositas: respectu ambitiositatis inambitiositas esse censeatur: sicque respectu vtriusque, vtraque quodam modo sit, id est, ad alteram & alteram comparata esse altera & altera videtur, non absolute & simpliciter est, sed quodam modo, id est, specie solummodo: quia nō re vera est, sed videtur, speciemque eius præ se fert. id quod etiam in aliis virtutibus contingit. aliarum siquidem virtutum medius quoque habitus si alteri extremo cōparatur, alterius appoliti extremi præ se ferre speciem videtur: si alteri, alterius. Sed hæc de innominata hac mediocritate adiacentibusque; hinc inde vitiis satis manifesta sunt. Illud nō paruam habere dubitationem potest: quo modo esse virtus censenda sit. nam si virtutis scopus ac finis est honestas, hæc autem ad honorem spectat, virtus minimè esse videretur: quippe quæ honesta agat honoris quasi mercedis cuiusdam, non honestatis ipsius causa. licet enim probior sit qui honoris, quàm qui pecuniæ mercede quippiam agit, non est tamen eius probitatis ac perfectionis, vt inter virtute præditos reponendus sit: nisi honesta nō alterius rei quàm honestatis ipsius causa egerit. Verùm de honoris studioso idem dicendum nunc est, quod de magnanimo superius diximus: finem quidem ac scopum ipsius esse honestatem: sed eum tamen præstare se talem, vt ob honestas actiones à populo honores cōsequatur. Nam magnanimus non nisi magnos honores appetit, qui à probis & sapientibus viris exhibentur: hic autem cum honesta honestatis ipsius causa egerit, vult tamen populo actiones suas ignotas minimè esse, ob easque honore affici non immeritò cupit: cupiditasque hæc quæ pro dignitate est, non præcurrit honestatem, sed ex ipsis honestis actionibus consequitur.

Extremi autem hic videntur inter se opponi, propterea quòd medium nullum

nullum nomen sortitum est.

Inquit autē videri extremos hos. i. ambitiosum & inambitiosum inter se opponi, non quod reliqua vitia inter se aut non opponantur, aut nō opponi videantur: sed quia reliqua vitia & sibi inter se & medio aduersantur: hęc quia mediū nomine vacat, inter se tantummodo nō medio quoq; opponi videtur. Cui quidē medio vtrum magis oppositū sit, licet hīc nihil dicat Aristoteles, ex ijs tamen quę dicta sunt, facile subintelligi potest. nam inambitiositas cū & peior sit, quippē quę defides homines reddat, ad nullamq; egregiam actionē excitet: & procliuiiores ad se animos hominū & præsertim vulgi habeat: mediocritati magis opposita quāmbitiositas existimanda est.

10

De mansuetudine eiusq; extremis

Cap. V.

Iam verò mansuetudo circa iram mediocritas est. nam cum nomine hac in re careat medium, & ferè etiam extrema, ad medium mansuetudinem ipsam referimus: licet ad defectum qui nomen non habet, declinare magis videatur. at excessus iracundia quædam dici potest: nam affectus est ira, quam quę efficiunt, sunt multa & diuersa.

Virtutes morales, sicut in superioribus libris dictū est, medię sunt inter excessum & defectū duorum vitiorū, quia in affectibus & habitibus eligunt mediocritatē: non enim omnes circa affectus versantur, nisi generales illos duos affectus intelligamus, voluptatem & dolorē: quorum videlicet duorum vnaquęq; virtus esse mediocritas potest. nā liberalitas nullū habet specialem affectū quē moderetur, sed in dandi accipiendiq; actione munus totū suū exercet. licet postea liberalis cū dederit sicut oportuit, voluptate: cū ecōtrario in aliquam rem præter quāmbat, sumptus facere coactus fuerit, tristitia & dolore afficiatur. id quod cōmune est, vt dixi, omnibus virtutibus. Circa generales igitur affectus & cōmunes, voluptatē inquam & dolorē, virtutes omnes versantur: circa speciales & proprios non oēs: sicut de liberalitate iā patuit. quę verò circa hos proprios negocium habēt, partim circa duos, partim circa vnū tantū versantur. circa duos, vt fortitudo & tēperātia: illa enim circa fiducias & timores mediocritatē coniectat: hęc circa voluptatē & dolorem, nō generales illos quidem affectus, sed qui ex tactu tantummodo percipiuntur. Circa vnum tantum, id est iram, hęc de qua nunc agit, mansuetudo: est enim virtus quę iram moderatur, efficitque, vt ea vnusquisque & in quos debet, & quando, & quo modo debet, cæterisque modis seruatis incitetur. quam quidem virtutem vnā cum extremis etiā vitii nomine carere inquit: id quod superius quoque in secundo libro iam dixi: non quod ipse nomina hęc finxerit: erant enim etiam antiquitus, quique ante ipsum fuere philosophi tam mansuetudinem, quāmbat mansuetum appellasse inueniuntur: sed sicut diximus etiam superius, eum illi hac appellatione significabant, qui ira nullo modo permoueretur, quietoque ac miti animo esset: de eo verò qui & cum opus esset, irasceretur, & cum non oporteret, non irasceretur, hoc verbo minimè utebantur. sicut apud Platonem videre licet, qui in republica de custodibus loquens, vnusquisque, inquit, vir & iracundus esse, & mansuetus quāmbat maximè debet. vtraque enim hęc inter se ita opposuit, quasi & alterum cum altero nullam habeat communitatem, & neutrum planè referrī ad virtutem debeat. Aristoteles verò ad eū hoc nomen transtulit, qui in ira seruat mediocritatem: quem tamen declinare ad defectum iccirco inquit, quia mansuetus & si aliquando, parum tamen ac rarò ira vti videtur. Sed quæri posset, quæ de causa si tam medium quāmbat extrema nominibus vacant, de medio affirmatiuè id dixerit, extremis, [ferè], quæ est dubitativa particula, apposuerit? Id propterea factū esse existimādum est, quia licet mansuetudo apud veteres appellaretur, de eo tamen, vt diximus, qui irasceretur, nullo modo dici consueuerat: iracundiæ vero nomen apud alios quoque in eadem significatione vsurpatur, hoc est de eo dicitur, qui importunè in iram solet concitari: quanuis non habitum exprimat, de quo hīc intelligit, qui in vitio est: sed naturalem affectionem. At defectus nullum prorsus nomē apud Græcos non modo proprium, sed ne impropriū quidem sortitus est. vnde etiam dubitat an à priuatione iræ ἀσπυνοία, id est iræ vacuitas, an alio quopiam nomine appellandus sit. lentitudo tamen dici non incongruè potest.

30

40

50

Qui igitur ob quę oportet, & quibus oportet irasceritur, atque etiam quo modo, & quando, & quousque debet, laudatur: esseq; is mansuetus potest: quippē cū mansuetudo ipsa laude afficiatur. Mansuetus enī ille est qui perturbatione vacat, & ab affectu minimè ducitur, sed quæadmodū ratio ipsa
m.j. statuerit,

Eustratii in Moraliū Arist.

statuerit, ita & ob id, & tam diu succenset: peccareq; potius videtur in defectu: quippe qui non ad ultionem, sed ad veniam dandam promptior sit. At defectus, siue iræ vacuitas quædam sit, siue quippiã aliud, vituperatur: nam qui & ob quæ oportet, & sicut oportet, & quando, & in quos oportet, non irascuntur, hi profectò esse stolidi videntur. qui enim non irascitur: neq; videtur sentire, neque dolore affici, neque esse idoneus ad vlciscendum. At tollerare si lacessaris, pati q; vt tui cõtumelia afficiantur, * seruire profectò est.

* ἀνδραπο-
διδάτης.

Mediocritas verò hæc quam mansuetudinem vocat, laudabilis proculdubio est. nam cum ira affectus sit, circa quem hæc versatur, & multa sint quæ in iram homines possint inducere, atq; incitare: ab ira non perturbari & duci, merito laudandum est. id enim nihil aliud est quam irascibilem animæ partem ita moderari ac cohibere, vt rationis imperio penitus subiiciatur: nec nisi ad ea incitetur, quæ ratio ipsa agenda præscripserit. quod cum facit mansuetus, peccare in defectu illis scilicet videtur, qui non rectè considerant. nam quòd clementer in venia danda atque ignoscendo se gerit, neq; ultionem ac summum ius persequitur, id peccati suspicionem stultis è vulgo hominibus exhibet, cum tamen non peccato, sed virtuti sit ascribendum. Nam deficere in hoc stolidi hominis est, & seruilis, abiectiq; animi, vt ostendit.

Excessus verò secundum omnes quidem modos fit: nam & in quos nõ oportet, & ob quæ non oportet, & magis item, & citius, & diutius quàm oportet, existit: non tamen ita, vt vniuersa eidem insint: non enim id potest. nam malum etiam se ipsum perdit, & si integrum sit, intolerabile euadit.

Cum vnumquodque vitium varium sit ac multiplex, & ex infinitatis ordine, vt superius ex Pythagoreorum sententia dixit: id nõ minus in excessu hoc circa iram conspicitur, variæ enim eius sunt species, atque hæc adeò perniciosæ, vt esse simul in eodem vniuersæ minimè possint. nam malum, vt inquit, eius est naturæ, vt etiam se ipsum perdat, propterea quòd scilicet in sese habet contrarietatem: & si totum atque integrum sit, ferri nullo pacto potest. id quod in singulis huius excessus speciebus manifestè apparet: neque enim esse simul omnes in eodem possunt: & si essent, vt ita fingamus, vitium intolerabile efficeretur.

Iracundi igitur citò quidem irascuntur & quibus non debet, & ob quæ non debent, & magis q; oportet: sed, quod optimum in se habent, citò etiã desistunt: hoc autem ipsis propterea euenit, quia iram minimè continent, sed reddunt. vnde ob celeritatem manifesti sunt, deinde cessant. supra modum autem celeres sunt, & ad omnes res & quacunq; de causa iracundi, ij qui sunt * excandescents & summè biliosi. vnde nomen etiam habent.

* ἀκρόχολοι

Iracundia enim vitium ipsum inopiã alterius verioris nominis appellatur: cuius vna species est eorum, qui nomine ipsius generis propriè vocantur iracundi: qui cum celeriter irascantur, id tamen bonum in se habent, quòd citò etiam sedantur. quod propterea fit, quia non retinent iram, sed reddunt eam citò, qualibet ultione contenti. non enim magnam aliquam vindictam expectant: sed satis ipsis est, si aut subito verberarint, aut conuiciis etiam tantum affecerint. vnde ob iræ celeritatem minimè latent. excandescents autem & summè biliosi qui ἀκρόχολοι dicuntur, aut sunt iidem prorsus cum his quos iracundos vocauit: aut in eo tantummodo differunt, quòd intentiore acutioreque iracundiã præditi sunt. quod ex nomine etiam præ se ferunt, quasi qui ad summum bilis & excandescentiæ peruenerint.

Acerbi verò difficulter reconciliantur, & longo tempore irascuntur. cõtinent enim iram. & non nisi vbi reddiderint, cessant: nam ultio his iram sedat, dum voluptatem loco doloris inducit: quod quousq; nõ euenit, grauatum animum habent. quia verò id non est manifestum: neque suasionem apud eos vititur quispiam: & ipsi secum iram concoquere non nisi morã quãdam temporis possunt. suntque huiusmodi homines tum sibi ipsi molestissimi, tum iis qui maximè ipsis sunt amici.

Alia

Librum quartum.

90

Alia est, acerborum species, qui diutius iram intus occultant: nec placantur nisi ubi eam manifestam fecerint, ac quasi grauis quoddam debitum reddiderint: id est vlti fuerint: solam enim vltione mitigari vix tandem possunt. quia tamen sopitam in animo ac reconditam indignationem tenent, nec in lucem foras expromunt: efficitur, vt & nemo eos mitigare verbis conetur, & ipsi occulte secum aestuent, nec nisi diurnam temporis moram concoquere, hoc est conficere ac sedare perturbationem valeant: semperque ferè tristes sunt, infensoque ac grauato animo. vt ob id & sibi ipsi, & iis precipue molesti sint, quorum consuetudine ac familiaritate vtuntur. Atque hi sanè superioribus qui proprie iracundi & excandescunt dicuntur, prorsus contrarij sunt. illis enim eminens ac patens, his occulta ira est: hi serò, illi citò mitigantur: vt nullo pacto esse simul possint.

- 10 Infestos autem eos dicimus, qui & ob quæ non debent, & magis item quam debent, & diutius succensent: & placari sine vltione † vel etiam punitione non possunt.

† aliàs legitur
& punitione.

- Infesti verò quos *χαλεπὸς* vocat: aut sunt ferè iidem cum acerbis, sicut iracundi cum excandescuntibus, nisi quatenus vel magis vel minus alteri alteris perturbantur: cum enim vtrique, & feruent iram, & vltionem acerbè exigant, infesti tamen facere id magis videntur. Aut non paruo interuallo distare ab acerbis dicendi sunt. acerbi enim eiusmodi sunt, quia diurnam iram retinent, eamque occultam seruant: infesti verò tum hæc faciunt etiam ipsi, tum illa adiungunt, quod & in quæ non oportet, & ob quæ non oportet, & magis etiam quam oportet, irascuntur, adde quod apertiores quoque, quam acerbi, vltionisque sunt appetentiores: vt vtrorumque superiorum tam excandescuntis quam acerbi excessum in se quodam modo complexi esse videantur. Quod autem eos, inquit, placari sine vltione & punitione non posse, si cum [&] copula tantummodo legatur, ita accipietur, vt vltio & punitio idem significet, si cum [vel] disiunctiua particula, diuersa erit vltionis & punitionis significatio: magisque ita infestorum affectio exprimitur. non enim simplici vltione contenti sunt, id est vindicta, quæ pro ratione iniuriæ soluitur: sed irrogadam insuper punitionem censent, id est, pœnam vltra talionem quandam ac castigationem: id enim est *κόλασις*.

- At verò mansuetudini excessum magis opponi statuimus: quippe quod & magis fiat: humanum enim magis est vindictam sumere: & ad conuictum hominum infesti etiam peiores sint.

Mansuetudini autem magis oppositus est excessus, quia & ad iram vltionemque appetendam sunt procliuiores homines, & excessus ipse defectu longè est deterior: quippe qui noceat magis, sitque ad conuictum humanum grauior, atque infestior. nam infestos hic tam pro omnibus qui in iræ excessu constituti sunt, sumere possumus, quam pro iis qui proprie ita dicuntur: quod melius videtur. Cum ipsis enim versari ac degere molestissimum est, atque insuauissimum.

- Quod autem tum in superioribus etiam libris diximus, tum ex iis que dicuntur, satis constat, quomodo, quibus, ob que, quanto tempore irascendum sit, quousque item aliquis progrediens vel rectè facturus sit, vel peccaturus. non est facile definire. qui enim paululum transgreditur, non vituperatur, siue ad excessum, siue ad defectum sese verterit: immò interdum & eos qui deficient, laudamus, mansuetosque appellamus: & eos qui infesti sunt, tanquam ad imperandum idoneos, viriles nuncupare consueuimus. Quantum igitur, & quo modo quispiam transgressus sit vituperandus, statui ratione non facile potest: in particularibus enim & sensu iudicium est. Veruntamen illud satis perspicuum est, sicut medium habitum, quo efficitur, vt & quibus oportet, irascamur, & ob quæ, & quo modo oportet, & secundum cetera omnia huiusmodi, esse laudandum: ita excessum & defectum, si parum quidem peccant, parum: si paulo amplius, magis: si multum, vehementer esse vituperandos. ex quo efficitur, vt medium habitum conseruandum esse manifestum sit. Atque hæc de habitibus qui circa iram existunt, dicta sufficiant.

Quod superioribus in libris dixit, fieri non posse, vt de agendis rebus exacte quippiam, sicut de mathematicis & disciplinaribus pertractetur: idem hic repetit, non facile posse defini assere.

m.ij. rens

Eustratii in Moraliū Arist.

rens ac statui exactè, aut quibus, aut ob quæ, aut quatenus ira vtendum sit: propterea quòd qui parum aberrant, in vtranque partem latere consueuerunt, sensumque effugiunt: tantumque illi deprehenduntur, qui supra modum peccant, id quod in particularibus sensuiq; subiectis rebus consistit, de quibus nulla esse vniuersalis determinatio potest.

De comitate & eius extremis.

Cap. VI.

* ἀρετικοί.

AT in congressionibus quoq; & cōiūctū, sermonumq; & negociorum cōmunitate esse alij * placidi & obsequiosi videtur, qui omnia in gratiam laudat, nullaq; in re aduersantur: sed minimè molestos existimant se esse oportere iis, quibus cum habent consuetudinem. alij e contrario in omnibus aduersantur, nullamq; sibi habendam rationē putant, ne molesti sint. qui morosi & litigiosi nuncupantur. Verum sicut hos utrosq; habitus esse vituperabiles: ita medium esse laudabilem constat, quo videlicet efficitur, vt vnusquisq; & quæ oportet, & sicut oportet, vel admittat, vel grauatè ferat. nomen tamen huic medio nullum impositū est: sed amicitie maximè similis videtur: talis enim est qui habitu hoc medio est præditus, qualē modestum ac probum amicū esse volumus: si id videlicet assumpserit, vt diligat. nam ab amicitia in eo differt, quòd est sine affectu diligēdi eos quibus cum versatur, non enim quia vel amat, vel odit, suscipit singula vt debet, sed quia est talis: quippè cū idem facturus sit tam apud notos, quàm ignotos: tam apud familiares, quàm eos * quibus cū nulla familiaritas intercesserit.

* ἀσωκός.

Quoniam homo natura est ciuili ac cōsociabilis, sermonum atque actionum cōmunicatione cum alijs vtatur, necesse est. in hac verò cōmunicatione ac consuetudine tres quædam mediocritates, vt in secundo libro dixit, reperiuntur: quarum vna circa verum, quæ veritas vocatur, seu veracitas: alia duæ circa iucundum altera in iocis, altera in reliquo omni cōiūctū, versantur. Illam ὁτραπελαίαν quasi aptam versationem dixeris, id est, facetudinem, hanc amicitia ibidem appellauit: de qua nunc disserit. sed quia exactius hic rem pertractat, eam vacare nomine, inquit: neque esse amicitiam, sed mediocritatem quandam amicitie per similem affirmat. quæ tamen fortassè ἐμιλιτικὴ, id est, conuersatrix facultas ac dispositio, id est, comitas dici non ineptè posset: quia qui est præditus, in conuersationibus hominum, & congressibus mediocriter se gerit, studetq; quatenus potest, iucundè obsequi omnibus: sed si id nequit sine dedecore aut damno vel suo vel aliorū, molestus esse potius vult cum honestate, quàm sine ea iucundus: præsertim si sit paruā aliquā offensionculā oblatā maiorem vtilitatem, ac voluptatē allaturus. benefica enim virtus hæc est, adiutrixque eorum quibus cum versatur, si potest, cum voluptate: sin minus, cum dolore omnino id facere non veretur. quamquidem cum in descriptione virtutum in secundo, vt dixi, libro amicitiam esse dixisset, communiore vsus vocabulo, nunc exactius nō esse amicitiam, sed similem amicitie ostendit. nam sicut amicus iucundus esse amico semper conatur, nisi quando voluptatem & obsequium detrimento esse ei aut dedecori viderit: ita hic habitus efficit, vt in congressu hominū benignè & iucundè admittamus ea, quæ debent: quæ non debent, repudiemus, dempto tamen amandi affectu. nam inter amicum & comem hunc cōuersandiq; peritum illud interest: quòd amicus amoris affectum habet, hic non habet: vt si eum assumpserit, nulla profus inter utrosq; futura sit differentia. amicus enim erga amicos tantū ita se gerit: hic erga omnes quibus cum habet consuetudinem. cōgressusq; facit, quicumq; illi fuerint, siue noti, siue ignoti, siue familiares, siue externi, siue senes, siue iuuenes, siue principes, siue priuati, ac demum cuiuscunq; generis homines.

* σοφάσαιται.

Vbiq; tamen prout singulis cōueniet non enim perinde familiares atq; externos, aut studio prosequi, aut dolore afficere nos cōuenit. In vniuersum igitur dictum est in cōgressionibus hunc vt oportet, se esse gesturum. Spectans autem ad honestatē & vtilitatē id * animaduertet, vt dolorē non afferat, vel collatificet & obsequatur, videtur enim circa voluptates, doloresq; eos versari qui in cōgressionibus existunt: in quibus si vel non honestū ipsi fuerit,

Eustratii in Moraliū Arist.

stria quædam vel quæ non habet, vel maiora quàm habeat, fingit, ac sibi vendicat. dissimulator contra, qui quæ sibi insunt vel negat, vel diminuit. At medius cum sit ipse ille qui est, & tam vita quàm verbis verax, ea ipsa planè quæ sibi insunt, neque maiora, neque minora esse confitetur.

Quoniam & verum dicere & mentiri non tam loquendo, quàm agendo etiam licet, veritas verò simplex est & aperta, mendacium multiplex ac fraudulentum: iccirco posteaquàm dixit de veracibus se & mentientibus esse dicturum, qui non tam in verbis quàm negociis essent huiusmodi, subiunxit [& fictione] vt ostenderet quo modo & verbis & rebus mendax esse aliquis posset: fingendo scilicet ea quæ non sunt. nam cum ea non insunt alicui, quæ finguntur, id proculdubio in re mendacium est. At verò qui in mendacio excedit, arrogans: qui deficit, dissimulator atq; *εἰσπαιδιστής*: qui est in mediocritate constitutus, verax seu veridicus. Is autem nihil neque simulat neque dissimulat, sed est ille ipse qui est, qui græcè *ἀυθές* vno verbo melius exprimitur.

ἀυθές. id est in singulis actionibus, sibiq; per omnia similis. Arguuntur ita interpretatum est. Vnusquodq; quale est ipsū dicit.

qui idem qui est etiam apparet, estque is simplex atque apertus: singulasque ipsas res ita vt sunt, apertas ac simplices ostendit ac profert. non enim est eiusmodi, vt fingere aut loquendo, aut agendo quippiam patiat: vt si non sit diues, diuitias: si non sit robustus, robur ac vires: si non sit potens, potentiam simulet, atque ostendet: aut contra si adsint hæc omnia, dissimulet atque occultet: sed talis omnino qualis est, videri etiam vult.

Atq; horum vnumquodque potest & alicuius & nullius rei causa fieri. 20
qualis autē vnusquisq; est, talia etiam, nisi alicuius rei causa faciat, & agit & dicit: nec non ita vitā quoq; suam omnem instituit. ac per se quidem mendacium prauum est & vituperatione dignum, verum honestum & laudabile. iccirco fit, vt verax ipse qui est medius laudem mereatur: mentientes autē vituperio afficiendi sint: vtriq; illi quidem, sed magis tamen arrogans. Sed de vtrisque his iam dicamus: ac prius de veraci. non enim de eo intelligi volumus, qui in pactationibus verū dicit, atq; iis quæ ad iniustitiā vel iustitiā spectat: id enim est alterius virtutis: sed de eo qui licet nihil huiusmodi interfit, & vita & verbis, propterea verū dicit, quia talis ex habitu est: qui sanè cum sit huiusmodi meritò esse probus videtur. qui enim veritatis est studiosus, & vbi nihil refert, verū dicit: multo magis vbi referet, id faciet, vbi enim turpe est mendacium, cauebit profectò, quod per se etiam euitabat.

mendacium ab hoc auctore aliquo modo probatur.

Atque hoc nulla alia de causa facit verax, nisi quia veridicentiæ habitu præditus est. fieri enim potest, vt & ex habitu & sine habitu quoque vel verum, vel falsum quispiam dicat. nam aut iustitiæ causa, vt in fœderibus paciscendis & commerciis, aut metu pœnæ, vt in iudiciis mendax etiam aliquando verum dicit: & veridicus si quando ingruet necessitas, vt vel amico, vel patriæ in magna aliqua calamitate afferre opem possit: vim sibi quodam modo inferet, ac cōtra habitum suum mentietur, id est, falsum quippiam dicit. Verū de his non est hic sermo. non enim ex iis quæ vel aliquando, vel aliquam ob causam fiunt, qualis vnusquisque est, agnoscitur: sed ex iis quæ plerunque, & ex habitu efficiuntur. qualis siquidem vnusquisque est, talia etiam & agit & dicit: at talis est vnusquisque, qualis est habitus, quo est præditus: ex habitu igitur ager omnia ac dicit is qui verax est, nulla alia causa nisi ipsius veritatis studio inductus. quocirca nō immeritò laude dignus videtur. nam si vbi nihil refert, nullaque est necessitas, verum dicit, multo magis id faciet vbi refert: id est, vbi necessarium est in cōmerciis & pactis: sique mendacium per sese absolutè euitat, multo magis vbi id turpe erit, euitabit. ibi autem est turpe maximè mentiri, vbi veritas maximè requiritur: id quod in pactis & conuentionibus præcipuè vsu venit. nam alioqui si id vel ob patriæ vel amici, vt dixi, salutem fiat, nullam turpitudinem inuret. 40

mendacium quò laudabile.

Talis autem est laudabilis: licet magis ad id declinet, quod vero minus est. nam quia inuidiosæ sunt nimix excellentiæ, id esse moderatius videtur, atque aptius.

Licet autem verax hic veritatem in omnibus persequatur: quia tamen nonnulla sunt adeo excellentia & clara, vt si quis ea de se dixerit, molestus audientibus sit & inuidiosus, iactabundusque potius

Librum quartum.

92

potius videri possit, quàm verax: quique probus est importunitatem omnem & inuidiam cauere omnino debet: iccirco interdum fit, vt modestius de se quàm verius loqui coactus ad defectu veritatis declinare videatur.

Qui autem maiora quàm habeat, fingit, si id nullius rei causa facit, prauo quidem similis est: alioqui enim minimè gauderet mendacio: vanus tamen potius videtur, quàm malus. Sin alicuius causa, aut gloriæ & honoris: atque is non admodum est vituperabilis, sicut arrogans: aut argenti, eorumque quæ ad argentum pertinent, qui deformior est.

Quemadmodum verax alter est qui alicuius rei causa verum dicit: alter qui nullius: qui ex habitu operatur, proprieque verax appellatur: ita quoque mentientium ac maiora quàm sint, sibi arrogantium duæ species sunt: quarum vna eorum est, qui maiora quidem quàm habeant, simulant: nullius tamen rei causa magis id faciunt, quàm quod habitu eo mentiendi præditi sunt: qui sanè prauis sunt, quippe qui mendacio oblectentur: & proprie sunt arrogantes: sed magis tamen stolidi ac vani habentur, quàm mali: cum nullo lædendi studio ac malignitate, sed stultitiâ quadam ac vanitate potius mentiantur. eorum altera species est, qui studiosè ob aliquid aliud maiora sibi attribuunt, quàm re vera sint: atque hi superioribus peiores sunt: in duasque etiam ipsi partes diuiduntur: alteri enim ex his mentiuntur ea causa, vt honorem & gloriam aucupentur, qui non admodum sunt vituperandi, sicut neque arrogans, id est, ille qui proprie arrogans dicitur: alteri, vt pecunias lucentur, aut ea quæ pecunias suppeditant. qui profectò arrogantium omnium pessimi ac turpissimi ob id sunt, quòd licet omnes arrogantes dicantur, & proprie primi: hi præter arrogantiam habere etiam in se iniustitiam quandam videntur.

At arrogans non in potestate sed in electione consistit: ex habitu enim & quia est talis, arrogans est.

Arrogans non in potestate consistit, sed electione: id est, non in eo quòd possit maiora & clariora quàm habeat, sibi fingere atque arrogare, id enim vnusquisque etiam probus & verax potest: sed in eo quòd talis est, vt ex electione id faciat: quippe cum non potestas in causa sit, vt tales simus ac tales, sed electio. nã vt in topicis & alibi quoque inquit, potestates & facultates minimè sunt vituperandæ, sed electiones. illæ enim oppositarum rerum sunt, inter seque aduersantium, quæ simul esse nullo pacto queunt, vt iccirco mereri neque laudem neque vituperium possint: hæc vni rectæ rei addicuntur. immò vnã certam rem sibi asciscunt, atque eximunt, vt si praua ea sit, vituperium: si recta, laudem consequantur.

Quemadmodum etiã mendax, alter est, qui mendacio ipso gaudet: alter, qui vel gloriã vel lucrum appetit. qui igitur gloriæ causa arroganter se gerunt, eiusmodi res simulat, ob quas laudari, foelicesque prædicari homines consueverunt: qui lucri, eas quarum fruitione alij oblectantur: queque etiã si nõ ad sint, latere facile possunt: vt medicum esse, aut vatẽ, aut sapiẽtẽ. atque iccirco plerique huiusmodi res sibi fingunt atque arrogat: quippe cum in ipsis ea sint, que diximus.

Cum arrogantem in electione consistere dixerit, mutato arrogantis nomine in mendacem, idem euidentius ostendit. mendax enim non est qui potest, sed qui eligit mentiri: mentiturque, aut eo quòd mendacio gaudeat: nonnulli etenim huiusmodi reperiuntur: aut gloriæ vel lucri appetitione, ac gloriæ quidem causa ea fingere consueuerunt, quæ aut à natura aut fortuna proueniunt, vt pulchritudinem, vt vires, vt diuitias, & reliqua eiusdem generis: ob lucrum autem ea quæ & alius oblectationem exhibent, & latere facile possunt: quia enim latent, creduntur: & quia oblectant, pecunias eliciunt. cuiusmodi est diuination, medicina, ac sapientia: hæc enim quia plerique imperiti sunt, ac ferre de eis iudicium nequeunt, difficulter possunt couinci: pulchritudinis vero, ac virium, necnon diuitiarum in promptu redargutio est. diuinationis præterea futurarumque rerum præscientia multi sunt cupidi ac studiosi: multos item medicina, ac sapientia oblectat: illa ob multos ac necessarios in vita vius: sapientia ob admirationem: vt mercedem soluere ista profitentibus homines minimè grauentur. Sed sapientiam tamen tam qui lucrum, quàm qui gloriam affectant, sibi solent vendicare: necnon qui vtrorumque horum causa mentiuntur, vt sophistæ. Plerique igitur hæc, eo quòd antedicta omnia in se habeant, gloriam scilicet, fruitionem, difficilem redargutionem fingunt sibi inesse, ac profitentur.

supple appetitum gloriæ aut lucri.

sapientia ex his est, qui latere possunt, sed ut opinor nõ hæc nõ medicina et diuina

At tunc diuitius facere facti queunt.

Eustratii in Moraliū Arist.

At dissimulatores minus quàm sit dicentes, moribus esse elegantiores videntur. apparet enim eos non quæstus gratia id facere, sed vt euitent importunitatem, ac fastum. atque hi quoque maximè illustria & clara solent recusare: quemadmodum etiam Socrates faciebat.

Eorum quoque qui minora sua dicendo efficiunt, duo sunt genera: alij enim clariora & quæ fastum aliquem possent præ se ferre, recusare consueuerunt: elegantioresque, id est, humani ac modesti videntur: quippe qui non gloriam aut lucrum appetere, sed importunitatē ac fastum euitare velle videantur.

† aliàs legitur
uersute glo-
riof.

Qui autem parua & manifesta dissimulant, † versute delicati dicuntur, 10
& contemnendi sunt. adde quòd hæc arrogantia interdum videtur: vt Lacedæmoniorū vestitus. nam tam excessus, quàm nimius defectus ad arrogantiam spectat. qui verò moderatè dissimulatione vtuntur, eaq; dissimulant, quæ non nimis sunt aperta, atq; ante oculos posita elegantes videntur.

Alij quælibet vel parua & aperta dissimulant, quos versute delicatos vocat, seu versute gloriosos, græcè βαυκοπανούργους. βαυκο enim delicatū, molle, iucū dum antiquis dicebatur, sumptū verbum à luxurioso quodam Ionicorū calceorū genere mulieribus accommodatorū, qui βαυκί- 20
δες nuncupantur: de quibus mentionē facit Aristophanes in ea fabula quam sacra Cereris celebrantes inscripsit. Clitarchus αμύρο, id est, gloriosum interpretatur. parua enim de se negant huiusmodi homines fraudulentè ac malitiosè, vt magna sibi arrogant, maioremq; de se opinionem in audientium animis relinquunt: vt arrogantes potius q̄ dissimulatores esse censendi sint: quemadmodum etiam Lacones qui vilibus admodum vestibus ac breuib; vsq; ad genua pertingentibus vti consueuerant: de quibus tradit Xenophon. id enim facere videbantur, vt frugalitatis ac continentiae gloriam aucuparentur: vnde merito Comœdiæ eos carpunt: vt Plato in Legatis.

Gaudes, inquit, credo quòd eum curaris supplantarier
Barbatulum, Sparticomum, sordidimanum, lacernitrahā. nimia enim hæc abiectio ac vi- 30
litas ostentatio potius quædam erat, atque arrogantia.

Ac veraci quidem arrogans magis opponitur, peior enim est.

Magis autem mediocritati aduersatur arrogantia quam dissimulatio, propterea quòd peius est atque odiosius, cum seipsum effert aliquis, quàm cum deprimat. illud enim prauum, modumque excedens: hoc probi hominis esse ac modesti videtur.

De facetudine & eius extremis.

Cap. VIII.

Cum autem in vita requies etiā quædam sit, in qua homines ioco vtantur: videtur etiam hic esse congressio quædam moderata & dicendi ea quæ oportet, & vt oportet, & audiendi. differētia quoq; in eo erit, vt & inter tales quosdam dicamus, & tales audiamus. Circa quæ excessum 40
etiam esse mediū, & defectum perspicuū est. Qui igitur ridiculis excedunt, * scurræ esse atq; impōrtuni videntur: qui ridicula penitus affectant, adeò vt studeant potius risum mouere, quàm honestè loqui, doloreq; eum non Iafficere quæ cauillantur. Qui autē neq; ipsi quicq; ridiculi dicunt, neq; alios dicentes æquo animo patiuntur, rustici & duri sunt. At qui aptè ac moderatè iocantur, faceti ac versatiles dicuntur, quasi ad versionē apti, morū enim huiuscemodi esse videntur motiones: atq; vt corpora, ita etiā mores ex motionibus iudicantur. Quoniā verò ridiculum admodū redundat, & plariq; 50
sunt qui iocis delectantur & cauillis magis q̄ deceat: effectum est, vt scurræ quasi elegantes faceti nuncupentur: quos tamen differre ab elegantibus, ac non parum quidem ex iis quæ diximus, manifestū est. Huic autem medio habitui congruit etiam vrbānitas seu dexteritas. vrbani verò est ac dexteri hominibus talia dicere & audire, qualia probo atq; ingenuo conueniunt.

* βωμολό-
χοι.

Dux

Dux ante dictæ virtutes & ea quæ amicitia similis est, quam conuersatricem appellauimus, & veracitas circa omnes tã in vita quã in verbis congressiones munus suum exercent: hæc de qua nunc agit, circa partē quandã vitæ versatur. Cum enim probus vir in assidua seriarum rerum tractatione occupatã mentem habeat, requie aliqua ac recreatione interdũ indiget: ne diuturna defatigatione oppressum ingenij sui acumen obtundatur, more arcuũ, qui si semper intenti relinquuntur durum illud suũ robur amittunt, laxiũ; & inutiles euadunt: iccirco iocosa quædam mediocritas extitit, quæ animos ingenua vrbantate aliquantulum relaxaret: atque ita alacriores postea ad serias res obeundas remitteret. quæ facetudo seu vt verbum ex verbo exprimamus, apta versatio, id est *ὁ ἕρραπελία* appellatur: eo quod faceti dicendo iocis & salibus faciunt eam rem & repræsentant, quam imitantur: atque id non rusticè, sed vrbantè atque aptè: vt oratio ipsorum quasi motio quædam animi numerosa, ac gestus quidem concinnus atq; ad versionem aptus, id est *εὐτροπος* esse videatur. sicut enim ex motione & gestu aptitudo corporis dignosci cõsuevit, agilene sit, an lentum, sanũ an ægrũ, validũ an infirmum: ita ex facietis iocis quasi aptis motionibus quibusdã ac gestibus animi elegantia, & concinnitas agnoscitur. vnde hæc mediocritas quia aptè & accomodatè ad vnãquãque rem vertitur, non solũ *ὁ ἕρραπελία*, id est apta versatio & agilitas à Græcis nominata est: sed quandoque etiã *ὠδὴ δὲ ξιότης* hoc est dexteritas & vrbantitas dicitur. debet enim qui aptè iocari vult, dexterè & vrbantè id facere: id est id studere, vt non solum neque alium quempiam offendat, neque eum in quem cauillis & salibus vtitur, verũctiam oblectet, voluptatèque afficiat. non enim idẽ est dolore nõ afficere & oblectare: latius enim illud manat: qualia item oportet, & dicat, & audiat: neque semper, neque vbique, neque apud omnes dicat: sed temporis, loci, personæ rationem habeat, cæterorumque omnium quæ ad virtutes absoluendas requiruntur.

Quædam enim sunt, quæ & ioco dicere & audire talem hominem decet: & ingenui hominis locus à seruilis, & item eruditi ab ineruditi ioco distat. Id quod ex comœdiis veteribus & nouis licet vnicuique perspicere: illis enim verborum obscœnitas, his obscœnitatis suspicio tantum risum faciebat. Hæc autem in honestate non paruum habent differentiam.

30 Alius est iocus qui conuenit ingenuo & libero homini, alius qui seruili & ignobili, alius item qui eruditum, alius qui ineruditum decet: id quod veterum & nouarum comœdiarum exẽplo declarat. qui enim veteres comœdias scripsere, omnia suis verbis explicabant, risumque obscœnitate dicendi captare consueuerant. nouarum autem auctores modestius atque honestius se gesserũt, risum censentes non turpitudine, sed suspicione, id est latenti aliqua significatione, & allusione, nõ manifesta expressione esse faciendum: quippè cum non parum intersit, ad elegantiam & honestatem aperte ne exprimas quæ turpia sunt, an latenter innuas ac significes.

Vtrum igitur ea re definiendus est aptus cauillator quod ea dicat quæ ingenuum hominem decet, an quod molestia non afficiat audientem, aut etiam oblectetur? in hoc quoque nullam certam definitionem admittit aliud enim alijs & odiosum & iucundum esse consuevit: quocirca talia etiã audiet: nam quæ quisque audire patitur, eadem quoque facere videtur. sed non omnia faciet: cauillum enim conuicium quoddam est. legũ latores autem cum nonnulla conuicia prohibeant, debebant fortassè cauilla etiã vtare. Elegãs igitur & ingenuus quasi sibi ipse lex sit, ita se geret. ac talis quidem medius est, siue vrbantus & dexter, siue facetus appellandus sit.

40 Quoniam, sicut superius etiam dixit, morales hæc virtutes in particularibus versantur, nihilque de eis sigillatim definiri certò potest: iccirco merito vtra re definiendus facetus sit, dubitat iocandone vt eruditũ virum decet, an non molestando audientes, aut etiam delectando. licet enim opus sit fortassè, vt diximus vtraque hæc habere eũ qui iocis ac salibus vti aptè debet: vtrum tamen magis faciendũ sit, difficile est definire, cum id ab audientium persona depẽdeat. non idem enim est iucundum aut molestũ omnibus: fieri enim potest, vt benè quis & ingenuè facietis vtatur, ob rusticitatem verò eorum qui audiunt, non modo non delectet, verum etiam offendat ac molestiam afferat: vt nisi personæ rationem habeat apud quam vel in quam dicit, talia etiam auditurus esse videatur, qualia dixerit: talia enim vnusquisque audire patitur, quæ facit non faciet igitur omnia facietus: id est non qualibet vtetur dicacitate, & quomocunq;, dicacitas siquidem & cauillatio nisi modum

Eustratii in Moraliū Arist.

modū seruet, conuiciū est. conuiciū autē non omne legibus permittitur, nisi quod citra contumeliam insignem aliquam sit: vt hoc modo cauilla etiam quæ turpitudinē & contumeliam præ se ferunt, interdīta quoque esse debuerint. At qui rectē cauillaturus est, iocisq̄ue vsurus, omnia hæc cauebit: sibiq̄ue ipse erit lex, præscribetq̄ue quid, apud quos, in quos, quando, quomodo iocādum sibi sit, aut non iocandum: vt in omnibus seruet mediocritatem.

Scurra autem cum superetur ridiculis, neque sibi neque aliis parcat, modo risum moueat: eaque dicit, quorum nihil elegans diceret, nonnulla autē ne audiret quidem.

Hanc mediocritatem qui excedit, βαμολόχος à Græcis, id est aripeta dicitur: quod quidem nomen tam de auibus quibusdam auidiōribus propriè sumebatur, quæ aris circumuolabant, vt reliquias aliquas ex sacrificiis raperēt: quàm de hominibus infimæ sortis qui aris assidebāt, aliquid, quæ à sacrificantibus adulando mendicabant. postea ex similitudine trāsłata ad hos appellatio est, qui cauillari student quomodocunq̄ue, ac risum mouere ij non dissimili admodum ratione scurræ nuncupantur, quasi sequurras dixeris: eo quod genus hoc hominum oblectandi causa risumq̄ue faciendi sequi ditiores soleat. Hi igitur nullum alium scopum habent, quàm risum excitare, etiam si omnes cauillis suis dolore affecturi sint, neque sibi parentes, neque aliis, siue amici fuerint, siue inimici: adde quod ne à diis quidem abstinent interdum: id quod in antiquis comædiis videre licet: vbi tam homines quàm dij promiscue scurrili acrimonia perstringuntur. sed apud vulgus tamen quia plerique risui nimis dediti sunt, ludoq̄; & ioco vacant, scurræ faceti appellantur.

* πᾶσι δὲ συ-
χρησάμενοι.
At rusticus est ad huiuscemodi consuetudines ineptus: cum enim nihil ipse conferat, * omnia agrè accipit. Ac requies sanè & iocus in vita esse necessaria videntur. Tres igitur hæ quas diximus mediocritates, in vita sunt: quæ in verborum omnes, actionumq̄ue quarundam communitate versantur: in quibus illud interest, quod vna circa veritatem, reliquæ circa iucunditatem consistunt: ex iis verò quæ circa voluptatem sunt, altera in iocis, altera in reliquis vitæ congressionibus locum habet.

Alij sunt qui deficiunt: qui nulla in re iocum adhibendum censent, siq̄ue aliquis id fecerit, stomachantur, ac ferre non possunt, insuaues prorsus, atque agrestes homines: vnde etiam dici agrestes ac rustici consueuerunt.

De verecundiā.

Cap.

IX.

DE verecundiā autem quasi de virtute aliqua dicendū non est: affectus enim magis esse quàm habitus videtur: quippè quæ timor quidam infamiæ esse definiatur, existatq̄ue nō secus ac timor, qui circa res terribiles accidit. Rubescunt siquidem qui pudore afficiuntur: qui mortem timeant, pallent: vt corporea vtraque esse videantur: id quod affectionis magis quàm habitus est. At non omni ætati affectus hic conuenit, sed iuuenili tantū. nam qui ea sunt ætate, oportere esse verecundos existimamus: propterea quod cum ex perturbatione viuant, ob idq̄ue in multis peccent, à verecundiā peccare prohibentur. ac iuuenes quidem qui verecundi sunt, laudamus: seniore, quod sit pudibundus, laudauerit nemo. nihil enim cum quicquam agere debere censemus, in quo pudor cōsistat. nam pudor prohiberi viri esse nullo pacto potest, cum ob malas res exoriatur. neque enim agenda res eiusmodi sunt. Quod si alia sunt re vera turpia, alia opinione, nihil refert: neutra enim agi debent.

Non esse habitum verecundiā ex definitione ostendit, ex eoq̄ue quod accidere circa ipsam consuevit: sicut enim timor afficit corpus, ita etiam verecundiā: tam enim in timore, quàm in verecundiā corporis color immutatur. id quod eam esse affectionē indicat: atq̄, ideo inter virtutes minimè reponendā. vt si etiam duplicē eam esse dicendū sit, vt Homerus & Hesiodus inquirūt, laudabile alteram, alteram vituperabilem: non nisi iuuenili ætati tamen ita quoque cōuenire debeat.

nihil

nihil enim agere senem decet, ob quod possit erubescere : siue re , siue opinione turpè aliquid sit: re vera , vt intemperanter agere: opinione , vt comedere in foro , atque eiusmodi quæ non ex se, sed anticipatione hominum & instituto esse turpia videntur. sed vtro modo fuerit turpè quippiã, à probo viro similiter euitandum est, ac non agendum.

Quare minimè est erubescendum : prauis nanque hominis est, esse eiusmodi, vt turpè aliquid agat. ita verò esse affectum, vt si turpè quid egeris erubescas, ac propterea probum te esse existimare, absurdum planè est. nam ex iis quæ sponte agimus, verecundia existit: probus autem vir sponte nunquam male aget.

Nam etiam si eorum esset pudor, quæ non facta, sed facienda essent turpiter , ad probum virum nullo pacto posset pertinere. prauus enim est, vt inquit, etiam ille qui est talis, vt turpè aliquid acturus sit. Quin etiam absurdum videtur dicere probum hominem esse verecundum, propterea quòd eiusmodi est, vt vel si aliquid mali inuitus egerit, vel si ipsi turpè quippiam extrinsecus contigerit, pudore afficiatur: pudor enim ex iis quæ sponte agimus, euenit, non quæ inuiti: probus autem vir nunquam sponte turpiter quippiam aget.

Quocirca verecundia ex conditione probata res est: si enim ageret, erubesceret. at hoc circa virtutes minimè contingit. si verò impudentia malum est, & cum quis turpia agere non rubore suffunditur, nihilo magis bonum est existimandum cum quis turpia agendo erubescit. Sed neque continentia, virtus est, sed quoddam aliud mistum : de qua posterius pertractabimus, Nunc de iustitia dicamus.

Cum in secundo libro verecundiam dixerit non esse quidem virtutem, sed affectionem tamè quandam laudabilem: nunc eam videtur quodam modo vituperare , cum à probo viro esse prorsus alienam demonstrat. ex conditione enim bonus & laudabilis affectus est verecundia , non per se ac simpliciter: nam si ageret tale quippiam probus vir, erubesceret: non aget autem : quare neque etiam erubescet. Perinde autem est verecundia ex conditione & suppositione bona , sicut materia est necessaria: nõ absolute scilicet & simpliciter, sed si statuatur aliquid & supponatur: si enim fuerit ferrea, ferream eam esse necesse est. quemadmodum igitur illic necessitas materiæ: ita hic verecundia probitas ex conditione demonstratur. quæ res cum minimè virtutibus conueniat quippe quæ ex se expetendæ sunt atque amplectendæ, non ex conditione aliqua: verecundiam non esse virtutem manifestum est: Quòd verò inquit , etiam si impudentia & non verecundari cum turpiter aliquid egerimus malum sit, non propterea sequi, vt bonum sit, cum turpiter agendo erubescimus: licet id velit significare, vt nõ ob turpia nõ erubescere , sed agere turpia esse malum intelligamus: quandam tamen habet dubitationem. nam tolli hoc modo videtur, quod malo est contrarium , si plura sint contraria, & medium aliquod inueniatur, id esse vel bonum, vel malum: si nullum sit medium, id omnino esse bonum. ignauiæ enim quæ malum est, alterum ex contrariis est bonum, fortitudo: alterum quæ est audacia, malum. morbo autem, quod malum quidem etiam ipsum est, non habet tamen medium: sola aduersatur sanitas, quæ bona est . Idem esse circa impudentiam debet: nam si alterum contrarium est malum, quæ est pauiditas, qua fit, vt propter omnia & apud omnes verecundentur aliqui: alterum, id est verecundia, bonum est . In quibus enim est excessus & defectus, in iisdem esse quoque mediocritatem necesse est : est autem circa eundem affectum excessus & defectus, excessus impudentia, defectus pauiditas: verecundia igitur circa eundem erit mediocritas: quæ quidem, si illa sunt vituperanda, laudabilis esse merito videri debet . Sed solui hoc potest ex eo quòd dixit , ex conditione esse bonum verecundiam: nam cum turpia agere malum sit, qui verecundaretur, si turpia ageret, elegans est ac moderatus: reliqui vtrique prauis. nam impudens non solum ob facta turpiter non erubescit, sed etiam est talis, vt si ea ageret , nullo pudore afficeretur. pauidus autem propter omnia, etiam si turpia non sint, verecundatur. Fortasse etiam ita dicendo ostendere vult, non ob actionem rerum malarum tantum existere verecundiam, sed ob alia etiam nonnulla. nam sicut agere quid turpiter prauis hominis est: ita est probi vbi egerit, si agere tamen posset, verecundari: neque id ob facta solum, quæ cum conditione intelligenda sunt, sed ob alia complura. verecundia enim timor infamiae esse definitur: at infamia nõ tam ex turpibus actionibus oritur, quàm ex iis quæ natura licet non sint turpia, esse tamen videntur : nec tam ex agentibus turpibus, quàm inspiciendis, & audiendis. nam cum aspicit, aut audit quippiã huiusmodi probus

Eustratii in Moraliū Arist.

bus vir erubescit ac verecundatur. verecundia autem à pudore in euidetur differre, quòd pudor ob perpetrata mala euenit: verecundia timor est infamiae ob turpiū suspensionem. Videturq; hic Aristoteles à verecundia quam αἰδώς appellat, ad pudorem, id est αἰσχύνην transiisse: atque ita de pudore intelligendo affectionem hanc neque probo viro conuenire, neq; esse laudabilem demonstrasse. sic etenim ex conditione & suppositione bona est verecundia, non ex se, & per se, & quatenus est verecundia, sed quatenus pudor intelligitur: si enim turpiter quid agatur, pudor consequitur, id est αἰσχύνη: at pudore affici est etiam verecundari, quod αἰδέσθαι dicunt, non autē e contrario. Ita fit, vt verecundiam probitas necessariò consequatur. Cum verò in secundo libro neque verecundiam neque indignationem esse virtutes dixisset, sed affectus quosdam tamen laude dignos qui in mediocritate cōsisterent: hic de verecundia paulo accuratius pertractauit: de indignatione autem nihil amplius adiunxit. De continentia satis habet in praesentia id monere: neque ipsam esse virtutem: de ea enim & tolerantia & mollitie posterius, id est in septimo libro diffusius disputaturus est. nam sequens totus totam de iustitia* absoluet pertractationem.

*κατατεί-
και λόγος.

QUARTI LIBRI FINIS.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM

LIBER QVINTVS.

CVM MICHAELIS EPHESII

EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

IN hoc quinto Moraliū Nicomachiorum libro propositum Aristotelis est de particulari iustitia, ac iure, quod ei affine, cognatumque est, oppositisque his iniustitia & iniuria differere. Duplex enim iustitia est, altera, quæ est vniuersa virtus: altera, de qua nunc agitur particularis, quæ à prudentia, fortitudine, temperantia distincta cardinalium virtutum quaternionē absoluit. illæ enim tres præterquam quòd iustitiæ etiam ipsæ appellantur, priuatim tamen singulæ proprium nomen sortitæ sunt: hæc autem præter iustitiæ nomen peculiari nullo alio vocabulo insignita est. sed sicut ille Olympicus viator neque Socrates, neque Plato, neque Aristides dicebatur, sed communi omnium hominū nomine homo nuncupari consueuerat: ita præsens hæc virtus communi vniuersalis iustitiæ appellatione iustitia dicitur. cuius quidem duæ sunt partes distributiua altera: altera emendatiua. De quibus vtrisque tunc latius explicabimus, cum cōperuenerimus, vbi diuinus* etiam ipse Aristoteles de iisdem pertractat.

*δαιμόνιος

De iustitia & iniustitia, & modis iniusti.

Cap. I.

DE iustitia & iniustitia considerandum est, circa quales actiones versentur. qualis item sit mediocritas iustitia: & ius etiā quorum sit mediū.

Quoniam vnius & eiusdem considerationis & scientiæ est contraria contemplari, vt musica consonum, & dissonum: arithmeticae par & impar: & reliquarum simili modo: estque iustitia iniustitiæ contraria, & ius item iniuriæ: consentaneum rationi est, ne dicam necessarium, de vtrisque circa quales actiones versentur, spectare. Sicut enim fortitudo & ignauia circa timores & fiducias quæ in bello existunt, versabantur: temperantia & intemperantia circa voluptates & dolores quæ tum ex maris & fœminæ commistione, tum ex ciborum & potuum sumptione percipiuntur, ita & proposita hæc iustitia & iniustitia circa æquum & iniquum munus suum exercent: quemadmodum progrediendo declarabit. Actiones autem appellat hic & iustam distributionem, quæ ratione fit geometrica, & iniuste factorum correctionem non geometrica, sed arithmetica proportionem constantem: quarum differentiam suo loco dicemus, vbi scilicet de ipsis in hoc ipso libro. Aristoteles agit. Qualis autem mediocritas, id est quarum rerum sit mediocritas iustitia: quandoquidem virtutes esse mediocritates demonstratum est: & quorum medium ius sit: est enim, vt ostendit, iustitia excessus & defectus mediocritas: ius autem medium pluris, & paucioris.

Hæc

Hæc autem consideratio eadem docendi via progrediatur, quâ vsi in superioribus etiam fuimus.

In principio quoque primi huius moralis disputationis libri dixerat non omnia exactam posse demonstrationem admittere, quæ videlicet ex iis constat, quæ per se insunt rebus, quatenus ipsæ res sunt: nunc etiam idem hic repetit non iisdem quidem verbis, sed eiusmodi, quæ eandem vim habent ac si diceret: non aliter posse eum qui de iustitia disserit, rationibus progredi, nisi ex iis sumptis quæ & pluribus modis, vt dixit etiam illic, & plerumque eueniunt: ex iis item quæ vel omnibus videntur, vel sapientibus. vnde etiam incipit ab iis quæ videntur in hunc modum subiungens.

Videmus igitur omnes eiusmodi habitum appellare iustitiam solere, ex quo ad agendas res iustas homines idonei efficiuntur: ex quo item iuste agunt, voluntque iusta: iniustitiam quoque simili modo: ex quo iniuste agunt, & volunt iniusta. Itcirco etiam à nobis vt in figura hæc statuatur.

Hæc ratio, quæ iustitiam inquit esse habitum, ex quo volunt homines iusta agere non definitio, sed descriptio est existimanda: fieri enim non potest, vt ea quæ multis modis dicuntur, cuiusmodi esse iustitiam posterius explicabit, vna ratione ac definitione notentur. propterea etiam infert, vt in figura hæc statuatur, id est vt in descriptione iustitia hæc sit.

Neque enim in scientiis & facultatibus, & in habitibus idem est modus. nam facultas & scientia eadem cum sit esse contrariorum videtur: habitus autem contrarius contrariorum esse nullo modo potest. verbi causa, ex sanitate contraria minimè aguntur, sed salubria tantummodo: quippè cum sanè quempiam incedere dicamus, cum ita incedit, vt sanus.

Habitus hic proprie virtutes appellat à scientiis & facultatibus eas distinguens: nam scientias quoque alibi habitus vocari nemini dubium est. Cum autem dixerit iustitiã esse habitum, ex quo volunt homines iusta agere: nunc causam subiungit, cur in hac descriptione non absolute ita dixerit habitum esse, ex quo homines iusta agunt. sed apposuerit [volunt]: perinde ac si in hunc modum diceret: propterea apposui [volunt] vt iustitiam ipsam à scientiis & facultatibus separarem: quæ non in eo quod volunt homines agere, naturã suam habent, sed in eo quod possunt. qui enim medicinæ scientia præditus est, etiam si nolit sanare, medicus nihilominus & est & dicitur: simili modo qui rhetoricam facultatem callet, orator est, quamuis aut ius negligat & iniuriam defendat, aut pro vtriusque dicere iure & iniuria æqualiter possit. iustus autem is est, non qui potest iusta agere, nam iniustus quoque id potest: sed qui vult. is autem vult, qui habitu antedicto præditus est. Verum qua de causa & medicum dicimus tam salubria quam contraria agere posse: & dialecticum eodem modo, & oratorem in vtrâque parte versari? quia scilicet scientiæ hæ & facultates eadem contrariorum sunt: earumque natura haud eiusmodi est, vt alterum ex oppositis & possint & velint demonstrare, sicut iustitia sola iusta agere & potest & vult: sed apparatus omnem, voluntatem, essentiamque in eo habent, vt opposita aggrediantur: quod tamen de oratoria & dissertatrice facultate id est rhetorica & dialectica, non de medicina dictum esse intelligatur, eius enim, id est medicinæ essentia in cognoscendis oppositis, non etiam pertractandis consistit. facultates enim seu potestates dissertatoriam, & oratoriam vocat: musicam & medicinam scientias: quarum in contrariis cognoscendis munus versatur. Habitus autem non virtutes animi tantum, sed omnes tam animi quam corporis virtutes, & vitia etiam appellat. nam virtutes quæ habitus dicuntur, non versari easdem circa contraria ex sanitate euidenter ostendit, quæ virtus corporis est. salubria enim tantum à sanitate efficiuntur, non autem morbosa etiam: sed morbosa à morbo fiunt sanitatis contrario, à quo salubria fieri nullo modo possunt. ille enim sanè incedit atque ambulat, qui sanitate est præditus, quomodo nunquam morbo affectus ingrediatur: sic qui iustitiam habet, ad sola iusta: qui iniustitiam, ad sola iniusta agenda idoneus est: neque vlla ratione vel ille iuste, vel hic iniuste, quoad videlicet talis fuerit, se gerere vnquam poterit.

Sæpè quidem contrarius habitus ex contrario, sæpè item idem habitus ex subiectis sibi rebus agnoscitur. nam & si bona corporis habitudo fuerit nota, mala quoque habitudo innotescet: & ex benè habitis corporibus bona habitudo, & ex bona habitudine vicissim corpora ipsa quæ benè affecta

* ὡς ἐν τῷ-
ωφ.

* ἐν τῷ-
* κατὰ τῷ.

Michaelis in Moraliū Arist.

affecteda sunt, fiunt manifesta. si enim bona habitudo carnis densitas est, neces-
se est vt & mala habitudo raritas sit carnis, & quod bona habitudine est af-
fectum, spissitudinem in carne efficiat. Sequitur autem plerunque, vt si vnū
multis modis dicitur, alterum quoque dicatur: vt si iustum, etiam iniustum.

Cum ostendere velit iustitiam multis modis dici, alteramque esse vt genus, alteram vt speciē:
alij enim vniuersalem iustitiam fortitudinis, cæterarumque trium virtutum genus, alij non genus
sed totum esse affirmant: hoc igitur demonstraturus præparat prius nonnulla quibus ad huiusce-
modi demonstrationem vtatur, ex habitu inquiring contrarium contrarium sæpe agnosci. vt, si quis
bonam corporis habitudinem carnis esse densationem cognorit, idem malam habitudinem esse
carnis rarefactionem non ignorabit. neque tantum ex contrario habitu contrarius innotescit, sed
etiam ex iis quæ subiecta ipsi sunt, ab eoque informantur: & vicissim ex habitu ipso res quæ ab eo
sunt affectæ, perspiciuntur. Aduertendum autem est, cum dixerit contrarium habitum ex contra-
rio agnosci, rectè admodum atque accurate [sæpè] adiunxisse: vt significaret scilicet vt plurimum
id contingere, non semper tamen. cum enim diligere multis modis dicatur, vt in topicis dictum
est, contrarium eius odisse vnam habet significationem: vt in his alterum ex altero agnosci mini-
mè possit. nam diligere & amare significat, & Διαλέγειν, id est dislegere & dislicere: priori signifi-
cato odisse est oppositum, secundo nequaquam melius tamen ex verbo græco quod est φιλεῖν co-
gnosci hæc diuersitas potest. significat enim φιλεῖν tam animo aliquem amplecti & amare, quàm
labijs excipere, id est osculari: cuius secundo significato nullum contrarium reperitur: priori odisse
se contrarium est.

Iustitia autem & iniustitia dici pluribus modis videtur. sed quia pro-
xima ipsarum cognominatio est, latet, nec sicut in iis quæ procul distāt, ma-
gis apparet. magna enim in forma differentia est. vt clauem æquiuocè dici
manifestum est, & eam quæ collo animalium subiacet, & eā qua fores clau-
duntur. Sed sumamus quot modis iniustus dicatur.

Causam hic affert, cur cum iustitia multis modis dicatur, eius tamen æquiuocatio non admo-
dum pateat. atque inquit propterea id accidere, quia eæ quæ iustitiæ nomen suscipiunt, proximæ
inter se sunt, magnaque inter se affinitate & similitudine coniunctæ. æquiuoca enim ea quæ lon-
gè à se mutuo distant, non obscura sunt: sed esse æquiuoca manifestè cognoscuntur: vt Alexander
rex, & Alexander Aristotelis interpres: vt clavis qua clauduntur ostia, & subiacens collo anima-
lium os iuguli, quod clavis etiam ipsum appellatur: vt demuni cætera quæ ex fortuna quadā idem
fortita sunt nomen. at quæ iuxta sunt, ea verò non in solo nomine, sed in re & natura etiam viden-
tur conuenire. sunt autem propè, entia quæ vocantur, motiones, bona, iustitiæ etiam vt declarabi-
mus. Nam ex iustitiis altera de omnibus virtutibus dicitur, altera huic tanquam species supponi-
tur: vt tanquam generis & speciei earum æquiuocatio sit, quæ obscura est: quippe cum species ge-
neris sui definitionem admittant. Quatenus igitur ea quæ vt species sumitur, idem nomen habet,
quod altera: in eo æquiuocæ sunt. nam eiusdem nominis non idem, sed vtriusque diuersum est si-
gnificatum. Idem de iniustitia dicendum est: sicut procedente disputatione clarius patebit. multis
modis autem dici iustitiam demonstraturus, ab iniustitia incipit, immo ab iniusto: notius enim est
iniustum multis modis dici, quàm iniustitiam. sed si iniustus multifariam dicitur, etiam iniustitia,
si iniustitia, iustitia quoque dicatur necesse est. nam vt plurimum, sicut superius dictum est, si alterū
ex contrariis multipliciter dicitur, sequitur vt alterum quoque eodem modo dicatur.

*πλεονέ-
της, de qua-
uoce uide. An
not. prior. D.
Bud. in Pande-
ctas.

Videtur igitur iniustus is esse, qui & illegitimus, & *pluris vsurpator, &
iniquus est: quare iustum quoque esse & legitimum & æquum patebit. Ius
ergo etiam ipsum legitimum, & æquum erit: iniuria contra illegitima &
iniqua.

*κατηγο-
ρεῖται. i. dici
tur, & attri-
buitur.

Cum iustitia esse mediocritatem dixerit, hic non solum eam esse mediocritatem, verum etiam
quarum rerum sit mediocritas, ostendit, rationemque in hunc modum colligit: iniustus est illegi-
timus. illegitimus est pluris vsurpator: pluris autem vsurpator, quem Græci πλεονέκτην dicunt,
est iniquus: iniustus igitur est iniquus. quare etiam iniuria ipsa iniqua est. iniquum autem plus &
minus continet, ac de vtrisque his* denuncupatur. si ergo iniuria est iniqua, ius est æquum: & si ini-
uria est & plus & minus, ius pluris & minoris medium erit, & iustitia mediocritas: id quod virtu-
tis

tis indicium est ac nota. in secundo enim virtutem habitum esse dixit, qui in mediocritate quantum ad nos spectat, confisteret. At iniustum esse iniquum, & nunquam æquum & medium eligere, sed in bonis plus, in malis minus semper sibi sumere perspicuum est ex iis quæ vsu venire quotidie solent: nam cum vel pecuniarum vel honoris distributio aliqua facienda est, maiorem semper sibi partem attribuit: cum multa aliqua soluenda, aut tributum, aut quippiam aliud ex iis quæ nolimus ac vitare consueuimus, omni ratione nititur ut vel nihil, vel parum admodum expendat, & conferat. atque ita ex bonis plus, ex malis minus eligit, ac sectatur: eligitque minus malum, non tanquam malum, sed tanquam bonum. nam minus malum si ad maius malum comparatum fuerit, esse quodam modo bonum videtur. nam loco decem numerorum vnum soluere, quasi bonum eligit. Ius igitur legitimum & æquum, iniuriam illegitimam & iniquam esse manifestè iam patet.

10 Nam quia iniustus etiam est pluris usurpator, circa bona non omnia versabitur: sed circa ea tantum in quibus fortunæ prosperitas & aduersitas consistit. quæ semper quidem absolute ac simpliciter bona sunt, quibusdam tamen non semper bona euadunt: homines autem ea optant, ac persequuntur. At non opus est. optare enim deberent, ut quæ simpliciter sunt bona, sibi ipsis quoque bona essent: & eligere ea quæ sibi ipsis bona sunt.

20 Quia iniustum pluris usurpatorem esse dixerat, circa non omnia bona cum eiusmodi esse ostendit. neque enim is aut medico medicinæ peritior, aut oratore facundior, aut musico in ea arte præstantior euadere studebit, atque in his quoque rebus plus volet usurpare: sed circa illa tantum bona versatur, quæ sunt simpliciter, id est suapte naturam quidem bona, prauis tamen & improbis non bona euadunt. Simpliciter autem bona sunt sanitas, diuitiæ, pulchritudo, nobilitas, principatus, quæ suam naturam bona cum sint, malis sunt mala: quippe cum improbis contraria his, id est deformitas, morbus, paupertas, & similia longè meliora sint, atque utiliora. Posteaquam autem pluris usurpatorem circa ea versari dixit, quæ sunt absolute bona, quænam hæc sint, subiungit: ea esse inquit simpliciter bona quæ optare à diis homines solent: optare autem eos ut ditescant, ut valeant, & cætera huiusmodi. hæc igitur esse absolute bona. sed quia in hoc plerunque homines

30 peccant, dum sibi hæc precantur, atque optant, quæ quandoque mala ipsis efficiuntur: idcirco errorem hunc corrigens, non optandum esse, inquit, ut hæc consequamur, sed illud à diis precandum, ut bona hæc nobis bene vertant: id est si sani, si diuites, si pulchri fuerimus, ut sanitas, diuitiæ, pulchritudo felices nobis faustæque sint, neque in detrimentum, aut dedecus aliquod nostrum euadant.

Quoniam iniustus non semper plus, sed in iis quæ simpliciter mala sunt, minus etiam eligit. sed quia minus de malis esse quodam modo bonum videtur, in bonis autem est * pluris usurpatio: propterea pluris esse v-

*πλεονεξία.

40 surpator videtur. est item iniquus: hoc enim continet, & commune est: nec non illegitimus. legum enim transgressio: id est iniquitas omnem iniustitiam continet, estque omni iniustitiæ communis.

Cum pluris usurpator dicatur qui ex bonis plus habet, iniustus verò in malis minus habere semper conetur, ut dictum est: quia tamen minus de malis comparatum ad maius rationem boni obtinet, in eligendis etiam minoribus malis iniustus pluris esse usurpator dicitur. Quod verò inquit [hoc enim continet, & commune est] perinde est ac si dicat: hoc autem iniquum ad plus & minus commune est, & vtrunque in se continet & complectitur.

Quoniam autem illegitimus iniustus, legitimus verò iustus est: omnia legitima esse quodam modo iusta perspicuum est. nam quæ sunt à legum latrice facultate definita, ea legitima sunt: quorum singula iusta esse affirmamus. leges autem de omnibus præscribunt, ea spectantes quæ vel commu-

*νεγλοισ.

50 niter omnibus conferunt, vel optimis quibusque, vel * principalibus, qui scilicet aut virtute, aut tali aliquo modo huiusmodi fuerint: atque ita vno quidem modo ea iusta dicimus, quæ felicitatem eiusque partes civili societati & efficiunt, & conseruant. Quin etiam lex præcipit & id quod fortis viri opus est, ut non deserere ordines, non fugere, non abiicere arma: & id quod est

est

Michaelis in Moraliū Arist.

est temperantis, vt non committere adulterium, non contumeliosè se gere-
re: & id quod est mansueti, vt non verberare, non maledicere: simili mo-
do quoque secundum alias virtutes & vitia alia iubet, alia prohibet. ac recta
quidem lex est, quæ rectè: mala, quæ tumultuariè posita est.

Cum ostenderit iniustū esse iniquum, & iustum æquum ad probandam differentiam iusti qua-
tenus est & legitimus, & æquus, progreditur: quisque sit iustus legitimus, declarat. sumit enim id
quod legitimus videlicet sit, ex eo quod iniustus est illegitimus. si igitur legitimus est iustus, patet
legitima omnia quoque esse iusta. additur autē particula ea [quodā modo] propterea quod nō ex
ea quæ propriè dicitur iustitia, legitima omnia sunt iusta, sed ex ea quæ communis est, & vniuersa 10
lis. nam quatenus quis legibus obtemperans ea agit, eatenus & qui agit est iustus, & iusta sunt quæ
aguntur: per se autem non sunt iusta, sed vel temperantia, vel fortia, vel mansueta, vel cuiuscunque
alterius virtutis. leges enim de omnibus quæ ad virtutes spectant, solent præscribere eius habita-
ratione, vt præsentis status ciuitatis felicitati ac saluti consulat. In populari enim statu communē
omnium vtilitatem spectat: in optimatum administratione id quod optimis quibusque conducit:
in republica seu censu facta administratione, & cæteris omnibus, quod confert iis qui principa-
tum obtinent. Moralis siquidem & ciuilis virtus cum de virtutibus vtræque tractent, solo scopo
ac fine inter se differunt: moralis enim rationes omnes suas eō dirigit, vt singulos quosque virtuti
bus instruendo excolat, ac cōponat: ciuilis, vt ciuitatem totam regat: quod facere sine virtutibus, 20
earumq; operationibus nullo modo potest. qui igitur his obtēperat, legitimus est & iustus. quare
quod legitimus est, est iustum. Quin etiam omnia quæ secundū virtutem sunt, felicitatis, partiū-
que eius effectricia sunt, & cōseruatricia: partes autem felicitatis sunt virtutes, earumq; operatio-
nes, quibus constat felicitas: iustum igitur felicitatem, partesq; eius & facit & cōseruat. sed for-
tasse felicitatis partes non virtutes solas appellat, sed omnia & animi, & corporis, & externa etiam
bona, ex quibus omnibus Aristoteles constitui ciuilem felicitatem vult. nam contemplatiuam ex
his minimè constare, in decimo huius operis libro postea cognoscemus. Cum dixisset igitur vno
modo dici iusta ea quæ felicitatem & partes eius efficiunt, vt significaret non de omni id felicitate
intelligi debere, adiunxit [communitati & societati ciuili]. legumlatores enim, cum de iis quæ
ad virtutes pertinent, leges sanciant, non id spectant in ea re, vt de virtutibus simpliciter atq; ab- 30
solutè considerent, & quæ sit vniuscuiusque ipsarum natura & essentia tradant: sed vt communi
ciuiū vtilitati consulant. ad hanc enim ciuilem societatem respicientes & exercere virtutes iubēt,
& vetant contraria. tumultuariè autem positam legē eam appellat, id est ἀπεισχεδιασμένον νόμον
quæ nō multa cū præmeditatione & disquisitione promulgata fuerit, sed * ex tēpore & incōsultō.

* ἀπεισχεδιασμένον νόμον
ἀμελετίως

Atque hæc quidem iustitia virtus perfecta est: non absolutè tamen, sed
ad alterum, vt propterea sæpe iustitia virtutum præstantissima esse videatur:
& neq; hesperus, neque lucifer sit adeò admirabilis. adde quod in pro-
uerbium dicimus,

Iustitia in se virtutes complectitur omnes. 40

ac perfecta quidē maximè est, quia perfectæ virtutis est vsus: perfecta au-
tem, quia qui eam habet non solum secum, sed cum altero etiā virtute vti
potest.

Virtus perfecta tribus modis dicitur. nam & fortitudo sola moralis perfecta virtus vocatur,
quæ cum prudentia & recta ratione maxima pericula in bellis sustinet: atque id, quò à fortitudine
naturali distinguatur, qua Achilles dicebatur fortis. Perfecta item virtus omnium virtutum colle-
ctio dicitur: quæ & simpliciter virtus, & tantum virtus perfecta nuncupatur. Tertio modo perfe-
cta virtus hæc quoque appellari consuevit, quæ circa legitima versatur, de qua nūc sermo est: quæ
quidem eadem esse cum priore videtur, id est ea quæ ex omnium collectione conflatur, vt ipse e-
tiam procedendo declarabit: id tamen interest, quod illa vt animæ habitus absolutè consideratur: 50
hæc quæ iustitia dicitur, ad alterum spectat. nam omnium virtutum operatio cum ad societatis ci-
uilis salutem dirigitur, ea est iustitia, quæ nunc dicitur perfecta virtus: nō absolutè quidem, sed ad
alterum, vt videlicet perduret ciuilis administratio, ac cōseruetur. Itaque patet & virtutem vni-
uersalem, & iustitiam vniuersalem essentiā & subiecto easdem esse, differre autem quadā ex par-
te. Cum enim, sicut dictum est, vt animi habitus consideratur, virtus tantum: cum vt cōseruatrice
ciuilis societatis, iustitia dicitur. quanquam in eo quoque non paruum est discrimen, quod iustitia
quoque

quoque esse perfectior videtur, quàm virtus absolute: qui enim ea fuerit præditus, non tantum secum, sed cum aliis etiam uti virtute rectè ac iustè poterit. Quia igitur ad alterum spectat hæc virtus, ad constituendamque & conseruandam civilem administrationem, iccirco præstantissima esse omnium atque optima hic ab Aristotele dicitur, ipsaque Veneris stella, quæ pulcherrima est, admirabilior. Lucifer autem stellæ huius matutina apparitio vocatur, cum ante solis ortum emergit, ac lucem affert: id est aduentantem solis lucem indicat: Hesperus seu vesper, cum post solis occasum emicare conspicitur. non ita, inquit, admiratione digna esse Venus videtur, quamuis sit clarissima, cum vel matutina, vel vespertina fulgens apparet: ut est iustitia hæc. ad cuius rei confirmationem

10 prouerbialem versum adducit.

Iustitia in se virtutes complectitur omnes:

20 hoc est, malum omne procul à iustitia abest. est autem hic versus Theognidis, ut Theophrastus refert in primo de moribus: in primo tamen moralium libro hunc eundem Phocillidi videtur attribuere. neque mirum esse debet: potest enim fieri, ut apud vtrunque auctorem reperiat.

Multi enim sunt, qui in priuatis rebus virtute uti possunt: in cæteris que ad alium spectant, non possunt. vnde rectè illud Biantis dictum videtur: * prin-
cipatus virum ostendet, quippè cum ad alterum iam, & in societate princeps
20 versetur. Ob id quoque ipsum iustitia sola ex omnibus virtutibus esse alienum bonum videtur, quia ad alterum spectat: agit enim ea, quæ alteri conducunt, aut principi, aut * reipublicæ.

* ἀρχὴ ἢ ἀνδρα ἀξίει

* κοινῆ

In contemplatiuis scientiis quarum finis in cognitione consistit, eadem est rerum cognitio, siue in se res ipsæ, siue ad alia respiciendo considerentur: in virtutibus autem ac demum civili facultate non ita est: non enim satis est in his quid agendum sit, & quid non agendum, cognoscere, sed illud etiam addi debet, ut per quæ, & quomodo agatur quidque, exploratum habeamus: quorum cognitio ab experientia videlicet petenda est. Quocirca oportet, ut si quis civilis futurus est, in multis ac variis negociis versatus sit, sitque multa expertus: non secus ac si vel gubernator, vel medicus
30 effici velit: ad quas artes consequendas præter vniuersales rationes, quæ per se solæ non sufficiunt, singularum quoque rerum peritia accedat, necesse est. Iccirco fit, ut multi in priuatis quidem rebus civili societate uti possint: verbi causa cum vxoribus, cum liberis, cum fratribus, atque huiusmodi domesticis: cum aliis verò externis nequeant, propterea quod negociorum & commerciorum peritia non callent. Indiget igitur civilis ultra rationes vniuersales negociorum quoque experientia: ut medicus, ut imperator, ut gubernator, & reliqui quorum in administratione, tractationeque rerum opus versatur. Atque ideo virtute uti ad alios in societate, quàm secum longè est difficilius. quod Biantis etiam testimonio comprobatur, qui principatum virum prodere dicebat. princeps enim aliquorum est princeps: iccirco ad alios spectat, in societateque & communitate principatus consistit, in qua difficilius virtutum operatio est. Ob id quoque ipsum, id est propterea quod iustitia cum aliis exercetur, atque ad alios spectat: non esse eius bonum videtur qui eo habitu est præ-
40 ditus, sed eorum ad quorum vtilitatem & commodum omnia agit: principum scilicet, si vel regnum sit, vel optimatum principatus: si populus administret, reipublicæ.

Pessimus igitur est, qui & in se & in alios prauitate utitur: optimus autem non qui erga se, sed erga alios virtutem exercet: quippè cum id difficile admodum sit. Itaque neque hæc iustitia pars virtutis, sed integra virtus est: neque huic opposita iniustitia pars vitij, sed integra est vitiositas. quid verò virtus & iustitia hæc differat, ex iis que diximus, iam patet. vtraque enim eadem est: * esse tamen vtrarumque non est idem. nam quatenus ad alterum spectat, iu-
50 stitia: quatenus talis quidam est habitus, virtus simpliciter est.

* ἢ δὲ εἶναι. id est Ratio qua esse dicitur.

Non quemadmodum, inquit, pessimus est, qui & secum & cum sociis & amicis prauitate & vitio utitur: ita quoque qui & secum & cum aliis utitur virtute, est optimus: nam qui cum aliis virtutem exercet, secum etiam quodam modo id facit. Quocirca est optimus, non qui secum, sed qui in aliorum societate, qualescunque illi fuerint, virtute uti potest. hoc autem inquit, ut hanc iustitiam virtutem esse perfectam ostendat. siquidem ille est optimus, qui virtute ad alios utitur, quod iustitiæ proprium est. Postea subiungit hanc iustitiam quæ in legitimis versatur, non partem esse
n virtutis

Michaelis in Moraliū Arist.

virtutis, vt fortitudo, vt temperantia, sed esse integram, id est totam & vniuersam virtutem: hoc est non esse vnam sed omnes, neque partem sed totum. Quemadmodum verò contemplatiuus & acti-
uus intellectus substantiā cum vnus & idem sit, operationibus est duplex: nam cum ea quę semper
eodem modo permanent, necessarioque sunt, contemplatur, contemplatiuus: cum ea quę in actio-
nem cadunt, & aliter atque aliter euenire possunt, considerat, consultatque vt quā optimē succe-
dant, actiuius nūcupatur: sicut etiam ille idem cū ea perscrutatur, quę per se insunt discretę quan-
titati, numerarius id est arithmeticus dicitur: cum circa continuam quantitatem vertitur, terrimē-
sorius, hoc est geometricus appellatur: simili modo & virtus vniuersalis & iustitia hęc vniuersalis
subiecto quidem & re vnum sunt, sed ratione differūt. si enim vt absolutē animi habitus optimus
consideretur, nihilque aliud insuper, virtus tantummodo: si autem non vt habitus solum, sed vsus
quoque erga alios, iustitia dicitur.

10

Quid iustitia particularis, & quotuplex.

Cap. II.

Quærimus autem eam quę in parte virtutis iustitia est: est enim quędā
vt dicimus. simili modo & de iniustitia ea quærimus, quę locū par-
tis obtinet: quę quod sit, illud est argumentū, quod qui aliqua
alia prauitate operatur, licet iniuste agat, nihil tamē amplius vsurpat. cuius-
modi exempli causa est, qui aut abiicit scutum ob ignauā, aut aliquem ob
acerbitatē maledictis insectatur, aut ob auaritiā pecuniis non iuuat. Quan-
do autem plus vsurpat aliquis, sæpe id nullo ex talibus vitiis, at neque vni-
uersis, sed prauitate tamen quadam agit, cum vituperetur, atque iniustitia.
Est igitur alia quædam iniustitia, quę tanquam pars est integrę illius &
vniuersalis: item iniuria quædam, quę in parte cōsistit illius iniurię vniuer-
salis quę præter legem est.

20

Cū alia sit iustitia diuersa ab vniuersali virtute, vniuersaliq̄ue iustitia, quę in ordinem forti-
tudinis, temperantię, & prudentię redigitur, particularisque est, de qua in hoc libro habenda est
disputatio: & similiter iniustitia diuersa ab iniustitia vniuersali: prius ostendere vult eam esse, dein
de quænam ea sit, explicabit. inter quę sita enim prius est an sit aliquid, quā quid sit: vt in secun-
do posteriorum resolutoriorum didicimus. Prius igitur incipiens ab iniustitia vtpote notiore, re-
periri quædam iniustitiam demonstrat particularem à communi iniustitia & vniuersali diuersam,
quę particulari iustitię, de qua quęstio est, opponatur. sciendum autem vniuersalem iustitiam, v-
niuersalemque iustum eum appellari qui omnia quę legibus sunt instituta obseruat, atque agit: v-
niuersalem autem iniustitiam, vniuersalemque iniustum eum qui est illegitimus, vitamque tradu-
cit præceptis legum minimē obedientem. si igitur demonstratum fuerit esse alium iniustum præ-
ter illegitimum, perspicuum erit esse etiam alium iustum particularem, præter vniuersalē: qui qui-
dem vniuersalis iustus, vt dictum est, iustus legitimus dicitur. Esse autem sub communi iniustitia
quę est legum transgressio, aliam quandam iniustitiam in pluris vsurpatione consistentem, quę di-
uersa est ab vniuersali, sub ipsaq̄ue est, ipsiusque nomine æquiucōcē iniustitia nuncupatur in hunc
modum comprobatur. qui alia aliqua prauitate operantur, non dicuntur pluris vsurpatores, sed ini-
usti, & illegitimi. neq; enim qui abiicit scutum in bello, plus vsurpat quidpiam, & tamen ob igna-
uiam id fecit, iniusteque egit, & præter leges: neque qui conuitiis incessit aliquem, licet etiam ipse
contumeliosē ob insolentiam id agat præter legum mandata: neque qui indigenti ac petenti o-
pem non tulerit, quamuis ob auaritiā & illiberalitatem ita se gerat. Si igitur omnes isti atque hu-
iusmodi alij illegitimi, & iniusti, non pluris vsurpatores dicuntur: sequitur vt & pluris vsurpator
ab his sit diuersus, & pluris vsurpatione ab iniustitia vniuersali quædam alia sit. quemadmodum au-
tem vnusquisque ex illis non ob pluris vsurpationem ea agit quę agit, sed vel ob ignauiam, vel ob
auaritiā, vel ob acerbitatem: ita neque pluris vsurpator aut ob aliquod ex antē dictis vitiis, aut
ob omnia simul iniuste se gerit, sed ob solam pluris vsurpationem: quę quidem pluris vsurpatione
neque est ignauia, neque auaritia, neque ira, neque demum quippiam aliud ex iis, quibus illegiti-
mus effingitur. Quare pluris vsurpator ea quę agit, ex vitio quodam alio agit, atque vsurpat. illos
enim vituperamus ignauos appellando, aut illiberales, aut insolentes & iracundos, hunc autē pra-
uum & pluris vsurpatorem: illos item committere iniustitiam, hunc in pluris vsurpatione pecca-
re dicimus: illi igitur ex iniustitia vniuersali iniusti, hic ex particulari iniustus & est & dicitur.
Atque hęc iniustitia, id est pluris vsurpatione vniuersali iniustitię non secus subiicitur, atque igna-
uia, & intemperantia, & audacia: communiq̄ue vniuersalis iniustitię nomine æquiucōcē iniustitia
appellatur

30

40

50

appellatur. latet tamen æquiuocatio ob id, quia vt species generi supposita est. At verò neque id obscurum est, pluris vsurpationē non ex omnibus vitiis cōflari: nam si pluris vsurpator ex omnibus simul vitiis iniuste ageret, ex communi iniustitia operaretur: communis enim iniustitia nihil aliud est, quàm vniuersa vitiositas: si verò ex communi iniustitia operaretur, eandē esse pluris vsurpationem cum communi iniustitia necesse esset: de omnibusque aliis, quemadmodum communis iniustitia denominaretur: dicereturque vnusquisque qui alio quolibet vitio peccat, pluris vsurpator, sicut iniustus dicitur: at non dicitur pluris vsurpator quispiam ex illis, sed iniustus tantū: quare efficitur, vt non ex omnibus simul vitiis pluris vsurpator agat. Si autem hoc ita est, esse profectò etiam alium iniustum cōstat, aliamque iniustitiam, quæ tanquam partes & species & iniusti & iniustitiæ vniuersalis sint.

10 Adde quòd si alius lucrandi causa adulterium committat, pecuniasque accipiat, alius tribuat, damnoque afficiatur ob cupiditatem: hic intemperas magis esse videbitur quàm pluris vsurpator: ille iniustus, & non intemperans. perspicuum scilicet, propterea quòd lucrandi causa id facit.

His etiam idem probat, pluris vsurpationem videlicet iniustitiam quandam esse, quæ à communi & vniuersali diuersa sit. Duos adulteros sumit: alterum qui nō ob intemperantiam propriā
20 adulterium committit, sed ob pecunias, quas à muliere intemperante qua cum consuescit, lucratur, atque accipit: alterum qui ob libidinem idem flagitium patrat, atque ideo vt adultera potiat, opes insuper effundere, detrimentoque affici non veretur: atque asserit illum qui sumptum facit ac iacturam vt voluptatibus fruatur, intemperantem & illegitimum dici, non pluris vsurpationem: hunc verò qui ex adulterio accipit, non intemperantem, sed pluris vsurpatorem, eo quòd lucratur: non enim libidinis & intemperantiæ causa, sed pecuniarum auiditate illegitimè concumbit. Ex quo efficitur, vt alius sit ac diuersus iniustus, qui lucratur, plusque vsurpat, & alius qui nulla lucrandi cupiditate, sed ex vitio proprio aliquo iniuste se gerit. Quòd si ita est, duas quoque esse iniustitias necesse est, pluris vsurpationem, & communem illam: sub qua cum reliqua omnia vitia, tum ex intemperantia commissum adulterium collocatur. Nam nullum ex iis qui aut clypeum ab
30 iicit, aut alicui contumeliam infert, aut cum damno & sumptu adulterium committit, plus quippiam vsurpare, sed tantum præter leges agere, & iniuste illa communi & vniuersali iniustitia, nemo est qui nesciat, quid enim lucri ex scuti abiectioe, aut maledicētia quispiam cōsequitur? aut ex adulterio, cum ob id suis se ipse bonis etiam priuare non vereatur? alius igitur est iniustus ille vniuersalis: alius, qui plus vsurpat, & lucratur.

Præterea alia omnia iniuste facta ad quandam prauitatem semper referuntur: vt si adulteratus sit aliquis, ad intemperantiam: si* astitem in acie deferuerit, ad ignauiam: si verberauerit, ad iram. at si lucratus est quispiam, ad
40 nullum aliud vitium redigi id, quàm ad iniustitiam potest. Quare perspicuum est esse iniustitiam quandam ab illa integra & vniuersali iniustitia diuersam, quæ locum partis obtineat, atque vniuoca sit: eo quòd in eodē genere est definitio. vtriusque enim vis in eo consistit, vt ad alterū spectent: sed hæc tamen circa honorem, aut pecunias, aut salutem, aut si cuncta nomine vno possent comprehendere, circa ea omnia versatur, idque ob voluptatem, quæ e lucro consequitur: illa autem circa vniuersa, circa quæ etiam probus vir munus suum exercet.

Quod inquit, huiusmodi est. si prauitates & vitia omnia præter commune iniustitiæ nomen, sub propriam etiam quandam vitiorum speciem reducuntur: vt adulterium sub intemperantiam, armorum abiectio sub ignauiam, contumelia sub acerbiteriam & iram, & reliqua similiter: appella
50 turque adulter intemperans & iniustus, desertor stationis ignauus & iniustus: si omnia inquam cetera ita dicuntur, pluris verò vsurpator communi tantum iniustitiæ nomine vocatur: esse aliā particularem iniustitiam manifestum est, quæ & ignauitatis & intemperantiæ respōdeat, sub quam pluris vsurpator reducat: quæ rationem eam habeat, vt sicut adulter ad intemperantiam, ita pluris vsurpator ad particularem iniustitiam: & sicut intemperantia ad iniustitiam, ita particularis iniustitia ad communem iniustitiam referatur. Constat igitur esse aliam quandam iniustitiam tanquā partem, quæ cum illa communi & vniuersali vniuocè dicatur. solet enim appellare Aristoteles
n. ij. vniuoca

* παραστει-
των, id est cō-
militonem.

Michaelis in Moraliū Arist.

vniuoca ea quoque quæ ab vno, vel ad vnum dicuntur. quæ, vt in tertio supranaturalium libro dictum est, quæ μετὰ τὰ φυσικά, id est post naturalia inscripsit, inter vniuoca & æquiuoca propriè media interiecta sunt. Aduertendum autem Aristotelem cum à principio huius libri ad huc vsque locum particulare hoc vitium cum vniuersali vitiositate, id est particularem hanc iniustitiam cū vniuersali iniustitia æquiuocam esse semper dixisset, quia tamen re vera ita non est, sed inter vniuoca & æquiuoca medium, vt dixi, locum obtinet: nunc e contrario vniuocam appellare, nõ vt sibi quidem ipse repugnet, & contrà dicat, sed vt ostendat non simpliciter se atq; absolutè, sed quodam modo æquiuocas has iniustitias appellasse: ita scilicet, vt quæ ab vno & ad vnum dicuntur: quæ, vt in supranaturalibus demonstratum est, cū media sint, alio modo vniuocè, alio æquiuocè dici videntur. quatenus enim ipsarum definitio, vt inquit, in eodem genere est, eatenus sunt vniuocæ. Quomodo autem in eodem sit genere, quodque id genus sit declarat, cum inquit, vtræque, id est & pluris vsurpationem quæ particularis iniustitia dicitur, & vniuersalem communemque iniustitiam in eo consistere, vt ad alterum spectent. vtræque enim iniustitiæ in eo essentiam suam habent, quod in societate cum aliis versando iniustè se gerunt & peccant: in hoc igitur sunt vniuocæ. quatenus verò circa diuersa vtræque versantur, eatenus æquiuocæ sunt: particularis enim iniustitia quæ ex pluris vsurpatione efficitur, circa honores & pecunias versatur, id est fortunæ bona, in quibus ob voluptatem quæ à lucro prouenit, pluris vsurpationem existit: vniuersalis autè circa ea omnia, circa quæ probus & legitimus. Possunt tamen nõ solum ob hoc dici vniuocæ, quod in eodem sunt genere, sed ob id quoque quod vtrarumque eadem est ratio, & communis: quippè cum vtræque ætius habitus sint: licet postea hæc ea agat quæ ad turpia tantum lucra pertinent: illa vniuersa ea, quorum contraria probus vir & legitimus operatur. At verò cū dixerit pluris vsurpationem circa honorem & pecunias versari: studet enim id semper pluris vsurpator vt plus ex omnibus, vel totum etiam sibi præripiat & circumscribat: infert, vel circa salutem: omne id salutè appellans quod nos conseruat, & ad viuendum aut bene viuendum conducit. propterea autem quod multa & varia specie ea sunt, circa quæ pluris auaritia versatur, quæ vno nomine comprehendere nequeunt: subiungit: [aut si cuncta nomine vno possent comprehendere] perinde ac si ita diceret: si vno nomine complecti ea possem, circa quæ pluris vsurpationem versatur, non dixissem eam circa honorem versari, & pecunias, & salutem: sed circa hoc pluris vsurpationem, circa illud iniusti illius vniuersalis esse munus asseruissem: quia verò commune nomen nullum cunctis his rebus positum est, necesse fuit vt ea pluribus sigillatim referrem. Posteaquàm igitur ita ostendit, quandam esse particularem iniustitiam diuersam ab vniuersali, quasi eadem demonstratione esse etiam aliam iustitiam particularem præter vniuersalem probarit: dictum enim est, si alterum ex contrariis pluribus modis dicatur, alterum quoque similiter vt plurimum dici: rationem concludens in hunc modum subdit:

Esse igitur iustitias plures, atque ex his vnam quandam quæ diuersa à tota & integra virtute sit, iam patet: quæ autè ea sit, & qualis statuendum est. Definitum iam fuit iniustum id esse quod & illegitimum, & iniquum esset. iustum verò, quod & legitimum & æquum. ex illegitimo verò iniustitia prior illa de qua diximus, existit.

Iustitia enim quæ in æquo seu æquali consistit, diuersa ab ea est quæ est ex legitimo, vniuersalisque est: quæ autem hæc sit genere videlicet, & qualis specie statuendum est, est enim genere æquitas seu equalitas: nam cū iniustum sit & quod illegitimum, & quod iniquum est, iustum quod legitimum & æquum, ex illegitimo prior illa, id est vniuersalis iniustitia existit, ex iniquo particularis: simili modo quoque ex legitimo vniuersa iustitia, ex æquo altera emergit, quæ partis vicem obtinet, de qua præsens instituta disputatio est.

At quia iniquum & illegitimum non est idè, sed diuersa ita sunt, vt pars & totum: omne enim iniquum est illegitimum, non omne autem illegitimum est iniquum: & plus omne est iniquum, non autem contrà iniquum omne plus est: efficitur: vt iniuria quoque & iniustitia non eadem, sed diuersa ab illis sint: atque hæc vt partes, illa vt tota habeantur. hæc enim iniustitia vniuersalè illius iniustitiæ pars est, & iustitia iustitiæ similiter. Quare etiã de iustitia particulari, & particulari iniustitia, de iure itè & iniuria dicendum est. ea igitur

est. ea igitur quæ ex tota virtute constituta est iustitia & iniustitia, quarum altera totius virtutis, altera totius vitiositatis vsus aduersus alterum est: o-mittatur: ius quoque & iniuria, quæ ex his dependent, quomodo definienda sint, manifestum est.

Licet hæc Aristotelis lectio sanctior aliis esse uideatur, quia tamen duæ aliæ habere explanationem reperiuntur, eas subiungendas esse iudicauimus. una hæc est:

10 Quoniam autem iniquum & plus non est idem, sed diuersa ita sunt, ut pars & totum: omne enim iniquum est illegitimum, non autem omne illegitimum est iniquum: & plus omne est iniquum, non autem contrà, iniquum omne plus est: efficitur ut iniuria quoque & iniustitia &c.

Huius lectionis explanationem ex paraphrasi quadam ita interpretamur:

Postquam iniustitiam vniuersam ex illegitimo dixit existere, ex iniquo inuenire vult particularem. & prius ostendit iniquum quàm plus esse vniuersalius. omne enim plus est iniquum: non autem e contrario omne iniquum est plus: nam minus etiam iniquum est. præterea omne iniquum est illegitimum, quippè cum lex regula quædam sit, atque æqualitas: non autem omne illegitimum est iniquum: non enim omnis lex in distributionibus versatur & commerciis in quibus æquum & iniquum locum habet, sed multa alia complectuntur leges in quibus nulla æqualitas spectatur aut inæqualitas: iccirco non omne illegitimum est iniquum, sed omne iniquum est illegitimum. Quare iniuria quoque & iniustitia non eadem sed diuersa ab illis erit &c.

Altera lectio est, quam agnoscere hic uidetur, & explanat Ephesius, in hunc modum:

Quoniam autem iniquum & plus non est idem sed diuersa, ita sunt ut pars & totum: omne enim plus est iniquum, non omne autem iniquum plus est: efficitur, ut iniuria quoque & iniustitia &c.

Differentiam particularis iniustitiæ, & vniuersalis: particularis item iustitiæ, & vniuersalis* ex 30 proportione quadam declarat. non secus ac si ita diceret: quam rationem habet plus ad iniquum, eandem habet particularis iustitia ad vniuersalem: vtraque enim, id est tam particularis iustitia, quàm plus, illa in vniuersali iustitia, plus in iniquo, ut partes in totis continentur. plus autem esse partem iniqui, id est inæqualis, hoc modo demonstrat. plus enim omne est inæquale, ut homo omnis animal, non tamen e contrario omne inæquale est plus, sicut neque omne animal homo est: quippè cum iniquum etiam minus sit: tãque de minori quàm de pluri etiam denuncietur. Posteaquàm autem plus omne esse iniquum ostendit, & e contrario: minus enim, sicut dictum est, etiam sub iniquo continetur, non tantum plus: subiungit, & iniuria quoque & iniustitia non eadem, id est, & particularis quoque iniuria, & ius particulare, particularisque iniustitia & iustitia non eadem cum illis, hoc est totis sunt. sed ita ab illis sunt diuersa, ut pars à toto. Quæ sequuntur, patent. sæpe enim de ipsis dictum iam est.

*ἐξ ἀναλόγου τῶν

40 Pleraque enim legitima ea ferè sunt, quæ ex integra ac tota virtute præcipiuntur: nam lex secundum vnamquamque virtutem viuere iubet, secundum vnumquodque vitium prohibet. ea porrò legitima fiunt ab integra totaque virtute, quæ legibus ad publicam institutionem sancita sunt.

Hæc inquit, ut iustitiam quæ in legitimo consistit, esse omnium virtutum vsus in societate & commerciis ostendat, atque ob id virtutem esse totam ac perfectam: lex enim secundum vnamquamque virtutem viuere iubet, cum & ea quæ sunt fortitudinis, & ea quæ sunt prudentiæ, & temperantiæ, ciuibus agenda præcipiat: & quæ ad vitia contraria spectant, prohibeat. Quia autem dixit, pleraque ferè ex legitimis esse huiusmodi, id est ex tota virtute præcipi: cur dixerit [ferè] causam subiungit, cum inquit, ea totam virtutem efficere, quæ circa publicam institutionem versantur. 50 sunt enim nonnulla legitima quæ non quomodo viuendum sit, præscribunt, sed qua ratione boni ac probi & virtute præditi ciues efficiantur. prudens siquidem legum lator non de iis solummodo leges instituit, quibus qui eadem ciuitate vtuntur, traducere vitam possint: ut de ædificatoribus, de textoribus, de aliis artificibus, quorum opificia sunt ad vitam vniuscuiusque necessaria: adde etiam de agricolis, de militibus, de mercatoribus, atque huiusmodi aliis, quorum opera & commerciis ciuitates constant: non hæc inquam solum legum lator sancit, sed alia etiam, atque illa in primis quæ ad ciuilem disciplinam pertinent: quibus scilicet obtemperas bonus, & legitimus ciuis vnusquisque

Michaelis in Moraliū Arist.

quisque euasurus sit: quæ sunt integræ & perfectæ virtutis effectricia. nam priuata quoque institutione ita ciues erudit, vt ad communitatem respiciat: quippè cum eos qui boni ciues futuri sunt, illis moribus, illisque disciplinis imbuendos procuret, quæ communitati, præsentique ciuitatis constitutioni conueniunt. quæ verò bonos ciues reddunt, eadem & vniuersam virtutem, id est vniuersam iustitiam efficiunt.

Quæ verò ad singulorum institutionem spectant, qua absolutè vir bonus euadit, ciuilisne sit facultatis an alterius, postea definiemus. nõ enim idè fortasse est virum aliquem, & ciuem continuò esse bonum.

Vtrum quæ ad singulorum institutionem spectant, id est vtrum disciplina quæ vnumquemque virum bonum efficit, ciuilis facultatis sit, an alterius, id est moralis, postea definiemus: moralis enim singulos quosque, ciuilis omnes ciues bonos reddit. non enim qui bonus est vir, continuò etiam bonus ciuis esse existimandus est. nam in bonis, beneque institutis ciuitatibus qui bonus est vir, bonus etiam posse esse ciuis videtur: in malis, maleque institutis neque bonus vir est bonus ciuis, neque qui in bonis bonus est ciuis, bonus vir est: quippè cum bonæ, beneque administratæ ciuitatis ciuis, vir etiam bonus sit. quia enim nõ absolutè bonum, sed ciuem bonum illum dicimus, qui omni ratione conatur ea agere quæ ad salutem ciuitatis conducunt: ille profectò qui statui & saluti bonæ ciuitatis consulat, & bonus vir, & bonus ciuis idem erit. qui verò id studebit, vt prauè administrata ciuitas salua sit & perduret, bonus quidem erit ciuis etiam ipse, bonus autem esse vir nullo modo poterit: non enim si omnino esset bonus, prauam ciuitatem, vitiosamque reipublicam seruandam curaret. nemo siquidem est qui & bona amet, & mala etiam permanere, ac salua esse velit. Quapropter qui bonus simpliciter est, is in praua ciuitate ciuis bonus non est, cum & eam contemnat, & secundum eius instituta degere nullo modo patitur. Quod si ita est, restat, vt vnus atque idem non semper esse & bonus vir, & ciuis bonus possit: sed interdum: cum vsu venit, vt in bene instituta ciuitate vitam traducat. Nam hac de causa etiam ipse Aristoteles non absolutè dixit non esse eundem bonum ciuem, & virum bonum, sed [fortasse] dubitandi particulam adiunxit.

Iustitiæ igitur particularis, iurisque eius quod ad ipsam attinet, vna species est, quæ in distributionibus aut honoris, aut pecuniarum, aut cæterarum rerum consistit, quæ diuidi in eos possunt, qui eiusdem ciuitatis participes sunt: in his enim euenit, vt alter alteri vel iniquam, vel æquam habere portionem queat: altera, quæ in commerciis hominum* emendandis versatur.

* διορθωτικόν.

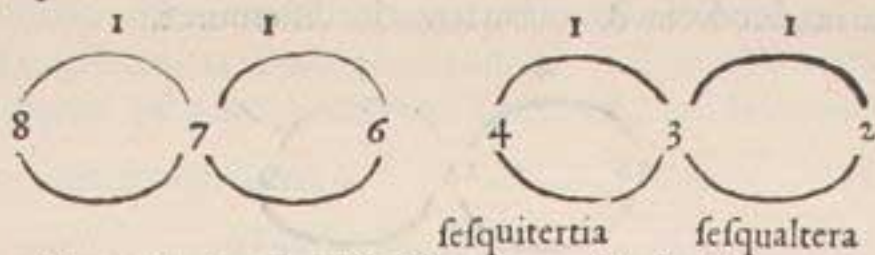
De particulari iustitia tractaturus eam in duas diuidit partes: siue autem partes hæc, siue species appellandæ sint, nunc non opus est considerare: easque vtrasque quales sint, explicat. cognitæ enim partibus seu speciebus totum etiam ipsum, seu genus manifestatur, quippè cum neque totum nisi partes, neque genus nisi species quippiam aliud sit. Inquit igitur alteram huius speciem in distributione consistere. ea autem quæ aliquibus à iure distribuuntur, & diuiduntur, aut honores sunt, id est dignitates, coronationes, statuarum dedicationes, aliaque huiusmodi: aut pecuniæ: in pecuniarum autem appellationem tam numi, quam agri & vineæ & ædes veniunt: aut quicquid demum in eos distribuitur, qui eiusdem sunt ciuilis societatis, hoc est vel regni, vel optimatum status, vel popularis, vel censu factæ administrationis participes. in his enim rebus contingit vt aliquis vel plus quam dignus sit, & minus habeat, quod ad iniustitiam pertinet: vel quod pro dignitate est & æquum, id quod iustitiæ est. atque hæc quidem vna iustitiæ particularis species est, distributiuum scilicet ius, quod geometrica constat proportione. Altera autem est emendatiua: id quod efficere iudices quotidie videmus, cum in commerciis commissas inæqualitates & iniustitias conantur ad æqualitatem redigere: qua in re arithmetica ratio & proportio adhiberi consuevit. Sed quia duæ hæc species ex proportionibus huiusmodi existunt, prius quænam hæc sint proportiones, quo modoque inter se differant, dicendum est: deinde ad verba ipsa Aristotelis explicanda descendendum. Arithmetica igitur conuenientia & proportio ea est, cum tres, aut plures etiam deinceps ita ponuntur termini, vt differentia qua alter alterum excedit, quantitate quidem, id est æqualitate eadem sit, ratione tamen & qualitate non eadè, sed diuersa: exempli causa, sint termini octo, septem, & sex. vel quatuor, tria, & duo: in his quanto octauus septimū, tanto etiam septimus sextū excedit: vnitate siquidem alter alterum superat. simili modo quoque quanto quartus tertio, tanto tertius secundo superior est: vnitas enim etiam in his differentiam efficit, quæ in æqualitate quantitatis consistit. habent igitur hi numeri in differentiis quantitatem æqualem. qualitas verò minime est æqualis, vt hinc patebit. Quatuor enim ad tria sesquitertiam* habent ratione: quippè cum quatuor

Arithmetica proportio.

* ἐπίτριστον λόγον.

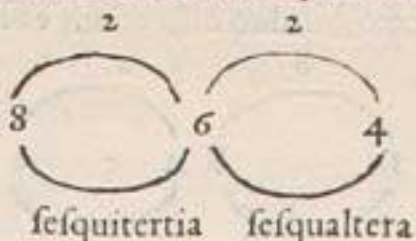
Librum quintum.

quatuor tria in se contineant, & tertiam insuper eius partem, quæ est vnitas. tria verò ad duo *ses- * τρις τρις ἑ-
 qualtera constant proportione: nam tria in se & duo, & dimidium eius, id est vnitatem comple- μολις λόγῳ
 ctuntur. perspicuum iam esse arbitror, horum numerorum differentiam qua inter se distant, sicut
 quantitate & æqualitate eandem, ita ratione & qualitate esse diuersam: quippè cum alia sesquiter-
 tia, alia sesqualtera proportio sit.

10

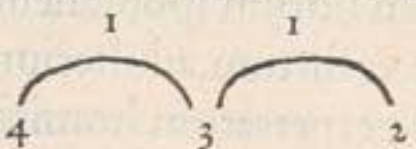
Quod vt clarius elucescat, rursus termini alij cõstituantur, octo, sex, & quatuor. in his quoque in-
 terualla eiusdẽ quantitatis reperiuntur: duo enim sunt in singulis quæ differentiam faciãt: octona-
 rius enim senarium excedit duobus, senarius quaternarium item duobus: at rationis & qualitatis
 nõ eadem est differentia, cũ octonarij ad senariũ sit sesquitertia, senarij ad quaternariũ sesqualtera.

20

Arithmetica igitur ratio est, quæ vt in quãtitate æqualitatem seruat, sic in qualitate inæqualitatem
 habet & dissimilitudinem. Verùm cum Aristoteles & coniunctæ & disiunctæ proportionis factu-
 rus sit mentionem: non erit ab re, si quomodo vtræque hæ efficiantur, etiã explicauerimus. Scien-
 dum igitur eam coniunctam appellari conuenientiam, vbi vnus & idẽ terminus præceptus & su-
 sceptus duobus extremis correspondet: id est bis sumptus præcedenti subiectus, & sequenti præpo-
 situs duas rationes subit: vt in expositis ciccõtisque terminis fit: bis enim idem sumitur. nã dicimus,
 quanto quatuor tria excedit, tanto tria duo: ecce tria terminus bis repetitur.

30

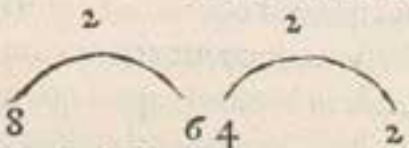

& item, quanto interuallo octonarius senarium, tanto senarius quaternarium superat: senarius bis
 accipitur. vcl etiam ita, quo senarius ob octonario, eo quaternarius à senario exceditur.

40

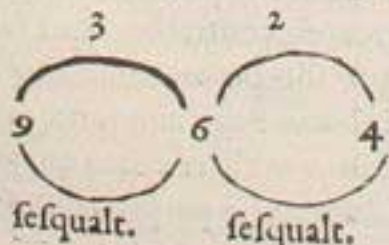
Ac coniuncta quidẽ proportio hæc est. disiuncta autem, vbi nullus idem terminus duorum vicem
 subit, sed omnes sunt separati, semelque singuli accipiuntur: sicut, cũ dicimus, quo octonarius sena-
 rium, hoc quaternarius excedit binariũ: hic enim semel tam senarius, quàm quaternarius sumitur.

50

Atque hæc de Arithmetica cõiuncta quæ & disiuncta proportione dicta sufficiant. Geometrica au-
 tem proportio quæ propriè proportio & est & dicitur, ea est cum duo aut plures termini, ita collo-
 cantur, vt sicut primus ad medium aut sequentem, ita medium aut succedens ad vltimum in qualita-
 te proportione respondeat. cum enim qualitate conueniunt, differunt autem quantitate, geometri-
 ca proportio nuncupatur. Ponãtur termini, nouem, sex, quatuor. in his quam rationem primus id
 est nouem, ad succedentem id est ad sex habet, eandẽ secundus ad tertium, hoc est sex ad quatuor
 habere conspicitur: tam enim nouem & sex, quàm sex & quatuor sesqualtera proportione inter se
 conueniunt. ac ratio quidem est eadem, quantitas verò intercedens, qua alter alterum excedit, non
 eadem, sed diuersa: inter nouem enim & sex tria, inter sex & quatuor duo intercedunt.

Geometrica
 proportio.

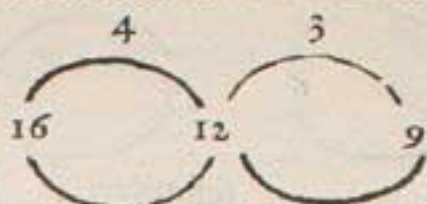

n. iij.

Statuantur

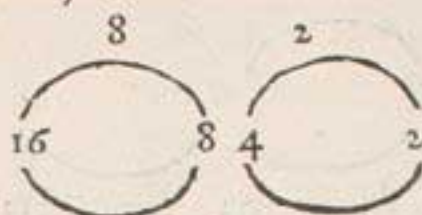
Michaelis in Moraliū Arist.

Statuantur item, sexdecim, duodecim, & nouem. sicut sexdecim ad duodecim, ita duodecim ad nouem sese habet: sesquitertia quippe vtroque ratio paritatem efficit in qualitate. sexdecim enim duodecim continet & tertiam insuper eius partem, id est quatuor. simili modo duodecim & nouem totum, & tria insuper complectuntur, quæ tertia eius pars est. atque in his quoque qualitatibus ratio eadem cum sit, diuersa est quantitas, qua termini inter se distinguntur: sexdecim siquidem & duodecim quaternarius, duodecim & nouem ternarius determinat.

sesquitertia sesquitertia

Est autem hæc coniuncta proportio. disiuncta verò, sicut in arithmetica ostendimus, nihilominus hic quoque fieri potest: si hoc modo sumamus, sexdecim, octo, quatuor, duo. quam rationem enim sexdecim ad octo, eandem quatuor ad duo habet, duplam scilicet. diuersæ tamen vtroque quantitatis differentia existit: cum illic octo, hic duo distantiam efficiat.

dupla dupla

sed hæc hætenus: ad reliqua progrediamur.

* ἀκέραια. Cuius duæ sunt partes. nam ex cōmerciis alia sunt spontanea, alia * inuoluntaria. spontanea eiusmodi sunt: venditio, emptio, mutuatio, sponsio, vsura, depositio, conductio: atque hæc spontanea ea de causa dicuntur, quia principium commerciorum horum spontaneum est. ex inuoluntariis autem * ληθραία. clandestina alia sunt, vt furtum, adulterium, veneficium, lenocinium, seruorum seductio, dolose perpetratum homicidium, falsa testificatio: alia violenta, vt flagellatio, vincula, mors, rapina, mutilatio, conuiciatio, contumeliæ illatio.

Iustitiæ commerciorum emendatricis duæ, inquit, sunt partes. ex commerciis enim alia sunt spontanea, alia inuoluntaria. cum enim quis vel frumentum vendit, vel vinum emit, vel pecunias mutuatur, vel sponsonem facit, & cætera huiusmodi, sponte omnia hæc contrahit. nam qui mutuatur & sponsorem accipit, in eo immutationem & commercium facit, quod pro pecuniis accipit sponsonem. qui item aut bouis sui vsuram ad dies aliquot ad agri cultionem alicui concedit, pro eoque vel numos, vel frumentum ipse accipit: aut equum ad equitandum aliquo cōducit: is proculdubio cum alio agit, commerciumque habet. contrahit etiam cum alio qui depositum alicui committit, cum pro deposito probitatem ac fidem hominis apud quem deponit eam rem, quodam modo recipere videatur. Quando igitur in huiusmodi rebus qui emit quippiam, verbi causa, precij partem dederit, reliquum daturum se promiserit, sed non det tamen, id quod nihil aliud est, quam iniuste agere: tunc emendatrice hac iustitia est opus. simili modo si depositum nolit restituere, aut vadium deserat, aut demum in cæteris omnibus ea non præstet, quæ mutuae conuentionis obligatione tenetur. Ac commercia quidem hæc dicuntur spontanea non ob ea quæ postea eueniunt, sed quia à principio sponte ea facere homines consueuerunt. Inuoluntaria autem seu inuita ea sunt quæ vt in tertio dixit, vel ex ignoratione vel violentia aliqua inferuntur. ex ignoratione nobis contingunt, furta, & alia quæ enumerat. Sed querendum quo modo commercia hæc dicenda sint. fortasse ob eam causam quod qui furatus est, pro furto interdum alia quædam restituit, interdum aut flagellatur, aut manibus vel oculis priuatur: qua in re esse & datio & acceptio quodam modo videtur: in quibus commercandi, contrahendique ratio consistit. nam cum furripuerit pecunias fur, aut quippiam aliud, pro illis pœnas soluit: simili modo qui adulterium commisit, vel pecuniis, vel supplicio aliquo mulctatus flagitium luit: qui item veneno aliquem necauit, par aliquod damnum etiam ipse perpetitur: non aliter etiam qui vel seduxit seruum, vel necem alicuius dolose molitus est, simili aliqua iactura scelus perpetratum compescat. * Leno autem proprie dicitur, qui

* προάγω-
γῶ.

qui vel suæ, vel alienæ vxori stuprum conciliat, & demum quascunque mulieres vitiandas prostituit: de quo non intelligit hîc Aristoteles: sed lenocinium appellat proprij viri ignorationem, id est cum maritus propriæ vxoris adulterium deceptus fraude aliqua ignorat. Hæc igitur siue clandestina mala quæ ex ignoratione contingunt, vbi fuerint deprehensa, à iustitia hac emendatrice corriguntur atque emendantur. At verò quæ per violentiam nobis inferuntur, sunt flagellationes, mortes, vincula &c. in quibus eadem correctio fieri consuevit. nam qui verberatus est, aut in vincula coniectus, pro violentia illata aliquid accipit: immo verò interfectus quoque: nam quæ aut vxor aut liberi aut cognati ipsius accipiunt, mortuo ipsi restitui quodam modo videntur.

De iure distributiuo.

Cap. III.

¹⁰ **Q**uoniam autē & iniustus iniquus, & iniuria iniqua est, mediū quoddam esse iniqui perspicuum est: id autem est æquum. in quacunque enim actione est plus & minus, in eadem esse æquum necesse est. si igitur iniuria est iniqua, ius est æquum: id quod etiam absque ratione omnibus manifestum est. cum verò æquum sit medium, ius quoque proculdubio medium quoddam erit.

²⁰ Ius esse medium & iustitiam mediocritatem, hinc iam demonstrat: id quod proprium virtutis est. nam virtutes esse mediocritates sæpius est & dictum & demonstratum. Hoc modo autem id probat: si iniuria est iniqua, ius esse æquum manifestum est: æquum autē seu æquale pluris & paucioris est medium: ius igitur est medium. ius autem esse æquum regula illa topica videtur confirmari, quæ inquit, si alterum contrarium alteri inest, & alterum alteri inest, necesse est. nam quia & æquum iniquo, & ius iniuriæ contrarium est, & iniuriæ inest iniquum: necessario sequitur, vt ius quoque æquum sit. si autem est æquum, est etiam medium: quia æquum est medium pluris & paucioris: ius igitur medium pluris & paucioris quoque erit. id quod etiam absque ratione, vt inquit, apud omnes constat. rationem autem appellat locum eum vnde sumitur hoc argumentum: cum

³⁰ duæ scilicet sunt oppositiones, si alterum oppositū alteri attribuitur, alterum quoque alteri omnino esse attribuendum: vt dictum est.

Est autem æquum in minimis duobus.

Quoniam æquum seu æquale eorum est quæ sunt ad aliquid, ea autem quæ sunt ad aliquid in eo essentiam suam habent, quod ad aliquid quodam modo respiciunt: æqualis quoque essentia in eo erit, quod ad aliud spectat, id est, ad æquum. æquum enim alteri æquo æquum & est & dicitur. Concludenda igitur ratio in hunc modum est: æquum est ad aliquid: quod est ad aliquid in duobus consistit: æquum igitur consistit in duobus. consistere autem in duobus ea quæ sunt ad aliquid perspicuum est: nam & duplum dimidij, & pater filij, & æquum denique illi est æquum, cui esse æquale dicitur. At si ius est æquum, & æquum in duobus consistit: ius quoque in duobus consistere necesse est: in re scilicet quæ distribuitur, & eo cui ipsa fit distributio. ac quatenus quidem æquum

⁴⁰ est, in duobus consistit: quatenus ius, in quatuor: in duobus qui accipiunt, & duobus quæ distribuuntur, seu pecuniæ, seu honores, seu quippiam aliud fuerit. licet enim duobus plures sint qui accipiunt, verbi causa quinquaginta, aut centum, duorum tamen rationem semper subeunt: nam vel vt æquales considerantur: æquum autem est in duobus, sicut dictum est: vel vt inæquales: at iniquū cum in excessu & defectu consistat, in duobus etiā ipsum spectatur. Cum igitur æquum in duobus minimis consistere dixerit, ita subdit.

Necesse est igitur, vt ius & medium, & æquum sit, & ad quoddam, & quibusdam. & in eo quidem quod est medium, est aliquorum, ea autem sunt plus & minus: in eo quod est æquum, duorum: in eo verò quod est ius, quibusdam, & ad quosdam.

⁵⁰ Quo modo ius vnumquodque horum sit, ostendit. est enim medium, cum inter plus & minus constitutum sit: & quatenus est medium, duorum quorundam medium est: quatenus verò æquale, seu æquum, in duobus consistit, re quæ datur & distribuitur, & persona cui fit distributio: quatenus autem est ius quibusdam est, & ad quosdam: id est, ad alios quosdam: idem enim significat & [quibusdam] & [ad quosdam]. nam iustitia & ius ad alterum spectat, sicut dictum est. quod verò inquit, æquum in duobus consistere, id etiam vel de duabus rebus quæ distribuuntur, vel de duabus personis quæ accipiunt, potest intelligi: vel enim vnus atque alter quibus aliquid datur, æquales

inter

Michaelis in Moraliū Arist.

* πενταμέ-
σιμος γῆ.

inter se sunt: vel res ipsæ quæ distribuuntur, vt numi, & agri: cum scilicet quinque & quinq; numi, & * quinquiuugerus & quinquiuugerus ager exhibetur. nam in politicis & talem quandam æqualitatem commemorat, & eam etiam quam diximus. æquale enim vnicuique illud est quod pro dignitate traditur. Nam cum apud geometras ea sint æqualia, quæ alicui ita accommodantur atque aprantur, vt neque excedant neque deficiant: si Achilles duplo dignior quàm Ajax sit, denturque ei octo numi, Aiaci verò quatuor, pro dignitate æquam sibi ipsi vterque portionem accipiet: si videlicet neque ille aut plus, aut minus quàm octo, neque hic quàm quatuor accipere mereatur.

* ἐγκλίμα-
τα.

Itaq; necessariò consequitur, vt ius in quatuor minimis versetur: nam & ij quibus ius aliquod est, duo sunt, & res duæ etiã, in quibus ius ipsum consistit: eademq; & quibus & in quibus æqualitas est. sicut enim se habent ea ¹⁰ in quibus, eodem modo etiã illa. nam si non sunt æquales, neq; æqualia habebunt. Inde enim pugnae & * criminationes oriri consueuerunt, cum aut æquales non æqualia, aut non æquales æqualia habent & potiuntur.

Quia distributio fit inter eos qui eiusdem participes sunt ciuitatis, in duobus minimis consistere ius necesse est. vel enim æquales sunt agricolæ militibus, aut patricij plebi: & sic illi duo, & hi duo sunt: vel inæquales, potioresq; sunt agricolæ, quippè qui patriam maiore afficiant vtilitate: milites verò inferiores, eò quòd non ita proflint ciuitati: vt in hoc quatenus scilicet & meliores & ²⁰ deteriores esse considerantur, duo etiam sint: de patricijs & plebe similiter. Eodem modo quoque ea quæ dantur agricolis & militibus, patricijs item & plebi, vel æqualia sunt inter se, & sunt duo: vel inæqualia, plura videlicet & pauciora, & sunt nihilo minus duo. Cum igitur & homines quibus ius est vt vel pecuniæ, vel aliquid aliud detur, duo sunt: & res item quæ dantur, simili modo sunt duæ: efficitur, vt ius in quatuor, duabus rebus, duabusq; personis consistat. duo autem vel numero, vel specie intelligendum est. Inquit ergo & ij quibus ius aliquod est, duo sunt, & res duæ etiã in quibus ius ipsum consistit: id est, & res quarum distributio fit, duæ sunt, eandemq; æquitatē, idemq; decorum in se habent: & simili modo homines. res enim & homines significat, cum inquit [Q V I - B V S], & [I N quibus] quibus, homines, in quibus, res. sicut enim sese habent homines inter se, sic res quæ ipsis dantur inter se: & sicut res, ita homines. sicut enim, inquit, ea in quibus, id est, res sese ³⁰ habent inter se, ita quoque illa sese habere, id est, homines & ciues necesse est, quibus res ipsæ distribuuntur. Quando igitur ita facta fuerit distributio, vt equa singuli & conuenientia habeant, in pace est ciuitas. quando verò econtrariò, inæquales æqua habuerint, meliores pauciora, peiores plura: tunc pugnae & criminationes, seditionesque existunt.

Hoc autem ex eo quod pro dignitate fit, etiam patet. ius enim quod est in distributionibus pro dignitate quadam esse oportere omnes fatentur.

Cum dixerit iustam distributionem eam esse, cum res quæ dantur, tales fuerint quales illi sunt, quibus exhibentur, id quod geometrica constat proportionem: hoc, id est, proportionem constare huiusmodi distributionem, ex eo esse manifestum, inquit, quod pro dignitate fieri consuevit. nam si ius est, quod fit pro dignitate, quod verò pro dignitate fit, proportionem constat: ius profectò ⁴⁰ proportionem constat, necesse est. nam minorem propositionem, quæ ait, ius esse id quod pro dignitate efficitur, illis verbis exprimit: cum, inquit, concedere omnes, ius quod est in distributionibus pro dignitate quadam esse oportere: maiorem verò, id est, quod pro dignitate fit, proportionem constare: & conclusionem rationis qua ius quod est in distributionibus proportionem constare demonstratur: omnino subintelligendam prætermittit. quod facere vbiq; ferè ipsi mos est.

Dignitatem tamen non omnes esse eandem asserunt: sed populari statu vtentes, libertatem: principatum paucorum sectantes, diuitias, & nonnulli nobilitatem: qui in optimatum administratione degunt, virtutem. Ius igitur quiddam est quod in proportionem consistit.

* ὀλιγαρχί-
κοι.

Modum, inquit, & finem dignitatis & æqualitatis non eundem omnes statuunt, sed qui in populari statu degunt dignitatem & æqualitatem libertate metiuntur, omnesque eos qui liberi sunt, æquales esse aiunt: licet alius sit verbi causa Themistocles, vel Pericles, alius futor, & coriarius, in distributionibusque existimant Periclem qui præstantissimus fuit imperator, nihil amplius accipere debere, quàm futorem: vt si mercedis loco vnus numus detur futori, vnum quoque Pericli aut Themistocli dandum esse censeat: eò quòd vtriq; liberi & æquales sint: quippè qui eandem dignitatem ob libertatē habere videantur. ac populares quidem hoc modo. Qui * autē principatu ⁵⁰ paucorum

paucorum reguntur, æqualitē diuitiis æstimant, eosq; æquales esse, æqualiaq; consequi debere arbitrantur, quibus æqualis diuitiarū copia suppetit. nam quibus pauciores diuitiæ sunt, ij sicut inæquales, ita paucioribus digni apud hos habentur. In optimatum verò administratione virtus æqualitatem efficere iudicatur: in qua omnes probi viri ditiores, pauperioresue fuerint, æquales censentur. nonnulli item sunt, qui dignitatē nobilitate metiuntur, omnesq; nobiles æquales inter se, iidemq; rebus dignos ducunt. Quod si ita est, non idem, in omnibus rebus publicis æquū esse ac iustum patet. De his autem Aristoteles multa & pulchra in libris rerum publicarum differit.

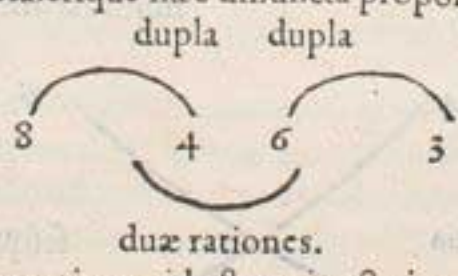
10 Quod enim proportione constat, id non tam * vnitario numero, quàm numero in vniuersum proprium est. nam proportio æqualitas est rationū, in quatuorq; minimis reperitur. disiunctam sanè in quatuor consistere perspicuum est: sed & continentē nihilo minus. vno enim hæc perinde ac duobus vtitur, bisque id accipit, in hunc modum. qualis primi respectus est ad secundum, talis secundi ad tertium: bis enim hīc secundum dictum est. Quare si secundum bis positum sit, quatuor erunt ea quæ constant proportione. Est autem etiam ius in minimis quatuor. ratioque eadem est: quippe cūm disiuncta simili modo inter se ea sint & quibus, & quæ.

* μοναδικῶς
i. unitatibus
constante.

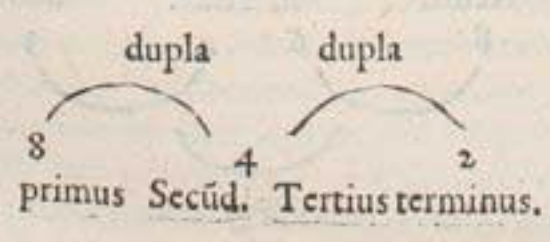
20 Vnitarium numerū, id est, μοναδικῶς cum appellat, qui ex vnitatibus constat, quo numeramus, vt denariū, quo & decem homines & decem equos solemus numerare, qui etiā propriè numerus nuncupatur: similiter quinariū, senarium, septenarium, necnon vigenariū, trigenarium, & cæteros huiusmodi. numerū verò in vniuersum, res ipsas numerabiles vocat: vt sunt decem boues, decem homines: quinque equi, quinque asini: & id genus reliqua. Proportio enim, inquit, non tam eorum est numerorū, qui ex vnitatibus componuntur, suntque quasi rerum mensuræ, quàm rerum ipsarū numerabilium, seu numeratarū: sicut enim in illis est proportio, vt cūm dicimus quam octonarius ad quaternarium, eandem senarius ad ternarium rationē habet: sic quoque in numerabilibus esse reperitur, equis, canibus, lineis, planis, ac demum omnibus quæ cadere in numerum possunt. in quibus enim est proportio aliqua, in his esse etiam numerum aliquem necesse est. quo autē id fiat

30 modo, aduertendum est: dicimus enim: quam rationem habet ædificator ad sutores, eandem habet opus ædificatoris quæ est ædes, ad calceum, quod opus sutoris est: ædificator autem decuplo dignior est, quàm sutor: domus igitur quoque ipsa ad calceū decupla erit. vt si domus decem, verbi gratia, numis censeatur, vno calceus æstimandus sit. ita apparet ad proportionem constituendam numeris omnino opus esse. proportio enim, vt inquit, est æqualitas rationum, id est, respectuum quædam similitudo: atque ob id in quatuor minimis consistit. nam cūm simile, alicui sit simile, necesse est: vt quæ sunt similia, duo ad minimū sint. quod si ita est, rationes quoque quæ inter se sunt similes, duæ proculdubio erunt. sed cūm ratio nihil aliud sit quàm duarum magnitudinū inter se quædam cōparatio, in duobus etiam ipsa consistet. Efficitur igitur, vt, quia proportio duarum rationum ad minimū est similitudo, ratio autem vnaquæq; inter duo est: nisi in quatuor ad minimū

40 proportio consistere nullo modo possit. Proportio verò ex duabus constat rationibus, duabusue, vt ita dicam, correspondentiis, hoc modo. quam rationem habent octo ad quatuor, eandem habent sex ad tria. hic enim duæ sunt rationes octo ad quatuor, & sex ad tria: quatuor verò mēbra & portiones, id est, octo, quatuor, sex, tria. estque hæc disiuncta proportio.

50 Verūm non tam disiuncta quàm continens, id est coniuncta in quatuor esse conspicitur: vt illa est. quemadmodum octo ad quatuor respiciunt, ita quatuor ad duo: nam cūm quatuor bis sumatur, duorum vicem subit, vt nihilo minus in hac quoque quatuor termini existant, octo, quatuor, quatuor, duo.

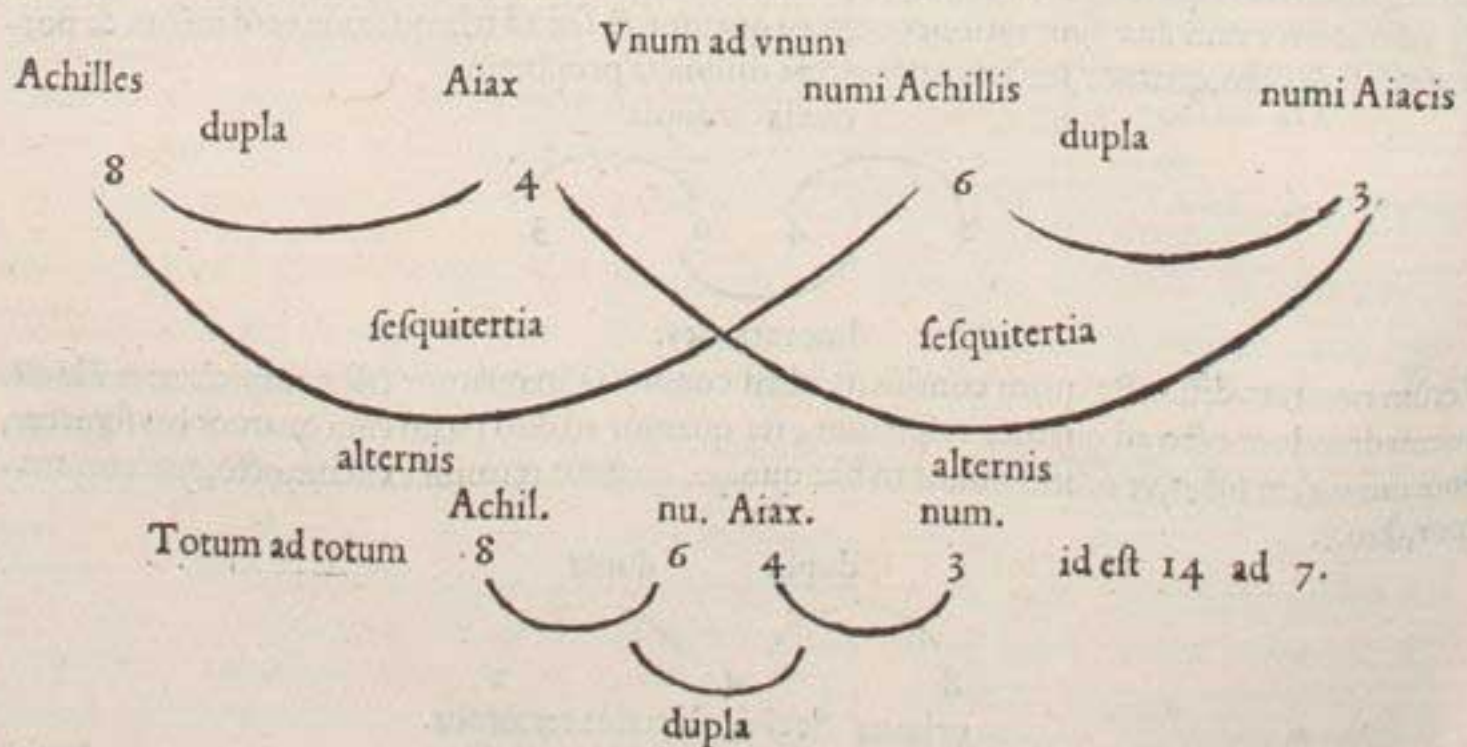
Inquit

Michaelis in Moraliū Arist.

Inquit igitur qualis primi termini respectus ad secundum est, id est octo ad quatuor: talis etiam est secundi ad tertium, id est, quatuor ad duo. in qua sanè proportione quia secundus terminus bis sumitur, quatuor nihilo minus esse existimādi sunt. Vnde efficitur, ut ius quoque in quatuor ad minimum consistat. si verò in quatuor consistit, proportione constat. cuius rei cōclusio in hunc modum colligitur. Ius distributiū in quatuor consistit, duobus præcedentibus, & duobus subsequētib: quod in quatuor huiusmodi consistit, proportio geometrica est: distributiū igitur ius proportione cōstat geometrica, seu maioris geometrica proportio est. huius autem conclusionis minorem tantum propositionē posuit, cum dixit [I V S autem est in minimis quatuor]. quod verò subiūgit inquit, [E A D E M Q V E ratio est: quippè cum disiuncta simili modo inter se ea sint & quibus & quæ] ita est intelligendum, perinde ac si ita diceret: sicut in hominibus ad quos fit distributio, 10 alter præcedens est, alter subsequens, ut Achilles præcedens, Ajax subsequens: ita quoque in rebus quæ distribuuntur, alteram præcedere, alteram subsequi dicendum est. & ratio est eadem: id est, quæ rationem Achilles habet ad Aiace, eandem habere existimandum est quod Achilli datur, ad id quod Aiaci: ut eodem modo diuisa inter se sint & quibus, id est, & Achilles & Ajax quibus distributio fit: & quæ, id est, res quæ & Achilli, & Aiaci distribuuntur.

Sicut igitur primus terminus sese habebit ad secundum, ita tertius ad quartum. igitur etiam alterna vice, sicut primus ad tertium, ita secundus ad quartum. quare etiam totum ad totum, quod distributio * binatim copulat: quæ, si etiam ita composita fuerint, iuste copulat. 20

Sit primus terminus Achilles, Ajax secundus: statuaturque Achilles duplo dignior esse, quam Ajax: sit præterea tertius, numi octo: quartus, numi quatuor. Sicut igitur Achilles ad Aiace est duplus: ita octo numi, ad quatuor. & alterna vice, sicut Achilles ad octo numos qui ipsi dantur: ita Ajax ad quatuor suos sese habet. Vicissim enim immutata siue alternata ratio ea appellatur apud geometras, cum antecedens cum antecedente, quasi subsequente, & subsequens quasi antecedens cum subsequente cōnectitur. antecedens autem primū terminum vocant, id est, Achillem: subsequens secundum, id est, Aiace: tertium simili modo antecedens, qui sunt numi octo: quartum, hoc est numos quatuor, subsequens. si quis igitur dicat, sicut Achilles ad Aiace, ita octo ad quatuor: is & antecedentia, quæ re vera sunt, loco antecedentiū, & subsequentia item pro subsequentibus sumit, 30 id est, Achillem & octo numos antecedentia, Aiace & quatuor numos subsequentia. Cum verò dicit quispiā, sicut Achilles sese habet ad octo numos, ita Ajax ad quatuor, alternatim dicit. alternat enim terminos, & quod est antecedens, id est, octo numos, loco subsequentis, & quod est subsequens Aiace scilicet antecedentis loco accipit. Atque hoc ad iustam distributionē pertinet, geometrica; ratione cōstantem proportionē, cum vniciq; homini cōueniens portio, ac donum binatim cum eo copulatur, ac iugatur: ut sicut homo ad hominē, ita totum ad totum respiciat. id est, ita homo cum rebus quæ ipsi dantur, ad hominē cum rebus sese habeat. Exempli causa, si Achilles duplo maior Aiace fuerit, opus est ut distributione vtriusque facta idem quoque vnà cum datis sibi numis, Aiace simul & numos eius duplo excedat. hoc autem in numeris clarius patebit. Quo- 40 circa faciamus Achillem esse octo, Aiace quatuor, Achilli datos numos sex, Aiaci tres.

Quam

Quam rationē igitur habent octo, qui est Achilles, ad quatuor, qui est Ajax: eandem sex numos ad tres habere perspicuum est: dupla enim est utrobique, tam cum octo ad quatuor, quam cum sex ad tria conferuntur. Idem cōtingit, si alternetur cōparatio: sicut Achilles, id est, octo ad sex numos, ita quatuor, id est, Ajax ad tres: eadē enim utrobique est ratio. tam enim octo ad sex, quam quatuor ad tria in sesquitercia consistunt. Quemadmodum igitur vnum ad vnum respicit, id est, Achilles ad Aiace[m], ita totum ad totum, id est, duo simul iuncta, ad duo: Achilles & sex numi, ad Aiace[m] & tres numos correspondebunt. Nam cum Achilles sit octo, sexque habeat numos, & octo & sex coniuncta quatuordecim efficiant: Ajax verò quatuor cum numis tribus, & tria & quatuor septē reddant: nemini dubium est, quin eandem rationem habeat Achilles, qui est octo, ad Aiace[m] qui est quatuor, quam habet etiam totum, id est Achilles cum numis suis, id est quatuordecim, ad totum, id est, Aiace[m] cum suis, hoc est septem. duplam enim & octo ad quatuor, & quatuordecim ad septē habent proportionem. Si ergo ita componantur, coniugenturque res, ut sicut antecedens subsequenti applicatur, sic totum toti, id est, duo simul antecedentia duobus simul subsequentibus annectantur, iusta ea distributio est: quippe quæ geometrica proportione efficiatur.

10 Primi igitur termini cum tertio, & secundi cum quarto * iugatio, ius illud est quod in distributione consistit. Ius autem est medium: eius inquam quod præter proportionem est. quod enim proportione constat, est medium: ius autem constat. Hanc verò proportionem mathematici geometricam vocant: propterea quòd in geometrica euenit, ut eandem totum ad totum rationem habeat, quam habet alterutrum ad alterutrum.

20 Primum terminū & tertium duos antecedentes appellat, Achillem & sex numos ipsi distributos: secundum verò & quartū duos succedentes, Aiace[m] & tres numos, quod munus eius est. estque huiusmodi cōiugatio ius ipsum distributiuū, & medium pluris & paucioris: quod quidem plus & minus præter proportionem est. nam si ius proportione constat, plus & minus, cum iniustū sit, esse præter proportionē, id est, diuersum esse ab eo quod proportione constat, quod est ius, necesse est.

30 Ius autem esse mediū hac conclusione colligitur: quod proportione constat, est medium: ius proportione constat: ius igitur est medium. Sed vnde probatur quod proportione constat, esse mediū? inde proculdubio, quòd id quod proportione constat, est æquum, æquum autem est medium: ut quod proportione constat, medium esse manifestum sit. Vocant verò, inquit, huiusmodi proportionem mathematici geometricam, propterea quòd quod in illa euenit, id in hac quoque euenire conspicitur: ut sicut antecedens ad subsequens, ita totum ad totum correspondeat.

Non est autem * continens hæc proportio: non enim vnus & idem terminus efficitur & cui & quod. Ius hoc igitur est id quod proportione constat: iniuria id quod præter proportionē est, vnde fit ut alteri plus, alteri minus exhibeatur. id quod & in actionibus ipsis contingit: qui enim iniuria afficit plus, qui afficitur, minus ex bonis habet: in malis autē contrà: quippe cum minus malum, si maiori cōparetur: boni locum obtineat. minus enim malum magis expetendum est, quàm maius: at quod est expetendum, est bonum: & quod magis, maius. Atque hæc vna iuris species est.

40 Cum inquit [C V I] significat hominē, cui numi, vel quodcunq; aliud distribuitur: cum inquit, [Q V O D] rem ipsam quæ datur, intelligit. Inquit igitur huiusmodi proportionem cōtinentem ac coniunctam minimè esse, sed disiunctā: cum enim duo sint homines, quibus rerum distributio fit, duæque ipsæ res quæ distribuuntur, & diuiduntur, fierique nullo pacto possit, ut & homo, & res quæ ipsi tribuitur, vnum & idem numero sit: necesse est, ut termini inter se omnes distincti ac separati collocentur: & sicut duo homines, ita duæ res à se mutuo disiunctæ habeantur. homo enim cui res distribuitur, quo modo vel effici res ipsa, vel si efficiatur, esse æqualis aut inæqualis rei ipsi potest? Itaque ius hoc est id quod proportione constat: iniuria, id quod præter proportionem est. id quod fit, cum antè dicta minimè seruetur æqualitas: sed qui dignitate excellit, minus: plus verò habet, qui inferior est. Iniuria verò hæc præter proportionem, præter æquum etiam est: nam si proportio est æqualitas, quod præter proportionem est, est etiam præter æqualitatem, & est iniquum: iniquum quippe est, cum alteri plus quàm dignitas eius postulet, alteri minus, exhibetur. hoc autē in rebus ipsis & actionibus etiam patet. iniurium enim cum dicimus seu iniustū, qui amplius quàm

* οὐζευξις.

* σωεχης. i. coniuicta.

mereatur,

Michaelis in Moraliū Arist.

mereatur, accipit: iniuria affectum, qui minus. quāquam non semper, sicut dictum est superius, iniustus plus sibi vendicat, sed de bonis tātum plus, de malis minus: minus enim malum maiori comparatum quodam modo bonum videtur: magisque ea de causa eligendum est atque expetendum: quod autem eligendum est, est bonum: ergo quod magis, etiam maius. id est, quod magis est eligendum, maius bonum etiam est: ut hac ratione minus malum, maius bonum esse videatur.

De iure commutatio & emendatio.

Cap. IIII.

*συναλλάγμασι.

Reliqua verò altera iuris est emendatiui, quod in * cōmerciis tum spontaneis, tum inuoluntariis fit: diuersamque à priore speciem habet.

Posteaquam de iure distributio absoluit disputationem, de emendatio nunc agere aggreditur. Sciendum autē veteres συναλλάγματα, id est, commercia seu contractus non ea solum modo appellare cōsueuisse, quæ sponte homines inter sese ex conuentione quadam agunt: verum etiam illa quæ legibus instituta sunt, mutuare, & contrahere iubentibus. & fortasse inde etiam factum est, ut συναλλάγματα propriè appellarentur, id est, commutationes & compensationes, propterea quòd in aliorum cōsociatione non voluntaria ac sponte suscepta, sed ex necessaria permutatione conciliata existant. nemo enim aut adulterium committit, conuentione habita cum marito mulieris, quam vitiat: aut sacrilegium facit, ex conuentione eius cuius sacra diripit: aut contumelia demum quapiam vitur ex conuentione. sed de his superius satis dictum est: neque opus est, ut iterum eadem repetamus.

Ius enim publicorum bonorū distributum ea semper fit proportione, quæ dicta superius est. nam si ex pecuniis publicis facienda sit distributio, eadem ratione fiet, quam habent inter se ea quæ fuerint contributa. iniuriaque item huic iuri opposita præter eandem est proportionem.

Breuitè in memoriam nobis reuocat ea, quæ de iure distributio iam dixit: in distributione id publicorum bonorum versari inquires, quæ ad ciues fit geometrica proportione, quæadmodum demonstratum est. siue enim pecuniæ, siue agri, siue aliud quippiam sit, quod distribuitur, eadem ratione omnino diuidetur, qua fuit comparatum. ei siquidem qui plus contulerit, plus: ei qui minus, minus dabitur: si modo iusta distributio facienda est. excellentia enim & deficientia eorum quæ distribuuntur, pro ratione contributionis æqua efficietur: ut quam rationem habent contributa ad publicum, eandem habeant ea quæ dispertiuntur, ad contributores.

Ius verò quod in commerciis est, est quidem æquum quoddam, & iniuria iniquum: non tamen illa constat proportione, sed arithmetica. nihil enim refert, probusne vir malum, an malus probū suo priuarit: neque probusne an improbus adulterium commiserit: sed ad solam nocuenti differentiam lex spectat: perindeque personis vitur, ac si æquales sint, si ille iniuria afficiat, hic afficiatur: hic lædat, ille lædatur.

Quoniam ius æquum esse demonstratum est, hoc etiam ius quod in cōmerciis existit, æquum quoddam erit. [Q Y O D D A M] adiungitur, ut significetur diuersum quoddam esse ab eo quod in distributione versatur. estque ius hoc æquum arithmetica proportione. arithmetica autē proportio ea est, ut superius diximus, quæ in æqualitate numeri vel quantitatis, nō qualitatis consistit. nō enim legislator aut iudex pro ratione quam habet qui iniuriam infert, ad illum qui iniuria afficitur, iniuste factorū emendationem facere studet: non enim spectat nobilitate, an sapiēs, an bonus, an malus sit, qui vel læsit, vel læsus est: sed æquales omnes accipiens id tantum cōsiderat, iniuriæ affecerit aliquis, aut affectus fuerit, quæque & qualis differentia nocuenti sit, inquit: atque ita inæqualitatem quæ ex iniuria orta est, pro ratione læsionis, non personarū corrigere conatur, atque ad æqualitatem reducere: perindeque vitur personis ac si æquales sint, iniuria afficiente scilicet & affecta, læsa & lædente. Aduertendum autem Aristotelem læsionem quoque appellare iniustitiam, licet Platonici sentire aliter videantur. illi enim iniuria affici, id est, ἀδικεῖσθαι eum existimant, qui in animo offenditur: lædi quod βλάπτεσθαι Græci dicunt, qui in corpore & fortunis nocuentum patitur: vnde etiam Socratem accusatum ad iudices ita dicentē inducūt. Socratem Athenienses lædere possunt: iniuria afficere non possunt. non secus ac si diceret: Athenienses necare me possunt: vitare animum meum non possunt. Legum latorem autem vel iudicem non ad personarum qualitatem spectando vel leges instituere, vel iudicare, inde manifestum est, quòd in nulla lege ita scriptum est: qui nobilem aut probum principem contumelia affecerit, maiori

Differentia inter ἀδικεῖσθαι & βλάπτεσθαι secund. Plato.

pœna

pœna mulctetur, pluribusque plectatur verberibus: qui improbum aut ignobilem, minorem pœnam subeat. sed in vniuersum statuitur, si quis principem læserit, decem minas soluto, aut patria exulato: siue probus, siue improbus, siue nobilis, siue ignobilis sit, nulla ratione habita. vt pateat, quia non diuersam mulctam irrogat legislator ei qui nobiliorem aut probiorem, & ei qui ignobiliorem & improbiorem læserit, apud eum haberi æquales omnes qui & afficiunt & afficiuntur iniuria: ad solam enim nocuenti differentiam spectat. nam si magna est læsio, magnam etiam correctionem, & pœnam infligit: si parua, paruam.

Quare iniuriam hanc, cum sit iniqua, æquare iudex conatur.

10 Quemadmodum in duobus æqualibus numeris fit, id est octo & octo: si quis ab vno duas vnitates detrahat, atque alteri adiungat, efficit vt qui prius erant æquales, inæquales reddantur: alter enim cui additæ sunt duæ vnitates, decem: alter, cui demptæ, sex euadit. Ita in eo & qui infert contumeliam, & cui infertur, contingit: qui enim infert, quodam modo lucratur, maiorque efficitur: qui patitur, quasi damno afficitur & imminuitur. atque ita cum ante contumeliam essent vtrique æquales, post contumeliam effecti sunt inæquales. hoc igitur iniquum iudex ad æquitatem æqualitatemque conatur reducere: sumit enim aliquid ab eo qui contumelia affecit, & affecto adiungit: vel si nihil ab eoumat loco damni, verbera ei aut pœnam aliquam infligit.

Nam cum hic percussus est, ille percussit: hic interfecit, ille autem interiit: affectio & actio in partes non æquas diuisa est. sed de lucro detrahens iudex
20 damno redigere ad æqualitatem eas conatur.

Quia inæqualitas quæ in damno pecuniarum, & vsurpatione consistit, manifesta est, faciliusque in ea, quanto excedat qui iniuriam facit, cum, cui facta est, perspicere possumus: in iis vero quæ ad contumeliam spectant, aut violentiam, pluri vsurpatione non admodum videtur extare ac patere: quo modo correctio & equalitas in his obscurioribus efficiatur, ostendit. Si enim, inquit, hic percussit, ille percussus fuerit, atque in hoc iniustitia, iniquitasque fuerit effecta, in his quoque euenit, vt affectio eius scilicet qui iniuriam passus est, & actio eius qui fecit iniuriam, id est percussit, diuisæ inæqualiter sint: amplius enim habet, qui percussit: qui percussus est, minus: atque ille maior esse effectus, hic minor videtur. hanc igitur iniquitatem iudex redigere ad æqualitatem conatur damno videlicet illato, ei qui fecit iniuriam. Id autem in hunc modum facit: verbera & percussio-
30 nem prius tanti estimat, quantum nocuentum quod percussus homo accepit, videtur postulare, quatuor, verbi causa, numis: deinde ei qui verberauit, atque ex ea re superior euasit, accersito heus tu, inquit, antea sanè tu & alter quem percussisti, æquales inter vos eratis: nunc vero post percussionem effecti estis inæquales, cum tu ob id quatuor numos lucratus esse, ille totidè amisisse censeatur. quocirca oportet, vt ego qui iudex sum, quatuor numos abs te auferam, eosque illi attribuam, qui damnum hoc ex percussione passus est. atque ita quatuor his numis demptis vni, atque alteri traditis, in pristinam æqualitatem vtrosque restituit.

Dicuntur enim hæc * absolute loquendo de talibus etiam rebus. licet nonnullis minimè idoneum nomen esse videatur, vt lucrum ei qui percussit, damnum ei qui percussus est, accommodari possit. Sed vbi tamen per-
40 pectio ipsa fuerit mensurata, hoc damnum, illud lucrum vocatur.

Quoniam lucrum & damnum de pecuniis tantum & opibus dici videtur: & qui ex his amplius sibi acquirit & comparat, lucrari: qui minus habet, damno affici dicitur: iccirco absolute & proprie dici etiam inquit lucrum & damnum de talibus rebus: id est, de contumelia, de verberibus, de cæde, atque huiusmodi reliquis, & non de solo pecuniarum excessu aut defectu. quanuis enim nonnullis lucrum & damnum non esse accommodata nomina & conuenientia contumeliæ & cædi videantur: conuenire tamen asserit, vt qui afficitur contumelia, damnum pati: qui afficit, lucrari existimetur. vnde subiungit, sed vbi tamen perpectio ipsa fuerit mensurata, id est, æstimata fuerit iniuria, damnum & lucrum existit. cum enim tanti iniuria censetur, quanti æstimanda est: tanto damno afficitur ille qui iniuriã intulit: quippe qui tantundem etiam lucratus esse videatur.
50

Quare æquum pluris & paucioris medium est: lucrū autem & damnū est & plus & minus, cōtrario tamen modo: plus enim boni, & minus mali est lucrum: contrarium verò, damnum. quorum quidem medium æquum est, quod esse ius dicimus. Ius igitur emēdatiuum lucri & damni medium est.

* ὡς ἀπλῶς
εἰπεῖν .i. ut
paucis dicam.

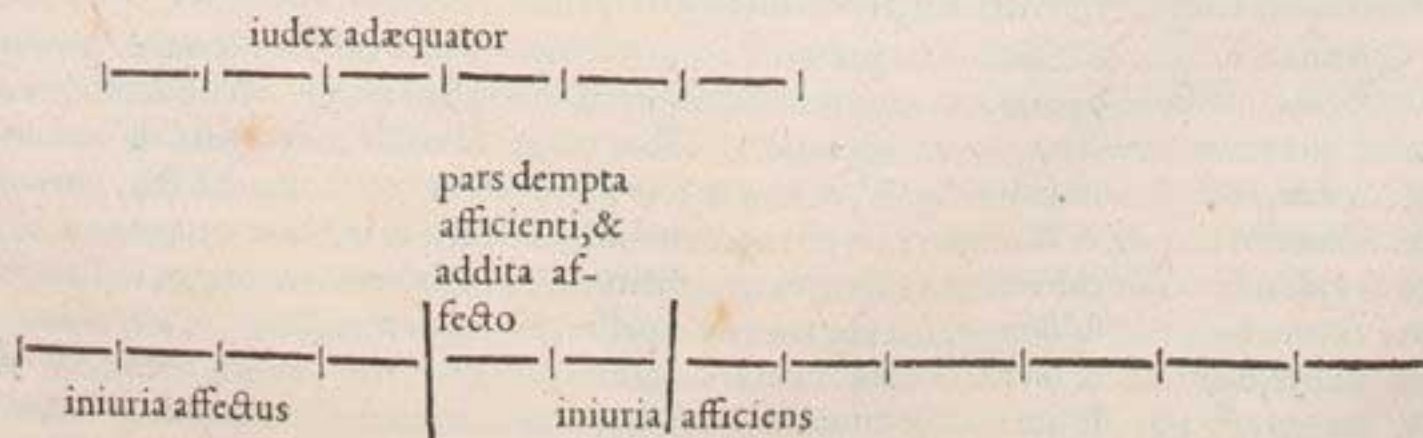
Michaelis in Moraliū Arist.

est: vnde etiam cum litigant & controuersum aliquid habent, ad iudicem confugiunt. ad iudicem autem ire est ire ad ius ipsum: quippe cum iudex nihil aliud sit, quàm ius quoddam animatum. & quærunt iudicem mediū: & vocant nonnulli * mediatores. quasi si medium fuerint consequuti, ius quoque ipsum sint consequuturi. Ius igitur medium quoddam est: siquidem & iudex. iudex autem ad æqualitatem redigit.

Cum ostenderit noxam quæ ex contumelia infertur, in damnum & lucrum esse diuisam: cōtrario ius quod in ea sit, medium damni & lucri esse, hunc syllogismum facit. Ius est æquum: equū autem est medium pluris & paucioris: at plus & minus nihil aliud est quàm damnum & lucrum: ius igitur damni & lucri medium sit, necesse est. Quoniam verò sæpenumero fit, vt qui minus de malis accipit, iniuste agat & lucretur, hac de re etiam definit: in lucro & damno inquires vice versa plus & minus inesse. lucrū enim in bonis pluris vsurpatio, in malis paucioris acceptio est: damnū verò è cōtrario, pluris acceptio in malis, in bonis paucioris. sicut enim qui plus boni, minus mali habet, lucratur: ita qui maius malum & minus bonum accipit, damno proculdubio affici dicendus est. Ius igitur hoc emendatiuum damni & lucri est medium: distributiuum enim minimè ita erat: sicut superius vidimus. Esse autem medium ius hoc, inde etiā manifestum est, quod cum aliqui inter se litigant, quasi æquo ac iure ipso careant, detrimentumque patiantur, confugere ad iudicem consueuerunt, hoc est ad ius & æquum, vocantque iudicem mediatorem, qui *μεσίδιος* græcè dicitur, seu *μεσόδικος*, id est, mediurius: vtraque enim lectio in exemplaribus reperitur: mediatorem inquam iudicem vocant illi, qui iniuria affectos se esse arbitrantur, quasi iudex ille sit, qui medium sit inuenturus, atque ita æquam ac iustam portionem vnicuique attributurus.

Et quemadmodum si linea in duas inæquales partes diuisa sit: illud quo maior pars dimidium excedit, ab ea aufert, & adiungit minori: cum autem totum æqualiter fuerit bipartitum, tum verò suum se habere inquit, cum æquum quisque acceperit.

Cum dixerit ob id ius esse medium propterea quòd iudex etiam medius est: quo modo iudex medius sit atque æquus, lineæ exemplo declarat. statuatur enim linea duodecim cubitorum longitudine, diuidaturque in partes duas æquales sex & sex: inæquales autem octo & quatuor: sitque iudex ipse sex: pluris vsurpator octo: iniuria affectus quatuor. iudex igitur qui est sex, partem illam qua octo, hoc est ille qui iniuriam intulit, dimidium, id est, sex excedit, ab eo ablatam ad quatuor, qui est iniuria affectus apponit: atque ita vtrosque æquales reddit. incidit enim iudex, qui est sex, medius inter octo & quatuor, iniuria scilicet afficientem, & affectum: demptisq; duobus ab octonario: totidem siquidem senarium superat octonarius: ea adiungit, ad quatuor, vt sex vtrique efficiantur. nam & si ab octo duo detrahatur, sex remanet: & si duo ad quatuor apponantur, sex simili modo euadunt. medius igitur est iudex, qui est sex inter octo & quatuor: æquus verò iis quæ ex deductione & additione efficiuntur. cum enim octo & quatuor ad sex, id est, iudicem directa fuerint, hoc est effecta etiam ipsa sex: suum iam recepit, qui iniuria fuerat affectus, atque adæquatus est.

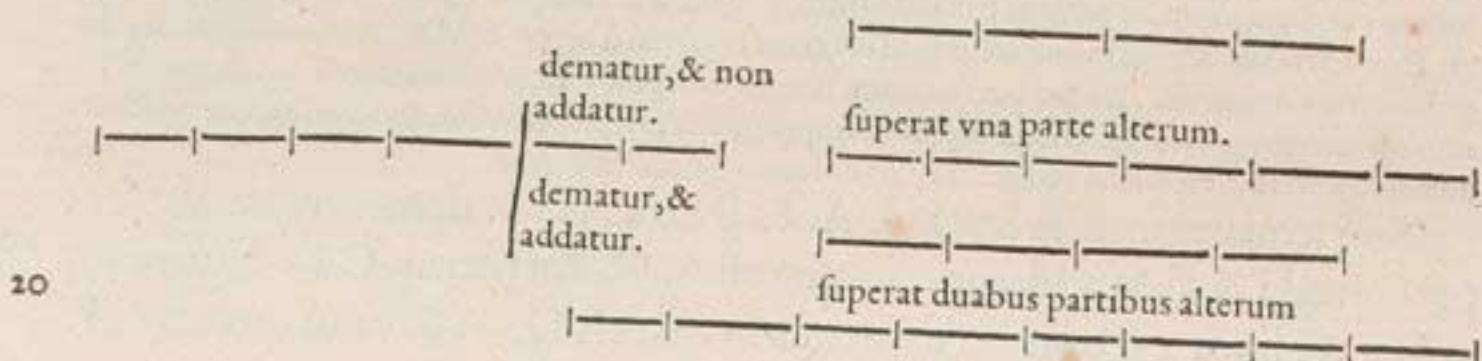
Aequum autem medium est pluris & paucioris arithmetica proportione, ac propterea appellatur ius *δικαιοσύνη* eò quòd *δίκη*, id est bifariam diuisum est: quasi *δίχαιον*, id est, bipartitū dixeris: & iudex *δικαστής*, quasi *δίχαστής*, id est, bipartitor dicitur.

Dictum

Librum quintum.

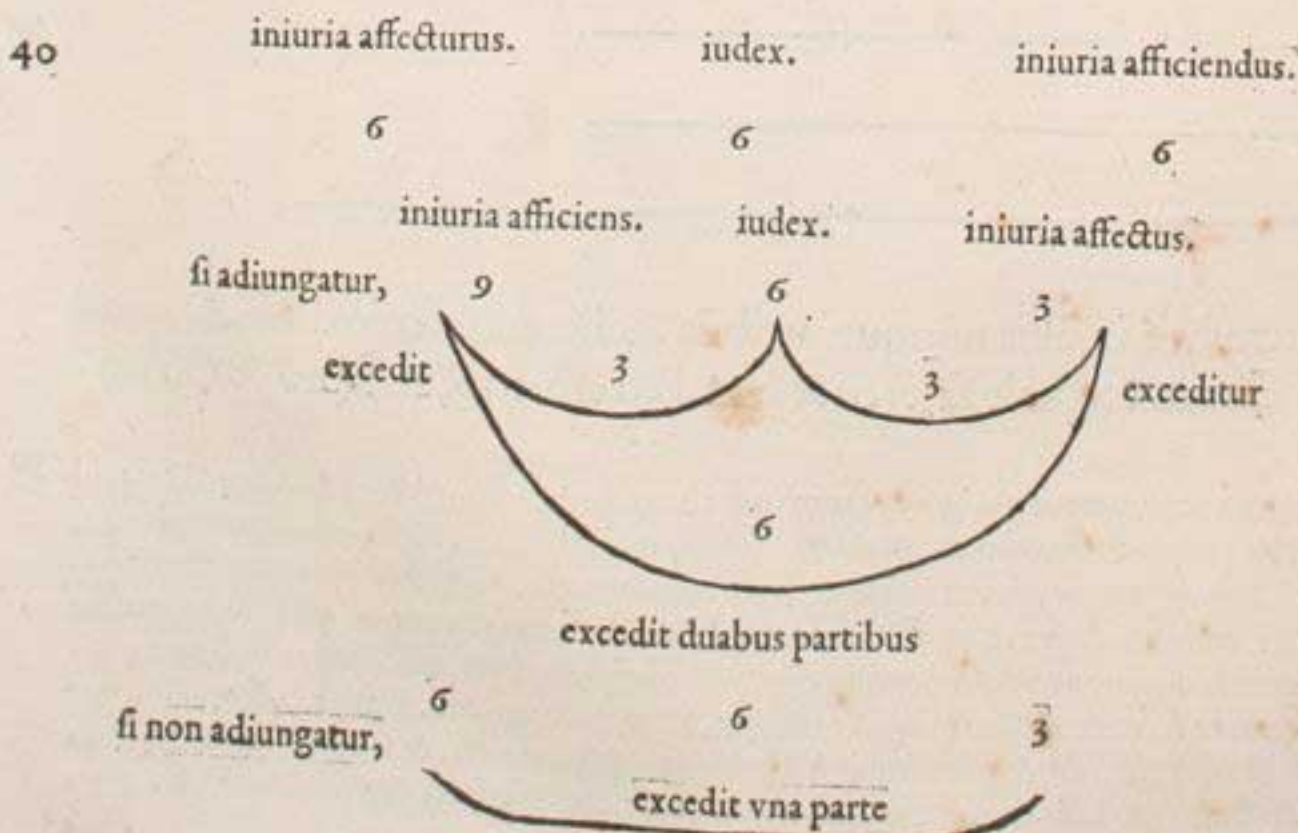
Dicitur saepius est arithmetica proportionem in aequali maioris & minoris excessu consistere. quo enim sex excedit minus, id est, quatuor, eodem a maiore quod est octo exceditur: duo enim utrobique excessum faciunt: ac propterea, inquit, *δικαιον* appellatur, quasi *δύχαιον*, id est, bipartitum, quia *δύχα*, id est, bipartitam aequaliter diuisionem admittit. & iudex *δικαστής* quasi *δύκαστής*, id est, bipartitor atque adaequator.

Si enim duo sint aequalia, & ab altero aliquid auferatur, & addatur alteri, id duabus talibus partibus alterum excedet: nam si dempta quidem esset una pars ab altero, non adiuncta tamen alteri, una tantum parte eiusmodi excederet. efficietur igitur ut & id cui est adiunctum, una parte medium, & medium una similiter illud excedat, a quo detractum est.

His etiam arithmetica proportione talem constare diuisionem ostendit. sed quia quod lineis hic demonstrat Aristoteles, numeris declarari euidentius potest, hanc eandem demonstrationem in numeris consideremus. sumantur senarij tres, atque hi deinceps statuuntur hoc modo. 6. 6. 6. primus is sit, qui * plus est usurpaturus, estque illaturus iniuriam: ultimus is, qui pluris usurpatione est diminuendus, iniuriaque afficiendus: medius vero iudex, ad quem facta iniustitia utriusque deuenturi sunt. primus igitur senarius tria ab ultimo auferat, sibi que arroget, nonariusque efficiatur: si enim tria ab vno detrahantur, & addantur alteri, senarius ille cui adiuncta fuerint, nonarius: alter vero cui fuerint detracta, ternarius euadet. qui igitur tribus sibi arrogatis nonarius fuerit effectus, senarium qui est iudex vno ternione proculdubio excedet: iniuria vero affectum qui ternarius relictus est, duobus. Nam si tria ab ultimo senario demantur, non adiungatur tamen primo, una tantum parte, id est, vno ternione primus senarius ultimum superabit, qui post trium detractioem ternarius relictus est: si vero adiungatur, duabus. efficietur igitur, ut & id cui est adiunctum, id est, qui plus usurpauit, euasitque nonarius, medium una parte, id est, iudicem vno ternione excedat: & medium, id est, iudex qui est senarius, una similiter parte, id est, vno ternione tertium numerum superet, qui ternarius remansit. excedit enim primus terminus medium vno ternione, & medius similiter ultimum tantodem a quo facta detractio est.

* ο μέλλων πλεονεκτῆσαι.

o.j. Ex

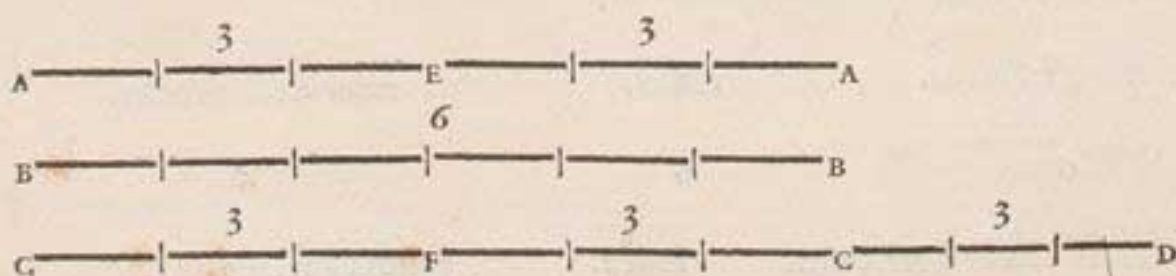
Michaelis in Moraliū Arist.

Ex hoc ergo cognoscemus & quid ab eo detrahendum sit, qui plus habet: & quid ei qui minus habet, adiungere debeamus. Id enim quo mediū excedit, minus habenti addendum est: id autem quo exceditur, à maximo est detrahendum.

Ex hoc medio, inquit, cognoscere poterimus, & quid demendum primo termino sit, & quid tertio adiungendum. quanto enim medius terminus, id est, senarius vltimus, qui est ternarius superat, tantum vltimo addendum est: vt æqualis medio efficiatur. medius autem, vt dictum est, extremum, id est, ternarium tribus superat: si igitur tria addiderimus ternario, senarium reddemus, medioque ita æquabimus, qui senarius etiam ipse est. quanto igitur medius terminus extremum superat, tantum extremo addendum est, si æquales eos facere voluerimus: quanto rursus primus medio excedit, excedit autem tribus: tantum, id est tria, de primo detrahendum est, vt æqualis medio euadat. si enim de nouem tria demantur, restant sex. demptis igitur de primo termino, id est, senario tribus, adiunctisque vltimo, id est, ternario senarij ambo redduntur, æqualesque medio qui senarius & ipse est. Itaque perspicuum iam est ius ipsum distributum & æquum medijs vicem obtinere: regulamque esse ac mensuram, qua quantum iniuriam facienti demendum, addendumque affecto, vt æquales reddantur, cognoscere optimè valeamus.

Sint æquales inter se lineæ A A. & B B. & C C: dematurque ab A A pars quædã A E, & addatur ei in qua est C C: efficiaturque C D. Quare tota D C C linea excedet E A parte ea in qua est C D: & ea in qua est C F. excedet igitur etiam mediam, id est B B parte C D.

Licet hoc ex iis quæ diximus esse manifestum possit, adhuc tamen explicandum est. tres lineas sumit, quarum primam A A, secundam B B, tertiam C C appellat, inter sese æquales. sit autem vnaquæque exempli causa cubitorum sex. Deinde à prima, id est A A, auferendam inquit, esse partem A E, quam appellat D C, addendamque tertiam, quæ est C C: vt quæ ablatam partem assumit, D C C euadat: à qua verò ablata est A E pars, E A relinquatur. secetur præterea C C per F in duas æquas portiones, vt ternos singulæ sectiones cubitos habeant, tam C F, quam F C: sit etiam A E portio ablata à prima & addita tertiam, id est D C totidem, hoc est trium etiam ipsa cubitorum. restabit igitur E A cubitorum trium. Quia verò D C est cubitorum trium, & C F item trium, & F C eodem modo trium, nec non pars primæ lineæ, quæ erat A A quæ reliqua est, trium etiam ipsa cubitorum remansit, perspicuum est C F C D integram lineam, cum sit cubitorum nouem, E A primam excedere tricubitis duobus: nam & C D & C F portiones ternis singulas cubitis expleri dictum iam est. excedit igitur D C F C linea & primam quæ est E A duabus partibus, id est D C, & C F: & mediam quæ est B B, vna parte, id est C D. in hunc modum.

Est autem hoc in aliis quoque artibus. tollerentur enim, nisi & quod facit, & quantum & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur.

Retributiones remunerationesque operum quæ ab artificibus fiunt, hac eadem æqualitate, id est, arithmetica proportione constare declarat. sed prius quam ad rei explanationem veniamus, quid pro facientibus, proque affectis intelligat, explicandum est. * affectos hinc vocat, id est, patientes, eos qui indigent aliqua re: facientes, eos quibus indigemus: licet non ipsis, sed operibus ipsorum propriè indigemus, vt qui domum non habet, eaque indiget, ædificatore indigere dicitur: estque hac in re faciens ædificator: qui ea indiget, affectus & patiens. simili modo qui indiget frumento, est ille qui afficitur & patitur: qui habet agricolam, faciens est. & si æqualiter & agricolam, & cuius frumento indigeant, ex æquo vtrique & facientes & affecti dici poterunt. sin autem cuius

* ἀδύχου-
Τας.

Librum quintum.

ciuis aliquando, vt in penuriis vsu venit, frumento indigeat, numis non indigeat agricola: tunc ciuis affectus, agricola faciens & est & dicitur. atque ita quem appellet hic facientem, quem item affectum iam patet. Quemadmodum igitur, inquit, in iure emendatio iudex excessum, qui quidem excessus ex medio & æquo agnosci facile potest, ab eo qui plus habet, detrahit, & diminuto apponit atque affecto: atque ita fit, vt contineatur ciuitas ac maneat: nam nisi & quod facit, id est, iudex qui facit, & ab iniuste agente iniuriam aufert, ita faceret: & quod afficitur, id est, qui iniuriam intulit, ita afficeretur: nullo profus modo cõstare ciuitas posset: sicut igitur hic fit, ita quoque in artibus earumque cõmerciis, retributionibusque contingit. nisi enim facientis opus atque excessus ad patientis eiusque qui afficitur, opus ac defectum certam haberet præscriptionem: vt ita inter se conueniant, sicut faciens, id est, plus vsurpans, & patiens, id est, pluri vsurpatione diminutus: nullum inter se vsu habere, communitatemque possent. neque mirum esse debet, si pluri vsurpator & facere & affici idem dicatur: nam prius cum plus vsurpat, facere: postea cum adæquatur, affici ac pati existimandus est. Quamquam ita quoque intelligi potest hic locus, vt interpretemur in hunc modum. nisi indigentium patientiumque necessitas pro dignitate operum esset, quæ ab artificibus efficiuntur, tum magnitudine, quam appellat hic quantum: tum qualitate, quam quale hic vocat: artes de medio omnes tollerentur. nulli enim operarentur artifices, si nulla ipsis æqua futura esset recompensatio.

20 **Quin etiam nomina hæc damnum & lucrum ex * spontaneis contractibus videntur emerfisse.** cum enim quis plus habet, quam suum erat, lucrum: cum minus quam à principio habuerat, damnum facere dicitur, in vendendo scilicet & emendo, aliisque huiusmodi quæ legibus permittuntur. Cum autem neque plus neque minus, sed sua cuique per se ipsa euaserint: sua ipsorum habere dicuntur, neque damnũ pati, neque lucrari. Quare ius lucris cuiusdam & damni eorum est medium, quæ præter spontaneum sunt: cum æquum quisque & prius & posterius habet.

* ἐκ τῆς ἐκκο-
σίς ἀλλαγῆς
.i. ex spontanea
permutatione.

30 Quoniam mos est, vt eum qui plus vsurpat, iniusteque agit, lucrari: eum verò qui iniuria afficitur, damnum facere dicamus: subiungit, lucrari & damnũ facere propriè quidem de iis dici quæ sponte inter nos contrahimus: transferri tamen hæc nomina postea ad eos etiam qui vel iniuria afficiunt, vel afficiuntur: vt lucrum & damnum etiam ipsi facere nihilo minus dicantur. Quapropter lucris cuiusdam & damni medium ius est: at eorum quæ sponte non fiunt, plus lucrum est, minus autem damnum, medium verò inter hæc ius est: est igitur ius medium, inquit, eorum, quorum pluri scilicet & paucioris, quæ præter spontaneum sunt, cum habet quisque æquum ei quod prius habebat, id est, antequam facta esset ab altero vsurpatio. id enim est ius seu iustum, cum tantum postea habet vnusquisque, quantum prius etiam habebat, quam iniuria fuisset affectus. dilucida enim fiet hæc Aristotelis sententia, si quantum addiderimus: vt integra oratio talis euadat: ius est, cum æquum
40 quisque posterius habet, quantum etiam prius: id est, ante vsurpationem habuerat.

De retaliationē, numo, & indigentia.

Cap. V.

Videtur autem nonnullis & * retaliatio absolute & simpliciter ius ipsum esse: quemadmodum Pythagorei dicebant: ius enim absolute esse retaliationem definiebant. * verum retaliatio neque ad distributiuum ius, neque ad emendatiuum accommodatur. volunt tamen ipsi Rhadamãthi quoque ius hoc dicere,

* ἀντιπε-
πονθός.
* Antiqui ferè
omnes Aristote-
lis interpre-
tes videtur, hic
non legisse se-
quẽtẽ oratio-
nem. & δ' ἀν-
τιπεπονθός
ἐκ ἐφαρμογῆς
τῆς ἕτερας
& νόμιμον
ἕτερας τῶ

50 Si contra passus fuerit, quod fecerit idem, Iudicium planè rectum vindictaque fiet. Sæpenumero enim dissidet: vt si magistratum quis gerens percusserit, re-percutiendus non est. si autem magistratum gerentem quis percusserit, nõ solum est percutiendus, sed supplicio insuper afficiendus. adde quòd spontene an inuiti fecerimus, multum refert.

o.ij. Cum

Michaelis in Moraliū Arist.

πολιτικόν
πολιτικόν
λέγω τὸ κα-
τωνικόν. quos
rectè sequitur
videtur inter-
pres.

Cum dixerit de duabus speciebus seu partibus iustitiæ, particularis scilicet, nō illius cōmunis quæ in legitimo consistit: ostenderitque alteram distributiūam, alteram esse emendatiūam: & utramque proportione constare, distributiūam geometrica, atque ea disiuncta: quippe quæ in quatuor terminis consideretur, cum duo sint, quæ distribuuntur: duo, quibus distributio fiat: emendatiūam autem arithmetica, & coniuncta, quæ tribus terminis efficiatur: quorum duo extremi sint, alter qui infert iniuriam, alter cui infertur: medius iudex. Cum inquam hæc omnia dixerit, de retaliationē nunc mētionem facit, quā ius ipsum esse, iurisque ipsius finem Pythagorei existimabant: qua de re in primo magnorum moralium clarius explicauit. illi enim ius esse censebant, cum quis id quod alteri fecisset, ipse repatiebatur: verbi causa, si exæcasset quenquam, exæcari: si colaphis cæcidisset, vicissim cædi: sed hoc non omnibus conuenit: si enim seruus semel ingenuum verberauerit, non semel ipse, sed sæpius reuerberandus est. Quid autem sit repatientia hæc, & retaliatio quam ἀντιπεπονθός vocant, apertè hac Rhadamanthi iustitia declarat: ab Hæsiōdo autem sumptum est carmen. Criminatur autem hic Pythagoreos Aristoteles, quod repatientes esse ius absolutè dixerint, nullaque vfi distinctione fuerint, nullaque additione: ut retaliatio quæ fit proportione quadam, esse ius intelligeretur. nullo enim modo ius est ut singuli ea quæ fecerint, absolutè repatientur: quippe cum neque id distributioni conueniat, neque emendationi, in quas ius ipsum diuiditur. vtræque enim proportione constant, altera geometrica, altera arithmetica: retaliatio autem proportione nulla fit. nam cum distributiūo iure idem non esse repatientiam inde perspicuum est, quod in illo æquum & iustum pro vniuscuiusque dignitate spectatur: in repatiēdo nulla dignitatis ratio habetur: quī enim potest: si seruus, vel libero, & probo viro vnum colaphum infregerit, & ipsi vnus vicissim infringatur: vel sacerdotem calcibus contuderit, & ipse etiam nihilo secius eadem contumelia afficiendus putetur? Sed neque emendatiūum ius absolutam retaliationem admittit: non enim statuit, ut eadem repatiatur mala quispiam, quæ alteri intulerit: verbi causa, ut dens euellatur ei, qui dentem alteri extuderit: aut oculus eruatur ei, qui oculo alterum priuarit: sed æstimandum censet quanti aut dens, aut oculus haberi debeat, aut demum quodlibet aliud membrum: idque ab eo qui læsit exigendum, læsoque homini attribendum: siue pecuniæ siue quippiam aliud fuerit. Vtrumque igitur hoc ius proportione vtitur: retaliatio sine vlla proportione fit. oportet enim, inquiunt, absolutè pati quempiam idem quod fecerit: at hoc minimè iustum est: quemadmodum etiam exemplo declarat. non enim si quis magistratum gerens percussit quempiam, est reperiendus: quippe cum æquales res nō æquale damnum afferant & gerenti magistratum, & priuato. magistratum enim gerens cum amplior sit & maior quam priuatus ciuis, neque si verberauerit, est reuerberandus: eo quod licet qui verberatur patiatur, ipse tamen minimè iniuste agere videtur: neque si à priuato fuerit verberatus, æqualibus verberibus est afficiendus is qui ipsum percussit. at absoluta retaliatio id requirit, ut idem patiatur quilibet, quod perpetravit. Præterea cuiusmodi tandem ea iustitia est, ut eadem patiatur quæ fecit, tam qui sponte fecit quippiam, quam qui inuitus? in emendatiūo quidem iure diligenter hoc exquiri examinarique consuevit: & si inuentus quispiam fuerit sponte fecisse, maiori: si inuitus, minori pœna dignus censetur: in retaliationē verò nulla huiusmodi disquisitio habet locum.

* ἀλλοτι-
καῖς.

Sed in communitatibus * commercialibus tale ius retaliatum conseruat rem, si ex proportione, non ex æqualitate existat. contrā enim faciendo ex proportione ciuitas continetur. Vel enim dant operam homines ut malum reddant. alioqui esse seruitus videtur, nisi par pari referatur: vel ut bonum recipiant, alioqui nulla fiet participatio: participatione autem ciuitates consistunt ac continentur. vnde etiam Gratiarum templum obuiam statuunt, ut retributio efficiatur. quippe cum id proprium Gratiarum sit, ut & ei qui nobis gratificatus est vicissim inseruiamus: & ipse rursus gratificando nos prouocet.

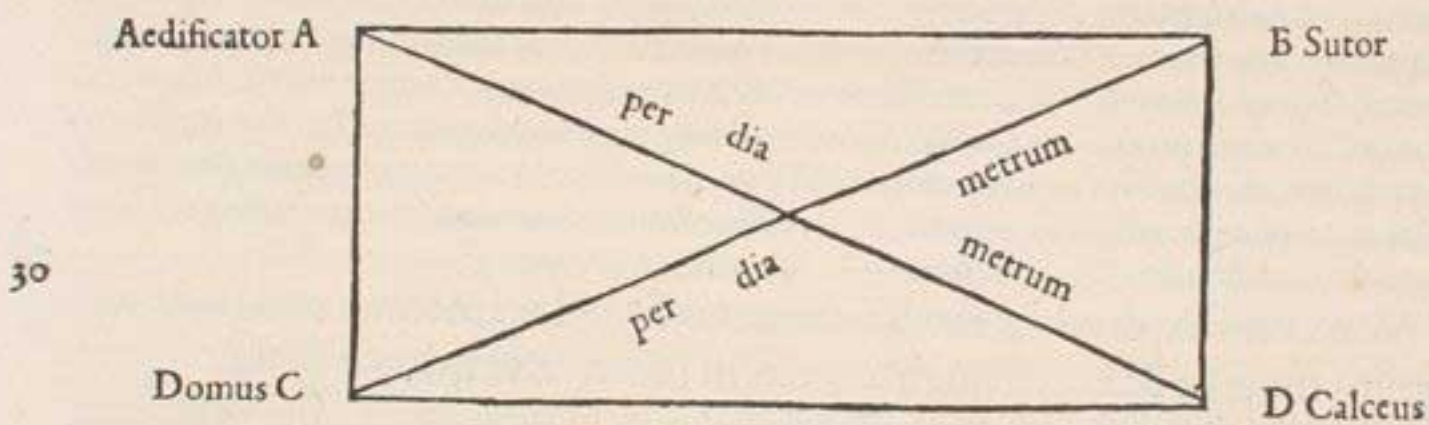
Posteaquam retaliationē simpliciter ita, sineque vlla distinctione factam iustam minimè esse ostendit: quo modo iusta fieri possit, nunc docet. si enim non absolutè ac simpliciter, ut Pythagorei volebant, sed ex proportione efficiatur: ad consociationes commerciales ac commutatorias utilis admodum est, quibus continentur, seruanturque ciuitates. atque hoc consentit cum iis quæ superius paulò posita sunt, cum dixit: tollerentur enim artes, nisi & quod facit, & quātum & quale faceret: & quod afficitur, & tanto & tali afficeretur. idem siquidem hic repetere videtur. contrā enim faciendo, id est, par pari reddendo ex proportione, non absolutè & simpliciter, ut inquiunt Pythagorei,

Librum quintum.

Pythagorei, ciuitatum societas cōseruatur, & permanet. nam cū & iis qui benè fecerint, bonum: & iis qui malè, malum retribuitur: videtur ciuitas non esse in seruitute constituta, sed libera esse populariterque administrata. Atque ita definita, proportioneque facta retaliatio iusta est, ciuitatumque cōseruat societas, neque dissidia aliqua seditionesque in ipsis oriri permittit: absolute verò facta, vt Pythagorei volunt, minimè esset iusta: turbaretque potius quietem & confunderet, quàm cōseruaret. Atque hic est sensus: verba verò ita sunt intelligēda: vel enim dant operam homines, si iniuria ab aliquo affecti sunt, vt ij qui iniuriam intulerunt, vltionem repatiantur: alioqui esse in seruitute se existimant, si pro ratione iniuriæ quilibet, pœnas non luat: vel si beneficium aut in patriam, aut in ciuem aliquem contulerunt, vt gratias recipiāt: alioqui nulla esset bonorum participatio, sine qua consistere communis societas non potest. Oportere autem beneficiis gratias referre, vt inquit, id declarat, quòd in vrbibus templum Gratiarum obuiam, id est in medio, quod ipse ἐμπροσώπῳ dicit, constitutum est. cò quòd & * beneficio affectus omnino debet vicissim in-

* λέει ὅτι πα-
θόντες ἀνδρῶ
πλερέστοι
τῶ προκοι-
τάξαντι.

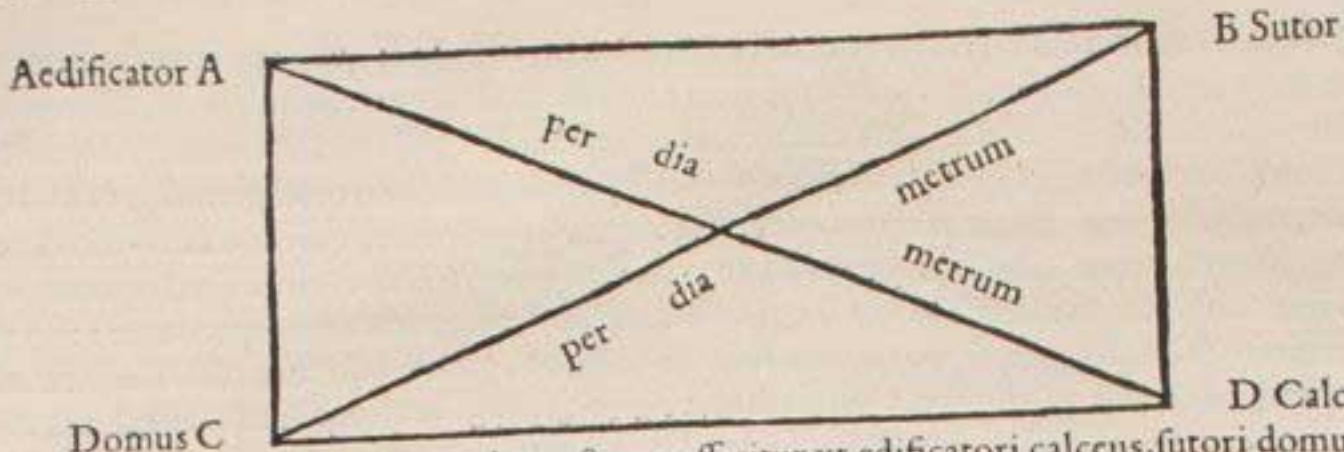
Coniunctio autem quæ per diametrum fit, retributionem hanc facit, quæ constat proportione. exempli gratia, sit ædificator, in quo statuatur A: futor, in quo B: domus, in quo C: calceus, in quo D.

oportet igitur, vt ædificator à sutore opus ipsius accipiat, & ipse suum illi tradat. Quòd si primum sit æquum ex proportione, deinde retaliatum efficiatur, erit id quod dicimus: sin minus, æquum non erit, neque consistet. nihil enim vetat quò minus opus alterius, alterius opere præstabilius sit. quocirca adæquanda ea sunt. est autem hoc in aliis quoque artibus: tollerentur enim, nisi & quod facit, & quantum, & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto & tali afficeretur.

Cum retaliatum ius dixerit si proportione fiat, esse æquum, ciuilemque societatem cōseruare: ita enim pro ratione vniuscuiusque moderatum sub ciuile ius reduceretur: hinc quo modo proportio hæc effici possit, manifestat: quemadmodumque artifices operum suorum commutatione inter se facta ius atque æquum obtineant. nam si permutatio ita absolute fiat, æqua minimè essent commercia, ciuitatesque consistere nullo pacto possent: non enim domus æqualis est calceo. quocirca admitti proportionem necesse est. inquit autem coniunctionem quæ per diametrum fit, efficere proportionem hanc in retributione, id quod descriptione etiam quadam declarat, hoc modo: sit quadrilatera figura & in A ædificator, in B futor statuatur: in inferiore verò latere opera ipsorum, in C domus, in D calceus: deinde & ab A in D, & à B in C ducantur dimetientes: diameter enim linea recta est, quæ figuras bipartitò dimetitur, quadrangulumque ab angulo ad angulum ducta in duas æquales portiones secat: cuiusmodi est, quæ & ab ædificatore ad calceum, & à sutore ad domum pertingit.

Michaelis in Moraliū Arist.

Aedificator A B Sutor
 Domus C D Calceus
 coniuñctio igitur per diametrum hæc est, qua efficitur vt edificatori calceus, futori domus adiun- 10
 gatur. atquæ hæc coniuñctio per diametrum est: proportio autem est huiusmodi: quam rationem
 habet aedificator ad futorem, eandem domus ad calceum habet. quod si aedificator futori æqualis
 est, æqualis quoque domus calceo erit. atque ita fiet, vt si aedificator calceum, futor domum acce-
 perit, æqualia vtrique habeant, sitque æqua permutatio ac iusta: & quia proportione facta est re-
 taliatio, iusta etiã sit: æqualem enim vtilitatem & aedificator a futore, & futor ab aedificatore cõ-
 sequetur. si enim domus calceo est æqualis, propterea quod artifices æquales inter se sunt: quãtum
 accepit aedificator, tantundem accepisse etiã futorem perspicuum est: sed si æqualis non sit aedi-
 ficator futori, sed excedat, opus quoque ipsius opus futoris excedat necesse est: proportioque est
 inter ipsos faciendã: vt calcei domui adæquentur, atque ita distributio, & retributio æqua & iusta 20
 esse possit. Sit enim dilucidioris explanationis causa aedificator sex, futor tria. duplus igitur ad fu-
 torem erit aedificator: si verò artifex ad artificem, & opus etiã ad opus duplum esse oportebit: do-
 mus igitur quoque ipsa ad calceum erit dupla. duplicandus igitur erit calceus, vt domus ei adæ-
 quetur. atque ita aedificator calcens, futor domum accipiet: eruntque inter se æquales. Si igitur, in-
 quit, primum sit æquum ex proportione, id est adæquata ita fuerint artificum opera, vt alterum al-
 * ἀτάλαγῆ
 teri minimè præstet: deinde retaliatio efficiatur, id est * retributio ac permutatio: erit id quod di-
 cimus, hoc est ius ex proportione euadet. nam si non fiat proportio, domusque & calceus prius nõ
 adæquentur: non habebunt æqualia vtrique: sed inæqualia: amplius futor, quippe cum domus cal-
 ceo longè amplior sit. aedificator minus: calceus enim minoris quàm domus æstimatione censetur:
 vt consistere aedificatoris & futoris societas, conseruarique hac ratione minimè possit. 30

Non enim ex duobus medicis societas fit, sed ex medico & agricola: & demum diuersis & non æqualibus. sed hi tamen adæquandi sunt.

Cum dixerit nihil vetare quo minus alterius opus maius sit, quàm alterius: id his verbis decla-
 rat, non secus ac si ita diceret: si vtrique artifices essent medici, aut futores, alterius opus minimè
 esset præstantius quàm opus alterius: quoniã verò artifices sunt diuersi, fit, vt opera quoque ipsorũ
 diuersa sint, alterum melius, alterum deterius. Cum dixerit autem [DIUERSIS] adiunxit [ET
 non æqualibus] propterea quod quorum opera sunt diuersa & non æqualia, artifices quoque esse
 inæquales necesse est. si autè ciuitas esse debet ac societas, diuersos esse oportet eos qui societate ac
 ciuitate inter se iungendi sunt. nam neque ciuitas neque alia quæpiam cõmunitas cõsistere vnquã 40
 posset ex æqualibus hominibus, atque iis qui vnã & eandem artem exercerent. si enim omnes vnã
 artem exercerent, efficeretur, vt rem vnusquisque vnusquisque haberet: atque ita vnũ quoddam essent
 omnes, neque alterius ope quispiam indigeret. indigentia enim esse non potest, nisi inter plures: at
 plures hi habentur, qui diuersi sunt: nam qui eadem sciunt, eademque operantur, licet plures esse
 homines videantur, quia tamen vnã rem omnes tractant, vnus omnes sunt. Quare si societas fu-
 tura est, diuersi esse & non æquales illi debent, qui inter se sunt versaturi: quippe cum & eorum
 quibus indigemus acceptio, & eorum quæ nobis affluunt, datio societatem omnem vitæ consti-
 tuant. nam quia fieri non potest, vt vnusquisque omnia quæ sibi ad vsum sunt necessaria, efficiat:
 esse diuersos necesse est, qui opera diuersa efficiant, vnde retributio fieri ac permutatio possit: atque
 ita æquum omnes habeant.

* σύμβλητα
 quæ facile cõ-
 ferri possunt.
 Iccirco omnia ea quorum est permutatio, * comparabilia esse quodam 50
 modo debent: ob quod numus in vsum venit: qui quodam modo mediũ
 efficitur: metitur enim omnia: quare etiã excessum & defectũ: quot scilicet
 calcei domui, vel alimento æquales sint. Oportet igitur quotus est aedifica-
 tor, aut agricola ad futore, tot calceos ad domum, aut alimentũ æquiparari.
 nisi enim ita sit, nec permutatio, nec societas esse villo modo poterit: id autè
 non

non erit, nisi æqualia omnia quodam modo inter se sint. oportet igitur, ut vno quodam, sicut dictum est etiam prius, cuncta mensurentur: at id est vera quidem indigentia, quæ omnia continet: nam si nulla re indigerent homines, aut non similiter, efficeretur ut vel non esset vlla omnino, vel non eadem permutatio. sed indigentia tamen loco ex pacto quasi substituitur numus. vnde etiam nomisma appellatur, eò quòd non natura, sed νόμος, id est, instituto & lege cõstet: in nobisq; sit eum mutare, atq; inutilem reddere.

vnde dicatur nomisma.

- 10 Propterea quòd comparabilia inter se sunt singula, dum rationem inter se quandam habent, & comparationem, id est, dum æstimantur, præfinitoque precio taxantur singula: ideo inuentus numus est, qui omnium dignitatem metiatur, manifestetque excessum & defectum vniuscuiusque, ac sub oculos ponat. nam si patuerit domum duobus calceis esse excellentiorem, quantus tamen excessus eius sit ignoretur: numus id declarat. vbi enim inuenerimus domum vnam decem, ut ita faciamus, numis æstimari, duos verò calceos vno: habemus iam quantum id sit, quo & domus vna calceos duos excedit: & calcei duo à domo vna exceduntur. quia enim domus vna decem numis, calcei duo vno censentur, & decem nouem vnitatibus vnum excedit: domus quoq; excessus ad calceos duos nouem numerorum esse manifestum est. excessu autem cognito adæquatio in hunc modum fiet: si duo calcei vno numo æstimantur, viginti calcei decem numis cõstabunt: at domus vna totidem numerorum precio censebatur: efficietur igitur, ut viginti calcei vni domui æquales sint. si ergo viginti calceis acceptis à sutore ædificator dabit ei domum, retaliatio ex proportione efficietur iusta, atque æqua. Atque ita fit ut numi vicem iudicis subeant. sicut enim in iure emendatio ex iudicis mediocritate cognoscebamus, quantum pluris vsurpatori detrahendum, addendumque vsurpato esset: medius siquidem interueniens iudex inter iniuriam afficientem & affectum, utrorumque excessum & defectum manifestum faciebat: ita hic quoque numerorum appositione quæ habeat excessum domus ad calceos, inuenimus. Rectè igitur dixit mediū quodam modo effici numum: quippe qui sic regula & discrimen excessus domus & calceorum fiat, sicut iudex * defraudantis & defraudati est. oportet igitur ut quotus est ædificator ad sutorem, tot calcei ad domum comparentur: at ædificator ad sutorem est duplus: duplicandi ergo calcei sunt, ut domui æquales euadant. nam si domus est quatuor, calcei duo, duo duplicanda sunt, quatuorque efficienda. si enim non sit æqualitas, neque permutatio vlla erit, neque societas. æqualitas autem vno quodam facienda est, quod omnia mensuret. id autem re vera indigentia est: causa enim societatis cõmunionisq; vitæ humanæ est indigentia. nam quia multis rebus vnusquisque nostrum indiget, fierique nullo modo potest, ut omnes omnia exerceant, sicut iam diximus: societatis inde cõmerciorumque occasio exorta est. id quod ex iis facillè perspicitur potest, inter quos nulla incidit necessitas. Cùm enim calceis agricola non indiget, aut sutor frumento: nulla inter se vtuntur familiaritate: cùm verò alter alterius ope indiguerit, & ille sutoris, & hic agricolæ, confestim ad communicanda inter se opera sua conueniunt, necessitateque inducti contrahunt societatem. sed quia sæpenumero vsu venit, ut neque sutor vel ædificatoris vel agricolæ, neque ædificator aut agricola sutoris opificio indigeat: * introductus est numus, qui indigentiam repenset, eiusque loco quasi substituat. damusque pro calceis, aut domo, aut frumento numos ex pacto. ob id enim numus, id est, nomisma appellationem hanc sortitus est, eò quòd non natura, sed νόμος, id est lege, & institutione nostra fuit inuentus. in nostraque est potestate eum inutilem reddere: nam si voluerimus ea quæ habemus, dare, & quæ non habemus, accipere, inutilis prorsus vsus numi euadet.

* απλειονε-
ξίας & μισο-
νεξίας.

* ανταλλα-
γμα τῆς
χρείας γέ-
γονε & νόμισ-
μα.

Erit igitur retaliatio cùm adæquata iam singula fuerint: ut quo loco est agricola ad sutorem, eodem opus sutoris ad agricolæ opus sit.

- Cùm, inquit, adæquata inter se fuerint opera, tunc retaliatio iusta efficietur: ut, sicut agricola ad sutorem se habet, ita opus sutoris ad agricolæ opus referatur. nam si agricola ad sutorem duplus est, sutor agricolæ erit dimidius: & calcei igitur, quod sutoris est opus, si frumento & alimento comparentur, loco dimidij habebuntur. Quocirca duplicandi sunt: ut quam rationem habet agricola ad sutorem, eandem calcei duplicati ad calceos simplices qui prius erant dimidium ad frumentum comparati, habeant. atque ita fiet, ut frumento calcei æquales reddantur, efficiaturque iusta retaliatio geometrica proportione, quæ terminis quatuor constat. quanquam inferius tribus etiam fieri quodammodo posse ostendet, atque ob id sub arithmetica reduci: ut retributio & commutatio geometrica fiat proportione: expositio verò proportionis, & æqualitatis eorum quæ in retributione efficiuntur, arithmetica.

Michaelis in Moraliū Arist.

Cū autem permutarint, in figuram proportionis redigere opus non est: alioqui alterum extremū vtrāque haberet exuperationes. sed vbi haberint sua quisque, ita æqui & socij efficiuntur: eò quòd in ipsis fieri hæc æqualitas potest. Sit Agricola A: alimentum C: sutor B: opus ipsius adæquatum D. si autem non hoc modo fiat retaliatio, nulla erit societas.

6 agricola A ————— B sutor 3

4 alimentum C ————— D calcei 4

Exuperatio, id est, ὑπεροχή, quo nomine hīc vtitur, tam de excessu dicitur, quā de defectu. in vſu enim est apud Græcos, vt ita loquantur: pauca data illi sunt ad exuperationem: & item ecōtrario, multa ad exuperationem: & diues est ad exuperationem: nec non, pauper ad exuperationem, id est, εἰς ὑπερβολήν quod est ad excessum, & supra modum: siue citra, siue vltra mediocritatē facta fuerit excessio. Quod verò, inquit, eiusmodi est: opificum, operumq; ipsorum proportio, priusquā permutatio aliqua fiat, faciēda est ad eum modum quem diximus. nam si antè facta fuerit proportio, & postea fiat permutatio: retributio æqua & iusta efficietur: in figuramque proportionis redigentur, vt quod est agricola ad suturem, idem agricola cum frumento ad suturem cum opere ipsius, id est, calceis sit. sicut enim agricola suturem excedit, ita agricola vnā cum frumēto suturem cum calceis excedat, necesse est: antè scilicet, quā facta fuerit permutatio. debetq; frumenti & calceorum inæqualitas ad æqualitatem in hunc modum redigi: si duplum sit frumentū ad calceos binos, duplicandi sunt bini calcei: ita enim fiet, vt quatuor calcei effecti frumento æquales euadant. facta autē hac adæquatione si quatuor calceos accipiat agricola, & frumentū sutor, vtriq; erunt æquales: tam agricola cum quatuor calceis, quā sutor cū frumento. nam quia ob id agricola excedere suturem dicebatur, propterea quòd frumentū calceos excedebat: vbi frumēto calcei fuerint adæquati, agricolæ quoque sutor erit æqualis: at si æqualia æqualibus addantur, tota ipsa inter se sunt æqualia: erit igitur & agricola cum calceis & sutor cum frumento inter se æquales. oportet ergo, inquit, ante permutationem proportionem facere, & per ipsam artificū opera inter se adæquare. si enim id prius non fieret, id est, si sine vlla proportione permutatio fieret: vtriq; extremi, id est, & agricola & sutor vtrāque haberēt exuperationes. nam si duos calceos accipiat agricola, erit & in excessu vtpote agricola: & in defectu, quippè qui duos calceos habeat, qui frumento sunt inferiores. simili modo sutor frumento accepto vt sutor, deficiet, & excedetur: eò verò quòd frumentum habet quod calceis est præstantius, excedet. Quare eos qui ita simpliciter scilicet permutationem faciunt, velle ad figuram proportionis redigere post permutationem, stultum omnino est: immò vt redigantur, fieri nullo modo potest. nō enim in permutatione sine proportione facta ea æqualitas inueniri vnquam poterit, vt quā rationem habet agricola ad suturem, eandem agricola cum duobus calceis ad suturem cum frumēto habeat: propterea quòd res quæ permutantur, prorsus sunt inæquales. Quo autē pacto adæquari calcei frumento queant, dictū iam est: numo enim aut aliqua alia huiusmodi re æquales reddentur. Figure verò descriptio fatis per se manifesta est: quippè cū de ea sæpius iam dixerimus, vt eadem repetere rursus superuacaneū esse censeamus.

Indigentiam verò quasi rem vnā quandam esse quæ contineat, illud declarat: quòd cū mutua ope non indiguerint aut vtriq; aut alteri, permutationem non faciunt: quemadmodum cū eo quod quispiam habet, alius indiguerit, vt vino, pro quo frumenti exportationem concedunt. id igitur adæquatum prius sit, necesse est.

Superius etiam dixit indigentiam esse quæ ciuitates contineat, nuncque idem comprobatur ex iis quæ quotidie fieri consueuerunt. Cū enim sit, vt alter vinum tantum habeat, alter frumentum tantum: atque ita qui vinum habet, frumento, qui frumentum vino indigeat: inter sese vtriq; conciliantur, permutationemque faciunt. at cum & ille qui frumentum vel habet, vel cultura sibi comparat, vitibus quoque abundat: & ille qui habet vites, agrorum cultioni etiam vacat, vt inde suppetere ipsi frumentum possit: ij quia nulla indigentia ad permutationem inducuntur, nullam inter se contrahunt societatem.

Sed

Librum quintum.

109

Sed licet nunc non indigeat quisquam: pro futura tamen permutatione quasi sponsor, si indigentia inciderit, eam fore, nobis intercedit numus: qui enim eum affert, accipiendi facultatem habeat necesse est.

Qua de causa inuentus fuerit numus, nunc declarat. quia enim sepe eueniebat ut sutor indigeret quidem frumento, vel vino, vel quapiam alia re huiusmodi: agricola tamen, aut vinitor calceis non indigeret: aut e contrario illi calceis indigerent, sutori vero rebus illorum nihil esset opus, qui suppleret hanc indigentiam, inuentus est numus: quo quasi sponfore uti consueuimus. numum enim afferens sutor dat agricolæ: & habe hunc, inquit, loco calceorum, & quasi sponforem ac prædem accipe: ut si quando calceis indigeris, vicissim numum ego, tu calceos recipias.

† fideiussore.

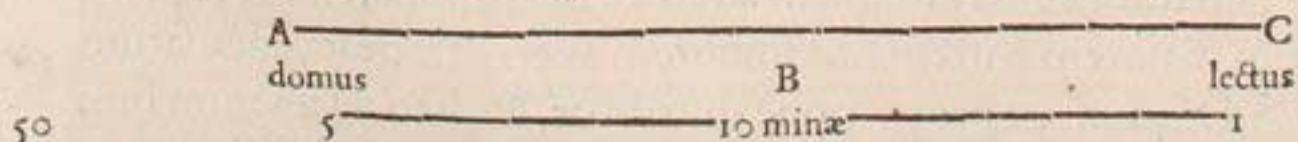
Idem tamen etiam ipsi huic contingit: non enim semper æqualiter potest: quamuis magis soleat permanere. ideoque precio cuncta æstimata esse oportet. ita enim semper erit permutatio. at si ea fuerit, societas quoque fit, necesse est.

Ipsi huic numo, inquit, idem euenit. id est id quod in indigentia accidit, idem in numo quoque conspiciere quispiam posset. sicut enim in illa fit, ut non semper indigeamus alienis operibus: ita neque numus semper æqualiter potest, id est æqualem vim habet: sed iactatur & decedit, ut interdum multum, interdum parum, aut nihil valeat. sed magis tamen is perseverat & permanet, cum reliqua facilius consumantur: unde tanquam mensura omnium quæ permutantur, eo uti debemus, habereque eum qui omnibus præstet, atque æstimatione omnia taxet. Sed quando fit, ut plus, quando ut minus aut nihil valeat numus? in abundantia & fertilitate multum valet: in annonæ penuria & frugum sterilitate nihil. nemo enim est tunc, qui cum frumentum habeat, quod neque sibi neque suis satis sit, pro paruo etiam frumenti numero numos accipere vel quamplurimos velit.

Numus igitur utpote medium commensurabiles inter se efficit res, atque ita adæquat. neque enim vlla esse societas potest, nisi sit permutatio: neque permutatio, nisi sit æqualitas: neque æqualitas, nisi etiam commensuratio sit.

Numus, inquit, is, utpote medium, id est communis rerum mensura commensurabilia omnia reddit, atque adæquat. commensurabilia autem ea appellantur Geometræ quæ communi atque eadem mensura possumus metiri. rationis autem consequutio in hunc modum deducitur: societas ex permutatione existit: permutatio autem ex æqualitate efficitur: at æquales redduntur res commensuratione, numo vero fit commensuratio: quare nisi fuerit numus, neque erit commensuratio: nisi autem sit commensuratio, neque vlla permutatio existet: sublata vero permutatione, tollatur quoque societas omnis necesse est.

Ac re quidem vera fieri non potest, ut quæ adeo inter se distant, commensurabilia efficiantur: sed pro indigentia tamen ratione satis commode fit. vnum igitur quoddam esse oportet: atque id ex constitutione unde etiam nomisma, id est numus vocatur. hic enim est, qui commensurabilia reddit omnia. numo enim omnia mensurantur. Sit domus A: minæ decem B: lectus C: sitque A dimidium ad B: siquidem quinque minis domus æstimetur, aut æquali re: lectus autem, id est C decima fit pars ipsius B. patebit profecto quot lecti domui æquales euadant: nimirum quinque.

ita autem fieri consueuisse permutationem antequam numus inueniretur, perspicuum est. nihil enim interest an lecti quinque, pro domo vna exhibeantur: an tantum, quanti lecti ipsi quinque constant. Quid igitur iniuria, quid item ius sit, dictum iam est.

Quæ adeo

Michaelis in Moraliū Arist.

ἐὺθυλίας. ἰ.
multa rerum
abundantia
quas terra
profert.

Quæ adeo inter se distant, fieri non potest, ut commensurabilia efficiantur re vera. nam quæ sunt commensurabilia proprie, communi particula mensurari consueuerunt: ut numeri numero, magnitudines magnitudine. at numus non est pars eorum quæ in permutationem veniunt: neque enim est membrum vel domus, vel calcei, vel frumenti, vel vini, vel alicuius alterius: si enim esset, non esset numus: sed aliquid ex his rebus. cum igitur numus non sit communis aliqua pars, tanquam mensura tamen adhibetur pro indigentia ad commensurationem faciendam. estque cum magna est indigentia rerum quæ permutantur, paruum quid: cum parua, magnum. in* affluentiis enim rerum magnus est numus & preciosus: in frugum caritate paruus: ac quanto quidem maior est rerum penuria, numus tanto minus valet. oportet igitur, inquit, unum quoddam esse, quo ea quæ permutantur, commensurabilia efficiantur. hoc est unum quoddam esse, oportet, quod ea quæ in permutationem veniunt, metiatur: quod tamen mensurarum rerum pars nulla sit, sed ex constitutione positioneque nostra, ut mensura accipiatur. unde etiam numus, id est nomisma appellatur, quia sanctione & νόμος, id est lege nostra fuerit introductus ad venalia omnia metienda. Posteaquam vero dixit mediam mensuram esse numum in permutationibus, adæquareque omnia, quomodo is res ipsas metiatur, quoque pacto acceptus medius rerum sit: nunc docet. sumitque in huiusce rei demonstrationem domum, quæ ædificatoris opus est, in qua sit A: deinde decem minas vel numos in B: tunc lectum fabri lignarij opus in C: & quia omnia numo æstimantur, domus minis quinque, lectus vero vna æstimetur. His ita positis quot lecti æquiparari domui valeant, ex numis ipsis agnosce-
mus. nam cum quinque minis æstimetur domus, decem minarum dimidium est: lectus vero cum vna mina sit dignus, decima pars est decem minarum: decima autem pars decem minarum est vna mina: & dimidium, quinque minæ sunt: dimidij igitur, id est quinque minarum lectus quinta pars est: at domus quinque minis constat: lectus igitur domus quinta pars est. quinque igitur lecti domui vni æquiparabiles, compensabilesque erunt. id quod ex decem minis in medio collocatis inuenitur. Ac mutationes quidem ut in rebus publicis dictum est, ante inuentionem numi hoc modo fiebant: lecti siquidem pro domo dabantur, & reliqua similiter. quid enim refert quinque ne lectos accipiat aliquis pro domo, an quinque minas, quanti scilicet quinque lecti æstimantur? His explicatis postremo concludit, quid sit ius, inquit, distributiuum scilicet & emendatiuum: quidque eius oppositum iniuria, dictum iam est.

His ita definitis perspicuum est iustam actionem inter afficere iniuria & affici medium quoque esse: illud enim plus habere est: hoc minus.

Si ius medium est pluris & paucioris, pluris item vsurpationis, & paucioris acceptionis: sequitur ut iusta agere & iusta facere medium quoque sit inter plus vsurpare, & vsurpari, id est iniuria afficere & affici. quare pluris etiam vsurpationis & paucioris acceptionis iusta actio, id est δικαιοπραγία media erit.

Iustitia vero non eodem modo quo alia superiores virtutes, mediocritas est: sed ob id quia medij est: iniustitia autem extremorum.

Cum ostenderit quomodo & ius & iuste agere medium sit, & quorum medium: consentaneè subdit iustitiam non eodem modo quo antè dictæ virtutes, esse mediocritatem. illæ enim duorum vitiorum mediæ intercedebant: ignauia & audacia fortitudo: intemperantia & stupiditatis temperantia: & reliquæ similiter mediæ excessus & defectus: iustitia autem duorum vitiorum mediæ minimè est: solam enim habet iniustitiam oppositam, quæ tam in eo qui iniuriam facit, quam qui accipit, consideratur. qui enim infert iniuriam, est ille qui plus habet: qui accipit, est qui minus. pluris autem & paucioris medium iustitia ipsa est æqui effectrix. nam quia æquum agit: æquum autem est medium: fit, ut ipsa quoque mediocritas sit ob id quia medij & æqui est.

Ac iustitia quidem est qua iustus dicitur iusti operator ex electione, ac distributor tam sibi ad alterum, quam alteri ad alterum: non ita ut expetendarum rerum maiorem partem sibi, minorem alteri exhibeat, danosarum econtrario: sed æquum ex proportionem distribuat, & alteri ad alterum simili modo. Iniustitia autem contrà est, qua iniusti operator & distributor vnusquisque dicitur. id autem excessus & defectus est vel utilis rei, vel danosæ præter proportionem, atque iccirco iniustitia excessus est & defectus, quia exuperationis & defectionis est.

* Id est ex electione & proposito probus uir & uirtutem complectens agnoscitur.

Rectè admodum adiunxit [ex electione] propterea quod electio est, * quæ probi virum exprimit, electioneque

Librum quintum.

110

electioneque susceptae operationes. non enim qui iusta agit, continuo est iustus: quippe cum possit vel timore, vel aliqua alia re inductus quispiam iusta agere: sed qui ex electione agit, is est iustus. Descriptionem autem iustitiae hic apponit, habitum quendam eam esse inquit, quo idonei ad agendum aequum id homines efficiuntur, quod in societate consistit. id enim significat cum inquit [ac distributor tam sibi ad alterum, quam alteri ad alterum:] nam iustus ille est, qui siue inter alios distributionem faciat: quod pro dignitate vniuscuiusque est, id quod videlicet est aequum, vnicuique tribuit: siue inter se & alios: non sibi amplius de bonis, minus de malis vendicat: sed aequam & sibi, & illis portionem tradit, qua in descriptione manifeste vel ex nomine distributiui iuris facit mentionem: includit tamen etiam emendatiuum dum aequum ex proportione distributurum vnicuique iustum hominem inquit: & simul quomodo & quorum mediocritas sit iustitia, planum facit. iniustus sane in bonis plus semper sibi sumit, in malis minus: iustus vero in omnibus, quod sibi proportione conuenit. est igitur iustitia habitus, quo homines efficiuntur idonei & ad agendum & ad eligendum aequum id quod in distributionibus, & emendationibus consistit: iniustitia autem e contrario, habitus quo ad agendum iniquum instruimur.

In se quidem exuperationis rei illius quae absolute est utilis, & defectio- nis damnoza: in aliis in vniuersum quidem similiter, quantum tamen ad id spectat, quod praeter proportionem est, vtro modo inciderit. iniuste facti autem minus est iniuria affici, maius afficere.

Praeter proportionem appellat iniquum, id est plus & minus. si enim quod proportione constat, est aequum: quod est praeter proportionem iniquum sit, necesse est. clarior tamen esset lectio, si loco [tamen] particulae [enim] poneretur, in hunc modum: quantum enim ad id spectat, quod praeter proportionem est & c. sensus autem est talis: in se quidem distributionem iniustus semper certo quodam modo exercet: semper enim de vtilibus amplius, de danosis minus sibi sumit: at in aliis non certum aliquem modum seruat, sed ut contingit, modo vni plus, modo alteri tribuit: & cui hodie amplius indignè dedit, cras minus dabit: atque id quoque immerito, & praeter proportionem. vnde subiungit: minus est iniuria affici, id est minus habere quam pro dignitate conueniat, est iniuriam pati: plus vero quam conueniat, iniuriam facere est. [Quaquam hoc alteram quoque admittere potest interpretationem: ut dicamus Aristotelem hic significare velle, licet iniustitia in afficiente & affecto consideretur, magis tamen eam esse in afficiente. minus enim iniuste factum eius est qui afficitur iniuria, quam qui afficit. iniuriam siquidem facere in nostra potestate est, è nostraque prauitate proficiscitur: iniuriam vero pati in nobis non est, sed extrinsecus vel inuitis nobis euenit.]

De iustitia quidem & iniustitia, quanam sit vtriusque natura: de iure similiter & iniuria in vniuersum, ad hunc modum dictum iam sit.

Dixit enim iustitiam & iniustitiam esse habitus, quales modo explicauimus. apposuit autem [in vniuersum] propterea quod particularia minimè est prosequutus: nam in disputationibus in quibus de agendis rebus agitur, in vniuersum quid in quaque re fieri debeat, describi quidem potest, non tamen singula quaeque pertractari queunt: ut quoad progrediendo vnumquodque vel plus vel minus, vel aequum erit, definire valeamus. res enim ipsae eius generis sunt, ut in latitudine quadam consistant, atque ideo exquisitam vllam exactamque doctrinam admittere non patientur.

De iniuria & iure civili, herili, & familiari.

Cap. VI.

Quoniam vero fieri potest, ut quis licet iniuste agat, non tamen sit iniustus: qualianam iniuste facta quispiam committens in vnaquaque iniustitia iniustus continuo esse dicendus est? furne an adulter, an latro? an ita quidem nihil intererit. nam concumbere cum muliere quis posset non ignarus qua cum rem habeat: non tamè ex electionis principio, sed ex affectu id faceret: qui sane iniuste quidem agit, non tamè est iniustus. sicut neque fur, licet furatus sit: neque adulter, licet adulterium commiserit. simili modo etià de aliis. Quomodo sane retaliatio ad ius sese habeat, dictum iam superius est.

Dilucidior esset lectio, si in hunc modum diceret: quoniam iniuste factum est furari, scortari, adulterari, sacrilegium committere, & omnino omnia quae contra leges fiunt: qualianam ex his agendo aliquis iniuste agit, & qualia item agendo iniuste non agit: sunt enim quaedam iniusta, quae licet

Michaelis in Moraliū Arist.

licet agat aliquis, iniustus tamen non est. quomodo autem id fit? quoniam non ad actiones spectantes, sed ad finem cuius causa aliquid agitur, res ipsas iudicamus. nam qui furenti gladium furatus est, quo se ille erat interfector, furatus quidem est: non ob id tamen fur, sed seruator potius & beneficus est dicendus. neque est adulter, qui pecuniarum cupiditate cum diuite muliere consuescit, sed auarus. Cum interrogauerit autem qualia iniuste facta aliquis committens iniustus sit: respondet, an ita quidem nihil intererit. id est ita quidem si sine vlla distinctione dicamus, nulla videretur esse differentia, quin vnusquisque qui iniuste quid agat, iniustus quoque esse dicendus sit: sed si ad finem quis respexerit, cuius causa iniuste agitur, multos is inueniet, qui licet iniuste agant, iniusti tamen minime sunt. cum vero inquit [non ignarus quia cum rem habeat] idem est ac si diceret: sciens quanam sit ea cum qua concumbit, *nuptam scilicet alteriusque vxorem, non tamen est adulter: 10 non enim ob intemperantiam, sed ob pecunias, si ita contigerit, cum ea rem habet. iniustus autem est, qui ex voluntate & electione agit. nam qui non ex electione sed ex affectu agit, iniuste quidem se gerit, iniustus tamen ob id neque est, neque dici debet.

*ὁ πῦρ ἰσογῶν

Non est autem ignorandum id quod nunc quaerimus & simpliciter ius, & ciuile ius esse. hoc autem est quod communionem vite affert, vt liberis hominibus & aequalibus necessaria sufficiant: atque id vel proportionem vel numero. quare quibus hoc non adest, inter eos neque ius ciuile esse existimandum est: sed ius quoddam, & per similitudinem. 20

Cum superius demonstraerit ius, alterum esse distributiuum, alterum emendatiuum, quorum illud geometrica, hoc arithmetica proportione constaret: multisque modis ius ipsum & iustitia dicatur: nunc de quo iure, ac de qua iustitia disseruerit, explanat: inquitque se de ciuili iure intelligere. de eo enim quaestio haec est, vtrum actio sit iusta, necne: & vtrum vnicuique iuste facta sit distributio vel agrorum, vel pecuniarum, necne. de ciuili igitur iure nunc agitur: quod simpliciter, id est proprie & vere ius est: quod etiam describentes, & sub oculos ponentes esse dicimus in communicatione vite, vt liberis hominibus & aequalibus necessaria sufficiant. communicantes enim inter se, & contrahentes homines rebus necessariis ad vitam instructi redduntur. posteaquam vero dixit, quid sit hoc ciuile ius, subiungit, [vel proportione, vel numero] vt proportione distributiuum, numero emendatiuum significet. eiusmodi enim est ciuile ius, vt liberorum hominum & inter se aequalium societatem contineat, & conseruet: dum & distributiones ex proportione & aequalitate facit, & iniuste facta emendat: Sed vide acumen Aristotelis. Quomodo is dicendo [vel proportione vel numero,] indicauit omnium rerum publicarum species. dum enim inquit [numero] popularis potestatis speciem notat: in qua numero sunt aequales omnes, qui publice administrationis participes sunt: vt in libris rerum publicarum clarissime explicat. omnes siquidem in democratia aequales se esse aliis existimant: quippe qui aequalitatem libertate metiantur: [numero] igitur popularem statum indicat: reliquas vero duas species paucorum: scilicet principatum, & optimatum, [proportione]. si igitur huiusmodi est ciuile ius, quibus hoc non adest, id est quibus hoc non adest vt societate per recompensationem, & distributionem inter se vtantur: in his ciuile ius non est, sed quoddam ius per similitudinem: vt patris ad filium, viri ad vxorem, serui ad dominum: inter hos enim non est ciuile ius, sed familiare aut herile: quae cuiusmodi iura sint in rebus publicis declarauit 40

Est enim ius inter illos quibus etiam lex est: lex autem inter eos est, in quibus est iniustitia: iudicium enim iuris & iniuriae diiudicatio est: in quibus vero est iniustitia, in iis quoque iniuste facere est.

Inter illos, inquit, ius proprie est, id est ciuile ius, apud quos etiam lex est instituta: secundum quam in vite societate degunt. inter eos vero lex est, qui mutuo se offendere, iniuriaque possunt afficere: lex enim aequalitatem in societate conseruat, quam iniustitia labefactat & perdit. nam inter quos nulla iniustitia potest contingere, ij neque lege, neque iure aliquo indigent, nec distributio, nec emendatiuo. nam si iudicium quod ex lege adhibetur, diiudicatio est iuris & iniuriae, vbi non est nec iniuria afficere, nec affici, ibi neque erit ex lege adhibita disceptatio: quod ciuile ipsum ius est. 50

Non in omnibus tamen in quibus est iniuste facere, est etiam iniustitia. hoc autem est cum quis plus ex simpliciter bonis, minus ex simpliciter malis sibi attribuit.

Vbi est iniustitia ibidem est iniuste agere, vt superius dictum est: non tamen vbi est iniuste agere, est etiam iniustitia. in iis enim quae inuoluntarie agimus & non ex proposito, quaeque ex ignorantia,

Librum quintum.

111

ratione, aut indigentia rerum necessariorum: inest quidem iniuste agere, sed non iniustitia. nam quae ex electione proficiuntur actiones, sicut explanatum fuit, aut laudem merentur, aut vituperationem: quemadmodum de eo inquit, qui licet perpetrarit adulterium, adulterij tamen crimen non subit: quippe qui non ob intemperantiam, quae propria adulterij est, sed ob pecunias & lucrum id commiserit. Postea subiungit, [hoc autem est], id est iniustitia autem est, cum quis plus ex simpliciter bonis, minus ex simpliciter malis sibi attribuit. simpliciter bona & mala ea appellat, quae suapte natura eius modi sunt, ut vel bona vel mala dicantur, utpote facultates & potentiae: quemadmodum sunt divitiae, nobilitas, paupertas, ignobilitas: quae modo bona sunt, modo mala. nam & probus viro ad virtutum, & pravo ad vitiorum operationem conferunt: in quibus sane operationibus & felicitas consistit, & infelicitas. nam absque iis quae talia suapte natura bona sunt, non posse huiusmodi operationes effici, nemo est qui nesciat: quippe cum sine materia & instrumentis nihil vel bonum vel malum effici queat. materia vero & instrumenta sunt haec, quae ut facultates & potentiae, bona appellantur: divitiae, robur, nobilitas, & caetera huiusmodi.

*ὁμοίαι. impetus ad agendum

Propterea non finimus dominari hominem, sed rationem, eò quod sibi ipsi id facit, & tyrannus euadit. est autem qui dominatur, iuris ipsius custos: at si iuris, aequi etiam. Quoniam vero esse ipsi nihil amplius videtur, siquidem est iustus: non enim amplius ex simpliciter bono sibi attribuit, nisi id ipsi proportionem conveniat: iccirco alteri laborat.

Quia possunt homines iniuste agere, & de simpliciter bonis plura sibi attribuere, pauciora autem de malis possuntque tyrannidem inuadere, si liberam habuerint potestatem quodcumque voluerint faciendi: propterea non permittimus, ut homo dominetur, sed rationem pro homine dominam constituimus. Appellat autem rationem principem probum, qui cum ratione & prudentia operatur: qui sane nullo modo iniuste ageret. qui enim re vera princeps est, & non falso nomen principis dominantisque obtinet: is iuris ipsius est custos, & aequi quod vel proportionem, vel numero existit. Quod vero inquit [eò quod sibi ipsi id facit, & tyrannus euadit] non de ratione & principe probus id dici intelligendum est, sed de homine: iccirco ita per trajectoryonem legendum est. Propterea non finimus dominari hominem, eò quod sibi ipsi id facit: hoc est plus de bonis, & minus de malis sibi attribuit. hunc igitur dominari non finimus, sed rationem: quia ea non sumit sibi amplius nisi id ipsi proportionem conveniat, id est nisi amplius sit ipsi accommodatum. quando enim iustum fuerit plus accipere, plus accipiet illa quidem, sed quod tamen proportionem ipsi fuerit accommodatum.

† ἀποβα- τως.

Atque ideo iustitiam alienum esse bonum inquirunt, quemadmodum etiam prius dictum est. merces igitur quaedam danda est: ea autem est honor, & donum. quibus vero haec satis non sunt, ij tyranni efficiuntur.

Causam hic affert, cur iustitia alienum bonum esse videatur. cum enim iustus princeps iuris ipsius, aequalitatisque sit custos: qui autem horum est custos, nihil amplius sibi sumat, nisi id quod iustum est, & quod ab alio quoque distribuyente esset accepturus: perspicuum est hunc alienum bonum efficere, ac conservare. ac propterea merces ei constituta est, honor & donum: id est coronationes, imagines, statuae: id quod γέρας à Graecis dicitur. illi vero qui honoribus & donis his contenti non sunt, tyranni euadunt.

At vero Herile ius ac paternum idem cum his minimè est, sed simile. nullius enim erga sua simpliciter iniustitia est: possessio autem, & liberi quoad tantuli fuerint & non separati, quasi pars quaedam uniuscuiusque sunt: at sese ledere vult nemo: unde nullius erga se iniustitia est. igitur neque civile ius neque iniuria erit: quippe quae & lege existant, & inter eos, in quibus esse lex potest: hi autem erant illi, quibus & dominandi, & obtemperandi aequalitas inest. iccirco magis erga uxorem, quam liberos & possessiones ius est: id enim est ius familiare: quod tamen à civili etiam ipsum diuersum esse constat.

Cum superius dixerit [quare quibus hoc non adest, inter eos neque ius civile existimandum est, sed ius quoddam, & per similitudinem]: nunc quidnam sit id ius per similitudinem ostendit: esse enim

enim

Michaelis in Moraliū Arist.

enim inquit herile ius ac paternum. nam ciuile in æqualitate ciuium inter se consideratur. sed neque seruo erga herum, quoad fuerit seruus, neque filio erga patrem, quoad sub patre manserit, vlla esse æqualitas potest: tunc enim & seruus heri, & filius patris quasi partes quædam sunt, quas lædere potest nemo. siquidem neque seipsum quisquam lædit. qui enim partem sui offendit, eum profecto seipsum lædere manifestum est: at seipsum offendit nemo: neque parti igitur sui quisquam nocet. Quare neque seruum, neque filium, utpote partem sui lædere quisquam potest. quod si ius ciuile in iis est, inter quos incidit lædere & lædi: inter patrem autem & filium, herum & seruum, ut lædant, & lædantur, non cadit: igitur ne ciuile quidem ius inter ipsos reperietur. Possessionem autem hic appellat seruum, qui in possessionem alterius mancipatus est, id est mancipium. cum verò inquit [quoad tantuli fuerint] id significat, quandiu liberi parui fuerint, & nondum ad ætatem eã
*ἀπολύειν
adoleuerint, qua ex lege à patre possunt* emancipari: quasi pars quædam ipsius sunt. Inter hos igitur
10
ciuile ius non est, sed inter eos, in quibus est lex. lex autem est inter eos qui & lædere, & lædi mutuo possunt: quippè cum lex eorum sit emendatrix, quæ præter id quod debet, fiunt: læsio autem est præter id quod debet. quare fit, ut inter quos non accidit læsio, inter eos neque præter id quod debet, quicquam efficiatur: & inter quos etiam id quod debet nihil fit, inter eos neque lex vlla esse possit. at inter quos non est lex, ne ciuile quidem ius erit: quousque igitur tantulus fuerit filius, & seruus fuerit seruus, eousque inter patrem & filium, herum item & seruum ciuile ius nullum est. Quando verò & seruus seruitute, & filius patris subiectione per ætatem liber euaserit, atque ita æqualitatem fuerint consequuti: tunc demum sub ius ciuile postea veniunt. esse enim inter eos lex
20
potest, quibus est æqualitas, dominandi scilicet, & obtemperandi* per vices: nam horum alterum, id est dominari, in iis qui sub potestate sunt constituti, esse nullo pacto potest. iccirco magis erga uxorem quam erga liberos & seruos ius esse inquit, propterea quod viro erga uxorem æqualitas quædam est, in eo quod vtrique liberi sunt: inter hos enim familiare ius incidit, quod diuersum est à ciuili: quippè cum non in ciuili æqualitate consistant, ut vicissim & dominantur & pareant: sed semper dominari virum necessè sit, quanquam in nonnulla quoque mulier ipsa habet potestatem, in ancillas videlicet: earumque rerum quæ importantur curam sustinet, ut saluæ sint, & custodiatur.

De iure naturali & legitimo.

Cap. VII.

Ciuile autem ius aliud naturale est, aliud legitimū: naturale, quod vbi-
30
cunque eandem vim habet, & non quia vel ita videtur, vel minimè: legitimū quod à principio vtrum hoc an illo modo fiat, nihil refert: vbi verò fuerit institutum, refert. ut mina captiuos redimi: ut capram sacrificare, non duas oues: ea item quæ de singulis sancunt, ut Brasidæ sacrificare: nec non ea quæ sunt decretorum similia.

Vbicunque, id est apud plerosque qui non peruersi sunt, sed secundum naturam sese habent: nã apud eos qui ferinum in morem viuunt, prorsusque excæcatam mentem habent, ac solam brutorum voluptatem sectantur, nullum naturale ius est. Est igitur naturale ius quod apud plerosque seruatur: ut Deum colere: parentes venerari: opem ferre indigentibus: errantibus viam mōstrare: lap-
40
sum erigere, ac subleuare: & huiusmodi cætera. Cum dixerit autem naturale ius esse quod vbi que eandem vim habet, subdit: [& non quod vel ita videatur, vel minimè] ut videlicet à legali seu legitimo distinguatur. non enim naturale ius ex eo est, quod vel visum fuerit aliquibus, vel nō visum fuerit: sed legitimū, id est ciuile ita est. nam ciuile ius à principio nihil refert, vtrū hoc an illo modo statuatur: sed vbi positum atque institutum fuerit, multum sanè refert. Fratrem enim cum sorore concubere cum à principio esset indifferēs, posita lege ne id fieret, multū referre postea apud omnes videtur. Captiuos item vendere quomodocunque & quanticūque voluissent victores, qui eos ceperant, prius licebat: sed posita deinde lege ut vna mina tantū vānundarentur, non alio precio nili mina vna redimi poterant. Capram autem sacrificare & non duas oues exempli causa positum, non ab historia aliqua sumptum videtur. Sacrificare item Brasidæ Lacedæmonio, vel non sa-
50
crificare antea erat indifferens: postea verò quàm institutum fuit, ut ei tanquam Heroi sacra fieret, qui id non faciebat, multabatur. neque solummodo hæc ad ius legale spectat, sed illa quoque decretorum quorūdam similia quæ ἱεροματῶν appellat, id est quæ decretis & plebiticis facienda instituuntur. nam neque hæc naturā sunt, sed lege & institutione nostra existunt.

Sed nonnullis omnia esse huiusmodi videntur: quia, quod est naturā immobile est, & vbi que eandem vim habet: quemadmodum ignis qui &
hic & apud

Librum quintum.

112

hic & apud Persas vrit: iura verò moueri vident. at hoc non ita est, sed quodam modo. quãquam apud deos fortasse nullo modo est: apud nos autem est quoddam etiam naturale quod mobile sit, licet non omne: sed est tamẽ aliud naturã, aliud non naturã.

- Cum ius in duas diuiserit partes, in naturale & legale: videri quibusdam inquit, iura omnia esse legalia, nullumque ius quod sit naturale reperiri: propterea quod omne quod naturã est immobile sit, & immutabile. nam ignis qui calidus naturã est, non est his tantum in partibus calidus, in Aegypto verò & Persia minimè: sed & illic & vbique vim suam calefaciendi habet, atque adurendi, at ius omne mutatur: quare nullum ius naturale est, sed legale omne, ac ciuile. vbi huius opinio nis causam explicauit, inquit [at hoc non ita est, sed quodam modo] id est non est absolutè verum id quod nonnulli dicunt, ius omne mutari, sed quodam modo ius immobile est, atque immutabile. apud enim eos qui in naturæ terminis persistunt, neque peruersi sunt ac deprauati, immobile ius naturale seruat: apud eos verò qui prauè ac præter naturam affecti sunt, mutabile esse reperitur. Vel igitur ita intelligendum est, vel alio modo verba hæc sunt interpretanda: vt dicat, non esse simpliciter verum, omne quod naturã est, esse immobile, atque immutabile: quippè cum quod naturã est, quodam modo sit immutabile, absolutè verò, ac simpliciter minimè. nam quod est naturale, sua ipsius natura immobile cum sit, mobile est ac mutabile apud eos qui rebus ita non vtuntur, sicut natura comparatum est. quod cum inquit, simul ostendit quomodo naturale ius vbicunque eandem habere vim dixerit. significat enim se [vbicunque] intelligere nõ tam apud omnes, quam apud eos qui secundum naturam sese habent: apud quos naturale ius immutabile conseruatur. nõ etiam quod secundum naturam bonum est, ita est bonum, vt omnibus illis prosit tãtummodo, qui in naturali constitutione perseverant, nõ absolutè omnibus. quemadmodũ quoque quod naturã est dulce, dulce ita est, vt omnes eos qui sanitate præditi sunt, *dulcedine afficiat. At verò cum inquit [quanquam apud deos fortasse nullo modo est] spectare ad Platonis opinionem videtur, qui inter deos quoque ius esse existimabat, atque ante ipsum eam quæ per se iustitia dicitur, quam *αυτοδίκαιοσύνην* appellat. si igitur est, inquit, apud deos ius hoc quod *αυτοδίκαιο*, id est per se ius dicunt, nunquam id sanè mutatur: neque aliis diis est, aliis non: propterea quod omnes eodem modo sese habent, similesque sunt, neque deprauatione vlla peruertuntur. Idem hominibus eueniret. si enim omnes naturam suam minimè deprauatam conseruarent, secundumque eam viuerent, nemi ni dubium est, quin apud omnes ius naturale perpetuum atque immutabile inueniretur. sicut enim in naturaliter affectis corporibus dextera manus aptior est ad operandum ac validior sinistra: in iis verò qui præter naturam sese habent, e contrario sinistra est melior, qui sanè multò sunt pauciores: sicut item bipedes omnes sunt homines, duobusque oculis præditi, ac quinque digitis, qui scilicet naturali hominum procreatione orti sunt: non ita verò qui præter naturam, & prodigiosè nascuntur: sic quoque inter eos qui in natura sua persistere, neque ex ea sunt exturbati ac dimoti, naturale ius immobile atque immutabile conseruatur. Quare non debemus ab iis qui male & præter naturam affecti sunt, sed ab iis qui naturaliter sese habent, naturalis iuris iudiciũ sumere. apud nos igitur naturale ius mutabile esse omne videtur, eò quod illi qui eo vtuntur, deprauati, ac præter naturam affecti sunt.

* γλυκύζηρ

- Quidnam autem sit quod naturã est, ex iis quæ possunt aliter sese habere: & quid non natura, sed lege & institutione, siquidem vtraque mobilia simili modo sunt: perspicuum est. & in aliis quoque eadem determinatio accommodabitur. naturã enim dextera manus potior est: licet fieri possit, vt omnes *ambidexteri sint. iura verò ex institutione & vtilitate similia mensuris sunt: non enim vbique sunt æquales vinarix & frumentariæ mensuræ, sed maiores sunt vbi emunt: vbi vendunt minores. simili modo non naturalia, sed humana iura, non eadem vbique sunt. nam neque respublica apud omnes est eadem: sed vna tantum vbique ea est secundum naturam, quæ optima est.

* ἀμφιδέξιαι.

Posteaquam, inquit, & naturale ius immutatur, & legale: nam si quod naturã est mutatione admittit, multò magis quod lege constat: quo modo cognoscemus illud, etiam si forte mutatum fuerit, esse naturale, hoc autem legitimum? vel si nondum mutata sunt, possunt tamen mutari, quo pacto naturale à legitimo poterimus distinguere? atque huiusmodi quidem est quod inquit, licet verba

Michaelis in Moraliū Arist.

verba non ita planè exprimere videantur: vt propterea sententiam efficiant obscuriorem. nã quasi asserendo perspicuum, inquit, est qualenam ius naturã sit, quale item lege, licet vtraque ex iis sint, quæ sese habere aliter possunt. ex aliis enim quoque haberi huiusce rei determinatio ac definitio potest. nam quemadmodum ex iis quæ secundum naturam sese habent, iudicamus quænam manus aptior sit & validior, id est dextera: quæ item ineptior & imbecillior, id est sinistra: quanuis fieri possit, vt omnes in vtrisque eandem vim aptitudinemque habeant: ita quoque naturale ius, licet immutari possit, ex iis qui naturaliter affecti sunt, quale sit considerandum est: etiã si apud eos conseruetur, qui præter naturam sese habent. Vbi hæc dixit Aristoteles, postea declarat, quomodo ius ex institutione rogetur aliquando, aliquando abrogetur. sicut enim mensuræ pro vtilitate mutari consueuerunt: ita ius quod naturale non est, principio statuitur eo quod publico statui conferre vi-
deatur: deinde cum non videtur amplius esse conducturum, vel vbi non cõfert, immutatur: quippe cum quod populari administrationi conducit, non idem necessariò vel optimatum, vel paucorum principatui quoque, vtile sit. Nam cù aliud sit ius & vtile populo, aliud optimatibus: cum incidit, vt vel optimatum status in popularem, vel popularis in optimatum transmuteretur, illis de causis quas in rerum publicarum libris exponit Aristoteles: legitima quoque ipsa iura immutari necesse est. Non sunt autem eadem vbique & apud omnes respUBLICÆ, propterea quod non naturã, sed lege consistunt & institutione: vnde eiusmodi etiam iure vtuntur. optima tamè respUBLICA: quæ autem ea sit in rebus publicis dixit: semper & apud omnes qui in naturali constitutione, affectioneque fuerint, eadem est.

Vnumquodque autè ius & legitimum vt vniuersalia sese habent ad particularia. nam quæ aguntur, multa sunt: illorum autem vnumquodque est vnum: vniuersale enim est. iniuste autem factum & iniuria, iustificatio item & ius inter se differunt: iniuria enim cum naturã sit vel constitutione, cù sit, iniuste factum euadit: prius verò quàm facta fuerit, iniuria tãtummodo est. nam vbi est facta, iniuste factum dicitur. simili modo etiam iustificatio.

Legitima inquit & iura ad particularia quæ secundum ipsa aguntur, ita sese habent, vt homo in vniuersali ad particulares homines, Socratem, Platonem, Aristotelem & singulos alios. Commune enim ius & legitimum quod scriptum est ac præfinitum: vt reddendum esse depositum: vt coronatione honorandum cum, qui pro patria fortiter se gesserit. particularia autem, vt Socrati à Platone esse reddendum depositum, & huic ab illo, & alteri ab altero. in singulis enim hominibus actiones sunt: de quibus omnibus ius illud tanquam cõmune denominatur, quod reddendum esse depositum in vniuersali præcipit. post hæc quid inter iniuste factum & iniuriam intersit, iustificationem item & ius exponit. iniuriam esse inquiens seu iniurium, quod ἀδικον ipse appellat, quod vel natura vel constitutione, id est lege constat, quod enim in vniuersali præfinitum est ac cõstitutum ratione vt non furari: iniurium est. sed cum id in actione ab aliquo factum fuerit, non est amplius iniuriũ: sed iniuste factum, id est ἀδίκημα, quippe cum in particularibus iam cõsistat. simili modo ius vniuersale est ac præfinitum: iustificatio verò, quod δικαιομα vocat, quando ius ipsum ac iustum in particulari efficitur.

Sed id tamen quod commune est, potius iuste factum: iustificatio verò iniuste facti correctio vocatur. horũ autem sigillatim quales nam & quot species sint, ac circa quæ versentur, postea considerandum est.

Quoniam dixit iustificationem esse id quod secundum vniuersale & definitum ius agitur: nũc quasi seipsum corrigit, & inquit: in vniuersum tamen omne quod secundum definitum ius agitur, iuste factum dicatur, siue in distributione, siue in commerciis consistat: iustificatio verò iniuste facti correctio appelletur, id est pœna & mulcta quæ ob iniuste factum aliquid exhibetur, quod Greci δικαιομα dicunt. in quam sententiam illud quoque dictum est: iustificabit Corinthum Iupiter, id est castigabit, & corriget: quod grecè dicitur, δικαιομα τὸ κερειθον ὁ ζῆλος. iustificatio igitur est iusta actio quæ erga iniuste agentem efficitur. qui enim reddit depositum iuste agit: at qui cum qui non reddit depositum, castigat ac punit, iustificat eum qui iniuste egit: atque est actio eius qui depositum reddidit, iuste factum, id est δικαιοπραγμα: eius autem qui punit ac castigat, iustificatio. Vbi hoc dixit, quænam & quot, inquit, sint species & iuste, & iniuste factorum, & in quibus & quomodo existant, postea considerandum est. statim enim post hæc nonnulla breuiter de ipsis his subiungit, quæ postea latius explicat: cum inquit:

De triplici

Librum quintum.

113

De triplici nocumento quod aliis irrogatur.

Cap. VIII.

Cum iura verò & iniuriæ sint ea quæ diximus : & iniuste agit , & iuste quispiam, cum sponte agit. nam cum inuitus facit, neque iniuste neque iuste agere censendus est, nisi ex accidenti: accidit enim, ut ea quæ agunt, vel iusta sint, vel iniusta. At iuste vel iniuste factum spontaneo & inuito definitur. Cum enim spontaneum fuerit, vituperatur: tuncque etiam est iniuste factum. Quare fit ut iniustum quidem esse quippiam possit, quod tamen
10 nondum iniuste factum sit, nisi id etiam affuerit, ut sponte factum sit.

Ex iis, inquit, qui vel iuste vel iniuste agunt, nonnulli proprie id faciunt, nonnulli improprie. quicumque sponte iusta agunt, proprie: qui non sponte, improprie agunt, & ex accidenti. ut alia sit iuste actionis species, cum quis sponte & ex electione: alia, cum inuitus agit. simili modo de iniuste factis dicendum est. hic igitur quinam sint, qui proprie vel improprie & ex accidenti, vel iniuste agant vel iuste, definit: simulque id quod paulo superius dixerat, explanat: fieri posse inquit, ut quispiam iniuste quidem agat, nondum tamen iniustus sit. nam cum quis sponte iusta agit vel iniusta, proprie vel iuste vel iniuste agere dicendus est. cum verò vel principis vel iudicum timore iuste se gerit, exempli causa, depositum reddit: iustam quidem rem facit, sed ex accidenti tamen, pro-
20 pterea quod licet iustum sit id quod egit, id est depositum reddere: ipse tamen si princeps aut iudex permisisset, id minimè fecisset. quemadmodum si iussu principis non redderet, iniustam rem ageret, non tamen id iniuste factum esset existimandum: quippe cum, sicut dictum est, spontaneo & inuito iuste & iniuste facta metiri debeamus.

Appello autem spontaneum quemadmodum etiam prius dictum est, illud quod in sua quisque potestate situm cognoscens, neque ignorans agit, aut quem, aut quo, aut cuius: id est aut quem verberet, aut qua re, aut cuius
30 causa: & unumquodque illorum, non per accidens, neque per vim. ut si quis apprehensa manu ipsius alium verberet: non sponte autem ipse id faciat. non est enim in ipso fieri etiam potest, ut qui verberatur, sit pater: ipse autem hominem eum quidem esse, aut ex presentibus aliquem sciat, patrem tamen esse ignoret. simili modo quoque de illis quorum causa quippiam fit, definiendum est, iisque quæ ad actionem totam spectant.

Quia in tertio huius operis libro de spontaneo & inuito abundè dixit Aristoteles: non opus est, ut hic longius hac de re agamus: sed quæ ad propositum facere videbuntur, ex interpretum commentariis quæ extant ad propositorum explanationem huc transferamus. cum enim spontaneo dixerit
40 iuste factum definiri, de iis nos quæ superius in tertio de spontaneo & inuito iam dicta sunt, comone facit. Nam cum duplex sit inuitum, quod scilicet vel vi vel ignoratione fit, spontaneum id erit quod neque vi, neque ignoratione efficietur. id autem non fit per vim, cuius principium in ipso est. sed cum particularia minimè ignorat quispiam per quæ & in quibus actio fit, id non esse ex ignoratione dicimus. qui enim peccat ex eo quod vniuersalia ignorat, non peccat ex ignorantia, ut in tertio ostendit: sed ignorans tamè peccat, atque illud est spontaneum, quod neque per vim, neque ex ignoratione particularium committitur: cum enim principium, inquit in ipso fuerit, & particularia cognouerit in quibus est actio, sponte agit quisque: quippe cum eorum que per vim fiunt, principium minimè sit in illis, qui agunt. Quoniam igitur inuitum erat quod ex particularium ignoratione efficiebatur, tunc esse spontaneum quippiam inquit, cum nihil ex particularibus in quibus est actio, fuerit ignoratum. parti-
50 cularia autem in quibus est actio, quæ si ignorauerit aliquis, ex ignoratione agit, hæc sunt: homo qui agit: ea circa quæ agit: id quod agit: per quod agit: cuius causa agit: quemadmodum agit. Qui agit, est qui operatur, & res ipsam efficit: ut qui interfecit, vel furatus est. Circa quæ agit, sunt illi quibus res ipsa efficitur, ut interfectus & res quæ furto ablata sunt: circa eos enim vel cædes, vel furtum committitur. Quod agit, est vel cædes, vel opus surreptio, id est furtum, vel furatio ipsa. Per quod agit, instrumentum est, vel medium quo quispiam cædè perpetravit, ut ensis, vel lapis, atque huiusmodi aliud. cuius autem causa, finis est ob quem agit aliquis. exempli causa dat aliquis amore captus mulieri quam amat, *veneficium, ut in amorem eam illiciat: sive: ea verò in insaniam inducitur: vel dat
p medicamentum *φίλτρον,

Michaelis in Moraliū Arist.

* ὑπὸ τῆς
* κίβωτος.

medicamentum aliquod tanquam* soporiferum, is verò qui id sumit, moritur: aut si in eadē* arcu
la & soporifera & letalia medicamenta insint, & letale quispiam pro soporifero sumpserit, ægro-
toque tradiderit, qui ex eo pereat. Quemadmodum autem agit, ignorat aliquis, cum leuiter existi-
mat se percutere, & vehementem ictum infligit: atque ita euenit, vt vnà cum vena arteriam etiam
fecet, & feriat. Ac singula quidem in quibus actio consistit, quæque in ignorationem veniunt, hu-
iusmodi sunt. ex iis autem eū qui agit ignorare, vt inquit, nullus potest. quo enim modo, si tu fue-
ris ille qui agit, & compos mentis sis, ignorare posses te ipsum esse cum qui agit? nam id furen-
tis hominis esset, & insani, quem etiam si carnes suas roserit, tam se esse offensorem suum, quàm si-
bi inferre se dānum illud, cruciatumque ignorare posse nemini dubium est. at qui sanæ est men-
tis, nunquàm neque se agere, neque quid agat, ignorabit. Quocircà omnia hæc in tria contraxit, 10
quorum nunc facit mentionem. qui enim id agnoscit, circa quod actio est, & instrumentum quo
agit, & cuius causa agit: is sponte agere dicendus est: quippè cum id quod inuitus quispiam agit, ex
ignoratione aut alicuius aut omnium horum efficiatur. in tertio enim libro reliqua etiam omnia
ad tria hæc reduci demonstrat. Cum igitur dixerit [cognoscens neque ignorans agit, aut quem,
aut quo, aut cuius causa], subdit [non per accidens, neque per vim], id est in quibus spontaneum
neque per accidens fuerit, neque per vim. non enim idem est quod per accidens fit, aut per vim,
sed diuersum. nam cum causa & principium in ipso est, per vim facere quispiam aliquid potest: vt
exemplo patet, quod subiungit. Si enim quis apprehensa manu mea patrem meum verberet, prin-
cipium quidem in me est. quia manus qua pater meus cæditur, mea est: sed ego tamen vi coactus 20
id facio: atque iccirco inuitus. nam si manum ipse mouens id facerem, sponte facerem. atque hoc
est non per vim. non per accidens autem intelligitur, cum singula quæque cognoscimus. per acci-
dens verò hæc cognoscuntur ij quorum ignorantia factum reddere inuoluntarium potest, vt ipse
ostendit: qui enim patrem in nocturna pugna verberat, agnoscitque esse hominem eum quem
percutit, non tamen esse patrem suum: huus per accidens circa patrem actio est: quippè cum cir-
ca eum tanquàm hominem per se, tanquàm patrē per accidens agat: vt inuitus hoc modo erga pa-
trē contumeliosè se gerat. simili modo qui veratrum agnoscit esse veratrum, sed vim eius purgā-
di ignorans somnum inducere existimet, idque quasi somniferum exhibeat: is illud cuius causa a-
git, per accidens cognoscit. per accidens etiam scit, qui iaculum quod emittit, licet esse iaculū non
ignoret, esse tamen* præferratum nescit. non est igitur actio ea spontanea in qua particularia & sin-
gula in quibus actio ipsa fit, per accidens cognoscuntur. nam quæ per se cognita spontaneam a-
ctionem efficiunt, ea si ex accidenti cognoscantur, factum minimè spontaneum reddent. Vbi hæc 30
dixit, in vniuersum postea subiungit, simili modo, inquit, de illis quorum causa quippiam fit,
definiendum est, iisque quæ ad actionem totā spectant, id est de eo qui agit: circa quod agit: quod
agit, per quod agit: cuius causa agit: & quo modo agit.

* λέλογχων
ται, quod fer-
ro in cuspidē
munitum sit.

Quod autē ignoratur, aut non ignoratur, non est tamen in ipso, vel per vim fit: inuitum est. multa enim ex iis quæ sunt natura, scientes etiam agimus & patimur. quorum nihil neque spontaneum est, neque inuitum: vt senescere, vel mori.

Cum iam quid sit spontaneum, dixerit: nunc quid sit inuitum subiungit: esseque id inuitū in- 40
quit, quod ex ignoratione agitur, aut per vim eorum quæ in nobis sunt. nam quæcunque ignoran-
tur, aut si nō ignorantur, non sunt tamen in ipso, scilicet agente, id est non ex principio quod in ip-
so est, fiunt, sed per vim: inuiti ea agere dicimur. quod enim inquit [vel per vim] ita est intelligen-
dū, vt [vel] pro [sed] interpretemur. quod enim nō est in ipso, sed per vim fit, id inuitū est. Multa
etiā ait esse naturalia, quæ licet à nobis minimè ignorentur, neque spontanea esse, neque inuolun-
taria tamen dicuntur, quanuis sint etiam in nobis, sicut dictum est: in nobis enim eorū est princi-
piū: neque ignorantur, q̄ fiant. Atque ea sunt, quæ secundū naturam fiunt: vt alimenti concoctio,

* hoc loco gre-
cus codex ha-
bet πρόσκει-
σις, sed legen-
dum fortè
ἐκκρίσις, i. ex-
cretio.

digestio*, mutatio: senescere itē, & mori. tametsi quæadmodum verū est & perspicuū, huiusmodi
omnia fieri qui ignoret, esse neminē: ita fortassè ea in nobis esse concedendum non est. ob id e-
nim & Poeta ille dixit.

Cum nanque mortales crearit nos parens
Natura: nobis nulla non huc tendere
Inest potestas: nam cogit necessitas.

Sed id quod per accidens fit, tam in iustis quàm in iniustis simili modo
contingit. nam sicut si quis inuitus & timore inductus reddiderit depositū,
is neque iusta agere neque iustè facere dicendus est, nisi per accidens: sic pari
modo

modo qui coactus & inuitus non reddiderit, per accidēs iniuriā afficere, & iniusta agere est dicēdus. Ex spontaneis autem alia cum electione agimus, alia sine electione. cum electione ea agimus, quæ præconsultauimus: sine electione, quæ nulla præconsultatione adhibita facimus.

10 Cum superius dixerit, ea in quibus est actio, fieri & per se & per accidens posse, quorum alterum efficit, vt spontanea, alterum vt inuoluntaria actio sit: ostendit hic tam in iustis quam in iniustis reperiri hoc quod per accidēs fit. qui enim aliquid iusti agit inuitus & timore inductus, per accidens iustē agit: propterea quod ea agit, quibus accidit vt iusta sint, & non absolute & proprie sunt iusta. nam non sponte, sed ob timorem agit. Verum etiam ille qui inuitus quippiam iniustē facit, vt qui non reddere depositum cogitur, per accidens agit: quia accidit, vt ea res quæ agitur, iniusta sit, non absolute & simpliciter est iniusta. absolute enim & simpliciter iniustē agere est, cū quis sponte agit, non inuitus, & coactus. Quoniam verò iam probauerat iustē agere & iniustē, in spontaneis rebus consistere: differentiam quandam eorum quæ sponte fiunt, subiungit: eorum inquit quæ sponte aguntur, alia cum electione nos facere: alia sine electione. quæ enim per iram fiunt, licet sponte efficiantur, inconsultē tamen ac sine præmeditatione fieri consueuerunt.

20 Verum cum tres sint læsiones, quæ in societatibus eueniunt: quæ cum ignoratione fiunt, sunt peccata, cum neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius causa existimauerat quispiam, ea egerit: vel enim non esse percussurum, vel non hoc, vel non hunc, vel non huius causa putauit: sed accidit, id cuius causa minimē putarat: verbi gratiā, non vt vulneraret, sed vt stimularet: aut non quem, aut non sicut volebat. Quando igitur præter rationem euenerit læsio, * infortunium est: quando verò non præter rationem, sed sine tamen vitio, peccatum. peccat enim quisque cum in se principium causæ habuerit: infortunatē egit, cum extrinsecus. At cum cognoscēs quidē sed sine tamen præconsultatione agit quispiā, iniustē factum est: vt sunt, quæ ex ira fiunt, aliisq; affectibus, qui necessarii, naturalesque hominibus accidunt. qui in his enim lædunt, & peccant, iniustē quidē agunt, suntque hæc iniustē facta. nondū tamen iniusti ob hæc, neque prauis ipsi homines habentur: quippè cum læsio ipsa ex prauitate minimē euenerit. Nam cum ex electione læserit quispiam, tunc demum iniustus ac prauus est.

*ἀτύχημα.

40 Cum paulo superius dixisset [horum autem sigillatim qualēsnam & quot species sint, ac circa quæ versentur, postea considerandum est]: nunc id quod fuerat pollicitus, præstat. diuiso enim spontaneo in id quod partim ex electione, partim sine electione fit, ostendit quomodo effecta læsio sit iniustitia, quomodo item non sit. Nam læsiones aliæ ex ignoratione fiunt, & inuitis nobis, aliæ ex cognitione & sponte. earum autem quæ ex ignoratione fiunt, aliæ præter rationem* & inopinato efficiuntur: aliæ inuoluntariæ quidem sunt, non inopinato tamen & præter rationem inferuntur. Cum dixerit autem læsiones quæ ex ignoratione inferuntur, communi nomine errores ac peccata appellari, subdiuisionem quandam facit, inquitque eas quæ præter rationem fiunt, infortunia: quæ non præter rationem, eodem quo genus nomine vocari peccata. sunt autem præter rationem, ea quæ præter expectationem & inopinato raro contingunt: vt si quis dum repente fores aperiat, patrem suum illic assistentem percusserit: aut dū in loco iaculatur, quā nullus transire consueuerit, de improviso aliquem forte quadam occurrentem emisso iam telo vulnerarit. hæc enim atque huiusmodi cætera inexpectata, præterque opinionem euenerunt. nunquam enim opinatus esset quispiam, illac transiturum esse aliquem, quā nemo vnquam transire visus fuerat. at quæ licet ab ignorante efficiuntur, non sunt tamen inexpectata, & præter rationem: dicuntur peccata & errores. nam qui in via illa aut loco vbi multi versari consueuerunt, vel esse possunt, sagittandi artem exercendo aliquem ferit, peccat: atque huiusmodi læsio peccatum nominatur. peccat enim, inquit, cum in se quisque principium causæ habuerit: in ipso siquidem fuit principium, quatenus in locum eum ad iaculandum se contulit, quā transire aliquos mos erat. Sunt igitur partim infortunia, partim peccata ea quæ ex ignoratione committuntur. iniustē facta verò sunt, cum

*ἐν παραδόξῃ.

p. ij. sciens

Michaelis in Moraliū Arist.

sciens quidem quispiam agit, sine tamen præconsultatione: ut quæ ex ira, necessariisque & naturalibus affectibus committi consueuerunt. Naturales affectus sunt, amores, dolores, metus: necessarij, fames & sitis. qui enim aut ob magnum dolorem aliquem lædit: aut timore perculsus, amici arcana euulgat ac prodit: aut vehementis amoris stimulis incitatus aliquem percutit: aut fame vel siti afflictatus quippiam furatur: is iniuste quidem agit, iniustasque actiones committit, nondum tamen iniustus ipse est: propterea quod non ex prauitate agit, sed esse quodam modo coactus videtur. Iniustus vero tunc erit, cum nullis neque necessariis neque naturalibus affectibus impulsus ex electione ea aget. Atque hæc tota horum verborum sententia est. quod vero in principio inquit, [C V M neque quem, neque quod, neque quo, neque cuius causa] ita est intelligendum, ut [quem] cum dicat, circa quem est actio, ut patrem: [quod] actionem ipsam: ut si qui euulgat arcana & mysteria, esse ea mysteria ignorarit: [quo] instrumentum, ut iaculum: [cuius causa] finem ipsum: ut qui non conciliare amorem veneficium aliquod, sed insaniam inducere ignorauit. [sicut] autem modum significat: ut leuiter, non vehementer. 10

Quocirca recte ea quæ ex ira fiunt, non esse ex prouidentia iudicantur: non enim principium affert, qui iratus facit, sed qui ad iram prouocauit.

Qui ob iram fecit, sciens quidem fecit & sponte, non tamen præmeditatus, & cum electione. qui enim contumelia fuit affectus & propterea vulnerauit: non in se habuit principium causæ, sed ab eo accepit, qui contumeliam intulit. ille enim prouocando causam præbuit, ut ad uiscendum incitaretur. 20

Præterea neque hinc factum sit necne, sed iure ne an iniuria factum sit controversia est: ira liquidem apparens iniustitia est. non enim sicut in* cōmercijs, factum ne sit, contendunt, ubi necesse est alterum prauum omnino esse, nisi ex obliuione id faciant: sed de facto cōsentientes, iurene an iniuriã id factum sit, litigant: quod qui insidiosè fecit, minimè ignorat. quare alter iniuria se esse affectum putat, alter minimè.

Non ex proposito & electione, neque insidiosè eos agere, qui ex ira quippiam faciunt: hæc etiã declarant. qui enim ex electione egerunt, negant se fecisse: estque inter hos controversia, fecerint- 30 ne id malum, necne. nam cum accusatores ab illo id factum fuisse contendat, ille inficiatur, ac negat factum. at qui ex ira quippiam fecit, non id negat: sed confitetur, & iure se id fecisse affirmat: quippe qui lacessitus iniuriam ex indignatione fuerit ultus. Apparens enim, id est patens atque aperta iniustitia ira est. nam qui in commercijs lædunt, de facto litigant: quippe qui insidiosè id fecerint, alteri reddidisse se debitum contendentes, alteri se non recepisse: quorum alterum omnino esse malum necesse est: vel qui dedisse, vel qui non recepisse se affirmat: nisi id ex obliuione faciat. nam qui oblitus est, se vel non dedisse debitum, vel creditum recepisse: is etiam si cōtendat, malus non est. Qui vero ob iram lædunt, factum cōfitentur: sed iurene an iniuriã factum id sit, inter eum qui egit, & eum qui est passus, quæstio est. si igitur qui ex electione mali aliquid perpetrant, fecisse se id minimè fatentur: qui vero ob iram agunt, fatentur: qui ex ira agunt, proculdubio ex electione non 40 agunt. atque hic est sensus. Quod vero inquit, [Q V A R E alter iniuriã se esse affectum putat, alter minimè] de illis est accipiendum, qui ex ira vel læserunt, vel læsi sunt. si enim alter iniuriã se esse affectum, alter se minimè affecisse existimat: perspicuum est inter eos esse controversiam, num factum sit necne aliquid. nam id constat: sed utrum iuste id an iniuste factum sit, existimandum.

Si autem ex electione læserit, iniuste agit: & ex his iam iniuste factis iniustus est, qui iniuriam facit: cum vel præter proportionem fuerint, aut æquũ. simili modo etiam iustus est unusquisque, cum ex electione iuste egerit. iuste agit autem, si tantummodo sponte agat.

Cum ostenderit eum qui ex affectu quippiam egerit, nondum esse iniustum: deinde subiungit quod cum his conuenit, eum esse iniustum asserens, qui ex proposito & electione lædit, dum aut 50 plura de bonis sibi attribuit præter proportionem, aut plus usurpando æqualitatem ipsam transfreditur. ita enim intelligi debet, quod inquit, [C V M vel præter proportionem fuerint, aut æquũ.] Quare efficitur, ut iniuste agat, sitque iniustus, qui ex electione lædit: qui autem sciens facit, sed non ex electione, iniuste agat etiam ipse, iniustus tamen nondum sit. Idem de iusto sentiendum est: qui enim præterquam quod scit, ex electione etiam iuste agit, is est iustus. qui vero licet non ignoret, non tamen ex electione iusta agit: is iuste quidem facit, sed iustus tamen minimè est.

At ex

*πωαμάου
μασι.

At ex iis quæ inuiti agimus, alia ignoscenda sunt, alia minimè: nam quæ non modo ignorantes, sed ex ignoratione committimus, sunt ignoscenda: quæ verò non ex ignoratione, sed ignorantes facimus, ex affectu tamen neque naturali neque humano, venia digna minimè sunt.

Ignorantem eum appellat, qui vniuersale ignorat: qui enim nescit adulterium esse malum, is ignorans dicitur, ignoransque agit. qui verò scit vniuersale, id est malum esse adulterium, legibusque interdictum, eam tamen qua cum rem habet, viro esse iunctam ignorat: ille ignorans minimè est, sed ex ignoratione tamen coniugij, cum muliere concumbit. Ex ignoratione igitur ea fieri inquit, in quibus particularium aliquid (in quibus est actio) ignoratur: quæ vel proprie inuiti agere dicebamus. ignorantium autem ea sunt peccata quæ circa vniuersalium ignoracionem versantur. Sed aduertendum est, hic Aristotelem omnia quæ præter electionem fiunt, inuoluntaria appellare, cū tamen paulo superius ea quæ ex ira agerentur, spontanea, sed non ex electione esse dixisset. neque mirum esse id debet, si hæc & spontanea esse, & inuoluntaria dicat: quippè cum quatenus non ex ignoracione fiunt, spontanea: quatenus nō ex electione, inuoluntaria esse videantur. ex illis autem quæ inuiti agimus, ea sunt venia digna, quæ & ignoramus & ex ignoracione etiā facimus. ei enim qui neque vniuersale neque particulare cognouerit, & ob id peccauerit: nemo est qui ignoscendum non putaret. ea verò quæ non ex ignoracione particularium committuntur, sed ab ignorantibus, id est quæ ex affectu fiunt, si tamen ex affectu neque naturali, neque humano profecta fuerint: venia indigna habentur. naturales autē sunt, sicut diximus, affectus, fames, & sitis: humani, dolor, timor, amor, misericordia, atque huiusmodi. non enim qui ob famem absolutè aut sitim, necessariorumque inopiam & cupiditatem peccat, venia indignus est: sed qui certū quendā cibum aut potum appetit: verbi causa, perdicis carnes, aut vinū dulce, & propterea peccat: veniā non meretur.

De eo quod est pati iniuriam.

Cap. IX.

Dabitare autem quispiam posset, an satis de faciendā patiendāque iniuria definitum sit: ac primū an sit id quod Euripides dixit: absurdè inquiens,

30 Quo modo parentem occiderim, exponam breui:

Volens volentem, vel nolentem non volens:

utrum re vera fieri possit, ut sponte quispiam iniuriā afficiatur, necne: an omne id inuitum sit? quemadmodum iniuria afficere quoque spontaneum totum est: an spontaneum aliud, aliud sit inuitum? & simili modo de iustificando. iuste agere enim spontaneū totum est: ut meritò utroque modo opponi debeat, & iniuriā affici & iustificari: ut vel spontaneum vel inuitum utrumque esse affirmemus.

40 Quoniam dixerat superius de inferenda patiendāque iniuria, inferri à sponte agentibus eam asserens, suscipi ab inuitis: huicque opinioni aduersari videbatur Euripides, qui iniuriā affici sponte etiam quosdam inquit: quærit hic Aristoteles an fieri possit, ut quis iniuriā sponte afficiatur: utrum item sicut iniuriā afficere spontaneum est (qui enim sponte & ex electione lædit, iniuste agit) ita quoque oppositum eius, id est iniuriā affici spontaneum sit. an quia iniuriā afficere, & iniuriā affici inter se opponuntur, si alterum, id est iniuriā afficere, spontaneum est: alterum quod est iniuriā affici, non nisi ab inuitis suscipiatur. idem etiam, inquit, dubitari de iustificando posset. nā cum iuste agere totum spontaneum sit, quemadmodum iniuste agere seu iniuriā afficere: & sicut iniuriā afficere & iniuriā affici inter se sunt opposita, ita iuste agere seu iure afficere & iustificari sibi mutuo opponantur: simili modo hæc sese habere viderentur: ut vel tanquam inuitū inuito, vel tanquam spontaneū spontaneo inter sese opponantur. est autē iustificari à iudice corrigi, atque adæquari iure emendatiuo, sicut dictum est. iniuriā igitur affici, & afficere sic se habet, sicut iustificari & iuste agere. videndum tamen ne non in omnibus idem modus seruetur. atque hæc Aristotelis quæstio est. Iambici verò Euripidis, quos hic adducit, è Bellerophonte sumpti sunt: quibus confirmatur fieri posse, ut sponte quis iniuriā afficiatur. quod tamen ipse Aristoteles statim reprobatur, dū addit [absurdè inquiens]. absurdū enim est, à rationeque alienū, quod inquit, matrē volentē à volente filio fuisse interfectam, vel nolentē à volente: nam nolentē à volente, cōsentaneum est: quippè cum velle & nolle, id est spontaneum & inuitū opposita sint. volentem verò à volente, minimè: siquidē

p. iij iniuria

Michaelis in Moraliū Arist.

iniuriā affici inuitum est, vt patebit. Quod autem dixit [absurde] inquit, id potest vel ad Euripidem referri, vt absurdè dixisse Euripidem intelligamus: vel in vniuersum ita dictum esse, perinde ac si dixisset, quod Euripides inquit, id quod absurdum est: vt iniuriā scilicet sponte quispiam afficiatur.

Absurdum autem videretur, si iustificari spontaneum esse totum diceremus: quippè cum nonnulli sint, qui non sponte iustificentur.

Absurdum esse inquit, si dicamus, omnes qui iustificantur, sponte iustificari: statimque subiungit absurditatis causam, nonnullos esse inquit, qui non sponte iustificentur. hi autem sunt illi, qui plus vsurparunt: à quibus id quod plus habent, à iudice aufertur, iniuriaque affecto traditur. dictū verò superius est [iustificari] dici etiam de eo qui accipit id, quod ab iniusto vsurpatore sibi fuerat ablatum, quippè cum iustificari etiam is dicatur. de eo item dicitur, qui punitur: qui enim iniuriam intulit, & punitus est, iustificatus esse etiam ipse dicitur. sed in eo differunt, quòd ille sponte iustificatur: hic qui iniuriā affecit, inuitus. ex iis igitur qui iustificantur, alij sponte iustificantur, qui diminuti ac defraudati sunt: alij inuiti, qui plus vsurparunt ac defraudarunt.

Nam etiam de eo dubitaret quispiam, vtrum vnusquisq; qui iniustum aliquid passus est, iniuriā quoque afficiatur: an sicut in agendo, ita in patiendo quoque res sese habeat. fieri enim potest, vt in vtrisque ex accidenti iusta consequamur. idem autem in iniustis quoque euenire manifestum est: quippè cum non idem sit iniusta agere & iniuste agere, id est iniuria afficere: neq; iniusta pati, & iniuria affici. similiter quoq; iuste agere quempiam & iustificari dicendū est. non enim potest quisquā iniuria affici, nisi aliquis sit qui iniuria afficiat: neq; iustificari, nisi iuste quispiā agat, iureq; afficiat.

Cum dubitarit, an fieri possit, vt sponte quispiam iniuria afficiatur, cōmunemque esse hanc rationē statuerit ei qui iustificatur, vt simili modo [iniuriā affici] ad [afficere] sese habeat, sicut iustificari ad iuste agere: debereque ostēderit vtraque, id est tam iniuriā affici, quam iustificari vel spontanea esse vel inuita: non quemlibet autem aut iustificari sponte posse, aut inuitum iniuriā affici: probare hic conatur, vtrūque, si hoc modo fiat, sponte: si illo modo, inuitis nobis contingere. sicut autem in agendo, ita in patiendo rem sese habere inquit, agere appellans iniuriā afficere & iuste agere: pati, iniuriā affici & iustificari. Quoniam verò, sicut superius demonstratum est, tam iniuste agere quam iuste quispiam potest & per se cum sponte, & per accidens cum non sponte facit: eodem modo & iniuriā affici & iustificari dupliciter vnusquisque poterit, & per se, & per accidens, obscurius verò hoc ab Aristotele enunciatur, cum inquit, [FIERI enim potest, vt in vtrisque ex accidenti iusta consequamur]. id autem eiusmodi est ac si ita diceret: cū quatuor sint personæ, quæ iniuriā afficit, & quæ afficitur, quæ iure afficit, & quæ iustificatur: in vtrisque, id est in duabus & quæ iuste agit, seu iure afficit, & quæ iustificatur, fieri potest vt is qui iustificatur, ius per accidens consequatur: cum videlicet qui iuste egerit, per accidens iuste egerit. similiter etiam in iniustis, id est in duabus reliquis fieri potest, vt per accidens iniuriā quispiam afficiatur: cum per accidens agit ille, qui afficit. Sed quando per accidens iniuriā afficitur quispiam? quando nimirum sponte patitur, sicut declarabit. quemadmodum * benigni ac modesti homines facere consueverunt, qui in distributionibus pauciora plerumque ac minora accipiunt, quam ipsis conueniat. cū igitur hi sponte id patiantur: & ipsi qui sponte accipiunt, per accidens iniuriā afficiuntur: & illi qui minus quam oporteret, distribuunt, iniuria per accidens afficiunt. atque ita qui sponte iniuriā afficitur, oppositus ei est, qui non sponte afficit: & è contrario qui inuitus afficitur, sponte afficienti. sicut enim in his qui iniuria afficit, absolutè & per se iniuste agit, quia sponte & ex electione agit: ita qui iniuriā afficitur, absolutè etiam ipse iniuriā afficitur, quia inuitus, præterque electionem id patitur: quare fit, vt inter se oppositi sint. idem verò accidit in eo quoque qui iustificatur: nam qui per accidens iustificatur, sponte ius ipsum cōsequitur, estque oppositus ei qui per accidens iuste agit, iusque ipsum exequitur: qui scilicet cum per accidens iuste agat, inuitus id facit. nam si ille qui per se iuste agit, sponte iuste agit: qui per accidens iuste se geret, inuitus proculdubio iuste aget. quòd si ita est, qui per accidens quoque iustificatur, sponte iustificatur: estq; is qui iniuste quidē egerit, sed corrigitur. nō enim potest quispiā iniuriā affici, nisi aliquis sit, qui iniuriā afficiat, neq; iustificari, nisi iuste quispiā agat, iureq; afficiat. si igitur fieri nequit, vt vel iniuriā afficiatur quispiam, vel iustificetur, nisi quis vel iniuriā afficiat, vel iure prosequatur: necesse est, vt sicut sese habet ille qui iniuste agit, ita quoque sese habeat ille qui iniuriā afficit: simili modo & qui iure

* ἐπιεικῆς

qui iure afficit, & qui iustificatur. nam si per se agit ille qui agit, per se etiam patietur qui patitur: si per accidens afficit quispiam, per accidens quoque affici illum qui patitur, perspicuum est.

Verum si absolute iniuriã afficere est sponte lædere, sponte autem lædere, est scientem quem, & † quod, & quomodo: intemperans verò sponte se-^{† a. l. quo} ipsum lædit: spõte is iniuria afficeretur: possetque fieri, vt ipse seipsum quispiam iniuria afficeret. at hoc vnum ex iis est quæ in dubium veniunt, vtrũ iniuriã afficere seipsum quispiam possit. Adde quòd sponte etiam ob intemperantiam aliquis ab alio volente iniuria afficeretur: vt hoc modo quispiã
10 sponte affici iniuria queat. an fortasse non recta definitio est: sed, cum dicimus lædere esse scientem & quẽ, & † quod, & quomodo, addendũ est, præ-^{† a. l. quo} ter illius voluntatem qui læditur. læditur igitur sponte aliquis, atque iniusta patitur: nullus tamen est qui iniuria sponte afficiatur, quippè cum id velit nemo: ne incontinens quidem:

Cum quæsiuerit verumne sit, quod ab Euripide dicitur, scilicet iniuriã afficere seipsum quẽpiã posse: concludere conatur, id fieri posse. nam si iniuriã (inquit) afficere spontaneo definitur,
20 cum iniuriã se afficit quispiam, sponte afficit: vt nihilominus sponte etiam iniuriã afficiatur. fieri igitur potest, vt sponte quis iniuriã afficiatur, sicut dixit Euripides. si enim, inquit, ita absolute sineque vlla additione iniuriã afficere nihil aliud est, quàm cum quis sponte lædit: sponte autẽ lædere est non ex ignoratione id facere, sed scientem ea in quibus actio consistit, id est circa quẽ est iniustitia, quodnam iniuste factum committatur, & quo modo fiat læsio: si igitur ita est, sponte aliquis iniuriã afficere seipsum posset. nam & incontinens sibi ipse sponte iniuriam facit. nam cum sciat particularia, neque ignoret quæ ad damnum suum spectent, ea tamen agit. quòd si sciẽs agit, sponte se ipse lædit: quare etiam sponte iniuriã afficitur. incontinẽs siquidem cum ab amica propriis pecuniis priuatur, sponte læditur à sponte lædente: quapropter volens à volente. rectè igitur dixit Euripides, Volentem Bellerophontem volentem matrem occidisse. Posteaquam verò ita acriter dictum Euripidis confirmauit Aristoteles, deinde subiungit solutionem, additione cuiusdã
30 particulæ facta, quæ definitioni iniuriã afficiendi deesse videbatur: qua apposita fieri nullo modo posse ostendit, vt quis seipsum aut iniuriã afficiat, nisi ex eo quod accidit, aut iniuriã afficiatur. inquit igitur non esse dicendum lædere esse cum quis cognoscit & quem, & quod, & quo modo: sed addendum etiam esse ad hæc, [præter eius qui læditur voluntatẽ]. quo adiuncto, neque incontinens se ipsum lædere dicendus est: quippè cum non præter eius voluntatem pecunias meretrix auferat, sed à volente accipiat. tunc enim iniuriã afficit quis, cum sponte lædit præter eorum qui læduntur voluntatem. nam fieri potest quidem vt lædatur quis sponte, & sponte etiam iniusta patiatur: vt verò iniuriã afficiatur sponte, nullo pacto potest: eo quòd iniuriã affici eo definitur, cum
40 aliquis & inuitus, & præter suam ipsius voluntatem læditur. quemadmodum iniuriã afficere, cum sponte quis lædit præter eius qui læditur voluntatem. Si igitur qui iniuriã afficitur, præter suam ipsius voluntatem læditur: incontinens verò non præter suam læditur voluntatem: incontinens minimè iniuriã afficitur. quòd si non afficitur: ne afficere quidem seipsum dicendus est. sponte enim quispiam læditur, sicut dictum est, & iniusta patitur: iniuriã verò sponte afficitur nemo.

Sed præter voluntatem agat. nemo enim vult id, quod non esse bonum existimat. at incontinens quod non esse agendum putat, id agit. qui enim sua ipsius dat, sicut Homerus inquit Glaucum dedisse Diomedis,
Aurea pro ferreis* centenaque pro septenis,
50 nulla afficitur iniuria: quippè cū in ipsius potestate sit dare. iniuria verò affi-<sup>* ἐνατόμ-
βοια ἐν νεα-
κόλω.</sup> ci, minimè in ipso est: sed esse aliquem oportet qui iniuria afficiat. Atq; iniuria affici quidem non esse spontaneum, manifestum est.

Particula [sed] ad [incontinens] annectenda est: vt hoc modo orationem cõponamus, sed ne incontinens quidem præter voluntatem agat, sed ex voluntate: quare neque iniuriã afficiatur. Verum quomodo incontinens quod nõ putat agendum esse, agit? nimirũ quia à voluptate vincitur. cum verò inquit agere ipsum quæ agit, non præter voluntatem: ostẽdere vult in eo situm esse non
p. iij. agere, &

Michaelis in Moraliū Arist.

agere, & ad actionem mouere membra instrumentaria, ipsumque esse in causa vt vincatur à voluptate. [Vel alio modo intelligendus locus hic est, vt cōiunctio [sed] suam sedem obtineat: dicatq; Aristoteles neque incontinentem iniuriā affici, sed agere quidem præter voluntatem, quippè cū sola ea velimus quæ bona sunt & honesta, incontinens verò ea quæ agit, mala & non agenda esse cognoscat: vt ex eo quòd præter voluntatem agit, iniuriā se ipsum afficere minimè possit. iniuriā enim afficitur quisque præter voluntatem ab eo qui ex voluntate afficit. si verò incontinens præter voluntatem agit, iniuriā afficere se ipsum nequit: si non afficit, proculdubio neque affici à seipso dicendus est. sit enim omnino qui iniuriā afficiat, necesse est, si quis est iniuria afficiendus.] Qui verò sua ipsius dat, vt Homerus irquit de Glaucō, neque is seipsum offendit, cum spōte agat. nam cum faciat Homerus Glaucum & Diomedem sese in prælio amicos agnoscere, ita demum collo-

quentes inducit:
 Arma immutemus, quò possint noscere cuncti
 Hospitio iunctos nos esse, ac stirpe parentum. & postea subiungit:
 Sic fati inter se accesserunt cominus, atque
 Desiliere ab equis, dextramque fidemque dedere.
 Tunc verò omnipotens Glaucō de pectore mentem

Iuppiter eripuit: Diomedē qui obtulit arma
 Aurea pro ferreis, centenaque pro septenis. neque Glaucus igitur seipsum iniuriā afficit, eo quòd spōte sua ipsius dedit. quòd autem sponte dederit, inde manifestum est, quòd in ipso erat nõ dare. sicut ergo Glaucus, ita incontinentes sponte sua ipsorum profundunt, quòd si sponte dant, datioque ipsa est damnosa, sponte etiam læduntur. at iniuriā affici non est sponte lædi, sed inuitū: huius enim principium est non in eo qui afficitur iniuriā, sed in eo qui afficit. minimè igitur affici iniuriā incontinentem à seipso perspicuum est.

Duo præterea ex iis quæ proposuimus, supersunt dicenda: vtrum is qui plus præter dignitatem distribuit, iniuriam afferat, an is qui id habet: fieri ne item possit, vt seipsum quispiam iniuriā afficiat. nã si fieri potest id, quòd prius dictum est: & qui distribuit iniuriā afficit, non qui habet plus: si quis alteri quàm sibi plus distribuit sponte & sciens, is se ipse iniuriā afficit: id quòd facere modesti homines consueuerūt* modestus enim eiusmodi est, vt imminui sua non difficulter patitur. An neque hoc simplex est: ex alio enim bono, si ita incidit, plus vsurpauit: vt ex gloria, aut eo quòd absolute honestum est. sed soluitur etiam ex iniuria afficiendi definitione. nihil enim præter suam patitur voluntatem, vt propterea affici iniuria minimè possit, sed lædatur tantum: si modo pati ipsum quippiam dicendum est. Perspicuum quoque est, eum qui distribuit, etiam iniuria afficere, non eum semper qui plus habet. non enim cui iniustum inest, is iniuriam facit, sed cui inest id vt sponte hoc faciat: id autem est, vnde principium actionis proficiscitur: quòd sanè in distribuyente, non in accipiente consistit.

De duabus his dubitationibus quas proponit, nullam superius mentionem fecit, licet quantū ex verbis conicitur, antea de ipsis dixisse videatur. inquit autem in hunc modum: cum de iustitia differere proposuerimus, eiusque iam dissertationem absoluerimus: reliquū est, vt de duobus quibusdam dicamus. sunt autem hæc duo quæ in dubitationem venire possunt, ac quadā distinctione indigent: vnum, vter iniuriam facere dicendus sit, qui plus distribuit præter dignitatem, an qui accipit plus, atque habet quàm sibi conueniat: alterum est, an seipsum afficere iniuriā quispiam possit: quæ sanè secunda dubitatio à priore dependet, vt etiam ipse inquit. vnde huius quanquam paulo superius de ea dixerat, nunc etiam rursus mentionem facit. Quòd verò ex priore dubitatione in dubium venit, eiusmodi est: si fieri potest, vt iniuste agat non qui plus habet atque accipit præter dignitatem, sed qui distribuit: efficietur, vt iniuriā seipsum aliquis afficiat. nam si quis & sibi & alteri quippiam distribuēs iniquè id faciat, & illi amplius det, sibi autem minus relinquat, id quòd maximè modesti facere consueuerunt: is iniuriā afficere seipsum videtur. si enim qui inæqualiter distribuit iniuriā infert, iniuria autē ei infertur, qui minus ab inæqualiter partiēte accipit: ipse verò hic est qui & inæqualiter partitur, & minus accipit: ipse proculdubio à seipso iniuriā affici dicendus

*ὁ δὲ ἄριστος
 κῆρ ἐλατ-
 τωλκός ἐστὶν

dus est: quod fieri minimè posse videbatur. Sed soluitur dubitatio primùm quòd modestus in hu-
 iusmodi distributione non sibi minus attribuit: sed minus quidè ex eo quod distribuit, sibi sumit:
 ob id tamen maius quoddam aliud bonum acquirit, gloriã scilicet, aut id quod absolute ac pro-
 priè bonum est vt hoc modo nò minus accipere, aut imminui existimandus sit. deinde alia solu-
 tio præterea adhiberi potest, vt inquit, quòd licet imminueretur & læderetur à se ipso, id non in-
 uitus, præterque voluntatem patitur, in quo iniuriæ affectio consistit: si autem iniuriã non affici-
 tur huiusmodi inæquali distributione, ne afficit quidem: quippè cum qui iniuria afficit, is quem-
 piam iniuria afficiat: at qui ita distribuit, neque eum cui plus tribuit, neque se cui minus sumpsit,
 sicut demonstratum est, iniuria afficit. Atque hæc sunt quæ inquit, quod verò ait [si fieri potest id,
 10 quod prius dictum est] & c. id ita est intelligendum: si fieri potest, vt qui iniquè distribuit, iniuria
 afficiat, non autem is qui plus accipit, poterit quispiam sibi ipsi iniuriã inferre. Posteaquàm verò
 soluit id quod videbatur occurrere, iniuste agere eum asserens qui distribuit iniuste, perspicuum
 inquit, est eum qui inæqualiter distribuit & præter dignitatem, esse iniuria afficientem, non eum
 semper qui plus habet. Cum autem adiungit [non semper] ostendit eum qui plus habet, posse in-
 terdum iniuria afficere & esse iniustum, interdum nò esse: id quod etiam declarabit. nam cum ille
 qui plus præter dignitatem habet, ipse ille est qui inæqualem distributionem fecit, sibiq; plus in-
 dignè assumpsit: tunc is & plus habet præter dignitatem & iniustus est. quare nò semper qui plus
 habet, non est iniustus, sed aliquando: quando videlicet alter fuerit qui præter dignitatem distri-
 buerit, alter qui habeat. ac propterea fit, vt iniustus semper plus habeat: qui autem plus habet, non
 20 semper sit iniustus. non enim cui inest iniustum, is continuo iniuriã afficit: sed oportet, vt præter
 iniustum illud etiam adsit, vt sponte fecerit, & sicut sæpe dixit, cum electione. sponte autè is facit,
 in quo inest principium actionis: quod quidem principium est in eo qui distribuit, nò qui accipit.

Adde quòd cum facere multis modis dicatur: & quodam modo inani-
 mata interficiant, & manus, & seruus, cum mandauerit aliquis: hæc sanè nò
 iniuste faciunt, sed iniusta tamen committunt.

Quoniam, inquit, facere multipliciter dicitur, & non omnis qui iniustum quid facit, iniuriam
 facere absolute dicitur: ille etiam qui distribuit inæqualiter, si spontè id fecerit, iniuria afficiet ab-
 solute, iniustusque erit: si non sponte, per accidens erit iniustus. nam ita quoque inanimata dicun-
 30 tur occidere, & iniuste agere, & manus: & seruus iussus quispiam agere per accidens, non absolute
 facit: quia scilicet non ex electione agit. Sicut igitur facere multis modis dicimur, & spòte & cum
 electione, & inuiti & sine electione: sic quoque plus habere per accidens possumus, cum non ex
 electione nec sponte id habemus: absolute vero & propriè iniuria afficit is, qui sponte inuitum a-
 liquem, præterque eius electionem lædit. Vnde propriè etiam iniuriã ille afficietur, qui præter vo-
 luntatem & inuitus læditur à volente, minusque & inæquale accipit: qui autem inuitus volentem
 lædit, is per accidens facit iniuriam: simili modo qui volens ab inuito læditur, iniuria per acci-
 dens afficitur.

Accedit quòd si ignorans iudicauit quispiam, non iniuste agit, quantum
 40 ad legitimum ius attinet, neque iniustum iudicium est: sed quodam modo
 tamen iniustum, aliud enim legitimum, aliud primum ius est. at si sciens iu-
 dicauit iniuste, plus sibi vsurpat & ipse vel gratiæ vel vindictæ: perinde qui-
 dem ac si quis iniuste facti quoque ipse partem acceperit: & ille etiam qui
 ob hæc iniuste iudicauit, plus habet. Etenim i illis qui agrum adiudicauit,
 is non agrum, sed argentum accepit.

Cum dixerit ex eo quòd facere multis modis dicitur, sequi, vt qui patitur, ita afficiatur, sicut ille
 qui facit, fecerit: hic quoque idem confirmat, nam quia fieri potest, vt idem partim iuste faciat, par-
 tim iniuste: & qui patitur item, in aliquo iuste patiatur, in aliquo iniuste: hoc volens ostendere, ius
 50 ipsum diuidit in id quod lege constat, & quod natura: inquitque tum qui inæqualem distributio-
 nem fecit, vel naturale ius, vel legitimum, vel vtrumque ignorantem id fecisse. si vtrumque igno-
 rans iudicauit, atque inæquali vsus est distributione, non iniuste agit: quippè cum sponte id mini-
 mè fecerit. neque si ex legitimo iure iudicans ignorato naturali inæquale quippiam distribuerit,
 iniuste agit: secundum leges enim iudicauit. at eos qui secundum leges iudicant, minimè vitupe-
 ramus. simili modo quoque qui licet legem ignorarit, modo naturale ius cognouerit, secundumq;
 ipsum iudicarit: iniuste agere minimè censendus est: quippè cum neque illi qui secundum natura-
 le ius iudicant, reprehensiones aliquas merito subire videantur. Sed si vtrumque sciens & legiti-
 mum

Michaelis in Moraliū Arist.

mum ius & naturale, affectu tamen aliquo aut muneribus inductus inæqualia distribuit: sponte iniuriam facit, iniustusque est: & qui minus hoc modo accipit non per accidens, sed per se & proprie iniuriā afficitur. si item naturale ius cognouerit, & ignorarit legitimum, ex affectu tamen aliquo inæqualia iniuste distribuere, proprie iniuste agit. iniuste etiam proprie agit, si ignorato naturali & cognito legitimo ob inimicitiam & odium, aut muneribus corruptus non ita iudicauit, sicut lex præscribit: quique iniquum hisce de causis acceptum habet, iniuria proprie affici existimandus est. Vtro igitur iure ignorato iniuste iudicari quispiam, iudiciū ipsum iniustum minimè propter eam est, quia secundum aliquam legem siue naturalem, siue scriptam existit: est tamen quodammodo iniustum, quia non idem est naturale ius & legitimum. vel enim secundum naturale est iniustum: secundum legitimum, iustum. si secundum id videlicet factum fuerit: vel è contrario si ad naturale ius spectemus, est iustum, quod per se effectum est: si ad legitimum, iniustum: & propter eam & qui etiā ita iudicauit, per accidens afficit iniuriā: & qui inæqualia accepit, iniuriā per accidens afficitur. Non est, inquit, idem legitimum ius & primum: primum appellans id quod naturam constat: quando ille qui iudicauit, sicut dictum est, non iniuste agit, neque iniustus absolute est. qui tamen vel utrunque vel alterum cognorit, & inique iudicauerit: plus sibi videtur usurpare, cum ab eo cui plus attribuit, vel aurum, vel omnino gratiam quadam accipiat: ab eo item, cui minus dedit, dum tanquam inimicum vlciscendi ac vindicandi causa id facit, quodam modo aliquid accipit, plusque inde etiam usurpat: iniuste enim facti quodammodo partem quandam accepit. sicut enim in pecuniarum acceptione, qui agrum diuisit ei qui pecunias dederit, iniuste facti quodam modo est particeps: quia licet agrum non accipiat, pecunias tamen accipit: sic qui ob inimicitias & vlciscendi causa supplicium de aliquo sumit, minusque distribuit, agrum non accepit, sed pecuniam: habetque modo quodam iniuste facti partem. Quid autem, id est libidinis, voluntatisque expletionem. vlcisci enim volens, vltionem est exequutus. Cum autem his demonstrarit iniustum eum esse qui non ignorans sed sponte inæqualiter distribuit, aut iudicauit: simul etiam ostendit eum iniuste minimè agere aliquando, cui amplius distribuitur, nam qui plus habet, tunc iniuste agit, cum ob pecuniarum largitionem accipit. cum autem ex iudicantis ignoratione plus habet, non iniuste agit. Cum inquit autem, & ille etiā qui ob hæc iniuste iudicauit, plus habet [plus habet] ea significatione hæc est intelligendum, ut pro eo quod est plus usurpare, accipiat, plusque sibi iniuste præterquam deceat, arrogare.

Homines autem in sua potestate situm existimant, ut iniuria afficiant. propter eam etiam ius ipsum putant facile esse: quod tamen non est. rem habere enim cum vxore vicini, & percutere proximum, & manu porrigere pecuniam & facile est, & in ipsis: sed ita tamen se habentes hæc facere, neque facile, neque in ipsis est.

Iustitiam & iniustitiam sponte fieri, in nobisque esse, cuiusmodi omnia sunt, quæ fiunt ex electione, superius ubique demonstratum est: nunc verò videtur dicere, ut iusti vel iniusti simus, in nostra minimè esse potestate: quod absurdum est: cum maximè omnium & virtutes & vitia in nobis esse sine ullo dubio pateat. Sed videtur quidem hoc dicere, non hoc tamen est, quod demonstrat ac probat. illud enim ostendit his verbis, nos non simul ac voluerimus iustos esse aut iniustos. id quod declarat etiā cum subiungit [PROPTER EAM etiam ius ipsum putant facile esse]. sicut enim tyrannum interficere in nostra est potestate, non tamen quando volumus, id facere possumus: ita in virtutibus & vitiis, in nobis quidem est situm, ut iusti vel iniusti simus: non tamen fieri potest, ut quando voluerimus, tunc continuo simus: quippe cum ad virtutum vel vitiorum quemadmodum etiam scientiarum acquisitionem, & assuetudine & exercitatione & disciplinam indigeamus: ut non simul ac voluerimus, vel iusti vel iniusti esse valeamus. Nam quemadmodum vel medicinam vel geometriam discere in nobis est, non tamen cum volumus, vel acquirimus atque habemus ipsas has scientias, vel iam acquisitas amittimus: sic in virtutibus & vitiis fieri manifestum est. tempore enim & exercitatione & disciplinam opus est ad habitus comparandos. Quippiam igitur iniusti vel iusti facere, verbi causa adulterium committere, aut verberare, in nobis est ac facile: sed ita tamen nos habentes hæc facere, neque facile, neque in nobis est: id est ita affectos, ut ex habitu vel iustitiæ vel iniustitiæ operemur, non est facile: sed ut dictum est, & tempore & disciplinam & assuetudine non parua est opus. Nam incidere, & adurere, purgansque medicamentum exhibere facile est, in nostraque potestate collocatum, cum voluerimus: ex habitu tamen id facere non admodum facile est. tunc enim ex habitu fit, cum tenemus quando, aut cui, aut quatenus vnumquodque horum faciendum fit: id quod & rationem & experientiam non mediocrem requirit: quam statim ubi voluerimus, habere nullo modo possumus.

Simili

Simili modo quoque cognoscere iusta & iniusta nullam sapientiam esse existimant: propterea quod difficile minimè est ea intelligere, de quibus leges præscribunt. Verùm iusta non hæc sunt nisi per accidens: sed ea sunt iusta, quæ quodam modo aguntur, & quodam modo distribuuntur. Id autem difficilius est quàm salubria cognoscere: nam illic mel, vinum, veratrū, adustionem item & incisionem noscere facilius est: quo modo autem ad
 10 sanitatē afferendam, cui, & quando adhibenda hæc sint, tam est sanè difficile cognoscere, quàm medicum esse.

Ius ipsum facile esse inquit homines, propterea quæ & agere iusta est in promptu, & cognoscere id quod iustum est, nō est difficile, nam leges de iustis & iniustis præscribunt: at scire ea quæ à legibus dicuntur, nullum negocium est. Quare fit ut cognoscere & iusta & iniusta nulla sit difficultas. Sed ad hæc Aristoteles occurrit, iusta inquit, non in eo esse iusta, quod audita percipiatur, sciaturque, depositum non esse retinendum, non esse furandum: nam iustum & iniustum aliud per sese esse, aliud ex accidenti. Ex accidenti illud est, quod vel ex auditu tantum cognoscitur, vel
 20 fraudulenter ac dolosè agitur: cuiusmodi est, cum quis depositum reddit, sed dolosè, scilicet ut plus postea accipiat, & non reddat. iustum enim est, sed ex accidenti, quatenus tantummodo id factum fuit, quod lex ipsa præscribebat. per se autem iustum illud est, quod ex iustitiæ habitu agitur. & qui ex habitu agit, propriè ius ac iustum ipsum cognoscit. sed si propria iusti cognitio in agendo ex habitu consistit, acquirere autem habitus difficile est: consequetur, ut cognoscere etiam iusta difficile sit. Immo eò maius negocium, inquit, ac difficilius est iusta ipsa cognoscere, quàm salubria, quò esse iustum, quàm medicum difficilius est. nam illic, id est, in salubribus, quæ ad medicū spectant, cognoscere ea quibus medicus utitur, difficile minimè est, vinum, panem, veratrum, adustionem, sectionem. hoc modo enim cognoscere salubria per accidens est: nam propria horum cognitio ex vñ ipso existit, qui ex medicinæ habitu fit. id autem est scire quando, quo modo, & quatenus adhibere singula oporteat: quod sanè facile non est, quippè cum neque sit facile medicinæ habitum acquirere. tanta igitur est difficultas in medicarum rerum vñ percipiendo, quantum
 30 est in eo laboris ac negocij, ut medicus quispiam euadat.

Ob id autem ipsum etiam iusti hominis esse existimant, nihilo minus iniuste agere: quoniam nihilo minus iustus, immo etiam magis facere vñ quodq; ex his potest. nam & rem habere cum muliere, & percutere: & vir fortis scutū abicere, & in fugam versus in vtram partem velit, currere potest. Sed ignauè agere, & iniuste non est hæc facere, nisi per accidens. nam
 40 hæc facere est, cum aliquis ita se habens agit. Quemadmodum etiam mæderi, & sanare non est incidere, aut non incidere: vel medicamēta adhibere, aut non adhibere: sed quodam modo vtraque hæc facere.

Ob hanc causam, inquit, homines facile esse cognoscere & iusta & iniusta existimant: eò quod putant in vñ cuiusque potestate esse, ut quando vult, iustus sit vel iniustus. ob eandem causam iusti quoque hominis iniusta agere nihilo minus, immo etiam magis quàm iniusti esse opinantur: eò quod magis iustus vir possit iniusta agere, quàm iniustus, & absolute quàm quiuis alius è vulgo: quippè cum & iustus magis queat quàm quiuis alius, vel rem habere cum vxore alterius, vel percutere vicinum: & fortis quàm timidus scutum in bello abicere & fugere. magis enim hos posse hæc facere ob id existimant plerique, quia magis hæc cognoscunt, quàm alij: quippè cum eius sit qui vñ contrariū cognorit, cognoscere etiam alterum. Atque hæc dicunt, propterea quod cum
 50 qui iniustum quippiam egerit, continuo etiam esse iniustum opinatur. at iniustum quid agere facile est, similiter etiam iustum: iniustum igitur, & iustum quippiam esse facilius est, sed verum minimè est, cum qui vel iusti vel iniusti aliquid agit, continuo etiam esse vel iustum vel iniustum: aut cum qui scutum abiecerit, esse ignauum: nisi ita se habens ea agat: id est ex habitu vel virtutis vel vitij operetur. ignauus enim est, qui ob ignauiam & timiditatem scutum abiecit: iniustus qui ob vitium plus vsurpat. & demum qui ex habitu quippiam vel boni vel mali agit, est vel bonus vel malus. Quod si iniuste agere nihil aliud est quàm ex iniustitiæ habitu operari: non solum nō erit facile, ut iustus vir iniuste agat, sed etiam fieri nullo modo poterit: sicut enim in principio libri dixit

Michaelis in Moraliū Arist.

dixit Aristoteles, scientiæ contrariorum sunt, non autem habitus.

Iura autem inter eos sunt, qui bonorum simpliciter sunt participes: in quibus & excessum habent & defectum. quibusdam enim horum non est excessus, ut fortasse diis: quibusdam nulla pars utilis est, ut incurabilibus & malis, sed nocent omnia: at quibusdam quadam tenus: atque hoc propterea humanum est.

Dilucidior esset lectio, si ita diceret [ius aliud est distributiuum, aliud emendatiuum]. hæc verò utraq; inter eos consistunt, qui sunt participes bonorum simpliciter, in quibus felicitas consistit. Simpliciter verò bona ea sunt propriè, quæ suapte naturâ bona sunt: ut virtutes, virtutumq; operationes. secundo modo etiâ simpliciter bona appellantur, bona instrumentaria ac facultates, quæ secundum naturam affectus bona sunt. Quænam autem sint instrumentaria hæc bona ac facultates explicat, dum inquit [in quibus & excessum habent & defectum]. sunt enim diuitiæ, honores, ciuilis potestas, in quibus & excessus & defectus reperitur. nam in virtutibus quæ propriè sunt simpliciter bona, cum sint definitæ, & in mediocritate consistant, sicut demonstratum est, neque excessus neq; defectus esse vlllo pacto potest. in quibus verò est excessus & defectus, in iisdem licet & plus usurpare, & minus cõsequi. at in virtute nulla plus usurpatio contingit: quippe cum fieri omnino nequeat, ut virtutem alicuius per vim rapiamus, priuemusque habentem: id quod in pecuniis aliisq; huiusmodi possessionibus potest. nam quotidie videmus accidere, ut alter alterius vel agrum, vel vineam, vel eiusmodi quippiam violenter auferat: fortitudinem verò à forti viro, aut scientiam à sciente per vim eripere potest nemo. In iis igitur in quibus excessum & defectum habent homines, iura cõsistunt. cum enim horum bonorū possint, & plus & minus habere quàm deceat: in distribuendis his & adæquandis iura ipsa versantur. nam quibus nullum ex huiusmodi bonis adest, iis neque excessus horum, neque defectus esse vllus potest. si verò non est excessus & defectus, neque emendatiuum aut distributiuum ius vllum erit. Vnde diis apud quos neq; diuitiæ, neque gloria, neque honor, neque principatus, neque quicquam ex huiusmodi bonis reperitur: neque ius est vel distributiuum vel emendatiuum: sed neque illis ius est, qui licet bona hæc habeant, incurabiles tamen atque insanabiles ob luxum & intemperantiam, omniumque flagitiorū genus euaserunt: quippe cum emendatiuum ac distributiuū ius in boni alicuius aut utilis rei equa distributione secundum proportionem versetur: siquidem plus usurpantē ei adæquat, qui defraudatur. Quibus enim hominibus bonum ipsum nullam utilitatem nullumque commodum affert, iis ius non est: at insanabilibus nullum ex huiusmodi bonis est utile. quibusdam verò aliquatenus sunt utilia hæc bona, iis scilicet qui medijs sunt, & non prorsus deprauati, & secundum leges & instituta nō prauè admodum degunt. Ac sensus quidem talis est. quod verò inquit [ut fortasse diis] ob Platonem dictum videtur, qui Dei esse etiam virtutem assererat: ut si virtutem habeat Deus, ius quoque habeat necesse sit: si ius, etiam pecunias. Quocirca Aristoteles Platonis hanc opinionem nō admittebat. alibi enim, inquit: si virtus moderatrix affectuum est, & est in diis: esse etiam affectus in diis necesse erit.

De æquitate, æquo, & bono.

Cap. X.

40

SEquitur, ut de æquitate & æquo & bono, quo modo scilicet illa ad iustitiam, hoc ad ius respiciat, disseramus. neque enim si quis rectè consideret, ut idem absolutè spectare, neq; ut diuersum prorsus genere videtur. & interdum æquum & bonum, hominemque ipsum eiusmodi laudamus, ita ut ad alia quoq; transferre hoc nomen laudando consueuerimus, æquum hominē probum appellantes: interdum, dum rationem sequimur, absurdum videtur æquū & bonū, si præter ius quiddam est, esse laudabile. vel enim ius non est honestū: vel æquum & bonum nō est ius, si diuersum quid est: vel si vtrunq; est honestū, idem vtraque sunt. Ac dubitatio quidē circa æquum & bonum ferè ex his cõtingit, in qua omnia quodam modo rectè sese habent, nihilque est quod sibi aduersetur ac repugnet. nam cum æquum & bonū iuris cuiusdam æquum sit, melius ius quoddam est: neq; tamen

tamen quasi diuersum aliquod genus est iure ipso melius. Ius igitur & æquum & bonum idem est. cum enim vtraq; honesta sint, æquum & bonū honestius, meliusq; est. Dubitatio autem hæc oritur, quia æquum & bonū ius est non secundum legem, sed legitimi iuris correctio.

Quoniam æquitas quæ ἐπιεικία dicitur, æquumque & bonum circa ius emendatiuum, sicut cognoscemus, versatur: merito vbi explicauit quid sit huiusmodi ius, de æquitate differere aggreditur: inquitque æquum & bonum, neque absolute idem esse cum iure, neque diuersum ab eo. est enim quodam iure melius, id est, legitimo: quemadmodum etiam est ius naturale. Ostendens verò æquum & bonum non esse idem quod ius, subiungit: interdum, inquit, æquum & bonum, hominemque ipsum eiusmodi, id est, æquitate præditum laudamus, cum dicentes meliorem esse iusto: quod cum facimus, diuersum proculdubio æquum & bonum à iusto esse existimamus. Verum etiam cum ad alia vt fortitudinem & temperantiam vel artem aliquam transferimus hoc nomen, dicimusque verbi gratiã, aut temperantem forti esse æquorem, vel fortem è cõtrario temperante, aut ædificatorem agricola, vel agricolam ædificatore: tunc perspicuum est nos hoc nomine æqui & boni non pro iusto, sed pro bono ac præstante vti: vt diuersum hoc modo æquum & bonum à iusto esse videatur. Prætereã, inquit, dum rationem sequimur, absurdum videri, si æquum & bonū à iure diuersum cum sit, esse laudabile dicatur. nam si diuersum à iure est, & est laudabile: ius ipsum neque bonum erit, neque laudabile. at si ius laudabile est: æquum & bonum minimè erit. Cum ita dubitarit, nihil contrarij in se habere orationes has, sed veras esse vtraque asserit, tam quæ diuersum esse à iure æquum & bonum, quàm quæ non diuersum esse ait. & simili modo ita eam, quæ æquum & bonum iure ipso esse melius, vt eam, quæ nõ esse melius astruit. Est enim quodam iure melius æquum & bonum, licet non omni. neque vt diuersum quid genere, est melius: sed cum & ipsum ius sit, quodam iure melius est. & cum vtraque honesta sint, melius est æquum & bonum, nõ omni tamen iure, sicut dictum est: nam etiam ipsum ius est. si enim æquum & bonum ius cum sit, omni iure esset melius: efficeretur, vt se ipso quoque esset melius. at id quod melius est, peiore aliquo est melius: quare seipso esset æquum & bonum & peius & melius: quod absurdum est.

30 Quocirca dicendum est æquum & bonum melius esse eo iure quod pacto & legibus constat: cuius scilicet emendatio ac correctio est, vt subiungit. Cum enim vtraque honesta sint, id est, & ius quod pacto & lege constat, & æquum & bonum: æquum & bonum melius est. quippe cum ius sit non secundum legem, sed legitimi iuris correctio.

Cuius rei causa est, quòd lex in vniuersum omnis statuitur: nec fieri potest, vt rectè de quibusdã in vniuersum definiatur. in quibus enim necesse est, vt in vniuersum dicatur, rectè autem id non potest: lex id sumit quod vt plurimū fit, non ignorãs sanè quod peccatur. & nihilo minus tamè rectè se se habet: quippe cum peccatum in lege minimè sit, neq; in legillatore, sed in rei ipsius natura cõsistat. statim enim rerum agendarū materia eiusmodi est. Quando igitur lex in vniuersum dixerit, & præter vniuersale postea quippiã contigerit: tunc rectè se habet, si qua legillator omisit, absoluteq; ac simpliciter loquendo peccauit, corrigatur defectus: id quod legillator etiam ipse si adesset, dixisset: & si sciisset, ita præscribentem legem instituisset. iccirco ius quidem est & melius quodam iure, non eo tamen quod absolute est & simpliciter, sed eo quod absolute loquendo peccat. estque ea æqui & boni natura, vt legis qua parte deficit, ob vniuersale, emendatio sit. id enim est in causa, vt etiã non omnia secundum legem sint, propterea quòd vt de quibusdam lex sanciat, fieri nullo modo potest. quapropter decreto opus est: indefiniti enim indefinita etiam esse regula debet. sicut ædificationis

40
50

Lesbiæ plumbea norma, quæ ad lapidis figutam transmutatur, neque immobilis manet: sic decretum ad res ipsas accommodatur.

Cum dixerit æquū & bonum legitimi iuris esse emendationē, emendat enim quod in eo peccatur:

Michaelis in Moraliū Arist.

catur: necessarium esse ostendit, legem quę ex pacto constat, peccare ob rerum indeterminationē, quę aliās aliter euenire consueuerunt. nam lex in vniuersum sancit, eum qui depositum non reddiderit, infamem esse atque ignominiosum: peregrinum item si murum ascenderit, à ciuibus esse interficiendum: nec non eum qui rem cum aliena vxore habuerit, castigari debere. Atque vnumquodq; horum, id est, infamia, interfectio, & castigatio, iustum est plerunque: sed incidit tamen, vt interdum iustum minimè sit, sed peccatum. Quo modo enim errans non est ac peccans ius illud, quod puniri iubet eum qui tyranni vxorem violauit, atq; ita interfecto tyrāno patriam in libertatem asseruit? Quo modo item peccatum non est existimandum vel maximum, peregrinum eo nomine velle interficere, quòd ingruentibus hostibus in murum ascendens * fortiter se gesserit, atq; urbem defenderit? Cum igitur lex in vniuersum abstinendum esse ab aliena vxore præscribat, 10 ac propterea ad supplicium trahatur ille etiam qui tyrannum eo modo interfecerat: æquus & bonus hac in parte defectum legis corrigit. si enim id nouisset legislator euenturum esse, legi proculdubio addidisset: lexq; in hunc modum fuisset scripta: A quacunq; aliena vxore abstinento, præterquam tyranni, si ex tali concubitu ciuitatis libertas procuratur. & item: Peregrinus vnusquisq; qui in bello murum ascenderit, occidatur, nisi is qui defendendæ vrbis causa id fecerit, fortiterq; se gesserit. Vbi ergo fieri non potest, vt de omnibus rectè leges instituantur: de iis quę vt plurimū eueniunt, institui consuevere. Vt plurimum autem malum est, adulterium cōmittere, & peregrinū in murum ascendere, & depositum non reddere, atq; huiusmodi cætera: non tamen semper, vt dictum est. Atq; hinc perspicuū est, æquum & bonum esse ius. iustum quippè est ne moriatur is, qui vel fortiter se gessit, vel tyrannum sustulit. immò melius etiam iure ipso legitimo est, non tamen 20 omni iure simpliciter. Appellat autem ius simpliciter atq; absolute, quod secundum naturam est. nā vbi, inquit [absoluteq; ac simpliciter loquendo peccauit] simpliciter pro [vniuersaliter] sumitur: hinc verò pro naturaliter ac secundum naturam. Cum autem naturam hanc esse æqui & boni ait, naturam pro substantia, atq; essentia ponit. Est igitur æqui & boni, quod in neutro genere est intelligendum, vnde æquus & bonus vir postea denominatur, ea essentia, vt eius quod deficit in lege, correctio sit, atque emendatio. id quod, si affuisset legislator, legi adiunxisset. Quòd errent ac peccens leges, id in causa est, quòd nō omnia secundum legem sunt, tum quod res ipsæ sunt indeterminate, atque alio modo aliās sese habent: tum quòd non de omnibus leges institui ac sanciri queunt. nam de iis quę alio modo aliās sese habent, & pro occasionibus immutantur, leges nullæ cōduntur, sed decreta fieri consueuerunt: verbi causa, quibuscumq; societas ac cōfœderatio faciēda 30 sit: quando & quò transmigrandum: quando exportanda, & quādo m. imè, ea quę in regione nostra nascuntur: occasiones enim & vsus singula huiusmodi nobis declarant. quę cum sint indeterminata, nulla lege ac regula in vniuersum comprehendendi possunt: quippè cum id quod rem alio modo aliās sese habentem præscribit ac terminat, indeterminatum etiam ipsum esse proq; rei natura quam definit, immutari necesse sit. Quòd verò indefinitarum rerum regulæ etiam ipsæ sint indefinitæ, immutenturq; vnā cum rebus: plumbeam normam lesbię ædificationis in argumentū adduxit. non enim ex leuibus, æqualiterq; coaptatis lapidibus ædificatio quę vocatur lesbia, extruebatur: sed in more erat apud Lesbios, * eminentias & concauitates habentes lapides ad ædificia extruenda adhibere: vt norma eis opus esset plumbea, quę pro inæqualitate inflecti, atq; ita dirigere inæqualium lapidum structuram posset. Sicut igitur norma hæc plumbea ad figurā ædificationis immutabatur: ita decreta pro rerum vsu immutari consueuerunt. 40

Quidnam igitur sit æquum & bonum, & quid ius, & quo iure melius id sit, perspicuum iam est. Ex quo etiam patet quisnam æquus & bonus vir sit: qui enim talia eligit, atque agit, neque est exactus iuris exequutor in peiorem partem, sed imminuit potius, etiam si legem ad id adiutricem habeat: is æquus & bonus est: habitusque ipse æquitas, quę quidem iustitia quædam, nec diuersus ab ea habitus est.

Vbi declarauit quid sit æquitas & bonitas: quis sit æquus & bonus etiā ostendit. qui quis sit, ex æquitatis ipsius definitione perspicuū esse, inquit. est enim correctio iuris æquitas, præstantiorq; est legitimo iure, quod ex eo peccare cōsuevit, q̄ vniuersaliter, non q̄ malè fuerit institutum: hoc enim est melior æquitas, nō omni simpliciter iure, & naturali. erit igitur etiā æquus & bonus qui talium erit electiuus & actiuus, neq; * exactus iuris exequutor in peiorem partem: hoc est, qui nō omnia quę in legibus sunt scripta, seruare studebit in peiorē partē interpretans. non enim acerbè punire vult mala perpetrata, neq; in scripto persistit, sed sententiā magis legislatoris sectandā censet: etiā si lex, id est, scriptū ipsi ad hoc, id est, ad acerbè puniendum auxiliari, ac fauere videatur. 50

De iniuria

* ἀρετὴ δὲ γεν-
τα.

* ἐξ ὅλων καὶ
ἐισοχῶν.

* ἀκριβοδύ-
καιος.

Librum quintum.

120

De iniuria.

Cap. XI.

EX his quæ diximus, manifestum etiam fit, an fieri possit, ut quis iniuriã se ipsum afficiat, necne. Nonnulla enim sunt iura quæ ad vniuersam virtutem spectantia à legibus sunt instituta: exempli causa, lex non iubet se ipsum quempiam occidere: quæ autem non iubet, vetat. Præterea cum quis præter legem lædit non referens læsionem, sponte iniuriam facit. qui autem sponte facit, is sciens & quæ, & quo modo, facit. at qui ob iram se ipsum iugulat, sponte præter rectam legem id agit, quod lex non permittit. iniuriam igitur facit: sed cui? ciuitati nimirum, non sibi: quippe cum sponte patiatur: nemo verò sponte iniuria afficiatur. Vnde etiã ipsum ciuitas mulctat: eique qui se ipsum necauit, quasi ciuitatem iniuria affecerit, ignominia quædam irrogatur.

Cum superius de intemperante quæsiuerit, an iniuriã afficere seipsum possit, idque fieri non posse ostenderit, eò quòd ab amica sponte bonis suis spoliatur: nunc in vniuersum quærit, an sibi ipsi quispiam inferre iniuriam queat. & quia sicut iustitia est duplex, altera legitima, quæ omnes virtutes complectitur: altera particularis: ita iniustitia & iniuria vniuersalis altera, altera est particularis: vtraiusque harum mentionem facit, ostenditque neque vniuersali, neque particulari se ipsum afficere iniuria quempiam posse. Ac primum de vniuersali agit: argumentumque in contrarium sumit: conaturque concludere fieri posse, ut quis seipsum lædat præter vniuersalem iustitiam, præterque omne id quod in vnaquaque virtute consideratur: in hunc modum inquit, non iubet lex ut quispiam sibi ipsi mortem consciscat. qui igitur id facit, præter legem facit. at qui præter legem facit, iniuriam facit: qui ergo se ipsum occidit, iniuriam facit. sed qui iniuriam facit, alicui eam facit: efficitur igitur ut qui se ipsum occiderit, & propterea iniuriam fecerit, iniuriam alicui fecerit. sed cui fecit iniuriã? sibi ipsi proculdubio. fieri igitur potest, ut se ipsum quispiam iniuria afficiat. nam etiã non inuitus legem violauit, sed sponte: neque sponte solummodo, sed probe sciens quoque quem offenderet, & quo modo: neque læsionem referens. læsionem autem referre is dicitur, qui vlcisci eum conatur, à quo fuerit vel contumeliã, vel damno aliquo prius lacessitus. Verum hanc rationis conclusionem statim refellit, cum subiungit: [s e d cui? ciuitati nimirum] cum inquit, qui se ipsum interfecit, iniuriam quidem facere, sed non sibi, quippe cum sponte se ipsum interfecerit. at neminem sponte iniuria affici satis superius demonstratum est. quare se ipsum non afficit iniuriã, qui se occidit, sed ciuitatem proculdubio: eò quòd vel duce, vel milite, vel artifice, vel aliquo huiusmodi ministro ipsam priuat. necesse enim est, ut qui se interfecit vel princeps, vel miles, vel artifex, vel aliqua alia ciuitatis pars fuerit. quare cum ciuitatem eue priuet, eam iniuriã afficit. Vnde etiam ciuitas, utpote ab huiusmodi homine offensa eum mulctare consuevit. sed quæ animaduersio & mulcta in eum esse potest qui se necauit, & non amplius viuit? ea scilicet, ut sepultura ciuium indignus habeatur, aliquaque alia huiusmodi contumelia afficiatur, quæ mortuis inferri potest.

Adde quod neque eo modo potest quispiam se ipsum iniuriã afficere, quo iniustus ille est, qui solummodo iniuste agit, & non omnino est prauus: id quod diuersum ab illo est. est enim quodam modo iniustus ita prauus, ut ignauus: non ut totam in se habens prauitatem. Quare neque secundum hanc sibi facit iniuriam quispiam: simul enim idem auferri, ac detrahi eidem posset: quod omninò nequit. sed semper inter plures esse ius & iniuriam necesse est.

Posteaquam ostendit in communi & vniuersali iustitia non posse quempiam sibi ipsi iniuriam facere: ad alteram iustitiam transit, quæ vna est & peculiaris virtus, & ei oppositam iniustitiã, quæ pluris vsurpatio est: qua fit ut pluris vsurpator illegitimus minimè sit. Solummodo iniuste agere, inquit, pluris vsurpatorem: omnino verò prauum appellat eum, qui in vniuersali & tota iniustitia peccat. [i d quod diuersum ab illo est] id est, hoc quod ex pluris vsurpatione existit iniustum, diuersum ab eo est, quod est vniuersale, est enim is iniustus, id est, pluris vsurpator prauus eo modo, quo est ignauus & timidus. nam sicut timidus non vniuersa est præditus prauitate, sed quadã, quæ est timiditas & ignauia, fortitudini oppositum vitium: sic pluris vsurpator, non vniuersam: sed quandam

Michaelis in Moraliū Arist.

quandam habet prauitatem. quare neq; secundum hanc, particularem scilicet iniustitiā, iniuriam sibi facit quispiam. nam cum iniustus ut pluris vsurpator iniquus sit, quemadmodum demonstratum est, iniquus verò plus habeat: est enim id pluris vsurpatoris proprium, ut plus de bonis sibi vsurpet: si iniuria afficit se ipsum quispiam hoc iniustitiæ genere, sui ipsius esset vsurpator: & ut pluris vsurpator, plus haberet: ut vsurpatus, minus: & id quo priuatus est, utpote iniuriam passus, tanquam iniuriam inferens haberet: haberetque idem simul, & non haberet: quod fieri nullo pacto potest. Quare efficitur, ut neque se ipsum iniuriā afficere quispiam possit.

Nec non spontaneum, & ex electione, & prius. nam qui propterea quòd passus est, idem vicissim facit: iniuriam facere minimè videtur. ipse autem seipsum iisdem simul & afficit, & afficitur. Præterea fieri posset ut sponte quispiam iniuria afficeretur.

Si ille qui iniuria afficitur, inuitus patitur, ipse autem se ipsum quispiam non sponte lædit: iniuria se ipsum afficit nemo. quod verò, inquit [E T prius] idem est, quod superius dixit, quod in se lædendi principium habet, & prouocandi. qui enim prouocat, lædereque incipit, ille iniuria afficit: at * qui vlciscitur & vicissim facit, iniuriam facere non videtur: non enim incipit lædere, sed læsiones propulsat ac vindicat. si igitur nocuenti principium in eo esse debet, qui iniuria afficit, & non in eo qui afficitur, aliumque esse oportet, ac diuersum eum in quo principium læsionis fuerit, ab eo qui offenditur: fierique non potest, ut à se ipso diuersus sit quispiam: fieri etiam nullo modo poterit: ut quis se ipsum iniuriā afficiat. Præterea si, inquit, iniuriā se afficit quispiam, fieri posset, ut sponte quispiam iniuriā afficeretur: sed sponte iniuriā afficitur nemo. adde quòd si iniuriā afficeret se ipsum quisquam, eadem simul pateretur, quæ & faceret: simulque plus vsurparet, & vsurparetur: & econtrariò vsurparetur, & vsurparet: quod absurdum est.

Ad hæc verò sine particularibus iniuste factis iniuriā facit nemo. nemo enim vel cum sua vxore adulterium cõmittit, vel parietem suū perfodit, vel suas ipsius opes furatur. Ac demum quòd iniuria se ipsum quispiā afficiat, definitione ea soluitur, qua sponte iniuria affici vnūquemq; constitutum est.

Si iniuriam facere nihil aliud est, quàm circa particularia operari: in particularibus produlubio iniuriā consistet. particulare autem est adulterium, furtum, contumelia, & similia. at nullus est, qui suæ ipsius vxori adulterium afferat, aut ædium suarum parietem perfodiat, aut pallium suum furetur. Si igitur fieri non potest, ut ex particularibus iniuriis quampiā sibi ipsi quispiam inferat, neque seipsum quispiam iniuriā afficere vlllo modo poterit. Demum, inquit, quæstio hæc an possit seipsum aliquis iniuriā afficere, definitione iniuriæ patiendæ soluitur: nam si ille iniuriā afficitur, qui præter voluntatem suam læditur, & præter voluntatem suam affici iniuriā à se ipso potest nemo: nemo iniuriā affici à se ipso potest.

Perspicuum autem est utrūq; tam iniuria affici, quàm afficere, esse malum: alterum enim est minus, alterum amplius habere, quàm sit mediocre. Quemadmodum in medicina salubris, in exercitatoria bonæ habitudinis excessus est. peius tamè est iniuria afficere: quippe cum id cū vitio sit, & vituperabile: & cum vitio quidem vel perfecto, vel absolutè, vel propè. Non enim omne quod spontaneum est, est cum iniustitia. at iniuria affici sine vitio & iniustitia est: iniuria igitur affici per se minus malum est. Nihil tamen vetat, quin ex accidenti esse maius malum possit. sed ars tamen id nihil curat: quippe quæ, inquit, * lateris dolorem maiorem esse morbum quàm cespitationem, licet ex accidenti alterum interdum euenire queat: si contingat, ut ex cespitatione aliquis ceciderit, atque ita ab hostibus captus fuerit, atque interfectus.

* πλευρίτις νόσος μέγιστα πρὸς τὸ αἰσμαῖος, id est pleuritidē esse maiore morbi offensionē, quæ fit ad lapidē.

Utraque, inquit, mala sunt: iniuriā tamen afficere, quàm affici peius est. sed quo modo iniuriā affici est prauum? eò quòd scilicet ab æquo seu æquali, & medio excidit. nam si æquum est bonū, minus æquo, id quod est iniuriā affici, malum est: non eo tamen modo quo iniuriā facere: id enim longè peius est, quippè cum ex prauitate, & vitio proficiscatur: vitium verò damnandum sit, ac vituperandum.

Librum quintum.

121

tuperandum. Cum vtraque autem esse mala dicat, quo modo id sit, exemplis declarat. sicut enim salubre in medicina est bonum quod in mediocritate quorundam consistit, plus vero & minus quod à * mediocritate ipsa excidit, non est bonum: simili modo sicut bona habitudo corporis, in exercitatoria arte bonum est in mediocritate consistens, plus vero & minus non ita: sic id quod iustum est in medio & æquo positum, vitia sua habet per excessum & defectum. Peius tamen, inquit, est iniuriam afficere quam affici, propterea quod cum vitio est vel simpliciter, vel prope: appellans hic simpliciter vitium id, quod est cum electione, eo quod sponte fit: prope vero id quod sine electione efficitur, quod vero vitium prope hoc appellet, subiungendo declarat: cum inquit: [Non enim omne quod spontaneum est, est cum iniustitia] propterea quod scilicet neque omne spontaneum est cum electione: nam irati homines, ut dictum iam est, sponte quidem agunt, non tamen cum electione, quod enim sponte fit, voluntatis est atque assensionis. Cum autem iniuriam affici per se minus malum sit, per accidens tamen potest esse maius malum: ut si quis iniuria ab aliquo affectus, vlciscendi causa domum eius succendat: ac forte quadam ventus aliquis vehemens exoritur, ut eo tota urbs deflagret incendio. ita enim iniuriam affectum esse quam affectum longe peius euadet. Item si quis iniuriam affectus tanto dolore ob eam rem opprimatur, ut sibi ipsi mortem consciscat. sed licet, inquit, maius malum per accidens sit interdum iniuria affici, per se tamen peius est afficere. nam etiam contingere potest aliquando, ut cespitatio ac pedis offensio lateris dolore perniciosior sit. sed id tamen non curat medicus: sed asserit lateris dolorem maiorem morbum, quam cespitationem esse, naturam utriusque, considerans, non id quod accidere quandoque, consuevit. maius autem malum est cespitatio quam lateris dolor: si quis hostes fugiens ex offensione pedis decidat, atque ita capiatur, & interficiatur.

At vero per translationem & similitudinem est ius non sibi ad se ipsum, sed sibi cum quibusdam ex suis, quanquam non omne ius esse huiusmodi potest, sed herile tantum vel familiare. In his enim rationibus pars animæ nostræ rationis particeps ab ea quæ est expers, distat. ad quæ cum spectamus, esse iniustitia quædam ad se ipsum videtur, quoniam scilicet fieri potest ut in his aliquo modo præter suas appetitiones quispiam afficiatur. Sicut igitur principi & subdito, ita his quoque inter se esse ius quoddam videtur. Ac de iustitia quidem, cæterisque moralibus virtutibus in hunc modum definitum sit.

Cum Plato iustitiam in actione partium animæ inter se constituisset: Aristoteles quia semel de omni iustitia agere proposuerat, de hoc etiam iustitiæ genere mentionem facit. Ac primum inquit, per * translationem dici huiusmodi ius, id est non proprie: deinde non omne ius esse posse huiusmodi, ut ad suas ipsius partes referatur. non enim tale est civile, & quod proprie ius dicitur: id est quod inter eos versatur, qui ex æquo vicissim & regunt & reguntur: sed herile, quod non proprie inter iura connumeratur. nullum enim proprium ius est seruo ad dominum, sicut superius demonstratum est. Quam autem rationem habet seruus ad dominum, eandem ratione vacans animæ pars ad eam habet, quæ rationis est particeps: ea enim distantia est harum duarum partium inter se, ut altera dominetur, altera subdita sit. Hoc autem ius vel familiare, vel herile est, ut inquit: ad hæc siquidem spectantes, alicui cum quibusdam ex suis vel ius vel iniuriam esse dicimus: ius, quando quod naturam in ipso dominari debet, dominatur: quod debet subiacere, subiicitur, atque obedit: iniuriam vero, quando è contrario ratione vacans pars imperat, paret rationalis, & subdita est: perinde ac si seruus hero dominetur. In incontinente siquidem & intemperante dominatur irrationalis, rationalis vero obtemperat. In continente & temperante contra, ratio est quæ principatum obtinet: pars irrationalis vero subiecta est. Inter has partes igitur idem ius erit quod inter principem & subditum est. quod autem ius inter principem & subditum sit, sæpius iam dictum est: subdito inquam obedire, principi quærere ea quæ subditis utilitatem afferant & salutem.

50

Finis quinti libri.

Quod iustitiæ & iniustitiæ, & demum virtutis omnis & vitii medius quidam habitus sit, quem medium habitum appellamus.

Si iustitia & iniustitia dispositiones sunt, quemadmodum isti volunt, quæ διαθέσεις vocantur: sequentia ad dispositiones vero minime queunt amoueri: neque ex iniusto iustus, neque ex iusto iniustus fieri quispiam posset. at fiunt nonnulli & iusti & iniusti, qui prius non erant: ex aliqua alia igitur constitutione fiunt. Verum unumquodque quod fit, vel ex contrario fit, vel ex medio aliquo quod inter contraria positum est: iustus igitur, vel iniustus unusquisque vel ex con-

q.

trario

*συμμετρία

*μεταφορά

Michaelis in Moraliū Arist.

trario fiet, vel ex medio: nō fit autem ex contrario: ex medio igitur. eaq; cōstitutio ex qua & iusti, & iniusti homines efficiuntur, media inter iustitiam erit & iniustitiam. atque idem de omni vitio & virtute intelligendum erit. Si verò dicant vitia minimè esse dispositiones, neque eiusmodi, vt amoueri nequeant, sed nihil vetare, quo minus ex iniustitia in iustitiam, & demum è vitio in virtutem mutantur nōnulli: dicendum est: si in natura hominum esse vitium asserunt, omnesq; nasci malos, vitium secundum naturam hominibus esse concedendum erit: si verò alterum ex cōtrariis est secundum naturam, alterum proculdubio erit præter naturam: atque ita fiet, vt iustitia, & virtus demum omnis præter naturam nobis insit. quòd si hoc est absurdum: cōcedant scilicet necesse est, sicut iustus fit iniustus, ita iniustum quoque ex iusto effici: vt ex quo habitu in iniustitiam facta est mutatio, is medius habitus constituatur. At si insent & dicant pueros, dum capaces rationis nondum sunt, neque iustos esse neque iniustos: vt habitus hos rationalis hominis esse perspicuum fit. si verò hi sunt rationalis, nemini dubium esse, quin medius quoque eiusmodi sit: atque iccirco puerum irrationalem neque in virtute, neque in vitio, neque in media aliqua dispositione, sicut neque aliud quippiam ex ratione carentibus animalibus esse constitutum: dum verò ad rationem iam peruenit, statim malum euadere: si inquam ita dixerint, simili modo iniustitiam & vitium secundum naturam rationali homini esse fatebuntur. siquidem puer statim vbi in rationalem mutatur, in vitium etiam transit: idemque est rationalem effici & malum. præter naturam ergo rationali homini esse virtutem concedendum erit. Adde quòd si ex vitio omnino ad virtutem mutationes fieri volunt, illud saltem non negabunt, vitium vel mobile esse atque eiusmodi, vt facile amoueri queat, vel firmum & quod difficulter remoueatur: sed respondeant tandem, si mobile est, cur ex vitio in virtutem facilis minimè mutatio sit: si firmum & quod difficulter remoueatur, cur opus non sit prius quàm in virtutem mutatio fiat, difficultatem eam & firmitatem à vitio auferre? siquidem paulatim disciplina adhibita, & exercitatione in virtutem immutatur, nō repente, neq; antequam in facilitatem redactum vitium fuerit. At si vitij natura & essentia in eo consistit, vt sit firmum, ac difficile quod remoueatur: vbi est mobile ac facile iam effectum, non amplius est vitium: sed necdum tamen virtus est: quòd quidem in virtutem ex hoc ipso habitu mutatio fit. Esse igitur hunc medium quendam habitum inter vitium & virtutem cōcedendum est. Præterea pueri quoque etiam si nondum sint rationales, & propterea neque virtutem habeant, neq; vitium, simul ac rationales efficiuntur, & vel boni vel mali fiunt: in medio hoc habitu constituti sunt. non sunt enim ita irrationales vt bruta: quippe cum alterum sit irrationale quod capax rationis est: alterum quod rationem admittere nullo modo potest. Nihil igitur absurdi est, si medium hunc habitum eiusmodi irrationalis esse dixerimus. nam omnibus in vtrunque contrariorum mutatio est: & ita vnumquodque facultate vtrunque est extremorum, cum actu tamen neutrum sit. Est enim quædam etiam in puero constitutio quidamque habitus, ex quo in vitium & virtutem mutatio fit: qui in iis quæ propriè & verè irrationalia dicuntur, esse nullo pacto potest.

Quo modo si ex contrariis contraria efficiuntur, & ex iustitia iniustitia, & ex iniustitia iustitia non existat: & in cæteris virtutibus & vitis non eadem ratio sit.

Nam qui iustus euadit, vel ex iniustitia mutatur in iustitiam, qui cōtrarius iustitiæ habitus est: vel ex medio habitu, quem diximus. ea autem quæ è medio immutantur in alterum ex extremis, è medio tanquàm contrario immutantur: quod enim medium duorum est, vtrorumque extremorum quodam modo est particeps, licet neutrum eorū sincerè atq; integrè habeat. vt cū In alterū ipsorū immutatur, quasi è contrario altero mutatio illa efficiatur. Præterea si omne quod mutatur, dum mutatur, in eo minimè est, in quod mutatur: vel si omne quod in aliquem habitum immutatur, ex priuatione illius habitus immutatur: priuatio autem habitui illi, in quem mutatio fit, cōtraria est: iustitia quoq; & iniustitia ex contrariis efficerentur. ex priuationibus enim fiunt: iustum, quando iniusti: iniustum quòd in iniusti priuatione constitutum est. Si igitur materia ex qua generatio propriè fit, quæ est substantiarū, ex sese ipsa sine vlla forma posset subsistere: omnia quæ fiunt, propriè ex materia & priuatione gignerentur: materia inquam vt subiecta re, priuatione vt cōtrario, & non subiacente. sed quia fieri non potest, vt sine forma aliqua subsistat materia: ratione enim tantum à formis separatur, & cogitatione, eò qd contraria vicissim admittat: perspicuum est, cum in formam aliquam immutatur, eam in priuatione illius formæ esse constitutam, in quam immutatur: atq; ita cōtrariam quoq; formam habere ei in quā immutatur. in qua enim manere nō potest dum immutatur, ea cōtraria est. suntq; huiusmodi omnes cōtrariæ formæ, in quibus est atq; esse potest vnuquodq; quod in priuatione alicuius cōsistit. Principali igitur ratione generatio propriè ex priuatione fit: deinde verò ex contrariis etiam formis, in quibus cum sit materia antequam in contrariū immutetur, non potest non ex ipsis immutari in formam, in quam immutatur. Quando igitur habitus fuerint

Librum sextum.

122

fuerint mutabiles, & contrarietates inter sese: tam ex contrariis formis fit mutatio, quàm ex priuatione eius rei in quam mutatio facièda est. Quando autem ita firmi fuerint, vt difficulter amoueri atque auelli queant: mutationes in his ex priuationibus & ex medijs fiunt, à quibus quasi cõtrariis formis fieri mutatio consuevit. Atque ea quidem quæ in alteratione, auctione, minutione, & loci translatione fit mutatio, cum sit etiam ipsa quædam generatio, non tamen absolute & propriè: ex contrariis efficitur. nam quæ in substantia fit, nullo modo ex contrariis, sed ex cõtradiçtoria oppositione tantum fit: alioqui enim substantiæ aliquid esset contrarium.

Hominem causa uirtutum esse, & non econtrariò.

- 10 Si in iis quæ naturâ fiunt, aliquid est cuius causa res ipsæ gignuntur, & id cuius causa fiunt aliqua, finis eorum est: sequitur, vt in iis quæ naturâ fiunt, finis aliquis sit. finis autem illis quorû est finis, præstantior est: quare fines etiam eorum quæ naturâ fiunt, præstantiores illis ipsis sunt, quæ causa ipsorum gignuntur. at homo est quoque vnum ex iis quæ naturâ gignuntur: quare finis etiã quidam eius erit: atque is præstantior eo ipso, qui eius causa fit. finis autem hominis est, vt probus efficiatur, virtuteq; præditus: huius enim causâ genitus homo est. at probum effici nihil aliud est, nisi hominis virtutes consequi: quas adipisci, nisi prius genitus fuerit, potest nemo: quippe cum homo virtutum possessionis, non virtutes hominis causa sint. vnde melior longè est homo præditus virtutibus, quàm qui iis iisdem caret. non enim ipsas nos possidemus, vt villam, vt domum, vt mancipium: sed vniuscuiusque virtutibus generatio in possessione consistit: ipsarumque essentia
20 in hoc ipso constituta est. possessio autem ipsarum finis noster est. ipsæ igitur etiam virtutes finis noster sunt: vt pote cum earum causa simus procreati. Præstantiores ergo nobis virtutes sunt, propterea quòd finis noster in ipsarum præsentia & possessione collocatus est.

Aristotelis Stagiritæ moralium

30

NICOMACHIORVM
LIBER SEXTVS.

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI
EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

40

* Ona tibi omnia contingant pia Dei cultrix, literarum studiosa, bonarum honestarumque rerum amatrix regina. nam tu cum animam & corpus inter se cõparaueris, differentiamq; horum optimè perspexeris: potiori parti, atque excellentiori adhæsisti: eamque neglecta inferiore ornare summa ope tibi enitendum esse duxisti. propterea enim effectum est, vt liberales artes & scientias, & virtutes quibus animæ pulchritudo ac nitor comparari consuevit, semper magni feceris atque excolueris: pigmenta verò quibus aliæ illini solent, torques, & monilia, indumentorumque preciosam suppellectilem, & si qua alia vitiandæ naturalis formæ, ac coloris commenta à mulieribus fuerunt introducta, ea omnia non modo contempseris, sed pudenda etiam esse iudicaris: atque ita animæ pulchritudinem & primam & solam affectaris, diuini illius nitoris cupida, ad cuius similitudinem humana anima à principio à Deo creata extiterat. Inde sanè est, quòd quid ad id quod cupis consequendum tibi sit collaturum, semper inquiris: semperque obseruas, quis tibi non margaritam, non lapillum preciosum, non aureum aut argenteum varia arte fabricatum vasculum, non nitidas aut sumptuosas, aut sensum oblectantes vestes, sed orationes eiusmodi afferat, quæ iuuare animum tuum possint: quæ vel mendacium refellant, & veritatem confirmant: vel de virtute & vitio artem quandam tradant, doceantque, quàm pulchra virtus sit, atque expetenda, quoque modo in animis hominum naturâ comparari queat: quàm turpe item vitium sit, quàm damnosum & fugiendum, & qua ratione cuitari ab hominibus possit. Quocirca cum etiam de nobis bonam quandam opinionem cõcepisses, è nobis quoq; ad hoc vtilitatem aliquam tibi elicere tentasti. nos
q. ij. verò

* ὅτι σοφία
ἔστιν ἄριστον.

Eustratii in Moraliū Arist.

verò non sumus eiusmodi, vt admodum multa sciamus, sed imbecilles, tum senectute & morbis incurui, tum mentis angustia præditi: vt nihil elegans edere, ac studio dignum valeamus. Cum tamen tu superiori tempore quæsiuisses, immò efflagitasses, vt in primum Nicomachiorum moralium Aristotelis librum explanationem conscriberemus: id iussui tuo obtemperantes pro viribus fuimus exequuti: sperabamusque fore, vt tu perspecta semel nostra imbecillitate, paruaque eruditione nò amplius tale quippiam nobis esses impositura. sed vt videris, tanto disciplinarum studio atque amore incensa es, vt parua etiam, paruaque æstimatione digna magnificèda esse opineris. Quocirca nos quoque tuo huic incredibili literarum desiderio obsequentes quicquid Deus suggererit, in medium conferre non recusabimus. Nam cum sexti libri quoque expositionem à nobis requisueris, eam, quantum vires nostræ præstare potuerint, Dei auxilio præcipuè freti aggrediemur: remque ipsam iam auspicabimur, si prius scopum ac propositum libri explicauerimus. Cum proposuisset Aristoteles in hoc moralium Nicomachiorum libro de virtutibus omnibus docere: statim à principio de felicitate humana disputationem instituit, de eaq; in toto primo libro egit. finem esse hominis actionem & operationem affirmas. sed quia diuersæ in homine sunt animæ facultates, rationales & irracionales, atque ex irrationalibus virtutes actiuæ existunt: nònullæ enim sunt ita irracionales facultates, vt rationi tamen sint obtemperantes, atque ob id rationales appellari etiam ipsæ quodam modo possunt: propterea quòd eam habent naturam, vt ratione * mo-
 * μετρίως
 dicitur, operarique secundum eius præcepta valeant rationisque ita capaces efficiantur, dum per eas ratio virtutum actiuarum executionem absoluit: ex ratione autem sola absque vllò irrationalis facultatis alicuius commercio virtutes aliæ contemplatiuæ elucescunt, cum per sese ea operando perfectionem in contemplatione adipiscitur suam: in quatuor præcedentibus libris qui post primum subsequuntur, de virtutibus actiuis tractauit, vbi simul de iracundia & cupiditate nònulla egit, animæ videlicet facultatibus, quas cum brutis habemus communes, licet in illis nò ita vt in nobis, rationi sint obediens. docuitque, quo modo rationis imperio ad mediocritatem redigantur hi affectus, qui ex se bonum ipsum consequi nullo modo queunt: sed rationis moderamine omnino indigent, quæ præsideat ipsis, ac dominetur. Nunc verò in hoc sexto libro de intellectiuis virtutibus, seu contemplatiuis est disputaturus: quasi absurdum esse iudicabit, si cum eas virtutes cognouerimus, quæ ex ratione aliis inferioribus facultatibus còiuncta existunt, eas ignoremus quas ipsa ex se ratio efficit: perinde ac si sola ratio ex se bonum ipsum appetere minimè possit: præsertim cum in irrationalibus etiam ipsum consequatur. id quod finis rebus omnibus est, quæ vel cuiuscunque notæ essentiam fuerunt sortitæ. Nam qui, inquit, satis esse homini ad perfectionem consequendam, si tantummodo in actionibus bene se gesserit: is non videt se rationem facultatibus irrationalibus inferiorem esse dicere. si enim rationis perfectio in eo solum consistit, quòd cum aliis rectè agit, nò separatim ex se, ex illis bonum suum & per illas habebit: vt vel nulla omnino sit, si ab illis separetur: quandoquidem nulla propria boni appetitione prædita est: vel si sit, inefficax omnino, ac vana esse concedatur bono suo frustrata, quæ vtraque absurda admodum sunt. necesse igitur est, vt & rationis per sese absque aliis facultatibus virtutes quædam existant: & eas homo quot & quæ & quales sint, optimè cognoscat: studeatque ex vtrisque suam còsequi perfectionem: ex actione inquam, & contemplatione: vt illa quasi fundamentum iacta supponatur ac fulciat: hæc tanquam tectum imposita absolutam perfectionem ædificio afferat. actio enim id ipsum vt sit, ex contemplatione consequitur, non secus ac fundamenta ex tecto. nam quemadmodum domus ipsa est, vt ambientis aëris nocumenta euitemus: reliqua verò omnia quæ supponuntur, ad id inferuiunt, & sustinendi tecti causa fuerunt subiecta: ita actiua virtus nò alia de causa existit, quam vt affectus nostri * sopiantur: quo ratio ab ipsorum perturbatione libera, proprio suo fungitur officio sine vllò impedimento possit. Præterea irracionales facultates vel peiores sunt ratione, vel potiores. potiores eas esse dicere absurdum atque à ratione alienum est: essent enim & rationis expertia animalia ratione præditi meliora: quippe cum quantum ad has facultates attinet, longè efficaciora rationalibus sint: magis enim & ad iram, & ad cupiditates procliuia pleraque esse cernuntur. si autem ratio est potior, qui fieri potest, vt potioris virtus & perfectio melior etiam ipsa non sit: nam quorum substantiæ sunt præstantiores, eorum quoque perfectiones præstantiores proculdubio sint, necesse est. & e contrario, quorum perfectiones sunt inferiores, eorum etiam substantias esse inferiores nemini dubium est. Sed ad eiusdem huius rei confirmationem cum multa alia, tum ipsam rerum naturam ipsamque operationem habere aliquis posset. Propterea igitur Aristoteles cum prius de virtutibus actiuis differuerit, ac quasi fundamentum iecerit, ad contemplatiuarum tractationem transit, quasi tectum ipsum ac fastigium fundamentò impositurus. Atque hæc de fine ac scopo ita dicta sint. nunc ad ipsa Aristotelis verba explananda veniamus. neque id sine opis diuinæ imploratione, quò assequi auctoris sententiam, atque explicare rectè possimus.

* μετρίως

* κατὰ δαμονίας

De recta

De recta ratione, duplici uirtute, & partibus animæ.

Cap. I.

Quoniam prius diximus & medium esse eligendum, non excessum neque defectum: & medium esse sicut ratio recta præscribit, hoc iam distinguamus.

De uirtutibus actiuis in superioribus libris agens Aristoteles, earum vnamquamque mediocritatem esse statuit. mediocritas autem moderatio quædam ac modificatio est, quæ neque excedit in actionibus & affectibus, neque deficit: quippè circa affectus & actiones, actiuæ omnes uirtutes versantur, singulis recta ratione modum præscribente. recta uero ratio ea est quæ nunquam errat, nunquamque peruertitur: de huius nunc intellectione docere proponit. quod enim ita prius dictum est, confusionem quodam modo in se habere quandam uidebatur. At uero affectus sunt ira & cupiditas, utræque animæ appetitiones rationis expertes: quibus cum appetit aliquid, moueri anima consuevit. ira sua quadam innata superbia & elatione incitari solet, ut vel gloriam consequatur, vel cum uleiscatur & vindicet, qui dolorem intulerit: cupiditas sua auiditate, ut vel aliquo potiatur quod iucundum sit & suauitatem sensibus afferat, vel aliquid quod homines possidere consueuerunt, acquirat & comparet. sed quia utræque hæ animæ facultates carent ratione, irrationali quodam modo ab affectu primum * incitatae & operantur & afficiuntur: ut in utrisque dum operantur scilicet & afficiuntur, moderatione quadam indigeant, quam cum ex sese inuenire nullo modo queant, à recta ratione adipiscantur. recta enim ratio est quæ eas moderatur: * ita ut cum modo & afficiantur, & actiones operationesque suas proferant. Atque in hoc uirtutum essentia ipsa consistit, mediocritasque ac moderata & affectio & operatio dicitur, cum homo habitum mediocritatis harum facultatum fuerit cõsequutus. Veruntamen quoniã diluciditate maiore indigere hoc uidetur, age adhuc clarius rem ipsam explicemus. Rationalis, irascibilis, concupiscibilis animæ humanæ ita partes dicuntur, ut rationalis propria eius utpote rationem in se habentis sit: reliquæ duæ annexæ atque adiunctæ: quippè cum illa, licet ratione ex se prædita sit, postea irrationalem uitam & sensiuam nihilo minus etiam annexam habeat: iracundia enim & cupiditas, communes etiam cum brutis animantibus, & propterea irrationales sunt. Ratio autem soli rationali animæ inest, quippè quæ facultas est irrationalium partium ac facultatum præses ac domina: ut propterea communis cæteris esse nullo pacto possit. Cum autem dicimus rationalem, irascibilem, & concupiscibilem, eo modo dicimus ut intelligamus ad id vnamquamque facultatem naturam esse aptam. Appetitiuæ item facultates appellantur irascibilis & concupiscibilis, non quod irascantur iam, aut cupiant, sed quia ita vel affici vel operari consueuerunt. nam quando appetitiua ipsa vis ab appetibili re iam fuerit mota, motio quæ intercedit inter id quod mouet & quod mouetur, aut affectio aut operatio dicitur. id quod ex definitionibus ipsarum patere etiam potest. Ira enim sanguinis feruor circa cor esse definitur ex appetitu contra offendendi excitatus. nam licet semper sanguis circa cor sit, in quo irascendi vis insita est, quæ etiam irascibilis appellatur, non semper tamen feruet, neque semper uleisci, ac contra offendere appetit: sed tunc solummodo cum in huiusce rei occasionem inciderit. simili modo quoque cupiendi vis, quæ appetitio est fruendæ uoluptatis: seu illius quod deest, cupiditas: seu fruitionis uoluptatum desiderium: seu dolor qui ex cupitæ rei absentia prouenit: non semper in operatione ipsa cõsideratur. quippè cum nõ semper animal, vel frui uoluptate appetat, vel ob suauitatis absentiam doleat, vel quopiam tali modo afficiatur: sed cum aut præsentis iucunditatis sensum perceperit, aut sibi eam imaginatione ita expresse, ut ad ipsam quasi adsit, moueatur, atque incitetur. Quare irascibilis & concupiscibilis, & in uniuersum appetitiua, atque affectuosa animæ vis, ex facultate & potestate ita dicitur. Ira uero, & cupiditas, & appetitio, & affectus, cum iam irascitur animal, aut cupit, aut appetit, aut afficitur: nominaque hæc affectiones ipsas significant. quarum operationes, cum rationalem etiam simul operantem habent, siue superet, siue superetur, actiones & sunt, & dicuntur. cum superat quidem rationalis, moderaturque; reliquas sicut oportet, ratio recta appellatur, & recta exequutio operum fit. cum superatur succumbitque; aliis, ratio peruertitur, & errores, peccataque; existunt. rationalis igitur cum habitum iam superantis dominantisque; acquisiuit, uirtutes ipsas efficit atque exequitur, modumque; semper & affectibus & actionibus imponit: ut modum naturæ ab ea & affectiones & actiones in mediocritate consistant. modum etenim ac mensuram ipsis rationalis præsentia ac dominium præstat: atque hac de causa fit, ut uirtutes circa affectus atque actiones uersari dicantur: quippè quæ habitus sint & rationalis facultatis, quæ etiam mens actiua appellatur, & affectuosarum, irascibilis scilicet & concupiscibilis: cum uidelicet illa irrationalibus incitationibus, atque appetitionibus multa attentione adhibita multoque studio, ac renitentia dominari assueuit: eaque assuetudine eas cohibet ac moderatur: illæ uero cohibentur, ac superiori potiori que, facultati cedunt

* ἀρχόμενοι

* ἵνα καὶ συμμέτρως παύσωνται

q. iij. atque

Michaelis in Moraliū Arist.

atque obediunt. His ita dupliciter distinctis ex vtrarunq; tractatione perspicuū iam esse arbitror, quo modo circa affectus & actiones versari virtutes dicantur. Quamobrem ad verba ipsa Aristotelis superius posita iam redeamus. Inquit igitur, prius diximus in mediocritate actionum & affectuum virtutes consistere. affectus autem sunt irascibilis & concupiscibilis facultatis animæ appetitiones & incitationes. actiones verò sunt quæ ex his cum electione prodeunt operationes, irascibili ad vindictam, concupiscibili ad fruitionem incitata. quarum sanè motiones moderatas esse oportet, si virtus debet existere. at moderatio inter moderans est & moderatum. moderans est ratio animæ: quæ ratiocinatrix & ratiocinatio, & mens actiua appellatur. ratiocinatio, id est, græcè λογισμός, quasi dicas ratiocinatio, quia λογίζει, * id est, ratiocinat, vt ita dicam, id est, rationales red-
 10 dit ex participatione sui reliquas ratione expertes animæ partes irascibilem & concupiscibilem, quæ in homine ea sunt natura, vt rationi effici obediens possint: quia etiam ratiocinatur & inquit & iudicat, quo modo affectuosarum facultatum vt incitationibus debeat. mens actiua verò dicitur seu intellectus, quia cum rationalis sit & intellectualis facultas, vbi affectuosas facultates assumpserit ac tractauerit, actiones ipsas efficit: quippè cū actiones nihil aliud sint q̄ cum electione rationis operationes. Rationalis igitur hæc est moderans: moderatū verò affectuum motio atque operatio est. veruntamen rectam esse rationē oportet, vt ea rectè moderando, suæq; rectitudini applicando affectus & actiones medium inuenire, & mediocre, & bonum: & declinare ab iis quæ in alterutram partem aberrant, id est, excessu & defectu possit. Sed quo modo ratio in homine esse ita
 20 recta poterit, vt modum affectibus, & actionibus afferat? si videlicet homo primum bonū ipsum appetiuerit, immoderatasq; affectuū incitationes abhorruerit, desideraueritq; moderatè, & vt oportet, operari obediendo rationi: deinde multos labores subire non recusauerit, studioq; nō mediocri negociis vitæ adhibito multa experientia cognouerit, vbi, & quando, & quo modo * fru-
 30 strationes & exequutiones in affectibus & virtutibus existat. ita enim demum fiet, vt prudens effectus rectam habeat rationem, quæ singula rectè metiri ac moderari queat: vt neq; excessus latere neque defectus ipsum possit. quibus vtrisque euitatis in medio ipso ac moderato firmiter cōsistit. Quod verò, inquit [H o c iam distinguamus] dupliciter intelligi potest: vel enim se distincturum esse, inquit, quo modo recta ratio dicat ac præscribat, vel quo modo recta ipsa ratio sit. nam recta ratio tam in actionibus est, quàm in speculationibus. bonum enim in actionibus inuenit, atq; esse id expetendum docet, quod mediū est ac moderatum: in contemplationibus autem verum ratiocinando colligit, habetq; ipsum in se, aliisq; exhibet ac suppeditat. vel distinguamus, id est, subti-
 30 lius ac planius diuidamus: quippe cum ea quæ superius de recta ratione dixit, paulo confusius dicta fuisse videantur. nunc enim rationem quæ in anima est, in rationalem diuidet ac contemplatiuam, atque hanc rursus in subd. tas sibi species: ac de singulis suo loco sigillatim docebit.

In omnibus enim antedictis habitibus, quemadmodum in aliis, est quidam scopus ac finis, in quem respiciens is qui habet rationem, intendit, ac remittit. estq; quidam mediocritatum terminus, quas inter excessum & defectum esse dicimus, cum secundum rectam rationem extiterint.

Antedictos habitus eos inquit, de quibus iam docuit: quæ virtutes actiue sunt, tam quatuor ille
 40 quæ generales appellantur, quàm cæteræ quæ sub ipsis vt species subiiciuntur. Inquit igitur in omnibus his scopum esse quendam, cum aliquis secundum ipsas operatur. is autem est qui habet rationem: at qui habet rationē est homo, qui cum rationalis sit, & ratione ipsa quasi modo ac regula in actionibus vtatur, si motio quæ ex affectu incitatur, visa fuerit ab eo quod fieri debet, deficere, intendit: remittit, si excedat. Exempli causa, si quis vlcisci velit eum qui peccauerit, scopum habebit, vt moderate vltionem faciat: neque iracundiæ impetum sequetur, si supra modum incitetur: neque non irritabit, si lentior esse videatur: sed vtrinque excessu & defectu euitato, in medio consistet: moderatamq; castigationem peccanti adhibebit. Idem in cupiditate fiet: nam si quis vel cibum vel potum appetiuerit, neque indulgebit prorsus is qui moralis est vir & ex ratione operatur, cupiditatis incitationi, neque eam prorsus reiiciet: sed rationis modo adhibito in medio appetitionem statuet: & comedet quidem, sed quando, & vbi, & quantum, & quod, & quo modo oportet: & quæcunq; alia in his obseruari debent. In his etiam gentium & ciuitatum leges & instituta quasi moderamina etiam ipsa & regulæ affectuum & actionum sunt. Cum verò, inquit, [quemadmodum in aliis] id intelligere videtur, non solum in virtutum habitibus, sed in artibus quoque & scientiis excessum & defectum à nobis esse euitandum, si perfectum finem consequi volumus. Nam & ædificator & faber & statuarius nihil aliud studet, quàm modum in omnibus seruare in
 50 multitudine & magnitudine, ac cæteris quibuscunq; licet, dum vel naturam imitatur, vel ad vsum vtilitatemq;

* ἢ γὰρ λογισμὸς καὶ ποιεῖ. i. quæ sint rationis facit.

* ἀποπτώσεις καὶ κατὰ τὴν θώσιν. i. aberrationes & exequutiones.

Librum sextum.

124

utilitatemq; fabricæ spectat. nihilo minus in scientiis quoq; idem fit: musicus enim in vnoquoque modo pro singulorum ratione * cōgruitatem conatur obseruare, verbi causa aliam in Dorio, aliā * *ἀρμόδιον* in Phrygio, in Lydio item aliam, atq; in ceteris similiter: & in hoc aliam chordam remittet, aliam intendet, in illo aliam, vt percussæ fides modulo accommodatum sonum ac concentum graui & acuto aptè cōtemperatum edant. Cæterum si etiam moderationem in scientiis esse verum ac certum volueris interpretari, id minimè ab re erit: quippè cum scientiis nihil conuenientius, * *σκοπιμὴ τῶν* magisq; propositum sit quàm verum per causam rei perscrutari ac cognoscere. Cum autem tria sint, circa quæ animalium facultatum operationes versantur, excessus, defectus, & quæ inter hos cōstitutæ sunt mediocritates: mediocritates solas secundum rectam rationem, inquit, existere. licet enim
 10 extremitates quoque ipsæ à ratione recta iudicentur: non vt accommodata atque expetenda iudicantur, sed vt res tantummodo quæ venire in cognitionē eius possunt. alioqui enim præter ipsam sunt, atque extra ipsam: sicut etiam omne extra modum est, quod est immoderatum.

Ac si ita dicamus, verum quidem est, non tamen perspicuum: quippè cum in omnibus aliis studiis circa quæ est scientia, verum sit dicere, neque amplius neque minus esse elaborandum, neque ociandum, sed mediocriter, atque vt recta ratio præscribit. nam qui solum hoc habet, nihil amplius cognoscet, verbi causa qualia corpori exhibenda sint: si quis dixerit, ea quæ
 20 iubet medicina, & sicut is qui ea est præditus, statuit.

Quoniã dixerat quid esset recta ratio, ea videlicet qua cum præditus est homo atq; vitur, operationes affectuumq; incitationes moderatur, mediumq; inuenit, idque excessibus & defectibus vtrinq; adiacentibus repudiatis consequitur: atq; ita demum habitus virtutum sibi comparat. & quia confusa aliquantulum esse videbatur huiusmodi oratio: quippè quæ nondum planum faciebat, vel quæ esset recta ratio, vel quo pacto ea tanquã mensura ac modo vti deberemus, vt ad scopum quendam operationes nostras dirigentes medium possemus inuenire: opusq; erat diuisione aliqua ac distinctione, quæ rem clariorē redderet: iccirco, inquit, si ita dicamus, quæadmodum diximus, verum quidem est, non tamen clarum ac perspicuum: propterea quod in aliis quoque studiis circa quæ artifex aliqua, aut scientiæ effectrix ratio versatur, verum est, si dicamus neq; laborandum,
 30 neq; à labore desistendum magis vel minus q̄ mediocritas postulet: sed vbi primum operationem inceperimus vsq; ad mediũ ita progrediendum nobis esse, vt neq; deficiamus vlla ex parte, neque vterius quippiã adiungamus. nam quia cōmune hoc est studiis omnibus tam quæ actione, q̄ quæ mente ac cogitatione sola pertractantur, cōfusa res ex cōmunitate hac atq; obscura euadit: quippè cum nullius studij propriũ medium propriaq; mediocritas ex hac oratione agnoscat. Quapropter oportet, vt orationem hanc paulò generalius dictam esse intelligamus: diuidētesq; ac distinguentes per singula studia quis sit proprius vniuscuiusq; modus, propriaq; mediocritas, inuestigemus: ad quam tanq̄ ad scopum diligentiam omnem, atq; operam intendamus. Quoniam verò multi affectus sunt ac multi morbi, qui hominibus contingunt, quorum nonnulli corpora præter naturã afficiunt, nonnulli etiam ipsas animas attingunt, adeo vt facultates ipsarum interdum offendant ac lædant: atq; hi ita euidentes sunt, vt vel ipsis sensibus pateant: propterea è medicina sumptum exemplum adduxit, quo planum faciat, non esse satis, si cōmuniter aliquid tradiderimus, nisi etiam speciatim per singula studia, ea quæ dicuntur, partiti fuerimus: vt hoc modo oratio vnicuiq; rei accommodata clarior efficiatur. id quod ipse etiã hinc in actiuis virtutibus faciet, dum rectam rationem, & medium assignabit. Studium autem, id est, *ἐπιμέλεια* hic vocat quãdam quasi curam, & diligentiam, qua in statu secundum naturã vnaquæq; res restituitur, consentaneo nomine ad medicinæ exemplum vsus. nam si quis interrogaret, qualia debeamus corpori exhibere, vt vel præsentem sanitatem conseruemus, vel absentem reuocemus: responderet aliquis, illa quæ medicina ipsa præscriberet, atq; eo modo vt medicus, qui ea arte esset præditus, iuberet. verbi causa, si quis dicat
 40 quo modo niscere ea opportunè, quo modo tempus anni, regionē, etatem obseruare, atq; alia huiusmodi debeamus, nō satis idoneam rationem ad sanitatem corporibus is asferet. cōmunis enim omnibus est atque indistincta: quippè cum variæ sint ac multiformes curationes: subiectarumque rerum in quibus singula studia exercentur, varia sit ac multiplex differentia: aliaq; sint atque alia in vnaquaque re vtilia, atque eiusmodi, quæ ad id quod bonum est ac secundum naturam, consequendum conducant. vt in singulis accommodata vnicuique rei diligentia ac cura opus sit.

ICcirco oportet etiam circa animi habitus non solum verè hoc dictum esse, sed etiam determinatum, quanam sit recta ratio, quæq; eius finitio sit.

q. iij. Licet

Michaelis in Moraliū Arist.

Licet verum, inquit, sit quod ita in vniuersum dicitur: sicut tamen in exemplo medicinæ patuit, satis non esse si quis vniuersaliter rem ita cognoscat, vt operari secundum medicinæ artem possit: sic neque in animi habitibus sufficit, vt verum hoc quod dicitur, esse cognoscamus: id est, neque magis neque minus esse elaborandum neque ociandum, id est, quiescendum ac remittendam intentionem esse, sed mediocriter, atque vt recta ratio præscribit: sed insuper necesse est distinguere, quænam sit recta ratio, quæque eius finitio sit. hoc autem duobus modis intelligi potest, vel enim idem est per diuersa, cum inquit, quænam sit recta ratio, cognoscendum esse, & quæ rectæ rationis finitio: vel prius de recta ratione eiusque definitione, secundum de medio intelligendum est: qui scopus est à recta ratione comprehensus ac definitus. atque hoc fortasse videtur esse aptius: quippe cum debeamus vtrunque in animæ habitibus tam quid sit recta ratio, quam quid sit medium, cognoscere. nam etiam scopus finitio quædam ac terminus est, quem ἔργον hic dicit, qui inspicientis in se finit intuitum ac terminat. 10

Cum igitur virtutes animi diuideremus, alias morum, alias mentis esse diximus. Ac de moralibus quidem iam differuimus: de reliquis nunc dicamus, si prius tamen de anima nonnulla exposuerimus.

Priusquam verba hæc Aristotelis explanemus, necesse est, vt de dispositione qua in hoc sexto libro vtitur Aristoteles aliquid dicamus. Quia in superioribus libris satis de actiuis virtutibus egisse videbatur, proposuerat in hoc de intellectiuis docere, vt sermo qui de eis habetur, nulla in re imperfectus esset. Quoniam verò cum de actiuis ageret in superioribus, sepe incidit, vt rectæ rationis mentionem faceret, cum diceret secundum ipsam, & ab ipsa recte perfici actiones: neque notum erat, quænam esset hæc recta ratio, quòue modo secundum ipsam actiones dirigerentur, ab ipsaque perficerentur: quo item pacto ipsa in animis hominum soleret comparari: necessario effectum est, vt de recta ratione hic differere proposuerit: atque iccirco de prudentia doceat, quæ ipsa recta ratio est. Quia verò prudentia intellectiua virtus est, quæ alios quoque animi habitus sibi cognatos habet: de eis etiã consentaneè agit. hi autem, vt generalius ita dicamus, quatuor sunt: ars, scientia, sapientia, intellectus. Primum tamen de recta ratione ac prudentia differit, eò quòd de ea sepe mentionem fecit, vbi de actiuis virtutibus pertractauit: cum & eam rectam rationem appellauit: & prudentem virum secundum eam operari atque agere dixerit. Vt igitur & ea quæ dicuntur, continuata seriæ inter sese cohæreant, & nos non diutius rectæ rationis intelligentiam desideremus, cuius superius sæpè mentionem fecerat: primum de ipsa, deinde, de reliquis intellectiuis habitibus agit ac docet, conuenienti omnibus ordine vbiq; seruato. Adde quòd quia prudentia media inter actiuos & intellectiuos habitus est, & modo ratio, seu rationalis pars, quia in mente & ex mente quæ *διανοία* dicitur, existit, modo quia in agendis rebus versatur, ratiocinaturque de virtutibus, intellectus actiuus appellatur: opus erat, vt huiusce virtutis tractatio media inter contemplatiuos & actiuos habitus collocaretur. Atque hæc de ordine ac dispositione qua ab actiuis ad intellectiuas transiens vsus est Aristoteles, dicta sufficiant. nunc ad verba ipsius redeamus: de ipsisque aliquid quod ad rem faciat, dei auxilio freti dicamus. Cum velit igitur Aristoteles de recta ratione iam docere, & diuisiua methode vti ad inueniendum quæ ea esset, rursus redit ad ea quæ prius in secundo iam dixerat, vbi animi virtutes in morales distinxerat & intellectiuas: & quia de moralibus satis superius dictum fuit, illis sepositis in præsentia de reliquis nunc docere proponit. hoc est de intellectiuis, inter quas etiam prudentiam reponit: propterea quòd ratio quædam etiam ipsa est, & mens quæ de agendis ratiocinatur, & quod verè expetendum est, inuenit, modumque quo id inueniri queat, præscribit. Quoniam verò de anima quoque in secundo ea differuerat, quæ satis esse ad virtutes ipsius cõsiderandas videbantur: nunc breuiter eadem repetit. illic enim animam diuiserat in partem ratione præditam, & expertem rationis. hic igitur irrationali parte omisssa, eò quòd de ea virtutibusque, quæ circa eam existunt, superioribus in libris satis egerit: alterius quæ rationis est capax subdiuisionem ponit, ita inquitens. 20 30 40

Superius enim duas esse animæ partes dictum est, alteram rationis capax, alteram expertem. nunc verò eodem modo rationis capax diuidenda est. Statuanturque duæ esse ratione præditæ partes: vna, qua eiusmodi res contemplamur, quarum principia aliter sese habere non possunt: altera, qua ea consideramus, quæ esse aliter possunt. 50

In prioribus etiã libris dixit philosophus rationale in homine sumi dupliciter posse: vt intelligamus partim id esse, quod habet rationem, eaque vtitur: partim quod non habet quidem in se rationem

rationem: ac propterea ea minimè uti potest, sed rationi tamè obedit atque obtemperat. qui enim fieri posset ut inferius vteretur superiore? sed succumbit inferius superiori, ac paret. atque ideo hoc altero, illud altero modo rationale est. Prius igitur de ea parte quæ rationi obtemperat eiusq; virtutibus docuit, quæ à ratione præcipiente, ad bonumq; & utile inducente perficiuntur: nunc vero ratione præditam partem animæ subdividit, in duasque eam species, seu partes distribuit. atque ita differentias esse diuisivas ostendit pro subiecta materia, circa quam tam vna quam altera pars peculiari quodam modo versatur. Nam cum res aliæ necessariae sint, aliæ interdum contingant: alteram ex his speciebus seu partibus circa necessaria, alteram circa ea quæ contingunt, versari inquit. sicut enim in animalis diuisione cum diuerso modo sumimus differentias, interdum fit ut pro locorum diuersationibus species ipsorum animalium distribuamus, alia ex ipsis esse terrestria asserentes, alia aquatica: ita quoque in animæ facultatibus seu partibus non ab re est, si à genere in species diuisionem faciamus, seu ab vniuersalioribus ad ea quæ sunt magis particularia pro ratione subiectæ rei circa quam operantur ac versantur. nam facultatibus animæ subiectæ res circa quas operationes suas exercent, ac produnt, esse quasi locorum quædam diuersationes videntur. Quoniam verò hoc minimè demonstrat vel quia rerum ipsarum operatione satis est compertum, vel quia longa admodum oratione indiget ut superuacanea præsentis tractationi eius demonstratio esse videatur: propterea statuatur, inquit, duæ esse ratione præditæ partes, id est quasi concessum ita sumatur. nam ex rebus alia esse, alia fieri: ex iis autem quæ fiunt, alia necessario esse, alia ut contingit: unicuique vel parua eruditione prædito homini manifestum est. pauci enim admodum sunt, qui rebus animum aduerterint, qui ignorent quædam esse quæ intellectu, quædam quæ sensu percipiuntur: alia item quæ necessario, alia quæ ut contigerit, fiant. Necesario fiunt stellarum ortus & occasus, earumque tum accessus tum recessus ad diuersa terræ climata: tempora item, anni, diesq; & noctes sese mutua vicissitudine excipientes, & reliqua huiusmodi. Pugnantium autem victoriæ aut clades quæ ab aliis in alios transeunt, sunt ex iis quæ contingunt, operationesque humanæ & actiones: aliaque id genus quàm plurima: quorum singula erat superuacaneum enumerare. ideo statuatur hæc, inquit: quasi nulla apud eos qui vel parum eruditi sunt, explicatione indigeant. Nam ad horum confirmationem ac demonstrationem utpote quæ in maiorem nos contemplationem deducat, maiore etiam scientia ac perfectiore opus esse, neque id quidem obscurum est: ut vtriusque his de causis ita dicat, perinde ac si sibi de his assensionem concedi postulet. necessariorum autem indicium id esse inquit, quod illorum principia alio modo sese habere non possunt: eorum verò quæ contingunt, nullum signum ponit: sed tantum *ἐνδεχόμενα*, id est quæ esse possunt, ea appellat. id quod propterea facit, quia in promptu omnibus eorum cognito est. sunt enim nobis generationi & corruptioni obnoxii maximè cognata. Principia autem vocat, quæ vel cognitionis, vel essentiae principia sunt. nam in necessariis cognitionis principia sunt termini & pronüciata ea quæ ab auctoritate quam afferunt, auctoramenta, id est *ἀξιόματα* dicuntur: essentiae verò ea quæ & efficiunt & finiunt, id est efficientes & finales causæ, quæ vel solæ propriæ causæ sunt, quippe cum solæ à causatis abstractæ reperiantur. Eorum verò quæ esse aliter possunt, etiam si ipse non dixerit, tantum cognitionis quàm essentiae principia eiusdem naturæ sunt. in eiusmodi enim rebus cognitionis principia probabiles sunt propositiones, essentiae verò, illa effectiuæ ac finitiuæ causæ: quæ ut non sint, neque operentur, contingere aliquando potest: ut ædificator & statuarius. quæ quidem quatenus sunt eiusmodi, effectiuæ causæ sunt: nam etiam si formales quoque eadem dicantur, absurdum esse non debet, quippe cum in idem eadem sæpe concurrant. ut Medicus item & sanitas, ille effectiuæ causæ, hæc finitiuæ seu finalis. Quod autem inquit [eodem modo rationis capax diuidenda est] propterea dictum est, quia diuersi sunt diuisionis modi: verbi causa generis in species, speciei in indiuidua, æquiocorum vocum in diuersa significata, & alij multi, quorum vnus etiam ille est quo totum in partes diuidere consueuimus: quo hinc Aristoteles & antea & nunc usus est, cum animam tanquam incorporeum quoddam totum ex incorporeis partibus compositum, id est ex iis quæ in ipsa considerantur facultates, diuidat: quas quidem animæ partes vocamus, communioris tamen ac generalioris facultatis species constituimus: ut propterea easdem & partes & facultates & species appellare ad aliud atque aliud spectantes possimus. Nam etiam ipsa anima absolutè & simpliciter, quæ perfectio prima dicitur corporis naturalis instrumentarij facultate vitam habentis, in eo quod scit, qui est habitus, *ἐντελέχεια*, id est perfectio dicitur: non in eo quod contemplatur, quæ operatio, tractatioque est. Ita enim ipse Aristoteles in secundo de anima nobis tradidit. Habitus siquidem, si absolutam vniuersalemque facultatem respicias, perfectio nuncupatur: si ad operationem, productionemque actus, facultas ac potestas: ut ea quæ in dormiente geometra inest geometria.

Ad ea enim quæ genere sunt diuersa, cognoscenda, ex animæ quoque partibus

Michaelis in Moraliū Arist.

partibus diuersa genere ea est, quæ ad vtrunque cognoscendum est apta. si-
quidem ex similitudine quadam atque affinitate cognitio ipsis contingit.

Diuersam esse specie animæ partem quæ in necessariorum cognitione versatur, ab ea quæ ea
cognoscit, quæ esse aliter possunt, hinc demonstrat. Cognoscentibus enim, inquit, cognitio assi-
milis est iis quæ cognoscuntur: vt necessariorum necessaria, contingentium contingens sit. nam
quomodo esse potest vel eorum quæ contingunt, necessaria: vel necessariorum contingens co-
gnitio? quemadmodum enim si quis aut quod absolute esse potest, & contingit, necessarium, aut
quod est necessarium, esse eiusmodi asserit, vt esse aliter possit, mentitur: ita etiam mentitur cog-
nitio, quæ & necessarium vt contingens, & contingens vt necessarium cognoscit: quippè cum vera
cognitio rem debeat eo modo quo sese illa habet, cognoscere. alioqui verū diceret qui & id quod
est, non esse, & id quod nō est, esse affirmaret: quod fieri nullo pacto potest. ita enim profus in mo-
do quo res est, sicut in ipso esse rei veritas & falsitas reperitur. adde quod quādo cognitio alterius
in altero absoluitur, cognoscentis cum cognita re contactio quasi quædam & coaptatio fit: & si-
cut rectum curuo coaptare ob figurarum dissimilitudinem minimè possumus: ita fieri nullo mo-
do potest, vt vel contingens cognitio necessariæ essentia rei quæ cognoscitur, vel e contrario ne-
cessaria cognitio contingentia essentia accommodetur. sic enim & apud Deum quoque nihil neq;
ex futuris, neque ex contingentibus esse dicimus, eo quod cognitio eius præsens est, ac necessaria.
nisi tamè aliquis hoc intellectui, intellectualique cognitioni cōuenire affirmet: primi verò omniū
auctoris vnicam ac singularem esse cognitionem, vtpote eius qui vnus propriè est, estque omnium
causa superexcedens, supraque omnem substantiā constituta: arque iccirco omnia absque vlla mo-
tione, & super substantialiter, vt ita dixerim, comprehendit, tam quæ sunt, quàm quæ vel præterite
re, vel instant, vt Homericè loquar: adeo vt neque æternitas ipsa ei possit accommodari, quippè quæ
posterior sit, atque ob id existat, quod primæ causæ particeps est. Sed quærendum videtur, quomo-
do esse animæ partes dicat & eam quæ circa necessaria, & eam quæ circa ea versatur, quæ esse ali-
ter possunt: cum præsertim specie differre inter se has etiam asserat. eadem enim & partes erunt,
& species, tam rationalis & irrationalis quas partes animæ prius appellauimus: quàm hæ faculta-
tes, quarum altera in necessariis, altera in iis quæ contingunt, cognoscendis versatur: quas nunc vt
partes animæ accipimus, cum esse eas partes dicamus eius animæ partis, quæ rationis est capax. nā
si specie differunt, & vt partes animæ sumuntur, species animæ quoque sint, necesse est. An verò
absurdum minimè est, vt eadem ad aliud atque aliud relata diuerso modo sumantur: vt ad aliud
partes, seu membra, ad aliud species esse videātur. Nam si ad animā spectemus, partes has seu mē-
bra appellare meritò poterimus, vtpote quæ totam eius substantiam expleant, quæ ex variis facul-
tatibus & functionibus habere compositionem quandam videtur: si autem vt res & facultates ac-
cipiantur, differre specie sine dubio dicentur. diuersæ enim specie inter se sunt pars rationalis &
irrationalis: itē ea quæ circa necessaria, & quæ circa ea, quæ contingunt versantur. Id quod in sciē-
tiis quoque videre licet. nam contemplatio quæ de planis figuris considerat, quæ item de solidis,
geometriæ partes sunt: si tamen per sese vt contemplationes sumantur, sunt specie diuersæ. Gram-
maticæ etiam partes illæ habentur, legendi scilicet, explanandi, corrigendi, & iudicandi facultates:
quæ si per se vt cognitiones quædam considerētur, specie distant. Adde quod in vniuersum quoq;
in dissimilibus partes totius partes cum sint, specie inter se differunt. vnde etiam totum ipsum
dissimilare, hoc est ἀνομοιομεπέε dicitur, eo quod ex dissimilibus inter se conuenientibus absolui-
tur. Nihil igitur absurdum esse debet, si eadem alio atq; alio modo sumpta modo partes alicuius,
modo diuersa esse specie dicantur.

Quarum altera sciendi, altera ratiocinandi facultas dicatur. consultare
enim & ratiocinari idem est. at de iis quæ non possunt aliter sese habere,
consultat nemo. Quare ratiocinatrix vna quædam pars est eius animæ par-
tis, quæ rationis est capax.

Posteaquam diuersas esse genere, id est specie duas rationalis animæ partes ex diuersitate sub-
iectarum rerum circa quas versantur, ostendit, eo quod vnāquamque cognitionem similem esse
rei quam cognoscit, necesse sit: nunc nomina etiam ipsis imponit, vt ex nominibus quoque diuer-
so modo significantur. atque ait, alteram oportere sciendi, alteram ratiocinandi facultatem appel-
lari: propterea quod illa scientiam & definitionem affert eorum quæ ab ipsa considerantur: hæc
ratiocinando & consultando appetibilis rei inuenit veritatem, ne in ea errare possit appetitus, at-
que id quod non debeat, appetat. Nam scientiā inducentis facultatis veritas ipsa finis est: post cuius
inventionem in re quæ sita nulla additione est opus, nisi aliquando ex accidenti: cum scientia
videlicet

videlicet utpote ad actiones utilis, assumitur: ut perpendiculum ad parietes ad rectos angulos extruendos: ut rectangulus triangulus ad rectas statuendas columnas, & geometria demum ad machinaria instrumenta facienda. At ratiocinatrici & consultatrici non satis est, si verum tantummodo inuenerit: sed illud insuper requiritur, ut agendo recte probus vir bonum eligat. Quippe cum ipse quoque Aristoteles in principio huius moralis tractationis, finem eius non cognitionem esse sed actionem asseueret. ut autem clariorem duarum harum rationalis animae specierum, sciendi scilicet & ratiocinandi, differentiam ostendat: ratiocinari idem esse inquit, quod consultare: eo quod perspicuum sit, de iis quae aliter fieri non possunt, consultare neminem: nam de iis quae in nostra sunt potestate: quaeque possumus disponere sicut volumus, consultationes fiunt. atque ita ex rerum ipsarum operatione ostenduntur diuersae esse genere seu specie inter se, sciendi & consultandi facultates. nam hominem esse naturam ad consultationem idoneum, perspicuum est. de iis autem quae non aliter sese habere possunt, nemo qui sapit, consultat: verbi causa, an dies sit sole super terram orto: an e contrario nox, ubi sol sub terram descendit. Postea concludit rationem, his quae dixit, utpote, naturae rerum consentientibus, acquiescens. Quare ratiocinatrix facultas ratione praeditae animae una quaedam pars est. nam si rationalis pars animae aliquando circa necessaria, aliquando circa ea operatur, quae esse aliter possunt: circa necessaria vero nulla esse consultatio, aut ratiocinatio potest, sed tantummodo circa ea quae contingunt: pars rationalis animae diuersa a sciendi facultate, alia quaedam sit necesse est, quae circa ea quae esse aliter possunt, versatur. Dubitare autem merito aliquis posset, nihil opus esse inquiring, ut ex rerum subiectarum diuersitate rationis capacem animae partem in duo distribuamus, dicamusque alteram esse eius partem quae necessaria, alteram quae ea consideret quae aliter possunt contingere: sed sicut sensus idem cum sit, contrariorum esse consuevit: albi & nigri visus eorumque colorum qui medij inter hos sunt: auditus similiter acuti & grauis, sonorumque aliorum quicumque magis & minus vel his accedendo vel ab his recedendo existunt: sicut item arithmetica parisi & impari perceptrix est: sicutque in irrationalibus idem contingit: ita posse fieri ut quae rationis est compos animae pars, una & indiuisibilis permanens circa diuersa specie nihilominus versetur, id est circa necessaria, & ea quae euenire aliter possunt: cognoscatque illa, semper eodem modo vel esse, vel effici: haec vel esse vel fieri aliter atque aliter posse. Haec dubitatio est: cuius inuenire solutionem multis modis licet. Primum ita: quorum diuersae sunt operationes, eorum quoque facultates diuersae sint, necesse est: quorum vero utraque haec sunt diuersa, diuersae etiam substantiae sunt. quoniam igitur sciendi facultatis proprium est ex necessariis rationem colligere, necessariaque habere ea quae ex positis constitutisque consequuntur: ratiocinatrix autem & ex iis quae contingunt, colligit, & eiusmodi etiam habet consequentia: diuersas esse & sciendi & consulendi tam facultates quam operationes perspicuum est. at si hoc est, earundem quoque diuersae substantiae sunt. sunt igitur rationem habentis animae facultatis & sciendi, & ratiocinandi vis, substantia inter se diuersae. Hoc autem ne in vno quidem contrariorum, sensu aut scientia dicere possumus. Id quod in rebus ipsis experiri cuilibet licet. Eodem enim prorsus modo visus in albo percipiendo operatur, atque in nigro, siue admittat, visarum rerum species: siue ut alij volunt (diuersa enim hac de re philosophorum sententia est) visionis radios emittat. Geometrica item scientia non dissimili modo demonstrationes facit de figuris quae rectis lineis continentur, quam de iis quae circularibus & curuis constant: semper enim medio eo utitur, quod rei ipsius, non tantum conclusionis causa est. Aliorum quoque eadem ratio est. Adde quod neque ita necessarium ab eo quod esse aliter potest inter se distant, ut album a nigro, & rectilineum a curuilineo. haec enim licet specie diuersa sint, genere tamen sunt eadem: necessarium vero & contingens penitus a se mutuo differunt. quandoquidem modum etiam ipsum quo sunt, habent diuersum: ut rationes quoque de ipsis sese habere contrario modo necesse sit: alias scilicet ex necessariis colligi ac necessario: alias, ex iis quae contingunt & contingenter. atque ita cognitrices ipsas facultates specie quoque inter se esse diuersas: si modo cognoscendis rebus genere inter se distantibus accommodari debent. Recte igitur Aristoteles ratione praeditae animae facultatis diuersas esse partes dixit, eam quae circa necessaria, & eam quae circa alio atque alio modo contingentia versatur. Multa quoque alia ad solutionem huius quaestionis afferri poterant: sed satis haec sint, ne importune hic gloriam longa commentatione aucupari videamur.

Quis igitur utrarumque harum optimus habitus sit, statuendum est: is enim est utriusque virtus: at virtus ad opus proprium spectat.

Vbi duas esse intellectiuae partis animae species demonstrauit, nunc necessarium esse ostendit de utriusque virtute etiam disserere. siquidem tam de animae, quam de facultatum ipsius virtutibus, praesentis huius operis disputatio instituta est. nam de intellectiuis virtutibus agere, tractationi de
actiuis

Eustratii in Moraliū Arist.

actiuus minimè est postponendum: immo prius fortasse ac præstantius est existimandum: quippè cum ob intellectiuas actiuus nobis opus sit: ne affectus ita animum nostrum perturbent, ac tenebris offundant, vt veritatem contemplari nequeamus. Adde quòd cum actiones etiam volumus exercere, prius intellectiuarum operatione adhibere nobis necesse est. Quare oportet, vt quis sit optimus habitus vtriusq; partis intellectiuæ animæ inueniamus, quæ scilicet vtriusq; virtus est. nã cum duas rationalis animæ partes inuenerimus, debemus non sola cognitione esse contentos, quæ duas esse ipsas cognoscimus: sed dare operam, vt & quæ sit vtriusque ipsarum perfectio, intelligamus: ea autem vtriusque virtus est: & vbi id didicerimus, ad ipsius acquisitionem incumbamus. Quod verò inquit [at virtus ad opus proprium spectat] id significat, virtutem esse habitum, qui nisi pro dignitate sua operetur, imperfectus sit: vt oporteat vnumquemque habitum opus propriū 10 efficere, quò habere perfectionem suam queat. Sed locus hic dubitationem afferre quandam potest. si enim vnamquamque facultatem in habitum progredi oportet, & vnumquemque habitum in conuenientem ipsi operationem, vt ita perfectione quodlibet consequatur suam, qua de causa pena digni esse iudicantur illi qui vel intemperanter, vel iniuste se gerunt, vel decipiunt, vel tale quipiam agunt? cum tamen vnusquisque horum conueniente sibi facultate vtatur, ex ipsaque opere- tur, in habitumque eius deuenerit, secundumque eum agat, atque ita pro facultate perfectione cõsequatur? ne frustra scilicet facultatem eam habere videatur. Multos enim improbos homines talia sceleribus suis prætere audiu: videoque huiusmodi opiniones & contra religionem inua- 20 lescere, & in totas etiam gentes diffundi. quocirca si in his confutandis longior fortasse oratio hæc nostra euadet, ne succenseat quispiam. studium enim mihi est, aduersus eos qui & vana iactant, & perturbationibus affectuum gloriantur, resistere. cuiusmodi ego diuersis hominum moribus ver- satus sum. Primum igitur à facultatibus animæ incipiendum est. atque ex his ea quæ ab affectuo- sis his & prauè affectis hominibus dicuntur, nullam habere in se probabilitatem ostendendum. Anima enim hominis multæ facultates sunt: quæ primum in cognitrices, atque appetitrices diui- 30 sã, postea in duas alteras partes singulæ rationales, scilicet & irracionales distribuuntur. Nã quas communes cum ratione carentibus animatibus habemus, eas irracionales per se iccirco appella- mus, quia propria ratione præditæ minimè sunt. Sed primo cognoscendi facultates in medium producimus: quarum prima ab inferioribus incipientibus nobis occurrit, sensus: supra quem ima- ginatio est: hanc opinio, opinionem cogitatio antecedit: vltra verò cogitationem supremum locum 30 obtinet intellectus. Requiro igitur ab his qui hæc nugantur, sintne æquales omnes hæc quas cõnume- rari facultates, an aliæ meliores, aliæ peiores reperiri ex ipsis queant? quis enim neget rationales irrationalibus & essentia ipsa, & operatione, tum dignitate etiam longe esse inferiores? atque ex 40 rationalibus omnium supremum esse intellectum: secundo loco verò esse cogitationem: ac post eã opinionem? quæ omnes in eo inter se differunt, quòd opinio rationalis cognitionis principium est, dum vel conclusam rem à cogitatione habet, & quæ cogitatio cum causa percepit, ipsa sine causa intelligit: vel ex particularibus principia sumit, ex ipsisque singulis communitatem quandã agno- scit: atque ita in se quoddam constituit vniuersale. at cogitatio quæ *διάνοια* græcè dicitur, à quo- 50 dam in quoddam mutatur, id est à propositionibus ad conclusiones: atque ita per propriam causam rem quæsitam comprehendens* operationem suam explet: in eoque opinionem antecellit, quòd illa sine ratione, id est causa cognitionem consequitur, atque ideo instabilis est atque incerta. cau- 40 surpant quod sa enim vtrorunque extremorum quæ inter se in conclusione connectuntur, media interiecta vin- est certa com- culum quoddam ad ipsa colliganda efficitur, vel prorsus insolubile, si nõ solum conclusionis, sed rei mētatione ad etiã ipsius causa fuerit, & necessariò tã quæ* denuncupantur q̄ quæ subiiciuntur, continuerit: vel rei intelligen- eiusmodi, vt solui etiã possit, si cõclusionis tantummodo causa sit, & contingenti modo* denuncupa- tionem incumbere: & τὴν ἐ- causam omnè cognoscendas ipsas res ingreditur, easque omni prorsus* medio carente appulsione 50 πικρολὼ δι- cõprehendit: quasi inspector ipse rerum seipso & nullo alio intercedente rebus ipsis coniungitur. cõt mētis ad- Ac rationales quidem in hunc modum diuiduntur. Videamus etiam irracionales, quomodo in ip- sionem conce- substantias ipsorum comprehendit. id enim rationalium propriū est, sed solas qualitates aut quan- ptionem & ap- titates, aut tale aliquid quod substantiis accidere consuevit. imaginatio autem eorū quæ sensu per- 50 prehensionem. cipiantur, imagines ac formas recipiens, in se ipsas conseruat. Quænam igitur ex his facultatibus hanc eandem videntur tibi esse potiores? rationales irrationalibus, an e contrario? quis enim est qui priori con- peripatetici tradicat, cum posterius concesserit? nisi fortasse ratione carentia ratione præditis, & ea quæ sunt in 60 ἐννοίᾳ inter- materia, materia vacantibus: & generationi, corruptionique obnoxia iis anteponat, quæ semper in eodem statu permanent. Sed hæc de cognitricibus animæ facultatibus dicta sufficiat. nunc ad reliquas, id est appetitrices trãeamus. nã hæc quoq; rationis capacitate, vel immunitate in quatuor diuiduntur:

* actionem.

* καὶ ἡγοροῦ
μετα quæ præ
dicantur.

* καὶ ἡγοροῦ
αὖς prædica-
tiones.

* ἀμέσους ἐ-
πιβολαῖς ἀπ-
prehensionibus
carentibus me-
dio cõprehē-
dens. philoso-
phi autem uer-
bum ἐπιβάλ-
λῃ pro eo u-
surpant quod
est certa com-
mētatione ad
rei intelligen-
tiam incumbere:
τὴν ἐπιβολὴν
δι-
cõt mētis ad-
tionem conce-
ptionem & ap-
prehensionem.
hanc eandem
peripatetici
ἐννοίᾳ inter-
dum uocant, q̄
intus fiat.

diuiduntur: voluntatem & electionem: iracundiam & cupiditatem: quarum voluntas & electio rationales sunt, quippe quæ solis ratione præditis animalibus insint: iracundia & cupiditas irracionales, eo quod brutis quoque communes sunt, tum quia illæ propriam in sese habent rationem, ex quæ ipsa suas operationes exequentur: hæ autem in brutis quidem cum sunt, à ratione prorsus absunt: in hominibus nullam propriam habent rationem, sed ea tamen sunt natura, ut rationi alienæ possint obtemperare: cui cum parent, virtutum opera edere consueverunt: cum verò ratione neglecta operantur, illis quæ prorsus sunt irracionales, similes planè euadunt. Rationales igitur facultates tam quæ cognoscendi quam quæ appetendi vim obtinent, irrationalibus longe esse potiores, nemo nisi prorsus à ratione alienus negaret. neque quispiam est, qui aut has contrarias inter se esse inficietur: aut si præsideat ratio, sibi quæ irracionales appetitiones subiiciat, hominem idoneum ad virtutes exequendas effici: si succumbat autem, incitationesque illarum sequatur, in vitium manifestè delabi. Ad corporis præterea voluptates appetendas, ex qualibus facultatibus incitari consueuimus? quæ frui ipsis maximè appetunt? non ne irracionales? harum verò voluptatum abstinentiam qua vel prorsus ipsas repudiamus, vel moderatè admittimus, in quibus facultatibus inuenimus? nonne in rationalibus? si igitur in irrationalibus, ad corporis voluptates vehementior incitatio efficitur: in rationalibus verò vel integra affectuum sublatio, vel cum ratione & modo affectuum temperatio existit: quomodo melior existimari non debet vel impatibilitas vel mediocritas, quam ipsa immoderata affectuum incitatio, & cōsensus? nam ita immoderatè & promiscuè ad concubitus ferri, ut & in adulteria & in † marium fœdos coitus delabamur, irrationale prorsus est frenatumque ac furiosum est: quod cum facit homo, non video quo pacto id quod pessimum est, non sequatur, rationeque penitus destituatur: atque ob id inter ratione carentia & bruta animalia connumerandus non sit. Immo si verum dicere volumus, bruta ipsa prauitate excedere censendus videtur is qui rationem affectibus subiicit, idque quod naturæ est præstantius, deterioribus facultatibus ita in seruitutem addicit, ut quicquid illæ appetuerint, faciat. Reliquum igitur est, ut pessimum omnium, turpissimumque esse cum omnes fateantur, qui pessima sectanda esse instituit: eaque docet, quæ hominem naturæ rationalem cum è ratione ipsa exturbant, tum peiorem etiam brutis ac ratione carentibus reddunt. Accedit ad hoc, quod nemo est qui eruditionis aliquantulum particeps sit, qui tres esse generales virtutes ignoret, fortitudinem, temperantiam, & iustitiam, quæ præsideat ea animi facultate quæ sapit, iracundiæque & cupiditatis incitationes moderante, existant. Sed quomodo temperantia erit, si cupiditas freno rationis subiecta non fuerit? temperantia verò sublata quomodo esse possit iustitia non video: cum cupiditas rationis moderamine reiecto neque quod sibi, neque quod illi conuenit, seruet: sed dominium quod ratio in ipsam naturæ habet, & seruitutem quam ipsa erga rationem exhibere debet, prorsus repudiet: ut & nuptiæ alienæ violentur ex insatiabili furore erga mulieres: & naturæ etiam ipsi vim inferatur, dum maribus perinde ac fœminis abutuntur: & alienæ res iniustæ rapiantur ex nimia lucrandi appetitione. Adde quod prudentia quoque ipsa tollitur, cum ab irrationalibus facultatibus subiugatur ratio, deorsumque in intemperantiam, atque amentiam trahitur. quod cum fit, fortitudo quoque ipsa euanescit, quæ ex iracundia freno rationis moderata existit. nam cum ratio ita affecta sit, turpiterque affectibus succumbat, efficitur, ut neque ipsa suo naturali statu uti possit, cum imperandi omnem auctoritatem iam amiserit: neque iracundia rationi subiici tanquam dominæ amplius patitur, sed imperium etiam ipsa detrectet, effrenisque ad quodcunque incitata fuerit, feratur: ex nimiaque libidinis relaxatione ac licentia præceps delabatur. atque ita efficitur, ut neque virtus vlla visquam existat: neque homo ex operatione homo sit. Vel igitur ij qui voluptuosam vitam summum bonum esse statuunt, in eiusque fruitione felicitatem ponendam censent, virtutes hominis esse eas fatentur quas commemorauimus: sique id faciunt, sibi ipsi aduersantur, cum virtutes esse concedant, & contraria tamen virtutibus vitia præferant: vel virtutes esse vllas penitus negant: quam opinionem omnibus qui mentis sunt compotes, esse contrariam, ac rectè sentientibus aduersari nemini dubium est. Sed dicent fortasse, qua de causâ summus rerum opifex irracionales has facultates naturæ hominum indidit, si ex illis operari homo non debebat: atque ita operari, ut quam maxima posset intentione in ipsis vteretur, quò perfectiores ex vehementia operationis atque intentione facultates ipsæ redderentur? ad quod in hunc modum respondemus: facultates has ita natura esse comparatas, ut operari duobus modis possint. vel enim rationi obtemperantes, vel rationis imperium respicientes id faciunt. cum igitur obtemperant rationi, rationis etiam ipsæ participes quodam modo ac rationales efficiuntur: atque ut hominè decet, operationes omnes exequentur suas: cum rationem repudiant, non solum brutis conuenientes actiones efficiunt, verum etiam peiores longe quam bruta ipsa esse conspiciuntur, cum præter propriam temeritatem, rationalem quoque animæ partem ac sapientem secum adiunctam, ad scelera ac flagitia excogitanda adiutricem habeat: secumque

† ἀνδρομα-
νείη.

Eustratii in Moraliū Arist.

secumque eam in perniciem precipitem trahant. Illud præterea aduertendum est, vnumquodque quod perficitur, ab eo perfectionem suam consequi, quod præstantius illo ipso sit, quod perficitur: ad idque attrahi, atque attolli: rationem vero irrationalibus facultatibus longè esse præstantiorè. qui fiet igitur, vt peiores ac viliores perficiantur, si non ad præstantiorem facultatem fuerint reductæ, atque illi subiectæ, sed eam ad se detraxerint ac sibi subditam reddiderint? nam sicut anima rationalis nunquam perfectionem consequetur suam, nisi ad intellectum referatur, ac per eum ad Deum sublata illustretur: sic nunquam neque iracundia neque cupiditas perfectæ vnquã effici poterunt, nisi ad rationem reductæ ab ea moderatæ ac meliores reddantur. nõ enim in excessu operationis, ipsarum perfectio est: sed in eo quod rectæ rationi tanquam mensuræ ac modo subiiciuntur, atque ita per participationem fiunt rationales: quemadmodum etiam anima rationalis dũ intellectualis & diuina fit, perfecta euadit. Vnumquodque enim quod ad aliquid aliud se præstantius suscipiendum idoneum est, cum id suscipit, perfectum efficitur: cũ non suscipit, in imperfecto suo statu permanet, in quo quidem solet proficere, si non proficiat. Errat igitur, qui in eo perfici irrationalibus facultatibus asserit, dum magis ac magis intenditur. Nam si irrationalium facultatum perfectio in hoc consistit, dum amplius earum augetur irrationalitas, atque intenditur: in eiusdem remissione atque imminutione, id quod obtemperando rationi consequuntur, imperfectio erit. si enim contrarium ex contrario existit, ex contrario quoque existet contrarium. at si hoc fiet, erit irrationalitas ratione præstantior ac melior: quippè cum id ex quo perfectio, eo ex quo imperfectio prouenit, longe præstantius esse nemini dubium sit. Sed quid esse à ratione magis alienum potest, quàm si irrationalitatem rationi anteponendam censeamus? nam hoc modo rationali etiam animæ melius esset, si sibi ipsi, & peioribus, quàm si diuinorum, Deique ipsius fruitioni inniteretur: resque omnes in eo proficerent si ad peiora delaberentur: atque ita nos quasi in via progressi ad id tandem deueniremus, vt infima quæque corpora, infimæque materiam omni incorporea substantia, Deoque ipso primo omnium, omniaque vltra omnem comparationem supereminente, meliora esse existimarem, ac præstantiora. Quo quid stultius esse, magisque impium potest? Atque hæc ab appetitricibus facultatibus supra argumeta sunt. circa enim affectus ac voluptates corporis sensus & imaginatio operantur: & fortasse etiam peruersa opinio. nam intellectus & cogitationis in his opera, nisi quatenus ipsarum rerum naturas percipiunt, nulla prorsus est. Quomodo igitur melius est vt homo qui rationalis est, secundum irrationales cognitiones ac peiores vitam traducat, atque inde à præstantioribus ac rationalibus recedens, prorsus reddatur irrationalis? intellectus præterea & scientia seu cogitatio, certè cognitiones sunt: imaginatio & sensus incertæ atque erronee: secundum quas qui viuit, secundum errorem viuit, erransque est. qui igitur secundum has viuere, quæque his iucunda sunt, sectari hortatur: errans legislator est, atque ob id procul à Deo recedit. Quomodo igitur veritatis prænunciator, id est propheta, & à Deo erit, qui procul à Deo abest, tãtisque erroris hominibus est auctor? Quocirca quis scopus ac finis summi opificis fuerit, cum animæ rationali tum irrationalem, tum vegetalem vitam adiunxit, consideremus. Vtrum id fecit vt qui rationales sunt, affectibus indulgentes temere viuant, atque irrationabiliter? an vt ita cum carne hac crassiore, & mortali ac repugnante, apta animæ fieri colligatio posset: si priorem ob causam fecit, ipse opifex animabus nostris esse in causa videbitur, vt in peius delaberentur: quippè qui peiora melioribus copulauerit, atque in corporibus nostris vtraque coniunxerit. at hoc est absurdum. falsum igitur propositum ex quo absurditas cõsequitur, cõsendum est. Quærenda igitur vera causa est huius in eodem contrariorum coniunctionis, quæ bonitati ipsius opificis conueniens dubitationem hanc dissoluat. Nam qui omnia ex bonitate sua creauit Deus, postquam hæc quoque mortalia ex materia constantia, quæ suapte natura ad malum contrahendum prona sunt, produxit: neque ea bonitatis suæ, rationis, atque ordinis expertia esse passus est: sed animarum rationalium substantiam fecit, quæ iungi corporibus ex contrariis rebus compositis possent. quia verò hæc connectio sine medio nullo modo fieri poterat, cum corpora ex rationali anima sine medio vllum bonum cõsequi, vllamque illustrationem nequirent admittere: propterea vegetalis, & sensiuæ vita huic adiunctæ sunt, quæ mediæ inter rationalis animæ, & corporis copulationem, mutuamque cognationem intercederent: vt ex earum operationibus idoneum redderetur corpus ad affectionem suscipiendam, quæ ex ratione induceretur: quippè cum crassiores, materialesque magis hæc sint, quàm rationalis: quam caro autem & corpus, subtiliores à materiaque remotiores. rationalis enim anima eam naturam habet, vt & substantia, & operatione à corpore separari possit. hæc autem cum neque substantia neque operatione separari à corporibus queant, licet in materia, & in subiectis corporibus existant: sola intellectione non secus ac species separantur: vt propterea inseparabiles perfectiones, id est εντελέχεια à nonnullis qui de his agunt, appellatæ fuerint. Primus igitur ac præcipuus animarum harum coniunctionis finis, hic est. Sed ne corpus ea causa animam consequutũ vt ornaretur,

ornaretur, bonumque redderetur, inornatū potius ac peius hac coniunctione efficeretur: datæ sunt leges ac mandata, quæ & potiorem partem in naturali suo statu conseruarent, & peiorem meliori subiiciendo meliorem facerent. nam rationalis anima inuiolata atque illæsa seruator, cū ad ea quæ præstantiora ipsa sunt & sublimiora, conuertitur, id est ad intellectum, ac Deum, ab ipsisque perficitur: ipsa verò irracionales partes ad sese ducit ac trahit, ac per se ex virtutis exequutione ad sublimiora quoque illa ac præstantiora attollit. Quorum nihil falsius ille propheta percipiens turpissima omnium, ac sceleratissima legibus sanxit, is enim est, quem Arabes, Aegyptij, Persæ, cæteri que omnes qui huiusmodi vitam traducunt, prophetam suum, ac legislatorem prædicant: scelus homicidio, omnisque turpitudinis, atque obscenitatis plenus: qui ne ea quidem abhorruit, quæ Sodomis & Gomorris contigere igni consumptis, propterea quòd ea quæ iste legibus instituit, flagitia perpetrabant: adeò vt terra quoque ipsa quam flagitiosa obscenitate calcauerant, penitus conflagrarit, redactaque in cinerem fuerit. Sed quid plura? satis enim hæc sunt ad absurditatem huius dogmatis refellendam: quippè cum neque à principio nostrum hoc propositum fuerit. Resumamus igitur rursus Aristotelis ipsius verba, atque ea, vt incepimus, explicare tentemus.

De principiis agendi.

Cap. II.

TRia autem sunt, quæ in anima actionis, ac veritatis dominium habent: **10** sensus, intellectus, & appetitus. sed ex his sensus nullius principium actionis est. id quod perspicuum est ex eo, quòd bestiarum sensum cū habeant actionis participes minimè sunt.

Adhuc de altera rationalis animæ facultate quæ circa ea quæ esse aliter possunt, versatur, id est ratiocinatrice hic agit. nam quia sensus cognitio particeps quodam modo etiam ipsa est iudicij quòd in materialibus, aliterque aliis sese habentibus versatur: ipsam quoque hic enumerans, tria esse in anima inquit, quæ dominium actionis & veritatis habeant, sensum, intellectum, & appetitum. non quòd sensus in actiones vim aliquam exercent, illisque præsideat: sed quia cognitionis etiam ipse species quædam est, verumque in quibusdam percipere potest: dum circa materiam & contingentia operatur, circa quæ intellectus etiam actiui negocium est. Intellectus verò ipse generaliter sumptus in necessaria, & ea quæ contingunt, suam partitur operationem. agit enim, & contem- **30** platur: agit circa ea quæ esse aliter possunt: contemplando verò & circa ea quæ esse aliter possunt, artificiosè ac probabiliter, & circa necessaria ac stabilia scienter cognoscit. appetitus autem & sensus ipsius & rationis, id est actiui intellectus quasi minister quidam est: quippè cum ille appetenda & fugienda proponat, materiamque operandi, id est iucunda & molesta ipsi offerat: ratio verò quæ eligenda, quæ item repudianda sint, iudicet, atque vtrisque his conuenientem modum præscribat. Sensum autem non esse actionis alicuius causam, bestiarum, id est brutorum animalium exemplo declarat, quæ licet sensu sint prædita, nullam tamen exercere actionem possunt. nam cum sentiant & iucunda & molesta, quæ subiecta sensibus sunt: ea quæ molestiam afferunt vel fugiendo, vel repugnando ac vindicando reiiciunt: quæ verò oblectant, vel ad sese attrahendo, vel persequendo appetunt: vt nulla in ipsis, quia ratione vacant, esse actio possit. actio enim in iis est in quibus est consulti- **40** o, quæ quòd eligendum est proponit, ad quòd postea appetitus incitatur. nulli igitur actioni præest sensus: sed totum in ipsas dominium intellectus obtinet, atque appetitus: ille, dum ex consulatione iudicat, atque inuenit id quòd appetendum est: hic, dum apprehendit ac persequitur, quòd intellectus esse melius iudicauit. vt in brutis carentibusque ratione animantibus appetitus cognitioni & iudicio irrationali, in rationalibus rationi & intellectui actiuo inseruiat, ac ministret. Quare sensum nullius actionis esse principium, rectè dictum est. Nam quando etiam in ratione præditis quæ sensui iucunda videntur, persequitur appetitus, rationis iudicium tunc cessat: & qui natura est rationalis, quasi ratione careat, ita operatur, brutisque similis euadit: dum secundum sensum, quæ cognitio est irrationalis, vitam traducit. Cuiusmodi sunt gloriosi, auari, libidinosi ac voluptuarij: qui ea duntaxat quæ percipere sensibus queunt, appetere consueuerunt, eorum nulla cura habita quæ intellectu percipiuntur. **50**

Quod verò in cogitatione affirmatio & negatio est, idè in appetitu persequutio est, & fuga.

Rationem nobis tradit, quam habent inter se in actionibus cogitatio & appetitus, earundemque differentiam: cogitationem, id est *διάνοια* appellans intellectum actiuum, hoc est contemplationem quæ operatur, cum quis de eligenda re iudicat. omnis siquidem cogitatio de vero & falso inquit: vt hoc refellat, illud comprobet: appetitus autem in boni persequutione, & mali fuga versatur.

Eustratii in *Moralium Arist.*

fatur. quando igitur de agenda aliqua re inquisitio fuerit, bonane sit, necne, cogitatio ipsa ratio cernendo id colligit: appetitus vero si bonum id fuerit, apprehendit ac persequitur: si malum, fugit, atque arcet. atque ita appetitus ad cogitationem tanquam dominam, ministri rationem obtinet, seu discipuli ad magistrum: cum quid aut mandet, aut doceat cogitatio, ipse excipiat, ut aut bonum eligat, aut malum fugiat, atque euitet. ideo inquit quod in cogitatione est affirmatio & negatio, id est esse in appetitu persequutionem ac fugam: hoc est, sicut cogitatio quod ipsi bonum esse ex ratione visum fuerit, esse bonum affirmat: ita appetitum quod bonum est, persequi: quod eiusmodi esse cogitatio demonstrauerit. sicut item cogitatio esse bonum id negat, quod non esse bonum collegerit: ita quod bonum non est, fugere appetitum. Hæc autem de hominibus iis dicuntur, qui ex ratione & iudicio viuunt.

Quare cum moralis virtus habitus electiuus sit, electio vero consultatrix appetitio: propterea oportet, si modo electio proba est, ut & ratio sit vera, & appetitus rectus: & eadem & illa dicat, & hic persequatur. Atque hæc cogitatio seu mens, & veritas actiua est. 10

Hoc ex præcedente consequitur. nam quia appetitus ad mentem ac cogitationem spectat, ab eaque occasione sequendæ aut fugiendæ propolitæ rei accipit: propterea virtutem electiuum esse habitum inquit. scientia enim habitus quidam quoque ipsa est, sed non electiuus: non enim circa ea versatur, quæ esse aliter possunt, quæque in consultationem cadunt: sed circa necessaria, quæ 20 semper eodem modo sunt, licet nullus circa ea quippiam egerit. quorum quidem perfectionem, id est veritatem cognoscere in nostra situm est potestate: ut autem ipsa hoc modo sint, aut non sint, non est in nobis multos præterea habitus etiam à natura habemus, cuiusmodi sunt & sensus. virtus tamen talis minimè est, sed in nostra potestate est collocata, & ex electione proficiscitur, ut potestate electione & studio nostro acquisita. Electionem quoque definit, eam esse appetitum consultatium asserens. electio siquidem vis appetitiua cum sit, appetitus etiam est: consultatius vero, quia præcedente consultatione operatione sua fungitur, ac melius peiori anteponit. Tria enim sunt quæ in actionibus considerantur, voluntas, electio, & consultatio. Voluntas boni absolute appetitus est: quæ in diuinis substantiis considerata exacta boni ipsius habet comprehensionem, quod ex sese etiam sine ullo consultationis adminiculo appetit: id quod ideo fit, quia in diuinis nullus prudentiæ defectus reperitur. anima autem corpori alligata, atque ex eo perturbatum mentis intuitum 30 adepta, pleraque ignorat: ut prudentia maximè indigeat, cum velit quidem bonum, sed timeat tamen, ne in errorem aliquem delabatur. Quocirca consultat, ac deliberat: atque inde ubi bonum inuenit, id non bono anteponit, atque eligit. ut apud ipsam inter voluntatem & electionem media consultatio intercedat: quæ id quod voluntas confuse appetit, ipsa distinctè in quacunque propolita re agenda denudet, atque aperiat: electionemque ad ipsum id eligendum incitet. Quam ob rem concurrere duo hæc necesse est, ut scilicet & ratio quam mens nostra constituit, vera sit, quæ siue bonum esse bonum, siue malum esse malum ostenditur: & appetitus etiam sit rectus: ne si peruersus hic fuerit, id minimè appetat, quod ratio persequendum esse demonstrarit, sed ad contrarium præceptis deferatur: id quod sæpe in perturbatis fieri conspiciamus. Quemadmodum in Medæa, quæ licet ex ratione cognosceret mala esse ea quæ erat perpetratura: ab ira tamen appetitu 40 superata ea fecit, quæ ratio mala esse demonstrauerat. Quomodo autem erit appetitus rectus? si electio scilicet proba, ac bona sit, id est ex virtute facta, quæ melius peiori anteponat. nam electio cum appetitus sit consultatius, ut dictum est, si bona sit atque ex virtute, illud prorsus appetet, quod verè bonum consultatio esse collegerit. Quare quod ratio bonum esse affirmauit, id cum bonus est appetitus consultatius, persequitur. Atque hæc mens & veritas actiua est.

Contemplatiuæ autem cogitationis & non actiuæ neque effectiuæ bene & male esse, est verum & falsum: hoc enim totius cogitatiuæ opus est: sed actiuæ & cogitatiuæ veritas est, quæ appetitui recto consentanea sit. 50

Cum in duas partes cogitationem & mentem diuiserit, quarum alteram circa ea quæ contingunt, alteram circa necessaria versari dixit: illamque ratiocinandi, hanc sciendi facultatem appellat: ratiocinatricisque proprietatem iam explicauerit, nunc de ea agit, quæ scientiam affert. in illa enim non in contemplatione sola finis erat, ut satis inuenisse veritatem fuerit: sed oportebat appetitum etiam accedere, qui demonstratam rem persequeretur, & actionem, quæ bonum cognitum atque inuentum exequeretur, quandoquidem eius acquisitio in nostra potestate est. nam cum esse aliter possit, ut efficiatur, nostro studio indiget. cuiusmodi esse ea quæ ad temperantiam spectant, manifestum

manifestum est. iccirco species illa mentis ac veritatis actiua fuit appellata. Contemplatiue autem cogitationis & mentis quæ neque actiua neque effectiua est, bene & malè se habere, contemplationis terminos non excedit, sed eousque tantum progreditur. bene enim sese habet, cum verum inuenit: male, cum errat & fallitur. vt si quis de figura terræ inquirat, spheræ ne an tympani, an lentis formam habeat. hic enim vbi sphericam eam inuenerit, acquiescit, ac satis habet: neque ei amplius est opus aut globum facere, aut terram, vel quippiam aliud disquirere ad veritatis demonstrationem. Adiunxit autem hic Aristoteles actiuæ effectiuam, eò quòd etiam ipsa circa ea quæ contingunt, operatur, & circa ea quæ in nobis sunt, opus suum efficit, cuius causa videlicet prius rationis consideratione vsa fuerat: id quod in aedificatoria & fabrilis huiusmodique aliis videre licet. Cum verò dixerit, bene & malè se habere in contemplatrice nihil aliud esse quàm verum & falsum: subiungit: [hoc enim totius cogitatiuæ opus est] eò quòd tam veri inuentio, quàm aberratio in falsitatem vtriusque cogitationis & mentis partibus est communis. vnde etiam infert [sed actiue & cogitatiuæ veritas est, quæ appetitui recto consentanea sit.] in ea enim cogitationis parte quæ non in veritatis inuentione sistitur, sed insuper requirit, vt ex appetitu consultatiuo, quæ est electio, aliquid agatur: bene & malè se habere in vero & falso non consistit, sed actionem quoque sequi aliquam necesse est: vt in ea veritas consentanea, id est consentiens & conueniens sit appetitui recto. ita enim & cum inuenta est veritas, bonum ipsum agitur: quippè cum actiuum bonum, bonum sit: & cum appetitus rectus est: ne contrarium eligat, quàm ratio collegerit, sed illud ipsum planè quod verè fuerit demonstratum.

Electio igitur actionis principium est, vnde est motus, non cuius causa. electionis verò appetitus, & ratio quæ alicuius causa est.

In actiuis virtutibus, operationibusque ipsarum, quæ propriè actiones dicuntur, tria hæc considerantur: cogitatio quæ etiam ratio priuatim appellatur, electio, & appetitus. quam igitur rationem inter se hæc tria habeant, nunc ostendit. electionemque esse actionis causam inquit: & causam quidem non finalem, quæ est cuius causa aliquid fit, sed effectiuam. vnde enim est motus, ea effectiua causa est. nam ex electione gignitur actio, atque efficitur: vbi enim hæc id quod à ratione demonstratum est, bonum opposito malo anteposuit, operamur, atque agimus. electionis item causam appetitum esse dicit, & rationem quæ alicuius causa est. At verò superius appetitum vt genus electionis, & rationem vt differentiam constitutricem sumpsit, quando electionem esse appetitum consultatiuum definiuit: quomodo igitur nunc & appetitum & rationem esse causas electionis effectrices inquit? materiales enim potius vel vtræque dici possent, vtpote totius, quod ex ipsis constat, partes: nam quod ex partibus constat totum, forma est. in materiaque id est in partibus iis ex quibus constituta est, consideratur: vel si non vtræque materiales, saltem altera materialis, altera formalis dicenda erat. in definitionibus enim genus materiæ, differentiæ formæ solent correspondere: vt hic sibi constare Aristoteles minimè videatur. An fortasse superius appetitum vt electionis genus sumpsit, propterea quòd irrationalibus & rationalibus est communis: electionem verò, eò quòd in solis ratione præditis reperitur: est enim consultatiua: tanquam speciem ei supposuit. Hic autem efficientem causam electionis esse appetitum inquit: iccirco, quia re aliqua appetibili proposita, prius quidem appetitus ipse, quæ est rei absolutè appetibilis cupiditas quædam, excitari consuevit, etià absque ratione: deinde ratio incitationem eius atque impetum cohibet ac moderatur, ratiocinando atque ostendendo an rectè ac pro dignitate appetiuerit. atque ita postea electio subsequitur, ab appetitu origine sumpta, & à ratione quæ veritatem circa rem appetibilem demonstrarit. nã sic efficitur, vt electio appetitum vt genus, rationem vt differentiam in se habeat, non illam quidem inquirentem ac ratiocinantem amplius quale id sit, quod appetitus persequitur: id enim iam inuenit, atque ob id subsequuta est iam electio: sed consultantem, vt eo quod appetit potiri etiam valeat. Nam facultatibus & potentiis quæ supra animæ substantiam sunt, cum extra materiam sint, nulla opus est consultatione: quippè cum illa tantum velint, quæ vel ex necessitate possunt, in quibus que nihil est, quod absolutè contingere aliter queat. animæ autem quæ tum materiæ & corpori in-

30
40
50

* καὶ τὸ ἐνδὲ
χόμενον
συμπαρο-
μαρτεῖ ἐν
ταῖς πράξε-
σι.

Eustratii in Moraliū Arist.

tio non alicuius alterius causā veritatem demonstrat, sed in ipsius inuentione acquiescit, sicut iam dictum est. Ex his igitur colligere possumus, duplicem in agēdis bonis tam appetitum esse, quam rationem. primus enim appetitus ille est, qui antē excitatur, quam ratio quippiam iudicari, demonstratque an proposita res digna sit, quæ appetatur. qui quidem nondum rationalis dicitur. secundus alter subsequitur appetitus cum ratione, quæ electio etiam nuncupatur: qui postquam appetendum esse aliquid demonstratum fuerit, existere consuevit. atque hi gemini appetitus sunt. prima autem ratio ea est, quæ bonum esse quod appetimus, ratiocinatur, electionemque solet antecedere: secunda verò, quæ modum inuenit, quo id quod iam elegimus, consequi etiam valeamus.

Vnde neque sine intellectu & cogitatione, neque sine morali habitu electio est. bona etenim actio, & quod item contrariū in actione est, sine intellectu & cogitatione, & moribus non existit. 10

Confirmat hīc id quod prius dixit, principium effectiuum electionis appetitum esse, ac rationem eam, quæ ad actionem vt finem spectat: ostenditque hoc à posteriori, coniecturali vsus demonstratione. nam appetitum, inquit, & rationem esse electionis efficientes causas inde est perspicuū, quod sine intellectu, & cogitatione, & morali habitu nulla electio est. nisi enim & appetitus ad rem ipsam appetibilem excitatus ac motus fuerit, & intellectus actiuus de ipsa eadem re ratiocinetur, ac colligat esse eligendam: electio neque esse, neque operari vllō modo potest. intellectum & cogitationem, id est *νοῦν* & *διάνοιαν* hīc rationem appellat, quæ de appetibili re ratiocinatur. cogitatio enim etiam ipsa intellectus vocatur, quippe quæ ipsius intellectus imitatio sit. Quod enim is 20 qui propriè intellectus dicitur, simplici appulsione cognoscit atque intelligit, id cogitatio medio vsa rei ipsi accommodato explicat, ac comprehendit. Cum verò ait [neque sine morali habitu] de appetitu intelligit: propterea quod ex moribus euenit, vt appetitus vel rectè, vel non rectè operetur. cum enim mores boni sunt, rectum: cum prauī, peruersum esse etiam appetitum necesse est. Quare oportet in electione tam cogitationem, quam appetitum inter sese conuenire, vt hic rectè appetat, illa verè ratiocinetur ac demonstrat. nam rectè & non rectè, in actionibus absque his vtrifque esse nullo modo potest: rectè sanè, cū benè vtraque sese habent: nō rectè, cū malè & peruersè.

Cogitatio verò ipsa nihil mouet, sed ea quæ causa alicuius est, & actiua. hæc enim etiā effectiuæ dominatur: quippe cum causā alicuius faciat, vnusquisque 30 quisque qui facit: neque finis absolutè, sed ad aliquid & alicuius fit, id quod fit. non tamen id quod agitur. bona enim actio finis est: finis verò ipsius est appetitus. Iccirco vel appetitiuus intellectus, vel intellectiuus appetitus electio est. Tale autem principium est homo.

Differentiam duarum cogitatiuæ specierum etiam superius dixit: quam hīc quoque ostendit. subdiuidit enim cogitandi facultatem, quæ circa ea versatur quæ esse aliter possunt, in actiuam & effectiuam: inquitque has eò inter se distare, quod illa non vltèrius quam ad actionis ipsius finem progreditur: effectiua verò cum alterius causa operetur, suæ operationis finem quēdam habet, qui ad aliud quoddam refertur: vt quam rationem habet actiua ad scientiam, eandem effectiua ad actiuam 40 habeat necesse sit. nam quemadmodum sciendi cogitatio veritatis inuentionem finem habet, nihilque vltèrius addit: actiua verò licet veritatem etiam ipsa inueniat, non in ea tamen conquiescit: sed actionem etiam adiungit, vt id quod appetitus affectat, de quo etiam fuerat ratiocinata, assequi possit: sic effectiua cum finem suæ operationis opus id quod effecit, habeat, non eousque consistit, sed ad alterum sublimiorem perfectioremque finem spectat. verbi causa, ædificandi ars finem quidem habet domus ædificationem, sed aliud tamen quid domo ipsa præstantius ac perfectius spectat: quæ est conseruatio. & salus eorum quæ in domo vel deponuntur, vel inhabitant. videturque hoc animæ homini. admodum esse accommodatum: nam cū anima & separata à corpore sit, aliisque ipsi annexis viuendi facultatibus, dum scilicet absque vllō corporis munere consideratur: & coniuncta iisdem sit vtilitatis ipsorum causā, dum cum ipsis, & per ipsa extrinsecus operationes quasdam edit: quatenus est separata, operationem supra hæc ipsa habet, verumque; ex propria sua perfectione inuenit, nihilque vltèrius requirit: quippe quæ quod rationē finis magis subbeat quam veritatem ipsam, habeat nihil. quatenus verò ad corpus ipsum, vitasque reliquas spectans operatur, vt eas subiiciat sibi, in melioremque statum deducat, prout conuenit vnicuique, præter veritatis inuentionē fines alios habet: non quod ipsi etiā hīc veritatis indagatio atque inuento satis non sit, sed quæ alia ad propriam perfectionē sola veritate non sunt contentæ, sed & operationibus aliis, & actionibus indigent, vt ita sequi id quod melius est, possint, id est rationem: ne 50 ad

ad deteriora delapsæ nobilitatem eius deturpent, maculamque aliquam ei inurât. Cum enim sint naturâ materiales hæ rationi adiunctæ facultates, multisque ob id extrinsecus indigeant: iccirco fit, vt & actiones, & fines actionum diuersi genere existant: id est & cuius causa, & quo. nam artes multa necessaria ad vitam fabreficientes inuentæ sunt: id quod in effectiuis videre licet, in quibus finis cuius causa, est ipsum artis opus, ipsumque effectum: finis verò quo, id est ob quem, est nature nostræ mortalis necessitas, quæ multis adiumentis indiget: tum vt conseruetur, quodque exinanitum est expleat, tum ne læsionem aliquam extrinsecus patiat. exempli causâ, panifica ars finem cuius causa, panem habet: finem autem quo, vt hominem alat, ac nutriat. fabrilis ite finis cuius causa, est vas, quod eius operationis effectio est, id est olla, aut lebes: finis quo, est quantum ad hominis

10 vsum atque vtilitatem vasa hæc spectant. necnon ædificatrix cuius causa habet domum, quæ ædificationis ipsius & fabricationis est finis: quo, hominis tutelam, vt nocumenta ex aere ab eo arceat, aliaque nonnulla que extrinsecus incidere, læsionemque afferre ei aliquam possent. Atque hæc breuiter dicta sint, vt propositæ orationis scopum summatim colligeremus. nunc verba etiam ipsa diligentius perpendamus. [COGITATIO, inquit, ipsa nihil mouet &c.] dixerat actionis principium effectiuum esse electionem, electionis verò appetitum & rationem quæ causa alicuius esset, rationem cogitationem & mentem actiuam appellans: ne igitur quispiam omnis cogitationis finem esse alicuius causâ opinetur, omnemque cogitationem habere aliquid quod ad alterum finem præter veritatem moueat: cogitationem ipsam inquit absolutè per sese alium finem veritate ipsa

20 perfectiorem non habere, ad quem aliquid moueat, cuius respectu motionis principium sit: sed vbi tamen ad agendum se transfudit, actiuam cogitationem euadere, tuncque electionem mouere, vt agat, atque id quod appetit, assequatur: de quo scilicet antea quoque veritatem ipsam indagaue rat, fueratque ratiocinata. iccirco inquit non ipsam cogitationem absolutè mouere, sed eam tantum quæ causa alicuius esset, & actiua, id est quæ veritatem ob finem aliquem ab ea diuersum inquit, atque inuenit: quæ etiam actiua propterea dicitur, quia præter veritatis inuentionem actionem quoque exigit, ad eamque electionem mouet, atque incitat: vt ad finem eum perueniat, quem ratiocinando expetendum esse docuit. [HÆC ENIM, inquit, etiam effectiua dominatur] actiua cogitatio, quæ & ratiocinatio, & ratiocinatrix cogitatio dicitur, effectiua etiam cogitationis principium est. effectiua verò ea est quæ opus quod est ab operatione diuersum, pro fine habet: cuiusmodi omnes sunt, quæ effectiua artes appellantur: vt statuaria, ædificatrix, fabrilis, ac cætera, quibus

30 singulis diuersus ab operatione finis est: statuariae statua, ædificatrici domus, fabrili lectica, aut sedile, aut mensa, aut quippiam tale. [QUI PRÆ cum causa alicuius faciat, vnusquisque qui facit &c.] finem inquit effectiua, id est opus, & effectum ipsum ob quod non est operatio absolutè, quod scilicet sui ipsius causa minimè est, neque in seipso conuiescit, sed ad aliud respicit, ad quod tanquam præstantiorem superioremque finem refertur: cuius etiam esse dicitur, eo quod ob ipsum factum esse nemo ambigat. ædificatrici enim finis cum sit domus, ex se perfectionem non habet, sed ad hominis vsum, vtilitatemque respicit, illiusque est vtpote ob ipsum facta. Idem in omni effecta re videre licet. Actiua autem finis non est huiusmodi, sed satis est duntaxat, vt finis, bona ipsa actio, appetitusque à principio hoc existit: vt qui appetit, & bene appetendo, & bene demonstrando, & rectè consultando, & demum sicut debet, operationem suam perficiendo, bene

40 gat. [LECTICO vel appetitiuus intellectus, vel intellectiuius appetitus electio est. tale autem principium est homo.] Quoniam ab appetitu, inquit, incipit electio, intellectumque habet ratiocinatum, atque actiuum, qui appetitui ipsi præest, dum primum ratiocinatur atque examinat rectè ille appetiuerit, deinde eligit ac consultat, quomodo appetitam rem consequi possit: iccirco electio vel appetitiuus intellectus diceretur: quippe quæ appetitum tempore præuenientem, intellectum subsequenter habeat: vel appetitus intellectiuius. idem enim vtrūque est: siue intellectus ponatur vt genus, & appetitus vt differentia subiungatur ad contemplatiui distinctionem: siue anteponatur appetitus, generisque vicem obtineat: differentia vero loco subsequatur intellectus, quod ab appetitu absolutè qui inesse etiam brutis naturâ cõsuevit, distinctio aliqua efficiatur: ita vt tres electionis definitiones habitu ac respectu diuersæ, re subiecta autem eadem sint: immo verò prima & tertia solo nomine inter se differant: nam quod in prima est consultatiuum, id in tertia intellectiuum dicitur. qui enim appetit cogitat, atque intelligit, habitumque ipsum pro fine habet, cuius causâ intelligit, ratiocinatur, ac consultat: non enim cognitionem, sed actionem sibi proponit. Quod verò inquit [tale autem principium est homo] eiusmodi habet sententiam: Ex iis quæ operantur alia supra electionem operantur, quæcunq; rationem humanam excedunt, vt Deus: quæ ite inter intellectum & animam sunt, viresque in anima cõstitutæ exuperant. omne enim quod eligit, consultat: quod cõsultat, defectu prudentiæ consultat. Deus autem & intellectus prudentia nõ caret, neque apud se quicquid contingat, sed necessaria omnia ac stabilia habet. quæ verò carent electione,

Eustratii in Moraliū Arist.

ratione etiam carent. solus autem homo operari ex electione naturā potest, principiumque & causa eorum est quæ ex ea efficiuntur. iccirco opinionem hanc sequutus, primum principium & causam operationum quæ ex electione fiunt, esse hominem inquit: quippe cum neque ante se, neque post se quippiam habeat, quod electione in operando utatur. sicut enim iam diximus, quod eligit etiam consultat: quod autem consultat, tum ratiocinando operatur, tum circa ea consultationem habet, quæ euenire aliter atque aliter possunt.

Nihil autem est eligibile, quod factum est. verbi causa Ilium expugnasse eligit nemo. non enim consultat quispiam de eo quod factum est, sed de eo quod futurum est, esseque aliter potest. quod autem factum est, quin factum sit, fieri nullo modo potest.

De iis quæ electioni subiecta sunt, hinc loquitur: ostenditque ea esse eiusmodi, ut euenire aliter atque aliter possint, & futura sint. neque enim de necessariis consultat quispiam, neque de iis quæ antea facta iam sunt. quod si de his non est consultatio, neque electio erit: quippe cum unusquisque qui eligit, consultando eligat: vnde etiam consultatiuus appetitus electio ipsa definita est. Quomodo igitur erit eligibile id de quo nulla est consultatio? quorsum enim consultaret quispiam de re iam facta, & de aliquo ex iis quæ necessaria sunt, de quibus sanè cōsultat nemo, vanaque omnis consultatio est: De factis igitur & necessariis, nemo qui sapit consultat: atque ob id etiam neque huiusmodi quippiam eligit. nam si vbi est electio, ibi est consultatio: vbi non est consultatio, neque electio sit, necesse est. adde etiam quod si de iis quæ euenire aliter possunt, suntque in nostra potestate electio est: fieri autem non potest ut quod factum est, non sit factum: quod factum est, eligibile nullo modo erit. huius autem exemplum, Troiæ expugnationem ponit. quis enim nunc est, qui expugnare eam urbem eligat, quæ multis antè seculis fuerit expugnata?

Iccirco rectè Agatho inquit: Re nāque sola hac ipse priuatur Deus: Vt facta minimè infecta possit reddere.

Tragicus Poeta fuit Agatho: cuius hinc meminit Aristoteles, quod consentientia cum ipso scripserit. vnde etiam dictum eius laudat. Quia enim, inquit, hæc ita se habent, propterea etiam Agatho rectè dixit, adeo necesse esse ut quod iam factum est, non possit esse non factum: ut de Deo etiam ipso dicere audeamus, quod licet omnia possit, utpote omnium causa, eo solo tamē priuatur, ut quod factum est, facere quin factum sit, nequeat. nam vel Deus est causa etiam rei factæ: omnium siquidem tam quæ sunt, quam quæ fuerunt, causa est: vnde si id quod factum est, ita tolleretur, ut factum non esset, tollere etiam ne ipse esset causa illius, posset: vel si rei factæ non est causa, causa omnium non erit: quæ vtraque absurda sunt, fierique nullo modo possunt.

Vtrarumque igitur intellectiuarum partium opus veritas est. Quocirca secundū quos habitus vtraque; maximè verū dicet: ij vtrarūque; virtutes erunt.

Diuisit superius intellectum nostrum in actiuum, & contemplatiuum: hosque differre inter se subiectis rebus ostendit, quod alter circa ea quæ esse aliter possunt: alter circa necessaria tantum versetur. sumpsit præterea separatim actiuum, in quo & recta ratio & prudentia consideratur: de eoque ea differuit, quæ ad notionem eius explicandam satis fuerunt. nunc de omnibus intellectiuis habitibus dicere proponit, quæ omnes ad intellectum absolutè referuntur: atque iccirco sumit id quod omnibus his commune est, quasi finem ipsorum, quod etiam opus appellat. Inquit igitur, cum in duo intellectus noster diuidatur, in actiuum, & contemplatiuum, vtrorumque horum veritas finis est. oportet igitur statuere secundum quos habitus præcipuè vtraque ex his partibus intellectus verum dicet, qui etiam virtutes vtrarumque harum sunt: ac de omnibus ipsis postea differere. Sed dubitare aliquis posset, quomodo partes has rationalis animæ dicat: cum anima vnum quoddam sit ex incorporeis, quæ etiam separabilia à corpore sunt. nam si incorporeum quoddam per se est anima, proculdubio etiam indiuidua erit: si indiuidua, quomodo partes habeat querendum est. An ratione corporis indiuidua anima dicitur: quæadmodum etiam cætera omnia incorporea quæ post primam causam sunt? nam per se etiam illa in compositione considerantur, ex diuersisque tanquam partibus constituta sunt, ac composita: sique etiam deitas in ipsis dicatur, per participationem habere deitatem dicuntur: nihilque ex ipsis est, quod ita sit Deus, ut nihil aliud sit. vnus verò Deus hoc ipsum per se est, quod dicitur Deo, aliudque nihil: licet omnia simul, quatenus est causa omnium, sit. At ex iis quæ post ipsum sunt, quicquid Deus dicitur, aliud quid essentiā cum sit, participatione esse Deus dicitur: ut sit simul & deificatum & deitas, & particeps & participas. ecce iam tibi compositio: quæ si est, partes quoque erunt, ex quibus totum componitur. quod si

ea quæ supra animam sunt, excepto primo omnium auctore, composita sunt omnia: multò magis anima erit composita. non est igitur absurdum, si partes etiam habere eam dicamus: quippè cum non secundum dimensionem, & continuitatem quæ in corporibus est, eas esse intelligamus, sed eo modo quo naturâ comparatum est, ut incorporea componantur.

Habituum intellectualium enumeratio: quod scientiæ obiectum, & quæ proprietates. Cap. III.

Sumpto igitur altius principio, rursus de ipsis dicamus.

10 Quoniam prior vnaquæque substantia sua ipsius perfectione est: cum dixerit iam de substantia duarum animæ partium, id est ratiocinatiuæ, ac contemplatiuæ quantum ad propositum est satis: nunc de vtriusque harum perfectione docere vult. ac propterea resumit orationem, quasi de iisdem partibus scilicet intellectuæ animæ habenda sit: id quod & verba ipsa [altius] & [rursus] nobis intelligendum esse ostendunt. nam quæ de vtriusque ipsarum virtutibus ac perfectione traduntur, de ipsis his dicta esse nemini dubium est.

Sint autem ea quibus anima affirmando aut negando verum dicit, numero quinque: hæc verò sunt ars, scientia, prudentia, sapientia, intellectus. nam existimatione & opinione fieri potest, ut mentiamur.

20 Vniuscuiusque rei quæ est vel fit, substantia ex processu ab effectiua causa consideratur: perfectio verò ex conuersione rei ad illam, dum ad illam accedere affectat, illamque quatenus licet, imitari studet: ut sicut illa est perfecta, ita etiam ipsa res perfecta ea scilicet quæ ipsi conuenit, perfectione efficiatur. Ideo animæ etiam necesse est & partibus eius, ut ad illam efficientem causam conuertatur, illamque bonis habitibus & operationibus imitetur. sicut igitur substantiam intellectuæ animæ facultatis cognouimus, alteram scilicet eius partem esse contemplatiuam, alteram ratiocinatiuam, atque hanc circa ea quæ aliter possunt euenire, illam circa necessaria versari: sic debemus quoque habitus illarum cognoscere, quibus operando perfectæ fiunt, causamque suam perfectione imitantur, atque ita boni ipsius fruitionem percipiunt. ob hoc enim ut essent, productæ sunt. Enumerat igitur quot sint habitus, eosque inquit esse numero, quinque: quos etiam nominatim exponit. tot autem eos esse prorsus neque excedere, neque deficere, ita ex diuisione manifestum fiet. Intellectiuam animæ facultatem duas habere partes dictum iam est, vnam, quæ circa ea quæ contingunt, alteram quæ circa necessaria versatur. quæ in iis quæ contingunt, versatur, subdivisa in duas etiam ipsa distribuitur species, actiuam & effectiuam: quarum altera prudentia, altera ars nominata est. quæ verò in necessariis versatur, tres admittit partitiones: quarum vna scientia, altera sapientia, tertia intellectus appellatur. ac præter has quidem partes nihil inueniri amplius potest. quid autem vnaquæque harum sit, quidque à cæteris differat, procedens disputatio explicabit. Sed hæc hæctenus. nunc verba etiam ipsa particulatim videamus. [SINT autem, inquit, ea quibus anima affirmando aut negando verum dicit, numero quinque.] Quia primus Aristoteles de intellectu animæ facultate hæc inuestigauit quinque, in quæ ad summum ipsa distribuitur: propterea sint, inquit, fidenter hoc discipulis suis præcipiens. cum verò ait [quibus anima affirmando vel negando verum dicit] id ad sensitiuæ differentiâ posuit: immo fortasse etiam opinionis. nam qui rectè opinatur, rectèque imaginatur, vel sentit, cum non errat, verum etiam ipse dicere, hoc est verax esse, id est ἀληθὲς ἔφη dicitur: non eò tamen quod pronunciet aliquid, sed quod benè prout essentia cognoscētis facultatis requirit, affectus sit. at in loquutione & intellectu veritas affirmatione utitur & negatione: vereque affirmat, aut negat in vnoquoque ex iis quæ fuerunt connumerata. Addidit autem [existimatione & opinione &c.] ea de causa, quia singula ex his quinque dum in propria constitutione sua manēt, mētiri nunquā possunt: existimatio verò in vniuersum & opinio fallit ac mētitur nonnunquā: quæ admodum si quis aut pedali magnitudine esse solē opinetur: aut dū quæ circum terram sunt, ex sese habere totum lumen existimet. Verum in hoc dubitare aliquis posset: primum, quomodo verum dicere anima affirmando, vel negando intelligatur: quasi fieri possit, ut in aliquo etiam alio orationis genere quàm in sola enunciatione veritas reperiatur: cum tamen neque optatio, neque imperatio, neque vocatio, neque interrogatio admittere vllò pacto veritatem aut falsitatem queant. Deinde qua de causa quinque hos habitus veraces esse simul omnes ita necessariò asserit, ut nunquā mentiantur: nā scientia & sapientia & intellectus cum circa necessaria versentur, certam quidem ac stabilem veritatem habebunt: at ars & prudentia, quæ subiecta habent eiusmodi, ut euenire aliter atque aliter possint, qua ratione necessariò verum dicent? veritas siquidem orationis ipsum esse rei consequitur: & econtrariò ipsum esse rei veritati orationis correspondet: ut quibus esse firmum ac stabile est, de iis certa ac stabilis veritas quoque sit:

r.iiij quibus

Eustratii in Moraliū Arist.

quibus contrā instabile est atque incertum vt sint, de iis non possumus quippiam certi pronuncia-
 re. qui igitur de necessariis contemplantur, necessariò verum dicunt, cum de ipsis quid pronun-
 ciant: qui verò circa ea quæ contingunt, versantur, non necessariò de ipsis verum eos dicere cen-
 sendum est, sed prout contigerit. Quare videtur Aristoteles cum rerum veritate minimè consen-
 tire, cum artem & prudentiam inter absolutè veridicos habitus reposuerit. quid igitur ad hoc di-
 cendum est: illud sanè quod prima ipsa veritas suggererit. Dubitatio itaque prima ita est soluenda.
 Veritas quidem & in verbis, & in rebus consistit: in rebus, cum vnumquodque quod est, sem-
 per & eodem modo sese habet: in verbis cum de re quæ est, quòd sit, pronunciamus, atque asseri-
 mus. quæ nimirum veritates in eo inter se distant, quòd hæc syncerū ac purum in se verū habet:
 illa quæ est in verbis, habet aliquid etiam quod non sit verum, quippè cum ex simplicibus voci-
 bus composita sit, simplex autem vox nihil quod aut verum aut falsum sit, possit significare. pro-
 pterea vt veritatem quæ in verbis est, ab ea quæ est in rebus distingueret, verum dicere animā in-
 quit ex his habitibus affirmando, aut negando: vtpote de rebus inuestigantem, ac pronunciantem
 id quod in ipsis verum inuenitur. vel fortasse non vt ab alio aliquo distingueret, affirmare aut ne-
 gare Aristoteles posuit: sed vt id quod est, significaret, non posse fieri vt verum nisi enunciando di-
 cat quispiam. Ad secundam autem quæstionem, quomodo habitus qui circa ea versantur quæ es-
 se aliter atque aliter possunt, verum absolutè ac prorsus dicant: ita respondendum est: non habitus
 ipsos esse in causa mendacij, cum sine quem sibi faciendo aut agendo proposuerant, frustratur, sed
 rerum ipsarum naturam, quæ in materia constituta, instabilis quæ est. Exempli causa in medicina,
 quæ ægrotantium sanitatem procurat, si nihil eorum quæ fieri possunt, medicus ipse prætermise-
 rit, sed omnia accuratè atque opportunè tractarit, ægrotus autem nihilo magis tamè propterea cu-
 retur, & conualescat, sed moriatur: non est medicus qui errat, ac fallit, sed ipsa rei natura, quæ ma-
 terialis cum sit, incertitudine, atque instabilitate prædita est: neque quispiam qui rectè velit iudi-
 care, id vitio dandum medico existimabit, quòd finem quem sibi à principio proposuerat, nō fue-
 rit consequutus: sed frustrationis causam in instabilitatem naturæ proculdubio referet. Idè in ædi-
 ficatoria: idè in fabrilis arte censendum est. idè quoque in ciuilibus actionibus de prudentia est di-
 cendū: prudens enim, licet diligenter consideret, rectè quæ ac verè ratiocinetur: exturbatur tamen
 sæpenumero à fine quem proposuerat, non quòd ipse fallatur, ac mentiatur: sed quòd subiectæ ipsi
 res fluxæ atque instabiles cum sint, immutantur, atque excidunt. non est igitur ille accusandus quæ
 fine suo nō fuerit perquisitus sed potius quòd rectè ratiocinatus fuerit, ac consultarit, laudandus: causa-
 que frustrationis nō ipsi, sed naturæ rerum quæ contingere aliter poterant, instabilitati ascribenda
 est. Ars igitur, & prudentia habitus sunt per se quidem veridici: si tamen aliquando falsum subse-
 quatur, id nō habituum ipsorum est, sed rerum contingentium instabilitatis. Vnde etiam Demo-
 sthenes cū vitio ei daretur, quòd non euenisset id quod ipse cōsuluerat, * ita crimen oblatū diluit:
 nemo inquit, de futuris consultare certum quid potest: rerū futurarum instabilitati quod reprehē-
 sione dignum erat ascribēs. Opinio verò, & ea quæ speciali nomine existimatio, seu suspicatio, id
 est ὑπόληψις appellatur, quando mentiuntur, ex se, non ex alio mentiuntur, ac falluntur: atque in
 se errorem ipsum habent: quippè cū verum ipsum ignorēt, atque id quod veritati contrarium est,
 existiment, atque opinentur. quemadmodum ille facit, qui cum in aqua demersum remum videat,
 & ex aquæ fluctuatione allucinetur, fractum quæ esse eū putet, visione ipsa deceptus: ita re vera ef-
 se opinatur, atq. existimat. Animæ igitur habitus contemplatiui qui circa necessaria versantur, v-
 trinque tam ex subiectis sibi rebus, quam ex ipsis enuntiationibus veritatem habet: vt in ipsis veri-
 tas quæ in verbis est, cum rerum veritate prorsus consentiat. qui verò circa ea quæ contingūt, mu-
 nus suū exercent, verè quidè etiam ipsi pronunciant, & ratiocinatur: sed interdum tamè fit, vt re-
 rum subiectarum naturam resistentem ob instabilitatem, repugnantem quæ habeant.

Scientia igitur quid sit, inde manifestum est: si exquisitè tractare, & non
 sequi similitudines opus est.

Nunc de singulis quæ enumerauit, differere incipit: quid quæ vnumquodque ipsorum sit, docet:
 & quid à reliquis differat. quia igitur cognata hæc cum sint, quandā inter se habent similitudinē,
 vt in exacta horum perceptione nostra confundatur intelligentia, vt differentias ipsorum ignore-
 mus, aliud quæ pro alio interdū sumamus: iccirco inquit, [si exquisitè tractare, & non sequi simili-
 tudines opus est]. nam quemadmodum licet * columbæ & palumbis similitudo quædam sit, nō ta-
 men ob id eandē esse & columbā & palumbē debemus asserere: sed propriis ipsas differentiis in-
 ter se distinguere: sic & ars & scientia quamuis quadam inter se similitudine coniunctæ sint: quòd
 causas scilicet rerū à se effectarū vtræque assignat: quæ itè ordine in disciplina vtūtur, sine quo rectè
 cōsistere non possunt: alia quæ fortasse nonnulla huiusmodi cōmunia habeāt: non ob id tamè vna
 & eadem

* ἀποσκηθιά
 ἔστι τῆς ἀ-
 νίας.

* πῶδες ἄς
 καὶ φάτις.

& eadem res sunt existimandæ, sed oportet, vt differentiis vtrarumque disquisitis diuersas esse specie vtrasque asseramus. Eodem modo de reliquis. Aduertendum autem est Aristotelem in enumeratione horum quinque habituum primam artem, deinde scientiam, tertio loco prudentiam, postea sapientiam & intellectum constituisse: hic verò vbi singularum iationes explicat à scientia exordium sumpsisse, ea de causa, q̄ illic sua vsus cōsuetudine ab imperfectiore, id est arte incoepit, deinde ad scientiam vtpote perfectiorem progressus est. prudentiam autem cum sapientia & intellectu ob cognationem coniunxit, propterea quòd in nomine etiam cum intellectu prudentia communicat: quippè cum prudentia intellectus actiuus nominetur, qui circa vtilia humanæ vitæ versatur: vt inter has quoque prudentia vtpote inferior, sapientiæ & intellectui anteposita fuerit: ante intellectum verò sapientia, eò quòd intellectus est id quod supremum omnium est, gignitque sapientiam. sunt etiam qui prudentiam in vniuersum eorum quæ sunt cognitionem appellent, sed hos in præsentia omittamus: in horum enim tractatione sequi Aristotelis sententiam debemus. Dum autem vnumquodque explicat, scientiam anteposit vt exquisitiorem, & perfectiorem: quippè quæ circa ea quæ sunt, & necessario eueniunt, versetur. ars verò in iis quæ contingunt, studium omne suum collocat. nam etiam ea quæ sunt, iis quæ fiunt, naturâ sunt priora, suntque actus absq; vlla potestate: at quæ contingunt, in potestate essentiâ suâ habent, nunquam ab ea separantur: licet enim in actum etiam processerint, sintque actu aliquid, potestate tamen sunt oppositum eius quod sunt. quin ipse quoque Aristoteles cum ea quæ supra generationem sunt, generationi obnoxii anteponat, in libro de interpretatione potestate priorem esse actum dixit: actum non genita, & æterna potestatem generationi corruptionique obnoxia appellans. quam ob causam etiam in quarta eiusdem libri sectione cum perfectiorem propositionum expositionem faceret, necessariû esse, ante alias omnes statuit: vt eius contradictionem vtpote naturâ antecedentem reliquarum cōtradictiones consequerentur.

Omnes enim id quod scimus, nō posse aliter sese habere existimamus: quæ autem aliter esse possunt, cum extra contemplationem fuerint, an sint, necne, latent. scibile igitur necessario est: ergo æternum. quæ enim necessario sunt, absolute omnia sunt æterna: quæ autem sunt æterna, generationi, & corruptioni minimè subiacent.

Maximam esse differentiam, quantum ad subiectas res attinet, inter artem & scientiam, hic cōfirmat Aristoteles: communiq̄ ad hoc notione vtitur. communis enim, inquit, nobis omnibus hominibus inest existimatio, non posse aliter sese habere id quod ex scientia cognoscimus: nam quæ aliter atque aliter possunt euenire, tantam habent in eo quod sunt, instabilitatem, vt an profus sint, necne, facile lateant, cum extra contemplationem fuerint. hoc autem quod inquit [extra contēplationem] duobus modis sumi potest: vel enim [contēplari] pro [videre] intelligemus, vt talis sit sensus: ea quæ potestate sunt, & contingunt, tunc esse existimamus, cum in actum venerūt, sensibusque exposita ac præsentia conspiciuntur: cum verò in potestate adhuc sunt, an profus sint, latent: suntque iis quæ non sunt, perquam similia. at necessaria nō ita, sed si etiam nullus ea videat sunt tamen nihilominus. vel igitur sic est intelligendū, vel [cōtemplari] pro [intelligere & considerare] sumendum est. necessaria enim sunt, siue ea contempletur & cōsideret quispiam, siue nō consideret: quæ contingunt verò, an profus sint, latere consueuerunt, si ab aliquo non fuerint cōsiderata. id quod fit ex imbecillitate, exilitateque essentiæ eorum, in quibus cum immista potestas sit, quæ nunquam ab iis quæ esse possunt, separatur, & intelligentiam nostram impedit, & ipsorum essentiam offulcat. Ex comparatione igitur inter se necessariorum, & eorum quæ aliter atque aliter eueniunt, colligit necessarium, atque ex eo æternum esse id quod sciri potest. quod enim non potest aliter se habere, est necessarium: quod est necessarium, id nunquam est quādo non sit: quod autem est huiusmodi, æternum est. omne enim quod absolute ac simpliciter est necessarium, æternum esse manifestum est. absolute autem & simpliciter dicimus esse necessaria, quæcunque eiusmodi sunt, non ex conditione: nā cum necessarium esse dicimus sedere aliquē quoad sedet, id non absolute & simplici ratione, sed ex conditione necessarium est. at quæ sunt æterna, generationi & corruptioni minimè sunt obnoxia. Non enim aliter esse possunt æterna, nisi sint neque generabilia, neque corruptibilia: quippè cum illud semper sit, quod nō in tēpore est, sed supra tēpus: quod autē est supra tēpus, supra etiā generationē sit: nā omnis generatio est in tēpore. at quod est supra generationē, est etiā supra corruptionē. si enim sit sub corruptione, in quid eius corruptio euadet? siue enim in ingenerabile, siue in generabile corrupetur: si in ingenerabile, corrupto ingenerabili

Eustratii in Moraliū Arist.

ingenerabile gignetur atque ita efficietur, ut id quod gigni non potest, gignatur: sitque idē & generabile simul, & ingenerabile. si verò in id quod generabile est, fiat corruptio, ingenerabile in id quod generabile est, commutabitur: atque ita rursus ingenerabile non erit ingenerabile. sed si ita natura erit comparatum, ut ingenerabile immutari possit, nihil erit quod supra generationem sit. at omnes non sola esse in natura rerum generabilia opinamur: immo ne esse quidem proprie ipsa existimamus, cum semper & generentur, & intereant, neque vnquam, ut Platonis Timæus asserit, re vera sint. ea enim sunt proprie, quæ semper eodem modo sese habent. nam & prima causa immobilis prorsus est, atque immutabilis: ut necesse sit, eam à sibi similibus rerum productionem incepisse: ac primum in æuo non in tempore æterna ac perennia: deinde in tempore generationē, quæque ipsi sunt obnoxia, creasse. prætereà si hæc proprie nec sunt, nec dicuntur esse, ad quorum 10
comparationem ita dicuntur: ad eorum proculdubio quæ proprie sunt. quæ autem proprie sunt? ea sanè quæ firma ac stabili essentia prædita sunt: hæc verò sunt ea quæ semper eodem modo sese habent. at quæ sunt huiusmodi, æterna sunt, & ingenerabilia, & incorruptibilia. Ante temporaria igitur æterna, ante generationi obnoxia ingenerabilia, ante corruptibilia incorruptibilia sunt. Adde quòd quæ proprie esse aliquid dicuntur, ex participatione alicuius proprie esse, id quod sunt, dicuntur: quod autem particeps est, alicuius quod re vera sit, particeps est: quare id quod re vera & proprie & per essentiam est, id quod non proprie, sed ex participatione est, antecedit. necessa- 20
riò igitur æterna & supra generationem & corruptionem constituta, temporariis & generationi corruptionique obnoxia priora sunt. Accedit ad hoc, quòd quæ sunt in generatione, quòd corruptioni obnoxia sint, actu ipso cognoscuntur: corruptio autem vniuscuiusque est vniuscuiusque; ma- 20
lum: ab essentia enim, quod proprium singulorum bonum est, deiecit, atque exturbat: sunt igitur in malo, & cum malo suo ea quæ corruptioni sunt obnoxia: quippe cum neque essentiam, neque bonum ipsum syncerum, sed cum contrario cōmistum habeant. vnde ergo habent hæc id quod sunt? ex aliquòne, an ex nullo? si ex nullo, sine causa, & fortuito existent: nam ut ex se sint, fieri nullo pacto potest: ex sese enim sufficerent, bonique essent capacia, neque corruptionem vllā admitterent. si igitur sunt fortuito, vnde ipsis consequutio, atque ordo euenit, quo ut plurimum esse eadē perse- 30
uerant: nisi ex causa etiam hæc bona existant, atque eam ob causam id quod rarò & inordinatè ex materia proueniret, participatione boni superent: bonum enim est, quod in ipsis inordinatum omne ad ordinem reducit, licet id facere semper non possit, sed aliquando frustreretur. nam quod for- 30
tuito accidit, rarò euenire consuevit. non sunt igitur fortuito: sed neque aliunde quàm ex bono. non enim ab aliquo alio nisi à bono adeo possent conseruari, ut tandiu, id est plerūque durarent, bonoque ipso fruerentur, à bono igitur hæc etiam omnia producta esse, ac creata censendum est. At bono proprium est creationem & productionem à similibus incipere: eiusmodi verò sunt, ea quæ planè ac syncerè sunt bona, nullamque mali ipsius corruptionis commisionem admittunt: efficitur ergo ut priora sint æterna, quibus essentia supra tempus & generationem est, à quibus cor- 40
ruptio, mutatioque in substantia quàm longissimè abest: ut per ipsa postea media ad hæc vsq; corruptibilia processerit creatio, & ad extrema vsque & infima prouidentia permearit. Quin etiam cum hæc quæ hic sunt, propterea quòd prætereunt, ac transeunt, vmbrae appellentur: & omnis vmbra ad verum aliquod exemplar referatur: hinc quasi communi testimonio perspicuum fit, alia esse perfecta & vera, in quæ tanquam exēplaria vmbrae ipsæ hæc referantur. erūt igitur intelligibilia horū corruptioni obnoxiorū exemplaria, vtpote verè ac syncerè bona, quæ solo intellectu per- 40
cipi possunt: ut ex modo etiam cognitionis ipsius quàm verè sint, quantoque his fluxis & caducis antecellant, facile pateat. hæc siquidem sensu & imaginatione percipiuntur: illa mente, & intellectu, cum ab affectuum perturbatione liber in tranquillitate constitutus est, à primoque ipso lumine illustratus immobilia illa quietè attingit, ac contemplatur. Verum fortasse reprehenderet nos quispiam, quòd tam longam præter propositum orationem protraxerimus: sed iuuandi desiderium nobis in causa fuit, quòd ex Stagiritæ verbis occasione sumpta sententias has produxit, philosophis non inutiles futuras.

Omnia prætereà scientia eiusmodi est, ut doceri: scibile verò, ut disci posse videatur. ex præcognitis autem fit omnis doctrina: ut in resolutoriis etiam diximus. nam altera ex inductione fit: altera ratiocinatione. atque inductio quidem principium est vniuersalis, ratiocinatio ex vniuersalibus. 50

Alteram hinc scientiæ notā subiungit: quòd videlicet & ipsa ex doctrina nobis traditur, & quòd subiectum ipsi est, per doctrinā cognoscitur. id quòd etiam in principio posteriorum dixit: ubi etiam illud addidit, oportere eum qui scientiam aliquam docendus est, semper aliquid prænoscere, non

non quodlibet sanè, sed quod ad propositæ rei disciplinam faciat. Ne autem infinitè progredi hæc cognitio existimetur, aptè ascensum eius circumscribit ac sistit, cum inquit: [*A L T E R A* ex inductione fit: altera ratiocinatione.] principiorum enim compræhensio scientia etiam ipsa quodam modo est. scientia quoque est ex principiis cõstituta demonstratio, quæ medio causa ipsa rei vtitur, ac per ipsam id quod colligitur constituere consuevit. sed alio modo principiorum perceptio, alio ex principiis cõclusarum rerum cognitio à nobis acquiritur: differentiam enim ipse subiungit, ita inquit: [*A T Q V E* inductio quidem principium est vniuersalis, ratiocinatio ex vniuersalibus]. nam quo modo & principiorum scientia comparetur, & eorum quæ ex principiis fuerint demonstrata, hic ostendit. principia enim, inquit, per inductionem nobis innotescunt, cum vniuersalia singularibus confirmamus, ac probamus: atque ea postea iam concessa sumentes ratiocinationem componimus, quæ sitæque rei demonstrationem facimus. nam quæ eidem sunt æqualia, & inter se quoque esse: & in vniuersum quæcunque alicui vni rei in aliquo sunt eadem, inter se quoque eadem esse: ita probare consueuimus. Multa singularia in medium producimus, vni-que cuiuslibet rei comparamus: atque ita vbi & illi rei & inter se esse eadem ostenderimus, idque in diuersis rebus ita sese habere inuenerimus: vniuersale constituimus. quo postea sumpto, atq; in maiore distantia & extremitate collocato, res de quibus quæstio est, inter se esse æquales demonstramus. Idem in cæteris principiis facimus. ita vt diuersa scientiæ species vtraque esse cognoscatur: principiorum scilicet, & eorum quæ ex principiis demonstrantur. Vnde etiam ipse concludens rationem ita subiungit.

Sunt igitur principia ex quibus constat ratiocinatio, quorum non est ratiocinatio: ergo inductio.

Hoc, inquit, vt esse alteram scientiam confirmet, diuersam ab ea quæ ratiocinando fit, quæ demonstratio appellatur: quæ sanè alterius modi est, quàm sit demonstratio, conuenitque principis, ex quibus ratiocinatio cõstituitur. nobisque ea esse principia manifestat: vt non sit necesse iis qui demonstrare volunt, in infinitum ascendere, cum satisfaciatur inductio, quæ ex euidencia ipsa rei vniuersale confirmat. At verò in dubium venire posset, quo modo sensiuæ cognitio melior non sit ac præstantior, quàm ea quæ scientia acquiritur, si principia scientiæ ex sensu confirmationem habent ac fidem. nam si inductio ex singularibus fit, estque principiorum cõfirmatio: principiorum confirmatio ex sensibus est. at principia scientiæ ac demonstrationis causæ sunt: quare etiã sensus demonstrationis & scientiæ erit causa. causa verò potior eo est, cuius est causa: potior igitur & melior quàm scientia est sensus, quem cum brutis communem habemus. sed est absurdum vt quæ ratione carent, præstantiora esse ratione præditis dicantur. Quocirca huic dubitationi ita occurrendum est, ac dicendum: si sensus vt efficiens ac generans scientiam, causa eius esse diceretur, merito scientia eum esse præstantiorem asserere deberemus: cum verò vt minister, ac seruus scientiæ vsui sit, atque inseruiat: qua ratione is qui ministrat, ea cui ministrare ac seruire consuevit, potior ac melior sit existimandus, non video: quippè cum etiã secandi ligna ars quæ fabrilis inseruit, non propterea quòd materiam aptiorem ei reddit, superior ac melior fabrilis ipsa censenda sit: nec metallica item araria, aut argentaria, aut aurificinæ ob id sit anteponenda, quòd omnibus his materiam suggerat. Nam sensus quoque cum ex iis quæ ipsi sunt nota, propositiones quasi materiã demonstratiuæ & scientificæ subiiciat, ad vniuersalis confirmationem euidencia ipsarum vsus: merito non efficiens demonstrationis & scientiæ, sed ministrans causa dicendus est. Quòd autem vicem materiæ obtineant in demonstratione & scientia, ea quæ sensu comprobata fuerint, inde licet videre, quòd propositiones ipsæ præ conclusa re nihil aliud sunt, quàm materia: quam veluti præparatam aptioremque redditam ex vniuersalis per inductionem facta cõfirmatione sumens demonstratiua, ei conclusionem quasi formam apponit, atque affingit. causam igitur quæ formam efficit, dicere nullo modo ea esse inferiorem debemus, quæ materiam præparat, ac subministrat.

Efficitur igitur, vt scientia quidem demonstratiuus sit habitus: & quæcunque alia in resolutoriis definiuimus.

Hæc conclusio est eorum quæ antedicta sunt: quòd duo scilicet scientiæ modi sint: alter, ex ratiocinatione, qui habitus est demonstratiuus: qui ex iis quæ secundum ipsam rem, & quatenus ipsa est, sumuntur, & prima sunt, & causæ rei conclusæ, efficitur: hæc enim sunt quæ in resolutoriis determinauit. Vbi hoc dixit Aristoteles, debebat, vt oratio clarior, planiorque euaderet, distributionem subiungere, id est, ad [*Q V I D E M*] quæ particula distributiua est, [*V E R O*] subiungere, in hunc modum: vt scientia quidem demonstratiuus sit habitus &c. inductio verò vniuersalium ex particularibus & singularibus confirmatio quædam: id tamen non fecit, sed quasi ex antedictis manifestum

Eustratii in Moraliū Arist.

manifestum esset, prætermisit: aliudque intulit, quo scientiam esse etiam vniuersalem principiorū cognitionem probat, quæ ex singularibus constituatur, hoc modo.

Quando enim quodam modo credit, & nota ipsi sunt principia: scit.

* ἀμεταπί-
στου λυροφω-
σίας.

Id est, quoniam quidam etiam hic modus est probationis & confirmationis certæ atq; * in-
diuisibilis, cum ex inductione in cognitionem vniuersalis venimus: si nota ita nobis erunt prin-
cipia, necessariò appellari etiam ea scientia poterit.

Nam si nō magis q̄ conclusio, ea nota sint, scientiā ex accidenti habebit.

* ἀπλῆ ἐπι-
βολή. i. sim-
plici cōceptio-
ne ἢ ἀπρῆ-
hensione.

Hoc ad maiorem confirmationem adiunctum est, quòd hæc, scilicet rectè possit scientia nomi-
nari, si enim nō est ratiocinatio, sed inductio id, ex quo principia fidem admittunt, maiorem prin-
cipiis ex inductione, quàm conclusioni ex ratiocinatione confirmationem afferri necesse est: nisi
enim magis quàm conclusionem sciat principia quispiam, quæ ex inductione manifestantur: non
propriè scientiā rei cōclusæ, sed ex accidenti acquireret: quippè qui per ea quæ simili modo incerta
sint, incertum cognoscat. nam cum ex euidentiā ipsa rerum principiorum manifestatio efficiatur,
quæ fieri potest, vt principia certiora non sint, quàm cōclusæ rei ex ratiocinatione notitiā: omnem
liquidem niuem esse albam cum sine vilo medio * simplici cognoscētis appulsione percipiatur:
certius proculdubio cognitione ea esse debet, quæ medio ac cōpositione indiget. Neq; hoc nouū
proprus est existimandum, neq; à primo hominis errore longè alienū. perfectus enim à principio
ab omniū opifice creatus est homo, vt nullo habitu careret, qui ad perfectionem spectaret. quod si
ita est, sapientē quoq; fuisse eum patet: qui nō cogitando solummodo, sed intelligendo etiam pro
ratione naturalis sui status operaretur. intelligendo autem operari nihil aliud est, nisi absque vilo
medio res ipsas simplici intellectus appulsione cōprehendere. quòd si statū illum seruasset, legēq;
à creatore acceptam non fuisset transgressus, sed animo ad superiora conuerso eorum frui cōfor-
tio ardentè appetiuisset, inferiora verò eatenus aduertisset, quatenus, prout ordini ac naturæ eius
conueniebat, curam eorū erat habiturus: stabilis ipsi ac perpetua perfectio hucusq; permansisset.
sed quia ab inferioribus illectus sursum intendere vires neglexit, vitamq; sensualem concupiuit:
propterea à propria perfectione deiectus generationi & corruptioni obnoxius factus est: atq; ita
crassitudine mortalis corporis offuscante ac turbante, intellectualis ei oculus conclusus est atque
opertus: vt sensuum cognitione postea indiguerit, quæ sine medio circa propria obiecta operaretur,
eumq; quasi generatione dormientem ac sopitū expergefaceret: eiq; ex singularibus quæ co-
gnoscit, occasionē ad vniuersalia percipiēda exhiberet: ex q; operatione quam absque medio vilo
circa particularia exercet, viam suppeditaret, qua ex inductione communes notiones constituere
posset: ex quibus postea medio carentibus, eò quòd mens eas medio carentibus modis collegerit,
demonstratiuæ ac scientificæ conclusiones cōficerentur. Hinc enim fit, vt ignoratiæ velamen sibi
detrahat, atq; in seipsum redeat, affectuumq; grauamine exonerato tandem ad superiora, atque ad
ipsum creatorem suspiciat, atque attollatur. Quamuis enim intellectus ipsius substantia corruptio-
ni minimè succubuerit, quia tamen cum corruptibilibus connexus fuit, corruptus etiam ipse in
operatione est: vt neque in imperfectis perfectionem, neque in corruptis incorruptionem seruare
proprus potuerit. Hæc igitur quæ per inductionem fit pronuntiatorum in scientiis constitutio,
tam priori illi intellectus animæ nostræ perfectioni, quam posteriori casui consentanea est.

De arte,

Cap.

IIII.

AC de scientia quidem in hunc modum definitum sit. Eius autem quod
esse aliter potest, aliud efficiendum, aliud agendum est.

Vbi de scientia absoluit orationē, ad artem tractandam descendit: quidq; ea sit explicat,
quidq; differat à cæteris habitibus quos connumerauit. Sicut autē in scientiæ tractatione subie-
ctum eius prius exposuit, deinde proprietatem eius declarauit: sic in arte nunc facit. id enim quod
esse aliter potest, sumit, idq; in efficiendum atque agendum diuidit: efficiendumq; arti, agendum
actioni attribuit: deinde quid ars ab actione differat, ostendit: tum artis propria explicat, ipsamq;
definit. Cum igitur ars circa ea versetur, quæ esse aliter possunt: horum autem duæ sint species,
quarum altera arti, altera actioni subiicitur: differentiam prius eorum quæ euenire aliter possunt,
manifestat, ac tradit, vt inde quæ actioni, quæ arti item subiiciantur, perspicuum sit.

Effectio autem & actio diuersum quid est. de ipsis autem his, extrariis
etiam sermonibus credimus.

Diuersas esse inter se effectiōnem & actionem, cum quasi cōcessum sumpsit: cōmuni homi-
num opinione id confirmat, certā esse harum differentiā inquit, ex iis etiam quæ omnes de ipsis
communi

communi consensu homines opinantur. Extrarios enim sermones, id est, ἐξωτερικὸς eos appellat quos extra logicam traditionem communiter vulgus habere consueuerunt. vnde etiam quasi his acquiescens quodam modo subiungit, ac concludit in hunc modum.

Quare etiam habitus actiuus cum ratione, ab affectiuo habitu cum ratione diuersum quid est.

10 Aliud est actiua, id est, πρακτικὴ, & aliud actio: aliud item ποιητικὴ, id est, effectiua, & aliud effectio. actiua enim & effectiua habituū, actio & effectio tractationum, atq; operationū sunt nomina. quoniā verò tractationes habitibus promptiores sunt ac manifestiores: propterea ex ipsarū diuersitate diuersos esse etiam habitus cognoscimus. nam cum euidentes sint operationes, ac pateant, à vulgo etiam percipiuntur: vt aliud actionem, aliud effectioem esse fateantur: neque quod factum est, actum, neque quod actum, factum appellent, sed vtraque suis vocabulis nominent. ex his igitur habitus quoq; vnde ipsæ operationes prodeunt, diuersos esse inter se inuenimus. Quapropter quasi concludens ita inquit: quare propterea quod actio & effectio sunt diuersæ, habitum quoque actiuum cum ratione ab affectiuo habitu cum ratione diuersum quid esse perspicuum est. vtrouque autem posuit [c v m ratione] eò quod superius etiam in enumeratione horum habituū idem posuerat. nō enim quemlibet actiuum, seu effectiuum habitum intelligere hīc debemus, sed qui cum ratione existunt: eiusmodi enim veridici etiam sunt.

20 Neque à se mutuo continentur: neque enim actio effectio, neque effectio actio est.

Ne quis existimet, inquit, ita inter se esse diuersos hos habitus, vt alter contineat, alter contineatur: id quod in generibus & speciebus fieri videmus: sunt enim etiam genera & species inter se diuersa: alioqui species plures substantiales differentias quàm genera habere minimè possent. sed actio & effectio non ita inter sese differunt: quippè cum neque actio effectioem, neque effectio actionem contineat.

30 Quoniam autem ædificatoria, ars quædam est, atque id quod habitus quidam cum ratione effectiuus: neque vlla ars est, quæ non sit habitus cum ratione effectiuus: neque vllus huiusmodi habitus, qui non sit ars: efficitur, vt & ars, & habitus cum ratione vera effectiuus idem sit.

40 Postea quàm actiuū & effectiuum habitum inter se cōparauit, diuersosq; ita eos esse ostendit, vt alter subiici alteri minimè possit: nunc definire artem vult: ad huiusq; declarationē ædificatoriā assumit, quæ vna ex artibus etiam ipsa est: eiusq; exemplo adeò conuenire arti definitionem ostendit, vt cum ea etiam mutuo conuertatur, & reciprocetur. Inquit, enim quoniā ædificatoria est ars, speciesq; artis, id est, species artis absolutè, ac generaliter sumptæ, ac propterea est etiam habitus quidam cum ratione effectiuus: hoc est, definitionem hanc quæ ita, inquit, admittit, quatenus est ars, & species artis. non enim absolutè ars est ædificatoria, sed quædam ars, & species artis: ac propterea habitus quidam est cum ratione effectiuus: quippè quæ definitionem artis non vniuersaliter, sed particulariter, vt conuenit speciei admittat. dixit autem [1 d quod habitus quidam] & c. vt significaret artem eiusque definitionem de ædificatoria substantialiter prædicari: perinde ac si aliquis hominē esse quoddam animal asserens, esse cum diceret id quod substantia quædam animata sensua est: propterea quod pars animalis est homo, ac species, quæ in animal vt genus referatur. vnaquæque enim species nihil aliud est nisi id quod aliqua pars generis ipsius est: siquidem cum dicit [1 d quod] substantialem denuncupationem generis de specie ostendit. sicut igitur idem est si dicamus hominem esse, & id quod est quoddam animal, & id quod est substantia quædam animata sensua: ita quoq; idem esse censendum est, si asseramus ædificatoriā esse, & id quod est ars quædam, & id quod est habitus quidam cum ratione effectiuus: quippè cum definitio hæc & arti sit adæquata, & cum arte ipsa mutuo reciprocetur. Vbi autem de ædificandi arte hæc dixit, ad vniuersale transiens, neque, inquit, vlla ars est, quæ nō sit habitus cum ratione effectiuus, neq; & c. id est, quoniam non solum ædificatoria hanc definitionem admittit, sed omnis etiam ars, neque cupiam alteri quod ars non sit, ratio hæc conuenit: & solius & omnis artis est, cum arteque est reciproca, id quod proprium definitionis est: cum scilicet neque deest quippiam, neque redundat. Cum enim, inquit, neque vlla ars est quæ non sit habitus cum ratione effectiuus: nihil aliud facit, quàm si omnem artem esse huiusmodi habitum affirmaret. veritas autem omnibus quæ superius connumerauit, communis est. ea enim quinque tantummodo sunt, quibus homo cum ratione & prudentia verum dicit. Nam canis cum sagacitate narium occultatam feram indagat, atque inuenit,

Eustratii in Moraliū Arist.

nit, licet verax etiam ipse sit: sine tamen ratione & prudentia id facit, solaque naturali aptitudine ad id faciendum incitatur.

Ars autem omnis circa generationem versatur, comminisciturque, & contemplatur, ut eorum aliquid fiat, quæ & esse & non esse possunt: quorumque principium est in eo qui facit, non in eo quod efficitur.

Cum quid sit ars, definierit, nunc ut perfectius rem ipsam intelligamus, de subiecto eius docet: inquitque omnem artem circa generationem versari, generationem appellans ea quæ euenire aliter possunt: propterea quod in eodem statu non permanent. perseveratio enim in eodem statu ac firmitas necessariis, iisque quæ supra generationem sunt, propria est, circa quæ scientia versatur. ars vero circa ea quæ contingunt, munus suum exercet: comminisciturque & contemplatur, id est, ex sese studet propria ratione utens, ut eorum quidpiam efficiatur, quæ & esse & non esse possunt: interdum enim quod ab arte fit, potest & factum esse, & non esse factum: & postea quam etiam factum est, potest desistere. quare fieri potest, ut quod ab arte est effectum, & sit & non sit. nam necessitas nullo modo ei nisi ex conditione conuenit: quippe cum non possit quippiam simul circa idem & esse & non esse: ne contradictio simul vera esse reperiatur, si id quod iam effectum est atque euenit, non esse tunc quando est, dicamus. Quod vero ait [QVORVM principium est in eo qui facit, non in eo quod efficitur] ad distinctionem eorum positum est, quæ à natura fiunt. nam etiam naturam circa generationem operari videmus: sed ipsa tamē insita in rebus per corpora ipsa permeans intrinsecus operatur: ars vero non intus, sed extra corpora circa quæ versatur, munus suum exercens artificiosas formas affingit. nam & statuaria extra æs, & fabrilis extra lignum constituta, atque in artifice ipso sita extrinsecus subiectas sibi res mouet: unde etiam exteriorem earum superficiem duntaxat format, atque expolit. Quare effectiua causa in rebus artificiosis in eo qui artificiosè operatur, constituta est, non in eo quod efficitur, id est, non in subiecta re quæ effectiōnem ipsam admittit.

Neque enim eorum est ars, quæ ex necessitate vel sunt vel fiunt: neque eorum, quæ sunt secundum naturam: in se enim hæc principium habent.

Propterea, inquit, circa generationem & ea quæ esse aliter possunt, versari artem dicimus, quia eorum quæ ex necessitate vel sunt vel fiunt, ars minimè est. non enim tantummodo sunt nonnulla ex necessitate, sed etiam fiunt. Sunt quidem, materia carentes, incorporeæque substantiæ, cælestes orbis, elementorum vniuersitates: quæ sanè omnia eadem ab opifice ipso perpetuò conseruantur. Fiunt autem à necessitate, cælestium orbium motus, anni ac temporum vicissitudines, atque huiusmodi reliqua. secundum naturam verò sunt animalia & plantæ. Ea igitur quæ subiecta arti sunt, in eo differunt à necessariis, quod contingere aliter atque aliter possunt: à naturalibus verò, quod principium motionis in se ut illa minimè habent.

Quia autem effectio & actio diuersum quid est, non actionis, sed effectiōnis esse artem necesse est: & quodam modo circa eadem versatur & ars & fortuna. sicut etiam Agatho inquit:

Fortunam amat ars, artem ipsa fortuna inuicem.

Vbi diuersas esse inter se actionem & effectiōnem ostendit: hinc quasi concessum sumit, artem effectiōnis esse, & non actionis: eò quod fines artis opera sunt, quæ post artificialem operationem permanent: actioni autem satis idoneus finis bona ipsa operatio est. subiungit postea quodam modo circa eadem & artem versari & fortunam: idque etiam Agathonis poetæ testimonio comprobatur, qui amicas inter se esse artem & fortunam facit: dum inquit: Fortunam amat ars &c. Sed considerandum qua de causa & ipse Aristoteles circa eadem utrasque versari asserat, & Agatho amare se mutuò ipsas dicat. propterea scilicet quia utraque & subiectarum sibi rerum causam extrinsecus habet, & diuersum ab operatione opus: nam & qui ex arte operatur, materiam quæ est extra ipsum, mouet: & qui ex fortuna in aliquam rem siue bonam, siue malam incidit: extra illam etiam ipse est, aliudque agens ac spectans in eam incidit: verbi causa, si quis in balneum profectus eo consilio ut lauetur, ibi librum aliquem offendat, quem multum diuque antea quæsauerit: si quis item vel vineam fodiens thesaurum inueniat: vel domum pergens in lapidem impingat, & pedem offendat: horum enim omnium operator extrinsecus est: & quod ex accidenti euenit, tum præter operantis consilium incidit, tum diuersum ab operatione eius opus quoddam est: ut in his & fortuna & ars inter se conueniant: licet postea in eo differant, quod ars ex proposito artificis finem plerunque habet: fortunæ verò finis is est, qui & præter operantis consilium, & raro euenire consuevit.

Ars

Ars igitur, sicut dictum est, habitus quidam est cum ratione vera effectiuus: inertia autem e contrario, habitus cum ratione falsa effectiuus, circa id quod aliter esse atque aliter potest.

Vbi satis de arte & quid sit, & circa quæ versetur, declarauit: quid sit contrarium eius, etiam ostendit, quæ est inertia, id est, ἀτεχνία. iccirco enim rursus definitionem artis repetit, ut ex comparatione melius quid sit oppositum eius demonstret. nam si ars est habitus cum ratione vera effectiuus: inertia siue inartificium e contrario, habitus cum ratione falsa effectiuus erit. in reliquis enim cum ars & inertia cōueniant, in recto & peruerso, vero item & falso discrepant: nam utraq; circa ea versantur, quæ aliter sese habere possunt. nunquam enim in errorem & falsitatem ars delaberetur, in inertiamque abiret, nisi res, circa quas versatur, euenire aliter atque aliter possent.

De prudentia.

Cap. V.

DE prudentia verò ita statuere possemus, si considerarem quosnam esse prudentes dicamus.

Cum quinque veraces habitus sint, quos hic enumerauit: posteaquã de scientia & arte disseruit, de prudentia nunc tertio loco considerat, quæ quatuor reliquis ad moralem, ciuilemque contemplationem est accommodatior: tum enim eius recta ratio mensura & regula est, qua medium & mediocritas ipsa in actionibus omnibus reperitur: tum ea media efficitur, ut de intellectiuis habitibus tractatio aptè eum præcedentibus iungatur, ac connectatur: quippe cum utrisque tam intellectiuis quam actiuis, eadem conueniat. nam cum intellectiuæ animæ facultatis sit etiam ipsa, in actionibus quibus præest, quasque metitur, operationem suam exercet: unde etiam hic inter artem & scientiam de quibus superius egit, reliquosque duos habitus subsequentes sapientiam & intellectum, media collocata est. Intellectum autem non eum hic intelligimus, qui absolute & essentiali est, sed eum qui habitu tantummodo & participatione est intellectus. non enim inter veridicos habitus fuisse constitutus, nisi hac significatione acciperetur. anima enim nostra quatenus est anima, * explicatè operatur, dum ratiocinando ex propositionibus transit ad conclusiones: quatenus verò mentis atque intellectus est particeps, simplici apprehensione intelligit, habetque & principia & terminos quasi intellectus ipsius resonantias ac vestigia. cum verò hæc transcendit, quando intellectualis euaserit, intelligibilia intelligibili modo percipit. licet enim nõ repente omnia ac simul, sicut ille qui per essentiam est intellectus: sigillatim tamen vniuersa comprehendit atque intelligit. unde etiam huiusmodi constitutio, quia extrinsecus aduenit atque acquiritur, nõ natura, sed habitus animæ appellatur. Aristoteles igitur cum definire prudentiam proposuerit, tractationem eius ab iis esse incipiendam, inquit, in quibus inesse cōspicitur: id est à subiectis ipsis, in quibus ut habitus cōstituta est: hi autem sunt prudentes homines: sunt enim manifestiores nobis quàm habitus, illi qui habitibus præditi sunt: communemque de ipsis opinionem quasi concessum quoddam principium sumit, cum inquit.

40 Videtur igitur prudentis viri esse proprium, posse rectè consultare de iis quæ sibi ipsi bona sunt, atque utilia.

Quoniam verò multa sunt huiusmodi, fierique potest, ut aliquis & in vno aliquo quod bonum sibi & utile sit, & in pluribus atque omnibus bene se gerat: iccirco subiungit:

Non ex parte, ut quænam ad sanitatem & robur conferant, sed quæ ad bene uiuendum † in vniuersum.

Neque enim si quis quæ sibi ad sanitatem vel robur corporis faciant, rectè cognorit, de iisque rectè consultarit, propterea simpliciter etiam eum esse bonum cōsultorem ac prudentem dicendum est: sed ille est prudens, qui de omnibus, quæ ad totam vitam pertinent, tam animæ quàm corporis & externa bona, rectè consultat. siue enim ὅλον, id est, totum & vniuersum, siue ὅλας quod est omnino & in vniuersum legamus: nam etiam hoc in exemplaribus nonnullis reperitur: eadem erit sententia. Si enim dicamus [QUÆ ad bene uiuendum vniuersum seu totum faciant] significabitur ipsum bene viuere totum quoddam esse: eiusque esse partes singula, quæ in moralibus operationibus atque actionibus considerantur: cuiusmodi sunt tum quæ ad virtutes spectant: tum quæ in corporis constitutionibus, externisque rebus euenire aliter possunt, in nostraque sita sunt potestate: quorum vnumquodque & cauere, & eligere possumus. Si autem legamus ὅλας, id est, in vniuersum, seu omnino, simpliciter atque vniuersaliter significabit: ut ille intelligatur esse prudens, qui non in vno aliquo, sed qui vniuersaliter in omnibus quæ in nobis sunt, rectè consultat. atque ita licet diuersa dicendi figura esse videatur, vnam tamen atque eandem in sensu vim habet.

Cui

* ἀνεπισμη-
τως.

† aliàs legitur
vniuersum.

Eustratii in Moraliū Arist.

Cui rei argumento illud est, quòd eos etiam qui circa aliquid consul-
tant, prudentes appellamus, cum ad finem aliquem bonum de iis quorum
non est ars, rectè ratiocinantur. Quare in vniuersum quoque is erit pru-
dens, qui est consultatorius.

Quauis non absolutè, inquit, atque vniuersaliter prudens ille sit, qui circa aliquid rectè con-
sultat, sed qui circa omnia id facit, quibus vita hominis quæ multiplex ac varia est, constituitur:
quòd tamen qui in omnibus rectè consultat, prudens sit, ex illis qui in singulis benè consultant,
sumi argumentum potest. prudentes enim in singulis eos appellamus, qui ad bonū aliquem finem
rectè ratiocinantur: quare in vniuersum quoque qui consultatorius est, eum prudentem esse con- 10
stat. sicut enim in vnaquaque re prudens dicitur, qui sine aliquo bono sibi proposito rectè ad eum
consequendum consultat, ac deliberat: sic in vniuersum quoque ille erit prudens, qui in omnibus
finem bonum sibi proponit, utque eo potiatur, rectè rationem ac consilium inire consuevit. nam
quia ea quæ sigillatim fiunt, nobis quàm vniuersalia sunt manifestiora: propterea fit, ut ex indu-
ctione singularibus ac particularibus vniuersalia cōfirmemus ac probemus. [DE iis autem quo-
rum non est ars] iccirco adiunxit, quia possumus etiam, licet nihil huiusmodi nobis proposuerim-
us, de artificiosis rectè consultare, quæ tamen in artem, non in prudentiam referuntur: quippe
cum diuersas inter se esse & artem & prudentiam iam demonstratum sit. Quòd autem probabili-
bus rationibus rem hanc persequatur, id nos mouere minimè debet. diximus enim iam à princi- 20
pio presentes res esse eiusmodi, ut esse aliter atq; aliter possint: neque oportere ut in his à necessa-
riis ductas demonstrationes exigamus. Consultatorium verò, id est, *βουλευτικόν* eum appellat,
qui ad consultandum idoneus est: is autem bonus est consultor.

De iis verò quæ aut esse aliter non possunt, aut nequeunt sub actionem
ipsius cadere, consultat nemo.

Definitionem prudentiæ præparat, ut eiusmodi constituatur, quæ & eam ab vtrisque scientia
scilicet & arte de quibus iam disseruit, distinguat, & cum ea conuertatur. nam quæ hic inquit, à
scientia prudentiam disiungunt ac separant. prudentia enim consultatiuus habitus est: nemo autè
de iis quæ esse aliter non possunt, id est, de necessariis consultat: quippe cum quæ esse aliter non
possunt, necessaria sint. sed neque consultat quispiam de iis quæ agere ipse non valet. ea enim quæ 30
fieri nequeunt, sunt duplicia: vel absolutè & simpliciter, vel alicui: absolutè, ut vno & eodem tem-
poris momento eum qui in Thracia sit, in Aegyptum peruenire: alicui, ut eum qui pauper sit, &
peregrinus, omnibusq; ignotus, maximè vrbs imperium obtinere, in qua scilicet talis sit. Quòd si
consultatiuus habitus est prudentia, & nemo de necessariis, iisq; quæ fieri non possunt, consultat:
efficitur, ut qui in habitu prudentiæ cōstitutus est, neq; necessaria, neq; ea quæ fieri nequeunt ha-
bitui suo habeat subiecta. Vbi hæc de prudentia eiusque operatione dixit, necessariaque, & quæ
fieri nequeunt ab ea exclusit: diuersam esse à scientia prudentiam colligit, in hunc modum.

Quapropter si modo scientia est cum demonstratione: & eorum quo-
rum principia possunt aliter se habere, nulla est demonstratio: omnia enim
possunt etiam aliter se habere: de necessariis autem nō licet consultare: pru- 40
dentia neque scientia neque ars esse vllō modo poterit.

Prudentiæ & scientiæ inter se differentiā conditionali ratione vsus ostendit. tria enim assum-
pta in hac ratiocinatione connexa inter se sunt: vnum, scientiam cum demonstratione esse: alterū,
eorum non esse demonstrationem, quorum principia se habere aliter possunt: tertium, nullam de
necessariis esse posse consultationem: ad quorum duo, id est, primum & tertium comprobanda,
quoniam superius satis fuerunt demonstrata, nullam aliam assumptionem aut rationem affert: sed
secundum duntaxat, atque id pressè admodum confirmat, cum inquit: [OMNIA enim possunt
etiam aliter se habere]: quod sanè propositum ex secundæ sumptionis opposito sequi videtur. se-
cunda enim sumptio ita ait, quorum principia possunt aliter se habere, eorum nō est demonstra- 50
tio, id est, quarum quæstionum principia esse aliter possunt, earum non est demonstratio: quippe
cum omnium demonstrationum propositiones esse necessariae debeant. huius igitur oppositum
erit, quorum principia esse aliter possunt, eorum est demonstratio: & ex hoc consequitur, omnia
ergo possunt etiam aliter sese habere: quod ad ostendendam absurditatem subiunctum est. si enim
ex principiis quæ aliter esse possunt, fieri demonstrationes concederemus, omnia euenire aliter
possent: & quod esset necessarium inueniretur nihil. Possumus tamen alio etiam modo hoc inter-
pretari

pretari, ut de iis quæ ex principiis huiusmodi colliguntur, ac conficiuntur, dictum esse intelligamus: ut sensus talis sit, propterea eorum quorum principia esse aliter possunt, non est demonstratio, quia omnes quæ ex principiis huiusmodi colliguntur conclusiones, possunt etiam aliter se habere: at ea quæ ita fit, non est demonstratio: sed oportet, ut quæ demonstratiuè conclusa fuerint, aliter se habere nullo modo possint.

Scientia quidem, propterea quia id quod in actionem venit, esse aliter potest: ars, quoniam aliud actionis, & aliud effectiois genus est.

10 Superius adducta ratione prudentiam à scientia distinxit, non ab arte, cum dixerit, scientiam & ex necessariis ratiocinari, & necessaria colligere: prudentiã verò & ex iis quæ contingunt, & contingentiã: scientiam præterea non esse consultatiuam: quippè cum de iis quæ necessariũ est ut sint, vel non sint, circa quæ versatur scientia, consultet nemo: prudentiam verò consultatiuam esse. quia tamen in argumenti conclusione artem quoq; scientiæ adiunxit, ac prudentiam ab utrisque esse diuersam asseruit, propterea hic causas utrorumque subnectit, cur prudentia neq; scientia sit, neq; ars. Non enim est scientia, quia actiua est, & circa agenda versatur: omne autem quod agibile est, aliter atque aliter se habere potest: quod verò est scibile, minimè: prudentia igitur non est scientia. sed neque est ars, quia, id quod superius iam dixit, actio & effectio diuersæ inter se specie sunt. Postea verò quàm omnia hæc ita explicauit, prudentiæ definitionem constituit, dum inquit:

20 Restat igitur ut prudentia habitus sit vera cum ratione actiuus, circa ea quæ & bona & mala homini sunt.

In hac definitione aduertendum est, tam scientiæ & arti quàm prudentiæ esse commune, ut habitus sit vera cum ratione: omnes enim hic enumerati habitus, vera cum ratione esse dicti sunt. ut autem actiuus habitus sit, proprium esse id quidem prudentiæ, si ad scientiam & artem comparatur: si ad actiuas artes, esse adhuc commune. quod enim additur [CIRCA ea quæ & bona & mala homini sunt] illud sanè proprium re vera prudentiæ est, absoluitque definitionem, efficitque ut cum re definita cõuertatur. prudentia enim sola est, quæ circa ea quæ homini sunt, & bona & mala, versatur: ut bona inueniat atq; eligat, quo modoq; ea consequi possit, cõsultet: mala caueat, & euitet: quippè cum utraq; hæc ad prudentiæ virtutem spectent: ut & subiectarum sibi rerum qualitates inueniat, & de modo cogitet ac consultet, quo & consequi & euitare eas optimè possit.

30 Nam * effectiois finis diuersum quid ab ea est: actionis verò, non semper. ipsa enim bona actio finis est.

* τοιούτως.

In differentia artis & prudentiæ tradenda, de effectiuis artibus tantum loquutus videtur: dum diceret in eo artem à prudentia distare, quòd ars opus quoddam præter operationem suam effectũ haberet, ut ædificatoria ædes, statuaria statuam, & cætera effectiuæ sua vnaquæque opera: prudentia verò non ita. Sed quia præter has effectiuas nonnullæ aliæ quoque actiuæ artes reperiuntur, quarum fines non sunt quidem effecta aliqua opera, sed quædam tamen alia præter operationes
40 quæ operationes ipsarum consequuntur, ut militaris victoria, familiaris, & quæstuariæ diuitiæ: & facile fieri poterat, ut vna ex his prudentia esse existimaretur: iccirco hoc subiungit, ut ab actiuis quoque artibus prudentiam esse diuersam ostendat. Vniuscuiusq; enim artis tam effectiuæ quàm actiuæ diuersus ab operatione finis est. effectiuæ siquidem est, ut diximus, effectum opus, ut statua, & domus, atque aliud huiusmodi: actiuæ autem licet effectum aliquid non sit, est tamen etiã ipsius ab operatione quippiam diuersum: militarem enim victoriam, familiarem seu dispensatricem & quæstuariam lucrum & diuitiæ consequuntur. ab his igitur etiam actiuis artibus prudentia in eo differt, quòd quamuis habitus actiuus sit, finem tamen nullum alium habet nisi bene agere. gloria enim & laudes quæ ex bonis actionibus sequi plerumque consueuerunt, fines prudentiæ nullo modo sunt existimandi: alioqui prudens non prudens esset, sed gloriosus: quippè qui non finem habitus sui, quæ est bona actio, sectaretur: sed quæreret aliis placere, gloriamque & honorem apud alios sibi aucupari. Cuiusmodi rerum ille, qui verè est prudens in actionibus suis nullam curam
50 habet, sed id tantum studet, ut eas rectè exequatur, rectèque agat. Ideo, inquit, effectiois finem diuersum quid ab ea esse: actionis verò non semper. omnis enim effectio opus quoddam effectũ necessariò habet, quod præter effectioem ipsam, quæ artificis effectiuæ est operatio, existit. At non omnis actio alium præter actionem finem habet, sed illæ tantum quæ artes actiuæ appellantur. nã prudentia sibi ipsam bonam actionem, nullumque alium præter ipsam finem proponit. si autem prudentiam hic quæ inter intellectiuas virtutes connumeratur, actiuam appellauimus, nihil mirum esse debet: cum etiam intellectus ipse ob id actiuus nominetur, quòd circa agendas res versatur. Est igitur intellectiuæ prudentia, quia in mente & cogitatione est, ex eaque procedit: actiuæ, quia

Eustratii in Moraliū Arist.

quia in actione ipsa versatur atque operatur.

Propterea Periclem atq; huiusmodi viros prudentes esse existimamus, quia & quæ sibi & quæ aliis hominibus sunt bona, possunt contemplari. eos autem esse tales putamus, qui familiares & ciuiles sunt.

Quia in definitione prudentiæ dixerat, actiuum habitū eam esse circa ea quæ & bona & mala homini essent: id nunc communi hominum opinione comprobatur. nam quia circa talia, inquit, versatur prudentia, propterea Periclem & similes, prudentes esse existimamus: cum enim sint homines, contemplari ea possunt quæ & sibi & aliis hominibus bona sunt. tales autem esse putamus, eos qui rei familiaris, & ciuilis idonei administratores sunt. nā familiares dispensatores ciuiliū modi sunt, & quæ & sibi & cohabitantibus sunt bona & mala, considerare possunt: ciuiles item, quæ sibi & ciuibus suis vel nocent vel conferunt: ita ut bona eligant, mala effugiant & euitent. familiæ tamen præfides in minoribus rebus: ciuiles in maioribus habitum suum exercent, vnde etiam sunt præstantiores. Hinc fit, ut quando sapientes Deum prudentem appellant, quasi ab illis ad familiam & ciuitatem administrandam idoneis viris ad exemplar illud quod cum ratione & ordine & concentu vniuersam creationē gubernat ac seruat, prudentiæ nomen transferant. oportet enim eos qui rectè administrare & familiarem & ciuilem rem volunt, summa attentione & diligentia diuinum illud exemplar imitari: ut benè ac feliciter se gerentes tam se quàm totas familias, & ciuitates conseruent, & ad omnium auctorem Deum reducant.

Inde etiam est quòd temperantiam σωφροσύνην appellamus, ut pote prudentiam conseruantē. talem enim existimationem conseruat: quippe cum iucundum & molestum non omnem existimationem corrumpat, & peruertat, verbi causā triangulum tres angulos duobus rectis æquales habere, vel non habere: sed eas tantum quæ ad agendas res spectant.

Prudentiam esse habitum qui circa ea versetur, quæ bona vel mala homini sunt, hinc etiā temperantiæ nomine confirmatur. temperantia enim σωφροσύνη græcè dicta est, ab eo quòd σώζει τὴν φρόνησιν, id est, prudentiam conseruat. Vbi verò temperantiæ nominis etymologiam explicauit, prudentiæ nomen in existimationē quæ generalior prudentia est, transfert: opinio enim & scientia & prudentia in existimationem tanquā genus reducuntur: inquitque temperantiam talem solummodo existimationem seruare, quæ circa ea quæ homini bona vel mala sunt, versatur, non omnem absolutè: hocq; à cōtrario demonstrat, id est, ab intemperantia, quæ iucundi & molesti dominatio est. nō enim ea omnem existimationem corrumpit: hoc est, cum voluptas & dolor in aliquo dominatur, opinionem eius de triângulo nullo modo corrumpit, aut peruertit: ut cum verum sit eū habere tres angulos duobus rectis æquales, non ita esse existimet, sed vel tribus rectis posse cōstare, vel aliquo alio modo, quo triangulum duos tantummodo rectos habere negari queat. voluptas enim & molestia quæ sensu percipiuntur, circa quas temperantia versatur, nullam cum huiusmodi contemplationibus, atq; existimationibus cōmunitatem habent, sed existimationes tantum illæ quæ ad agenda spectant, ab huiusmodi doloribus & voluptatibus corrumpuntur. Agēda autem ea sunt quæ agendo & tractando vel benè nos gerimus, vel malè: benè, cum prudentia seruetur, id est, cum temperanter agimus: malè, cum non seruetur, id est, cum intemperanter nos gerimus. seruetur enim prudentia, cum neq; illecebris & iucunditate voluptatis, neq; doloris asperitate ratio vincitur: corrumpitur autem, ac perit, cum ratio irrationalibus facultatibus ita succumbit accedit, ut voluptatem ob ocium & relaxationem sequatur, dolorem contrā ob laborem & afflictationē fugiat: id quod in plerisque hominibus videre licet, qui voluptate illecti turpiter viuere eligunt: dolore verò deterriti benè atque honestè vitam traducere euitant ac fugiunt. Verum hæc inquit Aristoteles videri posset recti & prudentiæ operationem in sola temperantia constituere. iucundum enim & molestum soli temperantiæ subiici videntur: quibus cum dominatur ratio, virtus hæc relucet: cum obtemperat & cedit, incontinentia & intemperantia inhonesti habitus ac turpes in animis nostris coalescunt. sed si hoc ita est, & sola temperantia prudentiā conseruat, vbi fortitudinem & iustitiā collocabimus? vel enim aliquis alius habitus erit excogitandus, qui circa prudentiam versans in exequutionem harum duarum virtutum nos deducat: vel omnes temperantiæ nomine appellabuntur: neque erunt tres, sicut in superioribus libris traditum est, actiuæ virtutes, fortitudo, iustitia, temperantia: sed vna tantum, quæ principatum omnium obtineat. quid igitur ad hæc dicendum est? Primum, virtutes omnes inter se esse affines, tantaque inter se similitudine connexas, ut mutuò sese constituent, atque introducant: nihilque mirum esse debeat,

debeat, si id quod de vna dictum est, cæteris etiam conueniat. Deinde multiplicia esse iucunda, & molesta asserimus: neque omnia, cum de vnaquaque sigillatim loquimur, omnibus esse subiecta: sed cum absolutè atque vniuersaliter dolor & voluptas sumitur, tum omnibus conuenire. vnde etiam sicut dictum est, vniuersaliter Aristoteles superius de his ita est loquutus, ob voluptatem, inquit, praua eligere, ob dolorem ab honestis abstinere cõsueuimus. Plato item in legibus, inquit, vnumquemque nostrum sui iuris esse statuamus, habereque duos eadem in re consultores aduersarios & amentes, quos voluptatem & dolorem appellamus: quasi voluptas & dolor affectus quidam communes sint, qui in omni actione consequi soleant: amentes quidem, eò quod rationis sunt expertes: cõsultores verò, quia in omni actione altera, vt praua eligat, alter vt ab honestis absteat, quasi suggerere homini, ac consulere videtur. Præterea tertio etiam modo occurrere huic dubitationi possumus, si dicamus Aristotelem hinc non de speciali temperantia intellexisse, sed de ea quæ communiter de omnibus virtutibus dicitur. temperantia siquidem quæ species virtutum est, vtpote vna duntaxat ex actiuis, non circa omnem absolutè molestiam & voluptatem versatur, sed circa eas tantummodo quæ gustatu & tactu percipiuntur. alij verò sunt dolores, aliæque voluptates in quibus fortitudo conspicitur. licet enim formidabilia, & fiduciam afferentia subiecta tibi habeat fortitudo, dolores tamen & voluptates etiam ipsa sequitur. confidimus enim, cum inuenturos nos iucunda speramus: timemus contra, cum molesta aliqua futura nobis suspicamur. sed neque in ipsa iustitia exercenda abest dolor & voluptas. qui enim iniuste agit in distributionibus & commerciis, vt voluptate afficiatur, doloremque euitet: ne auferatur sibi id quod habet, atque vsurpat, summum studium adhibet: iustus autem sola iusta actione sibi tanquam sine proposita omnes huiusmodi & dolores & voluptates contemnit, solamque ipsam iustitiam amplectitur. Quicumque igitur in omnibus absolutè voluptatibus & doloribus partis illius animæ quæ ratione est prædita, præsidetiam ac dominationem ita seruat, vt à nulla voluptate, nulloque dolore superetur: is absoluta ac simplici ratione temperans seu frugalis posset appellari, id est, *σωφρων*: quippè qui saluam habeat prudentiam, ad frugemque omnium virtutum peruenit. Speciali verò appellatione temperans ille est, qui voluptatibus & molestiis quæ gustu & tactu percipiuntur, nullo modo succumbit: sed ita ratione cupiditatum & libidinum ignobilitatem refrænât ac subigit, vt animi sui nobilitatem contaminare atque obscurare nunquam possint. Aristoteles igitur hinc non de speciali intellexisse censendus est, sed de generali temperantia seu frugalitate, quæ communis est, atque omnes virtutes in se complectitur. Neque verò temperantia solummodo & communi & propria significatione accipitur: sed in reliquis etiã virtutibus idem fieri consuevit. Nam iustitia quoque propriè dicitur, quæ & in contractibus & in distributionibus versatur: dicitur etiam communiter non tam ab ipso Aristotele, quam ab aliis quoque sapientibus, ea quæ efficit, vt instituta ac iura omnia & naturalia & ciuilia in omnibus virtutibus conferuentur. Moderari enim ita omnes animæ partes, vt proprio munere vnaquæque optimè fungatur, vt ratio affectibus dominetur, propriamque ita nobilitatem retineat, iracundia rationi, vt principi ac reginæ obtemperet, cupiditas eidem suadenti ac præcipienti subiecta sit: illud verò generalis iustitiæ proprium esse merito existimandum est. qui autem talem habitum consequutus fuerit, exactè atque optimè iura etiam ciuilia seruabit, atque exequetur. Iam verò fortitudinem sicut propriè, ita communiter quoque appellari quis nesciat? nam cum aut aduersus omnes affectus fortiter resistimus, & contra omnes eorum impetus, atque insultus * inconniuentes animæ oculos, intentosque habemus: aut necessariorum rerum inopiam pro nihilo ducimus, vt nihil noui aut inopinati contingere in vita nobis posse existimemus: quo modo id altitudinis animi ac fortitudinis maximè proprium esse non debet? Inde est, vt puto, quod se mutuo consequi virtutes dicuntur. Rectè igitur hinc Aristoteles communiore significato temperantiam ac frugalitatem sumit, seruareque prudentiam dicit: eò quod ea moderatione sua vnamquamque animæ partem in naturali sua constitutione temperat ac conseruat. Id quod etiam inde manifestum est, quod cum dixisset voluptatem & dolorem non omnem existimationem peruertere, sed eas tantum quæ ad agendas res spectant, vniuersaliter loquutus est: agendas enim res non temperantiæ specialis tantummodo sunt, sed ad omnem virtutem actiuam communiter referuntur.

* ἀντιπαρόμω
ἀσκαρδία -
μυκτὶ τῷ
τῆς ψυχῆς
ὀμμάτι.

Principia enim agendarum rerum sunt id cuius causa res aguntur. illi autem qui aut voluptate aut dolore corruptus est, principium statim non apparebit, neque eius causa, atque ob id omnia eligi, atque agi oportere: vitium enim eiusmodi est, vt principium corrumpat. Quam ob rem necesse est prudentiam habitum esse cum ratione vera actiuum circa ea quæ humana bona sunt.

f. j. Quoniam

Eustratii in Moraliū Arist.

Quonam modo temperantia seu frugalitas quæ circa dolores & voluptates versatur, prudentiam in animo nostro conseruet, ostendit: principiaq; agendarum rerum esse finales causas, inquit, in quas scilicet spectantes, quasque vt expetendas prius nobis proponentes, actiones ipsas aggredimur. Agendas autem res seu agibiles, quæ *πρακτ* & Græci vocant, res ipsis appellat, quas in actionibus operari rectè consueuimus. quarū singulæ ob finem aliquē fiunt, qui vel absolutè bonus sit, vel esse videatur. Ille igitur qui rationem quasi animæ oculum à voluptatis & doloris perturbatione corruptam habet, in agendis rebus cæcutit: & principium, id est, finalem causam statim non videt, sed mora aliqua & meditatione ipsi est opus vt à perturbatione resipiscat, in certamq; boni cognitionem sine vlllo errore perueniat. impedimento enim ei est perturbatio affectuum, quæ tardum ac segnem eum ad boni inuestigationē reddit, atq; ita facit, vt in appetendo errans aliud pro alio concupiscat, peiusq; semper ac deterius eligat. Vbi verò, inquit [N E Q V E eius causa, aut ob id omnia eligi atq; agi oportere] subintelligendum idem verbū est, id est, non apparebit. qui enim voluptate vel dolore corruptam mentem habet, ei neq; principium, id est, finalis causa, neque illud apparet, eius finis causa, atq; ob id eligi omnia atq; agi oportere, vt re vera bonū finē cōsequamur. vitium enim eiusmodi est, vt finem ipsum corrumpat, id est, occultet ac celet. dum affectuum perturbatione quasi profundis quibusdā tenebris bonū ipsum ita * obscurat ac tegit, vt ne esse quidē videatur. Posteaq; hæc dixit Aristoteles, hancq; ab etymologia temperantiæ seu frugalitatis argumentationem cōstituit: definitionem prudentiæ rursus quasi conclusionē subiungit: quasi ex hoc necessario cōsequatur, prudentiam esse habitū cum ratione vera actiuū circa ea quæ homini bona sunt. cum ratione quidem, quia omnes hominis actiones sunt cum ratione, quippe quæ in homine insita non possit omnibus eius actionibus non adesse. immo ratio ipsa est quæ agit: siquidem etiā homo, quatenus habet rationē, homo est. affectus enim cum brutis habemus cōmunes. sed tamen quando seruatur prudentia (quod fit cum temperas & frugi est is qui agit) vera etiā ipsa ratio est: vt pote quæ de fine rectè iudicet, quādo nō seruatur, falsa euadit: errans enim quod bonū non est, quasi bonū sit, eligit. Idcirco posteaq; dixit [cum ratione] subiūxit etiā [vera] eō qd ex errore ratio falsa efficiatur. habitū autē actiuū postremo posuit ob electionem, qua, vt fieri actio possit, opus omnino est. si enim ratio sine electione verū cōsideret, nō actiua, sed cōtemplatiua tantūmodo erit.

*ἀφαιρέσει.

Iam verò artis est virtus, prudentiæ autem minimè.

Alteram rationem affert, qua ab arte prudentiam esse diuersam ostendit. Quod enim hic, inquit, eam vim habet, ac si diceret. Prudentia est virtus, ars virtus non est: prudentia igitur non est ars. inde autem cōstat & artem non esse virtutem, & prudentiam esse virtutem: quòd artis est virtus, prudentiæ autem minimè. virtus autem artis & artificis est artificiosè & rectè circa opera propria & actiones versari. fieri enim potest, vt erret artifex, vel ob incuriam & negligentiam, vel ob earum rerum imperfectionē circa quas versatur: at prudentis quatenus est prudens, esse error non potest: ac propterea neque vitium: quare neque virtus. Prudentiæ igitur virtus non est, sed ipsa est virtus. fieri autem nullo modo potest, vt virtus virtutis reperiatur, sicut neque motionis motio, neque generationis generatio: alioqui in infinitum esset progrediendum.

Atque in arte quidem qui sponte peccat, magis eligendus est: minus, qui in prudentia idem facit: sicut etiam circa virtutes. Igitur prudentiam non artem, sed virtutem quandam esse manifestum est.

Idem hic probat, diuersas scilicet genere inter se prudentiā & artem esse: ita vt prudentia virtus sit, ars minimè. si autem genere sunt diuersæ, specie quoq; differant, necesse est. Ratio autem ad hunc modum progreditur: in arte si quis sponte peccet, eligendus magis eo est, qui inuitus peccat. verbi causa si pictor, vel statuarius, vel ædificator in propria arte sponte peccet, & inartificiosè vel prauè opus suum efficiat, dum aut negligenter & sine vlllo studio, aut mercede etiam aliaq; huiusmodi re inductus id pertractat: is sane magis est eligendus, quàm ille qui ob imperitiam artis sine suo inuitus frustratur. nemo enim erit si optio detur, vt vtrum velit eligat, eumq; ad opus aliquod efficiendum adhibeat: qui perito imperitū anteponat: sed artificiosum & peritum vnusquisq; potius eliget. conabitur tamen postea benè artifice ipso vti: ac quatenus fieri poterit suadebit, atque hortabitur, vt rectè ille arte sua vtens opus perfectè absoluat. atq; in arte quidem hoc modo res se habet. in prudentia verò non ita. Nam cum prudens sponte mentitur, alterum ex duobus facit: vel ad contrarium finem tendens loco boni malum eligit: vel modo quo bonū cōsequi poterat relicto, ad malum ducentem viam sequitur: atq; vtroque modo improbus, prauusque consultor est: ac propterea non eligendus, sed vitandus & fugiendus. Hoc autem in omnibus virtutibus euenit. Quare prudentia cum id quod proprium virtutum est, habeat, virtus est: ars verò quæ virtutū proprietate

prietate caret, non est virtus. Cum verò, inquit, minus esse eligendum eum, qui in prudentia sponte peccat, * vel [MINVS] pro [MINIME] & [NEQVAQVAM] sumit, sicut in explanatione modo à nobis declaratum est: vel pro [MINVS] & [RARIVS] accipiendum est: eò quòd interdum incidere potest, vt prudens etiã si sponte peccet, repudiandus non sit. exempli causa, si alienigena aliquis ab externis captiuus factus, deinde nomen apud ipsos prudentis consequutus in bello contra suam patriam dux ab iisdem constituatur, summamque rerum suscipiat: is sanè laude dignior, magisque eligendus videbitur, si sponte ea consilia ineat, quibus clades suis, victoria patriæ cõparetur: quàm si saluti & gloriæ eorum quibus imperat, neglecta patria consuluerit.

10 Cum autem duæ sint animæ partes, quæ rationis capaces sunt: prudentia alterius virtus esse videretur, id est, opinatiuæ. nã circa id quod aliter se habere potest, & opinio & prudentia versatur.

Quid sit prudentia, quidque ab arte & scientia differat, satis demonstratum est. quia verò diuersæ animæ partes seu facultates sunt, in quanam earum prudentia existat, nunc tradit. Rationalem igitur facultatem in duas partes diuidit, cogitatiuam & opinatiuam. nam intellectus supra animam est. licet enim intellectualem etiam animam vocet, intellectumque in ea esse dicat: non substantialem tamen eum intelligit, sed acquisitum, qui vt habitus, sicut superius dictum est, comparari solet: vnde etiam quia & acquiri extrinsecus, & amitti potest, inter veridicos habitus cõnumeratus fuit.

20 quando enim pura & libera anima ab affectibus est: ad intellectum propè accedit, eiusque propinquitate illustratur, atque inde eam vim accipit, vt intellectualem modo operari possit, id est simplici apprehensione rerum naturam percipiat: non repente quidem & simul omnia, vt qui propriè intellectus dicitur: sed sigillatim cuncta comprehendens, dum intellectum ipsum circumit, ex aliisque quæ ab ipso intelliguntur, ad alia transitum facit. Ostendit itaque in opinatiua animæ parte prudentiam existere, eò quòd vtræque tam opinio quam prudentia circa ea versentur, quæ esse aliter possunt. illa, vt animæ pars: hæc, vt habitus. Nam cum anima sua opinandi facultate circa ea versetur, quæ esse aliter possunt, circa eaque operando aliquandiu immoretur: fit, vt multa ex earum rerum consuetudine peritia contracta in habitum prudentiæ veniat, quòd ea quæ agit, contingenter exequatur. quocirca non semper propositum finem cõsequitur, sed eo quandoque etiam frustratur.

30 satis enim est facultatibus atque habitibus animæ qui circa ea versantur, quæ esse aliter possunt, si plerunque ad finem propositum perueniant. nam animæ pars scientifica quia in necessariis munus suum exercet, propterea etiam necessarios fines habet ac certos.

Adde quòd neque habitus est duntaxat cum ratione. cuius rei indicium est, quòd eiusmodi habitus esse obliuio potest: prudentiæ non potest.

40 Quia subiecta scientiæ & prudentiæ adeò inter se distabant, vt satis habituum etiam ipsorum ostendere diuersitatem possent: iccirco superius scientiæ & prudentiæ discrepantiã breuibus persequutus est. Cum autem ars & prudentia circa eas res vtræque versentur, quæ esse aliter possunt, cognatioque hæc subiectarum rerum efficiat, vt discerni habituum ipsorum diuersitas difficulter queat: propterea opus fuit, vt plures rationes afferret, quibus ab arte prudentiam distingueret ac separaret. vnde & ante prudentiæ definitionem multas vtrarumque dissimilitudines posuit: & nunc etiam post definitionem nonnulla adiungit, quæ ad eandem rem faciunt. commune enim, inquit, vtrisque illud est, quòd sunt habitus cum ratione. sed prudentia non id tantum habet, sed est insuper circa humana bona actiua: id quod solius prudentiæ proprium est. qua ex re aliud differentiæ ipsarum argumentum consequitur: quòd artis obliuio in anima obrepit interdum, prudentiæ minime. hoc autem propterea euenit, quia ex arte non semper operamur, ex prudentia semper operari necesse est. quæ enim prudentiæ sunt subiecta, semper homini exposita atque obuia occurrunt: vt oporteat eum semper consilio idoneo vt ad ipsa adipiscenda: quippe cum nullum tempus, nullus locus, nulla actio, nullus denique affectus reperiatur, quo ex virtute viuere natura hominis nõ debeat. Extra tempus autem aut locum, aut actionem, aut affectum esse nemo potest, dum viuit: in quibus omnibus prudentiam opus est, quæ quia semper operatur, admittere obliuionem non valet.

50 in arte autem non est ita. sæpe enim euenit, vt artifex artis suæ operatione aliquandiu inermis, vel penitus, vel aliqua ex parte ipsius obliuiscatur.

De intellectu.

Cap.

VI.

Quoniam verò scientia de vniuersalibus ac necessariis existimatio est: rerum autem demonstrabilium, scientiæque omnis principia sunt: cum ratione enim est scientia: efficitur, vt principij rei scibilis neque

f.ij.

scientia,

Eustratii in Moraliū Arist.

scientia, neq; ars, neq; prudentia esse possit. Quod enim est scibile, demonstrabile est: hæ autē circa ea versantur, quæ esse aliter possunt. Sed neq; verò sapientia horū est: sapientis enim est, de nonnullis habere demonstrationē.

Posteaquam Aristoteles de tribus veridicis habitibus, arte scilicet, scientia, & prudentia satis docuit: nunc de reliquis duobus, id est, sapientia & intellectu differere incipit: initiumq; à scientificis principiis sumit, ut ex his propositorum habituum notionem nobis declaret. enunciata enim illa quæ principia scientiarum sunt, ἀξιόματα à Græcis appellata, quasi dixeris auctoramēta, sunt extrema quædam vestigia intellectus, atque, ut ita dicam, * resonantiæ: quippè cum circa hæc anima nostra intellectuali modo operetur, id est, ad imitationē illius qui propriè intellectus & est, & dicitur, simplici apprehensione ea percipiat, sineq; vlla ratiocinatione comprehendat. Scientiam autem de vniuersalibus esse, inde perspicuum est: sensus circa singula versatur, estque in subiecto cōmuni sensorio, instrumentisq; utitur quibus accommodatè ad vnamquamque rem sensibus expositam operationē suam exercet. Sciētia verò cogitationis est habitus: at cogitatio, id est, διάνοια diuersa longè à sensu est. si itaq; sensus circa singula versatur, scientia circa singula minimè versabitur: si nō circa singula, ergo circa vniuersalia. omnis enim res vel ut vniuersalis, vel ut singularis sumitur: neq; præter hos duos vllus alius tertius modus est, quo considerari res possint. nam etiam quando de iis quæ sola sunt & vnica, inquirat scientia, verbi causa de sole & luna, an deficient, aut propter quid deficient: non quasi de vna quadam re demonstrationes facit, sed ita perinde ac si innumerabiles lunæ, ac soles reperirentur. dictum præterea ab ipso Aristotele etiā superius hoc est, scientiam videlicet de necessariis esse. Principia autem esse demonstrabilia, id est, eorū quæ per demonstrationem concluduntur, ac conficiuntur, omnisque scientiæ, neq; id obscurum est. omnis enim doctrina ac disciplina quæ cogitatione percipitur, ex præcedente fit cognitione, ut ipse etiā posteriorum resolutiorum libros exorsus affirmat. sunt autem principia termini & propositiones, quæ * dignitates appellantur. Quod verò, inquit [c v m] ratione enim est sciētia] iocirco subiungit, ut cuiuslibet scientiæ esse principium confirmet: quippe cum principia ea sint, quæ causas eorum quæ demonstrantur, suppeditant: quæ quidem causæ nihil aliud sunt, quàm rationes. Cum autem, inquit [demonstrabilia] & deinde subiungit [scientiæque omnis] vel idem per vtrunque intelligit, eò quòd demonstrabilia percipiuntur cognitione scientifica, quæ cum ratione & causa rei cōprehensio est: vel demonstrabilia, cōclusionē collectas ipsas res appellat, scientiā verò totā ratiocinationis totius pertractationē: quippè cum & eorum quæ demonstrantur, & scientiæ principia sint: eorum quæ demonstratur sanè, quia cogitationem firmant, ac sistunt: scientiæ, quia ipsa ad confirmationem eorum quæ demonstrantur, principiis utitur. Postea infert principij rei scibilis neq; scientiam, neque artem, neque prudentiam esse posse, quæ scilicet circa huius perceptionem versetur. inde causam subdit cur id fiat: ostenditque neque scientiam eius esse, eò quòd sciētia scibilis rei scientia fit, scibile autem fit demonstrabile: at principium minimè demonstrabile sit, sed demonstratiuum: quippè quod ut demonstratio constituatur, ipsum causam afferat. Neque artem item, neque prudentiam principij esse hoc modo probat: illæ circa ea versantur quæ aliter atque aliter possunt sese habere: principium verò scientiæ necessarium est. vbi autem nullam ex his tribus principiorum scientiæ esse perceptiuam declarauit: postremò, neque sapientia horum est, inquit. nam demonstratio non prorsus aliena à sapiente est: sed interdum fit, ut sapiens quoque ea utatur. at si, id est, sequitur ut principia demonstrationum antiquiora ipsa sapiētis operatione sint: alioqui ad demonstranda nonnulla ab ipso minimè adhiberentur.

Si igitur ea quibus verum, & nunquam falsum dicimus circa ea quæ vel possunt, vel non possunt aliter euenire, sunt scientia & sapiētia & prudentia, & intellectus: ex tribus autē horum esse nihil potest, tria dico prudentiam sapientiam & scientiam: restat intellectum esse principiorum.

Proposuerat Aristoteles in his de intellectu & sapientia dicere, qui ex quinque veridicis habitibus explicandi restabant: nam de tribus reliquis scientia, arte, & prudentia satis quantū ad præsentem tractationem attinet, dictum iam est. principia igitur scientiarum in medium assumpsit, ut inde occasionem notitiæ intellectus ipsius explicandæ caperet. ostendit enim principiorum scientiæ neque scientiam vllam esse, quæ ipsa, quatenus scientia est, comprehenderet: neq; artem, neque prudentiam: deniq; neq; sapientiam. quoniā verò quinque habitus omnes sunt, quibus verum dicimus, nulloq; ex horum quatuor principiorum cognitio nobis comparatur: restat intellectum esse eum, quo in principiorū sciētis cognitionem venimus: huncq; à cæteris veridicis habitibus in eo distare,

distare, quod nullus ex aliis nisi solus hic scientiarum principia pro subiecto habet. nam qui essentia intellectus est, cum omnia quæ in cognitionem cadunt, in sese habeat, simpliciq; apprehensione ac repente facta percipiat, nunquam ab ipsis * exturbatur, atque excidit: hic vero qui in nobis est, qui habitu tantum est intellectus, solas à principio cõmunes notiones proprias operationes, atque intellectiones habet, quæ eius qui est propriè intellectus, quasi extremæ resonantiæ ac vestigia sunt. vnde cum ab effectuum turbatione & confusione liber ab annexis sibi facultatibus sese sustulerit, suiq; iuris iam effectus propriam perfectionem receperit: tunc vnamquamq; intelligibilem rem simplici * appulsione cõprehendere etiam ipse potest: non repente tamen atque in æternitate, vt ille qui propriè est intellectus, sed sigillatim, & in tempore, ab alio in aliud transiens, sicut dictum est. oportet enim animam ex affinitate quã habet cum intellectu, intellectualem aliquid in sese habere, eiusq; quod supra naturã suam est, participem esse: vt rerum productiones à prima causa cõnexa quadam serie progrediantur. nam semper id quod inferius est, cum superiori connectitur, quandamq; cum eo similitudinem contrahit, sicut post rationalem animam videre est non statim naturam & corpus subsequi: sed medias quasdam alias vitas intercedere, quas perfectiones atque actus, id est, ἐντελεχείας etiam ipsas esse affirmant: quæ tamen separari à corporibus nequeant, sed & è certis illorum temperaturis existant, & simul cum illorum dissolutione intereant, atque euanescant. quæ sanè quoniam imaginem quandam rationalis animæ referunt, ab eaq; sibi accommodatam illustrationem cõsequuntur, cognitione quæ sensu & imaginatione fit, præditæ sunt. Quocirca nemo ab anima tantum profectum requirat, vt in perfectã intellectus operationem possit peruenire: nè in substantiam quoq; eius immutari eam concedendum sit. donec enim substantia animæ seruetur, fieri nullo modo potest, vt in eam operationum præstantiam ascendat, quæ superiori naturæ adæquetur: ne cogamur postea fateri causatam à substantia operationem, superioris ac præstantioris cognitionis quàm substantiæ conueniat, causam extitisse, quod à ratione profus esse alienum nemini dubiũ est. siquidem est naturã ita cõparatum, vt vnaquæq; res modum cum proficiendi ac mensurã habeat, quæ substantiæ suæ sit consentanea. Cæterum inquisitione dignũ illud videtur, quo modo hic rationem cõcludens, reliquosq; habitus præter intellectum à principiorũ perceptione sciungens, tres tantum prudentiam, scientiam, & sapientiã cõnumerarit: de arte verò nullam mentionem fecerit. an fortasse dicendum est id eum fecisse, propterea quod tam prudentia, quàm ars circa eiusdem generis res versatur, eas scilicet quæ alio atq; alio modo euenire possunt. de arte igitur tacuit, eò quod simul cum prudentia intelligatur. Sed qua de causa artem & prudentiam inter veridicos habitus reponit? scientia enim, & sapientia, & intellectus cũ subiectas sibi res necessarias habeant, necessario verũ dicunt: ars verò & prudentia quo modo esse veridicæ possunt, cum circa ea versentur quæ aliter, atque aliter sese habent, atque iccirco fine suo frustrentur interdum, atque à vero excidant? nam alioqui subiecta necessaria etiam ipsas habere concedendum esset, quod absurdum est. Quæstio hæc & obiecta superius fuit, & quodam conuenienti modo etiam soluta: nunc autem repetita hic est, vt alteram solutionem nanciscatur: quæ erit huiusmodi. verum dicere his quoque vt plurimum competit: cum eorum quæ vt plurimum fiunt, omnis ars, omnisque prudentia similiter sit. quare ob id veridicæ etiam ipsæ dicendæ sunt, quia plerunque verum dicunt: neque enim ex æquo verum & falsum, neque rarius verum, sed plerunque obtinet: quod autem plerunque fit, superare id quod rarius euenit, merito debet: merito igitur inter veridicos habitus etiam ipsæ fuerunt numeratæ.

De sapientia.

Cap. VII.

Sapientiam autem in artibus attribuere illis consueuimus, qui absolutissimi in ipsis sunt: vnde Phidiam sapientem marmorarium, Polycle- tum statuarium sapientem dicimus, nihil aliud hic sapientiæ nomine quàm artis ipsius virtutem significantes.

Cum de tribus veridicis habitibus scientia, arte, & prudentia docuisset, velletque ad reliquos explicandos sapientiã & intellectum descendere, considerationem quandam de scientiæ principis in mediũ protulit: quæsiuitq; ad quemnam ex quinque habitibus principiorũ inuentio ac cognitio pertineret? quam vbi ex inductione ostendit, nulli ex reliquis quatuor esse accommodatam: intellectui tantummodo ascripsit: eò quod ipse esset qui ex sese principia & pareret, & scientiis suppeditaret. satis enim in præsentia esse existimauit de intellectu hæc dicere: nam cetera si de eo perfectius agere voluisset: diligentiorẽ multo atq; exquisitorẽ tractationem requirebãt. Quæ autem hic de intellectu, inquit, obscurã quandã eius notitiã solũmodo nobis ostendunt, atq; indicant: quæ scilicet ex operatione quadã intelligitur, quæ cõmunes notiones percipit, quæ ἀξιόματα. i. dignitates s. iij. appellant.

Eustratii in Moraliū Arist.

appellant. circa hæc enim intellectus noster versans intellectualem quandam operationem præ se fert, dum simplici ea apprehensione, id est, medio, ac ratiocinatione vacante cognoscit: quippe quæ ad ea quæ intelliguntur, percipienda media definitione minimè indigeat. Vbi hoc declarauit Aristoteles, ad sapientiam explicandam postea transit: ac primùm communi de ea hominum opinione sumpta, sapientiam, inquit, de artibus quoque dici solere, ita ut eius nomen absolutissimis artificibus aliquando attribuamus: vnde Phidiam sapientem marmorarium, & lapicidam dicimus. Phidias enim cum esset lapicida, aptè marmoribus rerum naturas imitabatur: atque in eis quàm exactissimè fieri pro materia poterat, animalium, plantarum, aliarumque rerum omnium formas exculpebat. Polycletus item statuarius sapiens nominabatur: quia scilicet etiam ipse in statu is metallo effingendis erat peritissimus, quatenus subiecta materia capiebat. Deinde differentiam subiungit, qua sapientia hæc quæ in artibus est, ab ea distat, quæ verè sapientia dicitur: in artibus inquit sapientiam nihil aliud esse, quàm artium ipsarum virtutem. nulla enim alia de causa in illis sapiens quispiam appellatur, nisi quòd in propria arte eam quam cuique subiecta materia suscipere potest, perfectionem absoluit. estque quidam sapiens, utpote in tali re, tali que materia perfectionem eatenus assequutus, quatenus materiae ipsius natura postulabat. atque hæc sapientia virtus est unicuique arti accommodata, quæ vnamquamque prout singulis cõuenit, absoluit, ac perficit: hæcque ea est, de qua superius dicebamus, cum differentia artis & prudentiæ ab Aristotele tradebatur. artis enim esse virtutem, prudentiæ non esse ostendit: quippe quæ ipsamet virtus sit, neque admittere aliunde virtutem possit.

Cæterum esse alios quosdã omnino, nõ ex parte sapietes existimamus, neque alia aliqua in re sapietes: quẽadmodum inquit Homerus in Margite: Is nec fossor erat, nec erat robustus arator,
Aut alia re aliqua sapiens. sic numina diuum Concessere.

Aliam esse, inquit, sapientiam omnino & non ex parte, id est, non in hac, aut illa materia particulariter, sed omnino, atque vniuersaliter. id quod communi etiam opinione confirmat, cum, inquit [E S S E alios quosdam omnino non ex parte sapientes existimamus]. aduerte autem quomodo [O M N I N O] & [A L I A aliqua in re] hic dictum sit. nam sicut substantia ipsa omnino atque absolute est: reliqua verò quæ vel in substantia, vel circa substantiam sunt, non esse absolute & simpliciter, sed esse aliquid dicuntur, ipsius scilicet substantiæ aliquid, verbi causa substantiæ vel quantitas, vel qualitas, vel respectus, vel positio: ut sedere, & stare, & iacere: item vel esse in loco, vel in tempore, vel aliquid aliud ex nouem prædicationibus esse dicuntur: sic etiam vnaquæque ars cum subiectam habeat substantiam, & vel in ea vel circa eam operetur aliquid, illud quod operatur quodque vel in substantia, vel circa substantiam efficit, tantummodo cognoscit, ac percipit: id autem est forma ea quam in propria artis materia artifex ponit, atque absoluit: quæ sanè nihil aliud est, quàm accidens: ac propterea nõ absolute atque omnino est, sed est aliquid: virtusque eius ac perfectio non sapientia absolute, sed quædam sapientia appellatur. Sapientia verò absolute ac simpliciter, quæ circa eorum quæ sunt, id est, substantiarum cognitionem versatur, non quod est aliquid, sed quod absolute est, hoc est, non accidens, sed substantiam cognoscit. Quemadmodum igitur in generationibus facimus, cum accidentis generationem non absolute ac simpliciter generationem, sed quandam generationem dicimus: substantiæ verò generationem omnino, non quandam generationem appellamus, propterea quòd ea est omnino, ac re vera generatio, sicut etiam Aristoteles ipse nobis tradidit, eodem modo quoque cognitionem & sapientiam, cum est accidentium, cognitionem quandam, & sapientiam quandam dicimus: quique ea est sapiens, in aliquo sapientem, ac quendam sapientem vocamus. at qui circa substantiam atque ea quæ per se substantiã cõsequuntur, sapiens est, sapientem omnino ac simpliciter nuncupamus: omnium autem in sapientia præstantissimum, eum qui circa principales substantias versatur: præstantissimamque sapientiam scientiam eius appellamus, quæ theologia, id est, diuina est. Nam substantia ex Platoniorum sententia est triplex, naturalis, disciplinaria, & diuina. quanuis enim Aristoteles disciplinarem seu mathematicam circa ea * quæ per abstractionem sunt, versari asserat, id tamè Platonicè hac de re opinantibus non placet: propterea quòd ea quæ ex abstractione sunt, sensui expositis ac naturalibus sint inferiora ac deteriora, eò quòd ex ipsis originem habeant, postque ipsa subsistant. absurdumque esse inquit, si dicamus animam, quæ natura ipsa & singularibus, naturalibusque rebus multo est præstantior, habere quidem in se rationes subsistentes, non tamen eas ante sensibilia rationali, atque animali quodam modo insitas habere, ita ut materialibus sensibilibusque ac singularibus potiores, ac natura priores antiquioresque sint. licet à principio ignorance ex generationis vinculo contracta sensu, à materiaque abstractis speciebus ac rationibus uti cogatur, quo qui in ipsa sunt cognitionis

* κατ' ἀφαι
ρεσιμ.

cognitionis igniculi incendantur : qui quidem ex propria natura ab opifice inditi generationis perturbationibus obscurati ita latent, vt nisi adhibita purgatio sit, apparere nullo modo possint: perinde atq; ignis cinere opertus, qui primum vbi discussus cinis est, apparet atque extat : deinde si materiam attigerit, in flammam ingentem saepenumero incendi consuevit . Est igitur absolute sapiens is quem diximus:quem diuersum esse ab eo qui quodam modo est sapiens, Homeri Margitis testimonio comprobatur: id autem Poematis nomen est, cuius meminit non solum ipse Aristoteles in primo Poetices libro, sed etiam Archilochus, & Cratinus: in epigrammatibus item Callimachus: Homeri que esse opus testantur. Homerus enim hic de eo sapiente intelligit, qui omnino est & proprie sapiens. & non quodam modo, aut aliqua in re, vt illi qui in artibus excellunt. potest

10 siquidem & fossor in ipso fodiendi opere optime se gerere, atq; in eo sapiens appellari: arator item in arando similiter: atque alius alia in re: sed vnusquisque tamen ex his quadam tenus, quadamque in re est sapiens. qui vero omnino ac proprie sapiens dicitur, longe ab his diuersus est. posteaquam haec dixit Aristoteles, concludit rationem, ac subiungit in hunc modum:

Quapropter exactissimam scientiarum esse sapientiam manifestum est. sapientem igitur non solum ea quae ex principiis sunt cognoscere, sed etiam circa principia ipsa verum dicere oportet.

Sed vnde hanc conclusionem collegit: ex eo videlicet, quod is qui in vnaquaque arte absolutus est, sapiens in ea esse dicitur . nam similiter quoque ille in vniuersali cognitione erit sapiens, qui in vniuersali sapientia est absolutus : ea autem non solum eorum quae ex principiis demonstrantur, sed principiorum quoque ipsorum cognitio est : quippe quae etiam circa ipsa verum dicat. quid est autem circa principia verum dicere, nisi habere rationes quibus ipsa etiam comprobentur: sunt enim nonnulla principia, quae licet probatione aliqua indigeant, non necessario tamen ab iis qui in vnaquaque scientia periti sunt, ratione vlla comprobantur, sed perinde ac concessa sumuntur: ex quae illis ita sumptis quae ad vnamquamque scientiam spectant, demonstrari consueuerunt. at sapiens cum reliquis omnibus cognitione antecellat, singulisque absolutior, ac perfectior sit, horum etiam principiorum si aliquo modo opus est, rationes assignat. Scientiarum enim principia triplicia sunt: nonnulla enim auctoramenta seu dignitates, alia supposita seu suppositiones, quaedam postulata appellantur. Auctoramenta quidem, quae *ἀξιόματα* à Graecis dicuntur, ea sunt, quae etiam apud discipulum ex se auctoritatem, & fidem consequuntur, neque vlla extrinsecus, nisi sola in verbis explicatione aliqua adhibita, certa ac nota omnibus sunt. vt illud, quae eide sunt aequalia, inter se quoque aequalia esse necesse est. Cum vero non certam habet notionem auditor, sed statuit tamen ac concedit ita esse : id suppositum dicitur. circulum enim talem esse figuram ex communi notione absque disciplina non habemus, sed vbi audimus tamen, sine demonstratione concedere consueuimus. Postulatum autem vocatur, cum & ignotum est, quod dicitur : & id sine concessione vlla audientis ita quasi ab eo petiuerimus, ac postulauerimus, sumere solemus : vt, omnes rectos angulos aequales inter se esse. declarant autem non inesse supposita in animo discipulum illi qui de aliquo huiusmodi tractare studuerunt: vt Ptolemaeus, cum definitionem corporis recte sese habere ostendit. Posito enim puncto eum in tres partes fluere posse demonstrat, longitudinem, latitudinem, & profunditatem . atque ita quia ex eodem puncto plures quam has tres excogitare fluxiones non licet, fieri non posse, inquit, vt plures etiam quam tres distantiae ac dimensiones existant: atque hoc modo perfectam esse corporis definitionem asserit, quae corpus habere tres distantias, seu dimensiones constituit . Possimus igitur vel sic intelligere de eo qui omnino sit sapiens, vt diximus, vel hoc altero modo . Prima philosophia, quae eadem theologia est, ars artium, & scientia scientiarum appellatur: atque id propterea, quia artes & scientias sola ipsa constituit, dum earum principia quae demonstrationem non admittunt, quando opus est, declarat atque explicat: atque ita efficit, vt illae ex iis quae ipsa suppeditant, proprios consequi fines possint. Exempli causa in fabrilis & aedificatoria arte perpendiculum est, & rubrica, & rectangulum trigonum, quod alphadium à Graecis (à litera A similitudine) amussis à Latinis nominatur, ac perpendiculo quidem vtitur aedificator: idque tantum de eo cognoscit, certumque apud sese habet, ad recta erigenda aedificia id instrumentum perquam esse accommodatum: quae autem causa sit : cur funiculus annexum plumbum demittens ad dirigendos parietes conducat, illud quatenus scilicet artifex eiusmodi est, ignorat . sed sapiens huiusce rei causa reddita cur perpendiculi ea vis sit, principium aedificatricis artis constituit: atque ob id vt ars ipsa quoque constituatur, est auctor . nam quia plumbum è funiculo dependens graue corpus est, grauius autem corpora ad vniuersi centrum tendunt ac feruntur: efficitur, vt funiculus quoque cui annexum plumbum est, ad rectos angulos deferatur. atque ita fit, vt aedificatoria funiculi directionem sequuta rectos parietes extruat.

* ἀξιόματα
ἐπιθεσις
αὐτήματα.

f. iij. De

Eustratii in Moraliū Arist.

De rubrica item rationem refert sapiens. nam cum ab vtrisque ligni extremis capitibus recta porrecta fuerit, est in causa vt detractis superuacuis partibus quæ obliquitatem faciebant, lignum dirigatur: rectæ siquidem lineæ id acceptum referri debet, cuius applicatione directio illa effecta est. simili modo quoque amussis columnis in altum erectis apposita in causa est, vt recta collocatione constituentur: propterea quod recta linea ad rectum angulum efficiendum ad perpendicularum ducitur. atque ita fit, vt sapientia cum rationes & regulas vnicuique arti exhibeat, vt ipsæ quoque artes sint, causa extiterit. Idem in scientiis videre licet. Geometra enim vbi puncti, lineæ, superficiei, corporis definitiones admisit, nihil amplius de ipsis inquit: sed ipsis quasi principiis vsus, reliqua postea demonstrat. tres siquidem distantias, seu dimensioes sumit, longitudinem, latitudinē, & profunditatem, ex quibus corpus: duas item longitudinem & latitudinem, ex quibus superficies constituitur: tum vnam tantummodo longitudinē scilicet latitudinē carentem quæ est linea, cuius terminus ab vtraque parte punctus est, qui indiuisibilis esse definitur. Sapiens verò primū eo quo superius ostendimus modo tria tantum esse interualla, tresue dimensiones demonstrat, perfectamque eam esse magnitudinem, quæ tres huiusmodi dimensiones seu distantias admittit: deinde euidens pronunciatū in hunc modū sumit. quod terminat aliquid, eo quod terminatur, simplicius est: atque iccirco fit, vt omne quod terminat, ab eo quod terminatur vna dimensione deficiat. quī enim fieri potest, vt terminus vel rei terminatæ sit in dimensione æqualis, vel plures re terminata dimensiones habeat: atque ita demonstrat, superficiē quia corporis terminus est, vna ab eo dimensione deficere: vt quoniā corpus in tres porrigitur distantias, superficies duabus tantum longitudine & latitudine constituitur. simili modo lineam propterea quod superficiem terminat, ab ea vna dimensione deficere: vt vno tantum interuallo præditam euadere eam necesse sit. at punctum cum lineæ terminus sit, quæ in vnam tantum dimensionē porrigitur, omni prorsus carere interuallo, omniq; distantia. atque ad hunc modum omnes magnitudinum punctique definitiones, recte sese habere ostendit. Sicut igitur in his principia haberi à sapientia conspiciuntur: ita in reliquis quoque & artibus & scientiis si quis diligenter consideret, principiorum inuentricem esse sapientiam reperiet. iccirco non aliqua in re sapiens, sed omnino atque vniuersaliter sapiens appellatur primus philosophus, qui theologus, id est, diuinorum indagator idem est: propterea quod cæteris omnibus artificibus & scientibus qui in aliquo sapientes singuli sunt, est in causa vt sapientes & sint, & dicantur. Cum autem, inquit Aristoteles, sapientem non solum ea quæ ex principiis sunt, cognoscere, sed etiam circa principia ipsa verum dicere oportere, id ante dictorum conclusionem subiungit: qua efficitur, vt cum sapientia habitus sit, & eius operatio, & quid inter eam & scientiam intersit, nobis innotescat. scientia siquidem circa ea tantum quæ ex principiis colliguntur, veritatem exercet, cum ad inuestigandas inueniendasque res sibi subiectas, principiis ipsis vtatur: de principiis verò quatenus est scientia, inquirere nihil potest. at sapientia etiam de principiis verum dicit, cum ipsa in eo quod antecellit scientiæ, confirmet ac probet.

Quare sapientia erit intellectus & scientia: ac quasi habens caput scientiarum præstantissimarum.

Hoc auctarium quasi quoddam est, quod ex conclusione superiore consequitur: quo sapientiam esse habitum ex intellectu & scientia compositum manifestat. nam cum intellectus principiorum veritatis cognitionem habeat: scientia verò ex principiis ab intellectu acceptis proprias suas quæstiones demonstret: sapientia quæ & principia vt intellectus, & quæ ex principiis colliguntur, vt scientia, cognoscit, merito simul erit & intellectus & scientia. atque iccirco in scientiis capitis vicem obtinebit, quia rerum præstantissimarum scientia est. præstantissima siquidem sunt principia: si enim sunt causa eorum quæ concluduntur in scientiis, quo modo præstantiora atque honoratiora illis esse non debent? principia igitur sunt capita eorum quæ in scientiis considerantur. sapientia verò quæ scientiis principia suppeditat, merito scientiarum etiam ipsa caput dicitur. Tametsi hoc quod inquit sapientiam esse caput habentem scientiā, intelligi quoque alio modo potest, scientiæ enim quia ex sese non habent principia, sed à sapientia accipiunt, propterea decapitata seu capite carentes iure appellari possent: sapientia autem cum integra sit ac perfecta, habeatque ex se principia, iccirco capitata scientia dicitur, quasi habens caput, quæ principia ipsa sunt. Sed non ab re, vt puto, erit, si quæramus, cur habitus veridici quatuor tantum non fuerint cõnumerati, sed intellectus quinto loco adiunctus sit? nam cum sapientia intellectus sit & scientia, qui tantummodo sciens est, à sapientiæ integritate & perfectione in eo deficit, quod habet quidem ab intellectu accepta principia, sed veritatē tamen circa ea non assequitur: qui verò vltius progressus in sapientiam deuenit, etiam intellectū iam habet, vt circa principia verum dicere quoque ipse possit. Qui igitur fit, vt qui in sapientia intellectus continetur, separatim quasi diuersus ab ea sit,

fit, fuerit connumeratus? an fortasse quia cum sapientia ex intellectu & scientia composita sit, prius oportuit ea quæ tanquam partes eius sunt, existere, deinde ita ex utrisque ipsis eam cõstitui: atq; eò magis, quòd separari utraque à se mutuo possunt: vt simpliciter ac per se esse prius videantur, deinde coniungi, ac sapientiam absoluere. fieri enim potest vt aliquis intellectualis euadat, adeo vt circa principia verum dicat, non tamen sit sciens: quippè cum ea quæ ex principiis demonstrantur, nondum cognoscat: ac propterea neque sapiens sit, eò quòd altera ex sapientiæ partibus sit destitutus. simili modo sciens esse quispiam absque intellectione potest, donec veritatem circa principia nondum assequutus est. Qui autem utrasque veritates est complexus, & principiorum scilicet, & eorù quæ ex principiis colliguntur. is simul & intellectualis est, vtpote theologus, & sciens, quippe qui ea quæ ex principiis consequuntur, ex principiis cognoscat. Quare necesse est, vt vnusquisque ex veridicis habitibus separatim sibi accommodatam rationem admittat. Videndum tamen est, nunquid diuina, & quæ supra generationem sunt, præstantissima ac preciosissima appellet: circa quæ præcipuum primæ philosophiæ studium versatur: quæ etiam principia omnium sunt, quæ in generationem cadunt: & verè sunt, soloque intellectu percipiuntur: ac propterea præstantissima, atque honoratissima habentur: à quibus philosophia & intellectus hominum operatio, veritatem circa scientiarum principia accipit: atque incensum inde lumen præuium ad cognitionem habet, dum in principiorum perceptione animæ oculus à deo illustratur, vt medio carente vnionē terminorum inspiciat, ex quibus medio carentes propositiones componuntur. Verum autem dicere circa principia quasi proprium sapientiæ posuit, non quòd scientiæ quæ à sapientia eadem accipiunt, circa ea vera non dicant, sed quia sapientia cum veritatem circa principia primum comprehendat, ipsa est quæ scientiis eandem postea suppeditat.

Absurdum enim est, si quis scientiam civilem, aut prudentiam honestissimam esse existimat: nisi scilicet homo sit optimū omnium quæ in mūdo sunt.

Haecenus differentiam, qua distat sapientia à scientia, exposuit: nunc quomodo eadem à prudentia distinguatur, ostendit. connectit autem orationem* [enim] cõiunctione, pro (autem) sumpta, id quod alibi etiam facere aliquando consuevit. sumit autem civilem & scientiam, eò quòd ad ostendendam prudentiæ & sapientiæ diuersitatem plurimum faciant. absurdum enim est, si civilem facultatem esse scientiam dicamus: quod consequi apud eum necesse est, qui prudentiam esse sapientiam asserat. nam cum sapientia ex intellectu & scientia constituatur, prudentia verò civilis sit: qui prudentiam esse sapientiam inquit, in eam necessitatem incidit, vt scientiam civilem esse fateri etiam cogatur. id autem absurdum est: propterea quòd scientia circa necessaria, civilis circa ea quæ contingunt, versatur: vt fieri non possit, vt quæ inter se adeo in subiectis dissident, conuenire ac cõiungi simul queant. prudentia igitur sapientia non est. Studio quidem digna, atque honesta prudentia est, non tamen præcipue, ac maximè, vt sapientia. id quod ex eo declarat, quòd cum prudentia circa ea versetur quæ homini conferunt: si homo optimū omnium esset, quæ in mundo sunt, prudentia quoque esset honestissima omnium, studioque maximè omnium digna: sed hoc nõ est, vt ipse etiam procedendo ostendit: restat igitur vt sapientia prudentia esse nullo pacto possit.

Nam si salubre & bonum hominibus ac piscibus diuersum est, album autè & rectum idem: sapiens quoque idem, prudens diuersum esse omnes asseuerarent. id enim singula quod circa seipsum quod bene se habet, considerat, prudens esse dicerent ei que seipsa committerent.

Alterum argumentum hoc est ad diuersitatem sapientiæ & prudentiæ comprobendam, ex diuerso & eodem sumptum, illius enim quod diuersum atque aliud est, salubre & bonum, eiusdem album & rectum quasi exemplum producit. nam diuersi generis animalibus salubre est aliud atque aliud: bonum item simili modo: vt hominibus & piscibus. cibus enim salubris, aut victus, aut quippiam huiusmodi hominibus aliud, aliud piscibus est: propterea quòd cum constitutio ac temperatura vtrorunque diuersa sit, diuersa quoque esse ea necesse est, quæ diuersis temperaturis conducunt. & bonum eodem modo: bonum enim hic intelligit, non quod commune atque absolutè, sed quod proprium vnicuique bonum est: quippe cum hominibus quatenus homines sunt ac terrestria animalia, bonum sit in terra vitam traducere: piscibus, qui aquatici sunt, contrà in aquis: album autem & rectum non aliquibus album sit & rectum, aliquibus minimè, sed idem semper sit omnibus. Ita quoque sapiens apud omnes idem esse omnes asseuerarent: prudens verò non idem apud omnes, sed aliud atque aliud. illud siquidem est prudens, quod considerat & inuenit, nec non eligit bonum, quod accommodatum sibi est. & rectè vt consequi id possit, procurat. idque esse prudens vnumquodque iudicaret: & si committere alicui salutem suam vellet, ei proculdubio sese crederet,

*τὸ γὰρ αὐτὸ
τὸ δὲ.

Eustratii in Moraliū Arist.

deret, quòd sciret bonum propriū & rectè cognoscere, & rectè sibi comparare, vt quemadmodū sibi, ita etiam ipsi salutem optimè procuraret. Atque hæc est tota horum verborum sententia. age verò singula etiā, si alicubi explanatione aliqua opus est, particulatim perpendamus. [NAM si inquit, salubre & bonum hominibus ac piscibus est diuersum &c.] Cum velit ostendere sapiētiam apud omnes esse eandem, prudentiam verò diuersam, atque inde sapiētiae & prudentiae differentiam manifestare: quò nihil noui hac in re assertum ab eo esse cognoscamus, salubre & bonum assumit, album item & rectum: illa, eò quòd naturam apud diuersos diuersam habent: hæc, quia pro diuersitate naturarum non immutantur, sed semper apud omnes eadem permanent. si igitur in istis, inquit, ita res sese habet, nihil noui suspicari debemus, si sapiētia & prudentia eodem modo inter se differunt: ita vt sapiētia eadem semper sit, prudentia verò pro vniuscuiusque vtilitate & commodo immutetur, ac variet. sapiētia enim cum præstantissimarum rerum sciētia sit, sicut res sibi subiectæ nullam mutationem admittunt, sed stabiles semper sunt, propriæque naturam perpetuò seruant, ita ipsa stabilis semper atque eadem est. Prudentia autem cum vtilitatem vniuscuiusque spectet, quæ diuersa apud alios atque alios est: iccirco ipsa quoque apud alios alia & non eadem esse semper conspicitur. Quare sapiens idem esse omnes dicerent, nihilque aliud quàm ea quæ sunt, quatenus sunt, & singulorum principia scire. prudens verò non idem, sed aliud atque aliud pro vtilium ac conferentium varietate. nam licet dum vtile appellamus, quasi vnam quandam rem generatim eodem vocabulo significare videamur, multam tamen in specie vtilium diuersitatem reperimus. Quod autem inquit [id enim singula quod circa seipsum &c.] ita est intelligendum, atque ordinandum. singula enim ex iis quæ sunt, si quid sit prudens, perpendent: illud esse profectò prudens asserent, quod considerat, id est percipit ac cognoscit id quod benè se habet, id est bonum est circa seipsum, & quasi circa se id continet vtilis & commodi cognitione: eique etiam salutem suam curandam committerent. Dixit autem singula neutro genere quasi vltra homines intellectiōem protendens, vt irrationalia etiam simul complecteretur. siquidem illa quoque ei, quodcunque inter ipsa prudens esse quispiam diceret, * in tutelam sese cōmittunt, id sequuntur, ad id tendunt, quasi per id salutem sint consequutura. Inde enim fit, vt inter ipsa fœminæ mares sequi, & ex voce eorum, ex motu, ex statu dependere consueuerint.

* τέτα εαυ-
τά ὑπὸ τρέ-
ψαι.

Vnde etiam bestias nonnullas prudentes esse inquit, quæcūque in vita traducenda prouidendi habere vim quandam videntur.

Prudentiam esse habitum quo vnumquodque quod sibi bonum est considerat, communi opinione confirmat, quanquam communior hæc prudentiae ratio est ad omnia pertinens, quæcunque facultate quadam prouidendi esse prædita videntur. vbicunque enim communem hominum opinionem de re aliqua inuenimus, ea quasi certa ad rerum quæsitarum comprobationem vti consueuimus. Inquit igitur, adeo prudentiae esse proprium, vt vnumquodque quod sibi bonum est consideret, vt bestias etiam id homines attribuere soleant: bestias enim nonnullas prudentes esse inquit. quænam? quæcunque in vita traducenda habere prouidendi quandam facultatem videntur. bestias autem appellat absolutè omnia irrationalia animalia: inter quæ nonnulla ea natura esse prædita reperiuntur, vt sibi, salutique suæ prouideant: siue magnitudine & viribus præstent, siue parua, atque imbecillia admodum sint. vrsi enim latibula inueniunt, quo & sese abdere hyemis tēpore valeant, & cibos recondere: vt si quando ob frigoris intēperiem prodire nequiverint, iis quæ reposuerunt, interim vitam sustentent. comportare autem consueuerunt glandes, mala, nuces, & quicquid eiusmodi esui idoneū est. hyeme enim cū prædari, atq; animalia minora capere nō possunt, contenti sunt iis quæ deposuerunt. simili modo apis & formica: illa mel in aluearibus recondit, hæc in subterraneas caernas fructus congerit, sibi que prouidet, vt quo tempore vagari extrā non licebit, intus præparatum alimentum habeat. Item aranea telas contextit, quibus ad victum sibi comparandum bestiolas irretiat, ac venetur. Dixit autem [videntur] & [prouidendi vim] propterea quòd non propriè ipsis neque ratio inest, neque prouidentia, sed proprietates quasdam veluti extremas rationis notas, ac resonantias quasdam naturā insitas habent.

Perspicuum autem est ciuilem & sapiētiam eandem esse nullo modo posse. nam si eam quæ circa sibiipsis vtilia versatur, sapiētiam dicent, multæ erunt sapiētiae: non enim vna est quæ omnium animalium bonum cōsideret, sed singulorum diuersæ. nisi scilicet vna quoque sit medicina circa omnia quæ sunt.

De eadem re rursus inquit, non solum prudentiam à sapiētia, sed ipsam quoque in vniuersum ciuilem

10
 civilem facultatem à sapientia distinguens . est enim prudens etiam ciuis qui suas ipsius utilitates tanquam homo inquit : prudens item ciuili est , hoc est ciuitati præsidens, qui illa constituit & sancit, quæ publicè ciuitati conducunt. nam si sapientiam dicent esse civilem facultatem, eò quòd ea quæ sunt publicè ciuitati vtilia, considerat, multæ erunt sapientiæ: siquidem singulæ animalium naturæ pro sua quæque proprietate peculiaria quædam commoda habent . proprium enim bonum secundum naturam unicuique est. sicut etiam medicina pro diuersitate naturarum vniuscuiusque; alia atque alia est. propterea quòd varia est animalium temperatura , atque iccirco varium quoque id est, quòd naturæ singulorum conuenit. videtur autem hoc argumentum eandem vim cum superiore habere: nisi quòd illic peculiaribus, & propriè magis de prudentia egit , hinc communius , ita vt civilem quoque facultatem complexus sit.

Quòd si hominem cæterorum animalium optimum esse dixerint , id nihil refert: quandoquidè homine alia naturâ sunt longe diuiniora: vt ea quæ sunt manifestissima, ex quibus mundus constitutus est.

20
 Obiectionem quandam sibi hinc infert. nam cum superius ex eodem & diuerso, sapientiæ & prudentiæ differentiam ostenderit: sapientiam inquit apud omnes esse eandem, vtilium verò & conducuntium considerationem, quæ prudentia est: non eandem, sed pro vniuscuiusque natura aliam, atque aliam, quemadmodum medicinam: diuersitatemque hanc prudentiæ ex animalium diuersitate comprobarit, quæ cum variæ naturæ sint, varias quoque habent pro vniuscuiusque genere sibi accommodatas utilitates: vt habitus quoque qui eas procurant , atque eligunt, esse diuersos in vnaquaque animalium specie necesse sit: quippè cum si naturæ sint diuersæ, & commoda, & qui ea consecretantur habitus, differant: postea obiectionem in hunc modum subiungit. sed quispiam forsasse præstantissimum atque optimum cæterorum animalium esse hominem dixerit : atque iccirco habitum quoque, qui hominis utilitati prouidet, aliis esse præstantiorem debere , qui cæterorum animalium commoda persequuntur: atque ita effici, vt prudentia sit sapientia: quippè quæ omnium præstantissima speculetur , id est ea quæ naturæ hominum quæ omnium optima est , conducunt. Cui respondens nihil id referre, inquit: id est, ad demonstrandum diuersas esse inter se sapientiam & prudentiam minimè esse accommodatum. licet enim illis animalibus sit potior homo, quæ communi cognitione exposita sunt: sunt alia tamen in rerum natura, quæ naturam habent homine longè diuinioram ac Platonicus quidem Heroas intelligerent, dæmonas, aliasque huiusmodi naturas, quin etiam cælestia corpora supra humanam conditionem esse : sed Aristoteles hinc sola ea assumit, quæ sunt manifestissima, ex quibus mundus constitutus est: ea autem sunt cælestia corpora. unicuique enim ex his Græci sicut animam, & rationem, & intellectum, ita prudentiam attribuunt : atque inde eius quòd bonum singulis est, cognitionem, eiusque appetitionem, & prouidentiam , & studium ad id adipiscendum: id quòd prudentiæ proprium est: ita vt alia præter hominum prudentiam hæc longè diuinior, ac præstantior reperiatur. Id autem dici de sapientiâ minimè potest : quia cum sapientia scientia & intellectus rerum naturâ præstantissimarum sit, eadem est apud omnes, in quibus est. & si enim aliquantulum immutatur, dum augetur quodam modo, vel minuitur: eadem tamen naturâ est: non secus atque album cum intenditur, ac remittitur. at prudentia, quia vniuscuiusque bonum quòd considerare pollicetur, aliud atque aliud est, ipsa quoque alia atque alia euasit. id autem in sapientia non fit. res enim naturâ præstantissimæ, quæ cognitioni ipsius subiiciuntur, eadem apud omnes sunt: tametsi magis vel minus cognoscuntur. pro diuersitate habituum, vel etiam naturarum illorum qui ipsas cognoscunt. Quòd autem corporum quæ orbiculariter feruntur, prudentia potior sit, & prouidentia, & demum bonum quodlibet quòd in ipsis est, præstantius sit his quæ in hominibus conspiciuntur, ex corporea substantia alibi demonstrat, ab iis quæ manifestiora nobis sunt, progrediendo. diuinissima enim eorum corpora appellat , generationeque omni & corruptione superiora: atque inde perspicuum esse ostendit, ea tum animata esse, tum rationali anima & intellectu & prudentia prædita: atque id præstantiori modo, quam humanæ naturæ conueniat: eò quòd absurdum futurum sit, si præstantiora corpora inferioribus esse inferiora cogamur fateri: id quòd fiet, si anima carere ea dixerimus. quòd enim anima caret animato deterius atque inferius esse, nemini dubium est. alia quoque multa his longè plura afferre solent ij, qui cælestia corpora, eorumque vires commendant, nostrisque esse longè præstantiora opinantur: de quibus considerare nunc superuacuum existimo.

Constat igitur ex iis quæ dicta sunt, sapientiam esse rerum præstantissimarum naturâ scientiam & intellectum.

Superius ostendit intellectum qui in nobis est, diuersum à scientia & prudentia esse, ex eo quòd
 neutra

Eustratii in Moraliū Arist.

neutra harum principiorum habet cognitionem, ille verò habet: deinde de sapientia agere aggressus, eandem quoque à scientia quidem & prudentia discrepare declarauit, simul tamen & principiorum esse perceptricem, & eorum, quæ ex principiis demonstrantur. nunc autem ex iis quæ superius dixit, ipsius colligit definitionem: ex illis inquiring esse manifestum, sapientiam esse rerum naturâ præstantissimarum & scientiam & intellectum: quatenus scilicet de principiis verum dicit, intellectum: quatenus ea scit, quæ ex principiis colliguntur, scientiam. vt autem ipsam supra eam quæ communiter scientia vocatur, extollat, addit rerum naturâ præstantissimarum, vel principia præstantissima ac preciosissima appellans, præ iis videlicet quæ ex ipsis demonstrantur: quibus tã vt sint, quàm vt cognoscantur, in causa sunt: vel diuina ipsa hoc nomine significans: quippè quæ & incorporea sint, & materia careant, ex seseque subsistant, nihilque quod potestate sit, in se habeat, sed actus planè sint. semper enim sunt, nunquamque ex eo statu in quo sunt, in alterum immutantur: id quod in vno quoque horum quæ generationi sunt obnoxia, fieri quotidie videmus. nã quæ generationi & corruptioni subiacent, cum semper potestatem sibi annexã habeant, nunquam possunt consistere: sed continuo fluxu tantisper feruntur, quoad postremò è priore statu penitus exturbata in alterum transeant. atque hoc merito materiæ euenit, quæ quia pura potentia est, nunquam ea forma quam adipiscitur, est contenta: sed alteram semper appetit. si enim in aliqua certa resisteret, ac firmaretur, cum sit prorsus potentia, nullumque actum in se habeat, proprietatem suam minimè seruaret. Diuinæ autè res cū sint prorsus actus, atque iccirco à materia penitus absolute, nunquam in aliud ab eo quod sunt, immutari queunt. In quibus* versans sapientia, merito & intellectu & rerum naturâ præstantissimarum scientia appellatur: intellectus quidem, eò quòd intellectuali modo operas, intelligibilium, quatenus cadere in cognitionem hominis potest, perceptionem acquirit: scientia, quia etiam medio vtentem cognitionem comparat, efficitque, vt quãdo opus fuerit, rerum harum naturas ratiocinando percipiamus.

* διαλαμ-
βάνεσθαι.

Vnde Anaxagoram & Thalem atque huiusmodi homines cum ignorare ea quæ sibi vtilia sunt, viderint, non prudentes, sed sapientes esse dicunt: ac superuacua quidem, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoscere ipsos asserunt, sed inutilia tamen: propterea quòd non humana bona inquirent. prudentia autem circa humana bona versatur, atque ea quæ in consultationem cadunt.

* ἀδριτῆα.

Rursus sapientiam à prudentia esse diuersam quadam alia communi opinione confirmat, quam homines de viris iis habent, qui consensu omnium sapientes fuerunt existimati: cuiusmodi est Anaxagoras & Thales. Ecce enim hi sapientes dicuntur, sed non prudentes: propterea quòd ignorant ea quæ sibi conducant. nam cum in cognitione eorum quæ hominum vitam excedunt, occupati fuerint: commoda vitæ & vtilitates neglexerunt. Hi enim, inquit, *superuacua, & admiranda, & difficilia & diuina cognoscere dicuntur. superuacua, quia præter ea sunt, quæ præsentis vitæ conferunt: admiranda, quia communem hominum cognitionem excedunt: difficilia, propterea quòd labore multo ac studio opus est, antequàm ad ea percipienda attingere quispiam possit: diuina autem quæ δαιμόνια græce inquit, iccirco quia animum à corpore cui naturâ additus est, meditatione alienantes, in eorum cognitionem venire cōsueuerunt: atque ita supra hominem elati quasi genis seu demonibus similes videntur euasisse. hæc autem sunt naturalia, & disciplinaria seu mathematica, & in primis theologica: quæ sanè à sapientibus cognoscuntur, & humanæ vitæ inutilia sunt: nam qui ea sectantur sapientes, non quærunt bona humana, sed quæ sunt supra hominem: quæ autem sunt supra hominem, ad prudentiam de qua hic est sermo, minimè pertinent: hæc siquidem circa humana bona versatur, quæ etiam in consultationem veniunt, cum aliter atque aliter contingere, & euadere in vtramque partem queant. Sciendum tamè est reperiri sæpenumerò apud veteres nomen prudentiæ pro qualibet cognitione sumptum, etiam ea quæ rerum naturâ præstantissimarum sit: quippè cum Deo quoque eam attribuât. Quemadmodum Plutarchus Chæroneus, cum in hunc modum inquit: non enim argento aut auro beatum numen est, neque tonitruis & fulguribus est munitum, & potens, sed scientia, & prudentia: cætera enim omnia quibus indigent homines cum exhibeat Deus, intellectum & prudentiam quæ propria ipsius sunt, quibusque vtitur, nõ exhibet. neque enim hic Plutarchus de eo habitu intelligit, qui de iis quæ homini vtilia sunt, rectè consultat: sed de singulari ac simpliciter rerum cognitione: qua prima ipsa causa omnia etiam antequàm fiant, cognoscit ac percipit.

Prudentis enim id maximè opus esse dicimus, vt rectè consultet: de illis
autem

autem consultat nemo, quæ euenire aliter nequeunt: neque de iis quorum finis aliquis non est, atque is eiusmodi, ut agendum bonum sit.

Idem ostendere vult, sapientiam, scilicet cum prudentia non esse eandem. superius enim ex subiectis utrisque rebus hoc declarauit. nam cum diuersæ sint res, circa quas sapientia & prudentia versantur, diuersos etiam inter se esse habitus ipsos necesse est: ut in geometria & arithmetica videre licet. cum enim numerus diuersus à magnitudine sit, diuersæ etiam ipsæ inter se artes necessario sunt: siquidem altera circa numeros, altera circa magnitudines munus suum exercet. nam si illæ scientiæ quæ licet circa idem genus versentur, idem tamen alio, atque alio modo considerant, diuersæ inter se sunt: multò magis eas diuersas esse inter se existimandum est, quæ diuersa absolute habent subiecta. hoc autem quod dico, tum ex arithmetica & musica, tum ex geometria & astronomia patere poterit. arithmetica enim & musica circa numeros utraque versantur: illa tamen in se ipsos considerat: musica, tantummodo quatenus se mutuo respiciunt. quis enim sit par numerus, quis impar: quis item pariter impar, quis impariter par: quin etiam quis primus & incompositus, quis secundus & compositus, atque huiusmodi, numerorum per se consideratio est, quæ ad arithmetica spectat. quæ autem sit consonantia quæ per quatuor voces fit, quæ per quinque, quæ item per omnes, quas *διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε, & διὰ πέντε* vocant: numerorum alia contemplatio est: quatenus, scilicet inter se habet proportionem, siue sesquiterciam, siue sesquialteram, siue duplam. hæc igitur duæ artes quauis idem subiectum habeant, qui numerus est, sunt tamen inter se propterea diuersæ, quia altera numerum per se, altera quatenus ad alium spectat, speculari consuevit. eodem modo quoque geometria & astronomia circa idem genus utraque, quæ est quantitas, negotium habent: quia tamen altera in statu, altera in motu eandem considerat, propterea diuersæ inter se artes euaserunt. Superius igitur sapientiam & prudentiam inter se differre hoc modo demonstrauit. nunc ex utrisque, id est subiecto & operatione discrepantiam earum manifestat. consultatio enim prudentis operatio est. posse autem & non posse aliter sese habere ex iis sumuntur, quæ subiecta habitibus sunt. colligere autem rationem in hunc modum possumus. Prudentis maximè opus esse dicimus rectè consultare: sapiens quatenus sapiens est, non consultat: sapiens igitur quatenus sapiens est, non est prudens: vel e contrario. prudens igitur quatenus est prudens, sapiens non est: utrumque enim ex iisdem assumptis colligi in secunda figura potest. sapientem verò non consultare, ita probat: sapiens circa ea versatur, quæ euenire aliter nequeunt: at de iis quæ euenire aliter nequeunt, consultat nemo: sapiens igitur non consultat. quod verò inquit [neque de iis quorum finis aliquis non est, atque is eiusmodi ut agendum bonum sit], alterius rationis propositio est: addendaque est altera, ut integra ratiocinatio efficiatur, in hunc modum: circa quæ versatur sapiens, eorum finis agendum bonum non est: eorum autem vniuscuiusque quæ prudens considerat, finis agendum bonum est: restat igitur ut sapiens esse prudens non possit: quatenus videlicet sapiens est, nam fieri quidè potest, ut idem homo utrisque habitibus præditus sit: atque ita ex alio tamen, atque alio habitu sit & sapiens & prudens. non enim quia in vno & eodem utriusque hi habitus reperiuntur, propterea vnum esse tantummodo eum censendum est: quemadmodum neque geometriam, & arithmetica, licet in vno simul esse possint, vnam tamen & eandem esse scientiam affirmamus: nisi scilicet ex accidenti. Agendum bonum dixit, propterea quòd sapienti quoque contemplationis & studij finis quidam est, alioqui frustra omnis in inquirenda veritate susciperetur labor: sed is tamen contemplatio ipsa, rerumque ipsarum cognitio ac perceptio est, non agendum bonum. agendum siquidem bonum est, quod actione comparatur. ab actione autem, diuersa contemplatio est.

Bonus autem consultor absolute ille est, qui quod optimum homini ex agendis rebus est, * coniectura assequi ratiocinando potest.

Cum prudentis proprium esse dixerit bene consultare, prudentiamque ipsam circa ea versari, quæ euenire aliter possunt: atque iccirco à sapientia esse diuersam, eò quòd illa necessaria duntaxat considerat, atque ea quæ cadere in consultationem nequeunt: consentaneè nunc quid sit bonus consultor, definit: inquitque eum esse, eius quod optimum homini est ex agendis rebus, coniectatorem idoneum ratiocinando: in qua quidem definitione, coniectatorem idoneum, seu qui coniectura assequi potest, ut genus, reliqua ut differentias posuit. ac genus quidem prudentiam tam ab intellectu, quam à sapientia, & scientia statim distinguit: quippe cum coniectare nihil aliud sit, quàm meditari, & considerare, & ratiocinari, quo modo proposita res rectè possit agi, atque administrari: quorum nihil tribus illis habitibus congruit. illi enim circa necessaria versantur, coniectura verò circa ea, quæ aliter atque aliter euenire possunt. [Quod optimum homini est] ut differentia positum in definitione ab artium effectis, prudentis prudentiæque finem seiungit. sunt enim bona etiam

* σοφιστικὸς
ἢ πρᾶξι-
ἢ.

Eustratii in Moraliū Arist.

etiam illa quidem, quæ à bonis artibus efficiuntur, utpote vtilia & commoda homini, quemadmodum est sedes, mensa, indumentum, atque huiusmodi reliqua: sed nihil tamen ex ipsis optimū est: nisi solum id quod ad prudentiam spectat, affectus in homine rationi ita subiicere, ut ipsa princeps ac domina irrationalis partis reddatur. nam agenda bona ea dicuntur, quæ actione perficiuntur: cuiusmodi est fortiter in bello se gerere, cupiditatū oppugnationi resistere, temperanter agere, ac similia: * quorum sanè omnium optimū ac præstantissimum illud est, cum eò prouehitur aliquis, ut in impatibilitatem, affectuumque omnium sublationem deueniat: & licet naturā vincit corpus sit, extra ipsum tamen proposito ac meditatione excedat. [Ratiocinando] autem definitioni postremo adiunxit, eò quod ratiocinandi vis pars ea animæ est, quæ agendis rebus præsidet: atque ut hac quoque particula prudentiam à tribus illis, quos modo diximus, veridicis habitibus distinguat: quippe cum in illis non actius intellectus, quæ est ratiocinandi facultas, sed contemplatiuus operetur. Rectè igitur tum boni consultatoris habitus, tum ipse bonus consultator definiretur, si ita diceremus: esse habitum quidem eū qui ratiocinando idoneus sit ad coniectandū id quod homini ex agendis rebus optimū est: bonum autē consultatorem, qui ipso hoc habitu præditus sit. sed Aristoteles hominē cui inest habitus, loco habitus ipsius definiuit. Quæadmodum enim bona cōsultatio prudentiæ summa præstantia est: ita bonus consultator prudentium omnium est supremus.

Adde quòd neque vniuersalium tantū prudentia est. sed opus est, ut singula etiam cognoscat: est enim actiua. at actio circa particularia versatur.

Alia hæc sapientiæ & prudentiæ differentia est. sapientia enim vniuersalia cognoscit semper: prudentia verò cum circa agendas res versetur, habet quidem regulas vniuersales tam morales quæ ciuiles, secundum quas & vitam traducere priuatim, & publicè ciuilia tractare opus est: sed considerat tamen particularia: in quibus scilicet actiones exercet: quandoquidem omnis actio in particularibus existit. neque tamen in regulis tantummodo est vniuersale & particulare, vniuersale inquam, quod consideratur & dicitur: particulare, quod efficitur atque agitur: sed in rebus quoque ipsis vtraque conspiciuntur. nam bonū vniuersale est, ne cognati inter se dissideant, seditionibusque agitentur: quique hoc & opinatur & dicit, vtrumque vniuersaliter facit. at nō debere hos aduersus illos dissensionē moliri, verbi causa vel populum Atheniensem inter se, vel Athenienses aduersus Lacedæmonios, id iam est particulare.

Hinc fit, ut nonnulli etiam nescientes, nonnullis scientibus actuosiores sint: & in reliquis illi qui sunt periti. nam si quis * leues quidē carnes cognouerit, faciles concoctu esse, & salubres: quæ tamen leues sint, ignoret: is profecto sanitatem non efficiet: sed ille efficiet magis, qui auium carnes esse leues & salubres sciuerit. prudentia verò actiua est. Quare vel vtraque, vel hæc potius habere oportet.

Idem probat, prudentiam scilicet circa particularia maximè versari, ex causato causam demonstrans. nam quia circa particularia magis est prudentia: iccirco nonnulli nescientes vniuersalia, id quod arti magis est accommodatum, nonnullis qui ea sciunt, magis idonei in actionibus sunt. periti enim, id est qui experientiam sequuntur, ignorantes vniuersalia, particularia tractare cōsueverunt: atque ob id actuosiores, hoc est in actionibus exercendis aptiores sunt. scientes autem vocat eos qui rationem & artem sectantur: eò quod causas eorum quæ fiunt, cognoscant, quas qui experientia tantum nituntur, atque ob id experimentarij appellati, ignorant. rectè verò diximus ex causato causam hic comprobari: nam ut nonnulli nescientes, id est experientia tantum nixi, quibusdā scientibus, qui scilicet vniuersales rationes sine vlla rei peritia callent, ad agendum magis idonei sint, illud in causa est: quod prudentia circa particularia & singula versatur. prius autem posteriori confirmat, quia causatum quàm causa ex iis quæ in particularibus aguntur, nobis notius est, atque euidentius. nam quod ait [& in reliquis illi qui sunt periti] in testimonium, & probationem huius rei positum est: ut scilicet in vniuersum declaret, experientiam in vnaquaque re ad actionē exequendā magis esse necessariā. Subiungit enim non è ciuili, sed è medicina sumptum exemplum, ut non in prudentia duntaxat, quæ ciuilis virtus est, sed in omni quoque actione verum hoc esse cognoscamus. ait enim, si quis cognouerit leues carnes faciles ad concoctionem esse & salubres, quæ nā verò sint leues, nesciat: is sanitatē nō efficiet: eò quod vniuersaliter id nouit. nā cum quales sint leues ignoret, quibus uti debeat ad sanitatē ut leuibus, ignorat: atque ita vel nullis vescetur carnibus, timēs ne malis atque insalubribus vtatur: vel graues quasi leues & faciles sint, assumet. ille autē qui particularius ab experientia didicit auium carnes esse leues ac salubres, faciet sanitatem. Hucusque maior

maior propositio est, ex particularibus cōstans, quōd scilicet actionibus particulare quā vniuersale magis necessarium sit. Deinde minorem infert, prudentiam videlicet actiuam esse, & in actionibus existere, postea conclusionem subiungit, ita tamen vt reicere rationem veritus esse videatur: vel vtraque inueniens habere oportere cum qui agere vult, & prudentem virum, vniuersale scilicet & particulare, id est rationem & experientiam: vel hanc potius, id est experientiam, quippē quæ particularia cognoscat, actionibusque magis sit accommodata. Sed nihil ab re fortasse erit, si rationes has in figuram syllogisticam resoluamus. Prudentia actiua est, atque in actionibus existit: omnis autem actio in singularibus ac particularibus operari conspicitur: prudentia igitur in particularibus ac singularibus operatur. hoc ita collectum rursus tāquam propositum assumimus. prudentia in particularibus & singularibus operatur: at in omni habitu qui in particularibus & singularibus operatur, experientia ratione vtilior est: vtilior igitur prudentiæ experientia quā ratio est. Atque hæ vtræque ratiocinationes sunt in tertio modo primæ figuræ conclusæ.

Esset autem quædam etiam hîc architectonica ac princeps.

Quoniam prudentiam dixit rationem esse quæ versaretur circa particularia, atque operationē in actionibus ederet, ratio autem abstracta est à particularibus: iccirco esse inquit, etiam hîc, id est in actionibus architectonicam: vt ostendat scilicet quomodo se habeat ratio & vniuersale ad experientiam & particulare. ratio siquidem & vniuersale cum non habet experientiam adiunctam, architectonice statuit duntaxat, ac præfinit, agere tamen ob imperitiam non potest: cum verò adest experientia, vtrumque potest tam definire, quā agere: estque simul & architectonica & actiua.

De partibus prudentiæ.

Cap. VIII.

ATque est quidem & ciuilis prudentia idem habitus: essentia tamē ipsa eadem non est.

Eadem quidem est ciuilis & prudentia in eo quōd vtriusque munus est tam benè consultare, quā id quod homini optimum est, in agendis rebus ratiocinando coniectare: quia tamen prudentia eius est qui per se est prudens, suaque ipsius commoda coniectat: ciuilis autem ea quæ publicè ciuitati vtilia sunt, considerat: iccirco ratione quadam inter se differunt. prudentia siquidem ciuilis etiam ipsa coniectatrix est, sed eorum, vt dixi, quæ ad publicam vtilitatē spectant: quæ verò non ciuilis, sed moralis est, ea vnius tantūmodo hominis emolumēta cōsecratur: vt hæc ciuis, illa ciuilis hominis prudentia sit. nam ciuis etiā est vnusquisque, qui in ciuitate degens quæ cōmoda sibi ipsi sunt, coniectat, atque id studet, vt sibi soli virtutes ciuiles exerceat: dum vel prudentioribus obtemperat, vel discit ipse, rationesque habet eorum quæ agit atque operatur, quæ ad perfectionem humanam eam deducant. ciuilis autem vir est, qui habet quidem quoque ipse artem, quo modo tractare rempublicam oporteat: sed procurat tamen, vt in omnibus quod optimum ciuitati est, efficiatur. sicut ipse etiam in principio huius operis Aristoteles docuit. propterea inquit, non eadem tamen vtriusque essentia est. quorum enim habituum subiectæ res sunt diuersæ, eos habitus inter se quoque esse diuersos necesse est.

Eius autem prudentiæ quæ circa ciuitatem versatur, altera est vt architectonica ac præses, quæ est legislatrix: altera vt particularis, quæ communi nomine ciuilis appellatur: atque hæc actiua est cōsultatiua. decretum enim vtpote extremum agenda res est.

Cum diuiserit prudentiam in specialem & communem, specialemque communi nomine prudentiam, communem ciuilem appellarit, eò quōd communiter de ciuitatis vtilitate consultet: hæc in vniuersalem & particularem nunc subdiuidit: vniuersalemque architectonicam & legislatricem vocat, particulari autem nomen commune imponit, id est ciuilem propriè nuncupat. nam sicut superius prudentiam quæ rationem absque experientia habebat, architectonicam appellauit, vtpote iis qui circa singula agunt, præfidentem, modosque agendi præscribentem: ita hîc legislatricem quæ in vniuersum regulas statuit, secundum quas illi qui ciuiles res administrant, agere debēt, architectonicam vocat: eò quōd quæ agenda sunt, agentibus præcipit: ipsa verò, quatenus eiusmodi est, actiones nullas tractat. particularem verò communi nomine ciuilem appellat, quæ etiam iudicialis dicitur. quæ commune nomen propriè habet, propterea quōd ipsa est quæ propriè ciuitatē administrat, & agit particularia. nam legislatrix ciuilis ea de causa nominatur, quia constitutionis ciuitatis in causa est. communes enim leges habentes homines secundum eas inter se conueniunt & congregantur: atque ita ciues, & ciuiles euadunt. altera autem ciuilis propriè & iudiciaria dicitur, quia talis re ipsa & operatione est: tametsi melius est, vt ciuilis quæ iudiciaria appelletur: quippē cum

Eustratii in Moraliū Arist.

cum non tam iudicia, quā consilia, quā magistratus, quā conciones, cæteraque omnia ciuilia administret. est autem hæc actiua consultatiua, eò quòd consultans particularia agit, ad institutaque leges ac mores reducit. [DECRETVM enim, utpote extremum, agenda res est.] quia est id quod extremum aliquis iudicando vel consultando decreuit, quid in proposita re videlicet agendum sit, non ut vniuersale, sed ut extremum & particulare. vniuersale siquidem in actionem cadere nullo modo potest.

Iccirco ciuitatem administrare hi tantummodo dicuntur. hi enim perinde ac manuales artifices soli agunt.

Ex hoc perspicuum est rectè à nobis dictum esse, eam facultatem quæ ciuilis propriè dicitur, id est particulare ciuiles res tractare atque agere. ecce enim nunc quoque à philosopho idem dicitur. 10
administrare enim ciuitatem legislatores non dicimus, propterea quòd quatenus sunt legislatores, non agunt, sed regulas tantum quomodo tractanda res publica sit, tradunt: sed soli illi qui agunt, administratores, tractatoresque ciuitatis appellatur. nā si quis & sit legislator & agat, quatenus est legislator, erit architectonicus ac præses ciuilis administrationis: quatenus verò agit, erit ciuilis administrator: quippè cum illi quoque manuales artifices sint, qui artes ipsas exercent, non qui quomodo exercendæ sint, præscribunt ac docent. si enim aliquis sit qui & doceat quomodo exercendæ sint artes, & ipsas exercent: in eo quòd docet, architectus: in eo quòd agit ac tractat particularia, manualis artifex vocabitur.

At verò prudētia etiam maximè ea esse videretur, qua circa seipsum & 20
vnum quispiam vitur: atque hæc communi nomine prudentia appellatur. illarum autem alia familiaris, alia legislatrix, alia ciuilis dicitur: atque huius altera consultatiua, altera iudicialis.

De prudentia diligentius adhuc considerat, de habitibusque ipsi cognatis, id est familiari dispensatione, legislatrice, & ciuili. sunt enim hæc inter se cognatæ omnes, propterea quòd omnes consultatiuæ sunt, circa eaque versantur, quæ homini sunt optima: in eo verò differunt, quòd prudentia esse maximè ea videtur, ut ipse inquit, quæ circa vnum tantum versatur, vniusque vtilitatē coniectat: vnde etiam commune habet nomen, prudentiaque propriè appellatur. nam reliquæ prudentiæ quidem ob id tantum dicuntur, quia ea considerant, quæ euenire aliter atque aliter possunt, 30
quæque in consultationem cadunt, hominique vtilia sunt: quia tamen circa diuersa subiecta versantur, non tam à prudentia, quā inter se quoque diuersæ singulæ euaserunt. ac diuersa pro subiectorum varietate sortitæ sunt nomina. familiaris enim dispensatrix vna ex ipsis dicitur, quia circa familiam resque ad ipsam pertinentes versatur: altera legislatrix, quæ quomodo ciuitas administranda sit, regulas in vniuersum præscribit: tertia ciuilis quæ circa ciuitates, earumque administrationes opus suum exercet. Diuidit autem ciuilem in duas, consultatiuam scilicet & iudicalem: eò quod hæc duæ præcipuæ in ciuitatibus partes sunt: altera, quæ vtilitatibus publicis prouidet ac consultat: altera, quæ sicut benè se gerentes honoribus afficit, ita peccantes pœna inflicta coercere cõsuevit.

† a. l. prudentie.

Species igitur † cognitionis quædam esset, sibi ipsi prospicere: sed differentiam magnam tamen habet. videturque ille qui sua cognoscit, in hisque 40
versatur, prudens: ciuiles autem † negociosi.

† a. l. curiosi.

Differētiam hic docet eius qui in se est prudens, & familiaris, & ciuilis: vnicuique horum inquiriens & cognitionem esse & prudentiam, sed habere tamen non paruam inter se diuersitatem, licet genere fortasse eadem sint: adeo ut qui sua ipsius bonam cognoscit, in ipsisque versatur, prudens: ciuilis autem non prudens, sed negociosus & curiosus esse videatur: quippè qui ea quæ aliena sunt, præterque suam vtilitatem inquit. Atque huius quidem orationis hæc est sententia: sed verba etiam ipsa diligentius consideremus: primumque illud aduertamus, in nonnullis exemplaribus legi, [species cognitionis quædam esset,] in aliis verò cognitionis loco, [prudentiæ] reperiri. si igitur legamus [cognitionis] ipso hoc nomine prudentia quæ circa vnum est ab aliis ita separabitur, 50
ut soli ipsi conuenire nomen prudentiæ intelligamus: reliquas verò eatenus cum ea communicare, quatenus cognitiones etiam ipsæ sunt. sin autem [species prudentiæ quædam esset] legerimus, omnibus his idem nomē prudentiæ attribuemus: licet postea differre eas inter se dicamus, pro diuersitate subiectarum rerum, & aliis quæ ipse Aristoteles progrediendo declarabit. Cum verò ait [sibi ipsi prospicere] id est græce τὸ αὐτῷ quod ipsi est: subintelligendumque est vtile, aut bonum, aut quippiam eiusmodi: ut integra loquutio sit, quod sibi ipsi vtile est, aut bonum, aut conducens prospicere, & cognoscere. sed magnam tamen, inquit, differentiam habet. nam licet species cognitionis

cognitionis sit, quæ sibi vtilia sunt & cōmoda cognoscere: longè tamē discrepat & à familiari, & à ciuili: magisq; à ciuili. familiaris enim dispēratio cognitioni vtilitatis vnus affinis est: siquidē familiæ dominus dū proprij cōmodi curā habet, omnium qui in domo sunt, vtilitatibus consulit: ac quasi in se ceteros omnes cōtineat, cōmuniter omnibus prouidet. Inquit autē, videtur esse prudēs qui sua tantū spectat: vt verbo [videtur] cōmunem opinionē hominum atque existimationē significet. hinc etiā patet, melius esse, vt superius [cognitionis] potius q̄ [prudētiae] legamus. ecce enim eū qui sua cognoscit, in ipsisque versatur, prudentē esse ex communi opinione dicit. ciuiles autē πολυπράγμονες id est curiosi, seu φιλοπράγμονες, id est negociiosi videntur: vtrumque enim in nonnullis exemplaribus legitur. qui enim ciuiles res administrant, negociorum sunt cupidi & studiosi, multisque curis & negociis implicantur: quippè cum multa sint ac varia ea quæ ciuitati conueniunt, non vnum tantum, vt id quod prudens tractat.

Vnde etiam Euripides: Quo nanque pacto valeo prudens dicier?
 „ Cui sic licebat inter alios milites
 „ Negocio esse sine vllō, & æquam sumere
 „ Partem bonorum cætero cum exercitu?
 „ Nam curiosos, atque agentes plurima Odere diui.

Euripidis testimonio hoc idem cōfirmat, qui in Philoçete ita ait: Quo nanque pacto &c. his enim Iābis, Euripides verbis quidē manifestè, sed rebus tamen obscure prudentiam à familiari & ciuili videtur distinguere. inducit enim Philoçetem se à prudente diuersum esse affirmantem: eò quòd cū posset sine vllis negociis cōmoda sua procurare, atque ita esse prudens: se ad rem publicā administrandā, ciuilesque res agēdas trāstulit, vt loco prudentis curiosus euaserit: curiosus inquā, ob curas multas quibus ille distringi consuevit, qui ciuiles res tractat. atque hoc est quod ab Euripide habemus, alium esse prudentē, & alium ciuilē. sed si res etiā ipsas in mediū quispiā producat, circa quas vterque horum versatur, integrā horum differentiā cognoscere poterit. Prudētia enim à familiari & ciuili non subiecto tantū discrepat, quòd ipsa quidē quæ vni tantū vtilia sunt considerat, familiaris verò quæ familiæ toti conducit: ciuilis autem ciuitatis, quique in ea sunt omniū cōmoda consecratur: verum etiam specie inter se tres hi habitus diuersi esse conspiciuntur: quandoquidem subiectæ ipsis res specie quoque inter se differunt. Prudens enim cum de propriis curā habeat, priuatim id dat operā, vt tam corporis quàm animæ salutem consulat: vt & illud benè constitutum sit, & valeat: & anima recta ratione vtens affectuum moderationem in actionibus præ se ferat. Familiaris verò in eo studium suum exercet, primū vt domum bene constitutam habeat nō tam stabilitate ædificij ac firmitate quàm ventorum opportunis flatibus, cœlique temperie ad frigus, caloresque pro habitantium commoditate tolerādos: deinde vt familię victus suppetat, ne vel lædatur ab aliquo, vel lædat quempiā: tum vt cohabitantium quisque proprium suum munus obtineat, pro animæ & corporis qualitate, pro ætate, pro sexu, quantum ad imperandum, & obediendū spectat: cæteraque alia quæ in familiis diuersitatem aliquam habent: siue ad studia cuiusq; , siue ad amicum, siue ad cibi potusque rationem attinet. At ciuilis de legibus agit, atque id curat, vt optimæ atque vtilissimæ constituentur quæ tum ad mores ciuū faciant, tum ad situm vr̄bis sint accommodatæ: vt & cum finitimis, & cum longinquis etiam populis commercia facilia reddantur, quò necessaria cōportari & exportari commodè possint: de mœnibus item curā habet vt firma sint, & ad externos insultus tutā efficiant ciuitatē: tum sordibus expurgandis prouidet, vt nō solum ad sanitatem ciuium salubris aer cōseruetur, verum etiā vt mundæ intus viæ nulla cœni feciditate transcentes inquinare ac polluere queāt: de aquis etiā & balneis nihilominus considerat, de vānialium rerum, quæ præcipuè ad cibum & potum spectant, expeditione: de bello item & pace, quibuscumq; ineunda societas atque amicitia sit, aduersus quos bellum gerendum: de iure, & iniuria, de pœna & honoribus quibus vel mali coercendi, vel boni honestandi sunt: de artibus item & scientiis præscribit, quas discere, à quibus abstinere, quibus vti & quatenus ciues debeant: cæterisque aliis huiusmodi: de iis tamen in primis quæ ad pietatem, deique cultum, & venerationem spectant. Videmus igitur hæc omnia quæ tribus his subiecta sunt, diuersa specie, indigere & experientia, & cognitione, & tractatione. quòd si hæc specie sunt diuersa, diuersæ quoq; specie ipsæ facultates erūt. In vniuersum enim quarum artium & scientiarum diuersa specie subiecta sunt, eæ ipsæ quoq; inter se specie sunt diuersæ. quamuis enim nonnulla videantur tribus his esse communia: modus tamen quo vel priuatim, vel communiter tractantur, diuersus ac varius cum sit facit, vt diuersa etiā ipsa euadant. cuiusmodi sanctitas, ac pietas est, qui est habitus Deo, diuinisque rebus accommodatus: quippè cum omnes homines tam priuatim, quàm publicè piè se gerere ac religiosè debeant.

Quærent

hoc enim non alio modo consequimur, quàm ex longo rerum usu, dum in hominum consuetudine & societate versamur, obseruamusque singula: quidque ex qualibet re vel à nobis, vel ab aliis facta euenire soleat, subinde aduertimus.

Causa autem ea est, quòd particularium est prudentia, quæ ab experientia nobis innotescunt: iuuenis autem expertus non est. experientiam enim temporis afferet longitudo.

† a. l. prudenter efficiuntur.

Causa, inquit, cur iuuenes disciplinas percipere possint, prudētes non possint: ea est, quòd mathematicæ disciplinæ scientiæ sunt, scientiæ autem vniuersales & intellectuales, id est rationales: atque iccirco facilius mente ac ratione animæ nostræ comprehendere queunt: ut non multa ad eas percipiendas temporis mora, ac longinquitate opus sit. prudentia verò circa particularia versatur, quæ experientiâ nobis innotescunt: siue ut alia lectio habet, quæ ab experientia prudenter efficiuntur: id est quæ prudenter sigillatim fiunt, dū homo multâ experientiam particularium actionū consequutus est. loco enim huius particulæ [*ἀ γίνεται γνώριμα ἐξ ἐμπειρίας*], id est quæ fiunt nota per experientiâ seu ab experientiâ innotescunt, [*ἀ γίνεται φρόνιμα ἐξ ἐμπειρίας*], id est quæ fiunt prudentia ex experientia, reperitur. Propterea igitur iuuenis agere prudenter nequit, quia nondum tam multum temporis spatium viuendo expleuit, ut rerum quæ sigillatim & aguntur & dicuntur, peritiam adipisci potuerit. [EXPERIENTIAM enim temporis afferet longitudo] [afferet] in futuro dixit, ut iuuenes quasi ad prudentiâ consequendam adhortetur, atque incitet: ut temporis processu multarum rerum experientiam acquirere, atque ita in prudentiæ habitū nitantur peruenire.

Nam illud etiam consideratione dignum videtur: quid sit, quòd puer fieri mathematicus potest: sapiens, aut naturalis non potest? an quia illa per abstractionem sunt: horum autem principia ab experientia sumuntur: & hæc non credunt quidem iuuenes sed dicunt: illorum vnumquodque quid sit, obscurum non est.

Posteaquàm iuuenem non posse esse prudentem dixit, eò quòd prudentia & longum tempus, & multam rerum experientiam requirat, id quod nondum iuuenis consequutus est: inuenilemque ætatem ad mathematicas disciplinas percipiendas esse satis, ad prudentiam verò acquirendam non esse: alteram similem quæstionem subiungit: dignumque videri cōsideratione esse inquit, causamque inquirendam, cur disciplinas percipere possit puer: sapiens, aut naturalis scientiæ peritus esse non possit. causasque ipse huic rei duas assignat: vnam, quod mathematicæ disciplinæ per abstractionem percipiuntur: scientiæ verò, & naturalis scientiæ principia ab experientia sumuntur. id quod ita intelligendum est. Mathematicæ scientiæ imaginatiuæ ac cogitatiuæ cum sint, in imaginatione & cogitatione nostra consistunt: in imaginatione, quæ res ipsas format, atque exprimit: in cogitatione, quæ easdem ratiocinando examinat, ac perpendit. res enim mathematicas per abstractionem consideramus, id est dum abstrahimus ipsas atque amouemus à subiectis fundamentis in quibus insunt: formamusque eas in nostra imaginandi facultate absque materia & corpore à sensu susceptas. sensus enim cum sine medio ipsis utpote sensibilibus occurrat, earum species in imaginationem traducit: imaginatio verò quasi quædam tabella in se eas recipiens ac conseruans, cogitationi ac rationi subiicit considerandas: quas cogitatio quasi animæ oculus intuens examinat ac perpendit, quidque ipsæ sint, quæque ipsas consequantur, inuenit: rationesque ipsarum assignat, ac reddit. hoc autē & in numeris & magnitudinibus fit, quæ res mathematicis disciplinis subiectæ sunt. Geometria enim circa magnitudines versatur. figurasque quæ in his existunt, considerat, planas scilicet, & solidas: planas, ut triangulos, quadrangulos, circulos, atque huiusmodi: solidas, globos, cylindros, cubos, conos & similia. Astronomia quoque circa magnitudines munus suum habet: sed sicut illa immobilem magnitudinem, ita ipsa mobilem contemplatur: ut quascūque figuras in cælo & cælestibus considerat, eas cum motu consideret. Quemadmodum verò hæc duæ circa magnitudines, alio tamen atque alio modo versantur: ita reliquæ duæ arithmetica & musica, circa numeros studium suum exercent: illa numeros per seipsos acceptos, hæc inter se comparatos inuestigat: quippe cum de sesquioctaua numerorum ratione, sesquitertia, sesquialtera, dupla, cæterisque huiusmodi proportionibus pertractet. quorum sanè omnium licet nihil sine subiecto in quo est, possit subsistere, ab eo tamen adeo vnumquodque abstrahitur ac remouetur his scientiis, ut sine materia intellectuali ac rationali quodam modo percipiatur. Atque ita fit, ut puer quoque cum magnitudinum & figurarum formas abstrahere à subiectis queat, euadere mathematicus possit: sapiens verò, aut naturalis propterea non possit, quia hi habitus principia ab experientia

l. ij. accipiunt.

Eustratii in Moraliū Arist.

accipiunt. Quomodo autem ab experientia horum principia sumantur, non esse obscurū vel cui-
libet existimo. Sapientem autem vocat theologum cuius studium circa diuinas, materiaque caren-
tes formas ac per se subsistentes est: naturalem verò qui circa materialia versatur, atque ea quorū
essentia non absque locali motu existit. Vel enim licet quantum ad totum spectat, non immuten-
tur, si partes consideremus, continua incitatione feruntur: vel quantum ad totum etiam attinet, ali-
quo modo quiescunt, aliquo mouentur, atque ob id naturalia appellantur: quippè quæ quietis &
motus principium in se habeant, quæ natura est. Primum igitur dicamus, cur & quomodo mathe-
matica contemplatio per abstractionem efficiatur: sapientia verò & naturalis consideratio mini-
mè, si enim hæc rectè perpenderit, facile fiet, vt ad ea quæ ab Aristotele dicuntur, rectè intelli-
genda illustremur. Mathematicorum igitur cognitio per abstractionem fieri dicitur, quia numeri
& magnitudines, id est magnitudinum figuræ quantitates sunt, & qualitates: quæ cum sine subie- 10
cto hoc est substantiis in quibus insunt, re ipsa esse non possint, cogitatione nostra ab ipsis abstra-
huntur ac remouentur: atque ita in imaginatione formata, rationis examinationem, inquisitione-
que subeunt. abstrahuntur autem quia non vnum genere subiectum habet, sed in diuersis esse pos-
sunt. numerus enim in variis subiectis tam corporeis scilicet, quàm incorporeis subsistit: verbi cau-
sa decem & decem corporibus, & decem animabus potest accidere: & nouem item: & singuli alij.
siquidem nemini dubium est, quin & vnum esse corpus queat, & multa corpora: vna item anima,
& multæ: vnus quoque intellectus, & multi. multitudo enim nullo certo termino præfinita est, sed
tam in pluribus, quàm paucioribus sumi, atq; cōsiderari potest. Idem quoque in figuris videre li- 20
cet: quæ neque ipsæ certum ac definitum genus, cui accidant, vllum habent. sphaera enim non ita
in vniuersi corpore tantummodo inest, vt in alio aliquo nequeat existere: sed eius formam & li-
gnum & lapis & aurum & argentum & æs & ferrum, aliaque huiusmodi omnia admittunt. Circu-
lus item non in solo cælo, sed in quàm plurimis aliis corporibus potest describi. Reliquæ etiam fi-
guræ tam planæ, quàm solidæ simili modo in variis ac diuersis generibus considerantur. Propter-
eà igitur fit, vt quemadmodum ab vna quadam specie corporea quælibet figura abstracta in alio
atque alio subiecto esse possit: ita etiam vna quædam forma ipsarum ab omnibus per cogitationē
abstracta in imaginatione nostra quasi in subiecto pingatur primum, atq; imprimatur: deinde co-
gitatione ac mente consideretur. Vnde etiam mathematica hæc, id est disciplinaria ob id dicuntur,
quòd cum non possint re ipsa sine subiecto aliquo subsistere: disciplina tamen & comminiscencia 30
nostra ita abstrahuntur, vt sine vlla subiecti alicuius intellectu etiam definiatur. nam cum dici-
mus: circulus est figura plana vna linea contenta, ad quam omnes quæ ab vno puncto qui intra fi-
guram eam est, lineæ rectæ ducuntur, æquales inter se sunt: nullum subiectum sumitur, sed ipsa per
se figura definitur. id quod in reliquis quoque figuris fit. In numeris etiam idem patet. nam cum
numerus, ille scilicet qui numerat, collectio vnitatum dicitur, nulla in definitione eius subiecta na-
tura intelligitur. vnusquisq; item numerus pari modo definitur vt nouem, vt decem, nouem sci-
licet, aut decem vnitatum collectio: ita vt solus numerus sine vlla subiecti intellectu sumptus
esse conspiciatur, qui multis ac diuersis rebus accommodari possit. Formæ verò substantiales, nō
ita sese habent: sed vel materia carent, per seque subsistunt, atque ita sunt immateriales substantiæ,
quæ cum sint in nullo subiecto collocatæ, à nullo subiecto ne cogitatione quidem queunt separari. 40
sunt enim ipsæ sibiipsis sedes: vt intellectus, ac rationales animæ. nam hæc quoque quando cum
corporibus sunt, non in ipsis sunt collocatæ ac fundatæ, sed potius ipsæ corporibus sedem exhibent,
continentque in se corpora. id quod ex eo licet cognoscere, quòd cum separata ab animabus
fuerint corpora, motu omni, atque operatione destituuntur: adeò vt ne propriam quidem defini-
tionem amplius possint suscipere, quæ ipsis in connexionem conueniebat, non vt corporibus abso-
lutè, sed vt talibus corporibus, quatenus scilicet animabus quibus cum erant coniuncta, sunt accō-
modata. vel materiales quidem sunt atque imperfectæ formæ, vtpote subiectis indigentes ad sub-
sistendum: sed quia tamen subiecta ipsa perficiunt, dum actus cuiusdam atque operationis admo-
dum dignæ ipsis causam exhibent, qua ante formarum harum susceptionē priuata erant: propter-
eà substantiales sunt, & naturales, quippè quæ naturam principium habeant, quæ & subiecta for-
mis, & formas subiectis reddit accommodatas. atque hæc sunt irrationales & naturales vite, & si- 50
qua alia forma est, quæ his correspondeat. adde quòd ipsa quoq; natura huiusmodi est, quippè quæ
forma est materialis, à subiecto que minimè separabilis, & cum materia definitur. Iccirco neque hæc
per abstractionem, neque superiores possunt considerari: illæ quidem, propterea quòd cum perfe-
ctionem ex sese habeant, in seque fundatæ sint, nullo subiecto indigent ad subsistendum, à quo ab-
strahi atque amoueri cogitatione possint: hæc, quia cum in subiecto sint, ab eo separari nullo pacto
queunt, ita vt sine eo admittere definitionem non possint. nam equus cum animal sit irrationale
hinnibile, subiectum habet in definitione comprehensum, homo item cum pro composito sumi-
tur

tur, quemadmodum naturaliter definitur, subiectum in definitione connexum habet: animal enim est rationale mortale intellectus ac scientiæ capax, atque animal quidem sub corpore animato collocatum est, quod tanquam materia animæ subiicitur: mortale autem corporis naturæ proprium est. naturales verò omnes definitiones coniuncta cū formis habent subiecta, si naturaliter assignentur. nam si absque subiectis sumantur, imperfectæ sunt: ut illa quæ iram esse inquit vindictæ appetitum, nihil aliud adiungit: quia subiectum non comprehendit, imperfecta est. non enim est reciproca, id quod definitioni necessario debetur. potest enim fieri ut quis vindictam appetat, nulla tamen iræ perturbatione incitatus sit. si igitur reciproca esse debet ac perfecta definitio iræ, ita cōstituenda est: ira est feruor sanguinis circa cor ex appetitu vindictæ. [feruor sanguinis circa cor] ex materia, [ex appetitu vindictæ] ex forma sumitur. sanguis siquidem qui circa cor est, & febris subiaceret, qui feruidus præter naturam morbus est, & iræ, qui appetens affectus est, naturaque animali insitus. Ex his igitur substantiales formas siue perfectæ sint, siue imperfectæ, neque esse ex abstractione, neque dici posse manifestum est. Atque hæc quidem hæctenus dicta sunt, ut cognoscamus subiecta mathematicarum scientiarum ex abstractione esse: naturalis verò & primæ philosophiæ, quæ per excellentiam sapientia appellatur, minimè. Quomodo verò sapientiæ & naturalis principia ab experientia sumantur, restat considerandum. Experientiam autem hinc non ex consueta significatione ratione carentem peritiam, sed *negociosam cognitionem appellari existimo, quæq; ex applicatione ad res, animaduersioneque comparatur. hoc enim cognitionis genus mathematicæ, quæ sicut dictum est, per abstractionem fit, oppositum est. Qui igitur circa naturalium formarum cognitionem operari vult, ut hinc exordiamur, in iis quæ à natura fiunt, studium suum exercet: ea autem materialia sunt, & particularia. non enim hominem vniuersaliter, sed quendam hominem facit natura: equum item non vniuersalem, sed particularem, & ex reliquis naturalibus vnumquodque simili modo. Quare is qui non rationali modo, id est logicè, sed naturali, naturalia inuestigare proposuerit: principia cognitionis ex particularibus sumet, quæ sensibus exposita sunt: atque ita fiet, ut naturalis à sensibus expositis incipiens propriam contemplationem, & scientiam tractet: dum vnà cum materia de formis considerat, materialibusque rebus rationales vias ac methodos applicat. materialia nanque ac sensibilia primum animaduertit: tum vniuersalia ipsis applicat: atque ita propriam artem ac scientiam constituit. ab hoc siquidem, atque illo homine exorsus, atque vnumquemque ita se habere opinatus, considerationem de omnibus postea vniuersalè efficit, & quod sensibile est, in artem ac scientiam redigit: dum ratio illis per cōtemplationem accommodatur, quæ per experientiam à sensibus fuerunt subiecta. Atque in naturali quidem scientia hoc modo principia ab experientia sumuntur. In sapiētia verò cuius subiecta minimè sunt sensibilia, sed diuina, & immaterialia, sensumque excedentia, quo pacto hoc idem fiat, quærendum videtur. An in hac quoque ea quæ quātum ad nos attinet, prima sunt, non natura, perceptionis principia nobis efficiuntur? licet enim in diuinis prius naturā sit quod producit, quàm quod producit, quod perficit quàm quod perficitur, quod custodit quàm quod custoditur, quod illustrat quàm quod illustratur, quod purgat quàm quod purgatur, ac demum quod exuperat, quàm quod exuperatur: nobis tamen non ea est facultas, ut statim à principio priora comprehendere ac percipere valeamus: atque ita ex eorum notitia, posteriorum rationes inueniamus: sed cognitioni nostræ primum illa sese offerunt, quæ extrema sunt. hæc autem in corporibus considerantur, suntque sensibus obuia, ac particularia. Quocirca particularibus his animum intendentes, horumque varietatem, constitutionem, connexionem, ac dispensationem admirati, rationali atque intellectuali contemplatione ad proximam causam recurrimus, ac subleuamur: atque id tantisper efficitur, quoad ad primum, vnumque omnium principium deueniamus: ut in sapiētia quoque principium cognitionis à sensibus expositis rebus ac particularibus per experientiam sumi perspicuū sit. Quod verò inquit, [& hæc non credunt quidem iuuenes, sed dicunt] talem habet sensum: iuuenes cum de naturalibus & diuinis audiunt, quia nondum ob ætatis breuitatem conuenientem ipsis experientiam consequuti sunt, dicere quidem, & pronuntiare quæ audiunt, possunt: sed res tamen ipsas percipere non possunt: in mathematicis autem non solum verba ipsa proferunt, verum etiam quid sit vnumquodque, cognoscunt: quippè cum non multo opus sit tempore ad ipsa intelligēda. non credere autem ipsos ita accipiendum est, ut his quippè quæ non percipiunt, nulla certa persuasione acquiescere eos intelligamus. iuuenes verò, id est *ἄνεστε* appellat hic pueros, ut ex principio quæ sit huius manifestat, cum inquit: cur puer fieri mathematicus potest &c. puerum vocans eum qui vel propè pubertatem est, vel est iam puber, vel hanc ætatem paululum excessit.

*περὶ μαθηματικῆς

Quid vobis sit vide galeni in primo lib. Aphorif.

Præterea error in consultando vel circa vniuersale, vel circa singulare

t. iij. contingit

Eustratii in Moraliū Arist.

contingit: vel enim omnes aquas ponderosas esse prauas, vel hanc esse ponderosam ignorat quispiam.

Hoc ad superiora refertur, vbi dicebat communis boni cognitione esse opus, si quis quod sibi bonum est, esset intellecturus: vt qui sibi ipsi esset prudens, familiari, & ciuili quoque indigere videretur, nam qui consultat, is vel rectè finem suum coniectat, vel ab eo errat & peccat. rectè autem coniectare, & errare tam in vniuersali quàm in particulari potest quispiam. Quare tam vniuersalis boni quàm particularis cognitionem habere prudentem necesse est. Vniuersale autem bonum vocat commune: particulare, priuatum & proprium vniuscuiusque. at proprium prudentis: commune familiaris & ciuilis est. Est igitur prudenti opus familiari & ciuili: vt non solum proprii boni, verùm etiam communis cognitione præditus de vtroque rectè possit consultare. Exemplū vniuersalis & communis boni ponit, omnes ponderosas aquas esse prauas particularis & priuati, hæc esse ponderosam. qui enim in aquarum cognitione errat, promiscuè vtetur aquis: & prauas sæpenu-¹⁰mero adhibebit, quasi nulla prauitate affectæ sint: & bonas, quasi prauæ sint, reiiciet. Sicut igitur hic vel in vniuersum, vel in parte errat: ita ei qui de bono consultat, vel in vniuersali, vel in particulari error continget. quia verò commune quàm proprium & particulare perfectius est, quippè quod latius pateat, & particulare ipsum contineat: prudens qui communis cognitionem adeptus est, perfectior quoque ipse erit: atque ita efficietur, vt is qui priuatim est prudens, familiaris & ciu-²⁰lis cognitione indigeat, quæ communem vtilitatem spectat.

Prudentiam autem non esse scientiam perspicuum est: est enim vltimi, sicut diximus: quippè cum eiusmodi sit id quod in actionem cadit.

Auctarium quasi quoddam subiungit, quod ex iis quæ modo dixerat, consequi necessario videntur. nam superius quoque prudentiæ & scientiæ differentiam ostendit: quia tamen etiam nunc iuuenem esse prudentem non posse declarauit, eò quòd ad prudentiam consequendam experientia opus sit, qua iuuenis caret: nam quæ in actionem cadunt, circa quæ prudentia versatur, particularia sunt: particularia autem experientia percipiuntur. hinc consequitur prudentiam à scientia necessario esse diuersam: tum quia scientia circa vniuersalia, prudentia circa particularia munus suum exercet: tum quòd iuuenis, quia prudentia & longum tempus & multam experientiam requirit, effici quidem sciens, dum est iuuenis, potest: prudens non potest.

Vnde etiam intellectui opposita est. ille enim est terminorum, quorum nulla ratio est: hæc vltimi, cuius non est scientia, sed sensus, neque is propriorum: sed eiusmodi, quo sentimus, in mathematicis triangulum esse vltimū. sistet enim etiam illic: sed hic sanè sensus magis est qui est prudentia: ille species altera est.

Sicut illis quæ superius de prudentiæ & scientiæ differentia dixerat, id quod modo explanauimus, additamentum adiunxit: ita hinc iis quæ prius de prudentia & intellectu exposita sunt, hanc quasi appendicem annectit, qua differre prudentiam ab intellectu demonstrat. Oppositam enim esse prudentiam inquit quantum ad subiectum spectat, intellectui quoque, non secus ac scientiæ. Sicut enim à scientia diuersa est prudentia, quia illa circa vniuersalia, hæc circa particularia versatur: ita quoque ab intellectu in eo distat, quòd intellectus terminorum, ipsa vltimorum perceptiua est. Terminos autè, id est *ὅρους* appellat, vel rationes ipsas definitiuas, quibus mathematici in sua quisque scientia vti consueuerunt: exempli causa, cum vel arithmeticus, quid sit numerus, aut quid sit impar numerus, aut quid par, definit: vel geometra, quid punctus sit, quid linea, quid superficies, quid corpus, quid circulus, quid triangulus, cæteraque huiusmodi, quæ definitiuè ac determinatè sumi apud ipsos solent. Vel igitur definitiones has, vel prima principia absolutè terminos vocat. omnia enim scientiarum principia termini quodam modo sunt. nam dū resolutione vtimur, tūc inquirere definimus quid ex principiis magis proprium sit, cum ad ipsa vsque ascenderimus. Cum igitur termini duobus modis sumi possint, ratio quoque quæ terminorum nulla esse dicitur, dupliciter intelligitur: aut ratio scilicet qua quæ sit vniuscuiusque rei essentia, declaratur: aut causæ assignatio, ac ratiocinatio: nam vtroque modo & principia non essent principia, sed in infinitum esset progrediendum: & scientias non esse scientias contingeret. Diuersa est ergo prudentia ab intellectu, eò quòd primorum est intellectus qui sunt termini: vltimorum verò, id est sensibilem & particularium prudentia est: differunt enim inter se subiecto: vt & quod circa prima, & quod circa vltima versatur, vnum & idem esse nullo modo possint. In eo verò prudentiæ & intellectus subiecta conueniunt, quòd vtraque scientiā non admittunt: nā neque terminorum, neque sensibilem

sibilium rerum & particularium vlla scientia est. sed diuersa tamen ratione id euenit: in intellectu sanè, quia termini* supra scientiam sunt: in prudentia, quia quæ sensibus subiacēt, & particularia, inferiora sunt, quàm vt scientia percipi valeant: atque iccirco sensu solo cognoscuntur. Cæterum considerandum id videtur, cur in subiecto intellectus plurali numero est vsus, dum inquit terminorum ipsum esse: prudentiæ autem subiectum singulariter exposuit, esse vltimi prudentiam asserens: cum tamen singula & particularia plura quàm vniuersalia numero sint? vniuersale enim in vnoquoque genere vnum est, ad quod particularia plura vtpote ab ipso contenta reducuntur. an fortasse id factum est, quia prudentia in operationibus non de omnibus simul particularibus agit, sed vnum aliquod numero sibi sumere sigillatim consuevit, de quo consideret, cuiusque executionem procuret: intellectus verò vniuersale semper intelligit: quod quãuis vnum sit, quia tamen multa in se continet, multa esse videri potest: vt merito de hoc plurali numero, de prudentia singulari vsus sit. Sensus verò, inquit, non priorum, sed quo sentimus &c. id est sensum qui circa prudentiæ subiectum operatur, non ita appellamus, vt eum, qui in vnoquoque sensibiliu genere propriam operationem præ se fert: quemadmodum circa colores visum, circa sonos auditum, circa odores olfactum, gustum circa sapes, tactum item circa ea quæ tangi possunt: sed eum, qui particularia absolute percipit, & ea in quibus sensiva cognitio operari consuevit. Si quis enim de bello quodam aut de pace quadam consultet, fieri ne debeat, necne: & si fieri debeat, quo pacto, aut quâ ob causam debeat: & si non debeat, similiter inquirat: is non de re quæ vnius alicuius sensus propria sit, ab eoque solo percipiatur, sed de absolute ac communiter sensibili consultat. cuius rei exemplum in mathematicis vltimum triangulum ponit. nam quãuis mathematica scientia de iis agat, quæ triangulo per se insunt, idque vniuersaliter demonstret: vltimus tamen triangulus, id est indiuiduus & singularis, non scientiæ sed sensui obiectus est: atque id non quia color, aut sonus, aut quippiam aliud sit, quod vno aliquo sensu iudicetur, sed quia tantummodo est particularis. nã eum esse sensui expositum his declarat quæ in hunc modum subdit: [sistet enim etiam illic]. esse enim vltimum triangulum sensu perceptibilem, inde constat, quòd illic quoque, id est in mathematicis ab vniuersalibus & iis quæ reliqua continent, ad singularia, & contenta descendens quippiam sistet, vbi ad vltimum aliquid deuenit: quemadmodum in ceteris omnibus fit, cum ab vniuersalibus ad particularia descendit aliquis. sistat enim in extremis, atque vltimis necesse est. cum enim cognitiuarum facultatum duo sint habitus, vtraque scilicet extrema, tam prima, quàm vltima: cum ab inferiori parte sursum ascendimus, intellectus vltimus est, eò quòd vsque ad ipsum, atque ea quæ ab ipso cognoscuntur, ascensio fit: sensus verò primus, eò quòd ab hoc ascendendi principium sumimus. Cum autem e contrario à superiori deorsum versus descendimus, intellectum, quæque ab ipso percipiuntur prima, ac principia statuimus: sensum verò, & quæ sensu capi possunt, quæ sunt singularia ac particularia, vltima: quippè cum ad ea postremo deueniamus. Cum autem sensum hoc modo dicimus, non vnum aliquem ex particularibus, vt visum, auditum, cæterorumque huiusmodi aliquem, sed absolute communem sensum intelligimus. indiuisibili enim aliquo vltimo opus est, quod contraria in sensibus, ac diuersa genere iudicare possit. quemadmodum exempli causa in visu fit. lux enim cum in aerem agat, eum ad suscipiendas visibilium rerum species idoneum reddit: ipsas ille susceptas ad pupillam traducit: pupilla sensu suo spiritui, spiritus cõmuni sensui defert: qui cum impartibilis sit, & contraria comprehendere, & quid ea inter se differant, potest iudicare. Idem in auditu, idem in olfactu, idem in reliquis omnibus sensibus efficitur. [s e d hic sanè magis sensus est, qui est prudentia: ille species altera est.] Quia ea quæ in actionem & consultationem cadunt, particularia esse, & sensui exposita iam declarauit: circaque ea versari prudentiam ostendit, vt ratiocinandi facultate continenter attingantur: nunc quasi comparisonem facit per sessionis particularium, eius scilicet quæ cum prudentia, & eius quæ absolute fit, id est communis sensus. id enim significat cum inquit, [eiusmodi quo sentimus] hoc est communi sensu, quo nobis comparatur, vt sentiamus: vnus enim is est, & ad omnia quæ sub sensu cadere possunt, communis. nã diuisio in quinque pro sensibilium rerum diuersitate euasit: quibus communis sensus indiget, vt eos tanquam instrumenta habeat, quibus ad diuersa genere percipienda vtatur. Iccirco communitatem hanc quasi qualitatem quandam sensui huic attribuens, non dicimus, inquit, sensum proprium sensibilium huic vel illi, qui videlicet per sensorium aliquod instrumentum operatur: sed eiusmodi & talem, quali absolute & communiter sentimus. Hunc igitur qui cum prudentia fit, propterea magis sensum esse inquit, quia cum ratione & consideratione efficitur: ille autem ratione & consideratione omni caret. quanto itaque id quod est cum ratione, præstantius eo est, quod rationem non admittit: tanto prudentia potior sensus est eo qui rei alicuius proprius est. vnde etiam ille sensus species altera ac diuersa ab hoc est: non secus ac rationale & irrationale inter se distant.

*ὑπερκει
αὐτῆς ἐπι-
σῆμης.

Eustratii in Moraliū Arist.

De bona consultatione.

Cap. IX.

Iam verò quærere & consultare inter se differunt: consultare enim quærere aliquid est.

Posteaquàm de quinque habitibus, id est prudentia, arte, scientia, sapientia, intellectu iã docuit, qui veridici sunt: de nonnullis aliis agere proponit, qui etiam ipsi in natura hominum considerantur, quatenus ex ratione operari consueuerunt. nam sicut in actiuarum operationum tractatione nihil omisit, quod ad absolutionem, integritatemque doctrinæ attinere videbatur: ita in intellectu sibi esse faciendum existimant. De bona igitur consultatione primū agit. atque eo modo in his tractandis progreditur, quo in superioribus habitibus vsus est. prius enim vnumquēque horum ab aliis separat ac distinguit, quibus cum habere quandam similitudinem videntur: deinde propriam vnicuique rationem, ac reciprocam assignat. Quoniam autem de prudentia proximo loco dixerat, cui proprium est rectè consultare: iccirco de recta consultatione primum sibi esse differendum duxit. sed quia recta consultatio sub consultationem absolutè refertur: de consultatione absolutè pauca quædam anteponit. at quia homo ad inquirendum sicut ad consultandum etiam idoneus est, suntque inter se similes inquisitio & consultatio: ante omnia inquirendi & consultandi differentiam tradit: atque vniuersaliter quærere quàm consultare esse inquit: quippè cum vnusquisque qui consultat, inquiret etiam: & non econtrario qui inquiret, etiam consultet, consultatio enim de agendis rebus inquisitio est: at inquisitio non tã de agendis rebus est, quàm de aliis quoque quæ in contemplationem veniunt. nam dum quærimus, an dimetiens lateri sit commetiens, necne an item luna in vmbra terræ incidat, necne: non de agendis rebus inquiremus, sed de iis quæ ad contemplationem spectant. quare consultatio cum sit inquisitionis species, inquisitio quædam est: & consultare item quærere aliquid est.

Oportet autem de bona consultatione quidnam sit, statuere: vtrum scientia aliqua, an opinio, an bona coniectatio, an aliquod aliud genus.

Cum prudentiæ rectè consultare necesse sit, ei qui de prudentia egerit, de bona consultatione tractatio necessaria est. Ideo vbi de prudentia dissertationem absoluit: conuenienter quid sit bona consultatio, exponit. prius tamen quid non sit, ostendit, vt ab habitibus nonnullis aliis ipsam distinguat, quorum aliquis idem esse cum ipsa non diligenter rem perpendentibus videri posset: quos etiam enumerat.

Scientia quidem non est: nõ enim de iis quæ sciunt, inquireunt. bona autem consultatio, consultatio quædam est. qui verò cõsultat quærit, & ratiocinatur.

Ante omnia bonam consultationem à scientia seiungit ratiocinando in hunc modum: Scientia non quærit: quærit autem bona consultatio: bona consultatio igitur non est scientia. estque ratiocinatio in secunda figura, cuius maiorem propositionem ita confirmat: sciens scit ea quæ scibilia sunt: de iis autem quæ scit, non inquiret quispiam: itaque sciens de scibilibus non inquiret. atque hæc in prima figura conclusa ratio est. minorem verò sic astruit: bona consultatio consultatio quædam est: at qui consultat, quærit: quærit igitur bona consultatio. Verbum verò quo vtitur hic Aristoteles cum inquit [βουλή τις ἐστὶ] id est [consilium quoddam est] seu [consultatio quædam est] idem est quod βούλευσις. βούλησις autem voluntatem significat, quæ non est inquisitio, sed appetitio. Quod verò ait [ratiocinatur] medius terminus est, quo eum qui consultat, quærere demonstrare possumus: vt talis oratio & syllogismus sit. Qui consultat, ratiocinatur: qui ratiocinatur, inquiret: qui consultat igitur inquiret. Dixit autem [non enim de iis quæ sciunt, inquireunt] ad scientes referens orationem: vt sensus sit, bonam consultationem non esse scientiam inde patet, quòd scientes de iis non inquireunt: quorum sunt scientes. iccirco verò à scientia ad scientes rem transtulit: quia scientia cum in anima insita sit, latet: scientes verò ipsi extrinsecus operari euidenter cõspiciuntur.

Sed neque bona coniectatio est: quippè cum & absque ratione, & citum quid bona coniectatio sit: longo autem tempore consultent. Vnde aiunt, cito agenda esse quæ consultaueris: tardè verò ac diu consultandum.

Quia coniectare & consultare habere inter se quandam affinitatem videntur, eò quòd ante rē fieri vtraque consueuerunt, ad quam tam qui consultat, quàm qui coniectat, respiciunt: fieri poterat, vt idem esse & coniectare & consultare quispiam existimaret: ac propterea rectè vtrumque facere idem quoque esse arbitraretur: hæc de causa à bona coniectatione bonam consultationem hic etiam

etiam distinguit. distinctio autem penes tempus sumitur. Inquit enim, bonam coniectationē absq; ratione esse, id est, sine rationis meditatione ac cōsideratione, & breui tempore fieri: cum verò qui consultat, meditari, ac diu, multumque deliberare: cum prudentia quæ ad rem cōducatur, indigeat, ignoretque à principio quo modo rem de qua consultat, perficere, atque exequi valeat: quæ sanè diuersa inter se sunt, Prouerbiū præterea vulgare in testimonium adducit, quo monemur, tardè, id est, diu ac longo tempore consultare, citò verò ea quæ decreuerimus agere debere: eò quòd cōsultatio longo indiget tempore ad modum constituendum, quo assequi rem ipsam valeamus: actio autem celeritatem requirit, ne quæ rerum humanarum instabilitas est, re quæ in consultationem

10 venerat, immutata inuentus modus ad ipsam assequendam ineptus reddatur. Hoc prouerbio in consiliis ad Nicoclem vtitur etiam Isocrates. Quod verò, inquit [L O N G O autem tempore consultent] per defectum dictum est: [consultantes] enim est subintelligendum.

Adde quòd * solertia & bona consultatio diuersa inter se sunt. solertia * ἀγλιωσια.
verò bona quædam coniectatio est.

Aliud argumentum, quo bonam consultationem à coniectatione bona diuersam esse ostendit, ex parte, seu specie bonæ coniectationis sumptum. vbi enim quasi concessum solertiam esse bonam quandam coniectationem posuit: per id postea bonam consultationem & bonam coniectationem idem non esse colligit. si enim essent idem, quia solertia bona quædam est coniectatio,

20 solertiam esse bonam etiam quandam consultationem necesse esset: at hoc non est: non est igitur bona consultatio & bona coniectatio idem. Non esse autem solertiam bonam consultationem, ex solertia definitione manifestum est. Solertia enim inconsiderata medijs assignatio est: mediū verò appellant causam, cur quod in conclusione prædicatur, in subiecto inest. nam cum interrogatus quispiā, cur id huic inest, inconsideratè & inpræmeditatè causam assignarit: is solers esse dicitur. exempli gratia, si fortè quis interrogetur, cur qui ex tali circulorum descriptione existit triangulus, æquilaterus sit: nulla consideratione & meditatione adhibita respōdeat, propterea id esse quia duo eius latera vni æqualia sunt. hoc modo enim causam solerter assignat. assignatio autem inconsiderata sine meditatione fit: bona verò consultatio, consultatio est: at consultatio omnis est cum meditatione: omnis autem meditatio longa quadam temporis mora efficitur: longa igitur quadam

30 temporis mora bona quoque consultatio fiat, necesse est: quod enim caret consideratione & cōsultatione, sub considerationem & consultationem reduci nullo pacto potest. At verò solertiam esse bonam coniectationem patet. citò enim solertia cum recta cōiectura medium assignat. neque tamen qui quodlibet assignat, solers est: sed qui eam quæ propriè rei causa est, * sine consideratione reddit. id quod non modo in iis quæ in contemplationē veniūt, verum etiam in agendis rebus fit. ab eo enim qui de actionibus examinatur, ratio exigi gestarum rerum consuevit: quam si in promptu habet, rectèq; assignat, solers etiam ipse appellatur. Quapropter opus est, vt qui cum ratione degere in vita proposuerit: is rerum quas egit, in promptu habeat rationes, paratusque sit ad eas: si quis requisierit, optimè reddendas: quo se integrum atq; innocentem probare in omnibus queat: alioqui probus esse nullo modo poterit.

40

Neque verò bona consultatio opinio vlla est. sed quoniam errat, qui malè consultat: qui benè, rectè id facit: bonam consultationem esse rectitudinem quandam perspicuum est: quæ tamen neque scientiæ est, neque opinionis. scientiæ siquidem neque rectitudo vlla est, neque error: opinionis autem veritas rectitudo est.

Diuersam esse bonam consultationem ab opinione & scientia hic declarat. quia verò bonam consultationem opinionem nullam esse dixit: vultque scientiam cum opinione coniungere, atque ita simul ab vtrisque bonam consultationem separare: quoddam aliud quod bonæ cōsultationi proprium est, in medium inducit, cuius opinio & scientia expertes sunt. ea est rectitudo: quam inesse

50 bonæ consultatiōi ex contrario, id est, mala consultatione demonstrat. mala consultatio enim & bona consultatio sibi mutuò aduersantur: simili modo error & rectitudo. si igitur mala consultatio est error & peccatum: bona consultatio rectitudo proculdubio erit: quando quidem si vni ex contrariis contrarium inest, alteri quoque inesse alterum necesse est. Quocirca bonam consultationem esse rectitudinem iam liquet. Non esse autem eam neque scientiæ neque opinionis rectitudinem, ita ostendit: scientiæ sanè, quia scientiæ sicut non est error, ita neque rectitudo est: nam contraria circa subiectum vel specie vel genere idem existunt: genere, vt album & nigrum circa corpus: omnis enim color in corpore conspicitur: specie, vt morbus & sanitas in corpore animalis.

Eustratii in Moraliū Arist.

lis. si ergo rectitudinem admitteret scientia, admittere etiam errorem posset: at errorem non admittit: neque rectitudinem igitur admittere ipsam dicendum est. nam quauis scientiam, quæ ex iis quæ per se insunt alicui, quatenus ipsum est, suntque prima, & causæ conclusionis, cognitio est: atque iccirco necessaria, atque eiusmodi, quæ nullo modo aliter sese habere queat: esse rectitudinē ipsam asserere possumus: rectitudinis tamen capacem eam esse nunquam fatebimur. si hoc enim concederemus, rectitudinem esse rectitudinis, ac simili modo motionis motionē, generationisque generationem concedi necesse esset: quæ fieri non posse in physicis disputationibus ipse Aristoteles demonstrat. nam si etiam esse rectitudo dicatur, neque sic errorem admittere poterit: quippè cum alterum ex contrariis alteri subiici ad subsistendum prorsus nequeat. at verò opinio-
nem non ita admittere rectitudinem, sicut bona consultatio, ex eo probat, quòd opinionis re-
ctitudo veritas est: siquidem rectè opinans ille & est, & dicitur, qui verè opinatur, vt veritas quoque
opinio recta sit. qui autem rectè consultat, non necessariò verax semper est: potest enim aliquando
de falso quispiam rectè consultare, vt dedita opera mentiatur vel apud inimicum, quò in errorem
ipsum inducat: vel apud amicum, quò eum è malo aliquo & calamitate eripiat, ac liberet. quarum
rerum exempla in historiis multa reperiuntur. ac sunt quidem huiusmodi consilia bonæ consul-
tationes. nam & ad vtilitatem cōsulentium spectant, & recta ob id ipsum sunt. opinio verò recta,
cum falsitate esse nullo pacto potest. Cum dixisset autem [N E Q V E verò bona consultatio opi-
nio] adiunxit [V L L A], propterea quòd opinionum diuersa sunt genera: aliæ enim cogitationis
nostræ sunt conclusiones, quæ ex necessariis pronuntiatis confectæ veræ & necessariæ sunt: aliæ
à sensu & imaginatione ortum habent, quæ falsæ sunt sæpenumero: quemadmodum cum remum
sub aqua fractum aut curuum esse opinamur: cum integer ipse & rectus sit: nostra verò visio aquæ
agitatione ac fluctuatione inflectatur. multi enim errores imaginationibus & sensibus accidere
consueuerunt, vt opiniones etiam quæ ex ipsis errantibus existunt, errantes ac falsæ quoque ipsæ
euadant. simul autem scientiam cum opinione hic coniunxit, eò quòd multæ opiniones scientia-
rum conclusiones cum sint, cum scientiis in eo habent communitatem.

Accedit, quòd definitum iam omne id est, cuius est opinio.

Alia differentia opinionis à bona cōsultatione hæc est. opinio enim vel affirmatio est, vel ne-
gatio perfecta iam ac determinata. hoc nanque significat hic [D E F I N I T V M est] perfectū sci-
licet ac determinatū esse, id est, ad terminū iam atq; absolutionem deuenisse. bona verò consulta-
tio, recta inquisitio est, qua ad rem nondum determinatam ac perfectam progredi consueuimus.

Quinetiam neque sine ratione, bona consultatio est: cogitatione igitur est inferior: quippe cum nondum sit φάσις. nam opinio non inquisitio, sed enuntiatio iam est.

Eiusdem argumenti vim habet hoc, licet alio modo dictum sit. similiter enim bonam consul-
tationem nondum esse absolutam: opinionē verò iam esse perfectam ostendit. sumitque rationem
quæ & bonæ consultationi, & opinioni communis est: inquitque non sine ratione esse bonā con-
sultationem. vnde quia non est absoluta & perfecta, à cogitatione deficit, eaque inferior est. Con-
clusionis autē modo ita, inquit, [C O G I T A T I O N E igitur inferior est] perinde ac si ita ratio-
cinetur: bona consultatio ratio perfecta non est: cogitatio est ratio perfecta: bona igitur consulta-
tio cogitatio non est. tunc enim cogitatio dicitur ratio, cum propria conclusione iam fuerit abso-
luta ac perfecta. at bona consultatio dum fit, existit: propterea nondum enuntiatio, sed ad enun-
tiationem, id est, affirmationem, vel negationem progressio est. quò cum peruentum est, non am-
plius est consultatio, atque iccirco neque bona consultatio: sed ad opus iam de quo consultatio est
habita, prodeundum est. vnde etiam non est opinio: propterea quòd ea non inquisitio, sed enun-
tatio, id est, vel affirmatio iam est, vel negatio. Quocirca bona cōsultatio & cogitatione inferior
est, cum sit quasi generatio quædam, ac motio, ac propterea imperfecta operatio: cogitatio verò in
rationis operatione perfectionem suam habeat. & opinio non est, eò quòd opinionis perfectio in
enunciando consistit: id quod, sicut sæpenumero diximus, in bona consultatione non inest.

Qui autem consultat, siue benè, siue malè id faciat, quærit aliquid, ac ra-
tiocinatur.

A bona consultatione ad consultationem transit, vt eam genus bonæ cōsultationis esse osten-
dat, cui substantialibus differentiis additis, absolueret definitionem eius possit. nam ea quoque que
de bona consultatione hucusque dixit, ob id dicta sunt, vt genus ipsius inueniretur. quæ enim vi-
deri poterant esse genera ipsius, vt bonam coniectationem, vt scientiam, vt opinionē reiiicit: quæ-
sivitque accuratè quid nam esset re vera, sub quod tanquam genus reduceretur. Connectit autem
cum

cum superioribus orationem: genusque hoc bonæ consultationis ab opinione sejungit. nam cum inquit, eum qui consultat, siue benè, siue malè id faciat, quærere aliquid ac ratiocinari: simul & cōsultationem ab opinione distinguit, & diuisionem ipsius consultationis facit, in bonam, & malam. quibus commune esse vtrisque asserit, quærere aliquid ac ratiocinari: id quod proprium generis, id est, cōsultationis est, ab opinioneque alienum. illa enim est enuntiatio, sicut dictum est: atque ea vel finita, vel infinita, quæ non in quærendo amplius aut ratiocinādo versatur. benè igitur & malè consultare diuisiuæ differentiæ consultationis sunt, quod est genus: specierumque ipsius bonæ & malæ consultationis constitutiuæ: atque ita genus bonæ consultationis planè ac sine vlla ambiguitate explicatum est.

10 Sed bona consultatio consultationis rectitudo quædam est. iccirco primum quid sit, & circa quid versetur consultatio, est quærendum.

Cum benè & malè consultare differentias esse consultationis siue consilij dixerit: alteram ex ipsis quæ est benè consultare, nunc bonæ consultationi ascribit. atque ait, cum duæ sint differentię benè & malè, benè bonæ consultationis est: sicut nomen etiam ipsum bonæ consultationis, id est, βουλας præ se fert: benè autem & rectè idem est. bona igitur cōsultatio rectitudo quædam cōsultationis seu consilij est. cum itaque consultatio genus bonæ consultationis sit, quærendum primum est de consultatione & quid sit, & circa quid versetur: vt sine bonæ consultationis definito, 20 quid sit bona consultatio, id est, quæ sit bonæ consultationis essentia & genus nobis innotescat. vniuscuiusque enim speciei essentia genus ipsum est: differentię verò qualitates quædam sunt, quæ circa substantiam existunt, qualisque ea sit, determinant. quærere autem circa quid versetur consultatio, nihilo minus ad cognitionem eius videtur conferre: præsertim cum animæ nostræ habitus, atque operationes ex subiectis rebus circa quas negocium habent, maximè percipi soleant. Rectè etiam dixit bonam consultationē rectitudinem esse quædam, propterea quod tam de bono, quam de malo recta dici consultatio potest: sicut ipse in sequentibus declarat.

Quoniam verò rectitudo pluribus modis dicitur: non omnem rectitudinem esse bonam consultationē perspicuū est. incontinens enim & prauus 30 quod proponit sibi ratiocinando videre, assequetur: vt ita rectè quidē consultauerit: magnum tamen malum sibi compararit. At bene cōsultasse, esse bonum quoddam videtur. talis enim rectitudo consultationis bona cōsultatio est, quæ ad bonum assequendum spectat.

Posteaquam genus bonæ consultationis inuenit, quod est consilium, seu consultatio: specificas differentias colligit, inter seque cōnectit, vt definitionem absoluat: primamque rectitudinem statuit. sed quia rectitudo æquiuocè dicitur, quænam sit rectitudo bona cōsultatio ostendit. vel enim bonus finis est, qui à consultante proponitur, & consultatio recta ob id est, quia ad bonum tendit: 40 vel licet finis bonus non sit, qui cōsultat tamen accōmodata ad eum consilia inuit, recteq; conicit quæ ad eum consequendum cōductura sint: ac propterea etiam recta consultatio est, quia rectè ad finem propositum perducit: nō tamen recta ita est, vt superior, eò quod est inutilis. in cuius exemplum incontinentē & prauum absolutè sumit. quod enim incontinens, & qui absolutè prauus est, proponit sibi quasi finem videre, id est considerare quo modo assequi possit: id nullo pacto vtile est. siquidem ipsius appetitio ex prauo habitu progrediens consentaneam habitui rem appetitam habeat, necesse est. sed assequetur quidem finem ratiocinando, vtpote rectè ad ipsum assequendum vsus ratiocinatione: atque in hoc rectè videbitur consultasse: magnum tamen malum ex consilio accipiet, ac sibi comparabit: quippè cum malum sibi in deliberatione finem proposuerit, ex maloque habitu eum appetiuerit. non est igitur rectitudo consilij absolutè bona consultatio: sed aliquid aliud addendum est, quo fiat planum qualis rectitudo consultationis bona consultatio sit. iccirco, inquit, [A T bene consultasse esse bonum quoddam videtur, &c.] ita enim confirmat eam 50 rectitudinem consilij quæ ad malum finem perducit, minimè esse posse bonam consultationem. constat siquidem inter omnes: id enim hoc loco significare videtur: bene consultasse esse bonum quoddam: βε nanque, id est, bene de bono apud omnes sumitur. quare talis rectitudo consilij bona est consultatio, quæ ad boni finis assequationem perducit.

Sed fieri tamen potest, vt falsa ratiocinatione id assequamur: quodque oportet facere, assequamur, per quod tamen oportet, non assequamur: sed
medius

Eustratii in Moraliū Arist.

medius terminus falsus sit. quare neque eadem erit bona consultatio, qua quod oportet quidem assequetur quispiam, non tamen per quod oportet.

Rectitudinem consilij posuit, neque eam omnem esse bonam consultationem ostendit: sed accedere oportere, ut de bono fine quoque consultatio esset, si bona erat euasura. quia verò adhuc etiam deest quid, aliam particulam adiungit: id est, cōuenientem insuper debere esse modum, quo finem de quo consultatum est, assequimur. nam quia duo sunt extremi termini, quæ appetitur res, & id quod appetit: modus quo extrema hæc duo inter se connectuntur, terminus medius est. atque iccirco quasi in ratiocinationis collectione hoc inducit: cuius scilicet conclusio vera, medius autem terminus falsus sit: id est, vel quod subiicitur, vel quod prædicatur, siue affirmatiuè, siue negatiuè in quacunque figura, vel modo id fiat. sicut enim in ratiocinatione fieri potest, ut licet conclusio vera sit, medium tamen quod assumitur sit falsum, siue in vno, siue in vtroque interuallo id contingat: ita etiam ex prauo consultandi modo euadere quādoque bonus finis potest: ut, si quis pauper cum sit, adulterium committat, atque inde diues efficiatur: si quis item in captiuitate constitutus idem faciat, & eo modo libertate donetur. quia enim & diuitiæ pauperi, & libertas captiuo, esse bonum videntur: bonum quoque videri vtrique adulterium posset, quo & ille diuitias, & hic libertatem est consequutus: at hoc falsum est: quocirca si bonum de medio, quod est adulterium, prædicetur, propositionem falsam efficiet. Sed fortasse diceret quispiam fieri non posse, ut in ratiocinationis constitutione falsum sit medium, quo quis bonum acquisiuit, siue diuitiæ, siue libertas id fuerit: sed modum quidem medium sumi, veras tamen esse propositiones. nam si verum est pauperem adulterium commisisse, atque ex eo diuitem esse effectum: quo modo medius terminus qui verè & de altero prædicatur, & alteri subiicitur, esse falsus poterit? idè de captiuo, qui ex adulterio libertatem est adeptus, dicendum est. quid igitur ad hæc respondebimus? illud scilicet, non ita hic falsum esse medium dici ab Aristotele, ut vel factum nō sit, vel per id agenti alicui bonum non euenerit: sed eo modo, ut licet bonum sit, quod per ipsum euaserit, medium tamen ipsum bonum esse minimè possit. vnde etiā in secunda ratiocinatione falsum hoc concluditur: quippè cum in secunda modus non medius constituatur, sed extremus & minor: maior verò propositio quæ cōmuniō est, falsa aliqua ex parte assumatur. ut si quis ita dixerit: hic ex adulterio bonū adeptus est: omne id quo quispiam bonum adipiscitur, est bonum: bonum igitur adulteriū est. ecce enim falsus illic medius terminus inuenitur, qui pro minore extremo hic sumitur: ac per quoddam medium vniuersalius & cōmunius falsō maiori subiicitur. nam cum possit bonū aliquid modo tam bono quàm malo comparari: falsa quadam ex parte maior propositio est, quæ omne id quo quis bonum sibi comparat, bonum esse ait. Rectè igitur ab Aristotele dictum est, medium terminū esse falsum, quo vera conclusio collecta fuit: quando scilicet praua actio fuerit, ex qua quod appetimus bonum euenit. non enim falsum esse medium dictum est, quòd non sit: sed quòd non propterea, quia bonum ex eo aliquid euasit, bonum possit appellari. Vel igitur ita intelligendum hoc est: vel quia quod appetimus bonum, modo aliquo vel bono vel malo assequi possumus. si bono assequimur, bonū verè etiam de modo ipso denuncupabitur: si malo, modus qui medius terminus appellatur, falsō bonus dicetur. verbi causa, si diuitiis quis indigeat, & vel agricultura, vel mercatura, vel aliqua alia huiusmodi honesta actione eas cōsequatur: honestus modus & bonus est: si verò furto, aut latrocinio eas sibi cōparet: de tali modo falsō honestas prædicabitur. nam honestæ quidem ac bonæ rei consequutio est, modo tamen prauo & non honesto est effecta: ut ita medius terminus falsus reperiatur, cum de eo falsō honestum ac bonum denuncupetur. falsa igitur etiam hic maior propositio est, quæ omne id quo honestum aliquid consequitur quispiam, honestum esse ac bonū affirmat: siquidem assequi bonum possumus non solum modo honesto ac bono, verum etiam non honesto. ut si quis de eo qui vel furto vel latrocinio vel aliquo alio prauo studio diues euaserit, in hunc modum ratiocinetur: hic qui diuitias assequutus est, honestā rem est assequutus: vnusquisque qui honestam rem assequitur, modo eam bono atque honesto assequitur: hic igitur honesto modo diuitias consequutus est. at eas furto consequutus est: furtum igitur est honestum. hoc autem falsum est. quod ideo euenit, quia falsa quadam ex parte sumpta maior propositio fuit: atque id in secunda ratiocinatione, quæ talis est. hic rem honestam, id est, diuitias furto acquisiuit: omne id quo quis honestam rem acquirit, honestum ac bonum est: furtum igitur honestum est. honestum hic & bonum, id est, *ἀλέου* pro eo quod confert, atque vtile est, sumitur. atque in prima quidem ratiocinatione inesse rem bonam ei qui egit, collectum est, modo quo ea fuit comparata, medio collocato: & sic veræ propositiones fuerunt assumptæ. at in secunda medius terminus pro minore extremo positum est: pro medio verò id quod ipso erat cōmunius, atque vniuersalius: atque iccirco quia falsō maiori fuerat subiectus, falsam quoque reddidit conclusionem.

Præterea

Præterea fieri potest, ut multo tempore aliquis, aliquis verò citò consultans quippiam assequatur. ergo neque illa adhuc bona consultatio est: sed ea rectitudo, quæ secundum utilitatem & id quod oportet, & sicut, & quando, existit.

† aliàs legitur
quo est opus.

10 Quia hæc quæ dicta sunt, nondum ad bonæ consultationis definitionem absoluendam sufficiunt: adhuc nonnulla adiungit: id est, mensuram ipsam temporis, quæ uniuscuiusque rei consultationi consentanea sit: ut bona tandem euadat consultatio. quippe cum fieri possit, ut & longiore & breuiore temporis spatio de re aliqua consultatio perficiatur. si enim quod citius deberet, tardius quispiam consultando assequatur: quantum quidem ad superiora spectat, bene cōsultasse etiam ita videbitur, in eo tamen non bene, quòd plus temporis quàm oportebat, in consultando consumpsit. Quocirca quæ longiore quàm oporteat tempore fit consultatio, nondum bona consultatio censenda est. multi enim sunt, qui vel ob ingenii tarditatem, vel ob animi timiditatem, aliudque huiusmodi quippiam segniores effecti, plus temporis quàm necesse sit, in consiliis contere consueverint: atque inde sine eo quem sibi proposuerunt, aut prorsus frustrentur, aut non perfecte: aut si perfecte, non sine periculis tandem potiantur. atque hoc ipsum omnino, plus temporis quàm oporteat in consiliis terere, vituperabile est, & bonæ consultationi non conuenit. Hæc ubi dixit, resumit superius dicta, atque inquit, eam consilij rectitudinem esse bonam consultationem, quæ primū
20 utilitatem finis in se habet: deinde modi honestatē, quā significat cum inquit [S I C V T oportet]: tum temporis idoneam ac conuenientem moram, quam verbū illud [Q V A N D O] præ se fert. nam quod ait [secundum utilitatē & quod oportet] *idem utraq; quanuis diuersis vocabulis, videntur significare: ut ita intelligamus secundum utilitatem, & id quod oportet appetere. vel [Q V O D oportet] quod græcè dicitur [* οὐ δέει] id exprimit quo est opus, id est quod conducit, & confert.

*ἐκ παραλλήλων.

*οὐ δέει, ἀντὶ τῆς χρείας ἐστίν.

Fieri item potest, ut & absolutè bene consultet quispiam, & ad quendam finem. bona itaque cōsultatio absolutè ea est, quæ ad finem absolutè: quædam verò bona consultatio, quæ ad quendam finem spectans perficitur.

30 Bonæ consultationis definitionem iam videtur assignasse, cum rectitudinem consilij, tanquam genus, reliqua tanquam differentias posuerit, quæ perfectionem eius absoluunt, quasi nōdum esse queat bona consultatio, si aliquid ex iis quæ dicta sunt, defuerit. si videlicet vel finis qui proponitur, non sit utilis: vel modus quo finis comparatur, non bonus: vel temporis mora qua consultatio fit, longius quàm oportebat protracta sit. cæterum quia finis sumi dupliciter potest, de eo etiā hic distinguit. alter enim absolutè & vniuersaliter finis est, ad quem omnia quæ sigillatim apud homines rectè efficiuntur, referri consueverunt: quemque cum appetit, & assequitur homo, quatenus homo est, perfectus euadit: quæ est felicitas, quæ tota quædam perfectio est, finisque vniuersalis ex omnibus quæ rectè sigillatim fiunt, compositus. potestque homo ad hunc spectans & rectè cōsultare, & non rectè: rectè sanè, cum eam quæ verè felicitas est, felicitatem esse existimat: quæque ad eam deducunt, rectè atque aptè exercet, ac tractat: non rectè, cum & circa finem ipsum errat, quiq;
40 non est finis, finem esse putat, & vana quædam & inania persequitur, quasi ad finem eum conferant. alter finis est particularis, singulorum scilicet quæ vniuersæ felicitati subiiciuntur: potestque aliquis & ad hunc consequendum tam bene, quàm malè cōsultare. Hoc igitur est quod nunc agit. differentiam enim nobis tradit & bonæ cōsultationis absolutè, quæ ad felicitatem, id est, ad finem cum deducit, qui absolutè finis est: & bonæ consultationis particularis, quæ ad singulas partes felicitatis consultantem dirigit. nam tum de fine vniuersali, id est, felicitate, tum de singulis finibus posse quempiam & rectè opinari, & peruersè, inde constat: quòd qui diuitias, vel voluptatem corporis, vel sanitatem, vel aliquid aliud huiusmodi esse felicitatem opinantur, sicut à veritate aberrant: ita cum ea quæ sibi comparare student, tanquam finem ac signum sibi proposuerint, in quod omnes vitæ suæ curas ac rationes coniciant, vanè atque inaniter laborem in consultando impendunt.
50 qui verò contrà operationem animæ ex virtute in vita perfecta atq; integra hominis finem esse statuunt, ij sanè & de fine rectè sentiunt: & cum omnia quæ sigillatim ad finem hunc spectant, appetere sibi proposuerint, absolutè sunt boni consultores. quòd si in particularibus quoq; ea feruant, quæ ad bonam consultationem faciunt, boni cōsultores etiam priuatim euadunt. Hæc enim inquit Aristoteles, ut nobis declarat, sicut est vnus cōmunis finis ad quem particularia omnia utilia referuntur, alter verò particularis: ita alteram esse communem & vniuersalem bonam consultationem, alteram particularem: ut illa communem finem, hæc particularem spectet. Cum autem in principio huius sententiæ [I T E M] posuerit, dubiam huius orationis intelligentiam fecit. videtur

Eustratii in Moraliū Arist.

detur enim ita dixisse, eò quòd quasi à superioribus dependeat oratio, alteram quandam differen-
tiam huic definitioni velit adiungere: cum tamen perfecta meo quidem iudicio definitio iam sit:
diuersaq; hæc à superioribus consideratio subiungatur, qua cum qui bonus cōsultor absolutè est,
à particulari distinguitur. Ita enim, inquit, fieri prætereà potest, vt & absolutè quispiam benè con-
sultet, & ad quendam finem: benè absolutè consultare ad communem finem: benè verò ad aliquid
consultare ad quendam finem attinet, qui tamen cum sit pars cōmunis, ad eiusq; perfectionem faciat,
bonus etiam ipse est. estque absolutè bonus consultor is qui & communem finem certò cogno-
scit: & ea quæ ad ipsum perducunt, rectè exercet: bonus verò consultor ad aliquid, qui quod sibi
vtile est, tanquam finem proponit, rectèque ad eum consequendum consilio vtitur.

Si igitur prudentium est benè consultare, bona consultatio rectitudo ea ¹⁰
esse videretur, quæ secundum vtilitatem ad quendam finem spectat, cuius
prudentia vera existimatio est.

Hæc definitioni particularis bonæ consultationis videntur esse accommodata. quia enim de
agendis rebus propriè omnis consultatio est, agenda verò res sunt particulares, atque ideo circa
particularia omnis est consultatio: definitioni bonæ consultationis adiungenda est hæc particula,
[A D quendam finem]. sed quia etiam prudentium est benè consultare, opus est, vt in hac eadem
definitione prudentia quoque assumatur: vt perfecta atque integra bonæ consultationis definitio
euadat, quemadmodum ab Aristotele exponitur, ad hunc modum: Rectitudo, quæ secundum vti-
litate ad quendam finem spectat, cuius prudentia vera existimatio est: in qua [rectitudo] quidem ²⁰
vt genus sumitur opposita obliquitati, & peruersitati, quæ ad propositum finem, & id quod quæ-
rimus consequendum inepta, atque aliena prorsus est: [S E C V N D V M vtilitatem] additur, vt ab
ea consilij rectitudine distinguatur, quæ ad malum & inutile spectat: nam ea quoq; potest quidem
esse rectitudo consilij, quippè cum ad eius rei quam sibi proposuit, licet noxiæ & damnosæ acqui-
sitionem conferat: vt si quis de furto subducendis alienis rebus cōsultet, modumque idoneum ad
id dirigentem inueniat. rectitudo enim hæc quoque consilij est, eò quòd ad finem propositum de
quo consultatio est, deducit ac dirigit: non est tamen bona consultatio, propterea quòd neq; illud
de quo est consultatio, bonum est. Prætereà [A D quendam finem] positum est, ob cōmunem con-
sultationem & vniuersalem, quæ non quendam & vnum, sed communem & vniuersalem, cate-
rosque alios complectentem finem respicit. Cum verò postremò adiungitur, [C V I V S prudentia ³⁰
vera existimatio est] id vltimæ differentię in definitione locum obtinet, quæ cum ipsa etiam bo-
na consultatione reciproca est: non secus atq; in hominis definitione [I N T E L L I G E N T I A E
& scientiæ capax]. omnis enim bona consultatio talem habet finem, cuius prudentia vera existi-
matio est. omne item quod in consultationem cadit, cuius prudentia vera existimatio est, id bonæ
consultationis finis est. nam quia prudentia certa ac non errans ratio eorum est, quæ appetuntur,
atque in consultationem veniunt: propterea fit, vt omnia quæ ei deliberanda proponuntur, hone-
sta sint atque vtilia: & modi etiam quibus fines ipsi propositi obtinentur, honesti ac boni sint, ad
finesque accommodati: cum ab habitu honesto ac bono prudentiæ administrantur. opus igitur
est, vt bonæ consultationi hæc quoque differentia addatur, quasi proprium quoddam substantiale, ⁴⁰
quod ipsam ab habitibus illis distinguat, qui habent quidem reliquas differentias, sed carent ta-
men prudentia, quæ verum de fine ipsorum existimet ac iudicet. ac prætereà fortasse in principio
huius sententiæ [I T E M] posuit Aristoteles, quod est *ἔτι*, id est etiā, adhuc, & propterea, eò quòd
bonæ consultationis definitio aliquo adhuc indigeret additamento: quo scilicet ab ea quæ abso-
lutè bona consultatio est, quæ finem vniuersalem spectat, seiungeretur: illisque tantum assignaretur,
quæ sigillatim hominibus in quæstionem ac deliberationem proponuntur, suntque vtilia, &
tum modis honestis ac bonis, tum cōueniente temporis mora cōparantur. Atq; hic bona consul-
tatio vniuersalis & particularis ita accipitur, vt de eo quod absolutè & vniuersaliter in consulta-
tionem venit, & de iis quæ particulariter & sigillatim deliberantur, oratio intelligatur. Si quis vult
autem, vniuersale etiam ita sumere hic potest, vt de eo intelligat quod & vniuersaliter, & particu-
lariter venire in consultationem possit: eò quòd semper id de quo consultamus, particulare quod-
dam est: particulare verò vnumquodque ad vniuersale reducitur. vt hoc modo quoddam etiā cō-
sultabile sub id quod cōsultabile absolutè est, reducat. at enim huiusmodi vniuersale actu nun-
quam est: neq; consultatio de vniuersali haberi vllò pacto potest. nam & qui agunt, & consultant,
sunt particulares, & quæ aguntur & consultantur, particularia item & singula omnia sunt. Quo-
circa quod hic & absolute finem, & absolutè seu vniuersaliter consultabile appellamus, non cō-
sensu dicimus, vt * notionale, sed vt totum quoddam esse intelligamus, & item particularia con-
sultabilia ea vocamus, quæ sicut partes ad totum referuntur ad vniuersale: siquidem cum prudentia

*ἐννοματι-
κόν.

Librum sextum.

152

cia appetuntur: prudentiaque est quæ efficit, vt consequi ea optimè valeamus.

De perspicacia.

Cap. X.

IAm verò perspicacia quoque est & hebetudo, quibus homines perspicaces atque hebetes dicimus. neque omnino idem cum scientia vel opinione hæc est: omnes enim essent perspicaces. neque est vna aliqua ex singulis scientiis: verbi causâ neque medicina: de salubribus enim esset: neque geometria: nam circa magnitudines versaretur: neque enim de iis quæ semper sunt, & motu carent, perspicacia est, neque de iis quæ quomodolibet fiunt: sed de quibus dubitaret quispiam, atque consultaret.

Quemadmodum in virtutibus actiuis posteaquam generales expositæ fuerunt, fortitudo, temperantia, iustitia, de nonnullis aliis specialibus, liberalitate, magnificentia, magnanimitate tractatum fuit: ita hæc prudentia cum virtus sit * notionalis & generalis alias quasdam de quibus hæc agitur, sub se habet, bonam consultationem, solertiam, perspicaciam, clementiam, de quibus in præsentia docet Aristoteles, quarum alias iam tradidit, ac definiuit, alias deinceps explicat. sicut igitur cum de bona consultatione ageret, primū eam à scientia & opinione & bona coniectatione, nonnullisque aliis generibus esse diuersam demonstrauit: deinde inuento eius genere, ac differentiis constitutiuis ei cōuenientibus, eius propriam definitionem tradidit: idem nunc de perspicacia facit. nam esse ac reperiri perspicaciam, & oppositam ei hebetudinem, id est, græcè *σύνεσις* & *ἀσύνεσις*, ex iis qui earū sunt participes declarat, quos denominatiuè ab ipsis his habitibus perspicaces & hebetes appellare consueuimus. Perspicax enim & hebes qualitate quadam affecti sunt: qui sanè, nisi perspicacia & hebetudo qualitates quædam essent, ita appellari minimè possent. Vbi hoc modo hos esse habitus ostendit: quærit deinceps quid sit perspicacia: ac prius quid non sit, declarat: vt posteaquam à tribus quibusdam generibus eam separarit, tum accommodatum ei genus, propriasque differentias inueniat: atque ita, sicut de bona cōsultatione fecit, perfectè atque absolute quid sit, valeat definire. Inquit igitur neque omnino & vniuersaliter idem esse cum scientia & opinione perspicaciam: eò quòd si esset, efficeretur, vt omnes tam scientes quàm opinantes perspicaces etiam essent: id est, omnino & in vniuersum qui sciret vel opinaretur, esset quoque perspicax. neque vnam aliquam ex scientiis particularibus eam esse ostendit. scientias autem hæc etiam artes communi vocabulo appellat. quippè cum medicinam tanquam scientiam assumat. est enim quædam scientiæ definitio, qua artes quoque connumerari inter scientias possunt: quæ ita ait. scientia est quæ priorum, & posteriorum ordinem in se habet: vnaquæque enim ars & scientia ordinem quendam eorū quæ tradit, ita seruat: vt alia primo, alia secundo loco, ac posteriore constituat, cum posteriora explicari rectè nō possint, nisi prius quæ præcedunt, fuerint declarata. ex iis igitur quæ artibus & scientiis sunt subiecta, neque scientiâ neque artem esse perspicaciam docet. nam si esset medicina, de salubribus & morbois & neutris pertractaret, siue corpora, siue victus, siue medicamenta ea fuerint, circa quæ videlicet medicina ipsa versatur. si item esset geometria, de magnitudinibus ageret: circa quas geometriæ negocium est: quarum sanè aliæ semper sunt, & motu carent, id est, immobiles in substantia atque immutabiles sunt, cuiusmodi sunt cœlestia corpora: vt ipse quoque Aristoteles in libris de cœlo demonstrat. ea enim licet quantum ad locū attinet, moueantur: in substantia tamen eodem modo semper sese habent. adde quòd in loco etiam ratione partium duntaxat mouentur: quantum verò ad totum spectat, stant, & locum non mutant. circa magnitudines enim tam planas quàm solidas versatur geometria: planas quidem, vt circulos, triangulos, quadrangulos, cæterasque huiusmodi figuras, quæ quauis sint magnitudines, in superficie tamen sola considerantur, neque perfectionem eam habent, quæ magnitudinibus conuenit. tria enim omnia sunt, & ter omnino: quodque tribus interuallis siue dimensionibus distat, omnino ac prorsus dimensibile, & magnitudine perfectum est. quemadmodum ipse quoque in libro de cœlo ostendit. solidæ enim figuræ sunt sphaeræ, cylindri, cubi, coni, pyramides, similesque aliæ magnitudines, quæ quia tribus interuallis præditæ sunt, longitudine, latitudine, & profunditate: solidæ vocantur. ex quibus nonnullæ sicut cœlestes, eodem modo, vt inquit, semper se habent, suntque substantia immobiles. quædam verò etiam fiunt, oriunturque quodam modo & intereunt: vt magnitudines quæ in generationi & corruptioni obnoxiiis substantiis existunt. de quarū neutris considerat perspicacia, sed de quibus dubitare, & consultare aliquis potest. Virtutum habitus operationum quæ ex ipsis procedunt ac prodeunt, causæ sunt: atque iccirco quatenus causæ, natura sunt priores ipsis operationibus:

*έννοιμα-
τική και γο-
νική.

Eustratii in Moraliū Arist.

operationibus: quantum tamen ad nos attinet, operationes priores quàm habitus propterea habentur, quia sensu percipiuntur. operationes enim in rebus ipsis existunt, circa quas versantur: res verò sensibus expositæ sunt: atque ita fit: ut res in quibus operationes suas exercet habitus, cognitionem nobis habituum afferant. Ea de causa res, circa quas perspicacia versatur, assumpsit, ut ex ipsis habitum eius nobis patefaciat. circa ea enim inquit, perspicaciam versari, de quibus dubitaret quispiam, atque consultaret, id est, circa ea quæ in nostra sunt potestate: quæ ex æquo etiam euenientia, seu possibilia dicuntur, quia non magis euenire, quàm non euenire possunt. de his enim dubitamus: de his quærere, & consultare consueuimus, ut in subiecto perspicacia cum prudentia conueniat: quippè cum prudentia quoque circa ea quæ ita possunt euenire, operationem suam exerceat. neque enim de necessariis quispiam perspicax vir consultaret, neque de iis quæ euenire quidem aliter atq; aliter possunt, sed non ex æquo, sed vel plerunque, vel rarò. hæc siquidem utraque siue consultet quispiam, siue non consultet, eodem modo nihilo minus sese habebunt: utputa, an dies sit cum sol est super terram: an post ver æstas succedet: an qui nascetur infans, quinque digitis præditus nascetur, necne. hæc enim omnia & diuinæ prouidentia & naturæ sunt, & nihil eorum in nostra potestate est situm. de illis autem & quærere & consultat vnusquisque, quæ ex eius inquisitione & consultatione dependent: itaque possunt euenire, ut consultauerit. atque hæc sunt circa quæ perspicacia versatur.

Ideo circa eadem quidem circa quæ prudentia, versatur: idem tamen prudentia & perspicacia non est. prudentia enim præceptiua est: quid enim agendum aut non agendum sit, finis est ipsius: perspicacia verò iudicatiua tantummodo. idem nanque est perspicacia & bona perspicacia: perspicaces siquidem etiam benè perspicaces sunt.

Posteaquam subiecto perspicaciae attributo eam & quid esset ostendit, & ab aliis habitibus, qui in huiusmodi rebus operationes suas non edunt, separari: nunc à prudentia quoque distinguere eam vult. quauis enim circa eadem & prudentia & perspicacia existant: distinctæ tamen inter se sunt, quia diuerso modo utraq; eadem tractant: id quod & in scientiis & artibus plerunque contingit. scientiæ enim & artes nonnullæ inueniuntur, quæ, licet circa idem subiectum versentur, differunt tamen inter se non aliam ob rem, nisi quia aliter atque aliter circa idem operantur: scientiæ quidem, ut geometria, & astronomia quæ circa magnitudines utraq; versantur: sed illa motu carentes: hæc quatenus mouentur, considerat: ut item arithmetica & harmonica, quæ licet de numeris utraq; agant: illa tamen per seipso contemplatur: hæc, quatenus se mutuo proportionem quadam respiciunt. Ex artibus verò huiusmodi sunt, pictoria & textoria: coloribus enim utraq; utuntur, sed illa ut pingat atque effingat imagines: hæc ut laneis, aut sericis, aliisque similibus vestibus varietatem inspergat: circa lutum quoque fictoria & figulina opus suum exercent: altera tamen ipsarum, animalium formas imitatur: figulina vasa tantummodo ad usum hominum fingit. Prudentiâ igitur præceptiuam ac mandatricem esse inquit, cum finem eum habeat, ut quid agendum, aut non agendum sit, præcipiat, ac mandet. quid enim agendum, quid item non agendum sit, inuenit: tum id quod agi debet, agere: ab eo verò quod non debet, abstinere iubet. perspicacia autem iudicatrix tantum est, id est, illud quod & inuentum & mandatum à prudentia est, tantummodo percipit ac iudicat: ita ut necesse sit, primum prudentiam inquirere & inuenire quod honestum & utile est, idque præcipere: deinde perspicaciam iudicare, ubi perceperit, & consultationem esse bonam, & rem ipsam: hoc est tam finem, quàm modum quo executio ipsa fit. Quod verò ait [I D E M nanq; est perspicacia & bona perspicacia], id est, *σύνεσις καὶ βῆσυνεσία*, ob differentiam consultationis & bonæ consultationis dictum videtur. neque enim, inquit, sicut in illis cōsultatio erat genus, quæ bonam consultationem & malam cōsultationem, id est, *βῆβουλίαν καὶ κακοβουλίαν* complectebatur: ita hic quoque perspicaciam genus bonæ perspicaciæ & malæ esse censendum est. nam cum perspicacia omnis bonus habitus sit, qui quod consultatum ac mandatum à prudentia est, rectè percipit ac iudicat, an bene consultatum ac mandatum à prudentia fuerit, ut perspicacia aliqua prauitatis particeps inueniatur, fieri nullo modo potest. Idem autem esse perspicaciam & bonam perspicaciam ex iis qui ea sunt præditi, declarat. perspicaces enim, inquit, etiâ benè perspicaces sunt: quippè cum esse omnino nequeat, ut qui perspicax est, malè perspicax etiam sit.

Neque verò habere, neq; acquirere prudentiam perspicacia est: sed sicut perspicere dicitur discere, cum scientia quispiam utitur: ita quoque cum opinione utitur ad ea iudicanda, de quibus prudentia est, alio dicente: & iudicanda

canda quidem rectè: benè enim & rectè idem est: & inde nomen hoc venit perspicacia, qua benè perspicaces homines sunt, ex ea scilicet quæ in discendo consistit. discere enim sapenúmero perspicere dicimus.

Cum perspicaciam & prudentiam circa eadem versari dixerit: specie tamen inter se esse diuersas postea ostendit, eò quòd aliter atque aliter utraque circa idem operentur: prudentia videlicet quarat & inueniat, quòd fieri debet, idque præcipiat ac mandet: perspicacia verò id rectè factum esse iudicet: vnde etiam sequitur, vt temporis differentia distinguantur. illa enim ante actionem & finem: hæc posteaquam acta omnia sunt, existit. Quoniam verò acquirere prudentiam, & habere prudentiam diuersum est: neutrum horum esse perspicaciam declarat. acquirere enim prudentiam dicimus, cum nondum in anima est, sed comparatur & efficitur: quòd enim fit, nondum est. si igitur mandata atque effecta prudentiæ perspicacia subsequitur, quippè quæ an rectè ea se habeant iudicat: quò fieri potest, vt perspicacia sit acquirere prudentiam? cum id prudentiæ generatio sit, ipsamque tempore antecedit. sed neque habere prudentiam perspicacia est: esset enim idem cum prudentia: at esse diuersum quid demonstratum est. Præterea habere prudentiam simul cum prudentia est, vt neutrum neutro dici, aut prius aut posterius possit: perspicacia verò cum operationis & finis prudentiæ iudicium sit, posterior prudentia est. quòd si habere prudentiam & perspicacia idem est, efficietur, vt simul cum prudentia perspicacia sit: atque ita & simul cum prudentia, & posterior prudentia perspicacia erit: at hoc fieri nullo modo potest. habere igitur prudentiam, & perspicacia idem non est. Accedit, quòd omnis habitus causa est operationis, quæ ex ipso procedit: quare etiam prudentia ita erit, at si perspicacia operationem prudentiæ sequitur, prior operatio prudentiæ quàm perspicacia est: sed si operatio ex prudentia prouenit, longè prior quoque prudentia erit quàm perspicacia. at habere prudentiam simul cum prudentia esse dictum iam est: multò igitur prius est habere prudentiam, quàm perspicacia. At enim his obiicere quispiam posset, & dicere perspicaciam esse habitum, quemadmodum prudentiam, de eaque vt habitu hinc agi, cum inquirimus an habere prudentiam, vel acquirere prudentiam idem cum ea sit: nunc verò à nobis perspicaciæ operationem prudentiæ operationi ac fini fuisse comparatam, cum debuissimus de habitu loqui. hoc enim quæstioni addebatur & adiacebat. ad hoc ita respondendum est: si perspicaciæ operatio prudentiæ operatione & fine naturà posterior est, necesse quoque esse, vt habitus perspicaciæ quàm habitus prudentiæ, & quàm habere vel acquirere prudentiam, posterior sit. qua enim re habituum aliquorū operationes naturà sunt posteriores, eadem re habitus quoque ipsi posteriores sint, necesse est. nam si habitus sint, vel simul cum ea re vel eà priores, operationes verò posteriores: aut vani erunt, aut ne frustra esse videantur, alias quoque priores operationes habebunt. quæ utraque absurda sunt. restat igitur, vt habitus ij quorū operationes operationibus & finibus quorundam aliorum sunt posteriores, posteriores quoque ipsi aliis sint: ita vt habere quoque, aut acquirere habitus illos priores naturà prius sit. nam habere prudentiam diuersum esse à prudentia, planum fiet, si singula consideremus, quæ in manifestissimo ex categoriis, id est, prædicamentis continentur. id autem est substantiæ prædicamentum, quæ nobis ad cognitionem cæteris omnibus magis sese offert, atque exponit. sicut igitur in substantiis, aliud est aurum, & habere aurum: aliud pallium & habere pallium, aliud equus, & habere equum: & in cæteris omnibus similiter: ita in habitibus quoque, & quæcunque alia in subiectis substantiis essentiam suam sortita sunt, res sese habet. diuersum enim quid est scientia & habere scientiam: aliud virtus & habere virtutem: numerus item & habere numerum diuersum est. illud enim rem absolutè significat, quæ subiecto indiget: hoc & rem ipsam notat, & eam in subiecto esse declarat: sicut in substantiis & possessio & possessor exprimitur, id est aurum vel equum, vel indumentum, & qui ea possidet. Sed ad verba Aristotelis iam redeamus. Vbi hæc dixit Aristoteles perspicaciæ notionem nobis clariorem reddit, scientia & disciplina assumpta. quemadmodum enim, inquit, cum ille qui docet, utitur scientia, discipulum ea quæ ab illo traditur, perspicere & intelligere dicimus: id est, græcè *συνίεναι*: perinde ac si perspicere seu percipere idem quòd discere sit: ita cum prudens de fine, & modo agendi qui ad finem ducit, mandauerit ac præceperit: si quis sit, qui propria opinione rectè atque vt debet, utatur, eum perspicere & intelligere dicimus, & quæ ab alio dicuntur & imperantur rectè iudicare. [BENE enim & rectè idem est]. hoc adiunxit propterea quòd perspicax & bene perspicax idem est: atque inde sumptum esse inquit perspicaciæ nomen, ex eo scilicet quòd discere in scientia perspicere & intelligere dicitur. hic nanque in prudentia & perspicacia esse quasi quidam magister & discipulus videtur: cum prudens dicat & præcipiat: perspicax vel dum ille dicit, perspicat & intelligat: vel posteaquæ acta & perfecta sunt omnia, & benè cõsultata & perfecta esse rectè iudicat. nã siue ipse perspicax sit, qui ex mandato agat, ex eo quod perspicit quæ mandata sunt & intelligit, perspicacia dicitur:

v. j. siue

Eustratii in Moraliū Arist.

siue alio agente ipse postea tum recte prudentem madaſſe, tum recte actionem esse factam perspicat, & iudicet, nihilo minus perspicacia vocatur. atque hinc quoque quo modo quam prudentia, & quam habere vel acquirere prudentiam posterior perspicacia sit, cognosci potest. siquidem prudens magistro, perspicax discipulo persimilis est: priorque est tam natura quam tempore sciens discipulo, quatenus & ille sciens & hic discipulus est. & acquirere scientiam & habere scientiam priora quoque ipsa disciplina sunt. Ac perspicacia quidem nomen ex doctrina & disciplina sumptum, in his quoque; usurpari, ex eo confirmat, quod discere perspicere & intelligere saepenumero dicitur.

De sententia.

Cap.

XI.

Iam quae vocatur sententia, qua bene sentientes, & habere sententiam ¹⁰ quosdam dicimus, est aequi & boni viri iudicium rectum.

Sententia quoque una ex iis est quae circa eadem versatur, circa quae & prudentia, id est, circa particularia, & ea quae esse aliter possunt, suntque in nostra potestate: quemadmodum etiam bona consultatio & perspicacia. propterea ubi de prudentia & recta ratione, bona item consultatione, & perspicacia docuit: nunc de sententia, & consensione seu clementia agit: & quae sit utraque ipsarum, definit. nam quia nonnullos tum habere sententiam, tum esse bene sentientes & ad consentiendum seu ignoscendum idoneos dicimus, cum de aliis agentibus tam rerum quam personarum habita ratione recte iudicant: ideo opus fuit, ut cum de virtutibus inquiramus, quid sit quoque unumquodque horum consideremus. Vnde Aristoteles cum de prudentia & recta ratione tradi- ²⁰ disset, neque haec omittenda esse censuit: quippe quae propositae tractationi conueniant, ne manca ac deficiens praesens disputatio aliqua ex parte esse videretur. Inquit igitur, [IAM quae vocatur sententia & c.] ac primum esse in nobis quandam virtutem quae sententia appellatur, ex eo ostendit, quod sententiae nomine uti consueuimus, cum bene sentientem aliquem dicimus, & sententiam habere aliqua de re. non enim nomen hoc sententiae temere, ita in ore hominum versaretur, nisi res etiam aliqua inueniretur, cui nomen id fuisset impositum. atque ita esse sententiam ex communi ipsius nominis usurpatione declarat. Deinde quid sit etiam sententia, definit, cum statim subiungit, eam aequi & boni viri rectum iudicium esse. iudicium enim genere tam sententia quam perspicacia est: ideo quia iudicium iudicantis iudicium est, necesse fuit iudicantem quoque in definitione ³⁰ assumi, quod quid differret sententia a perspicacia cognosceremus. perspicax enim quatenus est perspicax, non ex aequitate, sed ex perspicacia iudicat. perspicacia vero operationis & finis prudentiae animaduersio atque intellectio est, qua & id quod factum est, esse laudabile: & modum quo acta res est, bonum fuisse, atque accommodatum ad finem propositum percipit. Rectum autem iudicium dixit, id est verum: quippe cum fieri possit, ut aequus & bonus vir circa rem aliquam erret, atque iccirco de ea non recte & vere sententiam proferat. Quis autem sit aequus & bonus, & quae aequitas, satis in superiore libro explicauit philosophus, ubi etiam de iustitia docuit. ceterum cum utraque haec perspicacia scilicet & sententia, operationum & finium prudentiae iudicia sint, obscurum esse fortasse adhuc posset, quid inter se differant. nam licet Aristoteles in definitione sententiae aequum & bonum virum assumpserit, nihil tamen amplius addidit: sed subsequendo, quo modo ⁴⁰ sententia aequi & boni viri iudicium sit, tantummodo declarat. Quocirca sciendum est, perspicaciae illud solum munus esse, ut & finem qui propositus fuerit, recte se habere, & modum bene & accommodate ad finem consequendum assumptum fuisse, & rectam demum fuisse prudentiae praerceptionem iudicet. aequitatem vero non absolute omnes prudentiae operationes sequi, sed eas duntaxat in quibus an recte prorsus sese habeant, an aliqua ex parte deficient, quaedam inesse ambiguitas potest. quemadmodum exempli causa in imperatoris illius facto contingit, qui cum ingruisset hostium exercitus, ciuesque pro defendenda patria egressi quidem essent, fiducia tamen murorum, intra quos se recipere, atque ita consulere saluti suae se posse sperabant, impetum ipsorum non sustinerent sed refugerent: urbis moenia demolitus est: atque eo pacto effecit, ut spe ea deposita ciues fortiter resistere hostibus coacti sint: eisque superatis ac fuis & se & patriam eo periculo liberarint. hac in re aequus & bonus vir, si accusetur imperator, quod urbis muros diruerit, ⁵⁰ recte eum fecisse iudicabit: eo quod alio modo auertere hostium impetum non potuerit, nisi dirutis moenibus ignauiae ac fugae occasionem suis abstulisset. in huiusmodi enim actionibus aequitatis habitus elucet: quo consentienter, id est clementer, & ad ignoscendum prompte afficimur erga ea quae in virtutum exequutionibus euasisse praeter voluntatem videntur. Perspicacia autem nihil tale habet, sed quae a prudentia recta aguntur, ea tantummodo iudicat. Ac sententia quidem & consensio seu venia esse coniunctus ac compositus quidam habitus videri posset: cum & ea quae prudentia egit, percipiat & intelligat: & iis qui necessitate quadam contingunt, defectibus consentiat atque ignoscat.

ignoscat. Vnde etiam in pertractandis his habitibus prudentia videlicet, bona consultatione, perspicacia, & sententia cōueniens atq; aptus ordo seruatus est. prudentia enim agendis rebus præest, laboresq; qui in ipsis sunt, omnes subit, ac quasi in certamen descendit. huic bona cōsultatio quasi adiutrix accedit. perspicacia verò & sententia postea quasi spectatores quidam succedunt, quæ iudicant ea quæ fiunt, atq; aguntur: illa quidem absolute percipiendo atque intelligendo: hæc intellectis non nihil addendo, atq; in melius transferendo ea quæ ab obtrektoribus reprehenduntur.

Cui rei id argumentū est, quòd æquum & bonum virum maximè esse ad consentiendum, id est ignoscendum idoneum dicimus: æquitatem verò esse, habere consensionē & veniam circa † singula. consensio autem sententia est iudicatiua recta æqui & boni viri: at recta ea est, quæ est veracis. † aliàs legitur aliqua.

Sententia simplex: consensio, quantum ad vocem spectat, composita est. sententia siquidem, id est, γνῶμη quàm συγγνώμη, id est, cōsensus & venia vox simplicior est. ad demonstrandum autē simplex compositum sumit, eò quòd simplicibus cōposita notiora nobis sunt ac manifestiora: licet naturā contrario modo sese habeant. nam sententiam esse æqui & boni viri iudiciū, ex communi opinione perspicuum est. dicimus enim æquum & bonum virum ad consentiendum, id est, ignoscendum idoneum esse: & æquitatem habitū in animo hominis nihil aliud esse, quàm habere consensionem & veniam circa singula quæ aguntur: quæ aguntur inquam ab aliis prudentibus hominibus, & ab æquis & bonis iudicantur, veniamq; consequuntur, si in aliquo hominibus non æquis reprehendendi ansam exhibere posse videantur. Nonnulla tamen exēplaria non circa singula, sed [circa aliqua] habent: videturq; hæc esse huic loco conuenientior lectio: propterea quòd non de omnibus æquus & bonus vir iudicat, neq; in omnibus æquitate utitur, sed in aliquibus atque illis tantum, quæ honestati & rectitudini aliquid immistum habent, quod culpam præ se ferat. necessario autem * ignoscendi habitus definitionem subiungit: sententiam eam esse inquit æqui & boni viri iudicatricē rectam. æquus enim & bonus vir, quia in vniuersum leges positæ sunt, vt legislator particularia omnia persequi minimè potuerit, quæ & in iis qui agunt, & in rebus quæ aguntur, contingere consueuerunt: in nonnullas res sæpenumero incidit, in quibus non id oportet exequi, quod vniuersaliter lex præscribit, sed minus aliquid faciendum, quàm à legislatore fuerit pronunciatū: id quod sententiæ & consensionis seu clementiæ propriū est. rectè enim iudicans de huiusmodi rebus æquus & bonus vir, ius imminuit, quod legislator in vniuersum instituerat: atq; ob id habere sententiam, & * ignoscere peccantibus dicitur. vt, si lege iubente, cum qui propriū patrem verberarit, morte esse multandum: noctu quispiā patri suo occurrerit domū ingredi volenti, cumq; furē esse opinatus verberarit: de hoc enim legislator cū de parricida definiret, nihil adiunxit. minuet igitur hac in re ius æquus & bonus vir: neq; permittet hunc qui patrem verberibus affecit, à lege præscriptā pœnā subire, eò quòd imprudēs ex ignoracione peccauerit. Sciendū tamen est * veniā de iis tantum dici solere, quæ ex æquitate efficiuntur: sententiā verò & de iis, & de aliis etiā multis: nam & pro voluntate aut cōscientia sumitur: vt cū de seruo aliquo qui absurdi quippiam agat, requirimus, an ex sententia domini id agat, necne? sententiam item vocamus consultiuorum de aliqua re opinionem: vnde exigere solemus, vt vnusquisque de iis quæ in dubium veniunt, sententiā suā in medium proferat: id est, quòd vnicuiq; videtur, & placet esse faciendum. de multis aliis quoq; sententiæ nomen vsurpatur, id est græcè γνῶμη. sed cum additur [σὺν] præpositio, & συγγνώμη dicitur, seu latinè consensio, qui ignoscēdi habitus est: de solis iis, quæ ex æquitate aguntur, sumi consuevit: quasi æquus & bonus vir cum eo qui iudicatur, conueniat ac condescendat: simulq; cum eo sentiat & cognoscat id quòd factū ab eo est, non esse secundū legislatoris interdictionem, nec crimen videri: atque iccirco vel prorsus remittendum ipsi esse, vel mediocri aliqua pœna castigandum. nam hac dicendi forma & significatione cōpatibilitas quoque, & concessio dici consuevit, eò quòd cum eo qui peccauit quasi patiatur aliqua ex parte iudex, atq; afficiatur, cum eoq; cedat & abeat: dum vel ei miseretur, vel leuem ac mediocrem pœnam infert.

Sunt autē omnes habitus cōsentaneè ad idem tendentes: nam & sententiam, & perspicaciā, & prudentiam, & intellectum ad eosdem referētes dicimus: dum & sententiam & intellectū iam habere, & prudentes, & perspicaces appellamus. omnes enim facultates hæc vltimorū sunt & particulariū.

Cū de prudentia & perspicacia, de sententia item & consensione quid inter se differant, iam explicarit: quid commune ipsis sit, nunc ostendit: inquitque subiecto easdem esse has omnes in quo considerantur, vtpote quæ de eodem prædicentur. cum enim inquit [A. D. idem tendentes] v. ij. exprimere

* συγγνώμη.

* συγγνώμη - σκευ.

* τὸ συγγνώμη.

Eustratii in Moraliū Arist.

exprimere commune subiectum videtur: sententiam namq; & prudentiam, & perspicaciam & intellectum ad eosdem homines referre cōsueuimus. intellectum autem hīc actiuum dicit: nam qui circa singula & particularia versatur, actiuus intellectus est, qui & ratiocinatio vocatur, eò quòd ratiocinando singula quæ aguntur, metitur. Cum igitur res ipsas disponit quispiam, atq; ad finem rectè dirigit, prudens: cum rectè dispositas, directasque, atque ad finem ad quem oportebat perductas fuisse eas iudicat, perspicax ac bene perspicax, id est, *βισύνητος* vocatur. bene sentiens verò, id est, *βύγνώμων* appellatur, cum personis, rebus, causis, & modis accommodata iudicia exercet. propterea enim eundem & prudentiam habere, id est, intellectum actiuum, & perspicaciam, & sententiam dicimus, eò quòd per ipsa hæc circa agendas res operamur. Adiunxit autē particulam [I A M] dum inquit, [intellectum iam habere] propterea quòd videlicet post multam rerum experientiam actiuus intellectus acquiritur: & intellectū iam habere ille dicitur, qui vbi multa & vidit & passus est, longo post tempore eum sibi cōparauit. Causam præterea cur facultates hæc ad eundem referantur, subdit: quia scilicet vltimorum sunt, & particularium, vltima & particularia diuersis vocabulis eadem appellans, circa quæ prudens & qui intellectu actiuo est præditus, versatur. Facultates verò seu potestates has easdem vocat, quas paulo prius habitus nominarat, potestate in secundo significato accepta, quæ ratione operationis quæ ab ipsa depromitur, ita nuncupatur.

*συγγνώμων· i· ignoscens.

Atque in eo quidem quòd ad iudicandum idoneus quispiam est, de iis quæ egit prudens, perspicax & bene sentiens, * seu consentiens erit: nam æqua communia bonis omnibus sunt, in eo quòd ad alium spectant.

*μετὰ συγγνώμης·

De differentia qua perspicacia & sententia à prudentia distat, rursus meminit, quæ in tempore consistit. sciunt enim vtriq; eadem, & circa eadem vtriq; versantur: ea autē sunt quæ in nostra sita sunt potestate, in actionemq; cadunt, & sunt particularia: de quibus scilicet cōsultamus, ac tractamus, sed prudens prius circa hæc negociatur, horumq; cōuenienti modo finem assequitur: æquus verò & bonus eadē postea iudicat: dum & perspicacia vsus ea percipit atq; intelligit, & bene sentiendo vel * ignoscendo prout occasio postulat, corrigit. æquitas enim & ea quæ ab æquitate iudicantur, omnibus bonis quæ à prudente perficiuntur, sunt cōmunia. ad alium enim æqui & boni viri operatio respicit: quippe cum ea quæ alter ex prudentia exequitur: æquus & bonus sententia vsus & consensione seu venia rectè iudicet. nam cum eadem sint, sicut dictum est, & prudenti & æquo homini subiectæ res, ita vtriq; ea tractant, vt prudens ipse operetur atque agat: æquus & bonus vbi alter egerit, sententia & consensione adhibita iudicet. Neque verò mirum esse debet, si sententia & consensio seu venia pro eodem sumuntur: verba enim vtraque, licet alterum sit simplex, alterum compositum, idem significant. id quod superius quoque in perspicacia & bona perspicacia, id est, *συνέσις* & *βισυνεσις* Aristoteles ostendit.

Agendæ autem res ex iis sunt quæ particularia & vltima omnium sunt. nam & prudentem oportet ea cognoscere: & perspicacia & sententia circa agenda versatur.

Ea, inquit, sunt agenda, quæ sunt omniū vltima & particularia. nam de vniuersalibus consultat nemo: neq; ea sibi agenda proponit quispiam: sed de iis consultamus, quæ in nostram potestatem veniunt: in iisq; actiones nostras exercemus, quæ euenire ex æquo aliter atque aliter possunt, & particularia sunt atq; eiusmodi, vt futurū tempus spectent. quis enim aut de vniuersalibus, aut de necessariis, aut præteritis, aut plerunq; , aut raro contingentibus deliberandum sibi esse censeret? vt puta de statis anni temporibus: de infante procreādo, quinquedigitisne an sex digitorū in lucem proditurus sit. necessaria enim & quæ plerunq; eueniunt, diuinæ prouidentiae opera sunt, vel naturæ, quæ prouidentia ipsa generationi præfecit. quæ autē raro cōtingunt, à fortuna & casu fortassè efficiuntur: quorū nihil in electionem nostram, aut potestatem venire potest. at quæ præterierunt iam transacta cum sint, non amplius sunt. quis verò adeò insanit, vt de iis quæ non sunt, frustra velit cōsultare? de iis item quæ sunt, tanquam de futuris consultare, vanum, & à prudente alienum est: nisi quis fortassè quo modo ea quæ posteaquam facta sunt remanent, in posterum durare possint. consiliū ineat. nam id quoq; nihil aliud est, quàm de futuris consultare. prudens igitur propterea ipsa hæc cognoscit, quia experientia multarū rerum callet, oculumq; & intellectū circa particularia acquisiuit, quo dispicere futura etiā potest. circa eadē quoq; perspicacia & sententia versantur, iudiciaq; sua exercent, eò quòd vtraq; harum quoque ex particularium experientia comparatur.

At hæc vltima sunt. intellectus quoq; vltimorū est in vtranque partem.

Necesse est, vt qui cognoscere quippiam vult, quod principia habet, is principia prius illius rei percipiat: eò quòd fieri alio modo non potest, vt in cognitione propositæ rei veniat, nisi principia eius

eius prius didicerit:quemadmodum ipse quoq; Aristoteles in initio disputationis de naturalibus
 20 principijs asserit, in hunc modum inquit. Quonia in omnibus artibus quarum sunt principia,
 vel causae, vel elementa, cognoscere & scire ex cognitione horum contingit: tunc enim cognoscere
 vnumquodq; existimamus, cum & causas primas, & principia prima vsq; ad elementa cognouerim
 30 mus: in scientia quoq; de natura primum definire principia ipsa conandum est. Cum igitur duplex
 intellectus sit, alter qui circa vniuersalia, alter qui circa particularia versatur: atq; ille quidem quo
 scientiae acquiruntur, contemplatiuus appellatur: hic qui particularia atq; agenda percipit, actiuus:
 sintq; principia agendarum rerum, quorum cognitio ad res ipsas & intelligendas & exequendas nobis
 maximè conferunt: de his nunc agere proponit, quae facultas sit quae ea percipiat, quoue modo
 40 perceptio ipsorum efficiatur, ostendens. At haec vltima sunt, inquit, id est, agenda ipsa, aut actiui intel-
 lectus principia: vltima vocans singularia & particularia. nam ab vniuersalibus exorsi atque inde
 progressi ad particularia deuenimus, nec prodire ulterius valemus: non enim essent vltima, si post
 ea rursus alia reperiretur. Ait praeterea intellectum vltimorum quoq; esse in vtraque parte, vltima
 hic contemplatiua, & actiua principia appellans. nam cum ea quae naturam priora sunt, nobis sint co-
 gnitu posteriora: quae contra nobis priora, naturam sint posteriora: fit vt cum ab iis quae nobis sunt
 priora, incipimus, ad ea deueniamus quae naturam sunt antiquiora: ea autem scientiarum, & demonstra-
 tionum principia sunt demonstrationem nullam admittentia: cum vero à naturam prioribus exordio
 sumpto progredimur, ea nobis vltima occurrant, quae nobis sunt priora: quae actionum, tractatio-
 numq; agendarum rerum principia sunt: vt & principia, & vltima vtrinque sint: & eadem alio atq;
 50 alio modo sumpta tam principia quam vltima vocentur: quatenus scilicet vel ad nos respicimus, vel ad
 naturam. Vtrorūq; igitur vltimorum intellectus est: id est, eorum quae & naturam & nobis vltima sunt.

Primorum enim & vltimorum terminorum intellectus est, non ratio.

Primos & vltimos terminos eos vocat, qui naturam non nobis huiusmodi sunt: eò quod prima
 & vltima proprie ea dici debeant, quae naturam sunt, licet quantum ad cognitionem nostram spe-
 ctat, quae ab iis quae sensibus exposita sunt, exordiri consuevit, alio modo sese habuerint. Inquit igitur
 vtrorumq; extremorum intellectum esse perceptiuum, non rationem: intellectum appellans vim
 in anima nostra quae absque medio cognoscit: rationem vero, quae medio utitur, & ratiocinatione:
 quae * cogitativa animae nostrae pars est. intellectum autem, licet vnus & idem substantiam sit, alterum
 30 tamen, atque alterum ex operatione facit. intellectus enim noster cum vel seipsum, vel ea quae cir-
 ca se & supra se sunt, contemplatur, contemplatiuus dicitur: cum sibi annexa & inferiora confide-
 rat, disponit, atq; agit, actiuus nuncupatur. atque illo quidem modo scientias constituit: hoc agen-
 das res tractat: illo verum inuenit: hoc bonum exequitur. ita enim subiungit.

Ille quidem qui in demonstrationibus versatur, immobilium terminorum, & primorum: alter qui in actiuis consistit, vltimi, & eius quod euenire aliter atque aliter potest, & alterius propositionis.

Immobilis termini scientiarum principia sunt. quippe qui immutabilitatem stabilitatemque ac
 firmitatem ex sese habeant: cum eius qui actu est * intellectus, resonantiae quaedam atque extreme
 40 notae sint, in anima nostra insitae, quatenus etiam ipsa intellectualis dicitur. rationalis enim est, eò quod
 rationem habet propriam qua utitur, quaque cogitat, & ratiocinatur: intellectualis vero non ex se, sed
 ex participatione veri intellectus, ex quo terminos, id est, principia scientiarum habet, quos cum absque
 medio villo cognoscat, per eos postea intellectum imitata simplici ac medio carente conceptione
 intelligibiles res apprehendit, ex ipsisq; profecta scientificas cognitiones absoluit. atque hic con-
 templatiuus intellectus est, qui primos terminos percipit, ex eisq; constituit demonstrationes. alter
 est intellectus, vt inquit, qui in actiuis habitibus consistit ac consideratur: qui eius quod proprie
 vltimum est, esseque aliter atque aliter potest, perceptiuus est. actiones enim, sicut dictum est, & con-
 sultationes circa ea versantur, quae in nostra potestate sunt sita. eiusmodi autem sunt, quae euenire
 alio atque alio modo possunt, circa quae prudentiae, perspicaciae, & sententiae negotium est. Alte-
 50 ram vero propositionem vocat particularem, quae singulis rebus proxima est, à quibus longè abest
 vniuersalis. haec enim actiuus vir, vtpote rebus de quibus agit, viciniore atque accommodatiore
 utitur. vnde etiam oratores quicquidales atque actiui sunt, satis sibi esse putant ad rationes colligen-
 das, si solam hanc particularem propositionem adhibuerint. cum enim dicunt. hic noctu vagatur,
 fur igitur est: sola propositione particulari & minore constantem rationem proferunt.

Haec enim eius cuius causa aliquid est, principia sunt: quippe quod ex singularibus vniuersalia existant.

Hoc de particularibus propositionibus inquit, quasi opus sit eas primum cognoscere, ac per
 v. iij. ipsas

* à scientia

* à τῆς ἀπορίας
 μᾶλλον

Eustratii in Moraliū Arist.

ipfas deinde ad vniuersales ascendere: atque ita ex vniuersalibus postea descendendo particulares confirmare. quemadmodum Demosthenes facit, cum dehortari Athenienses vult, ne scdus cum Philippo rege fānciant. vbi enim ex iis quæ ipse sigillatim egit, insidiatorē esse Atheniensium atq; hostem ostendit: à singulis his ad cōmuniora ascendit: vniuersalemq; propositionem in hunc modum pronunciat. qui enim ea agit, & struit, quibus ego capiar: is mecum bellum gerit, etiā si nondum tela iacere in me, neq; sagittare videatur. hæc enim propositio licet verbis & dicendi forma esse particularis videri possit, in sententia tamen est vniuersalis: perindeq; est ac si dicatur: omnis qui agit ac struit ea quibus aliquis capiatur, is cum eo bellū gerit, licet nondū reipsa tela iaciat, ac sagittet. sunt igitur principia eius cuius causa aliquid est, hæc propositiones particulares & minores: eō q̄ de proposita re sunt, atq; ea cui cura & studium impenditur. ab iis siquidem quæ ab aliquo aguntur, propositione hac sumpta ciuili propriā rationem cōstituit: vt furem esse eum qui noctu vagatur. ab hac enī ipsa re sumit, q̄ noctu vagatur. sic Demosthenes ab iis quæ agebat Philippus.

Quorum sanè habere sensum oportet: is autem sensus intellectus est.

Quorum scilicet particularium, quæ sigillatim fiunt, sensum, id est, rationem habere eum opus est, qui in ciuitate quippiā honestè, aut iustè agere vult. sensum enim hic particulariū cognitionē appellat, qui intellectus est. Hoc autem est quod inquit: oportere eum qui ex recta ratione in ciuitate aliquid acturus est, multa præditū esse experiētia: multa vidisse, ac passum esse: iis quæ cognoscit, sigillatim attendere: atq; animum aduertere, qua re facta quid euenerit: quo modo homines in vitæ actionibus se gerentes quales euaserint: quo modo consuetudine aliorum vsi vel iuuerint, vel nocuerint: & omnino singula obseruare, quæ vel ex se, vel aliunde hominibus contingere consueuerunt: vt hoc pacto multarū operationum, multarumq; actionum atq; affectuū peritia cōparata oculum acquirat, quo conicere & despiciere etiā quæ in futurum euentura sunt, rectè valeat: talis enim, atq; ita absolutus est, qui re vera est prudens. At qui vel experiētia non est cōsequutus: vel vidit quidem multa, sed * nulla tamen attentione, atq; obseruatione vsus est: vel si est vsus, ingenij tarditate impeditur: is nullam ex iis quæ fiunt, atq; aguntur, vtilitatem percipiet: cum vel ex imperitia, vel ex negligentia, vel ex tarditate naturæ consequi prudentiā non possit. nō parum autem ad hoc conferunt ea, quæ à veteribus literarū monumentis tradita vitas, actiones, prosperè atq; infeliciter facta antiquorum virorū nobis exponunt. Cognitio autem quæ ex particularibus cōparatur, tum sensus, tum intellectus aliquo modo dicitur: sensus, quia sensiuè operans homo res singulas percipit: intellectus, quia in his sentiendis animaduersione, atq; obseruatione adhibita proprium intellectuū intendit, ad propriā rationem ea referens quæ sensu cognoscit: datq; operā, vt ex sensibilibus intellectu sibi constituat, eamq; in anima vegetationem ac promptitudinem acquirat, qua & sibi & aliis in occasione esse auxilio queat. habent tamen etiam id cōmune intellectus & sensus, quod absque medio vtrique operantur: ille circa intelligibilia, hic circa sensui exposita. adde quod demōstrationes de vniuersalibus ex principiis progrediuntur cōtemplatiuo intellectu perceptis, quæ sicut superius diximus, eius qui propriè & reuera est intellectus, extrema quædam vestigia sunt: siquidē qui in nobis est intellectus, ex illius participatione existit. verbi causa, si constituendus sit triangulus æquilaterus, cōcessum id principiū sumimus, quæ à cetro circuli ad ambitum ducuntur rectæ lineæ, æquales inter sese omnes esse: atq; eo ad laterum trianguli æqualitatē demonstrandam vti consueuimus. In particularibus verò atque agendis rebus econtrariō, à sensu profecti, ac cognitionis inde exordio accepto ad actiuū intellectuū retrahimur, qui circa particularia versans ratio est: qui quidem idem essentiā est cum contemplatiuo, sed operatione tamen distat: cum ex particulariū cognitione in nobis existat: dum sumptis principiis ab iis quæ sensui patent, multaq; inde experientia, ac varia cognitione cōparata habitus euadit: prudentiaq; & ratiocinatio vel intellectus actiuus nominatur. atq; hoc est quod inquit, rationē quæ in nobis est, oculū acquirere ex principiis à particularibus sumptis, atque ad vniuersalem cōtemplationem reductis. actiuus enim vir cum propositū ipsi agendum quippiā est, quærit, vtram contradictionis partem eligat, si ex cōtradictione res ambigua sit: si verò cōtrarietas dubiū fecerit, vtrum ex contrariis sumendum videatur. ac principiū quidem inuentionis rerū gerendarū à sensibilibus, minori q; propositione ducitur: tum ad vniuersalem ascensu facto ita conclusio earū cōficitur. cuius rei, si liber, ab eadem re quā superius posuimus, exēplum sumamus. Quærent Athenienses vtrum Philippum hostem, an amicū existimare debeant. quæstio hīc est, vtra ex duabus contrariis affectionibus sit eligenda: principium probationis à sensibilibus & particularibus sumitur: hæc autem sunt, ea quæ agit Philippus, dum vicinos populos inuadit, circūcirca loca deuastat, eaq; efficit, quæ & damnosa & molesta Atheniensibus sunt: hoc enim minoris ac particularis propositionis locum obtinet, à qua ad vniuersalem ascendentes postea dicimus: omnis qui agit ea quæ damnosa & molesta alicui sunt,

* ἀπὸ τοῦ
κτὼς καὶ ἀνε-
πιστάτως.

sunt, hostis eius est: Philippus igitur Atheniensium est hostis. Quare debent Athenienses Philippum non amicum, sed hostem existimare. Ita enim ab actionibus ipsis sumpto principio, deinde ab eo ad vniuersale progressi Philippum hostem esse Atheniensium demonstrauius.

Quocirca esse etiam hæc naturalia videntur, ac sapiens quidem naturâ nemo est: sed sententiam habet, & perspicaciam, & intellectum.

10 Quia inquit ex particularibus actiuus intellectus, & prudentia, perspicacia item, & sententia nobis acquiritur, propterea naturalia esse quoque hæc videntur. nam sapientia cum vniuersalium sit, non inest nobis naturâ, sed disciplinâ comparatur: vt vniuersalium cognitione percepta esse sapiens etiam iuuenis possit, sicut etiam superius declarauit Aristoteles. at antedicti habitus, quia ex multa particularium experientia cõtrahuntur, longo indigent tempore, & perfectiorem ætatem requirunt. ætas verò & longum vitæ tempus, quo habituum horum acquisitio fit, ex natura est. Iccirco fit, vt naturales esse, & à natura prouenire habitus quoque ipsi videantur. quod verò inquit, sed sententiam habet, & perspicaciam, & intellectum, ita est intelligendum, vt [natura] repetatur: vt integer sensus talis euadat. Ac sapiens quidem vllus naturâ non est: sed sententiam habet naturâ, & perspicaciam, & intellectum.

Indicium cuius illud est, quòd hæc sequi etiâ ætates existimamus: talisq; ætas intellectu & sententia prædita est, quasi causa ex natura ipsa sit.

20 Naturalia, inquit, hæc esse illud indicio est, quòd omnes homines huiusmodi habitus sequi ætates putamus: vt qui ætate caret, carere etiam prudentia & sententia: qui ætate grâdis est, cum intellectu iam & sententia, id est prudentia, & recto æquitatis iudicio præditum esse dicamus. quasi natura quæ ætatem præbet, intellectum quoque & sententiam exhibeat: quippè quod ætas quæ à natura habetur, dum idoneum ad multarum rerum experientiam consequendam tempus suggerit, sit in causa quoque, vt intellectum & sententiam quispiam acquirat.

Ideo & principium & finis intellectus est.

30 Quoniam, inquit, intellectu in vtraque re nobis opus est, dum contemplamur scilicet, & dum agimus: qui in contemplatione vniuersale intelligat, & prima ipsa, ac medio carentia principia quasi attingat, in actione verò particularia sensu percepta intellectuali sua cognitione præfiniat: iccirco & principium & finis intellectus est. finis quidem, illic contemplatiuus, vbi finis cognitio est, non actio: hic actiuus, vbi finis actio est. principium verò quatenus demonstrationes efficit, atque absoluit, illic vt verum tantummodo contemplemur: hic, vt quod agendum est, eligamus, atque operemur: vel principium & finis, id est primum & vltimum: principium, vt primum, contemplatiuus intellectus, quia vniuersalium est: finis, vt vltimum, actiuus, quia particularium.

Ex his enim, & de his demonstrationes fiunt.

40 Ex his, id est, è principio & fine, hoc est contemplatiuo & actiuo intellectu: ex intellectu enim illic incipientes & terminis & pronunciatis, quæ axiomata dicuntur, prius collocatis colligimus ea quæ inferuntur: in actionibus autem non solum verum cõcludimus ab actiuo intellectu exorsis, sed actiones etiam inducimus: quippè cum in moralibus rebus & civilibus finis non cognitio, sed actio sit. Cum verò, inquit [D E his], non de intelligibilibus vtrinque intelligit, sed illic de iis quæ in contemplationem veniunt: hic de iis quæ cadunt in actionem.

Quare peritorum hominum & seniorum seu prudentum pronunciationibus & opinionibus absque demonstratione, non minus quàm demonstrationibus attendendum est. quia nanque ex ipsa experientia visum habent, principia intuentur.

50 Quoniam, inquit, tempus est, quod peritiam particularium, & agendarum rerum multam experientiam affert: cum audimus de agendis rebus à peritis & senibus aliquid pronunciarum, licet id sine demonstratione & ratiocinatione interdum proferatur, ei non minus quàm demonstrationibus credendum est. cuiusmodi etiam extemporaria sapientum acutè dicta habentur, quæ ἀποφθέγματα appellant. Pronunciationes autem & opiniones eadem vocat. pronunciationes, siue enunciationes aut dictiones, id est φάσις græcè, quia enunciativè tantummodo sine vlla ratiocinatione dicuntur: opiniones verò quia nulla habita cogitatione tanquam ab opinione quasi iam demonstrata & conclusa, atq; omniũ consensu vera proferuntur. Vbi autè dixit [SENIORVM] adiungit, [SEV prudentum] vt explicet scilicet quales seniores intelligat, quibus credendum est. non enim si solum tempore consenuerunt, iis est obsequendum: sed si in longo vitæ tempore pru-

v. iiii. dentiam

Eustratii in Moraliū Arist.

* *ἢ ἢ φιλία* dentiam quoq; & ex * naturæ dexteritate & ex virtutum studio sibi cōpararunt. nihil enim refert an ætate quispiam iuuenis sit, an moribus, vt ipse in primo inquit: quippè cum senes quoque nonnulli stulti atq; imprudentes reperiātur, quibus vtpote ridiculè omnia & dicentibus & agentibus nullo modo attendendum est. Reddit postea causam Aristoteles, cur talium hominum pronuntia-
 tis & opinionibus attendere debemus. ex ipsa enim experientia, inquit, id est, ex multa experien-
 tia & peritia singularum rerum in quibus sunt versati, visum animæ suæ acquisuerunt: hoc est in-
 tellectū idoneum ad dispicienda & definienda principia, id est, propositiones, quas ex multis quæ
 sigillatim aguntur, comparare consueuimus, atq; inde euctutura etiam quandoq; inspicimus. cum
 enim factum aliquid est, quid sequuturum sit prudens sæpenumero præuidet, ac prædicit: eò quòd
 multa inspexit huiusmodi: atque ita didicit quid quamque rem antefactam consequi soleat.

Quid igitur sapientia & prudentia sit: & circa quæ vtraq; versetur: tum
 alterius alteram animæ portionis virtutem esse, dictum iam est.

Concludit ac colligit ea quæ de sapientia & prudentia dixit: vt resumpta breuiter disputatio-
 ne quemadmodum consueuit, ad alia consideranda descendat. dixit igitur iam quid vtraque ha-
 rum sit, & circa quæ vtraque versetur: prudentiam scilicet circa agenda & particularia, quæ sensi-
 bilia sunt & materialia, quæque esse aliter possunt, & futurum tempus spectant: sapientiam verò
 circa vniuersalia & intelligibilia, quæ sunt necessaria, tempusque ipsum excedunt. præterea præ-
 stantioris animæ partis, qui contemplatiuus intellectus est, sapientiam esse declarauit: prudentiam
 verò vltimæ in rationalibus, quæ ratiocinandi facultas, & actiuus intellectus est. Sed occurrere
 hic potest dubitatio, cum Aristoteles contemplatiuum intellectum & actiuum non differre sub-
 stantia dicat, sed operatione tantummodo: quo modo hic alterius animæ portionis esse sapien-
 tiam asserat, quæ contemplatiui intellectus habitus est, alterius prudentiam, quæ est actiui? videtur
 enim ita sibi ipse aduersari, & repugnantia dicere. nam si contemplatiuus & actiuus intellectus al-
 tera atque altera animæ portio est, quæ fieri potest, vt vnum & idem substantiâ sint? cum & qua-
 tenus portiones diuersæ sunt, & quatenus diuersas producant operationes, & quatenus circa sub-
 iecta diuersa versantur, diuersi non esse in omnibus etiam ipsi nullo pacto queant. an fortassè vnū
 substantiâ esse vtrique & contemplatiuus & actiuus intellectus dicuntur, eò quòd rationis præ-
 ditæ partis animæ vtrique sunt: in eo verò distinguuntur, quòd circa alia atque alia subiecta vtri-
 que versantes, diuerso modo operationes suas edunt: ille ex principiis & iis quæ prima sunt, pro-
 greditur, maioribusque propositionibus sumptis ad minores procedit, atque ita conclusiones in-
 ducit: hic econtrario ex particularibus ad id quod communius generaliusque est, rationem refe-
 rens, quæ sibi proposuit, postea confirmat, sicut modò iam diximus. vnde etiam non partis alte-
 rius animæ esse alterum ex his habitibus dixit, sed portionis & membri seu particulæ. id enim
μέριον verbum græcum exprimit: eò quòd ratione prædita animæ pars in duo hæc quasi mem-
 bra seu particulas contemplatiuum scilicet & actiuum intellectum distributa est. *μέριον* enim
 quod latinè siue portionem, siue membrum, siue particulam appelles, pars partis dici consueuit.
 Alio quoque modo respondere dubitationi huic possumus, si dicamus, in definitionibus quid &
 substantiam generis esse, vnde etiam in quid sit prædicari: specierum verò esse differentias, quæ in
 quale quid sit assignari solent: ac qualitates quidem sunt, sed substantiales, quæ qualis sit substan-
 tia, determinant. si igitur cum genere idem sint vtrique intellectus, vnum & idem substantiâ esse
 dicuntur: rectè & scienter dicuntur. rectè item & conuenienter portiones seu particulæ, vt partes
 partis appellantur: quippe cum totum quid genus sit, species & totum & pars, sicut in * introdu-
 ctionibus traditum est. quare si etiam vt species generis, qui absolutè intellectus est, portiones &
 contemplatiuus intellectus & actiuus vocati sint: non ab re ita erunt vocati.

* *ἑστὴν ὡ-
 γαίς, eas ut
 ego quidē su-
 spicor, intelli-
 git. quæ præ-
 ponuntur or-
 gano Aristot.*

De utilitate sapientiæ & prudentiæ.

Cap. XII.

Dubitaret autem quispiam de ipsis his habitibus qua in re vtilis sint. sa-
 pientia enim nihil contēplatur quo fieri homo felix possit: quippè cū
 nullius sit generationis: at prudentia hoc quidē habet, sed cuius causa
 opus ipsa est? siquidem prudētia est, quæ circa ea versatur, quæ iusta, & ho-
 nestas, & bona homini sunt: ea autem sunt huiusmodi, quæ agere viri boni
 est. at nihilo magis ad agendū idonei, eò quòd cognoscimus ipsa hæc, effi-
 ciunt. siquidē habitus virtutes sunt: quemadmodū neq; salubria, neq; bonæ
 habitudini cōuenientia, quæ non eò quòd faciunt, sed quia ex habitu exi-
 stunt,

stunt, ita dicuntur. nihilo enim ad agendū idonei magis ex eo sumus, quòd medicinam aut exercitatoriam habemus. Quòd si non horum causa prudētia statuenda est, sed vt probi fiant: iis sanè qui probi sunt, nihil erit utilis: quin etiam neque iis qui habēt: quippè cum nihil referat, habeátne aliquis, an habentibus aliis obediat: satisque nobis sit: quemadmodum & in sanitate. nam quamuis sani esse velimus, medicinam tamen non discimus. Accedit ad hæc quòd absurdum esse videretur, si principalior & præstantior quàm sapientia ea esset, quæ ipsa esset deterior: quæ enim facit, circa singula dominatur: atque imperat.

Posteaquàm Aristoteles de sapientia & prudentia docuit, quæque esset, & circa quæ versaretur, & quæ efficeret vtraque exposuit: nunc quia nonnullos esse videbat erga hos præclarissimos habitus vel ^{* ad a-} naturæ ineptitudine, vel desidia ita male affectos, vt eos & carperent, & auersarentur: ^{quas.} ipse quæstionem horum de duobus his habitibus ac dubitationem proponit. ac primùm vituperationem ipsorum & repræhensionem quatenus licet, validius etiam quàm ipsi illi potuissent, corroborat ac confirmat: deinde solutione ac refutatione subiecta prauitatem huiusmodi hominum, atque amentiam redarguit: postremò de sapientia & prudentia quærit, vtra ex ipsis altera præstantior sit, atque excellentior: prudentiãne, quæ de sapientia ipsa præcipit: an sapientia, quæ circa præstantiora ac diuiniora versatur. Atque hæc horum verborum tota sententia est: sed singula etiam quid sibi velint, consideremus. Quærit igitur de utilitate horum duorum habituum, ac probabiliter superuacuam esse ipsorum acquisitionem ostendit: ac primùm sapientiam ob id vanam esse ait atque inutilem, quòd agenda bona non contemplatur, ex quibus fieri homo felix potest. vbi enim homo bonis actionibus ita mores suos correxit, melioresque reddidit, vt habitum bene agendi iam contraxerit: ad felicitatem iam deuenit, qui finis humanus est: vt ex rationis imperio toto vitæ curriculo anima ipsius operetur. nam sapientiam non conferre ad felicitatē inde probat, quòd non versatur circa ea quæ esse aliter possunt, suntque in materia: quæ generationis nomine significat. gignuntur enim hæc, nunquamque, vt asserit apud Platonem Timæus, re vera sunt. Ratiocinatio autem in hunc modum colligitur: Felicitas ex operationibus comparatur, quæ circa generationem existunt: sapientia circa generationem non versatur: non confert igitur sapientia ad felicitatem. Deinde de prudentia inquit [prudentia quidem hoc habet] hoc scilicet quòd circa generationem, atque ea versatur quæ fieri aliter atque aliter possunt, suntque materialia: sed neque ipsa esse opus videtur ad felicitatem: quippè cum in iis cōsistat, quæ iusta, & honesta, & bona homini sunt. cum enim virtutes habitus sint, ex habitibus ipsa hæc agimus consuetudine operandi quasi natura quadam nobis comparata: vt nihil ad agendum referat, an cognoscamus ipsa, necne: idque salubrium, bonæque habitudini conuenientium exemplo comprobatur. ea autem sunt, quæ ex sanitate & bona habitudine in corporibus insita fiunt, atque aguntur. Salubria enim & bonæ habitudini conuenientia, id est *ὕγιεινά* & *ἐυεργικὰ* multis modis dicuntur: vel enim ita appellantur quæ sanitatem & bonam habitudinem corporis aut absentem efficiunt, aut præsentem conseruant, vel ea quæ ex ipsis his præsentibus existunt ac proficiuntur. illa sunt medicamenta & victus: hæc, operationes quæ tanquam ex habitibus in corpore insitis producuntur: vt ingressio secundum naturã, cursus, cibi & potus appetitio, concoctio, excretio, sensuum operatio: & cætera huiusmodi quæ ex natura operari homo consuevit: hæc enim sunt quæ salubria & bonæ habitudini conuenientia hic vocat, talisque est sensus. sicut qui sanus est, bonoque habitu est præditus, medicina nõ indiget ad salubriter bono habitui conuenienter operandum: ita qui habitum actiuarum virtutum iam consequutus est, vt exercere & iusta & honesta & bona homini quando vult, possit: ei prudentia opus non est, quæ quo pacto rectè operari queat, præscribat. neque enim ex eo magis ad agendum efficietur idoneus: sed cum ex longa diuturnaque consuetudine operandi nõ nisi iusta, & honesta, & ea quæ bona homini sunt, habitum iam comparauerit, & consuetudo quasi iam in naturã abierit: eadem semper & similia aget. Dixit igitur [quæ non eo quòd faciunt, sed eo quòd ex habitu existunt ita dicuntur] propterea quòd diuersis modis salubria & bono habitui conuenientia, sicut ostendimus, dici solent: atque in iis quæ vel sanitatem faciunt, vel bonam habitudinem, cuius modi sunt medicamenta, & victuum rationes, medicinæ cognitione nobis opus est, vt accommodatè ad vniuscuiusque corpus illis vsi, possimus vel pristinam sanitatem restituere, vel præsentem conseruare. nam si sani & bona habitudine præditi salubriter velimus & bonæ habitudini conuenienter agere: nihilo aptiores ad agendum efficiemur ex eo quòd vel medicinam vel exercitatoriã habeamus.

Eustratii in Moraliū Arist.

habeamus. duas enim has nominat, quia ad sanitatem, bonamque habitudinem vtræque condu-
cunt: quippè cum medicina in naturalem constitutionem quod exturbatum est, reuocet: exercita-
toria in eo quod secundum naturam est, conferuet. postea obiectionem sibi faciens, si quis, inquit,
dixerit prudentiam esse necessariam, non ut qui probi iam sunt, iusta, & honesta, & bona operen-
tur, sed ut qui nondum sunt, à prudentia instituti ac directi probi efficiantur: respondebimus, sicut
probis viris quibus habitus ipsi boni ad agendum satis sunt, utilis prudentia non est: ita neque iis
qui non habent iam virtutem, quicquam conferre: cum ad iusta & honesta, & bona agenda, nihil
referat, an habeat quispiam virtutem, an habentibus aliis obtemperet. qui enim virtutem habenti
bus parerit, ipsosque in agendo sequitur, atque imitatur: is, sicut illi, bonus etiam ipse euadit. id quod
sanitatis exemplo rursus declarat. nam quemadmodum cum valere & sani esse cupimus, non discē
dam nobis esse medicinam ducimus, sed satis esse nobis ad sanitatem existimamus, si medicorum
consiliis obtemperemus: sic bonis ac probis viris parere satis nobis esse ad virtutem comparandā
censendum est. Vbi hæc dixit, postremo prudentiam & sapientiam inter se comparat, atque vtra
ipsarum melior, aut deterior sit, inquit: sapientiam prudentiā esse præstantiorem quasi absurdum
subiungens, ut communis opinio fert. in principio enim huius moralis tractationis efficientes ha-
bitus esse principes, ac dominantes docuit: vnde quia prudentia agit, atque operatur: sapientia ve-
rò contemplatur tantummodo, prudentia esse quàm sapientia præstantior videtur. 10

De his igitur dicendum est: nunc enim de ipsis tantum dubitationē ex-
posuimus. Primum itaque vtrasque per se necessariò esse expetendas di-
cimus, cū vtriusque animæ portionis virtutes sint, licet neutra ex ipsis quic-
quam efficiat. 20

Posteaquàm de his ita dubitauit, quasi seipsum ad subiungendam solutionem inuitat, oportere
inquiens de his etiam dicere: quasi qui solum dubitat, nihil dicat, nisi etiā aptè solutiones post-
ea inferat: id quod ostendit, cum ait, [nunc enim de ipsis tantum dubitationem exposuimus.] im-
perfecta enim quædam oratio illa est, quæ cum dubia proposuerit, eorū non addit solutiones: quip-
pè cum dubitationis finis cuius causa efficitur, ipsa solutionis expeditio sit, frustra que omnis pro-
posita quæstio confirmetur, nisi rei cōueniens subsequatur explicatio. Primum igitur pro vtriusque
respondet, sapientia scilicet, & prudentia, vtrasque per se esse expetendas, supraque vtilitatē ample-
ctendas asserens, licet ad nihil aliud vtilis sint. quod enim ad aliquid aliud est vtile, ob id ad quod
confert, eligendum est, ac propterea non ex sese perfectionem habet ac finem, cum ad aliud tan-
quam finem referatur, ob idque existat: at quod per se expetendum est, ex sese est perfectū, ac quasi
liberum, sui que iuris totum, cum nulli alteri inferuiat, sed liberam sui habeat potestatem, in seque
dominium possideat. quod si huiusmodi est quippiam, atque habet aliquid aliud quod per ipsum
acquiritur: non propterea vtile, aut instrumentarium, sed generatiuum, atque actiuum, bonique
productiuum cēsendum est, cum habeat aliud quod ex ipso proueniat, ac pariatur. tales esse vtras-
que has, sapientiam videlicet & prudentiam demonstrat, ex eo quod vtræque virtutes sunt vtrius-
que animæ portionis: contemplatiui intellectus sapientia: actiui prudentia. Ac ratio quidē hoc mo-
do procedit, in figura prima collecta. sapientia & prudentia virtutes sunt, virtutes per se sunt expe-
tendæ, sapientia igitur & prudentia sunt per se expetendæ. esse autem eas virtutes, & vtriusque a-
nimæ partis inde perspicuum est, quod exornans ac perficiens habitus vtriusque reperitur: con-
templatiui intellectus sapientia: actiui prudentia. imperfectus enim contemplatiuus intellectus
absque sapientia est, sicut cum habet sapientiam perfectus, quæ eorum quæ sunt, cognitio est: qua
sanè cum caret intellectus contemplatiuus, ne intellectus quidem dici potest, nisi potestate: at
quod potestate est, est imperfectum, & respectu habitus & operationis, materiæ vicem obtinet.
simili modo prudentia actiui intellectus perfectiua est, ut nisi ea adsit, ne intellectus quidem ap-
pellari debeat, nisi potestate, & perinde ac materia quæ ab ipsa in formam, ac perfectionem pro-
ducatur. Quare vtriusque animæ partis virtutem vtranque esse, atque ideo per se expetendam,
manifestum est. Quod verò ait [licet neutra ex ipsis quicquam efficiat], non ita dictum est, ut
nihil ab ipsis boni effici intelligamus, sed ex hypothese talem habet sententiam, ut si etiam nihil
aliud ex ipsis euenire contingeret, quia tamen sunt præstantiorum animæ partium virtutes, ne-
cessariò per se quoque expetendæ sint: nam effectiuas esse felicitatis easdem has asserit, cum ita
subiungit. 30 40 50

Deinde etiam efficiunt quidem, non tamen ut medicina sanitatem, sed
ut sanitas bonæ habitudinis operationes: sic sapientia felicitatem. cum enim
totius

totius virtutis pars fit, dum habetur, atque operatur, felicem facit.

Cum tria sint bona quæ apud homines considerantur, animæ, corporis, & externa: primaq; ac præcipua sint, quæ ad animam spectant: secundo loco habeantur, quæ ad corpus pertinent: tertio, quæ extrinsecus adueniunt: quæ in singulis his generibus suauia ac iucunda reperiuntur, ea felicitatis quasi partes quædam sunt, quæ ipsam expleant, atque absoluunt. Contemplatiuæ atque actiuæ virtutes animæ bona sunt: corporis verò sanitas, sensuum integritas, vires, & pulchritudo. ac sanitas quidem iustitiæ correspondet ac similis est: quippè quæ contraria ex quibus humanum corpus compositum est, in accommodata temperatura suo cuique loco distributo conseruet. pulchritudo temperantiæ rationem subit, cum & instrumentariarum partium inter se conuenientiam, & totius corporis nitorem efficiat. fortitudini vires, cum robur, & tolerantiam in laboribus corpori præstet. ac sensuum integritas prudentiam refert, quæ corporalis cognitio est, à subiecto que inseparabilis. Externa verò bona sunt, gloria, diuitiæ, & eorum quæ sunt præ manibus cõseruatio, ac prosperitas. Quoniam igitur bona animi inter præcipua maximè constituuntur, quæ virtutes sunt: sapientia verò vna est ex virtutibus: primum omnium locum obtinens, utpote primæ ac præcipuæ animæ partis, id est contemplatiui intellectus perfectrix ac cultrix: sequitur, ut præstantissima felicitatis pars sapientia sit. simili modo quoque prudentia, quæ actiuum intellectum etiam ipsa perficit. Quare efficiunt quidem utræque hæc felicitatem, non ita tamen ut sanitatem medicina: sed ut partes, quæ totam felicitatem absoluunt, atque expleant. nã si sanitas, quæ bonum corporis est, vnà cum aliis etiam ipsa tanquam pars facere felicitatem dicitur: multò magis sapientiam & prudentiam facere eam censendum est, quæ præstantiorum animæ partium contemplatiui scilicet & actiuui intellectus excolentes ac perficientes habitus sunt. medicina enim ut ministra naturæ sanitatem inducit: at sanitas utpote præstantissima omnium corporis bonorum felicitatem tanquam pars etiam ipsa explet. ac medicina quidem nõ ex se sed sanitatis causa existit: sanitas medicinæ finis est. Sic igitur, inquit, sapientia felicitatem facit, ut totius virtutis pars: quæ quidem tota virtus ex contemplatiuis, actiuisque virtutibus tanquam partibus constat: dumque est in anima, ab ipsaque habetur, id est dum existit in ipsa, atque operatur, felicem hominem reddit. Idem de prudentia intelligendum est, quæ cum pars etiam ipsa totius virtutis sit, dum est in anima atque operatur, explet felicitatem.

Præterea opus & ex prudentia & ex morali virtute perficitur. virtus enim propositum scopum: prudentia quæ ad ipsum tendunt, recta efficit.

Quæ modo dixit, communia sapientiæ & prudentiæ fuerunt: quibus vtrarumque harum præstantiam atque excellentiam declarauit, quo pacto omnium maximè ad felicitatem perficiendam conducant. hæc verò prudentiæ tantummodo conuenientia subiungit, quibus eam ad opus ex virtutum habitibus producendum esse maximè necessariam ostendit: dum inquit, opus atque actione quæ scilicet secundum virtutem fit, ex prudentia ac morali virtute perfici. omnis enim moralis virtus alicuius, aut aliquarum affectuosæ animæ facultatis partium habitus est: ut irascibilis fortitudo, concupiscibilis temperantia, iustitia vtrarumque, quæ vtrisque eam æquitatè distribuit, ut iracundiæ concupiscentia, rationi verò vtraque obediunt. atque ita fit, ut prudentia virtutibus omnibus præsit, atque imperet. Quo pacto autem scopum & propositum moralis virtus rectum facit, prudentia verò ea quæ ad ipsum tendunt? quia sanè ubi appetitiuæ hæc facultates à ratione fuerint castigatæ, ita ut nihil nisi honestum & bonum appetant, nunquamque ad inhonesta & mala excidant, ac delabantur: appetitionum rectum propositum efficitur, rectaque intentio: ut nunquam incitatio distorqueatur, ad declinet ac id, quod non debeat: sed finem semper laudabilem habent, ac conuenientem, ad quem intendatur: cum iam ratio appetitiones ipsas rationales quodam modo reddiderit, atque appetere rationaliter assuefecerit. nam cum talia appetitionibus proposita sunt: prudentia modis idoneis ac rationibus ex cogitatis atque initis prosperè ad ea consequenda perducit: ut merito inter virtutes, earumque actiones obtinere principatum debeat.

Quartæ autem animæ partis, id est altricis, nulla talis virtus est: quippè cum in ea agere, aut non agere situm minimè sit.

Animam hic communiter accipit, ut in libro de anima definiuit, eam esse inquit, perfectionem corporis naturalis instrumentarij, quod potestate vitam habet: quam in quatuor partes diuidi asserit, scientialem, ratiocinatricem, appetitricem, & altricem, in appetitrice sensiuam quoque cõprehensens, propterea quòd omni appetitui irrationali sensus inest: iucunda enim & molesta sentientes, illa appetere, hæc auersari consueuimus. Cum igitur omnia hæc in homine sint, naturam ita comparatum esse inquit, ut tres animæ partes virtutem eam acquirant, quæ ex electione est, quæq; ut vel

Eustratii in Moraliū Arist.

vt vel acquiratur, vel minimè, in potestate hominis est. nam scientiā, quæ scientialis partis est, hoc est contemplatiui intellectus, volendo atque eligendo acquirimus: prudentiam item quæ est ratiocinatricis, necnon fortitudinem, temperantiam, & iustitiam, quæ appetitricis facultatis sunt, nihilominus eligendo comparamus. ex iracundia enim & concupiscentia appetitus existit, quarum actiuæ virtutes iudicio ratiocinatricis facultatis perficiuntur: nam voluntas rationalis appetitio est, atque alterius præstantioris facultatis. Altriciis verò quæ quarta animæ pars cōnumerata fuit, nulla talis virtus est, id est eiusmodi quæ virtutem ex appetitione & electione acquirat: eò quòd tales virtutes in iis qui eas acquirunt, sunt sitæ, id est in libera eorum potestate & voluntate sunt collocatæ. at quartæ animæ parti nihil eiusmodi est: nulla enim neque appetitio ipsi inest, neq; electio: id quòd videre in plantis licet, in quibus magnitudo quidem, & pulchritudo, & fructificatio, quæ virtutes naturales sunt, vtpote à natura ipsis insitæ reperiuntur: appetitio verò, & electio minimè. 10
vnde nulla in ipsis virtus existit.

At verò de eo quòd ex prudentia ad agenda vel honesta vel iusta nihil aptiores sint homines, paulo altius incipiendum est, hoc sumpto initio: quemadmodum iusta agentes nonnullos nondum esse iustos dicimus, vt eos qui ea quæ à legibus præcipiuntur, vel inuiti faciunt, vel ex ignoracione, vel ob aliquid aliud, & non ob ipsa, cum tamen ea agant, quæ oportet, quæ quæ bonum virum decet: ita licet, vt quodam modo se habens quispiam singula agat, vt bonus sit: id est ex electione, & ipsorum eorum causa quæ aguntur.

Vnum quoque hoc erat quòd in dubitatione de prudentia positum fuerat: posse fieri scilicet, vt absque ipsa quispiam honesta & iusta ageret: eò quòd virtutes habitus animæ essent, vt iustitia, fortitudo, temperantia, & cæteræ quæ ad has vniuersaliores ac generaliores reducuntur. vnde vt hanc quoque dubitationem soluat, ad quandam superiorem considerationem ascendit, atque hoc supponit principium, non omnem eum asserens qui iusta agit & honesta, continuo ob id probum esse: id est non omnem qui agit iusta, iustum: qui agit temperantia, temperantem: qui agit fortia, fortem: quippe cum fieri possit: vt ea quæ à legibus præcipiuntur, agens quispiam vel pœnæ formidine id faciat, quæ violentibus leges imposita est: vel præmij cupiditate, quòd rectè se gerentibus proponitur: vel interdum ex ignoracione, cum aut propria appetitione incitatus aliquis iustum quid, aut forte, aut temperans egerit, ignorans tamen id eiusmodi esse: aut secundum legem operans legem esse ciuitatis aliquam nesciuerit, quæ id eiusmodi præcipiat. qui enim ob tale aliquid aut simile aliud honesta ac iusta agunt, neque iusti, neque probi sunt viri: propterea quòd non honestatis ipsius & iustitiæ, sed alicuius alterius causa ea faciunt. Sicut igitur in his fit, ita quoque in vniuersum de vno quoque qui agit, considerandum est ac perpendendum, quomodo se habens, quòque modo affectus honestum ac iustum quippiam agat: vt si ex electione & propria appetitione, & sciens honestum id & iustum esse, ac propterea quòd tale est agere id deprehendatur: probus ac bonus esse iudicetur: si ex ignoracione, & vel pœnæ timore, vel spe optatæ alicuius rei id facere videatur: bonus minimè esse existimetur, etiam si bona sint quæ ab ipso aguntur. oportet enim quodam modo se habere, atque affectum esse vnūquēque qui agit, si probus ac bonus esse cōsensus sit. 40

Electiōnem igitur rectam virtus facit: quæcunque autem illius causa naturā agi solent, non virtutis, sed alterius facultatis sunt.

Quomodo necessaria prudētia sit iis qui ex virtute & viuere, & agere volunt, hinc incipit demonstrare. inquit enim virtutem esse quæ electiōnem rectam facit: eò quòd cum appetitiuæ quæ in nobis sunt facultates, id est iracundia, & cupiditas habitum boni acquisiuerint, recta quoque electiō ipsa efficitur: dum malum auersatur: ac bonum semper proponit, nunquamque in contrariam partem distorquetur. sed boni tamen appetitio perfectionem ex se nō habet, sed modis quibusdam ac rationibus indiget quibus rem ipsam appetitam assequi valeat. vnde inquit, quæcūque eiusmodi natura sunt, vt agantur causa ipsius electiōnis, id est eius rei causa quam electiō ipsa proposuit: non sunt virtutis, sed alterius facultatis. actiua enim virtus de qua sermo nunc est, irrationalium facultatū eruditio est ac moderatio. irrationales autē facultates nō ea sunt natura, vt excogitare atque inuenire quidpiā possint, quòd ad rei appetitū cōsequutionē eas perducatur: sed altera indigent facultate, quæ modos reperiat, quibus voti fieri cōpotes quæat. neque enim electiō inuenire eos potest: sed id tantum munus habet, vt illud huic, id est quòd melius est, deteriori anteponat, 50

ponat, vbi recta ex habitu virtutis effecta est. Haftenus vera quidem oratio euasit, paulo tamē ob-
fcurior, ac confusior: quocirca, vt dilucidiorē eam reddat, ita subiungit:

Attendendum autem est, ac de his manifestius dicendum. est itaque fa-
cultas quaedam quam *calliditatem vocant: ea est talis, vt quæ ad suppositū
scopum conducunt, agere possit, atque assequi: atque hæc quidem si pro-
positum honestum sit, est laudabilis: si prauum, versutia est.

* δεινότητος.

10 Quantum ad veritatem spectat, verè quidem, inquit, dicta hæc sunt: quia tamen videntur con-
fusiora, atque obscuriora, attendendum his, aduertendumque animum est: atque oratione explica-
ta idem clarius ac dilucidius manifestandum, quò dubitationis quoque solutio euidentior effici-
tur. Aliud igitur quoddam inducit, de quo agens prudentiam iis qui ex virtute volunt operari, ma-
ximè esse necessariam ostendit. atque esse vim quandam inquit quam δεινότητος, id est calliditatem
appellant: quam etiam definiunt, esse facultatem asserentes eorum quæ ad scopum conducunt, in-
uentricem. vnusquisque enim cum operari vult, scopum quendam ac finem actionis sibi proponit,
vt facultate quadam ipsi opus sit, atque *aptitudine qua & agere & assequi ea possit, quæ ad scopū
ipsum & finem tendunt. at hæc facultas naturæ dexteritas ad rectè agendum satis sola non est:
non enim qui hæc fuerint præditi, probi etiam continuo sunt, sed mali esse etiam possunt. iccirco
20 vt actiones bonæ euadant, additamento atque ei quidem non paucio opus est: id autem est, vt pro-
positus finis bonus sit. ita siquidem fiet, vt facultas quoque hæc laudabilis efficiatur. nam si prauum
sit propositum, versutia appellatur.

* ἐπιτηδεί-
τητος, id est
naturæ cōmo-
ditate.

Vnde etiam prudentes callidos, & *versutos esse dicimus.

* πειρώτες.

Callidos quidem id est δεινούς eos qui prudentes sunt, vocamus, dum calliditatis nomine, quæ
naturalis quaedam commoditas est atque aptitudo, pro prudentia vtimur: quippè cum ea vis habi-
tui, atque operationi prudentiæ necessariò adsit: vt prudentem esse callidum verum omnino sit. at
cum prudentem versutum dicimus, nomine ad peiorem finem deducentis calliditatis abutimur.
quanquam inest quoque hic ingenij in prospiciendo, & promptitudinis similitudo quaedam: qua-
tenus omnia quæ ad finem propositum spectant, aptè reperiuntur. vnde etiam Homericum Vlyf-
sem callidum vocamus, qui prudens erat, aptèque excogitabat, quæ ad honestum finem tendebat:
30 & Periclem Thucydides talem quendam esse inquit, qui ex propria ingenij solertia licet neque
prius neque post quippiam cognouisset: quæ ad propositum finem essent vtilia, prospiciebat: & tū
præsentia breui consultatione rectissime dignoscebat: tum futura in longissimum tempus optimè
coniiciebat. Calliditas enim à prudentia in eo differt, quòd ipsa eorum quæ ad finem absolute ali-
quem spectant & conducunt inuentrix est: prudentia verò ea prouidet, quæ ad rectum & honestū
finem tendunt. calliditas item vis quaedam est, atque aptitudo à natura in rationali animæ nostræ
parte insita: prudentia habitus est qui ex longo rerum vsu, longaque experientia comparatur, indi-
getque calliditate, quam superueniens excolat ac perficiat: quo fiat vt bono semper sine proposi-
40 to, quæque ad ipsum tendunt, aptè excogitatis, potiri voto felicissime possit. quam quidem callidi-
tatis & prudentiæ differentiam etiam ipse Aristoteles tradit, dum subiungit in hunc modum.

Prudentia verò hæc facultas non est: non sine tamen facultate hac exi-
stit, sed habitus oculo huic animæ non absque virtute acquiritur, sicut dixi-
mus, & perspicuum est.

Prudentia, inquit, antedicta facultas non est: sed ea tamen indiget, vt in ea scilicet existat: vnde
sine ea esse non potest. quemadmodum neque quispiam alius habitus, nisi subiectum ad suscipien-
dum idoneum fuerit: idoneum verò esse nequit: nisi naturalis aptitudo atque habilis adsit. qui au-
tem calliditati superuenit habitus, quæ prudentia est, oculo huic animæ acquiritur. cuiam? ante-
dicto videlicet, id est actiuo intellectui: qui quidem substantià idem cum contemplatiuo cum sit,
50 operatione tamē est diuersus. idem enim intellectus, sicut superius etiam diximus, cum circa vni-
uersalia versatur, & supra sensum, sapientiam, & scientiam constituit: intellectusque contēplatiuus
& cogitatio appellatur. cum ad particularia, & ea quæ in actionem veniunt, agenda conuertitur:
actiuus intellectus & ratiocinationis nomen consequitur. quo pacto verò non absque virtute habi-
tus hic comparetur, dictum etiam ab Aristotele est: sed nos quoque clarius explicemus. Virtus est,
quæ appetitiones bonas reddit à ratione præsidete compositas, ac moderatas: atque inde res quo-
que ipsæ appetitæ honestæ ac bonæ existunt. at res appetitæ fines ipsi sunt, ad quos cum ratio be-
nè omnia conferentia potest inuenire: prudentia dicitur: quippè quæ ad bonorum propositorum,
bonorumque finium consequutionem media idonea atque apta excogitet. cum igitur appetitio-
nes,

Eustratii in Moraliū Arist.

nes, resque ipsæ quæ appetuntur, aliter esse bonæ non possint, nisi in appetitiuis facultatibus boni habitus sint, boni autē habitus sint virtutes: absque virtute non posse prudentiā esse perspicuū est.

Ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent. quandoquidem eiusmodi est finis, & quod optimum est: quodcunque illud fuerit.

**πυργυλας* Ostendere vult prudentiæ habitum non sine virtute oculo huic animæ comparari, atque acquiri: huic scilicet, de quo paulo antè dixit, qui intellectus actiuus est: ostenditque id in hunc modum. ratiocinationes inquirēs agendarum rerum principium habere, principium scilicet finale, quod propositum ad exequendum opus est. quod sanè, si prudentia modos inuenit, quibus ipsum comparatur, bonum esse necesse est: alioqui non esset prudentia, si vel scopum non bonum sibi faceret, vel ad eundem consequendum rationes excogitaret: id enim non prudentiæ est, sed **versutiæ* potius, sicut dictum est. Quod autem proponitur, & appetitur, esse bonum non posset, nisi virtus esset, quæ id appeteret. Quomodo igitur ratiocinationes de his fiunt? & quod bonum est, & optimum finale sibi principium statuunt: si ita dicamus videlicet: hoc quod propositum est, est bonum: quod bonum autem est, ei comparando diligentia & cura adhibenda est: diligentia igitur & cura ei comparando est adhibenda, quod propositum est. Vbi verò dixit ratiocinationes agendarum rerum principium habent, postea subiungit, quod minoris propositionis vicem obtinet: [Q V A N D O Q V I D E M eiusmodi est finis, & quod optimum est: quodcunque illud fuerit.] quam extremam particulā, id est [quodcunque illud fuerit], propterea addidit sine vllō definito exēplo: propterea quod quod bonū est, est etiam optimum, siquidem ex virtute expetendum euasit: vnde etiam a prudentia, qui habitus oculi animæ est, dignum cura & studio esse iudicatur. 10 20

Sit enim verbi causa, quod inciderit: id nisi bono viro non apparet: propterea quod distorquet prauitas, facitque vt circa actiua principia fallamur. Quare non posse quempiam prudentem esse nisi bonus sit, manifestū est.

Idem confirmat, a virtute finem proponi & scopum prudentiæ, ad quem consequendum modos ipsa postea excogitat, atque exercet. rursusque communi oratione vtitur, nihilque ex bonis definite sumit, sed quod inciderit. quod cum inquit, non id intelligi vult, quod siue bonum, siue malum sit, nihil refert: sed quod vnum ex agendis bonis sit, quod propositum est, quodcunque ex ipsis fortè inciderit: non hoc definite, aut illud. id autem non apparet & videtur esse tale, nisi bono viro. quippè cum ei qui prauus habitu est, bonum, perinde atque obliquæ lineæ recta, accommodari atque applicari minimè queat: sed bono animo tantum congruat, atque appareat. vnde etiam inquit, prauitatem distortam ac peruersam reddere animæ cognitionē, atque efficere, vt circa principia agendarum rerum fallatur atque erret. Prauitas enim sicut bonos scopos & fines non admittit, ita prauis delectatur: ac propterea fit, vt prauus finalia principia deteriora & sibi proponat, & assequi cupiat. Verum vt hoc exemplo aliquo clarius faciamus: proponatur pulchritudo Helenæ, in quam & Diomedes Tydei, & Priami filius Alexander oculos coniciant. Diomedes enim vtpote bonus & temperans vir, assuetusque aptè & congruè intuendi operatione vti, nō vltius progredietur: sed in aspectu ipso sistet, satis sibi esse ratus, si visione ipsa fruatur, atque inde oblectationem percipiat. at Paris intemperans & prauus cum sit, non acquiescet, nisi etiam tactu, nō visu tantum re inspecta frui possit: diuersumque alterum finem præter visionem ipsam appetet: & principium alterum, ac scopum sibi proponet, vt alienas nuptias vitiet: id quod intemperantiæ prauitas suggerit. Atque hinc patet & virtutem & prudentiam mutua ope inter se indigere: vt illa scopum & finem quò tendendum est, proponat: hæc & eo delectetur, & modos rationesque ineat, quibus comparari commodè possit. Rectè igitur ab Aristotele dictum est, fieri non posse, vt prudens quispiam sit, nisi bonus quoque, id est probus, & virtute præditus fuerit. 30 40

De naturali uirtute, & de uirtutum & prudentiæ connexionē. Cap. XIII.

Sed considerandum rursus etiam de virtute est: nam simili modo quodque virtus sese habet. sicut prudentia cum calliditate non idem quidē, sed simile tamen quid est: ita virtus naturalis cum ea, quæ propriè virtus dicitur. 50

Hucusque prudentiam ostendit sine virtute esse non posse, sed ea indigere ad proponendos sibi scopos & fines bonos rerum agendarum: boni enim sunt cum a bonis habitibus appetantur: nunc verò e contrario virtutem esse sine prudentia non posse, demonstrare vult: priusque eam cum prudentia habere similitudinem quandam docet. sicut enim prudentiæ naturalis quædam facultas præsupponitur: quæ calliditas vocatur, aptitudo scilicet quædam atque habilitas, qua anima ad suscipiendam

fufcipiendam illam præparatur: ita propriam virtutem naturalis quædam virtus antecedit: quæ aptitudo etiam ipfa eft, quæ idonei ad eam quæ propriè eft virtus, fufcipiendam efficitur. Inquit igitur, oportere etiam de virtute confiderare: propterea quòd virtus fimile quid habere cum prudentia videtur. ficut enim prudentia cum calliditate non idem quidem eft, fed tamen fimile quid: non idem fanè, quia illa à natura animæ ineft, aptitudo quædam cum fit, atque habilis ad prudentiam confequendam: prudentia aduentitia eft, multa cura & diligentia, rerumque vfu acquifita. fimile tamen quid habet, quòd ficut illa eorum quæ ad finem conducunt, inuentrix eft: fic prudentia accepto à virtute fine in eum intendit, quæque ad ipfum conferunt, confultado excogitat. quemadmodum itaque prudentia ad calliditatem fe habet, ita virtutes inter fe: vt naturalis virtus calliditati, ea verò quæ propriè virtus eft, prudentiæ refpondeat.

Omnibus enim finguli ex moribus effe quodam modo naturam videntur.

Aliam, inquit, effe naturalem virtutem, & aliam propriam, ex communi multorum opinione conftat. omnibus enim finguli mores effe naturam quodam modo videntur. mores dicuntur, id eft græcè ἦθος, quæ ex natura confequuntur proprietates. neque id in ratione præditis tantummodo, fed etiam in ratione carentibus animalibus: quemadmodum cum leonem dicimus naturam effe fortem, eo quòd audax eft, atque animofus, terroremque incutientia continet: vulpem verò verfutam, & dolofam, quia in operationibus eiusmodi apparet: ouem ftultam, & simplicem: cæteraque animalia aliis, atque aliis moribus inftituta. ita quoque in hominibus alium tales mores habere, alium tales dicimus. Addidit autem [quodam modo] propterea quòd non omnibus animalibus iudem mores funt, fed in rationalibus & brutis morum diuerfi modi conftituntur.

Nam & iufti & temperantes & fortes fumus, & cætera ftatim ab ipfo ortu habemus. Sed aliud tamen eft quod querimus, vt quod propriè bonum eft, & talia alio modo adfint.

Prudentia & calliditas quemadmodum re ipfa diuerfae funt, quòd hæc naturalis, illa acquifititia eft: ita appellatione quoque inter fe diftant. nam quæ ex natura eft facultas, calliditas id eft δεινότης vocatur: eftque etiam ipfa virtus quædam naturalis, moderatione rationis nondum compofita. quæ verò propriè virtus eft, nominatur prudentia, quæ calliditati speciem quandam ac formam imprimit. in moralibus verò virtutibus tam naturales, quam propriæ, vno & eodem nomine nuncupantur: atque id non iniuria. nam quia calliditas rationis & intellectus naturalis virtus eft, cuius quoque propria virtus eft prudentia: propterea fit, vt bruta animalia, quippe quæ & ratione & intellectu carent, habere calliditatem non poffint. at morales virtutes cum & rationem habentibus, & ratione expertibus naturam infint, iisdem nominibus vtrobique appellatur: vt in brutis quoque nulla nominis difcrepantia fit. in eo enim tantum differunt quòd ex altera atque altera origine exiftunt: cum ex natura illæ, hæc ex more & confuetudine proficifcantur. Sed quærendum videtur, fi mores naturales & in brutis & in rationalibus funt: cur virtutes naturales morales à moribus qui naturam funt, deducto vocabulo etiam non dicuntur: communi que nomine æquiuocè omnes morales appellentur? Quocirca fcire oportet, morales id eft ἠθικὰς non ab ἠθους, id eft moribus, fed ab ἔθους dici quòd morem & confuetudinem fignificat, breui fyllaba ε in longam η mutata: quippe quæ affuetudine & exercitatione* ex rationis præfidentia ac præfcriptione comparentur: naturales verò eas quæ ab ipfo ortu naturam exiftunt in iis, in quibus infunt. quoniam igitur hæc naturam, illæ morem & confuetudinem efficientem caufam habent: merito vtrefque à caufa nomen impofitum eft. nam mores, id eft ἦθος non funt caufa, fed ex caufa, quæ ipfa natura eft, exiftunt. Ex more enim & confuetudine, quòd ἔθος dicitur, morales virtutes appellari, ipfe quoque Aristoteles teftatur: qui in fecundo huius operis libro, moralium virtutum nomen à more, id eft ἔθους parua inclinatione & mutatione facta effe deductum afferit. non enim naturalis eft mos, ficut mores, fed ex affuetudine & exercitatione in habitum euadit. aptitudines igitur ad vnamquamque virtutem moralem ab ortu & generatione ipfa nobis infunt: fed non fatis tamen id nobis eft, vt ea quæ propriè virtus eft, præditi effe dicamur: fed aliud eft quod querimus, id fcilicet quòd propriè bonum eft, id eft, quæ eft propriè virtus. licet eodem quo naturalis nomine appellatur. querimusque vt talia, id eft propriè bona & propriè virtutes non ita ex natura, fed alio quodam modo adfint: ex meditatione videlicet & exercitatione duce intellectu & præfidente.

Etenim pueris & beftiis naturales infunt habitus: fed fine intellectu, & mente effe noxij apparent.

Non effe propriè virtutes eas quæ naturales funt, ex eo, inquit, patet, quòd pueris & beftiis infunt. pueri autem, propterea quòd recens nati funt, nullamque rerum peritiam in vita contrahere potuerunt,

* μετὰ λόγου
πρότινόμε-
ναι.

Eustratii in Moraliū Arist.

potuerunt. nondum oculus in anima adepti sunt, licet naturā idonei sint ad eum acquirendū: nondumque intellectus ipsius actum, atque operationem sunt cōsequuti, qui rectē pertractandis singulis praeest. bestiae verō quae ratione prorsus carent, ne aptitudinem quidem vllam habent, qua appetitionibus suis rectē uti possint. quo fit, vt virtutes hęc naturales tam in pueris q̄ bestiis intellectu & mentae destitutae noxiae ac damnosae appareant, cū non habeant quod eas disponat, ac moderetur.

† 1. si uerō.

Ceterum tantum inspicere videntur: quod quemadmodū in corpore valido quod sine visu mouetur, cōtingit, vt vehementer erret, propterea quod visu caret: ita quoque hęc euenit, † si intellectum acceperit, in agēdo differt: atque habitus licet similis sit, propriē tamen virtus tunc erit. 10

Quoniam virtutum habitus sensibus obscuri sunt atque ignoti, nisi ex operationibus extrinsecus manifestentur: sensibili exemplo rem hęc planam facit. corpus validum, magnisque viribus pręditum assumit, quod magna quaedam pro ratione viriū efficere possit. id si visu destitutum sit, dum mouetur vehementer errat: cum motus vehemens ex validis viribus efficiatur, visus verō priuatio impediatur, quo minus opportunē ferri queat. quemadmodum si quis magno virium robore vsus patri, aut alicui alteri quem carissimum habeat, ictum infligat: ex eoque quod visu caret, ignoret quis sit quem verberet: aduersusque eum, quasi inimicum quem vlcisci velit, ita afficiatur. vehementibus enim viribus feriens non leue malum inferet: sed vel verberatum interficiet, vel inutilem reddet. sicut igitur in hoc, ita in naturalibus virtutibus euenit: quippē quod naturalis aptitudo viribus corporis comparatur. nam si oculus animae affuerit, ea optimē operabitur, magnumque ac praeclarum quippiam exequetur: cum naturae dexteritatē ministrat, ducem verō habeat oculū, quem ex multo rerum vsu, multaque vitae experientia sibi comparauit. si verō oculus is non adsit, naturalis appetitio quasi in cæcitate & obscuritate constituta multa cum vehementia incitata magnum quoddam malum perpetrabit. sed ipse adducto exemplo validi corporis quod cum sine visu mouetur, magnos errores committit: deberetque subiungere id cui simile est, quae est naturalis aptitudo, quae etiam ipsa sine oculo animae, id est prudentia incitatur: nihil huiusmodi infert, sed contrarium. inquit enim [ita quoque hęc euenit, si intellectum acceperit & acquisierit, in agendo differt], diuersam esse actionem asserens quae cum intellectu fit, ab ea quam sine intellectu sola naturali aptitudine vsus quispiam producit. id autem fecit Aristoteles vt solitae consuleret breuitati. 30

Habitu verō hęc dicit qui ex more & consuetudine comparatur, non qui inest naturā. qui non idem cum naturali, sed similis tantum ei est: diuersa enim genera vtrorunq; sunt, quippē cum alter naturalis sit, alter moralis. Non igitur ob similitudinem naturalem aptitudinem esse propriē virtutem dicemus: sed tunc erit propriē virtus, cum in habitum euaserit: id est cum ex assuetudine & exercitatione firmitatem ac stabilitatem fuerit consequutus, vt rectē & secundum rationem operetur.

Quare quemadmodum in opinatiua parte duae species sunt, calliditas, & prudentia: ita in morali duae quoque sunt: quarum altera virtus naturalis, altera propriē virtus est, atque harum ea quae propriē virtus est, non sine prudentia existit. 40

Hęc conclusio antedictorum est. superius enim prudentiam & virtutem alteram altera indigere mutuo ostendit: propterea quod sicut prudentia ad calliditatem, ita propriē virtus ad naturalem sese habet. calliditas siquidem quasi materia est, quae à natura excolenda atque in propriam ratiocinatiuae partis virtutem formanda prudentiae suppeditatur. naturalis item virtus morali virtuti simili modo subiicitur. est enim naturalis quaedam aptitudo quae ab ea quae propriē virtus est, formam quasi materia suscipit: dum in conuenientem rectitudinem appetitiones redactae obsequentes rationi efficiuntur, quae eas ad bonum atque honestum scopum incitat, atque inducit. Colligit igitur ea quae superius dixit, quasi ita inquit: demonstratum igitur est, & in opinandi facultate duas esse species calliditatem & prudentiam. calliditatem quidem quasi naturalem virtutem, quae dexteritas quaedam est & facultas inueniendi ea quae ad propositum finem conducunt: prudentiam ratiocinatriae partis propriam virtutem, quae bonum finem propositum habens à virtute scilicet morali suppeditatum, ad eum proprias operationes intendit ac dirigit. Dicitum iam est moralis animae partis duas simili modo esse species, virtutem naturalem, & propriam: virtutemque propriam duabus de causis prudentia indigere: primū, quia sine intellectu virtus naturalis virtus tantummodo est: vbi verō accessit intellectus qui eā dirigat, moralemque efficiat, adeo proficit, vt in propriam virtutem euadat: deinde quod sine prudentia quae ad bonum finem deducenda inuenit, consequi appetitas 50

appetitas res virtus non potest. Opinatiuam verò partem ratiocinandi facultatē appellat, eò quòd cū ab vltimis animæ facultatibus incipimus, prima inter rationales opinatiua nobis occurrit, quæ vniuersalia cognoscit: cū sensus sola particularia & singularia percipiant. Moralem autem vocat appetitiuam, rationisquæ expertem, propterea quòd mores, quod ἦθος græcè dicitur, proprietates significet, quæ vitas, & naturas ratione carentes consequi solent. opinio præterea à sensibus, sensuumque operationibus, vel ab iis quæ conclusa à cogitatione fuerint, occasione sumpta, in se vniuersale constituit, rationalemque in suam operationem exercet. vnde quia opinandi facultas cū iis quæ circa particularia operantur, id est cum sensibus, irrationalibusque appetitionibus quasi affinitatem quandam habet: & circa eadem versatur quoque ratiocinandi vis, quæ rationalis facultas cū sit, circa particularia tamen operatur: merito effectum est, vt ratiocinandi facultatem opinatiuam nominarit. Esse autem inquisitione dignum videtur, vtrum moralem virtutem & prudentiam æquales statuere debeamus, eò quòd altera alterius ope indigeat, an altera alteri anteponenda sit: tum si id faciendum, vtra præstantior existimanda: illane omnino quæ per se rationalis est: quippè quæ moribus & irrationalibus facultatibus modum & ordinem afferens, in habitum eas honesti ac perfectionem inducit. hæc enim est, quæ incitationes appetitionum moderatur, operationesque earum componit, subicitque rationi: atque eius participatione efficit, vt virtutes existant, atque oriantur: licet nondum prudentia vocetur: atque ita postea scopis ac finibus bonis acceptis, ad quos actiones suas intendat, actiuus intellectus euadit, propterea quòd agendis rebus, quæ sunt particulares, pertractandis incumbit: ac dum contemplatur, tempore antecedit: dum agit, eodem cum moralibus atque actiuis virtutibus tempore existit. eò quòd actiuus homo bonus esse non potest, nisi & fines bonos propositos habeat, quos morales virtutes offerunt: & ratio, id quod prudentiæ est, ea quæ ad consequutionem conducunt, inuenerit. Si igitur vsum vtrarumque inter se & prudentiæ ad moralem virtutem, & moralis ad prudentiam inspiciamus, diuersitatem ipsarum planè cognoscemus: atque vtra vtri præstet, ad rationem spectantes rectè iudicabimus. Nam prudentia morali virtute indiget, vt fines bonos atque honestos habeat, qui ex morum moderatione & probitate proponuntur: virtus verò moralis prudentiam requirit, vt ea propriis operationibus bonorum finium consequutionem exequatur: vt si ea non adsit, atque operetur, vani omnes fines moralium virtutum futuri sint. Quomodo igitur multò præstantior moralibus virtutibus prudentia non est existimanda: cū & tanquam ratio recta dispositionem & modum actionibus imponat, & vt ipsæ tum bonos fines habeant, tum eos assequi possint in causa sit.

Vnde etiam omnes virtutes prudentias esse inquit: & Socrates partim rectè quærebat, partim errabat. quòd enim prudentias esse omnes virtutes opinabatur, errabat: rectè dicebat, quod non sine prudentia esse eas assererat.

Hoc quoque subiungit, vt prudentiam moralibus virtutibus necessariam esse confirmet. hinc est enim, inquit, quòd nonnulli ex antiquis sapiētibus prudentias esse omnes virtutes opinati sunt: propterea quòd eam vbiq; præsidere ac præesse omnibus actionibus videbant, suisque operationibus moralium virtutum operationes obtegere, atque occultare. & Socratem in medium adducit qui apud Platonem in republica, omnes virtutes esse prudentias dicit. quem partim laudat, partim reprehendit. nam quòd virtutes omnes prudentias vocabat, in eo reprehendit: quòd non sine prudentia eas esse dicebat, in eo sententiam eius laudat ac probat. Quærere autem rectè eum inquit, & non rectè asseuerare, eò quòd non absolute quicquam affirmare consueuerat, sed* in colloquio disputare, ac quærere. Quanquam non malè, vt opinor, neque absurdè virtutes Socrates tum scientias, tum prudentias appellabat. nam cū secundum rectam rationem omnes virtutes operentur, rectaque ratio sit, quæ in omnibus actionibus ipsis præsit, ac dominetur: efficiatque vt affectuosa animæ pars ipsi obediens ac parens cum virtute vitam traducat: non immeritò virtutes omnes prudentiæ & scientiæ à præstantiore atque excellentiore animæ parte sumpto nomine nūcupari possent, quippè cum idem quoque in hominis appellatione contingat, qui cū rationales & carentes ratione facultates in se habeat, non rationalis & irrationalis vocatur, sed vno tantum rationis nomine insignitur: propterea quòd ratio est quæ dominatur, reliquasque omnes sibi obtemperantes reddit: vt conuenientius ab ea parte quæ in ipso præstet, principiatumque obtinet, rationalis appelletur. adde quòd alio modo ciuilis hominis, alio ciuis virtus sese habet. illa siquidè cum scientia est, qua ciuilis quid sit vnaquæque; virtus, cognoscit, in qua parte animæ consistat, quem finem habeat, quo pacto comparari queat, atque alia huiusmodi: vt & ipse & qui sub ipso sunt, reliqui ciues cū virtute degant. ciuis autè virtus tantum est si prudentioribus & sapientioribus obtemperet, legibusque & rectè imperantibus audiens sit. vnde quia præstantiores, perfectioresque virtutes

* διαλογικῶς προσομιλεῖν καὶ ζητητικῶς.

x sunt

Eustratii in Moraliū Arist.

sunt quæ cum idonea scientia absoluuntur: non ab re videntur à Socrate & scientiæ & prudentiæ omnes fuisse appellatæ.

Signum autem illud est, quòd nunc omnes cum definiunt virtutem, vbi habitum eam esse dixerunt, & ad quæ est, adiungunt secundum rectam rationem. recta autem ratio est, quæ secundum prudentiam existit.

Hoc item ad idem probandum ponit, necessario scilicet prudentiam & moralem virtutem inter se esse coniunctas. cuius rei indicium ab omnibus qui definiunt virtutem, sumit. omnes enim eam esse habitum secundum rectam rationem definiunt. recta autem ratio secundum prudentiam est. virtus enim circa actiones & affectus versatur. quippè cum hæc sint ea, ad quæ est: id est ad quæ omnis operatio intenditur, quæ ex habitu virtutis procedit. cum igitur dicunt virtutem habitum esse qui circa hæc versatur, nec nomine habitus, nec subiecto circa quod versatur, contenti sunt: sed addunt etiam quasi proprium quoddam ipsius virtutis secundum rectam rationem. eo quòd nō sit virtus absolute habitus qui circa actiones & affectus versetur: sed rectam rationem adesse quoque necesse sit, vt virtus existat. quoniam verò recta ratio secundum prudentiam est: nisi prudentia adfit, virtus esse nullo modo poterit. atque hæc communis quædam opinio ac notio apud omnes est, qui virtutem definiunt.

Videntur igitur vaticinari quodam modo omnes talem esse habitū virtutem, qui secundum prudentiam existit.

Quasi eos qui virtutem definiiebant in aliis non approbet, nisi quòd rectam rationem in definitione assumendam censuerunt: vaticinantibus eos similes esse inquit. sicut enim diuinitio quæ coniecturalis quædam ars est, de futuris coniciendo pronunciat: ita hi quoque virtutē moralem sine prudentia non esse, videntur coniecisse. propterea etiam habitum qui secundum prudentiam in actionibus & affectibus operatur, esse virtutem omnes communiter denunciarunt.

Paululum tamen transeundum est. virtus enim non tam secundum rectam rationem, quàm cum recta ratione habitus est: at recta de huiusmodi ratio est prudentia.

Paululum orationem immutat, qua in definienda virtute antiquiores vsi fuerant: vt cum his conueniat, quæ de morali virtute & prudentia ipse hic tradidit. Paululum enim, inquit, transeundum est, id est vel addendum, vel immutandum in hac definitione verbum aliquod est: vtrumque enim appellari transitio potest, siue cum è pauciore numero in maiorem: siue cum è verbo in verbū traductio fit. nam non solum debemus rectam rationem actionis vel affectionis quæ secundum virtutem existit, tanquam modum & mensuram statuere, vt secundum ipsam fieri ex virtute omnia dicamus: quippè cum fieri possit, vt mensura à re mensurata separari queat. at si prudentia separetur, neque agere, neque affici ex virtute amplius licebit. quocirca adesse semper rectam rationem necesse est, cum eaque sunt omnia tractanda: si & actiones & affectiones existere ex virtute volumus: vt hoc modo virtus habitus esse cum recta ratione definienda sit. recta autem ratio quæ de actionibus affectibusque præscribit, nihil aliud est quàm ipsa prudentia. Necesse autem omnino esse vt actiones & affectiones omnes quæ ex virtute existunt, cum recta ratione & prudentia sint, inde perspicuum est: quòd cum affectus iræ & cupiditatis motus, atque incitationes sint ad appetendas res: actiones verò sint operationes & effectiones ad consequenda ea quæ appetuntur: neque affectus rectè & opportunè incitari poterunt, nisi præsentem habeant rationem, quæ ipsis modum vnicuique conuenientem præscribat: neque operationes accommodatè ad finem propositum absoluentur, nisi ratio ex sese apta atque opportuna suppeditarit.

Ac Socrates quidem rationes virtutes esse existimabat: scientias enim eas esse omnes dicebat: nos cum ratione esse arbitramur.

Quæ differentia inter ipsum & Socratem sit in disputatione de virtutibus, hic subiungit: ne dicere quispiam possit frustra reprehensum fuisse Socratem, cum vtrique, tam ipse scilicet Aristoteles, quàm Socrates rationem in virtutis definitione assumant. Socrates igitur, inquit, quia virtutes scientias esse opinabatur, eas esse rationes ipsas asserbat: propterea quòd scientiæ nihil aliud sunt, quàm sciendarum rerum perceptiuæ rationes. nos verò nō rationes, sed cum ratione esse virtutes asseueramus. esse autem aliquid, & esse cum aliquo diuersum quid proculdubio est.

Ex his igitur quæ dicta sunt, constat neque propriè bonū esse sine prudentia, neque prudentem sine morali virtute quempiam posse.

Cum

Cum satis ostenderit moralem virtutem & prudentiam mutua ope inter se indigere: ¶ ut moralis virtus scopum & finem recte affectis appetitionibus proponat: prudentia quæ ad fines consequendos faciunt, procuret: nunc ea quæ dixit, concludit. ex illis enim planum esse inquit, neque proprie bonum esse posse sine prudentia, neque prudentem sine morali virtute: proprie bonum appellans eum qui à naturali virtute prædito distinguitur. qui enim natura est iustus, aut fortis, aut temperans, non est proprie bonus, sed tantum ad virtutes, vel omnes, vel nonnullas, vel aliquam, vel virtutis alicuius partes aptus, atque habilis est. perinde ac si quis ad liberalitatem natura sit idoneus, dum negligit pecunias, vilique eas ac parvi æstimat. hæc enim* aptitudo naturalis ad virtutis perfectionem sola non sufficit: sed accedat studium ex electione & exercitatio necesse est, ut virtutis habitus comparetur.

† ὡς ἐπὶ τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν τὸ σκοπὸν, καὶ τὸ τέλος προσίθεσθαι ὑγιῶς, καὶ ἀδιασφόρως ἐχούσῳ τῆν ὀρέξιν, ut virtutem moralem scopum & finem appetitionum recte & minime peruersarum proponat.

10 Quin etiam ratio illa hinc solui posset, qua separatas esse inter se virtutes differeret aliquis: eo quod idem ad omnes aptissimus minimè sit, atque iccirco alias iam, alias nondum acquisiuerit. hoc siquidè in naturalibus virtutibus licet: in iis verò quibus absolute bonus vocatur quispiam, non licet. simul enim cum prudentia quæ vna est, omnes existent.

20 Cum communis opinio apud sapientes sit, virtutes sese mutuo consequi: dubitationem quandam aduersus hanc dissertatoria, id est dialectica via progredientem & mouet, & soluit. nam si fieri potest ut ad aliquam virtutem aptus quispiam sit, ad aliam ineptus, fieri quoque poterit ut eam ad quam est aptus prius acquirat, quam alteram: atque ita efficietur, ut acquisita iam virtus ab altera sit separata: neque consequi se mutuo virtutes necesse sit. sed ex his quæ dicta sunt, inquit, de prudentia & morali virtute, solui ratio quoque hæc posset, qua differendi via, id est dialectica separari à se virtutes, neque connexas esse mutuo probare quispiam conaretur. quod enim idem ad omnes aptissimus minimè sit, id pro argumento sumit quod virtutes se mutuo non consequantur. qui enim ad vnam omnium aptissimus est, is ante alias ipsam acquireret, acquisita verò in eo iam erit, cum nondum alia sint. Vbi hæc dixit, solutionem postea affert: hoc inquit, quod ita dicitur, in naturalibus virtutibus licet: quas qui habuerit, proprie bonum minimè vocatur, quamuis ad omnes aptissimus quispiam sit: sed aptus, naturaque bene affectus ad bonum dicitur. fieri enim potest & licet eum qui in vna virtute est naturæ habilitate præditus, in reliquis non sit. at in iis quæ proprie virtutes sunt, ex quibus proprie bonus aliquis appellatur, non ita licet. cur? propterea quod si absit prudentia, nullam ex iis quæ proprie sunt, habebit: si adsit, simul cum ipsa morales quoque virtutes consequentur. si enim ratio appetitionibus præsit, easque moderetur, ac subditas sibi, obediensque reddat: tam bona erunt, quæ sectantur, quam mala quæ fugiunt: atque ita efficietur, ut necessario omnes virtutes se mutuo consequantur: cum morales bonos fines proponant, prudentia quæ ad fines conducunt omnia opportunè excogitet, atque expediat. ut hoc modo pateat ex antedictis de morali virtute & prudentia dubitationis huius afferri solutionem.

* ὁ φύλαξ δεξιότης τῆς ἀρετῆς, ut virtutis natura.

40 Perspicuum autem est & prudentia esse opus etiam si non esset actiua, propterea quod partis animæ virtus est: & sine prudentia & virtute actiua esse electionem rectam non posse. eò quod hæc finem: illa quæ ad finem tendunt ut agamus, facit.

50 Prudentia quidem actiuus quoque intellectus est, quippe quæ actiuis virtutibus modos ac vias inueniat, quibus potiri finibus suis possint. non esse tamen propterea inferior, ac ministra est existimanda. est enim etiam ex sese integra ac perfecta: opusque ipsa est, etiam si nullum ad agendum vsum exhiberet, ob id videlicet quod partis animæ ratiocinatiuæ virtus est. immo quanto præstantioris est partis, tanto præstantior cæteris quoque ipsa est. præstantior enim est ratiocinandi vis, quam irascibilis & concupiscibilis ex quibus morales virtutes existunt. patet item electiuam animæ nostræ facultatē propriam rectitudinem non esse habituram, nisi & prudentia, & virtus moralis affuerit: virtus, quæ finem proponat: prudentia, quæ ad finem aptè conducentia inueniat: quò electio hæc sibi oblata accipiens bona & honesta anteponeat malis & turpibus queat: atque hæc consequi etiam ex antè dictis videntur.

At verò neque præsidet sapientiæ: neque melioris quam ipsa partis est.

Hoc ad alteram dubitationem refertur, quam superius de sapientia & prudentia posuit: num præstantior prudentia quam sapientia esset, eò quod prudentia faceret, & in vnaquaque re agenda præscriberet, finesque appetitionum nostrarum exequeretur: sapientia verò contempleretur duntaxat, & nihil

x.ij.

ageret:

Eustratii in Moralium Arist.

ageret: quippè cum dictum quoque esset prius facultates quæ præciperent, finesque haberent perfectiores, esse principaliores, ac præstantiores. Huic igitur quæstioni solutionem hinc subiungit, nõ esse prudentiam præstantiorem sapientia asserens: ad cuius enunciationis comprobationem sumit, quòd melioris quàm ipsa partis non est. perinde ac si ita diceret: prudentia sapientia non est præstantior, propterea quòd neque melioris partis virtus est, quàm sapientia: siquidem sapientia contemplatiue partis habitus, ac virtus est: actiue prudentia: at contemplatiuus intellectus actiuo præstantior, contemplatio item actione est excellentior: est enim eius qui in nobis proprie est intellectus, qui per se ab aliis annexis sibi facultatibus separatus operatur. actio verò est actiui, qui ratione carentibus facultatibus ad agendum necessario utitur.

Quemadmodum neque sanitati medicina: neque enim ipsa utitur, sed ¹⁰ ut fiat, prouidet. quocirca illius causa præcipit, non autem illi.

* χαλινοποι
νικη, id est
ars faciendi
frena.

Exemplum adducit medicinæ & sanitatis: quo ostendat non absolute habitum qui de aliquo statuit ac iubet, eo de quo statuit ac iubet, esse præstantiorem: sed eum habere principatum qui cum alicui præcipiat, eo quoque ad consequutionem alterius utitur. cuiusmodi est equestris ars * quæ frenaria, & ciuilis quæ reliquis omnibus & artibus & scientiis utitur, quæ in ciuitatibus adhiberi consueuerunt. Medicina enim sanitati non præcipit, neque ea utitur: sed de ipsa iubet, utque ea comparetur, procurat: neque illi, sed illius causa præcipit: ob ipsam enim est, ut de ipsa præcipiat, ipsamque in corporibus efficiat. si igitur id quod alterius gratia est, eo cuius est gratia inferius est: prudentia quoque inferior ac posterior quàm sapientia erit: quippè quæ ob eam præcipiat, idque studeat, ut in animo nostro ea comparetur. ²⁰

Simile præterea illud est, si quis ciuilem, propterea quod de omnibus præcipit, quæ in ciuitate sunt: diis præesse ac dominari etiam diceret.

Alterum exemplum ad eandem rem affert, ciuilis scilicet scientiæ, & deorum. Ciuilis enim scientia licet de diis iubeat, ac præcipiat, diis tamen non iubet. de templis quidem, de hymnis, de sacrificiis, de ceremoniis, cæterisque aliis quæ ad deos spectant, tradit institutiones: sed non propterea tamen Deo præstantior, vel diis est existimanda. non enim imperat deo, vel diis qui scilicet ex vnus & primi participatione ita appellantur: sed hominibus de diis præcepta tradit, atque imperat: ut hoc modo inferuire ac ministrare deo & diuinis, non dominari videatur. Ita neque prudentiam ob id dominari sapientiæ dicendum est, quòd de ea præcipit: siquidem finis prudentiæ cuius causa existit, sapientia est, non sapientiæ prudentia: præstantior igitur ac principalior sapientia quàm prudentia proculdubio erit. At verò si dubitet adhuc quispiam, quomodo intellectus contemplatiuus & actiuus vnus cum sit essentia, in duas diuidatur partes, quarum altera esse superior, altera inferior dicatur: neque satis esse existimet ea quæ eadè hac de re paulo superius à nobis fuerunt exposita, atque iccirco clariorem aliquam explicationem requirat, hæc etiam adiungere antedictis poterit. Vna quidem est intellectiua animæ pars essentia quæ in contemplationibus verum, in actionibus bonum quærit, atque inuenit: sed cum circa vniuersalia versatur, intellectus contemplatiuus dicitur, habetque subiecta ea omnia quæ in contemplatione cadere, & scientiam possunt: cum particularibus studet, actiui intellectus nomen adipiscitur. suntque ei subiectæ res agenda, & quæ sensibus subiiciuntur. Vnus igitur est intellectus substantiã utpote vna pars, atque vna animæ facultas: diuiditur verò in duas portiones contemplatiuam, & actiuam, quasi aliud quid sit dum vniuersalia contemplatur, aliud dum singula, & sensibus exposita perpendit: vnde etiam portiones seu particulæ, id est μόρια græcè dicuntur, eo quòd partis intellectiue animæ partes sint. neque absurdum esse debet si vnum substantiã vtraque hæc sint, duo verò eatenus, quatenus vnus totius nature contemplatorem, eo quòd circa res vniuersales in nature cognitione versetur: medicum, quia circa singula hominum corpora studium impendit, dum vnicuique afferre sanitatem conatur. vnus enim & idem numero cum sit, circa diuersa subiecta negocium exercens diuersas quoque habet & operationes & exequutiones: quippè quòd in nature consideratione veritatem inquirat, finemque habeat eius inuentionem: in medicinæ actione bonum corporum humanorum procuret, ad eiusque consequutionem spectet, ac tendat: ut & duos habitus, & duas operationes, & duas subiectas res, & duos fines habere merito dicendus sit. ³⁰
⁴⁰
⁵⁰

FINIS SEXTI LIBRI.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM LIBER SEPTIMVS.

CVM ASPASII EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

10

Vm de moralibus virtutibus & intellectuivis iam docuerit: nunc de cōtinentia, & de heroica quadam & diuina virtute differere vult. Cur autem de his non egerit, vbi de moralibus virtutibus tractabar, sed de his disputationem ab aliis hic separatā exponat, illud in causa est, quod cōtinentia virtus propriē non est, sed virtuti proxima. quatenus enim ex electione fit, circaque agenda versatur, virtus videtur: quatenus verò non est, & aequa partium animę tranquillitas, sed pugna & seditio, virtus non est. nam continens habet quidem rationem, quæ à turpibus voluptatibus abstinendum esse iubet: sed cupiditas tamen in eo non obsequitur, sed resistit, estque ad fruendas voluptates incitata. at in virtutibus animę partes inter se consentiunt, non pugnant: sicut in temperante, in quo statim vbi ratio abstinere à voluptatibus præcipit, nihil renitens cupiditas obtēperat: & in forti quoque simili modo, qui cum ratio imperat, in formidabilibus rebus intrepidè esse permanendum, & non aduersantem iracundiam, sed continuò obedientem imperio, ac parentem habet. Quia igitur cōtinentia nō est virtus, sed similis virtuti: iccirco separatim de ea differere instituit. simili modo incontinentia quæ virtuti huic, id est cōtinentiæ opposita est, diuersum quoddam vitium est ab aliis quę moralibus virtutibus aduersantur: quippè cum incontinens validam habeat rationem malum esse adulerium dictantem, sed ab affectus tamen vehementia superetur: vt in eo quoque pugna quędam partium animę existat. cupiditas enim ad potiendū turpibus voluptatibus fertur: ratio repugnat atque aduersatur, licet postea tandem victa succumbat. in intemperante verò non ita fit: sed intemperans cupiditatem ad prauas voluptates incitatam cum habeat, rationem quoque ei habet obsequentem nec resistentem, nec secus audax, in quo iracundia in compositè & quibus non debet, & quando non debet, agitata ac furens secum etiam rationem minimè resistentem trahit. ita vt in vitis quoque quę moralibus virtutibus opponuntur, æquabilis quidam animę partium consensus reperiatur. In incontinentia autem non equalis partium animę concordia. At heroica & diuina virtus quia omnem virtutem excedit, propterea ipsa quoque separatam ab aliis tractationē requisit. Quoniam verò harum virtutum vitia, id est incontinentia & feritas seu immanitas notiora quàm cōtinentia, & heroica ac diuina virtus sunt: iccirco ab his vt pote notioribus exordium sumit, quò per ea virtutes quoque ipsas nobis* manifestet.

De Heroica uirtute, cōtinentia, & earum oppositis.

Cap. I.

* τῆς ὁσιότητος

40 **P**ost hæc alio sumpto initio dicendum est, rerum circa mores fugiendarum tres species esse, vitium, incōtinentiam, & feritatem: quarum duabus quę sint contraria, manifestū est: alterum enim virtutem, alterum cōtinentiā vocamus. feritati autem maximè conuenire quispiā diceret virtutē, quæ supra nos est, heroicam quandam, ac diuinam. quemadmodū Homerus Priamum de Hectore dicentem inducit, eo quod valde erat bonus, Non hominis mortalis filius ille

50 Esse videbatur: sed magna è stirpe deorum.

Quod si ex hominibus, sicut dicunt, ob virtutis excellentiam diuini efficiuntur: huiusmodi quidam scilicet esset habitus, qui feritati opponitur.

Fugiendarum rerum inquit, id est malarum quę circa mores considerantur, tres sunt species: vitium enim omnibus moralibus virtutibus opponitur: nam ignauias, & audacia, intemperatā & stupiditas & cetera huiusmodi quatenus vitia, fortitudini & temperantiæ & reliquis aduersantur. [Quarum duabus] id est virtutes quę duabus ex his, hoc est vitio & incōtinentiæ sunt contraria, x. iij. manifesta

ἡσυχία
ἐπιτηδεύει με-
τὰ τῆς ψυχῆς
χρῆς .i. ut uet.
interpres, con-
cordia in par-
tibus animæ.
ἡσυχία
ὑπεκόντων
iram obedi-
entem uet. in-
terp.

Aspafii in Moraliū Arist.

manifestæ sunt. [Alterū enim,] id est quod cōtrarium vitio est, virtutē appellamus, quippè quod vitium sit, quod morali virtuti opponatur. [Alterum] id est contrarium incontinentiæ, continentiam vocamus. Feritati autem contrariam esse heroicam & diuinam virtutem dicere maximè conueniret. heroica verò & diuina hæc virtus est, cum omnem virtutem supra omnem hominem exerceat quispiam: siquis enim supra omnes iustos iustitia præditus sit: supra omnes fortes fortitudine: supra omnes temperantes temperantia: is heroicam & diuinam virtutem habere non immerito dicetur. huiusmodi autem virtus hominibus conuenit, qui vel cum deo iam vniti dij quoque ipsi* adoptione effecti sunt: vel sancti virtutum operatione cæteris omnibus antecellunt: heroica appellata, eo quod heroibus, id est semideis propria cum sit, naturam humanam excedere, atque ob id admiratione maximè digna esse videatur. vnde etiam Priamus apud Homerum miseriam suam deplorans, atque Hectorem quasi supra hominem virtute præstaret, ita admirans inducitur: 10

*θεοει,

Iliad. ω

[Me miserum, qui tot fortissima pectora natos
Progeni Troiæ regali in sede: nec vllum
Incolumem ex ipsis mihi nunc fortuna reliquit.
Egregius Mestor periit, gaudensque quadrigis
Troilus, atque Hector, qui erat inter numina habendus.]
Certè non hominis mortalis filius ille
Esse videbatur, sed magna è stirpe deorum. quippè eum fortitudine excedere cæteros omnes videbat. Quare quemadmodum dicunt homines deos fieri, id est ad deum ob virtutis excellentiam proximè accedere, cum ad summum vniuscuiusque virtutis peruenerunt, omnesque virtutes supra hominem exercent: talis habitus est, qui feritati atque immanitati opponitur: quæ heroica & diuina virtus est, supraque omnem virtutem: quæ homines deos efficit, dum ita supra alios extollit atque effert, vt proximè ad deum videantur accedere. 20

Nam sicut bestia neque vitium est, neque virtus, ita neque Dei: sed hæc præstantius quid virtute, illa diuersum quoddam à vitio genus est. Quoniã verò rarum est, vt vir diuinus sit: quemadmodum Lacones, cum aliquè valde admirantur, diuinus, inquiunt, vir est: sic & ferinus naturã inter homines rarus aliquis est: maximè tamen inter barbaros reperitur. fiunt verò nonnulla etiam ex morbis, & læsionibus. quin etiam eos homines qui vitiis exuperant, ita* infamamus. Sed de tali quidem affectione posterius mentio quædam facienda est. de vitio autem dictum est prius. 30

*αδελυσφη
μοϋϋλη.

Quia dicere quispiam potuisset, si virtus hæc heroica supra omnem virtutem est, diis cōuenit: iccirco obiectioni huic occurrens neque bestiis inquit virtutem esse, propterea quod virtus ex electione, electio autem rationalium est: neque diis, eò quod supra omnem virtutem dij cōstituti sunt. hæc enim, id est heroica & diuina virtus omni virtute præstantior est, supraque omnem virtutem: illa, id est feritas huic virtuti opposita diuersum quoddam genus, hoc est diuersa species à vitio est, quæ omne vitium excedit. nam sanguinem hominum haurire, & carnes crudas comedere ferinū est. qui igitur hanc heroicam & diuinam virtutem habet, diuinus dicitur. at esse aliquem diuinum rarum admodum est: quippè cum pauci sint, qui eiusmodi virtute sint præditi. vnde Lacones cum admirabatur aliquem, quod supra hominem esset: hic vir, dicebant, deus est vel diuinus. eodè modo rarū est, vt homo aliquis ferinus atque immanis sit: vt & sanguinem hominū bibat, & carnibus crudis vescatur. id quod inter Græcos homines qui eruditi sunt, rationisque institutiones sequuntur, videre non licet: sed in barbaris nationibus præcipue est: quæ & inerudita, & à ratione alienę vitam traducere consueuerunt. Nonnulli verò ita immanes & ferini euadunt tum ex morbo, in insaniam scilicet & furorem versi: tum ex πηρωσι, id est læsione, cum læsum ita corpus & mæcum habent, vt ratione exturbentur, & mæte capti sint. atque eos qui improbitate supra cæteros omnes & vitiis excedunt: suntque & iniusti & intemperantes, & perditii: ita infamamus, id est hoc infami nomine, & contumelioso notamus, & ferinos solemus appellare. qualem fuisse Echetum tyrannū Homerus memoriæ prodidit: qui Antinoum Iro minitantem ita inducit: 50

Odyss. σ.

Si te ignaue, senex iste in certamine vincet:
Coniectum in puppim Epiri te ad littora mittam,
Atque ad regem Echetum cunctorum immanibus ausis
Vastatorem hominum: tibi qui crudeliter aures
Abscissas, naresque, pudendaque membra, manusque,
Proiciet

33 Proiciet fauis canibus lanianda per agros.

Ac de huiusmodi quidem affectione, inquit, id est ferina & immani postea dicemus: de vitio autem moralibus virtutibus opposito superius dictum est, ubi de moralibus virtutibus agebamus.

De incontinentia verò & mollicie, & deliciis nunc est differendum: de continentia item & tolerantia, neque enim quasi iidem cum virtute & prauitate habitus sint, neque ut diuersum genus, vtraque harum existimanda est.

De incontinentia inquit, & mollicie & deliciis nunc dicendum est. mollicies autem & delicie idem est: delicatus enim homo nihil aliud est, quam mollis. vnde [&] coniunctio pro [siue] posita est: ac si ita diceret, de mollicie siue deliciis, &c. continentia enim & incontinentia de quibus nunc sumus disputaturi, non sunt habitus iidem cum virtute & prauitate, id est non sunt idem quod virtus & vitium: quippe neque continentia virtus, neque incontinentia vitium proprie sit. neque ut diuersum genus: neque enim diuersa prorsus à virtute est continentia, neque à vitio incontinentia: sed aliqua ex parte diuersa, aliqua eadem cum virtute & vitio sunt. quatenus enim continentia habitus est ex electione, cum virtute conuenit, cum virtuteque eadem est: quatenus verò in virtute partium animæ consensus, non dissensio aliqua & pugna reperitur: sicut in temperante, in quo cum ratio abstinere à turpibus voluptatibus iubet, cupiditas statim sine vlla repugnantia obsequitur. sed incontinentia pugna est, cum ratione iubente à turpibus voluptatibus abstinere, non continuo obtemperat cupiditas: sed resistit, ac renititur, & secum rationem quasi mancipium trahere conatur: hac ex parte continentia virtus non est. simili modo quia vitium habitus est præter rectam rationem, & incontinentia præter rectam rationem est habitus: fit, ut incontinentia idem cum vitio sit. quia verò contra in vitio est consensus animæ partium, ut in intemperantia, in qua cum ad turpes voluptates fruendas incitata est cupiditas, non repugnat ratio, sed statim obsequitur: in incontinentia autem non ita est, sed pugnat ratio aduersus cupiditatem, licet tandem vincatur, ac succumbat: in hoc incontinentia diuersa à vitio est. Hoc autem inquit, ut se non temere de his separatim ab aliis acturum esse declaret, propterea quod videlicet diuersa à virtutibus moralibus, & vitiis sint.

Oportet autem, sicut in aliis fecimus, ponere ea quæ apparent, & prius dubitare, deinde ita demonstrare. ac maximè quidem omnia probabilia circa hos affectus: sin minus, pleraque, & præcipua producere debemus. nam si soluantur ea quæ difficultatem habent, probabilia verò relinquuntur: satis erit demonstratum.

Sicut, inquit, de cæteris virtutibus agimus ab iis quæ apparent, suntque euidentia, sumptis probationibus, id est à multorum opinione: ita hic quoque producere oportet quæ de continentia & incontinentia omnes opinati sunt: ac prius dubitare, id est aduersus opiniones dubitationibus factis quæ ex ipsis veræ esse videantur, admittere: quæ falsæ sint, atque à veritate aberrant, reicere ac reprobare: atque ita demum de continentia & incontinentia statuere. ac maximè quidem opiniones omnes quæ de his affectionibus, id est continentia & incontinentia habentur, sumendæ sunt: sin minus, hoc est si sumi omnes opiniones nequeunt, pleraque saltem & præcipua, id est cæteris præstantiores sunt producendæ. ita enim acturus de his est, ut primum opiniones veterum de continentia & incontinentia exponat: deinde adhibito examine veras à falsis separet, atque eas admittat, falsas refellat atque improbet: postea suam quoque eadem hac de re opinionem subiungat. si igitur, inquit, soluerimus ac sustulerimus quæ difficultatem habent, id est absurdas opiniones ac malas, probabilia verò, id est τὰ ἐν δόξῃ quæ in opinione sunt, & rectè videntur sese habere, fuerint relicta: satis de continentia & incontinentia erit demonstratum.

Videtur igitur continentia & tolerantia ex bonis & laudabilibus: incontinentia verò & mollicies ex prauis & vituperatione dignis rebus esse. idem quoque esse continens & perstans in consilio rationis, idem incontinens & è rationis consilio excedens, atque incontinens quidem cognoscens praua esse quæ agit, ob affectum tamen agit: at continens cum prauas sciat esse cupiditates, ob rationem eas non sequitur.

Opinantur igitur, inquit, omnes continentiam & tolerantiam ex bonis & laudabilibus esse, hoc est virtutes esse: contra incontinentiam & molliciem ex prauis & vituperabilibus, id est inter vitia connumerari. opinantur item eundem esse continentem, & perstantem in consilio rationis

Aspafii in Moraliū Arist.

feu ratiocinatione & opinione: dicunt enim continentem in propria sentētia persistere, neque ab ea exturbari, licet multum cupiditas contrā renitatur: verbi causā cum opinatur continēs malum esse adulterium, & repugnat cupiditas, & tanquam iucundum id obiicit, atque affectat: ipse in sententia sua perstat: malumque esse adulterium constanter putat, neque ab ea se opinione deici permittit, neque sequitur cupiditatē. incontinentem etiā & ē consilio rationis, id est ē propria sententia excedentem eundem esse existimant: propterea quōd incontinens validam quidem & sanā habeat rationem, opineturque etiam ipse adulterium esse malum: cum tamen cupiditas aduersatur: esseque id suaue & bonum putat, ab opinione exturbetur, id est ab opinando malum esse adulterium, & suaue id esse existimans se detur, atque agat. quin etiam incontinens malum esse adulteriū cognoscens, id tamen ob affectum, id est ab affectu & cupiditate superatus committit: continens verō cupiditates esse malas sciens, nullo modo licet voluptates quasi bonas & iucundas proponāt, eis obsequitur: atque id facit ob rationem, id est cum ratio malum esse adulterium statuatur, nō permittit se à cupiditate superari, quæ bonum id esse putat: rationique resistit ac repugnat.

Temperantem quoque cōtinentem & tolerantem esse dicunt. atque eū qui eiusmodi sit, alij omnem esse temperantem asserunt, alij minimē: & intemperantem incontinentem, & incontinentem intemperantem confusē, alij diuersos esse aiunt. at prudentem interdum negant esse posse incōtinentem: interdum nonnullos qui sint prudentes & callidi, esse incontinentes affirmant. adde quōd incontinentes & iræ, & honoris, & lucri etiam dicuntur. Atque ea quidem quæ dicuntur, huiusmodi sunt.

Opinatur item temperantem continentem & tolerantem esse. atque vnumquemque talem, id est continentem alij temperantem putant, alij minimē: propterea quōd continens temperans confusē est. cum enim ignorent intemperantis & incontinentis differentiam, confusē, id est indifferēter intemperantem esse incontinentem, & incontinentem intemperantem opinantur: alij incontinentem diuersum ab intemperante esse existimant. sunt præterea qui prudentem aliquando esse incontinentem putent, aliquando nonnullos prudentes & callidos, id est siue callidos, esse incontinentes. aiunt insuper non modō incontinentem appellari qui à cupiditate superatur, verum etiā eum qui vel iræ, vel honori, vel lucri desiderio succumbit. dicimus enim incontinentem iræ esse quæpiam, incontinentem item lucri & honoris, qui supra modum vel lucrū, vel honorem affectat. Atque hæc sunt quæ dicuntur: id est opiniones quæ de cōtinentia & incontinentia feruntur, hæc sunt.

De continente & incontinente.

Cap. II.

Dubitaret autem quispiam quomodo rectē existimans aliquis agat incontinentem. nam vt sciens quispiam agat, aiunt nonnulli fieri nullo modo posse. absurdum enim est si adsit scientia, vt existimabat Socrates, aliud quid dominari, ac quasi mancipium hominem trahere. Socrates enim aduersus rationem omnino pugnabat, quasi nulla esset incōtinentia. neminem siquidem aiebat existimantem præter id quod optimum est, agere, sed ex ignoratione. quæ sanè oratio iis aduersatur quæ euidenter apparent. quærendumque est circa affectum, si ex ignoratione agit quispiam, quis ignorationis modus sit? nam non existimare qui incontinentem agit, antè quam in affectu sit constitutus, manifestum est.

Expositis opinionibus de continentia & incontinentia dubitationes nunc affert: inquitque si incontinens is est, qui cognoscit malum esse adulterium, validamque & integram habet rationem, sed à cupiditate superatur, & committit adulterium: dubitare quispiam posset, qui fiat, vt incontinens rectē existimans, id est certō cognoscens malum esse adulterium, incontinentem agat: id est à perturbatione superatus adulteretur. fieri enim nullo modo posse inquiunt, vt scientiam habēs rei aliquis aberret. absurdum enim existimabat Socrates si vbi esset scientia, illic aliud quippiam dominaretur, traheretque tanquam mancipiū & seruam rationē. si igitur incontinēs mali habet scientiam quæ malū videlicet sit: qui sit, vt à cupiditate superetur, atque vt mancipiū pertrahatur. Socrates quidē aduersus rationem veram pugnabat, incontinentiam non esse affirmans, cum tamen eā esse perspicuum sit: quippè qui diceret fieri non posse, vt existimans aliquis, id est opinionem habēs ac cognoscens

cognoscens optimum esse non adulterari, agat præter id quod optimum est, hoc est adulteretur. tunc enim agit vnusquisque præter id quod optimum est: id est, tunc agit malum ex ignoratione, cum malum aliquid esse ignorat: nam si malum esse cognosceret, nullo modo ageret. quæ sanè oratio: id est, dicere si malum esse cognosceret quispiam, illud eum minimè esse acturum: iis quæ apparet, id est, euidentibus ac perspicuis rebus aduersatur, ac pugnat: videmus enim nonnullos quotidie, qui licet adulterium esse malum cognoscant, id tamen committant, atque agant. Querendum igitur est, si incontinens ignorat affectum, id est, adulterium esse malum: id est, si ex ignoratione affectus vincitur incontinens, atque agit malum: quis modus ignorationis sit? nam incontinentem antequam etiam prorsus perturbatio affectus contigerit, ac priusquam à turpis voluptatis cupiditate fuerit superatus, non existimare, id est, non opinari turpem voluptatem esse malum, perspicuum est: vt inde non ex ignoratione agere qui incontinenter agit, manifestum sit.

Sunt autem nonnulli, qui alia concedunt, alia non. scientia enim nihil esse potentius concedunt: illud non * dant, præter id quod visum fuerit melius, agere neminem. ac propterea inquirunt incontinentem non scientiam, sed opinionem habentem à voluptatibus superari. *ὁμολογεῖσι.

Superius dixit fieri non posse, vt scientiam habens aliquis, erret, ac peccet: immò non tantum sciens, sed existimans quoque, id est opinionem habens aliqua de re, quod sit optima, non scientiam, neque is quicquam præter id quod optimum est, agat: nunc inquit quosdam esse qui alia concedant: id est, fateantur quidem scientiam præditum nunquam esse erraturum, neque fieri posse, vt quicquam sit, quod scientiam superet, atque opprimat: alia tamen non concedant, illud videlicet, si visum cuiuspiam sit, id est, si opinatus sit quispiam non adulterari esse optimum, eum non acturum esse præter id quod optimum esse sibi visum fuerit, id est, non erraturum aliquando & malum, id est, adulterium perpetraturum: cum opinio erronea sit, ac fallax, nullaque stabilitate certa innitatur. immò quia opinioni diffidimus, eum qui scientiam habet, non errare opinamur: errare autem qui opinione duntaxat præditus est: incerta enim opinio est. vident quippe isti incontinentem à turpibus voluptatibus superari, atque iccirco incontinentem aiunt non scientiam habentem sed opinionem succumbere, ac superari.

Veruntamen si opinio, non scientia, neque valida existimatio est, quæ resistit, sed remissa, qualis est * in ambigentibus: venia danda est, quod non in his persistat quispiam aduersus vehementes cupiditates. at prauitati, aut alicui ex aliis vituperatione dignis rebus venia non datur. *ἀισιάζεσι.

Affert quod superiori sententiæ obici possit. si enim, inquit, opinionem habet incontinens aliqua de re quod mala sit: & cognitio ea quæ aduersus cupiditatem incitatum ad fruendas turpes voluptates resistit, non est scientia, neque valida existimatio: id est, certa cognitio: sed remissa ac debilis, qua dubitantes præditi sunt, qui cognitionem quandam non certam habent, & firmam, sed infirmam atque obscuram: si inquam opinionem huiusmodi habet incontinens, opinio autem instabilis est, atque infirma: venia ei danda est, si non in his bonis scilicet opinionibus persistat aduersus vehementes cupiditates: hoc est si à turpibus cupiditatibus vehementer incitatus superatur, ignoscendum ei est. Nam si certò sciret aliquid malum esse, & à cupiditate vehemente superatus, id ageret: merito esset puniendus. quia verò certò non cognoscit, si in propria sententia non persistat quod malum aliquid sit, sed ad opinandum contrarium à vehementia cupiditatis inducatur: venia concedenda ei est. si autem venia incontinenti malum agenti datur: restat, vt incontinentia malum non sit. prauitati enim, id est vitio, aut alicui ex aliis fugiendis rebus venia minimè datur: quippè cum malo, id est, intemperanti, aut ignauo non ignoscere, sed poenā infligere consueuerimus.

Prudentia igitur resistente id fit: validissima enim res ea est. sed est absurdum. fiet enim, vt idem simul & prudens sit & incontinens. at facere sponte prauissima quæque prudentis esse nemo diceret. Præterea ad agendum idoneum esse prudentem superius demonstratum est: quippè qui vltimorum quidam sit, & virtutes reliquas habeat.

Si dum concedimus opinionem habere incontinentem non scientiam, sequitur incontinentiam vitium non esse: reliquum est prudentiam esse quæ in incontinente renitatur cupiditati: quod absurdum est. incontinens enim repugnantem aduersus cupiditatem prudentiam habebit. ea siquidem validissima

Aspasii in Moraliū Arist.

validissima res est: vt propterea nullam veniam incontinens mereatur. sed si hoc quoque cōcesse-
rimus, nihilo minus absurda res erit: fiet enim vt idem sit & prudens & incontinens. at prudens
sponte malum nullo pacto agit: præsente enim prudētia, sicut dictum iam est, morales omnes vir-
tutes consequuntur: quippè quæ vltimorum perceptiua quædam sit, reliquasque morales virtutes
secum consequentes habeat.

Adde quòd si continens ex eo est quòd vehemētes & prauas habet cu-
piditates: neque temperans erit cōtinens, neque continens temperans: pro-
pterea quòd neque quod nimium est, neque prauas habere cupiditates est
temperantis: sed tamen oportet.

Præterea si continens ob id dicitur continens, quia cum & turpes habeat cupiditates & vehe-
mentes, quæ resistunt, noluntque imperium rationis sequi abstinendum à turpibus voluptatibus
iubentis, ab eis tamen superari se non finit: continens esse temperans nullo modo poterit. tempe-
rans enim à nullis omnino turpibus voluptatibus infestatur: sed statim vbi ratio præcepit, cupidi-
tatem ei habet obsequentem, tranquillisque est. non enim quod nimium est, id est, vehementia
cupiditatum, sed temperies temperantis est: neque prauas habere cupiditates, cum non nisi bo-
na & honesta cupiat, atque appetat, sed tamen oportet: id est, sed si continens, & temperans idem
esse dicatur, oportet omnino, atque opus est, vt temperans quoque non secus ac continens, & tur-
pibus & vehementibus cupiditatibus exagitetur. cum autem id esse non possit, diuersus à conti-
nente temperans est.

Nam si bonæ sint cupiditates, habitus qui prohibet, ne eas sequamur,
prauus est: qua re efficietur vt non omnis continentia honesta sit. si imbeci-
llæ verò sint & non prauæ, nihil * egregium erit: si prauæ & imbecillæ,
nihil magnum.

Ostendere vult prauas, & vehementes cupiditates esse continentia subiectum. & si, inquit, cō-
tinentis cupiditates sint bonæ, restat, vt habitus, id est ratio quæ prohibet, ne cupiditates sequatur,
praua & mala sit: atque ita non omnis continentia sit honesta & bona. nam quæ rationem habe-
bit vetantē turpes cupiditates sequi, bona erit: mala contra ea in qua ratio honestas easdem sequi
prohibebit. si verò infirmæ sint cupiditates & inuolidæ, non tamen malæ, nihil egregium erit, ac
* præclarum, si ratio eas non sequatur, sed superet. tunc enim esset præclarum, si magnas ac fortes
cupiditates, atque etiam bonas vinceret ratio, ac sibi subiiceret: si verò sint prauæ & imbecillæ &
languidæ, nullum magnum negocium est, si eis continens dominatur, easque subiugat. superest
igitur, vt circa magnas ac validas & prauas cupiditates continentem versari dicamus: ac propterea
laudabilem atque admirabilem in eo esse, quòd cupiditates malas ac turpes, licet vehementer in-
citatae sint, refrēnat, ac coërcet.

Præterea si continentia facit, vt in omni opinione persistamus etiam in
falsa, praua est: si item ab omni opinione exturbat incontinentia, aliqua in-
continentia reperietur, quæ honesta sit: vt Sophoclis Neoptolemus in Phi-
loctete. laude dignus enim est, cū in iis quæ ipsi Vlysses suaferat, quia men-
tiri agrè ferebat, non perstet.

Quia superius dixerat, continentem in propria sententia persistere: nunc, inquit, si continens
in omni opinione perstat, sequitur, vt si in falsa etiam, id est mala perstiterit continens, prauus sit.
nam si continens malam de adulterio habuerit opinionem, quòd bonum videlicet sit, & honestū,
in eaque perstiterit: praua ea continentia erit: at bona est continentia. non debet igitur continens
in omni opinione, sed in bona tantummodo persistere. dixerat item prius è propria opinione di-
moueri incontinentem: si igitur ex omni opinione dimouetur, aliqua incontinentia bona esse re-
perietur. quemadmodum si quis * aliqua praua opinione imbutus quòd adulterium scilicet bona
res sit, ab ea decedat deinde, & non adulteretur: huiusmodi incontinentia bona erit: id quod ab-
surdum est: incontinentia enim vitium est. Quare non ex omni opinione * exturbatrix est incō-
tinentia, sed è bona tantummodo. cum nanque opinatur quispiam adulterium esse malum, & de-
inde * mutata opinione illud committit & perpetrat: tunc incontinens appellatur. nam Neopto-
lemus apud Sophoclem persuasus ab Vlyssē mentiendi ac decipiendi Philoctetæ opinionem ha-
bebat: deinde ab ea recedens nō perstitit in iis quæ suaferat illi Vlysses, neque mentiri & simulare
passus

* σμνόμε.

* σμνόμε.

* Δόξα
ἔχω φά-
λω.
* ἐκστατική.
* ἐκστὰς δό-
ξης. i. ab opi-
nione extur-
batus.

10

20

30

40

50

passus est quicquam: vt eam ob causam laude dignus habeatur. [Cum enim Vlyssis consilio simulasset se iratum Græcis omiſſa Troiæ oppugnatione redire in patriam velle, promississetque Philoctetæ se eum domum secum reducturum: conareturque eo dolo ipsum inuitum atque inscium ad Troiam deducere: postea vbi vidit ipsum mendacio illectum libenter sequi, mutauit sententiã, ægrè ferens quòd cum mentiando deciperet: atque ita inquit:

- ” Neo. O Iuppiter, quid agam? ipse deprendar malus?
 ” Dum falsa dico, & celo quæ non debeo?
 ” Phi. Homo iste, nisi sum mente turbatus mea,
 ” Videtur esse proditurus me: & suam
 10 ” Nobis relictis nauigaturus domum.
 ” Neo. Non te relinquam certè ego: sed si haud queam
 ” Te nunc reducere, id molestum erit magis.
 ” Phi. Quid inquis o fili? quid? haud intelligo.
 ” Neo. Celabo te nil: explicabo at omnia.
 ” Troiæ necesse est mecum vt adeas littora:
 ” Graiumque visas atque Atridarum manus.]

Quin etiam captiosa ratio mentiēs, dubitatio est. dum enim volunt incredibilia conuincere, vt si assequuti fuerint, * arguti esse videantur: facta
 20 ratiocinatio dubitatio euadit. vinc̄ta enim mens est, dum stare quidem nō vult, propterea quòd non placet quod conclusum est: quia tamen quo modo soluat rationem non habet, progredi non potest.

* ἀγνοί.

Præterea captiosa ratio, id est * cauillatoria & sophistica mentiēns, dubitatio atque hæsitatio
 est. cauillatores enim & sophistæ dum conuincere aduersarium volunt, qui verbi gratia se opinari
 fateatur, lapidem visu carere, & non inspicere: ita interrogant. nōne illud videt, quod videt? cum
 ille assentitur, subiungunt: at lapidem videt: lapis igitur videt. quæ sanè ratiocinatio dubitationem
 affert, obscuram & argutam. cuiusmodi esse porro videntur, cum assequuti fuerint: id est, aduersa-
 30 rium induxerint fateri lapidem visum habere & inspicere, cuius prius contrarium asserbant. hæ-
 sitatio enim est & dubitatio, cum mens stare atque acquiescere non vult conclusioni, cui assensio-
 nem præbuit, quæ est, lapidem visu esse præditum atque intueri: eò quòd non placet: progredi ta-
 men nequit, propterea quòd dissoluere rationem & cauillationem non potest. Si igitur continen-
 tia est quæ in omni opinione persistit, incontinentia quæ ab omni dimouet: in captiosis ratioci-
 nationibus continentia mala, incontinentia bona esse reperietur. si enim qui fatetur lapidem vi-
 dere, in ea sententiã perstat, malum: si ab ea recedit, bonum est.

* σοφιστικός
 λόγος.

Euenit autē ex quadam ratione, vt imprudentia cum incontinentia vir-
 tus sit. cōtraria enim agit ob incontinentiam quàm existimet: mala autem
 esse bona, non esseq; agenda existimat: quare bona & non mala aget.

40 Euenit, inquit, ex hac ratione, si scilicet incōtinentia ex omni opinione exturbatrix est: vt im-
 prudentia cum incontinentia coniuncta, virtutem efficiat. nam si quispiam & imprudens & incō-
 tinens sit: quatenus est imprudens, bonum esse malum opinatur: id est, non adulterari esse malum
 existimat: quatenus verò est incontinens, è tali opinione exturbatur, & bonum esse adulteriū non
 committere putat, atque agit bonum: agere autem bonū, virtus est. cum sit enim incontinens, cō-
 traria agit iis quæ imprudens existimat: existimat verò bonum, id est, non adulterari, esse malum:
 quare ob incontinentiam bona & non mala operabitur. at ex duobus vitiis virtutem creari, atque
 effici, absurdum est, immò fieri nullo modo potest: cum neque ex ignauia & audacia existere vlla
 virtus queat.

Accedit quòd qui ex eo quòd persuasus est & ex electione iucunda &
 50 agit & sectatur, melior esse eo videretur, qui non ex consilio, sed ex incon-
 tinentia eadem agit. * aptior enim est, vt curetur: quippè qui admittere dis-
 suasionem possit. at incontinens ei prouerbio est obnoxius, quo dicimus. * διατρίβειος
 quando aqua fauces strangulat, quid amplius bibere opus est? nam si non
 persuasus esset ea quæ agit, si dissuaderetur, desisteret: nunc autem persua-
 sus, nihilominus alia agit.

Intemperantem

Aspafii in Moraliū Arist.

Intemperantem incontinente esse meliorem ostendit. intemperans enim, inquit, cum non sanā ac validam rationem habeat: id est, cum non cognoscat scortari esse malum, id agit. quod si ab alio audiret, ac doceretur malum id esse, euitaret, ac fugeret. incontinens verò cum scortari malum esse sciat, neque id euitet, quo modo si ab alio disceret, effugere id, atque euitare vnquam posset? quare intemperans incontinente melior est. intemperans enim qui agit iucunda, id est, scortatur ex electione, & persuasus, id est, opinatus id bonum esse, utpote rationem validam habens, melior incōtinentē esse videretur, qui agit bonum & non scortatur, non ex consilio, id est, non quia rationem habeat corruptā (validam enim eam & sanam habet) sed ex incōtinentia. sanabilior enim est intemperans eo quod dissuaderi posset: atque ita fieret ut scortationem euitaret, si ab alio id malum esse audiret ac disceret. at incontinens ei proverbio obnoxius videtur, quo aiunt: si aqua suffocat & lædit, quid aliud bibere opus est? id quod dici consuevit de illis qui ab illis ipsis læduntur, vnde vtilitatem consequuturos se esse existimabant. si enim ab iis quæ iuuare, atque emolumentum afferre queunt, offensionem patiuntur: quid passuros esse istos ab iis quæ non nisi possunt lædere, sperandum est? sic incontinens si valentem habens rationem & cognoscens scortari esse malum non iuuatur: qui iuuabitur si ab aliis idem nihilo minus esse malum audiuerit? nam si non esset persuasus, id est, si non cognosceret ea quæ agit, id est, scortari, id quod agit, esse malum: fortasse si dissuaderetur ab alio audiendo ac discendo illud esse malum, à scortatione desisteret: nunc autem persuasus, id est, cognoscens scortari esse malum, non aliud tamen agit, sed ipsum illud quod malum esse cognoscit.

Insuper si circa omnia incontinentia & continentia versatur, quis absolute incontinens erit? nam omnes incōtinentias qui habeat, est nemo. quosdam autem absolute esse dicimus. Ac tales quidem dubitationes incidunt. ex his autem alia tollenda sunt, alia relinquenda: cum dubitationis solutio nihil aliud quàm inuentio sit.

Ad id etiam nunc obiicit, quod superius ex opinione quorundam dixerat, alios iræ, alios honoris, alios cupiditatis incontinentes esse. inquit enim si circa omnia, id est iram, & honorem, & lucrum, & cætera omnino continentia & incontinentia versatur: quis absolute, id est, proprie incontinens sit, non reperietur. nullus enim omnes incontinentias habet: sed alius iræ, alius honoris, alius pecuniarum cupiditatis & lucri incontinens est. Quocirca quia aliquos esse absolute, id est, proprie incontinentes dicimus, alius verò habet hanc incontinentiam, alius illam, vniuersas simul nemo: superest, ut quisnam proprie incontinens sit dicamus.

Quonam pacto incontinentes agant.

Cap. III.

Primum igitur considerandum est, vtrum cognoscentes necne, agant, & quo modo cognoscentes? deinde circa quæ incōtinentis & cōtinentis, hoc est vtrum circa omnes voluptates & ægritudines, an circa definitas aliquas statuendus sit? tum vtrum continens & tolerans idem sit, an diuersus? & simili modo de cæteris quæ cognata contemplationi huic sunt.

Cum veterum opiniones de continentia & incontinentia exposuerit, aduersusque eas dubitarit: nunc quæ ex ipsis reprobandæ, quæ admittendæ sint, quemadmodum à principio proposuerat, vult declarare: priusque ea quæ est quæsiturus, proponit: atque inquit, primum considerandum esse, vtrum incontinentes cognoscentes scortari esse malum scortentur, an non cognoscentes? & si cognoscentes id faciunt, quo modo ex scientiæ, an ex opinione cognoscant? deinde quæredum, circa quæ subiecta continens & incontinens versetur: circa omnesne voluptates, omnesque dolores, an circa definitas quasdam voluptates, quosdamque definitos dolores? ex iucundis enim alia naturâ sunt eiusmodi, per seque appetenda, ut honor, & victoria: alia non naturâ, sed cōstitutione. præterea quia, ut superius dixit, nonnulli continentem & tolerantem esse eundem opinantur: vtrū idem sit an diuersus, quærendum item est: & similiter de aliis, quæ affinitatem & cognationem quandam cum hac consideratione habent, atque ad hanc doctrinam pertinent.

Initium autem considerationis est, vtrum continens & incōtinentis in eo quod circa quædam, an in eo quod quodam modo versantur, habeant differentiam? id autem quod dico tale est: vtrum incōtinentis ex eo quod circa talia

talía versatur tantummodo, sit incontinens, an ex eo quòd quodam modo versatur, an non, sed ex vtrisque?

10 Omne quod ab aliquo differt, aut subiecto differt, aut modo: aut vtrisque, id est, & subiecto & modo discrepat. exempli causa temperantia à fortitudine diuersa est, tum subiectis rebus, cum ipsa circa voluptates & dolores, fortitudo circa fiducias & timores versetur: tum modo etiam differt. ipsa enim delectatur quibus debet, honestumque est: illa quibus debet, confidit. Inquit igitur, primum consideremus an continens & incontinens differentiam inter se habeant: id est, diuersi inter se sint in eo quòd circa quaedam versantur: id est, in subiectis ipsis, vt circa alia continens, circa alia incōtinentis negocium sit. an in eo quòd quodam modo versantur: id est, an modo duntaxat, non subiecto differant. hoc est, vt clarius ipse explicat, vtrum incontinens à cōtinente diuersus sit, ex eo quòd circa ea subiecta versatur, circa quæ non versatur continens: id est, vtrū subiecto differant inter se? an non differant quidem subiecto, sed ex eo quòd quodam modo versantur, id est, modo ipso: an non modo differant tantummodo, sed ex vtrisque: id est, & subiecto & modo diuersi inter se sint. re vera autem non subiecto, sed modo inter se discrepant: circa eadem enim cōtinentis & incontinens versantur, id est, circa venerea, & voluptates quæ tactu percipiuntur: sed modo differunt. continens enim venerea, turpesque voluptates coercet, & superat: incontinens autem non continet, & superatur.

20 Deinde an incontinentia & continentia circa omnia versetur, necne? qui enim absolutè est incōtinentis, non circa omnia versatur, sed circa quæ * in-
* ἀκόλαστος.

temperans: neque absolutè ad ea sese habet: idem enim cum intemperantia esset: sed eo quòd hoc modo habet. ille enim ex electione ducitur, presentem voluptatem semper esse persequendam existimans: incontinens verò cum non existimet, persequitur.

30 Præterea quærendum est, an circa omnia, id est, an circa iram quoque, & honorem, & victoriã cōtinentis & incontinens versetur, necne? superius enim dixerat tam iræ, quàm honoris & lucri incōtinentem dici quempiam, vnde hinc dubitationem soluit, non circa omnia inquiring proprie incōtinentem versari: id est, non circa honorem & lucrum & cætera huiusmodi, sed circa venerea tantummodo, circa quæ intemperans quoque versatur. neque absolutè ad ea sese habere, id est, nõ in modo conuenire: nam cum circa eadem subiecta incontinentia & intemperantia versentur, si modum quoque haberent communem, sequeretur, vt vtræque idem essent: sed eo inter se differunt, quòd hoc quodam modo sese habent ad subiecta, id est, modo discrepant. cum * incōtinentis
* ἀνερατής.

cognoscens turpes voluptates esse prauas ab ipsis superatur: intemperans verò neque omnino esse prauas eas cognoscit, sed bonas esse existimat: vt modo ipso tantum inter se diuersitatem habeat. alter enim validam ac sanam habet rationem, id est, incontinens: alter, id est, intemperans infirmã ac corruptam. intemperans siquidem à turpibus voluptatibus ducitur ac superatur eligens, atque ipsas esse bonas existimans, ipsasque esse persequendas, id est, captandas atque inquirendas putans:

40 incontinens verò licet scortationem non bonam sed malam esse arbitretur, eam tamen persequitur atque inquit inuitus, & absque electione, à turpi cupiditate inductus ac superatus.

Nam si vera opinio, & non scientia sit, ex qua * incōtinenter agunt ho-
* ἀνερατῶν
ται.

mines, nihil ad rationem id refert: cum nonnulli ex iis qui opinantur, non ambigant, sed certò se scire existiment. si igitur opinantes propterea quòd leuiter credunt, magis quàm sciētes præter existimationē suã agent: scientia ab opinione nihil differet. nonnulli enim sunt, qui nihilo minorem iis quæ opinantur, quàm alij iis quæ sciunt, fidem adhibeant. id Heraclitus ostendit.

50 Dixerat superius incontinentem non habere scientiam, sed opinionem. nam si scientiam haberet, non peccaret: scientia enim * impeccabilis est, ac minimè errans. quoniam verò errat incōtinentis à cupiditate superatus, habere opinionem videtur, quæ errare potest, certa que haud quaquã est. Inquit igitur, si dicamus opinionem habere incontinentem ex qua incontinenter agit, & non sciētiã, nihil referet: idem enim est. nam si opinio omnis esset * erratica, atq; instabilis, rectè dicerent opinione, & non scientia esse præditum incontinentem: sed cum opinio aliqua sit, quæ nihilo minus quàm scientia firma ac stabilis habeatur: non recta illorum sententia est. cum nonnulli ex iis qui opinantur, non ambigant, & ancipites sint in iis quæ opinantur: sed certò se scire ea putent:

* ἄπειρος.

* πταισθή.

Aspasio in Moralium Arist.

* ἡγήματα.

tent: vt Democritus, qui cum omnia ex indiuiduis corpusculis constare assereret, certò se opinari dicebat. si itaque qui opinantur, propterea quòd * leuiter credunt, id est, quia infirmam, & incertam habent fidem, ac persuasionem de rebus, præter existimationem & opinionem agunt, id est, peccant & errant magis quàm scientes: nulla propterea erit quantum ad scientiam & opinionem spectat, differentia, eò quòd certa quoque ac firma opinio reperiatur. nonnulli enim iis quæ opinantur, magis credunt, quàm alij qui sciētia sunt præditi, iis quæ sciunt. id quod Heraclitus ostendit: firmam scilicet, ac certam reperiri opinionem posse. ille enim cum motum non esse opinaretur, quasi certò id sciret asseuerabat. Quo fit vt qui incontinentem habere dicunt scientiam siue opinionem, in eandem absurditatem incidunt.

Sed quoniã duobus modis scire dicimus: tam enim dicitur scire, qui ha- 10
bet scientiã & ea non vtitur, quàm qui vtitur: differentia erit, si quis agat ea
quæ non debet, dum habet quidẽ scientiã, sed non contemplatur, & dum
contemplatur: hoc enim videtur absurdum: sed non dum nõ cõtemplatur.

Cùm ostenderit, siue opinionem, siue scientiam habere incontinentem dicat quispiam, in eandem absurditatem incursum: nunc quatuor argumentationibus dubitationem hanc soluit: quo modoq; cognoscat incontinens, declarat. primamq; argumentationem in hunc modũ aggreditur. scire duobus modis sumitur. sciens enim & ille dicitur qui habitum & scientiam iam adeptus est, licet ea non vtatur: id est, quanuis ex scientia illa minimẽ operetur. & ille quoque sciens appella- 20
tur, qui & scientiam videlicet geometriæ habet, & ea vtitur, id est, ex ea operatur. differentia igitur est, si erret quispiam sciens scientia quidem præditus, sed non contemplans: id est, ex ea scientia non operans: & si & scientia præditus, & contemplans siue operans idem faciat. diuersum item est, si agat quis ea quæ non debet, dum habet quidem scientiam, sed non contemplatur, id est, dum non operatur ex ea scientia, & dum operatur. id enim indignũ est, & absurdum, cum quis habens scientiam, & ex ea operans errat, ac peccat: non autem cum non contemplans atque operans titubat, licet scientia præditus sit. exempli gratia si grammaticæ scientiam habens quispiam, & nõ ex ea operans, sed ad aliud spectans atque animum aduertens, interrogetur de nomine Aenæ, scribaturne simplici vocali in principio, an cum diphthongo, & respondeat simplici vocali: non est 30
absurdum: cum aliud agens ac considerans id dixerit. sed si & scientia præditus, & attendens atque operans, vt grammaticus eodem modo errarit: illud verò admiratione dignum sit, necesse est. sic incontinens, licet sciat scortationem esse malam, non tamen ex ea scientia operatur, vt absteat videlicet ab ea re, quam cognoscat esse malam. quòd si habet quidem scientiam, nõ tamen secundum eam agit, sed à cupiditate tractus scortatur, nihil mirum esse debet.

Prætereã cum duo propositionum modi sint, nihil vetat: quò minus qui vtrasque habet, præter scientiam agat, dum vniuersali vtitur, & non parti-
culari. * particularia enim ea sunt quæ in actionem veniunt.

* τὰ πρακτὰ
τὰ καὶ ἑκαστα.

Alterum argumentum est. nam cum duæ sint propositiones vniuersalis altera, altera particularis, qui vniuersalem cognoscat, particularem quoque vel actu vel potestate cognoscat necesse est: 40
cùm particularis sub vniuersali contineatur. nihil igitur prohibet, quin agat præter scientiam, id est, erret ac titubet ille qui habet quidem vtrasque propositiones vniuersalem & particularem. sed vniuersali vtitur, id est, operatur circa illam, eamque actu cognoscat: particulari autẽ minimẽ vtitur, id est, circa particularia minimẽ operatur, quæ potestate non actu cognoscat. particularia enim actioni subiiciuntur, circaque ea vnusquisque operatur, non circa vniuersalia. vnde quia particularia agit vnusquisque, fit, vt qui errat, in errorem incidat dum particularem propositionem ignorat. nam si cognoscat vniuersale quispiam: omne verbi causa * veratrum mortiferum esse, ac purgare: particulareque ignoret, hoc scilicet veratrum esse: atque ita id quasi salubre medicamentum exhibeat, atque erret: nihil absurdum est. sed tunc est mirandum, cum particulariter hoc esse veratrum cognoscens id alicui exhibet.

* ἐμβροτον

Diuersum autẽ est vniuersale: alterum enim in ipso, alterum in re est: vt 50
omni homini sicca conferre: & ipsum esse hominem: vel siccum esse quod huiusmodi est: an verò hoc huiusmodi sit, aut non habet, aut nõ operatur.

Vniuersalis quoq; differentia est: aliud etenim in ipso sciente & in persona cõsideratur, aliud in re. si igitur quod in se est vniuersale cognoscat quispiam, particulare etiam simul sciat necesse est: cum qui se ipsum ignoret, sit nemo. verbi causa omni homini conferre sicca, vniuersalis propositio

propositio est in ipso, propterea qui hunc cognoscit, necessario cogniturus etiam particularē est, se scilicet esse hominem, atque iccirco sibi quoque sicca conferre. Item ut alio exemplo utamur, alia vniuersalis propositio in ipso erit huiusmodi: omni homini iusta agere conducit: quam qui scit, sciat quoque particularem necesse est, id est, se esse hominē, atque ideo sibi quoque iuste agere esse utile. Cum verò vniuersale est in re, ut omne siccum esse huiusmodi, id est, utile esse: nequaquam qui id cognoscet, particulare etiā sciturus est: sed an hoc huiusmodi sit, id est, an hoc sit siccum, vel non habet, id est, vel scientiā non habet & ignorat, vel si cognoscit circa ipsum id tamen non operatur. simili modo quoque si omne veratrum purgare quispiam nouerit, quod vniuersale in re est, non continuo etiam hoc esse veratrum cogniturus est: quæ est propositio particularis.

10 Ex his igitur modis incredibile est quanta differentia futura sit: ut si ita cognoscat quispiam, nihil absurdum: sin aliter, mirandum videatur.

Ex his duobus propositionum modis, vniuersalis scilicet & particularis, incredibile est quanta differentia futura sit: id est, longè maxima est differentia: ut nihil absurdum esse videatur, errare scilicet, & peccare, si ita cognoscat aliquis vniuersale & non particulare. nam cum in vniuersali nullus operetur, sed in particulari: si ignorata particulari propositione erret aliquis, absurdum non est: sed si aliter fiat, id est, si cognoscens quis & vniuersale & particulare peccet, tum mirandum & nouum videri debet. sic absurdum minimè est, si incontinens cognoscat quidem vniuersale, adulterium scilicet esse malum, sed à cupiditate superatus particulare ignoret: atque ita quasi bonum id esse existimans peccet, atque adulteretur.

20 Ad hæc habere scientiam alio modo contingit hominibus, quàm dictū sit. nam dum habet quis, & ea non utitur, diuersum esse habitum videmus: ut & habere quodā modo & non habere videatur: cuiusmodi est qui dormit, qui furit, qui vino oppressus est. ita autem affecti sunt etiam illi qui in perturbationibus sunt constituti. iræ enim & venereorū cupiditates, nonnullaque huiusmodi corpus etiam manifestè immutant, quosdamq; in furores inducunt: ut pateat simili modo affectos incontinentes dici oportere.

30 Aliud argumentum hoc est, quod cum primo videtur conuenire: sed in eo tamen differt, quod illic de eo dicebatur, qui habebat scientiam, & sponte non operabatur: hic de eo agitur, qui cum habeat scientiam, inuitus tamen non agit: cum ad ebrietate & ira agere prohibeatur. Contingit igitur, inquit, ut alio etiam modo scientiam habeant homines, quàm in duobus argumentationibus dictum superius fuerit. nam dum habet homo scientiam, & ea nō utitur, id est, prohibitus secundum eam non operatur, habitum diuersum esse conspiciamus, ut & habeat quodam modo, & non habeat. ut dormiens, si geometra sit, habeatque scientiam, etiam non habere dicitur: quatenus enim habitu est præditus, sciens appellatur: quatenus à somno prohibetur, ne secundum eam agat, inscius, non habensque scientiam dicitur. simili modo * vino oppressus, id est ebrius & furens, & habere & non habere quodam modo dici potest. nam quia habitum scientiæ iam habet, habere:

40 quia ab ebrietate & furore impeditur, quò minus secundum eam operetur, non habere scientiam dicitur. sic quoque qui in affectuum perturbationibus constituti sunt: id est, qui * venereorum libidine, aut ira incitantur, non secus atque ebrii, & furentes afficiuntur: sunt enim etiam ipsi * sopita ac grauata ratione, ac quibusdam quasi stimulis exagitantur. neque tantum animā ita habent perturbatam more ebriorum, & furentium: sed palam etiam in corpore immutationem quandam præ se ferunt. irascenti enim homini oculi excandescunt, ac rubent, ut furere videatur: amāti pallet facies. nonnulli quoque ex nimia amoris vehementia mente exturbati, in insaniam ac furorem prorsus conuersi sunt. perspicuum igitur est, incontinentes simili modo se habere, ut ebrios & furentes. sicut enim illi quanuis scientiam habeant, ebrietatis tamen & furoris perturbatione impediti secundum eam non operantur: sic incontinentes cum * synceram habeant rationem ac sanā, cognoscantque scortationem esse malam: à vehementi turpi cupiditate prohibentur, quò minus agant, sicut ratio præscribit ac iubet.

Quòd autem verba ex scientia dicant, id argumentum nullum est. qui enim sunt in his affectibus constituti, demonstrationes, & carmina Empedoclis dicunt: qui item primum didicerunt, connectunt quidem verba, nōdum tamen sciunt. cognatū enim, ac coalitum esse oportet: ad quod tempore

* οὐνάμνος.

* ἀφροδισ-
οις κατεχό-
μνοι.

* κενερω-
μένη. i. somno
sepulta.

* ἐξῆωμένον
λόγον. i. fir-
mā rationem.

Aspafii in Moraliū Arist.

pore opus est. Quocirca eos qui incontinenter agunt, ita dicere existimandum est, vt illi faciunt, qui histrionis munere funguntur.

Quod si inquit incontinentes verba ex sciētia dicunt: sciunt enim adulterium esse malum, dicuntque quemadmodum sciunt, id esse malum: nullum id argumētum est: id est, nihil id ad rationem facit. qui nanque in his affectibus sunt, id est, in ebrietate, & furiis, suntque ebrij & infani: demonstrationes, ratiocinationesque demonstratiuas, verbaque Empedoclis dicunt, non tamen quid dicant, intelligunt. simili modo pueri qui primum discere incepterunt, connectunt etiam ipsi orationem & dicunt: Iram magnanimi Pelidæ concine diua. nondum tamen sciunt, & intelligunt. opus enim est, vt si scire, & intelligere quispiam vult ea quæ dicit, cognatus sit & coalitus: id est, vt habitum prius disciplinarum compararit, ita vt habitus in ipso * cognascatur, ac coalescat quasi in naturam. hoc autem, id est, habitus huius acquisitio non nisi longo tempore, laboreque multo cōparari potest. Vnde quemadmodum faciunt histriones, qui cum carmina Homeri sumpta persona Hectōris, vel Achillis recitant, non intelligunt quid dicant: ita incontinentes, licet dicant malum esse adulterari: † adeo tamen à turpibus voluptatibus perturbatam, atque obtenebratam mentem habent, vt quid dicant, nequeant intelligere: atque ita cum non intelligant quid dicant, si errant, & adulterium quasi bonum existimant, ac cōmittunt, absurdum nullo modo est. Hanc rationem Aristoteles quàm cæteras admittere magis videtur.

* συμφύηται

† σκετιζόμενοι ὑπὸ τῆν ἀσχηρῶν ἡδονῶν,

Adde quod ita quoque naturali quadam ratione inspicere causam quispiam posset. altera enim vniuersalis opinio est: altera de particularibus rebus, quibus præsidet sensus. quando autem ex ipsis vna euaserit: alibi quidem enunciet anima: in effectiuis verò, agat statim, necesse est: vt, si omne dulce gustandum est, hoc autem est dulce, vtpote vnum quoddam ex particularibus: necesse est vt qui potest, & non prohibetur, simul hoc quoque agat.

Quarta hæc est ratio & solutio. Ex opinionibus altera est vniuersalis, altera circa particularia, quibus particularibus verbi causa visui expositis sensus ipse inspiciendi præsidet ac dominatur: id est, in quæ percipienda & cognoscēda ius habet sensus. ex quibus quidem duabus opinionibus inter se complexis cum vna extiterit, id est, cum duas has particularem scilicet & vniuersalem inter se commiscueris, ratiocinationemque constitueris: necesse in quibusdam est enunciare, id est, fateri atque asserere id quod fuerit collectum ac cōclusum: id quod tunc videlicet fit cum propositiones sunt intellectiuae. vt si dicamus: Socrates est homo: homo est animal: Socrates igitur animal est. hic quod concluditur agi minimè potest. sed in effectiuis, id est, cum effectiuae, id est actiue sunt opiniones, quod concluditur non enunciandum & dicendum, sed agendum est. vt si dicam, hoc dulce est: omne quod dulce est gustare oportet: hoc igitur gustandum est: vtpote vnum quoddam ex particularibus. quia enim quod cōcluditur ex particularibus est atque agendis: necesse est vt qui id colligit, si potest, & non impeditur, simul hoc agat, & dulce id degustet.

Quando igitur vniuersalis opinio inest, quæ prohibeat gustare: altera verò, quæ omne dulce suaue esse dicat: hoc autem est dulce, atque hæc est, quæ operatur: fortè verò adest cupiditas: illa quidem fugiendum esse ait, cupiditas ducit: quippè cum mouere vnumquodque ex membris queat. Quare fit vt ex ratione quodam modo & opinione incōtinenter quispiam agat: quæ quidem opinio non per se sed ex accidenti contraria sit. cupiditas enim, non opinio, rectæ rationi contraria est.

Quando igitur vniuersalis opinio gustare prohibet, quæ inquit nihil dulce gustandum esse: altera verò etiam ipsa vniuersalis, omne dulce iucundum esse dicit: estque particularis, quæ hoc esse dulce, inquit, quæ quidem particularis opinio ipsa operatur: id est, ex qua particulari vnusquisque operatur: tunc si fortè cupiditas insit, quæ ad hoc dulce degustandum incitet, atque inducat: tunc porro illa scilicet vniuersalis opinio, quæ nullum dulce gustandum esse ait, hoc iucundum fugere, ac minimè degustare iubet: cupiditas verò ducit, atque incitat, ac vel inuitum ad dulce id degustandum compellit. nam ea non animam tantum turbat, ac permouet: sed vnumquodque etiam ex corporis membris ita potest incitare, vt ad id quod appetitur, consequendum festinans feratur. quare contingit, vt ex ratione vniuersali, quæ ait, nihil dulce esse gustandum, & ex particulari opinione, qua hoc esse dulce asseritur, incontinenter quodam modo quispiam agat. [Q U O D A M modo

modo Iadiunxit, vt ostendat non ex ratione vniuersali, & particulari opinione absque vlllo medio effici, vt incontinenter agamus: sed cupiditatem intercedere, quæ vniuersalem opinionem & particularem contrarias inter se reddit. non enim particularis opinio quæ dicit, hoc esse dulce, contraria per se est, rationi vniuersali nihil dulce esse degustandum asserenti. quæ enim inter has esse contrarietas potest: sed ex accidenti cōtraria efficitur. nam quia accidit, vt cupiditas cum particulari opinione cōueniens gustatum ad percipiendum id quod dulce est, cogat: ea de causa particularis & vniuersalis opinio contrariæ euadunt. cupiditas siquidem est, quæ rationem vniuersalem, opinionemque particularem contrarias inter se facit. non opinio ipsa particularis per se est contraria rectæ rationi, id est vniuersali. quare incontinens rationem quidem habet vniuersalem, malum esse adulterari, & particulare etiam cognoscit, hoc videlicet esse adulterium: sed à cupiditate inuitus mouetur, atque ad adulterium perpetrandum inducitur.

Vnde etiam bestia incontinentes propterea non sunt, quia particulariū
 *imaginationem & memoriam habent, nō vniuersalium existimationem. * ὑπόλη-
-σις.

Vnde etiam fit, vt bestia propterea incontinentes minimè dicantur, quia existimationem, id est, cognitionem & rationem vniuersalem non habent: sed particularium tantum memoriā quādam, atque imaginatione præditæ sunt. nam asinus si deciderit in foueā aliquam, vbi foueā videt, imaginatione concipit se illuc decidisse, atque eam euitat, nō ratione aliqua, sed recordatione quādam inductus. incontinens verò cum rationem vniuersalem habeat, ex cupiditate & libidine eam transgreditur, ac quasi ignorat: atque ita incontinenter se gerit, atque adulterium committit.

Quo modo verò soluatur ignorantia, & incontinens rursus efficiatur sciens: eadem ratio est, quæ & de * temulento & dormiente, non propria
 huius affectionis. quæ quidem * à naturæ indagatoribus audienda est. * οἰνωμένα.
* φυσιολό-
-γωμ.

Quo modo ignorantia incontinentis discutiatur: eadem ratio & causa in hoc affectu, id est, incontinentia est, quæ & in ebrio, & dormiente, non propria aliqua & diuersa. quam sanè rationem & causam requirere à naturæ perscrutatore, ac discere debemus. cum naturalis contemplator quæ pars animæ, quæque eius facultas afficiatur, optimè nouerit. quemadmodum igitur si quis grammaticus cum sit, inebrietur, vini exhalatione turbatam mentem, atque offuscata[m] habet: donecque exhalatio illa perseverat, operari quippiam vt grammaticus nequit: sed tunc tantummodo operatur, * cum vinum iam deferbuit, vaporesque emittere ad cerebrum destitit: sic incontinens, licet malum esse adulterari cognoscat, ex nimia tamen cupiditatis incitatione eam mentis obnubilationem, obtenebrationemque contrahit, vt cognitionem illam & scientiam tantisper amittat, quoad cupiditatis vehementia perdurarit. nam vbi feruoris illius subsidit, cessatque impetus: ignorantia statim discutitur, vt eandem cognitionem & scientiam quam de adulterio prius habebat, quod malum sit, rursus recipiat. * μετὰ τὸ
θῆναι τὴν ἀ-
ναθυμίασιν

Quoniam autem vltima propositio est expositæ sensui rei opinio, actio-
 numque domina est: hanc vel non habet, qui in affectu est constitutus, vel
 ita habet, vt non tamen, eò quod habet eam liceat scire, sed dicere duntaxat, non secus ac vino oppressus Empedoclis carmina. propterea item quod vltimus terminus non est vniuersalis, neque ita vt vniuersalis scientiam efficere videtur.

Quia, inquit, postrema propositio, id est, particularis opinio sensui expositæ rei & particularis cognitio est, quæ domina est actionum, ipsarumque agendarum principium est: hanc particularem scilicet opinionem, quæ adulteriū cōmittere malum esse inquit, vel non habet, id est, non cognoscit incontinens qui in affectu est cōstitutus, hoc est dum adulteratur: vel ita habet ipsam, vt nō liceat scire, id est, ita vt non propterea sciat, & cognoscat dum eam habet. sed sicut ebrius dicit quidem carmina Empedoclis & pronunciat, quid tamen dicat ignorat: sic incontinens licet adulteriū hoc esse malum dicat, nō cognoscit quid dicat. Propterea item quod vltimus terminus, id est, particularis propositio nō est vniuersalis, neque videtur ita scientiæ effectrix esse vt vniuersalis: nam scientia vniuersalium est: non particularium: accirco non est absurdum, si incontinens cum non habeat scientiam de eo adulterio quod committit, quod malum sit, errat ac peccat. cum enim scientia sit vniuersalium, circa vniuersalia verò non operetur quispiam, sed circa particularia: particularium autem non sit scientia: si circa particularia errat ac peccat incontinens, nihil mirum est: cum de eis habere scientiam non possit. tunc enim esset absurdum, si circa vniuersalia erraret, quorum scientia præditus est.

y. j. Atque

Aspasi in Moraliū Arist.

† aliās legitur
dominā.

Atque id quod quærebat Socrates videtur contingere. non enim affectus existit præfente ea, quæ videtur † propriè esse scientia, quippè quæ neque ipsa ex affectu distrahatur: sed præfente ea quæ sensitua est. Vtrū igitur cognoscens necne, & quo modo cognoscens agere incontinenter quispiam possit, hæcenus dictum sit.

Socrates fieri non posse dicebat, vt quis scientia aliqua præditus secundū eam erraret: id quod quoq; hæc contingit. incontinens siquidem circa vniuersalia quorū habet scientiā, minimè errat: sed circa particularia, quorum scientia non est. nō enim præfente scientia quæ propriè ita dicitur: seu vt alia lectio fert, quæ domina omnium est, id est, *κυβητας οὐσης*, nō *κυβητας*, quæ inquā omnia vincit, ac superat, affectus & perturbatio existit: id est, non enim præfente scientia à perturbatione superatur incontinens: neq; ipsa hæc scientia à cupiditate distrahitur & confunditur: sed sensitua tantū est, id est, particularis opinio quæ à cupiditate superatur: & licet adsit, nō prohibet quo minus incontinens ab affectus perturbatione trahatur inuitus ac peccet. circa hanc enim peccat incontinens. nam rationem vniuersalem dicit tantummodo, ac pronunciat, vt in aërem dissoluatur: circa particularia verò operationem suam exercet. Vtrum igitur cognoscens incontinens succumbit, an minimè: & si cognoscens, quo modo cognoscens peccat scientiāne an opinione præditus, fatis hucusque dictum est.

Circa quæ continens & incontinens uersetur.

Cap. IIII.

IAm verò vtrum aliquis absolutè incontinens sit, an omnes ex parte: & si sit, circa quæ uersetur, dicendum deinceps est. Circa voluptates quidem & dolores continentes & tolerantes, necnon incōtinentes & molles uersari perspicuum est. Quoniā verò ex iis quæ voluptatem afferunt, alia necessaria sunt, alia eligenda quidem per se, sed eiusmodi tamen vt excessum etiam habeant: necessaria quæ ad corpus spectāt, cuiusmodi sunt alimentū, ueneris vsus, ac cætera huiusmodi corporalia, circa quæ temperantiā & in-
temperantiā constituimus: non necessaria, sed per se eligēda, uictoria, honor, diuitiæ, ac reliqua talia quæ bona sunt & iucunda: eos qui in his præter rectam rationem quæ in ipsis est, absolutè quidem incontinentes non dicimus: sed addentes pecuniarum, lucri, honoris, iræ incōtinentes appellamus, & non absolutè: utpote diuersos, & qui ex similitudine dicantur.

Vtrum aliquis absolutè incontinens sit, id est, qui sine additione dicatur, & incontinens tantū sit, an incontinentes omnes dicantur ex parte, id est, cum additione incontinentes iræ, incōtinentes lucri, atq; huiusmodi: & si incontinens sine additione sit, circa quæ subiecta is uersetur, dicendum est. Atq; vt circa quæ iucunda cōsistat incōtinentia declaret, iucundorū diuisionem in hunc modum facit: iucundarum rerum quæ afferunt voluptatem, aliæ sunt necessariæ, vt quæ ad corpus attinent, vt sunt alimenta. cibus enim & potus si moderatè sumantur, necessaria corpori sunt, & iucunda: nam excessus in his quoq; uituperatione dignus est, si comedere quispiam & bibere supra satietatem velit, simili modo ueneria voluptuosa sunt, [e t] necessaria ad speciei cōseruationem, & sobolis propagationem:] tum priuatim etiā iis qui vel calculari, vel renali morbo afficiuntur. alia verò sunt nō necessaria, sed eligenda tamen atq; expetenda per se, vt honor, diuitiæ, uictoria. omnes enim eligunt atq; anteponunt diuites fieri, uictoriā adipisci, possessiones, gloriam, potentatum, ac bona huiusmodi cætera. Cū igitur duplicia sint quæ voluptatem efficiunt, necessaria, & non necessaria: qui in his, id est, nō necessariis excedunt, & supra modum ditescere, vincere, & gloriosi fieri student præter rectā rationē quæ in ipsis est, quæ mediocritate in omnibus utendū esse præcipit, huiusmodi homines nō absolutè, id est, non sine additione incontinentes dicuntur: sed opus additamento quodam est. non enim incontinentes tantummodo illos appellamus, sed adiungimus vel lucri, vel pecuniarū, vel tale quippiā: atq; incontinentes lucri, incōtinentes pecuniarum, incontinentes honoris vocare consueuimus: & non absolutè, id est, non sine adiunctione solum incontinentes eos dicimus: quippè qui ab eo diuersi sint, qui propriè incontinens sine alia adiecta re dicitur: & ex similitudine quam habent cum eo qui propriè continens est, ita appellantur. nam quemadmodum illi qui propriè incontinentes dicuntur, incōtinentes dicuntur, eò quod
in

in usu venereorum excedunt, ac nimij sunt: sic hi qui cum additione eodem hoc nomine appellantur, ita appellantur eo quod cum excessu atque immoderate & vincere, & ditescere, atque alia huiusmodi affectant: in eo tamen differunt, quod illi sine additione, hi cum additione vel honoris, vel victoriae, vel lucri, & similibus incontinentes dicuntur.

Non secus atque ille homo dicebatur qui in olympiis vicit. illius enim communis ratio a propria parum distabat: sed diuersa tamen erat.

Incontinentes victoriae, lucri, & caeterorum similibus ex similitudine quam in excessu habent ita dicuntur, non aliter quam ille qui in olympiis ludis victor euaserat: qui sicut alius Socrates vel Plato, ita ipse communi nomine homo appellabatur. illius enim communis ratio, id est, homo in vniuersali, qui est animal rationale mortale, parum a proprio nomine differebat. nam homo etiam ipse vocabatur: sed parua quaedam additio efficiebat, ut a communi homine discreparet. qui enim volebant ipsum significare, atque ab vniuersali homine separare, ita dicebant, homo qui in olympiis vicit, quauis enim parum differat communis homo ab homine qui in olympiis vicit, sitque perquam similis, est tamen diuersus: eo quod hic particularis sensui expositus est: ille vniuersalis & communis intellectu percipitur. Ita quoque ille qui absolute incontinens est, & qui incontinentes cum additione dicuntur, licet similitudinem inter se quandam habeant, in subiectis tamen rebus differunt, circa quas versantur, diuersaque inter se sunt.

Cui rei id signum est, quod incontinentia, non ut error tantum, sed ut vitium quoddam, quod aut absolute, aut ex parte aliqua sit, vituperatur: horum autem nemo, sed illorum qui circa corporales fruitiones versantur, circa quas temperantem & intemperantem existere diximus, qui non ex electione, sed praeter electionem & consilium excessus & iucundorum sectatur, & molestorum fugit, famis videlicet, sitis, caloris, frigoris, caeterorumque omnium, quae ad tactum gustatumque spectant: is non cum additione, quod circa haec scilicet sit, verbi causa irae, sed absolute tantummodo incontinens dicitur.

Diuersos autem esse incontinentes cum additione ab eo qui proprie incontinens dicitur, id signum est, id est, inde patet, quod incontinentia vituperatur, non solum ut peccatum, quippe quae recta ratione excedat: verum etiam ut vitium quoddam, quod aut absolute, & perfecte vitium sit, aut ex parte quadam, id est, vitio proximum sit. nam quatenus vitium corruptam habet rationem, incontinentia vero integram: incontinentia perfectum vitium non est, sed ad vitium accedit. at nemo horum qui cum additione incontinentes dicuntur, honoris scilicet, & diuitiarum, vituperari consuevit. sed illorum qui circa fruitiones corporales, id est, circa venerea & eas voluptates versantur, quae tactu percipiuntur, circa quas temperantem & intemperantem versari diximus: qui sectatur excessum voluptatum, & supra modum venereis utitur, non ex electione, sed praeter electionem & consilium, id est, praeter rectam rationem: & excessus molestarum, doloremque afferentium rerum, ut famis, sitis, & similibus fugit, atque euitat: quaeque excessus omnium quae ad tactum, gustatumque attinent: is absolute & sine additione incontinens est, non cum additione, quod circa haec scilicet sit, id est, quod incontinens irae, incontinens honoris sit: sed absolute tantum sineque vlla additione incontinens dicitur. nam qui cum electione voluptates sectatur, corruptamque habet rationem, intemperans est: incontinens vero licet integram, sanamque habeat rationem, sine electione tamen & inuitus a cupiditate ad fruendas voluptates trahitur.

Indicio illud est: nam intemperantes circa has, non circa aliquam ex illis dicuntur: & propterea incontinentem & intemperantem, continentem item & temperantem non ex illis quempiam in eodem constituimus, propterea quod circa easdem quodam modo voluptates, doloresque eisdem versentur. quanquam hi circa eadem quidem utriusque versantur, non tamen eodem modo: illi enim eligunt: hi non eligunt.

Proprie incontinentem esse eum, qui circa corporales voluptates, id est * circa venerea versatur, hinc patet, quod intemperantes circa easdem has venereorum voluptates existunt, non circa aliquam ex illis, irae scilicet aut lucri, aut huiusmodi alicuius: cum intemperans irae, aut honoris, aut lucri intemperans minimè dicatur. Quare incontinens proprie ille est, qui circa eadem circa quae & intemperans, id est, circa venereorum voluptates versatur: vnde etiam sine additione vlla

* πρὸς τὰ ἀφροδίσια κατὰ γινώμελος.

γ. ij. incontinens

Aspasii in Moraliū Arist.

incontinenſ dicitur. ac propterea quod circa eadem ſubieſta utrique verſantur, incontinentem & intemperantem in eodem conſtituimus, id eſt, eundem eſſe dicimus: non quempia ex illis qui cum additione incontinentes vocantur, ſed abſolutè & propriè incontinentem etiā cum intemperante eundem dicimus, & continentem item cum temperante, eò quod circa eaſdem voluptates venereorum quodam modo utrique verſantur. [Q V O D A M modo] adiungit, ut incōtinentis & intemperantis differentiā oſtendat: qui licet eadem ſubieſta habeant, circa quæ operentur, non eodem modo tamen utriq; operationes ſuas exercent: ſed illi, id eſt intemperantes, eò quod corruptā habent rationem, malum eligentes, id eſt ex electione & propoſito agunt: hi, id eſt, incontinentes non eligentes, hoc eſt non proponentes malum agere, ſed bonum, quippè qui rationem adhuc integram ac ſanam habeant, à cupiditate tamen inuiti ad perpetrandum flagitiū aliquod trahuntur. 10

* ἡρέμα.

Vnde magis intemperantem eum diceremus, qui vel nihil, vel * leuiter cupiens & exceſſus ſectatur, & dolores mediocres fugit, quā hunc qui propterea idem facit, quia vehemēte cupiditate afficitur. quid enim faceret ille ſi aut valida aliqua cupiditas, aut in neceſſariarum rerum inopia vehemens dolor inceſſeret?

Iceirco peior ille eſt, magiſq; intemperans merito dicitur, qui etiā ſi non cupiat, vel leuiter & parum cupiat, exceſſum venerearum voluptatum ſectari conſuevit, & fugere mediocres & paruos dolores, quā hic, id eſt incontinenſ, qui vehemēti cupiditate ſuperatus malum præter electionē agit. nam ſi intemperans vel nullo modo, vel parum à cupiditate * permotus, atq; incitatus venereis uti ſupra modum ſolet, ſi inceſſeret ipſum atque inuaderet valida ac vehemēs cupiditas, quid faceret? ſimili modo ſi ingenti aliquo dolore afficiatur, eò quod per tres aut quatuor dies pane indigeat, quid facturum eum eſſe credendum eſt? impiū ſanè aliquod malum, atque intolerandum. 20

* ἐνοχλῆ-
μυρος.

Quoniam verò ex cupiditatibus & voluptatibus aliæ ſunt ex iis, quæ genere ſunt honeſta ac proba: nam iucundorum nonnulla naturā ſunt expetenda, alia his contraria, alia media, ſicut prius diuiſum à nobis eſt: ut pecuniæ, lucrum, victoria, & honor: in omnibus porrò & talibus, & mediis, non quia afficiuntur, & cupiunt, & amant, vituperantur homines: ſed quia quodam modo afficiuntur, & excedunt. 30

De immanitate ac feritate docturus nonnulla prius de ſubieſtis ipſis exponit, circa quæ immanitas verſatur: atque iceirco cum ſuperius iucunda in duo diuiſiſſet, in neceſſaria, & per ſe expetibilia: nunc quò feritatis ſubieſtum inueniat, tertium membrū ſuperiori diuiſioni adiungit: atq; inquit, quoniam ex iucundis alia honeſta ac proba, id eſt, bona genere, hoc eſt ſubieſto ſunt. ex iucundis enim alia ſunt naturā expetenda & bona, ut victoria, diuitiæ, pecuniæ, lucrum: alia contraria his, id eſt, naturā fugiēda: nam comedere carnes crudas licet ſuaue nonnullis ſit, deteſtabile tamen eſt, ac fugiendum: alia autē ſunt media, ut comedere, & veſtiri: quæ hominibus iucunda quidē ſunt, ſuaſte tamen natura neq; expetenda, neq; fugiēda: ſed ex indigentia neceſſaria. * cōcoctis enim ac digeſtis iis quæ iam comedimus, ſit ut nouo cibo indigeamus, quo ventris eſuriē poſſimus ſaturare. cum igitur iucunda hæc ſint, ſicut ſuperius diuiſimus, id eſt, ſicut in diuiſione ſuperiori iā diximus de neceſſariis ſcilicet, & per ſe expetibilibus. nam tertium membrū, ut dixi, hīc adiungit: in omnibus & talibus, id eſt, naturā expetibilibus, & mediis, quæ neq; expetibilia ſunt naturā, neque fugiēda, ſed neceſſaria, nō vituperantur homines, ſi cupiāt abſolutè honorari, vel vincere, vel pecunias cōparare ac lucrari, neq; ſi edere aut bibere, aut veſtiri abſolutè velint: nō enī in eo quod cupiūt, ſed in eo quod quodā modo cupiūt, vituperatiōe digni habentur: id eſt, eò quod imoderatè afficiūtur, & in cupiditate excedūt. ut ſi vel toto die quis comedere, vel domi manens purpureo pallio ornari, vel ſupra modū lucrari, ac cōquirere pecunias, velit. nō enī cupere, ſed imoderatè cupere vitio datur. 40

* ἀποκρι-
θέντων .i.
excretis.

Iceirco quicumque præter rationem vel ſuperatur, vel aliquid ex iis quæ naturā ſunt honeſta & bona, perſequuntur. ut illi qui circa honorem magis quā oporteat, ſtudent, vel circa filios & parentes: bona enim hæc ſunt, & qui circa ea ſtudent, laudari conſueuerunt, ſed in his tamen exceſſus etiam quidam eſt, ſi quis quemadmodum Niobe aduerſus Deos pugnaret: aut erga patrem ita eſſet affectus, ut Satyrus qui * patricola appellabatur. valde enim 50

* φιλοπά-
ταρ.

enim insanire videbatur.

Cum igitur non in cupiditate, sed in modo cupiditatis vituperentur homines: quicumque praeter rectam rationem, id est, immoderate & exuperanter vel superantur & vincuntur, opprimunturque ab affectibus, vel aliquid ex iis quae naturam sunt expetenda & bona, quaerunt, ut honorari & vincere, & magis quam oporteat, id est, supra modum & cum excessu, affectant, vituperatione digni sunt: ubique enim mediocritas & moderatio laudatur, ut etiam si quis vel honorari, vel lucrari moderate cupiat, non probro detur. nam excessus & immoderatio in vnaquaque re etiam bona vituperium meretur. nimius quoque amor vel erga liberos, vel erga parentes simili modo est vituperabilis: ut si parentes liberos, vel si liberi parentes immoderato amore prosequantur. nam licet bona haec sint amare parentes & liberos, & ex iis quae bona & expetenda naturam sunt, quique circa haec moderate sese gerunt, laudentur: excessus tamen etiam in his vituperatione dignus est. sunt enim nonnulli qui supra modum liberos suos ament: ut Niobe, quae liberos suos adeo amabat, ut cum diis etiam pugnare non vereretur. cum enim duodecim liberos haberet, mares sex, ac totidem foeminas, tanto amore eos prosequabatur, ut se anteponeere ea de causa Latonae ausa fuerit, seque dea praestantior esse existimavit: quod Latona duos tantum, Dianam & Apollinem, ipsa duodecim procreasset nulla ex parte diis inferiores. at cum suos liberos adeo amat quispiam, ut & deos etiam contemnat, aduersusque eos pugnet: vituperabile proculdubio est, id quod etiam Satyrus faciebat, qui propterea quod patrem supra modum amabat, patricola, id est φιλοπάτωρ, hoc est patris amator vocitabatur. nam cum puellae cuiusdam amore esset captus, patrisque Sostrati auxilium ad eam potiendam fuisset expertus: adeo ex ea re posthac patrem dilexit, ut post eius mortem se quoque ipse vita priuare voluerit, ac de rupe quadam praecipitavit. Amare igitur patrem supra modum, ut patre mortuo mori etiam ipse quispiam velit, vituperatione dignum est. nam etiam Satyrus qui ob patris obitum sibi ipse mortem consciuit, valde insanire videbatur.

Nulla igitur circa haec prauitas existit ob id quod dictum est: propterea quod vnumquodque per se est ex iis quae naturam sunt expetenda: prauitamen & fugiendi excessus ipsorum sunt. simili modo quoque neque incontinentia: cum incontinentia non modo fugienda, verum etiam ex iis sit, quae vituperatione digna habentur. ex affectus tamen similitudine incontinentiam adiungentes circa vnumquodque dicunt. ut malum medicum, malum histrionem, quem absolute malum nullo modo vocarent.

Nulla igitur prauitas, inquit, circa haec, id est circa honorem, diuitias, amorem, iucrum, ob id quod dictum est, id est, propterea quod vnumquodque ipsorum, diuitiae scilicet, honor, amor & similia, ipsa per se ex iis sunt quae naturam sunt expetibilia: excessus tamen ipsorum, id est, quaerere supra modum honorari, ac supra modum ditescere, atque huiusmodi, fugienda sunt. similiter neque incontinentia proprie est supra modum atque immoderate lucrari, aut honorari, ac tale quippiam affectare. quia incontinentia non tam fugienda est, quam vituperabilis. quoniam vero quaerere supra modum lucrari, aut honorari, aut amare similitudinem quandam ob excessum cum affectu, id est, cum incontinentia habet, eo quod incontinens quoque supra modum & * cum excessu frui venereorum voluptatibus vult, adiuncta incontinentia circa vnumquodque ipsorum dicimus, hic pecuniarum incontinens est: lucri incontinens: irae incontinens: honoris incontinens: ut sine additione incontinentem huiusmodi appellare non soleamus. Quemadmodum si aut medicum videamus qui medicina male vtatur, aut histrionem, qui male fabulas agat, atque imitetur: non malos absolute vocare consueuimus, sed illum malum medicum: hunc malum histrionem dicimus: cum ipsorum peccatum non vitium absolute sit, ut est incontinentia, aut ignauia, sed vitium in arte qua exercent: ut non immerito malus medicus, malus histrio cum additione appellandi sint.

Quemadmodum itaque neque hic propterea quod vnumquodque ipsorum non vitium, sed proportione simile est: ita videlicet etiam illic existimandum est incontinentiam & continentiam eam duntaxat esse, quae circa eadem, circa quae temperantia versatur, & intemperantia. nam circa iram per similitudinem dicimus: vnde etiam addentes irae incontinentem, sicut honoris, & lucri appellamus.

Sicut igitur neque hic, id est, in histrione & medico, eo quod peccatum ipsorum vitium absolute

y. iij. non

* αὐτῶν βολῶν
λικῶν ἀφρο-
δισιάζου.

Aspasio in Moraliū Arist.

non est, sed proportione simile vitio: eò quòd peccatum ipsorū similitudinem quādam cum vitio habet: quemadmodum enim intemperans à recta ratione aberrat, ita hi in sua quisq; arte, aberrant ac peccant. sicut igitur si quis vel medeatur malè, vel fabulas agat malè, nō absolutè malus, sed cum additione malus medicus, & malus histrio appellatur: ita quoq; illic, id est in incontinente existimandum est. incontinentiā enim & continentiam solum & sine additione eam dicimus, quæ circa eadem subiecta, circa quæ intemperantia & temperantia versatur: at circa iram, & honorem, & pecunias, atq; huiusmodi cetera non propriè incontinentiā, & continentiam, sed per similitudinem immoderationis & excessus ita vocamus. vnde si viderimus aliquem pecunias mediocriter amare, cum non absolutè continentem, sed cum additione pecuniarum continentem nominare consueuimus. e contrario quæ supra modum vel pecunias affectare, vel irasci nouerimus, non absolutè in-

continentem, sed apposita etiā re circa quam peccat, pecuniarū, vel iræ incontinentem dicimus. 10

Circa iucunda præter naturam non esse incontinentiam, eiusq; duas esse species. Cap. v.

CVM autem nonnulla iucunda naturā sint, atque ex his alia absolutè ac simpliciter, alia pro generibus animalium atque hominum: nonnulla verò non naturā, sed partim ex læsionibus, partim ex consuetudine, partim etiam ob naturas prauas huiusmodi sint: circa quoque horum singula inspicere similes habitus possumus. 20

De immanitate acturus, voluptates in naturales & non naturales distinguit: inquitque ex naturalibus alias esse absolutè omnibus iucundas: vt, comedere & bibere omnibus æquè suauè animalibus videtur, propterea quòd humido & sicco alimento omnia indigent: alias pro genere quorumcumque animalium, atque hominum, cum & animalia quædam * herbis, quædam carnibus vesci delectentur: & hominibus aliis alia cibaria iucunda sint. nonnulla verò non naturā voluptatem afferunt, sed fugienda potius naturā sunt. atque ex his alia quibusdam videntur suauia ex læsione aliqua sensuæ partis quæ vel morbo, vel insania contigerit: alia ex consuetudine: alia ex natura praua, prauoque habitu huiusmodi videntur. Ac circa vnumquodque horum quæ non naturā iucunda sunt, similes continentiae & incontinentiae videre habitus licet.

* πικρα γένεον

Dico autem ferinos: cuiusmodi erat ea mulier quam grauidarum ventres rescindere, atque inde foetus comedere cōsueuisse inquit. vel ea quibus aiunt quasdam efferatas circa Pontum nationes oblectari. alios enim crudis, alios humanis carnibus vesci, alios sibi inuicem infantes ad epulandum mutuare perhibent. vel quod de Phalaride dicitur. 30

Enumerat ea quæ nō sunt naturā iucunda: atque inquit: infantes comedere iucundum naturā minimè est: sed tamen id Lamiae iucundum videbatur. Lamia enim mulier quædam erat circa Pontum: quæ cum filios suos amisisset, aliarum mulierum filios infantes insectabatur, atque edebat. Sunt item iucunda præter naturam, ea quibus nonnulli efferati atque agrestes homines oblectantur. nam Scythæ qui circa Pontum degunt, crudis piscibus vescuntur: alij humanas carnes comedunt: alij suos ipsorum filios comedendos inter se mutuò dare consueuerunt: atque id suauè & iucundum ipsis videtur. Phalaris quoque suum ipsius filium dicitur comedisse. 40

Atque hi quidem ferini habitus sunt. alij verò nonnullis ex morbo & insania cōtingunt: vt illi, qui matrē mactauit, & in cibum sumpsit: qui item conserui iecur comedit. alij item morborum sunt, vel ex consuetudine: vt pilorum euulsiones, vnguium rosiones, carbonum etiam & terræ comestiones: præterea venereorum vsus cum maribus: id quod tum naturā, tum cōsuetudine euenit, quemadmodum illis qui à pueritia consueuerunt. 50

Hi sanè ferini, atque immanes habitus sunt, qui ex praua & mala natura hominū proueniunt. alij verò sunt simili modo ferini & præter naturam qui ex morbo vel ex assuetudine contrahuntur. vt cum quis sibi vngues rodit, ac comedit, aut crines, & pilos euellit: habitu vel ex morbo, vel ex cōsuetudine acquisito. In insaniam quoque delapsus quidam seruus iecur cōserui sui comedit. & Xerxes Persarum rex furore etiā ipse incitatus adeo humanitatem exiit, vt mactatam matrem suam in cibum sumpserit. suauè item nonnullis, sed præter naturam tamen videtur, carbonem comedere. in quibus enim atræ bilis humor redundat, id contingit: sicut quibus inest humor acidus, iis

Lamia.

Xerxes mactatam matrem epulat.

his terræ ac luti esus esse iucundus consuevit. ex aliqua enim morbosa affectione vel atræ bilis, vel acidi humoris his hæc naturæ deprauatio accidit. vt autem concumbere cum maribus iucundum nonnullis sit, tum mala natura, atque * ad malum procliuis, tum assuetudo facit: qui enim a pueritia ei flagitio assueuerint, ex malorum atque impurorum hominum conuersatione deprauantur, etiam si bona natura, atque ad virtutem propensa præditi fuerint.

* ἐπιβρωσθε
σης προς τ
νακόμ.

Quibuscunque igitur in causa est natura, eos incontinentes appellaret nemo: sicut neque scæminas, quòd non subagitent, sed subagitentur: simili modo neque eos qui ex consuetudine morbosè sese habent.

10 Quibuscunque natura mala ac flagitiosa in causa est, vt marium concubitum sectentur, eos incontinentes diceret nemo: propterea quòd natura ipsis est huiusmodi, atque ad malum procliuis. nam neque scæminas ob id incontinentes vocant, quòd maribus nubunt, & non ecòtratio vxores ducunt: quippè cum id earum natura minimè patiatur. neque eos item qui morbosa aliqua affectione non naturâ insita, sed ex consuetudine contracta maribus abutuntur, incontinentes dicere debemus: eò quòd hi rationem habent corruptam, neque cognoscūt an omnino malum id sit: incontinentes verò integra ac sana ratione præditi sunt.

20 Ac cum habet quidem vnumquodque horum quispiam, vitij terminos excedit, perinde atq; immanitas ac feritas: cum habet tamen & vel superat, vel superatur, ea neque continentia absolutè, neque incontinentia est, sed ex similitudine. sicut etiam ille qui circa iram affectus est, non incontinens, sed hoc modo affectionis incontinens dicendus est.

30 Cum habet quis vnumquodque horum, quæ enumerauimus, videlicet si carnibus crudis aut humanis vescatur, & carbones edat, atque huiusmodi alia faciat: id omne humanum vitium excedit, estque extra humanitatis terminos. quippè cum hæc feris potius, quàm hominibus conueniāt. sicut etiam feritas omne vitium excedit. cum tamen habet quispiam hæc, id est, cum carnes crudas, vel terram edere cupit, cupiditatemq; cohibet ac superat, atque id minimè facit: eum non absolutè & sine additione continentem dicimus, sed affectum etiam addimus, circa quem versatur, ac còtinentem ferinum appellamus. simili modo si a cupiditate victus lutum comederit, aut quispiam aliud eorum quæ dicta sunt, non absolutè incontinens & sine additione, sed ex similitudine ob vitij excessum, & cum additione ferinus incontinens vocatur. sicut etiam eum qui vehementer & nimium irascitur, ex similitudine quam in excessu cum eo habet, qui propriè incontinens dicitur, hoc modo, id est cum additione illius affectionis qua perturbatur, id est, iræ incontinentem, non absolutè incontinentem appellare consueuimus.

40 Omne enim excedens vitium & imprudentia, & timiditas, & intemperantia, & acerbitas partim ferinum est, partim morbosum. qui nanque talis naturâ est, vt omnia timeat, etiam si mus obstrepuerit, ferina is timiditate timidus est. quidam etiã felem ex morbo timebat. ex imprudentibus item qui irrationabiles sunt, & sensu tantummodo viuunt, ferini habentur: cuiusmodi nonnullæ longinquorum barbarorum nationes sunt.

50 Omne modum excedens vitium * siue imprudentia, siue timiditas, siue intemperantia, siue acerbitas, id est, iracundia fuerit, partim ferinum est, partim morbosum, id est, ex morbo aliquo contractum. qui enim naturâ talis est, vt si etiam mus strepitum fecerit, timeat: timidus ferina timiditate esse dicitur. simili modo quoque si ex natura supra modum * irascatur quispiam, nimisque asperè atque infestè in vindicta sumenda sese gerat: ferina asperitate iracundus est. qui item si viderit felem formidat ac timet, ex morbo aliquo atque insania in eum pauorem inductus, timidus ferina timiditate appellandus est. imprudentes etiam qui ex natura sunt irrationabiles, id est stulti, & ratione quam minimum vtentes, & sensu tantummodo viuunt: vt bruta quæ ratione penitus carent, vt sunt nonnulli * longinqui & procul in extremis orbis partibus habitantes barbari: ferini etiam ipsi, atque immanes vocantur.

* ὀργιλότης
id est, feritas.

* ὑβρίζεται
.i. contumeliosus est.

* σκύλαι.

Qui autem ex morbo aut comitali, aut insania idem faciunt, morbosi sunt. fieri verò potest vt ex his aliqua interdum quispiã habeat tantum, & non superetur. quemadmodum si Phalaris cupiens infantem edere, & ad

y. iij. venereorum

Aspafii in Moraliū Arist.

venereorum nefariam voluptatem incitatus, se cohibuisset. fit etiam, vt nō solum habeat hæc aliquis, verū etiam superetur.

Qui verò sunt imprudentes ex morbo vel comitali vel insania, solòque sensu viuunt, morbosi imprudentes dicuntur. non secus atque ille morbosa timiditate præditus dicebatur, qui sele inspecta formidabat. horum verò ferinorum vitiorum euenit, vt nonnulla quispiam habeat, non tamen ab ipsis vincatur & superetur: sed ipse ea coerceat, ac vincat. vt si Phalaris cupiens infantem edere nefandam illam cupiditatem cohibuisset, vel nefarium coitum appetēs tetræ illius libidinis impetum repressisset, non continens sine additione, sed continens ferinus dictus fuisset, eò quòd à ferinis cupiditatibus se continuisset. sæpe etiam fit, vt superetur & vincatur quispiam, qui ferinas voluptates habet: qui incontinens cum additione, id est ferinus incontinens propterea dicitur, quia à ferinis cupiditatibus superatur. 10

Quemadmodū igitur prauitas quæ homini conuenit, absolute prauitas dicitur: quæ verò cū additione appellatur, non absolute, sed ferina, vel morbosa prauitas vocatur: eodem modo esse incontinentiā patet aliam ferinā, aliā morbosam. absolute verò solam eam, quæ intemperantiæ humanæ correspondet. Incontinentiā itaq; & continentiam circa ea tantū versari circa quæ intemperantia & temperantia, circa alia verò aliam incontinentiæ speciem esse, quæ non absolute, sed per translationem ita dicatur, perspicuū est. 20

Sicut prauitas, verbi causa intemperantia quæ homini conuenit, id est, quæ circa humanas voluptates versatur, hoc est circa venereorū libidines, quæ humanæ concupiscentiæ limites non excedunt, vt est cum muliere rem habere, absolute & sine additione prauitas, id est intemperantia dicitur: ea verò quæ circa libidines est, quæ non homini, sed bestiis conueniunt, cuiusmodi est concumbere cum maribus cum additione prauitas & intemperantia, id est, ferina intemperantia, vel morbosa intemperantia appellatur: absolute verò, id est, sine additione nullo modo. Ita quoque incontinentia, quæ cum additione dicitur, ferina, vel morbosa incontinentia est. morbosa enim incontinentia ea est, cum quis à ferinis cupiditatibus ex morbo aliquo superatur: vt sunt * qui renali morbo affecti sunt, qui cum ex coitu quoddam adiuuentum consequantur, supra modum interdum eum affectant. absolute verò & sine additione incontinentia sola ea est, quæ propriè incontinentia dicitur, quæ humanæ intemperantiæ correspondet, id est, quæ circa venerea hominibus conuenientia versatur: hoc est circa eas voluptates quæ tactu percipiuntur, circa quas intemperantiæ quoque & temperantiæ negociū est, circa has autem versari incontinentiam ex antedictis manifestum est. & esse item aliud incōtinentiæ genus, quod in aliis rebus ira videlicet, pecuniis, honoribus, ferinisque etiam voluptatibus existeret: quæ quidem incontinentia non absolute & simpliciter, id est, propriè & sine additione, sed per translationem & similitudinem quandam & cum additione incontinentia diceretur, declaratum iam est. 30

* νεφελίτην
νόσση νόσση-
τες.

De incontinentia iræ, uoluptatum differentiis, & uitio humano.

Cap. VI.

40

IAm verò minus turpem esse incontinentiam iræ, quàm cupiditatū consideremus. ira enim audire quidem rationem videtur, sed non rectè tamen percipere, quemadmodum festini ministri faciunt, qui prius quàm omnia quæ dicuntur, audiuerint, excurrunt: deinde † ab actione aberrat: & canes quoq; antè quàm inspexerint, an amicus sit quispiā, si strepitum tantummodo fecerit, latrant: ita ira ob feruorem, celeritatemq; naturæ, audiens quidem, sed non quid præcipiatur, attendens, ad vindictam incitatur. nam statim vbi ratio vel imaginatio contumeliam, aut contemptum esse ostenderit, ipsa quasi ratiocinando collegerit bellum ei esse inferendū, indignatur. at cupiditas si tantum ratio aut sensus suaue esse aliquid dixerit, ad fruitionem eius incitatur. quare ira rationem quodam modo sequitur, cupiditas non sequitur: turpior igitur cupiditas est. iræ enim incōtinens à ratione quodam modo vincitur: hic verò à cupiditate, non à ratione superatur. 50

† aliàs legitur
à mandato.

Iræ

Iræ incontinentiam, quàm cupiditatum minus malum esse multis rationibus demonstraturus est, quarum vna est hæc. iram videri, inquit, audire quidem rationem, sed nõ exactè tamen quid iubeat percipere: sicut ministri celeres ac festinâtes, qui prius quàm heri orationem absoluerint, atque expleuerint, ac rē ipsam quam mandaturi sunt, explicare desierint, statim præcurrunt, vt quod iubetur exequantur: deinde errant, & non faciunt id quod commissum est, propterea quòd nõ integrè & perfectè, sed ex parte quod herus præcepit, audiuerunt. & canes etiam si strepitum aliquè audiuerint, statim latrant, prius quàm aduertât, amicûsne an inimicus sit ille qui accedit. simili modo iram inquit, audire quidem rationem quæ verbi causa adulterium cõmisisse quempiam dicat, an iubeat tamen sumendam esse ab eo pœnam, necne, non expectare: sed confestim ob feruorē caliditatemque naturæ ad vindictam inferendam incitari. ratio enim siue * imaginatio, id est ratio- nis ipsius species ac cogitatio iræ ostendit ac manifestauit factum id hoc est adulterium esse contumeliam, seu contemptum: ira autem non expectata iussione an vindicta inferenda ei sit, quasi ratiocinando collegerit, illum adulterium commisisse, ei verò qui huiusmodi sit, bellum esse inferendum, pœnamque irrogandam, continuo indignatur, ac furit: verùm cupiditas simul ac ratio corrupta scilicet tãtum dixerit, vel sensus suaue esse aliquid, ad fruitionem eius incitatur. quare cum ira rationem rectam quodam modo sequatur, [quodam modo] autem inquit eò quòd quadã ex parte audit, quadam non, dum ob celeritatem * integrè audire non expectat quid iubeat ratio. cum vero cupiditas rectæ rationi nullo modo, sed corruptæ obtèperet, restat vt qui cupiditatis est incontinens, iræ incontinente longè turpior sit: propterea quòd iræ incontinens à ratione quodam modo & quadam ex parte licet non integrè & perfectè, vincitur: hic autem, id est cupiditatis incontinens non à ratione sed à cupiditate superatur, quæ ad flagitium perpetrandum trahit, atque incitat.

Præterea magis ignoscendum est, si quis naturales appetitiones sequatur: nam talibus etiam cupiditatibus quæ cõmunes omnibus sunt, & quatenus sunt communes, venia magis dari consuevit. at iracundia & acerbitas naturalis magis est quàm cupiditates quæ excedunt, & necessariae minimè sunt. quemadmodum ille qui se excusabat quòd patrem verberasset: nã hic, inquit, suum, & ille item suum verberauit: & commonstrans infantem, hic etiam inquit, vbi vir euaserit, me ipsum verberabit: * gentile enim nobis hoc est. ille quoque qui trahebatur à filio, vbi ad ianuam deuentum est, desistere iubebat: nam se quoque eousque patrem suum traxisse.

Altera hæc est ratio qua turpiorem esse iram cupiditate demonstrat, eò quòd naturalis est magis: id quod ex eo patet, quòd ira esse gentilitium vitiû. & ex genere ipso sequi videtur. nã si meus pater sit iracundus, ego quoque eiusmodi sum, & filius meus, & nepos: vt per totam progeniem hic affectus iræ naturaliter propagari videatur. cupiditas verò naturalis non est. at naturalibus appetitionibus venia magis datur: nam etiam ea cupiditatibus exhibetur, quæ communes sunt, vt si quis aut esuriens comedere, aut sitiens bibere appetat: id enim commune omnibus hominibus, ac naturale est: cum vnusquisque & edere cupiat, cum esurit, & bibere, cum sitit. & quatenus sunt communes, id est si non supra satietatem edere aut bibere toto die cupiat quispiam. quæ enim ita modum excedit cupiditas vituperatione digna est, neque veniam meretur. huiusmodi igitur cupiditatibus quæ intra terminos naturales continentur, ignoscendum est. si enim quis viderit quempiam esurientem ac propterea cupiditate edendi incitatum irasci, potius eum venia quàm opprobrio prosequendum censebit: quippè cum non ignoret naturam esse quæ ad comedendum, atque appetendum cibum ipsum impellat. at iracundia & acerbitas quæ etiam modum excedit, magis est naturalis quàm quæ excedit cupiditas non necessaria, id est quàm cupiditas pecuniarum, & victoriæ: vt si quis supra modum aut vincere aut lucrari cupiat. exempli causa, quidam cum patrem suum ira incitatus verberibus affecisset, atque ob id in iudicium traheretur, ita se excusabat, & defendebat: hic, id est pater meus, inquit, patrem suum quoque verberauit: & pater item patris mei patrem suum: & hic meus filius vbi in virum adoleuerit, me ipsum nihilominus cædet: eò quòd gentilitia nobis atque è genere proueniens ira est: atque hoc dicebat, vt iracundiã naturaliter, & ex generis successione sibi inesse declararet: ac propterea venia dignum se esse ostenderet. Alius item cū per vim à filio traheretur, vbi ad ianuam vsque protractus fuit, ibi desistere à violentia filium suum monebat: propterea quòd ipse quoque cum patrem suum traxisset eousque, id est ad ianuam vsque & ostium iudicialis fori, ibi eum dimisisset.

Adde

Aspasi in Moraliū Arist.

Adde quòd qui insidiosius agunt, sunt iniustiores : iracundus verò minimè est insidiosus, sed apertus, sicut etiam ira. at cupiditas huiusmodi est, qualem etiam Venerem dicunt. Cyprigenæ enim fraudes neētentis, & zonam de pectore soluit, inquit Homerus, Hic fraus est, quæ vel prudentes decipit ipsos. Quare si iniustior & turpior incontinentia hæc est, quàm ea quæ circa iram versatur: & absolutè incontinentia: & quodam modo vitium erit.

Tertia ratio hæc est in hunc modum. iniustiores illi sunt qui sunt insidiosi : iracundus non est insidiosus neque ira est eiusmodi, quæ aduersarium latenter inuadat, sed aperta est: apertè enim sine vlla dissimulatione in inimicos inuehitur: at cupiditas insidiosa est: quippè quæ clàm & dolosè ad fruendam appetitam rem* sese insinuet. si quis enim puellæ alicuius concubitus appetit, non apertè & statim ipsi stuprum infert: sed consultat quomodo & latenter eam illicitat, & clàm id faciat, ne resciscat quispiam. quemadmodum Homerus Venerem appellat Cyprigenam fraudes neētentem. Venus enim cupiditas est, quæ non manifestè & apertè aggreditur quod cupit, sed occultos dolos struit, ac fallit. nam de balteo eius in quo illecebræ omnes, dolique ac fallaciæ continentur, ita apud Homerum est. cum enim Iuno inducere in amorem sui velit Iouem, simuletque se ad reconciliandam gratiam inter Tethyn & Oceanum ire, rogetque Venerem vt ea in re sibi opem ferat, amoremque & illecebras det: Venus balteum suum ad conciliandum amorem maximè accommodatum ei tradit: qui quoniam subtilis erat, ac confartus *κρυπτός* appellatur. Qua de re Homerus ad hunc modum inquit.

*ἐπεισέειλε
λδ.

est huius veneris.

Iliad. ξ.

Ast huic respondens sic est Cytheræa loquuta:
Iussa mihi hæc neque fas, neque detrectare decorum est,
O Iuno, summo nanque es coniuncta tonanti
Coniugio, & magno super æthere cum Ioue regnas.
Sic ait, & nitido zonam de pectore soluit,
Sutilis, & vario quæ erat intertexta labore:
In qua cuncta inerant illeçtamenta, dolique:
Hic amor, hic desiderium, blandusque susurrus,
Hic fraus est, quæ vel prudentes decipit ipsos.

Hanc Cypris Iunoni offert, dehinc talia fatur &c. Si igitur ira non est insidiosa, sed cupiditas, insidiosi verò qui occultè & clàm lædunt, iniustiores illis sunt qui apertè offendunt : nam eos qui apertè inuadunt, euitare quispiam posset: restat vt incontinentia cupiditatis quàm incontinentia iræ sit iniustior, ac turpior, sitque absolutè incontinentia, ac vitium quodam modo. [quodam modo] adiungit, vt significet cupiditatis incontinentiam si spectemus ad incontinentiam iræ, esse absolutè incontinentiam & vitium, vtpote quæ iniustior ac turpior sit: si ad vitium comparatur, esse ex parte vitium & ex similitudine, non absolutè & simpliciter vitium, sed quæ ei quod absolutè & simpliciter vitium est, propè accedat.

Accedit quòd dolore affectus cõtumelia vtitur nemo. qui autem ex ira quippiam facit, cum dolore id facit: qui verò contumelia vtitur, cum voluptate. si igitur ea sunt iniustiora ob quæ indignari maximè conuenit, incontinentia quoque cupiditatis eiusmodi erit: quippè cum in ira contumelia minimè sit. incontinentiam itaque cupiditatis ea quæ circa iram existit esse turpiorem: continentiam item & incontinentiam circa cupiditates & voluptates corporis versari, manifestum est.

1/4
hous.

Quartam rationem hanc affert, qua incontinentiam cupiditatis iræ incontinentia esse turpiorem demonstrat. dolore affectus contumelia vtitur nemo, id est lasciuia & petulãtia libidinis: pro adulterio enim & stupro contumeliam hinc accipit. vnusquisque verò qui cum ira facit, dolore affectus facit: ira enim nihil aliud est quàm doloris vicissim inferendi appetitus. qui autem contumelia vtitur, id est stuprum & adulterium committit, cum cupiditate & voluptate id facit. si igitur affectus illi iniustiores sunt contra quos irasci magis debemus, efficietur, vt cupiditatis incontinentia quoque iniustior esse censeatur. nam si incontinentem se gerere quempiam videamus in nimia vel pecuniarum & lucri, vel venereorum cupiditate magis contra ipsum irascimur, ac succensemus

mus, quàm si ira incitari supra modum aliquem inspexerimus: eò quòd ob id irascitur vnusquisque, quòd iniuria ac dolore affectus est. non enim contumelia id est coitus & adulterium in ira est, & cum ira perpetratur. Atque ita iam patet & incontinentiam cupiditatis incontinentia iræ esse turpiorem atque iniustiore: & continentiam & incontinentiam circa corporis voluptates, quæ tantu scilicet percipiuntur, versari.

Harum autem ipsarum differentiarum sumenda sunt. sicut enim à principio dictum fuit, aliæ tam genere quàm magnitudine humanæ sunt ac naturales: aliæ ferinæ: aliæ ex læsionibus & morbis euenientes. ac circa harum primas temperantia & intemperantia versatur: vnde bestias neque temperantes neque intemperantes dicimus, nisi per translationem: & si quo alio modo omnino animalium genus aliud ab alio tum contumelia & salacitate, tum voracitate differt.

Differentias corporis voluptatum resumit ac statuit: ac circa quas ex ipsis temperantia & intemperantia versetur, ostendit. ex corporis enim voluptatibus, inquit, aliæ humanæ sunt ac naturales: & genere, id est subiecto, circa quod versantur, & magnitudine, id est dum modum quendam in ipsis seruamus, & naturales terminos non excedimus: exempli gratia, humana & naturalis voluptas quantum ad genus attinet est, cum vesci pane, & * concumbere cum muliere appetit quispiam. 20 quantum verò ad magnitudinem spectat, cum non supra satietatem & modum id facit: nam si immoderate nimium & toto die vel edere vel coire cupiat, ea iam non humana, sed ferina erit voluptas existimanda. aliæ sunt ferinæ voluptates & immanes, vt carnes hominum comedere: aliæ ex læsionibus & morbis ex insania videlicet, & praua ex ægrotatione affectione contracta eueniunt. ex his autem voluptatibus temperantia & intemperantia circa primas, id est humanas & naturales tantummodo versatur. vnde bestias non nisi per translationem & similitudinem temperantes aut intemperantes vocare consueuimus. & si aliquo alio modo animalium genera inter se differant: seu contumelia, id est coitu & libidine, & salacitate quæ * στυγαμωγία dicitur, id est profusa coeundi petulantia, qua canes & equi etiam præter cætera animalia maximè incitantur: seu voracitate & edacitate, qua omnia promiscuè comedunt, vt lupi atque huiusmodi. nam ex hac animalium 30 differentia alia ex ipsis intemperantia vt canes & equos & lupos, alia temperantia vt camelos solemus appellare.

* στυγαμωγία - ζεαδγ.

* hæc vox in codice greco corrupta est: que ut hic scripta est, reponenda est.

Non enim electionem, neque rationem habent: sed è natura non secus ac furentes homines excesserunt. feritas autem minus quidem quàm vitium, sed horribilius tamen malum est.

Causam subiungit cur bruta animalia neque intemperantia, neque temperantia dicantur: propterea quòd scilicet qui temperans est, temperantes res quas agit, eligit, habetque rationem, id est recta & integra vtitur ratione. simili modo quoque intemperans ex electione intemperanter se gerit, rationemque etiam ipse licet corruptam sequitur. at bestia neque electionem, neque rationem 40 habent, sed sunt è natura exturbata: non quòd è natura sua irrationali excesserint, & in rationalem trāsierint, sed quòd similes sint iis hominibus qui è natura sua ob insaniam dimoti sunt, & quasi irrationales euaserunt. furentes enim homines & insania agitati cum rationem corruptam habeant, electione minimè vtuntur, sed sine electione, sineque ratione omnia agunt. sic bestia ratione & electione omnino carent: atque hinc sequitur, vt feritas quæ in bestiis scilicet ipsis est, minus malum, sed horribilius tamen quàm vitium sit.

* ἐξέσκαυε τῆς φύσεως.

Quippè cum non sit corrupta quemadmodum in homine optima pars, sed desit, & non habeat. simile nanque est perinde ac si inanimatum ad animatum conferre velimus, vtrum peius sit. semper enim prauitas eius quod 50 non habet principium: intellectus autem est principium: minus idonea ad nocendum est.

Cur feritas minus malum vitio sit, hic declarat: ita inquit: minus malum quàm vitium feritas est, propterea quòd in bestiis & feris optima pars, id est ratio non est corrupta & deprauata, vt in intemperante qui rationem corruptam sequitur: sed prorsus deest. bestia siquidem ratione penitus carent: vt praua non deprauata natura præditæ sint. quocirca feritas cum vitio nullo modo comparanda est: quemadmodum neque inanimatum cum animato, quæ nullam inter se habent similitudinem,

Aspasio in Moraliū Arist.

tudinem, qua conferri debeant. nam si quis feritatem cum vitio conferat, idem faciet, ac si animatū comparat cum inanimato, atque vtrum ex ipsis peius ac deterius sit, inquirat: iniustitiāne quæ inanimata & habitus animæ est, an iniustus homo qui est animatus? nam prauitas, id est feritas eius quod caret principio, id est bestię & feræ, quæ intellectu caret: intellectus enim principium est: minus est noxia atque ad lædendum idonea, quàm vitium hominis qui ratione atque intellectu gubernatur. homo enim cum ratione & consilio ad nocendum alicui inducitur, bestia sine consideratione vlla fertur: vt propterea nocere ac lædere minus possit.

Non secus igitur est ac si iniustitiam ad iniustum hominem quispiam cōferat: vtrunque enim aliquo modo peius est. millies plura enim mala homo 10
mo malus quàm bestia perpetraret.

Comparare feritatem cum vitio perinde est ac si inanimatum, id est iniustitiam cum animato, id est iniusto homine conferamus. similitum enim inter se hoc est habitus ad habitum, vel habitu præditi ad habitu præditum fieri comparatio debet. nemo enim sanæ mentis habitum qui anima caret, ad eum qui habitu est præditus qui animatus est, comparabit: sed animati ad animatum, & & inanimati ad inanimatum collationem esse faciendam ducet. vtrūque enim tam iniustitia quàm iniustus homo alterum altero peius quodā modo est. nam si iniustus propterea lædit ac malus est, quia iniustitiæ est particeps, multò iniustior ipsa iniustitia erit existimanda. quemadmodū si quod 20
igni accedit calefit, multò calidior ignis ipse est. rursus econtrario cum iniustitia res inanimata sit, ac propterea lædere quempiam nequeat, si per se consideretur, iniustus verò animatus sit: vt inferre alteri damnū possit: sequitur, vt iniustus peior iniustitia esse videatur. Ita sit, vt iniustitia aliquo modo peior, aliquo melior sit: & iniustus item & melior & peior habeatur. nam multò plura mala agere potest homo malus quàm bestia, eò quòd rationis illa est expers, atque vti cōsilio in inferenda iniuria nequit: homo rationalis est, & consulendo machinari perniciem in alterum potest.

De continente, incontinente, tolerante, & molli. Cap. VII.

AT verò circa tactus gustatusque voluptates & dolores, cupiditates itē 30
& fugas, circa quas intemperantia & temperantia definita prius est, ita se habere quispiam potest, vt & quibus plerique sunt superiores ab iis vincatur: & ea superet, quibus plerique succumbunt. ex his autem qui circa voluptates versatur, alter incontinens, alter continens: qui circa dolores, alter mollis, tolerans alter dicitur. plurimorum verò habitus medij sunt, licet magis ad deteriores declinent.

* οἱ ὀσμοί. Circa voluptates tactus & gustatus circa quas temperantiam & intemperantiam versari superiorius definitum est, fieri potest vt quispiam ita se gerat, vt vincatur à cupiditatibus, quibus* plerique 40
è vulgo superiores sunt, & non superantur: vt si quis vinum falernum bibere appetat: is sanè cohibere cupiditatem eam etiam si è vulgo sit, potest. sunt tamen nonnulli qui ab his vincuntur, etiam quibus plerique sunt superiores. nonnulli quoque reperiuntur qui vehementes cupiditates venerorum & libidinum quibus plerique vulgares superantur, coercent, ac vincunt. superatur enim ac succumbit libidinibus vulgus, propterea quòd scortationem esse malam percipere ac discernere non valet. Ex his autem qui vel ea vincunt quibus plerique sunt inferiores, vel superantur ab iis quibus plerique non succumbunt: qui circa voluptates versatur, alter, id est qui à cupiditatibus superatur, quibus plerique sunt superiores, incontinens est: alter qui se ab iis continet, quibus plerique succumbunt, continens. qui autem circa dolores agit, si à doloribus superetur, quos plerique ferre consueuerunt: mollis est. nam amittere amicos dolorem alicui affert, quem tamē tolerare etiam è vulgo quilibet potest: à quo vinci ac superari mollis hominis est. Dixit autem circa 50
dolos versari mollem, non quòd incontinentia & continentia quoque circa eosdem non versatur, sed quia magis continentis & incontinentis negocium in voluptatibus quàm in doloribus cōspiciatur. continens siquidem absentia voluptatum minimè dolet: mollis verò licet etiam ipse circa voluptates versetur, exercetur tamen magis circa dolores: quippè qui ex voluptatis etiam cuiuslibet absentia dolorem concipiat. vt si vinum Pramnium aut Falernum cupiat, cupiditatemque eā nequeat explere: vehementer dolebit mollis, atque adeo vt de vita animum despondeat: quem sanè dolorem qui ex hac delicati vini appetitione suscipitur, plerique è vulgo superare consueuerunt. at qui dolorem eum vincit, quo superiores plerique non sunt, tolerans dicitur. vt si quis in magnū
periculum

periculum incidens id forti ac constanti animo ferat: neque permittat se dolore affligi ac confici, sed eum cohibeat ac vincat, quo plerique è vulgo homines non frangi omnino non possunt. horum autem vulgariū habitus medij sunt, id est mediocritates: sed quia mediocritates virtutes sunt, iccirco subiungit, licet sint mediocritates, in deterius tamen declinant ac veigunt. mediocritates enim vocat vulgi habitus, eò quòd inter molles, & tolerantés existunt. plerique è vulgo nanque cū à doloribus superentur, quibus tolerans superior est: eos vincunt quibus mollis infringitur, atque opprimitur. cū item voluptates reficent, quibus incontinens superatur: iis quibus continens dominari consuevit, succumbunt ac vincuntur. atque ita fit, vt licet inter incontinentes & continentes medij sint, ad peiores tamen & deteriores voluptates, doloresque declinent.

10 Sed quia nonnullæ voluptates necessariae sunt, aliæ non necessariae, & quadã tenus: excessus verò & defectus necessarij minimè sunt: & simili modo etiam circa cupiditates & dolores res sese habet: qui iucundarum rerum excessus vel cum excessu, vel ex electione & propter ipsas, nullamq; aliam ob rem euenientem persequitur, intemperans est.

Nonnullæ voluptates necessariae * vsque ad quendam terminum sunt: nã comedere quoad ex- * μέχει τι-
pleatur venter, & fames sedetur, necessarium: supra satietatem verò, & immoderatè toto die idem vos. i. quadam
facere non necessarium est. aliæ autem voluptates sunt quæ etiam cum modo necessariæ non sunt, tenuis.

20 vt honoris, vt victoriæ, vt diuitiarū. cæterum tam in necessariis quàm in non necessariis neque excessus, neque defectus necessarij habentur. nam sicut nulla omnino in cibo & potu aut diuitiis voluptate affici non est laudabile: ita supra modum affici superuacaneum & non necessarium, sed vituperatione dignum est. idem in cupiditatibus, & doloribus cōtingit. qui enim persequitur & inquit iucundarum rerum excessus, vel cum excessu: id est qui vel vehementissimis & maximis voluptatibus & cupiditatibus & venereorū libidinibus affici studet: vel licet non magnæ sint voluptates, vt lucri, vt honoris & similibus, ipse tamen cum excessu etiam his oblectari, in hisque excedere affectat & cupit: atque hoc ex electione & proposito, propterque ipsas voluptates facit, non alia aliqua de causa: is intemperans est. nam si lucrandi gratia adulterium quispiam cōmittere studeat, non intemperans, sed avarus potius, lucrique cupidus appellabitur. neque item intemperans est dicendus qui cum vxore tyranni consuescit, remque habet, si id non ob voluptatem ipsam & libidinem faciat, sed ob aliquid aliud quod euenturum inde sit: quò scilicet ea ratione aut interficiendi, aut eiiciendi tyranni occasionem nactus, libertatem afferre ac salutem patriæ possit.

30 Necesse enim est hūc non esse eiusmodi, vt eum pœniteat: quare est incurabilis: nam quem non pœnitet, incurabilis est. qui verò deficit, est huic oppositus. qui est medius, temperans. simili modo quoque qui corporis dolores non quia sit inferior & vincatur, sed ex electione fugit.

40 Necesse est intemperantem qui cum electione voluptates inquit, non esse eiusmodi, vt eum pœniteat facti. quòd si ita est, * incurabilis quoque intemperans est. atq; hoc modo soluit id quod * ἀνίατος.
superius prope fuerat, ex quorundam aliorum opinione: cū diceret intemperantem facilius curari ac sanari quàm incontinentem posse. hoc enim ex sententia sua hic ponit Aristoteles, incontinentem vt pote qui sanam atque integram habeat rationem, esse magis idoneum afferens vt curetur, quàm intemperantem: intemperantem verò cui principium corruptum est, nullam admittere curationem posse. qui autē in voluptate deficit, nullaq; omnino in re oblectationem capere vult, stupidus est ac torpidus, in opposito intemperantiæ vitio constitutus. at qui medius est, & in mediocritate consistit, temperans dicitur. simili modo quoque intemperans est, qui corporis dolores ex absentia voluptatum prouenientes fugere consuevit: atque id non absque electione à vehementibus cupiditatibus ac voluptatibus superatus ac victus, vt dolere propterea nequeat: sed ex electione & proposito facit.

50 At eorum qui non eligunt, alter ob voluptatem, alter ob id quòd fugit dolorem ex cupiditate euenientem, ducitur: quare inter se differunt. vnicuique enim peior esse videretur, si quis aut nihil, aut leuiter cupiens turpe aliquid perpetraret: quàm si vehementi cupiditate affectus idem faceret. item si non iratus, quàm si iratus verberaret quispiam. quid enim ageret, si in affectu esset constitutus? ideo intemperans incontinente deterior est.

Eorum

Aspasii in Moraliū Arist.

Eorum qui sine electione succumbunt & vincuntur, alter, id est incontinens à voluptate superatus inuitus absque electione ad committenda flagitia trahitur: alter qui mollis est, à dolore quolibet, etiam eo qui à plerisque toleratur, absque electione etiam ipse duci consuevit, dum nullo modo ex absentia voluptatis & cupiditatis dolorem concipere vult, sed oblectari semper, ac superuenientem cupiditatem explere. quare differunt inter se incontinens, & intemperans: incontinens siquidem sine electione: intemperans cum electione voluptatem sectatur, qui sanè vnicuique videtur esse deterior quàm incontinens: quippè qui etiam non cupiens, vel remissè & leuiter cupiens turpia agat, & venereorum libidinibus semper inuoluatur. incontinens verò vehementi cupiditate superatus sequi turpes voluptates cōsuevit. sicut etiam peior censetur, si nulla ira incitatus quispiam, quàm si iratus verbera alicui infligat. nam qui id facit, si* in affectu esset cōstitutus, id est iræ incitatione esset perturbatus, quid ageret? eodem modo si intemperans vel nulla vel leui cupiditate irritatus adulterium committit, quid facturum esse eum credendum est, si vehementi aliqua cupiditate afficeretur?

*cὶ τῶν ὠδῶν
θδ ὑπ.

Ex iis verò quos diximus alter in mollitiæ specie magis est: alter est incontinens. incontinenti autem continens: molli tolerans opponitur. tolerare enim in resistendo consistit, continentia in continendo & cohibendo. diuersum autem est resistere & cohibere, non secus ac non superari, & vincere, vt hac causa continentia quàm tolerantia sit expetibilior.

Ex iis quos diximus, alter in mollitiæ specie est, id est mollis est, qui à doloribus, quibus plerique non succumbunt, vincitur: alter, qui à voluptatibus superatur quibus plerique etiam sunt inferiores, incontinens est. ac molli quidem tolerans est oppositus, incontinenti continens. nam tolerare in resistendo consistit, id est dum non cedit aliquis, nec superare se à grauibus & vehementibus doloribus, quibus plerique vincuntur, permittit: sed repugnat, ac renititur. sed continentia est in cohibendis, & comprimendis iis voluptatibus, quibus plerique succumbere ac vinci solent. cū verò aliud sit resistere & aliud cohibere: nam qui resistit & non cedit, non continuo etiam vincit, qui cohibet autem vincit: meliusque sit vincere quàm non vinci: sequitur, vt continentia quæ vincit, quàm tolerantia quæ non vincitur, expetibilior, ac melior esse quoque censeatur.

*ἀντέχειν
resistere.

Qui verò deficit in iis aduersus quæ plerique renituntur, & possunt: is mollis est, & delicatus: delicia enim mollitia quædam est. qui scilicet palliū trahit, ne si ipsum tollat, dolorem sibi laborando creet: & dum egrotantem imitatur, miserum esse non existimat, cū misero similis sit.

Qui deficit, & vincitur à doloribus aduersus quos plerique è vulgo fortiter se gerunt, ac resistunt, quosque possunt vulgares homines reprimere, ac cohibere: mollis est, ac delicatus. qui videlicet per terram trahi sibi pallium permittit, sursumque retrahere atque attollere non patitur, ne laborando creet, id est efficiat & comparet sibi dolorem, si tollere voluerit: imitansque egrotantem qui vestem defluentem ex humeris, cū brachia attollere præ infirmitate nequeat, sursum colligere non potest: miserum se esse nō putat, cū tamen misero, id est egrotanti perquam similis sit.

Pari modo quoque circa continentiam & incontinentiam res sese habet. non enim si quis vehementibus & modum excedentibus aut voluptatibus, aut doloribus vincitur: id mirum est. quin si resistens vincitur, venia etiam dignum habetur vt Theodecti Philoctetes à vipera morsus: aut Carcini in Alope Cercyon: & sicut ij qui cū cohibere risum nitantur: in profusum cachinnum erumpunt: id quod Xenophanto contigit.

Sicut admiratione dignum non est, si quis à magnis & vehementibus voluptatibus superetur, quippè quod is non incontinens dicatur: sed si resistendo vincitur, venia dignus esse censeatur: sic quoque si magnis doloribus quispiam succumbat, neque mirari, neque mollem appellare huiusmodi hominem debemus: quin potius ignoscere, si præsertim aduersus magnos ac graues dolores resistens, tandem superetur: quemadmodum apud Theodectum Philoctetes. Theodectus enim tragicus poeta est, in cuius fabula Philoctetes in manu à serpente morsus, atque ob id vehementibus doloribus afflictatus inducitur: qui cū aliquandiu acres dolorū cruciatus sustinisset, ac fortiter resistisset, tandē succumbit, atque exclamat: succurrite precor mihi, manūque abscindite. qui sanè dū ita facit, à doloribusque vincitur, nō mollis, sed venia dignus potius videtur. sūt enim magni.

Apud

Apud Carcinum item Tragicum poetam Cercyon inducitur Alopes puellæ pater, qui cum filiã rescivisset stupratam fuisse, ab ea requirebat quis stupri illius auctor fuisset: asserens se vbi id cognoverit, nullum dolorem esse cõcepturum: quod cum Alope manifestasset, tanto dolore oppressus est, vt ne viuendũ quidem sibi esse amplius censeret. hic quoque mollis dicendus non est, quippe cum etiam ipse aliquandiu dolori restiterit, eumque voluerit cohibere. Xenophãtus vero cum cohibere risum vellet, in profusum cachinnum erupit. vel quod inquit [id quod Xenophanto contigit] ad superiora referendum est: vt intelligamus Xenophanto contigisse, vt vel morsus à serpente etiam ipse vt Philoctetes, vel aliquo alio dolore graui affectus vt Cercyon, succubuerit, ac desponderit animum: ac tandem in maximam desperationem effusus sit: non secus atque illi qui cohibere risum volentes in cachinnum crepant.

Sed si ab iis vincitur, iisque nequit repugnare, quibus plerique possunt resistere: atque id nõ ex natura generis, aut morbo. Quemadmodum apud Persarum reges mollities ex genere est: & sicut fœmina à mari distat.

Non est mollis qui vehemētibus doloribus resistendo vincitur: sed qui iis quibus plerique è vulgo resistunt, succumbit, mollis est: nisi id ex natura generis proueniat, id est vel ex fœminei sexus imbecillitate, vel ex natione, cum quis à pueritia in luxu & voluptatibus est educatus. Cuiusmodi reges Persarum sunt, qui ex genere & natione mollitia quadam præditi sunt: barbari enim cum sint, *voluptatibus semper dediti vixerunt, doloribusque minimè assueti: vt quicquid inciderit, quod vel paruam afferre molestiam possit, facile superentur. Quod igitur à leuibus doloribus vel ex natura generis, vel morbi infirmitate facile vincitur, mollis dicendus neque ipse est.

Iocosus quoque esse intemperans videtur, sed est mollis. iocosus enim cum sit requies, relaxatio est. Iocosus verò ex iis est qui in hac excedunt.

*Iocosus dicitur qui iocis delectatur, iocarique semper vult: atque is est mollis. Iocosus enim est relaxatio. relaxatio autem requies est. at mollis requie oblectatur & voluptate, & non dolet. iocosus verò est qui in hac excedit: id est qui requiem immoderate affectat & cupit. Iocosus igitur mollis est.

Incontinentia alia temeritas, alia imbecillitas est. nam alij vbi consultarunt, in iis quæ decreuerunt, ob affectum postea non perstant: alij quia non consultarunt, ab affectu ducuntur. nonnulli enim, quemadmodum qui se prius titillarint, non titillantur: ita quoque ipsi cum præfenserint, ac præuiderint, seque ipsos & rationem præexcitarint, siue iucundum, siue molestũ quippiam fuerit: ab affectu non superantur. præcipue verò celeres & atra bile affecti, temeraria incontinentia sunt incõtinentes. illi enim ob celeritatẽ, hi ob vehementiam rationem non expectant, propterea quòd procliues ad sequendam imaginationem sunt.

Incontinentiam in temeritatem & imbecillitatem subdividit. alij enim id est imbelles qui sunt & infirmi, consultant quidem & considerant adulterium & stuprum esse malum, non tamen in iis quæ consultarunt, persistunt: sed libidini indulgent, adulteriumque & stuprum committunt, à perturbatione, & cupiditate superati. qui propterea imbelles incontinentes dicuntur, quia victi ei rei quam malam esse & fugiendam censuerunt, succumbunt. alij verò id est temerarij & præcipientes non considerant an hoc malum sit, necne, sed statim ducuntur & trahuntur ab affectu & cupiditate: id est nulla rei præmeditatione facta vincuntur: perinde atque illi qui statim vbi attinguntur, titillatione affici consueuerunt. nam si considerationem adhibuissent, fortasse non fuissent superati. sunt enim nonnulli qui si præconsultent, vinci se nullo pacto sinunt. cum enim præfenserint & præconsultarint, & præuiderint id esse malum quod vel absens dolorem, vel præsens voluptatem affert: non superantur. non secus atque illi qui cum partem aliquam corporis vbi titillationes patiuntur, frictione prætentarint, atque ita assuefecerint: non amplius, si quis illuc titillationes inferre velit, titillantur, sed sine vlla motione contrectationem ferunt. temeraria autem incontinentia incontinentes, id est temerarij incontinentes præcipue sunt celeres atque atra bile præditi. illi enim ob celeritatem naturæ, hi ob vehementiam affectionis ex atra bile contractæ, rationis consiliũ & considerationem non expectant: propterea quòd subito imaginationem & id quod visum sibi fuerit, persequuntur. statim nanque vbi suaue aliquid esse existimarint, ad id nulla habita consideratione

* ἐγκυλίονται πρὸς ἡδονὰς · uoluptatibus implicantur atque inuoluuntur.
* παιδιᾶδης

Aspasi in Moraliū Arist.

ne propensi feruntur.

Quæ incontinentis & intemperantis differentia sit.

Cap. VIII.

AT intemperans sicut dictum est, non est eiusmodi, ut eū pœniteat. perstat enim in proposito: sed incontinentem quodā modo pœnitet. quocirca non sicut dubitauimus, ita sese res habet, sed hic facile potest sanari, ille incurabilis est: quippè quòd prauitas ex morbis aquæ inter cutem & tabi: incontinentia comitialibus perquam similis sit. illa enim continua, hæc non continua improbitas est. atque omnino diuersum est incontinentiæ & vitij genus: vitium enim latet, incontinentia non latet.

Intemperans idoneus ad pœnitentiam non est: iccirco non ita est ut prius dubitauimus de intemperante, quòd sanari facilius quam incontinens posset: sed e contrario intemperans est insanabilis, sanabilis incontinens. prauitas enim id est intemperantia illis ex morbis, cuiusmodi est aqua inter cutem, & * tabes, comparari potest. nam qui vel aqua inter cutem, vel tabe laborat, non hodie morbo corripitur, cras minimè: sed assidue nulla intermissione facta semper afflicatur: sic intemperantia assidue & continue intemperati homini inest. semper enim rationem corruptam habet, ut semper malum bonum ipsi esse videatur. incontinētia verò comitiali morbo per similes est: sicut enim * comitialis morbus non est continuus, neque assiduam afflictationem affert iis, qui affecti eo sunt, sed vel bis vel ter in die, vel post duos aut tres dies inuadit: ut in iis qui à dæmone agitantur: sic improbitas hæc, id est incontinentia non continua est, neque semper adest: non enim semper in perturbatione affectus est quispiam: sed eatenus tantum infestat, quatenus incontinens à cupiditate superatur. Ac demum incontinentia diuersum quid à vitio est, hoc est ab intemperantia. nam intemperantia seipsam latet: adulterium enim esse malum ignorat, ac tanquam bonum sectatur. incontinētia non ita, sed licet malū esse cognoscat, victa tamen à cupiditate id persequitur.

Ex iis autem ipsis illi qui exturbantur, meliores sunt, quam qui rationem habent, atque in ea non persistunt. à minori enim affectu superantur: & nō inconsulti ut alij sunt. nam similis incontinens est iis, qui & citò, & paucò vino, & pauciore etiam quam plerique inebriantur.

Cum ex incontinentibus alios esse temerarios dixerit, alios imbecilles: nunc inquit eos qui exturbantur è ratione & consilio, id est temerarios, qui antequam præuideant quippiam, superantur, meliores esse incontinentibus infirmis, qui rationem habent, id est rationis præconsultationem, in ea tamen non persistunt. hi enim infirmi à paruis & imbecilibus voluptatibus videntur oppugnari, cum præconsultandi habeant facultatem: at temerarij & præcipites à magnis & vehementibus, ut iccirco statim nullo habito præmeditandi loco trahantur ac vincantur. propterea venia etiam digni magis habentur temerarij, quam infirmi: hi siquidem à paruis voluptatibus illecti, illi à magnis: hi cum præconsultatione, illi sine, vincuntur. à minori enim affectu & cupiditate infirmi, neque sine consultatione ut alij, id est temerarij superantur: atque ob id similes iis sunt, qui citò, & pauciore etiam vino in ebrietatem incidunt, quam plerique soleant. plerique enim non nisi vbi multo vino oppressi fuerint, inebriantur.

Incontinentiam igitur non esse vitium manifestum est: sed quadam ex parte fortasse. hæc enim præter electionem, id est electione est. sed in actionibus tamen habet similitudinem. quemadmodum Demodocus in Milesios dicebat: Milesii sanè nō sunt quidem imprudentes: sed ea tamen agunt, quæ imprudentes solent: sic incontinentes licet iniusti non sint, iniuste tamen agunt.

Incontinentiā non esse vitium ut est intemperantia, patet: quadam tamē ex parte & non prorsus fortasse esse vitium videtur. quatenus scilicet & circa eadem subiecta, id est venereorum libidines versatur, & à cupiditatibus vincitur: in eo tamen differentia est, quòd hæc, id est incontinentia præter electionem est: non enim eligit: id est, id est intemperantia ex electione fit, & eligit. similitudinem verò habet incontinentia cum intemperantia in actionibus. nam utræque voluptuosis actionibus oblectantur, atque inuoluuntur. sicut Demodocus de Milesiis dicebat: qui cum Larius esset: Larius autem non procul à Mileto insula est: Milesios multis aliis cauillis carpere cōsueuerat, tum illo,

* φθίσις.

* ἐπιληψίς.

illo, cum diceret non esse quidem Milesios imprudentes, sed agere tamen ea quae imprudentes solent. sic incontinentes cum non sint iniusti, id est intemperantes, iniuste tamen agunt, & laedunt, sicut intemperantes.

Quoniam verò alter talis est, ut non ex eo quod persuasus sit, voluptates corporis supra modum, & praeter rectam rationem sequatur: alter autem persuasus est, quia est talis ut eas sequatur: illi dissuaderi facile potest: huic non potest. Virtus enim & prauitas principium altera corrumpit, altera conseruat. in actionibus autem principium illud est cuius causa res fit, sicut in mathematicis suppositiones. nam neque illic ratio est quae doctrinam tradat principiorum, neque hic. sed virtus vel naturalis, vel assuetudine comparata, recte opinandi circa principium praecipitrix est.

Quia inquit alter id est incontinens sequitur & inquit voluptates corporis supra modum, praeterque rectam rationem: non eo quod persuasum habeat adulterium esse bonum, & sequi id & committere eligat, sed absque electione, id faciat: alter verò qui est intemperans, persuasus est, & committere adulterium aut stuprum eligit, idque esse bonum opinatur, propterea quod talis est: id est corruptam habet rationem, ut semper corporis voluptates sequatur: hanc ob causam fit, ut illi incontinenti, scilicet qui absque electione adulteratur, dissuaderi facile possit, curatioque adhiberi: huic autem, id est intemperanti qui ex electione voluptates sectatur, non possit: ac propterea incurabilis fit. Sicut enim virtus principium finale conseruat, ita prauitas & vitium corrumpit, ac perdit. Qui enim est intemperans proponere sibi bonum finem nequit, ut abstinendum sibi esse à voluptatibus putet: sed corruptus cum sit, corruptum etiam finem habet, quo sibi proponit bonum esse* voluptates sectari. qui verò e contrario est temperans, bonum finem cum recta utatur ratione sibi in actionibus statuit. Principium autem in actionibus est cuius causa res fit, id est finis ipse: quem admodum in mathematicis suppositiones principia esse consueuerunt: id scilicet quod ponunt, ac statuunt mathematici, cum dicunt, punctum esse id cuius nulla pars est: aut lineam esse longitudinem sine latitudine. nullam enim adhibent his principiis rationem ac demonstrationem, sed simpliciter ita sine vlla demonstratione sumenda discipulis proponunt. sic etiam hic actionum finem ratione ac demonstratione cognoscere minimè possumus: sed virtus est siue naturalis, siue assuetudine comparata hoc est moralis, quae recte opinandi praecipitrix est. id est quae recte principium, hoc est finem inuenit, neque errare quempiam finit. nam siue natura, siue assuetudine ad vitam temperanter traducendam bene quispiam est instructus, finem is quoque bonum sibi proponat necesse est.

*ἐχέειν ἡ-
δονῆς. i. affi-
xum esse uolu-
ptatibus.

Ac temperans quidem huiusmodi est: huic verò contrarius intemperans. est etiam quidam qui ex affectu à recta ratione exturbatur: quem sanè superat affectus: ut ex recta ratione minimè agat, non tamen ita superat, ut talis euadat, qui eiusmodi voluptates effuse sibi esse sectandas persuasum habeat: atque hic est incontinens, qui intemperante melior est: nec est absolute prauus: quippe quod in eo id quod optimum est, id est principium ipsum conseruetur. contrarius huic alius est qui persistit, neque ex affectu exturbatur. Hinc igitur alterum probum, alterum prauum esse habitum patet.

Temperans huiusmodi est, ut quibus oportet, & quando oportet, oblectetur: cui contrarius & oppositus intemperans est. est autem quidam, id est incontinens, qui à recta ratione exturbatur ab affectu & vincitur: quem sanè affectus & cupiditas vincit, ut non secundum rectam rationem operetur. non tamen ita vincit, ut persuasum habeat, & sibi* effuse ac liberè, id est ex electione indulgendum esse voluptatibus censeat: qui est incontinens: qui quidem absolute prauus & malus non est, cum integram habeat rationem. in eo enim quod vincitur, esse malus videtur. malus tamen integram non habet rationem, sed corruptam. at in incontinente id quod est optimum, conseruatur, id est principium ipsum finale, & ratio recta, quae in ipso corrupta minimè est. alius est continens scilicet qui perstat in ratione, neque ex ea dimouetur à cupiditate superatus incontinenti contrarius. atque hinc alterum ex his habitibus, id est continentia esse probum & bonum, alterum incontinentiae esse prauum & malum perspicuum est.

*ἀναίθλω. i.
impudenter.

Aspasii in Moraliū Arist.

De continentis & pertinacis conuenientia & differentia.

Cap. IX.

Vtrum igitur continens is est qui in qualicunque ratione & qualicunque electione, an qui in recta tantum persistit? vtrum item incontinens qui in qualicunque & ratione & electione perstat, an qui in falsa ratione, & non recta electione permanet? nunquid ex accidenti in qualicunque, per se verò in vera ratione, & in recta electione persistit alter, alter non persistit? nam si quis illud ob hoc eligit & sectatur, hoc per se: prius illud ex accidenti sectatur, atque eligit. 10

Quoniam superius dixerat quosdam existimare & continentem eum esse qui in opinione persistet, & incontinentem qui ex opinione exturbaretur: nunc dubitat, vtrum continens sit qui in qualicunque opinione tam bona quam mala persistit, an qui in recta & bona tantummodo: & simili modo vtrum incontinens in qualibet siue bona siue mala fuerit, an in falsa & mala perseueret. deinde soluit dubitationem, nunquid inquiring ex accidenti & non proprie & continens in qualicunque tam bona quam mala opinione persistere, & incontinens in qualicunque siue bona sit siue mala, dicitur non persistere? per se verò & proprie qui continens est, in vera ratione & bona opinione persistit? & simili modo incontinens in falsa & mala opinione per se & proprie perstat? nam si quis* dulcium rerum sit appetens, & sectetur & inquiret illud ob hoc, id est vinum dulce ob dulcedinem cuius appetens est. per se quidem & proprie sectabitur & inquiret hoc, id est dulcedinem ipsam, ex accidenti verò etiam prius illud, id est vinum persequetur, atque eliget: quia enim accidit vino ut sit dulce, propterea fit, ut qui dulcia appetit, ipsum persequatur. sic continens in bona opinione proprie & per se persistit: si autem prauam habeat opinionem, in ea tamen non quasi praua, sed quasi bona sit, perstat: quippe cum fallatur, & quae mala est bonam esse existimet. quare proprie & per se in bona perstat: quia tamen saepe accidit, ut ea mala sit, efficitur, ut in mala quoque & praua persistat. incontinens item est qui proprie in bona opinione non perseuerat: quod si mala forte opinione sit praeditus, in eaque non perstat: in ea non tanquam mala, sed tanquam bona non permanet: quandoquidem bonam etiam ipse illam esse putat. quare incontinens quoque per se in bona opinione non perstat. si verò accidit, ut mala sit, ex accidenti in ea non persistit: sicut continens in mala non tanquam mala, sed tanquam bona perseuerat. 20 30

Per se autem simpliciter & absolute appellamus. Quare fit, ut quodam modo in qualicunque opinione: absolute autem in vera alter perseueret, alter non perseueret.

Quid sit per se interpretatur: per se enim simpliciter & absolute, id est proprie inquit significare. quare qualicunque in opinione quodam modo, id est ex accidenti vel persistit continens, vel non persistit incontinens: absolute verò & proprie in vera, id est bona opinione qui perseuerat est continens, incontinens qui non perseuerat.

** ισχυρογνώμονας. i. qui ex sententia deduci non possunt.* Sunt autem nonnulli in opinione perseuerantes, quos* pertinaces vocant, ut obstinati, & qui non facile dissuasione admittunt: qui similitudinem quidem cum continente quandam habent, sicut prodigus cum liberali, audax cum fortis: diuersi tamen in multis sunt. continens enim ex affectu & cupiditate non immutatur: nam cum inciderit, suasioni obtemperans est: ille non à ratione. cupiditates enim admittunt plerique, atque à voluptatibus ducuntur. ac sunt quidem pertinaces qui* suae sunt sententiae homines, & ineruditi, & rustici: atque hi quidem suae sunt sententiae, ex voluptate & dolore: gaudent enim cum vincunt, si non dissuasi fuerint: dolent contra si sua, perinde ac sint decreta, irrita fuerint effecta. ut hac ratione incontinenti magis quam continenti similes sint. 40 50

Sunt nonnulli, inquit, qui in propria opinione perseuerantes ab ea dimoueri se nullo modo patiuntur: qui pertinaces appellantur, eo quod nituntur in ea persistere: *ισχυρογνώμονας* Graeci vocant. quoniam verò in opinione sua tam continens persistit, quam pertinax, in hoc similitudinem quandam inter se habent. sunt item diuersi, & inter se longe differunt, propterea quod continens ob affectum, & cupiditatem ab opinione sua qua ab affectuum perturbationibus, turpibusque cupiditatibus abstinendum

abstinendum esse putat, non immutatur, ac recedit. nam si de aliis rebus malè opinetur, si incidērit, ut admoneatur, rectè admonenti acquiescit, rationisquē suasioni se obtemperantem præstat: at pertinax à ratione nō suadetur, sed à cupiditatibus & voluptatibus ducitur. Pertinaces autem sunt qui suæ sunt sententiæ homines qui ἰσθὺν ὀμῶνες à Græcis dicuntur: qui in propria opinione perstant, suntque ineruditi ac rustici. hi enim imperiti cū sint, nulli rationi acquiescunt, atque hi quidem, id est pertinaces suæ sunt sententiæ ex voluptate & dolore: gaudent enim si non dissuasi fuerint: & si irrita sint ea quæ dixerunt, dolent. suas enim sententias, & quicquid demū dixerint, quasi decreta ac leges, euincere, ac rata esse volunt: ut si etiam cū dies est, esse noctem asseruerint, sibi non esse contra dicendum putent. pertinaces igitur cū ab affectibus, & turpibus voluptatibus superentur, incontinenti similes magis sunt.

10 Sed sunt etiam quidam qui in iis quæ decreuerunt nō perstant, neque tamen ob incontinentiam: ut in Philoctete Sophoclis Neoptolemus. atqui is ob voluptatem quidem, non perstitit: sed honestum erat. verum enim dicere ipsi erat honestum, cū ad mentiendum ab Vlyssē fuisset persuasus. non enim omnis qui ob voluptatem quippiam agit, intemperās est, aut prauus: aut incontinens: sed qui ob turpem voluptatem agit.

20 Sunt nonnulli qui in iis quæ statuerunt, non permanent, & tamen non ex incontinentia id faciunt: ut Achilles filius Neoptolemi apud Sophoclem: qui cū ab Vlyssē, ut superius etiam diximus, persuasus, se mentiturum esse, & Philoctetem decepturum promississet, in ea sententia postea non perstitit. Neque tamen ob id incontinens est dicendus, licet à voluptate inductus id fecerit: voluptas enim ea cum honestate erat coniuncta, qua ad verum dicendum, dolosque omittendos in reducendo ad Troiam Philoctete incitabatur. [ita enim in altercatione cum Vlyssē apud Sophoclem inquit:

- ” Audire quæ est turpe, & molestiam parit,
- ” O Nate Laertis, ea factu turpia
- 30 Mihi esse iudico quoque, atque insuauia.
- ” Is nanque non sum, ut fraude quicquam agam mala:
- ” Neque ipse, neque qui procreauit me pater,
- ” Fidens Achilles viribus, sicut ferunt.
- ” Quare paratus ipse quoque, si vi est opus,
- ” Promptusque ero, agere nec recuso quippiam:
- ” Vique vsus istum fortiter ducam virum
- ” Tecum, haud dolosa fraude. nam quis est timor?
- ” Numne iste solus, vnoque gradiens pede
- ” Tandem hanc cateruam viribus nostram opprimat?
- ” Cū missus istuc tecum Vlysses sim, piget
- 40 Sanè, tui si nunc vocabor proditor:
- ” Voto tamen magis frustrarier volo
- ” Honestè agēdo, q̄ potiri turpiter. ducebatur igitur hic à voluptate apertè agēdi, & nō mētiendi quæ honesta erat: incontinens autē non à qualibet, sed à turpi voluptate de sententia dimouetur.]

Cū autem sit quidam etiā talis, qui corporalibus minus quàm oportet, oblectetur, neque in ratione tamen persistat: inter hunc & incontinentē medius continens est. incontinens enim in ratione non persistit, quia magis quàm oportet: hic, quia minus quàm oportet, quippiam sectatur. at continens perstat, & ob neutrum immutatur. Si continentia verò honesta est, utrosque hos contrarios habitus esse prauos: sicuti etiam videntur, necesse est. quia tamen alter ex his in paucis, & rarò solet reperiri: fit, ut, quemadmodum temperantia intemperantiæ esse contraria tantum videtur, sic incontinentiæ continentia esse videatur.

Quidam est qui minus q̄ oportet, corporalibus affectibus & voluptatibus gaudet: qui etiam ipse non perstat in ratione, quæ abstinendum esse à voluptatibus præcipit: * estque nomine vacās. is ab incontinente in eo differt, quod incontinens à corporis voluptatibus turpibus multum:

* ἀνάστυμος.

z. ij. hic verò

Aspasi in Moraliū Arist.

hic verò qui sine nomine est, parum vincitur. inter hunc nomine carentem & incontinentē continens medius est: vt continentia quoque duorum vitiorum mediocritas sit. incontinens siquidem non perstat in ratione eo quòd magis quàm oportet à voluptatibus turpibus superatur: hic, eò quòd minus quàm oportet, ab iisdem vincitur. at continens persistit in recta ratione, & ob neutrum mutatur, id est de ratione non exturbatur à voluptatibus, neque superatur, ob alterum ex his, id est ex altero aliquo, dum vel minus, vel magis quàm deceat, voluptates persequitur: quia tamen alter ex his habitibus, id est is qui caret nomine, raro extat, & in paucis conspicitur, nō secus ac stupiditas: raro enim in hominibus aliquibus reperiri consuevit: fit, vt incontinentia magis contraria continentiae, quàm hic habitus qui vacat nomine, esse videatur.

Cæterum quia multa dicuntur ex similitudine, consequitur, vt continens temperantis quoque per similitudinem sit. nam & continens eiusmodi est, vt nihil præter rectam rationem ob corporis voluptates faciat: & similiter temperans, sed ille tamen prauas habet cupiditates: hic non habet: atque hic est talis, vt præter rationem non oblectetur: ille vt oblectetur quidem: sed tamen non ducatur.

Quia superius dixerat, nōnullos esse qui continentem & temperantem eundē esse, opinarentur: iccirco hic propterea quòd multa ex similitudine dicuntur, sequi ac fieri inquit vt continentia & temperantia quandam habeant inter se similitudinem: & continens temperans ex similitudine quadam appelletur. nam & continens nihil facit atque agit præter rectæ rationis præceptionem à corporis voluptatibus superatus: non enim se vinci ab eis permittit, sed in rectæ rationis consilio licet hinc inde impugnatus perseuerat. & temperans simili modo præter rectam consultationem agit nihil. sed ille tamen, id est continens prauas habens cupiditates ab eis sese continet, rationem quæ sequitur: hic temperans cupiditates prauas nullas habet. atque hic quidem, id est temperans, est eiusmodi vt præter rationem non oblectetur: quippe qui nihil prorsus à turpibus voluptatibus oppugnari consueuerit. ille qui continens est, voluptatibus quidem afficitur præter rectam rationem: prauas enim habet voluptates: sed est tamē talis, vt ab ipsis non ducatur, & superetur: sed eas cohibeat tandem, ac vincat.

Similes item incontinens & intemperans inter se sunt: qui quidem cum sint diuersi, vtrique corporis voluptates sequuntur: sed alter oportere existimans, alter non existimans id facit.

Superius quoque dixit ex quorundam opinione incontinentem & intemperantem eundē esse: nunc quo modo incontinens & intemperans tum iisdem sint, tum diuersi, declarat. quatenus enim vtrique corporis sequuntur & inquirunt voluptates, iisdem sunt: quatenus verò alter, id est intemperans eligit, atque ex electione sibi turpes voluptates persequendas putat: alter verò, id est incontinens non eligit, neque oportere supra modum voluptatibus indulgere existimat sed ab eis præter electionem superatur: in eo diuersi inter se esse cognoscuntur.

Prudentiam & incontinentiam simul in eodem non esse. Cap. X.

** περιττός* Sed neque vt idem simul & prudens & incontinens sit, fieri vlllo modo potest. qui enim prudens sit, eū simul & probum esse moribus demonstratum est. adde quòd non in eo solum quòd cognoscit, est prudens quispiam, sed in eo quòd est ** αὐτός*: incontinens autem ** αὐτός* non est.

Alia item superius opinio adducta fuerat, qua nonnulli eundem posse & incontinentem & prudentem esse affirmabant. eam nunc refellit, ac reprobat in hunc modum: si, inquit, prudens honestus ac probus necessario quoque esse debet, omnibusque virtutibus instructus, vt prius fuit demonstratum, incontinentia autem vitium est: restat, vt idem & prudens & incontinens esse nullo pacto possit, prætereà prudens non ob id aut est, aut dicitur prudens, quia tantummodo bona & utilia cognoscit: sed quia ** αὐτός* id est idoneus ad bona agenda est. at incontinens non est ad bona vt prudens, sed ad mala agenda idoneus.

** δεινός* ** αὐτός* Callidum tamen esse incontinentem, nihil vetat. vnde etiam prudentes esse nonnulli videntur, quia sint incontinentes: propterea quòd calliditas eo modo quo superius diximus à prudentia discrepat: estque quantum ad rationem

rationem spectat, proxima: quantum ad electionem, diuersa.

Nonnulli callidum quoque esse prudentem dicunt. nihil autem vetat, quin callidus incontinens sit. iccirco videri possunt nonnulli prudentes esse incontinentes. callidi enim prudentes quodam modo sunt: propterea quod calliditas paululum quid, vt prius etiam diximus, a prudentia differt. quantum enim ad rationem attinet, id est ad definitionem, prudentia propinqua ac proxima est calliditas, quandamque cum ea habet similitudinem: quippe quod calliditas habitus quoque ipsa sit, non secus ac prudentia eorum que ad finem deducunt, perceptiuus: differentia vero est in electione: prudentis enim electio bona est, que semper ea proponit, que ad bonum finem deductura sunt. callidi vero etiam mala: nam ad malum finem deducuntur quandoque eligit.

10 Neque igitur vt cognoscens, & contemplans, sed vt dormiens, & * vino * *ὄνειδος* oppressus ac sponte quidem agit: quodam enim modo cognoscit & quid, & cuius causa facit: prauus tamen non est: quippe quod electio eius proba sit. quare semiprauus est, & non iniustus. non enim est insidiosus.

Superius quoque an incontinens omnino vinci a turpibus voluptatibus possit, dubitauerat: rationemque quorundam adduxerat, qui non posse existimabant. si enim rectam rationem integram habet, ac synceram incontinens, prater eius mandatum quicquam agere qui potest? cuius opinionis refutationem ac solutionem hic subiungit: atque inquit, a turpibus voluptatibus superari incontinentem, non vt qui cognoscit, & rectam habet rationem & scientiam, & contemplatur, id est ex scientia illa operatur, atque agit: sed vt qui dormit, temulentusque est. Quemadmodum enim qui scientia, & habitu aliquo aut grammaticæ, aut alterius alicuius artis præditus est, si dormiat, aut ebrius sit, quo minus operari ex arte illa queat, a somno, aut vino impediri consuevit: ita incontinens licet rectam rationem habeat, ne vtatur tamen eius consilio in agendo, ab affectuum perturbatione prohibetur. ac sponte quidem, & non inscienter malum committit: quodam enim modo quid faciat, & cuius causa faciat nouit: prauus tamen dicendus non est: quippe quod prauus & malus ille sit, cuius electio est mala: incontinentis autem electio proba & bona habeatur. prater electionem enim agit ea mala, que agit. quocirca quia electio eius est bona, non prauus, sed * semiprauus, id est non ex toto, sed ex dimidio malus est existimandus: & non iniustus. iniustus enim insidiosus est, & qui ex proposito læsionem infert: cuiusmodi non esse incontinentem perspicuum est. ** ἡμιπρόνυ-
ρος.*

30 Alter enim ex ipsis in iis que consultauit, non perstat: alter qui atra bile est affectus, ne consultat quidem omnino. Ac similis quidem est incontinens ciuitati, que omnia quidem que fieri debent, decernat, legesque bonas habeat, sed eis tamen non vtatur: quemadmodum Anaxandrides cauillatus est: Nil iura curans consulebat ciuitas: prauus vero vtenti quidem legibus, sed malis, similis est.

40 Cum incontinens sit & temerarius & imbecillissimus alter ex ipsis, id est imbecillis & infirmus, in iis que consultauit, non permanet: alter qui atra bile est affectus & temerarius est, ac præceps, ne profus quidem consultat: sed a perturbatione ita rapitur, vt consilium omne ac deliberationem præuertat. Atque incontinens quidem ciuitati est similis, que bona decreta, bonasque leges cum faciat, illis non vtitur, vt Anaxandrides poeta carpens ciuitatem quandam, que bonas leges quidem habebat, sed malis utebatur, hoc cauillo notauit: ciuitas, inquit, inquit, nil iura & leges bonas curans, consulebat, legesque ac decreta bona instituebat, que scilicet postea erat neglectura, quibusque vsura minimè erat. nam incontinens cum rectam habeat rationem quasi legem, que ab ea præcipiuntur non agit, sed contraria: prauus vero, id est intemperans ciuitati est similis que vtitur quidem legibus, sed malis.

50 Versatur autem incontinentia & continentia circa id quod multitudinis habitum excedit: nam alter amplius, alter minus perstat, quam multitudinis facultas sit. Atque ex incontinentiis sanabilior illa est, qua qui atra bile sunt præditi, vt consueuerunt, quam ea que illorum est qui consultat, sed postea tamen in iis que consultarunt, non persistunt: incontinentes item ex assuetudine, quam ex natura sanari facilius possunt: quippe quod consuetudinem quam naturam immutare facilius sit. nam ob id quoque consuetudinem

z. iij.

mutare

Aspafii in Moraliū Arist.

mutare est difficile, quia naturæ perquam similis est: quemadmodū etiam Euenus inquit:

Consuetudo quidem rerum tractatio longa est: 10

Quam procedentem naturam dicimus esse. 20

Quid igitur continentia sit & incontinentia, quid tolerantia & mollities: quāque hi habitus inter se rationem habeant, dictum iam est.

Continentia & incontinentia circa illud est quod multorum habitum excedit. nam continens perstat in ratione, seseque magis continet, quā multorum facultas sit, id est quā habitus multi- 10 tudinis patiatur: quippè quod eas voluptates superet, quibus plerique vinci consueuerunt. inconti- nens autem nihil in ratione persistit, sed ab illis etiā cupiditatibus vincitur, quibus plerique è vul- go sunt superiores. Sanari autem facilius potest ea incontinentia, quæ temeraria est, qua melācho- lici sunt præditi: quā illa qua imbecilles & infirmi vtuntur, qui consultant quidem, sed vbi con- sultarunt, non perstant in sententia. nam si temerarij & præcipites qui sine præconsultatione à cu- piditatibus trahuntur, præconsultarent: ab affectibus minimè superarentur. imbecilles autem licet præconsultent, superantur tamen, ac paruis præsertim cupiditatibus succumbunt. Ex incontinen- 20 tibus item cum alij naturā sint eiusmodi, quemadmodum ferini qui marium concubitu delectan- tur: alij turpibus voluptatibus assueti habitum illum ex assuetudine malum contraxerint: qui ex as- suetudine incontinentes sunt, quā qui naturā, curari facilius queunt: eò quod natura consuetudi- ne est difficilior: & cōsuetudo ob id est difficilis, quia naturam imitatur, atque in naturam euadit. sicut Euenus poeta inquit: consuetudinem nihil aliud esse affirmans, quā longam rerum tracta- tionem, atque exercitationem: quæ quidem exercitatio procedens, atque in finem progrediēs de- mum in naturam trāsit. Quod si consuetudo propterea quod naturæ similis est, auelli ac remoueri 30 difficulter potest, multò difficilior immutari natura ipsa poterit.

De uoluptate.

Cap.

XI.

* ἀρχιτέκ-
των.

AT verò de voluptate & dolore contemplari eius est qui circa ciuilem facultatem philosophatur. is enim finis eius* architectus est, ad quem spectantes vnumquodque tum malum, tum bonum appellamus. 30

Ad eum pertinet qui circa ciuilem facultatem philosophatur, id est qui ciuilis & moralis est, de voluptate & dolore, an bonum sit necne, considerare. is enim ciuilis vir architectus est. archite- ctus autē dicitur, qui de omnibus præcipit, ac statuit: sic enim ciuilis hominis est, vt præcipiat quis ex iuuenibus esse musicus, quis miles debeat: atque vniuscuiusque finis sit architectus, atque insti- tutor, tam militaris, quæ est victoria, quā musici, quod est modulatè loqui: ac iubeat quem quisq; consequatur, & quid quenque agere oporteat, vt ad hunc vel illum finem perueniat: ad quem sanè finem spectantes, vnumquodque quod agimus, si non conferat & conducatur ad eum consequendū, absolute malum: si conferat, absolute bonum vocamus. nam cū ciuilis de omnibus huiusmodi in- quirat & contempletur, illud quoque eius negocium est, vt bonum necne sit voluptas, consideret.

Præterea de his considerare necessarium etiam est: quippè quod virtutē 40 moralem & vitium circa voluptates, & dolores constituerimus: & felicitatem plerique existere cum voluptate asserant: vnde etiam beatum à verbo χαίρειν quod est gaudere, μακάριον nominarint.

Necessarium insuper est de his, voluptate scilicet & dolore tractare. nam cum præsens hæc di- sputatio de virtutibus & vitiis moralibus sit: omnis autem virtus, atque omne vitium circa volu- ptates & dolores versetur: & felicitatem plerique operationem esse animæ cum voluptate asserat, vt felicitatis partem esse voluptatem dicant: vnde etiam beatum Græci μακάριον à χαίρειν quod 50 est gaudere quasi μακροχαίριον, id est longigaudium appellarint, eò quod lōgo totius vitæ tempore gaudeat & lætetur: propterea fit, vt de voluptate & dolore agere in præsentia necessariū etiam sit.

Quibusdam igitur nulla voluptas neque per se neque ex accidenti esse bonum videtur: non enim posse idem & bonum esse & voluptatem asse- runt. alij nonnullas bonas, plerasque prauas esse opinantur. tertia sentētia præterea est, etiam si omnes sint bonæ, optimum tamen voluptatē esse nul- lo modo posse.

De voluptate

De voluptate acturus primū quid quisque ex veteribus de ea senserit, in medium profert: deinde singulorum opiniones conatur cōfirmare, postremo eas confutat ac refellit. Prima igitur opinio est, quæ nullam voluptatem bonum esse statuit neque per se, neque ex accidenti. non enim voluptas & bonum idem sunt: quippè quòd fieri reciprocatio non possit: ut siquid bonum id voluptas, siquid voluptas id bonum continuo sit. alij nonnullas & quasdam voluptates bonas, plerasque verò esse malas opinantur. tertia opinio eorū est, qui licet omnes voluptates bonæ essent, fieri tamen non posse affirmant, ut voluptas optimum, id est summus, atque vltimus finis sit: bonumq; illud quod propriè bonum est, quodque omnia appetunt.

10 Atque omnino quidem non esse bonum propterea dicunt, quòd omnis voluptas generatio est sensibilis in naturam: nulla enim generatio finibus est cognata. verbi causa nulla ædificatio domus est.

Cum posuerit prius veterum opiniones, nunc etiam confirmare, quatenus licet, eas conatur. nā qui dicunt nullam omnino voluptatem esse bonum, opinionem suam in hunc modum corroborant: omnis voluptas, inquiunt * generatio sensibilis est in naturam: generatio autem est imperfecta: quòd autem imperfectum est, bonum non est. nulla igitur voluptas bonum est. generationem autem esse imperfectam, hinc patet, quòd nulla generatio cognata & similis finibus est: cum motio quædam sit, quæ & imperfectum ad perfectionem, & quòd non est, ad id quòd est, perducatur. omne enim quòd gignitur, in eo quòd gignitur, imperfectum est: finis verò est perfectus, atque abolutus: ut generatio quæ imperfecta est, fini qui est perfectus esse similis nequeat. exempli gratia, ædificatio quæ est generatio quædam atque effectio, id est ad finem quendam tendens motio: fini suo quæ est domus, similis non est. Cum verò inquit voluptatem esse generationem ad naturam quæ sensu percipiatur, id significat, voluptatem esse generationem, id est repletionem & restorationem indigentia & defectus ipsius naturæ. voluptas enim id quo indiget natura, replet ac supplet. nam si quis esuriat, alimento indiget, cibumque ipsum quo nutriatur appetit: voluptasque huic est, cum alimentis naturæ indigentia saturatur, atque expletur: addidit sensibilem, propterea quòd qui esurit & comedit & saturatur, sensu etiam saturationis illius voluptatem percipit: vel ob id, ut a concoctionibus & digestionibus eam distinguat, quæ licet etiam ipsæ motiones alimentorum, & alterationes in naturam sint: sine sensu tamen vlllo efficiuntur: cum igitur voluptas generatio sit, generatio autem sit imperfecta: nullam omnino voluptatem bonum esse isti colligebant.

* γένεσις εἰς φύσιν αἰσθητῶν. i. generatio ad sensibilem naturam.

Temperans præterea voluptates fugit. item prudens quòd dolore vacat, persequitur, non quòd iucundum est. voluptates etiam prudentia sunt impedimento: atque eò magis, quòd quis magis oblectatur. ut in venerorum voluptate contingit: in qua constitutus nemo intelligere quippiam potest. Huc accedit, quòd voluptatis nulla ars est: cum tamen bonum omne opus
40 artis esse censeatur. adde quòd pueri quoque & bestia voluptates persequuntur.

Aliud argumentū hæc sunt quo voluptas non esse bonum probatur, in secunda figura in hunc modum collectū: temperans fugit voluptates: nihil quòd temperans fugit, bonum est: nō est igitur voluptas bonum. Item, quòd dolore vacat, non est iucundum: prudens illud affectat, quòd dolore vacat, & voluptatem odit: nihil autem quòd odit prudens, est bonum: voluptas igitur bonum non est. Item voluptates prudentia impedimento sunt: nihil quòd prudentiam impedit, est bonum: voluptas ergo non est bonum: quòd enim magis quis oblectatur, ut in venerorum libidine conspicitur: tantò magis impediri consuevit, quò minus sapiat, ac consideret quippiam. nemo enim qui in hac venerorum voluptate est constitutus, intelligere ac mente percipere quicquam potest. Præterea, omne bonū artis alicuius est opus, ut sanitas medicina, recta scriptio opus grammaticæ est.
50 at voluptatis ars nulla est: bonum igitur non est voluptas. Postremo pueri & bestia corporis voluptates, id est supra modum & comedere, & bibere, & coitu uti cupiunt, & inquirunt: nihil verò quòd à pueris & bestiis quæ rationis usu carent, appetitur, bonū est: ergo efficitur, ut voluptas bonum non sit.

Quòd autem non omnes esse probas dicant, propterea est, quia turpes etiā nonnullæ, & probrosæ, & noxiæ quoque reperiuntur. quippè quòd morbosa sint quædam ex iis quæ voluptate afficiunt. At non optimū esse volu-

z. iij. ptatem

Aspasii in Moraliū Arist.

ptatem asserunt, ob id quia non finis, sed generatio est. Atque ea quidē quę dicuntur huiusmodi sunt.

*καταδω.

Quod non omnes voluptates probas & bonas esse dicāt, in causa illud est, quod nonnullę sunt turpes & probosę, vt *catamitorum: nonnullę etiam noxię, & damnosę, cuiusmodi sunt vsus & ciborum, & venereorum immoderati: ægrotantibus enim iucunda quędam sunt & voluptuosę: nā mala habitudine prædito carne bubula vesci, voluptuosum fortasse videretur, quod tamen ipsi noxium est. Cū igitur voluptates nonnullę & damnosę & turpes reperiantur: restat, vt non omnes voluptates bonę sint. Opinabantur præterea quidam voluptatem non esse optimum, id est non esse finem vltimum, ac summum bonum, eò quod voluptas generatio est. generatio autem cū sit imperfecta, finis esse nullo modo potest. Atque hæc sunt, quę de voluptate à nonnullis dicuntur, atque existimantur. 10

Improbatio rationum de uoluptate.

Cap.

XII.

AT enim non effici ex his vt voluptas aut bonum aut optimum nō sit, hinc perspicuum erit: primū, quia bonum dupliciter. alterum enim absolute, alterū alicuius respectu bonum dicitur: & naturę & habitus id sequentur: quare sequentur quoque idem & motiones, & generationes.

Non effici ex his quę isti opinantur, vt voluptas non sit bonum, & optimum, sed contrarium potius, id est vt bonum & optimum sit, hinc id est ex his quę dicturi sumus, manifestum erit. primū autem opinionem eorum refellit qui nullam voluptatem esse bonum ex eo dicebant, quod voluptas generatio est. generatio siquidem imperfecta est: quod est imperfectum, esse bonum non potest. Ostendit enim ex voluptatibus alias esse proprię bonas, alias videri, quę quidem non esse, sed ex opinione & existimatione bonę sunt. Cū igitur voluptates aliquas esse proprię bonas demonstrat, fit, vt eorum quoque opinio destruat ac ruat, qui nullam voluptatem esse bonū asserant. inquit igitur, quia bonum est duplex, alterum proprię & absolute, vt virtus, temperantia, iustitia, ipsarūq; operationes: alterum non proprię, sed alicui bonum, quod alicui scilicet bonū videtur: cuiusmodi est immoderatus venereorum vsus, qui alicui, id est intemperanti esse bonum videtur, cū tamen absolute & proprię minimē sit: efficitur, vt & naturę & habitus id, quod bonū scilicet & proprię & alicui est, sequantur: quippē cū nonnullę naturę, nonnullique habitus absolute & proprię naturę & habitus & sint & dicantur: cuiusmodi valentium, & bonorum virorū sunt, ad bonum videlicet propensiores: nonnullę item naturę, nonnullique habitus non proprię naturę habitusque sint, sed tales, id est cum additione aliqua & distinctione & naturę ferinę, aut morbosę, & habitus ferini, aut morboşi appellantur. Idem motioni & generationi contingit. generatio autem idem quod motio est: nam generatio ad quoddam appetibile obiectum mouetur, ac motio quędam est. motiones igitur & generationes idem hoc sequuntur: id est tam quod bonū absolute est, quā quod alicui. nam motiones & generationes alię sunt: absolute bonę, & secundum naturam, vt sanorum hominum, & bonorum qui ad id quod præcipuē appetibile est, moueri consueuerunt: alię tales ac tales, id est ferinę aut *morbosę, quę præter naturam sunt, vt si quis ad hauriendum sanguinem moueatur. quod igitur absolute bonum est, naturam & habitum, nec non motionem & generationem absolute ac simpliciter bonam sequitur: quippē cū qui bona natura absolute & habitu est præditus, moueatur ad id quod absolute bonum est: quod autem bonum alicui est, talem naturam, atque habitum, talemque motionem & generationem sequi necesse est. ab eo enim qui ferinam aut morbosam habet naturam, ferinoue aut morbošo habitu aut motu est præditus, non quod absolute, sed quod alicui bonum est, appeti atque inquiri consuevit: quod sanē non est verē, sed esse bonum videtur. atque ita ex voluptatibus alias absolute & proprię bonas, alias alicui bonas esse, ac videri demonstratum est. 20 30 40

*ποσάδεις.

Quę item esse prauę videntur, absolute alię sunt prauę, non tamen alicui, sed eligendę alicui sunt: alię ne huic quidem, nisi aliquando, & paruo tempore, & non sunt eligendę. quędam verò ne voluptates quidem sunt, sed videntur: quęcumque cum dolore, & medicinę causa existunt: cuiusmodi voluptates ægrotantium sunt. 50

Simili modo ex prauis voluptatibus alię sunt absolute quidem prauę, alicui tamen non prauę, sed expetendę potius atque eligendę: vt adulterandi voluptas absolute praua cū sit, alicui id est intemperanti esse praua non videtur, sed expetenda semper. alię sunt voluptates prauę etiā ipsę, cuiusmodi

voluptas intemperanti
est

Librum septimum.

181

cuiusmodi est supra modum edere, aut bibere, quæ ne huic quidem, id est, ne alicui quidem eligendæ semper sunt, sed aliquando, cum scilicet esurit quispiam, aut sitit: atque id breui tempore, quoad videlicet saturatus fuerit. atque hæc quidem per se minimè sunt eligendæ. sed quia esurit, aut sitit quispiam, propterea sit, ut immoderata alimenta expetenda esse atque eligenda videatur.

10 Duobus tamen modis interpretari hoc possumus, ut vel non esse eligendas has voluptates per se, ut modò diximus: vel non esse eligendas semper, intelligamus, sed eo duntaxat tempore, quo quis aut sitit, aut esurit. quæ verò voluptates ex dolore existunt, sicut Aiaci seipsum iugulare esse iucundum videbatur: quæ item medicinæ causa sunt, quales sunt eorum qui ægrotant: ne voluptates quidem sunt, sed videntur esse, & non sunt. Voluptates autem ægrotantium illæ sunt, quæ medicationis gratiâ existunt, ut eorum qui pruritu scabiei infestantur: his enim voluptuosum videtur, si in feruentem aquam sese iniiciant: id quod sanè non voluptatem aliis, sed dolorem & mortem afferre consuevit, hoc tamen remedij & medicinæ causa scabiosus appetit: quippè cum materia quadam praua atque acri subinde irretitur: feruens verò aqua, efficax admodum cum sit, acrimoniam illam retundat, ac reprimat: atque ita recreatione quadam ægrotantem afficiat: ut iucundum hoc ac voluptuosum, cum tamen re vera non sit, ipsi esse videatur. sano enim homini ingressus in feruentem aquam mors est, non voluptas.

*scabie laborantibus
feruens aqua reme-
dio est.*

20 Præterea cum bonum aliud operatio sit, aliud habitus: quæ in naturalem habitum constituunt, ex accidenti suaves ac iucundæ sunt. operatio autem est in cupiditatibus † submolesti habitus ac naturæ.

† aliàs legitur
deficientis.

Hic demonstrare aggreditur, eos qui voluptatem dicunt esse generationem ad naturam sensibilem, malè eam definire. nam cum ex bono aliud sit habitus, ut virtus, quæ bonum cum sit, est ut habitus: aliud operatio, ut virtutis ipsius operatio, id est, iusta agere, seu temperantia, quod bonum quidem est, sed bonum ut operatio, quæ naturalem habitum, id est, id quod recessit ac deficit à naturali habitu, explet: cum igitur ita sit, quæ in naturalem habitum constituunt, iucundæ propriè non sunt, id est, non sunt propriè voluptates, sed ex accidenti: quippè cum ipsa repletio eius quod naturali habitui deficit, non sit voluptas. sed quod generationem, hoc est repletionem sequi consuevit. nam cum quis esurit, si comedat, & saturetur, voluptas consequitur. neque ipsa generatio, id est, repletio, & motio qua ad replendum ventrem mouetur, cum cibo indiget quispiam, voluptas est: sed quæ consequitur post repletionem, in cupiditate submolestæ naturæ, atque habitus: quippè cum si aliquis esurit, habetque naturam in indigentia alimentorum constitutam, molestia ob famem afficiatur, cibisque replere ventrem suum cupiat. scribitur tamen in aliis exemplaribus loco submolesti, id est, *ἠπολύωου, ἠπολοῖωου* per diphthongum, in syllaba *λοι*, quod residuum & deficientis significat: ut intelligamus voluptatem fieri in cupiditate deficientis, alimentoque indigentis naturæ. si quis enim habitum ac naturam suam, deficientem habuerit, id est, in indigentia ciborum constitutam, replere ipsam cupit, atque hæc operatio, id est, repletio in cupiditatibus est deficientis naturæ.

*duplex lectio probe
declarata.*

40 Nam sine dolore etiam & cupiditate voluptates contingunt. ut cõtēplandi operationes, quæ minimè indigentis naturæ sunt.

Nam voluptates etiam sine cupiditate & dolore existunt: cuiusmodi sunt operationes cõtēplandi, id est intelligendi, quæ naturam minimè indigente à nobis efficiuntur: ut neque doleamus, neque repleri villo modo cupiamus. si enim contempler triangulum tres habere angulos æquales duobus rectis, voluptatem quidem percipio, sed nullo tamen dolore præcedente, nullaque cupiditate, quæ ex defectu naturæ proueniat. quid enim hac in re deest naturæ, ut dolor inde existere, ac cupiditas debeat? Quare cum voluptates nonnullæ sint, quæ sine dolore & cupiditate fiant, eò quod naturæ nihil desit: restat, ut malè tradita sit definitio ea, quæ voluptatem esse generationem in naturam sensibilem, inquit: quippè cum multæ sint voluptates, quæ sine generatione in natura existant, id est, sine indigentis naturæ repletionem. cuiusmodi sunt, quæ ex intelligendo eueniunt: definitionem verò omnia quæ sub definitam rem cadunt, complecti oportet.

50 Argumento id est, quòd non eadem iucunditate oblectantur, dum repletur natura, & dum * constituta est: sed dum est constituta, iis quæ absolute sunt iucunda, dum repletur, contrariis etiam gaudent. acidis siquidem & amaris delectantur: quorum nihil neque naturam, neque absolute iucundum est: quare neque ipsæ voluptates. sicut enim iucunda inter sese distant,
ita

* καθεστηκυια

Aspasii in Moraliū Arist.

ita quoque voluptates quæ ab ipsis eueniunt.

Voluptatem verò non esse generationem, id est, repletionem naturæ, argumēto illud est, quòd non eodem iucundo oblectantur omnes, & dum repletur natura, id est, si esuriat quispiam, dum ventrem alimentis indigentem replere studet. & dum constituta est, hoc est dum composita ac saturata est natura. sed cum natura constituta est ac saturata, id est, cum saturatus est quispiam: illis delectatur, quæ absolutè & propriè sunt iucunda: cuiusmodi est bibere vinum chium, & pane similagineo vesci. dum repletur verò, id est, dum adhuc alimentis indiget aliquis, atque esurit, contrariis etiam gaudet: iucunda enim ei & amara & acidum vinū videntur. & demum qui esurit, quolibet iucundum existimat, quod comedere saturatus quispiam nullo modo pateretur. amara autè & acida neque naturā, neque absolutè & propriè iucunda sunt. Sicut enim quæ propriè iucunda sunt, ab illis distant, quæ esurienti & sitienti videntur iucunda, id est, ab amaris & acidis: ita voluptates quoque quæ & à propriè iucundis, & ab iis quæ videntur iucunda, efficiuntur, inter sese discrepant. at si voluptas generatio esset in naturam sensibilis, idem iucundum in esuriente & futuro esse deprehēderetur. Quare iam patet malè definitam esse voluptatem ab iis, qui generationem in naturam sensibilem esse eam asseruerunt.

Adde quòd non est necesse, vt aliud quid melius voluptate sit quemadmodum nonnulli dicunt, finem ipsum generationis: generationes enim voluptates non sunt, neque cum generatione omnes existunt: sed operationes sunt & fines: neque ex iis quæ gignuntur, sed ex iis quibus vtimur, efficiuntur. finis item non omnium diuersum quid est, sed earum quæ ad naturæ perfectionem deducuntur. Vnde sensibilem generationem voluptatem esse dicere, non rectè se habet: sed potius dicendum est, operationem esse eam habitus, qui secundum naturam est, & potius quàm sensibilem, impedimento vacantem.

Rursus hic opinionem eorum refutat, qui asserunt voluptatem non esse id quod optimū est. & inquit, non necessariò aliud quid melius voluptate esse: cuiusmodi nonnulli dicunt esse finem generationis: quippè cum neque generationes sint voluptates, neque cum generatione omnes existant, aliorum scilicet quorūdam quæ prius gignantur, & fiant: sed operationes sint eorum quibus vtimur. nam simul cum operatione voluptas cōsequitur. voluptas enim operatio est: & si quis rectè & sine reprehensione operatur, continuo voluptate afficitur. neque omnium operationum finis diuersum quid est, sed earum tantum quæ ad perfectionem naturæ ducuntur, id est, quæ naturam quandam in indigentia constitutam replent. nam in iis quæ naturam aliquam perficiunt, diuersus ab operatione finis est. medicina enim eius quo indiget natura, repletio cum sit, finem qui est sanitas, ab operationibus diuersum habet. Quocirca non rectè voluptatem esse generationem in naturam sensibilem dicunt, sed potius ita definire eam debent, vt voluptatem asserāt esse operationem habitus eius qui secundum naturam est impedimento omni vacantem, vt loco sensibilis impedimento vacans ponatur. nam si quis habitu aliquo qui secundum naturam sit, præditus fuerit, verbi causa temperantia, vel sanitas, ex eoque absque impedimento operetur: letitia affici consuevit, ac voluptate. temperantia verò, & sanitas quia bonæ sunt, secundum etiam naturam esse censentur: quippè cum omne quod secundum naturam est, bonum etiam sit. quare impedimento vacans in vnoquoque habitu operatio, voluptas est. qualicumque enim habitu instructus quilibet, siue rhetorica is sit, siue grammatica, siue iustitia, dum ex eo sine impedimēto operatur, voluptatem consequitur.

Videtur autem ex eo generatio esse, quia propriè bonum est: operationem enim generationem esse existimant, cum tamen diuersa sit.

In habitibus eadem sunt operationes & fines. temperantis enim tam finis quàm operatio idem est. Quoniam verò voluptas & finis est & operatio: nam qui trianguli tres angulos esse æquales duobus rectis contemplatur, simul & operatur, & voluptatem capit: illi qui non esse finem voluptatem, ac propterea neque esse summum bonum eam asserunt, malè opinati sunt. quo modo autem voluptatem esse generationem existimarint, nunc subiungit: quia, inquit, operatio propriè bonum est: illi autem operationem & generationem idem esse arbitrabantur: effectum est, vt dum extollere voluptatem student, voluntque eam propriè bonum esse ostendere, generationem voluptatem esse dixerint. Videtur enim voluptas esse generatio, propterea quòd propriè bonum est. putantque

putantque operationem esse generationem, cum tamen diuersum quid à generatione sit. vniuscuiusque enim habitus operatio diuersum quid est à generatione, id est, à motione, qua ad appetibile, seu ad finem aliquem moueri quispiam cōsuevit: quippe cum ea sit quæ vniuscuiusque rei generationem, id est, causam efficit, vt vnaquæque res existat.

quid generatio.
quid operatio.

Nam quòd aiunt prauas eas esse, quia morbosa nonnulla sunt iucunda, idem de salubribus dicendum esset. quædam enim ex ipsis ad * rem pecuniariam praua sunt: vt hoc modo praua ambo essent. at in hoc non sunt praua: quippe cum contemplari quoque quantum ad sanitatem attinet, nocumentum interdum afferat.

** χρηματισμού.*

Quia nonnulli opinati fuerant, vt dixit, propterea quòd nonnulla voluptuosa damnum afferebant & dedecus, omnes voluptates esse prauas ac turpes: hanc quoque opinionem aggreditur cōfuturare: atque, inquit: si omnes voluptates ob id prauæ sunt censendæ, quòd nonnulla iucunda reperiuntur, quæ damnosa & turpia sint: idem in salubribus quoque rebus continget. nam omnia salubria simili modo praua, atque inutilia rei pecuniariæ & diuitiis erunt. cum enim ægrotat quispiam, salubre ei est sanitatisque efficiens & medicis pecunias dare, & in omnia quæ ad sanitatem conducunt, sumptus facere: id quod tamen diuitias eius absument, ac minuit: vt hoc modo, hacque ratione ambo, id est, tam omnes voluptates, quàm salubria omnia praua essent. sed non sunt praua: concessum enim apud omnes est, & nonnullas voluptates, & nonnulla salubria esse bona. nam hoc modo quia contemplari quoque, id est, cogitare ac legere sanitati interdum nocet: efficeretur, vt contemplari absolutè prauum esse diceremus. quod absurdum est. intellectio enim sublimium contemplationum praua minimè est: sed si ægrotans quispiam contemplari velit ac legere, sublimibusque contemplationibus vacare, impediatur, quò minus queat conualescere: quippe cum animi illa intentione morbus potius augeatur. ac quantum ad sanitatem spectat, nocumentum ex contemplatione patietur. vnde medici, ne legant quippiam, huiusmodi ægrotis præcipere consueuerunt.

Neque prudentiæ verò, neque alicui habitui impedimento est ea quæ ab vnoquoque procedit voluptas, sed alienæ. nam quæ à contemplando & discendo proueniunt, magis vt contemplerur, ac discamus, efficiunt.

Rursus opinati fuerant quidam, vt supra dictum est, propterea non esse bonas voluptates, quia impedimento prudentiæ sint: hanc quoque opinionem hic refellit, neque prudentiæ, inquit, neque alteri alicui habitui impedimento voluptates esse, quæ ab vnoquoque habitu existunt. voluptas enim quæ prudenti homini contingit, dum ea inuenit quæ ad finem deducunt, non modò eius prudentiam ad ea inuenienda non impedit, verum etiam magis auget. quæ item à temperante percipitur, dum temperanter se gerit, ipsi minimè est impedimento ad operandum, sed inuitat potius ad agendum atque incitat. sed vnumquemque habitum impediunt alienæ, id est, corporis voluptates. nam voluptas quæ ex adulterando euenit aliena à prudentis ac temperantis voluptate est: quippe cum temperans vel prudens ea minimè oblectetur. vnde efficitur, vt si temperans vel prudens venerea voluptate gaudeat, impediatur quò minus agere vel temperanter, vel prudenter queat. Nam quæ à contemplando & intelligendo, id est, contemplationem aliquam sublimem discendo veniunt voluptates, promptiores ad discendum nos reddunt potius, quàm impediunt. si verò quis dum discit, aliena, id est, corporis voluptate & venerea afficitur: is ita impeditur, vt cogitare quicquam atque intelligere amplius nequeat.

Nullam verò voluptatem artis vllius esse opus, probabiliter contingit: quippe cum neque alterius operationis vllius ars sit, sed facultatis. tametsi & * vnguentaria ars, & obsonatoria esse voluptatis videntur.

*facultates seu potestates habitus hic * μυστικῶν appellat.*

Opinabantur alij quia voluptatis nulla est ars, effici vt voluptas bonum esse non posset. hoc soluit primùm per concessionem, deinde per repugnationem. concedit enim meritò ac probabiliter nullius voluptatis artem aliquam esse. nam cum voluptas sit operatio, vt demonstratum est, à ratione non est dissentaneum, vt eius nulla ars sit: quippe cum artes non sint operationum, sed facultatum, id est, habituum: operationes verò ex habitibus existant. postea repugnando & negando idem refellit: voluptatisque esse artem asserit. nam vnguentariam & obsonariam voluptatis effectiuas artes esse: & cum ita sit, voluptatem esse bonum affirmat.

Quòd autem temperans fugiat, & prudens dolore carentem vitam persequatur,

Aspasii in Moraliū Arist.

sequatur, persequantur item tam pueri, quàm bestia, omnia eodem modo soluantur. Nam quia dictum est quo modo bonæ absolutè, & quo modo non bonæ voluptates omnes sint: tales pueri & bestia persequuntur: harumque indolentiam prudens sectatur, quæ cum cupiditate & dolore existunt, & corporis sunt: huiusmodi enim sunt hæ: harum item excessus secundum quos intemperans intemperans est. propterea temperans has fugit. nam etiam temperantis voluptates sunt.

Erant rursus alij, qui propterea quod temperans odio voluptuosa & iucunda prosequitur, prudens item doloris vacationem persequitur, & quærit: pueri verò & bestia iucunditatem sectantur: voluptatem non esse bonum asserbant. omnes huiusmodi opiniones eodem, id est, vno & eodem argumento nititur refutare. Inquit enim, quia iam diximus ex omnibus voluptatibus quæ ex operationibus emergunt, quo modo alia bonæ sint, id est, absolutè & propriè, quæ virtutes sequuntur: quo item modo alia, id est, alia absolutè & propriè bonas quidem non esse, sed aliquibus bonas, & quæ bonæ esse videantur, quales sunt corporis voluptates: has pueri & bestia persequuntur & quærunt: has item temperans fugit atque odit, quæ cum cupiditate & dolore existunt, id est, corporales. non enim bonæ propriè sunt, sed videntur. Prudens etiam corporis has voluptates, quæ videntur esse, non quærit, sed indolentiam earum sectatur. id enim dat operam prudens, ut ex absentia corporis voluptatum nullum dolorem percipiat. Corporis autem voluptates venerea sunt, & immoderati cibi, ac potus. huiusmodi enim sunt hæ corporis voluptates, id est, cum cupiditate & dolore fiunt: nam cum quis esurit, quia ventrem in indigentia alimentorum constitutum habet, dolore afficitur, replereque eum cupit. simili modo quoque intemperans dolet, dum venereis caret, atque uti eis mirum in modum cupit: harumque corporis voluptatum excessus sectatur, id est, immoderatè & cum exuperatione tam venereis operam dare, quam bibere & comedere vult, & quærit. * secundum enim hos excessus quos bestia & pueri persequuntur, intemperans intemperans dicitur. Ideo temperans has fugit, id est, corporis voluptates huiusmodi, quæ propriè voluptates non sunt. nam sunt etiam quædam quæ propriæ temperantis sunt voluptates, quæ ex habitus, id est, temperantiæ operationibus * eueniunt: hæ autem quæ ex virtutum operationibus existunt, propriè bonæ sunt: Etenim iustus ex agendo iusta, & fortis ex fortibus factis, & temperans ex temperanter se gerendo voluptatem percipit.

* κατὰ φύσιν.

* ἐπιθυμιῶνται

De voluptatum speciebus.

Cap. XIII.

CAETERUM dolor quoque esse malum & fugiendum conceditur: atque alius absolutè malum, alius, eò quod quodam modo impedimento est. fugiendæ autem rei, quatenus est fugienda & mala, bonum contrariū est: bonum igitur quoddam esse voluptatem necesse est.

Præterea constat, inquit, dolorem esse malam rem ac fugiendam. alius enim absolutè malum est, cum quis absentia rerum voluptuosarum, ac venerearum dolore afficitur: alius verò non absolutè ac simpliciter, sed quodam modo fugiendum ac malum est: quatenus scilicet impedimentum affert. verbi causa, si quis rem aliquam arduam ac præclaram conetur contemplari, dumque id studet, audiat vel filium, vel amicum diem suum obiisse: atque ex ea re doleat, doloreque oppressus ac perturbatus impediatur, quò minus id quod contemplabatur, valeat intelligere. is dolor qui ex filij vel amici morte suscipitur, absolutè quidem malus minimè est: sed quodam modo, quatenus videlicet est impedimento ne intelligat. si igitur dolor malum est & fugiendum: fugiendo autem, quatenus est fugiendum & malum, bonum contrarium est: restat, ut voluptas bonum sit: quippe cum in medio carentibus contrariis, si alterum malum esse statuatur, alterum esse bonum necesse fit: nam in cæteris fieri potest, ut sit malum: ut in ignavia, fortitudine, & audacia, ignaviæ quæ mala est, tam fortitudo quàm audacia opponitur.

* συμπάσις.

Nam quemadmodum soluebat Speusippus, non * competit solutio. sicut maius minori & æquali, ita contrarium hinc esse. non enim idem quod malum aliquod voluptatem esse quispiam dixerit.

Hæc impugnatio Speusippi est. dicebat enim Speusippus, sicut maius & minori opponitur, & æquali, & extrema, id est, maius & minus mala sunt, medium verò quod est æquale, est bonum: ita

ita voluptatem & dolori & indolentiæ esse oppositam: & extrema, id est, dolorem & voluptatem esse mala: indolentiam, quæ medium est, bonum. sed solutio hæc non competit, propterea quod ab omnibus minimè conceditur: fatentur enim omnes voluptatem esse bonum, neque idem quod malum voluptatem esse diceret quispiam: id est, sub malum ut genus reduci, esseque mali speciem voluptatem: hoc est voluptatem esse malum concedit nemo.

Iam verò si nonnullæ voluptates sunt prauæ, nihil vetat aliquam esse optimum: sicut scientiam aliquam, licet prauæ quædam sint. fortassè verò etiã necessarium est, siquidem vniuscuiusque habitus operationes sine impedimẽto sunt, siue omnium operatio sit felicitas, siue alicuius ipsorum, si impedimento vacet, eam esse maximè expetendam. hoc autem est voluptas.

Superius item dixerat nonnullos opinari, quia voluptates aliquæ prauæ sunt, fieri non posse, ut voluptas optimum esset. quam opinionem hic soluit, dum inquit. quoniã voluptates quædam prauæ sunt, nihil vetat aliquam etiam esse quæ optimum sit: sicut nihil vetat aliquam quoque scientiam esse optimam, id est, philosophiam, licet quædam prauæ esse conspiciantur. hic improprie scientias appellat * viles artes atque operarias, cuiusmodi est medicamentaria, saltatoria, & * sutoria. fortassè verò etiam necessarium est aliquam voluptatem esse maximè expetendam atque optimam: siquidem sunt vniuscuiusque habitus, id est, virtutis operationes impedimẽto vacantes, siue omnium habituum, id est, virtutum operationes felicitas sit, id est, siue ex omnium virtutum operationibus constet felicitas, siue alicuius ipsorum habituum, id est, vnius cuiuspiam virtutis operatio sit felicitas. Quemadmodum enim superius dixit, contemplatiuus est felix: in decimo item ex sola contemplatione ait felicem existere, si contemplatio sine impedimento sit: hoc est si absque vilo impedimento contempletur & intelligat. hoc autem, id est, impedimento vacans operatio voluptas est. Quoniam igitur voluptas impedimento vacans operatio est: vniuscuiusque verò habitus, id est, virtutis impedimento vacantes operationes sunt, siue felicitas ex operationibus omnium virtutum, siue vnius cuiuspiam, quæ est contemplatiua, constet: sequitur, ut voluptas quædam optima sit, felicitas scilicet ipsiusque operatio.

Quare efficitur, ut quædam voluptas optimum sit, licet multæ voluptates * fortè absolutè prauæ sint. ac propterea omnes felicem vitam iucundam esse existimant: voluptatemque felicitati meritò annectunt: quippè cum nulla operatio quæ impeditur, perfecta sit, felicitas verò sit ex perfectis. Ideo fit, ut ex corporis & externis bonis, fortunaque ipsa insuper indigeat felix, ne hæc impediant.

Quare si etiam concedamus, multas, id est, plerasque voluptates esse prauas: aliqua tamen voluptas optimum erit, id est, felicitas, eiusque operatio. nam cum voluptas sit operatio impedimẽto vacans, constetque felicitas ex operationibus vel omnium virtutum, vel vnius alicuius: accirco felicem vitam omnes suauem ac voluptuosam existimant: voluptatemque felicitati cõsentaneè annectunt, tanquam diuersam à felicitate. Rectè autem [C O N S E N T A N E E] adiunctum est: nam si felicitas ex perfectis est, est etiam impedimento carens operatio: sed voluptas quoque est vacans impedimento operatio. consentaneum igitur est, ut voluptas cum felicitate connectatur. est enim felicitas perfecta, & cum sit perfecta, est etiam vacans impedimento operatio: quippè cum nulla operatio quæ impeditur, perfecta sit. nam felicitatem quoque ita definiunt, ut animæ operationem cum voluptate in perfecta vita eam esse dicant. Quoniam igitur est impedimento vacans operatio, propterea indiget & corporis, & externis bonis, gloria scilicet, diuitiis potentatu, & fortuna, id est, fortunæ bonis, ne hæc, id est, corporis & externa bona si absint, felicitis operationem impediunt. si quis enim vniuersis virtutibus præditus sit, externa verò hæc bona non habeat: exercere virtutes absque impedimento non poterit: sed iniuste etiam aliqua cogetur facere, quò diuitias, aut aliquid aliud ex necessariis sibi comparet. si verò absque impedimento prorsus non operetur, neque felix appellabitur.

Nam qui eum qui * rota torquetur, & calamitatibus magnis opprimitur, si bonus sit, felicem esse dicunt: vel inuiti, vel sponte nihil dicunt.

Qui dicunt eum qui rota torquetur, id est, in tormentis rota deuoluitur, & calamitatibus multis & infortuniis opprimitur, felicem esse, si bonus sit, hoc est, si omnibus præditus sit virtutibus, vel

* βαναύσους.
* σκυτοτο-
μικλά.

* εὐτυχέμ.

* προχίρο-
μύου.

Aspasii in Moraliū Arist.

sponte. id est
scientes.
inuiti. id est
ignoscentes.

vel sponte, id est, vel scientes eiusmodi hominē minimē esse felicem, veritatemq; occultātes, nihil dicunt, id est, mentiūtur cūm felicem talem appellant: vel inuiti, id est, quis sit propriē felix, ignorant. nam superius quoque in primo libro hoc significauit, cūm dixit. qui autem in Priami calamitates incidit, licet virtutibus omnibus præditus sit, felix nullo modo erit.

Quia verò insuper fortuna indiget felix: idem esse nonnullis fortunæ prosperitas, & felicitas videtur: cūm tamen non sit: nam ipsa quoque cūm excedit, impedimento est. ac fortassē non amplius fortunæ prosperitas appellari iure potest: ad felicitatem enim spectat eius definitio.

prosperitas, quare
impedit felicitate.

Quoniam felix fortunæ bonis, id est, diuitiis, gloria, potentatu indiget: idem esse felicitatem, & prosperitatem fortunæ nonnulli opinantur: quod minimē verum est. nam ipsa fortunæ prosperitas, si exuperans sit, felicem impedit, quō minus operari secundum virtutes queat. si enim quis vel potens supra modum sit, vel clarus, vel diues, reddi insolens consuevit: vt ignobiliores, & pauperiores despiciat, eosque & imperiosē subigere, & iniuria afficere minimē vereatur. si igitur nimia fortunæ prosperitas felici potius est impedimēto, ne secundum virtutem operetur, eam quærere felix nullo modo debet. & fortassē excedens modum hæc prosperitas fortunæ iure prosperitas, id est, *ὁ τυχία* appellanda non est, eō quōd felicitatem impedit, prauaque est: quippè cūm eius definitio, fortunæ prosperitatis videlicet, ad felicitatem spectet. Cūm enim confert, cōducitque ad felicitatem, fortunæ prosperitas est nominanda, laudabilisque censetur: cūm non confert, vtpote exuperans, ne prosperitas quidem amplius vocanda est, neque laude vlla digna existimanda.

Caterūm quōd omnes & bestix & homines voluptatem sequuntur, id ipsam esse quodam modo optimum indicat.

Non prorsus fama illa perit, quam multa per orbem

Turba hominū celebrat. Sed quia neq; eadē natura, neq; idem habitus

optimus aut est, aut videtur: neq; voluptatem eandem omnes, voluptatem

tamen omnes sequuntur. fortassē etiam non eam sequuntur, quam putant,

neq; quā dicerent, sed eandem. omnia enim naturā diuinum quid habent.

Quia nonnulli propterea voluptates nō esse bonas asserbant, quōd à bestiis & pueris inquirebantur: ipse Aristoteles nunc ob id ipsum magis effici inquit, vt bonæ esse videantur, quia pueri & bestix ipsas sequuntur. id enim esse indicium, ipsam, id est, voluptatē esse quodam modo optimum, id est, bonum, quōd bestix & pueri eam sectantur. id siquidem bonū est quod omnia appetunt: voluptatem verò omnia tam bestix quā pueri appetunt: est igitur voluptas bonum.

* Versus sunt
Hesiodi ex li-
bro, cui titulus
est Opera &
dies. Sic autem
græcè leguntur
ὅμηρι δὲ ἔτι
γὰρ πᾶσι παρ
ἀπόλλυται,
ὡς τινὰ λαοὶ
πολλοὶ φημί
ξῶσι, θεὸς
νῦτις ἐστὶ καὶ
αὐτῆ.

Non prorsus enim, vt * inquit Hesiodus, fama illa perit, quam multa per orbem

Turba hominum celebrat. verūm dea dicitur esse.

voluptatem verò hanc quasi omnes celebrant, bonumque esse prædicant, dum omnes eam sectan-

tur, & quærunt. Sed quia non est vna natura vnusque habitus qui optimus sit, sed multæ sunt na-

turæ, multi que habitus: quippè cūm sit natura quædam ferina, quædam morbosa, item que habi-

tus: propterea fit, vt neque vna in omnibus voluptas exisat, neque eandem omnes persequantur.

aliud enim alij iucundum videtur: ei qui naturā habituque ferino est præditus, sanguinem bibere:

ei qui morbosus est, aqua feruētī sese inspergere, vel quippiam aliud voluptatem affert. sed tamen

voluptatem omnes sequuntur, id est, vel quæ propriē est voluptas, vel quæ videtur. Fortassē etiam

non optimam voluptatem sectantur, quam bonam esse & putant, & assererent: sed eandem, id est,

corporis: immoderatisque cibis & potibus, & venereis oblectantur. sunt enim aliqui qui opera-

tionem ex virtute, id est, temperantia vel iustitia optimam esse voluptatem cognoscunt. cūm non

possint tamen ad hæc attolli, diuinæque hac voluptate oblectari, vel inuiti corporis illecebris ir-

retiuntur, corporisque voluptates sequuntur. nam quōd diuinam voluptatem quidam habeant,

declarat: cūm inquit, omnes & ratione etiam carentia animalia naturā diuinum quid in se insitum

habere: diuinam scilicet quandam illustrationem, qua operationem ex virtute summā atque opti-

am iucunditatem esse intelligunt: cūm verò ea diuina voluptate frui nequeant, in corporis vo-

luptatibus perstant, eisque oblectantur.

Sed corporis voluptates * nominis huius hæreditatem consequuntur ex

eo sunt: quōd sæpe in ipsas incidunt homines, omnesque earum sunt parti-

cipes. vnde quia solæ notæ sunt, solas has esse opinantur.

* τὸ ὄνομα
τοῦ κληρο-
νομίαν.

Operationes

Operationes ex virtutibus propriè voluptates sunt, corporis verò voluptates nō propriè sunt, sed apparentes. consequutæ tamen sunt nominis huius hæreditatem, quòd solæ scilicet voluptates dicantur, proprièque voluptates esse videantur: propterea quòd pleriq; ad has magis sunt proclives, omnesque harum esse participes volunt: cum illis diuinis oblectari non possint. tum quia plerique has corporis esse tantummodo voluptates putant: an verò aliqua alia sit diuinior voluptas, ne prorsus quidem quicquam sciunt.

Perpicuum etiam est, nisi voluptas sit bonū & operatio, fieri non posse, ut iucundè felix vitā traducat. Cuius enim causa indigeret * ipsa, si non est ^{* autis, ipsa} _{uoluptate.}
 10 bonum? sed etiam molestè viuere poterit. nam neque malum neque bonū est dolor, si neque voluptas. Quare cur fugeret? neque igitur probi viri vita erit iucundior, nisi etiam operationes ipsius sint.

Hoc aduersus eos inquit Aristoteles, qui voluptatem neque bonum, neque molestum quicquam esse asseriebant. inquit enim nisi voluptas & operatio ipsius bonum sit, non poterit felix iucundè viuere. nam si non est bonum voluptas, neque omnino felix eam inquireret. cuius enim causa acquirere ipsam studebit? felicitas siquidem ex bonis solis omnibus constat, neque admisionem aliquam alicuius admittit, quòd non bonum sit. nam si voluptas nō est, neque bonum neque malum, dolor quoque neque bonum erit, neque malum. sicut enim alterum ex contrariis sese habet, ita alterum sese habeat, necesse est. quòd si dolor neque bonum est neque malum, sequitur, ut molestè & cum dolore etiā viuere felix queat: at hoc absurdum est: cum voluptate enim est felicitas. Quare si dolor neq; malum est neque bonum, cur felix hanc fugit? & si ipsius probi viri & felicitis operationes iucundæ non sunt, vita quoque eius minimè erit iucunda.

De corporis uoluptatibus.

Cap. XIII.

AT verò de corporis voluptatibus considerandum illis est, qui nonnullas voluptates valde eligendas esse dicunt, illas videlicet quæ honestæ sunt, sed non corporeæ, & eas circa quas versatur intemperans. Quis fit
 30 igitur, ut contrarij dolores prauis sint? malo etenim bonum contrarium est. an ita bonæ sunt illæ quæ sunt necessariae, propterea quòd quicquid nō est malum, bonum est? an aliquatenus bonæ sunt?

Dubitationem rursus non suam illam quidem, sed aliorum quorundam adducit. dicebāt enim aliqui, si nonnullæ voluptates, ut sunt illæ quæ ex virtutum operationibus existunt, eligendæ sunt & bonæ, sed non corporales, id est, immoderati cibi, & potus: aut venereæ, circa quas versatur intemperans: cur dolores qui his sunt contrarij, mali & prauis sint? bonum enim contrarium malo est. si ergo corporis voluptates sunt malæ, reliquum est, ut quòd contrarium ipsis est, id est, dolores, boni sint. Atque hæc dubitatio est: quam primū ita soluit: corporis voluptates inquit non
 40 esse malas, sed neque propriè bonas, sed ita bonas quatenus non sunt malæ, suntque necessariae, atque eiusmodi, ut vsu earum indigeamus. Comedere enim & bibere, & venerem exercere, necessaria sunt, naturæque indigentia requiruntur. quòd enim non est malum, bonum est. Deinde alteram solutionem meliōre subiungit, in hunc modum: an corporis voluptates aliquatenus bonæ sunt? nam esus & potus, venereorumque vsus eatenus bona sunt, quatenus in eis mediocritas seruatur: si verò cum excessu ac supra modum exerceantur, sunt praua, ac mala.

Habituum enim & motuum, quorum melioris excessus non est, neque voluptatis est excessus: quorum autem est, est etiam voluptatis. at corporis bonorum est excessus, & prauus prosequendo excessum, & nō necessarias
 50 voluptates prauus est: omnes siquidē & obsoniis & vinis & venereis quodam modo oblectantur, sed non ut debent. Contrà in dolore. nō enim excessum fugit quispiam, sed omnino fugit: quippè cum excessui dolor contrarius minimè sit, sed ei qui excessum persequitur.

Habituum & motuum quorum excessus non est: ut contemplatiui habitus excessus nullus est: quanto enim quis magis ac magis contemplatur, atque intelligit, tanto maiore laude dignus censetur. atque ideo neque voluptatis quæ ex contemplatione euenit, excessus quispiam erit. Vel ita est

Aspasi in Moraliū Arist.

est intelligendum: eorum habituum & motuum quorum excessus vituperabilis minimè est: ut habitus contemplatiui excessus vituperationē nullam admittit: neque igitur voluptatis quæ ex contemplando existit, excessus erit vituperabilis. quorum verò est excessus, ut altricis facultatis atque habitus. bibendi siquidem & comedendi excessus est: vnde etiam voluptatis, quæ inde euenit. Vel si volumus altero modo interpretari, dicemus: quorum habituum excessus est vituperabilis, voluptatis quoque excessus eadem ratione erit vituperabilis. est autem corporis bonorum, id est, voluptatum excessus, & intemperans ex eo dicitur prauus, quòd earum scilicet corporis voluptatum excessum persequitur & querit: dum immoderatè & edere & bibere ac toto die studet, venereisq; supra modum indulget. si enim necessarias voluptates sequatur, ex eo minimè dicitur prauus. necessariæ autem voluptates sunt cibi moderatè sumpti ac potus. quantum enim ad ventrem in inopia alimentorum constitutum replendum sat est, ac necessarium: eatenus bibere & edere bonum est. vbi autem vèter iam repletus est ac saturatus, ingerere insuper cibum aut potum, modum excedit, atque est malum. omnes enim intemperantes obsoniis & vinis & venereis quodam modo oblectantur, id est, exuperando atque excedendo modum, & non ut oportet, etiam si praua ipsorū voluptas existimetur. nam moderatè oblectari est bonum. ac voluptas quidem cum excedit modum, est praua: cum moderata est, laudatur. in dolore verò contrarium accidit: non enim tantum excedentem modum dolorem, sed quemlibet omnino dolorem fugimus: quippe cum excessui voluptatis excessus doloris minimè contrarius sit, sed paruus etiā quiuis dolor, qui accidit ei qui voluptatis excessum persequitur. nam si vel paululum a * voluptuosis abstineat intemperans, continuo dolore affici consuevit: ut etiam paruus dolor excedenti modum voluptati contrarius sit.

Quoniam autem non tantum opus est, ut verum dicamus, sed etiam oportet, ut falsi causam explicemus: hoc enim ad fidem faciendam conducit: nam cum rationi consentanea visa fuerit causa, cur verū appareat esse, quod verum nō est: facit, ut vero magis fidem adhibeamus: iccirco dicendum est, quī fiat, ut corporis voluptates expetibiliore esse videantur.

Quoniam non tantum opus est verum dicere, corporis scilicet voluptates non esse bonas, sed causam quoq; afferre debemus falsi & mendacij, id est, explicare, quo modo errent nonnulli, easq; esse bonas opinentur. hoc enim, si videlicet dixerimus vnde in errorem hunc inducti sunt, ad fidem faciendam confert, & confirmandum corporis voluptates bonas minimè esse. nam cum rationi consentanea visa fuerit causa, cur verum appareat esse, id est, cur voluptates corporis bonæ verè esse videantur, cum verum id minimè sit: facit, ut magis vero credamus, veritatemque ipsam confirmemus, quæ voluptates corporis non esse bonas asserit. iccirco dicendum est, cur fiat ut voluptates corporis cum bonæ non sint, expetibiles ut bonæ esse videantur: primamque causam huiusce rei subiungit, cum inquit.

Primum igitur, quia expellit dolorem: atq; ob doloris excessum excedentem voluptatem, quasi medela quædam sit, atq; omnino corporis voluptatem persequuntur. medelæ autem vehementes fiunt: vnde eas etiam persequuntur, quia circa contrarium videntur. atque ob duo hæc bonum non esse voluptas videtur, sicut dictum est: quoniā aliæ prauæ naturæ actiones sunt, siue ab ortu ut bestiarū, siue ex consuetudine, ut prauorum hominum: aliæ sunt medelæ, quia sunt indigentis: meliusque est habere quam fieri: aliæ accidunt, dum perficiuntur. ex accidenti igitur probæ sunt.

Quia voluptas eiicit atque expellit dolorem: ideo bonæ corporis voluptates videntur. nam si quis dolore afficiatur ex eo quòd esurit, aut venereis non utitur, cum comedit, aut concumbit voluptas, quæ ex saturitate & coitu euenit, dolorem quem ex fame & concumbendi cupiditate concipiebat, expellit. & excedentem modum voluptatem, & omnino corporis voluptatem nimiam persequuntur homines, & querunt, ob doloris excessus, qui ex esuriendo & cocundi desiderio euenit: quasi eiusmodi voluptas corporis medicatrix, dolorumque expultrix sit. medelæ autem, id est ventris in inopia alimentorum constituti repletiones vehementes fiunt, modumque excedentes: atque iccirco exuperantem dolorem: qui ex fame accidebat, eiiciunt. ideo has ventris repletiones modum excedentes persequuntur, & querunt, quia circa contrarium etiam esse necessariæ videntur, id est, eodem tempore, quo etiam contrarium, qui est exuperans dolor ex esuriendo contingens.

hæc enim exuperans voluptas, quam ex ventris exuperante repletione concipiunt, exuperantem dolorem ex fame oborientem expellit. nam si supra modum esuriat quispiam & parum comedat, exuperantem dolorem pellere nullo modo poterit. Videturq; voluptas ob duo hæc non esse bona, sicut dictum est, propterea quod alia voluptates ex actione & operatione prauæ naturæ existunt, quæ vel ab ortu ipso est praua, vt bestiarum, ferinorumque hominum: vel non ab ortu, sed ex assuetudine malorum praua euasit: cuiusmodi est prauorum hominum & ineruditorum natura, qui à pueritia turpissima quæque perpetrare consuecunt. voluptates autem prauorum naturâ, id est, ferinorum hominum, & ex assuetudine prauorum, sunt crudis carnibus vesci, & cætera quæ superius explicauit. alia autem voluptates sunt medelæ, id est, repletiones naturæ indigentis scilicet ac deficientis: vt sunt ventris alimeto indigentis repletiones. alia verò voluptates existunt, dum perficiuntur atque expleantur aliqua cupiditates. si enim cupiat quispiam cõcumbere, cupiditatemq; eam expleat, lætatur, voluptateque afficitur. propterea corporis voluptates non proprie, sed ex accidenti bonæ dicentur.

quare iuramentis uehementes medelle.

Adde quod quia uehementes sunt, illi eas persequuntur, qui lætari aliis nequeunt. ipsi siquidem sitis quasdam sibi præparant. quando igitur innoxie sunt, * increpatione vacat: quando noxiæ, prauum est. neq; enim habent alia quibus lætentur, & neutrum habere plerisque molestum est ob naturam.

* ἀνεπιτιμῆ-
τορ. i. nulla est reprehensio.

Præterea persequuntur & inquirunt corporis voluptates, quia uehementes sunt, id est, excedentes & immoderate, illi qui aliis aliquibus actionibus oblectari non possunt. nonnulli enim cum agere aliquid nequeant, ne ociosi prorsus sint ac sedeant, toto die edere ac bibere, cõcubituq; uti, volunt: sibi que sitis præparant. nam cum velint toto die bibere, falsa quædam comedunt, quo siticulosi magis reddantur. quando igitur hæ corporis voluptates innoxie sunt, sunt autem innoxie cum sunt moderate, cum quis edendo & bibendo modum seruat: tunc sanè reprehensione carent, neq; vituperatione admittunt. cum verò sunt noxiæ, id est, cum immoderate ac supra modum quispiam illis oblectatur, prauæ sunt ac vituperatione dignæ. nonnulli enim voluptates has corporis sequuntur modum excedentes, quia alia iucunda quibus oblectentur non habent: cum prauis sint, & vulgares, qui quæ nam sit proprie ac verè voluptas non intelligant. Non habere autem quippiam aliud quo lætentur, plerisque molestum videtur. Cum enim labore semper homo, voluptate aliqua ac requie indiget. vnde si voluptatem aliquam non habeat qua exhilaretur, statim dolore afficitur, ac * consternatur: atque id ob naturam: quia scilicet natura laboriosa præditus est.

causa quare voluptatibus inducatur.

ἀδύνατον

* ἀδύνατον
i. penè exanimatur, ac præ dolore deficit.

Semper enim laborat animal: quemadmodum etiam naturales disputationes testantur, quæ videre & audire esse molestum asserunt. sed consuetudinem sumus, vt inquit, similiter etiam in iuuentute ob auctiorem perinde ac temulenti afficiuntur: & iuuentus iucundum quid est.

*ἡλικίας. ἡλικίας
quid.*

Semper enim animal laborat: & naturales rationes testantur, animal videlicet semper laborare, cum asserunt vim inspiciendi semper videndo atque operando, audiendi item facultatem semper audiendo, molestiam asserere: quippe cum semper audire & videre laborem & dolorem animali pariat. sed laborem qui ex assidua videndi aut audiendi operatione euenit non admodum sentimus, propterea quod assueti ei sumus. Similiter quoque homines cum sunt in iuuentute constituti, nimias has corporis voluptates sectantur, propterea quod ætas ea incrementum accipit. toto enim die comedere & bibere appetunt, quod defectum qui subinde ex assidua auctiõne euenit, succurrant: celeriterque augeantur, ac robusti fiant. nõ secus atque temulenti & ebriosi, qui litibundi & exhausti eò magis redduntur, quò magis inebriantur. & iuuentus iucundum quid est: id est, ad voluptates prona, affectibusque libidinum obnoxia est.

omni sensus in agendo comparatur.

* Atra bile verò affecti naturam semper medela indigent. corpus enim eorum ex temperatura * semper mordetur: semperque appetitu uehementi incitantur. voluptas autem & contraria & quæuis, modò sit uehemens, dolorem expellit. ac propterea intemperantes ac prauis euadunt.

* μελαγχολικοί.
* δαιμόνιον διατελεί.

Qui atra bile affecti naturam sunt, semper medicamento, id est, repletionem indigent: bilem enim quæ feruentissima est, habent, quæ celeriter cibos in ventre consumit: vnde ne ventre exinanito viscera exurantur, si desit alimentum: semper opus est, vt melancholicus medicamentum adhibeat, id est, cibos ventri suppeditet: propterea quod corpus ita affectorum hominum semper mordetur, hoc est dolore & adustione: ex temperatura afficitur. temperatura enim eiusmodi calida

A. j. est ac

Aspasii in Moraliū Arist.

est ac feruet: semperque vehementi appetitu iritantur: dum toto die comedere & bibere multum cupiunt. voluptas enim vehemens & modum excedens dolorem expellit, siue dolori contraria sit atque opposita, siue non contraria, qualiscunque fuerit. ac propterea, propter videlicet immoderatas voluptates intemperantes & prauī efficiuntur.

Quæ autem sine dolore sunt voluptates, excessum non habent. atque hæc naturā, non ex accidenti iucundarum rerum sunt. Ex accidenti autē iucunda appello quæ medicinam afferunt: nam quia accidit, ut medicinā consequamur, dum id quod sanum substāt, agit aliquid: propterea esse iucundum videtur: naturā verò iucunda, quæ talis naturæ actionem efficiunt.

Voluptates quæ ex intelligendo, & contemplando eueniunt, sine dolore sunt, excessumque non habent. quanto enim quis magis intelligit, tanto laudatur magis: quippe cum in virtutibus contemplatiuis excessus nullus reperiatur. quæ igitur sine dolore existunt voluptates, id est, contemplatiuæ, quæ absque dolore fiunt, excessum nullum habent. corporis enim voluptates cum dolore, & cupiditate eueniunt. nam cum quis esurit, dolet prius, ac cupit comedere: deinde dum alimentis ventrē explet, voluptate afficitur: voluptas verò contemplandi & intelligendi dolore vacat: nullus enim præcedit dolor: hæc verò voluptates quæ excessu carent, cum ex iucundis naturā, id est, propriè iucundis rebus & non ex accidenti eueniant, vituperabiles minimè sunt. quæ enim ex contemplando euenit, propriè voluptas est. Ex accidenti autē iucunda appellat, quæ medentur, quæ repletiones sunt naturæ indigentis, id est, corporis voluptates. propterea liquidè edere & bibere voluptatē affert: quia accidit, ut dum edunt & bibunt homines medicinā consequantur, id est, ventrē repleant, & saturentur. dum id quod sanum substāt, id est, dum * alitrix facultas agit aliquid, & valet. nam si ea non valeat & robusta sit, neque comedere, neque bibere, neque operari quippiam animal posset.

*in virtutibus est
placitū nullus ex
cessus est.*

** ἡ ἀλτρίξ
διώξιμος.*

[DVM id quod substāt] inquit, eò quod etiā si sensus omnes sensiuæque omnis facultas in animali deficiat, videndi scilicet, audiendi & reliquæ omnes, sola verò alitrix & nutritrix substet ac relinquatur: viuit animal, dum alitur: postremaque omniū hæc alitrix cum animal moritur, deficit. prius enī alteratrix vis, prius sensiuæ, prius excretrix interit: alitrix verò non nisi ultimo loco deficere consuevit. non est igitur propriè iucundus & voluptuosus esus & potus, sed ob ventris repletionē esse eiusmodi videtur. nā cōtemplatiui habitus, virtutūque operationes naturā, id est, propriè iucundæ sunt.

*altrix potentia est
ultima que desit
est.*

Nulla autem res propterea est, quæ eadem semper suauis sit, quia simplex natura nostra minimè est, sed insitum diuersum quid etiam habet, quo est corruptibilis: ut si alterum quid agat, id alteri naturæ sit præter naturam: cum verò adæquantur, neque molestum, neque iucundum id quod agitur esse videatur.

Non semper idem iucundum nobis est, sed alia atque alia videntur voluptatem afferre: quia natura nostra non est simplex. non enim ex anima sola constamus, sed inest diuersum etiam quid, ex quo constituti sumus, id est, corpus, quo sumus corruptibiles. Cum enim non simus simplices, sed compositi ex anima & corpore: fit, ut non eadem voluptate afficiatur & anima & corpus: sed aliud sit quod animam, aliud quod corpus oblectet. vnde si alterum quid, id est, si anima agit atque operatur, ex operationeque ea intelligendi voluptatem percipit, id præter naturam & non iucundum alteri naturæ est: quippe cum id quo oblectatur anima, iucundum non sit corpori, sed molestum. cum verò adæquantur, & quibus oblectatur anima, iisdem voluptate afficitur etiam corpus: tunc accidit, ut quod iucundum animæ est, id cum agitur ab anima, neque molestum corpori neque iucundum esse videatur.

Nam si alicuius natura simplex sit, ei semper eadem actio erit iucundissima. atque iccirco Deus semper vna ac simplici gaudet voluptate. neque enim motionis tantum, sed immobilitatis etiam operatio est: magisque in quiete quàm in motu voluptas consistit.

** ὅτι πρὸς αὐτὸν
τὸ μὴ κινεῖσθαι*

Si simplicem naturam aliquis habeat, ut angeli, & Deus, ei eadem actio, simplexque operatio suauissima est, id est, eadem voluptate oblectatur. cum enim simplicis sit naturæ, voluptate semper afficitur ea, quæ ex intelligendo euenit, nullaque alia: quippe cum iucundum semper vnum atque idem ei sit. iccirco Deus semper eadem gaudet voluptate vna ac simplici: quæ est, * dum in seipsum conuertitur, seque ipsum intelligit. Sed fortasse aliquis obiiceret, si Deus in quiete immobilis

bilis est, voluptas autem est motus: nam voluptas est operatio, operatio verò motus est: quo modo in Deo esse voluptatem dicere possumus? nam si voluptate afficitur, etiam mouetur: quod absurdum est. objectionem hanc ita soluit hic Aristoteles, voluptatem asserens non esse motionis tantummodo operationem, verum etiã immobilitatis: voluptatemq; in quiete magis, quam in motu consistere. quoad enim mens ad intelligendum aliquid mouetur, quia in motu est & turbatione, voluptate nõ afficitur: sed tunc oblectatur & gaudet, vbi quod inuestigat & intelligere studet, iam percepit atque intellexit. sic enim voluptas in quiete & immobilitate magis esse conspicitur.

At verò mutatio omnium res suauissima est, vt * poeta inquit, ob prauitatem quandam. sicut enim homo prauus mutabilis est: ita etiam natura, quæ mutatione indiget: non enim est simplex, neque proba. Ac de continentia quidem & incòtinentia, & de voluptate & dolore: quidque vnumquodque horum, & quo modo alia ex ipsis sunt bona, alia mala, dictũ iam est. posthac verò de amicitia dicemus.

* Sumptũ uideatur ex Euripidis Oreste. μεταβολὴ πέντων γλυκὴ .i. mutatio iucunda rerum est omnium.

Rursus diceret quispiam, si mutatio vniuscuiusque rei iucunda est, Deus verò mutationẽ nullam admittit: qui fieri potest, vt Deus voluptate afficiatur? ad hoc respondet, poetam dixisse, ob prauitatem quandam esse suauissimam omnium mutationem, id est, ob prauam naturam: quippè cum prauo homini mutari ab alio in aliud iucundum esse videatur. sicut enim prauus homo in salud atque aliud mutari cõsuevit: ita etiam natura, quæ mutatione indiget, in qua videtur iucundum esse, si mutatio subinde fiat, praua est. neque enim natura simplex, qualis est Dei, vel proba & bona mutationem ex alia re in aliam iucundam esse arbitratur. bonorum siquidem & virtute præditorum hominum natura, non secus atque simplex, stabilis est, atque immutabilis. quod enim bonum est & honestum, immutabile est.

SEPTIMI LIBRI FINIS.

30 Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM
LIBER OCTAVVS

CVM ASPASII EXPLANATIONE.

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

40

De amicitia.

Cap. I.

Post hæc sequitur, vt de amicitia disseramus: quippè quæ aut virtus quædam, aut cum virtute est.

De amicitia disserere ei qui de moribus & virtutibus considerat, proprium est maxime: quippè quòd aut virtus quædam sit, aut cum virtute, vt inquit. nam & vnam virtutem dicere possumus ita esse amicitiam, vt fortitudinem, & temperantiam, cæterasque alias. amicitia enim circa affectus & actiones, sicut reliquæ, etiam ipsa versatur. sunt enim actiones amicabiles, & amare affectus quidam est. Adde quòd amicitia adulationis mediocritas est, eiusque nomine vacantis affectionis, quæ quasi * rusticitas quædam, ac morositas hominis aliorum familiaritate ad voluptatem aliquam vti nescientis. atque adulator quidem est qui excedit, qui nimium esse iucundus, ac supra modum studet: amicus, qui in hoc mediocriter se gerit, & quando oportet, iucundum se exhibet, quando non oportet, minimè. qui verò in iucunditate deficit, in defectu est. Possumus etiam alio modo & qui excedit in amicitia, & qui deficit considerare: vt eum excedere dicamus, qui supra modum ac furiosè * amore vititur: sicut de Satyro fertur, qui adeò amabat patrẽ, vt post mortem eius ne viuendum quidem sibi esse censuerit: eum deficere, qui affectu hoc omnino vacat, vt amare nec velit, nec possit: amicum verò, qui in amãdo mediocritatem seruat. Si quis igitur

* ἀγρίότης .i. feritas.

* τῷ φιλεῖν

A.ij. ad hæc

Aspasii in Moraliū Arist.

ad hæc spectet, fortasse virtutem quandam esse amicitiam dicere poterit: si verò eam non esse quidem virtutem, sed virtute præditi hominis propriam esse, solisque iis qui boni perfecte sunt inesse quispiam asserat: efficietur, ut cum virtute esse videatur. Possimus etiam vni ex virtutibus, id est, iustitiæ ipsam ascribere. cum enim iustitia distributiua quædam æqualitas sit: amicitia est, quæ æqualitatem amicis exhibet: qui enim re vera amici sunt, eos esse inter se æquales necesse est, ut hoc modo pars quædam esse iustitiæ censenda sit. Atque hæc sunt ob quæ hic Aristoteles aut virtutem esse amicitiam, aut cum virtute dixit.

Resq; est ad vitã maximè necessaria. absq; amicis enim viuere, licet cætera bona omnia suppeteret, eligeret nemo. nam & diuites, & principatus, potestatesq; habentes maximè indigere amicis videntur. Quid enim prodest eiusmodi prosperitas, si beneficiũ tollatur, quod erga amicos & præcipue fit, & maximè laudatur? aut quo modo sine amicis custodiri, cõseruari que posset? quãtò enim amplior, tantò etiam periculosior est. In paupertate etiam & reliquis infortuniis amicos esse vnicum perfugium putant.

Quoniam ex bonis alia necessaria sunt, alia honesta: amicitiam bonum esse vtroque modo ostendit. ac necessarium quidem solet appellare illud, sine quo viuere non possumus: nunc id vocat, sine quo nemo qui naturali modo sese habeat: viuere eligeret: cuiusmodi amicitia est. sine ea enim viuere eligeret nemo, nisi corrupta natura sit. Amicitiam igitur necessariam esse inquit, tam diuitibus, maximaque in potestate constitutis, quam pauperibus & impotentibus: tam iuuenibus & pueris, quàm viris & senioribus. Diuites sanè & potentes amicis indigēt, propterea quòd nisi habeant amicos, neque diuitiarum, neque potentatus vlla utilitas est. utilitas quippè atque vsus diuitiarum & potentatum in bene merendo consistit, & benefaciendo. beneficium autem optimũ, maximeque laudabile illud est, quod in amicos confertur. Sed argumentum hoc non necessariam demonstrat amicitiam, sed honestam potius: quippè quæ honestæ rei causa sit, quod est beneficiũ. quo modo tamen hic necessariũ sumat, aduertendum est: sine quo videlicet nemo naturaliter affectus diuitias eligeret, aut quatenus est diues, aliter viuere, quàm beneficia conferendo: qua re qui amicis caret, prorsus priuatur. Quod sequitur verò, valde necessariam diuiti & potenti amicitiam esse declarat. ad tutelam enim & cõseruationẽ prosperæ fortunæ, magna vis in amicis constituta est: quin etiam in paupertate perfugium, & subsidium amici ipsi sunt.

* δωδμεως, id est, potetia.

* τῶν ὀπαρ- χόντων, i. bonorum.

Iuuenibus item cõducit ad id vt nõ peccent: & senioribus ad obsequiũ & ad defectum actionũ ad quas ob imbecillitatem auxilio indigent: & iis qui in flore ætatis sunt constituti, ad honestas res capeffendas. Si bini simul ire parent. nam & ad intelligendum & agendum magis idonei sunt.

Rursus cum inquit, iuuenibus ad id vt non peccent, corrigendo conducere amicos: honestum quid esse magis, quàm necessarium amicitiam asserere videtur. sed correctio honesta res quidem fortasse est, veruntamen etiam necessaria: quippè cum sæpenumero prohibeat, quo minus in magna aliqua mala incidamus. Senioribus verò, & in flore ætatis constitutis viris præsidio esse amicitiam manifestum est. [Quod autem, inquit, si bini simul ire parent, ex Homero sumptum est. Nam cum Nestor hortaretur Græcos ingentibus propositis præmiis, vt aliquis ex ipsis exploratum castra Troianorum proficisceretur: omnesque alij ob rerum trepidationem formidarent ac tacerent: Diomedes in hunc modum se iturum esse promittit, atque ait:

Nelide me animi robur, generosaque virtus
Incitat hostiles nunc explorare phalangas
Vicinas: sed si mecum mittatur & alter,
Maior erit spes, & maior fiducia. nanque
Si bini simul ire parent, citò præuenit alter
Consilium alterius, quo res succedere pacto
Utiliter queat. at solus si consulat ipse,
Tardius & leuius quicquid consultat, habetur.]

Inesse etiam naturã ei videtur quod genuit, erga id quod genitum est: ei item quod genitum est, erga id quod genuit: atque id non solum in hominibus, sed etiã in auibus, & plerisq; aliis animalibus cõtingit: & iis item quæ

quæ eiusdem nationis sunt, & hominibus præcipuè: vnde humanos, id est, hominum amatores laudamus. Quàm familiaris etiam atque amica res sit homini vnusquisque homo, in erroribus quoque conspiciere licet.

Naturâ etiam comparatum est, vt parentibus erga filios amicitia necessariò sit: non solum inter homines, verum etiam inter alia animalia, quò videlicet educari possint: & ecòtrariò filius erga parentes. amicitiam autem * pro amore nunc sumit, qui principium amicitia cum sit, nondum vocari amicitia propriè potest: propterea quòd amicitia inter eos est, qui mutuò sese amant. Natura præterea inter ea quæ sunt eiusdem nationis, amicitiam conciliauit, vt à sese mutuò adiuuentur. Hominibus item naturâ inest amicitia, omnibus erga omnes: id quod in erroribus præcipuè conspicitur, cum viam ignorantibus indicamus: cum vagantes hospitio suscipimus: cum indigentibus succurrimus, nisi ab auaritia simus peruerfi ac deprauati. hic quoque amicitiam aptitudinè & conciliationem ad amicitiam vocat.

* ἀντὶ φιλοφιλίας.

Videtur etiam ciuitates continere amicitia. & legistatores magis ipsi quàm iustitiæ student: concordia enim esse simile quid amicitia videtur, quâ illi maximè affectant: seditionem verò, quæ inimicitia est, maximè expellunt. nam si sint amici, iustitia opus non est: sin autem sint iusti, amicitia indigēt. Adde quòd id quod maximè ius est, esse amicabile videtur: neque solum necessariū est, verum etiam honestum. amicorū enim amatores laudamus. multorumque amicitia vna quædam esse ex honestis rebus videtur. præterea nonnulli eosdem & bonos viros & amicos esse opinantur.

Ciuitates etiam continet ac conciliat amicitia: quippè cum còcordia simile quid amicitia sit. qui concordēs enim sunt, & consentiunt, còmune bonum * procurant. id quod operationi amicitia simile est. & si sint amici aliqui, nihil iustitia est opus inter ipsos: si verò iusti, amicitia adhuc indigent, ob ea quæ paulò antè de diuitibus & pauperibus, de iuuenibus & * viris, & senibus dicta iā sunt. Præterea quòd maximè ius est, esse amicabile videtur: multa enim iuris sunt genera: sicut vbi de iustitia agebatur, ostendit: ciuile, paternum, herile. ex his verò maximè ius est ciuile: quod amicabili est simile, eò quòd in æqualitate eorum qui sunt participes, consistit. dictum etiam est amicitiam requirere, vt amici quatenus fieri potest, æquales sint ac pares. Fortasse verò ita quoque hoc intelligeret quispiā: vt assereret, ex omnibus iuribus illud maximè esse ius quod erga amicos existit: quippè cum erga hos ea quæ amicabilia, id est, amicitia iura appellantur, maximè seruanda sint. nam amicitiam non solum iustam, verum etiam honestam rem esse ipse demonstrat.

* προελξουσιν, id est, augent. * ἀκμαίωρ, id est, ætate florentibus.

Controuersia autem de ipsa non parua est: nam alij similitudinè quandam eam esse statuunt, & similes amicos. vnde similem inquit ad simile ire, & graculum ad graculum, & cætera huiusmodi. alij econtrariò figulos omnes tales esse inter se dicunt: ac de his ipsis altius, & naturalius inuestigat. Euripides quidem inquit:

- » Humentem amare pluuiam cum terra est arida,
- » Cœlumque sacrum cum grauatum est imbris,
- » Telluris arentis cadere in sinum appetere.

Et Heraclitus aduersarium esse conferens: & ex differentibus pulcherrimam coaptationem fieri: & omnia ex lite oriri. contraria verò his asserunt cum alij, tum Empedocles: simile enim simile appetere ait. Sed naturales dubitationes missas faciamus: quippè quæ præsentī considerationi minimè sint accommodatæ. quæ autem humanæ sunt, & ad mores affectusque pertinent, inspiciamus: vtrum videlicet inter omnes homines amicitia contingat: an fieri non possit, vt prauī amici sint: vtrum item vna species amicitia an plures reperiantur.

A. iij. Alij

Aspafii in Moraliū Arist.

Alij similitudinem quandam amicitiam esse dicunt, propterea quod ex morum similitudine videtur existere: alij eos qui similes sunt, figulos inter se esse, id est, sibi mutuo inuidere, atque aduersari affirmant: vt Hesiodus inquit:

Et figulus figulo, & fabro faber inuidet ipse.

eos vero qui non sunt similes, sed contrarij po-

tius, inter se esse amicos dicunt. quorum vtrorumque opiniones probabiliter confirmat prouerbis nonnullis, poetarumque ac philosophorum sententijs adductis. Quoniam vero aliqui philosophi difficiliora pertractantes, alij ex similitudine, alij ex contrarietate vniuersum constituisse opinantur: has considerationes vt naturales omittit. quæ vero morali disputationi idonea sunt, ea inquirat: duasque dubitationes considerandas proponit: alteram, vtrum inter omnes amicitia possit existere, an fieri nequeat, vt prauī amici sint: alteram, an vna species amicitiae, an plures sint: neque ita tamen quærit, an plures species sint, quæ sub vno genere constituantur: sed an in pluribus amicitiae speciebus commune nomen tantum, atque æquiuocum amicitia sit. Nam se talem quæstionem proponere disputationis progressu declarabit.

* ἔχ' ἰκατῶ
πεπρωθί -
κασισημείῳ

Qui enim vnā esse speciem, ex eo opinantur, quod magis & minus admittit: nō idoneo argumento nituntur: nam ea etiā quæ diuersa sunt specie, magis & minus admittere consueuerunt. de quibus antea iam dictū est.

Quod inquit, huiusmodi est: existimant nonnulli quod amicitia non sit æquiuoca, satis idoneum argumentum illud esse, quod magis & minus suscipit. nam quæ magis & minus admittunt: sub vnum genus reduci inquirunt, inter seque esse vniuoca: vt calidum cum suscipiat magis & minus, non est æquiuocum: simili modo & dulce. quoniam igitur amicitia alia magis, alia minus esse reperitur, magis ea quæ est bonorum, quæ prauorum est, minus: esse non posse eam æquiuocam asserunt. at qui ita dicunt, non idoneo argumento nituntur. nam ea etiam quæ diuersa sunt specie, neque sub eodem genere constituuntur, magis & minus admittunt. de quibus antea iam dictum est: hoc est in Nicomachijs quæ iam exciderunt. Magis autem & minus ostendere in iis quæ multifariam dicuntur, difficile non est. ens enim multifariam dicitur: in eoque substantia magis, accidentia minus sunt: quippè cum ex substantia eueniat, vt cætera omnia existat. hoc autem maxime contingit, cum ea quæ multifariam dicuntur, ab eodem ad idem referuntur: quemadmodum est ens. id quod idem in amicitia quoque est. ex similitudine siquidem amicitiae bonorū reliquæ etiā dicuntur, & ab hac nomen sortitæ sunt. sicut posterius clarius patebit.

De amabili.

Cap. II.

Fortasse vero de his constabit si amabile ipsum cognitum fuerit. quippè cum non quodlibet amari videatur, sed quod amabile est: id autem aut bonum, aut iucundum, aut vtile sit.

Quia amicitia in eo consistit & quod amat, & quod amatur: amatur autem quod est amabile: de amicitia quot ipsius videlicet species sint, patebit, si prius quot modis amabile ipsum dicatur, fuerit distinctum. tripartitò autem distinguitur: amabile enim vel bonum, vel iucundum, vel vtile esse inquit:

Vtile autem id esse videri potest, per quod bonum aliquod aut voluptas efficitur: ita vt bonum & iucundum amabilia sint, vt fines.

* ἀντιδιήρη -
κέναι.

De hac diuisione dubitatur. videtur enim ex * opposito diuisisse vel genus à specie, vel commune nomen ab vno ex significatis ab ipso nomine. siue enim bonum sit bonorum genus, vtile vero vnum quid: genus distinxit ex opposito speciei, cum aliud bonum, aliud vtile esse dixit: perinde ac si quis aliud esse animal, aliud hominem assereret. siue bonum ex iis sit quæ multifariam dicuntur, quemadmodum videtur: ita quoque similis diuisio est, nō secus ac si quis aliud esse ens, aliud substantiam dicat. Quocirca dicendum est Aristotelem hic bonum non vt commune ab utili distinxisse, sed proprie bonum accepisse pro eo quod per sese expetibile est: siue illud propter se solum expetibile sit, vt felicitas: siue propter se & propter aliud, vt sanitas: vt sensuū vigor: vt virtus: quippè cum hæc & propter se, & propter felicitatem expetenda sint: quæ omnia proprie nunc bona appellauit. vtilia vero, ea quæ ob aliud quid expetuntur: vt diuitiæ: nam diuitiæ etiam ex vtilibus rebus sunt, sicut in primis huius operis disputationibus ostendit, cum dixit de felicitate loquens: [D I V I T I A E autem non sunt id quod quærimus bonum: vtilis siquidem, alteriusque gratia sunt]. Turbari vero minime debemus, quod simul diuitias & absolutè bonas, & ob aliud expetendas esse ait. absolutè enim bonæ propterea dicuntur, quia ei qui secundum naturam affectus est,

est, id est, virtute prædito viro ad honestas actiones exequendas instrumenta sunt: non secus atque instrumentum musicum, quod absolute ad musicas operationes musico homini cõgruit. ob aliud autem sunt expetendæ diuitiæ, quia ob earum vsum eas expetimus. vnde etiam diuitiarum partes quibus vtimur, ab vfu *χρηματᾶ*, id est, pecuniæ nuncupantur. sed vtile alterius causa esse expetendum ipse etiam declarat: vtile esse inquit, per quod bonum aliquod, vel voluptas efficitur. Cùm tria igitur sint amabilia: bonum & iucundum, vt fines amabilia sunt: vtile verò, sicut ea quæ ad finem aliquem conferunt ac conducunt.

10 Vtrum igitur bonum amant, an quod ipsis bonum est? discrepant enim interdum hæc. similiter quoque circa ipsum iucundum.

Deinceps quærit, vtrum bonum ament homines, an quod * ipsis bonum est. dictum enim prius * *αὐταγαθόν* quoque est aliud esse absolute bonum, aliud cuidam bonum: nam quod naturali constitutione affecto corpori salubre est, id simpliciter, atque absolute bonum dicitur: cuidam verò bonum id, quod ægrotanti est salubre: vt incisio, & adustio, cæteræque medicationes sunt. Simili modo suaue ac iucundum aliud est absolute, aliud cuidam. absolute sanè naturâ bene affecto: cuidam, præter naturam interdum affecto: quippè cùm amara iucunda ac suaui ei qui corruptum habet gustatum, esse aliquando videantur. bono igitur homini quod simpliciter est bonum, ipsi quoque bonum est, & non discrepat: in prauo discrepantia est. non enim & absolute bonum, & ipsi bonum idem est: sed interdum & quibusdam quod absolute est malum, bonum efficitur: vt morbus, & paupertas: 20 quæ multis interdum prauis hominibus bona atque vtilia euadunt.

Videtur autem quod ipsi bonum est, amare vnusquisque: & esse quidē quod absolute bonum est, amabile: cuique verò, quod cuique est. at amat vnusquisque non quod ipsi est bonum, sed quod apparet: sed id nihil refert. nam amabile apparens erit.

30 Quærit vtrum bonum quod simpliciter atque absolute est bonum, ament homines, an quod ipsis est bonum. videtur enim vnusquisque amare id quod ipsi bonum est, seu potius quod ipsi bonum apparet: quippè cùm multi sint, qui in imaginationis errore versentur. Quod igitur ita amabile est vt bonum, nunquid absolute, an alicui, an apparens bonum est? distinguit, atque ait, quod absolute amabile est, vt bonum esse id bonum amabile absolute: quod raro est amabile, vel esse apparet, cuidam esse amabile. de iucundo licet hic nihil dicat, idem sentiendum. nam quod amabile est, vt iucundum, si vt absolute iucundum, absolute est amabile: si vt cuidam iucundum, cuidam amabile est.

Cùm tria verò sint propter quæ amant homines, de inanimatorum amore amicitia minimè dicitur: quippè cùm neque redamatio, neque voluntas boni illorum vlla sit. ridiculum enim esset fortassè, si vino quispiam bona vellet: nam si modò aliquid est, saluum esse illud vult aliquis, vt ipse habeat.

40 Hic amorem seu dilectionem ab amicitia distinguit: diuersumque esse quid ostendit. id quod ex aliis quoque rebus esse perspicuum potest. nam matres liberos suos adhuc infantes amant: dilectioque ea est, seu amor, amicitia minimè. non enim redamantur. amatores item amant, sed cùm interdum odio ipsi habeantur, nulla inter ipsos amicitia est. sed Aristoteles euidentissimo exemplo vtitur: cùm ait erga inanimata amorem & dilectionem quidem esse posse, amicitiam nõ posse: sicut erga vinum. non enim est redamatio, reciprocatioque amoris, neque voluntas boni vini ipsius causa. non enim bene vult quispiam vino: sed si modo vult aliquid, saluum ipsum esse vult & cõseruari non vini sed sui causa, vt ipse frui eo possit.

50 Amico autem inquirunt bona velle oportere, illius causa: eosque qui ita bona volunt, si non idem ab illo existat, beneuolos dicunt. beneuolentiam enim in mutua affectione amicitiam esse. an addendum est non latentem? nam multi beneuoli sunt iis etiam quos non viderunt, quos scilicet putant modestos esse, vel vtilis. quo etiam modo illorum quispiam erga hos affici posset. ac beneuoli quidem esse inter se hi videntur: amicos autem eos qui quo modo inter se affecti sint, ignorant, appellare quis posset?

Quia ex antedictis opinari posset quispiam amicitiam esse, cùm quis bonum vult alicui eius ipsius causa: huiusmodi voluntatem beneuolentiam esse, inquit. nam qui bona vult alicui eius ipsius causa, etiã si ab illo idem non referatur, beneuolus est. amicitia verò beneuolentia in mutua

A. iij. affectione

Aspasio in Moraliū Arist.

affectione, reciprocationeque est. an addendum est, inquit, non latentem: fieri siquidem potest, ut nonnulli sint, qui mutuò se ament, cum alter alterum probum esse atque vtilem opinetur: lateant tamen, atque ignorent se ita mutuò esse affectos: quos amicos appellaret nemo. nam illi amici dicendi sunt, qui cum mutua benevolentia se prosequantur, non latent. sed hoc modo videretur eorum etiam amicitiam esse censere, qui nulla inter se consuetudine unquam vti sunt: modò beneuoli inter se fuerint, credantque alter alterum probum ac bonum esse, seque mutuò esse affectos non ignorent. quocirca non ita non latere accipiendum est, ut audire ac cognoscere tantummodo significet, se mutuò esse affectos: sed ita, ut congressum ac * consuetudinem frequentem etiam complectatur. oportet enim ut animi eorum qui verè amici futuri sunt, frequenti consuetudine ac conuictu coniungi, atque vniri, multaque experientia confirmari, ut mutuò se esse probos certò credant. Eadem hæc ipse quoque de veris amicis procedendo vterius dicit.

* συμπίπτως

De speciebus amicitiae.

Cap. III.

Oportet igitur ut beneuoli mutuò inter se sint, velintque bona ob vnum aliquid ex iis quæ dicta sunt: ea verò inter se specie differunt: ergo dilectiones quoque & amicitiae. tres enim æquales numero amabilibus amicitiae species sunt: quippè cum in vnoquoque sit redamatio non latens. qui autem mutuò se amant, volunt sibi mutuò bona eatenus, quatenus amant. 20

Cum ex antedictis, tum ex his colligere quispiam potest, amicitiam Aristotelem ita definire, ut dicat eam esse benevolentiam in mutua affectione non latentem. benevolentiam verò boni voluntatem eius ipsius causa cui bene quispiam vult. Sed si omnis amicitiae vna definitio est, æquiuocæ amicitiae nullo modo essent, ut ipsi videtur. an licet etiam eorum quæ multifariam dicuntur, vnam rationem sumere, quæ non propriè definitio, sed descriptio potius sit? quæ verò hæc sint, non est obscurum: ea videlicet quæ non longè à se mutuò distant: nam cum ab vno multa appellantur, ut medicinalis liber, & medicinale instrumentum, ab vno vtraque medicinali homine nuncupata: sumi in his vna ratio medicinalis omnium potest: atque omnia quæ à medicina quomodocunque medicinalia vocantur, vnum dici queunt. In amicitia idem quodam modo fit: nam prima amicitia & quæ propriè dicitur, ut progrediendo declarabit, bonorum hominum est, eorumque qui in virtute similes ac pares sunt. aliæ autem ex similitudine huius dicuntur: ex hacque habent denominationem: ut nihil vetet, quò minus communem rationem quandam sumere valeamus. nam quòd sint æquiuocæ hæc amicitiae ex amabilibus rebus etiam constat: quippè cum bonum, vtile, & iucundum, non eodem modo amabilia omnia sint. bonum enim per se: iucundum & vtile ex accidenti, atque ob aliud, expetendum, atque amabile est. id quod in bonis viris esse perspicuum præcipue potest. bonus siquidem vir nullam aliam ob rem, nisi ob seipsum amatur: vtilis verò non ita, sed ob vsum tantum & vtilitatem diligitur: sicut ob voluptatem iucundus. transfert autem etiam ipse amabilia ad eos qui amicitia amabiles sunt: quorum bonus vnum quid ex bonis est, atque iis quæ per se maximè expetuntur: vtilis & iucundus, ex iis quæ ob alia expetibilia, atque amabilia sunt. Considerandum tamen nunquid data hæc amicitiae definitio, primæ amicitiae, eiusque sit quæ propriè dicitur. definitio enim hæc est. benevolentia in mutua affectione minimè latens. benevolentia autem est voluntas boni eius ipsius causa, cui quispiam bene vult: velle enim bona re vera boni tantummodo viri est: qui cum bona cognoscat, ea amico contingere atque exhiberi vult. qui verò vel ob voluptatem, vel ob vtilitatem sunt amici, cum bona ignorent, bona amico non profus volunt. adde quòd eius ipsius causa velle bona primæ amicitiae proprium est: nam in aliis ad se spectantes homines amicis bona volunt: voluptuosi sanè amici: ut frui voluptate queant: vtilis, ut vtilitatem consequantur. quare communis definitio minimè est. sed sicut prima amicitia propriè est, reliquæ videntur: ita quoque hæc definitio primæ & propriæ amicitiae cum sit, esse quoque aliarum videtur. inquit autem velle amicos sibi mutuò bona non latentes ob vnum aliquid ex antedictis, id est, vel ob bonum, vel ob iucundum, vel ob vtile: hæc autem inter se specie differunt. hæc enim non ita differre, ut sub vnum & idem genus referantur, sed ut nomen tantum commune habeant, dictum iam est. quare dilectiones quoque quæ in singulis his existunt, & amicitiae specie differunt: neque commune genus neque dilectiones inter se, neque amicitiae habebunt. nam cum amabilia differant, differre etiam has necesse est. in quo autem dilectio & amicitia differunt? in eo sanè quòd non dilectione non est reciprocatio: in amicitia est. qui autem se mutuò amant, bene sibi mutuò volunt eatenus, quatenus amant: boni, quatenus boni: iucundi, quatenus iucundi: vtilis, quatenus vtilis.

Qui

Aspafii in Moraliū Arist.

sens ſectentur. mutata autem ætate iucunda ipſa etiã diuerſa euadunt: vnde citò amici & fiunt, & eſſe deſinunt. quia amicitia vnà cum iucunditate mutatur. talis verò voluptatis velox mutatio eſt. Iuuenes etiam amatorij ſunt: quippè cùm ex perturbationis affectu & voluptate multa illa amatoriæ affectionis vis oriatur. ideo fit, ut & ament, & citò deſiſtant, ſæpe eodem die ſententiam mutant: ſimulque toto die uerſari, & cõuiuere uelint. ita enim id quod ex amicitia requirunt, ipſis euenit.

Iuuenum amicitia ob voluptatem plerumque eſt: quia ex affectu non ex ratione viuunt. voluptas autem affectus eſt. quando igitur iucundi ſunt inter ſe, mutuò ſe amant. ſed hæc quoque amicitia diſſolui facile poteſt: nam vnà cum ætate iucunda ipſa etiam mutantur: quibus mutatis, amicitia quoque ipſæ quæ ob iucunditatem extiterant, mutantur, neceſſe eſt. verumtamen hi iucundè in conuictu verſantur. ita enim maximè ipſis eueniunt ea quæ ex amicitia quam habent, requirunt. nam cùm amicitia ipſis ſit ob voluptatem, cùm mutuò congressu & cõuictu vtuntur, maximè frui voluptate conſueuerunt. Cum verò inquit [quia amicitia cum iucunditate mutatur], de ea intelligit amicitia, quæ vel ex affectu tantum, vel ex ætate exiſtit. amatorij enim iuuenes ſunt: quippè cū ex perturbationis affectu & voluptate multa illa amatoriæ affectionis vis oriatur: parua verò & in paucis ex ratione. quia igitur ex perturbatione viuunt iuuenes, merito amatorij ſunt. Atque hæc amicitia imperfectæ ſunt.

Bonorū verò & eorum qui in virtute ſunt ſimiles, amicitia perfectæ demum eſt. hi enim mutuò ſibi bene ſimiliter volunt, quatenus ſunt boni: boni autem ſunt per ſe: at qui amicis bona volunt ipſorum cauſa, maximè amici ſunt: quippè cum per ſe, ita ſeſe habeant, & non ex accidēti. vnde horum amicitia præcipuè permanet, quoad boni fuerint: virtus verò ſtabilis res eſt. eſtque vterque & abſolutè bonus & amico. nã boni & abſolutè, & ſibi mutuò boni ſunt: vtiles item, & iucundi ſimiliter. boni enim ſunt & abſolutè, & ſibi mutuò iucundi. ſingulis ſiquidem propriæ actiones, & tales voluptatem afferunt: bonorum autem actiones tales, vel ſimiles ſunt. vnde fit vt talis amicitia ſtabilis merito ſit. in ipſa enim omnia quæ amicis eſſe debent, coniunguntur. nam cùm omnis amicitia ob bonum ſit, aut ob voluptatem, vel abſolutè, vel amanti, & per ſimilitudinem quandam: huic omnia antedicta per ſe inſunt. huic enim ſimiles etiam reliquæ ſunt: & abſolutè bonū, abſoluteque iucundum in eſt. hæc autem maximè amabilia ſunt: & amare etiam & quæ maximè eſt amicitia atque optima in his eſt.

† a. l. hac ratione enim ſimiles etiam in reliquis ſunt.

Perfecta eſt amicitia bonorum hominum, & in virtute ſimilium. omnia enim habent quæ in amicitia definitione continentur: bona enim ſibi mutuò volunt ob ſeipſos: aliæ autem ſunt imperfectæ, cùm non omnia in definitione contenta habeant. volunt ſiquidem alij amici bona amicis quæ eſſe bona exiſtimant: atque id non illorum cauſa, ſed ſua faciunt. præterea boni per ſe amant, quatenus ſcilicet boni ſunt: illi ex accidenti. non enim quatenus faceti aliqui ſunt, vt diximus, vel diuites: ſed quatenus ipſis iucundi ſunt, aut vtiles, ab huiusmodi hominibus amantur. quod autem per ſe eſt, perfectum: quod ex accidenti fit, imperfectum omne euadit. id quod etiam eſſe argumento poteſt, quòd reliquæ amicitia æquiocè dicantur: quippè cùm quod per ſe eſt, & quod eſt per accidens, eiufdem generis eſſe nullo modo poſſit. nam quod eſt per accidens, poſterius eſt eo quod per ſe eſt. merito igitur bonorū amicitia ſtabilis ac firma eſt. ob id enim quòd boni ſunt, & ob virtutē mutuò ſeſe amant, virtus autem ſtabilis ac firma eſt. qui enim iucundi ſunt alicui, & ob id amantur, eos abſolutè etiam eſſe iucundos non eſt neceſſe: neque qui vtiles alicui ſunt, eſſe abſolutè vtiles. at bonus & abſolutè bonus, & amico bonus eſt. qui enim boni ſunt, & abſolutè ſunt boni, & inter ſe mutuò, vtiles item & iucundi. conſequitur enim vt ſibi mutuò vtilitatem afferant: ſuntque abſolutè iucundi, & ſibi mutuò. quandoquidem propriæ vnicuique actiones, ſuiſque ſimiles iucundæ ſunt, bonorum verò actiones vel tales, vel omnium maximè ſunt ſimiles. vnde iucundi inter ſe boni ſunt. ac propterea perfectæ etiam & ſtabilis eſt bonorum amicitia: cùm omnia quæ

quæ amicitia insunt, in ea simul coniuncta habeantur. omnis enim amicitia vel ob bonum, vel ob voluptatem existit: & ob bonum absolute, & ob iucundum absolute, id quod in verorum amicorum amicitia inest: vel ob id quod bonum amanti est, vel suaue ex similitudine quadam. qui enim non ob id quod absolute bonum est, vel iucundum, sed ob id quod sibi huiusmodi est, amant: ij amicitiam eam habent, quæ ex similitudine dicitur, non quæ proprie & præcipue amicitia est. At proborum hominum amicitia omnia insunt: nam & ob absolute bonum & ob sibi bonum, & ob absolute iucundum & ob sibi iucundum amant. huic enim similes etiam reliquæ sunt. huic scilicet amicitia bonorum hominum, reliquæ etiam species amicitia similes sunt. Si autem horum verborum altera lectio admittatur, quæ in quibusdam exemplaribus reperitur, quæ est, ταύτην ἴμοι
 10 οὐ καὶ τὰ λοιπὰ. ita interpretabimur. hac ratione enim similes etiam in reliquis sunt, id est ob hoc quia boni ipsi sunt, etiam in reliquis similes, id est iucundi similiter, atque vtilis sunt, non boni tantummodo similiter.

Par autem est, ut raræ tales amicitia sint: quippe cum pauci huiusmodi reperiantur. adde quod tempore & consuetudine indiget. nam, ut est in proverbio, fieri nequit, ut mutuo homines sese cognoscant prius quam saltem qui dicitur, consumpserint: neque prius sese admittant, sintque inter se amici, quam alter alteri amabilis & videatur esse, & credatur. qui autem citò sese gerunt
 20 amicè inter se, volūt illi quidem esse amici: sed non sunt tamen, nisi quoque & amabiles sint, & se esse non ignorent. ac voluntas quidem amicitia velox est, amicitia minimè. hæc igitur & tempore & reliquis perfecta est: ex omnibusque his existit: similisque utriusque ab utroque est. id quod inesse amicis necesse est.

Raræ inquit, tales bonorum amicitia sunt: quippe cum pauci boni sint: opusque sit longo tempore ad consuetudinem faciendam, experimentumque capiendum. fortasse enim ex paruo interdum successu cognoscere quempiam probus vir posset: sed interdum tamen fit, ut aliquandiu bonorum verborum dissimulatione lateat aliquis, ut in eo deprehendendo experimento ac tempore
 30 opus sit. ac propterea superius in amicitia definitione, quando eam esse dicebat beneuolentiam in mutua affectione minimè latentem: ut ne lateat beneuolentia, opus esse diximus inter se consuetudinem habere amicos, atque ita mutuam cognoscere beneuolentiam. nam se mutuo esse beneuolos ac bonos, ex alterius boni viri experimento credere forsitan possent: habere autem consuetudinem nisi inter se conueniant & congregiantur, nullo modo possent: quam ad veram amicitia quæ sine perturbatione futura est, esse necessariam nemini dubium est. Hæc igitur bonorum amicitia etiam tempore perfecta est, & reliquis: nam & longo temporis spacio iudicatur: & per se est, non ex accidenti: & denique omnia habet, bonum, vtile, & iucundum. quodque omnium perfectissimum in ipsa est, est virtus: quæ sine vlla dubitatione secundum felicitatem perfectissima res omnium est. similis item utriusque ab utroque existit, quod amicis inesse debet. amicitia enim est æ-
 40 qualitas, quæ nullo pacto esse potest, nisi similiter utriusque sese mutuo ament.

Honestam amicitiam proprie dici amicitiam, alias uero ex accidenti. Cap. IIII.

AT uero quæ ob iucundum existit amicitia, huius similitudinem habet: nam boni iucundi inter se sunt. simili modo quoque qui ob utilitatem amant: quippe cum boni quoque tales erga se mutuo sint. Maximè autem inter hos etiam amicitia tunc perdurant, cum æqualitas ab utrisque mutuo exhibetur, ut voluptas: neque tantummodo ita, uerum etiam ab eodem, ut
 50 urbanis: sed non ut amatori & amato. hi enim non iisdem oblectantur: sed alter amore illius, alter obsequiis amatoris gaudet. quo fit, ut desinente aetatis flore, quandoque etiam amicitia ipsa desinat: quippe cum alteri facies non amplius iucunda sit, alteri obsequium non præstetur. Multi autem permanent, si pares moribus cum sint, ex consuetudine mores dilexerunt. at qui non iucunditatem in amatoriis rebus, sed utilitatem compensant, ij minus & amant, & perseverant. qui uero ob utilitatem sunt amici, una cum utilitate dis-
 soluuntur:

Aspasio in Moraliū Arist.

soluuntur: nam non sui mutuò erant amici, sed vtilitatis.

Amicitia ob iucunditatem, & vtilitatem ex similitudine huius, amicitia dicitur. nam qui ob voluptatem sunt amici, sibi mutuò iucundi: & qui ob vtilitatem, sibi mutuò vtilis sunt. boni autem amici & vtilis & iucundi necessariò esse consueuerunt. Quod verò subiungit, huiusmodi est: perspicuum est in his quoque amicitias perseuerare ac durare, si quatenus fieri potest, æqualitas in ipsis conseruetur: præsteturque idem, & ab eodem, id est si vel iucunditas, vel vtilitas ab vtroque exhibeatur: & non vt amatori & amato fiat recompensatio, qui non honestum amorem sequuntur. qui verò amatorias res non voluptate, sed vtilitate metiuntur: vt illi sunt qui pecuniæ causa cū amatoribus consuescunt: ij & leuiter amant, & facile dissoluuntur. 10

Atque ob voluptatem quidem & vtilitatem & prauis inter se, & boni erga prauos, & neuter erga qualemcūque esse amicus potest: at per se ipsos nõ nisi bonos esse manifestũ est, prauis enim, nisi vtilitas aliqua intercedat, mutua consuetudine non oblectantur. solaque est bonorũ amicitia. in qua nullus calumniæ locus pateat: non enim facile cuiquam de eo credunt, qui longo tempore ab ipsis fuerit probatus. & credere in his est, & nulla iniuria se mutuò afficere, & quicquid demum in vera amicitia esse censetur. 20

* ἢ μὴ ἀνία-
Τας ἔχοντα.

Neutrum eum appellat qui medius est inter prauum & bonum. bonum autem prauo amicum esse posse & ob vtilitatem, & ob iucunditatem concedit: & neutrum vtrique tam bono, quam malo. At probum virum prauo aut vtilitatis, aut iucunditatis causa futurum esse amicum, non facile credendum videtur: quippè cū neque bonus mali, neque malus boni consuetudine gaudeat: neque ille huic, neque hic illi esse vtilis velit. nisi fortasse prauum eum vocet* qui non profus infamabilis est: quem cū viderit bonus vir non ineptum ad virtutem naturã esse, sed corruptũ tamen ac deprauatum, emendarique posse non diffidat: & iucundus ipsi, & vtilis esse non veretur: vt ita allectum postea corrigat, atque ad virtutem conformet. ob hæc enim & vtilitatem ab eo & iucunditatem etiam percipiet. At ea amicitia quæ ob ipsos illos qui amantur, existit, in solis bonis viris reperitur: estque sola hæc eiusmodi, vt nullum calumniæ locum exhibeat. nam quia longa experientia se mutuò cognouerant, nullam fidem adhibent iis qui calumniam inferre ipsis conantur. neque quicquam huiusmodi audire patiuntur: sed sibi mutuò valde credunt, nullamque iniuriam sibi vnquam faciunt. 30

In aliis verò societatibus nihil vetat, quò minus talia existant. nam cū homines eos quoque amicos vocet, qui ob vtilitatem sunt amici, vt ciuitates: confæderationes enim inter ciuitates fieri vtilitatis causa videtur: & eos qui ob voluptatem se mutuò diligunt, vt pueri: fortasse tales homines dicere amicos nos quoque debemus: speciesque amicitiaẽ esse plures: ac primò quidem & propriè cū quæ bonorum est hominum, quatenus sunt boni: reliquas verò per similitudinem: quatenus enim bonum quid, & simile inter ipsos est, eatenus sunt amici. iucundum siquidem voluptuosis hominibus bonum quid est. sed non admodum hæc cõiunguntur: neque iidem & ob vtilitatem & ob iucunditatem sunt amici. quæ enim ex accidenti sunt, non admodum copulantur. 40

Ea omnia in omni amicitia esse deberent: sed in sola tamen bonorum reperiuntur. nã prauis credunt interdum prauis de amicis dicentibus, & amicis non credunt. adde quòd nonnulli etiam iniuria amicos afficiunt, vnde non propriè sunt amici: sed quia homines tales etiam amicitias appellare consueuerunt ex similitudine quadam, quam ad veram amicitiam habent: hos etiam nos dicere amicos debemus: ita tamen vt sciamus in eo differre, quòd nõ in vno eodemque genere omnes sunt: sed propriè amicitiaẽ bonorum, cæteræ ex similitudine & impropriè dicuntur. hæc enim non admodum inter se connectuntur, id est quæ ex voluptate, cum ea quæ ex vtilitate existit. quæ enim sunt ex accidenti, non copulantur. Sed hoc falsum esse videri potest. nã quid impedimento est quin idem & albus sit, & musicus, atque vtraque hæc habeat ex accidenti? cæterum nõ hoc est quod inquit: sed de iis loquitur, in quibus primò ac propriè aliquid dicitur: deinde ab eo nõnulla alia impropriè 50

proprie & per accidens appellantur: sicut primo homo medicus dicitur: ex accidenti vero instrumentum, & medicamentum. talia enim per accidens dicta copulari non possunt. ita hic proprie amici sunt boni: per accidens & ab his dicti, ceteri: unde connecti inter se non facile queunt.

Cum vero in has species amicitia distributa sit: prauis ob utilitatem vel voluptatem, qua in re sunt similes: boni ob seipsos sunt amici. qua ratione enim boni sunt, sese mutuo amant. atque hi absolute amici: illi ex accidenti sunt, & quia cum his habent similitudinem.

- 10 In tres species diuisa amicitia, æquiuocè amici inter se dicuntur. atque in prima specie mali esse nullo modo possunt. ob virtutem enim probi viri sese mutuo amant: mali autem sicut virtutis, ita amicitia quæ ex virtute conflatur, esse participes nequeunt. at ob voluptatem esse possunt amici prauis homines: quippe cum prauis nonnulli reperiantur, qui sibi mutuo voluptatem suppeditent, atque ob id amici inter se sint. ob utilitatem quoque amici inter se prauis fiunt: & ferè hac præcipue ratione amicitias contrahunt prauis. nam vt ab aliquibus ea consequantur quibus indigent, illis
- * vicissim vtilia quædam subministrat: atque huiusmodi communicatio, & recompensatio amicitia nominatur: in qua tãdiu versantur, quoad vtilis sibi mutuo fuerint: qua in re sunt similes. in eo enim sunt similes, quod vtilis inter se sunt, vel iucundi: quatenusque vel voluptatem vel utilitatem sibi mutuo præstant, eatenus similes atque amici sunt. non sunt enim similes absolute, neque sibi,
- 20 neque inter se. sed tamen nihil impedit, quo minus licet quatenus homines, sint dissimiles: in eo tamen quod vel voluptatem, vel utilitatem sibi mutuo exhibent, similitudinem inter se habeant. nã quatenus homines, essent similes, si moribus inter se conuenirent. eadem ob causam etiam qui ob utilitatem sunt amici, eatenus sunt amici, quatenus sunt vtilis. boni autem propter seipsos amici sunt. iccirco hi absolute & per se sunt amici, illi per accidens: qui quomodo per accidens sint, dictum iam est. Ex similitudine vero quam cum bonis habent, amici dicuntur: propterea quod boni præterquam quod amici per se sunt, iucunditatem quoque, & utilitatem in se habent: in qua prauis similes his quodam modo sunt. veruntamen boni finem amicitia suæ neque voluptatem, neque utilitatem habent: sed cum propter seipsos inter se ament, & ad hunc scopum spectent: ex eo sequitur vt & iucundi & vtilis sibi mutuo sint. prauis autem qui ob utilitatem, aut voluptatem sunt amici, hos fines amicitia sibi propositos habent.

* ἀνθυπαρ-
γῶσι.

Qui dicendi amici, & qui ad amicitiam apti. Cap. V.

Quemadmodum autem in virtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ita quoque in amicitia est. nam qui in conuictu degunt, mutua consuetudine oblectantur, & bona sibi mutuo suppeditant: qui vero dormiunt, vel locis diuisi sunt, non operantur illi quidem: sed ita tamen affecti sunt, vt amicè operentur.

- 40 Sicut in virtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ex habitu, vt dormientes: ex operatione, vt illi qui secundum virtutem agunt: ita in amicitia quoque inquit, illi qui dormiunt, locisque sunt distincti, ex habitu sunt amici: qui vero conuiuunt & mutua consuetudine delectantur, bonaque sibi mutuo suppeditant, ex operatione. efficiunt enim atque agunt ea quæ ad amicitiam spectant: præsertim si boni sint, perfecta que amicitia coniuncti. nam si ita sint, bona amicis ipsorum amicorum causa suppeditabunt: sique bene agere ac fortunatè ipsos audiuerint, letabuntur: contra dolore afficientur, si in infortunia aliqua eos incidisse cognorint. nã hæc omnia ad amicas actiones attinent. postremo id quod maximum est, amando amoreque ipso operabuntur.

- 50 Nam loca non amicitiam absolute, sed operationem dissoluunt. sique diuturna absentia fuerit, amicitia quoque videtur obliuionem inducere. vn de dictum est: multas iam amicitias dissoluit inaffabilitas.

Cum veri amici propter seipsos amici sint, neque ob aliud quippiam: satis amica profectò operabuntur, si ament se mutuo. Sed Aristoteles non dicit amicitiam interuallo locorum, sed operationem dissolui, fortasse non immeritò: cum absentia maximam amicitia operationem tollat, quæ est conuictus, mutuaque consuetudinis fruitio. Quãquam fortasse verius dicere potuisset, eos qui locis disiuncti sunt, ea operatione non esse operaturos quæ inter amicos maxima est, id est nõ esse simul conuersaturos. iccirco videtur plerisque amicitia dissolui ac tolli, si diuturna absentia contingat: videtur quidem, sed prauis hominibus: qui cum amicitias ob utilitatem, vel voluptatem sectentur, si diu absint, amicitia etiam obliuiscuntur, bonorum vero amicitia non est huiusmodi: sed fir-

† ἀπεροσηγῶ
εἰς ἰ. silentiū.

Aspasio in Moraliū Arist.

ma ac stabilis semper nulla neque locorum distantia, neque temporis diuturnitate labefactatur.

* seu φιλ.

Senes autem aut * austeri esse ad amicitiam idonei non videntur: quippe cum parum voluptatis in ipsis insit: cum molesto autē, aut non suavi versari possit nemo. natura enim quod molestum est, fugere: quod iucundum, appetere videtur. Sed qui se mutuò admittunt, non tamen simul viuunt: beneuolis potius, quàm amicis similes sunt. nam nihil est ita amicorum, ut simul viuere. præsidium enim indigi appetunt: simul autem diem traducere etiam beati, quippe cum solitariis his esse minimè cōueniat: simul verò degere non liceat, nisi iucundi sint, iisdemque oblectentur. id quod habere sodalicia amicitia videtur.

Quod de senibus & austeris inquit, plerunque euenire cōsuevit, si scilicet probi viri non sint. nam cum omnis amicitia cum voluptate sit: austeri verò & senes ut plurimum neque inter se, neque cum aliis iucundi esse possint, nisi videlicet virtute iucundi efficiantur: fit, ut minimè idonei ad amicitiam sint huiusmodi homines, qui cum virtutem non habeant, seueritatem quandam vel ex senectute contraxerunt: vel naturā insitam obtinent. Qui autem se mutuò admittunt, nec simul vitam traducunt: beneuoli potius quàm amici sunt. cum enim sibi mutuò velint bene: conuictum, id quod maximum est ac proprium amicitiae, prætermittunt. Quod cum inquit Aristoteles, declarat, quomodo paulò superius dixerit, eos qui non conuiuunt, ex amicitia non operari: quippe cum nihil ita sit amicorum proprium, ut simul viuere. dum enim ait [ita] ostendit alia quoque esse amicorum propria, quæque ad operationem amicitiae pertinent: nihil tamē adeò magnū, ut conuictus. Cuius rei illud indicium est, quod veri amici qui in eodē loco sunt, absque mutuo congressu, mutuaque cōsuetudine viuere nō patiuntur: quasi hæc maximè propria amicitiae operatio sit. Sed ipse etiam huiusce rei argumentum subiungit: felices inquit appetere simul cum amicis diem totum traducere. nam qui indigi sunt, & ob utilitatem amici: præsidio solo, atque adiumento opus habent, satisque id ipsis est, etiā si mutua cōsuetudine non fruatur: felices verò, id est boni qui ex virtute operantur, non emolumento indigent, sed totos dies cum amicis traducere cupiunt: præcipuè iis, qui vel virtute sunt præditi, vel saltem benè affecti ad eam consequendam videntur. absolute enim homo non est solitarium animal, ut leo, aut lupo, aut aliquod aliud quod viuere per se potest, sed ciuile, ac sociabile. atque iccirco virtute præditus, ac felix, quod naturā homini inest, id exquisitè exequitur: indigetque aliquo, qui cum degat, diemque traducat. ad quod cum amicus idoneus maximè sit: bonus ac felix vir amicitia indiget: neque vnquam, etiam si omnia bona habiturus esset, solus viuere eligeret. fieri verò non potest ut nisi iucundi sint aliqui, simul degant. & amicus amico iucundissimus est. vnde fit, ut sodalicia amicitia, quæ iuuenum est, non utilitatis causa conflata, ita se habeat: eò quod sodales & mutua cōsuetudine, & iisdem rebus oblectentur.

Ac maximè quidem amicitia, sicut sæpius iam diximus, bonorum est. quod enim absolute bonum, ac iucundum est, amabile est, atque eligibile: unicuique verò, quod unicuique est tale. bonus autē bono ob vtraque hæc. Cæterum dilectio affectui, amicitia habitui similis est.

Maximè amicitia ea est, quæ est bonorum. absolute enim amabile & eligibile, est absolute bonum & absolute iucundum: unicuique verò & bonum & iucundum, illud quod unicuique eiusmodi est. bono autem tam bonum, quàm iucundum bonus vir est. tum dilectionem & amorem affectui esse similem inquit. sed nonnulli tamen dilectiones non solum affectus, sed habitus quoque esse opinantur: quippe cum affectus temporariae motiones sint, quæ in corpore, aut animo existunt: habitus verò qualitates quædam permanentes ex quibus operationes proficiuntur. quidam enim vini amatores, alij opsonij amatores appellantur, ex habitu videlicet qui in ipsis est, qui est & opsonij & vini amor, & dilectio. Quocirca considerandum, nunquid affectum hinc vocet non temporarium motum tantummodo: sed affectuosam etiam dispositionem, quæ in sola affectuosa animæ parte, non in rationali cōstituta est: nam amicitia in rationis particeps, & in ea quæ caret ratione, existit. cum enim iudicari quispiam & elegerit amicum aliquem sibi cōciliare, quod est rationis: erga ipsum afficitur, quod irrationalis partis est. Atque ita habitus in vtrisque animæ partibus consistit: amor verò in solo affectu, & ex affectu operatur: atque ob id dilectionem affectum, amicitiam habitum appellauit. Sed est tamen amicitia etiam quæ est habitus, & quæ est operatio: ut superius declaratum

declaratum est. nunc verò amicitiam habitum vocat respectu affectus, nō operationis. Amicitiam autem esse habitum, vt diximus, qui in vtrisque animæ partibus existit: amorem verò & dilectionem affectum, id est affectuosam quandam dispositionem, ex qua operationes ex affectu solo promuntur: ita subiungendo manifestat, cum inquit:

Dilectio enim nihilominus est erga inanimata. cum electione verò redamant: at electio ab habitu est: & bona volunt iis quos amant, illorum causa non ex affectu, sed ex habitu: & amantes amicum, quod sibi ipsis bonū est, 10 amant. bonus enim vir amicus effectus bonum ei fit, cui est amicus. vterque igitur & quod sibi bonum est, amat: & æqualem vicem voluntati & iucunditati refert. æqualitas enim amicitia dicitur. At hæc in bonorum amicitia maximè insunt.

Ex his patet dilectionem & amorem affectuosam quandam dispositionem etiam erga inanimatas res esse: vt vini amor erga vinū: & erga opsonium opsonij amor, & cupiditas. ex qua dispositione ex solo affectu operatio efficitur, cum illi vini, hi opsonij affectu superantur. Amicitia verò quia ex electione est, electio autem consultatrix est appetitio, habitus est in rationali, & affectuosa animæ parte constitutus, ex quo amici bona amicis volunt ipsorum illorum causa, non ex affectu 20 solo, sed ex habitu qui in vtrisque partibus existit. amantesque amicum simul & amicum, & quod sibi bonum est, amant: amicus enim bonum amico est: redduntque sibi æqualem vicem inter se: quippè cum alter alteri bona eius ipsius quem amat, causa velit, suavisque ac iucundus sit. vnde etiam amicitia æqua amici retributio dicitur. atque hoc in bonorum amicitia maximè inest. cæteræ enim ex similitudine, ob eas quas diximus causas dicuntur.

In qua amicitia plures possint esse amici. Cap. VI.

IN austeris verò & senibus eò minus amicitia fit, quò sunt morosiores, minusque consuetudinibus gaudent: hæc enim maximè videntur esse amica, amicitiaque efficientia. atque iccirco iuuenes, citò amici efficiuntur: senes non ita: quippè cum non fiant amici illis quibus non oblectantur. Simili modo quoque austeri. sed hi beneuoli quidè inter se sunt, quia bene volunt, & ad indigentias subueniunt: amici tamè non admodum sunt, propterea quòd non* simul diem traducunt, neque mutua consuetudine delectantur. quæ ad amicitiam pertinere maximè videntur. 30

De senibus & austeris hominibus, cur videlicet amici non admodum fiant: item de iuuenibus cur citius ac magis amicos sibi concilient: cum manifestum est, tum superius satis dictum fuit.

At verò vt multis quispiam sit amicus amicitia perfecta, fieri nō potest. quemadmodum neque vt amore multorum simul aliquis capiatur. exuperationi enim simile hoc est. quod autem est huiusmodi, ad vnum spectare naturam consuevit. Multos verò eidem simul vehementer placere, non facile est: fortasse etiam neque bonum esse. opus præterea est & experimentum capere, & consuetudine uti: id quod perquam difficile est. 40

Multis esse amicum amicitia illa perfecta non facile esse inquit: sicut neque amore esse captum multorum. quippè cum exuperatio quædam atque excellentia quædam in amando amicitia huiusmodi fit: idque quod excellit non ad multos, sed ad paucos spectet. nam exuperationem & excessum hinc in bono appellat. Cur autè inter multos esse huiusmodi amicitia nequeat, dubitaret quispiam. nam si essent multi boni, vt ita statuamus, quid vetaret quò minus bonus vir periculo de ipsis facto omnibus similiter esse amicus posset: sed coniungendæ nimirum causæ sunt, quas subdit: quia non facile fit, vt multi bono viro vehementer placeant: neque enim bonum esse cuiuslibet obuium est: sed satis superque est, si vnum vel duos homines huiusmodi reperiamus. neque præterea fieri potest, vt multorum simul experientiam capiamus: qua omnino opus est, si modo calumnia omni vacare huiusmodi amicitiam volumus. consuetudo insuper mutua requiritur, quæ præter virtutem maximè bonorum animos connectit inter se, ac conciliat. 50

Ob utilitatem

*συνήμει-
ρεύσιν

Aspasii in Moraliū Arist.

Ob vtilitatem tamen & iucūditatem fieri potest, vt multis quis placeat: multi enim tales sunt: & in breui tempore ministraciones fiunt. Magisq̄ue ex his ea similis est amicitiaē quæ ex iucunditate existit, cū eadem ab vtrifque exhibentur: & sese mutuò, vel iisdem oblectātur: cuiusmodi iuuenū amicitiaē sunt: magisq̄ue in his quod liberale est, conspicitur. Quæ verò est ob vtilitatem, vulgariū hominū est.

Ob vtilitatem vel iucunditatem fieri potest, vt multis sint amici nonnulli: talium enim multa est turba: neque multo opus est tempore, multaue inquisitione. in breui enim spatio temporis ministraciones, id est ea quæ vtilitatem vel iucunditatem sumministrant, manifesta fiunt, ac patent: quidq̄ue sibi iucundum, vel vtile sit, breui discere vnusquisque potest. quando tamen alterū ex his non extiterit, amicitia dissoluitur. cū enim breui tempore confletur: breui etiam durat. cū verò vtræque hæ amicitiaē, quæ videlicet ex vtilitate, & quæ ex voluptate comparatur, ex similitudine quam cum prima illa & præcipua habent, amicitiaē dicātur: quæ voluptatis causa fit, magis primæ illi amicitiaē similis est, cū vtrique ab vtroque voluptas exhibetur: quippè cū debeant illi qui reuera amici sunt, iucundè inter se versari, mutuaq̄ue cōsuetudine delectari. id quod iis qui ob voluptatem amant, inesse manifestum est. Adde quod liberalior est, magisq̄ue ingenua huiusmodi amicitia, quàm ea quæ ex vtilitate constat. non enim ob lucrum, aut emolumentum pecuniarum aut aliqua alia vtilitate hi amici sunt: sed ex affectu interdum inter se mutuo, aut ex eo quod iisdē siue exercitationibus, siue disciplinis, siue lusibus oblectationem capiunt. amicitia verò ob vtilitatem* vulgariū hominū, & illiberalium magis est.

*ἀγοράσιον.
Veluti dicas
circūforaneo
rum & circū-
latorum.

Et beati vtilibus minimè indigēt, sed iucundis. volunt enim simul cum aliquibus viuere, & molestiam paruo tempore tolerant. nam assiduè, sustineret nemo: quin ne bonū quidem ipsum, si molestū ipsi esset. iccirco amicos iucundos quærunt. fortasse verò oportet vt etiam bonos, cū tales ipsi sint: & sibi ipsis itē bonos. ita enim ipsis inerūt ea, quæ amicis inesse debēt.

Amicitiam quæ ex voluptate existit, veræ amicitiaē magis esse similem hinc perspicuum est: quod beati & felices homines, id est, vt in superioribus declaratum fuit, qui ex virtute operantur, vtilibus amicis nō indigent, sed iucundis. vellent enim præcipuè amicos virtute perfectos sibiq̄ue prorsus similes habere: sed si id non potest, satis ipsis est, si mediocres aliquos inuenerint, qui iucūdi ipsis sint. conuiuere enim cum aliquibus omnino volunt: quia, vt dictum prius est, fieri nequit, vt solitarij degāt: neque quod molestum est, ferre diu possunt immò neque ipsum bonum, si molestum esset, sustineret ac toleraret quispiam. hoc autem quodam modo ita dixit: nam cū bonum ipsum nihil aliud sit, quàm felicitas, esse molestum nullo modo potest: simul enim ac molestum est, continuo neque bonum est neque felicitas. sed ex conditione ita est ab Aristotele dictū: si felicitas molestam vitam faceret, felix esse nemo vellet. patet igitur & ob alia expetendam esse felicitatem, & quia vitam voluptuosam ac iucundam reddit. Vnde, inquit, homines suaues ac iucundos amicos quærunt: quasi absque his constare amicitia nequeat. oportet autem non solum iucundos amicos quærere, verum etiam bonos. Quod verò subiungit [& sibiipsis etiam bonos] non proprium fortasse bonorum est, atque eorum qui perfectam amicitiam sibi conciliant, hi enim nō ad se spectantes amant amicos, vt sibi bonum aliquod ab iis quos amant, eueniat: sed tantummodo ob id amāt, quia boni sunt illi qui amantur. Vnde fortasse non disiunctè, sed copulatè intelligenda hæc sunt: quia scilicet bonus amico etiam bonus est. studendum igitur esse inquit, vt amicos conciliemus, qui re vera boni sint. qui autem re vera boni sunt, ij simul & boni absolutè, & amicis boni necessarij sunt.

*ὅτι ἐν ἑξῆσι
ἀδύσ.

At* qui in potestatibus constituti sunt: distinctis amicis vti videntur: alij enim ipsis vtilis, alij iucundi sunt. vt autem vtræque iidem exhibeant, nō admodum contingit: quippè cū neque iucundos cum virtute, neque vtilis ad honestas res quærant: sed alios facetos voluptatis causa, alios idoneos ad agenda ea quæ mandata fuerint. hæc autem in eodem non admodum sunt. probum quidem virum esse simul & iucūdum & vtilem, dictum iam est. Sed ei qui excellit, huiusmodi amicus fieri non solet, nisi etiam virtute excellatur,

excellatur: sin minus, non adæquatur ex rata portione superatus. Cæterùm non admodum tales esse consueuerunt.

In potestate constitutos appellat tyrannos,* & qui reges sunt nomine, sed non re. hi enim di-
 stinctos habent amicos quibus vtuntur: alios vtiles, alios iucundos. cuius rei illud est in causa, quod
 neque eos quærent qui iucundi sunt cum virtute: iidem enim vtilitatem quoque afferrent: neque
 vtilis ad honesta: iidem siquidem simili modo iucundi quoque essent. nam ad honesta vtilis non
 nisi virtute præditi sunt: virtute verò præditi viri, sicut dictum iam est, sunt etiam iucundi. Poten-
 10 tes autem homines cum voluptatem appetunt, vrbanoꝝ ac facetoꝝ amicorum consuetudine
 vtuntur: cum vtilitatem spectant, eos admittunt, qui ad agenda ea quæ iubentur, idonei ac præpti
 sunt. hæc verò vtraque coniungi inter se non admodum solent. qui enim vrbani appellantur,* scur-
 re cum sint, plerumque ad actiones sunt inutiles. idonei verò ad exequenda mandata vt plurimum
 omni gratia carent, atque vrbantate. vtilis autem ac iucundus simul solus probus vir est: cum & ex
 virtute ad agenda honesta sit idoneus, & ex morum similitudine, actionibusque honestis bono vi-
 ro iucunditatem ac voluptatem afferat. Sed bonus vir ei qui excellit, fieri amicus non consuevit:
 nisi is qui potestate excellit, virtute superetur. ita enim intelligendum est id quod inquit [nisi etiã
 virtute excellatur]: vt is qui est in potestate cognoscat se esse inferiorẽ, & erga bonum virum non
 secus atque erga superiorem se gerat. ita enim æqualitas proportione inter hos existeret: si diuitiis
 20 quidem & potestate se excellere existimaret, bonum tamen virum vtpote ex virtute se præstatio-
 rem admiraretur. talis enim potens vir benè naturã esset affectus, si honestarum rerum esset æmula-
 tor. neque dubium est, qui curam sui probi viro committeret. quod si faceret, amicitiam eius bo-
 nus vir facile pateretur: alioqui sustinere nullo modo posset: cum superbiam tyrannicam, & obse-
 quia illiberalia & seruilia quàmmaximè abhorreat. Verùm cum illi qui sunt in potestatibus, hu-
 iusmodi minimè sint, vt bonos viros tanquam se excellentiores admittunt: fit, vt boni viri eorum
 amicitiam non admodum sectentur. Sed quærent nonnulli, si ille qui in potestate constitutus est,
 esset probus vir, nunquid ei probus vir non esset amicus, quia virtute ipsum non superat? verũ stul-
 ta dubitatio est. hoc enim concessum iam est, bonum bono absque medio villo amicum fieri. vnde
 licet in potestate alter constitutus sit: potestas nihil vetabit, quò minus contrahi inter hos amici-
 30 tia optimè possit. nam versabuntur hi inter se in reliquis omnibus æquales: in iis verò quæ legiti-
 mè ad ciuilem societatem spectant, libenter alter ei qui est in potestate, cedit, ac subiicietur. perspi-
 cuum enim est & cum esse legitimè regnaturum, & amicum legitimè obtemperaturũ: vtpote qui
 ciuilem societatem custodire ac seruare maximè omnium velit.

* Rectè hic lo-
cus repositus
est ab inter-
prete.

* Βαμελό-
χοι.

Atque hæc quidem amicitia in æqualitate consistit. eadẽ enim ab vtrif-
 que exhibentur, voluntque sibi mutuò: aut alterum pro altero recompen-
 sant, vt voluptatem pro vtilitate. has autem minus esse amicitias, minusque
 permanere dictum iam est. Sed & ob similitudinẽ & ob dissimilitudinem
 40 eiusdem & esse & non esse amicitie videntur. ex similitudine enim quã ha-
 bent cum ea quæ est ex virtute, videntur amicitia: quippè cum altera iucun-
 ditatem, altera vtilitatem in se habeat, quæ vtraque illi etiã insunt: in eo ve-
 rò quòd illa calunia vacat, stabilisque est, hæc citò immutantur, aliisque mul-
 tis differunt: ex illius dissimilitudine amicitia non videntur.

Bonorũ amicitia prorsus in æqualitate est. sunt autem quodam modo etiam reliquæ. nam qui
 ob voluptatem amant, sibi mutuò voluptatẽ exhibent. similiter qui ob vtilitatem amici sunt, vtilia
 sibi mutuò subministrant. alij alterũ pro altero cõmutant. verbi causa voluptate exhibita emolu-
 50 mentum vtilitatis accipiunt: vt qui lucri causa vrbantate apud alios vtuntur. Sed hos & minus a-
 micos esse, & minus permanere, dictum iã est. Quodq; subiungit ex similitudine videlicet eiusdẽ
 & dissimilitudine amicos & videri, & non videri, satis patet. quatenus enim in amicitia quæ ex vir-
 tute existit, & iucundũ inest, & vtile: eatenus amicitia cæteræ ei similes existimantur. quatenus ve-
 rò bonorũ amicitia calunia omni vacat, stabilisque est, cæteræ autẽ calumnias admittunt & mutã-
 tur: in eo dissimiles sunt. quanquã aliis etiã modis differunt: eò qd bonorũ amicitia per se est: propter
 se se enim se mutuò amat boni: ceteræ ex accidẽti. boni præterea ab iniuria sibi mutuò inferenda lã-
 ge absunt: quippè qui neq; eos offendat* qui nihil ad ipsos pertinet: qui verò reliquis amicitias cõ-
 iuncti sunt, iniuriis se mutuò afficere aliquãdo non verentur. Alias quoque multas differentias in-
 uenire quispiam posset, quibus dissimiles primæ illi cæteræ amicitia esse amicitia non videntur.

* τὸς μηδὲ
προσηκόν-
τας, id est ne-
que propin-
quos neq; eos
qui aliqua fa-
miliaritate cõ-
iuncti sunt.

B De amicitia

Aspafii in Moraliū Arist.

De amicitia in supereminentia.

Cap. VII.

* καθ' ὑπερ-
οχλῶ.

Altera est amicitiae species* ex supereminentia: vt patri erga filium, & denique seniori erga iuniorem, & viro erga vxorem, & principi omni erga subditos. sed hæc inter se etiam differunt. non enim eadem est parentibus erga liberos, & principibus erga subditos: verum neq; patri erga filiū, & filio erga patrem: neq; viro erga vxorem, & vxori erga virum. diuersa enim vnicuique horum virtus, diuersumq; opus est: diuersa item ea ob quæ 10 amant: diuersi igitur etiam amores, & amicitiae erūt. atque eadem quidem vtrique ab altero neque exhibentur, neque sunt requirenda: sed cū parentibus liberi ea tribuunt, quæ debentur iis qui genuerunt, & parētes filiis ea quæ filiis exhiberi debent: stabilis talium, ac bona amicitia est.

Altera est amicitiae species per supereminentiam: quæ alienior paulò est: non secus ac ius quod ex æqualitate alterum est, alterum ex supereminentia, vt patris ad filiū, heri ad seruum, viri ad vxorem, & breuiter principis ad subditum. ita quoque amicitia altera ex æqualitate, ex excessu altera. 20 similis enim quodam modo iustitiae est: consistitque in iisdem in quibus iustitia, quæ per excellentiam est. nam patris amicitia erga filium, & senioris erga iuniorem: prudentior enim senior est, vt imperet: & viri erga vxorem, & omnino principis ad subditum ex superexcellētia est. perspicuum enim est principem excellere, excelli subditum. Sed hæc inter se etiā differunt. non enim eadē parentibus à filiis, & principibus à subditis exhibentur: neque filiis à parentibus, & subditis à principibus. sed accommodata quædam natura sunt à filiis erga parentes ministeria, & parentibus erga filios præfidentiae ac procurationes: quorum nihil ad principes & subditos attinet. In hoc ergo differt huiusmodi amicitia, quod non eadem à parentibus erga filios, & à filiis erga parentes, neque à viro erga vxorem, & ab vxore erga virum existunt. nam parentibus & viris dominari conuenit, vxoribus & filiis minimè: hocque est quod amicitiam hanc non in æqualitate, sed in excellentia con- 30 stituit. Sed hæc vnusquisque concederet. causa verò quam subiungit, cur inter hos amicitia eadem non sit, nō paruam dubitationem afferre potest. Inquit enim, [diuersa enim vnicuique horum virtus, diuersumque opus est]. quidam enim aliam patris, aliam filij, aliam viri, aliam vxoris virtutem esse negant. Sed satis erit, si in viro & vxore rationem consideremus: quippè cū eadem postea dici de patre & filio possint. In hunc modum etenim interrogant, præcipue Socratici. nunquid virū esse iustum oportet, vxorē verò iniustam? non profectò. Quid verò * temperantē virum, vxorem 40 * intemperantem? neque hoc sanè. atque ita per omnes virtutes interrogantes, & tam virum quàm mulierem virtutes omnes habere oportere asserentes, tandem eandem esse & viri & vxoris virtutem cōcludunt: ad quod quid respōdendum sit, cognoscemus, si à principe & subdito incipiamus. Nam si principis virtus in recte dominando, subditi in recte obtemperando consistit, eadem prin- 40 cipis & subditi virtus non erit. vitium siquidem subditi est, si ea quæ sunt principis, agere velit. vitium simili modo principis, si quæ sunt subditi, agat. sicut gubernatoris virtus censenda est, si agat ea quæ ad gubernatorem nautarumque præsidem spectant: nautarū autem virtus, si à gubernatore se regi permittant, subditi que ei sint. Nihil enim id rationi huic efficere debet: quod & regere & regi ad eandem scientiam attinet. tametsi negari id non difficulter potest. qui enim idoneus est, vt regatur: is aptus ad regendum alios continuo non erit. nam obedire principibus assueti, licet ex assuetudine illa virtutem obtemperandi consequantur, vt gubernationi principum subiecti esse sciant: imperare tamen ac regere alios ignorant. Quod si concedatur, eundem peritum vtriusque simul effici, atque vtraque scire: dicendum erit, quatenus imperat ac regit, altera virtute: quatenus regitur atque obedit, altera esse præditū. Si igitur alia est principis, alia subditi virtus: in omnibus 50 verò antedictis societatibus atq; amicitiiis principes sunt & subditi, pater enim imperat, filius obedit ac subditus est: horum vniuscuiusque virtus alia atque alia est. Sed hæc in omnibus principatibus, omnibusque amicitiiis quæ per excellentiam existunt, consideranda diligentius sunt.

* σώφρονα.
* ἀκόλῃσιν.

In omnibus autem amicitiiis quæ per supereminentiam existunt, amor etiam proportionem esse debet. vt meliorē amari magis, quàm amare, & vtiliorem, & aliorum vnumquemque similiter. cū enim pro dignitate amor extiterit: tunc quodam modo æqualitas fit. id quod esse amicitiae videtur.

In huiusmodi

In huiusmodi amicitiiis non solum amicitia, verum etiam amorem ac dilectionem ipsam pro portione esse oportet. & fortasse ex amore amicitia conuenientiam hanc proportionemque habe bit. na si praestantior, & vtilior magis amatur, q̄ ille qui talis non est: & amor & amicitia pro por tione correspondebit. sicut enim in ciuilibus distributionibus pro dignitate honorem exhiberi o portet: ita in amicitiiis ex supereminencia amor ipse debet pro dignitate distribui. erit enim aequa litas si amare, & amari pro portione & dignitate contingat. Ratio haec docet parentes amari ma gis debere a filiis, q̄ amare: eo quod & vtiliores sint & praestantiores. idem in reliquis omnibus qui principatu obtinent, seruandum. quod enim meliores, eo magis amari ab inferioribus debet, quam amare ipsi inferiores. Sed quaerendum videtur de huiusmodi amicitiiis per excellentiam, nunquid
 10 inter antedictas illas species reponendae sint, an alias aliquas species per se ipsae conficiant? Atque Eudemus quidem & Theophrastus has quoque per supereminentiam amicitias asserunt in iisdem aut ob vtilitatem, aut ob voluptatem, aut ob virtutem, non secus ac caeteras constare. nam qui imperat & qui obedit, probi inter se amici esse possunt: vt in reliquis sint amici, atque aequales: in iure & legi bus alter excedat, alter excedatur. pater item & filius probi esse possunt: atque omnium maxime pa ternam excellentiam patri concedat filius necesse est. pari modo & bona vxor, viro bono idem fa ciet. vtrique enim naturam sequuti alter reget, altera regetur. si vero probi non sint & virtute per fectione, sed mediocres, nemini dubium est, quin & ob voluptatem & utilitatem qui superant & supe rantur, amici esse queant: tam princeps & subditus, q̄ vxor & maritus. De filio tamen & patre ali qua
 20 qua oboriri posset dubitatio, an fieri possit, vt ob vtilitatem sese mutuo ament: an ob aliud quid bene velit filio pater, quam ob eum ipsum quem amat: si videlicet secundum naturam amet: ita vt amicitia haec naturalis potius amicitia quaedam esse videatur. Fortasse autem talem etiam amicitiam cum naturaliter fit, & voluptas, & vtilitas consequitur. id an ita sit considerandum.

At vero aequale in iustis & amicitia esse non similiter videtur. na in iu stis primo est quod est pro dignitate, secundo quod in quantitate est: in ami citia vero quod est in quantitate primo, secundo quod pro dignitate est. id au tem perspicuum est, si multa virtutis & vitij, affluentiae, aut alicuius alterius di stantia fuerit: non enim amplius sunt amici. sed ne esse quidem se dignum pu tat. Hoc autem in diis clarissime patet, qui plurimum omnibus bonis pre stant. item in regibus: neque enim his plerique esse amicos se dignum ducunt, cum inferiores longe sint: neque optimis & sapientissimis, illi qui nihili sunt.

Aequale in iustis & in amicitia non similiter se habere inquit: quippe cum in iustis primum sit id aequale quod pro dignitate est, cum superior & praestantior non eadem consequitur, quae inferior: se cundum vero id quod in quantitate consistit: quod, alibi aequale numero appellat. id autem fit, cum ingenui omnes ac liberales homines aequale ius consequuntur. qua aequalitate vtendum sibi maxi me censent illae ciuitates, quae
 40 * populari gubernatione administrantur: in quibus cum omnes libe ri sint, eadem ac similia omnes consequenda sibi esse existimant. at in amicitia aequalitas in quanti tate prima ac praecipua est. oportet enim, vt qui amici sunt, aequales sint inter se: aequale autem quod est pro dignitate secundo loco in amicitia habetur: quippe cum ea quae proprie amicitia est, in su pereminencia alterius esse non soleat. id quod manifestum in iis est, vbi multa quorundam inter se distantia conspicitur. nam qui nihili est, virtute praedito ac probi homini amicus fieri minime co suevit: neque regibus, illi qui longe ipsis sunt inferiores. Sed neque diis proprie amicus est quis piam: probi tamen viri amici eorum dicuntur, & qui
 * deicolae vocantur, id est diis amici. sed proprie amicos eos appello qui in aequalitate constituti sunt. infinita enim inter nos & deos distantia est: vt satis superque nobis sit, si eos benignos ac propitios habuerimus, nobisque venerabiles fue rint. nam cum res longe inter se differant, dubium non est quin diuersa nomina etiam ipsa haec
 50 sint. non enim dicimus amicum venerabilem esse alteri amico, neque benignum ac propitium pre cibus alterius amici esse: sed
 * venerari longe inferioris est: propitium esse longe superioris, atque excellentis.
 * σεβεισθαι.

In his tamen exacta praefinitio non est, quousque sint amici. multis enim ablatis adhuc manet. Si vero longe separatus aliquis sit, vt deus, non amplius manet. vnde etiam in dubitationem venit: nunquid amici amicis maxima ex bonis velint, vt deos esse? non enim amplius ipsis erunt amici: neque
 B. ij. etiam

* δημοκρα τείνειναι.

* θεοφιλείς

* σεβεισθαι.

Aspafii in Moraliū Arist.

etiam erunt bona: amici enim bona sunt. Si igitur rectè dictum est, amicum amico velle bona eius ipsius causa: eum ipsum qualiscunque est, manere oporteret: homini autem permanenti maxima bona adesse volet. & fortasse non omnia: sibi ipsi enim maximè bene vnusquisque vult.

Præfinire exacta ratione non licet, quousque supereminetia hæc debeat progredi, vt consistere amicitia adhuc possit. nam neque cætera quæ in actionem cadunt, queunt exactè defini. cum tamen multa intercedit distantia, amicitia tollitur. quocirca dubitatur, an amicus amico maxima bona volet, id est vt deus sit, sed perspicuum est, prudentem virum ea quæ omnino esse nequeunt, cuiusmodi est ex homine deum fieri, amico nunquam esse optaturum. verùm ex suppositione dictum esse hic ab Aristotele intelligendum est. si fieri posset, vt deus euaderet quispiam, volet ne id ipsi amicus? nam si id volet, amicum quoque non amplius sibi esse amicum volet: quare neque etiã bonum sibi eum esse volet. amicus enim alteri amico bonũ est. si igitur amicus amico eius ipsius causa bona vult: ei, dum is ipse est, id est dum homo est, ac permanet, omnem boni excellentiã volet. atque hæc ad dubitationē attinent. quod verò postea subdit, amicum inquiring sibi maximè bona velle, id non de iis dicitur, qui prima amicitia coniuncti sunt, sed de reliquis qui æquiuocè amici appellantur.

Amicitiam magis consistere in eo ut amet, quàm ut ametur. Cap. VIII.

Plerique autem ob ambitionem amari magis videntur velle, quàm amari: vnde amatores adulatorũ pleriq; sunt. adulator enim amicus est qui excellitur, aut se esse talem, magisque amare, quàm amari se simulat: amari autè & honorari, quod videlicet plerique appetunt, propè accedere inter se videntur. sed non per se tamen honorem eligere videntur, sed ex accideñti. gaudent enim plerique cū ab iis qui in potestate constituti sunt, honorantur, ob spem: quippè cū si aliqua re indiguerint, eã ab ipsis consequuturos se esse existimēt: atq; ita honore quasi signo quodã beneficij accipiendi latari consueuerint. qui verò à probis viris & scientibus honorè affectat, ij propriam opinionē de se ipsis confirmare cupiunt: gaudentque quòd boni sint, eorum iudicio qui id dicunt, credentes. at amari per se gaudēt. quocirca id melius esse, quàm honorari: & amicitia expetēda per se esse videretur.

Causam reddit cur plerique amari magis velint, quàm amare. ob ambitionem enim, cupiditatemque honoris id faciunt, dum idem amari & honorari esse opinantur: cū tamen diuersa inter se sint: nam honorari non per se eligunt, sed ex accidenti. nam gaudent cū honorantur ab iis qui sunt in potestate constituti, ob spem aliquorum quibus indigent, consequendorũ, potētiamque appetentes. cū verò à probis viris honore afficiuntur, testes se habere existimant, quòd boni sint. atque ob id latantur, dum opinionem quam de se ipsi habent, confirmant, at amari per se gaudent. melius igitur ac præstantius amari est quàm honorari: & amicitia item quàm honor: quippè cū melius sit quod per se, quàm quod ob aliud expetendum est.

Sed in eo quod amat aliquis magis, quàm in eo quod amatur, consistere videtur. argumēto sunt matres, quæ amando gaudēt. nonnullæ enim filios suos educandos tradunt, amantque scientes, redamari nõ curant, si vtrũque non potest. sed satis ipsis videtur, si liberos suos† benè agentes inspiciant. amantque ipsos, etiam si ob ignorationem illi quæ matri debentur, tribuere nequeant. Cū verò amicitia magis in amando consistat, & amatores amicorũ laudentur: amare esse amicorũ virtus videtur. quare inter quos hoc pro dignitate fit: ij stabiles amici sunt: amicitiaque eorũ permanet. at hoc modo illi etiã qui inæquales sunt, amici maximè essent: eò quòd adæquari possunt. æqualitas verò & similitudo amicitia est. & præcipuè ea quæ est ex virtute similitudo. cū enim stabiles per se ipsi sint: etiã inter se mutuò permanent:

& neque

† ὅτι περὶ τούτων.

& neque indigent prauis, neque talia subministrant: sed vt ita dicam, etiam prohibent. bonorum siquidem est neque ipsos peccare, neque amicis permittere. prauis autem firmitatem quidem nullam habent, neque enim sibi ipsi similes permanent. sed ad paruum tempus tamen amici fiunt, prauitate inter se mutuò oblectati. qui verò sunt vtilis, & iucundi, diutius durat: permanent enim quoad voluptates & vtilitates sibi mutuò exhibuerint.

10 Amicitia in eo quidem est, vt amet quispiam & ametur: magis tamen in eo vt amet, quam vt ametur, consistit: quippe cum vtrorumque amicorum operatio in eo quod amat, constituta sit, non in eo quod amatur. at vnumquodque in quo operationem exercet suam, in eo consistit. amicitia igitur in eo consistere dicenda est, in quo operatio eius conspicitur. Huiusce rei argumentum adducit, quod matres amando gaudent, etiam si à filiis iis non redamantur, qui tollendi atque educandi aliis mulieribus traditi fuerint. nam hi apud alienas enutriti cum matres suas non agnoscant, eas non amant. sumit autem hic Aristoteles non amicitiam, sed amorem & dilectionem: amicitia enim est inter mutuò amantes, parentum tamen amor erga filios vestigium quoddam amicitiae in se habet: vestigium dico, propterea quod filij interdum non redamant: sed in eo amicitiae valde similis est hic amor, quod parentes liberis suis eorum ipsorum causa bona volunt. in quo praecipuum amicitiae opus consistit. Si igitur amicitia in eo quod amat quispiam, quam quod amatur, constituta est, laudanturque illi qui amant amicos: sequitur vt amare amicorum virtus sit.

20 Ex contrariis autem maximè videtur fieri amicitia, quae ob vtilitatem existit. vt pauper diuiti, imperito sciens amicus fit. quod enim consequitur aliquis indigus, illud appetens aliud quid recompensat. Huc trahere etiam quispiam posset amatorem & amatum, pulchrum item & turpem. Vnde amatores ridiculi interdum videntur, dum sicut amant, ita se esse amandos censent. si simili modo sanè essent amabiles, fortasse censere ita deberent: cum nihil verò huiusmodi habeant, ridiculum est. Sed forsitan neque contrarium per se contrarium appetit, sed ex accidenti: medij autem appetitio est, quod bonum est. verbi causa sicco bonum est non si humidum euadat, sed si ad medium perueniat. calido item & aliis, simili modo. Verum haec cum paulò à proposito alieniora sint, in praesentia omittantur.

30 Cum superius dixisset, contrarium quod contrarium est, appetere, vt humetem amare pluuiam cum terra est arida: nunc eius solutionem subiungit: inquitque non per se sed ex accidenti contrarium in contrarij appetitionem venire. per se enim quod medium est, appetere: medium enim est bonum. cuius rei exemplum illud est: quod humidum non arefcere vult, sed ad medium per contrarij participationem deduci. aer siquidem si supra modum humorem conceperit, non propterea imbrem deorsum detrudit, vt supra modum exiccetur, atque areat: sed vt nimia illa humiditate expressa ad mediocritatem redigatur. sic calidum, & cetera.

De ciuili amicitia.

Cap. I X.

40 Videtur autem, quemadmodum in principio dictum est, circa eadem, & in iisdem & amicitia esse, & ius. in omni enim societate esse quoddam ius videtur, & amicitia quoque: * conuectores enim & commilitones tanquam amicos appellant: pari modo etià qui in aliis societatibus versantur. quatenus autè inter se commercium habent, eatenus amicitia inter ipsos est: nam & ius. & prouerbiū communes res amicorum esse inquit: recte sanè. in cōmunitate siquidem amicitia est: fratribus autem & sodalibus cōmunia omnia sunt: reliquis definita, atque aliquibus plura, quibusdā pauciora: quippe cum amicitiae quoque aliae magis sint, aliae minus. Differunt autè & iura ipsa. nō enim eadē sunt parentibus erga filios, & fratribus inter se,

* σύμωλος.

B. iij. neque

Aspafii in Moraliū Arist.

neque sodalibus eadem, & ciuibus simili modo etiam in reliquis amicitiiis. diuerſa igitur etiam iniuriæ ad vnumquemque horum ſunt: incrementū- que accipiunt, quò magis erga amicos fiunt. vt pecuniis ſodalē priuare gra- uius eſt, quàm ciuem: & non opem ferre fratri quàm alieno: patrem itē per- cutere quàm quemlibet alium. Augetur etiam ſimul cum amicitia ius ipſum naturā conſuevit: vtpote cū in iuſſam conſiſtant, & æqualiter pertingant. At verò ſocietates omnes partibus ciuilis ſimiles ſunt. nā ob vtile aliquod ¹⁰ conueniunt homines, aliquidque eorum comparantes quæ ad vitam perti- nent: & ciuilis ſocietas vtilitatis gratiā videtur, & à principio conſtituiſſe, & perſeuerare. id enim & legumlatoreſ coniectant, & ius eſſe inquirunt, quod cōmuniter cōducit. Reliquę igitur ſocietates particulatim vtilitatē appetūt. exēpli cauſa, nauigatoreſ eam quæ ex nauigatione euenit, vel ad pecuniarū ²⁰ comparationem, vel tale aliquid ſpectantem: cōmilitoneſ eam quæ ex bel- lo acquiritur ſiue pecunias, ſiue victoriā, ſiue urbē appetant. ſimiliter quoque ²⁰ tribuleſ, & curialeſ. Nonnullę verò ſocietateſ fieri ob voluptatē videntur, chorealium ſcilicet* ſodalium, & collatorum: quæ ſacrificij, & cōuictus cau- ſa cōficiuntur. Atque hæ quidē omneſ ſub ciuili conſtitutæ ſunt. non enim præſentem vtilitatē ciuilis appetit, ſed ad omnem vitā ſpectat, & qui ſacrifi- cia faciunt, circa eaque conuentus, honoreſ diis exhibent: & ſibiipſiſ cū vo- luptate requiem cōparant. priſca enim ſacrificia & cōuentus videntur poſt fructuum collectioneſ quali primitiæ quædam fieri conſueuiſſe: in hiſ e- ³⁰ nim maximè temporibus ocio vacabant. omneſ igitur ſocietateſ parteſ eſſe ³⁰ ciuilis videntur. taleſ autem amicitiaſ taleſ ſocietateſ conſequentur.

* θυραπωτῶν καὶ ἐραυ- σῶν.

* Græcus co- dex habet πᾶρ ἀξίαν, id eſt præter dignitatē, quæ lectionē ſecun- tus eſt uet. interp.

Illud quod in principio dictum eſt, vbi dicebat id quod maximè iuſtum eſt eſſe amicabile, ſi- mile eſſe hiſ videtur. amicitia enim & ius circa eadem & in iuſdem cōſiſtit. nam cū amicitia in- ter militeſ ſit, reliquosque coartificeſ: ius etiam ipſum inter eoſdem eſt. non enim ex hiſ quiſpiam quod* pro dignitate eſt, accipere vellet. eſt etiam circa eadem, quippe cū militibꝯ circa milita- res reſ, nauitiſ circa nauiticaſ amicitia ſit. in quibꝯ verò amicitia eſt, in iuſdem ius quoque eſſe in- de confirmatur, quòd omni communicationi & ſocietati eſſe ius quoddam videtur, nec non ami- citia. quatenus enim communicant, id eſt in quibꝯ artibꝯ ſocietateſ habent, in hiſ quoque ami- ci ſunt. vt ſiquiſ & miles fortè eſſet & iudex, alterique eſſet amicus qui tantummodo eſſet miles: ⁴⁰ in eo quòd miles eſſet, cum altero amicitia eſſet coniunctus, cum eoque equo iure vteretur, qua in re videlicet ſocietateſ inter ſe mutuò haberent. vnde etiam prouerbiū communeſ amicorum reſ eſſe inquit, quia in communitate amicitia ſocietateque conſiſtit. ſed fratribꝯ quidem & ſoda- libꝯ communia omnia ſunt, diuitiæ, poſſeſſioneſ, cætera: iſ qui tantum ſunt militeſ, militaria tan- tummodo atque in reliquiſ ſimiliter. Fratreſ etiam plura, alij pauciora habent communia: quippe cū fratrum amicitia magis quàm commilitonum amicitia ſit: atque iccirco ius quoque inter fra- treſ, & reliquos differat. nam incrementum accipit, magisque eſt iuſtū, quò erga amicos magis ſit. Sed hoc ex cōtrario comprobatur. nam ſi grauius crimen eſt, ſodalem quàm ciuem pecuniis defrau- dare: ita quoque ius quod erga amicos magis exhibetur, maius erit, ac præſtantius. ſi verò amicitia augetur, ius quoque ipſum augetur neceſſe eſt: quippe cū vtraque in iuſdē verſentur ac conſiſtant. ⁵⁰ atque hæ quidem militum & reliquorum ſocietateſ membra ciuilis ſocietateſ ſunt. vnde taleſ ami- citiaſ verbi cauſa militum, illorum ciuiliū videlicet ſocietateſ ſequuntur.

† ἀριστοκρα- τία. * ἀπὸ τῶν Τι- μωμάτων. * τὴν Τιμονορα- τικὴν, cenſuræ poteſtatem.

De ſpeciebus ciuilitatiſ. Cap. X.

Ciuilitatiſ verò treſ ſpecieſ ſunt, totidemque tranſgreſſioneſ, quaſi cor- ruptioneſ quædam illarum. Ac ciuilitateſ quidem, regnum, & † opti- mi potentia, & tertia quæ* à cēſibꝯ exiſtit: quæ* cenſipotētiam vocare accōmodatum videtur: ſed pleriqueſ rempublicā eam appellare conſueuerūt, ^{harum}

harum optima regnum, pessima censipotencia est. Ac regni quidem transgressio tyrannis est. ambo enim vnus imperio constant: plurimum tamen differunt. Tyrannus enim suam, rex subditorum vtilitatem spectat. nō enim est rex nisi ex se ipse sufficiat, omnibusq; bonis excellat: at qui talis est, nulla re indiget. quocirca vtilitatem non sibi, sed subditis procurabit. nam qui eiusmodi non est, *fortitius potius est, quā rex. Tyrannis verò econ-
¹⁰ trario huic, suum ipsius bonum persequitur. clariusque eam esse pessimam manifestum est. id enim est pessimum, quod optimo est contrariū: è regno autem in tyrannidem transitus fit: tyrānis enim principatus vnus prauitas est. & prauus rex, tyrannus euadit. Ex optimipotentia autem in paucipotentiam fit mutatio, vitio principum qui præter dignitatem res ciuitatis distribuunt, & omnia, aut pleraque bona sibi ipsis reseruant, & magistratus semper iisdem demandant, diuitias plurimi facientes. vnde pauci atque iidem prauo loco optimorum dominantur. Sed ex censipotencia in populipotentiam:
²⁰ hæ enim finitimæ inter se sunt. multitudinis enim & censipotētia esse consuevit, & æquales omnes qui in censu sunt. At populipotentia, quippè cū paulum reipublicæ speciem transgrediatur, minimè praua est. Ac reipublicæ quidem seu ciuitates in hunc maximè modum immutantur. ita enim ad minimum & facillimè transeunt. Quarum similitudines & quasi exempla sumere etiam in familiis quispiam posset. patris enim erga filios societas figuram regni habet: quippè cū patri cura filiorū sit. vnde etiam
³⁰ Homerus Iouem patrem appellat: eò quòd regnum paternum imperium esse debet. At apud Persas patris imperiū tyrannicum est, qui vt seruis filiis suis vtuntur. Tyrannicū item est heri erga seruos: in eo enim id quod hero vtile est, agitur. Sed hoc esse rectum videtur. Persicum illud prauum, atque errans: eorū enim qui sunt diuersi, diuersa quoq; imperia sunt. Viri & vxoris optimatū potestati simile apparet: pro dignitate siquidē imperat vir, ac circa ea circa quæ virum decet: quæ autē vxori conueniunt, ea illi reddit. nā
⁴⁰ si omnium dominus esse velit vir, in paucipotentiam delabitur: præter dignitatē enim id facit, & non quatenus est melior. Interdū verò vxores quoque quibus patrimonium omne obtigit, dominantur: vnde non ex virtute sed ex diuitiis & potentia, sicut in paucorū potentatu, imperia fiunt. Fratrum autem societas censipotentiæ similis est. sunt enim æquales, nisi quatenus ætatibus distant. vnde si longè ætatibus diuersi sint, fraterna inter ipsos amicitia non amplius est. Populipotentia autem in iis maximè cohabitationibus apparet, quæ sine domino sunt. ibi enim æquales omnes. in iis item, vbi cū
⁵⁰ princeps imbellis sit, potestatem agendi quilibet vnusquisque habet.

Tertiam ciuitatis seu reipublicæ speciem *τιμοκρατίαν*, id est censipotentiam seu censorum administrationem esse inquit: quæ ita appellatur ex eo quòd ex censibus atque æstimationibus pecuniarum constat. qui enim certa pecuniarum summa censentur, easque exhibent: principatum in huiusmodi administratione accipiunt: vnde censipotencia appellatur. vitia verò hominū faciunt, vt ex optimipotentia in qua optimi quique dominantur, in paucipotentiam, paucorumq; & prauorū dominatū administratio delabatur. nā si boni essent pauci illi, nihil mali ex ea mutatione cōtingeret. Populipotentiā autē, id est *δημοκρατίαν* minimè prauā ex reliquis scilicet transgressionibus esse
 B. iij. inquit

Aspasi in Moraliū Arist.

inquit, tyrannide, & paucipotentia, in eo tantummodo quod parum populipotencia è reipublicæ mediocritate excedit. Nam si quis per se eam voluerit cōsiderare, peiorem esse cæteris inueniet. in populipotencia enim omnes dominantur, in tyrannide verò vnus, in paucipotentia pauci: at multos prauos administrare rem, quàm vnum, aut paucos longè peius est. efficitur igitur, vt populipotencia reliquis duabus transgressionibus longè deterior sit.

De amicitia regia, paterna, familiari & fraterna. Cap. XI.

In vnaquaque autem ciuilitate eatenus amicitia apparet, quatenus & ius. Regi sanè erga subditos in beneficij supereminencia. bene facit enim iis quibus imperat: siquidem bonus cum sit, ipsorum curam habet, vt bene agant, non secus atque ouium pastor. vnde Homerus Agamemnonem pastorem populorum dixit. talis autem paterna etiam est: tametsi magnitudine beneficiorum præstat. auctor enim eius est quod videtur esse maximū vt videlicet sint filij: eorumque educationis, & institutionis: id quod maioribus quoque attribuitur. Nam & pater filiorum, & maiores nepotum, & rex à se rectorum naturā imperiū obtinet. Atque amicitia hæ in supereminencia sunt. atque iccirco honorantur parentes: ac ius inter hos nō idem est, sed pro dignitate. sic enim & amicitia. Viri item & vxoris eadem amicitia est, atque in optimipotentia constituta: quippè cum secundum virtutē & præstantiori amplius bonū sit, & vnicuique quod cōuenit. ita quoque etiā ius.

Cum tres species ciuilitatum seu rerum publicarū posuerit: in vnaquaque inquit eatenus amicitiam esse, quatenus & ius. nam si maius est ius regis erga subditos, quàm optimatum, & censorum erga eos qui ab ipsis reguntur: amicitia quoque maior ac pulchrior est. Regiæ autem amicitia paterna proportionem respondet: sed præstat tamen paterna beneficiis. nam pater auctor est & causa vt sint filij, id quod maximum est. idem quoque auis ac maioribus attribuitur, id est conceditur vt nos in vitam produxerint, & reliqua, licet non absque medio, sed intercedentibus, ac mediis parentibus. vel idem hoc à parentibus nostris attribuitur maioribus, quod videlicet ipsos in lucem & vitam, vt essent, procreant. Supereminet autem huiusmodi amicitia patrum & regum. neque idem ius est patri erga filios, maioribusque erga nepotes, & regi erga subditos, neque amicitia similis, sed diuersa ac pro dignitate. viri item erga vxorem amicitia Aristocratia est per similes, pro decoro enim est, & viro amplius bonum exhibetur, simili modo & ius inter ipsos est.

At verò fratrum amicitia sodalitiæ est similis: æquales siquidem sunt & coætanei. atque huiusmodi similibus morum, similibusque affectuum plerumque sunt. huic similis reipublicæ illius amicitia est, quæ ex censibus constituitur: quippè cum in ea æquales inter se esse ciues debeant, ac probi: per vicesque, & ex æquo principatus fiat, simili modo amicitia.

Cum dixerit fratrum amicitiam censorum administrationi esse similem: nunc sodalitiæ eā comparat: licet paulò melior hæc sodalium habeatur. sodalitia enim æqualium est & coætaneorum, eorumque qui similibus moribus præditi sunt, similesque affectus habet: [seu vt altera lectio habet, similibus disciplinarum sunt. loco enim verbi ὁμοιοπαθεῖς in quibusdam exemplaribus ὁμομαθεῖς reperitur, quod eos significat, qui iisdem disciplinis & imbuti sunt, & delectantur. talis autem etiam fratrum amicitia est. sunt enim coætanei quodam modo etiam ipsi, & nisi corruptum animus habeant, & moribus, & affectibus consentiunt. huic autem, id est sodalitiæ amicitia similis ea est, quæ in censorum administratione existit. in hac enim republica pares esse debent ciues inter se, ac probi: non exacta illi quidem, atque exquisita virtute, sed educati tamen liberaliter, & mediocriter secundum leges instituti: vnde populari administratione longè melior est, in qua promiscuè omnes nulla etiam ingenua eruditione præditi dominari consueuerunt. at in illis quæ censu reguntur, per vices & ex æquo administratio fit. simili modo amicitia parium videlicet, & non eorū qui excellent, esse consuevit.]

In transgressionibus autem sicut iuris, ita amicitia etiam parum admodum est: & minimū omnium in pessima. in tyrannide siquidem amicitia reperitur

* τιμοκρα-
των.

* ἐτασρικῆ
* ὁμοιοπαθεῖς
καὶ ὁμοιοπαθεῖς
† a. l. discipli-
narum.

peritur aut nihil, aut parum. in quibus enim principi & subdito commune est nihil, in iis neque amicitia est: quippè cum neque ius aliquod sit, sed tale quippiam, quod artificio erga instrumentum, animæ erga corpus, heri erga seruum. nam hæc utilitatē ab iis consequuntur, qui iplis uti consueuerunt.

10 Sicut illi qui transgrediuntur antedictas rerum publicarum species, parum habent iuris inter se: ita quoque parum amicitia habeant, necesse est: ac minimum omnium pessima, quæ tyrannis est: tyrannus enim subditos non amat, sed eis utitur quasi instrumentis ad prauitatem suam exercendam: & si amat, parum admodum amat, atque id utilitatis suæ causa. nam ubi nihil est principi & subdito commune, sed princeps omnia in seipsum trahit ac rapit: neque amicitia, neque ius esse aliquod potest. neque enim artificis erga instrumentum esse aliquam amicitiam, iusue aliquod dicimus: neque animæ erga corpus, neque heri erga dominum. illi enim qui iis utuntur, curant quidem ac iuuant ipsa hæc, sed non amant. artifex enim instrumenti sui curam habet, expolitque id diligenter, ac conseruat, ita corpus anima, & seruum herus: sed sui causa tamen id faciunt: quò videlicet ipsorum ministerio uti commode possint.

20 Sed erga inanimata neque amicitia vilia est: neque ius: neque erga equum, aut bouem, neque erga seruum, quatenus seruus est: nihil enim habent commune. nam sicut seruus animatum est instrumentum, ita instrumentum inanimatum seruus est. quocirca in eo quòd est seruus, erga ipsum amicitia non est: in eo quòd homo, est: quippè cum unicuique homini ius quoddam esse videatur erga vnumquemque qui cum ipso legis, ac fœderis esse particeps potest. & amicitia igitur erit, quatenus homo est. Atque in tyrannidibus quidem & amicitia, & iuris parum admodum est: in populi administrationibus plurimum. cum enim sint æquales, multa inter se habent communia.

30 Quo modo amicitiam heri erga seruum nullam esse dixerit, nunc declarat. nam quatenus est seruus quispiam, eatenus nullam cum heri æqualitatem habere debet: sed heri conuenit, ut seruo omnia imperet, quæ ad suum commodum, suamque utilitatem spectent. quatenus verò est homo, ille qui seruit, in eo cum heri habere amicitiam quandam potest. quin immo nonnulli longè præstantiores conditione serui seruos nacti, non modo amicos, sed socios ac sodales sibi illos reddere. In tyrannidibus igitur vel parua vel nulla erga subditos amicitia est: in populipotentiis plurimum, omnium scilicet ciuitatum, quæ modum transgrediuntur. nam cum sint æquales, multa habent communia: ubi verò est communio, ibi & amicitiam & ius locum habere perspicuum est.

De amicitia sodalitia & filiali.

Cap. XII.

40 **I**N communiōne igitur & societate omnis amicitia consistit, sicut dictum est. consanguineam tamen & sodalitiā segregaret quispiam. nam ciuiles, & tribules, & nauticæ, & quæ sunt huiusmodi, socialibus magis similes sunt. esse enim quasi ex pactiōne quadam videntur. inter has verò aliquis etiam hospitalitiā reponeret.

In communitate & societate amicitia omnis est: hoc est, omnes ex eo quòd societatem inter se habent, sese mutuò amant. ut sunt ciues, contribules, & conuigantes, & ceteri huiusmodi. ab his autem amicitias eas quæ sunt inter cognatos & sodales segregaret, id est, separaret quispiam. non enim hi ob societatem sunt amici, sed ob honestatem, & naturæ coniunctionem. naturā enim comparatum est, ut cognati ament cognatos. sodalitiā quoque amicitia ob bonum ipsum, morumque conformitatem, ætatisque æqualitatem existit. sociales autem amicitias, atque in communiōne consistentes eas vocat, quæ quasi ex pactiōne quadam fiunt. nam si huiusmodi sunt sociales, meritò quæ sunt inter cognatos & sodales, in communiōne & societate esse minimè dicendæ sunt: quippè cum non ex pactiōne sed natura inducente & cognati, & sodales sese mutuò ament.

Consanguinea autem esse multiformis videtur, & tota ex paterna dependere. parentes enim amant liberos, quasi ex se quiddam sint: liberi autem parentes quasi ex illis quippiam sint. magisque sciunt parentes, qui ex se orti

Aspasi in Moraliū Arist.

se orti sint liberi, quàm nati ex illis se esse genitos. maiorem item id à quo aliquid est, cū genito habet necessitudinis connexionem: quàm quod factū est, cum eo qui fecit. proprium enim ei à quo oritur quippiam, est id quod ex ipso oritur: vt dens, vt capillus, & quodlibet ei qui id habet: illorum autem nulli id à quo oritur, vel minus. accedit etiam longinquitas temporis. hi siquidem liberos statim vbi nati sunt, amant: illi progressu temporis parentes, vbi intelligentiam, aut sensum adepti sunt. Atque hinc cur matres magis diligant, etiā patet. Parētes igitur filios vt se ipsos amant: qui enim ex 10
ipsis oriuntur, sunt quasi alteri ipsi, dum separati sunt. filij autem parentes, vt ab illis producti. At fratres se mutuò diligunt, ex eo quòd ex iisdem nati sunt. eadem enim quā cum illis habent, natura ipsos inter se esse idem facit: vnde inquirunt eundem sanguinē, eādēq; radicem, atq; huiusmodi. sunt itaq; idem quodam modo etiā in distinctis. Multum etiā ad amicitia facit & coeducatio, & ætas: ætati enim æqualem æqualis delectat: & consuescen- 20
tes sodales sunt. vnde fraterna hæc amicitia sodalitiæ est persimilis.

Consanguinea & cognata amicitia multiformis ac varia est: vt patris erga filios: filiorum erga patrem: fratrum inter se: cæterorum denique, qui cognatione coniuncti sunt. sed reliquæ omnes ab ea quæ parentum est, originem habent, maioriq; est pater filio, quàm filius patri necessitudinis nexu cōiunctus. fratres autem inter se sunt idem respectu parentum: nam cū sint idem cum parentibus, id eos inter se quoque esse idem facit: nam quæ eidem sunt æqualia, ea inter se etiam esse æqualia necesse est. sunt enim ex eodē sanguine, eadēq; radice. sanguis etenim & radix sibi proportionē respōdent. nam quemadmodum rami qui ab eadem radice producti sunt, & inter se mutuò, & cum radice similitudinem habent, sed inter se tamen sunt ex eo similes, quòd ab eadem ra- 30
dice omnes pullularunt: sic qui ab eodem parentū sanguine orti sunt, in eo sunt inter se similes, & coniuncti quòd ab eodem sanguine extiterunt: quantumq; ad originem vnicam paternam attinet, ex qua dependent: idem cum patre sunt, licet distincti ac diuisi corporibus fuerint.

* ἀνεψιοί .i.
cōsobrini, patrueles.

* Patrueles item & reliqui cognati ex his coniunctionē habent, eò quòd videlicet ab iisdem sunt: suntq; alij propinquiore, alij alieniore, quò vel propius vel longius auctor generis abest, estq; amicitia filiis erga parētes, & hominibus erga deos tanquā erga bonum quoddam, atq; excellens. beneficia enim maxima contulere: quippè cū sint in causa vt & sint, & nutriti atq; educati fuerint, posteaquam in lucem venerunt. habetq; huius- 40
modi amicitia iucunditatem atque vtilitatem eò magis quàm alienæ: quò etiam cōmunior vita inter ipsos est. Sunt item in fraterna, ea quæ in sodalitia, & magis inter probos, & omnino similes: quo coniunctiores etiam ab ortu se mutuò diligunt, quòque * moribus sunt similiores qui ex iisdem nati sunt, simulq; nutriti, atque instituti similiter. Temporis præterea cōprobatio plurima, ac firmissima est. Atque in cæteris cognatis ita amicitia ratio pro portione seruatur.

* ὁμοίωτοι

Patrueles seu consobrini, reliquique cognati vt nepotes, & pronepotes coniunctionem inter se 50
necessitudinemq; habent, eò quòd ex iisdem fratribus sunt procreati, ac dependent, è quibus magis propinqui illi sunt, qui ad generis auctorem magis accedunt.

Viro item & vxori amicitia esse naturā videtur: homo enim coniugale magis, quàm ciuile animal est: quantò prior magisque necessaria est familia quàm ciuitas, & filiorum quoque procreatio animalibus communior. Sed alius quidem animalibus eatenus cōmunicatio est: at homines non solum
bolis

10
 bolis procreandæ tantummodo, sed rerum etiam quæ ad vitam spectant, comparandarum causa cohabitant. officia enim continuò diuisa inter ipsos sunt, alia viri, & alia vxoris: sibi que mutuò opitulantur, quæ propria sunt, in cõmune constituentes, atque ob id & vtilitas & iucunditas esse in hac amicitia videtur. esse etiam posset ob virtutem si probi essent: est siquidem vtriusque virtus: atque eiusmodi re gauderent. Vinculum autem ipsorum esse filij videntur. vnde citius qui liberis carent, dissolui cõsueuerunt: quippe cum filij commune bonum ambobus sit. quod autem commune est, connectit. At verò cum quæritur quo modo viro cum vxore sit conuiendum, omnino amico cum amico: nihil aliud quæri videtur, quàm quo pacto ius est. neque enim amico erga amicum, neque erga alienum, & sodalem, & condiscipulum idem ius esse constat.

20
 Quanto, inquit, familia magis necessaria est quàm ciuitas & prior, tantò etiã sobolis procreatio animalibus, magisque homini communior est, magisque necessaria. nam sicut nisi esset familia, constare ciuitas non posset: ita si filij non gignerentur qui carissimi sunt, neque vita humana, neque amicitia consisteret. Qui autem quærit, quo modo vita viri cum vxore, & amici cum amico esse debeat: is nihil aliud quærit, quàm an simile ius inter se habeant. quod quia simile non est, neque similem vitam eorum inter se futuram esse censendum est.

De duplici iure & de compensanda amicitia.

Cap. XIII.

30
 CVM tres sint amicitia, quemadmodum in principio dictum est, & in vnaquaq; alij in equalitate, alij in excellentia sint amici: similiter enim boni fiunt amici, & melior peiori: similiter etiam iucundi, & ob vtilitatem, vel æquales in adiumentis exhibendis, vel differentes: eos qui in equalitate consistunt, & amando & reliquis adæquari oportet: eos verò qui sunt inæquales, reddere quod pro portione supereminentiæ requiritur.

40
 Tres cum sint amicitia, vt dixit, ob bonum, ob iucundum, ob vtile: in vnaquaque sunt & æquales & supereminentes: æquales quidem, cum vtrique sunt boni: supereminentes cum alter bonus, alter diues est: ita tamen, vt diues cognoscat se quanto diuitiis excellit, tantò etiã a bono viro virtute superari, vel supereminentes, cum alter bonus est, alter prauus quidem, sed non eiusmodi tamen qui prorsus sit corruptus: sed qui corrigi, ac reduci ad meliorem frugem possit. Aequales item, cum duo faceti inter se sunt amici: supereminentes, cum alter vrbantate, alter diuitiis excellit. Simili modo etiam æquales sunt, cum vtrique æquam vtilitatem sibi mutuò exhibent, supereminentes, cum hic maiorem, ille minorem. Qui igitur sunt æquales tam ob bonum quàm iucundum, & vtile, debent in amando quoque adæquari. nam si boni æquales sint, æquali amore mutuo sese prosequuntur: pari modo in cæteris. qui sunt inæquales, eos pro portione reddere sibi mutuum oportet: vt probus vir diuiti eum honorem exhibeat, quem diuiti postulant: diues probum virum honoret, sicut virtute præditum decet.

50
 Expostulationes autem & querelæ in ea amicitia fieri consueuerunt, quæ ex vtilitate est, vel sola, vel maximè: atque id non iniuriã. qui enim ob virtutem amici sunt, ad beneficia sibi mutuò conferenda sunt prompti: quod virtutis & amicitia proprium est. eorum verò qui in hoc certant, expostulationes nullæ, neque pugna esse possunt: quippe cum erga eum qui amat & benefacit, indignetur nemo: sed si gratus sit, benefaciendo etiam ipse respondeat: qui que benefaciendo exuperat, cum consequatur id quod cupit, accusare nullo modo amicum possit: nam vterque bonum appetit. Neque in iis admodum quæ ex voluptate consistunt, contingere accusatio cõsuevit. simul enim vtrisque id fit, quod cupiunt, si conuictu mutuo oblectantur.

Aspafii in Moraliū Arist.

* ἐυκλιμα-
Τικί.

tur. ridiculus enim videretur, qui non oblectantem accusaret, cum liceat nō simul degere. At ea est * ex postulatrix amicitia quæ ex vtilitate cōtrahitur: nam cum ob commodum proprium mutua consuetudine vtantur, pluris semper indigent, minusque se habere existimant, quàm conueniat: accusantque quòd quantum indigent, tantum etiam non cōsequuntur, cum digni sint: qui verò bene faciunt, tantum exhibere nequeunt, quantum indigent illi qui accipiunt. Videtur autem sicut ius est duplex, alterum non scriptum, alterum legitimū: sic amicitia quæ ex vtilitate fit, moralis altera esse, altera legitima. querelæ igitur tunc præcipuè oriuntur, cum non ex eadem contractus fiunt ac dissolutiones. Ac legitima quidem in condictis consistit, altera omnino vulgaris è manu in manum: liberalior altera in tempus, ex pacto tamen quid pro quo reddendum sit. in qua manifestum quidem est & non ambiguum quod debetur: sed amica dilatio conceditur. vnde inter nonnullos ex his iudicia minimè fiunt: sed acquiescendum putant, cum fide inter se contraxerint. 10

* διαίεται.

* ἀγράφως
συνάλλαξας
hoc est, sine ul-
la scriptura
contraxerit.

Sicut duplex est ius, alterum non scriptum, cum ex consuetudinis obseruatione, alterum scriptum, cum ex lege * fit iustificatio: ita amicitia quæ ex vtilitate conflatur, partim moribus, partim lege constat. unde cum in hac sola ferè quærimoniæ contingant, quæri consueuerunt amici, si dissolutiones non fiant, sicut contraxerunt. si enim quis alicui quinquaginta numos tanquam amico det, ac de fœnore ne verbum quidem vllum faciat, * sed non scripto iure contrahat: deinde in solutione fœnus insuper exigat: is alio iure contraxit, alio dissolutionem esse faciendam censet. Legitima autem amicitia etiam ipsa duplex est: vulgaris altera ac forensis, cum quis statim aliud accipit, & aliud in manus dat, numerataque pecunia rem agit: altera ad tempus, quæ est liberalior, cum videlicet dat quispiam alicui, verbi causa decem numos sibi in annum sequentem restituendos cum fœnore: manifestumque est in hac quod debetur. vnde si ille qui accepit, vltius differt, ac non reddit, amici est non repetere. 30

* ἐπιθήβεις.

Sed moralis non * in condictis versatur: sed tanquam amico donat, aut quodcunque aliud alteri exhibet: deinde aut æquale aut amplius sibi esse recipiendum censet, quasi non dederit, sed mutuarit. cum autem non sicut contraxit, etiam dissoluat: alterum accusabit. hoc verò contingit, propterea quòd volunt quidem honesta omnes, aut plerique, sed vtilia tamen eligunt. honestum enim est beneficium conferre, non vt vicissim recipiamus. vtile autem beneficio affici est. 40

Moralis amicitia quæ ex vtilitate constat, dat vt amico: sed exigit postea aut æquale, aut amplius, quasi non dederit vtilitatis illius causa qui accepit. sed mutuarit & fœnerauerit, vt ex ea re lucrum faceret. cum igitur sine fœnore contraxerit, & postea cum fœnore dissolutionem faciendam censet: accusabit. atque hoc, id est, accusare amicum, aliterque cōtractiones, atque aliter dissolutiones facere, ex eo euenit, quòd omnes videri probi & honesti volunt: atq; iccirco cum dant, nihil requirunt, vt boni esse videantur, deinde ex ea datione vtilitatem consequi cupiunt: ac propterea amicum accusant.

Si quis igitur potest, retribuere debet dignas gratias iis quæ accepit, atque id sponte: inuitus enim amicus faciendus non est. ei igitur vtpote qui aberrauerit in principio, ab eoque acceperit beneficium, à quo non oportebat: non enim ab amico accepit, atque eo qui propter ipsum id faceret: perinde ac si ex condictis beneficio affectus sit, ita dissoluendum. pepigisset siquidem qui potest, se esse redditurum: & eum qui non potest, neque ille qui dedit, dignum censuisset qui acciperet. quare si potest, reddendum est. 50

est. in principio autem est considerandum, à quo & qua conditione beneficio afficiatur quispiam, vt his acquiescat, vel minime.

Si igitur potest ille qui accepit, debet reddere dignum beneficium iis quæ accepit, atque id sponte: si ille videlicet vult qui dedit. nam alioqui inuitus non est amicus faciendus ille à quo accepimus. sed quasi errauerimus in principio accipiendo, dum ab eo fuimus affecti beneficio, à quo non oportebat, eò quòd videlicet non tanquam amicus nobis dabit: quia cum malo contraximus, perinde ac si ex conuentione actum inter nos esset, reddere ita debemus. nam qui habet, si ille qui dedit, requisuisset, pepigisset se esse redditurum: & ille qui dedit, dandum esse minime censuit, et, si ille qui accepit, non fuisset soluendo. quocirca à principio considerandum est, à quo viro, à bono ne an malo beneficium accipiamus: quaque cõditione & pactione, vt si acquiescere his postea velimus, accipiendum: sin minus, non accipiendum nobis esse censeamus.

Dubitationem autem hæc res habet, vtrum vtilitate eius qui accepit, an beneficio eius qui contulit, metiendum sit id quod retribuere debemus. qui enim acceperunt, extenuantes rem talia se accepisse à benemeritis dicunt, quæ sicut illis parua erant, ita ipsi accipere ab aliis poterant: illi verò contrà, quæ maxima erant apud se, & ab aliis non licebat, & in periculis, ac necessitatibus huiusmodi se dedisse aiunt. nunquid igitur quia ob vtilitatem est amicitia, eius qui beneficio est affectus vtilitas mensura est? hic enim est is qui indiget: & ille huic opitulatur, quasi æquam gratiam recepturus. tanta igitur fuit * opitulatio quantum adiutus est. vnde tantum est illi reddendum, quantum est consequutus, vel etiam amplius. id quod honestius est.

Dubitatio oritur vtrum sequi debeamus vtilitatem eius qui beneficio est affectus, an beneficium eius qui dedit, atque ita retributionem facere. quam soluit, mensuram esse debere inquit eius qui accepit vtilitatem. si enim quis decem numos alicui dederit, & his ille centum fuerit lucratus, ei qui beneficium contulit, dimidium totius lucri est restituendum: quippè cum ita dederit, quasi æquam etiam ipse lucri portionem recepturus. nam si ille qui affectus est beneficio, centum numerorum emolumentum est consequutus: tantum ille qui dedit, contulisse censendus est. quocirca dimidium lucri, vel amplius etiam est retribuendum.

In amicitiiis autem quæ ex virtute existunt, criminationes nullæ sunt. sed eius electio qui beneficium contulit, mensuræ similis est: quippè cum virtutis, ac morum præcipua vis in electione consistat.

In amicitiiis proborū hominum criminationes & querelæ non contingunt. cum enim eius qui bonum fecit, electio mensura sit, & ipse nihil velit, neque exigat. neque conqueretur vnquam, aut accusabit.

De querelis in amicitia per supereminentiam, & de abdicatione. Cap. XIII.

IN illis verò quæ ex supereminentia fiunt, dissensiones quoque accidere consueuerunt: vterque enim plus sibi esse habendum censet. quod quando fit, amicitia dissoluitur. nam qui præstantior est, conuenire sibi existimat, vt plus habeat: bono enim amplius esse tribuendum. similiter etiam qui est vtilior: inutilem enim aiunt non oportere æqualem partem habere: alioqui ministrationem futuram nõ amicitiam, nisi pro dignitate operum fiant ea, quæ in amicitia aguntur. putant siquidem sicut in pecuniarum cõmunicatione plura accipiunt, qui plura contulerunt: ita in amicitia quoque esse faciendū. At indigus & inferior ecõtrariò: boni enim amici esse opem ferre indigentibus. quid enim inquit, prodest, si probò viro aut potenti quispiam sit amicus, si nullam vtilitatem ex eo sit consequuturus? videtur autem

* ἰσχυροῦ.

Aspafii in Moraliū Arist.

autem vterque rectè censere. oportetque vtrique ex amicitia amplius quidem tribui, non eiusdem tamen rei amplius: sed ei qui excellit, honoris: ei qui indiget, lucri. virtutis enim & beneficij præmium honor, indigentia subsidium lucrum est.

Quoniam tres amicitia species sunt, atque supereminencias habere possunt: dissensio etiam in excellentiis contingit. vult enim præstantior, id est, bonus, vult item diues: is enim vtilior est: plus altero habere. inquit enim diues eum qui inutilis est in diuitiis, non debere æqualem diuitiarum portionem habere: nam si ita fiat, ministerium futurum id suum, non amicitiam: si ipse ministret & exhibeat pecunias, ille verò ex æquo earum nihilo minus particeps sit. simili modo etiam contra alter vult. Quocirca, inquit, ei qui excellit vel diuitiis, vel virtute honor est tribuendus: indigenti autem exhibendæ pecuniæ sunt: vt hoc modo & excellentia ratio habeatur, & nihilo minus seruetur æqualitas.

Hoc ita se habere in rebus publicis apparet. non enim honore afficitur, qui nullum bonum reipublice affert: quippe cum id quod publicum est, ei detur, * qui de republica bene meretur. publicum autem quoddam est honor. non enim fieri potest, vt & lucretur quispiam ex republica, & honoretur: cum in omnibus minus habere sustineat nemo. ei igitur qui in pecuniis est inferior, honorem: * ei qui munera non accepit, pecunias tribuunt. quod enim pro dignitate fit, amicitiam, sicut dictum est, & adæquat, & conseruat. Ita igitur etiam cum inæqualibus versandum est. ab eoque qui aut in pecuniis, aut in virtute est adiutus, retribuendus honor est: atque id, quatenus facultas ipsius fert. quod enim fieri potest, non quod pro dignitate fit, amicitia exigit.

* τὸ κοινόν
ἐστὶν ἄλλο.

* ἀδωκεν δὲ
καί.

Videntur etiam in rebus publicis illi honores consequi, qui vel excellent diuitiis, vel in reipublicam beneficii sunt. vnde esse mirum non debet, si qui pecunias accipit, non honoratur. nemo siquidem est, qui minus habere in omnibus velit: vt & pecunias det, & honores non accipiat: quippe cum ei qui pecunias exhibet, honores tribuendi sint: & si quis pecunias accipit, ad virtutemque instruitur, rependere honorem debeat, atque id pro viribus, ac quatenus potest. cum id quod pro dignitate fit, non requirat amicitia, sed quod potest.

Neque enim quod pro dignitate fit, in omnibus est: sicut in honoribus qui diis, aut parentibus exhibentur: nemo enim referre his dignam gratiam posset: sed qui pro viribus colit, is esse probus videtur. atque iccirco non licere filio patrem abdicare, patri autem filium licere videretur. reddere enim oportet eum qui debet. at quicquid fecerit filius, nihil dignum collatis beneficiis fecit. quare semper debet. quibus autem debetur, iis dimittendi est facultas: igitur patri quoque erit. Adde quod nemo fortasse vnquam secessurus videretur, nisi prauitate exuperet. nam præter naturalem amicitiam subsidium non detrectare humanum est. ei verò fugiendum est, aut non studendum opem ferre, si sit prauus. beneficio enim affici volunt plerique, facere autem vt inutile fugere consueuerunt. Ac de his quidem hæcenus dictum sit.

In omnibus quod pro dignitate est, minimè seruetur: vt erga deos & parentes. non enim pro dignitate venerari eos quispiam potest. iccirco non licere, inquit, filio patrem repudiare: quippe cum oporteat eum qui debet, reddere: nihilque eiusmodi facere possit filius quod beneficiis paternis dignum sit. vnde filij dimittendi patri potestas est, cui ille debet. nemo verò à filio secederet, cumque abdicaret, nisi prauum admodum esse ipsum videret.

FINIS OCTAVI LIBRI.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM LIBER NONVS

CVM EVSTRATII NICAENI EPISCOPI EXPLANATIONE, quam nonnulli Michaëli Ephesio ascribunt,

10

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

20

Micitiam non modò esse partem totius atque vniuersalis iustitiæ quæ est quasi legalitas quædam, verum etiam particularis, quæ æqui est distributiva: obscurum non omnino est. hæc enim iustitia, vt in quinto huius operis libro demonstratū est, æqualitatis est distributiva. & amicitia quoque æqualitatem amicis exhibet: quippè cum esse æqualitatem necesse sit, si seruari amicitia debeat. nam si quantum pauper diuitem & amat & honorat, pro portione tatum etiam vicissim recipiat ex rebus, quibus affluit diues: amicitia seruatur: sin minus, dissoluitur. in reliquis etiam simili modo: vt hinc particularis iustitiæ partem esse amicitiam constet. Nam eam non vt genus dici de particularibus amicitias, sed esse ex numero eorum quæ ab vno sunt, ad vnumque dicuntur: in secundo magnorū moralium libro ab Aristotele ipso definitum est. Quod si alicubi species hinc amicitias appellet, id quo modo accipiendum sit, in præcedenti libro declarauit. cum enim tria amabilia sint, ob quæ videlicet homines amant, bonum, iucundum, vtile: tres quoque esse amicitias necesse est. qui enim quempiam amat, eum vel tanquam bonum amat, vt sapientem, aut temperantem, aut iustum, aut omnibus his simul virtutibus præditum: vel tanquam iucundum, cuiusmodi est * vrbanus homo ac facetus, aut amica: vel tanquam vtilem, vtilis autem dicitur ille ex quo bonum aliquod euenit. ob vtilitatem autem vulgares maximè amici sunt. Ac bonum quidem & iucundum amabilia sunt, vt fines: vtile, vt ad finem conducens. In superiori igitur libro cum de partibus his, seu speciebus amicitia, atque absolutè de amicitia ipsa tractarit: quænam ipsa sit, inter quos consistat, & circa quid versetur, optimè explicauit. Quænam sit, cum virtutem eam esse dixit, aut cum virtute. nam amicitia etiam circa actiones & affectus, sicut virtus, versatur. amicæ enim actiones nonnullæ sunt: & amor ipse affectus est. Inter quos, cum inter similes & dissimiles posse cõsistere asseruit. inter bonos enim est ac probos viros, qui quatenus boni ac similes sunt, eatenus sese amant. at ceteræ duæ ob vtilitatem & voluptatem inter dissimiles. Circa quid verò, cum circa bonum, iucundum, & vtile versari eam ostendit. Hæc in superiori libro cum dixerit, aliaque multa quæ ad amicitia disputationem pertinent: in hoc nono libro reliqua quæ de amicitia restant dicenda, persequitur.

40

Quæ conseruent amicitiam.

Cap. I.

IN omnibus amicitias, quæ dissimiles specie sunt, id quod pro portione respondet, sicut dictum est, amicitiam conseruat. Quemadmodū & in civili, sutori pro calceis pro dignitate cõmutatio fit: textori itè, & reliquis.

Nonnulla quæ in priori libro dicta ac demonstrata sunt, in memoriam hic reducit. cuiusmodi est, id seruare dissimilium amicitias, quod pro portione exhibetur. nam similes ac cõformes amicitia, vt diximus, illæ sunt, quæ inter bonos conciliantur: reliquæ dissimiles. similes enim & pares numero, & viribus boni sunt. quot enim & qualia in vno bona sunt, totidè ac talia in altero quoque conspiciuntur: atque iccirco inter se quoque æquales sint, necesse est. vt magnus Basilius Gregorio theologo: & ille vicissim Basilio: ita vt neuter ipsorum neutro amplius, sed æquale vtrique sibi habendum censerent. inter quos sanè æqualitas in omnibus, amicitia est. At patris erga filium & filij erga patrem amicitia similis, atque æqualis absolutè non est: quippè cum neque pater filio, neque filius patri æqualis sit. iccirco, quod pro portione fit, amicitiam horum conseruat. oportet enim vt quātò præstat pater filio, tantò etiam filij erga patrem amicitia superior ea sit, quæ est patris erga filium. quare inter hos amicitiam illud seruat quod geometrica conuenientia æquale est: quod in æqualitate quantitatis minimè consistit, sicut satis, superque in quinto libro demonstratum est, sed in rationum similitudine. Amicitias autè non inter similes tantum, sed inter dissimiles quoque

50

Quam magna fuerit iter eos amicitia, ex eorum epistolis cognoscere licet, & ex Gregorij monodia.

Eustratii in Moraliū Arist.

quoque existere in superiore libro est declaratum. prauus enim virtute præditum virum qui est dissimilis, ob virtutis indigentiam amat: dum enim se virtutem ab eo consequutur sperat, amicus ei fit. pauper simili modo diuiti: ob inopiam enim eorum quibus affluit diues, amicus efficitur. & omnino quatenus quisque altero indiget, eatenus amant, amicitiamque inter se mutuò ineunt. In omnibus igitur dissimilibus amicitias, quod pro portione fit, est, quod conseruat: non secus atque in ciuili societate. sicut enim illa quoque conseruatur, cum proportione respondet inter ciues permutatio: ita amicitia. si enim vrbanus pro ratione voluptatis quam exhibuit, quippiam ex iis quibus indiget, ab altero acceperit: durat amicitia: sin minus, dissoluitur. simili modo & amicæ erga amatorem, & cæterorum huiusmodi amicitia diuersarum rerum recompensatione seruantur. 10

Atque hinc communis mensura numus comparatus est ad quem omnia referuntur, quòque mensurantur omnia.

Quo modo mensura omnium communis numus sit, licet in quinto libro copiosius declaratum fuerit: nunc etiam tamen nonnulla huc videntur esse referenda. Sit domus opus ædificatoris, & lætica opus fabri: sitque opus ædificatoris decem numis, opus fabri vno dignum: quandoquidem omnia numo æstimari possunt. hinc apertum fiet, si ita faciamus, quot læticæ domui vni æquales sint. cum enim quinque numis domus constet, lætica quæ vno tantum æstimatur, quinta erit pars domus: quinque igitur læticæ domui vni erunt æquales. si item decem numos inter domum & læticam statuamus, idem efficietur: nam domus quæ quinque numis constat, dimidia pars decem numerorum est, lætica verò est decima pars, quippe quæ vno tantum numo æstimatur. si igitur lætica vna vno numo est digna: quinque, erunt dignæ quinque numis, quæ dimidia decem numerorum pars est: at domus quoque dimidia pars decem numerorum est: quæ autem alicuius sunt dimidia, inter se esse æqualia necesse est: quinque igitur læticæ domui vni quoque sunt æquales. Quare vel quinque læticis, vel quinque numis acceptis ædificator domum vnam dabit. In omnibus verò huiusmodi cum ignoramus quantum excedat, vel deficiat opus alterius, vel vtrum neque excedat neque deficiat, sed æquale sit: numi vsus adhiberi consuevit, quæ harum rerum mensura est: sicut magnitudinis cubitus, aut pes dimensionem manifestam facit. Idem quodammodo & aceruo modius, & grauibus rebus libra, & numero vnitas præbet. Amicitia igitur etiã horum artificum perseverat, cæterorumque omnium qui propria opera inter se permutat, cum pro rata portione æqua fit recompensatio: alioqui dissoluitur. 30

In amatoria autem amator interdum criminatur, quòd cum supra modum amet, non redametur: cum nihil ipse, si ita inciderit, amabile in se habeat: sæpè item amatus, quòd cum ille prius promiserit omnia, nihil postea præstet. Huiusmodi autem querimoniæ cõtingunt, cum alter voluptatis causa amatum amat, alter amatorem ob vtilitatem: & hæc ambobus non adsunt. nam cum horum causa amicitia constet, cum ea non fiunt ob quæ amabatur, amicitia dissolutio efficitur. nõ enim se mutuò amabant, sed ea quæ vtriusque 40 aderant, quæ stabilia non sunt. quocirca huiusmodi etiam sunt amicitia.

Qui ob vtilitatem amant, vt sunt faber, & textor, & sutor, & ædificator: cum pro rata portione, vt dictum est, beneficia inter se mutuò recompensent, seque mutuò iuuent: non immeritò se redamandos esse ab amicis suis censent. qui enim æqualia & similia iis quæ accepit, reddit: dignus est, qui ametur, sicut etiã amat. si autem alter ob aliud quid amat, & alter ob aliud, ita vt quod ex conuenientia est æquale, existere non possit: velle ex æquo redamari ridiculum est: vt in amatore & amica contingit. non enim vtriusque idem amabile est, sicut antè dictis vtilitas: sed amatori forma & pulchritudo, amicæ pecuniæ placent. in quibus sanè rebus æqualitatem ex conuenientia reperire difficillimum est. Atque hæc est horum verborum sententia. sed ad verba ipsa veniamus. Interdum, inquit, amator criminatur & conqueritur, quòd ex æquo sicut ipse amat, nõ redametur: cum nihil fortassè in se habeat quod amore dignum sit, id est, cum esse neque vtilis, neque alioqui iucundus queat. nam si pecuniæ defecerunt, ob quas amabatur, amato seu amicæ vtilis minimè est: si consenuit, non est iucundus. immo quandoque fit, vt licet pecuniæ adhuc suppetant, * amatis suis iniucundi huiusmodi homines ob senectutem reddantur. interdum igitur amator, interdum impurissimus ille qui amatur, conqueri consuevit: quòd cum amator ante flagitiosissimum cõcubitum omnia quæcunque vellet, se facturum esse polliceretur, nihil postea præstet: atque ob hæc amicitia dissoluitur, cum videlicet & amatori pecuniæ defunt, vel etiam iuuentus defloruit: & amatus

* ἐπεσοῖς.

amatus pristinam pulchritudinē amittit. quæ res cum stabiles non sint, & facile deficient: amicitia quoque deficere, atque interire necesse est. Proborum verò amicitia cum ob virtutem sit, immutabilis est: propterea quòd virtus ob quã inter se sunt amici, stabilissima res, ac firmissima est. hi sanè quoad vixerint, semper sibi mutuò iucundi sunt, voluptatemq; exhibent: cum ex vnaquaq; virtute animi pulchritudo, quam diligunt, efflorescat ac vigeat. neque iucundi tantum, verum etiam vtilis inter se sunt. virtus siquidem sicut res honestissima, ita suavissima est, atque vtilissima.

At morum amicitia per se cum sit, permanet, sicut dictum est.

10 Cum dixerit amicitias quæ ob iucunditatem & utilitatem fiunt, non esse stabiles, subiungit [A T morum amicitia &c.] mores appellans virtutes. Quæ ob mores igitur amicitia conflatur, cum per se & propriè sit: perseverat, id est, cum propter ipsos sese mutuò ament probi viri, non propter ea quæ ipsis adsunt: amicitia perdurat.

20 Dissentiunt autem etiam cum alia fiunt ipsis, & non ea quæ appetunt. perinde enim est ac si nihil fiat, cum id non consequitur quispiã, quod cupit. quemadmodum citharædo ille qui quantò melius caneret, tantò plura pollicitus fuerat: cum repeteret mane quod fuerat ipsi promissum, voluptatem pro voluptate reddidisse se dixit. si igitur vterque id volebat, satis ha-

30 buisset: sin alter oblectationem, alter lucrum: & ille habet, hic minimè: non rectè id quod ad societatem spectat, inter hos esset. quibus enim indiget quispiam, iis & studet atque illius causa † hæc dabit.

Alexandrum nonnulli fuisse dicunt eum qui citharædo promisit, se tantò plura daturum, quanto melius cecinisset, alij nõ Alexandrum, sed alium quempiam, ad regis illius magnificentiam spectantes, promptitudinemque ad beneficia liberaliter tribuenda. nos autem quisnam is fuerit, cognoscere, ne admodum laboremus: sed quæ dicat, advertamus. Inquit enim, cum citharædus quidam studiosius cecinisset, & deinde quæ sibi fuerant promissa, requireret: illum qui promiserat, respondisse: habes omnia quæ tibi pollicitus sum: cumque citharædus interrogaret, quo modo habere posset, cum nihil accepisset? rursus illum dixisse, sicut tu me verbis & cantiunculis oblectasti, ita ego tibi vicissim verbis & pollicitationibus voluptatem exhibui. accepisti igitur talia qualia dedisti: cumque aures demulseris, aurium etiam tu voluptate fuisti affectus. Dissentiunt ergo cum non idem sit, quod appetunt: ut in citharædo contigit. nam si voluptate ea aurium citharædus indiguisset, sicut ille qui audiebat, nullum inter ipsos crimen, nulla querimonia incidisset. sin autem citharædus lucrum, ille oblectationem & voluptatem quærebat: & ille quidem habet oblectationem: qui cithara cecinit, lucrum non habet: merito ille accusatur, qui promiserat. Quibus enim indigemus, iis studere consuevimus, atque ad hæc spectantes ea quæ habemus, damus. si enim pallio quis indigeat, in id ipsum pallium quod non habet, respiciens, quod habet, id est, numos, vel aliud quippiã dat. cum verò inquit [H A E C dabit], vel sicut in alia lectione reperitur, [E A D E M dat] nihil aliud significat, quàm dat ea quæ habet.

† aliàs legitur eadem dat.

40 Sed dignitatem rei statuere vtrius est? eiusne qui prius contulit, an eius qui prius accepit? ille enim qui cõfert, ei videtur permittere. id quod aiunt etiam Protagoram facere consuevisse. cum enim qualiacunque docuisset: ei qui didicerat iubeat æstimare, quanti videretur esse digna ea quæ sciebat, & tantum accipiebat. in talibus autem † satis est nonnullis illud: Ast homini merces.

† aliàs legitur placet.

50 Non simili modo permutationes omnes fiunt: sed vulgares homines & forenses ex condicção è manu in manum accipientes dant. liberaliores verò ad tempus, atque ex pacto quidem etiam ipsi, non tamen certo, & condicção, quòd verbi causa decem, aut viginti, aut talem aliquem numerum solvere debeant: nam si definitum sic esset, nihil à vulgari & illiberali illa distaret, quæ certo quodam ac definito numero precij fieri consuevit. Cum igitur huiusmodi sit hæc secunda permutatio, querit vtriusnam sit dignitatè, atque estimationem rei statuere, illiusne qui dedit, an qui accepit? exempli gratia, si quis pecuniã alicui dedisset, aut quippiã aliud, ex quo ille qui esset mutuatus, lucrum atque utilitatè fuisset consequutus: vter ex his debet retributionem statuere ac definire, si amicitia mansura sit? nunquid debet, inquit, ille qui dedit, dicere: cõuenit tibi õ debitor, propterea quòd tantum meis pecuniis lucratus es, ut tantum mihi reddas. an eum qui accepit spectare oportet

C. J. ad utili-

Eustratii in Moraliū Arist.

ad vtilitatem quam est consequutus, atque ita quid sibi reddendum sit, constituere? Hanc autem quaestionem adducit ad ea respiciens, quæ sæpenumero inter se dicere huiusmodi homines confueverunt. sæpe enim incidit, ut & illi qui debent, quanuis ex mutuatione bene admodum egerint, lucratiq̄ue sint, iis tamen qui mutuarunt, dicant se nihil magni ab ipsis accepisse, sed pauca quædam & parua, atque ita vilia ut si voluissent à quolibet alio potuissent accipere: quodque insuper ex ea re sunt lucrati nihili admodum esse, ac propè nihil. & illi qui dederunt, ecōtrario se maxima mutuauisse asserant, & licet non maxima absolute, ipsis tamen & maxima & necessaria: quæque ab alio nunquam accepissent: ipsosque insuper innumerabilia alia illis sibi comparasse. Posteaquam quaestionem hanc proposuit, subiungit quasi quandam solutionem cum inquit [I L L E enim qui confert, ei videtur permittere]: deficit enim sententia: estque subintelligendū, [A N eius qui prius accepit], ut integer sensus talis euadat: [A N eius qui prius accepit, statuere est: ille enim qui confert, ei videtur permittere]. debitorem autem appellat, eum qui prius accepit: quippè cum prior ipse sit qui accepit, posterior vetò qui mutuò dat, cum gratiæ referuntur. Qui accepit igitur, statuere debet. id quod fertur Protagoras sophista facere consueuisse. cum enim vnusquisque qui ad eius disciplinam accedebat, diceret: ô Protagora, quanti me docturus es artem hanc tuam? respōdebat, ventita prius, & disce: posteaquam verò didiceris, quanti ea quæ scies, æstimaris: tantum à te accipiam. atque ita tot numos accipiebat, quot discipulus statuerat. discipulus autem erat ille qui prius accipiebat. nam prius dabat Protagoras disciplinā: deinde mercedem accipiebat. Sicut igitur Protagoras discipulo mittebat precium statuere iis quæ didicerat: ita in iis quæ commo-
dantur, in vtilitatemque eius qui accipit, dantur, videtur ille qui confert beneficium, ei qui accepit permittere, ut emolumentum quod ex ea re est consequutus, æstimet, ac pro eius ratione benemerito de se gratiam rependat. In talibus autem, id est, qui vel nolunt accipere antequam docuerint, vel prius beneficia contulerunt, vel fortassè & prius contulerunt, & prius acceperunt: fatis nonnullis est Hesiodi illud: vel ut in alio exemplari legitur, placet Hesiodi illud: ut loco ἀρεῖ, quod significat, fatis est, ἀρεῖ καὶ, id est, placet legamus. versus Hesiodi ita habet.

Condicta autem homini merces quæ congruat, esto: hoc est, debet homo cōgruam atque accommodatam operi, quod fecit, mercedem accipere. Possumus etiam id quod inquit [I N talibus] ita interpretari, ut de operibus & beneficiis ipsis intelligamus: in quibus nonnullis placet Hesiodi illud, qui videlicet beneficio correspondentes gratias requirunt. Non dixit autem omnibus, sed nonnullis placet, ob vulgi insatiabilem cupiditatem, qui non æqualem gratiam, sed multò plura semper quærunt accipere, quàm dederint.

At qui cum pecuniā præceperint, nihil postea faciunt ex iis quæ dixerunt: ob nimios promissionū excessus merito in accusationes incidunt. non enim præstant ea, quæ pepigerunt. Atque hoc fortassè sophistæ coguntur facere propterea quòd nemo eis daret argentum ob ea quæ sciunt. hi igitur cum non faciant ea ob quæ mercedem acceperunt, merito accusantur.

Qui sine certo pacto prius accepere pecunias, & deinde non reddunt gratiam pro ratione vtilitatis quam ex beneficio sibi compararunt: non admodum accusantur. sed illi, qui vbi promissere, modumque beneficij statuerunt quod reddituri sunt, nihil postea efficiunt: ob nimias quæ modum excedunt, promissiones in maximo crimine esse consueuerunt, maximisque accusationibus obnoxij sunt. Id quod sophistæ faciunt: cum enim multa & magna, & diuina, quæque maxima digna admiratione sint, docturos se esse profiteantur, si certam quandam pecuniam acceperint: nihil postea ea accepta præstant: & cum nihil sciant, nihil docent: quippè cum imperitissimū, & gloriosissimum, pecuniæque auidissimum genus hoc hominum sit. promittunt autem ea, propterea quòd si ea quæ scirent, ingenuè se esse docturos profiterentur, neminem inuenirent, qui vel obolum quidem ipsis exhiberet. Tredecim enim modis vniuersa eorum * peritia continetur, æquiuoco, ambiguo, compositione, diuisione, accentu, figura loquutionis, ac cæteris septem: qui omnes in sophisticis reprehensionibus, & ab Aristotele connumerati, & à nobis diligentius explicati in commentariis, quos in easdem conscripsimus. Hi igitur cum magna supra vires suas promiserint, nihilque præstant: merito accusandi sunt.

Vbi verò nulla subministrationis pactio fit: illos qui per se prius dant, absq; crimine vlllo esse dictū iā est. eiusmodi enī amicitia est, quæ ex virtute cōflatur. retributioq; est ex electione facienda. ea enim amici, & virtutis est.

Subministrationem vocat beneficium quod prius quis in alterum confert: cuius cum nulla pactio

* ἐμπειρία.
Commentarii
Eustratii in
Sophistic.
Elench.

paſſio præceſſit, illi qui per ſe, id eſt, propter mores ſuos inter ſe, & virtutes & honeſtatem prius dant, & conferunt, criminationibus vacant: nunquamque accidit, vt alter alterum accuſet, neque qui dedit, neque qui accepit: non enim in lucrũ, aut tale quippiam ſpectantes ſibi mutuò beneficia contulerunt, ſed honeſtatis tantũ, ac virtutis cauſa: quippè cum amicitia quæ ex virtute exiſtit, ad nullam aliam rem quàm ad honeſtatem propendeat, ad eamque ſolum reſpiciens & agat, & afficiatur. In qua ſanè amicitia conuenit, vt retributionem ſtatuat ac præſcribat non qui accepit, beneficioque eſt affectus, ſed qui dedit, & affecit. debet enim is qui accepit, illud retribuere ad quod ſpectans ille qui fecit, beneficium contulit. ſed eò ſpectans vt ametur verè & ſyncerè, beneficium cõtulit probus vir. verè igitur & ſyncerè amare eum debet ille qui beneficio eſt affectus: & ſi qua re indigeat, quæ ipſi adſit, ei promptiſſimè ac citiſſimè antequam quippiam petat, ſuccurrere.

10 Ita etiam conuenit iis qui philoſophiæ cauſa inter ſe habent ſocietatem. non enim pecuniis dignitas æſtimatur: neque honor æquiparabilis exhiberi poſſet: ſed fortallè ſatis eſt, ſicut etiam erga deos, & parentes, id quod fieri poteſt.

Non ſolum in proborum hominum amicitia electio & propoſitum eius qui beneficium contulit, reddendæ gratiæ menſuram præſcribit: verum etiam inter eos qui philoſophiæ cauſa & diſciplinæ inter ſe verſantur, doctor & præceptor remunerationis menſura eſſe debet: quippè cum 20 docentis auxilium & beneficium menſurari atque æſtimari nullis pecuniis queat: neque honor vnquã reperiatur *æquiparabilis, id eſt, qui æquari ac cõpenſari cum præclariffimis philoſophiæ * ἰσόβροτος documentis poſſit: ſed oportet etiã hinc ſicut erga deos & parentes, erga doctores & ſapientiæ magiſtros cum honorem præſtemus, qui in noſtram facultatem cadit: illiſque qua in re indiguerint, quàm citiſſimè & promptiſſimè pro viribus opem feramus:

Quòd ſi datio eiufmodi nõ fuerit, ſed ob aliquod maximè quidem fortallè ea faciendæ eſt retributio, quæ vtriſque pro dignitate eſſe videatur: ſi id non contingit, non modò neceſſariũ videbitur, vt is qui prius habet, ipſe ſtatuat, verum etiam iuſtum: quantam enim is vtilitatẽ conſequutus fuerit, 30 aut pro quanto voluptatem elegerit, ſi tantum ille receperit: dignam remunerationem habebit. nam etiam in vernalibus rebus ita fieri apparet.

Cum datio fit propter ſe, electio & propoſitum eius qui dedit, ſicut diximus, remunerationis menſura eſt: cum verò non eſt eiufmodi, ſed ob aliquid aliud, id eſt, ob pecuniæ receptionem fit: hæc enim paſſio eſt: ea debet eſſe beneficij retributio, quæ & ei qui dedit, & ei qui accepit, pro dignitate facta eſſe videatur. vt neuter poſſit conqueri, quòd vel minus receperit, quàm par erat: vel plus reddiderit, quàm debebat. ſed ſi hoc non contingit, vt iudicare vterque poſſit quid pro dignitate fit. Nam nonnulli ſunt & ex iis qui contulerunt beneficia, & ex iis qui acceperunt, qui quadam rerum peritia inſtructi rectè ſciunt id coniecere: ſecumque rem perpendunt, ac dicunt: ego 40 qui dedi, ſi hoc accepero, nullam iacturam faciam: pro dignitate ergo eſt, quod mihi reſtituitur. ſimili modo etiam alter, ſi hoc reddam, faciam vt nullo damno ex datione hac affectus ſit, ille qui mihi mutuauit: reddam igitur quod decet, quòdque pro portione conuenit. Alij verò cum imperiti ſint, iudicioque hoc careant: quo quid dignum ſit, ignorant: atque iccirco de ſe mutuò conqueruntur: alter, quòd minus acceperit quàm oportebat: alter, quòd plus quàm debebat, reddiderit. quòd cum accidit, is qui prius habet, ſtatuerè æſtimationem debet. Prius habentem autem hic poſſumus intelligere eum qui dat, propterea quòd prius quàm dederit, habet id quod dedit. qui ſanè præſcriberet menſuram ac dignitatem, ſi ita diceret, do tibi hæc verbi gratia numiſmata & pecunias tanto cum ſcœnore. ſimili modo & qui docet: pro iis quæ cogniturus à me es, tantam pecuniam mihi tradas volo. necnon citharæduſ: pro voluptate quam ex cantu meo percepturus es, 50 tantum mihi reddes. eodem modo & amica: voluptas qua ex cõſuetudine mea afficeris, tanti tibi conſtabit. Sed fortallè melius eſt vt prius habentem eum eſſe intelligamus, qui indiget, atque accipit: quippè qui accepta pecunia prius ex illa vtilitatem conſequitur, & deinde gratias refert. vt ſenſus talis ſit: eum qui accepit, præſcribere debere quid ſit reſtituendum: & dicere, tot tibi ac tanta ſum redditurus, propterea quòd quæ ex tuo hoc beneficio lucraturus ſum, tot ac tanta erunt. ſic amator, ſic diſcipulus, ſic qui citharæ cantu oblectari vult, qui tradituri ſint vel pro diſciplina, vel pro voluptate & oblectatione præſcribunt ſinguli. Si igitur quantam is, id eſt, qui præcepit, vtilitatem conſequutus fuerit, tantum pro rata portione receperit ille qui dedit: dignam

C.ij. ac meritam

Eustratii in Moraliū Arist.

ac meritam retributionem habebit. si verbi causa viginti & quatuor numos lucratus, octo ei qui mutuauit, tradiderit: dignam remunerationem fecit: quippè cū & pro labore quem subiit, & pro sumptu quem fecit, quod pro dignitate est, mereatur accipere. nam si ex viginti quatuor numorum lucro duodecim ei qui dedit, restitueret: damno prorsus afficeretur, qui fuisset lucratus. hoc & in amica, & in discipulo, & in citharædo fit, si pro quanto voluptatem elegerint, vel ex consuetudine, vel ex disciplina, vel ex cantu, tantum illi receperint: digna erit retributio. ita enim in vœnalibus rebus fieri consuevit: qui enim emit, non qui vendit, rei vœnalis precium statuit, ac definit: quippè cū venditor amplius semper requirat, quàm rei dignitas postulet: emptor verò tantum det, quantum vtilitatis ex ea re percipi posse existimabit. 10

Quibusdam etiam in locis leges sunt, ne de voluntariis commerciis iudicia fiant: eò quòd oporteat cum eo cui credidit, ita dissoluere quemadmodum societate inuit: iustius enim esse putat, vt cui permissum est, is statuat, quàm qui permisit.

Patet ex his prius habentem intelligi de eo non qui dedit, sed qui indiget, & accepit. nam cū dixerit in amicitias quæ non sunt propter se, & propter mores, & virtutem, sed ob vtilitatem consistunt, prius habentem, id est, qui indiget, & accepit, modum retributionis statuere debere: id rectè se habere ex legibus apud quosdam institutis confirmat: quæ iubent, ne quispiam qui prærogauit præhabenti, id est, qui mutuauit, ei qui est mutuatus, vim aliquam inferat, ac diem dicat, in iudiciumque eum inducat: sed acquiescat ac contentus sit, quicquid ille retribuere. nam cū credens ei dederit, auctoritatem ei statuendæ ac præfiniendæ remunerationis videtur tribuisse, atque ita dedisse. quem igitur credidit dignam retributionem fuisse facturum cū dedit, ei si dignam gratiam retulisse dixerit, similiter credat: & cum eo absque iudice dissoluat, litemque omnem componat: immo etiam si nihil prorsus dederit neque sortem, neque fœnus, & dicat se omnia reddidisse, neque ita debet ille qui mutuauit iudicio cum eo velle disceptare: sed acquiescere ac credere perinde ac si reddiderit. cui enim credidit cū daret, bonum eum esse virum existimās, ac nunquam negaturum: eidem postea etiam non secus ac si talis sit, credere debet. Atque hæc horum verborum sententia est. [DE voluntariis autem commerciis] inquit, propter eam quòd nonnulla etiam sunt quæ inuiti contrahimus, vt de furtis & adulteriis, &c. quæ cuiusmodi sint, in quinto huius operis libro satis declaratum fuit. Cū item ait. [I V S T I V S enim esse putat] id ad legem, vel legislatorem referendum est: vt hoc modo intelligamus: iustius enim esse existimat lex vel legislator, vt ille cui permissum fuit, id est, qui prius habet, & accepit, statuat quid reddendum sit, & non iudex, hoc enim * quotidie fieri videmus: nam multos ex iis qui dant, ita dicere audimus ad eos quibus dant: ego quidem hæc tibi nunc mutuo & commodo, sed tu rectè te geras, & quod pro dignitate erit, rependas: cæterum quid dignum futurum sit, tibi ipsi id statuendum ac definiendum permitto. 20 30

Nam plerunque non æqui æstimant qui habent, & qui habere volunt. sua enim singulis & quæ dant, digna multo precio videntur. sed retributio tamen tanta fit, quantam statuerint illi qui acceperunt. Oportet autem fortasse non tanti æstimare, quanti apparet alicui cū habet: sed quanti æstimabat, antequam haberet. 40

Nam plerunque fieri consuevit, vt ea quæ habent homines, etiam si magna non sint, multo precio digna esse affirmant, ad eos spectantes qui non habent, voluntque accipere, magnasque propter eam retributiones requirant. cuiusmodi sunt scelestissimi fœneratores, qui ex paucis numis in breue tempus exhibitis ingentia fœnora & petere, & accipere non verentur. Sed quanuis magni æstimant sua singuli quæ habent, tanta tamen retributio facienda est, quantam statuerint illi qui acceperunt: ipsi enim lucrum & vtilitatem quam ex mutuatione illa consequuti sunt, optimè cognoscunt. Quia autem illi qui accipiunt, dum indigent, magna sæpe esse existimant, quæ mutantur: vbi verò acceperunt, mercati que sunt, ac prospera fortuna vsi multa acquisiuerunt, parua ac vilia putant ea quæ fuerunt mutuati: atque iccirco paruas ac viles etiam retributiones sibi esse faciendas censent: ideo hic Aristoteles, vt errorem hunc corrigat, nō oportere, inquit, eum qui mutuatus est & accepit, tanti æstimare beneficium acceptum, quanti tunc esse opinatur, cū abundat: sed quanti prius æstimabat, cū indigebat: quippè cū aliter æstimemus rem aliquam cū eam habemus, & aliter cū ea indigemus, habereque eam cupimus: atque in indigentia quoque aliter cum vehementer, & aliter cum parum quippiam cupimus. 50

singulis

* καὶ ἄλλοι

AT verò huiusmodi res dubitationem admittunt, vtrum videlicet patri omnia tribuenda sint, & parendum in omnibus? an ægrotans debeat medico obtemperare? & qui eligit imperatorem, bellicæ rei peritum hominem eligere? simili modo amicōne magis, an probo viro inferuendum? & benè merito reddendane magis gratia sit, quàm sodali dandum, si vtrisque non liceat?

10 Quia de gratia referenda & retributione agit, meritò dubitationem hanc affert. Quod querit autem huiusmodi est. Cum patri maximè vnusquisque nostrum debeat: obstricti enim beneficio maximo ei sumus, cum vt simus, & viuamus, ab eo acceperimus: nunquid in omnibus quæcunque iusserit, obedire ei ac parere debeamus? & si fortè ægrotemus, nunquid neglecto medicorum consilio ea comedere ac bibere, quæ pater iusserit? & si ita incidat, vt in nostra potestate sit ducem exercitus eligere, nunquid quem pater proposuerit, ac iusserit, eligere oporteat, omisso eo qui peritus bellicæ artis, ad munusque id egregiè exercèdum idoneus sit? præterea si duo sint qui indigeant, alter amicus, alter non amicus, sed probus tamen vir & bonus, vtri inferuendum, ac dandum amicōne, an bono viro, si vtrisque simul nequeamus? nam & amicum indigentem negligere fas minimè est: & probum virum repudiare est absurdissimum. vtrum item benemerito indigenti gratia referenda sit, an sodali qui etiam ipse indigeat, succurrendum: si etiam vtrisque his opem ferre simul non possis? posteaquã ad hunc modum quæstionem proposuit, ita subiungit:

Nunquid autem omnia huiusmodi exactè definire facile non est? multitudo enim atque * omnigenas & magnitudine & paruitate, & honestate, & necessitate habent differentias. illud tamen obscurum non est: non omnia eidem esse reddenda.

30 Quæ ad solutionem propositæ quæstionis subiungit, cum iis cōsentiunt quæ in primo huius operis libro etiam dixit. cum enim res hæ, de quibus est consideratio, indefinitæ sint, definitas admittere solutiones ac certas nõ possunt. nam hæc quæ in actionem cadunt, mutabilia sunt ac volubilia: atque aliàs alio quodam modo sese habent. eadem enim iisdem interdum maiora, interdum minora conspiciuntur: & modò honesta & vtilia, modò turpia & inutilia: quandoque necessaria, quandoque non necessaria apparent. cum igitur talis ac tanta in huiusmodi rebus differentia existat, vt aliàs honestius esse videatur amico inferuire, quàm probo viro: aliàs econtrario probo viro magis, quàm amico: exactè definire ac determinare facile non est, amicōne semper sit succurrendum magis quàm probo viro: an semper probus vir beneficio afficiendus sit, & negligendus amicus: sed * ad occasiones, & indigentias, & necessitates respicere debemus: proque earum ratione beneficia nostra moderari. atque id præcipuè, cum non sit obscurum & incertum, non omnia eidem esse reddenda, vt honorem, vt pecunias, & similia: sed alteri honorem, alteri pecuniam: honor quidem filiis carenti & cælibi: pecunia multos filios habenti, atque iccirco indigenti pluribus magis tribuenda est: maioreque iniuria affecto magis auxiliandum, quàm ei qui minus offenditur. quandoque etiam, si ita incidat: multa enim ac propemodum infinita sunt, quæ accidere possunt: soli ac cælibi dandum erit. ei autem qui filios multos habuerit, dandum non erit.

40 Et beneficia retribuenda, vt plurimū magis sunt, quàm sodali inferuendum: & sicut mutuum cui debet quispiã, restituendum magis, quàm sodali dandum. sed fortassè neque hoc semper. vt si quis redemptus a latronibus fuerit, vtrum is vicissim redimere eum debet, qui liberarit, quicumque ille sit, an non capto quidem, sed repetenti reddere, an patrem redimere? redimere enim patrem magis etiam quàm seipsum debere videretur.

50 Gratia beneficiorum plerunque quidem referendæ potius sunt, quàm sodali subministrandū: sed interdum tamen occasio incidit, vt econtrario facere debeamus. si enim sodalis de vita ob pecuniam periclitetur, ei subueniendum magis est, quàm benemerito, qui in nullo periculo cōstitutus sit. Mutuū item ei qui mutuauit restituendū magis est, quàm sodali dandum: sed neq; hoc semper. nam exempli causa, Polemarchus ab hostibus fuit captus, redemitque eum Antisthenes suo ære: cumque nondum ille id persoluisset, accidit, vt ab iisdem hostibus & Antisthenes & Polemarchi

C. iij. pater

* παντείας

* πρὸς τὰς
καίρας καὶ
τὰς χεῖρας
καὶ τὰς ἀνά-
γκας μὲν οὐ
μόλις εἶναι. sed
oportet nos oc-
casionebus, in-
digentibus & ne-
cessitatibus ac
commodare.

Eustratii in Moraliū Arist.

pater captus fuerit. vtrum igitur Polemarchus, si vtroque nequit, redimere debet? patremne suum an Antisthenem, à quo ipse fuit antea ab hostibus liberatus? patrem proculdubio: quippè cum sibi ipsi quoque anteponebat patrem debeat, nedum ei qui ipsum redemit, aut cuiuspiam alteri, sodali, vel amico. causæ enim vt simus & viuamus, qui pater est, honor supra omnes exhibendus est, postpositisque omnibus gratiæ reddendæ. Cum verò, inquit [AN non capto quidem, sed repenti tamen] ita intelligit: nunquid siue captus ab hostibus Antisthenes qui redemit, siue non captus, repetat debitum, neglecto patre reddere ei Polemarchus debeat?

Quod igitur dictum est, in vniuersum debitum est reddendum: sed si datio honestate, aut necessitate superexcedat, ad hæc est declinandum. 10

IN vniuersum] hic sumitur pro [MAGIS] aut [absolutè] aut [plerunq] vt hic sit sensus. plerunq reddi debitum oportet. sed si datio tamen honestate superexcedat, aut necessitate, id est, si honestius, magisque necessarium sit alteri & non ei qui mutuauit, dationem exhibere: aut alterius & non eius causa illi, aut causa illius dandum est, omisso eo qui mutuauerat, cui debetur.

Interdum enim neque æquum est, vt quod prius alter contulit beneficium, rependamus: cum ille probum virum esse sciens benefecerit: ab hoc verò fiat retributio ei quem prauum esse existimat. nam neque ei qui mutuauit, remutuandum est. ille enim cum putaret se recepturum esse, probi viro mutuauit: hic autem à prauo recepturum se quidpiam non sperat. siue igitur re vera ita res se habet, æqualis dignitas minimè est: siue non ita quidem est, sed opinantur, non absurdè facere viderentur. 20

* πρὸ πείρας
ἐαυτῆ.
Interdum enim, inquit, nihil æquum est, id est, iustum, vt * ei qui prius dedit, beneficioque præuenit, retribuamus: quando ille qui præuenit probum virum esse sciens cum cui dabat, beneficium contulit. hic autem prauum esse existimans, reddit. licet enim benefecerit, retributio tamen ei facienda non est: eò quòd materiam improbitati suppeditare minimè debeamus. si item mendax sit, peierator, iniustus ille qui mutuauit, qui verò mutuatus est, bonus sit, atque hic diues fortè sit, ille indigeat: neque ita ei erit remutuandum: propterea quòd si quicquam acceperit, negabit, nihilque se accepisse iureiurando confirmabit. nam prauus mutuauit sciens se ex probitate eius qui accepit, mutuuum omnino esse recepturum: bonus verò cum speret, immo certò sciat nihil se habiturum, si reddiderit, meritò non remutuabit. neque ob id tamen ingratus, aut malus à rectè sentientibus vllò modo iudicabitur. Siue igitur malus reuera sit ille qui mutuauit, siue non sit, sed videatur: vicissim mutuandum ei non est. neque enim æqualis dignitas est. sed vt improbus bono ac modesto viro mutuet, dignum est. vt autem probus vir æqua & eadem prauo homini præstet, dignum censeret nemo: quippè cum magis vtile sit, vt indigeat prauus, quàm abundet, diuitiasque malefaciendi instrumenta habeat. 30

Veruntamen id quod sæpe dictum à nobis est, disputationes de affectibus & actionibus ita definitæ ac certæ sunt, sicut ea circa quæ versantur. 40

Affectus appellat fiducias & timores, cupiditates & auersationes: actiones verò ea quæ ex cupiditatibus & doloribus, fiducia item & timore fieri consueuerunt. vt si quis præ dolore se interimat: dolor erit affectus: actio, sui ipsius interfectio. item si quis lætitia affectus inopi dederit ob lætitiã, quod prius non solebat: lætitia & voluptas est affectus, datio ipsa est actio. si etiam aut ira incitatus quispiam aliquem percutiat, aut timore consternatus scutum abiiciat: ira & timor est affectus, percussio & scuti abiectio, actio est. Quoniam verò affectus & actiones circa quædam versantur, ira circa eum qui iritauit, id est, eum qui in causa fuit vt irasceretur aliquis: & dolor circa eum qui molestiam attulit: timor item circa horribilia & formidabilia: hæc autem incerta sunt, atque indefinita: disputationes etiam quæ de his fiunt, indefinitæ etiam ipsæ simili modo erunt. ex formidabilibus enim alia sunt valde horribilia, alia minus, alia eiusmodi vt paruum admodum terrorem incutiant: quædam etiam videntur esse formidanda, & tamen non sunt. in quibus cum tanta varietas ac diuersitas reperiatur: fieri non potest, vt certò ac definitè quippiam de eis statuatur: verbi causa, timenda esse ea quæ valde sunt formidabilia. quæ autè nō sunt eiusmodi, timenda minimè esse. nonnulla enim formidabilia, quanuis parua sint, cōtemnere debemus, ac mori magis, quàm timere. subeunda enim mors potius est, quàm vel negandus Deus, vel dicendū atq; indicandū aliquid vnde patria capi ab hostibus possit. nonnulla contra licet paruum admodum terrorem afferant, timeri debent, cum ignominiosum nobis est, si non timeamus. in quibusdam multum, 50

tum, in quibusdam parum resistendum est. In voluptuosis item & molestis rebus simili modo non potest quippiam certò definiti, quòd videlicet eatenus vel latandum, vel dolendum sit. Patet igitur disputationes quoque de huiusmodi rebus nihil certi ac definiti neque ipsas habere posse, cum res circa quas versantur, tam variæ sint, atque incertæ.

Non omnia igitur omnibus esse retribuenda, neque patri omnia: quemadmodum neque Ioui omnia sacrificantur: obscurum minimè est. quia verò alia parentibus, & fratribus, & sodalibus, & benè meritis reddenda sunt: 10 singulis propria & accommodata sunt attribuenda.

Quemadmodum, inquit, non omnia Ioui immolantur: nonnulla enim erant quæ Ioui sacrificare Græci nefas existimabant: ut canes, & serpentes, & alia complura quæ Ioui offerre esse impiū videbatur, qui apud Græcos pater est hominumque & deorū: sic neq; patri omnia tribuenda sunt. neque enim si ad dei viuentis repudiationem nos incitet, aut prodere patri iubeat: parere ei debemus: sed ea quæ patri reddi debent, tribuimus, honorem, obsequium corporis, reliqua omnia quæ ad subsidium, vitæque commodum spectant. Neque igitur patri omnia, neque eadem omnibus tribuenda sunt. non enim conuenit, ut & pueris, & adolescentibus, & viris, & senibus, probis & improbis eadem exhibeamus: sed singulis id quod cuique conuenit.

canes aut serpentes sunt Ioui sacrificare impium.

Ita verò etiam facere videntur. ad nuptias enim cognatos inuitant: his enim commune genus est: atque iccirco actiones quoque quæ circa id fiunt communes sunt. ob eandem causam quoque ad sponsalia cōuenire debere cognatos maximè existimant. Parentibus autem alimenta præcipuè suppeditanda esse viderentur, utpote cum debeamus: cumque illis qui in causa sunt, ut simus, honestius sit, quam nobis ipsis in his opem ferre. honor quoque parentibus quemadmodum diis, exhibendus est: nō omnis tamen parentibus. neque enim idem patri & matri: neque is qui conuenit sapienti, 20 aut duci, sed paternus: & simili modo maternus.

Quænam quibus tribuenda sint, exemplo declarat. cognatos enim ad nuptias vocandos esse inquit, id quod fieri quoque plerunque videmus. eosdem ad sponsalia inuitandos, deducendosque ait. sponsalia autem, id est, *κῆδος* græcè, contractus sunt qui ante nuptias fieri consueuerunt. parentibus autem alimentū & victum suppeditare nos oportet quoad viuimus: tandiu enim debemus. sicut enim in mutuis eousque debemus, quousque habemus pecunias quas mutuò accepimus: ita parentibus tandiu debemus, quādiu sumus & viuimus, cum ab ipsis habeamus quasi mutuū quoddam, ut simus, & viuamus. honestiusque est, inquit, ut parentibus qui in causa sunt, ut simus, opem huiusmodi feramus, & auxiliemur, quā nobis ipsis. nam pater etiam deus nobis est: deum autem 40 antepone nobis ipsis proculdubio debemus, eique honorem & cultum exhibere. quocirca pater quemadmodum deus honorandus est: non tamen omnis honor ei est tribuendus: neque idem patri & matri. Patrem enim sequi in balneum, & abstergere, reliquaque ei præstare quæ in lauādo solent, & decorum & honestum est: matri idem facere, indecorum est, minusque honestum. Neq; idem honor patri est tribuendus, qui sapienti. sapientem enim honoramus, eò quòd magna, atque admiratione digna scit, & cognoscit: patrem, quia auctor vitæ nobis extitit.

κῆδος. sponsalia, hoc est contractus, qui ante nuptias fiunt.

Omni item seniori honor pro ætate reddendus est, assurgendo, & sede cedendo, atque huiusmodi cæteris. sodalibus autem & fratribus loquutio libera, omniumque communitas exhibenda est. Cognatis itaque & tribulibus 50 & ciuibus, reliquisque omnibus enitendum est, ut semper quod accommodatum est, tribuamus, quæque unicuique insunt quantum ad cōiunctionem, & virtutem, & vsum attinet, diiudicemus. atque eorum quidem qui cōgeneres sunt, facilius iudicium est: difficilius eorum qui differunt. non ob id tamen desistendum: sed ita ut fieri potest, facienda distinctio est.

sapienter propter quod honorandi.

Senex assurgendo, & præfessionem ei exhibendo, honorandus est. si enim videamus senem accedere, & fortè sedeamus, surgere debemus, eique loco & sede cedere. honoratior siquidem est: cum vetustior sit, priusque mundo cognitus fuerit, modestèque & ornate se in ea quæ ipsi obrigit,

C. iij. mundi

Eustratii in Moraliū Arist.

mundi sede collocarit: huiusmodi enim sunt proprie sēnes: nō qui instar pecudum, & Sardanapali in morem vitam traducunt. Erga sodales verò, id est, eos qui eadem nobiscum educatione vsi sunt, iisdemque studiis incumbunt, loquendi libertate vtendum nobis est, omniumque communicatio faciēda. nam si communia omnia verorum amicorum sunt: quo modo non etiam sodaliū & fratrum esse debent? si autem omnia inter hos communia sunt, liberè loquendum est, increpatioque, & correctio omnis & sodali & fratri, si quid peccarint, adhibenda est: alioqui necesse erit, vt in illorum etiam nos reprehensionem incidamus: quippè qui in omnibus socij ac consentientes illis simus. in vniuersum igitur niti debemus, vt quod proprium vnicuique est atque accommodatum, tribuamus, diiudicantes ac considerantes in hunc modum: hic mihi ad hoc atque illud utilis est: ac propterea honorari à me debet retributione pro dignitate facta: ille probus vir est: laudibus igitur & veneratione est à me prosequendus. atque vnusquisque ex cæteris simili modo pro ratione morum, studiorum, vitæ, operum, actionum, honore à nobis merito est afficiendus. Quænam verò in eos qui eiusdem sunt generis exhibenda sint, facile iudicium est. nam congeneres homines, id est, ὁμογενεῖς vel * contribules vocat, nam Demostheni oratori omnes Pæanienses, Aeschini omnes Colyttenses * congeneres erant: vel omnes absolutè qui eiusdem ciuitatis sunt ciues, congeneres appellat. de iis verò qui differunt, id est, qui non sunt congeneres, licet difficulter iudicare possimus: ob difficultatem tamen minimè est desistendum & cessandum, sed danda est opera quatenus fieri potest, vt quod vnicuique conuenit, tribuamus.

* συμφυλέ-
τας.
* ὁμογενεῖς.

Quando seruanda amicitia.

Cap. III.

20

ORitur autem dubitatio, vtrum cum iis qui non permanēt, dissoluen-
dæ sint amicitia, necne? an cum iis qui ob vtilitatem, aut iucūditatem
sunt amici, cum nō amplius ea habent, dissolutionem fieri absurdum
non est: illorum enim erant amici: quibus deficientibus consentaneum est,
vt etiam ipsi non amplius ament.

Et dissoluere amicitias, & non dissoluere malum nonnullis esse videbatur. nam cum amicitia sit bona res: bona enim res est amicus: boni autem abiectio, atque amissio est mala: amicitia igitur dissolutio & abiectio mala est. Contra etiam cogere aliquem esse amicū qui non velit, malum est. cum autem quis non dissoluit amicitia, si alter amare non vult: vim infert ac cogit. non dissoluere igitur amicitia malum est. Vnde merito oriri solet dubitatio, nunquid cum iis qui amare nolunt, dissoluenda amicitia sit? verbi causa, si alter amicitia contentus sit, atque amare velit, alter non velit: nunquid is qui vult atque amat, desistere ab amore, nō secus atque alter, an amare alterum etiā nolentem debeat? Vbi ita dubitauit, solutionē statim subiungit, cum inquit, an cum iis qui ob vtilitatem, aut voluptatem sese mutuò amant, si dissolutio fiat, absurdum minimè est, cum non amplius ea habeant ob quæ se amabant. nam si amator ob pulchritudinem amicam amabat: illa autē pulchritudine priuata est, deformisque euasit, nihilque amplius in se habet ex iis quæ oblectationem antea afferre consueuerant: dissolui inter hos amicitiam non est absurdum. simili modo si amatori desint pecuniæ, quarum causa amicæ erat carus: vel si vtrosque vtraque, id est, illam forma, hunc diuitiæ destituerint: cum absint ea quæ amorem cōciliabant, amicitiam quoque dissolui necesse est. Idem continget illis quoque qui ob vtilitatem sese mutuò diligunt.

Criminaretur autē quispiā si ille qui ob vtilitatem, aut voluptatē amat, se ob mores amare simulauerit. Sicut enim in principio diximus, plurimæ dissensiones inter amicos oriūtur, cum nō similiter & putant, & sunt amici.

* ἀνεγκλή-
τως.

Nihil absurdum quidem est, si illæ quæ ob vtilitatem & voluptatem existunt amicitia, * sine accusatione vlla & criminatione possunt dissolui. sed in illis merito ex postulatio & criminatione oritur: cum alter ob vtilitatem aut voluptatē amans, id celarit, simularitque se ob virtutem & mores amicū esse. Sicut Lyfias orator, qui cum ob pulchritudinem Phædrum amaret: ob bonā indolem, docilitatemque naturæ amare se eum simulabat. Vnde cum nō amplius cōueniret vt solebat Lyfias, amicitiamque dissoluisset, eò quod Phædri pulchritudo iam defloruerat: non iniuriā potuisset accusari, ac reprehendi, quod cum pulchritudinis causa amaret, id facere ob animi mores simulasset.

Cum igitur frustratus fuerit aliquis, atque ob mores se diligi existimarit, cum nihil eiusmodi ille agat: seipsum is culpet. cum autē illius simulatione deceptus fuerit: eum qui deceperit, accusare iustum est: atque eò magis quàm eos qui monetas adulterant, quo circa rem preciosiorem maleficium huius est.

Cum

Cum dixerit illum qui non permanet, merito posse accusari, si amet utilitatis, voluptatisve causa, & amare ob virtutes & mores fingat: nunc definit quando nos ipsos, & quando alium incusare debeamus. Cum, inquit, frustratus fuerit aliquis & deceptus, existimavitque se ob virtutem amari, cum ille qui amat, nihil huiusmodi agat, id est nihil quod facere consueverint, qui virtutis causa diligunt, sed omnia e contrario: aut sine vlllo pudore quas non decet, partes attrectet, & sicut non decet: ut solent ij qui impudicas ac nefarias res persequuntur: aut bona alterius consumat, & furetur, in seque traducat: id quod faciunt, qui commodi sui causa diligunt. cum igitur aliquis hæc inspiciens se morum causa diligere putarit: seipsum, non amantem accuset & culpet: quippe cum ille ex iis quæ agebat, satis declarare potuerit, se non virtutis, sed utilitatis aut voluptatis causa amicitiam illam sectari. Sed si amet aliquis ob voluptatem aut utilitatem, nihil tamen huiusmodi faciat, ut ille quem modo diximus: postea tamen ab amicitia desistat, non sine significatione & indicio, quod utilitatis, voluptatisve suæ causa amabat, licet occultare id antea semper niteretur: tunc non nos ipsos, sed illum accusare debemus: quippe qui nos deceperit: & cum ob utilitatem & voluptatem amaret, amare ob virtutem & mores simularit. Nam prior ille non decipiebat, sed quam ob causam amaret, ex iis quæ agebat, manifestè cognoscebatur: hic verò deceptor est & simulator, grauioreq; increpatione est castigandus, quam si monetas adulterasset. quanto enim amicitia preciosior quam moneta est: tanto maleficium quod fit in amicitia, peius ac grauius quam quod in moneta, existimari debet. Arque ita patet tunc dissensiones, & accusationes necessario inter amicos exoriri solere, cum non sunt sicut putant. ut in his quos commemorauimus alter se amari virtutis causa opinabatur: alter non eam ob causam amabat, sed utilitatem suam, aut voluptatem sectabatur.

At si admiserit ut bonum, prauus verò ille euaserit, & videatur: nunquid amplius amandus est? an fieri non potest? siquidem non quodlibet est amabile, sed bonum: neque amandum prauum est. prauum enim esse amicum, aut similem prauo fieri nullo modo oportet. simile autem simili esse amicum, dictum iam est.

Si ut bonum admiserit, prauus verò ille euaserit, & videatur: nunquid amplius amandus est? [& videatur] hic posuit, pro [vel videatur.] Quod autem querit, huiusmodi est: si sint duo boni, qui sese mutuo ament: deinde contingat ut alter ex ipsis vel prauus euadat, vel euasisse videatur: multi enim licet tales non sint, id est vel boni vel mali, videntur tamen esse: si igitur id contingat, & ille qui malus euasit vel videtur, in amicitia permaneat: nunquid bonus etiam seruare amicitiam debet, & amare cum nihilominus, an dissoluenda amicitia est? Hæc est quaestio, quam statim soluit ita subiungens. an fieri non potest, ut scilicet probus vir prauo homini sit amicus? malum enim neque diligit, neque appetit quispiam: sed bonum vnusquisque cupit, & appetit, & sectatur. nam illi etiam qui malum sequuntur, atque amant, id non tanquam malum, sed tanquam bonum amplectuntur, & diligunt. non est igitur amandum id quod prauum est. non enim prauum esse amicum, aut prauo similem fieri oportet. similem autem fieri esset necesse, si simul cum prauo versaretur, ac degeret quispiam.

40 Quod si verum illud est, quod fertur: * Ad similem semper similem trahit ipsa dei vis: quo pacto fieri potest, ut virtus & vitium quæ contraria ac longè dissimilia inter se sunt, in amicitia coniungantur?

Nunquid verò statim facienda dissolutio est? an non cum omnibus, sed cum iis qui ob prauitatem incurabiles sunt? nam qui correctionem admittunt iis eò magis in moribus, quam in facultatibus ferendum auxilium est, quò & præstantiores, & amicitia sunt accommodatiores. videtur autem ille qui dissoluit amicitiam nihil absurdi facere: quippe cum non huic neque tali fuerit amicus. quocirca cum eum immutatū reseruare nequeat, abscedit.

50 Vbi dixit non oportere, ut probus vir eum, qui in prauitate fuerit delapsus, amplius amet: requirit, nunquid simul atque euasit malus, dissoluenda, an diutius, aut aliquantisper conseruanda amicitia sit: cui interrogationi ita respondet. non statim esse amicitia dissolutionem faciendam, sed dandam operam, ut amicum corrigamus, atque in pristinum statum ad meliores mores reducamus. nam si emendari potest, auxilium ei in moribus magis ferendum est, ut bonus iterum sicut prius erat, efficiatur: quam in pecuniis succurrendum. quò enim melior virtus pecuniis, præstantiorque est: tanto magis auxiliari vnique debemus ad virtutem, quam ad pecunias acquirendas, aut recuperandas. tanto item magis, quanto virtus amicitia accommodatior, & conuenientior est, quam pecunia

* αὐτὸς ὁ θεὸς
τὸν ὁμοίου
πρὸς ὁμοίου
ἀγα.

Eustratii in Moraliū Arist.

pecuniæ & facultates. Si igitur correctionem admittit, ita succurrendum est: si est incurabilis, amicitia post tentatum tamē auxilium dissoluenda est. neque ille qui eam dissoluit absurdi quippiam atque iniusti facere videbitur, quandoquidem non tali & prauo homini erat amicus, sed bono: ut non eū quē prius amabat, repudiet, neq; cui erat amicus: sed quē nō amabat, auerfetur, ac refugiat.

At verò si alter perstet, alter verò probior euaserit, ita ut longè præstet virtute, nunquid utendum amico est? an fieri non potest? in magna autem distantia id maximè perspicuum fit, ut in amicitias à pueritia conflatis: si enim alter permaneat animo puer, alter vir quàm optimus euadat: quo pacto esse poterunt amici, cum neque iisdem oblectentur, neque gaudeant, & doleant? neque enim inter sese mutuò hæc inerunt ipsis. absque his verò esse amicos non licebat: quippè cum fieri nequeat, ut simul degāt. Sed de his dictum iam est.

Si alter ex amicis deprauatus sit, dissoluenda amicitia est, ut dixit: si verò utriusque sint probi quidem, sed alter talis perstet, qualis à principio fuerat: alter autē magis in virtute progrediatur, probiorque multò euadat: nūquid is qui adeò profecit, uti amplius altero amico debet? Vbi ita requiritur Aristoteles, responsionem subiungit, fieri non posse inquit, ut ille qui adeò altè euectus in virtute est, ei amicus sit, qui in inferiori suo statu permansit: atque hoc ex puerorum amicitia confirmat. nam si duo à pueritia sint amici, quorum alter animo permaneat puer: alter vir quàm optimus & præstantissimus euadat: esse amici hi amplius non poterunt: cum neque iisdem & gaudeant & doleant. Neque enim inter se mutuò hæc inerunt ipsis. id est, neq; enim fieri potest, ut quod viro optimo visum fuerit iucundum aut molestum, amorēve aut odio prosequendum, id ei quoque qui puer animo est, eiusmodi esse videatur. * Absque his verò, id est absque eo ut eadem & ament & oderint, & sequantur & fugiant agere simul, & conuersari, & conuiuere non licet. sine conuictu autem ut amici sint, fieri non potest. Quod si ita est, qui adeò longè inter se differunt, esse amici non possunt.

* ἄχα δὲ
τῶ παύτᾳ φ;
λαίρ, &c.

Num autē nihilo secius se gerere debet erga ipsum ac si nunquam fuisset amicus? an antè habitæ consuetudinis memoria retinenda est? & quemadmodum amicis magis quàm alienis gratificandum esse existimamus: ita iis qui fuerunt, ob amicitiam quæ prius intercessit, tribuendum aliquid est. quando non ob nimiam prauitatem facta est dissolutio.

Sed si amici non erunt, nunquid, inquit, præstantissimus ille erga eum qui puer animo permanet, nihilo diuersius se geret, sed ita planè ut solet erga alios similes, qui amici ei: nunquam fuerunt? immemorque prioris amicitiae & consuetudinis omnino erit? non sanè pristina amicitia obliuioni penitus mandanda est: sed sicut esse melius putamus, ut gratificemur amicis, quàm alienis & brutis animalibus: ita iis qui olim fuerunt amici, ob veterem amicitiam tribuendum aliquid est, quod videlicet dari ei conuenit, qui animo puer sit. Quod si non ob virtutis excellentiam, sed ob magnitudinem vitij & improbitatis alterius soluta fuit amicitia: improbo nihil dandum est. non enim debemus vitia, sicut dictum est, suppeditando ac suggerendo instrumenta corroborare, sed omni ratione imbecilla reddere ac destruere.

* ἐνισχύει
firmiora cum
robusta magis
facere.

Quæ opera amicitiae, & quòd non sint prauorum. Cap. IIII.

Am verò ea quæ ad amicos attinent, & quibus amicitiae definiuntur, ex iis quæ erga se quisque agit, esse videntur profecta. Statuunt enim amicū esse eum qui vult & agit bona, aut quæ apparent, illius causa: vel eū qui vult & esse & viuere amicū ipsius causa. id quod matres erga filios faciunt: & amici, inter quos offensio aliqua incidit.

Cum dixerit [ea quæ ad amicos attinent] subiungit [& quibus amicitiae definiuntur] id est quibus notæ ac manifestæ fiunt: id enim definiri hoc loco significat. cum enim videmus aliquē ea quæ sibi ipsi vult, atque optat, alteri quoque optare ac velle: hunc amicum esse credimus. Nam vnde Patroclo amicum fuisse Achillem cognoscimus, nisi ex eo quòd Achilles quæcunque ipse habebat, eadem Patroclo volebat, optabatque cōtingere? Cum igitur aliquem alterius causa vel salutis, vel felicitatis bona velle, ac procurare conspiciamus: eum amicum illius esse credimus, cui bona procurat.

curat. nam si non alterius causa sed sua id studeat, vt & luxuriari, & oblectari, & frui ipse amici bonis valeat: eum non amicum, sed adulatorem, & auarum, & gulæ deditum & vètri, atque huiusmodi hominem esse existimamus. Velle autem alterum esse & viuere eius ipsius causa, matribus proprium est: quæ liberos suos ita amant, vt esse & viuere eos cupiant eorum ipsorum causa nulla etiam inde vtilitate sperata. Idem etiam amici faciunt, inter quos offensio aliqua incidit. licet enim neque inter se versentur, neque conuictu mutuo ob dissensionem & offensionem obortam vtantur: volunt tamen etiam ipsi sibi mutuo bona, optantque sibi mutuo, vt viuant, beneque ac feliciter vitam traducant. hæc nanque vera amicitia est: suntque hi veri amici, qui etiam si non versentur simul, non desinunt tamen bona amicis non sua, sed illorum causa optare ac velle. Nonnulli igitur statuunt cum esse amicum, qui vult & agit bona, & quæ apparent esse bona, illius causa quem amat. Agere autem bona is intelligendus est qui omnia facit, & procurat, vt & quæ adsunt amico, bona permaneant, & quæ absunt, eueniant.

10 Alij eum qui simul degit, & eadem eligit: aut qui condolet & cõgaudet cū amico. maximè verò etiam hoc matribus contingit. at aliquo ex his amicitia quoque definiunt, quorū vnūquodque probò viro erga seipsum inest.

Nonnulli dicunt esse amicum eum, qui simul versatur ac degit cum eo quem amat, & eadem vult illi, quæ etiam sibi. sed hæc à priore non diuersa admodum opinio est. alij condolentem & cõgaudentem esse amicum dicunt. id quod matribus maximè omnium inesse conspicitur. atque his quidem omnibus, aut aliquibus, aut aliquo etiam horum amicitiam definire consueuerunt. quorū sanè vnūquodque probò viro inest. agere videlicet bona amici causa: velle alterum & esse & viuere, nullamque inde vtilitatem sperare: simul versari ac degere: condolere & cõgaudere: omnia inquam hæc erga seipsum probò viro insunt: quippè quòd probus vir maximè sui ipsius amicus sit. non enim quilibet absolutè seipsum amat, sed qui rationalem animi sui partem alit iis quibus natura ali cõsuevit. Cùm igitur probus vir seipsum amet, bona etiam causa sua agit: tum siquid rectè egerit, lætatur: dolet contrà, si non ita rectè successerit quippiam: secumque hoc modo cõgaudet, & condolet. solum autem bonum virum sibi ipsi esse amicum, seque ipsum amare, reliquos verò non modò se non amare, sed inimicos quoque atque hostes sui esse, inde facillè perspicere vnusquisque posset. omnes enim cùm alicuius nos esse maximos amicos significare volumus, dicere solemus: ego & ille anima vna sumus: sicut magnus in theologia Gregorius in magni Basilij * fune-
bri oratione, anima vna in duobus corporibus. At si propriè amici & veri illi sunt, quorum vna anima est, dum & eadem ambo volunt, & eadem agunt, neque vlla in re dissentiant: anima verò cū partes duas habeat, alteram rationis participem, alteram vacantem ratione, tunc verè vna, & non multiformis ac varia est, cùm in ea ratio & affectus inter se consentiant, concordésque sunt: efficitur vt cuius anima huiusmodi est, is & sibi ipsi esse amicus, & seipsū amare dici merito possit. Huiusmodi verò solius probi viri anima est: solus igitur probus vir amicū sibi ipsi est, seque amat. id quod breuius etiam ita colligitur: probi viri anima vna est: quorū vna est anima, ij sunt amici: probus igitur vir sibi ipsi est amicus. in hoc enim solo quietæ ac tranquillæ animæ partes reperiuntur,
40 cùm nulla dissensione, ac seditione turbatæ inter se prorsus consentiant. At verò si amicus sui ille est, cuius animæ partes sunt concordés: illi se non amabunt, quorum animæ partes dissentiant, discordésque sunt: ita vt altera hæc, altera illa appetat, & persequatur. tales autè prauis homines sunt. se igitur non amant prauis, neque cùm pugnent ac secum ipsi dissentiant, amici sui ipsorum sunt. hoc etiam in incontinentibus patere potest, qui modò aliquid cum voluptate agunt, modò pœnitentia ducti seipsos corripiunt ac castigant. simili modo quoque in aliis vitiis semper prauis secum dissentit, sibi que aduersatur ac repugnat.

Cæteris verò, quatenus tales se esse existimant. videtur enim, quæ admodum dictum est, virtus, & probus vir vnicique esse mensura. is enim secū
50 consentit, & eadem tota anima appetit.

Vnūquodque igitur eorū quæ dicta sunt, probò viro insunt. at reliquis eatenus insunt, quatenus se esse probos ac bonos existimant. nam quatenus tales, & mutuo se amant, & bona amico volunt eius ipsius causa, & cætera faciunt, quæ sunt commemorata: estque mēsurā omnium ac regula probus vir. Eos enim qui ita se mutuo amant, sicut seipsum probus vir, amicos statuimus: amicitia ergo mensura probus vir est. Qui item irascuntur, aut non irascuntur quando & quo modo probus vir facit, mansuetos appellamus: est igitur probus vir mansuetudinis etiam mēsurā. Sic qui timet aut non timet quādo & quo modo probus vir solet, fortem dicimus: fortitudinis igitur probus vir quoque mensura est. Sic in reliquis omnibus virtutis & probi viri mensura vti consueuimus.

* ἐν τῷ ὑμνῷ
ταφίᾳ.

Eustratii in Moraliū Arist.

mus. Quemadmodum enim cubitus, & modius & cæteræ mensuræ, quia neque maiores neq; minores euadunt, sed semper eadem permanent, alias res metiuntur: id quod si mutarentur, præstare non possent: ita & probus vir aliorum mensura fit, propterea quod idem semper manet, atque eadem semper affectat atque appetit tota anima, id est omnibus animæ partibus. non enim sicut in incontinentibus videre licet, alia in ipso ratio vult, alia irrationalis pars appetit, sed eadem utræq; ut vna verè anima eius fit.

Et vult etiam sibi ipsi bona, & quæ apparèt, atque agit. boni enim est sui quoque causa bonum elaborare: intellectiuæ siquidem partis gratia, quæ esse vnusquisque nostrum videtur. vult quoque viuere se, & saluum esse, & maximè id, quo sapit. Probo enim viro esse bonum est.

Cùm se ipsum amet probus vir, sibi ipsi bona vult: nemo enim amicus est, de veris loquor, qui amico bona non velit. quare cum bonus vir amicus sibi ipsi sit, bona quoque sibi adesse vult, atque agit, ut & præsentia permaneant, & absentia eueniāt: quippè cùm boni officium sit bonum elaborare: id est operari atque agere, atque id non irrationalis partis causa, sed sui ipsius, id est rationalis partis gratia, quæ vniuscuiusque nostrum essentia est. pars enim irrationalis iis qui secundum naturam vitam traducunt, nullo loco haberi debet. Vult item probus vir se viuere, id est partem eam animæ qua sapit, quæ rationalis est, viuere: hoc est ea agere vult, quæ parti illi quæ ratiocinatur, & cogitat, vtilia sunt. qui enim non secundum naturam viuit, sed immoderatis perturbationibus agitur atque opprimitur: is in dissimilitudinem fertur, atque ita in corruptione delabitur, ut quodam modo neque viuat, neque sit. bonus autem vir & esse & viuere vult, id est bonum agere, propterea quod esse bonum ipsi est: hoc est esse ipsi in bene agendo atque operando consistit. vult igitur viuere & esse. id est bona exercere atque agere: quia bonum est probo viro esse. bona enim agere atque operari bonum est.

Vnusquisque autem sibi ipsi vult bona. effectus verò alius illud quod euasit, omnia habere eligit nemo. habet enim etiam nunc deus bonum, sed cùm sit ipse id quodcunque est.

Verus homo diuinum quid est, id est anima intellectiua, ut in decimo huius operis libro etiã ipse inquit, his verbis: hoc autem vnusquisque nostrum esse videretur. quocirca absurdum est, si non suam quisque, sed alterius alicuius vitam eligat. aliquem alterum irrationalem animæ partem appellans. & rursus deinceps. quod enim, inquit, accommodatum vnicuique est, id naturam optimum vnicuique est, ac iucundissimum: & homini igitur vita quæ secundum intellectum traducitur: siquidem homo maximè hoc est. si igitur vnusquisque, ut dicebamus, homo bona sibi vult: probus autem vir homo propriè est, & non Sardanapalus. sequitur ut probus vir solus velit sibi bona, atque ea quæ verè bona sunt. qui enim sibi adesse vult diuitias, luxum, immoderatas corporis voluptates: is non sibi hæc esse vult, sed irrationali parti, quæ multiceps bestia est. ille verò sua bona persequitur, qui actionem, & contemplationem affectat. idque est maximum, ac præstantissimum bonum, ut id quod est vnusquisque, esse perseueret: ut rationalis nostri pars pura atque illæsa conseruetur. nam qui ex affectibus vitam traducunt, non sunt id quod sunt, id est intellectuales animæ: sed illud sunt, quod curant, atque excolunt, hoc est bruti quidam ac ratione carentes vel lupi, vel fues, vel asini, vel alia aliqua huiusmodi animalia. Vult igitur probus vir bonum hoc sibi adesse, ut sit videlicet, id quod est. Quis enim est qui effectus alius, verbi causa si quadrupes, vel volucris, vel Sardanapalus euaserit, bona habere eligat? vnicuique enim optimum ac præstantissimum illud est, ut sua ipsius species atque essentia sit, & permaneat, & conseruetur. ac fieri nullo modo potest, ut si ex humana specie in aliam mutetur quispiam, bona is probi viri habeat. quod si concedere aliquis velit, speciemque illam in quam mutatio hominis facta fuerit, bona probi viri habere affirmet: concedemus etiam nos habere quidem posse ea, sed non ut sibi bona: propterea quod ea quæ bona homini sunt, equo non sunt bona: neque e contrario quæ equo, eadem homini. id quod manifestat etiam ipse, cum inquit [habet enim etiam nunc deus bonum, sed cum sit &c.] id est sed habet quidem bonum, sed permanens id quod est, Deus. nam si è natura quam habet in aliud quid mutaretur, non haberet id quod nunc habet: & si haberet, ei bonum non esset. Non omnibus enim eadem esse bona, sed aliis alia perspicuum est: quippè cùm bonum equo sit, solipedi esse, atque vna ac solida vngula tantum muniri: id autem homini bonum minimè sit. nam homini e contrario bonum est multifidas habere manus, & in quinque digitos distinctas, simili modo & pedes. id quod equo pessimum est. idem in reliquis speciebus adeo claret, ut plura in præsentia commemorare superuacaneum esse videatur.

Vnusquisque

*μόνουχι.
*πολυσχι-
δείς.

Vnusquisque verò id quod intelligit, esse videretur, vel præcipuè. quiq; est huiusmodi, secum degere vult. iucundè enim id facit: quippè cùm & factorum oblectabiles recordationes, & futurorum spes bonæ sint: tales autè sint iucundæ. contemplationibus præterea abundat cogitatione: condoletque & collatur secum maximè. idem enim prorsus & molestum est, & iucundum, & non aliàs aliud. pœnitentia siquidem vacat, vt ita dicam.

- 10 Vnusquisq; videtur esse id quod intelligit, id est ipsa animæ intellectuæ pars, vel præcipuè id. hoc autem subiungit, propterea quod irrationalis quoque pars multum facit ac confert ad constituendum id quod apud Peripateticos priuatim quale appellatur. priuatim quale autem vocant, siue propriè quale indiuiduū quod * ex proprietatibus quibusdā constituitur, vt Socrates, & Plato: quarū sanè proprietatum tota collectio in nullo alio reperiri vnquā posset. nam cōmuniter quale vniuersale ipsum vt homo nuncupant. qui autè est huiusmodi, id est probus vir, secū degere vult. iucunde enim id facit. cū enim in seipsum conuersus lumen stabile ac purū ex virtutibus incensum, fulgoremq; ex scientiis emicantem videt: lætatur ac gestit: præteritarumque rerum memoria, ac futurarum spes cum ita oblectant, vt ab externarum rerum cōtagio auocent, secumque versari & in rerum contemplatione permanere inducant. Condolet item secum, siquid quod erat faciendum, prætermiserit. congaudet & collatur, cū honesta & bona operatur. Prorsus enim, id est semper atque omnino iucundum ipsi est bonum, prauum est molestum: estque, vt ita dicam in vniuersum pœnitentia vacans. nemo enim qui rectè agit & honestè, in pœnitentiam incidit. cū igitur semper hic honesta agat, pœnitentia prorsus vacat. quin si etiam non semper honeste ac rectè se gerat, sed aliquando prauum aliquid committat: id adeo exiguum est, vt ne prauum quidem esse videatur.

*εξ ιδιοτήτων.

Eò q; igitur probo viro erga seipsum vnumquodque horū inest, isque erga amicū, perinde atque erga seipsum sese gerit: est enim amicus alter ipse: amicitia quoq; esse horū aliquid videtur, & amici illi quibus hæc insūt.

- 30 Vnumquodque horum vocat collatari secum, condolere, sperare bona, ob facta præterita gaudere. ex eo igitur quod vnumquodque horum inest probo viro, & se gerit, affectusq; est erga amicū, tanquam erga seipsum: qui enim amat, est quasi alter amatus: & amicitia aliquid horum esse videbitur: & amici illi esse videbuntur, qui collatabuntur & condolebunt, qui versari cum amico volent, simulque degere, & cetera huiusmodi.

Nam vtrum erga seipsum amicitia sit, necne, in præsentia omittamus. videretur autem eatenus esse amicitia, quatenus est duo vel plura ex iis quæ dicta sunt: & quia excessus amicitiaæ similis est ei quæ erga seipsum est.

- 40 Dictum est paulo superius hoc in libro fieri posse vt amicitia sit erga seipsum, vt repetere rursus eadem non oporteat. videretur autem inquit amicus erga seipsum esse quispiam, nō quatenus est vnus ille qui seipsum amat, sed quatenus duo: duo appellans & rationalem animæ nostræ partem id quod propriè sumus, & irrationalem. humana enim species & homo propriè non irrationalis, sed rationalis animæ nostræ pars est. cū igitur hæc duę partes inter se non dissentiant, seditioneque nulla inter se agitantur: sed ita consentiunt, vt ratione vacās pars mentis motionibus ac voluntatibus obtemperet ac pareat: licetque essentia & natura duæ sint, vna ex concordia esse videatur: amicitia est erga seipsum, quatenus duo sunt, vel plura etiam duobus. quod perinde est ac si dicat, si in duas partes diuidas animam, in rationalem, & irrationalem, erit amicitia erga seipsum, quatenus duo erunt: sin autem in tria distribuas, rationem, iracundiam, & cupiditatem, non quatenus duo, sed quatenus plura, id est tria erunt, amicitia homini erga seipsum esse dicetur. Fertur autem etiam alia lectio, quæ ita habet. videretur autem eatenus esse amicitia, quatenus non amplius duo sunt eadem, quod ita esset intelligendum. quāuis duæ sint partes rationalis, & irrationalis, amicitia tamen erga seipsum tunc est, cū hæc concordia & cōsensu vnum euaserint. atque hoc ita se habet, tum etiam quia amantis erga amicū excedens atque exuperans amicitia similis ei est, quæ est erga seipsum. qui enim aliquem amat sicut seipsum, is cum excessu & supra modum amat.

† a. l. non amplius duo sunt eadem.

At antedicta inesse videntur etiam plerisque, quamuis prauis sint. nunquid tamen quatenus sibi placent, probosque se esse existimant, eatenus participes eorum sunt.

Antedicta

Eustratii in Moraliū Arist.

* πολυές.

Antedicta appellat ea quæ probis viris inesse dixit, id est velle seipsum viuere, & saluum esse: simul degere secum: collatari & condolere: erga amicum, sicut erga seipsum ita se habere. * Plerosque autem eos dicit qui ex sensu vitam traducunt, populūque & turbā & πολυκέφαλον θρέμμα, id est multicipites alumnos [vt Plato ait] quos in se habēt. cupiditatem enim & leoninam iracundiam alunt & saginant, rationemquæ affectibus substernūt & quæ imperare debet seruire cogunt. Sed vide quā exactè loquatur hīc Aristoteles. non dixit enim hæc absolutè inesse prauis hominibus, sed videri inesse: perinde ac si ita diceret: non insunt quidem hæc re vera prauis, sed opinione tantū quadam inesse apparent. neque enim omne quod videtur atque apparet, verum etiā est. quippè cūm plerisque hominibus è vulgo diuitiæ & vires corporis quā sapientia & prudentia expetendæ magis esse videātur: id quod re vera minimè est. sol item multo amplior terra cū sit, pedali magnitudine apparet. simili modo plerique homines etiam prauis amare seipsos videntur, & velle seipsos viuere & suos amicos, secumq; simul degere & cum amicis velle: quod tamen si quis rectè perpendat, verum nō est. Illud siquidem se esse existimant, quod curant, alunt, & saginant: curant autem irrationalem partem quæ in ipsis est: irrationalem igitur partem, nō rationem hominem esse opinantur: nam si rationem esse speciem humanam statuerent, darent operam vt ea cōtemplatione & actione enutrita imperaret, ac dominaretur. Hoc idem ipse etiam declarat, cū causam cur ita videatur, subiungit: nunquid, inquit, tamen quatenus placent sibiipsis &c. nā qui alia appetit, & alia vult: cum sibiipsi non placere manifestum est. qui verò eadē & appetit & vult: sibi placet. at huiusmodi plerique homines sunt. quia enim eadem & cupiunt, & volunt: sibi placent. id quod in aliis quoque fieri videmus, nam qui eadem appetunt & volunt, ij sibi inter se placent & consentiunt: displicent contrā & dissentiunt, cū alia appetunt, & alia volunt. Quoniam igitur probi viri sibiipsis placent, plerique è vulgo se esse probos propterea existimant, quia sibiipsis placent. atque ea in re dupliciter peccant. primū quia non sibi placent. non enim irrationalis pars cui obsequuntur, ac placent, homo est, sed rationalis: deinde * quia non vera reciprocatione vtuntur. licet enim probus vir sibiipsi placeat, quia ea agit, quæ placent rationi: non tamen sequitur, vt qui sibi videtur placere, continuo probus vir sit. Probi igitur sibiipsis placent, propterea quod ea quæ verè bona sunt, habent: prauis autem non quia re vera bona habent, sed quia habere opinantur, sibi etiam ipsi placent. Prauos autem appellat non scelestos ac facinorosos, atque omnino pessimos homines, sed eos qui ex ignoracione verorum bonorum, ad mala perinde ac bona sint, acquirenda ferri consueuerunt: atque ob id bonos sese esse existimāt. Atque hoc est quod his verbis significat. Cū verò inquit [eatenus participes eorum sunt] ita intelligit. quatenus existimant se esse bonos, eatenus etiam bonorum se esse participes putant: bona appellans amare seipsos, & amicos: velle secum versari: collatari: condolere, & cætera huiusmodi, quæ superius commemorauit. vel participes bonorum sunt, quantum ad alios attinet qui ad ipsos spectant: qui enim ad ipsos respiciunt, eos antedictorum bonorum participes esse opinantur.

* ὅτι μὴ ἄλλῃ ὥς ἀντιθέτῃ φησὶ.

Nam ex iis qui vehementer sunt prauis & facinorosi, nemini hæc insunt: quin ne videntur quidem. ferè autem neque prauis. dissentiunt enim inter se, dum alia cupiunt, alia volunt: vt incontinentes, qui loco eorum quæ sibi esse bona videntur, iucunda quidem eligunt, sed noxia. alij autem ob ignauiam & segnitiam ab agendis iis desistunt, quæ sibi esse optima existimāt. At qui multa & graua scelera perpetrarūt: & ob prauitatem odio habentur, & vitam fugiunt, seque ipsos interficiunt.

* ἀσόμενος, id est quis fas non est cōtrahere.

Illis quos superius dixit licet re vera non insint ea quæ ad amicos spectant, inesse tamen videntur: at prauis & facinorosis: hi autem sunt qui cognatorum & fratrum cædem commiserunt: qui sacra diripuerunt: qui * incestas nuptias fecerunt: qui obscænis ac nefariis voluptatibus fuerunt inquinati: his inquam non modò non insunt, sed ne inesse quidem videntur ea quæ superius sunt cōmemorata. qui enim seipsos odere in omni molestia ac perturbatione constituti, nunquamque sibi placent, neque eadem volunt, sed Euripi instar ab aliis ad alia semper transferūtur, quippè qui nulla re quam agunt, oblectentur: ij quo pacto esse & viuere existimare bonū possunt? vel quo modo seipsos, aut alios amabunt, cū seipsos fugiant? quo modo aut secum aut cum aliis versabūtur, ac vitam traducunt, cū ipsi vitam fugiant, sibi que ipsis mortem consciscant? quia autem superius videri hæc prauis inesse dixerat, quosque prauos intelligat, explicarit, non scelestos scilicet & facinorosos, sed non probos, inter quos incontinentes etiam reponuntur: propterea hic adiungit [ferè autem neque prauis]: ferè enim addidit ob incontinentes. nam cū aliis prauis inesse videntur,

tur, incontinentibus non videntur: ut rectè dictum sit, ferè omnibus pravis, non tamen absolute omnibus ea videri inesse. dissensio siquidè in incontinentibus manifestè apparet, cum ea quidem volunt quæ bona homini re vera sunt: sed ad venerea brutorumque animalium voluptates postea delabuntur.

Ac quærunt quidem improbi huiusmodi alios quibus cum diem traducant, & seipsos fugiunt: propterea quòd quando secum sunt, multorum & grauium scelerum recordantur, atque alia huiusmodi sperant, quorum
10 quando cum aliis versantur, obliuiscuntur: cumque nihil in se amabile habeant, amicè erga seipsos nullo modo afficiuntur.

Non quærunt improbi homines simul versari cum aliis ea causa qua probi viri solèt, sed quia cum vellent seipsos perimere, & ob timiditatem facere id non audeant, inuenire student aliquos, non amicos illos quidem: nam neque sibi, neque aliis sicut dictum est, sunt amici: quibus cum versentur, vt eorum consuetudine distracti suorum * scelerum obliuiscantur. cum enim soli sunt, se-
cumque habitant, cum nequeant aliud quàm scelera & facinora quæ perpetrarunt cogitare: memo-
ria illorum adeo turbantur, vt offuscatione, & tumultu, & æstuatione multa animi oppressi mole-
stia maxima afflicentur. à qua cum versantur cum aliis, leuari consueuerunt. Cum nihil igitur in
20 se amabile habeant: quid enim vel bonum, vel iucundum, vel vtile esse in huiusmodi hominibus potest? neque erga seipsos amicè afficiuntur, id est neque amare seipsos, neque secum versari volunt: quippè cum versari cum eo quem oderit, velit nemo. hi verò seipsos odio prosequantur: vt secum esse, secumque degere nullo modo velint.

* ἀνοσθηγῆ μέρτων, id est grauium scelerum.

Neque igitur collatantur, neque condolent huiusmodi homines secū. seditio enim anima eorum agitur. pars enim vna ob prauitatem dolet, cum aliquibus abstinet, altera lætatur, & quasi diuellentes illa huc, hæc illuc
30 trahit. & licet fieri nequeat vt simul doleat & lætetur quispiam, sed paulò post tamen dolet, quia lætatus est: nolletque ea sibi iucunda extitisse. pœnitentia enim prauis pleni sunt. Pravius ergo cum nihil in se habeat amabile: neque erga seipsum amicè esse affectus videtur. Quòd si ita se habere valde miserum est, enixè fugienda prauitas est, dandaque opera vnicuique, vt probus euadat: sic enim fiet vt & erga seipsum amicè esse affectus, & aliorum esse amicus possit.

Neque collatari, neque condolere huiusmodi scelesti homines possunt. illi enim congaudent
40 & condolent, qui consentiunt, quibusque idem vel honestum & iucundum, vel non honestum & non iucundum videtur: & denique quibus idè aut placet, aut displicet. quibus verò concordia hæc & consensio non inest, congaudere & condolere nullo pacto queunt. In probis enim viris, quia imperat & dominatur ratio, irrationalis verò pars subdita est, atque obtèperat, ita vt nulla discordia & seditio inter ipsas reperiatur: quibus ratio oblectatur & gaudet, iisdè delectatur etiam irrationalis pars: quæ item ratio ægre fert, & abhorret, eadem irrationalis pars refugit. ac propterea sint, vt probi viri secum collatari & condolere possint: prauis nō possint. cum enim in his anima seditio-
ne semper laboret, rationeque vacans pars principatum obtineat, ratio præter naturam subiiciatur, vt quæ iucunda irrationali parti sunt, rationi sit iniucunda & molesta, quæ contrà placent rationi, brutæ parti displiceant: quæ fieri potest vt hi collatari aut cōdolere secum valeant? qua enim
50 in re aut actione ratio dolorem, altera pars voluptatem percipit, collatari, aut condolere nō est. distrahunt igitur miserum hominem prauum rationalis pars, & irrationalis, atque altera huc, altera illuc diuellunt, atque ex vno multa efficiunt. vt diuersis immo contrariis appetitionibus & cupiditatibus incitatus simul & lætetur, & doleat: quippè cum quando irrationalis pars lætitia afficitur, ratio dolorem concipiat: vel contrà quando illa dolet, hæc lætetur. nam licet simul, vt inquit, lætari & dolere non possit, paulò post tamen ob id dolet quia lætatus est: quiaque illa quibus paulò ante oblectatus fuerat, quorumque tūc iam pœnituit, sibi iucūda extiterunt. Si igitur ita malè & misere cum huiusmodi pravis hominibus agitur: prauitas non lentè & segniter, sed enixè & celeriter admodum fugienda est.

De benevolentia.

Eustratii in Moraliū Arist.

De benevolentia.

Cap. V.

Iam verò benevolentia est quidem similis amicitia, amicitia tamen non est: quippè cum benevolentia erga ignotos quoque, & latens esse possit: amicitia non possit. Et prius etiam dicta hæc sunt.

Consentaneum est ei qui de amicitia differit, de benevolentia quoque quæ videtur esse amicitia, considerare: vtrum sit amicitia, quemadmodum videtur, an non amicitia, quidem, sed amicitia tamen quædam pars sit? Est autem benevolentia non amicitia, sed principium amicitia. principium verò non esse idem cum eo cuius est principium, manifestum est. vnde benevolentiam simile esse amicitia inquit, non tamen esse amicitiam: propterea quòd amicitia erga illos est, inter quos amare & redamatio reperitur, & erga illos qui se mutuò amari non ignorant, & erga notos. at benevolentia & erga eos etiam qui non redamant, & erga ignotos est. sæpe enim fit, vt si fama alicuius ad nos peruenerit, quem nunquam vidimus, vel quòd bellicæ artis peritus, vel quòd præstas musicus, vel quòd regendæ ciuitati idoneus maximè sit: erga eum beneuoli statim efficiamur: & tamen ipse ita beneuolè nos esse affectos erga ipsum ignoret. Nam, vt ipse etiam Aristoteles alibi refert, Darium regem Persarum in Perside morantem nonnulli qui in Græcia erant, & nunquã ipsum fuerant intuiti benevolentia prosequabantur: id quod tamen rex ipse nesciebat. Si igitur amicos eos dicimus, qui cognoscunt se mutuò, & redamant, quiq; neque se amare & redamari ignorant: benevolentia verò erga ignorantes, & ignotos existit: benevolentia amicitia esse nullo modo poterit.

Sed neque amatio est: neque enim intentionem, neque appetitionem habet, quæ amationem consequuntur. atque amatio quidem cum consuetudine: benevolentia de recenti etiam fit.

Intentionem appellat intentam voluntatem, atque incitationem ad amicitiam. vnde etiã subiungit [neque appetitionem habet]. appetitio enim partim cupiditas, partim iracundia, partim voluntas est. Nam cupiditas iucundarum rerum appetitio est, quæ sensu præditis inest. cupiunt siquidem atque appetunt voluptatem ea tantummodo quæ sentiunt. iracundia autem appetitio est vlciscendi aliquem qui contempsisse videatur. voluntas item bonorum appetitio est cum iudicio & cõsilio existens, solius hominis propria. reliquas enim duas, cupiditatem videlicet & iracundiam aliis etiã omnibus quæ sensum habet, non perfectioribus solum animalibus, sed imperfectis quoque vt culicibus, & vermibus inesse perspicuum est. Benevolentia igitur neque amicitia est, neque dilectio & amatio ipsa, id est via ad amicitiam. amatio enim calefactioni, & dealbationi proportionem respondet. sicut enim calefactio ad caliditatem, & dealbatio ad albedinem, & sanatio ad sanitatem: ita amatio ad amicitiam sese habet. sicutq; dealbatio inter nigrum & album media intercedit: ita amatio inter benevolentiam & amicitiam media est. Quomiam igitur amatio incitata cū fit, celerior ac tardior, non secus atque sanatio & dealbatio est: benevolentia autem, celerior non est, sicut neque morbus, aut nigredo: benevolentia amatio nõ est. Sed fortasse cū inquit [neque enim habet intentionem] id est διάταξις græcè, ita est intelligendum, perinde ac si dicat: benevolentia non est amatio: non enim est extensio, id est porrectio, & via à quo ad quod, vt dealbatio quoque. quòd si amatio est motio à quo ad quod, benevolentia verò nõ est eiusmodi: benevolentia amatio non est. atque amatio quidem ad amicitiam tendit, atque eò nos deducit, vt amici efficiamur illi, quem amamus. vnusquisque enim in quo est amatio, fieri amicus ei cupit, erga quem amationem habet, ac dilectionem. qui verò est beneuolus non omnibus quibus est beneuolus, effici amicus vult: quippè quòd omnes qui sunt factionis venetæ erga aurigam quidem beneuoli sint, non tamen ei fieri amici velint: vnde amatio eis erga aurigam non est. atque amatio quidem cum consuetudine est: vbi enim multo tempore inter se versati fuerint aliqui, atque inde morum, virtutisque cognitionem mutuò perceperint, ad amicitiam procedunt: processus verò ille amatio est. benevolentia autem principium est amicitia. vnde videlicet incipit amatio: neque omnis amicitia principium est, sed eius tantummodo quæ inter probos viros cõciliatur: propterea quòd morum & virtutis non vtilitatis & voluptatis benevolentia esse consuevit. semperque est amatio cum consuetudine, benevolentia verò & cum consuetudine, & sine consuetudine de recenti, id est repente, & subito existit. vbi enim vidit aliquis probum virum, aut de eo audiuit quippiam, continuo beneuolus ei euadit. id quod tamen non semper, sed plerumque contingit. Si igitur benevolentia repente aliquando ac ferè absque tempore oritur, amatio verò omnis cum tempore fit: benevolentia esse amatio nullo modo potest.

*οι τῶ βενε
τιου χρώμα
ως οἷες, φί-
λοι δὲ ἔπει-
νυ τι θέλωσι
γενέσθαι τῶ
ὀνιόχῳ

Id quod etiam erga certatores contingit. beneuoli siquidem eis fiunt. si-
mulque

mulque cum eis volunt. nihil tamen cooperarentur. sicut enim diximus, de recenti beneuoli fiunt, & leuiter diligunt.

Videtur quidem hoc dicere, ut probet beneuolentiam non esse amationem, non tamen id facit: sed beneuolentiam non esse amicitiam ostendere vult. amicitiam enim proprium est, ut simul cum amico agat quispiam, simulque operetur, & ad bona consequenda, & ad mala euitanda, ac fugienda ipsemet auxiliu[m] prestet. id quod in beneuolentia non est. qui enim certatoribus sunt beneuoli, id est iis qui disco, cur su, lucta atque huiusmodi caeteris ludis certare in theatro consueuerunt: qui iis, inquam, beneuoli sunt, simul quidem cum eis volunt ut optato sine potiantur, & vincant: cooperari tamen, id est simul luctari: aut discu[m] iacere minimè volunt. si igitur amici volu[n]t cooperari, beneuoli autem nolunt: beneuoli profecto amici non sunt. Ac ratiocinatio quidem in secunda figura collecta est. At si beneuoli non sunt amici, beneuolentiam quoque non esse amicitiam manifestum est. in eadem figura rursus ita colligenda ratio est. beneuoli leuiter diligunt: amici non leuiter diligunt: beneuoli igitur amici non sunt: neque est beneuolentia amicitia. intelligimus autem de stabili ac vera amicitia, quae proborum hominum est, cuius videlicet principium est beneuolentia, ut ipse etiam Aristoteles procedendo declarabit.

Videtur igitur principium amicitiae esse, non secus atque amoris ea voluptas quae ex aspectu percipitur. nemo enim amore capitur, nisi prius specie fuerit oblectatus. qui vero forma oblectatur, nihilo magis amore capitur. sed cum & absentes desiderat, & praesentes cupit. Ita vero etiam amici esse non possunt, nisi beneuoli prius fuerint, beneuoli autem nihilo magis diligunt. volunt enim tantum bona iis quibus sunt beneuoli, nihil tamen cooperarentur, nullamque pro ipsis molestiam susciperent.

Cum dixerit quid non sit beneuolentia, id est eam neque amicitiam esse, neque amationem: nunc quid sit ostendit: principium videlicet amicitiae, & causam: ac principium quidem non finale aut materiale, neque etiam formale, sed efficiens tantummodo. Est igitur ita beneuolentia amicitiae principium, sicut pulchritudinis inspectio cum voluptate venerei amoris esse principium consueuit. quemadmodum enim nullus est qui amore eo venereo capiatur, nisi viderit prius, laetatusque aspectu fuerit: sic neque amici fiunt ulli, qui beneuoli prius non fuerint, sicutque non est amator, neque amare dicitur qui specie tantum delectatur, sed qui & absentem pulchritudinem desiderat, & praesentem sibi adesse semper cupit: ita amici & dicuntur & sunt, non qui volunt tantum bona, sed qui ad bonorum consequutionem & acquisitionem cooperari etiam atque adiuuare amicos non recusant. Cum vero inquit [qui pulchritudine oblectatur nihilomagis amore capitur] nihilo magis sumit pro non continuo & necessario: ac si ita diceret, qui oblectatur forma, non necessario, seu non continuo etiam amat: quippe cum pulchritudine oblectari vniuersaliter & generaliter sit, quam amare. qui enim amat, continuo specie etiam gaudet: non autem contra. simili modo quoque dictum est [beneuoli autem nihilomagis diligunt] id est illi qui sunt beneuoli non continuo, & necessario diligunt: sed qui amici sunt & diligunt: beneuoli etiam necessario sunt. nam cum principium amicitiae beneuolentia sit, finis vero amicitia: quibus finis, id est amicitia inest, iis principium quae est beneuolentia, inesse etiam necesse est: non tamen e contrario quibus principium, iisdem continuo & finis inest. dictum enim iam est beneuolos velle quidem bona iis quibus sunt beneuoli, non tamen cooperari, & turbari, molestiamque ullam suscipere pro ipsis velle: cum amici & labores, & molestias pro amicis libenter subire non vereantur.

Quocirca translatione utens aliquis esse ipsam principium amicitiae diceret: quae cum inueterata fuerit, & in consuetudinem deuenit, amicitia euadat: non ea quidem quae ex utilitate, aut voluptate conciliatur: neque enim ob haec beneuolentia existit.

Quemadmodum qui cor fontem esse dicit, & qui clypeum Martis craterem & craterem clypeum Bacchi vocat, translatione utitur: sic qui beneuolentiam principium amicitiae appellat, ex translatione loquitur. sicut enim cor non est proprius fons neque crater est clypeus, sed translata ab altero quod proprium erat, appellatio est: ita neque mores, quod proprium amicitiae principium est, idem cum beneuolentia est. ex moribus enim originem habet amicitia, quos consequitur beneuolentia. ex translatione igitur beneuolentiam esse amicitiam dicere possumus. nam cum inueterata est, id est cum diuturnitate temporis inter se versati fuerint illi qui beneuolentia se mutuo persequuntur

† a. l. ociosam amicitiam.

D

Eustratii in Moraliū Arist.

quoniam familiaresque fuerint effecti, amici euadunt: atque ita ex beneuolentia amicitia perficitur. [Sed fortasse locus hic rectius intelligitur, si lectionem alteram uerborum Aristotelis sequi uelimus, quæ in nonnullis exemplaribus unius literæ immutatione ad hunc modum fertur: διὸ μετὰ Φέρον Φάλιν ἂν αὐτῶν τῆς ἀρετῆς εἶναι Φιλίαν, id est, idcirco translatione utēs quispiam ipsam esse ociosam amicitiam diceret. ita enim translationis uis facillè apparebit, quæ proportionem constat. sicut enim crater scutum Bacchi, & scutum crater Martis per translationem reciprocam dicitur: sic beneuolentia ociosa amicitia, & amicitia inueterata beneuolentia atque operosa appellabitur.]

Nam qui beneficio est affectus, pro iis quæ accepit, beneuolentiam retribuit, iuste se gerens.

Vbi ostendit beneuolentiam non esse amicitiam: nunc à beneficentiæ retributione eam separat. plerisque enim & beneuolentia recompensatio beneficij, & beneficij recompensatio esse beneuolentia uidetur: & eos qui beneficium referunt, beneuolos nonnulli appellant. unde inquit, ille qui repperit pro iis quæ accepit, beneuolentiam tribuit. quia enim refert beneficium, beneuolus dici non debet. nam beneuoli bene quidem affectos esse, bonumque habere illos uolunt quibus sunt beneuoli: non tamen in ipsos conferunt quippiam. quocirca iusti potius huiusmodi qui gratias reddunt, quam beneuoli merito appellabuntur: æqualia enim retribuere iustum est.

Qui uerò aliquem prosperè agere uult spe utilitatis consequendæ ex ea re: nō illi, sed sibi potius beneuolus est: quemadmodū neque amicus, si cō-
modi alicuius causa illi obsequitur. omnino autem beneuolentia ob virtu-
tem & probitatem quandam existit, cū pulcher aliquis, aut fortis, aut tale
aliquid uisus cuiuspiam fuerit. sicut de certatoribus iam diximus.

Separauit superius beneuolentiam à beneficij retributione: nunc eandem ab amicitia seiungit quæ ob utilitatem est. qui enim alterum prosperè agere cupit, ut ex eius prosperitate utilitatem aliquam consequatur: non beneuolus illi est, sed potius sibi est amicus. eiusmodi enim est hæc quæ ob utilitatem consistit amicitia: sicut sæpe dictum iam est. quemadmodum neque amicus propriè est ille, qui ob commodum aliquod suum alteri obsequitur: propriè enim est subintelligendum: quippè cū de eo qui ob uirtutem & uerè est amicus, uera tantummodo oratio sit. Cū igitur beneuolentia ob uirtutem & probitatem oriatur, perspicuum est eam neque esse beneficij retributionem, neque amicitiam ob utilitatem, cū uolumus fortunatè agere quempiam commodi nostri causa. superius etiam non esse eam ueram amicitiam demonstratum est, neque amationem, reliquum igitur est, ut amicitia sicut ex metaphora diceret quispiam, principium sit.

De concordia.

Cap. VI.

Concordia præterea spectare quoque ad amicitiam uidetur: unde opinio-
nis cōsensio minimè est: hoc enim iis etiam qui mutuò sese ignorant,
posset inesse. neque eos qui qualibet de re consentiunt, cōcordes esse in-
quiunt: uerbi causa, si de cœlestibus cōsentiant: concordēs enim de his esse ad
amicitiam non attinet. sed ciuitates cōcordes esse dicunt, cū de illis quæ cō-
ferunt, consentiunt, & eadem eligunt. aguntque ea quæ publicè uisa fuerint.

Est etiā concordia amicitia ob ea quæ conferunt & conducunt, non secus atque illa quæ ob utili-
tate fit: in eo tamen ab illa differt, quod quæ ob utilitatem existit, & ob parua & ob magna, cū sordi-
dis, atque * è vulgo hominibus cōtrahi consueuit: cōcordia uerò magnorum tantummodo causa fit,
atque eorū quæ toti ciuitati, seu ciuitatibus, ac gentibus cōducunt. concordia siquidē Græcorum
quo tēpore ipsos Xerxes inuasit, cōmunis totius Græciæ utilitatis causa euasit. Est igitur cōcordia
amica quædam res atque ad amicitiam spectans: ac propterea opinionis cōsensio nō est. nō enim est
necesse, ut qui opinionibus cōsentiant, amici inter se etiā sint. sed fieri potest, ut qui uel inimici in-
ter se sunt, uel se mutuò ignorāt, eandē opinionem de aliqua re habeant. quid enim uetat, quod mi-
nus & ego & inimicus meus aliquis, uel is quē ego ignorem, idē de sole sentiamus, maiorem eum
esse tota terra opinantes? uel de aliquo alio cœlesti corpore simili modo in opinione cōueniamus?
ut autem concordēs sint, qui non sunt amici, seque mutuò non cognoscunt, fieri nullo modo po-
t. st. cū enim eadem eligunt, aguntque ea quæ omnibus simul uisa sunt: tunc concordēs esse ho-
mines dicere consueuimus.

* ἀγοράσις,
id est circūso-
rancis ut ita
dicam homini-
bus.

βαναυσός,
qui manibus
uictum quæri-
tant.

Circa agenda igitur concordēs sunt, atque ea quæ in magnitudine cōsi-
stunt,

stunt, & vtrisque, vel omnibus inesse possunt vt ciuitates cum omnibus visum fuerit magistratus electione esse creandos: vel in eundam cum Lacedæmonis societatem: vel regnare Pittacum. quando etiam ipse voluerit. At cum vterque seipsum vult, vt in Phœnissis, in seditione sunt.

Cōcordia igitur circa agendas res versatur, quæ tamen nō paruæ sint, sicut diximus, sed magnæ, quæque inesse vtrisque qui consentiunt, possint. nam si aliis queunt inesse, aliis nequeunt, vt cōcordes sint, fieri nullo pacto potest. nā si magistratus electione esse creandi, faciendaque esse societas cum lacedæmonis omnibus videatur qui in ciuitate sunt, concors ciuitas est: si aliis videatur, aliis minimè: discors & dissentiens. item si toti ciuitati placeat Pittacum regnare, & ipse et à Pittacum velit. concors ciuitas cum Pittaco est, & Pittacus cum ciuitate. at si volente Pittaco ciuitas non consentiat: vel si consentiat ciuitas & Pittacus nolit: neque ita concordia & cōsensus erit. Cum autem duo sunt & vterque regnare ipse vult absque altero, seditio est, vt in Phœnissis conspicitur. Phœnissæ autē fabula est Euripidis, [in qua Eteocles & Polynices filij Oedipi inducuntur, tanta seditione incitati, & discordia, vt potius extremā calamitā ē & internicionem & sui, & familię totius videre patiantur, q̄ cedere alter alteri iure regnandi velit. Eteocles enim ad matrem Iocastam quæ ipsos conciliare inter se maximè cupiebat, ad hunc modum inquit.

hæc addita ab interprete latino.

10 Mater, ego nunc liberè, quod sentio,
 „ Tibi explicabo, rem tegens ambagibus
 20 Nullis: supernas scanderem solis vias,
 „ Si esset facultas mihi: nec ire sub nigram
 „ Terram recusarem, atque ad ima tartara,
 „ Magna vt deorum sceptrā possem consequi.
 „ Bonum ergo cum habeam hoc, nemini concedere
 „ Nunc illud o mater, tenere at mihi volo.
 „ & post multam vltro citroque habitam altercationem, & contentionem, ita subiungit Polynices:
 „ Tota corruat domus.
 „ Nam forte meus cruentus ensis ociosus non erit. Et paulopost:
 „ Nec dum sopitæ spes iacent: sed spero diis iuuantibus
 „ Hoc interempto, patrio nunc me imperaturum solo.
 30 Cum igitur vterque se regnare cuperet & vellet, discordes maximè inter se erant.]

Concordes autem esse non est, si idem vterque animo concipit, quodcumque illud sit: sed si quod in eodem est. vt cum & populus & probi viri optimos regnare consentiunt. ita enim omnibus contingit id quod appetunt.

Non est cōcordia, inquit, cum duo aliqui, aut plures idem in animo habent ac cogitant, quodcumque illud sit, siue regnum, siue possessio, siue honor, siue aliquid aliud: ita vt non omnium simul, sed vniuscuiusque priuatim sit. verbi causa, si Eteocles regnare se absque Polynice cogitet, Polynices verò simili modo absque fratre regnare se in animo habeat: ea concordia minimè erit, licet in animo eandem rem, id est regnare absque fratre vtrique concipiant: sed ea est concordia cum cōsensus hic de eadem re est & in eodem id est de eadem re & eadem persona: cum id quod vult alter, alter etiam vult. vt si vult quispiam regnare, & ego regnare quoque ipsum volo concordia: si ille vult & ego nolo ipsum regnare, sed aliquem alium, vel me ipsum quoque: discordia & seditio inter nos est. quāuis enim de regno conueniamus, de persona tamen inter nos dissensio est.

Concordia verò civilis esse amicitia videtur: quemadmodum etiam dicitur. circa conducentia enim versatur, atque ea quæ ad vitam attinent. estque huiusmodi concordia inter probos viros: hi enim & secum, & inter se sunt cōcordes, cum in iisdem, vt ita dicam, sint. huiusmodi siquidem hominum voluntates permanent, neque transfluunt, sicut Euripus: voluntque ea quæ & iusta sunt, & conducunt: atque hæc communiter appetunt.

Cum dixerit concordiam esse consensum circa id quod conducit vel sibi, vel toti ciuitati, cuius le quid esse concordiam nunc ostendit: id est civilis facultatis, non alicuius alterius disciplinæ, nō naturalis, non disciplinaris partem quandam. Est enim civile quid concordia, propterea quod circa ea quæ conducunt, versatur, quæque ad viuendum attinent. spectatur autem concordia & inter

D.ij. probos

Eustratii in Moraliū Arist.

probos viros, & prauos etiam homines. sed prauī cū parū admodū secum concordēs sint, semperque ferē secum dissentiant: si erga alios & cum aliis non consentiant, mirū esse non debet. pro-
bi autem viri eadem semper eligunt & volunt, eademque operantur, atque agunt, id est ea quæ &
iusta sunt & conferunt: vt cū firmæ semper, atque immutabiles voluntates eorum sint, concor-
dia etiam inter ipsos stabilis consequatur.

At vt prauī concordēs sint, nisi parumper, sicut etiam vt sint amici, fieri non potest: cū in vtilibus rebus ampliorem partem appetāt: in laboribus contrā & ministratiōibus deficiant. cū enim vnusquisque sibi hæc velit, alterum ad examen reuocat, & prohibet. nam quod commune est, perit, cū¹⁰
ab his non seruetur: atque inde euenit, vt cū aliis necessitatem inferāt, ipsi verò quæ iusta sunt facere nolint: seditione agitentur.

Prauos inter se esse concordēs nisi parumper ac breui tempore, quemadmodum etiam amicos esse: breui enim durat amicitia ipsorum: fieri non potest. nam cū superiorem conditionem appetant, pluraque ex vtilibus habere velint, pauciora contrā ex laboribus & ærumnis, vt in quinto libro de iniusto agens dixit: seditione agitantur assidue, ac dissentiunt. nam cū velit vnusquisque prauus ampliorem partem vtilium rerum, minorem verò noxiarum & molestiarum sibi conciliare, ac comparare: alterum ad examen reuocat, id est examinat ac iudicat, quasi dignus omnino illis²⁰
sit: hoc est paucioribus bonis, & pluribus malis. atque ita inter se dissentiunt, in seditioneque sunt: cū id quod commune est, non remaneat commune singulis ad se id distrahentibus, atque vendicantibus. atque id præcipue euenit, propterea quod cum cogant alios iuste se gerere, ipse agere quæ iusta sunt, nolunt. quo pacto enim vel ego ad iusta agenda à te inducar, si tu idem prius non facias? vel me nihil huiusmodi agente, tu cogi ad id faciendum poteris? oportet enim vt qui inducere me ad iuste me gerendum erga ipsum vult, prius ipse ita erga me se gerat. simili modo & ego prius iuste me gerere erga illum debeo, quem inducere ad id faciendum volo.

De beneficentia.

Cap. VII.

AT verò benefici amare magis videntur eos quos beneficiis affecerunt, quàm affecti illos à quibus acceperunt. id quod quasi à ratione dissentaneum³⁰
quæri consuevit. Plerisque igitur id contingere propterea videtur, quia hi debent, illis debetur. sicut ergo in mutuis illi qui debent, eos non esse volunt quibus debent: qui verò mutuarunt de salute debitorum curam etiam habent: sic & eos aiunt qui beneficium contulerunt, vtpote gratias recepturos, velle illos esse quibus contulerunt: illis autem non esse curæ, vt quippiam retribuunt. Atque Epicharmus quidē fortasse diceret ipsos hæc⁴⁰
*ex prauo spectantes dicere.

*ἐκ πονηρῶν
θεωμένους.

Omnia persequitur: quæ cunctis amicitias euenire consueuerunt. cuiusmodi est etiam hoc: quod illi qui beneficia contulerunt, magis amare videantur eos qui acceperunt, quàm qui acceperunt, eos qui contulerunt. quod quia à ratione dissentaneum, planeque absurdum est, causam eius inquirit. primumque aliorum hac de re opiniones refert, quibus ipse non assentitur: deinde eam quæ placet, subiungit. Dicunt igitur plerique eos qui beneficio sunt affecti, atque acceperunt, debere, ac quodam modo reddendæ gratiæ esse obnoxios: deberi verò illis qui contulerunt: atque iccirco eos qui beneficium dederunt, magis: qui acceperunt, minus amare affirmant. sicut enim in mutuis fieri consuevit, qui debent, non esse eos cupiunt à quibus acceperunt: qui verò mutuarunt, præter quàm quod volunt esse & viuere eos qui sibi debent, curam etiam de illorum salute habent, vt videlicet recipere debitum possint. sic eos qui beneficium contulerunt, dicunt velle eos esse & viuere qui acceperunt, & quodam modo debent, quasi inde gratias recepturi sint: illis verò qui bene sunt affecti, non esse curæ, vt gratiam referant: ac propterea neque velle eos esse ac viuere qui benemeriti de 50
ipsis sunt. si verò de vita ipsorum nihil curant, & viuantne an non viuant, non laborant, quo pacto amare eos possunt? Atque hanc causam cur beneficio affecti de se benemeritos non ament, Epicharmus dicebat, plerosque ex prauo spectantes afferre, vel ex prauo considerantes. duplex enim lectio reperitur, θεωμένους spectantes & θεωρουμένους considerantes: quarum tamen vtrarumque eadē sententia est. quod dicebat Epicharmus huiusmodi est: plerique hæc ad quæstionis solutionem afferunt, ex prauo spectantes seu considerantes, id est ad prauitatem eorum qui beneficio sunt affecti respicientes.

cientes. spectantes enim ad id quod ab ingratis & pravis hominibus fieri cōsuevit, de omnibus in vniuersum qui beneficium acceperunt, ita pronunciant.

Sed esse hæc humana res videtur. immemores enim sunt plerique: magisque beneficium accipere quàm conferre appetunt.

10 Vbi causam dixit, quam plerique asserere consueuerunt, cur amare magis benefici eos videantur in quos beneficia contulerunt: postea opinionem suam hac de re subiungit, obscuram tamen breuitas horum verborum sententiã reddit, quæ huiusmodi est: humana res esse hæc videtur. id est hoc quod fit, ad verè bona inquirenda ac dignoscenda, hominum negligentiæ proprium est. pauci enim admodum sunt, qui moderari affectus virtutibus velint: seque ita excolant, & adornent, ut quando, & quatenus oporteat, ita moueantur: dentque operam ut mente atque intellectu viuant. quippe cum mens præcipue homo sit, ut in sequenti libro declarabitur. Cum igitur paucissimi sint huiusmodi homines: restat, ut multi pravi reperiantur: atque ideo ingrati. ingratus enim vnusquisque prauus est, amicitiamque erga benemeritum non habet. Nam probi viri beneficos non secus ac se ipsos amant, suntque ad referendas gratias ac dandum, quàm ad accipiendum promptiores. sicut enim vitij magis est accipere velle quàm dare: ita magis afficere beneficio, quàm affici virtutis est. quoniam igitur beneficia conferre plerique nolunt, propterea etiam neque amant.

20 Videretur autem huiusce rei magis naturalis causa esse, neque similis ei quæ de mutuantibus relata est. non enim est dilectio circa illos, sed voluntas ut salui sint, recipiendi causa. at qui beneficium contulerunt, eos qui acceperunt diligunt, atque amant, etiã si nulla in re ipsis vtilis vel in præsentia sint, vel in posterum sint futuri. Id quod etiam in artificibus cōtingit: vnusquisque enim opus proprium magis amat, quàm ab opere amaretur, si animatum fieret. maximè verò fortasse circa poetas idẽ euenit, qui poemata propria perinde ac filios supra modum amant. Huic rei simile est, quod ad benemeritos attinet: nam beneficio affectus opus ipsorum est: id igitur amat magis, quàm opus eum qui effecit.

30 Causam plerique dicebant cur benefici magis ament eos quos beneficiis affecerunt, simile esse causæ fœneratorum & mutuantium. sicut enim mutuantes saluos esse volunt suos debitores: qui debent verò, nolunt esse & viuere eos quibus debent: ita benemeritos velle saluos esse eos aiebant qui beneficio fuerunt affecti: illos verò qui acceperunt, cum debeant, nolle esse eos à quibus acceperunt, nedum amare, ac gratiam referre. hanc causam cum non admittat Aristoteles, aliã quæ magis naturalis est, subdit: neque simile est, inquit, id quod de mutuantibus dictum est. neque enim dilectio est & amatio mutuantium erga illos qui mutuo acceperunt, sed voluntas tantum, ut salui sint debitores, quò recipere pecuniam suam queant. qui enim Socratem non eius ipsius causa, sed ob proprium commodum saluum esse vult: is non amat Socratem, neque amicus Socratis est, ob eas quas superius diximus, causas: benefici verò amant. nõ est igitur simile hoc: sed naturæ hominũ magis in situ ac propriũ. Sicut enim natura omnes scire appetit, ut in libro τῶν μὲν τὰ φύσιν. & dicitur est: sicut itẽ natura omnes esse ac viuere cupiunt: ita naturali quodã affectu propria opera, & actiones, & poemata omnes diligunt: sic parentes filios: sic poætæ & tragædi poemata sua, ac fabulas: sic oratores suas orationes: sic artifices propria opera amore prosequuntur. Sicut igitur in his euenit: ita in illis qui beneficia contulerunt, & qui acceperunt, contingit. qui enim beneficio est affectus, quasi opus benefici est. vnusquisque verò magis opus suum amat, quàm ab opere amaretur, si animæ esset particeps factum. quare benefici eos in quos beneficia cōtulerunt, quasi propria opera naturaliter amant: etiam si nullam ab ipsis vtilitatem neque in præsentia capiant, neque in posterum consequuturi sint.

50 Huiusce rei illud in causa est, quòd esse est expetibile, atque amabile omnibus: sumus autem operatione & actu: viuendo enim atque agendo sumus. qui fecit igitur, operatione opus ipsum quodam modo est: quocirca amat opus, propterea quòd esse appetit. at hoc naturale est. quod enim potestate est, id operatione opus ipsum indicat.

Causa, inquit, cur proprium opus vnusquisque amet, ea est quòd esse & viuere omnibus expetibile est,

D. iij.

bile est,

Eustratii in Moraliū Arist.

bile est, atque amabile. sumus autem nos non eò quòd possimus esse, sed eò quòd re ipsa & operatione iam sumus. sicut enim oratorem esse eum non dicimus, qui infans est, & nondum didicit: sed eum qui arte iam instructus est, potestque operari, & exercere oratoriam artem: & statuā non vocamus æs quod rude est, sed quod figura statuæ iam est formatum: sic hominem, vel leonem, vel equum esse non dicimus eum qui nondum sit, & possit esse: sed eum qui iam est, & viuit & vel operatur, vel ad operandum idoneus est. declarat autem quid sit esse operatione seu re ipsa & actu, cū inquit [viuendo & agendo]. idem enim est, cū dicimus: hic viuit & operatur, vel potest operari: ut huiusmodi ratiocinatio sit: homo qui viuit & operatur, vel potest operari, homo est: qui viuit & operatur, est actu & operatione: qui est igitur, actu est. si igitur esse actu atque operatione expetibile omnibus, atque amabile est: opus verò exēpli causa Socratis nihil aliud est, nisi ipse Socrates actu: efficietur, ut Socrati opus ipsius amabile sit: propterea quòd esse Socratis qui operatus est, ac fecit, res effecta ipsa est. opus autem esse actu eum qui operatus est, non est prorsus obscurum: imago enim operatione atque actu pictor ipse est. nam ars potestate est id quod ab ipsa efficitur. ædificatoria enim nihil aliud est quàm ædes cum lapidibus. hæc ædes igitur ædificatoria est cum lapidibus: estque in æde ipsa ædificatoria, seu ædificator, non quatenus homo, sed quatenus ædificator atque eiusmodi artifex est. quòd si ædificatoria ars ædes est cum lapidibus, ædificatoria verò atque ædificator idem sunt: ædes atque ædificator idem erunt: eritque ædes actu ipse ædificator. Quare etiā qui beneficio est affectus, nihil aliud erit, quàm ipse ille qui affecit. esse enim & operatio benefici in eo est qui beneficiū accepit: at esse est amabile: amabilis igitur est qui beneficio est affectus illi qui affecit. beneficis autem ab eo in quem contulit beneficiū, propterea non amatur, quia esse eius qui affectus est in eo minimè est qui afficit: neque quicquam ab affecto in eum qui affecit profectum est, ut inesse aliquid ipsius in illo queat.

Adde quòd ei qui beneficium contulit, honestum illud est quod actione est perfectū: quare gaudet eo in quo illud est. qui verò affectus est, nihil honesti habet in illo qui affecit. sed si modò quicquam habet, id est quod conducit. at id minus iucundum, atque amabile est.

Qui beneficium contulit, honestum quoddam egit, quod ipse ille est qui accepit, in eo videlicet quod accepit. in eo verò qui contulit, nulla honesta res inest, quæ ab eo qui accepit, fuerit facta. quare qui beneficio affecit, dum videt proprium opus, gaudet, idque amat: affectus autem cū nihil sui in illo qui affecit, inspiciat neque gaudet, neque amat: nihil enim honesti quod ipse egerit, in bene merito apparet atque elucet, ut ob id lætari, atque amare ipsum queat: sed si modò quicquam est, id non est honestum sed quod conducit. quod confert enim accipienti in dante est. at quod confert, minus est iucundum, minusque amabile quàm honestum. quod confert enim & conducit, est utile: utile est quo bonum aliquod acquiritur. atque ita bonum finis est: quod conducit, ad bonum tendit. sed sanitatem quæ finis est, magis amamus, quàm sanguinis missionem aut purgationem, quæ sanitatis causa fiunt. magis igitur bonum quod finis est, quàm conducens quod ad finem tendit, quoque bonum ipsum comparatur, amabile est: at in eo qui beneficio est affectus, bonum quoddam afficientis conspicitur: in afficiente utile quoddam affecti inest: magisque, ut dictum est, bona amamus quàm ea quæ utilia sunt, & conducunt: naturā igitur comparatum est, ut qui beneficium contulit, magis amet eum qui id accepit, quàm ab eodem redametur.

Præsentis siquidem operatio, futuri spes, facti memoria iucunda est. at iucundissimum est quod operatione consistit, atque amabile simili modo. ei igitur qui affecit, opus permanet: honestum enim est diuturnū. ei verò qui est affectus, præterit utilitas.

Hoc quoque ad confirmationem eiusdem rei subiungitur: quòd videlicet qui beneficium contulerunt, magis ament eos qui acceperunt: quàm econtrario: estque huius rationis collectio in hunc modum: si iucundum est amabile, quod magis est iucundum magis amabile erit: at iucundū est amabile, sequitur igitur ut magis iucundum magis quoque amabile sit. est autem præsentis rei operatio, factæ memoria, futuræ spes iucunda: vel enim cū operatur quispiam honestè, gaudet & voluptatem capit: vel cum se aliquid huiusmodi fecisse in memoriam reuocat: vel cum se facturū sperat, aut consequuturum boni quippiam. naturā autem magis iucunda sunt, maioremque voluptatem & oblectationem afferunt præsentia quæ vel præterita, vel futura: estque qui beneficium contulit, sicut ostendet, ut præteritum: qui accepit, ut præsens & adhuc manēs: qui accepit ergo utpote præsens ac permanens, quàm qui præterit, neque amplius est, erit amabilior. Nā si quod præsens est, iucundius

iucundius est quàm præteritum: qui verò beneficio affecit, præterito: qui affectus est, præsentem cor- respõdet: efficitur, vt beneficio affectus iucundior sit, quàm qui affecit: si iucundior, amabilior quo- que sit necesse est. Atque hæc Aristotelis argumentatio est. Ponit autem primùm id quod causam hanc potissimùm continet, cum inquit, [at iucundissimum est quod operatione consistit]: id quod perinde est ac si dixisset, quod est præsens. nam præterita & futura iucunda quidem sunt, non ta- men iucundissima: præsens verò, quod operatione & actu est, est iucundissimum. iucundissimū au- tem est, quod summum iucundi incrementum adeptum est, sicut candidissimum quod ad summū candorem increuit. est igitur præsens iucundissimum omnium, atque amabile simili modo, id est amabilissimum: atque iccirco præterito amabilius. Quòd si præsens amabilius præterito est: eius
 10 verò qui affecit beneficio, honestum opus præsens est, ac permanet, qui ille ipse est, qui est affectus: utilitas autem beneficio affecti hominis iam abiit: constat, eum qui affecit, naturaliter magis ama- re, quàm qui est affectus: propterea quòd, sicut declaratum est, præsentia magis quàm præterita & fu- tura naturà amare consueuimus. Verùm quo modo opus eius qui affecit, manet, eius autem qui af- fectus est, abiit: cum beneficio affecti opus quæ est utilitas, eorum sit quæ ad finem tendunt: eius ve- rò qui affecit, quæ est honestas, finis sit: euenit, vt in agendis rebus præteritis iis quæ ad finem con- ducunt, finis ipse superueniat, qui actu est ac permanet. frictions enim & sanguinis missiones, & potiones medicæ quæ sanitatis causa adhibentur, non sunt, neque permanet, vbi conualuit ille qui ægrotabat: sed finis ipse permanet, quæ sanitas est. Item cum esuriens quispiam, fameque cõfectus
 20 sumpto pane recreatus est, ac vires recepit: panis qui ad alimoniam utilis fuit, abiit ac præterit, vires corporis resumptæ manet. Simili modo in agendis rebus cõtingit: vt si pecuniis mutuo acceptis quis- piam mercaturam exerceat, ac lucretur, diuesque ex inope efficiatur: diuitiæ, qui est finis, atque ip- se diues manet: quod utile ad eas cõsequendas fuit, præterit. Id quod ex iis quæ quotidie videmus, manifestum esse facile potest. cum enim ad forneratores accedunt, qui pecunia indigent, multum ac magnum id esse existimant quod mutuo accepturi sunt: vbi verò ipso illo mutuo diuites euase- runt, * id extenuant, & perinde ac vile atque abiectum quippiam cõtemnunt: atque omnino quasi nihil sit, nihilque contulerit, nihili faciunt. Ac propterea fit vt qui mutuauit, amet, quia diuitiæ & copiarum quarum ipse causam suggestit, manent: qui verò est mutuatus, ob antedictas causas nõ amet.

* κατὰ σμικροτάτους.

30 Ac memoria quidem honestarum rerum iucunda est: utilium non ad- modum, vel minus. expectatio verò sese habere contrario modo videtur.

Possumus hoc duobus modis intelligere: vno, vt ita absolutè dictum sit, ad explicandam diffe- rentiam, qua honesta & utilia præterita à futuris distant: altero, vt quasi solutio obiectionis sit, quæ afferi posset. Prior sententia ita erit: honestarum rerum præteritarum memoria magis iucunda est, utilium minus: futurarum autem e contrario utilium iucundior, honestarum minus iucunda esse consuevit. Nam cum honesta fines sint, utilia quæ ad finem conducunt: fines autem existere non possint absque iis quæ media sunt ad finemque conducunt: in futuris magis iucundè nobis sunt pe- cuniæ quibus felicitatem ac copiam consequuturos nos esse speramus, quàm copia ipsa, diuitiarumque felicitas, quæ quia longius abest, minus afficere animum nostrum solet. in præteritis verò
 40 finis, id est honestum ipsum iam euenit, vt eorum quæ ad ipsum conducebant, nulla amplior uti- litas sit: atque iccirco eorum memoria vel nullam, vel minorem iucunditatem, quàm finis afferat. victoriæ enim iam acquisitæ memoria, quàm earum rerum quæ ad victoriam conferebant, longè iucundior est. Vel igitur hæc Aristotelis verba ita sunt intelligenda: vel dicendum, solutionem esse hanc dubitationis quæ ob antedicta oriri posset. Quomodo enim, diceret quispiam, o Aristoteles iucundissimum est id quod est actu & operatione: ac propterea qui beneficio est affectus, utpote in actu & operatione ipsa cõstitutus amari consuevit: nam si beneficus nunc esset beneficus, nuncq; operaretur, conferretque beneficium: fortasse id esset cõsentaneum. cum autem non operetur nunc, sed iam operatus sit, qui fieri potest, vt ob id magis amet, quia operetur? Ad hanc obiectionem respõ- dere his verbis potest, perinde ac si ita dicat: quauis etiam concedat quispiam beneficium non age-
 50 re atque operari erga aliquem, sed egisse iam, operatūque esse: sic quoque fit, vt naturà magis amet qui beneficium contulit, q̄ qui accepit. si enim iucundior est, atque amabilior honestarum rerum, q̄ utilium memoria: beneficus autē utilia egit, ex quibus honesta consequuta sunt, quæ etiā perma- nent: honestarum rerum quæ eueniunt, & finis recordatur ille qui affecit, propterea q̄ videt ea quæ seruantur, & permanent: qui affectus est, nõ ea, sed utilia tantū memoria tenet. eius enim tantū mo- do quod mutuo accepit, recordatur, qui mutuatus est, non etiā eorum bonorum quæ ex mutuo euene- rūt. Atque ita fit, vt naturà magis amet ille qui affecit beneficio: minus qui est affectus. nã q̄ omnes ferè bonorum quæ ex mutuo sunt cõsequuti, obliuiscantur, inde apparet, q̄ cū in mentē ipsis venit,
 D. iij) se mutuo

Eustratii in Moraliū Arist.

* βαρυσ-
μειν.

se mutuò accepisse, atq; ex ea re bona multa acquisuisse, quodam modo* ægrè ferre cōsueverunt.

Atque amatio sanè effectio: amari affectioni simile est. amare igitur, atque ea quæ ad amicitiam pertinent, eos consequuntur, qui in actione excellunt.

Si excellere, & dominari magis cupimus, quàm excelli, ac subiici: benefacere autem est excellere, bene affici excelli: sequitur, vt benefacere & beneficia conferre naturaliter amemus. at benefacere nihil aliud est quàm ille ipse qui accipit beneficium: magis igitur qui beneficium confert, naturà amat eum qui accipit: quàm qui accipit, eum qui confert. nam beneficio affici est excelli, excelli autem molestū est, ac minimè amabile: minimè amabile igitur est beneficio affici. excelli præterea in excellentia eius qui excellit, conspicitur. quare qui excellit, amabilis non est: at beneficus excellit: amabilis igitur etiam ipse minimè erit. benefacere itē est excellere, excellere amabile est: benefacere ergo amabile est: excellentia autem benefici, & esse eius quatenus excellit, beneficūq; est, in eo cōspicitur qui excellitur, beneficioque est affectus: beneficio affectus igitur amabilis est: magisque est naturale vt ille amet qui affecit beneficio, quàm qui affectus est. Beneficū autem, quatenus est beneficus, operationemque eius in eo esse qui beneficium accepit, inde perspicuum est, quòd pictor quoque ea ratione qua pictor est, operatioque eius in imagine picta esse dicitur. Hęc loci huius sententia est. sed verba ipsa etiam consideremus. Amatio inquit & amare effectio- ni est simile: effectio autem in efficiente est, sicut affectio in eo qui afficitur: efficiēs autem est qui confert, nō qui accipit beneficium: in eo igitur qui confert, amatio atque amare est, non in eo qui accipit. sciendum verò effectioem & affectionem, non secus atque ascensum & descensum subiecta re idem esse, ratione differre: sicut in libris de physico auditu latius dictum est. Cū igitur amatio in benefico, sicut effectio in efficiente sit: consequitur, vt illi qui in actione excellunt, id est benefici, magis ament. actionem enim beneficium, ac beneficentiam hic appellat. beneficos autem qui in actione excellunt, id est qui in eo excellunt, quatenus benefaciunt. fieri enim potest, vt qui in hoc excellit, alia in re excellatur, sitque inferior. Quemadmodum Alexander rex cū militari peritia & diuitiis præceptorem suum Aristotelem superaret: ab eodem tamen sapientia ac naturæ cognitione longè superabatur. Amare autem & quæ ad amicitiam pertinent, idem est.

Præterea omnes ea quæ laboriosè facta sunt, magis amant: vt qui pecunias acquisuerunt, magis, quàm qui ab aliis acceperunt. at beneficio affici labore vacare: benefacere laboriosum videtur.

Magis esse amabilia, magisque à nobis amari ea quorū acquisitio cum labore fit, quàm ea quæ facilè, sineque vlllo labore nobis eueniunt: pecuniis, iisque quæ plerūque fieri solent, declarat. qui enim à parentibus, vel amicis, vel quibusvis aliis pecunias sine vlllo suo labore acceperunt: facillimè eas petentibus, atque indigentibus exhibent: quandoque etiam quibuslibet hominibus, quibusque non oportet, eas profundunt. qui verò acquisuerunt, sibi que eas labore atque ærumnis compararunt: amant quammaximè, sibi que eas quammaximè possunt, nituntur reseruare: quippè qui difficultatem in illis acquirendis experti sunt. quòd si quod laboriosum est, difficulterque comparatur, diligimus, atque amamus: benefacere verò ex iis quæ difficulter comparantur, fit: præsens enim argumentatio beneficiis iis qui cum labore acquisuerunt, videtur cōuenire: benefacere igitur, conferreque beneficium laboriosum est: quare etiam amabile. at benefacere & beneficium ipse ille est, vt diximus, qui accipit: qui accipit igitur, quàm qui cōfert beneficium, amabilior est. Potest etiam argumentum hoc ad omnes beneficos accommodari, non ad eos tantummodo qui sudore comparatas opes distribuunt. dare enim absolutè quàm accipere molestius est: quod molestū est, id dum recedit, est amabile: cuius enim absentia est molesta, amabile est.

Propterea etiam matres liberorum sunt amantiore: laboriosior siquidē generatio est, magisque suos esse filios sciunt. id autem beneficiis quoque esse proprium videtur.

Exemplo matrū idē cōfirmat. inquit enim matres magis amare liberos quàm patres, propterea quòd generatio laboriosior est, ac molestior. quāuis enim in cōcubitu, seminisque emissionem similis voluptas vtrisque sit: in toto tamen tēpore post conceptum vsque ad partum labores, & molestias omnes mater suscipit. Sicut igitur matres erga filios sunt affectæ: ita benefici erga ea, quæ dant aliis, at illi qui accipiunt, sunt quodā modo, vt diximus, dona ipsa quæ à beneficiis accipiunt: qui accipiunt igitur, magis amantur. Matres autem, vt inquit, non tantū quia procreationē laboriosiore sustinēt, magis amant quàm patres: verum etiā quia suos esse filios magis quàm patres cognoscunt.

hoc

hoc verò dici etiam de benefico potest: magis enim scit ipse etiam id quod dedit suum esse, quàm qui accepit. nam qui accepit, existimare posset id quod accepit, nò esse eius qui còtulit, sed ab alio aliquo illum accepisse, quo indigētibus sumministraret. Hoc igitur quod de matribus dictum est, accommodari quoque beneficiis potest. sicut enim generatio coitu laboriosior est: ita beneficium conferre quàm accipere esse difficilius solet. & sicut matres suos esse filios magis sciunt quàm patres: ita qui conferunt beneficia, magis cognoscunt quàm qui accipiunt, se propria, non aliena distribuere. Aliter etiam hoc quod ad matres spectat, accommodari beneficiis potest in hunc modum: tria sunt quæ ad tria alia proportione conueniunt: mater, * fœtificatio, filij: & beneficus, acquisitio, beneficio affectus. ^{* μήσις .i. uteri gestatio.}
 20 **Q**uemadmodum igitur matres ob fœtificationis laborem & molestiam magis filios amant: ita beneficus propterea quòd cum labore ea acquisiuit quæ dedit, magis beneficio affectum diligit. patri item beneficio affectus conferri potest: nam sicut pater minus amat liberos, eò quòd cum voluptate eos genuit: sic beneficio affectus, quia absque labore & cum voluptate accepit beneficium, minus beneficium amare consuevit.

De amore sui.

Cap. VIII.

20 **A**T enim dubitatur, vtrum amare seipsum maximè, an aliquem alium oporteat. increpant enim eos qui seipfos maximè amant: & quasi in dedecus sui amatores appellant. videturque prauus sui causa omnia agere, ac tantò magis, quātò improbior fuerit. vnde ipsi crimini dant, quòd ab seipso nihil agat.

Quoniam homines eos qui sui amatores sunt, interdum laudant, interdum vituperant: in dubium venit, vtrum qui laudant, an qui vituperant, magis admittēdi sint. quippè cum tam qui laudant, quàm qui vituperant, dicere simili modo & probabilia, & absurda videantur. Primum igitur quæ dicant illi qui vituperant, ponit. increpant enim, inquit, eos qui se amant: & quasi turpi ac dedecoroso φιλαυτίας, id est, amoris sui ipsius nomine sugillant. cum enim contendunt, & rixantur:
 30 in conuicio sui amatores eos vocant: quasi sui amator nihil aliud sit, quàm turpissimus, & pessimus. Vbi verò dixit existimare homines eos qui sui sunt amatores, esse prauos: ratiocinatione id colligit in hunc modum: Sui amator omnia sui causa agit: qui sui causa omnia agit, est prauus: sui igitur amator est prauus. maiorem autem propositionem quæ ait, qui causa sui omnia agit, est prauus, significauit, dum dixit [videturque prauus sui causa omnia agere, & tantò magis quātò &c.] cum enim dicere deberet, qui causa sui omnia agit, est prauus: non ita dixit, sed, prauus causa sui omnia agit: per hoc enunciatum alterum quoque * reciprocans intelligens: quod ita inquit, qui causa sui omnia agit, est prauus: & prauus est, qui causa sui omnia agit. Potest tamen sic quoque ^{* ἀντιεπέφω} huius argumenti collectio fieri: prauus causa sui omnia agit: qui causa sui omnia agit, est sui amator: prauus igitur est sui amator: vt maiorem propositionem sicut in priore ratiocinatione intelligendam reliquerit, minorem verò tantum posuerit. Crimini dant igitur sui amatori quòd nihil ab seipso agat, id est, nihil quod remotum, proculque à seipso sit: prauus enim nihil agit quod remotum sit ab utilitate sua, & commodo. quod idem est, ac si dixisset: nihil agit quod non vel ad incrementum suarum opum, vel ad corporis voluptates, & luxum conducat.

Probus autem ob honestatem. atque id eò magis, quòd melior est: amicique causa: sui autem causa agere omittit.

Præus quidem, vt dictum est, id est, sui amator, sui causa omnia agit: atque ob id sui amatoris nomine quasi turpi & infami notare consueuerunt. at probus omnia quæ agit, honestatis causa agit: & quātò melior est, honesta magis agit: magisque agit amici causa quàm sua: magisque ob amicum in iudicium sistet, si incidat occasio: magisque ob amici aut patriæ utilitatem, quàm suam
 50 molestias & labores subire, sumptusque facere nò grauabitur. Quod autem inquit, [s v i autem causa agere omittit] idem est quod prætermittit & negligit. relinquit enim commodum proprium, ac reiicit, vt amico opem ferat, & succurrat.

Ab orationibus tamen his opera ipsa discrepant: atque id non absurdè. dicunt enim eum maximè amandum esse, qui maximè sit amicus: maximè verò est amicus, qui vult bona ei cui maximè vult, illius causa, etiam si id sciturus sit nemo. at hæc vnicuique erga seipsum, & cætera etiam omnia quibus

Eustratii in Moraliū Arist.

quibus amicus definitur, maximè insunt. dictum siquidem est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios quoque deuenire. prouerbia item omnia consentiunt. vt vna anima. & communia omnia amicorū. & æqualitas amicitia. & tibiæ genu propinquius. omnia enim hæc vnicuique erga seipsum maximè insunt: quippè cū amicus maximè sibiipso sit. Amare igitur etiam seipsum maximè oportet.

Iis qui dicunt aut eum qui causa sua omnia agit, esse prauum: aut eum qui nihil causa sua agit, esse bonū: opera ipsa, id est, res ipsæ non consentiunt. nam prauus potius, quàm bonus est, qui nihil causa sua agit. Si quis enim diligenter considerans aduerteret naturæ opus esse hominē: qui causa veri hominis omnia ageret, probus is, non malus esset existimādus. quia verò quis sit verus homo, plerique ignorant: ideo ita incōsideratē sententiam proferunt: eumque qui omnia causa sua agit, esse malum asserunt. nam qui cognoscit verum & propriè hominem mentē esse quæ in nobis est: atque ob id omnia agit, quæ ad eam excolendam, à vitiorumque omni labe puram conseruandam spectant: is verè & sui amator est, & probus, non malus. quare opus hoc, quod est agere illa quæ mentem nostrā ita instruunt, vt ab his infernis rebus subleuata ad superiora excitetur: ab oratione illa discrepat, quæ ait, omnia causa sua agenda non esse. Qui igitur omnia causa veri hominis facit: verè sui amator est, ac propterea bonus. qui autem hominē nihil aliud esse quàm corpus opitatur vnā cū irrationali animæ parte: idque & diuitiarum sine carentibus appetitionibus, & luxibus immoderatis studet excolere: is ne amator quidem sui est: cū nō seipsum amet, sed turbam quæ in ipso est, multorumque capitū hydram, id est, cupiditatē diligit. Quare opera ipsa & actiones eorum qui verè & propriè sui amatores sunt, cum orationibus quæ inquirūt, eum esse prauum qui causa sua omnia agit, consentire minimè videntur. atq; id non absurdè, neq; sine ratione euenit. dicunt enim amandum esse eum qui maximè sit amicus: qui autem vult bona alicui, ei cui maxime vult, maximè est amicus: cū ea videlicet vult illius causa, non quo etiam ipse simul cum eo bonis amici fruatur. Cū dixerit igitur prius cur sui amatores vituperant nōnulli, turpemque esse sui amorem existiment: nunc quò spectantes alij laudabilem esse sui amorem statuunt, ostendit. inquit enim, vt summam quod dicit, colligam, in hunc modum: dicūt enim qui honestum quid, & laudabile esse sui amorem asserunt, si illum maximè amicū appellamus, ac laudamus, vereque amicum esse dicimus, qui amicum suum non secus ac seipsum diligit: atque hoc veræ amicitie argumentum existimamus, cū quis amicum sicut seipsum amat: amare seipsum non prauum, sed bonum est. nam si amare seipsum esset malum, amare quoque amicum sicut seipsum prauum esset, ac vituperatione dignum, eritque ex conditione secundum *reciprocationem quæ cum oppositione est, ratio huiusmodi. si prauum est amare seipsum, amare quoque amicum vt seipsum est prauum: sed amare amicum vt seipsum non est prauum: amare igitur seipsum prauum non est. non igitur amor sui, sed odium sui turpe potius est. Atque hæc sunt quæ dicit. verba autem ipsa cōsideremus. Amicus, inquit, ille est qui vult amico bona, etiam si voluntatē eius noscat nemo. verus enim amicus eligit ac vult bene agere amicum: vt autem voluntatem eius cognoscant alij, non laborat. hæc autem erga seipsum vnicuique insunt, id est, velle bona illius causa. omnes enim bona maximè sibiipso volunt, sui que causa: & cætera omnia, quibus amicus definitur: quæ videlicet declaratur ex prouerbiis, quæ paulò post dicentur. Quod verò, inquit [D I C T V M est omnia quæ ad amicitiam attinent, à seipso ad alios deuenire] ita est intelligendum: amicitia, id enim significat hoc verbo φιλικὰ amicabilia, seu quæ ad amicitiam spectant, ad alios quoque deueniunt, & pertingunt, cū amāt amicos homines, vt seipso: voluntque amicis ea euenire, quæ sibi etiā optant. cū enim hoc, cū amat seipsum quispiā, ad alium quoque peruenit, ita vt etiā simili modo illum amet: vera amicitia ea est. Prouerbiaque omnia quæ de amicis feruntur consentiunt cum huiusmodi orationibus. cū dicimus enim cōmunia amicorum esse omnia, idem est ac si dicamus, verè amicos illos esse, qui amicis ea bona quæ sibiipso etiam volunt. Item amici sunt, quorū vna est anima, & amare est æqualitas quædam, eadem hæc significant. Pari modo quoque genu tibiæ vicinius est, amicitia hanc coniunctionem declarat: * genu nanque tibiæ, quod os cruris est, inhæret semper, atque amicum annexum est. Quod si veram amicitiam ex iis quæ nobis ipsis volumus, iudicamus: amare se ipsos, sui que amatores esse homines debent. at si id faciendum est, sui amor turpis minimè est.

*ἀντιστοφλω

*προσομλεῖ
ἢ αὐτὸ γό-
νυ τῶ πείρα-
τι τῆ κνήμης
καὶ σύνεσις αὐ-
τῶ φιλίως,
hoc prouerb.
citatur à Ci-
ceron. in epist.
famil.

Cū igitur vtrique probabilitatem asserant, non iniuria in dubium venit, vtros sequi magis debeamus. Quocirca fortassè huiusmodi orationes quorsum vtræque, & quatenus veræ sint, diuidendum est ac distinguendum.

guendum . Si itaque statueremus quo pacto utrique sui amatorem appellarent, forsitan hoc constaret.

10 Vbi posuit utrorumque rationes, & eorum bonum esse amare seipsum, & eorum qui turpem esse sui amorem asserunt: utris inquit, cum utrorumque oratio probabilis esse videatur, assentiendum est? hisne qui amare seipsum oportere affirmant, an illis qui negant? cui interrogationi postea responsionem subiungit, orationes asserens quibus isti utuntur, esse diuidendas, id est, nomen ipsum *φιλαυτίας*, id est, amoris proprii quod utrique prætentunt, in res significatas diuidendum esse, ac distinguendum: quippe cum non simplex sit, sed æquiuocum, non secus ac canis . quod ubi fecerimus, utrosque tam qui aiunt, quam qui negant amare vnumquemque seipsum oportere, recte dicere inueniemus.

20 Qui igitur hoc in opprobrium inducunt, eos sui amatores vocant, qui sibi in pecuniis, honoribus, & voluptatibus corporis amplius vendicant. plerique enim hæc appetunt: hisque, perinde atque optima sint, omni studio incumbunt. vnde etiã decertabiles res ipsæ euaserunt. Qui ergo in his plus sibi vsurpant, cupiditatibus, atque omnino affectibus, irrationalique animæ parti obsequuntur. huiusmodi autem plerique è vulgo sunt. atque iccirco à plerisque qui prauis sunt, imposita appellatio est. Merito igitur his qui ita sui sunt amatores, opprobrium datur.

30 Distinguentes igitur dicere debemus, sui amorem esse duplicem, amare videlicet & excolere turbam quæ in nobis est rationis expertis, id est, cupiditatem, ita ut in verum hominem, quæ mens nostra est, dominetur: quæ efficitur, ut in pecuniis, & honoribus & corporis voluptatibus amplio rem partem quam alij habere studeamus. nemo enim est qui cum sensum solum propositum habeat, ex eoque vitam traducat: his non oblectetur, & gaudeat, quasi optima, ac pulcherrima, nobisque accommodatissima sint. atque vnum quidem, hoc est amoris sui significatum prauum, ac turpe. hic enim sui amator, qui neque verè seipsum amat, pessimus re vera, ac turpissimus est: quippe cum homo sensus minimè sit, quem ipse amat, sed mens, quam luxu, & libidinibus occæcat, atque opprimit. Sed huiusmodi homo sui amator à plerisque appellatur, qui hominem esse arbitrantur animal, quod ex corpore constat atque illa anima, quæ cum irrationalis sit, & separari à corpore nequit, & cum corpore interit.

* *ἑπαυθίση*
i. obsequi turbam quæ in nobis est rationis experti, & eam excolere.

40 Eos autem qui huiusmodi res sibi attribuunt, solere à plerisque sui amatores vocari dubium nõ est. nam si quis semper vel iusta agere, vel temperantia, vel qualiacunque alia ex virtute maximè omnium agere studeat, semperque quod honestum est, sibi vendicet: eum sui amatorem appellabit nemo, neque vituperabit. quanquam is magis esse sui amator videretur: cum ea quæ maximè & honesta, & bona sint, sibi attribuat: sui que præstantissimæ parti obsequatur, ei que in omnibus obtemperet.

Alterum est sui amoris significatum, cum eum qui verè homo est, quispiam amat: id est, partem eam quæ in nobis sapit, ac cogitat. huiusmodi sui amator turpis minimè est, sed honestissimus, propterea quod verum hominem amat. plerique autem è vulgo iniustos & intemperates, eosque qui irrationalem partem, & curant & saginant, sui amatores vocare consueuerunt: non eos qui mentem, qui verus homo est, excolunt: cum tamen re vera hi verè sui amatores sint, quippe qui illam partem animæ ament, qua homo est homo: sibi que, id est, menti suæ: eam enim præstantissimam partem sui vocat: honestissima atque optima attribuant. honestissima autem & optima virtutes & scientiæ sunt.

* *ἡ ἀλυσίη*
metaphora traducta ab his qui abdomini nati esse uidentur.

50 Sicut autem & ciuitas esse maximè id videtur quod in ipsa præstantissimum est, & omnis alia cõgregatio: ita & homo. & sui amator igitur est, qui id amat, ei que obsequitur. continens item & incontinens ex eo dicitur, quod mens contineat reliqua & vincat, aut minimè: quasi id vnusquisque sit. videnturque egisse ipsi, & sponte, ea quæ cum ratione maximè egerunt.

Cum

Eustratii in Moraliū Arist.

Cū dixerit probū virū præstantissimæ sui parti obsequi, eique in omnibus obtemperare ac parere, vt omnia quæcunque iusserit, faciat, atque exequatur: quippè cū sola ea agat quæ rationali parti placent: ratione verò carentis partis appetitiones, ac cupiditates fugiat, atque auerſetur: nunc quæ sit præstantissima in nobis pars, cui probus vir obsequatur, declarat. Quæadmodum enim ciuitas non est neque mœnia, neque domus, neque omnes absolutè qui in ea habitant, vt in libris de rebus publicis dictum fuit, ac demonstratum: sed est id quod præstantissimum in ipsa est, id est, quod maximè est principale, principatūque obtinet, quod Græci *κυριώτατον* dicūt: exempli causa, in regno rex: in populari statu populus: in paucipotentia paucorumque administratione ditiores: in optimatum gubernatione, optimi quique: in tyrannide tyrannus: ita etiam homo propriè pars ea animæ nostræ est, quæ naturā idonea est atque instructa ad principatum obtinendum, quæ est illa quæ rationis est capax, quæ sapit & cogitat. Vnde etiam sui amator propriè est, vt diximus, qui hanc amat, huicque obsequitur, id est, qui ea agit ac facit quæ huic placent. Continentem item & incontinentem appellamus, cuius mens vel continet cupiditatem ac cohibet, & dominatur, vel non continet, sed vincitur: cū ea vnusquisque sit. mens enim Socratis, aut Platonis, Socrates ipse, aut Plato propriè est: cæterorumque hominum simili modo. egisseque hominem aliquid dicimus & sponte egisse, cū ex ratione egit. Nam si non ex ratione actum quippiam sit, id non hominem egisse, aut non sponte dicimus, sed aut iram vel cupiditatem id fecisse, aut ab iraquempiam vel cupiditate impulsū perpetrasse.

Id igitur præcipuè esse vnumquemque, probūque virū præcipuè id amare, obscurum non est. vnde etiam sui amator maximè esset, diuersa quidem specie ab eo qui vituperatur: qui sanè tantò differt, quātò vita cum ratione illi præstat quæ ex perturbatione traducitur. & appetitio vel honesti, vel eius quod conferre videatur.

Id igitur, id est, mentem præcipuè esse hominem perspicuum est. probūque virū hanc maximè amare. iracundiam enim & cupiditatem eatenus amat, & curat, quatenus ad salutem corporis facit. vnde propriè etiam sui amator dici debet, diuersus tamen ab eo qui vituperatur: qui sanè tantò differt, quantò ille qui ex ratione viuit, ei antecellit qui ex perturbatione vitam traducit. viuere enim ex ratione probū virū patet, cū semper appetat id vel quod re vera honestum est, vel quod conferre videatur. quod enim conferre ad honestissima quæque videtur: etiam si re vera honestum non sit, appetitur à probō viro: quippè cū non omne quod videtur conferre, continuo etiam honestum absolutè sit, sed eatenus tantummodo, quatenus ad honestissima conducit.

Eos itaque qui circa honestas actiones præcipuè student, omnes admittunt ac laudant. si omnes autem ad honesta cōsequenda certarent, honestissimaque agere contenderent: & publicè omnibus opportuna, & priuatim singulis maxima bona euenirent. siquidem virtus tale quid est.

Qua de causa eos qui re vera sui sunt amatores, non vituperemus, sed admittamus, hic explicat, ita ferè, inquiēs: huiusmodi homines nō absolutè, vt sui amatores admittimus: sed vt eiusmodi, qui circa honestas actiones versentur, honoramus, ac laudamus. Hoc vbi dixit, deinceps qualis ipse esset vita, quantoque amore erga omnes virtutes flagraret optimus hic philosophus ostendit, cū inquit: si omnes ad honesta certarent, id est, si omnes studerent, ac niterentur in honestarum operatione, optimisque actionibus certatim alter alterum vincere: & ad virtutem exercendam omnes vires intenderet: & publicè omnibus, & priuatim singulis maxima bona euenirent: nihilque mali in vita hominum versaretur. maxima bona autem virtutes & scientias, honestasque artes appellat. Estque hoc quod inquit, voto simile: perinde ac si ita diceret. vtinam omnes honestissimarum rerum acquisitioni incumberent, ad virtutesque & scientias amplectendas essent incitati: continuo malum omne, omnisque animæ nostræ labes ac pernicies è medio tolleretur: & communi- ter omnibus, & priuatim singulis honestissima quæque inessent.

Quocirca bonus vir esse sui amator debet: nam honesta agendo & sibi, & aliis proderit. prauus non debet: eò quòd prauos affectus sequens & sibi & aliis nocebit.

Debere sanè bonum virum sui esse amatorem, hinc etiam patet. nam si verus amicus bene ei vult, cui est amicus, omniaque agit & studet, vt honestissima quæque amico adsint: cū seipsum amet, sibi eadem volet, agetque similiter vt honesta sibi eueniant, sui causa: atque id agens & ipse emolumentum

emolumentum consequetur, & aliis proderit. prauus autem vir seipsum amare non debet. cum enim existimet prauus se non esse mentem, sed corpus: id vna cum rationis experte vita quae cum ipso interit, amat ac fouet: cumque hac falsa opinione inductus proprium homini bonum esse credat luxum & corporis voluptates: eas quomodocunque atque vndecunque conquirat, ac sectatur: ut ob id & iniustus & alieni vsurpator euasurus sit. quo pacto enim nisi rapiat, & iniuste agat, luxuriae & voluptates ad replendum perforatum dolium, id est, ad voluptatem inexplebilem saturandam suppetere ei poterunt?

Ac prauo quidem homini quae agere debet, & quae agit, inter se discrepant. at probus quae debet, ea etiam agit. mens enim omnis quod sibi optimum est, eligit: probus vero menti obtemperat.

10 Prauus quidem ea necessario agit, quae agenda esse atque honesta existimat: at pessima esse honestissima ei videtur. cum igitur alia agere debeat, id est, ea quae vero homini sunt utilia, cum ignoret ipse verum hominem, alia agit. probus autem vir cum secundum rationem & mentem viuat, ea agit, quae agenda verè ei sunt. mens enim omnis atque intellectus natura sua si vel à voluptate, vel morbo non impediatur, quod sibi optimum est atque utile, eligit, ac sectatur. id quod ex ratione quoque carentibus animalibus patere potest. Haec enim cum illustrationem quandam mentis omnia habeant, ut alibi ipse etiam Aristoteles inquit, maiorem alia, alia minorem: ex ea naturali quodam instinctu quae sibi utilia sunt, inquirunt, atque inueniunt. Cum primum enim oculis laborarit serpens: ad fœniculum accedit, eiusque attritu visum perspicaciorè sibi reddit. Virsus quoque cum febricitat, formicis deuoratis conualefcit. Araneus item telas suas ad muscarum paruorumque huiusmodi bestiolarum capturam contextit. Ex eadem naturae illustratione nidum suum semicirculi forma compingere hirundo consuevit, propterea quod capacissima eiusmodi figura est. Necnon formica fruges in labyrinthis suis subterraneis repositas diuidit ac frangit, quò minus germinare amplius queant. quid plura? pleni Aristotelis libri de animalibus huiusmodi exemplis sunt: ut vnusquisque inde probationes huiusce rei sumere facile possit. Quare etiam probus vir quoniam menti obedit, irracionales vero appetitiones rejicit: quae & sibi optima & aliis sint, eligit, atque eget.

Scriptus est à Plutarcho commentarius de prudentia animalium.

Verum autem est quod de probo viro dicitur, eum amicorum causa & patriae multa agere, etiam si pro ipsis mors fuerit oppetenda. nam & pecunias & honores proiciet, & demum ea bona quae in certamen apud homines veniunt, dum quod honestum est, sibi ipsi vendicat.

Non omnia aget probus vir amici causa: ut ea quae & dedecus ipsi afferunt, & ad nullam veri hominis utilitatem tendunt. vnde non dixit hic omnia, sed multa eum esse facturum amici causa & patriae. nam cum multa & honesta & utilia sui causa probus vir faciat, amicus autem sit alter ipse: multa etiam amici causa necessario faciet. & quoniam totus virtutibus ornatus est, atque instructus, & ex mente viuat: mens autem omnis, ut dictum est, optima eligit: quippe cum mentis ipsius esse, atque ut ita dicam, natura, hoc ipsum sit, ut quae optima sibi sunt, atque utilia, eligat. cum igitur huiusmodi sit probus vir amici & patriae causa multa aget: & si mori oporteat pro salute ciuium & patriae, morietur: pecuniasque profundet ac negliget, omniaque alia de quibus homines certare consueuerunt, ut honores, opes, voluptates, atque huiusmodi caetera: dum sibi id quod honestum est, vendicat, atque acquirit. id autem est honor, qui à probis viris proficiscitur, & praemium, quod à Deo opifice nostro exhibetur.

40 Breui enim tempore lætari vehementer magis eligeret, quam longo leuiter: & viuere honestè vno anno, quam multis quomodolibet. vnam item actionem honestam & magnam quam multas & paruas. hoc autem iis fortasse euenit qui pro aliis mortem obire consueuerunt.

50 Vult enim probus vir, & qui sapit, breui tempore vera voluptate vehementer affici potius quam diu parum & leuiter. nam ex actionibus quae ex virtute proficiscuntur, sequi voluptates & patet, & dictum iam saepenumero est: quippe cum virtus sit habitus qui in mediocritate quae ad nos spectat, secundum rectam rationem cum voluptate, aut non sine voluptate consistit. Ex magnis item actionibus magnas voluptates consequi, perspicuum est. Quod si ita est, constat quoque eum qui parum honesta agit, paulatimque, si ita incidat, pecunias expendit, diuturniorè quidem, sed leuiorem tamen voluptatem percipere: breui tempore autem & vehementer lætari eum qui e contrario citius

Eustratii in Moraliū Arist.

citius agit, atque omnia simul expendit. similis quippè probus vir est homini vehementer sitiēti, qui vno haustu frigidam copiosè attrahit: alter paulatim sorbillanti comparatur. vnde mauult magna breui tempore, quàm longo parua affici oblectatione & lætitia: vitamque anno vno bene & honestè traducere, dum pro patria ipsam exponit, & moritur, quàm multos annos quomodo- cunque, id est, ignobiliter, & sine vlla laude ac gloria: potiusque eligit vnam actionē quæ sit magnitudine insignis, cuiusmodi est pro patria & amicis mortis periculum non recusare, aut multas pecunias atque opes magnæ alicuius honestatis causa profundere: quàm multas aliquas & paruas actiones transigere. Quænam autem magna hæc honesta actio sit, quam electurum esse probum virum inquit, explicat, cum subiungit: [η ο ο autem iis fortassè euenit, qui pro aliis mortem op- 10 petere cōsueuerunt] id est, qui magnas actiones & honestas agunt, sunt ij qui pro patria & amicis moriuntur. [fortassè] autē apposuit ad plerosq; spectans qui prauī sunt: quibus, propterea q̄ neq; quænam sint propriè honesta, intelligunt, mori pro patria magnum quid esse minimè videtur.

Eligunt enim magnum quoddam honestum sibiipsis, pecuniasq; profundere, quò amici plures accipiant. pecuniæ enim amico, ipsi honestum comparatur. quod autem maius bonum est, sibi attribuit.

Qui pro patria & amicis mortem obeunt, magnum bonū, magnamque honestatem sibi eligunt: id autem est honor qui à patria statuitur, & monumentis, & sacrificiis, atque huiusmodi ceteris in posterum exhibetur. Profundunt item pecunias, quò amici plures accipiant, & consequantur. nam si ciuitas censu administratur, pecunias non parcut: sed amicis tantum pecuniarum sup- 20 peditant, quantum in ærarium collatum ipsis ad cōsequendos magistratus sufficiat: quò inde plura acquirere quàm habeant, ac comparare sibi valeant. atque ita amico pecuniæ, aut magistratus, aut quiduis aliud vtile, ipsis honestum acquiritur, id est, honor, & laus, & gloria apud omnes. quare quod maius bonum est, sibi tribuit: quippè cum honor & gloria rectè considerantibus longè maior pecuniis sit, ac præstantior.

In honoribus etiā & magistratibus idem modus est. omnia enim hæc amico concedit. honestū siquidem hoc ipsi est, ac laudabile. vt merito probus esse videatur, cum honestatē omnibus anteponat. Fieri item potest, vt 30 actiones amico permittat: sitque ipsi honestius, quòd causa amico fuerit, vt eas egerit: quàm si ipse egisset. In omnibus igitur laude dignis rebus honestatis amplius sibi attribuere vir probus videtur. Atque ita quidē sui amatorem esse oportet, sicut dictum est: vt plerique autem sunt, minimè.

Eundem modum seruat probus vir in honoribus & magistratibus. nam eos etiam amico cō- cedit, & relinquit, magisque eligit amicum quàm se consequi magistratum, honoribusque affici: quippè quòd honestum ipsi ac laudabile sit id facere. nam cum id faciat, meritò esse probus vide- tur. probi enim viri est honestas res omnibus antepone: at hic antepone honestatem omnibus, 40 eamque loco aliarum rerum omnium eligit: est igitur probus. omnia enim honesta, vt dictum est, persequitur, atque agit: honestiusq; sibi esse existimat, si cedat amico magistratu & imperio, quàm si ipse regnet. Vbi hoc dixit, subiungit: [Α Τ Ο Υ Ε ita quidem esse sui amatorem decet], qui sibi videlicet plus honestatis tribuat. qui nanque in honoribus, & pecuniis plus sibi vendicant, ij non sui amatores, vt plerisque videntur: sed auari, & iniusti re vera sunt.

De amicis felicis, & quibus indigeat.

Cap. IX.

IAm verò de felice ipso quoque dubium est, indigeatne amicis, necne? nihil enim beatis ex seque sufficientibus opus esse amicis inquit: adsunt enim ipsis bona: vt cum * ex se sufficiant, nulla re amplius indigeant. ami- 50 cum autem cum sit alter ipse, suppeditare ea, quæ per se quispiam nequit. vnde, fortuna cum dat bene, quidnam amicis est opus?

In controuersiam veniebat tunc vtrum felix indigeret amicis, necne? & quibusdam indigere, quibusdam non indigere videbatur. Qui non indigere eum existimabant, his rationibus nite- bantur: qui indiget amico, eo indiget vt ab ipso ea consequatur, quibus ipsi opus est, quæque ipse sibi comparare per se nō potest: felix ex se sufficit, nulliusque rei indigus est: si enim aliqua re indigeret, beatus non esset. quare neque amicis indiget felix. Estque rationis collectio huiusmodi in 60
secunda

secunda figura: felix nullius rei indigus est: qui amicis indiget, nullius rei indigus nō est: felix igitur amicis non indiget. vel etiam in prima figura ad hunc modum: felix nullius rei est indigus: qui nullius rei sunt indigi, amicis non indigent: amicis igitur non indiget felix. Quod verò inquit, [FORTUNA cum dat bene, quidnam amicis est opus?] Euripidis est ex Oreste sumptum. Cum enim Orestes matrē Clytemnestram & Aegisthum interfecisset: atque ob id furis agitaretur, atque in periculum capitis apud Argiuos esset venturus: rogat Menelaum, ut sibi ea in re aduersus Tyn-darum opem ferat: neque committat cum multa à fratre Agamemnone beneficia acceperit, ut ipse qui solum semen familiae eius superest, ab inimicis succidatur: atque ita postea subiicit:

- 30 Præstare quicquam posse forsā quod rogo,
- 10 Negabis: aut in rebus aduersis decet
- 30 Præsto esse amicos, non repente prodere.
- 30 Fortuna cum dat bene, quidnam amicis est opus?
- 30 Est nanque numen, dum iuuare vult, satis. cum enim fortuna & numen opem fert, & bona omnia suggerit, amicis opus non est.

Sed absurdum videtur, cum bona omnia felici attribuamus, amicos nō tribuere: quod ex bonis externis esse maximum videtur.

- 20 Quæ dicant illi quibus non indigere amicis felix videtur, ea sunt quæ superius retulit: nunc alteram sententiam exponit, cuius ipse præcipue Aristoteles est. Inquit igitur, felici non opus esse amicis, absurdum videtur: si enim felix est, cui bona omnia suppetunt: maximum autem ex bonis externis est amicus: si felicem amicis priuauerimus, quo modo erit felix? qui enim quod ex bonis maximum est, non habet, is qui fieri possit felix, non liquet. amicum autem externis bonis, id est, diuitiis, possessionibus, & pecuniis maius bonum esse, manifestum est.

- 30 Nam si amici magis est beneficium conferre, quam accipere: boni item viri & virtutis est benefacere: benefacere autē amicis, quam alienis honestius est: probus vir iis indigebit qui beneficio afficiantur. vnde etiā in quæstionem venit, vtrum in aduersa, an in prospera fortuna amicis magis opus sit: eò quod & qui in infortunio est constitutus, iis indigeat, qui beneficia conferant: & qui fortunati sunt, iis, quibus benefaciant.

- Indigere amicis felicem his confirmat. Est autē quod inquit huiusmodi: si boni & probi viri est benefacere & beneficia conferre: probi enim viri * esse, atque essentia quatenus probus est, in benefaciendo, non in accipiendo consistit: quippe cum accipere beneficia, vel pessimi quique elige-
* & citat.
gere consueuerint: honestius autem & pulchrius est amicis benefacere, quam alienis: felix verò quæ honestiora sunt, persequitur: indigebit igitur amicis felix, ut habeat, in quos honestius ac pulchrius conferre beneficium possit. Nam tam prospera quam aduersa fortuna vtentes amicis indigemus: in prospera quidem, ut benefaciamus: in aduersa, ut amicorum beneficiis subleuemur. atque iccirco merito quæritur in felicibusne rebus, an calamitosiis amicis magis opus sit? in vtraque enim fortuna eis esse opus perspicuum est.

- 40 Adde quod absurdum fortassē est, ut beatum solitarium esse faciamus. nemo enim esset, qui omnia bona habere per seipsum eligeret: quippe cum ciuile animal sit homo, & ad conuictum naturā aptum. & felici igitur hoc inest: quæ enim naturā bona sunt, habet: constat autem cum amicis & probis viris melius esse quam cum alienis, & quibuslibet hominibus diē traducere: opus igitur felici amicis est.

- 50 FORTASSE Iadiunxit ad felicem eum spectans, de quo in sequenti libro acturus est. in hoc enim nono de felice ciuili tractat: in decimo de eo disputabit, qui in ocio & contēplatione rerum naturæ vitam traducit: qui quidem indigeātne amicis necne, ex iis quæ ibi de eo dicit Aristoteles, postea cognoscemus. quæ autem nunc inquit, de ciuili felice, qui amicis indiget, dicta sunt. Absurdum igitur, inquit, est, si solitarium amicorumque & aliorum etiam consuetudine carentem beatum hominem esse dicamus: nam si amicum non habet, neque alium quempiam habebit, quo cum versetur. cum quo enim ex aliis qui dissimiles sunt, poterit libenter simul vitam traducere? atate enim æqualem æqualis delectat, & similis similem. qui enim rerum contēplationi incumbit, intellectuque viuunt, nullamque sensuum, animalisque quod in nobis est, rationem habet, nisi quatenus

Eustratii in Moralium Arist.

quatenus necessarium est: esse is solitarius potest. at qui civilis felix est, cui omnia adsunt bona, solitarius esse nullo modo potest, praesertim cum homo civile animal sit, atque eiusmodi naturae, ut ad conuiuendum simul idoneum sit. indigebit igitur amicis felix, quibus cum simul uiuat: quippe cum caetera etiam habeat bona. iucundiusque & libetius cum amicis & probis uiris, sui que similibus, quam cum alienis & dissimilibus versabitur: immo horum iniucunda ei erit consuetudo. Quocirca opus ei amicis omnino erit.

Quid ergo primi illi dicunt, & quo modo illorum vera oratio est? an quia plerique amicos eos esse opinantur qui utiles sunt? talibus igitur, cum bona ipsi omnia adsint, nullo modo indigebit beatus: sed neque illis qui ob voluptatem sunt amici, vel parumper. cum enim vita eius iucunda sit, aduentitia voluptate non indiget. cum itaque talibus amicis non indigeat, non indigere amicis videtur. id autem verum fortasse minimè est.

* ὁ ἄριστος
λων.

* ἐπεὶ οὐκ ἔστι
Sumpta est me-
taphora ab his
quae importan-
tur.

Quia non vno modo sed multis amicitia dicitur: id in causa fuit, cur nonnulli felicem amicis non indigere asserere non dubitarent. sunt enim amicitiae, ut in praecedente libro didicimus, aliae ob utilitatem, ut vulgarium hominum, & eorum qui inter se commercia faciunt: aliae ob voluptatem, cuiusmodi sunt * urbanorum facietorumque amicitiae, & amicarum: aliae quae ob honestatem & mores conciliantur, quae proborum hominum sunt. quia igitur plerique amicos esse eos putant, qui sunt utiles magis, quam qui sunt honesti & probi: felix non indigere amicis videtur: atque id non iniuriam. utilibus enim, cum nulla re indigeat, ei opus non est: bona siquidem habet omnia, cum sit felix. sed neque voluptuosos amicos indiget, vel si fortasse ob morbum, aut tale quippiam exhilaratione aliqua indigerit, parumper indigebit. cum enim vita eius suavis sit ac iucunda. felicitas enim cum voluptate est, aut non sine voluptate, ut saepe iam dictum est ac demonstratum: aduentitiam, * extrinsecusque allatam facietorum ac scurrarum voluptatem non requirit. cum igitur talibus amicis non indigeat felix, videtur neque omnino ullis indigere. quod verum non est. non quod utilibus & iucundis amicis non indigeat: id enim quauis alia re verius est: sed quod propterea prorsus non indigeat amicis, quia huiusmodi non indiget qui vel utilitatem, vel iucunditatem afferant, illud sane falsum est: non enim illis ei quicquam est opus. probis autem uiris, qui re vera & proprie amici sunt, vel maximè indiget.

In principio enim dictum iam est, felicitatem operationem quandam esse. operationem autem fieri, & non esse ut possessionem aliquam, patet. at si felicem esse in viuendo & operando consistit: boni autem viri operatio honesta & iucunda per se est, sicut in principio diximus: & quod est proprium vniuscuiusque iucundum quoque est: alios verò spectare magis quam nosmetipsos, aliorumque actiones quam nostras possumus: proborum autem virorum actiones qui sint amici, bonis sunt iucundae. ambo enim ea habent, quae iucunda naturam sunt: beatus profecto amicis huiusmodi indigebit, siquidem actiones honestas & proprias contemplari vult: tales autem sunt boni viri, qui amicus sit.

Felicem amicis bonis, sibi que similibus indigere hic etiam ostendit, sed obscurius tamen, atque inuolutius paulò. ratio autem qua hoc probat, ex eo progreditur, quod non nisi cum bonis uiris habere consuetudinem potest, in hunc modum: sumit primum ea, quae in primo huius operis libro de felicitate dixerat. felicitatem operationem esse affirmans. inquit enim illic felicitatem animae operationem esse ex virtute in vita perfecta cum voluptate, aut non sine voluptate existens. operatio igitur est felicitas, non habitus quidam ociosus, ut dormitium medicorum, aut eorum qui in custodia aliqua ita detinentur, ut agere quippiam nequeant. probus enim vir & felix in eo differunt, quod operantur aut non operantur: re enim ipsa cum sint idem felix civilis, & probus vir: operandi, aut non operandi ratione diuersi sunt. cum enim non operatur, probus vir: cum operatur, felix dicitur. operationem autem non esse integrum quid perfectum quod subsistat, ut domus, aut pallium, aut ego, aut tu, sed fieri non secus ac motionem, perspicuum est. motio siquidem simul vniuersa minimè est, sed eius pars quaedam fuit, quaedam est, quaedam futura est. si igitur felicitas est operatio, integrum quid minimè erit, sed sicut motio, ac visio, in agendo consistet. esse igitur atque essentia ipsius

ipsius bona vitæ traductio, bonaque actio erit. Quare felicitis quoque ipsius essentia non quatenus est homo, sed quatenus est felix, erit feliciter viuere, id est, bona & honesta agere, atque operari. actionesque ipsas bonas & honestas, operantesque aliquos inspicere. sed ita naturam comparatum est, ut homines alios magis quam seipsos, aliorumque actiones quam suas inspiciant. felicitas igitur amicis est opus: ut amici actiones inspiciens & amicum videat, & seipsum, suasque in eo actiones contemplanis voluptate afficiatur: quippe quod bonus vir bonarum rerum inspectione oblectetur, oblectatusque magis ad agendum inducatur. Ceterum quo pacto bonus vir dum amicum videt, amicique actiones, seipsum, suasque actiones dicitur intueri: propterea quod probus amicus alter ipse ille est qui amatur: probique amici eadem & eligere, & agere consueuerunt: vna enim anima in duobus corporibus quodam modo sunt. Si igitur probus vir dum bonas actiones spectat, ad agendum magis incitatur: aliorum autem actiones inspicere quam nostras magis possumus: efficitur, ut amicis indigeat felix: ut amici actiones inspiciendo quæ eadem cum suis sunt, oblectetur: atque ob id magis agat. proborum enim hominum & præcipue amicorum actiones inspicientes ad idem agendum, mouere atque incitare mirabiliter solent. nam licet boni viri ex sese apti, atque incitati ad bene operandum sint: cum vident tamen alios eadem agentes, magis mouentur, promptiusque operantur. Atque hæc ratio est, qua felicem amicis indigere confirmat. sed verba ipsa etiam consideremus. Si felicem esse, inquit, in viuendo atque operando consistit: id est, si felicem esse, est vita quæ operatione atque actu est. atque explicans quænam huiusmodi vita sit, subiungit: probi autem viri operatio bona ac suauis per se est. quasi ita dicat: cum felicem esse in viuendo & agendo consistere dico, nihil aliud intelligi volo, nisi felicitatem esse vitam quæ honesta & bona operatur, atque agit. non enim agendi potestate, sed agendo felicitas notatur, atque exprimitur. Felicitas nanque, sicut dictum est, non est habitus absque operatione, sed cum operatione coniunctus. qui enim perfecta præditus est virtute atque integra, cum non operatur, ut diximus, probus tantummodo vir vocatur: cum operatur verò, tum demum felicitis nomen consequitur. ac probus quidem potestate est felix: felix operatione atque actu probus vir est. felicem igitur esse nihil aliud est quam bonarum actionum & honestarum operatrix vita: quæ iucundæ per se sunt. honesta enim omnia quæ ex virtute fiunt, sunt iucunda. veruntamen non solum bona huiusmodi sunt, sed ea quoque quæ propria cuiusque sunt, etiam si bona minimè fuerint: oratio enim mala, malumque; poemata poetæ & oratori sunt iucunda, qui ea composuerunt. Quocirca fit, ut felicitis opera duabus de causis ei sint iucunda, & quia propria sunt, & quia honesta, & bona. at eius operationes ab amici operationibus nihil discrepant, sed eadem prorsus sunt: felix igitur amici actionibus atque operationibus non secus ac suis oblectabitur. ambo enim inquit, habent ea quæ iucunda natura sunt, id est, vtraque & felicitis & amici opera natura sunt iucunda. Indigebit ergo felix & beatus huiusmodi amico, ut eius operationes inspiciens, suas intueatur, atque oblectetur.

Felicem prætereà iucundè viuere oportere existimant. at solitario difficilis vita est. non est enim facile per seipsum assidue operari: cum aliis verò, & ad alios facilius. operatio igitur quæ magis erit continua iucunda per se ipsam erit. id quod circa beatum esse oportet. Probus enim vir, quatenus est probus, sicut ex virtute proficiscentibus actionibus gaudet: ita eas molestè fert, quæ ex vitio existunt: non secus atque musicus pulchris modulationibus oblectatur, prauis offenditur. Adde quod ex conuictu cum bonis exercitatio etià quædam virtutis efficeretur: quemadmodum quoque Theognis inquit:
 „ A iustis disces bona. si versabere amico
 „ Cum prauo, amittes mens bona siqua tibi est.

Hoc etiam argumento idem colligit. Omnes inquit felicitis vitam iucundam esse dicunt, & credunt: quemadmodum miseram & infelicem, quæ in doloribus & molestiis constituta est: cuiusmodi est infelicissimi hominis vita: quæ si est molesta, felicitis iucunda proculdubio est. at felicitis vita quatenus est felix, operatio ex virtute est: operari autem ex virtute nihil aliud est quam iucundè operari: quare felicitis vita in eo quo felix, iucunda operatio est. quod si ita est, assidue operabitur, ut assidue lætetur. assidue autem operari solitario homini difficile est. Vbi enim inquit, [SOLITARIO difficilis vita est] per vitam operationem & actionem intelligit. subaudiendum siquidem est assidua & continua, ut integra oratio talis euadat: difficilis solitario continua vita est, id est operatio. nam soli assidue operari difficile, cum aliis facile est. si igitur assidue honestissimis voluptatibus

E. j. voluptatibus

Eustratii in Moraliū Arist.

voluptatibus affici melius est, quàm non assiduè: voluptate autem affici in operando atq; agendo consistit: assiduè voluptate affici in operando atque agendo consistit. at solitario homini assiduè operari difficilè est. quapropter efficitur, vt amicis indigeat felix, vt assiduè operando assiduam quoq; voluptatem percipiat. Sine amicis enim fieri non potest, vt assiduè letetur, propterea quòd assiduè quoq; operari sine eis non potest: vel si omnino non posse falsum esse quispiã dixerit, difficile certè esse nò negabit. Opus ergo est amicis felici homini quò assiduè operetur. probi siquidè viri se mutuò ad operandum mouent, atq; incitant, promptioresq; reddunt. Quod autem, inquit, id quod circa beatum esse oportet, ita intelligèdum est. assiduè & sine vlla intermissione honesta agere beato homini inesse oportet: quippè cum in eo pacto similior Deo euasurus sit. melius enim 10 est, vt ea assiduè agat, quibus gaudet: bonis autè actionibus & honestis gaudet, còtrarias verò molestè fert: nò secus ac musicus pulchris cantilenis, id est, còsonis, concentuque optimū reddentibus oblectatur, prauisq; & dissonis molestat. felix igitur tum ob hæc amicis indiget: tum propterea quòd bonis viris ex conuictu, mutuaq; consuetudine exercitatio, profectusque virtutis contingit. quippè quòd nò ita per seipsum, sicut cum aliis exerceri aliqua in re, & proficere quispiã possit.

Si etiam naturalius consideremus, probus amicus probò esse naturà expetendus videtur. quod enim naturà bonum est, probò viro bonum, & iucundum esse iam diximus. 20

Priora argumenta à felice, ea ratione qua est felix, sumpta sunt. felix autem naturà minimè est. nemo siquidem probus naturà est eiusmodi: quemadmodum neque medicus aut grammaticus quispiam naturà aut medicus, aut grammaticus est: sed probus vir assuetudine & labore probus euadit: medicus disciplina & experientia medicus fit: simili modo & grammaticus. Præsens autem argumentatio ex viuendo & sentiendo sumpta est: quæ non assuetudine & exercitatione comparata, sed naturà insita in nobis sunt. atque iccirco nunc inquit, si etiam naturalius consideremus, perinde ac si ita diceret: prius rem consideravi, argumentatusque sum ex iis quæ naturà nobis minimè insunt: nunc autem si ex natura in nobis insitis rebus consideremus, naturalius de re hac differere poterimus. considerantes enim ea quæ naturà in nobis insunt, probum amicum probò natura esse expetendum inueniemus. non aliter atque esse, & viuere, & sentire, & sapere: quorū vnū 30 quodque expetere natura consueuimus. quippè cum & viuere & sentire & sapere natura omnes appetamus. dictum enim est prius esse & viuere bonum cum sit, probò viro quoque esse expetibile. quæ siquidem bona per se sunt, & naturà sunt bona, bono viro sunt expetibilia: esse autem & viuere per se & natura bonum est: expetibile igitur est bono viro esse & viuere. at amicus nobis esse & viuere est: bonus enim amicus bono viro quasi vita quædam est: efficitur ergo, vt bonus amicus bono viro & honesto expetendus naturà sit.

Viuere autem ipsum definiunt potestate sensus animalibus, hominibus sensus & intellectiois. potestas verò in operationem reducitur. at in operatione id quod præcipuum est, consistit. viuere autè nihil aliud esse, quàm 40 sentire vel intelligere præcipuè & propriè videtur. sed viuere ex iis est quæ bona & iucunda sunt.

Bonum amicum expetendum naturà esse probò viro demonstraturus obscurè admodum, ratiocinatur. Quod enim inquit, huiusmodi est, essentia & esse ipsum animalium in eo còsistit quòd potest sentire: quippè cum vita animalium potestas sensua sit. vita enim stirpium potestas est alitrix, similitumque sibi generatrix: animalium verò potestas sensua. animal siquidem à viuente, vt in libro de anima dictum est, sensu differt. nam quæ ex se nutriuntur, sibi que similia gignunt, viuètia dicuntur: animalia verò ea appellantur, quæ præter quàm quòd nutriuntur, similiaq; sibi gignunt, eorum quæ vel voluptatem vel molestiam afferunt, sensum quoque habent. id quod in plantis minimè est. nulla enim ex ipsis neque si verberetur, dolet: neq; voluptate afficitur, si foueatur, & cu- 50 retur. Definiunt igitur, inquit, viuere: id est definitio, & ratio essentialis vitæ animalium, est iucundorum & molestorum cognitrix potestas: hoc est potestas & facultas quæ ea sentit & dignoscit, quæ vel voluptate afficiunt, vel dolore. hominis verò vita potestate & sentiendi, & intelligendi, id est, consultandi definitur. intellectioem enim pro consultatione hinc posuit. solus siquidem homo consultans animal est. potest etiam hinc definitionis nomen pro notione & expressione seu agnitione sumi: vt hominem notari atque exprimi agnoscique ex eo dicamus, quòd potest intelligere. potestas autem ad actum atque operationem reducitur. at in operatione, quòd præcipuum est, còsistit. præcipuum hinc finem vocat, atque id cuius causa aliquid est, quòd *κίνησις* græcè dicitur. operationis

† Definitio animalium.

rationis enim causa facultates has & potestates natura nobis indidit: eiusque causa charas has habemus, atque amplectimur. nam nullam aliam ob causam videndi aut audiendi facultatem amamus, nisi ut videamus, aut audiamus. si igitur vivere nobis in eo consistit, quod sentire & intelligere possumus: potestatem autem hanc sentiendi & intelligendi eam ob causam ab opifice nostro habuimus, ut operemur: vita vero esse proprie videtur sentiendi & intelligendi operatio, id est, actio, & vitæ traductio, vel ex sensu & ratione carentibus appetitionibus, ut pravi homines solent, qui pecudum more viuunt: vel ex intellectu, ut probi viri: sed vivere, præsertim sicut probi viri consueverunt, ex iis est quæ bona & iucunda per se sunt: vivere igitur & ex virtute operari per se bonum & iucundum & expetibile est. hoc autem, ita enim subiungere debebat, si assidue fiat, melius est ac iucundius: id vero, hoc est assidue operari solitario homini difficile est: felix igitur amicis indiget, quod operari assidue possit, id est, ut assidue sensiuus & intellectiuus actu & operatione fit: ita enim esse melius est quam potestate: siquidem potestates operationum causa, sicut diximus, sunt. quod si per se fit, naturam eligendo amplectimur: ea vero, & actu consultare, & agere maxime cum amico nobis contingit: amicus probo viro naturam eligendus est, atque expetendus. Hæc subiungenda erant: quæ cum Aristoteles subticuerit, intelligendaque ex antecedentibus reliquerit, obscuram reddidit orationem. Accedit quod cum suauissimum sit seipsum cognoscere, & videre, nos ex nobismetipsis spectare nos ipsos non possumus: id quod ex iis quæ quotidie dicere consueuimus, patet. increpamus enim nos mutuo interdum his verbis: si videres te ipsum, aut cognosceres, nequaquam hunc ita accusares: nequaquam de aliis ita loquereris. si igitur cognoscere & videre seipsum iucundum est, id autem per nosmetipsos fieri nequit: amicus autem est alter ipse: fit, ut felix amicis indigeat, ut sicut qui in speculum intuentes seipsum contemplantur: ita ipse in amicum inspiciens, seipsum qualis sit, quam bonus, & amabilis, cognoscat, & videat: idque faciens ad honesta & optima agenda magis incitetur. Amicum autem esse alterum ipsum ex iis etiam quæ quotidie fiunt, comprobatur. cum enim quispiam vehementer alterum amat, nihil aliud dicit, quam, hic est alter ego: &, hic ego ipse sum: &, qui hunc aut amat, aut contumelia afficit, mihi ipsi eadem facit. Vbi igitur Aristoteles dixit vivere ex iis esse quæ per se bona & iucunda sunt: ut ostendat se non omnem vitam dixisse & iucundam esse & bonam, sed eam tantummodo quæ ex virtute traducitur: ita subiungit:

30 Definitum enim est. quod autem est definitum, ex boni natura est: quod vero naturam est bonum, probo viro etiam bonum est: atque ideo iucundum esse omnibus videtur.

Sciendum est Pythagoricos duos rerum ordines constituisse, sub vno quorum bona omnia, sub altero mala collocabant: & eum in quo bona erant posita, definitum: in quo mala indefinitum vocasse: ut * reciproca esse inter se, sibi que correspondentia dicerent bona & definita: simili modo mala & indefinita. Quicquid enim bonum est, id est, definitum: & e contrario quicquid est definitum, est bonum: & si omne malum est indefinitum, omne indefinitum quoque malum est. Ac de his quidem ordinibus in libris de physico auditu, & μετὰ τὰ φυσικὰ dictum est. id autem quod ex virtute est, esse definitum multis in locis tum ab Aristotele, tum à Platone fuit demonstratum. Præterquam enim ob ratione carentes appetitiones quas sequitur, infinitamque prauarum voluptatum cupiditatem indefinitè vitam traducit: variusque semper efficitur, dum nulla re quam agit, oblectatur, contentusque est: atque ob id ex aliis in alia semper transit, nunquam ne horam quidem in eadem aliqua re persistens. prauæ siquidem res, voluptatesque quæ ex ipsis eueniunt, huiusmodi sunt, ut minime placeant, minimeque sint iucundæ: sed simul atque factæ sunt, insuaves & molestæ illis, qui eas egerunt, esse videantur. Iccirco fit, ut pravi ad alia semper atque alia transeant: dum quod verè iucundum est, quærunt, & ob ignoracionem quæ ipsis ex prauarum actionum ebrietate contingit, inuenire nunquam possunt. bonus autem vir, qui rectè videt, cum ea quæ verè bona sunt, vereque iucunda persequatur, atque agat, in iisdem persistit. Sicut enim verum est finitum, falsum infinitum: nam veritatis simplex est oratio, falsitatis varia ac multiplex: sic quod est verè bonum, vereque iucundum, simplex est: quod e contrario se habet, multiplex, atque infinitum. Si igitur vivere iucundum naturam & bonum est: quod autem naturam est bonum, id probo etiam viro bonum est & iucundum: efficitur, ut vivere actu ipso videlicet, & operatione probus vir, eligat, atque expetat, amicumque habere, qui cum assidue magis operari, quam si solus sit, potest.

Non debemus autem prauam vitam & corruptam, in doloribusque constitutam sumere: ea enim indefinita est, non secus atque ea quæ in ipsa insunt.

E. ij. Ac de

* ἀντιστρέφει - φδμ.

Eustratii in Moraliū Arist.

Ac de dolore quidem in sequentibus planior res efficietur.

His verbis planum facit, se quando dixit, viuere ex iis esse quæ per se bona & iucunda sunt, non de qualibet, sed de proborum tantummodo vita intellexisse. non debemus, inquit, existimare cum vitam per se esse iucundam & bonam diximus, id de omnium vita fuisse dictum, sed de bonorum tantum, & felicium. prauorum enim vita, & eorum qui in equuleo torquentur, Priamique calamitatibus opprimuntur, neque iucunda est, neque bona. de quorum vita, prauorum videlicet, eorumque qui in doloribus, & afflictationibus constituti sunt: in sequentibus, id est, in decimo libro sequente dicturum se pollicetur: ubi de voluptate etiam disseret.

Quòd si viuere ipsum est bonū, iucundum quoque est: quod ex eo etiā 10 videtur, quòd omnes id appetunt: & præcipuè probi viri, & beati. his enim vita maximè est expetenda: ipsorumque vita beatissima est.

Hac additione significat, se proprie bonam & iucundam vitam eam quæ cum virtute est, appellare. nam etiam prauam naturam eam appetunt, & sectantur. omnis enim intellectus, vt in septimo ait, quod proprium sibi bonum est, appetit: & inquit: quare etiam prauam. sed hi tamen male educati, maleque assueti in malas & prauas vitas incidunt, easque quasi honestas & bonas amplectuntur: quippe cum bonum à malo, cum male affecti ipsi sint, distinguere nequeant. Rationis autem vis ad illud quod inferius dicit, refertur, probum videlicet virum sicut erga se, ita quoque erga amicum esse affectum: amicus enim alter ipse est. Quod autem inquit, huiusmodi est: felix amicus alter ipse felix est: quare vita quoque amici altera ipsa felix vita erit. at felix propriam vitam eligit, ac valde cupit: vnusquisque enim & esse & viuere naturam appetit: habere igitur amicum felix naturam expetit: quippe cum sicut erga seipsum, ita quoque erga amicum affectus sit. Cōcludetur autem ratio in hunc modum: felix propriam vitam habere natura cupit, atque expetit: sed propria vita amicus ipse est: amicum igitur secum habere naturam cupit, atque expetit felix. Hæc sententia est. verba videamus. Si viuere ipsum, inquit, bonum est, iucundum quoque erit, ac propterea expetendum. expetit enim probus vir & viuere & sentire & intelligere, propterea quòd sentit se viuere, & sentire, & intelligere. viuere enim & sentire sine sensu & viuendi, & sentiendi eligeret nemo: esset enim planta: quæ viuit quidem, sed viuere tamen se non cognoscit. si igitur viuere & sentire se viuere iucundum, & bonum est. & felix sicut erga se, ita erga amicum quoque affectus est: adesse sibi amicum expetit felix, vt se & esse & felicem esse sentiat. nam cum sentit amicum & esse & talem esse: seipsum esse & felicem esse intelligit. talis siquidem, vt dictum est, amicus felix est, qualis ipse est felix. 20 30

Qui autem videt, se videre sentit: & qui audit, se audire: & se ambulare, qui ambulat: atque in aliis simili modo quiddam est quod sentit nos operari. sentire verò possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere. nos sentire autem vel intelligere, nihil aliud est quam nos esse: esse enim sentire vel intelligere erat. at sentire se viuere ex iis est quæ per se sunt iucunda: vita enim naturam bonum est, bonum verò sibi inesse sentire est iucundum. viuere autem 40 expetendum est & præcipuè bonis: propterea quòd esse bonum ipsis, & iucundum est. consentientes enim id quod per se bonum est, lætitia afficiuntur.

Pars quæ in nobis intelligit & iudicat, quando videmus, & intelligimus, nos videre, & intelligere, * quæ attentio appellatur, pars rationalis animæ est: quæ quasi ipsius * centrum, ad quod operationes eius omnes referantur, & nos videre quando videmus, & cogitare cum cogitamus, & cum ambulamus vel scribimus, ambulare vel scribere iudicat. Quod verò inquit [SENIRE autem possemus nos sentire, & intelligere nos intelligere] idem est ac si dicat: non sensu, & intelligentia caremus, cum sentimus & intelligimus nos sentire & intelligere: sed sentiendo & intelligendo cōsentimus, & cointelligimus nos sentire & intelligere: id autem nihil aliud est quam nos esse. qui enim sentit se sentire, nihil aliud iudicat, & sentit, quam se viuere, & esse. simili modo & qui intelligit se intelligere, id intelligit, se quoniam intelligit, viuere, neque esse mortuum, sed esse quādam rem, id est, animal huiusmodi. sentire enim nos sentire, & intelligere nos intelligere sentire & intelligere est nos esse. Ex hoc autem quòd sentimus esse & viuere bonum esse collegit, in hunc modum: sentire & intelligere nos sentire & intelligere bonum est: at id nihil aliud est, quam esse & viuere: esse igitur & viuere bonum est, & iucundum etiam, & expetendum. proprie autem viuere & esse est ex virtute viuere: assidue verò ex virtute viuere & operari iucundius est ac melius: sed probus vir cum amico assidue ex virtute viuere, & operari facilius potest, quam si solitarius sit: 50

* τὸ προσκτικὸν καλῶς μὲν οὐ.
* κέντρον.

probus

10 probus enim amicus ad assidue operandum, agendaq; honestissima adiuuat: qui vero ad id adiuuat, est expetendus: probus igitur amicus felici homini expetendus est: felix igitur amicis indiget. Quod vero inquit [E S S E enim sentire vel intelligere erat] Job id dicit quia vita quæ operatione est, eadem est cum persensione quæ ipsa quoque operatione fit. & e contrario persensio operatione vita est quæ actu existit: vtraque enim hæc de se mutuo dicuntur. non enim omnem vitam intelligens neque omne esse, sed id quod probi viri est, nos esse, nihil aliud esse inquit, quàm sentire & intelligere. Si igitur nos esse idem est quod nos sentire & intelligere: & per reciprocationem sentire & intelligere nos sentire & intelligere idem est quod nos esse & viuere: sentire autem nos viuere bonum & iucundum est: esse & viuere per se bonum & iucundum est. Cum dixerit autem vitam esse naturam bonum, ostenderitque bonam vitam se intelligere quæ ex virtute traducitur: subiungit bonum sibi inesse sentire esse iucundum, id est, suauissimum esse cum homo vitam quæ in se est, actionem, & rerum contemplationem esse sentit: quippe cum huiusmodi sint probi viri & ad agenda bona, & ad vera contemplanda instructi. Quoniam itaque bonum & iucundum expetendum est: vita autem probi viri bona est & iucunda: sequitur ut probi viri vita expetenda sit. deinde quomodo probi viri vita iucunda sit, explicat: consentientes inquit, quod per se bonum est, letantur: per se bonum huiusmodi vitam appellans, quæ in actione & contemplatione versatur. cum enim probi viri sentiunt & intelligunt, consentiunt quoque & cointelligunt vitam suam, id est, vitam suam sibi sunt conscij quod optima atque honestissima sit, ob idque lætitia afficiuntur.

20 Ceterum sicut erga seipsum, ita erga amicū affectus est probus vir: alter enim ipse est amicus. quemadmodum igitur unicuique se esse, ita quoque amicum esse expetendum est, vel similiter: at esse ob id erat expetendum, quia se bonum esse sentiebat: talis autem persensio suavis per se est: sentire igitur simul etiam amicum esse oportet. id autem fieri in conuiuendo, comunicandisq; tum verbis, tum consiliis potest: ita enim conuiuere de hominibus dici videtur: & non sicut de pecudibus, in eodem loco pasci. si igitur beato viro esse expetibile per se est, cum bonum naturam & iucundum sit: simile autem amici esse quoque ipsum est: amicus etiam ex iis esset, quæ expetenda sunt. at quod ipsi est expetendum, id inesse ipsi opus est, alioqui indigens hac parte erit: ei igitur qui felix futurus est, probis amicis opus erit.

40 Huc, ut dixi, præcedentes rationes referuntur. nam, ut quæ superius dicta sunt, cum his connectamus, in hunc modum inquit: viuere felici homini bonum & iucundum, & propterea expetendum: felix enim & vnusquisque bonus & viuere & esse naturam expetit: sicut autem erga seipsum, ita quoque erga amicum est affectus: amicus siquidem alter ipse est: probus igitur amicus felici homini expetendus naturam est. nam cum probi amici vitam sentit, & intelligit, propriam etiam simul intelligit: at id iucundum est, atque expetendum: probus igitur amicus iucundus & expetendus est: quippe cum eum intuendo & intelligendo simul nosmetipsos & intelligamus, & videamus. indigebit igitur amicis, dabitque operam, ut eos habeat, felix. Atque ad hunc modum quidem antedictorum omnium series continuatur. nam cætera interiecta sunt, ut doceret esse nobis dum sumus in corpore, nihil aliud esse quam viuere, & sentire & intelligere nos viuere & sentire & intelligere: & verè esse & viuere esse, cum ex virtute vita traducitur: id quod & iucundum est, & expetendum. si autem iucundum est & expetendum, dum sentimus nos esse & viuere: iucundum quoque erit atque expetendum, si amicum quoque & viuere & esse sentiamus. id autem eueniret, si amicus nobiscum conuiuere: & tum orationum, tum actionum socius fieret. iucundum igitur felici homini erit, si cum amico versetur, & conuiuat. Inquit enim, sicut unicuique se esse, ita amicum quoque esse expetendum est, vel similiter, id est, par in omnibus & simillima nostræ amici vita est. vnusquisque autem similem sui, & præcipue probus vir probum naturam amat. cum eoque viuere appetit: nam ætate æqualem æqualis delectat, ut ait ille, * & graculus apud gra-
 50 culum confidet: probus igitur vir probo viro est suavis, gaudetque cum eo versari, & conuiuere. Cur vero unicuique probo viro iucundum sit esse, exponit, cum inquit, propterea quod se bonum esse sentit. quare si amicum quoque bonum esse simul sentiat, iucundum id, atque expetendum proculdubio erit. hæc autem consensio amici probitatis & conscientia existere ex conuiuio posset, exque communicatione & verborum quæ colloquendo pronunciamus, & consiliorum, id est, animi nostri notionum & conceptionum, quæ per verba significantur, atque explicantur.

E. iij. nam

* καὶ κολοῖδς
 παρὰ κο-
 λοῖδς ἰζάνδ.

Eustratii in Moraliū Arist.

nam in brutis rationeque carentibus animalibus conuiuere nihil aliud est quam in eodem loco pabulari: in hominibus autem conuictus optimarum & honestissimarum actionum & orationum & consiliorum communicatio est.

De numero amicorum, multine an pauci habendi sint.

Cap. X.

Sed nunquid quā plurimi amici faciēdi sunt? an quēadmodum de hospitalitate consonē dictū illud videtur, Multorum neque sis hominū, neque nullius hospes: sic in amicitia quoque cōueniet, neque amicis profus carere, neque amicos supra modum multos sibi conciliare.

* ξένοι.

Cū indigere amicis felicem hominem iam ostenderit: dubitationem quandam affert, multisne opus ipsi amicis sit, necne? statimque solutionem subiungit, cū inquit. an sicut de hospitalitate consonē dictum videtur &c. consonē, id est, congruenter atque aptē. * Hospites autem vocabant veteres externos homines, qui in peregrinationibus hospitio excipiebant, & excipiebantur. quemadmodum igitur, inquit, plurimos hospites habere non decet (ut monet Hesiodus: carmen enim Hesiodi est) ita neque amicos multos comparare nobis debemus. sicut enim hospites vel nullos, vel multos habere fugiendum est: sic laudi non datur, si vel nullos profus, vel admodum multos amicos nobis conciliemus.

Illis sanē qui ad utilitatem spectant, valde etiam congruere id quod dictū est, videretur: multis enim vicissim subministrare laboriosum est: non estque ad id agendum ipsis victus sufficiēs. plures igitur quam qui ad proprium victum conueniant, admodum curiosi sunt: tum ad bene viuendum impedimentum afferunt. nihil itaque ipsis opus est.

* πολλοί, φίλοι.

Cur multorum amicorum copia nulli ex speciebus amicitiarum utilis sit, neque ei quæ utilitatis causa, neque ei quæ ob voluptatem, neque ei que ex moribus & virtute conciliatur: nunc explicat. Illis enim qui utilitatis causa sunt amici, propterea multorum amicitia non confert, quia difficile est vnū multis vicissim subministrare, totque ac talia reddere, quot & qualia à multis accepit: id autem facere necessarium est, alioqui amicitia dissolueretur: quippe cū ob id se mutuò ament, ut gratiam & beneficium vicissim recipiant. His igitur qui utilitatis causa amant, valde conuenire id quod dictum est, videtur, id est, multos amicos non habere. conuenit quidem etiam aliis tam qui ob voluptatem, quam qui ob virtutem amant: præcipue tamen his congruit qui utilitatis causa amicitiam contraxerunt. victus enim vnus & facultas tam multis ministrare nō sufficit. & præsertim quia præterquam quod * curiosi sunt huiusmodi amici plures, ad bene etiam viuendum, id est, ad vitam sine multa turbatione & molestia traducendam, impedimentum afferunt. Nam eos qui ob utilitatem diligunt, curiosos esse, ex eo patet, quod remunerationem & recompensationem semper obseruant, & inquirunt: & maiorane sint an minora quæ redduntur, diligenter considerant: tum si minora inuenerint, amicitiam dissoluunt: si æqua, non dissoluunt quidem, sed conqueruntur: quæ gratia, inquirunt, hæc est? cū quantum accepit, tantum etiam reddiderit: at si maius ille referat: citò fit, ut opes ei defint. necesse enim est, ut qui plura reddit quam acceperit, & frequenter id facit: citò in inopiam delabatur.

Qui item voluptatis causa amant, pauci sufficiunt: non secus atque in edulio condimentum.

Simili modo neque plurimis opus est ex iis qui ob voluptatem amantur. duo enim aut tres huiusmodi satis sunt. nam sicut in eduliis sal, id siquidem appellat condimentum, si paucus sit, cōdit epulas, suauesque efficit: si multus, insuaues, esuique ineptas reddit: sic & qui voluptatem afferunt, si plurimi sint, fastidio potius & insuauitate, quam voluptate eos quibus cum versantur, afficere consueuerunt.

Probi autem amici vtrum plurimi numero esse debent? an amicorum quoque multitudinis sicut & ciuitatis modus quidam est? neque enim ex decem hominibus cōstare ciuitas potest: neque item ex decies decem milibus ciuitas existit.

Hic quoque cū inquit [AN amicorum quoque multitudinis modus quidam est?] quasi solutionē infert. cū enim de probis viris quæsierit, an habere quamplurimos ipsi amicos numero debeant: respondet,

respondet, modum esse & mensuram multitudinis amicorum, sicut & ciuitatis asserens. quemadmodum enim ciuitas neque ex decem hominibus constare potest: facile enim à quolibet capi atq; opprimi si tam infirma esset, valeret: neque ex decies decem millibus, id est, centum millibus hominum cõstat: sicut neque nauigium quinquaginta stadiorum longitudine visum vnquam est: ob eas causas, quas in libris de republica refert.

Sed quantitas non est fortassè vna quædam, sed omnis quæ inter definita quædam media est. amicorũ igitur quoq; multitudo definita quædam est. & fortassè plurimi illi sunt, quibus cum vitam traducere quispiam posset: id enim maximè ad amicitiam pertinere videbatur.

10 Quod inquit, huiusmodi est: ciuitatem dicere esse ex octo aut quinque millibus, aut certo aliquo alio numero definite difficile est: sed dicendum est, eam ex iis constare quæ inter definita extrema media sunt: id autem, sicut in libris de republica dictum fuit, tale est. oportet, inquit illic, ciuiles homines videre, & qui dominium ciuitatis obtinent, quantus sit & qualis reditus ciuitatis: quot regio cui præest ciuitas, alere homines possit: quot & qualibus ad custodiam militibus indigeat. cumque inuenerint tot multos esse, & tot paucos, decem verbi causa multos, duos paucos: ex iis quæ inter duo hæc extrema decem & duos intercedunt, sumere multitudinem eam debent, quæ & regionem custodire, & à regione ali commodè possit. idem in agricolis, & artificibus, ca-
 20 terisque omnibus faciendũ est. Quemadmodum igitur in ciuitate, ita in amicitia multitudo quædam definita est: talis enim & tanta amicorum multitudo quærèda est, qua cum facillè, & sine turbatione vlla, & molestia viuere quispiam possit: nam quibus cum ita conuiuere nequit, plures ij sunt, quàm oporteat. fugiendusque huiusmodi numerus amicorum est.

Non posse autem cum multis viuere quempiã, multisque se impertire: obscurum non est. esse præterea illos quoque inter sese amicos oportet: si inter se omnes conuicturi sint: id autem difficile in multis est.

30 Perspicuum est quod inquit. nam si alius ex amicis extra urbem quotidie exire, alius versari cum principibus ciuitatis, alius cum exercentibus se exercere, & alius hoc, alius illud facere consuevit: qui fieri potest, vt vnus & idem eodem die, vel etiam eadem hora adsit omnibus, cum omnibusque simul operetur, atque agat? cum nemine enim esse absurdum est, atq; ab amicitia alienum. si verò cum vno versans cum alio consuetudinem non habeat, contemnere alios videbitur. Nam illud sanè fieri vllò modo nequit, vt multi simul omnes idem agant prorsus, vt in eo vnum omnes esse videantur, quòd vnum illud est quod agunt: & propterea dici possit, posse quempiã cum omnibus simul versari: quatenus enim idem omnes eodem die vel eadè hora agunt, eatenus simul esse omnes dici possunt, licet diuersi absint. Adde quòd qui eiusdè amici sunt, inter se quoq; amici sint, necesse est: nam si viginti sint Socratis amici, inter se quoq; illos amicos esse oportet: id quod difficillimũ est. cum enim sint amici Socratis, & probus amicus, de probis enim hic est sermo, cõ-
 40 uiuere cum amico & traducere diem debeat: necesse erit, vt viginti cum Socrate simul degant, atq; iccirco etiã secum inter se: quòd, nisi sint amici, nunquã efficient. id autem est quàm difficillimũ.

Difficile quoque illud est, vt congaudeat quispiam & cõdoleat accommodatè cum multis. verisimile enim est simul incidere posse, vt cum altero collatandum, cum altero condolendum sit.

Difficilius præterea est, immo fieri non potest, vt in multo amicorum numero & cõgaudeat quispiam cum iis qui lætantur, & cum dolore affectis condoleat. si enim simul alius fleat, alius rideat: quo pacto fieri potest, vt simul & rideam & lachrymem? & si vnus filiũ efferat, alter nuptias filia celebret eodem die vtrique, eademque hora: qui sit, vt & gaudere, & lugere simul valeam.

50 Fortassè igitur rectè se habet, non quærere quamplurimos habere amicos, sed tot, quot ad cõuiuendum idonei sint. neque enim fieri posse videretur, vt multis vehementer amicus quispiam sit: iccirco neque vt plurimum amore sit captus: exuperatio enim amicitia quædam esse consuevit: id autem erga vnum est: & vehementer igitur erga paucos quoque erit.

Cum ostenderit fieri non posse, vt plures vno amicos probus vir habeat, idque nimis durum esse cognorit: ad mitiorem conuersus sententiam, multorum amicitia fugiendam, tot verò eligendos esse inquit, quibus cum cõuiuere quispiam possit: tot autem tres ferè sunt: quippè cum plures

E. iij. habere

Eustratii in Moraliū Arist.

* πολλὰς
σχίσεις καὶ
κατατομὰς
λαμβάνον-
τες.

habere facile fortasse non sit. fieri enim non potest, ut plures amicos habeamus. sicut enim fluij
* si in multos riuos scindantur, tenues atque exigui reddi cōsueuerunt: sic etiam amicitia in mul-
tos dispersita debilitatur, atq; euanescit. Nam quemadmodum, inquit, multarū mulierum amore
capi quispiam non potest: amor enim venereus exuperatio quædam amicitia est, atq; excessus: ita
neque fit, ut multos vehementer diligere possimus. quod enim inquit [1 D] autem erga vnum est]
de amore venereo intelligitur. & vehementer igitur amare & diligere amicum erga paucos erit.

* ἕως.

Ita verò vsu venire hoc etiā in rebus videtur. in amicitia enim sodalitia
multi amici nō existunt: sed quæ celebratur amicitia, inter duos dicuntur.

Cum dixerit amicitiam erga vnum existere, propterea quod * amor venereus exuperatio ami-
citiæ sit: quod verò exuperat, esse erga multos nequeat: id ex historia etiam confirmat, ex amicitis
etiam sodalitis quæ fama celebrantur, singulae inter duos fuisse inueniuntur: Achillis & Patrocli:
Pyladæ & Orestæ: Thesei & Perithoi.

Qui autem multorum sunt amici, & cum omnibus familiariter versan-
tur: ij nemini sunt amici, nisi civiliter, quos obsequiosos vocant.

Quia fieri non potest, ut multis quispiam amicus vehementer sit: qui multos habet amicos,
omnibusque benignè & iucundè occurrit, cum omnibusq; suauiter colloquitur: is etiam si amicè
versetur, amare quempiam ipsorum minimè videtur, neque è numero illorum esse, qui amant ve-
hementer. nam civiliter quidem amare multos poterit: non ea tamen amicitia quæ propria est,
quæque amoris vehementia definitur. Civiliter autem amare id intelligit, cum non reuicimus ea
quæ dicunt ij qui nobiscum consuetudinem habent, neque aut dictis aut factis ipsorum aduersa-
mur: sed laudamus eos, atque admittimus. cuiusmodi homines, eò quod omnibus obsequuntur,
vel certè obsequi videntur, obsequiosos appellant.

Nam civiliter multis esse amicus potest quispiam, etiā si obsequiosus non
sit, sed re vera probus: ob virtutē verò, & propter sese erga multos non po-
test. sed cōtentus esse vnusquisq; debet, si vel paucos huiusmodi inuenierit.

Quauis etiam obsequiosus quispiam non sit, sed probus, id est, modestus benignisque mori-
bus præditus: id enim nunc significat ἐπιεικής, fieri potest, ut is amicus multis sit. qui tamen in eò
ab obsequioso differt, quod obsequiosus laudare & admirari dicta & facta eorū videtur, quibus obse-
quitur: modestus non ita: sed neq; laudat, neq; vituperat, sed in mediocritate cōsistit. Similiter igitur
erga multos esse amicum, licebit: ob virtutem & mores, non licebit: propterea quod cum mul-
tos probos viros inuenire difficile admodum sit, erga eos qui non sunt, nulla esse amicitia possit.

Vtra in fortuna habendi sint amici.

Cap. XI.

Vtrum autem in prospera, an in aduersa fortuna amicis opus est? in
vtraque enim requiruntur. nam & infortunati subsidio: & fortunati
conuictoribus indigent, iisque hominibus, in quos beneficia conferat:
benefacere enim volunt. Atque in aduersis quidem rebus necessariū magis
id est: vtilibus siquidem ibi est opus: in prosperis tamen est honestius. vnde
etiam probos quærunt: hos siquidem beneficiis afficere, cum hisque vitam
traducere expetendum magis est.

* ἐκτραχί-
λιδι.

Dubitatio clara admodum est. pari enim modo & qui in prosperitate fortunæ, & qui in aduer-
sitate constituti sunt, indigere amicis videntur: hi, ut subsidium & opem ab amicis consequantur,
ab infortunioque subleuentur: qui verò prospera fortuna vtuntur, ut habeant, quibus cum degant,
quosque prosequi beneficiis possint. cum enim probi sint, bene facere volunt ac studēt: amicis au-
tem benefacere quàm alienis honestius est: ut superius fuit declaratū. Cæterum amicus in aduer-
sis rebus magis est necessarius: quippè quod pecuniis tunc maximè opus sit: probus autē vir cum
in omni occasione, tum præcipuè in calamitatibus utilis sit, ac iucundus. honestius tamen & pul-
chrius in prospera fortuna esse amicum, & iucundius. cuius causa licet dicta antea sit, rursus tamen
etiam nunc referetur. cum enim probus vir iucundus sit: illi qui prosperis rebus fruuntur, ac se-
cundum naturam viuunt: multos enim fortunæ prosperitas in superbiam & insolentiam, & con-
tumeliam in eos quibus cum versantur, * præcipitare consuevit: sed qui naturam ducem sequun-
tur in bona fortuna probos amicos habere student: hos enim beneficiis afficere quàm prauos,
cum hisque conuiuere, quàm cum prauis expetendum magis est.

Est enim

Est enim presentia hæc amicorū tam in prosperis quàm in aduersis rebus iucunda. qui dolent enim condolentibus amicis subleuari consueverunt. Vnde etiam dubitaret quispiam, nunquid* quasi oneris partem suscipiant: an id quidem minimè, sed presentia ipsorum suavis cum sit, condolendiq̄ue intellectio dolorem minorem reddat. Sed hanc ne ob causam, an ob aliud quippiã subleuantur, omittamus: euenit tamẽ prorsus illud quod dictum est, videtur.

* βάρεσ με-
τα λυμβά-
νισι.

- 10 Cur in aduersis rebus amicorum presentia iucūda sit, nunc exponit: cur enim in prosperis iucunditatem afferat, dictum iam est. hæc autem quæ nunc inquit, omnibus amicitie speciebus conueniunt. Amicis igitur, inquit, in calamitatibus propterea opus est, quia ipsos inspiciendo, qui doloribus grauantur, subleuari consueuerunt. sicut enim cum duo dolores, ut* diuinus inquit Hippocrates, eidem contingunt, maior minorẽ * extrudit, efficitq̄ue, ut sensus illius ferè nullus percipiatur: & item cum duo iucunda quæ vel visui, vel auditui vtraque, vel si ita incidat, visui alterum, alterum auditui obiiciatur: quod maiorem iucunditatem affert, magis id ad se hominem allicit, facitq̄ue ut alterum neglectum contemptui sit: ita cum iucundũ aliquid & molestum simul cuiquam contingit, si pares vtraque vires habeant, in mediocri quodam affectu animum nostrum constituunt, ut neque voluptate neque dolore afficiatur: si verò alterum excedit, alterum deficit, pro ratione excessus, vel defectus, ita nos afficere consuevit: quippe quòd qualis sensibilibus rerũ vis est: talis affectio nobis cõtingat. Quoniam igitur amicus suavissima res est: presentia sua dolorem, & molestiam expellit, ac subleuat, ita ut minor esse videatur, condolendo, ac loquendo, omniaq̄ue agendo, quæ ad hilaritatem & lætitiã inducere molestia affectum solent. Dolorem autẽ leuat, atque exonerat amici presentia, nõ quemadmodum ille qui quatuor modios tritici alteri ex humero detrahit, atque ipse fert: sed, ut dictum est, quia cum iucunda & molesta afficere natura animũ nostrum soleant, presentia amici iucunda cum sit, dolorem offuscat, ac pellit. contraria enim inter se mista sese mutuo* hebetant: ut si aqua feruida in frigidam, vel frigida in feruidam e contrario iniiciatur: sic cum iucundum molesto accedit: imbecillius, minusque graue id reddit. Sed quia hoc verum quidem in contrariis est, Platoni tamen iucundum molesto esse contrarium non videtur: ideo subiungit: propterea ne subleuentur, qui in doloribus constituti sunt, quia voluptas & dolor inter se sunt cõtraria: an aliam aliquam ob causam, ob magnitudinem scilicet, & paruitatem, sicut de duobus doloribus dixit Hippocrates: illud verò in presentia omittatur. non enim id cõsiderandum proposuimus, sed de amici presentia in aduersa fortuna, quæ cum manifestè miserorum dolores leuet, ac minuat, necessaria esse calamitosi hominibus proculdubio cognoscitur.

* Δουμάσι-
ος mirabilis.
* ἐκκερῶν.

* ἀμβλώσ
σι.

- 40 Ipsorum verò presentia mista quædam esse apparet. nam videre amicos iucundum est, præsertim in aduersa fortuna cõstituto, affertq̄ue subsidium quoddam ad minuendum dolorem. amicus enim consolationem præstat & aspectu & oratione, si commodus sit: quippè quòd & mores nouerit, & ob quæ vel lætetur, vel doleat. sentire autem dolore affici amicum suas ob calamitates, molestum est. in causa enim esse amicis, ut doleant, vnusquisque euitat, ac fugit.

- 50 Presentia, inquit, amici mista esse ex dolore & voluptate videtur, non secus atque ex albo & nigro* fuscum. iucunda enim est, propterea quòd videre amicum præsertim in calamitatibus voluptatem affert, doloremq̄ue mitigat. nam amicus ad consolandum idoneus est & dum aspicitur, & dum loquitur, præcipue si commodus sit, id est ingeniosus atque aptus, ut dicere sciat quæ vnique occasione conueniant. cuiusmodi probi viri maximè sunt. nouit enim & mores probus vir similes sibi, quibusque oblectetur vel doleat amicus: quæque admittat, vel respuat, facile tenet. atque ob id ea & dicit & facit quibus lætari ac mitigari possit, qui dolet. Atque ob hanc causam amici presentia est iucunda. Molesta verò ob id quòd qui dolet, condolere ac cruciari simul amicum cognoscit. nemo enim qui rectè sentiat, dolore afficere ac molestia quemlibet hominem vellet, nedũ amicum: in causaq̄ue esse amico meroris alicuius, omnes fugiunt. Sed quorsum hæc de presentia amicorum dicta sunt? quia videlicet eam leuare dolorem, & non penitus eiicere ac tollere dixerat. quasi ita inquit: propterea non dixi amici presentia dolorem penitus extrudere, atque opprimere, sed leuare tãtummodo: mitioremq̄ue reddere: quia dolore amicum ea in parte afficit, quòd ille condolere

* Φαίον.

Eustratii in Moraliū Arist.

condolere & commiserere alterum sentit. si enim amicus accedens dolorē nullum secum afferret, illius aduentus dolorē calamitosi hominis omnino deleret ac tolleret. quia verò dolorem & luctū secum affert, dum condolet: mœrorem quidem leuat quia est iucundus: cum tamen prorsus nō tollit, eò quòd dolorem affert ob id ipsum quòd condolet.

Atque iccirco qui viriles naturā sunt, cauent ne amici secum condoleāt. & nisi ipse dolorem qui ab illis suscipitur, indolentia exuperet, nō sustinet: atque omnino collugentes nō admittit, propterea quòd lugubris neque ipse est. Mulierculæ verò, atque huiusmodi viri collamentatibus delectantur: 10 eosque vt amicos & condolentes diligunt. sed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus.

Quia nemo vult, vt dixit, molestiam afferre amicis, & esse in causa illis mœroris alicuius: propterea fit vt illi qui viriles naturā sunt, & generose calamitates ferunt, caueāt, ne amici secum condoleant: atque ob id lætitiā vultu præ se ferant, & rideant, & quasi nihil molesti passi sint, ita degant, & nisi dolorem quem suscipere amici causa eius, indolentia & iucunditate quam simulat, superarit ille qui in calamitate constitutus est: se afferre causam dolendi amicis prorsus non tolerat. Atque vna hæc est causa, cur aduersa fortuna vtens videre amicum dolore affici nō patitur: quia 20 dolorem ipse afferre non vult. altera est causa, quòd ipse lugubris, id est ad lugendum & lamentandum idoneus minimè est. prauorum enim & ignauorum hominum instar mulieris plorare & lamentari, non probi viri est. atque ideo collugentes non admittit: qui videlicet cum ipso collugeāt, & conquerantur. nam si ipse propria virtute instructus fortunam aduersam patienter fert, & non lugeat: quo modo vel cum eo non lugente collugere quispiam potest, vel ipse collugentem admittere, cum prorsus non lugeat: mulieres enim atque huiusmodi viri, qui videlicet in modum mulierū effœminati sunt ac molles, quærere complorantes, & collamentantes solent: quos sanè imitari nullo modo debemus. sed & in aduersa & prospera & media fortuna ad meliorum præstantiorumque exempla spectandum nobis est.

At verò in prosperis rebus amicorum præsentia & vitæ traductionem 30 iucundam habet, & intellectiōnem, quòd sua ob bona lætentur. Quocirca videretur ad prosperas fortunas promptè amicos esse inuitandos: beneficū enim esse honestum est: ad aduersas autem tardè: quippè cum malorū participes quàm minimum facere amicos deceat.

In aduersa fortuna amicorū præsentia, sicut dictum est, mista ex voluptate & dolore est: in prospera verò incommista, & pura est, omnisque doloris prorsus expers. tum enim traductionem vitæ, id est ingressum, aspectum, statum, sessionem, colloquutionem, & cætera huiusmodi, iucunda omnia habet: tum intellectiōnem: intelligens enim qui prospera fortuna vtitur, se ob præsentia bona voluptatem amico afferre, gaudet ac lætatur. vnde præclarum esse atque honestum videtur ad 40 prosperam fortunam vocandos esse amicos, eisque benefaciendum: beneficū enim esse, promptumque ad benefaciendum honestum est. ad infortunia verò tardè ac pigrè vocandi amici sunt. non enim sponte malorum nostrorum participes facere amicos debemus. si enim amicus alter ipse est, & quæ vult sibi adesse quisque, eadem amico velle debet: vult autem sibi bona vnusquisque: amicum bonorum participem reddere vnusquisque debet, non malorum, quæ sibi ex aduersa fortuna contigerint. Quare neque in infortuniis amicos vocare honestum videretur.

* ἄλις ἐγὼ
δυστυχῶν.

Vnde illud: * esse me miserum est satis. maximè autem aduocandi sunt amici, quando parua molestia suscepta prodesse multum possunt.

Ex eo quòd nostris malis amicos grauare, eisque esse in causa doloris & molestiæ minimè debe 50 mus: Euripidis quoque dictum illud in prouerbiū cessit: esse me miserum est satis. satis est, inquit, me esse in miseria constitutum, neque opus est amicum præterea mecum infortunatum, & miserū effici. Sed quid o Aristoteles: diceret quispiam, amicos in infortuniis nullo modo vocabimus, vt consolationem aliquam afferant nobis, doloremque nostrum leuent: næ inquit, aduocandi quidem sunt. sed non quolibet tempore, sed ea tantum occasione, quando paruam molestiam suscipere, & multam afferre vtilitatem possunt. At cum econtrario magno dolore affiendi sunt, nihilque nobis profuturi, immo potius miseriam nostram aucturi: videre enim amicū ex calamitate nostra dolorem suscipere, molestum esse, dictum iam est: tunc sanè minimè sunt vocandi. In prosperis igitur rebus

rebus aduocare amicos debemus: in aduersis non ita, sed cauendum, ne in dolorem & molestiā im prudenter ipsos iniiciamus.

At ire econtrariō fortasse conuenit: ad infortunatos non inuitatum & prōptē: amici enim benefacere est, & maximē iis qui in indigentia constituti sunt, & qui non petierunt: † vtrisque siquidem honestius est, atque iucundius. ad fortunatos verō vt cooperemur quidem, prompte: etenim ad hęc quoque amicis opus est: vt autem beneficiis afficiamur, tardē. quandoquidem studere vtilitatem consequi honestum non est.

- 10 Nobis quidem ita faciendū est, vt amicos in prospera fortuna promptē conuocemus, in aduersa pigrē ac tardē: amici verō ipsi econtrario in calamitatibus & infortuniis non inuitati ire debēt. honestum enim est, cum prospera vtens fortuna quispiam ad calamitosum amicum vltro non expectata vocatione accedit, ei que pro viribus opem ferre nititur: quippē cum veri amici sit id facere, & prācipuē cum in indigentia est cōstitutus aliquis, vt aut multis, aut aliquibus egeat. vtrisque enim tam calamitoso indigenti si non vocarit, quā fortunato si nō inuitatus accesserit, honestius & iucundius est. hoc tamen loco alia lectio reperitur in hunc modum: vtraque siquidem honestius est, atque iucundius: quod ita explanabitur. vtraque id est duo hęc & benefacere, & non inuitatū ire honestius est ac iucundius: quā vnum tantū, quod est cum petitione & rogatione benefacere. Atque hoc in calamitatibus atque aduersa fortuna faciendū est. In prosperis verō rebus & nō inuitati etiam & promptē ac celeriter accedere debemus, vt cooperemur, laboresque cum amicis suscipiamus, vbi his est opus. prosperitas enim quandoque amicis indiget, eorumque prāsentiam requirit. Vt autem cū amicis fruamur bonis, & felicitate, non est properandū, sed tarde & cunctanter ad eundem est. nam neque honestum, neque alioqui esse amicum videtur studere, ac dare operam vt vtilitatem ab amicis consequamur, ac lucremur: sed adulatorum, atque auarorum id hominum est.

*Insuauitatis tamen reiiciendo fortasse vitāda opinio est: quādoque enim cōtingit. Esse igitur amicorū prāsentia expetēda in omnibus videtur.

- 30 Oportet dum in prosperis rebus ad amicos accedimus consequendæ vtilitatis causā reiiciendo ac recusando cauere, ne iniucundi atque insuaues esse videamur. licet enim amico iniucundum minimē sit, vt assiduē cum eo epulemur, bonisque eius fruamur: nobis tamē fortasse vitandum id est, & detrectandum, ne videamur insuaues. Interdum enim fit, vt ex assidua & continua cum amicis consuetudine fastidium, atque insuauitas contingat. [quandoque] autem dixit & non semper, ob probos viros, quorum consuetudo in communicatione actionum & contemplationum versatur: quibus nunquam vlla satiētas atque iniucunditas euenire potest. semper enim conuictu mutuo oblectantur, gaudentque cum assiduē alter alterius bonis fruuntur.

De prācipuo munere amicorum, & bonorum & malorum amicitia. Cap. XII.

- 40 **I**gitur quemadmodum amore captis inspicere est amabilissimū, magisque hunc sensum quā ceteros eligunt: vtpote cum ex eo amor & maximē existat & oriatur: ita quoque amicis conuiuere expetēdum maximē est. amicitia enim est cōmunicatio, & sicut erga seipsum, ita quoque erga amicum sese habet: at sensus erga se vniuscuiusque quod sit, expetibile est: erga amicum igitur quoque erit. sed eius operatio in cōuiuendo fit. quare merito id appetunt.

- 50 Hic docet ex quibus rebus, quibusque actionibus simul versantium amicorū insuauitas sequatur, & ex quibus nō. ex illis inquit insuauitatem, & fastidium nunquā oriri, quibus vtrique oblectantur, quæ vtrique operari, atque exercere assiduē volunt. vt si vtrique alea colludere, aut comptare delectentur, nunquam alter alteri fastidium afferet: quoad colludendo, aut comptando simul vitam traduxerint: at si alteri alea magis sit iucunda quā potatio, alteri econtrario potatio quā alea magis placeat: efficietur, vt assiduitas aleæ, quique ea assidue vtitur, ei qui assidue potationi vacare cupit, iniucunditatem, ac fastidium pariat: propterea quod euenit, vt qui iisdem non oblectantur, iniucundi sibi mutuo sint. Quocirca probi amici cum iisdem semper gaudeant, iisdemque oblectentur: nunquam inter se esse insuaues possunt. Atque hoc est quod inquit. Quod autem ait in principio [igitur] id græcē est ἀρ'ὄν quod cum acuto accentu ἀρα est legendum vt [igitur]

Eustratii in Moraliū Arist.

[igitur] significet cum assertione: non cum circumflexo, quod dubitantis esset, atque interrogantis. asserendo enim Aristoteles hoc pronunciat: perinde ac si ita dicat: iam igitur ex his quæ diximus, perspicuum est: quemadmodum illi qui amore capti sunt videre potius amicam suam volūt, quàm de ipsa audire quippiam: utpote tum ex visu magis quàm ex auditu amor existat: sic amicis versari simul & conuiuere esse expetibilius: quàm si locis distantes quid agant, quomodoque vitā traducant, de se mutuò audiant. nam si amicitia est communicatio, communicatio autē conuictus est: amicitia & conuictus idem sunt: conuiuere igitur cum amico expetendum magis est, quàm de eo audire, quid agat. Quemadmodum verò prius dictum est, sentire nos esse & viuere expetendū est: at sicut erga se vnusquisque probus, ita quoque erga amicum affectus est: sentire igitur & vide- 10 re amicum expetendum est. sed videre absentem non possumus. presentia itaque amici expetenda est, ex qua efficitur vt videre amicum queamus: magisque est expetenda quàm absentia, quæ facit vt non videre amicum, sed audire tantummodo de eo possimus. at verò sensus, id est visionis ipsius operatio in conuiuendo eodemque in loco versando fit, non in non conuiuendo, & non consue- scendo: merito igitur conuiuere appetunt. Esse enim & viuere idem esse opinantur quod conuiue- re, estque ratiocinatio huiusmodi: esse & viuere expetendum est: esse & viuere in conuiuendo cō- sistere existimant: conuiuere igitur expetendum est. vel hoc modo: esse & viuere probis viris expe- tendum est: esse autem & viuere idem esse quod conuiuere opinantur: expetendum igitur conui- uere probis viris est.

Quodq; est singulis esse ipsum, aut cuius causa viuere eligūt: ea in re cū 20 amicis degere volūt. Quocirca alij cōpotant: alij alea colludunt: coexercētur quidā* & conuenantur: nonnulli cō philosophantur: in eo singuli diē simul traducētes quod maximè in vita amant. cū enim conuiuere cum amicis ve- lint, hæc faciūt hæcque cū illis cōmunicāt quibus cū se cōuiuere existimāt.

*συγκυβννῶσι
ei simul canes
ad saltus du-
cunt.

Qui putant essentiam nostram & esse ipsum nihil aliud esse quàm vitam quæ ex mēte & con- templatione traducatur: eiusque causa, vt videlicet actioni, & contemplationi vacemus, nos fuisse procreatos: ij sanè & secum & cum amicis viuere in actione, & contemplatione volunt: talemque 30 vitam* omnino amplectentes, ac sectantes in nullam vnquam insuauitatem incidunt. qui verò esse nostrum in comestione & potatione, aut alea, aut tali aliqua re ponunt: ij cum huiusmodi amicis conuiuere eligunt, quibus cum vel edant & bibant assidue, vel ludant. ac demum quodcunque amat quisque, id se esse quoque opinatur, eiusque causa cum amicis versari, & conuiuere appetit. quotidie enim multos audire licet, qui dicant comedere huiusmodi epulas, aut habere tale quip- piam, aut agere hæc, vita mea est. Atque iccirco fit, vt conuiuere singuli appetant, simulque versa- ri cum iis qui vitas eiusmodi sectantur, talesque vitas essentiam suam esse arbitrantur. siue volupta- ria, siue quæstuarum atque vtilis, siue temperans atque honesta fuerit.

*ὁλικῶς.

Prauorū igitur amicitia praua est: praua enim secū communicant insta- biles cum sint, & prauis etiā efficiuntur, dum sibi mutuò similes euadunt. at 40 proborū proba atque honesta est, cōgressionibusque insuper augetur. vidē turque hi meliores quoq; effici, dum operantur, ac se mutuò corrigūt. exprimūt enim à se mutuò ea quibus oblectātur. vnde id: A bonis discas bona. Ac de amicitia quidē hæctenus dictū sit. Sequitur vt de voluptate disseramus.

Si quemadmodum dictum est, conuiuere est expetendum: conuiuere autem est cum altero vi- uere qui similis sit, qui est amicus: sicut sunt ea ob quæ conuiuunt, ita quoque ipsi sunt, si bona, bo- ni quoque ipsi, & bonæ amicitia: si praua, prauis ipsi, & amicitia etiam prauæ, atq; instabiles sunt: & quatenus conuiuunt, & sibi mutuò assimulantur, eatenus prauis atque improbi euadunt. at pro- borum virorum amicitia bona est & stabilis, augeturque congressionibus mutuis. honestis enim 50 colloquutionibus atque operationibus incrementum accipiente virtute fit, vt ipsa quoque amicitia augeatur: quippe cum naturā comparatum sit, vt incrementa operando efficiantur. Tum igitur hac de causa crescūt bonorum amicitia: tum quia se mutuò corrigunt atque emendant. exprimūt enim à se mutuò, atque ad sese attrahunt & imitantur & facta & verba alterius, quibus oblectan- tur, quæque ipsis placent, & quorum causa amici inter se sunt. nam vt inquit Theognis, à bonis di- scas bona: quare à prauis quoque praua exprimemus, ac discemus.

FINIS NONI LIBRI.

Aristotelis Stagiritæ moralium

NICOMACHIORVM

LIBER DECIMVS.

CVM EVSTRATII EPISCOPI NICAENI,
vel, vt alij, Michaelis Ephesij explanatione,

Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

20 **L**iber hic qui decimus huius operis est, vltimus est, ac totã hanc moralem tra-
ctationem absoluit. decem enim libris eam diuinus Aristoteles complexus
est: in hoc autem quis nam sit verus homo, exponit: quæque ipsi vita conue-
niat: eam nimirum quæ ex intellectu & mente traducitur, quæ maxima feli-
citas, maximeque propria est. Nam cum duplex sit felix, vnus ciuilis qui bo-
nis etiam externis & fortunæ indiget, vt operari sine impedimẽto possit: al-
ter qui contemplationi rerum quæ verè sunt, præcipuè incumbit: de ciuili in
30 superioribus libris multa disputauit, in præsentia de contemplatiuo acturus
est. Sed si ciuilis felicitas, vt superius didicimus, operatio animæ est ex virtute in vita perfecta cū
voluptate, aut non sine voluptate existens: quid de felicitate contemplationis existimandum est?
nunquid ex ea intellectuali vita quæ ad necessaria, quæ semper eodem modo sunt, spectat, nullam
voluptatem sequi dicemus? nunquid eam turbatione & tumultu plenam, refertamque insuauitate
putabimus? nefas sanè esset, si eã carere voluptate opinaremur. cum voluptate igitur etiam ipsam
esse, aut nõ sine voluptate censendum est. nam si ex honestis nostris actionibus sequitur voluptas:
multo magis ex ea operatione sequetur, quæ optima omnium est, cum circa intellectuales res ver-
satur intellectus: atque eò melior ac maior, quò contemplatio est actione præstantior. Quoniã igi-
tur hæc quoque intellectus operatio cum voluptate est, quæ cuiusmodi sit, vt inquit Plotinus, illi
30 nouerunt qui sunt experti: oportet prius de voluptate, quænam & qualis res sit, considerare, & ob
alias etiã causas quas ipse Aristoteles referet: tum ad ea quæ proposita sunt, excutienda descendere.

De voluptate.

Cap. I.

Post hæc fortasse sequitur vt de voluptate disseramus: quippè quæ ma-
ximè affinis esse generi nostro videatur. vnde iuuenes voluptate & do-
lore quasi gubernaculo dirigentes erudiunt.

40 Addidit [fortasse] vel philosophica* modestia vtens, vel vt ostenderet, si voluptas esset pars vir-
tutis, vt irrationale equi: non fortasse, sed necessario de voluptate fuisse dicendum: quippè cum
iis qui rectè quidnam sit totum, discere volunt, cognoscere partes necesse sit, quibus totum ipsum
constat. Cum verò nõ sit pars voluptas, sed res quædam, & quasi vmbra quæ honestis operationi-
bus accidit: fortasse dicendum de ipsa est: propterea quòd absque iis quæ accidunt, res ipsæ quas hu-
iusmodi accidentia consequuntur, disci possunt. fieri enim potest, vt tertianæ febris naturam co-
gnoscamus* absque bilis vomitu, & sudore & ceteris quæ ipsi accidere cõsueuerunt. felicitatis itè
essentiam nihil vetat quò minus intelligamus, etiam si quid sit voluptas non didicerimus: si videli-
cet voluptas pars eius non est, sed res quæ ex ipsa euenit & consequitur. Cum tamen inquit eam
generi nostro maximè esse coniunctam & affinem: præ se fert se modestiæ causa [fortasse] posuif-
se. cum enim dicere debuisset: post hæc de voluptate disserere necessarium est: reprehensionè vul-
gi cauit, & [fortasse] dixit. nam necessarium esse ei qui de vtrisque virtutibus tam rationalis, quàm
ratione carentis animæ partis agit, de voluptate tractare: ex iis quæ hic dicit, perspicuum est: si quis
50 diligenter aduertat. si enim coniuncta & affinis naturæ nostræ est, nosque omnes eam tanquam af-
finem & familiarem nobis eligimus, ac sectamur: non fortasse, sed necessario cognoscendum nobis
illud est, quod generi nostro ita est coniunctum, vt cæteris omnibus quibus cum conciliationem
quandam habemus, quærat a nobis, ac diligatur. ob hanc enim coniunctionem quæ cum volu-
ptate nobis inest, erudire adolescentes consueuimus, voluptate & dolore ipsos quasi gubernaculo
dirigentes, id est regentes, ac moderantes. vtitur enim hic verbo nautico Aristoteles *οὐρανίζοντες*,
quod est gubernaculo quasi nauim dirigentes, ac moderantes. sicut enim ad portum nauigia gu-
bernaculo quadam ratione circumducta, ac librata diriguntur: ita adolescentes in portum virtutum
incolumes

* *ὅτι βίλη-
σειαν φιλό-
σοφου pro =
pter uerecun-
diam & mo-
destiam philo-
sophicam.
* Symptoma
ta febris ter-
tiana.*

Eustratii in Moraliū Arist.

incolumes deducuntur voluptate & dolore gubernati. ita enim assuefacere eos ut quibus debent, gaudeant. & doleant, si non agant ea quæ oportet: nihil aliud est quàm ipsos gubernare, ad portūque virtutis dirigere. quemadmodum lætari & dolere quibus non decet, via ad vitium est.

Maximumque esse ad morum virtutem videtur, si gaudeamus quibus oportet, & oderimus ea quæ odio habenda sunt. hæc enim cum momentū ac vim ad virtutem & felicem vitam habeant: per totam vitam pertinent. iucunda siquidem eligunt, fugiunt ea quæ dolorem afferunt.

Morum virtutē, virtutem ipsam moralem vocat. maximè, inquit, ad virtutem moralem consequendam videtur conferre, si gaudeamus & doleamus quibus oportet: sicut modò demonstratum fuit. Pertinent enim hæc per totam vitam, id est voluptas & dolor per totā vitam nostram porriguntur, ac protenduntur, nosque quoad vixerimus, semper comitantur. non enim in puerili tantum ætate gaudemus & dolemus, reliquas verò ætates sine dolore, ac voluptate traducimus: sed semper quousque in hoc pertuso dolio, id est corpore fuerimus, nobis cum voluptate & dolore versandū est. Per totam igitur vitam nostram protenduntur: * momentūque & vim habent ad virtutem & felicitatem acquirendam. Quid sit momentū, esse interpretatus videtur, cum subdidit [& vim habent]. honestæ autem voluptates, & dolores qui ex bonarum actionū vacatione suscipiuntur, momentum habent, id est vim & incitationē propensionemque afferunt vitæ, quæ ad virtutem, felicitatemque conducit. at si hoc ita se habet, quæ nam iucunda & quæ molesta ad virtutem conferant, quæ item eidem sint impedimento, omnino cognoscendum est: ne temerè brutorum instar ad voluptatem quamlibet festinemus, omnemque dolorem fugiamus. id quod nunc plerique sine vlllo delectu facere consueverunt.

De talibus autem minimè prætermittendum esse videretur, præsertim cum magnam habeant controuersiam. Nonnulli enim bonum ipsum voluptatem esse dicunt. alij contrariò admodum prauam rem eam esse affirmant. Atque illi quidem fortasse rem esse ita persuasi.

Ob antedictas causas necessarium est de voluptate & dolore considerare, contemplationemque de his minimè prætermittere: præcipuè verò ob altercantes, & controuersas de voluptate sententias quæ circumferuntur. Eudoxus enim voluptatem idem esse opinabatur, quod bonum ipsum. specialemque originē, & causam bonorum omnium esse statuebat: non secus atque illi qui species, quas *ἰδέας* vocāt, introducebāt, * per se animal animalium, per se ens entium, per se hominē hominum, per se pulchrum pulchrorum omnium causam esse affirmantes. alij verò rem prauissimam esse voluptatem asseriebant. Atque illi quidem qui ipsam esse bonum dicebāt, rationibus fortasse quibusdam persuasi id asseuerabant. Rationes enim hæc sunt: voluptatem omnia appetunt: quod omnia appetunt id bonum est: bonum igitur est voluptas. Et item: quod propter ipsum & non propter aliud quippiam appetunt omnia & quærunt, est bonum: voluptatem propter ipsam omnia quærunt atque appetunt: bonum igitur est voluptas. diuitias enim ob aliud quid appetunt homines: utpote cum tanquam instrumentum sint, quo operari honesta sine impedimento queāt: incisionem quoque & adustionem, medicamentorumque potionem sanitatis causa admittunt: simili modo mœnia, & domos conquirunt, quò tum aeris intemperies, tum ferarum atque hostium insultus propulsare commodè possint. at voluptas propter seipsam appetitur: finis igitur vltimus est voluptas. qui autem omnium aliorum finium est finis, bonum ipsum est: voluptas igitur bonum ipsum est. Sunt item multæ aliæ rationes probabiliter conclusæ, quæ idem esse voluptatem quod per se bonum confirmant: quas progrediendo ipse quoque Aristoteles referet.

Sed hi, melius esse ad vitam nostrā rati, si voluptas, quanuis non sit, praua esse demonstratur. plerosque enim ad ipsam esse procliuēs, seruireque aiunt voluptatibus: ut iccirco in cōtrarium ipsos reducere opus sit: sic enim fore, ut ad medium redeant.

Qui pessimam esse voluptatem asserunt, non rationum probabilitate inducti id faciunt: sed quia cū videant plerosque homines ita procliuēs ad ipsam esse, ut neglecta omni honestate illi penitus inserviant: auocare ipsos ac retrahere ab effreni illo impetu, quo ad ipsam feruntur, voluptatem esse rem prauissimam asserendo, volunt: licet id verum non sit. oportet enim, inquit, ut prauos a voluptate in contrarium abducamus. sicut audaces ad timiditatem: iniusti vsurpatores alienorum, eò ut nihil penitus accipiant: auari ad prodigalitatē: atque alij simili modo qui mediocritatem

* ἡσπλω.

* ἀνὸ ζῶου
per se animal:
ἀνὸ δὲ per se
ens: ἀνὸ τῶν
θεῶν per
se hominem:
ἀνὸ τοῦ ἀλλοῦ
per se pul-

critatem transgrediuntur, ad vitium contrarium reuocandi sunt: ita enim fiet, ut ad mediū ac mediocritatem postea redeant. si enim voluptuosi ad id fuerint retracti, ut nihil penitus oblectentur: facile ad medium, quod est gaudere & oblectari quibus oportet, deuenire poterunt. si item audaces ad timiditatem, vel iniusti ad nihil accipiendum retrahantur: ad fortitudinem illi, hi ad iustitiā non difficulter reducentur. Auocare autem vel voluptuosum hominem a voluptate, vel iniustum a rapina, vel audacem a temeritate potest nemo: nisi vel voluptatem, vel rapinam, vel audaciā, pessimam rem ipsi esse persuadeat. Quare licet voluptas pessima non sit, eam esse pessimam dicendū est, si ab ipsa auocare homines voluptuosos volumus.

10 Videndum autem ne non recte hoc dicatur. orationes enim de iis quæ in affectibus, & actionibus consistunt, minorem quā opera ipsa habent probabilitatem. quando itaque discrepant ab iis quæ sensu percipiuntur: contemptæ veritatem quoque ipsam insuper tollunt. nam qui vituperat voluptatē si appetere ipsam quandoque cōspiciatur: declinare ad ipsam videtur, quasi omnis voluptas eiusmodi sit. non est enim multitudinis distinguere.

20 Dicere vituperandam rem aliquam, & prauam appellandam, licet neque vituperabilis, neque praua sit, propterea quod prouisi ad ipsam sumus: non recte se habet. non enim conuenit, ut quod non est absolute prauum, prauum esse absolute pronuncietur. sed oportet nos, si res multis modis dicitur: distinguere, & docere quot sint eius significata: quæque ex his quæ significantur, bona vel utilia: quæ item praua, & noxia habeantur. ut de voluptate, si dicamus* intemperantium, & aleatorum, ebrietatibusque & libidinibus deditorum hominum voluptatem esse prauam & noxiā, neque esse proprie voluptatem, sed videri iis qui veræ voluptatis gustu penitus carent: eam autē quæ ex operatione virtutum, rerumque diuinarum contemplatione consequitur, optimam esse ac veram, quam & amplecti, & sectari summo studio debeamus: si ita inquam dicamus, recte a nobis erit distinctum. si verò absolute & in vniuersum pronunciemus, peccabimus. malam enim absolute voluptatem esse dicere nihil aliud est, quam prohibere, atque auocare homines ab honestis voluptatibus: quod a ratione alienum maxime est. præterea cur bonū non sit absolute vituperare, quod absolute prauum non est, causam subiungit: magis enim, inquit, factis credimus quam verbis: quippe cum facta verbis, non verba factis fidem afferant. Nam si quis malam esse auaritiam dicat, deinde quocumque modo atque vndique colligere sibi pecunias auidē cōspiciatur: ei nullam fidem adhiberet quispiam, neque malam esse ex verbis eius auaritiam crederet. simili modo qui voluptatem prauam esse cum dixerit, ad ipsam postea declinat ac propendet: ex iis quæ agit, bonam esse eā declarat, non malam, ut dicebat. actionibus enim verba, non verbis actiones confirmari consueverunt. Affectus autem vocat, voluptates, dolores, amicitias, odia, iras: actiones verò, eas quæ ex his proficiuntur operationes. cuiusmodi sunt contumeliæ, rapinæ, honores, & cætera de quibus sæpe in superioribus libris dictum iam est. Cum igitur orationes non consentiunt cum iis quæ circa

30 sensum sunt, id est cum iis quæ a nobis qui loquimur, dicuntur: contemptæ ab audientibus præterquam quod ipse fidem amittunt, veritatem etiam ipsam perdunt ac destruunt. qui enim absolute & indistincte voluptatem prauam esse dicit, deinde eam sequitur, veritatem is tollit. nam licet voluptas quædam re vera praua sit: & verum dicat, qui prauā eam esse affirmat: ob eos tamen mentiri videtur, qui cum eam esse prauam dixerint, bonum postea ex eo quod ipsam sectantur, ostendunt.* Plerique enim e vulgo cum quot modis vnaquæque res dicatur, distinguere nequeant: eam quoque quæ est praua, bonā existimant, cum vident eum qui ipsam absolute atque indistincte vituperauerat, ad eam declinare, ac ferri.

50 Videntur igitur veræ orationes non solum ad cognoscendum, sed ad vitam quoque ipsam esse utilissimæ. cū enim rebus consentaneæ sunt, creduntur: atque ita audientes ad vitam, sicut ipsæ præfinierint, traducendam incitant. Sed de his satis. Ea nunc quæ de voluptate dicuntur, persequamur.

Oportet igitur de iis quæ multis modis dicuntur, nō* absolute pronunciare, sed distincte. verbi causa, cum de voluptate loquimur, eam esse triplicem asserentes, hanc bonam, alteram prauam, tertiam neutram esse dicere. cognitio enim & dissertatio veritatis non solum ipsa per se expetenda est, verum etiam multum audientibus ad recte viuendum conducit. consentanea enim & consentiens rebus ipsis cum sit, creditur: inducitque ac cogit eos qui audiūt ita vitam instituire suam, ut ipsa præceperit. Vbi hæc dixit, ad disputationem de voluptate cōsiderandam redit. ac primum

Eudoxi

* ἀνορθῶσα

* οἱ πολλοί.

* ἀπλῶς ἀποφαίνεσθαι.

Eustratii in Moraliū Arist.

Eudoxi rationes affert: quibus ille voluptatem esse ipsum per se bonum astruere conabatur, cum ita subiungit:

Opinio Eudoxi de uoluptate.

Cap. II.

EVdokus quidem voluptatem bonū ipsum esse existimabat, propterea quod omnia videbat eam appetere tam quæ prædita essent ratione, quæ ea carerēt: atque in omnibus quod est expetibile, id honestum: & quod maximè huiusmodi, id præstantissimum esse cernebat: omnia autem ad idem ferri, id omnibus esse optimū indicare: vnumquodque enim quod sibi bonum esset, inuenire, non secus atque alimentum. quod igitur omnibus esset bonum, quodque omnia appeteret, ipsum bonum esse cōficiebat.

Mos Platonicis est addendo τὸ articulum, id est ipsum, vel αὐτὸ pronomen quod nos per se interpretamur, origines rerum significare quas ἰδέας, id est species ac formas appellant: quæ videlicet primò ac præcipuè sunt, quod vocantur. τὰ γὰρ ἀγαθὰ ἐν αὐτῷ ἀγαθῷ, id est ipsum bonum & per se bonum nihil aliud dicebant esse, quàm id quod solum, & primū bonum esset: reliqua vero mentem, animam, scientiam, virtutem, bona quidem, non tamen primò, sed ex ipsius boni participatione bona appellari. vt mens bonum sit, non ipsum bonum: simili modo virtus, sic sciētia bonum quidem, nullo pacto tamen ipsum bonum esse concedatur: at voluptas non bonū, sed ipsum bonum dicatur. Ex Eudoxi enim sententia voluptas origo ac fons bonitatis, id est ipsum bonum est: quod τὰ γὰρ ἀγαθὰ ἴψι dicunt. Sic ex adiectione τὸ articuli primam originem & causam & radicem, & quali * centrum honorū omnium significabant. præponendo verò αὐτὸ αὐτῷ ἐν nuncupabāt, αὐτὸ ζῷον, αὐτὸ ἄνθρωπον, id est per se vnum, per se animal, per se ens. Ac perseunū quidem principium esse & fontem vnorum, & vnitatum dicebant: vna enim & vnitates apud ipsos idem minimè sunt, idemque esse aiebant per se vnum & persebonum. persevnum enim & persebonum, & ipsum bonum primam omnium originem vocabant: secundam perseens, quod omnium entium principium esset. nam esse primum omnium perseunum dicebant: deinde perseens: tum perseuitam: tum perseanimal. Sed de his, quantum ad ipsum Aristotelem attinet, satis dictum sit. Eudokus igitur voluptatem esse ipsum bonum ex eo comprobabat, quod eam omnia appetunt tam rationalia, quàm irrationalia, omniaque eam sectantur & quærent. quod enim omnia appetunt, id honestum ac bonum est. quod autem maximè honestum ac bonum, id præstantissimum est, hoc est, prima origo ac causa est. vel quod maximè est eiusmodi, id est maximè expetendum, id præstantissimum est. Si igitur voluptas maximè est expetenda: quod verò maximè est expetendum, est præstantissimum: at quod præstantissimum est, prima omnium origo est: prima verò omnium origo est ipsum bonum: voluptas ipsum bonum est. Nam voluptatē esse id quod præstantissimum, & optimum est, inde patet, quod omnia ad ipsam feruntur: omniaque dant operam vt ea afficiantur. naturā enim singula quod sibi bonum est, sibi que confert, id est iucundum, non secus atque alimentum inuenire consueuerunt. in omnibus siquidem, vt ipse alibi ostendit, vel mens, vel mentis quidam fulgor, quædamque illustratio inesse conspicitur. * & naturæ animalium a nullo doctæ, diuinus inquit Hippocrates.

* κέντρον.

* Galenus locum illū Hippocratis exponit fusissime lib. i. de usu part. * διαφιδόντως πῶ-φρων.

Cuius sanè rationes ob morum virtutem magis quàm propter seipsas credebantur: * præcipuè enim temperans esse videbatur: vt non vt amicus voluptatis putaretur hæc dicere, sed quia ita re vera esset. Nec minus autem ex cōtrario quoque manifestum idem esse existimabat. dolorem enim per se omnibus fugiendum esse, contrarium autem simili modo expetendum.

Si intemperans fuisset, qui bonum ipsum esse voluptatem dicebat, suspectus fuisset: vt nullam fidem ei quisquam adhibendam censuisset: sed quia temperantissimus erat atque optimus vir Eudokus, merito hoc de voluptate ei credebatur. non enim vt amicus eius, ei que inseruiens magnificere videbatur voluptatem, atque extollere: sed quia re vera ita esset, vt de ea prædicabat, nec ex eo tantum voluptatem esse bonum probabat, quod omnia ad eam tenderent, ac ferrentur: sed ex contrario quoque eius, id est dolore idem planum faciebat. si enim dolor, qui contrarius est voluptati, malum est, voluptas bonum sit, necesse est. dolorem autem malum esse inde patet, quod omnes eum fugiunt, odioque prosequuntur.

Maximè autem id esse expetendū dicebat, quod nō ob aliud, neque alterius

terius causa eligeremus. huiusmodi verò proculdubio voluptatē esse: quip-
pè quòd à nemine requiramus, cur voluptate afficiatur. eò quòd expetenda
per se ipsa voluptas sit.

Voluptatem bonum esse in vniuersum superiore ratione Eudoxus colligebat. hac verò ipsum
per se bonum esse demonstrat. Maximè, inquit, expetendum, maximeque bonum illud est, quod
per se, & nō ob aliud expetimus. at voluptas est huiusmodi. cum enim qui voluptate afficitur, cur
letetur, interrogat nemo: sicut eū qui balneo abluitur, vel venā secare, medicamentūq; bibere vult:
si enim quispiā interrogetur, cur aliquid horū faciat? respōdebit, ea causa vt sanitatē consequatur.
10 ille autem qui voluptatem percipit, nullam aliam ob rem se voluptatem sectari affirmaret, quā
ob id ipsum, vt letetur, voluptateque afficiatur. Si igitur voluptatem propter seipsam expetimus:
quod verò per se & non ob aliud est expetendum, maximè bonum est: voluptas maximè bonū est.
at maximè bonum & ipsum per se bonum idem est: voluptas igitur* ipsum per se bonum est. Ra-
tio enim in hunc modum concluditur: voluptas expetenda per se est. quod expetendum per se est,
maximè est expetendum: quod autem maximè est expetendum, est maximè bonum: maximè verò
Bonum est ipsum bonum: voluptas igitur ipsum bonum est. voluptatem verò maximè esse expe-
tendam eo conatur confirmare quod ita subiungit.

* τ' αγαθόν

Et cuius ex bonis adiunctam eligendum magis ipsum reddere: vt iustè
agere, &* temperanter: augerique bonum ipsum seipso.

* σωφρονείν

20 Voluptatem maximè expetendam inquit, eò quòd si alicui expetendæ rei adiungatur, expeten-
dam magis eam reddat, iusta enim actio, & temperans, si cum voluptate fiat, expetenda magis est:
quā si sine voluptate efficiatur. contemplatio item cum voluptate expetibilior est: quā ea quæ
voluptate careat. omnis demum actio, omnisque effectio cum voluptate existens, quā sine vo-
luptate longè melior est. Nam esse magis expetenda quæ cum voluptate fiunt, inde perspicuū est,
quòd quæ cum ea fiunt, incrementum accipere consueuerunt. disciplinæ enim quæ cum volupta-
te percipiuntur, citius proficiunt atque augentur: quā quæ vel sine voluptate, vel cum dolore ali-
quo comparantur. operationes item ex virtute, ac demum omnia si voluptatē habeant adiunctam
facere progressionem maiores solent. Augeri igitur inquit bonum ipsum se ipso: id est bono, quæ
est voluptas, tamen si id clarius dixisset si pro [seipso] ipsa posuisset feminino genere hoc modo:
30 [augerique bonum ipsum ipsa] id est voluptate. Aduertendum item bonum ipsum hic, id est αγα-
θόν αυτὸ non per se bonū intelligi, sed * αυτὸ, id est ipsum idem hic significare, quod omne. vt o-
mne bonum ipsa voluptate incrementum suscipere intelligamus.

* ε' αυτὸ αυ-
τὸ πᾶν.

Sed hæc quidem ratio videtur ex bonis esse ipsam ostendere, nihilo ta-
men magis, quā aliud quippiam. omne enim bonum † cum altero magis
expetendum est, quā solum.

† a. l. quod cū
altero magis
expetendū est
quā solū: ta-
le minimè est.

Ratio, inquit, quæ ait voluptatem adiunctam bono alicui, verbi causa temperantiæ, magis expe-
tendam ipsam reddere, quā si sine voluptate esset: non id quod vult colligit, ac conficit. non e-
nim voluptatem esse ipsum per se bonum probat, sed esse ex bonis, id est esse vnum etiam ipsam
40 ex his quæ bona naturā sunt: non autem speciem, & fontem, & centrum bonorum omniū, id quod
demonstrare proposuerat. quodlibet enim bonum si cum altero iungatur, magis expetendum est,
quā si solum remaneat. [vel vt altera melior & verior lectio habet: omne enim bonum quod cū
altero magis expetendum est, quā solum: huiusmodi minimè est: id est bonum omne, quodcun-
que illud fuerit, quod alteri bono adiunctum maius id & melius, magisque expetendum facit: hu-
iusmodi minimè est: id est ipsum per se bonum non est]. exempli causa: si fortitudini quæ bonum
est, adiuncta prudentia, quæ etiam ipsa est bonum, totum id quod ex vtrisque existit, maius bonū
reddat, quā si sola fortitudo sit: prudentia ipsum per se bonum non erit, sed vnum quoddā è nu-
mero aliorum. simili modo si voluptas adiuncta prudentiæ, vel fortitudini maius bonum efficit id
quod vel ex voluptate & prudentiā, vel ex voluptate & fortitudine simul coniuncta, cōpositum est,
50 q̄ si singulæ per se illæ virtutes essent: voluptas ipsum per se bonū esse non potest: nā si dicamus vo-
luptatē ipsum per se bonum cum sit, adiunctam alteri bono, totū id maius reddere ac præstantius,
quā prius erat: perinde est ac si vniuersam terram vnā cum omnibus quæ in ipsa sunt, montibus,
fluminibus, maribus, syluis millesimæ parti miliacei grani adiunctam, totum id quod ex minima
illa milij portiuncula & tota terra effectū est, grauius redderet quispiam asserat. quā enim rationem
vniuersa terra ad minimam milij portiunculam habet: eandem ipsum per se bonum ad aliquod
ex cæteris bonis, vt prudentiam, sapientiam, & reliqua huiusmodi habet. immo si verum dicere
F velimus

Eustratii in Moraliū Arist.

velimus, ipsius per se boni excellentia, si comparetur prudentiæ, infinitè propemodum maior est, quàm terræ vniuersæ grauitas ad minimam milij portiunculam: vt nulla inter hæc esse proportio possit. Sicut igitur ridiculum est si dicamus grauitatem minimè milij portiunculæ adiuncta sibi vniuersæ terræ grauitate, grauiorè effici quàm prius erat: ita magis deridendum videtur, si prudentiam dicat quispiam assumpto summo bono, quæ sit voluptas, maius bonum reddi. At assumpta voluptate maius bonum redditur prudentia: cum voluptate enim quàm sine voluptate melior est. Voluptas igitur ipsum per se bonum non est, sed vnum quoddam ex aliis.

Atque huiusmodi sanè ratione Plato quoque voluptatem, ipsum per se bonum esse destruit: iucundam enim vitam cum prudentia quàm sine prudentia esse magis expetendam. quòd si mistum est præstantius: ipsum per se bonum voluptatem non esse: quippè quod ipsum per se bonum nulla rei ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur.

Qua ratione colligebat Eudoxus voluptatem ipsum per se bonum esse, hac eadem Plato vsus voluptatem non esse summum bonum conficiebat. quare Eudoxus non esse bonum ipsum voluptatem, sed quoddam bonum esse tantummodo probauit. Ratio in hunc modum concluditur: voluptas cuiusque bono adiuncta fuerit, id quod resultat ex vtrisque, magis expetendū reddit: summum bonum nulli bono additum, quod resultat ex vtrisque magis expetendum reddit: voluptas igitur summum bonum non est. ac summationem quidem illam quæ inquit [voluptas cuiusque bono adiuncta fuerit &c.] significat cum ait [iucundam vitam cum prudentia quàm sine ea esse expetibiliorem.] quod idem est, ac si dicamus: vitam ex voluptate & prudentia traductam magis esse expetendam, quàm eam quæ ex sola prudentia degitur. alteram verò, id est [summum bonum nulli ex bonis adiunctum, totum expetibilius reddere] ex eo intelligit, quod inquit: [quippè quod ipsum per se bonum nulla re ipsi adiuncta magis expetendum efficiatur.] Si igitur voluptati, ita enim quoque dicendum est, adiunctum bonum aliquod, quod ex vtrisque mistum est, expetibilius reddit: summo verò bono adiunctum quippiam aliud, totum id non reddit expetibilius: voluptas summum bonum non est. siue autem ipsi * per se bono aliquod ex aliis bonis: siue ipsum per se bonum alicui ex aliis adiungi dicamus, idem est. Propterea Aristoteles cū deberet dicere, ipsum per se bonum nulli adiunctum, totum reddit expetibilius: e contrario dixit: nulla re sibi adiuncta bonum ipsum expetibilius effici, id est nullo modo fit vt si aliquod ex aliis bonis concurrat, & copuletur cum ipso per se bono, id est summo bono, ipsum magis expetendum efficiat. sicut enim si grauitas minimæ milij portiunculæ vniuersæ terræ grauitati accesserit, totū quod ex vtrisque existit, grauius non facit: ita neque si ipsi per se bono, qui superessentialis bonorū omniū fons est, aliquod ex iis adiungatur, quæ participatione eius bona sunt, quod ex vtrisque resultarit, magis expetendū reddet. at si voluptati adiunctū quoddā ex bonis sit, meliorè eam reddit: voluptas igitur ipsum per se bonū non est. propositionē tamē illam qua ait [quippè cū ipsum per se bonū nulla re &c.] paulò obscurius exposuit: quæ ita clarius explicanda est, atque intelligēda: quippè cū ipsum per se bonū nulla re ex aliis bonis ipsi per se bono adiuncta magis expetendū, magisq; bonū efficiatur.

Perpicuum autem est ipsum per se bonum neque aliud quicquam esse posse, quod cum alio ex iis quæ per se sunt bona, magis expetendum fit. quoddam igitur est eiusmodi, cuius etiam nos participes sumus. tale enim est quod quæritur.

Sicut voluptatem, inquit Plato, summum bonum esse negamus, propterea quòd si alicui ex aliis bonis adiungatur, quod ex vtrisque constat, expetibilius reddit: sic neque aliud quippiam erit summum bonum, quod cum alio aliquo coniunctum, totum parte magis expetendum efficit. sed bonum quidem erit, quoddam tamen bonum, ac tale, cuius nos participes sumus: cuiusmodi bonum virtutes, & scientiæ sunt. omnis enim scientia & virtus cum voluptate magis est expetenda, quàm si ea careat. tale enim bonum est, quod quæritur: id est, de talibus bonis quorum nos sumus participes, inquisitio nunc est. an aliquid horum videlicet sit voluptas, temperatiōne, an prudentia an fortitudo, an aliqua ex scientiis.

Nam qui id bonum esse negant, quod omnes appetunt: nihil dicunt. quod enim omnibus videtur, id esse affirmamus. qui verò hanc fidem tollit: is non admodū probabiliora dicturus est. nā si mente carentia hæc appeteret, esset sanè aliquid, quod dicitur: at si etiā ea quæ prudentia sūt prædita, quo

* αὐτὰρ α-
θῶ.

quo modo dicere aliquid possunt?

Cum duæ propositiones rationis huius sint, minor, quæ ait, voluptatē omnia appetere: maior, quæ summum bonum esse affirmat id, quod omnia appetūt: huic nonnulli aduersantur: negātque id bonum minimè esse, quod omnia appetant. quod si bonum non est, multò minus summum bonum erit. Qui aduersantur, inquit, huic maiori propositioni, veramque ipsam esse negant: nihil quicquam dicunt, id est præter id quod omnibus videtur, ac falsum dicunt. quod enim falsum est, non est: sicut quod est verum, est. quare qui falsum dicit, quod non est, & nihil dicit. quo modo enim verum diceret, vel probabiliora hac fide: id est hac oratione quæ asserit bonum esse quod omnia appetunt? quid enim verius eo esse potest, quod tam stultis quàm sapiētibus hominibus, atque in philosophia claris videtur? nam si ea propositio quæ ait, [quod omnia appetunt id bonum non est] verior esset, quàm ea, qua bonum esse id asserimus quod omnia appetūt: ita res esse omnibus videretur, vniuersique hoc vno consensu affirmarent. sed quod omnia appetunt non esse bonum, vnus atque alter tantum affirmat. quare qui id dicit, falsum dicit. Præterea si voluptatē mente carentia, id est rationis expertia animalia tantummodo appeterent: dicerent sanè aliquid, qui propositioni huic repugnant: non enim in omnibus, sed in ratione solum præditis, id est hominibus vera esset. cum autem non tam bruta & ratione vacantia, quàm ea quæ prudentia sunt prædita quoque animalia, id est homines eā appetant: qui fieri potest, vt verū quicquā sit quod isti dicunt?

Fortasse verò in prauis quoque naturale quoddam bonum est præstantius quàm ipsa per se sint, quod proprium bonum appetit.

Si ad prauos homines, intemperantiæque deditos, libidinesque ipsorum spectātes non esse bonum id dicunt quod omnia appetunt: ac propterea non esse bonū voluptatem: nihil etiam hoc ad rem facit: quippè quod in intemperantibus quoque naturale quoddam bonum insit, intellectus vi delictet & mens ipsorum quæ naturali quadam incitatione eam quæ propriè voluptas est, quæ est bonum, sectatur. mens enim omnis, sicut dictum est, proprium bonum persequitur, idque* auguratur quidem & coniectat: sed ex praua tamen educatione, & quæ ipsam necessariò consequitur, veræ voluptatis ignorance, homines in animalium prauas voluptates incurrunt, quæ neque propriè sunt voluptates. verarum enim voluptatum iudicem mentem obscuratam, ac propemodum excæcatam habent. ac propterea sicut is qui oculis corporeis est captus, frequentatam ac calcatam semitā ab obstructa, & spinis obsita nequit omnino discernere: sic qui malè & prauè institutus est, quænam sit vera & propriè voluptas, quæ bonum est, & quæ sit ea quæ dicitur quidem, sed re vera tamen non est voluptas: distinguere nullo modo potest. Atque hic quidem horum verborū sensus erit, si velimus de prauis hominibus intelligere. Si verò praua pro brutis animalibus accipiamus, quæ mente carentia prius appellauit: vt ad præstantiam rationalis vitæ respicientes praua ipsa vocata esse concedamus: hæc erit sententia: si bruta etiam rationisque expertia animalia tantummodo voluptatem appeterent, solaque eam sectarentur: neque ita illud falsum esset pronūciatum, quod ait, bonum illud esse quod omnia appetunt. in omnibus enim illis aliis magis, aliis minus diuinum quid inest, mentisque illustratio quædam, qua naturā proprium bonum, id est finem propriū quærunt, atque inueniunt. omnia enim naturæ instinctu eum assequuntur. quare etiam voluptatem vtpote ad proprii boni consequutionem conducentem affectant, atque amplectuntur. quæ enim alia de causa fit, vt noxia fugiant, & repellant, vtilia verò admittant: Plura de his ab eodē hoc Philosopho in libris de animalibus dicta sunt: quæ inde petere studiosus lector facillè poterit.

Sed neque de contrario rectè esse dictum videtur. non enim si dolor est malum, continuò voluptatem esse bonum inquiunt. oppositum siquidem malum malo esse aiunt, & vtraque ei quod neutrum est.

Ratio quæ ex contrario voluptatem bonum esse confirmabat, huiusmodi erat: si dolor qui contrarius est voluptati, est malus, bona proculdubio est voluptas. dolorem verò esse malum ex eo constat, quòd cuncta eum fugiebant. huic rationi aduersatur Speusippus, non necesse esse inquiens, propterea voluptatem esse bonam, quia dolor, qui ei contrarius est, malus esse demonstratur: quippè quòd nō omne quod malo est oppositum, bonum sit: audaciæ enim quæ malum est, opposita est ignauia, quæ tamen non ideo bona esse, sed mala censetur: stupiditati item, quod est vitium, intemperantia quæ ipsa quoque vitium est, opponitur: auaritia etiam prodigalitati aduersatur, atque vtræque malæ sunt. Opponitur enim, inquit Speusippus, & malum malo, & vtraque ei quod neutrum est: id est, vtraque mala bono. neutrum enim bonum hic appellat. virtutes siquidem cum sint mediocritates, neutrum extremorum sunt. fortitudo enim neque ignauia est, neque audacia: & temperantia neque stupiditas, neque intemperantia est: cæteræ item virtutes simili modo.

F .ij. Non malè

* ἀσμαν-
 τούεται ἢ ὁ-
 υφροπυλεί.

Eustratii in Moraliū Arist.

Non malè sanè hæc dicentes, nō tamen verè. si enim vtraque essent mala, fugiēda quoque vtraque esse oportebat: si neutra, neutrum, aut similiter. Sed illum quidem fugere vt malum, hanc expetere vt bonum videntur. ita igitur etiam opponuntur.

Speusippus quidē partim non malè dicit: verum enim est, malum malo esse oppositum, & vtraque mala bono aduersari: voluptatem autem dolori opponi, vt malum malo, illud verò non rectè dictum est. non enim dolori opponitur voluptas, vt malum malo: sed vt bonum malo. nam si malū esset voluptas, fugiēda esset, odioque prosequenda, non secus ac dolor: sed e contrariō fieri videmus. dolorem omnia fugiunt vt malum, atque auerfantur: voluptatem verò vt bonum persequuntur, atque appetunt. sicut enim bona omnes sectamur: ita mala simili modo euitamus omnes, ac fugimus. quæ verò sunt neutra, id est neque bona, neque mala, neutro modo erga ipsa sumus affecti, id est, neque fugimus, neque persequimur: vel similiter, id est ex æquo vel persequimur, vel fugimus. neque enim ad consequutionem eorum, neque ad declinationem & euitationem magis sumus incitati: sed in medio constituti neutram in partem propendimus. Quare si ex malis esset voluptas, ipsam proculdubio fugeremus: si neque ex bonis neque ex malis, sed neutris, neque fugeremus, neque persequeremur. ipsam autem omnes persequuntur. non est ergo neque ex malis, neque ex neutris: bona igitur est.

Dicentium uoluptatem non esse bonum confutatio, & si non omnis expetibilis sit. Cap. III.

AT enim neque si ex qualitatibus non est voluptas, propterea neque ex bonis eam esse censendum est. nam neque virtutis operationes sunt qualitates, neque felicitas.

Ratio quæ voluptatem propterea bonum non esse colligit, quia non est qualitas, in secunda figura huiusmodi euadit: voluptas non est qualitas: omne bonum est qualitas: voluptas igitur bonum non est. in qua id assumptum quod omne bonum esse qualitatem ait, vel quale, reprehendit Aristoteles. siquidem bona nonnulla sunt, quæ neque qualia sint, neque qualitates: quare quid vetat quò minus voluptas quamuis non sit qualitas, bona esse possit? Quæ autem sint bona, licet qualitates non sint, ex operationibus virtutis declarat: quæ bonæ cum sint, non sunt tamen qualitates. operatio enim effectiuus motus est: motum verò non esse qualitatem perspicuum est. felicitas quoque cum sit operatio, vt dixit, dicturusque adhuc est simili modo non est qualitas: & tamen bonam esse eam dubitat nemo.

Dicunt etiam bonum definitum esse, voluptatem verò indefinitam, propterea quòd admittit, vt magis & minus fieri possit. at si ex voluptatis susceptione id iudicant: idē & in iustitia, & in reliquis virtutibus eueniet, ex quibus euidenter magis & minus eiusmodi homines esse affirmant: iusti enim & fortes magis sunt: fit etiā, vt & iuste & temperanter magis & minus agamus.

Huius quoque rationis conclusio in secunda figura fit, in hunc modum: voluptas est indefinita: bonum omne definitum est: voluptas igitur non est bona. huius eam propositionem refellit, quæ ait, rem indefinitam esse voluptatem: atque inquit, si ex perceptione voluptatis quæ indefinita est: alij enim maiorem, alij minorem voluptatem percipiunt: nonnulli lentè, quidam celeriter ad eam incitantur: si igitur ex hoc quòd magis vel minus lætantur homines, voluptateque afficiuntur, quòd sanè indefinitum est, voluptatem quoque ipsam indefinitam esse arbitrantur: aperte falluntur. idē enim de virtutibus, & sanitate, & scientiis, quæ sine controuersia bonæ sunt, dicendum ipsis erit: quippè quòd in his quoque eadem infinitas, atque indeterminatio conspiciatur. alij enim magis sani sunt, & magis grammatici, & temperantes, & fortes, magisque virtutum reliquarum, & habituum, & scientiarum sunt participes. alij minus. vt hac ratione & virtutes, & scientiæ & sanitas, magis & minus existere etiam ipsæ possint: quatenus alij magis, alij minus earum sunt participes, secundumque eas operantur, atque ita indefinitæ etiam ipsæ, ac propterea malæ censendæ sint.

Sin autem in voluptatibus ipsis hoc statuunt: videant ne non dicant causam huiusce rei, si aliæ mixtione omni vacet, mixtæ aliæ sint. Quid prohibet autem quia sicut sanitas, quæ cum definita sit, admittit tamen vt esse magis ac minus possit: ita quoque esse voluptatē dicamus? non enim *cōtemperatura

*συμμετρία

tura eadem in omnibus: neque vna quædã semper in eodem est: sed remittitur. atque aliquandiu perdurat: eoque differt, quòd magis, & minus inest. Tale igitur quippiam in voluptate quoque esse potest.

Ceterum si non voluptatis perceptionem, sed ipsam voluptatem indefinitam rem esse dicunt, ita quoque manifestum mendacium est. sicut enim species, & essentia ipsa sanitatis vnum quoddã & idem est, & definitum, quod neque intenditur, neque remittitur: vnũquodque enim in eo quòd est, neque magis, neque minus vt sit, admittit, vt fortitudo, temperãtia, ceteræque virtutes, & scientiæ: sed in iis plus & minus conspicitur, qui ab ipsis ex earum participatione denominantur: sic
 10 speciem quoque voluptatis & essentiam intentione & remissione omni carere existimandum est: atque ita esse definitam, ac propterea bonum. Missione vacantes voluptates ipsam* per se intellectam sine vlla subiecta re voluptatis speciem appellat: atque absolute quamlibet aliam speciem, vt albedinem, nigredinem, sanitatem. mistas vocat, quæ in subiecto aliquo sunt: vt eas quæ in me, &
 20 te, & quibusuis aliis insunt. quæ sanè mistæ cum in remissione & intentione consistant, infinitatis & indeterminationis sunt plenæ. at ipsæ species, vt sanitas, & voluptas, & reliquæ, sicut dictũ est, neque intēdi neque remitti vllò modo possunt. nam sanitatis in singulis tantum indeterminationē esse, vt ferè percipi nequeat, tēperaturæ, corporisq; cōstitutiones declarant. si enim talis quædã elementorũ temperatura in nobis est sanitas: temperaturæ autem variæ sunt, & indefinitæ. quæ ex his consequuntur, sanitates indefinitas quoque esse perspicuum est. sed quid omnium temperaturas dico? cum vnus & eiusdem, vt Socratis, qualibet hora, ferè intendatur, ac remittatur.

* αὐτὸ καθ' αὐτὸ χωρὶς τινὸς ὑποκειμένη νοούμενον εἶδος τῆς ἰδιότητος.

Præterea cum perfectum ipsum per se bonum, motiones verò & generationes imperfectas esse statuunt: voluptatem motionē esse & generationē conantur demonstrare. Sed non rectè dicere id videntur. neque motionem esse verum est motiōi enim omni propria esse tarditas & celeritas videtur: & si non per se ipsam, vt motui mūdi, at ad aliud. voluptati verò neutrum horum inest. fieri enim potest vt citò quispiam voluptatem perceperit, sicut vt iratus sit: vt autem percipiat, minimè: neque ad alterum. vt ambulet verò, & crescat, atque omnia huiusmodi, potest.

Hæc quoque ratio ad probandum voluptatem non esse summum bonum conficiebatur, in prima figura, in hunc modum: voluptas motio & generatio est: omnis motio vel generatio est imperfecta: voluptas igitur imperfecta est. deinde sumpto eo quod conclusum fuit, voluptatem videlicet esse imperfectam, adiunctaque altera propositione, nihil imperfectum summum bonum esse: voluptatem postremo non esse summum bonum colligebat. Nihil imperfectum esse summum bonum ex eo cōfirmabant, quòd summum bonum, id est ipsum per se bonum, perfectum esse statuebant. si enim ipsum per se bonum est perfectum, quod est imperfectum, summum bonum non est. Sed Aristoteles primũ propositionem illam refellit, qua voluptatem esse motionem, asserbant: aitq;
 40 omnis motio velocior ac tardior est: ambulat siquidem vnusquisque velocius aliquãdo, interdum verò tardius: moueturque citius constans ac non erras orbis cœlestis: tardius reliqui erratici. quòd si in motione velocius inest, & tardius, voluptas verò voluptate celerior, ac tardior nulla est: voluptas motio non est. fieri enim potest, inquit, vt & celerius lætatus sit quispiam, voluptateque affectus, & tardius: id est, aliquando celerius, aliquando tardius lætari, voluptateque affici vnusquisque desinit: ipsa verò voluptas celerior, aut tardior nulla est. Dicere etiam hoc modo possumus: cum ambulat aliquis ex aliquo loco in alterum, vel currit, omnes ambulationis, aut cursionis eius partes celeritatem æqualem minimè habent: sed aliæ celeriores, tardiores aliæ sunt. partes autem voluptatis omnes à principio ad finem vsque, si partes appellandę sunt: vna enim est tota atque eadem similis sibi voluptas: nihilo altera q̃ altera citiores, aut lentiores esse cōspiciuntur: sed a principio vsque ad finem æqualis tota, vt diximus, sibi ipsi est, nullam eo tempore quo lætamur, voluptatemque percipimus, intentionem, aut remissionem admittens. Quod verò inquit in principio horum verborum [voluptatem motionem & generationem esse conantur demonstrare] idem est ac si dixisset, non esse ipsum bonum voluptas ē demonstrare conantur. voluptatē enim esse generationem & motionem, & voluptatem non esse summum bonum, idem est. Postea vbi dixit, omni motui propriam esse celeritatem & tarditatem, subiungit: [& si non per se ipsam, vt motiōi ipsius mundi, saltē ad aliud]. quod ita intelligendũ est: licet omnis motus ipse per seipsum celeritatem non admittat, vt qui mūdi est, id est supremi cœlestis orbis non erratici. hūc enim mundum hīc appellat: qui quoniam æqualiter mouetur, celeritatem & tarditatem nullam admittit, vt in libris
 50 F. iij. de cælo

Eustratii in Moraliū Arist.

de cælo demonstratum est: si quis tamen ad alios orbis erraticarum stellarum cōpararit, longè celeriore ceteris esse inueniet.

Ac mutari quidem in voluptatem citò & tardè licet: operari autē ex ipsa, id est voluptate affici, citò, non licet.

Hucusque voluptatem non esse motum ostendit: nunc comprobationem etiam illorum reprehendit. ita enim illi voluptatem esse motum probabant: si motio mobilis rei perfectio est in eo quod est mobilis, ut in tertio physicorum dicitur, id est dum est potestate in actum & operationem res ipsa reducitur: qui autem voluptate afficitur, ex eo quod poterat oblectari, in operationem ipsam oblectationis & voluptatis transit: voluptatem quoque perfectionem esse eius qui oblectari potest, quatenus est eiusmodi, perspicuum est. quod si est, voluptatem esse motionem patet. Sed hoc quod de voluptate dicunt isti, non est idem, inquit Aristoteles, quod id quod accidit in re quæ mouetur. cum enim id quod mouetur, à potestate & aptitudine in illud transit, in quod transire potest, aptumque est: adhuc in ipso potestas ipsa remanet. verbi causa, quod potestate est album, dum à potestate in actum transit: tantisper dicitur moueri, quoad potestatem albedinis consequendæ in se habuerit: ubi verò potestas iam abiit, actu verò & operatione tantummodo album euasit, cum non amplius in eo quicquam eius sit, vnde transmutari inceperat: non amplius mouetur: neque amplius motionem in eo esse concedendum est. non enim amplius in motu est, sed in statu, id est in albedine ipsa quæ non fit amplius, sed iam est. quoad enim albefit: aliquid nigredinis semper in eo inest, siquidem è nigredine in albedinem fit transmutatio: quoad verò nigredinis quippiam in eo inest: potestate est album, & mouetur, sicut dictum est. in eo verò quod voluptate afficitur, neque iniucunditatis quippiam remanet è qua ad voluptatem transit: neque ad finem aliquem definit, quemadmodum id quod albescerat, in album. restat igitur, ut voluptas motio nullo modo sit.

Quo pacto item esse generatio potest? non enim ex quolibet quodlibet gigni videtur, sed in illud dissolui vnumquodque, ex quo generatur. & cuius generatio est voluptas, dolor eius corruptio erit.

Cum dixerit vnde progressus Plato voluptatem motionem esse affirmabat, eiusque rationem refutarit: nunc quo argumento idem persuasus eam esse generationem asserat, ostendit: & simili modo etiam hac in parte opinionem eius refellit. est enim voluptas, ut inquit Plato, non finis, sed via quædam & mutatio eorum quæ ad finem tendunt. sicut sanatio ad sanitatem, & albefactio ad albedinem: ita ipsa ad naturalem constitutionem, bonamque animi affectionem deducit. est enim in sensibilem naturam generatio. habitum enim nostrum qui præter naturam è statu suo elapsus est, in naturalem hilaritatem, & lætitiā reducit. immo non ipsa est quæ reducit, sed per ipsam, quasi per generationem, animalium corpora in naturalem habitum redeunt. Quoniam igitur voluptas generatio est: generatio autem non est finis, sed ex iis quæ ad finem conducunt: fini ad quem tendit, minimè erit cognata. nulla enim in vniuersum generatio finibus cognata esse conspicitur: nam neque ædificatio cum domo quam extruit, habet cognationem: neque sanatio cum sanitate quam affert. Sed fines boni sunt: voluptas itaque cum non sit finis, bona non erit: si enim finis est bonus, quod cognationem non habet cum fine, bonum non est. Has Platonis rationes validas minimè esse & alias ostendit, & nunc etiā probat: cum inquit, nihil videri ex quolibet gigni: sed ex eo quod potestate id erat, quod actu & re ipsa nunc est. ut caro quæ re ipsa nunc caro est, non ex lapide, aut ligno, aut alia quauis re procreata est: sed ex eo quod potestate erat caro: id autem erat sanguis nam si lignum quoque potestate esset caro, ex ligno quoque caro gigni posset. propterea fit ut non ex ligno sed ex sanguine caro gignatur, quia sanguis potestate caro est. at sanguis ex pane qui potestate est sanguis, gigni consuevit. præterea vnumquodque quod generatur, ex eo gignitur in quod per corruptionem, quæ contraria est generationi, potest dissolui. ut plantæ, & stirpes, ceteraque omnia ex elementis gignuntur, in quæ per corruptionem resoluuntur. Si igitur voluptas quoque esset generatio: via quædam & mutatio ex aliquo in aliquod esset: ut nigrefactio ex albo in nigrum, & ægrotatio seu morbificatio ex sanitate in morbum: sed in voluptate neque à quo, neque in quod transitus fiat, reperiri potest: nihil enim est quod vel alteretur atque immutetur ex voluptate, vel finis sit, in quem voluptas desinat: sicut sanatio in sanitatem, & calefactio in calidum: non est igitur generatio voluptas, sed operatio, ut demonstrabit. operationes autem fines ipsi, non via ad fines sunt, finem verò esse voluptatem, & non generationem, inde facile cognoscemus, quod in generationibus non simul & gignitur quippiam, & est, quando gignitur: neque enim cum caro gignitur, caro est: neque cum domus fit, & fit simul & est. in operationibus verò, ut in videndo, simul & videt quispiam & vidit: sic in voluptatibus quoque euenit, ut simul quispiam voluptate

* ἀπὸ τῆς ἐπι-
τηδεύουσι -
65.

* Caro ex sanguine, imò caro nihil aliud est quàm exsiccatus sanguis.

* νόσος, quæ uocem ea forma protulit qua μέλιτος.

voluptate & afficiatur, & affectus sit: quare operatio est voluptas, non generatio: si verò operatio: finis quoque, non via & mutatio ad finem est. nulla enim pars temporis est quo quispiam voluptatem percipit, in qua perfectà in eo qui afficitur, non adsit voluptas. quod autem in omnibus temporis partibus perfectum atque integrum est: id non generatio, sed operatio est. tunc verò perfectà generatio & est & dicitur: cum illud quod gignitur perfectum fuerit. nam quoad adhuc fit, & id quod gignitur, & generatio ipsa imperfecta est. at voluptas & in prima totius temporis, quo quispiam ea afficitur, parte tota integra ac perfectà adest, & in secunda similiter, & in sequenti, & in reliquis omnibus deinceps vel minimis temporis portiunculis: non igitur generatio, sed operatio est.

Adde quòd si esset generatio, mutatio esset alicuius subiectæ rei, quæ potestate illud esset, in quod mutatur: exempli causa, sanguificatio cum sanguinis generatio sit, mutatio est panis, aut alicuius alterius alimenti, quod potestate sanguis est. in voluptatibus autem nihil reperitur quod è specie in qua est, mutetur in alteram speciem, quæ ante quam voluptate quispiam afficeretur, actu non erat illa sed potestate, postea verò per voluptatem actu euasit, sicut in pane fit, qui cum ante generationem, quæ sanguificatio est, non esset actu & operatione sanguis, sed potestate: postea per sanguificationem sanguis actu est effectus. Quid igitur isti qui voluptatem esse generationem dicunt, nobis afferre poterunt, quod pani & sanguini correspondeat, quod voluptate tanquam generatione ex eo quod est, in id quod non est, mutetur? corpusne, an animam esse id dicent quod pani simile sit, quod præsentem voluptate immutetur? sed id ridiculum esset vel omnino cogitare. Præterea sicut finem sanationis quæ est sanitas, ægrotatio seu ægrificatio corrumpit: & sanatio e contrario morbum, qui morbificationis finis est: ita quoque in voluptate euenire dicendum esset: ut quod à voluptate fuisset genitum, à dolore corrumperetur: & quod dolor induxisset, id per voluptatem interiret. Dicant igitur isti, quinam hi fines sint, qui & à voluptate & à dolore gignantur vicissim, & corumpantur.

Dicunt item dolorem indigentiam eius esse, quod secundum naturam est: voluptatem repletionem. at hæc corporis sunt affectiones. si igitur voluptas eius quod est secundum naturam repletio est: illud in quo repletio fit, esset id quod voluptatem perciperet: corpus igitur id esset: sed non videtur voluptas igitur repletio non est.

Hac etiam ratione voluptatem esse generationem, & propterea non esse summum bonum conabantur demonstrare. ita enim dicebant: voluptas repletio est: repletio est generatio: voluptas igitur generatio est. deinde, voluptas est generatio: generatio est mutatio: at mutatio est imperfecta: voluptas igitur imperfecta est. si verò est imperfecta, esse summum bonum, quod perfectissimum est, nullo modo potest. Sed unde voluptatem esse repletionem constat? quoniam, inquiunt, dolor qui ei est oppositus, indigentia est, ipsam esse repletionem patet. nam si album discernit & disgregat: nigrum congregat & concernit. si dolor est indigentia: voluptas repletio est. hæc enim contrarium est lex. Dolorem autem esse indigentiam hoc modo probant: si animal, inquiunt, dum esurit, & sitit, dolorem percipit: fames & sitis dolores sunt: at fames & sitis naturalis habitus indigentia & defectus sunt: dolor igitur est indigentia. corpus enim ubi sicci & humidi alimenti indigum est, è naturali constitutione* exturbatur: quod dum fit, dolet, repletionemque appetit: atque eam appetendo ad comedendum, & bibendum inducitur: comedendo postea & bibendo repletur. Sed si hæc vera sunt: ita enim horum ratio reprobat: indigentia & repletio corporis essent affectiones. quare sequeretur, ut corpus esset quod & voluptatem & dolorem perciperet. cum enim ipsum repleatur, ipsum quoque voluptate affici consentaneum est. si enim in corpore fit repletio: repletio autem est voluptas: in corpore quoque voluptas proculdubio erit. in quo autem est voluptas, id oblectari, voluptatemque percipere necesse est: at corpus non est quod voluptatem percipit: voluptas igitur repletio non est.

Sed vnusquisque & voluptate affici dum fit repletio: & dolorem percipere, dum secatur, consuevit.

Cum voluptatem non esse repletionem ostenderit: nunc quo modo ex repletionem efficiatur, declarat. voluptate enim afficimur, dum circa esculenta, & potulenta alimenta intra corpus sumpta alitrix facultas sine impedimento operatur. voluptas enim quæ indigentia superuenit, alitricis animæ secundum naturam impedimento vacans operatio est. & in vniuersum omnis operatio secundum naturam quæ absque impedimento fit, suauissima est ac iucundissima. alitricis igitur animæ operatio est quæ replet, & in naturalem habitum restituit. atque anima est quæ voluptatem

F. iij. percipit

* ἐξίσταται

Eustratii in Moraliū Arist.

percipit: voluptas verò ipsius impedimento vacans operatio est. Appellat autem voluptatem operationem Aristoteles, non quòd ex propria ratione operatio sit: sed quia ita in operatione essentia suam habet, vt separari ab ea non possit. Dicitur itaque voluptas animæ operatio impedimento vacans, propterea quòd ex libera animæ operatione consequitur, eique ita adhæret atque annexa est, vt auelli nequeat. sicut autem virtutum & scientiarum, quæ habitus animæ sunt, operationes consequitur voluptas: sunt enim iucundæ ac voluptuosæ: sic animæ quoque altricis operationes, cum sine impedimento fiunt, suauissimæ esse consueuerunt. estque alrix anima, siue alrix animæ facultas habitus corporis: operationes verò eius perfectiones quædam, restitutionesque in naturalem statum. quod autem in naturam restituit, est voluptuosum. quare voluptas repletio quidē non est: sed altricis facultatis, aut animæ, aut habitus, aut quo modo quis voluerit appellare, operatio. ¹⁰ dum enim habitus hic operatur, repletio, & in naturalem statum restitutio consequitur. Quemadmodum enim dum ædificator operatur, id est domum extruit, sequitur vt parietes augeantur & crescant: dumque aquam in cisternam infundimus, euenit vt impleatur cisterna: sic dum habitus hic nutriorius circa ea quæ alunt corpus, operatur: corpus repletur. Multum igitur interest, vtrum dicamus voluptatem esse repletionem: an ex voluptate, id est ex altricis animæ operatione repletionem sequi. est enim alrix anima vt dixi, habitus corporis: voluptas habitus huius operatio circa ea quæ corpori ipsi alimentum præstant. quæ verò operationem hanc quæ est voluptas, repletio consequitur, generatio est: quippe cum repleti nihil aliud sit quàm gigni.

Opinio autem hæc ex voluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus videtur extitisse. vbi enim indigi effecti fuerint, atque ob id dolore præoccupati: percipere voluptatem ex repletionem aiunt. ²⁰

Ex doloribus inquit, & voluptatibus circa alimentum in mentem venit ipsis opinari voluptatem esse repletionem. propterea enim quòd altricis animæ operationem quæ voluptuosa est, repletio consequitur: voluptatem esse repletionem existimarunt, id quod cōsequitur, esse idem cum eo ex quo consequitur, statuentes. dolet enim animal dum indiget: postea verò quàm in eo sumpto cibo operari alrix facultas cœperit: quia repletur, non amplius dolore afficitur. dicunt igitur hi dolore præoccupatos ex indigentia postea voluptate affici dum replentur: ac propterea cum simul cum repletionem fiat voluptas, simulque cum ea existat, voluptatem & repletionem idem esse. sed ³⁰ cum dicunt repletionem quæ ex voluptate sequitur, esse voluptatem: nihil aliud faciunt, quàm si vmbra esse idem cum eo cuius est vmbra assecuerent. sicut enim deambulanti sub dio à sole illustrato vmbra necessario consequitur, sic operationem altricis animæ quæ sine impedimento fit, quæ nihil aliud est, eo modo quo declaratum fuit, quàm voluptas: sequitur repletio.

At hoc non circa omnes voluptates accidit. dolore enim vacant tum disciplinares: tum ex iis quæ sensus afficiunt, illæ quæ olfactu, quæ auditu, & visu percipiuntur.

Repletionem non esse voluptatem, sed voluptati, vel si placet, operationi ipsi accidere, in qua consistit voluptas: ex aliis voluptatibus declarat, quæ tum ex contemplationibus & disciplinis existunt: tum ex iis quæ sensibus quibusdam percipiuntur: in quibus nulla repletio conspicitur. Nam si, vt isti dicunt, voluptas est repletio, quæ dolori ob indigentiam exorto superuenit: nemo qui non indigeret, ac propterea dolore esset vacuus: percipere voluptatem posset. si enim voluptas & repletio idem est, vt ipsi hi volunt: atque ob id qui voluptate afficitur, & qui repletur simili modo sunt iidem: qui fieri potest vt voluptatem percipiat quispiam, si non repleatur? voluptatem autem percipiunt & maximam quidem, qui in contemplatione rerum versantur & disciplinis. tum qui vel ⁴⁰ *modulationes canoras audiunt, vel odorata olfaciunt, vel pulcherrima aliqua spectacula inspicunt. cum tamen nullam in ipsis repletionem fieri manifestum sit. hos enim non repleti ex eo patet, quòd cum nullus præcesserit dolor, nullaque indigentia: voluptate afficiuntur. nam quia dolor ex indigentia consequitur: in quibus dolor non est, in iis neque erit indigentia: in quibus verò non est indigentia, in iis neque repletio est: in quibus non est repletio, si repletio & voluptas sunt idē, ⁵⁰ neque esse voluptatem necesse est.

Multæ item recordationes, & spes huiusmodi sunt. Cuius igitur hæ erunt generationes, cum nullius rei præcesserint indigentia, cuius repletiones esse hæ possint?

Ex recordatione & spe idem confirmat. Sed recordati, inquit, voluptate plerunque afficimur. recordationes verò illæ cuius rei sunt generationes? id est cuius rei repletiones sunt? quia enim ^{repletio}

*ἐναρμονι-
ῶν μελῶν.

repletio est generatio: generationem pro repletionem hic sumpsit. Voluptates autem has quae ex memoria fiunt, non esse repletiones, ex eo perspicuum est, quod nullius rei indigentia praecesserit. nullam vero indigentiam praecessisse inde cognoscimus, quia nullus praecessit dolor. honestarum namque actionum quas vel egerit quispiam, vel expertus fuerit. memoriae iucundissimae sunt, ac voluptuosissimae: spes item simili modo.

Aduersus eos autem qui probrosas voluptates* producant, dicere quispiam posset non esse ea iucunda. non enim si male affectis iucunda sunt, iccirco absolute quoque esse ea iucunda existimandum est: sed ipsis illis tantummodo. quemadmodum neque salubria aut dulcia, aut amara, quae aegrotantibus: neque alba, quae lippientibus esse huiusmodi videntur.

*προφέρωντας.

Qualia sunt ea quae iucunditatem afferunt: tales voluptates sunt quae ab ipsis eueniunt: nonnulla vero quae iucunditatem afferunt, sunt praua: sunt igitur etiam pravae voluptates, quare voluptas bonum non est. Sed haec ratio non colligit bonum, non esse voluptatem: sed plures esse voluptatis species, inter seque differentes: quemadmodum etiam res ipsas, quae voluptatem efficiunt. nam sicut iucundae ipsae res bonae aliae sunt, aliae pravae, aliae neutrae: ita quoque voluptates trifariam quoque ipsae diuidendae sunt: neque omnem voluptatem pravam esse censendum est. Aristoteles vero non ita rationi huic occurrit: sed neque esse iucunda prorsus quae praua sunt: neque quae ab ipsis eueniunt, voluptates esse ait. non enim verè sunt iucunda, quae iucunda esse prauis hominibus videntur: sed ipsis illis iucunda sunt, absolute autem minimè. sicut enim neque ea quae febricitantibus sunt salubria, absolute omnibus huiusmodi sunt: neque quae

20

* morbo regio laborantibus amara videntur, amara quoque in vniuersum habentur: neque quae * lippientibus alba, vel nigra apparent, talia esse omnibus absolute existimandum est: sed illis ipsis tantummodo: sic neque quae male affectis hominibus iucunda sunt, continuo esse iucunda censendum est. Mulieri enim illi quae Libyae dominabatur Lamiae nomine, quae grauidas mulieres dissecabat, ex earumque vteris crudos foetus abligaribat, talis cibus iucundus videbatur: à quo tamen reliquae in vniuersum abhorrebant. illi igitur haec erant iucunda: sed absolute & verè iucunda minimè erant.

*ικτερίωσι.
*ὀφθαλμωσι.

30 An ita quoque dici posset, expetendas quidem esse voluptates: non tamen ex his: quemadmodum etiam diuitem esse, expetendum est: sed non ex prodicione: & sanum esse item: sed non ex cuiuslibet rei esu.

Altera haec responsio est. oportet, inquit, voluptates eas bonas esse atque expetendas asserere, quae ex rebus verè iucundis percipiuntur: cuiusmodi virtutes, & scientiae sunt. quae verò ex his, id est, probrosis rebus, ac vituperatione dignis eueniunt, ut sunt concubitus cum maribus, atque huiusmodi caetera: non appellare voluptates absolute, sed eiusmodi, ut cum non sint, videantur tamen quibusdam esse voluptates. sicut enim ex agri cultura diuitias sibi comparare bonum est, atque expetendum: ex sacrilegio autem, aut patriae prodicione diuitem fieri pessimum est, ac fugiendum: ita voluptatem percipere ex iis quae verè iucunda sunt, honestissimum: ex probrosis vero ac vituperabilibus, turpissimum est.

40

An specie differunt voluptates. quae enim ex honestis rebus existunt diuersae ab illis sunt quae ex turpibus percipiuntur: neque fieri potest ut iusti quispiam voluptate afficiatur, nisi sit iustus: aut musici, nisi sit musicus: atque in reliquis simili modo.

50 Vel igitur neque probrosae res iucundae, neque laetitiae quae ex ipsis oriuntur, voluptates dicendae sunt: vel si modo consuetudinem, vulgique opinionem sequi debemus, & quae turpia sunt iucunda appellare volumus: distinguendum nobis est: voluptatesque differre specie dicendum est. diuersae enim specie proborum hominum, eorumque qui secundum naturam viuunt, voluptates ab illis sunt, quibus prauis & intemperantes oblectantur. quo etenim boni à prauis distant: in eo etiam voluptates quas sequuntur, quibusque afficiuntur, diuersae inter se sint, necesse est: id quod in hoc libro pluribus demonstrabitur. differre autem voluptates ex eo manifestum est, quod neque iniusti iustorum neque iusti iniustorum voluptatibus perfrui velint: quippe cum rerum diuersarum specie, diuersae quoque specie operationes sint. Quare voluptates quoque quae ex operationibus eueniunt, specie esse diuersas necesse est.

Declarare

Eustratii in Moralium Arist.

Declarare autem videtur etiam amicus ab adulatore diuersus cum sit, non esse bonum voluptatem: aut voluptates esse specie diuersas. hic enim * ad bonum versari: ille ad voluptatem videtur. atque illud probro datur: hoc laudi est: utpote cum ad alia, atque alia versentur.

* ὁμιλεῖν
πρὸς τὸ ἀγα-
θόν. i. bonum
amplecti.

Extat elegans
commentar. de
discrimine adu-
latoris & ami-
ci.

Voluptatem non esse bonum ex adulatore quoque conantur ratiocinari, & colligere. nam si adulator ex iis est quæ praua sunt & vituperantur: voluptasque quæ ab ipsis proficiscitur est praua: voluptas bonum minimè est. Huic rationi occurrit Aristoteles: atque ait ex adulatore prauam esse voluptatem minimè ostendi: sed quia ab amico differt, voluptates quoque quæ ab ipsis eueniunt diuersas inter se esse: eam videlicet quæ est amici, ab ea quam adulator exhibet. Sed quid amicus ab adulatore differt? quamplurimum: sicut dictum est, quando de adulatione loquebatur. In eo etiam differentia ipsorum est, quòd amicus non semper cum amico ad voluptatem vel agit, vel loquitur: sed quandoque dolorem afferre etiam non veretur: cum videt fore, ut parua molestia illata, multum prodesse amico possit. at adulator, ut semper iucundus sit, semperque voluptatem exhibeat, studet: idque est quod maximè omnium coniecit. iccirco amicus, utpote qui amico eius ipsius causa optimè velit, laudatur: adulator vituperio est. id autem non cōtingeret, nisi diuersi inter sese essent, at si diuersi inter se sunt: diuersæ quoque voluptates sint, necesse est, quæ ab ipsis eueniunt. Differunt item amicus & adulator in eo, quòd adulatoris congressiones ad alia spectant ac diuersa, quàm ipse in animo habeat: cogitat enim alia, & alia dicit, & facit: amici autem verba & facta cum animi cogitationibus conueniunt.

Nemo prætereà expeteret vel viuere ita, ut pueri mente præditus illis voluptatibus, quammaximè fieri potest, afficeretur, quibus pueri oblectari consueuerunt.

Si voluptas esset bonum, quælibet iucunda vita esset bona: sed sunt nonnullæ vitæ iucunditatem afferentes, quæ prauæ sunt: non est igitur voluptas bonum. hæc quoque ratio ad probandum voluptatem non esse bonum, adduci consuevit. Esse enim vitas iucundas non bonas argumento sunt puerorum vitæ, qui semper voluptate afficiuntur & lætantur, cum tamen vita illorum bona non sit. nam ita viuere & sapere ut pueri, expeteret nemo, id est, nemo puerorū voluptate perfrui vellet. ille enim puerorum voluptate cupit oblectari, qui sicut puer sapit: si sapere pueros dicendum est. Huic rationi nullam responsionem subiungit, proptereà quòd manifestum sit, ea non prauam esse voluptatem, sed diuersas esse eius species demonstrari.

Vel turpe aliquid agēdo ita gaudere, ut nullum vnquam dolorem percepturus sit.

Hoc quoque afferebant, ut malam esse voluptatem constituerent. Quod autem inquit, huiusmodi est. bonorum consequutionem non vno quodam modo adipisci studemus, alio verò minimè: sed omnia inquirimus, quibus nobis bona comparari posse speramus. neque dicimus hoc modo, aut hac actione tantum bona esse acquirenda, alia autem ratione non esse: sed omni modo, & omni actione, & operatione, qua id fieri potest, consequi bonum conamur. non enim exempli causa si victoria contra hostes bona sit, possumusque eam non aperto Marte, sed dolo aliquo cōsequi: id repudiamus: volumusque potius in apertum prælium descendere: sed econtrario prælio omisso vulpinas fraudes subire non veremur. si item dolis non licet: bello aperto tentamus. si vtrisque vincendi spes nobis est: vtraque aggredimur. ita quoque si voluptas esset bonum: siue ex turpissimis quibusque actionibus, & vituperatione dignis, siue ex honestis, & laudabilibus acquiri à nobis posset, omnia promiscuè ageremus: nihilque prorsus vereremur. at ob voluptatem turpissima non agimus: cum tamen ex turpibus rebus, quàm ex honestis & laude dignis actionibus percipere voluptatem facilius sit: voluptas igitur bonum non est. nam si esset, ut dictum est: ex qualibet re iucunda siue laudabili, siue vituperabili comparare ipsam studeremus: quo modo à nobis fieri id facilius posset.

* πῶς πολ-
λὰ σπουδῶ
ποιουµε-
θα. i. in multa
studium con-
ferremus.

Et circa * multa studium adhiberemus, etiam si nullam afferrent voluptatem: ut videre, meminisse, cognoscere, virtutes habere. quòd si hæc voluptates necessariò consequuntur, nihil refert. expeteremus nanque ea nihilo minus, licet etiam nulla inde voluptas exoriretur.

Cum modò adducta superius ratio, si voluptas esset bonum, ex omni re comparaturos nos esse ipsam.

ipsam, ostenderit: quippe cum bonum non debeat ex hac re acquiri, & non alia: sed ex qualibet, unde consequendi eius facultas nobis offeratur: nunc hæc subiungit, quibus opinionem hanc refellat, ac reprobet: atque inquit in hanc sententiam: sicut non omnia fugimus, quæ oblectationem, & voluptatem non afferunt: ita non omnia sectamur, atque amplectimur, ex quibus voluptas consequitur. quis enim est, qui videre, vel audire non velit? etiam si id voluptatem non exhibeat. Sed si quisquam hoc non approbat, sed in videndo & audiendo semper inesse voluptatem asserit, virtutum certe acquisitionem esse laboriosam, & difficilem negare non poterit. sciunt enim qui experti sunt. angusta siquidem, ut rerum omnium dominus * inquit, atque arcta via est, quæ ad vitam deducit. & tamen per eam voluptatibus carcerem beatissimus omnium sanctorum cæcus toto vitæ curriculo ingressus est. Meminisse item volumus, etiam si recordationes voluptatem nullam afferant. quod si quis dicat dum videmus, & recordamur, viaq; virtutis incedimus, necessario voluptatem nos percipere: nihil inquit, refert: quippe cum eadem hæc expeteremus, etiã si voluptates nullæ sequerentur. cuius rei argumentum id est, quod qui in caliginosis carceribus conclusi sunt: quamuis tenebras videre non oblectentur, quæ voluptate omni carent, videre tamen expetunt.

10 Voluptatem igitur neque esse ipsum per se bonum: neque omnem esse expetendam, nonnullasque esse per se expetibiles, quæ differant aut specie, aut iis à quibus eueniunt. planum videtur. Ac de iis quidem quæ de voluptate & dolore feruntur, satis dictum sit.

20 Disputationem de voluptate, in qua bonumne ea esset, necne agebatur, hic concludit, ac finit, atque inquit perspicuum esse, neque summum bonum esse voluptatem: neque omnes esse expetendas voluptates. Sed esse manca oratio videtur: ita enim integra sententia esset, si verba hæc adiungeremus. licet affectiones quoque quæ ex probrosis operationibus in nobis existunt, voluptates esse concederemus: non omnem voluptatem esse bonum, neque omnem esse expetendam, sed diuersas esse specie voluptates perspicuum est.

Quidnam sit voluptas & quo modo operationem perficiat. Cap. IIII.

30 **Q**uidnam autem sit voluptas, aut qualis, clarius fiet, si disputationem à principio repetamus.

Cum hucusque rationes, quæ voluptatem non esse bonum aiebant, excusserit, ac reprobarit: nunc quænam eius natura, atque essentia sit, inquit: quippe cum ex hoc bonumne ea an malum sit, cognituri simus. sic enim etiam cum de tempore ageret, ubi quid esset inuestigauit, quale esset, deinde inuenit. Vel igitur ita hoc intelligendum est: primum oportet nos quidnam sit voluptas, considerare: id est, quænam eius natura sit, & forma, quæue eius essentia: deinde ita qualis sit, bonæ videlicet, an malæ, postea indagare. antedictæ enim rationes nihilo magis bonam eam quam malam esse demonstrarunt. Vel quid sit, & qualis sit voluptas, alio modo est accipiendum. Quid sit, hoc est, sitne ex simplicibus, exque iis quæ per se intelliguntur: cuiusmodi est visus, & olfactus: aut potius sicut est album & nigrum. Qualis sit, id est, sitne ex iis quæ cum aliis necessario intelliguntur: ut sunt ea quæ in certis ac definitis subiectis insunt, cuiusmodi est similitudo, imparitas, indiuisibilitas per latitudinem. album enim sine vilo certo subiecto intelligere possumus: at similitudo sine naribus: imparitas sine numero: indiuisibilitas per latitudinem sine linea intelligi nullo modo potest. Quærendum igitur de voluptate, sitne ex iis quæ in indefinitis subiectis habent essentiam: an ex iis quæ in certis aliquibus subiectis insunt. Esse autem ipsam ex iis quæ subiectum certum habent, declarabit. operatio enim animæ subiectum eius est: quippe quod simul cum operationibus secundum naturam adsit, & non adsit: ut iccirco operatio quoque esse videatur: propterea quod simul cum operationibus & adesse & abesse consuevit. & quemadmodum vnaquæque ex operationibus in vnaquaque vel indiuisibili temporis particula tota atque integra est, ut cognoscemus: ita etiam voluptas esse deprehenditur.

50 Visio enim quocumque tempore esse perfecta videtur. nulla enim re deficit, quæ postea succedens speciem eius perficiat. huic similis quoque voluptas est. totum siquidem quoddam est: neque vilo in tempore statuere aliquis voluptatem posset cuius, si longiore fieret tempore, species perficeretur.

Indiuisibilem particulam temporis, id est, nunc, tempus hic appellat, eò quod pars eius est. in vnoquoque enim nunc, visio ipsa perfecta atque integra est, operationeque existens. non enim in tempore

Eustratii in Moraliū Arist.

tempore aliquo aliquid cernimus, sed in vnaquaque temporis parte, & in ipso indiuisibili nunc, prorsus videmus. neque admittit quippiam visio in posteriore nunc, quod in priore minimè habuerit: tota enim atque integra simul fit: esseque eius imperfectum non est. Sicut igitur est visio: ita etiā voluptas. neque enim est voluptas coaceruatio quædam, & congestio multarū voluptatū: neque fit vt manente priore secunda succedat, ac deinceps altera. præcedentesque & sequentes partes habeat: non secus ac linea quæ protrahitur, cuius prioribus partibus manentibus secundæ adiacentur: sed in omnibus temporis momentis perfectissima est. qualis enim in primo momento fuit, talis in secundo, ac tertio, ac sequentibus cæteris omnibus vna atque eadem est. Sed hæc ad clariorem eorum quæ dicuntur, euidentiā dicta sunt. Colligere autem hinc vult voluptatem non esse generationem. voluptas enim operatio quodam modo est, propterea quod in operationibus existit: operatio autem non est generatio: voluptas igitur generatio non est. sed vnde constat operationem non esse generationem? ex eo videlicet quod generatio, quoad id quod gignitur fit, imperfecta est. operatio verò singulis momentis tota ac perfecta. neque enim deest quippiam visioni in vlla temporis particula, quod postea ipsi adiunctum perfectam eam reddat: sed idem simili modo nunc percipit, quod prius: quippè cum perfecta semper ac tota subsistat. eodē pacto voluptas, id quod perspicuum est iis qui affectionem hanc diligenter obseruant. quare voluptas operatio est, non generatio, aut motio.

Idcirco neque motio est. in tempore enim fit omnis motus, & cuiusdam etiam finis est. vt ædificatio tunc perfecta est, cum fecit id quod appetit, vel in omni videlicet tēpore, vel in hoc. nam in partibus temporis imperfectæ omnes, & à tota, & inter se sunt specie diuersæ. lapidum siquidem cōpositio diuersa à columnæ virgatione: atq; hæc vtræque à templi extructione differunt. templi enim effectio, cum nulla re deficiat ad propositum, perfecta est. fundamenti verò, & triglyphi fabrica est imperfecta: quippè cum vtraque partis sit. Specie igitur differunt: neque fieri potest vt in quocunque tempore motionem specie perfectam sumamus, nisi in toto.

Omnis generatio & motio in tempore est: atque ex imperfectione ad perfectionem progreditur. nō enim quod iter Thebis Athenas fecimus, idem rursus in præsentia facimus: sed aliud est quod præterit, aliud quod nunc proficiscimur. neque vna est tota simul Thebis Athenas profectio: sed alia atque alia, quæ ex variis cōstat partibus. tales enim imperfectæ omnes motiones sunt, quæ videlicet ad finem aliquem progrediuntur. Vniuersæ enim ædificationis qua ædes aliqua extructa est, partes imperfectæ sunt: tota ipsa verò est perfecta. nam sicut partes domus si ad totam domum comparentur, imperfectæ sunt, ita fundamenti, & parietis structura, & vnaquæque alia pars imperfecta habetur. præ vniuersa fabrica, qua tota domus absoluta est, finemque est consequuta. Quæ sanè partes, vt inquit, specie & inter se, & à tota fabrica differunt. quemadmodum enim fundamentum à pariete diuersum specie est, & vtraque hæc à tota domo: ita quoque fundamenti generatio à parietis generatione, & vtræque hæc à totius domus generatione diuersæ sunt.

* ἡ ἀβδωσιπ
Aristoteles ὁ
Athenæus με
minerūt quo-
rundὰ ὀστρεο-
rum quæ ἡ ἀ-
βδωσιπὰ δει-
νὰ, γὰρ τὰ
ἡ ἀβδωσιπὰ
pectinatim di-
uisa interpre-
tatur.

* Virgationem autem columnæ erectionem eius appellat, rectamque collocationem: quæ tunc fit, cum ad angulos rectos constituitur. Triglyphi verò tignorū capita in ædificiis sunt tripartitò sculpta: à plerisque μύτλα etiam vocari cōsueuerunt. sed horum etiam generatio & motio, id est, effectio, à structura tota differt, qua totum templum absolutum est, quæ integra est, & perfecta.

Simili modo quoque in ingressione, & cæteris. nam si delatio est motio quæ alicunde aliquò fit: eius differentia sunt secundum speciem, volatus, ingressus, & saltus, atque huiusmodi. neque tantum hoc modo, verum etiam in ingressione ipsa differentia est: nam alicunde & aliquò non idem in stadio & in parte eius est, & in alia, atque alia parte: neque percurrere lineam hanc, & illam. non solum enim lineam, sed in loco cōstitutam pertransit: in diuerso autem hæc, quàm illa est. Sed accuratius de motu alibi iam diximus.

Delationem, sicut in libro de animalium incessu fecit, in volatum, ingressum, & saltum diuidit: inquitque nō solum diuersam esse ingressionem à volatu, sed in ingressione quoque ipsa differen-
tiam

tiam esse. aliam enim atque aliam vnamquamque eius partē esse declarat. quæ enim in tertia parte stadij fit, diuersa ab ea est, quæ in dimidia: & hæc, ab ea quæ in duabus tertiis partibus fit: atque hæc omnes diuersæ singulæ separatim ab ea sunt, quæ totum stadium pertransiuit. Pari modo quoque ingressio supra lineam quæ est in theatro ab ea distat, quæ supra lineam in agro fit. Sed de motu exacte se alibi dixisse ait: id est in sexto, septimo, & octauo de physico auditu. Sciendum autem motionum differētiis & diuersitatibus ex partium quibus mouemur, differentia sumpsisse: ex pedibus & alis ingressum, & volatum: ex modo ipsius motus saltum: generationes verò absolute à partium & totius differentia. Dixit autem hæc differre non temere: sed vt voluptates quoque ex operationibus, operationes ex operantibus differre ostenderet, & sicut ædificatio à re ædificata separari nõ potest: sed simul ambo existunt: non enim fieri potest, vt ædificatum quippiam sit, ædificatio non sit: ita simul cum operatione naturali absq; impedimento facta esse voluptatem, & simul cum voluptate naturalem operationem impedimento vacantem esse declararet.

Videtur autem non in omni tempore motio esse perfecta: sed pleræque imperfectæ, & specie differentes: siquidem alicunde aliquò speciem earum efficit. at voluptatis in quolibet tempore perfecta species est. perspicuum igitur est, & diuersas has inter se esse: & voluptatem quippiam ex iis esse, quæ integra ac perfecta sunt.

Pleræque Jadiunctum est ob circulares motiones, quæ in fine semper sunt, atque ideo perfectæ, qua de re in primo libro de cælo dictum iam est. sed illæ quæ in rectū feruntur, in omni tempore perfectæ minimè sunt: sed partes earum specie à toto differunt, suntque imperfectæ: inter se etiam diuersæ sunt: principium enim vnde impetum accepit res quæ mouetur, à fine in quo quiescit, sine dubio differt. quòd si initium & finis differunt: perspicuum est, partem quoque initio viciniorem ab ea esse diuersam, quæ sicut à principio abest longius, ita fini proxima est. Cum autem partes motionis diuersæ hoc modo sint: efficitur, vt antequam partes omnes absolute fuerint, motus imperfectus sit. at voluptatis, sicut dictum est, perfecta in omnibus temporis partibus species est: estque ex iis, non quæ ex successione partium aliam atque aliam subinde speciem & perfectionem acquirunt: sed quæ integra, ac tota, & perfecta sunt. Cum verò inquit, diuersas eas inter se esse: de voluptate & motione seu generatione intelligit. voluptatem enim à motionibus & generationibus diuersam esse constat.

Hoc autem ex eo etiam videretur, quòd moueri nisi in tempore quippiam non potest: voluptate autem affici potest. quod enim in ipso nunc fit, totum quoddam est. Ex his autem manifestum est, nõ rectè dicere eos qui voluptatem esse motionem, vel generationem asserunt. nõ enim omnium hæc dicuntur: sed partibilium, & eorum quæ tota minimè sunt. nam neq; visionis generatio est, neque puncti, neque vnitatis. neque enim horum quippiam motio aut generatio est. igitur nec voluptatis quoque erit: quippe quòd totum quoddam sit.

Temporis indiuisibilem partem [N V N C] appellat. demonstratumque est in sexto libro physici auditus in ipso indiuisibili nunc, neque moueri, neque quiescere quicquam posse, neque generari, aut corrumpi. Quod si in indiuisibili nunc capere voluptatem valemus, atque in eo perfecta esse voluptas potest: moueri autem vel generari quippiam non potest: voluptas neque motio, neq; generatio est. nam si faciamus in vna integra hora in qua aliquid gignatur, in lætitia ac voluptate quempiam esse constitutum: in singulis partibus, singulisque nunc ipsius horæ quod gignitur, erit imperfectum: voluptas perfecta atq; integra erit. voluptas igitur motio vel generatio minimè est. Cum verò inquit [N O N] enim omniū hæc dicuntur] deest præposito κατά: vt sit κατά πάντων, hoc est, non enim de omnibus hæc, id est, generatio & motio dicuntur. nõ enim de omnibus motio & generatio dicitur, sed de partibilibus, & non integris. partibilia autem & non tota ea sunt, quæ ex imperfectione ad perfectionem per generationē progrediuntur: neque in indiuisibili particula temporis totum suum esse habent. Neque igitur voluptas in tempore fit, sicut domus: neq; visio, neque punctus, sed in ipso nunc existunt. id quod demonstratum quoque alibi est, vbi de motu agebatur. Neque horum quippiam, id est, neque punctus, neq; vnitatis, motus aut generatio est: hoc est, neque per motum aut generationem ex eo quòd non sunt, ad id procedunt, vt sint.

Sed

Eustratii in Moraliū Arist.

Sed sensus cuiuslibet, cū circa sensibilem rem operatur.

Sensus quidem ipse, id est, visio cū visibilis rei perceptio sit, simul cum tempore protrahitur. non statim vbi vidimus quippiā, à videndo desistimus: sed interdum aliquandiu videre perseveramus id, quod primò in indivisibili nunc vidimus. atque ita quatenus sit, vt per temporis quoddam spatium videre pergamus: eatenus in tempore & motu esse visionem dicendum est. sensus enim cuiuslibet, cū circa rem sensibilem operatur, tempus & motus intelligitur: licet ipsa visio in singulis temporis partibus perfecta sit. Sed fortassè loquutio hæc per defectum intelligenda est: vt quod dixit de voluptate, de sensu quoque dictum esse accipiamus, hoc modo: igitur neque voluptatis motio erit, aut generatio: sed neque sensus cuiuslibet, cū circa rem sensibilem operatur generatio aut motio erit. subintelligendum enim est, totum hoc: [NEQUE generatio aut motio erit]: quippè quod neque voluptatis, vt dictum est, sit motio, neque perfensionis cū in operatione ipsa & actu est. Possumus quoque aliam huiusce loci explanationem subiungere cæteris fortassè meliorem: vt quod de sensu hic inquit, in hunc modum intelligamus. Sensus cuiuslibet, non qui in habitu cōsideratur, sed qui in operatione iam est, & circa proprium sensibile iam operatur: propria quædam voluptas est: hoc enim totum est subaudiendum. vel, voluptas totū quoddam est: omni enim sensui qui in operatione est, & secundum naturam circa propriam rem sensibilem sine impedimēto operatur: propria quædam voluptas annexa est: alia quæ videndo: alia quæ olfaciendo: alia quæ gustando percipitur. loco tamen [id est, sed] particulæ [id est, itaque] erit legendum: vt sentētia huiusmodi euadat: patet itaque ex antedictis, omni sensui qui actu ipso sine impedimento operatur, quandam voluptatem esse annexam. quia enim in singulis temporis partibus, singulisque nunc, visio integra & perfecta est, & simili modo voluptas: eodem modo sensum qui operatione fit, cum ipsa voluptate existere, neque ab ea separatum esse, manifestum est. at si voluptati inseparabili ratione accidit: dubium non est, quin cuiuslibet sensus cū circa propriam rem sensibilem operatur, propriam quandam voluptatem esse, concedendum sit. videturque hæc explanatio consentire magis cum iis quæ subiungit.

Perfectè autem eius qui bene est affectus, circa pulcherrimū ex iis quæ sensui subiiciuntur. tale enim quid maximè esse perfecta operatio videtur.

Non omnia visui exposita ex æquo pulchra sunt: neque in omnibus pulchritudo vna, splendorque elucet. Neque enim mundi ipsius ac cæli fabrica vndique tornata, atque omni cum mensura & ordine elaborata perinde est pulchra, vt aureus, aut ligneus globus. Neque solis illuminatrix vis quæ omnia illustrat, proprioque implet fulgore, similem decorem habet, atque illa lux quæ è luna procedit. Pavo item & graculus diuersa præditi pulchritudine sunt. Neque similia inest & elegantia in oratione quæ simplici modo profertur, & in voce musicorum interualorum, quæ in omnibus modulationibus & numeris consideratur. Hoc in iis quoque quæ gustu, quæ olfactu, quæ tactu percipiuntur, inuenire licet. Quod si ita est, sensibiles res non simili modo omnes attrahere & allicere sensus, eosque oblectare & exhilarare, dubium non est. neque enim eadem lætitia afficitur quispiam cū corpus intuetur omni partium inter se æquabilitate, ac convenientia dispositum, colorisque nitore insignitum: & cū contrario modo affectum inspicit: sed ex pulcherrimis visus obiectis rebus maxima: ex non ita pulchris non magna voluptas euenire consuevit. idem in auditui expositis fit. Quod igitur hic inquit, huiusmodi est: omnem sensum qui operatione est: operatione autem ille est qui circa propriam rem sensibilem operatur: id est, qui vel iam videt visibilem, vel gustabilem iam gustat, & cæteri huiusmodi: voluptas cōsequitur: omnisque sensus cū propriam rem sensibilem percipit, lætitia ac voluptate afficitur. qui verò perfectè operatur: id autem facit, qui bene est affectus: bene affectus verò est ille cuius instrumentum valet, sanumque est: is igitur qui perfectè, sineque vlllo impedimēto secundum naturam operationem suam exercet, perfectè etiam lætatur: & præcipuè cū pulcherrimam ex propriis rebus sensibilibus comprehendit ac percipit. nam siue res quæ obiicitur pulcherrima quidem sit, sensus verò ipse non bene nec sine impedimento percipiat, sed ægrotet: siue sensus bene affectus sit & valeat, res autem ipsa non sit pulcherrima: neutro modo perfecta contingere voluptas poterit. Perfectum autem sensum appellat, eum qui intendi, incrementumque suscipere vlllo pacto nequit: sicut perfectè calidum id dicitur: quod summè calidū est: id est, ignis, quo calidius quippiam excogitare aliquis non potest. sic perfecta voluptas intelligenda est ea, qua nullam vehementiorem inuenire licet, quæ maiorem oblectationem & lætitiā afferre queat. Cū verò inquit, tale esse videri perfectam operationem: significare vult perfectam operationem iucundissimam omnium videri, neque videri tantummodo, verum etiam esse. nam imperfectæ iucunditatem quidem habent in se, non ita tamen vt iucundissimæ & sint, & videantur. est tamen etiam in ipsis quicquid inest & operationis, & voluptatis,

* αλιώς
Φωταυγία.
* διασημα-
τική φωνή.

& voluptatis, quæ ei annexa est, in singulis temporis illius partibus totum quoddam, ac perfectum. Sicut enim ex minore habitu maior efficitur: & utrique tam maior quam minor habitus & dicuntur, & sunt: atque in eo quod sunt habitus, sunt perfecti: ita & minor & maior voluptas tanquam integræ utraque, ac perfectæ, quo tempore ipsis afficimur, considerantur.

Vtrum autem ipsum sensum, an id in quo ipse est, operari dicamus, nihil interfit: in vnoquoque enim optima eius est operatio, quod optimè affectum est erga præstantissimum ex iis quæ ipsi subiiciuntur. Atque hæc perfectissima esset, ac iucundissima.

- 10 Quoniam sensus qui operatione fit, & voluptas quæ simili modo in operatione existit, nos sumus qui sentimus, voluptateque afficimur: & ipse sensum dixerat operari & lætari: nihil referre inquit, siue sensum ipsum operari & oblectari, siue animal dicamus in quo sensus inest. cum enim ille qui videt, hoc sensu bene est affectus, & circa pulcherrimas res visibiles operatur: tunc perfectè operatur, & perfectè voluptatem percipit: quippe quod operationes quæ ex perfectissimis habitibus existunt, fiuntque, circa pulcherrima ex iis quæ ipsi subiiciuntur, perfectissimæ sint, & iucundissimæ. in vnoquoque igitur eorum quæ sentiunt, cum & ipsum id quod sentit bene affectum est, & optimum est quod sentitur: optima quoque operatio euadit. quæ sanè operatio optima, etiam perfectissima est: quare iucundissima quoque erit. quod enim est optimum, id & perfectissimum
- 20 quoque, & iucundissimum est. Perfectissimi igitur habitus: is autem est supremus, atque absolutissimus: cuius nulla esse exuperatio potest: huius inquam operatio, cum fit circa pulcherrimū eorum quæ ipsi subiiciuntur, perfectissima est ac iucundissima. quæ verò ex perfecto habitu prodit, iucunda quidem est etiam ipsa, sed non iucundissima. Perfectum autem habitum appellat, eum qui nōdum ad vltimam & perfectissimam speciem deuenit: sed cum habitus ob id vocetur quia habetur, perinde atque vnaquæque species: ad perfectissimum habitum quasi via quædam est.

- In omni enim sensu voluptas est: in omni item simili modo intellectuone & contemplatione. iucundissima autem ea est, quæ perfectissima: at perfectissima eius est, quod bene affectum est erga optimum eorum quæ ipsi
- 30 subiiciuntur. operationem verò voluptas perficit.

- Sicut in sensibus, ita in intellectuone quoque & contemplatione fit. intellectuonem autem, id est, *διανοίαν* vocat sciētiarum cognitionem: contemplationem intellectualem vitam, & operationem appellat. nam in his etiam magis & minus quippiam fit. nonnulli enim in his habitibus perfectissimi, nonnulli non ita, sed minus sunt perfecti, inferiorique loco habentur. vnde pro excellentia & defectuone ita quoque operationem exercent: alio sanè modo ille qui abiectis humi sensibus & relictis in seipsum collectus se totum intellectualibus rebus contemplandis intendit: alio, qui extrinsecus distrahitur, sensibusque sensibilia percipere conatur: alio item qui ex propositis ad conclusionis collectionem progreditur. vt sicut diuerso modo operantur: diuersæ quoque voluptates eorum sint, & non eadem. Est igitur intellectualis vita perfectissima, & iucundissima: ceteræ perfectæ quidem etiam ipsæ & iucundæ, non tamen iucundissimæ: voluptas enim est, quæ operationem perficit.
- 40

Non eodem tamen modo & voluptas perficit, & sensibile, † & sensus, † *aliàs legitur sensum.*

- Sensibile & sensus pro eodem posita sunt. Aristoteli enim sicut artificialia artes, ita sensibilia sensus appellare mos est. subintelligendum autem est sensum: vt loquutio integra huiusmodi fit: non eodem modo voluptas operationem perficit, & sensibile & sensus sensum ipsum. nisi fortasse loco sensus sensum legendum sit. ita enim & nihil deesset, & clarior euaderet oratio: non eodem modo & operationem voluptas, & sensibile sensum perficit. Sed quo modo sensibile sensum perficit? dum videlicet ex potestate in actum & operationem sensum deducit: efficitque ipsum operationem, qui antequam sensibilem rem perciperet, potestate erat. sensus enim qui operatione est, vt in libris de anima fuit declaratum, idem est cum sensibili quod operatione sensibile est: idem videlicet cum forma illa, quæ in materia est. sensiva enim anima potestas quædam est, qua fit, vt id quod ipsam habet sensibilibus rebus assimilatum quadam alteratione ex operatione inducta, ipsas diiudicet. & sicut alitrix facultas alimento indiget, vt operetur: operatio enim eius circa alimentum versatur: ita sensiva facultas sensibilibus rebus indiget, circa quas eius operatio est: has enim percipit, ac iudicat: quapropter nisi hæc adsint, operari nō potest: sed est potestate tantummodo sensus:
- 50
- similisque*

Eustratii in Moraliū Arist.

similisque iis est qui scientia quadam præditi ex ea non operantur: simili enim modo & illi potestate sunt sciētes: & sensus operatione vacans potestate sensus est, hoc est, sensuum ipsum animal. Sicut enim scientia ipse est sciens: ita sensus ipse ille est, in quo est sensus: quippè cum hic ipse sit, qui ex sensu operatur. Quare cum dicimus, sensibile sensum qui potestate est, in operationem & actum deducere: nihil aliud dicimus, quam sensibile eum qui habet sensum, & non operatur, sed potestate est sensiuus, operatione quoque sensuum reddere, ac perficere. finis enim & perfectio potestatis & quasi forma, operatio est: ob operationes enim à summo opifice potestates ac facultates nobis traditæ sunt: quo videlicet ex ipsis operemur. Sensibile præterea extra ipsum sentientem & operantem est, priusque est, quam sensus: voluptas verò ad operationem nō ita sese habet: 10 quippè quod neque ipsi extrinsecus adueniat, neque prius ipsa sit, sed simul vel sit vel non sit, se pararique ab ea nullo modo possit. Perficere autem operationē voluptas ob id dicitur, quia ipsam auget. voluptas enim quæ ex geometria percipitur, geometricas operationes: quæ ex citharizando euenit, cithara canendi operationes augere consuevit.

Quemadmodum neque sanitas & medicus simili modo in causa sunt, ut sani simus. in vnoquoque autem sensu voluptatem fieri perspicuum est: quippè quod & visiones, & auditiones esse iucundas dicamus. patet enim profectò eas vel quàm maximè esse, si & sensus præstantissimus sit, & circa 20 tale quippiam operetur. nam si huiusmodi sunt & quod sentitur, & quod sentit: semper existet voluptas, modò adsit quod agat, & quod afficiatur.

* ἐκ τῶς τῆς
δυνατότητος.

Sanitas & medicus causæ sunt ut sanū animal sit: sed medicus * extra eū est, qui valet: priorq; eo est, quatenus est medicus. quippè cum quando egrotabat ille qui sanus effectus est: medicus iam esset qui ei mederetur, ipse autem sanus nondum esset, at sanitas non extrinsecus est, sed in eo qui valet, inest quasi pars quædam, aut habitus. in symmetria enim humorū cōsistit, in eaque inseparabili ratione inest, quoad sanus vnusquisque est. sic voluptas simul cum operatione est, ex qua existit, donec salua est operatio, ac durat. Sicut igitur alio modo medicus, alio modo sanitas causa est, ut sanum animal sit: ille enim ut superueniat animali sanitas: hæc ut secundum naturam, & ita 30 ut de actione queri non possit, efficit: ille separatus est ab eo qui valet: hæc ut habitus quidam eius, aut forma simul cum eo est: quippè cum sanitas sani quatenus sanus est, forma sit, non secus atque albi albedo, in eo quod est albus. neque enim albus sine albedine esse albus, neque sanus sine sanitate esse sanus potest. sicut igitur sanitas & medicus differunt: ita sensibile & voluptas non simili modo sensum perficiunt: sed sensibile cum extrinsecus sit, & prius operatione quæ circa ipsum exercetur, extrahendo, atque è potestate in operationem educendo sensum perficit, ita ut percipere rem ipsam possit & iudicare. at voluptas augendo & conseruando, & quasi, ut perseueret, alliciendo & suadendo operationi perfectionem inducit. In vnoquoque autem sensu, cum secundum naturam, & circa optimum ex iis quæ sibi subiiciuntur, operatur, existere voluptatem ignorat nemo. quoniam item sensibile & sensus ita opponuntur, ut ea quæ sunt ad aliquid: & sensus afficitur, sensibile afficit atque agit: constat necesse esse, ut cum simul fuerint, alterum agat, atque afficiat, alter afficiatur, id est, & optima ac suauissima operatio existat. quod afficitur præterea esse 40 duplex, alterum quod corrumpitur: alterum quod in perfectionem quandam & formam, & ex potestate in operationem & actum deducitur: quorum prius illud quod è natura propria exturbat, & perdit, molestum: hoc suaue & iucundum sit: & sæpius dictum iam est, & nemini obscurum esse arbitror.

Perficit autem operationem voluptas, nō ut habitus quidam qui inest, sed ut finis superexoriens: perinde atq; venustas iis qui in flore ætatis constituti sunt. quousque autem sensibile vel intelligibile, & id quod iudicat, vel cōtemplatur tale fuerit, quale esse debet: in operatione inerit voluptas. 50 cum enim id & quod ut afficiatur, & quod ut efficiat idoneum est, similia sunt, & inter se eodem modo sese habent: idem fieri naturā consuevit.

Siue operationem, siue operantem dicamus, nihil interest. dictum enim iam est scientiam, & sensum, & ædificatoriam, scientem esse, & sentientem, & ædificatorem: simili modo quoque scientiam in operatione, & sensum, & ædificatoriā esse eum qui iam sciat, & sentiat, & ædificet. Inquit autem non eodem modo sanitatem sanum, & geometriam geometram, & demum habitus quolibet eos perficere qui habitibus præditi sunt: sicut voluptas operationem. nam habitus cum iis qui 60

eos suscipiunt prius existentibus superueniant, in iis insunt, vt formæ & perfectiones: atq; efficiunt vt quod potestate erat, operatione fiat, operarique secundum eos possit. citharizandi enim ars ei qui potestate erat citharista comparata, cum operatione, & actu citharistam reddidit, & vt ex ea operetur, efficit. pari modo quoque geometria geometram è potestate in operatione deducit. sensus item in animalium formatione humoribus qui potestate sunt sensui superueniens, quod ex 10 ipsis constitutum est, operatione & actu sensuum efficit. habitus igitur, cum illi qui & citharistæ, & geometræ, & sensui potestate erant prius subsisterent, subiectique essent, superuenientes, vt formæ in materia, eos perfecerunt, in operationemque redegerunt. In voluptate autem non ita contingit. neque enim prius est operatio, & deinde ipsi voluptas accedit: id est, potestate prius est iucunda operatio, & deinde iucunda & voluptuosa re ipsa & actu efficitur: sed simul cum ipsa existit voluptas. Illi enim, id est, ædificator, citharista, & sensiuus alteratione, & mutatione, & generatione ex eo quod erat potestate, in operationem & actum deducti sunt: quippe quod habitus perinde ac formæ res sibi subiectas vt materias disponant, fingant, & perficiant. at voluptas tanquam superexoriens finis operationem perficit: non tanquam forma quæ materiæ antea paratæ aduenit: sed tanquam finis qui operationi superexoritur, id est, simul cum operatione emergit, atque existit, eamque in omnibus temporis partibus semper comitatur. sicut enim flori ætatis venustas: ea est ἀραιότης, quæ tempestiua est pulchritudo, superexoritur: ita operationi voluptas, sicutque illa iucundiora ac suauiora florentium corpora, longèque amabiliora reddere consuevit: ita voluptas operationem magis expetibilem facit: vt magis in ea perseuerare, magisque ei incumbere studeamus. 20 Quousque igitur & intelligibilia & sensibilia, & intellectio & sensio inter se eodem modo sese habuerint: id est, optima similiter fuerint, atque expetenda: in operationibus inesse voluptatem necesse est. quemadmodum enim pulchritudo & venustas, quoad partium & membrorum & inter se & cum toto corpore conuenientia seruetur, in corporibus quasi lux quædam, & flos, elucet atque efflorescit: eodem modo voluptas in operatione, quoad optima est & præstantissima, semper existit.

Quo modo igitur fit, vt nemo assiduè voluptate afficiatur? an defatigatur? omnia enim humana ad assiduè operandum imbecillia sunt. quocirca neque voluptas assiduè euenit: operationem enim consequitur.

30 Vbi interrogauit, cur assiduè voluptate non afficiatur quispiam? statim responsionem subiungit, cum inquit: an defatigatur? propterea enim assiduè non afficimur voluptate, quia defatigamur, & laboramus. hoc etiam voluptatem ex naturalibus operationibus euenire demonstrat, nam si in vacationibus voluptate non afficimur, in operationibus autem afficimur, ex operationibus quæ secundum naturam fiunt, euenire voluptatem manifestum est. Sed quid? cum ex lassitudine quæ ex operatione nobis contigerat, ad non operandum conuertimur, & ociandum: nonne voluptatem quandam percipimus? nam id negare præter sensum nostrum est: voluptatem enim in vacatione operationis, & remissione proculdubio sentire consueuimus. Quocirca dicendum est quiescere quoque nihil aliud esse quàm operari: nam si quiescendo viuimus, vita verò operatio est: vt in superiori libro demonstratum est: quies quoque operatio erit. in quiete igitur cum ab operando defatigati desistimus, non eam voluptatem capimus, quæ ex operatione sensuum proficiscitur, sed eam, quæ ex repentino in naturam reditu consequitur. non enim distrahenda ac diuellenda Aristotelis dicta sunt: sed ita vt connectuntur, intelligenda: de ea voluptate siquidem hic loquitur, quæ ex perfensionum, & intellectuum operatione euenit. Quoniam igitur ex operationibus voluptates eueniunt: ea assiduè voluptate afficientur, quæ operari semper & assiduè poterunt: cuiusmodi sunt intellectuales naturæ. quorum autem operatio assidua non est, sed interrupta: eorum interruptam quoque esse voluptatem necesse erit. non percipimus igitur assiduè voluptatem, quia assiduè non operamur: assiduè non operamur, quia defatigamur: defatigamur verò, propterea quod, cum sensus nostri in operationibus foras ad sensibilia deferantur, fit, * vt multum animalium spirituum exinaniatur. Vis enim sensiuus spiritu qui ob id animalis vocatur, quasi vehiculo delata à principio 50 originis suæ, & in totum corpus distribuitur, & foras emittitur. quocirca cum multum huius spiritus ex nostri operatione effluxerit: defatigatur animal, neque operari amplius potest. effluit autem huiusmodi spiritus dum legimus, dum audimus, dum videmus, dum currimus, dum ambulamus, ac demum dum quodlibet agimus, atque operamur.

Nonnulla tamen sunt quæ cum noua sunt, oblectant: postea verò non simili modo, hanc ob causam: quia primùm incitatus animus est, in eorumque operatione intentus, quemadmodum in visu faciunt, qui inspiciunt: 6. j. postea

* πολὺ τῷ
ψυχικῷ πνεύ-
ματος ἐκ-
κενῶται.

Eustratii in Moraliū Arist.

postea verò operatio eiusmodi non amplius fit, sed neglecta. vnde etiam voluptas hebetatur.

Cum dixerit defatigationem esse in causa ne assidue voluptate afficeremur, eò quòd operationem ex qua voluptatem euenire dicebamus, defatigatio impedit: videretq; nonnulla esse que etiam defatigatos homines oblectarent: vt iccirco falsum esse dicere quispiam posset quod de defatigatione dictum fuerat: huic obiectioni occurrens hæc subiungit. videmus enim nonnullos qui licet defatigati iam sint, pergant tamen adhuc operari, & inde voluptatem percipere non desinant: neque defatigationem impedire eos posse, quò minus & operentur, & voluptate quæ ex operatione euenit, afficiantur. si igitur huius operationem interrompere nequit defatigatio: neq; alterius cuiuspiam poterit. quocirca nouitatem esse in causa inquit, vt etiam defatigati interdum operemur. id quod si principium τῆς μετὰ τὰ φυσικὰ consideremus, clarius patebit. ibi enim ita ait: omnes homines naturam cognoscere appetunt: argumento est sensuum dilectio. Quòd si naturam cognoscere appetimus, & natura hæc cognoscendi & sciendi appetitio nobis insita est, vt sentiendi, & cogitandi: merito fit, vt etiam si defatigati simus, ad rei ignoratæ perceptionem & cognitionem consequendam incitemur, ac robaremur. ea enim noua nobis sunt, quæ sunt incognita, neque antea nobis apparere: ad quæ percipienda & cognoscenda naturam inducimur. naturalis verò hæc cupiditas & appetitio defatigationem omnem nostram emollit, ac mitigat, sensumq; eius ferè nobis aufert: atque ita facit, vt ab operando circa ea noua ne desistamus. Vidi sanè ego nonnullos penitus infirmos ac debiles, alios etiam ex quibusdam ætationibus lassitudine admodum confectos, impigre ac iucundè ad leonum ludos spectandos properare. Primum igitur, id est, cum primum ea noua nobis apparerent: incitatur atq; allicitur animus noster, vt cogitatio ad cogitabilia, sensus ad sensibilia percipienda vehemèter intendatur. deinde vbi iam perceptum ac cognitum aliquid à nobis est, remissior ac neglectior operatio euadit: atq; ita voluptas quoque hebetatur, ac remittitur: quippe quòd cuiusmodi fuerint operationes, eiusmodi quoq; esse voluptates, quæ ex ipsis eueniunt, necesse sit.

Omnes autem voluptatem appetere propterea vnusquisque existimaret, quia viuere omnes appetunt. vita verò operatio quædam est.

Quoniam voluptas absque operatione esse non potest: & vbi est voluptas, ibi quoque operatio necessario est: vita autem est operatio: naturam comparatum est, vt voluptatem omnes appetamus, quæ secum operationem, id est, vitam adducit, atque affert. vitam autem esse animam dubitat nemo. nam viuere ea dicimus, quæ natura ea prædita sunt, vt ex sese nutriantur, sibiq; similia gignant: animalia autem vocamus quæ præterquam quòd ex sese aluntur, gignantq; sibi similia, sensum quoq; habent: at sentire & viuere ab anima existit: anima igitur vita est. animam verò, id est, vitam esse operationem demonstrare ita quispiam posset: illa viuere dicimus quibus adest anima, sicut mortua, & non viua ea quibus non adest anima igitur & vita idem est. at anima prima perfectio corporis naturalis instrumentarij est, quod potestate vitam habet: perfectio autem est operatio. vita igitur operatio est. Adde quòd in ipsa quoq; viuendi proprietate quædam est operatio: quippe cum vita quæ ζῶν græcè dicitur, quasi ζέουσα, id est, feruens quædam substantia sit, quæ vitales vires & facultates ebulliendo producit: à qua vi etiam vita appellata est. feruere autem & ebullire & producere ab operatione est: ac propterea vnique animali propriæ sunt, & secundum naturam operationes, quia diuersæ vitæ illis sunt, ex quibus facultates & operationes existunt. Hinc hominum quædam operationes sunt vitæ & naturæ hominis accommodatæ: cuiusmodi est, se à turbatione & distractione externa introrsum conuertere, seque in seipsum colligere: se præstantioribus naturis similem reddere: iis quæ semper manent, æternaque sunt, studium adhibere: intellectualem vitam traducere. Similiter quoque equi operationes sunt quædam peculiare secundum equi naturam, vt est contentè & ferociter currere: & canis item pro natura canis, & reliqua animalia, pro vnus cuiusque natura conuenientes operationes habent. sed cætera quidem animalia quia secundum naturam viuunt, è naturalibus operationibus minimè exturbantur: cum ad sola ea quæ secundum naturam sunt, & ad nihil aliud natura duce tendere consueverint. at ratio nostra peruertere ac deprauari interdum solet: quæ tamen si incorrupta permaneat, in se, & splendorem suum collecta, vnus cuiusque rei naturam contemplatur: operationesque puras, atque egregias exercet.

Et circa ea vnusquisq; & iis operatur, quæ vel maximè placent, vt musicus auditu circa modulationes: discendi studiosus mente circa contemplationes: atque ita singuli ex cæteris, voluptas verò operationes perficit: & viuere

vnde dicatur ζῶν.

* σωτότως.

viuere quoque ipsum, quod appetunt. meritò igitur voluptatem etiam appetunt, quippè quæ viuere ipsum quod expetendum est, perficiat.

Musicum hîc appellat eum qui absque ratione musicis utitur instrumentis: cuiusmodi sunt qui in scenam prodeunt: quique canoris quorundam sonorû concentibus oblectatur: is enim aurium, non rationis iudicio versatur circa has modulationes. Discendi verò studiosum vocat eum qui harmonicas rationes cogitatione & mēte cōsiderat, aliam δὲ τεσσάρων, ἢ πέντε aliam, aut ἢ πρῶτον esse cognoscens, prout quatuor, aut quinque, aut omnibus vocum interuallis constituuntur. Duplex igitur musicus est: alter, qui concentuum rationes cognoscit, & circa disciplinas versatur: alter, qui instrumentis utitur, & auditu circa ea operatur. Numerarius item, id est, arithmeti-
 10° cus in numerorum, eorumq; quæ numeris accidunt, cōtemplatione occupatus est: atque omnino vnusquisque circa id operari studet, quo oblectatur. Voluptas verò quæ sequitur, operationem & vitam quam appetunt, perficit. ei enim qui viuere musicè cupit, eiusmodi vitam perficit voluptas quæ è musica euenit: sic geometricam, quæ è geometria: sic optimam & felicem, quæ ex felici vita proficiscitur. huc enim spectans Aristoteles omnia hæc de voluptate disseruit: vt demum felicem vitam quæ operatio est, perfici à propria voluptate colligeret. Viuere igitur ipsum quod expetendum est, musicè videlicet, vel geometricè, vel feliciter, propria cuiusque vitæ voluptas perficit, id est, auget, & confirmat, stabiliusque ac diuturnius reddit.

Vtrum verò vitam ob voluptatem an voluptatem ob vitam expetamus,
 20° in præsentia omittatur. cōiuncta enim hæc inter se ita sunt, vt separari nullo modo queant: quippè quòd & sine operatione non fiat voluptas, & operationem omnem voluptas perficiat.

Dicere quidem ob voluptatem expetendam esse vitam, habere in se probabilitatem quandam videtur. viuere enim operatio est, voluptas verò operationē finit ac perficit. at quæ sunt ante finē, ob finem expetimus: & non econtrariò finem ob ea quæ antecedunt. medicamenta enim, & adu-
 30° siones, & sectiones sanitatis causa, quæ est finis, eligimus: & nō contrā sani esse volumus, vt* po-
 40° tiones medicas assumamus, sectionesque & aduisiones sustineamus. Si igitur voluptas finis vitæ est, id est, operationis, consentaneum esse videretur, vt voluptatis causa vitam, non vitæ causa voluptatē eligeremus atq; expeteremus. Sed dicendum ad hoc est, si voluptas finis esset operationis, vt ædificationis domus, & sanationis sanitas, & sanguificationis sanguis, & generationis fœtus: nullum dubium esse, quin operatio & vita voluptatis causa nobis esset expetenda. quia verò nō est finis voluptas, sed tanquā finis, sicut dictum est: vitam ob voluptatē eligere nullo modo debemus, sed econtrariò voluptatem ob vitam. Voluptatem autē non esse propriè finem, perspicuū est. fines enim posterius operationibus & generationibus quibus sunt fines, superuenire cōsueuerunt: voluptas non postea aduenit, sed simul cum ipsa operatione existit. cōstat igitur, vitam, atq; omnem operationem causa voluptatis minimè expeti: voluptatē verò contrā ob operationes & vitam nos sectari, manifestū esse ita potest: primū ex operationibus quæ circa virtutes exercētur, quæ licet quāmaximè iucundæ sint, voluptatis tamen causa minimè fiunt. immo multas ex ipsis eligimus
 50° atq; expetimus, quanuis dolores & labores nobis allaturæ sint: cuiusmodi sunt quæ circa fortitudinem versantur. atqui si voluptatis causa operationes eligeremus: odio prosequi has ac fugere deberemus: cōtrā verò quamlibet operationē studiosè sectaremur, vnde eueniret voluptas. sed agere atq; operari ea vnde turpissimæ ac flagitiosissimæ voluptates exoriuntur, quis nisi insanus pateretur? Quare si operationes ex virtute expetendæ sunt, quanuis cum dolore qui cōtrarius voluptati est, exercentur: voluptates verò, quæ cum vitio quod virtuti est contrarium, existunt, nullo modo expetuntur: voluptates nos eligere operationum quæ ex virtute fiunt causa perspicuū est. quia tamen huiusmodi operationes voluptas comitatur, ob voluptatem quoq; operationes quodā modo expetimus: primò quidem ipsas operationes, deinde ex accidenti ob operationes quæ ex ipsis euenit, voluptatē. Adde qd si quis à nobis requireret, vtrum natura nobis statim vbi genuit, operationem ob voluptatē, an voluptatem ob operationē indiderit? notum esse diceremus voluptatem animalibus propter operationes à natura esse datam, vt cōseruentur, ac permaneant. fieri enim nō potest vt cōseruemur, nisi alatur ac nutriamur. vt autē alatur, à natura voluptatē eam accepim⁹, quæ in sumendo cibo percipitur: qua illecti & alimentū inquirere, & eo inuento vti cōsueuimus. Querimus igitur voluptatem, vt nutriamur: nutriri autē operatio est: causa itaq; operationis voluptatem expetimus. Nam dicere non vt cōseruemur & viuamus: sed vt voluptatē tantummodo inde capiamus, nos ali, absurdum omnino est. Data ergo nobis a natura hæc voluptas est, vt ad alimentum quærendum inducamur: atq; ita nutriamur, & nutriti cōseruemur, & viuamus, atq; ope-
 G.ij. remur.

*Φαρμακὸ ποτῶν.

Eustratii in Moraliū Arist.

remur. Quin viuere quoque ipsum operatio quædam est: ob operationem igitur est voluptas, & non econtrariò. Accedit quòd si voluptatem quæ ex venereo congressu existit, naturaliter velimus considerare, non alia de causa nobis insitam fuisse inueniemus, quàm sobolis procreandæ gratia: quò videlicet à voluptate incitata animalia ad coitum conuenirent, qui causa esset conseruationis animalium specie eorundem. Quòd si apertè in animalibus voluptates has operationum causa inesse conspiciamus: consentaneum est in aliis quoque operationibus, quæ secundum naturam fiunt, ita contingere. Sed quæstio hæc, inquit, in præsentia omittatur. Videntur tamen coniuncta esse hæc, vt neque vita quæ secundum naturam traducitur, & operatio à voluptate, neque voluptas à vita & operatione separata sit.

Voluptates inter se specie differre.

Cap. V.

10

VNde differre etiã specie videntur. quæ enim specie diuersa sunt, à diuersis perfici existimamus. ita siquidem apparent & naturalia, & quæ ab arte efficiuntur. vt animalia, arbores, pictura, statua, domus, vas. simili modo quoque diuersas specie operationes à specie differētibus perfici putamus. mētis autem operationes ab iis quæ sunt sensuum, atque hæc inter sese specie differunt. quare etiam quæ ipsas perficiunt voluptates.

20

Vnde, inquit, id est, ex eo quòd operationibus cōiuncte ita voluptates sunt, vt simul cum ipsis & existant, & desistant. fit, vt cum diuersæ specie operationes sint, diuersæ quoque sint voluptates, quæ ipsas perficiunt. diuersa autem specie perfici à diuersis obscurum non est. quis enim ignorat aliam esse voluptatem qua ædificator, aliam qua musicus oblectatur? operationes quoque diuersas esse constat. nam aliæ ex ipsis expetendæ, aliæ fugiendæ sunt. expetenda autem & fugienda diuersa esse specie nemini dubium est. Quòd si diuersæ sunt operationes: eandem autem inter se habere voluptates differentiam necesse est, quam operationes habent: voluptates quoque specie inter se diuersæ sunt. Cum dixerit autem diuersa à diuersis perfici: id ex naturalibus rebus, & artificiosis comprobatur. alius siquidem finis plantæ generationis est, alius animalis, propterea quòd diuersæ quoque generationes ipsæ sunt. plantarum enim generationis ipsæ plantæ, animalium animalia, ædificationis ædes, sanationis sanitas finis est. sicut igitur generationum diuersi fines sunt: ita quoque operationum quasi fines inter se different: quippè cum alia specie voluptas vitæ intellectualis sit, alia ea quæ ex operatione sensuum euenire consuevit.

30

*σωφικῶς
ἔσθαι.

Constare autem hoc ex eo etiã posset, quòd voluptas vnaquæq; operationi ei * affinitate est cōiuncta, quam perficit. simul enim operationē propria atq; affinis voluptas auget: quippè cum singula magis iudicent, absoluantq; exactius qui cum voluptate operatur. vt qui geometricis rationibus oblectantur, geometrici euadunt, & singula magis intelligunt, atq; aduertunt. simili modo musicæ studiosi, & ædificandi, & cæteri alij in suo quisq; opere proficiunt, dum eo oblectantur, ac gaudent. voluptates verò sunt quæ incrementum exhibent. at affinia sunt & propria quæ augent. quæ autem diuersis specie sunt propria, inter se quoque specie differunt.

40

Non esse specie eadem omnes voluptates, sed nonnullas esse quæ dissimiles specie ac diuersæ sint, ex eo etiam patet, quòd propriae atque affines voluptates operationibus illis sunt ex quibus eueniunt. propria verò necessariò inter se ita distincta sunt, vt sunt ea quibus sunt propria. si igitur operationes sunt diuersæ ac dissimiles specie: propriae quoque earum voluptates inter se diuersæ specie erunt. vnicuiq; autem operationi propriam quãdam esse voluptatem, quæ ipsam perficiat, inde perspicuū est, quòd operationes augeri voluptatibus, incrementumq; suscipere cōsueuerunt. voluptas enim quæ ex geometricis considerationibus percipitur, operationem circa geometriam auget: quæ item ex citharizando euenit, citharisticam auget operationē. vt si operationes numero sint diuersæ, & specie eadem, voluptates quoque eadem specie, & diuersæ numero sint. si verò & numero & specie differat operationes: voluptates simili modo vtrisque diuersæ sint. at voluptates augere operationes patet. magis enim geometricus euadit, aut musicus qui vel geometria vel musica oblectatur, quàm qui nullam ex his artibus voluptatem capit. si autem auget operationes voluptas, his est propria atque affinis: quod enim proprium non est, est molestum: molestum verò corrumpere

50

corrumpere non augere natura consuevit.

Magis præterea inde hoc pateret, quòd voluptates quæ à diuersis eueniunt operationibus sunt impedimento. studiosi enim tiliarum * orationibus attendere nequeunt, si tibia canentem quempiam audiuerint, tibiæ cantu magis, quàm præsentè operatione oblectati. voluptas igitur quæ ex tibiæ cantu prouenit, operationem circa orationem corrumpit.

* προσέχειν
λόγοις.

Non omnem voluptatem omni operationi esse propriam, sed aliam alij: ac propterea necesse esse, vt sicut operationes, ita ipsæ quoq; inter se specie differant: manifestum est: primùm ex eo quod voluptas quæ ex aliqua operatione existit, ex aliqua alia euenire non potest. ei enim qui temperanter viuit, & ex temperantia operatur, temperanterque agit, intemperantium voluptas minimè contingit: quippè quòd fieri nullo pacto queat, vt temperanter agendo quispiam intemperantis voluptate afficiatur: & demum non rem habendo cum mulieribus quispiam eam voluptatem capiat, quæ rem habentibus euenire consuevit. alia enim est voluptas quæ temperantis hominis operationi affinis est: & alia quæ intemperantis. nam si voluptates non essent diuersæ, sicut sunt operationes, sed eadem: quid vetaret, quo minus temperans operationes intemperantis vtpote fugiendas euitaret, voluptates verò eius sectaretur? quippè quæ eadem essent & similes specie cum suis. Primùm igitur hinc liquet, & vnicuique operationi propriam esse annexam voluptatem: & diuersas inter se esse voluptates non secus atque operationes: deinde verò inde, id quod hic inquit Aristoteles, quòd quæ ex aliis operationibus existunt voluptates, aliis quæ alias operationes sequuntur, impedimento sunt. qui enim tibia canendi studiosi sunt, cum audiunt aliquem tibiæ inflantem ac modulantem, si fortè quispiam fabulas narret, nullam ei attentionem præstant: immo voluptatem eam quæ ex fabulatione eueniebat, reiciunt ac fugiunt: vtpote quæ alteram qua magis oblectantur, interrumpat, atque impediatur. quemadmodum econtrario fabularum studiosi præ fabularum narratione tiliarum cantum negligunt, atque auersantur: eò quòd ipsis impedimento sit ad eam voluptatem percipiendam, qua gaudent. Quòd si quæ è tiliarum cantu euenit voluptas alteram impedit, quam fabularum narratio affert, atque hæc illam simili modo: diuersas esse & non similes specie voluptates perspicuum est. sicut sunt tibiæ cantus, & fabularum narratio, è quibus voluptates ipsæ oriuntur. Non paruum item eiusdem huiusce rei argumentum est, quòd se mutuò perimunt & corrumpunt.

Id in cæteris quoque vsu venit, cum circa duo simul operatur quispiam: quæ enim est iucundior operatio, alteram extrudit: atque eò magis, quòd in voluptate longius excelluerit: adeò vt ex altera operetur nihil.

Si nunc duo sint, alter qui tibia canat, alter qui fabulas narret, & quidam alius vtrosque simul audiat: hic qui audit, circa duo simul operabitur. si item cum aliquis pulchrâ rem aliquam cernit, citharam pulsantem alterum audiat: hic quoque circa duo simul operabitur: in quo si magis pulchri quàm musicæ studiosus fuerit: efficietur, vt quæ ex pulchræ rei inspectione voluptas exoritur, alteram quæ è citharæ modulatione percipitur, extrudat, atque eiiciat. quare quæ ex visione capitur voluptas ab ea diuersa est, quæ ex citharæ cantu existit. & si paulò inter se diuersæ sunt operationes, parum quoque differunt voluptates: si longè illæ inter se distant, simili modo maximam inter se habent differentiam voluptates, quæ ex operationibus eueniunt. Iucundior igitur operatio minus iucundam extrudit, atque eiicit, vt vel qui studiosus musicæ sit, ne inspicere quidem in rem pulchram velit: vel qui pulchris delectetur, ne adhibere quidem aures citharam pulsanti quicquâ patiatur. atque hoc propterea accidit, quia vnicuique operationi propria quædam voluptas coniuncta est: & pro diuersitate operationum diuersæ quoque voluptates ipsæ sunt.

Atq; iccirco fit, vt cum aliqua re vehementer gaudemus, aliud quid nõ admodum agamus: cumq; aliis leuiter oblectamur, alia faciamus. vt in theatris * bellaria esitant: id tunc maximè faciunt, cum viles certatores sunt.

* ἔαγνιμα-
τιζοσι.

Quia ex diuersis specie operationibus propriæ quædam voluptates, alia ex alia, sequuntur: quæ ita peculiare vnicuique sunt, vt homini risibile, aut equo hinnibile: efficietur, vt cum geometricis rebus valde oblectatur aliquis: non omnino aliud agere quippiam possit, sed soli geometricæ attentus incumbat. cum enim voluptatem aliquam appetimus, non aliam quampiam operationem exercemus, quàm illam, ex qua necessario euenturam eam voluptatem existimamus. nam sicut huic corpori quidam certus sapor, & item odor quidam peculiaris iucundissimus esse consuevit,

G. iij. illi

Eustratii in Moraliū Arist.

* διαύλοις.
* φαῦλοι.

illi autem alius atque alius: sic quoque operationi huic voluptas quædam, illi altera diuersa insita est. Cum igitur, vt inquit, re aliqua quispiam vehementer oblectatur, aliud quid agere non vult. si tamen aliquando contingat, vt aliud faciat: ociosè admodum, ac negligenter circa id operatur. id quod ex iis quæ in spectaculis fiunt, cognoscere vnusquisque euidenter potest. quando enim cursus equestres celebrantur, intenti omnes spectatores sunt: nemoque ex ipsis est, qui aliud agat: propterea quod & equorum cursu, & aurigarum certamine vehementer vnusquisque oblectatur. cum verò hi septenis * circuitibus peractis certamen suum absoluerint, atque è curriculo recesserint: aliique postmodum * vilioris notæ certatores in harenam descenderint: cuiusmodi sunt luctatores, cæteri que omnes tales: tunc videas spectatores intentione ferè omni remissa alios inter se colloquentes, alios bellaria esitantes: quippè qui eiusmodi luctantium certamine non admodum afficiantur. Bellaria autem sunt *ἑαγύματα*, id est, cicer frixum, fabæ, nuces, atque alia huiusmodi, quæ secundis mensis adhibentur: quæ secum nonnulli & præcipuè pueri esitandi causa, cum per ocium licuerit, ferè cõsueuerunt. Tunc igitur inquit, cum viles fuerint certatores, id maximè faciunt, id est, bellariis esitandis vacant nonnulli.

Quoniam autem propria voluptas exactè absoluit operationes, diuturnioresque & meliores reddit: alienæ verò labefactant, ac perdunt: longè eas inter se distare manifestum est.

Hic explanat quid significauit, cum dixit vnamquamque operationem à voluptate perfici. perficit enim, id est, stabiliorem ac diuturniorem, melioremque reddit operationem voluptas. Si igitur propriæ voluptates meliores & diuturniores operationes efficiunt: patet voluptates longè inter se distare, pro ratione operationum ex quibus eueniunt: esseque dissimiles specie, nõ secus atque ipsæ operationes. si enim honesta à turpibus specie diuersa sunt, operationes quoque honestæ à turpibus eodem modo erunt diuersæ: voluptates item quæ ex operationibus honestis eueniunt, ab illis distabunt, quæ ex turpibus operationibus percipiuntur. hæ siquidem puræ sunt, nihilque doloris aut pœnitentiæ admistum habent: illæ doloris & pœnitentiæ sunt refertæ. exactè igitur absoluit, atque auget propria voluptas operationem propriam. vt quæ ex geometrica contemplatione exoritur, geometriæ operationem: quæ ex modulatione, modulandi operationem: & reliquæ similiter. quæ verò alienæ sunt, vtpote molestiam afferentes & dolorem, labefactant, & minuunt: voluptas etenim quam capimus ex geometria cum nõ sit propria modulationi, & cantui, sed aliena, modulationem labefactat ac corrumpit: quippè quod qui oblectatur geometria, voluptatem contemnat quæ ex modulatione percipitur.

Ferè enim alienæ voluptates id faciunt quod proprii dolores. proprii enim dolores operationes corrumpunt. verbi causa si alicui vel scribere iniucundum est & molestum, vel ratiocinari: cum dolorem afferat operatio, fit, vt is neque scribat, neque ratiocinetur.

Adiunxit [F E R E] propterea quod proprii dolores semper atque omnino operationes corrumpunt: voluptates non semper. proprius autem dolor ille est, qui propriæ voluptati est contrarius: vt si alicui scribere & cithara canere iucundum est: huic non scribere & non canere cithara est molestum. si contrà non scribere & non cithara canere voluptatem affert: scribere & cithara canere dolorem & molestiam pariet. ei igitur qui gaudet non scribere, proprius dolor est, si scribat: qui sanè dolor operationem corrumpit, id est, ne scribat, efficit. Si igitur quod faciunt dolores, idem alienæ voluptates efficiunt, proprii verò dolores à propriis voluptatibus diuersi sunt: alienæ voluptates à propriis voluptatibus quoque diuersæ, atque iccirco specie dissimiles sint, necesse est.

Ex propriis igitur voluptatibus, & doloribus contrariū circa operationes cõtingit. propriæ autem sunt voluptates, quæ ex operatione aliqua per se existunt. alienæ verò aliæ appellantur, propterea quod simile quid efficiunt, quod dolor. corrumpunt enim: veruntamen non simili modo.

Si corrumpi & augeri, & corrumpere & augere contraria sunt: circa operationes propriæ voluptates & proprii dolores contrarium efficiunt. propriæ enim voluptates augent ipsas, diuturnioresque reddunt & stabiliiores: proprii dolores corrumpunt & perdunt. Dicendum autem in vniuersum est de voluptatibus, in hunc modum: alias ex ipsis secundum naturam eorum qui ipsis afficiuntur, alias præter naturam esse. secundum naturam quidem sunt illæ, quibus afficiuntur ij qui operationes secundum naturam suam exercent: præter naturam illæ quarum etiã operationes præter

præter naturam sunt. vnicuique enim animali quædam peculiare sunt operationes naturæ ipsius accommodatæ. nam & hominis operationes nonnullæ sunt hominis naturæ cõuenientes: & equi & canis simili modo secundum equi & canis naturam. ex quibus exoriẽtes voluptates secundum naturam quoque illis esse dicendæ sunt. homini sanè quæ ex operatione secundum hominis naturam euenit: cani & equo, quæ ex operatione existit, quæ & canis & equi naturæ conuenit. Quæ igitur pro vniuscuiusque natura fiũt voluptates, voluptates secundum naturam: quæ non ex propria natura eueniunt, voluptates præter naturam appellandæ sunt.

At verò cùm operationes probitate & prauitate differat: & aliæ ex ipsis expetendæ sint: aliæ fugiendæ, aliæ neutræ: simili modo voluptates etiam sese habent: in vnaquaque enim operatione propria voluptas existit. in bona honesta, in praua improba.

Dictum sæpe est & demonstratum, voluptates affinitate esse coniunctas cum operationibus vnde emergunt: & propterea eodem quo illæ modo distingui. at differunt specie operationes: quare etiam voluptates different, specieque inter se erunt dissimiles. nam si ex honestis operationibus honestæ, ex prauis prauæ voluptates existunt: honesta autem & praua aut turpia contraria inter se sunt: quæ fieri potest, vt quæ sunt contraria, conformia inter se, & specie similia esse dicamus: bonæ igitur & prauæ voluptates specie differunt. bonæ autem & expetendæ operationes sunt quæ ex virtutibus, & scientiis: prauæ & fugiendæ quæ ex vitiis exercentur: cuiusmodi sunt intemperantium, furum, sacrilegorumque hominum, & similibus: neutræ illæ, quæ sunt necessaria: vt concubitus ob sobolis procreationem: & cætera huiusmodi.

Nam & cupiditates honestorum laudabiles, turpiũ vituperabiles sunt.

Non esse omnes voluptates specie easdem & conformes ex cupiditate etiam ostendit. nam si cupiditas iucundarum rerum appetitio est: suntque ex cupiditatibus expetendæ aliæ sine controversia. aliæ fugiendæ, perspicuum est, ipsas quoque iucundas res quarum sunt cupiditates, simili modo esse distinctas, vt sunt ipsæ cupiditates. quare ex iucundis rebus aliæ expetendæ erunt, aliæ fugiendæ: igitur etiam voluptates quæ ex ipsis his rebus percipiuntur, expetendas alias & bonas esse, alias fugiendas & prauas, necesse est. sunt igitur specie diuersæ: expetendum enim & fugiendum dissimile proculdubio, ac diuersum specie est.

Affiniores autem operationibus sunt voluptates quæ in ipsis existunt, quàm appetitiones. hæ enim & temporibus & naturâ distinctæ sunt: illæ adeo annexæ operationibus sunt, adeoque * indistinctæ, vt in idem cum voluptate operatio sit, ambiguum esse videatur.

* ἀδιόριστοι
adeoq; à se inuicem nõ sunt
distinctæ.

Cùm demonstrarit, non omnes voluptates inter se esse conformes, & similes specie, sed nullas similes: alias dissimiles: nunc voluptatem non idem cum cupiditate, sed diuersum quid esse ostendit. Est autem ratio, qua id probatur, huiusmodi: cupiditas prior operatione est: voluptas autem operatione nõ est prior: voluptas igitur cupiditas minimè est. cupiditatem autem operatione esse priorem tempore ex eo patet, quod prius cupit vnusquisque, deinde ita ad cupitam rem potendam deuenit. voluptatem item simul esse & non esse cum operatione ex qua exoritur, sæpius & dictum est, & demonstratũ. si igitur cupiditas prior operatione est, voluptas verò simul cum operatione existit: quod autem est simul, magis affine ac proprium est, quàm quod præcessit, simulque non est: voluptatem magis coniunctam esse cum operatione quàm cupiditatem manifestum est. adde quod quanto magis quod appetit & cupit rem aliquam, & nondum est consequutum, ab eo distat, quod cupitam rem iam habet, simulque cum ea est: tanto magis cupiditas ab operatione abest quàm voluptas. cupiditas siquidem voluptatis est, ob voluptatem enim iucunda inquirimus: at voluptas cùm simul cum operatione existat, eam iam habet: cupiditas nondum habet. magis igitur propria operationi voluptas, quàm appetitio est: atque adeo est coniuncta, vt an idem sit voluptas & operatio, an diuersum quid, in controuersiam veniat: de cupiditate verò & operatione nulla huiusmodi dubitatio oriatur. si igitur altera magis propria est atque affinis operationi, altera minus, diuersas has inter se esse & nõ easdem censendum est.

Neque tamen voluptatem esse mentem, aut sensum putandum est: est enim absurdum. sed quia non separantur, esse idem quibusdam videntur. sicut igitur operationes, ita quoque diuersæ voluptates sunt.

Mentem, id est, διάνοιαν hic appellat metis ipsius operationẽ, id est, cognitionẽ & intellectionẽ ipsam.

G. iij.

Eustratii in Moraliū Arist.

ipsam. Quod autem inquit, huiusmodi est: licet voluptas idem cum intellectu, ob connexionem quam cum ipsa habet, esse videatur: non debemus tamen id ita esse existimare: diuersæ enim sunt & intellectiones, & sensationes à voluptatibus, quæ ex ipsis oriuntur. nam si idem cū voluptate esset operatio, nulla operatio voluptate vacans reperiretur: sed multæ sine voluptate operationes inueniuntur: athletarum enim operationes voluptatis expertes sunt: immo cum dolore etiā quandoque fiunt: eorum item qui vel literas discunt, vel ad virtutem progrediuntur, & nondum sunt assequuti, omnes dolorē etiā admistum habent: voluptas igitur & operatio idem nō est. quemadmodum enim tempus idem cum motione non est, licet sine motu esse nullo modo possit: ita neque voluptas & operatio etiā si necessario simul existant, idem esse censebuntur. quia verò ex operationibus consequuntur voluptates: sicut sunt operationes siue bonæ siue malæ, ita quoque voluptates sint, necesse est. 10

Visus autem à tactu puritate differt: & auditus & olfactus à gustatu. simili modo quoque differunt voluptates: atque ex his illæ quæ circa mentem existunt: & utræque à se mutuò.

Visio formarum absque materia perceptra est, vt in secundo libro de anima demonstratum fuit. sicut enim cera signum solum quod in aureo anulo est, impressum accipit sine subiecta materia: alioqui cera aurum redderetur, si cum signaculo materiæ etiā capax fieret: sic visus voluptates absque subiecta ipsis materia percipit. auditus verò, & olfactus cum sint corporei, magisq; ad patiendum obnoxij, sensibiles res cum materia admittunt: vna enim cum aëre cuius affectio est sonitus, & odor, propria sensibilia, id est, sonitum & odorem percipiunt. purior igitur visus est, utpote qui materia carentia recipit, auditu & olfactu qui cum materia sua sensibilia suscipiunt. hi tamen, id est, auditus & olfactus eò sunt gustatu puriores, quò aër qui sonitui & odori subiicitur, tenuior est ac subtilior aëreo humore, in quo, vt in materia sapor est inlitus. atq; hi quatuor sensus à tactu puritate admodum sunt diuersi: ab eo quidem qui in toto corpore est diffusus, eò quòd proprium eius sensibile quatuor elementa ignem, aërem, aquam, terram subiecta habet, atque circò magis est materialis. quibus verò plus materiæ inest, ea minus pura, minusque præstantia quàm illa sunt, quæ magis materiæ sunt expertia. quanto verò puriores, præstantioresque hi sensus tactu venerei concubitus sint, nemo est qui nesciat. nam qui animalem & genitalem vsum explet, quo modo ita esse purus potest vt visus, vt auditus, vt reliqui duo? quibus differentias & communitates sensibilium rerum discernimus? visu quidem etiā stellarum cursus, processus recessus, stationes, apparitiones quoque & occultationes deprehendimus. quòd si hi sensus, operationesq; horum puritate & præstantia inter se differunt: voluptates quoque quæ ex ipsis oriuntur, diuersæ proculdubio erunt. Præterea quoniam mentis & cogitationis operationes ab operationibus sensuum distant: fit, vt voluptates quoque eius eò præstantiores sint ac puriores, quò mens nobilior sensu ac præstantior est. Cùm verò inquit [E T] utræque à se mutuò] de voluptatibus intelligit mentis & cogitationis: quia enim duplex mens est siue intellectus contemplatiuus, & actiuius: horum quoque voluptates inter se diuersæ sunt: quantoque est cōtemplatio actiue sublimior: tantò voluptas voluptate melior ac nobilior est. hæc autem præponit, spectans iam ad intellectualem vitam, & eiusmodi felicitatem, ac de ea disputationem præparans. 40

Esse verò vnicuiq; animali propria voluptas, quemadmodum etiā opus videtur: ea enim est quæ in operatione existit. id in vnoquoq; consideranti ita esse apparebit. equi siquidem, & canis, & hominis voluptas diuersa est. Quemadmodū Heraclitus inquit, asinos stramentitias paleas magis quàm aurum esse electuros: quippè cū asinis pabulum auro iucundius sit.

Diximus paulò antè ex voluptatibus alias esse secundum naturam, eorum qui ipsas percipiunt, alias præter naturam: & secundum naturam eas esse, quæ ex operationibus vniuscuiusque naturæ accommodatis eueniunt: præter naturam, quæ ex operationibus præter naturam vniuscuiusque existunt. vnicuique enim animali secundum naturam propria sunt operationes, ex quibus voluptates quoque secundum naturam fiunt, quæ & bonæ sunt, & verè voluptates appellari possunt. Si igitur hæc vera sunt, quemadmodum sunt, & præcipuè homo est qui voluptates percipit, atque is bonus: voluptates illæ secundum naturam essent homini, quæ probo viro maximè ita esse videretur. ex iis item quæ secundum naturam homini sunt voluptates, in eo differentia quædam est, quòd aliæ magis, aliæ minus propria ipsi eueniunt: quæ enim ex operationibus existunt, quæ secundum virtutem exercentur: magis naturæ hominis sunt accommodatæ, maximeq; homini propriae quæ verò ex viri

ex viri & mulieris concubitu percipiuntur: minus quidem illæ sunt homini propriæ, secundum naturam tamen eius etiam ipsæ fiunt. Heraclitus autem * Ephesus ac cuius meus asinos dicebat: quia naturæ suæ accommodatas voluptates persequitur vnumquodque animal, stramentitias paleas, id est * quisquilias & recrementa quædam quibus vescuntur, quæ σύρματα appellat: pro pabulo enim id accipit: potius, quam aurum electuros fuisse: propterea quod pabulum huiusmodi naturæ asini suauissimum est.

* Ex hoc loco licet coniecere hanc enarrationem esse tribuendam Michaeli Ephesio.

* χέρορ φα num.

* ἐυελεκαί.

Ac voluptates quidem eorum quæ specie diuersa sunt, specie differunt: quæ sunt eorundem, indifferentes esse consentaneum est. in hominibus tamen non parum variant. eadem enim alios dolore, alios oblectatione afficiunt, quibusdam molesta & odiosa, iucunda & amabilia nonnullis sunt. in dulcibus quoque idem euenit: quippe quod non eadem febricitanti, & sano esse huiusmodi videatur: neque calidum quippiam imbecillo, & * ei qui bono habitu præditus sit. similiter in aliis etiam contingit. Videtur autem in omnibus similibus id esse quod probo viro apparet. Quod si hoc rectè dicitur, quemadmodum videtur, & est: & vniuscuiusque mensura est virtus, & bonus vir, quatenus est talis: voluptates quoque erunt quæ huic videntur, & iucunda ea quibus hic oblectatur. Si cui tamen ea videntur iucunda quæ huic sunt molesta, nihil mirum esse debet: multæ etenim corruptelæ hominum, & labes contingunt. non sunt nanque iucunda: sed his, atque ita affectis.

Diuersa specie sunt homo, equus, bos, canis: quorum, sicut dictum est, operationes etiam, quæ secundum naturam fiunt, & voluptates quæ ex ipsis oriuntur, specie differunt. eorum verò voluptates quæ eadem specie sunt, eadem specie esse in ratione carentibus animalibus, dubium non est. omnibus enim equis, qui iidem sunt specie, eadem iucunda sunt: vt fœnum, & hordeum, & similia: canibus item omnibus ossa & carnes: bobus quoque omnibus fœnum & eruum iucunditatem affert, & voluptatem: atque id propterea quod solam naturam ducem sequuntur. Quin in hominibus quoque probis idem est. omnibus siquidem qui ex virtute intellectualem vitam traducunt, iucunda eadem sunt: prauis autem alia atque alia. Quocirca non debemus neque iucunda omnia, neque bona, neque honesta esse dicere: sed quæ probo viro esse huiusmodi videntur. Nam quia rectè dicitur, bonum id esse, quod esse viro probo videtur: esseque vniuscuiusque mensuram virtutem, id est virtute præditum virum, & bonum, in eo quo est bonus: quod enim bonus vir metitus fuerit, id est definierit, & iudicari, & bonum esse statuerit: id bonum est. Quoniam igitur ita res se habet, perspicuum est, voluptates etiam eas & esse, & dici debere, quæ probo viro esse voluptates videantur: vereque ea esse iucunda quibus probus vir oblectatur, & gaudet. nam si nonnullis, quæ probo viro sunt molesta, esse iucunda videntur, ne miremur. ægrotant enim huiusmodi homines & deprauati sunt ea parte, quæ nostri præcipua est & quæ verus est homo, id est intellectu, qui vera & certa à falsis & apparentibus potest discernere. nam quæ molesta sunt probo viro, iucunda minimè sunt, sed iucunda ita affectis videntur, id est male affectis, & deprauatis.

Eas igitur quæ sine dubio turpes sunt non esse dicendas voluptates nisi corruptis hominibus manifestum est. Ex iis verò quæ esse honestæ videntur, qualis, aut quænam esse hominis dicenda est? an ex operationibus patet? has enim ipsæ voluptates sequuntur. siue igitur vna, siue plures sint perfecti & beati viri operationes: quæ has perficiunt voluptates, præcipuè hominis voluptates, esse dicerentur: reliquæ autem secundo loco, & ex parte aliqua, non secus atque operationes.

Voluptates quæ proculdubio turpes sunt, dicendum est absolute quidem & propriè non esse voluptates: sed videri iis qui sunt corrupti & deprauati: ex illis verò quæ honestæ videntur, cum sint multæ, quænam dicere esse hominis voluptatem debemus? Vbi ita interrogauit, respondet, cum ita subiungit: an ex operationibus patet? cū enim ex operationibus existant voluptates, qualiscunque est hominis operatio, quatenus est homo, siue vna sit, siue plures: talis ipsa erit voluptas. quod vbi dixit,

Eustratii in Moraliū Arist.

dixit, statim ad disputationem de felicitate pertransit: quippè cū ea sit hominis operatio, quā requirimus. Quoniam autem felicitas duplex est, altera quæ voluptatibus efflorescit, de qua in primo libro dictum est: altera, quæ est intellectualis vita, de qua nunc dicet: duplex erit hominis operatio, atque ideo duplex etiam voluptas.

De felicitate.

Cap. VI.

Cum dicta autē sint ea, quæ ad virtutes, & amicitias, & voluptates spectant: reliquum est, ut de felicitate figura quadam differamus, quoniā finem eam humanarum rerum esse statuimus. Si igitur antedicta repetamus, breuior nobis euadet oratio.

Quid sit τὸ πρῶτον εἰπεῖν, uel τὸ πρῶτον εἰπεῖν ἢ δευτέρως εἰπεῖν est crasius dicere.

Figura quadam differere appellat id est τὸ πρῶτον, non geometricè, & demonstratiuè, neque ex iis quæ necessaria sunt: sed ex iis quæ ut plurimum eueniunt, & vel omnibus, vel plerisque, vel sapientibus videntur. Cum proposuisset autem de felicitate disputare: de virtutibus prius, & amicitia, & voluptate sibi esse dicendum censuit. de virtutibus quidem, quia felicitas quæ actiua & ciuili appellatur, actiuarum, & moralium virtutum: contemplatiua & actiuarum & contemplatiuarum omnium finis est. Cum enim Aristoteles duplicem hominem esse opinetur, alterum qui ex anima & corpore constat: alterum intellectum: vocat autem intellectum rationalem viram, seu ipsam rationalem animæ partem: quem sanè intellectū & verè, & primò, & maximè hominem esse statuit. cū igitur duplicem hominem intelligat, duplicem quoque felicitatem inuenit: vnā intellectualem, & perfectam, quam contemplatiuam nominat: alteram, quæ cum externis rebus existit. externas res appellant corporis sanitatem, materiæ suggestionem, nobilitatem, filiorum bonam procreationem, & similia. Nam si homo ex anima & corpore definitur: necesse est, ut ad humanæ felicitatis absolutionem corporis quoque habitum comprehendamus: ne si altera totius pars male affecta sit, totum ipsum felix esse nullo modo possit. Quia igitur duplex hæc felicitas virtutum finis est: propterea de vtrisque virtutibus & actiuis & rationalibus superius egit. De amicitia autem disseruit, eò quod cū vna eius pars animæ facultatis concupiscibilis sit, altera irascibilis, tertia rationalis: prima illa facit, ut cognati, & parentes erga filios mutuo inter se amore deuinciantur: secunda, ut qui militant, & bellum gerūt, naturali etiam ipsi amore coniuncti simul in contuberniis versentur, & degant: tertia inter probos viros maximè spectatur, bona vitæ translatione, & cōtemp-
platione verorū amicorum inter se animos colligans, & connectens. De voluptate verò egit, quia finis noster, quæ est felicitas, ex intellectuali vita & voluptate mixtus est. neque enim intellectualis vita absque voluptate ad felicitatem sufficit: quippè cū si careret voluptate, appetibilis minimè esset: neque voluptas sine huiusmodi vita explere atque absoluere felicitatem valeret. nā si mente, & omni cognoscendi operatione priuetur, satis sibi esse & sufficere qui poterit? Inquit igitur, cū de virtute & amicitia & voluptate dixerimus, in quibus felicitas consistit: de felicitate quoque quæ est in contemplatione dicendum est: ita enim subintelligere debemus. Cū verò de contemplatiua hac felicitate dicturus sit, in memoriā nobis eam reuocat, quæ ad propositam rem faciunt, quæ de ciuili felicitate in primo libro dixerat.

Diximus eam non esse habitum. nam in eo inesset, qui per totam vitam dormiret, & plantæ vitam traduceret, maximisque infortuniis affligeretur.

In primo libro ita dixit: omnes homines ab ipsa veritate inducti felicitatem supremum omnium finem esse statuunt: supremum autem omnium finem bene viuere, & bene agere esse dicunt. si igitur felicitas supremus finis est, supremus autem finis bene viuere est, & bene agere: at bene viuere, & bene agere non in habitu, sed in operatione consistit: felicitas actio, atque operatio esse censenda est. Quis enim est qui eum felicem esse dicat qui licet virtutem habeat, vel nihil tamen agat in toto vitæ curriculo: vel semper dormiat, ut de Endymione fabulantur, plantæque vitam traducat? qui enim dormit, plantæ similis est, propterea quod solæ ferè in eo, non secus atque in plantis naturales ac vegetales facultates operantur. quis item felicem eum existimaret, qui bona quidem omnia haberet, sed aduersa tamen fortuna in tota vita agitaretur? nemo sanè.

Quòd si hæc non placent, sed magis in operationem quandam ipsa reponenda est, sicut in superioribus est dictum: ex operationibus autem aliæ sunt necessariae, & ob alia expetendæ, aliæ per se: patet, felicitatem aliquam ex iis quæ per se, & non ob aliud sunt expetendæ, esse statuendam. felicitas enim nullius rei indiga est, sed ex sese ipsa sufficit.

Si igitur

Si igitur hæc vera esse non videntur, dormientem videlicet, vel nihil agentem felicem non esse, etiam si omnem virtutem habeat: non in habitu felicitas constituenda est, sed in operationem animæ ex virtute in vita perfecta est referenda: quemadmodum in primo libro dictum est. Necesse farias autem operationes, & ob aliud expetendas eas vocant, quæ effectiuæ sunt: ut ædificatione, medicationem, * cusionem. per se expetendas, actiones ex virtute, & contemplationes, rerumque cognitiones. Cum igitur duplices sint operationes, felicitas quædam ex illis est statuenda, quæ non ob aliud, sed per se expetenda sunt. si enim nullius rei indiga est felicitas, sed se ipsa contenta, ex quæ se sufficiens: quæ autem aliqua alia re extrinsecus non indigent, & ex sese sufficiunt, per se sunt expetenda: felicitas ex iis proculdubio est, quæ expetenda per se ipsa sunt.

* χαλκασίμ

10 Per se autem sunt expetendæ illæ, ex quibus præter operationem requiritur nihil: cuiusmodi esse actiones videntur, quæ ex virtute fiunt. bona enim & honesta agere ex iis est, quæ per se expetuntur. Quin etiam ex lusionibus illæ quæ iucundæ sunt: quippè cum non ob aliud ipsas eligant: damnatum enim ex ipsis potius quam utilitatem & corpora & fortunas negligentes, consequuntur.

Cum dixerit bona & honesta omnia per se esse expetenda: subiungit: quin etiam ex lusionibus illæ, quæ iucundæ sunt: non enim ob aliud quippiam has expetunt atque eligunt, sicut statuariam ob statuas, & militarem peritiam ob victoriam, & medicinam ob sanitatem: sed per se expetunt, quasi felicitatem afferant: quicumque videlicet in voluptuose viuendo, in edendo, & bibendo, & ludendo, intemperanterque agendo felicitatem constituunt. causamque reddit cur per se lusus expetant homines, quia eos eligunt, licet damnatum potius quam utilitatem ex ipsis eliciant. qui enim lusionibus vacant, ut * aleatores, neglectis exercitationibus corporis, bonorumque acquisitione, in utrisque iacturam non paruum faciunt: cum & ocio marcescat, & patrimonium dissipent. Quare lusus ob aliud expetendi non sunt. quæ enim ob aliud expetuntur, utilia sunt, ut mercatura, & * institoria, à quibus augetur res familiaris: lusus autem e contrario minuunt, & consumunt opes. non sunt igitur ob aliud quid expetendi, sed ne per se quidem, licet quam maximè per se ipsos expetant, atque eligant, qui voluptuariam vitam sectantur. nam si damnosa reiicienda sunt, & fugienda: huiusmodi lusus cum sint damnosi, reiiciendi ac fugiendi sunt, non expetendi.

* ἀσπραχάλ-
ζοντες.

* καπηλική,
σαυροναρία.

Confugiunt autem ad huiusmodi diuersationes plerique eorum qui felices habentur. unde apud tyrannos in existimatione sunt, qui in talibus diuersationibus sunt urbani, quippè cum in iis quæ illi appetunt, sese exhibent iucundos. indigent autem talibus.

Huiusmodi diuersationes & traductiones lusiones ipsas vocat. plerique enim immo omnes fortasse ex iis qui in lætitia & corporeis voluptatibus felicitatem ponunt, celeriter atque omni cum promptitudine & studio ad lusionum voluptates se conferunt. id enim significat [confugiunt], id est cum studio & festinatione feruntur. Vel tales diuersationes, id est * διαγωγὰς cōuentus ipsos & congregationes appellat, ex quibus voluptatem percipiunt. cupiunt enim simul diuersari & degere cum iis qui afferre voluptatem possint, qualescunque fuerint, siue tibicines, siue citharædi, siue scurræ, aut saltatores. Quia autem tyranni magis quam alij in voluptate felicitatem statuunt, nihilque aliud esse credunt quod beatum hominem reddat, quam omnibus sensibus voluptate affici, ac titillari: in existimatione & honore sūt apud ipsos urbani, & faceti: ita enim hic omnes eos vocat, qui quomodocunque suppeditare ipsis voluptates queunt. clarent igitur & in precio sunt apud tyrannos huiusmodi homines, quia iucundos se exhibent in iis quæ illi appetunt. cum enim exhilarari illi cupiāt & ridere, cantusque audire qui blandiantur: hi & canūt, & omnia agunt quibus tyrannos lætitia afficiant: atque ita prorsus iucundos se præstāt. qui enim dicit & agit ea quibus tyrannus oblectatur: is est iucundus tyranno. sicut probo viro est iucundus qui ea dicit & facit, quæ probo viro placent. Tyranni autem talibus hominibus indigent, non probis viris, & honestis. nam hos odio prosequuntur, & expellunt: sed histrionibus & scurris qui risum faciant, opus ipsis est. quare meritò huiusmodi nebulones apud ipsos, utpote iucundi, in honore & existimatione habentur.

* διαγωγή, est
uitā agere. un-
de διαγωγή,
uitæ tradu-
ctio.

Ac videntur quidem hæc felicia esse, propterea quòd qui in potestatibus constituti sunt, his vacant. sed nullum fortasse argumentum huiusmodi ho-

mines

Eustratii in Moraliū Arist.

mines sunt. non enim in dominatu virtus collocata est, aut intellectus, ex quibus honestæ operationes existunt.

Ex falsis & erroneis hominum opinionibus fit, ut ridicula felicia esse videantur. quia enim plerique tyrannos & potentes viros esse felices putant: ea quoque quæ illi sequuntur, & quærunt, felicia, id est maximè accommodata atque apta ad felicitatem esse dicunt, & prædicant. sed in potestate esse constitutum, & facere quicquid libuerit, nullum argumentum est, nihilque demonstrat, tyrannos & potentes esse felices. non enim in dominando, potenterque agendo quæ sibi placuerit, virtus, & ciuilis vel contemplatiua felicitas consistit. intellectum enim felicitatem hanc contemplatiuam appellat. quòd si tyrannis & potentatus non idè sunt cum felicitate, sed è diametro prorsus inter se distant: neque iucunda ea quæ ad corpus spectant, suauisque lusiones ad felicitatem facere, & spectare quicquam existimandæ sunt. neque item operationes & actiones tyrannorum ex iis sunt, quæ bona & honesta haberi debent: sed operationes quæ ex virtutibus, & intellectu proficiscuntur, illæ sanè optimæ sunt, atque honestissimæ.

Neque si isti quia synceræ & liberalis voluptatis gustum non habent, ad corporis voluptates confugiunt: propterea has magis esse expetendas existimandum est. nam & pueri quæ apud se in precio sunt, præstantissima esse opinantur.

Cur tyranni, qui tanto cæteris & diuitiis & potentia antecellunt, ad corporis voluptates confugiant & festinent, id in causa est, quòd syncerarum & libero homine dignarum voluptatum gustum non habent. Synceras voluptates vocat eas, quibus vel nihil, vel parum admodum doloris & penitentia admistum est: quas cuiusmodi sint superius iam diximus. Si igitur esset, quemadmodum diximus, tyrannis idem cum felicitate: felicia essent illa quibus isti inhiant. cum verò non sit, non debemus voluptates quas tyranni persequuntur, felicitatis esse effectrices existimare: sed sicut neque ea quæ pueris præstantissima sunt, atque in precio, ut turbines, tali, & pilæ, preciosa ac præclara apud omnes quoque habentur: sic neque ea quæ nonnullis qui secundum sensus viuunt, videntur optima, cunctis optima sunt existimanda.

Cōsentaneum igitur est, ut sicut pueris & viris diuersa esse in precio videntur. ita prauis & bonis quoque videantur. Vnde quemadmodum sæpe dictum est, ea sunt preciosa & iucunda, quæ probo viro huiusmodi sunt. atque ea maximè expetenda operatio est unicuique, quæ ex habitu proprio: probo autem viro, quæ ex virtute fit. Non est igitur in lusu felicitas. absurdum enim est lusum esse finem: & negociari, & laborare tota vita ludendi causa. nam omnia, ut ita dicam, præter felicitatem alterius causa expetimus: quippè cum finis ipsa hæc sit. seriò autem agere & laborare lusionis causa stultum planè ac puerile admodum videtur.

Consentaneum rationi est, ut quemadmodum alia pueris iucunda esse & preciosa videntur, alia viris: ita quoque non eadem prauis & bonis, sed longè diuersa videantur: eaque verè preciosa & pulchra sint, quæ probis viris ita videntur: quæ autem a prauis huiusmodi esse existimantur, ea non verè huiusmodi sint, sed tantummodo esse videantur. Quoniam igitur hæc ita se habent, unicuique maximè expetenda ea operatio est, quæ ex habitu proprio exercetur. qui enim habitu musicae est præditus, is musicè: qui intemperantia habitum contraxit, is intemperanter operari expetit. eodem modo probus vir secundum virtutes operando oblectatur, & gemit. In virtute igitur & intellectu, id est intellectuāli vita, non in lusu felicitas consistit. licet ad eum tyranni auidè, & festinanter ferantur. Absurdum enim est, si lusum esse finem nostrum dicamus. si nanque ludere est felicè esse, felicem autem esse est finis: ludere finis noster erit. Absurdum itè est, prorsusque ridiculū, omnia nos agere & labores omnes sustinere ea causa, ut felices simus, id est ut ludamus, & iocemur. nam si felicitatis gratia omnia agimus, & laboramus, felicitas verò nihil aliud est quam ludere: ludendi causa & iocandi laboramus, atque ærumnas sustinemus. at hoc ridiculum est. Quoniam igitur laborare consequendæ felicitatis causa, bonum est: ludere autem non est bonum: ludere & felicem esse idem non sunt. Alio item modo colligere hanc rationem possumus: ludere & iocari sicut alia multa causa quorūdam aliorum expetimus: felicitatem verò non alicuius alterius rei causa expetimus: felicitas igitur & lusus idè nullo pacto est. Cum verò inquit omnia nos alterius causa præter

*σπόμβοι.

sa præter felicitatem expetere: addidit [vt ita dicam] id est ferè, propterea quòd virtutes etiam per seipfas expetimus, licet felices euasuri non simus. fieri item potest, vt multi per se & non alterius causa diuitias expetant.

Ludere autem vt seriò agat quispiam ex Anacharsidis sententia videtur rectè se habere: quippè cum lusus requiei similis sit. & cū nequeant homines assiduè operari, requie indigent non est igitur finis requies: causa enim operationis fit. At esse ex virtute vita felix videtur: hæc autem studiosa & seria est, non in lusu versatur.

Quemadmodum bellū causa pacis laudatur: ita si post labores quos virtutis causa suscepimus, ad lulum declinemus, vitio non datur. recreat enim nos lusus, laboresque leuare nostros videtur. requiei enim est similis. at requies defatigata iam corpora ad pristinas vires reducere consuevit. nā si indefessi in actionibus & operationibus permanere possemus, minimè nobis requie esset opus, aut lusu, qui requiei persimilis est. sed quia delassamur, requie subinde indigemus, & lusu: non omni tamen, sed eo tantum qui requiei est similis: quòd rursus recreatis viribus ad agendum & operandum redeamus, & non labore confecti ociosi maneamus. Quòd si ea causa lulum expetimus quem requiem appellat, vt rursus operemur: lusus finis minimè est: quare neque esse felicitas potest: quippè cum felicitas finis, & per se, non ob aliud expetenda sit.

Meliora præterea seria & studiosa esse dicimus ridiculis: & iis quæ cum lusu fiunt.

Ex communibus, atque in animis nostris à natura insitis notionibus felicitatem non esse lulum confirmat: omnes enim naturali quadam cognitione, nō disciplina aliqua, aut monitione instructi meliora esse aiunt seria & studiosa, id est virtutes, earumque operationes quæ cum studio exercentur, ridiculis, & iis quæ cum lusu & ioco fiunt: melius autem peiore est melius. si autem ridicula & lusus peiora sunt, lusus esse felicitas nullo modo potest. non enim aliqua re est peior felicitas, sed omnium quæ apud nos sunt, optima ac præstantissima.

Notiones à-
Teo-
uocis uo-
cat, quæ nobis
à natura inge-
nitæ sunt.

Et melioris semper partis, & hominis operationem esse studiosiorem affirmamus. melioris autem operatio præstantior, felicitati que accommodatior iam est.

Meliores partem & hominem intellectum nostrum vocat, id est rationalem partem animæ. eum enim qui verè & maximè homo est, in rationali vita cōstituit. duplicemque ipsum his ostendit, vnum ex anima & corpore constantem, cuius bene & feliciter viuere in traducēda vita secundum virtutes in magnis moralibus situm esse dixit: sicut etiam in primo huius operis libro declarauit: alterum, qui præcipue & re vera est homo, intellectū qui in nobis est: de quo procedēte sermone ita dicit: separatus autem à corpore est ipsum id quod est. quibus ex verbis etiam patet eos qui dicunt Aristotelem mortalem esse animam opinari, nihil dicere. Sed de his alibi. Quod verò hic inquit, huiusmodi est. operatio melioris animæ partis melior est, ac studiosior, id est seria magis studioque dignior, eò videlicet quòd ex virtute est, conuenitque homini quatenus est homo, non ex vitio prouenit. Si igitur hæc melioris partis operatio quàm altera deterioris partis melior ac præstantior est: peioris autem partis operatio est lusus: felicitas esse lusus non poterit: sed propria præstantioris partis operatio erit. felicitati enim accommodatior est, id est felicitatem eam magis, quàm lulum esse existimandum est.

Frui item corporis voluptatibus quilibet etiam * mancipium, non minus quàm optimus posset: mancipio autem felicitatem tribuit nemo, siquidem neque etiam vitam: non enim in talibus diuersationibus felicitas consistit, sed in operationibus quæ ex virtute proficiuntur, quemadmodum dictum est prius.

* ἀνδραπο-
δου.

Felicitatem esse bonorum finem, & supremum quidem & perfectissimum, sæpe demonstratum est. is autē finis solis probis viris & studiosis inest. Sicut enim ille cui inest vita, viuunt: sic cui inest bonum, & bonorum summus finis, bonus & perfectus est. finis autem is nō omnibus inest, essent enim omnes boni, & perfecti, & felices: sed nō sunt, immò plerique sunt seruales & prauis, qui sanè corporis

Eustratii in Moraliū Arist.

corporis voluptates maximè consequuntur, inter quas lusus quoque cōnumeratur. Neque hīc inquit non posse prauos homines felices effici: possunt enim, si relicto vitio virtutes sequuti fuerint, habitumque earum sibi compararint: sed ait hīc corporis voluptatibus, quādo cūque voluerimus, frui nos posse: felices verò fieri, quādo velimus, non posse: quippè quòd & multo tempore, & exercitatione longa, & actionibus operationibusque optimis quamplurimis opus sit, priusquam pulcherrimum & perfectissimū felicitatis finem adipiscamur. Frui igitur voluptatibus corporis etiam quilibet potest, siue prauus sit, siue bonus, siue neque bonus neque malus, siue vir, siue puer, siue mulier. felicitatem verò consequi neque prauus, neque neuter, neque puer potest, sicut in magnis moralibus dixit. perfectissimus enim felicitatis finis in imperfecta aetate nequit contingere: sed satis superque est, si cui vel in perfectissima aetate acquiratur. Nam si felicitas finis bonorum est, id est virtutum omnium, quarum vna etiam prudentia est, puer verò nullus est prudens: perspicuum est puerum quoque felicem esse nullum posse. Inquit autem corporis voluptatibus quemlibet, id est tam bonum quàm non bonum frui posse, non minus quàm optimum, id est magis quàm probum virū. seruiles enim homines & prauis corporis voluptatibus & lusbis magis quàm probi viri frui consueuerunt. qui nanque oblectatur lusbis, voluptatibusque huiusmodi magis illis frui potest, quàm qui non oblectatur. Quoniam igitur omnes homines corporis voluptates & lulum prauis tribuunt, id est oblectari & ludere eos fatentur: nemoque est qui persequi eos voluptates & lusus, ipsisque esse deditos, non dicat: felicitatis verò minimè eos participes faciunt, neque felices, sed infelices potius appellat: corporis voluptas & lusus felicitas minimè erit. Quod autem inquit [siquidem neque etiam vitam] ita est intelligendum: prauis felicitatem tribuit nemo, quoniam neque vitam probam & studiosam eidem tribuit: ex ea enim, non ex prauorum diuersationibus, prauorumque viuendi rationibus felicitas sequitur.

De felicitate contemplatiua.

Cap. VII.

SI verò felicitas est ex virtute operatio: consentaneum est eam ex illa esse quæ præstantissima est: hæc autem eius erit: quod est optimum.

Præstantissimum appellat supremum atque excellentissimum: præstantissimamque & supremam operationem intellectualem vitam vocat. cū ostenderit enim felicitatem animæ esse operationem ex virtute, virtusque sit duplex: actiua altera, quam moralem & ciuilem peripatetici nominant: nam Platonici morales à ciuilibus esse diuersas contendunt: altera contemplatiua: atque ideo duplex quoque felicitas euadat: in primo libro de ciuili felicitate egit, qua sit vt ciuilis felix deteriores facultates ratione moderetur, atque excolat: hīc de cōtemplatiua felicitate tractat, eoque homine qui hac felicitate felix est: qui præcipue, ac certò, & re vera est homo: intellectus videlicet qui in nobis est. Huiusmodi autem felix alteri illi ciuili superuenit. fieri enim nullo modo potest, vt intellectualis vita in aliquo sit, qui virtutibus moralibus affectus suos prius non fuerit moderatus, priusque in ciuili felicitate non vixerit. indefiniti enim atque immoderati sua ipsorum natura sunt affectus, suisque operationibus præscribere nullum modum ac finem possunt. nam quemadmodū ignis imponere sibi terminum vllum nequit, sed indefinitè atque effusè calefacit atque vrit, quicquid idoneum ad id atque aptum sese obtulerit: ita vnaquæque ex affectuosis partibus animæ nostræ cū innata quadam ferocia, atque immoderatione ferantur, virtutum auxilio indigēt, quæ modo atque ordine imposito ipsas componant. iracundia quidem fortitudinis: cupiditas temperantiæ moderamen requirit: illa, vt fidenter & intrepidè quò oportet incitetur, & à quibus debet refugiat: hæc, vt quibus opus est, & oblectetur, & doleat. Cū igitur immoderati sint affectus atque indefiniti, turbationisque ex se & cōfusionis pleni: qui fieri potest, vt qui ab his ratione carentibus, & brutis agitur, & modo huc modo illuc perturbatè distrahitur, & circūfertur, intellectuales operationes exerceat, intellectualemque vitam traducat? Rectè igitur eos dicere cōsendum est, qui actiuam virtutem, felicitatemque eam quæ finis eius est, esse materiam idoneam ad contemplatiuam felicitatem suscipiendam asserunt. Cæterū de his plura aliàs. Inquit autem hīc, quoniam felicitas animæ est operatio, consentaneū est dicere eam esse præstantissimā ac supremam. suprema verò animæ operatio est coniunctio atque vnio cū superioribus, & dei que assimilatio quatenus, vt inquit Plato, homini licet. homini autē licet maius bonū acquirere ciuili felicitate. quare ciuilis felicitas supremus ac perfectissimus finis noster non est: sed maior ipso & superior est contemplatiua felicitas quæ vniuersa nostra operatio est, totaque humanæ operationis mensura, supremusque terminus. virtutis enim ciuilis felicitas: ciuilis felicitatis contemplatiua felicitas mensura & finis est: qua præstantius aliud, naturæque humanæ accommodatius, & conuenientius reperiri nihil potest. Nam cū propria hominibus virtutis actio, magisque propria felicitas ciuilis sit: maximè propria contemplatio est, suprema mensura, atque vltimus terminus, finisque perfectissimus processus, atque ascensus

*ὁμοιωσις
τῶν θεῶν.

ascensus nostri: quæ eius, ut inquit, quod in nobis est optimū, id est intellectus nostri, veri que hominis operatio est.

Siue igitur id intellectus sit, siue aliud quippiam, quod sanè secundum naturam videtur principatum obtinere, & præsidere, notionemque habere de honestis, & diuinis rebus: siue diuinum quoddam etiam ipsum sit, siue ex iis quæ in nobis sunt diuinissimum: huius secundum propriam virtutem operatio, perfecta felicitas esset: quam esse contemplatiuam dictum iam est.

10 In prauis, atque iis qui intemperantiæ dediti sunt, quod deterius est præstantiori præter naturam dominatur. In probis verò quod præstantius est, id est ratio principatum obtinet, præsidetque deteriori, quæ irrationalis vita est. Cum itaque felicitatem intellectualem operationem esse eius inquit, quod in nobis optimum est, & naturam principatum obtinet, atque imperium in popularem turbam irrationalis partis animæ nostræ, subiugit: siue igitur id optimum quod in nobis est, sit intellectus, id est siue intellectus appellandus sit, sicut à me nominatur: siue vita rationalis, ut Plato vocat: quod sanè & naturam dominatur, & notionem habet, intellectualemque rerum, quænam sint honestæ & pulchræ re vera, quæ item licet non sint, esse videantur: esseque quædam substantias cognoscit incorporeas, quæ separari à corporibus possint & per se subsistere: & supra has omnium causam esse intelligit, quæ perfectissima operatio est vniuersa permeas, ac gubernans. Siue igitur intellectum
20 & mentem optimum hoc oportet appellare, siue diuinum quid, & diuinam quandam * portionem, diuinumque defluxum. nam etiam ita vocat Plato: siue ex iis quæ in nobis sunt, diuinissimum: huius operatio secundum virtutem propriam, id est secundum intellectualem vitam, esset ea, quam nunc quærimus felicitatem: felixque ille esset, qui hac diuinissima vita fungeretur, ad supremumque hoc fastigium, & perfectum finem deuenisset. Est enim, sicut diximus, ciuili quoque felicitas finis, sed non summus, & perfectus. dixit autem, siue diuinissimum ex iis quæ in nobis sunt: propterea quod mos ipsi est & sensum, & naturam, & omnia naturæ opera diuina appellare. Natura enim, inquit ipse alibi, deus quidem non est, sed diuinum quoddam tamen, & * geniale. quare sensus diuinum est quoddam, non diuinissimum: rationalis pars & diuinum & diuinissimum.

*θείαν μοί-
ραν καὶ ἀπορ-
ροῦ.

*δαιμόνιον.

30 Atque hoc tum cum superius dictis, tum cum veritate consentiens esse videretur. nam & præstantissima est hæc operatio: quippe cum ex iis quæ in nobis sunt, intellectus huiusmodi sit: & ex iis quæ in cognitionem cadunt, illa circa quæ intellectus versatur.

Oratio hæc quæ operationem diuinissimæ partis quæ in nobis est secundum propriam operationem, perfectam esse felicitatem, ciuilem autem esse imperfectam ait: & superius dictis in primo libro, & veritati consentit. Cum enim duplicem hominem esse statuamus, atque alterum verè, & maximè, & præcipuè hominem esse, qui intellectus noster est: alterum ex animo & corpore constare asseramus: verum est, veritati que consentiens, si dicamus operationem eius qui verè & præcipuè est homo, præstantissimam esse, ac perfectam felicitatem: ciuili felicitate tantò meliorem ac venerabiliorem, quanto subiectæ res circa quas hæc versatur, iis quæ ciuili subiiciuntur, nobiliores sunt, ac præstantiores. ciuili siquidem operatio est secundis illis atque inferioribus ornatum, & ordinem, & modum præfinire ac statuere, id est affectus moderari: qua de re in primo libro sæpe dictum est: huius autem, attolli ad superiora ac præstantiora, illisque conciliari atque vniri, diuinarumque substantiarum communitates & differentias cognoscere: quandoquidem intellectus qui hæc contemplari ita potest, operatio dicitur. qui sanè intellectus, licet antè quàm feliciter intellectualem hæc & diuina vita operari possit, substantia eiusmodi sit, quæ separari ab animali eo queat, cuius præsentiam sortitus est: tunc tamen potestate intellectus propterea appellatur, quia intellectum cum qui extrinsecus intellectus ab Aristotele dicitur, suscipere potest, vel potius eius extrinsecus intellectus illustrationem: cuius vbi fuerit particeps factus, tunc demum intellectualis, & perfectus intellectus, & felix contemplatiuus, & supremam operationem exercens, & reliqua, quæ iam sæpe fuerunt commemorata, appellari consuevit.

Et præterea assiduisima. contemplari siquidem assidue magis, quàm operari quippiam possumus.

Felicitatem contemplatiuam præstantissimam, & supremam & perfectissimam dicere debemus, tum quia est operatio optimæ & diuinissimæ partis, quæ in nobis est: tum quia operatio est assiduisima. dictum enim in primo libro est, stabile quid, atque eiusmodi quod auferri difficulter possit.

Eustratii in Moraliū Arist.

fit, felicitatem esse existimamus. Si igitur vnum quoddam ex felicitatis elementis est id quod stabilis est: quod est stabilis, felicius erit. stabilis autem est, quod longiore durat tempore: longiore verò durat tempore, quod magis assiduum est & diuturnius. at felicitas contemplatiua magis assidua est, & diuturnior, quàm ciuilis: melior igitur & diuinior est, ac propterea suprema quoque & perfectissima. Præterea si quod magis est assiduum, magis accedit ad id quod semper est: longius verò abest, quod non est assiduum, & breuiore permanet tempore: quod autem est semper, perfectius ac melius est, quàm id quod non est semper: contemplatiua felicitas cū magis assidua sit, magisque diuturna, propius ad sempiternam intelligibilem cōtemplationem accedit, quàm ciuilis: perfectior igitur quoque erit: atque iccirco præstantissima, ac suprema. nam longius tempus magisque continuum sempiterno esse propius, quàm breuius, & minus continuum, perspicuum est. ¹⁰ longius autem & magis cōtinuum tempus ipsas operationes actionesque appello, propterea quòd longitudo earum & breuitas, & continuitas, & non continuitas mensurari tempore ac iudicari cōsuevit. Quòd si contemplatiua felicitas est diuinarum rerum cognitio, ea autem temporariis mensuris præfinitur, non secus atque actiones: dicimus enim horarias, & mēstruas, & annuas actiones: contemplatiua felicitas, cū maiori temporis spatio contemplari quispiā possit quàm agere, longè erit perfectior quàm actiua. Atque id quidem quod magis continuum & assiduum est, esse perfectius eo quod non sit huiusmodi, ita cuiuslibet esse manifestum potest. Contemplatiuum autem felicem magis assiduè operari posse quàm qui ciuilitate agit, in hunc modum probabitur: omnis operatio atque actio, vt in exordio huius operis explicatum fuit, bonum quoddam appetit: omnisque ²⁰ qui agit atque operatur, appetibili aliqua re inductus, ac tractus mouetur, agitque ea causa vt potiatur re ea quam appetit. si igitur appetibilis res appetentem, non secus ac magnes ferrum, ad se attrahit: quod magis & sua ipsius natura appetibile est, magis ad se, sui que consequutionem attrahet eum qui appetit. suapte autem natura appetibilis est, prima, vt ipse hic inquit, omnium causa, immò amabilissima, ac desiderabilissima, quā qui contemplari potuerit, nullo vnquam fastidio, nulla que fatietate afficiatur. aliorum enim appetibilem quæ vel bona sunt, vel videntur esse, occurrit fatietas: tātisperque & persequimur & affectamus, quoad adepti ea fuerimus, ipsisque fuerimus saturati. nam vbi ea iam habemus, expletumque nostrum desiderium iam fuit, ac saturatum: id facere desistimus: circaque ea operari amplius nolumus: quippe cū manifestū sit, circa ea nos breui tempore atque eo non continuo, sed longis intermissionibus quandoque interrupto solere ope ³⁰ rari: quorū consequutio facilis, atque obuia est, & fatietas velox. Quæ verò non nisi laboriosè acquiri possunt, & non citò desiderium nostrum explet: sed quantò magis habentur & percipiuntur, tantò magis appetitionem nostram incitant: nostra circa ea operatio & longo perseuerat tempore & continuatur. in eo enim continuè operatur quispiam, & semper, quo non modo vnquam non fastiditur, sed quò magis fruitur, eò appetit ac desiderat magis. & si casu aliquo cōtingat, vt ab eius operatione parumper declinet: tolerare absentiam eius non diu potest, sed quamcitissimè ad eiusdem operationem recurrit. huiusmodi autē cū diuina omnia, tum præcipuè opifex nostrum est. assidua ergo circa ipsum erit intellectus nostri operatio, quæ contemplatiua felicitas est. Quare ob assiduitatem, & continuitatem præstantissima quoque ac suprema, & perfectissima erit.

Existimamusque oportere voluptatē felicitati esse admixtam. iucundissima ⁴⁰ autē ex virtutis operationibus ea proculdubio est, quæ secundū sapientiā fit.

Non tantum quòd maximè assidua sit intellectus operatio: suprema est, ac perfectissima: verū etiam quòd sit suauissima. quæ enim sunt suauissima, diu admodum continere in operatione oblectatos homines solent. nam qui cantibus valde delectatur, toto ferè die, ac tota nocte eos audire non grauatur. qui item ex geometricis, vel astronomicis contemplationibus maximā voluptatem capit, vix ab eis auelli potest: & si aliquando recesserit, ad easdem recurrere paulò post summopere cupit. Quòd si hæc tenere ita illectos homines queunt, qui ipsis delectantur: quid de eo dicendū est, quod pulcherrimum, atque optimum, & iucundissimum, suæque ipsius natura appetibile est? Est igitur contemplatiua felicitas perfectissima etiam, quia iucundissima. est autem iucundissima, eò ⁵⁰ quòd id quod ipsa appetit, est iucundissimum. Felix siquidem vita iucunda esse cunctis videtur, perfecta enim vita, nullius indiga, & ex se sufficiens, optima est ac suprema, atque iccirco quoque iucundissima. huiusmodi autem vita intellectualis est. Licet nanque ciuilis quoque felicitas ex sese sufficiat, & perfecta & iucunda sit: quod tamen verè perfectum est, vereque iucundum in præcipua vitæ specie est, in qua contemplatiua felicitas consistit.

Philosophia ergo mirabiles habere & puritate & nobilitate voluptates videtur.

† a. l. stabilitate.

Vbi

Vbi dixit felicitatem quæ in contemplatione, & optimarum rerum cognitione versatur, esse suauissimam: subiungit philosophiam esse iucundissimam. philosophiam enim esse cōtemplationem, intellectualemque vitam ignorat nemo: quare etiam iucundissima erit. Addidit autem [puritate] Job ea quæ paulò antè dicta sunt: dixit enim puriorum magisque immaterialium sensuum operationes esse puriores. quod si ita est, quātò intellectus immaterialior, & præstātior sensibus est: tantò quoque operatio ipsius sensuum operatione purior ac nobilior erit. quātò item intelligibilia puritate & nobilitate rebus sensibilibus præstant: tantò intellectio sensui, & actioni contemplatio antecelset. Accedit quòd cum ciuili felix ciuibus felicitatem conciliet: idque efficere non possit nisi ordinē & modum vnicuique cōuenientem seruet: ordo autē is in honorandis aliis, aliis puniendis cōsistat: fieri potest, vt aliquando quòd aliquē vel punierit, vel honorarit, eū pœniteat. Qui verò cōtēplatur, naturamque rerum considerat, nulla pœnitentia duci potest, q̄ rei alicuius naturam cognorit, aut intellectualiter vixerit. voluptas igitur quæ in contemplando existit incōmissa est ac pura, dolorisque ac pœnitētiæ omnino expers. nobilis autē, vel stabilis: vti ūque enim legitur, *ἡ τιμὴ*, seu *ἡ βεβαία*: circiter est, quia ea circa quæ operatur, quæque intelligēdo percipit contemplatiuus felix, honoratissima & nobilissima, siue, si alia lectio magis placet, stabilissima omnium sunt.

Consentaneū autē est scientibus quàm quærentibus iucundio rem vitæ traductionē esse. tum sufficientia quæ dicitur, in cōtemplatiua maximè est.

Agendæ res circa quas ciuili felix versatur, instabiles sunt, atque indefinitæ, aliàsque aliter sese habent: non enim si hodie confert, vt cum quibusdā amicitiam confæderationēque ineamus, ea conditione vt auxiliū vel illis mittere, vel ab illis accipere debeamus: id semper nobis vtile est: neque si nūc aduersus aliquos bellum suscipiendū est: id semper nobis est faciendū. Quòd si optima hæc ciuili felici habētur, optima verò hæc ignota sunt: in ignoratione & inquisitione ciuili felix versatur. quærit enim subinde vtrū bellum inferre quibusdā debeat, an fœdus cum iisdē sancire, societatemque facere: vtrū suppetias ferre nōnullis laborantibus, an in periculis ipsos relinquere sibi opus sit: vtrū item pedestribus, an naualibus copiis sit decertandum: vtrū punire aliquem, an absolute oporteat, atque omnino semper ferè in ignoratione, & inquisitione cōstitutus est. At qui intellectu operatur, in deprehensione est, certaque eius rei cognitione, quæ in intelligentiā eius proprie venit. * traductio igitur, & vita cōtemplatiua longè quàm ciuili iucundior est. nam qui quærit, ignorat: qui ignorat, voluptate non afficitur. Quocirca cōtemplatiua felicitas tum quia iucundissima est: tum quia assiduisima, præstantissimi siquidem finis appetitio cū nulla satietate interrumpatur, continuè atque infinite procedit: tum quia rei nullius indiga ex sese sibi maximè sufficit: multò est quàm ciuili perfectior. intellectualis enim vita maximè sufficiens est. Nam cū felix cōtemplatiuus totum quod in vires eius cadere potest, bonum iam habeat, eoque iam fruatur: secunda hæc, atque inferiora, exceptis necessariis, negligit, ac cōtemnit. necessaria enim inquirat, neque ea quia augere intellectualem vitam eius possint, sed quia, cū ab omnium opifice deo corporis tutelam susceperit, ad conseruationem eius necessaria sint: quibus tamen ille sine vllō affectu, vllāque perturbatione in cura corporis habenda vti consuevit: quippè cū perfecta eius vita illis minimè indigeat: corporis autē vita sit, quæ boni proprii, propriæque perfectionis causa ea requirat. Licet igitur corporis perfectio felici huic sit necessaria, præcipuum tamen bonum non est.

Nam eorum quidem quæ ad viuendum necessaria sunt: & sapiens & iustus, & cæteri indigent. huiusmodi tamen hominibus cū abundè res suppetunt, iustus iis indiget erga quos, & quibus cum iuste agat: temperans itē simili modo, & fortis, & cæteri singuli: sapiens verò etiam si per seipsum sit, contemplari potest: atque id tantò magis, quātò sapientior fuerit.

Cū dixerit contemplatiuam vitam ex sese sufficere, ciuilem verò esse indigam: necessariis quidem omnes indigere tam sapientem quàm iustum inquit: iustum ciuilem, sapientem contemplatiuum felicem vocans: sed aliis tamen quasi præcipua esse bona: contemplatiuo, sicut dictum est, necessaria: quippè quòd si vel supra modum esuriat, vel grauiter ægrotet corpus, impedire contemplationē possit. Quocirca his exceptis quæ ad vitam sunt necessaria, reliqua cōtemplatiuus cōtem-
 nere cōsuevit. Huiusmodi verò hominibus, id est bonis & ciuilibus felicibus cū abundè suppetunt & adsunt secunda hæc omnia, hoc est tā virtutes quàm externa bona: neque virtus sola, sicut quodā in suo peculiari libro * explanator Alexander demonstrauit: satis ad felicitatem est, neque bonorū externorum præsentia: sed etiam si hæc adsint, indigi adhuc sunt: opus enim ipsis est, cū ciuili felicitas in operatione cōsistat, subiectis rebus, circa quas operetur. nam cū omnes operationes

* διαγωγὴ .
id est vitæ actio.

* extat cōmentarius Alexāndri aphrod. de quo hic meminit in terpres.

H ad

Eustratii in Moraliū Arist.

ad quoddam, & circa quoddam existant: tollantur actiones & operationes ciuiliſ feliciſ neceſſe eſt, niſi ſint ea quæ ipſum ad operandum moueant, atque inducant. Sicut enim inſtrumēta quibus operatio fit, ita quoque reſ ſubiectæ neceſſariæ ſunt, circa quas operatio verſatur: id quod cum aliis in rebus omnibus, tum præcipuè in virtute manifeſtum eſt. Iuſtus ſiquidem iis indiget quibus cū iuſte ſe gerere, exercereque iuſtitiam queat. cū enim iuſtitia æqui vnicuique pro dignitate diſtributiua ſit, illis perſoniſ indiget, quibus diſtribuat: quæ ſi non adſint, operatio ipſius quæ iuſta actio eſt, tollitur. Fortiſ item vir hoſtium præſentia eget. quippè quòd ſi belli hæc occaſio deſit, fortiſ ſe gerere, & præclare nequeat. Simili modo temperanti illiſ hominibus eſt opus quibus cum temperantiam exerceat. neque hæc tantūm hiſ neceſſaria ſunt, ſed inſtrumentis quoque indigent: for- 10
tis, armis quibus hoſtes propulſet, & patriam liberet: iuſtus pecuniis rebusque illiſ quas diſtributurus eſt: prudens fine, ſeu finiſ quibuſdam, vt ea poſtea quibus ipſoſ conſequi & obtinere poſſit, inueniat. contemplatiuſ verò nulla re huiuſmodi indiget: cū enim totum, vt diximus, propriæ facultatiſ bonum habeat nulla re alia vt circa id operetur, indiget. & quāto eſt ſapientior, & melior habitu, tantò faciliſ ac meliſ operabitur. Si igitur ciuiliſ ad operandum quibuſdam indiget, contemplatiuſ non indiget: contemplatiua felicitatiſ, ob id ipſum quia non indiget, ſuauiſſima ac ſufficientiſſima, atque iccirco etiam perfectiſſima eſt.

*αὐταρκέ-
σαός.

Meliſ quidem fortaiſſe ſi adiutores habeat: * ſufficientiſſimuſ tamen ipſe eſt. 20

Meliſ ſanè operabitur contemplatiuſ, ſi adiutores habeat non in operatione intellectus, in qua ſatiſ ſibi ſufficit: ſed in rebus externiſ, quò minus contemplatio interrūpatur, ac turbetur. miniſtro enim aliquo indiget, qui coquat holera, aquatum eat, tunicam mundet, ac detergat: qui denique neceſſaria huiuſmodi exhibeat. Licet verò hiſ eget, eſt tamen ſufficientiſſimuſ, propterea quòd valde pauciſ indiget: nā etiam ſi haurire ſibi aquam, & holuſ coquere cogitur, paruū tempuſ in eo coneret. tunc enim eſſet occupatuſ, atque indiguſ planè, ſi perdicum, & phasianarum auium culina, opipararumque epularum menſiſ indigeret. Vel adiutores appellat amicos, quibus cum familiariter traducere vitam poſſit: amicis ſiquidem indiget felix, eò quòd ad virtutem amici acuunt ſe mutuò, atque incitant: efficiturque, vt cum amicis diutiſ, atque aſſiduè magiſ circa virtutem operari valeamus. Adiunxit autem [fortaiſſe] quia, ſi primo modo intelligamus: qui in ne- 30
ceſſariis ad vitam rebus miniſteria exhibent, non ad felicitatem ipſam, neque ad incrementum ali quod eiſ, ſed ad corporiſ tantummodo perfectionem adiutores ſunt: corpus autem non ad verū hominem attinet: quocirca adiutores feliciſ non per ſe & abſolutè, ſed ex accidenti dicendi ſunt. Si ſecundam explanationem ſequamur: modetiſtia quadam inductum, & reuerētia erga præceptorem Platonem [fortaiſſe] dixiſſe Ariſtotelem aſſeremus. Plato enim & in rebus pub. & in legibuſ eum qui vere eſt homo, nulliſ adminiculo indigere ait ad bene viuendum: cum ab intellectu illuſtre- tur, totuſque eiſ ſit. Feliceſ autè & magiſ, & diutiſ cum amicis operari poſſe, quā ſi ſoli ſint, in ſuperiore libro demonſtratum eſt: vbi feliciſ homini opuſ eſſe amicis oſtendebatur.

Sola prætereà ipſa per ſeiſſam amari videretur: quippè cū ex ea præter- quam quòd contemplatuſ fuerit quiſpiam, eueniat nihil. ex agendiſ autem 40
rebuſ aut pluſ, aut minus aliquid præter actionem nobiſ comparamus.

Si quod per ſe eſt expetiſibile, magiſ expetendū eſt, vt diximus, quā id quod ob aliud quid expetituriſ: ſanitatiſ enim per ſe expetenda cū ſit, medicamentiſ, & ſanguiniſ miſſione, quæ ſanitatiſ cauſa ſiunt, expetiſibiliſ eſt ac perfectioriſ: ciuiliſ verò felicitatiſ ob aliud quid expetituriſ: ciueſ enim feliceſ reddit contemplatiuæ felicitatiſ cauſa: ipſa autem hæc intellectualiſ vita expetenda per ſe eſt: contemplatiua vita ac felicitatiſ expetiſibiliſ quā ciuiliſ, ac perfectioriſ eſt. perfectiſ quidem etiā ipſa ſanitatiſ eſt, perfectiſque eiſ eſt ſpeciſ in ſe: ſi virtutiſ tamen comparetur, eſt imperfectiſ. virtutiſ ſimiliter ſi per ſe ſumatur, eſt perfectiſ: ſi ad ciuilem felicitatem re feratur, imperfectiſ. ac demum omnia quæ ſuperiora alia habent, in propria ſua natura, ac ſpeciſ perfectiſ ſunt: ad ſuperiora & excellentiora comparata ſunt imperfectiſ. Quod cū ita ſit, contemplatiua felicitatiſ quæ ſupre- 50
ma ſpeciſ eſt, & non ob aliud quippiam ſed per ſe expetenda: perfectiſſima omnium, merito erit. eam autem eſſe extremum finem & perfectiſſimum omnium perſpicuum inde eſt: quòd nihil aliud ex ea præter ipſam nobiſ euenit. ex fortitudine enim victoriſ: ex temperantiſ tranquil- litatiſ animi: ex prudentiſ conſequutiſ eorum quæ ad finem aliquem conducunt: atque ex omnibuſ ſimul ciuiliſ felicitatiſ nobiſ comparatur. ex aliis ſimili modo actionibuſ, atque artifi- ciis aliud quoddam tum maiuſ, tum minuſ comparare conſueuimus: ex mercatura diuitiſ: veſtem ex textura: ex medicatione ſanitatiſ: domum ex ædificatione acquirimus: ex contemplatione autem aliud

* aliud nihil, quam ipsam contemplationis operationem, quæ supremus omnium finis est.

* *ἡ ἀσπυρία*
enim est ex
carum nume-
ro quæ nullū
opus relin-
quunt. vide
Gal. in lib. de
constit. art.

Videtur itē felicitas in ocio esse. negociis enim dstringimur, vt ociemur:
& bellum gerimus, vt in pace degamus.

In ocio viuentes, extraque omnem turbationem & tumultum constitutos homines appellare felices consueuimus. & quotidie audimus omnes à natura ipsa inductos ita dicere: ille sane beatus est & felix. & si quis ab illis requirat, cur ita sit? quia, inquit, sine turbatione vlla in ocio vitā traducit, & quiete. quod si in ocio degētes felices prædicamus, qui verò intellectualiter viuunt, magis in ocio sunt: hi feliciores sunt existimandi, felicitasque illa est verè suprema & perfectissima, quæ in intellectu, cognitioneque diuinarum rerum & contrectatione consistit: non quæ in negotiis, occupationibusque variis versatur: cuiusmodi est ciuilis. Omnia igitur quæcunque tum veteres, tum recentiores de felicitate opinabantur, inesse in contemplatiua felicitate ostendit. nā siue felicitas sit, vt quidam dixerunt, id quod per se & non ob aliud amabile est: hoc soli vitæ intellectuali inest. siue animæ operatio, vt alij prædicant, circa ea, quæ per se bona sunt, quæ à præstantioribus & superioribus in ipsam deueniunt, illustratioque intellectus, primarumque & secundarum causarum, & cæterarum deinceps, communitatisque ipsarum & differentia & proprietatis singularum cognitio: id contemplatiuæ felicitati præcipuum esse, ac proprium maximè conspicimus. si item est bona & iucunda vitæ traductio felicitas: ea intellectuali vitæ maximè inest. si quoque ocium & quietem eam esse dicamus, vt Epicurus volebat: contemplatiuam felicitatem esse eiusmodi his verbis declarat, cum inquit: videtur felicitas in ocio esse. nā si felicitas supremus finis est, supremus autem finis est ocium: in ocio sit felicitas, necesse est. ocium enim supremum esse finem ex ciuili felicitate comprobatur: quæ absolute quidem in ocio nō est, sed aliquo modo, atque aliqua ex parte. felix nanque ciuilis eatenus in ocio esse dicitur: quatenus omnes vicinas ciuitates obtemperantes habet. dum verò quotidie ea quæ & publice omnibus, & priuatim singulis honesta sint, atque vtilia, explorat, & prouidet: in turbatione, & occupatione constitutus est. atque ita quodammodo in ocio, quodammodo in negotio versatur. huius tamē ocij causa quæcunque id sit, vel contra hostiles, vel contra desciscētes ciuitates cogitur aliquando suscipere. atque ita fit, vt belli causa arcus, & clypei, & loricae, cæteraque arma conficiantur: bellum verò suscipiatur ob pacem, quæ nihil aliud quam ocium est. Si igitur pax ocium est, & pax est finis: occupationis & negotii, id est armorum fabricationis, reliquique omnis bellici apparatus finis ocium est. Quoniam verò ocium hoc quodammodo, vt dictum est, est negotium: omne autem negotium ocium aliquod, finemque appetit: fit, vt occupationis huius ciuilis, & negotii finis ocium quoddam sit, qui supremus sit finis: atque hæc est contemplatiua felicitas. contemplatiua igitur felicitas in ocio est.

Atque actiuarum quidem virtutum operationes in ciuilibus, vel bellicis rebus versantur, quarum actiones negotiosæ videntur.

Cum dixerit in ocio videri felicitatem consistere: nūc ostendit, nullam aliam operationem, neque ciuilem, neque bellicam, quin neque ipsam ciuilem felicitatem in ocio proprie esse, sed solam intellectualem operationem, quæ contemplatiua felicitas est. atque inquit, actiuarum, id est moralium virtutum operationes vel in ciuilibus, vel bellicis rebus consistere. Ac bellicas quidē actiones in curis, & tumultibus, laboribusque maximis versari, nemo est si vel id expertus sit, vel naturam belli aliquando considerarit, qui nesciat. in ciuilibus autem illi qui vel pecuniarum publicarū quæstores sunt, vel iniuriam inferentes aliis coercent, vel gratias compensant, quanta in turbatione, & solitudine sunt constituti: dum aut ita cauent semper, vt tam accepti, quam expensi ratio eis constare facillimè possit: aut student, quò neque seuerius quam par sit atque atrocius, neque leuius & benignius quam societas humana patiat, fontibus pœnas irrogant: aut prouident, vt pro meritis honores & gratia referantur. Quid de præsidibus ciuitatum, & principibus viris dicendū est? quàm laborant semper vt saluti & vtilitati ciuium consulatur: de iis loquor qui præsidēs re vera sunt, non sicut hodie plerumque corui, ciuitatumque & miserorum compilatores.

Bellicæ sanè etiam omnino. nemo enim est, qui vel bellum expetat, vel apparatus bellicum faciat belladi causa. * sanguinarius enim prorsus quidam esse videretur, si amicos ea causa sibi hostes redderet, vt pugna, & cædes orientur.

* *μαίφωρος.*

Vbi ciuiles & bellicas res in occupatione esse dixit: de bellicis primū agit, neminem esse iniquum, qui causa belli, bellum appetat. pacis enim causa bellum gerere consueuimus. si verò bellū

H. ij. gerimus

Eustratii in Moraliū Arist.

gerimus vt in pace degamus: pax autem ocium est: bellum gerimus, vt in ocio vitam traducamus. at omne quod fit, vt in primo naturalium disputationum demonstratum est, aut ex opposito, aut ex contrario efficitur. si igitur pax ex bello fit, & pax est ocium, bellum esse negocium & occupationem necesse est. gratia autem ociandi nos bello vacare ex eo patet, quod belli causa bellum appetit nemo. quod perinde est ac si dicat: nemo occupationem occupationis ipsius causa expetit, vt enim vt esse in ocio possit. alioqui enim sanguinarius & nefarius, iniustissimusque esse merito videretur, qui bellum faceret, vt semper in bellis versaretur. nam si bellū gerit belli ipsius causa, vbi semper id agendo hostes omnes suos subegerit: quid faciet? contra amicos profecto arma conuertet: vt semper videlicet bellis, & caedibus vacet: id quod extremæ iniustitiæ, impietatisque est. Nō igitur bellum gerimus, vt bellum geramus: sed vt in pace & quiete degere possimus: id est: non negociamur negociandi causa, sed vt ocio aliquando fruamur. Actiones ergo bellicæ cum finem habeant pacem atque ocium, in negotio sunt atque occupatione.

Ciuilis quoque hominis operatio negociosa est præter ipsam etiam ciuitatis administrationem: dum potestates & honores sibi & ciuibus comparat, vel etiam felicitatem ipsam, quæ diuersa est à ciuili, quam etiam querimus, vtpote scilicet diuersam.

Vbi ostendit bellicas operationes esse in negotio: ciuiles quoque non esse absque perturbatione & tumultu nunc declarat. ciuilis enim vir & felix non solum quando ciuitatis res administrat, & tractat: sed etiam præter ipsam ciuitatis administrationem, id est quando etiam nō operatur, sed vel quid egerit, vel quid prætermiserit, cogitat: quidque in posterum vel agere, vel nō agere opus sit: id quod significat conjunctione [etiam] apposita, magisque congrua loquutio videretur, atque iis quæ dicuntur, accommodatior, si ita dixisset: ciuilis quoque hominis operatio in eo etiam dum non administrat ciuitatem, negociosa est. qui enim cogitat & sollicitus est, curatque & studet circumuicinis populis dominari, quō & sibi & ciuibus honores acquirere, abundantiamque vernalium rerum, ad vitamque necessariorum possit comparare: is quo modo negociosus non sit, atque in occupatione constitutus, non video. Cum verō inquit, quæ diuersa est, id est græcè ἐτ' ἐργάζεσθαι τῆς πολιτικῆς, ἢ μὲν ζητῶμεν: hoc est quæ diuersa est à ciuili, quam etiam querimus: id per tractationem legendum est, hoc modo: quæ diuersa est ab ea quam etiam querimus, à ciuili diuersam. Inquit enim felicem ciuilem felicitatem sibi & ciuibus comparare diuersam à contemplatiua, quam contemplatiuam videlicet nunc querit. coniunctio enim [etiam] qua hic quoque vtitur,

* ἐκ πῶν τῶν *vacat.

Si igitur ex actionibus quæ secundum virtutes fiunt, bellicæ & ciuiles pulchritudine & magnitudine excellunt, atque hæ negociosæ sunt, finemque quendam appetunt, & non per se sunt expetendæ: intellectus verò operationum studio præstare, cum contemplatiua sit, tum appetere præter se ipsam finem nullum videtur, habereque voluptatem propriam, quæ operationem ipsam auget: & sufficientia quoque, & ociositas, & * indefatigabilitas, vtpote humana, & quæcunque alia beato attribuuntur, ex hac operatione videntur existerē.

* ἀνεργῶτα
eum appellamus
quæ nullus labor
fati gari potest.

Hæc quasi conclusiones eorum sunt quæ de contemplatiua felicitate sunt dicta. Inquit enim, si elementa perfectæ felicitatis sunt hæc, vt per se non ob aliud eligenda sit, vt suauissima, vt sufficiens ex se, vt ociosa, & indefatigabilis, perpetuaque atque assidua, quatenus homini licet, operatio sit: hæc autem soli contemplatiuæ felicitati inest: prima ac perfecta felicitas, hominique maximè accommodata contemplatiua est: secunda autem ciuilis est, quæ non vero homini & proprio conuenit, sed ei qui ex intellectu & corpore est constitutus. Licet enim vniuscuiusque natura in eo ipso quod est, perfecta sit: cum superioribus tamen subiicitur, est imperfecta. sic ciuilis si ad contemplatiuam referatur, imperfecta habetur, quamuis per se considerata ex propria natura perfecta sit. Atque hæc est horum verborum sententia: nam cum eo quod sequitur, continuatur, cum inquit: perfecta felicitas hæc hominis est, vbi vitæ longitudinem perfectā est nata. reliqua enim sunt interposita ad commemoranda, & repetenda ea quæ de felicitate dicta fuerant. Sciendum igitur, quanto ciuitas vniuersa vno homini præstat: tanto ciuiles quoque actiones vniuersas, quæ est ciuilis felicitas, magnitudine & pulchritudine vni tantum actioni antecellere: quippe quod ea quæ ex virtute insunt omnibus ciuibus, ab omnibusque aguntur, magna & præclara sint, longeque vnius

viri virtutem atque actionem exuperent, simili modo in bellicis res se habet: actiones enim, & fortiter gesta totius exercitus vnius militis facinoribus multo sunt antepōnda: quæ tamen licet præclara & magna sint, ociositatem in se minimè habent. quin præter quàm quod sunt negotiosæ, nō per se, sed ob aliud quippiam expetendæ sunt: ob victoriam videlicet, pecuniarumque comparationem, regionisque acquirendæ, ac prorogandæ ditionis causa fiunt: quod zutem ob aliud expetendum est, est imperfectum, ex seque minimè sufficit. operatio verò intellectus, quæ diuinarum rerum perceptio est, studio præstare videtur, id est excellentia & dignitate & sublimitate. altissima enim & preciosissima diuinissimaque operatio animi nostri est intellectualis vita: atque ob id etiã iucundissima. quod enim perfectum est, est iucundissimum. voluptas verò quæ ex hac percipitur, cum doloris & pœnitentiæ penitus sit expers, perfecta sine dubio est: & si perfecta, iucundissima, quæ operationem semper comitatur, atque auget. est præterea ex se se sufficientissima, cum per se expectanda sit: & ind: fatigabilis, nulliusque remissionis, relaxationisque indiga. nemo enim est qui sine defatigatione, & lassitudine perseverare in propriis operationibus & actionibus quamdiutissimè possit, nisi qui contemplationi incumbit, & vacat.

Perfecta sanè felicitas hæc hominis est, vbi vitæ lōgitudinem perfectam est nacta. nihil enim eorum quæ sunt felicitatis, imperfectum est.

Si æternum est perfectum, quod æterno est propius, perfectius est, quàm quod ab eo abest longius: longius autem tempus quàm breuius æterno est vicinius: quare diuturnior quoque felicitas perfectior erit, quàm quæ breuiori durat tempore. quocirca inquit vitam intellectualem perfectam esse felicitatem, vbi perfectum vitæ finem est nacta, consentanea subiungens iis quæ superius dixerat. Vult enim diuinus hic philosophus vniuersa quidem virtute, morali videlicet & contemplatiua felicitatem expleri: ciuilemque externarum rerum adminiculis indigere. quæ ad virtutum operationes necessaria sint. multæ nanq; mutationes, variæq; fortunæ in vita contingunt: vt progressu tēporis quis verè felix fuerit, & quis simulatè feliciter vixerit, manifestetur. adde quod si perfecta res est felicitas, & perfectius id quod est diuturnius. diuturnius autem quod longiori tempore in felicitate permāsit: nemini profecto dubiū est, quin id quod breuissimo tempore fuerit felix, ei sit vicinius quod felix non est. quare imperfecta erit huiusmodi felicitas. Vita igitur perfecta atq; integra est opus. longo item tēpore intellectualiter operari præclarius esse ac diuinius constat, quàm breui tempore idem facere. quam ob rem etiã perfectius est. perfecta igitur vita adsit, necesse est.

Quod si quis obiiciat, & dicat, felicitatē in infecabili particula temporis totam, & perfectam consistere, nihilque à temporis prorogatione consequi: is primū præter sensum nostrum atque animaduersionem loquitur: deinde præter id quod plerique, vel omnes ferè opinantur. omnes enim cum qui multo tempore feliciter vixit, longè esse beatiorem asserunt, quàm qui breui spatio temporis in eadem fuit felicitate. vnde licet vtrique tam qui lōgo quam qui breui tempore felix fuit, nihilo alter altero melius ac præclarius in aliquo momento operentur: sit, vt productione temporis felix vita augeatur. si præterea eum felicitem esse prædicamus qui præclara atque honesta plura gesserit: in longiore autem tempore plura quàm in breui agere possumus: multum tempus, perfectamque vitæ longitudinem conferre ad felicitatem perspicuum est: quippè quod in breui nequeamus quamplurima & maxima vel agere, vel contemplari: id quod felicitatis excellentia requirit. Patet igitur tum ex his, tum ex multis aliis quæ nunc connumerare superuacaneum existimo, perfecta vitæ longitudine opus esse ad felicitatem. nam cum perfecta res sit felicitas, nihilque eorum quæ eius sunt, imperfectum sit: tempus quoque eius esse perfectum atque integrum necesse est, ne ea in parte claudicet, imperfectaque habeatur.

Ac talis quidem vita præstantior esset, quàm homini conueniat. non enim quatenus homo est, ita viuet: sed quatenus diuinum quid in ipso inest. quanto autem id præstat composito, tanto quoque eius operatio ab operatione distat, quæ ex virtute alia existit. Si igitur intellectus diuinum quid est, si ad hominem respiciamus: sic vita quæ ex intellectu traducitur, si humanæ vitæ comparetur, diuina etiam ipsa est.

Hominem hic compositum ex anima & corpore appellat. Inquit enim, contemplatiuam & intellectualem vitam ciuili longè esse superiorem: felicemque contemplatiuum longè præstantiorem esse ciuili, qui ad secūdas & inferiores res declinat ac respicit. in ipsisque districtus, occupatusque est. Qui enim intellectualiter viuit, non quatenus est homo, qui videlicet ex ratione, & multorum capitum belua cupiditate, & leonina iracundia constat, ita vitam traducet: sed quatenus

H. iij. diuinum

Eustratii in Moraliū Arist.

diuinum quid in ipso inest: id est, quatenus ab annexo sibi animali seiunctus, primoque ac summo bono vnitus ab eo effulgentem in se illustrationem suscipit. Nihil enim aliud est intellectuāliter viuere, quā à turbatione hac quæ circa materiam existit, absolui: atq; ad intellectuālem* verticē & culmen confugere. & quanto, inquit, intellectus homini composito ex anima & corpore antecellit: tanto intellectuālis eius operatio ciuilem felicitatem exuperat: aliam enim virtutem ciuilem felicitatem vocat. Si igitur intellectus diuinum quid est, si ad hominem respiciamus, id est si liberata ab his inferioribus mēs, & abstracta diuinior lōgē est, quā ea quæ materiā respicit, in eamque propendet: sic vita illius, quæ secundum mentem operatio est, humana vita, id est ciuili felicitate longē erit diuinior.

Neque verò oportet quemadmodum nonnulli monent, vnumquēque¹⁰ cū sit homo, humana: & cū sit mortalis, cogitare mortalia. sed quatenus licet, immortalē se reddere, omniaque efficere, vt ex præstantissimo omnium quæ in ipso sunt, vitam traducat. nam licet id mole sit paruum: vita men, & precio omnia longo interuallo excellit.

Circumfertur apud Latinos eadem sententia nomine Catonis cuiusdam.

Nonnulli Theognidis, alij Solonis sententiam esse hanc asserunt. versus huiusmodi circumfertur, Mortalis es, ideo cogita mortalia. Si verē & propriē & maximē homo ille esset, qui ex ratione reliquisque duabus irrationalibus partibus compositus est: iis qui consulunt humana esse sententiam, in ciuilique felicitate permanendum, meritō obtemperare deberemus. quia autem hic verus homo non est, sed diuinissimum id quod in nobis est, qui est intellectus: eorum monitio admittenda non est: sed immortales nos reddere debemus, id est à mortalis animalis contagione nos separare, atq; abstrahere, similesque nos immortalibus efficere, id est intelligibilibus, intellectuālibusque essentis quā proximē accedere. Felicitas siquidem quæ vero homini cōuenit, est, cū quis Deo sese similem reddit: id autem fit cū ab his inferioribus abscedentes, intellectuālibus incūbimus, atque inhæremus. quare omnia facere debemus, quæcunque ad vitam ex intellectu traducendam conducunt. is enim supremum est, & præstantissimum, & diuinissimum omnium quæ in nobis sunt. Ex eo autem viuit, qui vt dictum est, contemptis his externis ab omni propensione in corpus liberatus diuino fulgore illuminatur. licet enim id mole sit paruum, id est magnitudinis sit expers, atque indiuisibile: non oportet, vt quod diuinissimum in nobis est, paruitatis causa negligamus, & quasi vilem quandam rem esse existimemus. non enim vim & dignitatem mole & magnitudine metiri debemus, sed infecabilitate potius, & corporis vacuitate: quippè cū intellectuāles & incorporeæ substantiæ sine dubio vllō longē omni corporea natura preciosiores sint, & potentiores.

Id autem esse etiam vnusquisque videretur, siquidem præcipuum, & melius est. quocirca absurdum esset, si non suam quisque, sed alicuius alterius vitam expeteret.

Sicut ciuitas propriē dicitur quod in ipsa principatum obtinet, & dominatur: vt in populari repub. populus, & in regno rex, & in tyrannide tyrannus: sic quoque homo propriē est, qui in nobis est intellectus: estque propriē Aristoteles & Plato Aristotelis & Platonis intellectus. propterea quod videlicet quod in vnoquoque præcipuum est, & princeps, meliusque atque optimum, intellectus est. Quod si ita est, & felicitas nostra in mente & intellectu consistit, vitæque ea quæ ex intellectuāli cōtemplatione traducitur: quo modo absurdū non est, si neglecta propria vita, proprioque nostro bono alicuius alterius, id est ciuili, aut voluptuarij vitam sectemur?

Quodque dictum superius est, nunc etiam conueniet. quod enim naturæ vnuscuiusque est accommodatum, id præstantissimum, ac iucundissimū vnique est. ergo etiam homini vita, quæ ex intellectu traducitur: siquidem maximē id homo est.

Quod vnuscuiusque naturæ accommodatum est, esse optimum ac suauissimum, prius dictum est, vbi de voluptate loquebatur. manifestum enim est id esse optimum equo, quod equinæ naturæ accommodatum est: id item boui iucundissimum, quod bouum naturam conseruat, & perficit. Sed de his superius multa iam diximus, vt repetere his plura amplius non debeamus. Simili modo igitur quod naturæ veri hominis est accommodatum, præstantissimum id ipsi, atque optimum, ac iucundissimū esse existimandū est: idque inquirere debemus, atque inuenire: atq; vbi inuenerimus, ei neglectis atq; omissis ceteris firmiter, ac stabiliter inhære. propriū autē esse vero homini, id est menti

menti nostræ vitam intellectualem & contemplatiuam, sæpius audiuius.

De felicitate actiua, & præcipuo mnnere operationis. Cap. VIII.

HAec igitur etiam felicissima est, secundo verò loco ea quæ ex alia virtute existit: quippè quòd operationes quæ secundum ipsam fiunt, humanæ sint.

Si maximè propria vero homini vita, atque accommodatissima est contemplatiua: qui ea viuet, felicissimus quoque erit. qui autem moralem & actiuam degit, secundo loco post ipsum haberi debet: propterea quòd operationes quæ ex virtute morali exeicentur, humanæ sunt, id est felici ciui
 10 li sunt accommodatæ, qui ex anima & corpore constitutus est.

Iusta enim & fortia & cætera ex aliis virtutibus erga nos mutuò agimus in cõmerciis, & vsibus, actionibusque variis, & in affectibus, seruantes quod decorum vnicuique est, hæc autem humana esse omnia videntur.

Quia dixit operationes ex moralibus virtutibus humanas esse, hoc est hominis eius qui ex anima constat & corpore: id nunc his verbis cõfirmat: iusta inquit nos & fortia, & cætera in* cõ-
 20 merciis & vsibus inter nos mutuò agere, dum in affectibus quod decorum est, seruamus. affectus
 autem, id est voluptates & dolores eius hominis sunt qui ex corpore & anima cõpositus est: quare
 etiam moralium virtutum operationes cum circa voluptates & dolores, vt didicimus, existant, de-
 corumque ipsis, & modum præscribant, compositi hominis proculdubio sunt, atque iccirco hu-
 manæ. Morales autem virtutes esse quæ affectus moderentur, ex superioribus etiam nouimus. Ex
 fortitudine enim fit, vt ad fortia exequenda progrediamur: fidamusque vbi opus est, & quæ for-
 midabilia sunt, quãdo, & vbi oportet, fugiamus: atque omnino hac virtute timores & fiducias mo-
 deramur. Temperantia item modum ita præstat voluptatibus & ægritudinibus quæ tactu existunt,
 vt alias eligamus & sequamur, alias fugiamus. Liberalitatem autem & magnificentiam operatio-
 nes eas moderari, quæ dandis & accipiendis pecuniis exercentur, non ignoramus: si ea, memoria
 tenemus, quæ à philosopho hoc de virtutibus his disputata sunt. Magnificentiam quoque & mo-
 deratum honoris studium in moderata pro dignitate honorum electione consistere. Mansuetudi-
 nem iræ mediocritatem: iustitiam æquam societatis communitatisque humanæ conseruationem:
 30 quippè quòd ciuiles naturã simus, esse iam didicimus. Quod si ita est, omnes ex virtute morali o-
 perationes & actiones humanæ, & à rationalibus virtutibus secundæ habentur. Adde quòd si ho-
 mo bonus & vocatur & est, qui neque in affectibus immoderatus est: neque in actionibus quæ cir-
 ca affectus exercetur, fines nullos, & terminos nouit: ita quoque planum fit, moralem virtutem ex
 qua boni appellamur, actionesque eius humanas esse: quandoquidem, sicut dictum est, affectus cõ-
 positi hominis sunt.

* συναλλάγ-
μασι.

Nonnulla verò etiam è corpore videntur euenire: multamque affinitatẽ cum affectibus habere morum virtus.

His idem probat: morales videlicet virtutes, operationesque earum humanas esse. sunt enim
 40 inquit temperantes nonnulli naturã, & fortes, & iusti: idque à corpore, id est è quadam corporis tẽ-
 peratura, elementorumque concursu, & cõmissione ipsis euenit: vt & habitus, & operationes quæ
 ex ipsis proficiscuntur, compositi hominis sint. & sicut non omnis voluptas, vt demonstratum est,
 omni operationi annexa est, sed diuersarum specie operationum diuersas quoque specie volupta-
 tes esse cognouimus: sic cum affectibus, id est voluptatibus & doloribus aliis aliæ virtutes affinita-
 te coniunctæ sunt: quippè cum voluptati quæ ex recta & honesta pecuniarum datione exoritur,
 non omnis virtus annexa sit, sed liberalitas: eiusque voluptatis quæ ex distributione pro dignita-
 te consequitur, iustitia, non temperantia, aut fortitudo virtus propria sit. Quòd si virtutes morales
 affinitatem cum affectibus habet, affectus autem sunt humani: virtutes morales planè non veri ho-
 minis sunt, sed eius qui ex anima & corpore compositus est.

50 Quin etiam prudentia cum morũ virtute, atque hæc cum prudentia cõ-
 iuncta est. siquidem prudentiæ principia ex virtutibus moralibus: rectitu-
 do verò moralium virtutum ex prudentia existit: at hæc cõnexæ cū affecti-
 bus sunt, & circa cõpositum versantur. virtutes verò cõpositi humanæ sunt.
 & vita igitur quæ secundum ipsas traducitur, & felicitas huiusmodi erit.

Vbi ostendit morales virtutes esse humanas: eiusmodi quoque esse prudentiam declarat: quæ
 H. iij. cum

Eustratii in Moraliū Arist.

cū rationalis partis animæ virtus sit, intellectus & mentis, non compositi videri virtus poterat. Hoc autem quod inquit, nobis clarius patebit, si ea quæ alibi demonstrata sunt, memoriâ repetuerimus. Dicitur superius est, se mutuò consequi virtutes omnes: ut in quo vna earum fuerit, in eo quoque esse cæteras necesse sit: neque fieri posse, ut vel fortis quispiã sit morali fortitudine, nisi is quoque & temperans & iustus, & prudens habeatur: vel temperans, nisi & fortitudine & iustitia & prudentia fuerit præditus: vel prudens, nisi iusta & temperantia & fortia quoque velit: atque eligat. sed quicumque est prudens, is continuo & iustus & temperans & fortis: & quicumque est iustus, continuo prudens, fortis, & temperans sit, necesse est. Cū igitur se mutuò consequantur virtutes, fit, ut & prudentia cum morum virtute, id est morali, & moralis virtus vicissim cum prudentia 10 coniuncta sit, separarique a se mutuò nequeant. virtutes autem morales sunt humanæ: humana igitur, id est compositi hominis etiam prudentia est. Appellat autem prudentiæ principia finales causas ob quas agere ac facere quippiam consueuimus. sicut enim finalis medicinæ causa propter quã agit omnia quæcunque agit, sanitas est: ædificatoriæ, ædes: imperatoriæ, victoria: temperantiæ, voluptatis & doloris moderatio: sic prudentiæ, sicut demonstratum est, vbi de ea agebatur, rectū propositum in moralibus virtutibus, finis est, & causa propter quam agit. opinio enim circa fines recta à moralibus virtutibus nobis euenit. nam tale quippiam honestum esse & bonum, ut non offendere quempiam, parces honorare, quæ sunt patriæ utilia procurare: quid item utile, & iustum, atque iccirco agendum: quid contra inutile, iniustum, & fugiendum sit, & cætera huiusmodi, ut rectè opinemur, & non fallamur, virtutes morales efficiunt, ac præstant. ut autem materiam & instru- 20 menta, id est actionum & effectuum inueniamus, quibus rectum propositum, rectumque finem consequi possimus: id à prudentia habemus. Quoniam igitur moralis virtus rectos fines & scopos præmonstrat: prudentia verò ea inuenit atque excogitat quæ ad huiusmodi finium consequutionem conducunt: coniunctæ utræque ac connexæ merito sunt. Quod autem inquit [rectitudo verò moralium virtutum ex prudentia] propter defectum obscurius paulò cū sit, expleri, atque illustrari in hunc modū debet. rectus finis, qui quod sit rectus & bonus, ex virtute morali nobis innotescit: ea enim est, ut diximus, quæ fines nobis rectos præmonstrat: is inquam finis ex prudentia existit, id est comparatur atque acquiritur à prudentia, quæ ea quæ ad ipsum apprehendendum conducunt, ostendit. Cū igitur prudentia cum moralibus virtutibus sit coniuncta, hæ autem virtutes cum affectibus sint annexæ: fit ut prudentia cum affectibus quoque coniunctionem ha- 30 beat. Affectus verò humani sunt, & ad compositum hominem spectant: quare compositi hominis prudentia, & virtutes quoque erunt.

Mentis autem separata est. de ipsa enim hoc tantummodo est dictum. nam exquisitè tractare maius est, quàm præsentī proposito conueniat.

Mentis autem, id est veri, & eius qui propriè homo est, vita intellectualis ab affectibus compositi hominis separata est. ut felicitas quæ ex ea euenit, diuersa à ciuili omnino sit. sed de hac exquisitius agere theologi est: nam intellectus ex illis est, quæ sunt ad aliquid. est enim intelligibiliū intellectus: non secus ac sensibilem, sensus. at eorum quæ sunt ad aliquid, eadem est sciētia: de intelligibilibus autem agere theologi est: quare de intellectu quoque disputare ad eundem pertinere 40 re censendum est.

Videtur verò vel parum vel minus quàm moralis, externarum rerū apparatu indigere. necessariis enim rebus utrisque est opus: atque id ex æquo esto: licet magis circa corpus, & quæ huiusmodi sunt, ciuilis laboret. parum enim quid differret.

Moralem vocat ciuilem felicitatem. inquit autem contemplatiuam felicitatem parum profus externarum rerum adminiculis indigere: vel si minus parum, non æquè saltem ac moralis indiget. non enim sicut ciuili, ita contemplatiuæ quoque multis externis rebus opus est: sed longè paucioribus. necessariis enim, ut prius dictum est, utrique indigent: curque id contingat, ibidē fuit expla- 50 natum. quanquam ciuilis magis quàm contemplatiuus laborat circa necessaria, atque ea quæ necessariis quàm simillima sunt: paulò enim amplius ad ea ciuilis declinat.

Sed in operationibus longè distabit. liberali enim ad liberalia agenda, & iusto ad retributiones faciendas pecuniis erit opus: quippè quòd obscuræ voluntates sint: simulentque etiam illi qui iusti non sunt, iustè agere se velle. fortitudini item potentia, si modò quippiam ex virtute exequi debet: & temperanti

& temperanti potestate opus erit. quo pacto enim aut talis aut alius quispiam esse manifestus possit?

10 In rebus quidem necessariis parua inter hos differētia est: sed in operationibus longè distant: ac penè tantum, quantum abesse id quod est, ab eo quod non est, videtur. Contemplatiuus enim vt ex intellectu operetur, in intelligibilibusque rebus versetur, nulla re extrinsecus indiget: nam sicut sano visui ad videndas, verbi gratia, has literas præsentē luce nulla alia re est opus: sed simul ac palpebras sustulerimus, si fortè conuiueant, clarè inspicit: sic contemplatiuus ad intelligibilia conspicienda nullum extrinsecus adiumentum requirit. at ciuili si liberaliter se gerere vult, aut iustè, pecuniis indiget, quò & largè donare, & distribuere quod cuique conuenit, possit: nam ex actionibus virtutes hæ agnoscuntur, non ex verbis, licet se velle & iustè & liberaliter agere quispiam dixerit. actiones autem absque accommodatis instrumentis exerceri nullo pacto queunt. instrumenta uerò iusto & liberali accommodata, pecuniæ sunt. si fortiter item agendum ciuili est, præsentia hostium: si prudēter, alia quædam necessaria sunt. Voluntates enim sunt obscuræ, & incertæ, cum nonnulli sint qui licet iusti non sint, se velle tamen iustè agere simulent: quos sanè ex ea simulatione iustos esse dicere nullo modo debemus. Temperantem quoque quibusdam indigere, libertate præcipuè, & potestate, perspicuum est: nam qui sub pædagogo, aut alterius cuiuspiam custodia quem timeat & vereatur, constitutus à voluptatibus corporis abstinet: is an verè temperans sit, nisi libertatem nactus idem fecerit, nondum patet.

20 Sed quæri consueuit, vtrum electio an actio magis propria virtutis sit: cum in vtrisque consistat virtus. vnde manifestum est in vtrisque id futurum, quod perfectum est. ad actiones autem exequendas multis est opus: & quò plures & meliores sunt, eò pluribus.

Cum dixerit ex actionibus temperantem, fortem, iustum, & prudentem agnosci: & sæpe fiat, vt nonnulli vel temperanter, vel iustè se gerant, quò aut * sacerdotium, aut ciuilem aliquem principatum cōsequantur, aut quippiam aliud, licet neque temperantes, neque iusti re vera sint, atque iccirco asserere potuisset aliquis solos eos esse temperantes & iustos qui temperantia & iusta vel-
 30 lent: meritò res in quæstionem venit: & alij voluntate, alij actione virtutem definiunt, cum vtraque tamen coniungenda sint, & in vtrisque virtus consistat: quippè cum iustus re vera sit, qui iusta & vult, & agit: prudens item, & fortis, & temperans simili modo. Quòd si in vtrisque his & voluntate & actione virtus consistit, ad agendum autem pecuniis est opus: iustus & liberalis sine dubio pecuniis indigebit: atque eò pluribus, quò maiores, & pulchriores actiones ipsæ fuerint.

Contemplanti verò nulla huiusmodi rerum ad operationem quidem indigentia est: quin ferè contemplationi esse impedimento consueuerunt. quatenus tamen homo est, cum pluribusque vitam degit, ex virtute agere proponit. talibus igitur ad humanè se gerendum indigebit.

40 Contemplatiuo autem externæ res non modò ad contemplandum non cōferunt, sed impedimento potius sunt: quippè quòd, quantum ad operationem intellectus spectat, nulla re extrinsecus prorsus indigeat. fit tamen, vt quia est homo, id est, quia adiūctum habet corpus, & cum hominibus vitam traducit: his quoque illi opus sit * ad humanè se gerendum: id est, quò more hominis erga eos quibuscum versatur, officiosè se gerere possit.

Nam perfectam felicitatem contemplatiuam quandam operationem esse, constare vel inde posset, quòd deos maximè beatos, & felices esse existimamus.

50 His quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum cognitione versari ostendit: optima enim esse diuina omnium consensu constat, quòd si feliciter viuere optimum & perfectissimum bonum hominibus est, id autem in contemplatione versari declaratum fuit: nunc quoque perfectam felicitatem in optimarum rerum contemplatione consistere, non in actione, aut effectione sicut ciuili, demonstratur, ad hunc modum, qua in re felicitas, & beatitudo Deo inest, in eadem re, quoad eius fieri potest, nobis quoque inerat. at Deo felicitas & beatitudo in contemplatione consistit, nobis igitur etiam propria felicitas in cōtemplatione versabitur. nam operationem Dei & beatitudinem in cōtemplando non in agendo, aut efficiendo cōstitutam esse: aliàs in vndecimo τῆν μετὰ τὰ φυσικὰ philosophicè demonstrauit, & nūc probabiliter declarat, cum ita subiungit.

Nam

* ἀρχιερωσώης.

* πρὸς τὸ ἀνθρώπων βίωσθαι.

Eustratii in Moraliū Arist.

Nam quales actiones attribuere eis debemus, iustasne? sed ridiculi sanè viderentur, si commercia facerent, & deposita redderent, atque alia huiusmodi inter se contraherent. nunquid fortes? ut formidolosa sustineant, periclitenturque quia honestum sit? an liberales? sed cui dabunt? absurdum quippè, si etiam ipsis numum, aut tale quippià adesse dicamus. nam si temperantes esse eos asseruerimus, quidnam eiusmodi essent? quòd enim prauas cupiditates non habeant, molesta atque inuidiosa laus est. si demum omnia percurramus, quæ ad actiones attinent, parua & indigna diis esse videbuntur. At viuere deos, omnes existimant: quare etiã operari. non enim ut de Endymione dicitur, dormire eos oportet. ei igitur qui viuunt, & actione, & effectione item magis caret, præter contemplationem quid restat? Quare Dei operatio cum beatitudine excellat, cõtemplatiua erit: & ex humanis ea erit felicissima, quæ huic maximè est cognata.

*ἀνταλλάτ
τεσθ' ἕξ ἀ-
μισθὰς ποί-
εσι.

Deum inquit viuere & operari omnes existimamus, & credimus: omnis autem operatio vel actiua, vel effectiua, vel contemplatiua est: si igitur neque agit, neque facit deus, restat tertium, ut contempletur. at Dei operatio optima est, & præstantissima ac suprema: sit ergo, ut nostra quoque operatio, quæ diuinæ maximè est cognata, quæ est contemplatio, perfecta, optima, ac suprema sit. Non esse autem diuinam operationem in actione, aut effectione, aut ciuili felicitate, sed in cõtemplatione, ita probat: morales virtutes omnes, sicut demonstratum est, affectuum sunt moderatrices: affectus autem in deo minimè sunt: non sunt igitur neque morales virtutes: quare neque ciuili felicitate felix est. Quid enim iustitia ei est opus? nam cum iustitia sit pro proportione * permutationes facere, ac deposita reddere, ridiculi sanè videremur & nos, & ille. nos, si talia de deo opinaremur: ille, si huiusmodi rebus esset districtus. Quid item fortitudine ei opus est, cui nihil terribile est, & formidandum? Quid liberalitate? absurdum enim esset, si quispiã pecunias & numos ei adesse existimat, ut & quibus dare, & à quibus accipere oportet, & det, & accipiat. Quid autè temperans dicitur? grauis enim & molesta atque inuidiosa ea esset laus, si deum cupere quidem, sed nõ duci tamen & superari a cupiditate, sed superare eam, ac vincere dixerimus: vituperiũ enim id potius esse eius quàm laus videretur: quippè quòd hoc modo nihil à cõtinentibus, & tolerantibus differret. Ita igitur si per omnes virtutes discurremus, eorumque operationes: parua omnes atque indigna diuina natura esse depræhenduntur. At verò Deum viuere & operari asserimus: nõ enim dormire ei conuenit, ut de Endymione fabulæ prodiderunt: eius igitur operatio cum beatitudine præstantia & pulchritudine ciuilis felicitatis operationibus longè præstet, cõtemplatio erit. Quocirca etiam ex humanis operationibus ea quæ veri hominis est, quæ diuinæ operationi maximè est cognata & affinis, id est, contemplatiua, beatissima perfectissima, & felicissima simili modo erit: altera verò quæ ad ciuilem spectat, longè inferiore loco habenda est.

Argumento illud est, quòd cætera animalia quæ tali operatione penitus carent, expertia felicitatis quoque sunt.

Talem operationem contemplatiuam, id est, intellectualem vitam, & optimarum rerum, diuinarumque cognitionem appellat. Inquit igitur, ut quæ prætermissa sunt, & extrinsecus sunt intelligenda, suppleamus, hoc modo: ex aliorum sanè philosophorum, Epicureorum videlicet, & Stoicorum de felicitate sententia, posset quispiam felicitatem brutis animalibus rationeque carètibus impertiri: ex mea verò & Platonis, cæterorumque qui in intellectualem vitam felicitatem constituunt, bruta animalia cum intellectu, & ratione penitus careant, felicia esse nullo modo possunt. Nam ex Epicuri & Stoicorum opinione felicitatem ad bruta quoque pertingere, his rationibus demonstratur: si bene esse affectum Epicuro est bene viuere: bene autè viuere & Epicuro & Stoicis idem est quod felicem esse: bene esse affectum nihil aliud est, quàm felicem esse. at brutis inest, ut bene affecta sint: quare ut felicia quoque sint, inerit. Præterea si Stoicis secundum naturam degere, bene viuere est: bene viuere autem & ipsis & Epicuro est felicem esse: secundum naturam degere est felicem esse. at inest ratione carètibus animalibus, ut ab ortu vsque ad vigorem & florem atatis secundum naturam degant: bruta igitur animalia felicia sunt. nam quòd bene affecta sint bruta, atque ex ea bona affectione, id est, voluptate bene viuunt, ex musicis & canoris animalibus patet. nam nisi secundum naturam viuerent, proprium opus assidue canendo minimè explerent. cum enim

enim canora sint & musica, opus eorum secundum naturam est cantus: quem cum exercet, secundum naturam vivere censenda sunt. Cantum enim esse bene affectorum, & eorum quæ voluptatem percipiunt, assidua eius operatio declarat: quippe quod nullum animal sit, quod si dolore aliquo molestetur, non modo assidue, sed ne villo quidem tempore prorsus canat. canere enim non tristem, & dolore sollicitorum, sed voluptate affectorum, & secundum naturam degentium est. Felicitas item ex Stoicorum opinione naturalis appetitionis extremum est: ad quod cum pervenit natura finem suum habet, nihilque amplius desiderat, quam id quod sibi proprium bonum est, continere, & non amittere. hoc autem brutis quoque inesse manifestum est: bruta igitur quoque felicitatem consequuntur. extremum enim & finis naturalis appetitionis nihil aliud est, quam vigor ipse & flos ætatis. nam cum incrementum & decrementum * efflorescentiaque; ac deflorescentia motiones utraque sint, inter se opposita, altera ut origo quæ ad esse: altera ut terminus quæ ad non esse deducit, necesse est, ut medium aliquod intercedat, quod dissimile ab utrisque sit: qui est status. hic autem status, qui inter incrementum & decrementum medius est, naturalium factuum est vigor & flos, finisque naturæ esse dicitur: quem cum assequuta est producens natura continere quasi proprium bonum, & conservare nititur. licet postea subiacens natura, quæ est materia, naturam, id est, formam in se non continens, totum corrumpat, ac perdat. tripliciter enim, ut in libris de physica auscultatione didicimus, natura dicitur: materia videlicet, & forma, & tertia illa quæ naturales res producit, materiâque ad formas suscipiendas movet, ac mutat. Huiusmodi igitur felicitate bruta esse possunt felicia: illâ autem quæ intellectuali vita, diuinarumque rerum cognitione definitur, nullo pacto possunt. solus enim ex omnibus animalibus homo est, qui ex natura sua considerare de diuinis rebus, atque investigare valeat, & differere: & qualis earum essentia sit, & quænam ex earum intellectu similia ipsis efficiantur. Cum igitur ostenderit Dei operationem esse contemplationem: ipse enim est qui intelligit, & qui intelligitur, ut in vndecimo τῷ μετὰ τὰ φυσικὰ libro inquit: & diuinæ maximè esse cognatam eam quæ veri hominis est: subiungit: intellectualem vitam quæ felicitas est, compositi hominis & civilis minimè esse, sed eius qui verè & propriè homo est: illud est argumentum, quod nullum ex brutis animalibus huiusmodi felicitatis est particeps. carent enim tali felicitate, quia talem, id est, intellectualem operationem non exercent. intellectualiter autem non operantur, quia intellectus sunt expertia, qui verus homo est.

* ἡ ἀκμὴ καὶ πλεονεξία.

30 Diis enim beata tota vita est. hominibus autem eatenus, quatenus similitudo quædam eiusmodi operationis in ipsis inest. at cæterorum animalium nullum est felix, propterea quod contemplationis particeps nullo modo est.

Si beatitudo in contemplatione, & optimarum rerum cognitione consistit: diis quippe qui assidue contemplantur, beata operatione & actu semper tota vita est. hominibus verò quando operantur, actu: quando non operantur, potestate est beata. iis autem quæ nullo modo ita operantur, vita beata nullo modo est. Nā quod inquit [Q U A T E N U S similitudo quædam eiusmodi operationis in ipsis inest] propterea dicit, quia Deus cum seipsum intelligat, seipsum percipit. quod enim intelligitur ab intelligente habetur ac percipitur: atque ita qui intelligit & qui intelligitur, & qui 40 habet, & qui habetur, idem est. felix autem contemplatiuus cum iam cōtemplatur & operatur intelligit quidem etiam ipse Deum ipsum, sed non eodem modo: non enim sicut intelligit seipsum Deus, ita quoque contemplatiuus ipsum eundem percipit, atque intelligit. quare contemplatiui felicitis intellectio & perceptio, similitudo quædam est intellectiois Dei, qua seipsum intelligit. Quod si ita est, felicitis quoque contemplatiui beatitudinem similem diuinæ, non eandem cum ea esse constat.

50 Quousque igitur protenditur cōtemplatio, eousque etiam felicitas sese extendit: & quibuscunque magis inest contemplatio, iis magis quoque inesse felicitatem constat: atque illam quidem non ex accidenti, sed ex ipsa contemplatione. ipsa enim per seipsam est preciosa. Quare felicitas cōtemplatio quædam est.

Quousque inquit protenditur cōtemplatio, id est, quæcunque animalia ratione prædita sunt, intellectumque habent, quo contemplari & vivere intellectualiter possint, ea felicia esse contemplatiua felicitate etiam queunt. quæcunque autem intellectu carent, felicitate hac frui nullo modo possunt. Vel quousque protenditur contemplatio, ita intelligendum est, ut ad tempus referatur. nam cum adæquetur contemplationi felicitas, fit, ut quandiu protenditur intellectus operatio, tandiu

Eustratii in Moraliū Arist.

Quid hic κα-
τὰ συμβε-
βηκός.

tandiu felicitas quoq; perduret. si enim sex horarum verbi causa fuerit operatio, totidem quoque non plurium, neque pauciorum felicitas sit, necesse est. atq; ita iis qui semper operantur cum perpetua operatione perpetua quoque felicitas erit: ceteris quantum est id tempus quo operantur, tanta etiam erit felicitas. Atque ea non ex accidenti, id est, non imperfectè. hoc enim [E x accidenti] hic significat, non ex imperfecta felicitate, civili videlicet, vel ea quæ in lusu à potentibus & tyrannis talibusque felicibus constituitur: sed ex ipsa contemplatione, quæ absolute & propriè felicitas est. Possumus etiam [E x accidenti] in sua significatione ita interpretari, vt intelligamus non ob aliud quid felices eos futuros: sed ob ipsam contemplationem circa ea quæ semper eodem modo sese habent. sicut enim qui vel coronam vel victum publicè ob patris virtutem est consecutus, non ob seipsum, sed ob patrem & ex accidenti honorem eum adeptus est: qui autem quia fortiter se gessit, coronatus est, is ob seipsum & non ex accidenti est coronatus: sic contemplatio per se felicitas est: & contemplatiuus per se & ex ipsa contemplatione, non ex nobilitate, aut diuitiis, aut tali quapiam re felix est existimandus.

Opus erit autem & externa prosperitate homini nato. non enim ad cōtemplandum natura ex sese sufficit. sed oportet, vt & corpus valeat, & alimentum, & cætera obsequia suppetant.

Hoc sæpe repetit, atque inculcat tum Platonis causa, qui assererat, non omnino quapiam re indigere eum, qui re vera, & non ex accidenti esset felix: tum quia fluxa est corporis nostri natura, atque eiusmodi, vt facilè à quacunque re pati incommodum possit. Indiget quippè corporis sanitate: quis enim est, qui si ægrotet, & morbo aliquo vehementer agitetur, vacare contemplationi possit? indiget etiam alimento: quippè cū simplex corpus nostrum minimè sit. Sed de his plura antea diximus, vt longiori hac de re vt oratione rursus non liceat. Prosperitatem hic appellat sanitatem, & necessariam rerum copiam, eatenus videlicet, quatenus ad vitam humanè traducendam satis sit. vnde subiungit.

Non tamen multis & magnis opus fore felici existimandum est: etiam si absque externis bonis beatum quempiam esse non liceat. non enim in exuperatione sufficientia consistit, neque iudicium, neq; actio: quippè cū fieri possit, vt qui etiam terræ & mari non imperat, honesta agat. ex mediocribus siquidem rebus agere ex virtute vnusquisque posset.

Si fieri non posset, vt sine multitudine & magnitudine externorum bonorum feliciter quispiam viueret: talia ad felicitatem essent necessaria. cū verò absque horum nimia copia beatè liceat viuere, non multis & magnis opus est. non enim sufficientiam iudicare debemus ex rerum externarum & diuinarum exuperatione, nimiaque affluetia. Falsum enim & errans iudicium eius est, qui ex se sufficere eum asserit, qui valde multis diuitiis est instructus. neque felices actiones dicendæ sunt, quæ ab iis aguntur, qui diuitiis affluunt: quippè cū & paucis bene vtī, & ex paucis honesta agere, & præcipuè optimas mentis operationes exercere quispiam possit.

Id quod cernere inde euidenter licet, quòd priuati homines nō minus, immo etiam magis quàm potentes, honesta agere videntur. Satis igitur est, si tot facultates suppetant. felix enim erit vita eius, qui ex virtute operatur.

Ex mediocribus facultatibus posse quempiam honesta agere, perspicuum inde est, quòd priuati, id est, qui mediocres facultates habent, neque in principatu aut regno constituti sunt, magis quàm potentes & diuites honesta agunt. magis enim & hospitibus excipiendis, & pauperibus curandis vacare: maius templis & sacrificiis studium adhibere: magis liberaliter se gerere hi conspiciuntur, quàm qui maximis potestatibus præditi sunt, maximisque copiis affluunt. Quòd si hi ex paucis ita se gerunt: contemplatiuus felix multò magis & intellectualiter viuere, & ex virtute operari poterit: si mediocria tantum suppetant, quantum homini ad traducendam vitam conuenit. Satis igitur est felici, si tot facultates habeat, quæ mediocriter sufficiant. inde enim agere honestissima potest, neque ex paucitate impeditur, cū in multitudine & copia beatitudo non statuatur, quò minus felix, beatusque sit.

Quin & Solon felices rectè fortassè definit: cū inquit eos esse qui externis rebus mediocriter fuerunt instructi, & honestissima egerunt, vt existimabat, modesteque vixerunt. fieri enim potest, vt mediocria possidentes ea agant,

ea agant, quæ oportet.

Mos Aristoteli est post demonstrationes ad maiorem rerum cōfirmationem & sapientū quoque opiniones, & cæterorum naturā infitos consensus adducere. quando enim cum rationibus & sapientum opiniones, & vulgi rumores concordant, verissima ea esse proculdubio videntur, quæ fuerunt demonstrata. Cū igitur nunc felicitatem non in multitudine, & magnitudine externorum bonorum cōsistere ostenderit, sed in moderato ipsorum usu, & appropinquatione ad Deum: ut maiorem rei fidem faciat, & Solonis & Anaxagoræ sententiam subiungit. Solon enim felicem esse dicebat, non qui multis & magnis afflueret: sed qui vtraque hæc haberet, id est, & mediocria possideret, & honestissima ageret, modesteque vitam traduceret. Modeste enim inquit, id est, *σωφρονως*, quod frugaliter etiam interpretari possumus, ut eo verbo virtutes omnes cōprehendi significet.

Videtur etiam Anaxagoras felicem non diuitem neque potentem existimasse: cū dixit, sibi non esse mirum futurum, si plerisque è vulgo absurdus quispiam esse videatur: eos enim externis rebus, quarum tantummodo sensum habent, iudicare consueuisse.

Nihil mirum esse debet, dicebat Anaxagoras, si absurdus & infelix plerisque esse videar. miserum enim cum vulgus appellabat, quia multis opibus, non affluebat, licet virtute & contemplatione ditissimus, & felicissimus re vera esset. Nam cū in multa opum copia, externorumque bonorum affluentia felicitatem constituant plerique, verorumque bonorum sensu careant, ignarique sint, eum qui modica possidebat, modicisque erat contentus, infelicem, & miserum esse arbitrabantur, cū tamen verè felix & beatus esset iudicandus.

Sapientum igitur opiniones cum rationibus cōsentiunt. ac fidem quidem aliquam talia quoque afferunt: sed verum ipsum tamen in agendis rebus ex factis & vita iudicatur: in his enim præcipua vis consistit. Quocirca antedicta ita consideranda sunt, ut ad vitam & facta referatur: & si cum factis consentiunt, admittenda: sin ab eis discrepant: verba sunt existimanda.

Sapientum, inquit, Solonis videlicet & Anaxagoræ opiniones cum rationibus meis consentiunt, quibus probavi non in multitudine & magnitudine externorum bonorum consistere felicitatem, neque ex his felicem, sed ex tota & integra virtute ceu * notare oportere. ac talia quidem, id est, & rationes, & sapientum sententiæ, quæ confirmant, felicem vitam non esse eam cum quis gentibus multis dominatur, marisque & terræ imperiū obtinet: sed cū & mediocria possidet, & honestissima agit, atque optima: fidem quidem aliquam & probabilitatem habent: sed veritas tamen in rebus agendis ex factis iudicatur. Nam si quispiam est, qui cū felicem esse eum dicat qui mediocria possideat, & optima segetur, atque agat, ipse & nihil amplius quàm necessaria habet, & optima atque honestissima agit, contemplationique totus incumbit: ei fides adhibenda est, veraque esse eius oratio est existimanda. Sin autem ita quidem dicit, sed contraria tamen postea agit, atque vndeunque aurum & argentum reliquasque opes conquirat, ac cōtrahit: is falsus ac mendax censendus prorsus est: cū ea quæ dicit, iis quæ agit minimè consentiant: eiusque orationē debemus verba tantummodo, id est, voces quasdam inanes ac vanas in aërem effusas, immo ut melius dicam, sonos inarticulatos, significationeque omni carentes existimare.

At qui ex intellectu operatur, huncque excolit, atque optimè afficit: is esse Deo carissimus videtur. nam si aliquam humanarum rerum curam dii habent, sicut videtur: consentaneum est ipsos re illa quæ optima est, atque ipsis maximè cognata, delectari, qui est intellectus: eosque qui eam maximè amant, & honorant, remunerari.

Cū demonstrarit cōtemplatiuum felicem optimum, atque honestissimum, atque ex sese sufficientissimum esse, & cætera omnia habere quæ dicta iam sunt: eundem Deo quoque carissimum ostendit. Deo carissimus autem, id est, *θεοφιλέστατος*, is est quem deus amat: sicut *φιλοθεώτατος* qui deicola est pius, & Deum maximè amat. Inquit igitur, si curam hominum habet, hisque prouidet Deus, quemadmodum optimis quibusque philosophis placet, atque esse verum videtur: eum re optima & maximè sibi cognata delectari verisimile est. optima autem res & maximè Deo cognata intellectus noster est. Gaudet siquidem deus omnibus à se effectis rebus, utpote quæ valde bonæ

* χαράκτι-
εἶδη.

Eustratii in Moraliū Arist.

bonæ sint: intellectu tamen præcipuè, eò quòd maximè sibi est cognatus, oblectatur. cognatus verò est Deo intellectus non substantia & essentia, sed eò quòd ea natura est præditus, vt in seipsum reflecti possit, seque ipsum contemplari: atque ita ex ea in seipsum collectione in deū quoque ipsum à quo amatur, sublatus, deificetur, id est, Deo similis, quoad eius fieri potest, efficiatur. Cognatus igitur Deo vniuscuiusque nostrum intellectus est ex operationis similitudine. nam sicut ille seipsum intelligit: ita nosmetipsos nos inspicimus, * cum supra imaginandi facultatem euaserimus. Quòd si cognatus intellectus noster Deo est, consentaneum est, vt amantes cum atque honorantes Deus amet, ac remuneret? Amat autem cognatum Deo intellectum ille qui totam virtutem complexus multiplices appetitus, innatosque sensus vtpote qui cogitationem decipiant, necnon imaginationes quæ formant nobis partiunturque res ipsas, immensamque varietatem inducunt, effugit: auersatus item est opiniones, quæ variæ etiam ipsæ cum sint, ad externa feruntur sensui & imaginationi coniunctæ: omnis enim opinio cum irrationali sensu & imaginatione operatur. tum ad scientiam & intellectum, atque inde ad intellectualem vitam, simplicesque rerum appulsiões attollitur: quòd cum peruenit, puras inde illustrationes, syncerasque admittit. Hæc enim est remuneratio, qua eos qui animū sibi cognatum amant & colunt, deus prosequitur, quòd clariore luce cognitionis illustrantur, perfectioreque cum eo nexu coniuncti intellectuales naturas speculantur.

* ὅταν ὑπὲρ-
δύναμι φαν-
τασίας γενώ-
μεθα.

Vtpote qui eorum quæ ipsis sunt amica, curam habeant. recteque & honestè agant. Hæc autem omnia sapienti maximè inesse, obscurum non est: is igitur est Deo carissimus: eundemque esse etiam felicissimum verisimile est. Quare ita quoque efficitur, vt sapiens maximè felix sit.

Si nos, inquit, eos amamus, qui filios nostros, nobisque cognatos diligunt: quanto magis conuenit, vt qui bonitatis omnis fons est Deus, amore eos prosequatur, qui rem ipsi cognatam amat, atque excolunt? quis nam autem sit is amor & cultus intellectus, declarat, cum subiungit: [R E C T E Q U E & honestè agant], perinde ac si diceret: amare intellectum nihil aliud est quàm rectè agere, & secundum omnes virtutes tam actiuas quàm rationales operari. Hæc autem omnia, quæcunque scilicet de felicitate iam dixit, sufficientem ex se esse, indefatigabilem, curam proprii intellectus habere, Deo esse carum, & cætera alia, insunt quidem fortasse etiā felici ciuili qui ex virtute morali viuunt: maximè tamen & sine controuersia in eo esse conspiciuntur, qui intellectualiter vitam traducit. Quare ciuilis quidem Deo carus & felix: sed contemplatiuus Deo carissimus & felicissimus censendus est.

Peroratio operis.

Cap. IX.

* τὴν ἡμῶν id est
τραστῖορι quom-
dam modo, ut
omnes id asse-
querentur.

NUnquid igitur si de his & virtutibus, prætereà etiam de amicitia & voluptate satis * figurâ dictum est, finem habere propositū hoc nostrum est existimandum? an quemadmodum dicitur, in agendis rebus finis non est contemplari singula & cognoscere, sed agere? neque igitur in virtute satis est, si eam cognouerimus. sed vt eam habeamus, eaque vtamur, est enitendum: vel si quo alio modo boni efficiamur.

Absoluta iam tota de moralibus & rationalibus virtutibus tractatione, his verbis & reliquis quæ sequuntur, ad operandum secundum eas incitare nos conatur. verba enim sola, & solæ disputationes, & cognitiones reddere nos neque ciuiles, neque contemplatiuos felices possunt: sed admodum sunt imbelles, atque inualidæ. nam ingenuos quidem adolescentes, ac liberaliter educatos atque institutos hortari ad actiones fortasse possunt: sed ad felicitatem, eiusque consequutionem deducere nullo pacto possunt. Bene autem & liberaliter educantur, atque instituuntur, qui in optima ciuitate degunt. optima verò est ciuitas quæ optimis legibus vtitur, honestisque institutis administratur, & regitur. at si feliciter viuere finis omnium humanorū bonorum præstantissimus est: vt autem id acquiramus, absque virtutū possessione fieri nequit: virtutes verò acquirere, atque omnino studio virtutū incumbere non licet, si quis in ciuitate ea versetur quæ prauis legibus, prauisque institutis vtatur: consentaneū est, ne dicam necessarium, vt de rebus publicis, quæ ex illis prauè, quæ rectè gubernentur: tum quæ ex iis quæ rectè administrantur præcipua sit, atque optima, quasque ea habere leges debeat: disputatio iam subsequatur. Atque hæc est tota ex his verbis vsque ad calcem libri sententia, totumque propositū: vt declaret videlicet esse necessarium, vt post tractatum de omnibus virtutibus qui iam absolutus his in libris est, de rebus ciuilibus & legibus scribat: quæque leges quibus

quibus ciuitatibus cōueniant, quæ item salutem, quæ perniciem afferre ciuitatibus valeant, ostendat atque explicet. Quare oportet eum qui perfectus humana sapiētia esse vult, id est, ciuilem felicem, posteaquam hos libros didicerit: ad rerum publicarum quæ sequuntur, lectionem sese conferre. Sed de his hætenus. Ad verba ipsa accedamus. Nunquid, inquit, quoniam de virtutibus satis dictum est figura, id est, vniuersaliter, & vt in principio operis huius dixit, crassa minerua. ex iis enim quæ aliter atque aliter plerunque euenire possunt, rationes cōstituit: propterea finem habere existimabimus, & nulla alia re nobis opus esse ad felicitatem consequendam, nisi vt libros hos legamus: an sicut dicitur, quarum rationum finis non est sola cognitio, quemadmodum eius quæ solem maiorem esse terra demonstrat, sed actio & effectio: satis non est si eas intellexerimus, sed ad
 10 actiones quoque & opera ipsa accedamus, necesse est. quod si in aliis quoque quorum finis non est sola cognitio, sed actio: rationes & verba actionis causa solemus admittere: sic in virtute cuius finis non disputatio sed actio est, enitendum est, vt ea quæ à nobis tradita sunt, agamus, atque exequamur. Quid enim præclari est, si quid sit fortitudo aut iustitia quispiã cognorit, qui nihil postea neque iuste neque fortiter sit acturus? Quod verò subiungit [v e l. si quo alio modo boni effici-
 mur] ita est intelligendum, perinde ac si dicat: si ex virtute boni efficiamur, ea vtendum est: si quis alius est modus, quo boni euadamus, illum inquirere ac sectari debemus. illis enim omnino, quacumque ea fuerint, vti nos oportet, quibus boni efficiamur.

Nam si verba ad reddendos homines probos sufficerent: multas sanè & magnas mercedes, vt inquit Theognis, afferrent, oporteretque ea comparare. sed videntur quidem posse liberales adolescentes hortari atque incitare, moresque eorum ex virtute sibi obnoxios generosos, ac verè honestatis studiosos reddere.

Si verborum lectio & intellectio ad probitatem consequendam esset satis: multas & magnas mercedes afferret ac daret iis qui morales libros conscriberent, vt inquit Theognis, vnusquisque qui emere eas vellet, sed possunt quidem verba, vt dictum est, incitare, atque inducere ad virtutem capessendam, non omnes, sed liberales tantummodo adolescētes. Liberales autem appellat eos qui luxu & intemperatiæ minimè seruiunt, sed bene a pædagogis vel cognatis sunt educati: vt ex ea honesta institutione faciles, obtemperantesque; ad actiones virtutis obeundas reperiantur. hos sanè
 30 possunt incitare, moresque ipsorum generosos & verè honestatis studiosos actionibus reddere, cum ex virtute obnoxij iam sint. Animaduertendum autem est hic virtutem poni non pro iustitia aut temperantia aut fortitudine quæ propriè virtutes & sunt & dicuntur: sed pro dispositione ea quæ ex bona educatione, honestaque institutione sub pædagogorum aut parentum, aut cognatorum disciplina comparantur. Obnoxium verò, id est, κατακόχμιον, quo verbo hic vtitur, plenum aliquando significat, siue oppletum: vt cum dicimus κατακόχμιος σοφίας, plenus sapientia: aliquando detentū & oppressum, vt κατακόχμιος ἀφροδύτην oppressus Venere, ei que deditus: aliquando subiectum & obtemperans: quo in significato hic positū est. Mores enim sibi ex virtute obnoxios, id est, ex honesta educatione tractabiles & obtemperantes redditos, ad actiones capessendas incitari à verbis & rationibus posse, generososque effici, honestatisque; amatores, ita vt ad eam sibi cōparandam summo studio festinent. Qui nanque bona institutione abstinere à prauis rebus sunt
 40 affluētij simul atque orationes bona suadentes audiuerint, incitantur ad ea, & currunt.

At * plerosque ad probitatē prouocare, non posse. nō enim pudori, sed timori obedire: neque abstinere à malis ob dedecus, sed ob pœnam con-
 50 sueuerunt. nam cum ex affectu viuunt, proprias voluptates, atque ea ex quibus existunt, persequuntur: doloresque oppositos fugiūt: eius autem quod honestum & verè iucundum est, cum id prorsus non degustarint, ne notionem quidem vllam habent.

Vulgus hominum cum prauè educatum est, nullumque sensum honestatis habet, difficile est, minimeque obedit: & ne audire quidem patitur eos qui ad honesta hortantur, nedum obtemperat, & parat. naturā enim cōparatum est, vt ad ea quæ prorsus ignota nobis sunt, vel nullo modo, vel violenter adducamur. Quocirca qui bene sunt instituti, ex honesta illa educatione verecundi cum sint, obediunt, erubescuntque, si vel à prauis rebus non abstineant, vel ad honesta hortantes non sequantur. Plerique autē licet quandoque à malis recedant, ad honestaque deferantur, id non pudoris, sed timoris, & pœnæ causa quam irrogāt leges faciunt. Qui enim ex affectu viuunt nihil quicquam

πολλός, vulgus hominum
 & ceu plebis facem.

Eustratii in Moraliū Arist.

quicquam veretur, sed impudenter affectuosas, animalisque proprias voluptates persequuntur, & dolores contrarios, ut saepe dictum est, fugiunt, sicut temulenti & ebriosi eas sectantes voluptates quæ ex vini potatione existunt, dolores qui ex non bibendo oriuntur, fugere consueverunt. atque in vniuersum prauis omnes ex honestatis, & veræ iucunditatis ignoratione ad corporis voluptates incontinenter feruntur. Verè autem iucundas esse operationes ex virtute saepe iam diximus.

Eos igitur qui tales sunt, ad moderationem traducere quæ oratio posset? fieri enim nequit, aut facile non est, ut quæ ex diutino usu moribus sunt preoccupata, verbis amoueamus. sed satis fortasse est, si quamuis omnia adsint, 10 quibus probi effici videmur, euadere participes virtutis possimus.

Qui, inquit, ita prauè affecti sunt, atque adeo incontinenter voluptatibus corporis sunt inuoluti: eos nulla oratio ad moderationem traduceret, & à procliuitate illa ad mala remoueret. fieri enim non potest, vel certè difficile est, ut qui ex longo tempore moribus prauis sunt preoccupati, in eisque assueuerunt, à vitio abducantur. Nam si quamuis omnia adsint, educatio scilicet, studium, institutio honesta, verecundia, obedientia, non prorsus facile est, ut virtutis participes euadamus: satis nobis esse debet, si virtutem his omnibus etiam adhibitis adipisci possimus. Si omnia autem desint, & contraria omnia adesse reperiatur: quod consiliū, quæ ratio ad eam consequendam sufficiet?

Fieri autem bonos alij naturâ, alij consuetudine, alij doctrina existimant. 20 Ac quod ad naturam quidem attinet, in nobis non esse manifestum est, sed ex quadam diuina causa, iis qui re vera fortunati sunt. oratio verò & doctrina videndum est, nunquid non in omnibus vim habeat, sed opus sit, ut præcultus auditoris animus sit, ad rectè & gaudendum, & odio prosequendum, non secus ac terra, quæ semen sit nutritura. non enim audiret orationem dehortatam, neque intelligeret qui ex perturbatione viuit. qui autem ita affectus est, dissuaderi quæ potest? non enim omnino orationi, sed vi cedere perturbatio videtur. 30

Discere sanè naturas virtutum societatesque & differentias earum discernere, eas item assuetudine comparare, in nobis situm est, nostræque est voluntatis & electionis: ut autem naturam simus temperantes, iusti prudentes, id non nostrum, sed Dei donum pulcherrimum & præstantissimum est. Quod ad naturam igitur attinet, ex diuina causa, Dei quoque dono existit, non ex nobis: nos ipsos autem ita assuefacere, ut quibus oporteat & lætemur & doleamus, nostrum id est: potestque huiusmodi assuetudo bonos nos reddere. at oratio & doctrina non in omnibus, ut dictum est, vim habet, sed in iis tantummodo qui antè exculti iam moribus, id est, ex honesta educatione præparati iam sunt. debemus enim nos ad suscipienda ea quæ dicuntur, præparare, non secus ac terram: quæ si antè culta fuerit, fructum fert: sin minus, & spinas producit, & iniectum frumenti semen corrumpit ac perdit. sic animus noster nisi prius curatus fuerit, falsaque opinione expurgatus veritatem vel nullo modo admittet: vel si modo id aliquando contingat, frustra admittet. non enim prauis orationi, sed violentiæ ac necessitati cedit. 40

Oportet igitur mores prius virtuti esse accommodatos, ut & honestatem diligant, & abhorreant turpitudinem. Ut autem à pueritia quis institutione recta ad virtutem instruat, difficile est: nisi sub talibus legibus fuerit educatus. nam temperanter, toleranterque viuere plerisque, & præsertim adolescentibus iucundum non est. quocirca est opus ut & educatio, & studia constituta legibus sint: ita enim fiet, ut consuetudine tractata molesta esse desinant. 50

Vide quo modo hinc ea, quæ superius dixi, nunc significare videatur: sibi videlicet opus esse, ut de rebus publicis disputationem tradat, ac legibus, secundum quas degentes ciues boni effici possint. Oportet, inquit, mores prius virtuti esse accommodatos, id est, idoneos ad suscipiendas disputationes de virtute, easque conseruandas, ita ut quasi antè culta quedam terra, fructum multum proferat. mores autem ex bona institutione tales reddentur. at rectè institui difficile est, nisi quis sub legibus rectè positis, huiusmodique republica educatus fuerit. temperanter siquidem viuere, voluptatibusque non succumbere, quibus non decet, plerisque & præsertim adolescentibus & iuuenibus

nibus iucundum non est. immo si frustrentur voluptatibus, dolent. iccirco opus est vt leges instituantur, quæ educationem eiusmodi statim à pueritia præcipiât: qua mores hominum ita formantur & componantur, vt & honestis gaudeant, & si prauas voluptates non consequantur, non ægrè ferant. Quòd si hoc faciendum est, de publicis rebus, & legibus tradere est necesse. nam ita fiet, vt si à legibus & magistratibus coacti & cohibiti adolescentes honesta agant, toleranterque se gerant & resistent voluptatibus, atque ita sese his assuefecerint: nulla postea molestia, nulloque dolore afficiantur: nihil enim consuetum molestum est.

10 Non satis tamen fortasse est, si quando adolescentes sunt homines, educationem rectam & curam consequantur: sed cum in viros quoque adulti debeant ipsa hæc exercere, atque assuescere: ad hæc etiam, & omnino ad omnem vitam opus legibus est. plerique enim necessitati potius quam rationi: & multis quam honestati obediunt.

20 Quod inquit, huiusmodi est: non illis tantummodo legibus opus est, quæ de puerorum educatione præcipiunt: sed iis quoque, quæ quid agendum, quoque modo vita traducenda viris sit, statuunt: quippe quòd perspicuum sit, alia esse studia quæ pueris, alia quæ viris, alia quæ senibus cõueniant. quocirca huiusmodi quoque leges necessariae sunt, & quæ eos qui in viros iam euaserunt, moderentur, & quæ toti vitæ traducendæ rationem præscribant. plerique enim è vulgo ita sunt affecti, vt necessitati magis & pœnis, quam rationi & honestati pareant. Quocirca legibus iis est opus, quæ pœnis propositis ad bene agendum, à maleficiisque, desistendum, homines inducant & cogant.

30 Quapropter sunt, qui legiflatores censeant inuitare ad virtutem ac prouocare homines honestatis causa debere: eò quòd probi ex consuetudine præcipuè obtemperaturi sint: illis verò qui nõ parent, suntque naturâ inertiores, castigationes & pœnas irrogare: qui autem * insanabiles sunt, prorsus * exterminare. probum enim & qui ad honestatem viuit, rationi esse obediturum: prauum autem voluptatem appetentem non secus ac iumentum dolore puniri. vnde etiam tales dolores exhiberi oportere inquit, qui voluptatibus quæ amantur, maximè aduersentur.

* ἀνίατος.
* ἐξορίσειν. i.
è finibus eiecere.

Quia plerique, inquit, si castigentur & mulcentur, obediunt: quibusdam placet, vt legumlatores leges suas ita scribant: Hæc ciues honestatis causa, vt probi scilicet euadant, agere iubemus: quòd si non pareant, puniantur. ob hanc inobedientiam hac pœna, ob illam hac afficiantur. si quis autè castigatus & mulcatus, insanabilis permanserit: is exilio damnetur. Flagellandi verò, inquit, prauis sunt non secus atque asini, hos enim ὑποζύγια, id est, iumenta appellat. nam quem oratio non corrigit, corrigit flagellum. Pravi item doloribus iis affiendi sunt, qui voluptatibus, quas amant, aduersantur: quippe cum contraria contrariorum sint medicamenta. vt si quis contumeliam inferre gaudeat, non est aliter puniendus, quam vt contumelia vti prohibeatur: simili modo ebrietati deditus à vino arcendus, abstrahendusque est, eoque dolore castigandus.

40 Quòd si, quæadmodum dictum est, eum qui bonus futurus est, honestè educatum esse, atque assuetum oportet: deinde ita in honestis studiis viuere, & neque inuitum neque sponte praua agere: id autè fieret, si ex intellectu quodam & recto ordine vim habete uita traduceretur: paterna quidè iussio neque vim, neque necessitatè habet: neque omnino viri vnus, nisi rex, aut talis aliquis sit. at lex, cum ex prudentia quadam & mente profecta oratio sit, cogendi vim habet.

50 Hæc quoque eò spectant, vt leges instituendas esse ostendat quæ morigeros ad virtutem inuitent, ac prouocent: duros ac renitentes & à prauis abstinere, & honesta sectari homines cogant. orationis autem huius contextus eò vsque dependet, vbi ait [A T lex cogendi vim habet]. cætera interiecta sunt, quò tam de puerorum, quam de reliquorum omnium institutione leges ponendas esse colligatur. Est verò quòd inquit, huiusmodi: quoniam humanæ ac ciuilibus sapientiæ supremus finis est, vt boni ciues efficiantur, & feliciter viuant: id autem ex eo fit, si educati atque instituti honestè ita fuerint, vt neque sponte neque inuiti prauis quippiam agant. inuiti enim agunt, cum à prauis aliquibus sodalibus seducti ad mala perpetranda delabuntur. At bene ita educari iis cõtingit, qui ex

I. j. intellectu

Eustratii in Moraliū Arist.

intellectu vitam traducunt: opus igitur intellectu nobis est, ut eius cōsiliis & mandatis obtemperantes degere optimè, atq; honestissimè valeamus. Sciendum autē est, Aristotelem vnumquemq; qui vel arte, vel prudentia, vel peritia, vel prænotione, vel inuentione honestarum atq; vtilium rerum excellit, intellectum appellare cōsueuisse. intellectu igitur, ut boni efficiamur, opus nobis est: sed paternus intellectus, id est, pater vniuscuiusque, nisi prauus admodum sit, * atq; de grege porcus, præcipere quidem honesta potest, & bene educatos filios ad virtutem capessendam inducere: prauis tamen moribus assuetos corrigere nō potest: neq; necessitatem & violentiā, sicut lex, in se habet. naturalis enim amor quo filium prosequitur, naturaq; insita indulgentia, facit, ut vti vi erga filium nequeat. Sed quid de patre loquimur? Omnino enim atq; in vniuersum nemo est, qui vnus cogere totius ciuitatis omnes filios possit, nisi rex, aut tyrannus aliquis sit, qui cū maxima potētia excellant, efficere id queunt. quoniā tamen non omnes ciuitates à regibus, aut tyrannis gubernantur: necessariæ leges sunt: quæ cū à prudentia & intellectu proficiantur, cogendi vim habent. Prudentiam autem & intellectū pro eodem hic posuit, propterea quod ex longa experientia tam prudentia cōparatur, quàm intellectus, qui in agendis vti satur. nam vbi quoq; de prudentia differuit, peritorū ac senū orationes admitti quasi principia oportere dixit: quippè quod visum ex ipsa experientia habeat: visum atq; oculum vocans prudentiam, ex qua prospicere, ac prouidere quod vtile est, possunt. Obediunt igitur legibus homines, eō quod credunt legumlatores ex prudentia, id est, ex visu atque oculo, qui honesta atque vtilia prænoscere potuerit, eas condidisse.

Atq; homines quidem qui appetitionibus aduersantur, etiam si rectè id faciant, pleriq; odio prosequuntur. at lex cū probitatē iubet, odio nō est.

Dixit vnus hominis iussionem neq; violentiā, neq; necessitatem afferre posse, quasi videlicet multi præstare id possint, hoc est ad meliores operationes persuasionem inducere. nam propriè cogere est rationibus, non flagellis, variisq; suppliciiis persuadere: qui enim puniuntur, variisq; tormentis castigantur, magis resistunt ac renituntur, q̄ cedunt. adde quod nemo qui inuitus, & molestè agit quippiā, id rectè agit: ut qui per vim rectè agit, ne effici quidem bonus vnquam possit. cui autem & virtutē esse sectandam, ex virtuteq; agendum, & fugienda vitia oratione fuerit persuasum: is & sponte agit honesta, & cū agit, bonus est. Sed fit tamen, ut aduersantes appetitionibus prauis, prohibentesq; ad ea quæ sibi iucunda sunt, ferri, pleriq; odio prosequantur: quia qui male educati sunt, & ex praua educatione mala esse bona opinantur: inuidia & odio, non benevolentia & amore prohiberi se existimant: nemo enim qui amat, eum quē amat, à bonis fruēdis prohibet atq; arcet. quocirca impediētes ac retrahētes ab incitatione qua ad prauas voluptates feruntur, perinde atq; inuidos odere. at lex molesta ipsis atque odiosa minimè est contrariā ob causam: quippè cū legem iubere eis ita agere, neq; ex inuidia, neq; ex odio suspicari vllō modo queat. nam quo pacto id potest, cū quingentis annis antè, si ita contingat, quàm ipsi illi nascerentur, instituta sit? Ita enim naturali quadam ratiocinatione secum vtūtur, ac dicunt. legislator aut inuidia & odio nos prosequens hæc sanxit, aut vtilitati nostræ & cōmodo consulens: inuidia sanè nos & odio non est prosequutus: qui enim id potest, cū nondū nati essemus, neq; ipse orituros nos esse cognorit? restat igitur, ut tum eorum qui tunc erant, tum cæterorum omnium qui erāt successuri, vtilitatem procurans, leges has condiderit. Atque hac de causa lex molesta atque odiosa minimè est.

In sola verò Lacedæmoniorū ciuitate cū paucis educationis & studiorū habuisse curam legislator videtur: in plerisq; aliis neglecta hæc fuerunt: vniq; vnusquisq; sicut vult, Cyclosum more, filiis dans iura suis & vxori.

Si, inquit, in ciuitatibus positæ essent leges, quæ statuerent quo modo habenda cura esset, ut pueri ex educatione boni, honestique euaderent: atque hæc leges rectè essent institutæ, & non vel omnino, vel quadam ex parte peccarent: nihil amplius à me nunc esset inquirendum: sed in illis acquiescendum. Quoniam verò in sola Lacedæmoniorum republica, aliisque nonnullis paucis ciuitatibus, hæc autem quænam sint, in tertio & quarto * rerum publicarum libro explicabit, legislator tradit, quæ pueris cura adhibenda sit: hoc est qua pueri educatione instituantur: in reliquis verò neglecta hæc tota pars est: quemadmodum in hac magni * Constantini vrbe: viuitque vnusquisque ut vult, suosque pro libidine liberos educat, nullam legum rationem sequutus: non secus atque apud Homerum Cyclopes, quibus erat pro lege voluntas: iura dans, id est, regens & gubernans familiam suam. [De cyclopiis enim Homerus in Vlyssæa ita inquit:

Hi neque conciliis vllis, neque iure reguntur
Antra per & syluas sed vitam in montibus altis
Agrestem ducunt: & natis quisque, suæque
Dat iura vxori: nec commoda mutua curat.]

Quoniam

* καὶ τῶν ἀγέλων ἰόντων. i. vnus eorum qui gregatim eunt. i. nisi sit brutum aliquod.

* πολιτεῶν

* Constantino polin intelligit

Quoniã igitur res ita sese habet: differendum de his à nobis est, ac de rebus publicis scribendum. Nam Lacedæmoniorum & Cretensium & aliorum ciuitates, vt in rebus publicis ostendet, omnes peccant: legesque quæ apud has institutæ sunt, non parua indigere emendatione videntur.

Præstantissimum quidem est, vt curam publicam & rectam habeamus, atque id facere possimus: si tamen publicè id negligatur: conuenire vnicuique videtur, vt liberis suis & amicis ad virtutem conducat, vel conducere saltem proponat.

Optimum, inquit, est vt leges rectè instituantur, quæ publicè curam filiorum habeant. si tamen publica hæc cura neglecta fuerit, vel quia leges huiusmodi positæ non sint: vel quia licet sint positæ, incuriã principum ciuitatis contemnantur: debet vnusquisque diligentiam & studium adhibere, vt liberi sui & amici probi efficiantur. id enim significat [A D virtutem conducere]: con-
 10 ducit enim ad virtutem atque adiuuat: qui honesta & bona ante oculos ponit, docetque hoc ob hanc atque hanc causam damnosum esse & lædere: illud vtile ob hoc simili modo, atque hoc, etiã si non videatur. ille item con- ducit atque adiuuat, qui non habenti ea commodat, quibus ad virtu-
 tem & moralem & rationalem comparandam quispiam indiget. Oportet igitur cooperari atque adiuuare: sin minus id præstari potest, proponere saltem ac velle opem ferre atque adiuuare debe-
 mus, si aliquando nobis facultas concedetur.

Maximè autem id posse facere videretur ex iis quæ dicta sunt, is qui
 20 ad leges ferendas idoneus euaserit. per leges enim videlicet curæ publicæ, atque honestæ per honestas fieri consueuerunt.

* Idoneum ad ferendas leges eum vocat, qui mentem ex rationibus & experientia ita instru-
 etam habet, vt honesta, & iusta, & vtilia tam vniuersæ ciuitati, quàm singulis * provide optime
 possit. Inquit autem: ex iis quæ dicta sunt, perspicuum est, si quis intelligat videlicet ea quæ iam
 diximus: eum posse liberis suis consulere, qui idoneus ad legum lationem sit. Vel ex iis quæ dicta
 sunt, patet, eum qui ad ferendas leges est idoneus, cognoscere posse, quales leges de publica pue-
 rorum educatione: quales de virorum studiis: quales ad totam vitam accommodatæ instituendæ
 sint: quæ item ad priuatam cuiusque: quæ ad publicam omnium ciuium tam virorum, quàm fœ-
 minarum spectent. Alias enim esse leges quæ à populo administratæ ciuitati, alias que optimatum
 reipublicæ, alias quæ censipotentiæ, alias que regno conueniant: quæque singulæ ex his sint: in li-
 30 bris rerum publicarum declarabit. Nam illud quoque obscurum non est, ex bonis legibus bonos,
 ex prauis prauos effici, qui ad earum præcepta vitam instituunt suam. quæ autem leges bonæ, quæ
 prauæ sint, posse discernere eius hominis est, qui ad leges ferendas idoneus sit: sicut medici, vt mor-
 bosa à salubribus sciat dignoscere.

* νομοθετι-
 κόν.
 * προβλέ-
 πειν.

Scriptæne sint an non scriptæ, interessè nihil videtur: neque vnusne an
 multi per eas instituantur. quemadmodum neque in musica, & exercita-
 toria, cæterisque aliis studiis.

Vt boni vel prauis ciues euadant, multum conferunt leges: scriptæ verò illæ sint necne, nihil re-
 fert. actionum enim vis in probitate vel vitio consistit: non in eo quòd scripta sint, vel non scripta,
 40 ea quæ agi aut non agi debent. non scriptæ autem leges communes hominũ cõsuetudines ac mo-
 res appellantur. cum igitur multũ ad ciues bonos reddendos legum rectitudo, & probitas valeat:
 id spectare oportet, vt hæ rectæ, peccatisq; omnibus vacantes instituantur. Vtrum autem lex quæ
 vnum efficit bonum, multos etiam huiusmodi possit efficere: aut quæ multis est vtilis, vni quoq;
 idem præstare valeat: illud verò nihil refert considerare. si enim recta sit, nulloque errore inuoluta,
 idem quod ceteræ artes & scientiæ, efficiet. nam sicut in illis fit, vt artifex qui vnum potest docere
 & vel musicum, vel medicum reddere, multos etiam simili modo huiusmodi reddet: & qui multos
 potest, vnum quoque illis artibus instruere sine controuersia poterit: sic lex quæ vnum ad probi-
 50 tatem inducit, eadem multos: & quæ multos, eadem vnum quoque valebit inducere.

Sicut enim in ciuitatibus legum instituta & mores: sic in domibus pa-
 ternæ orationes, & mores valent. quin ob cognationem & beneficia etiam
 magis: quippè cum affecti erga parentes iam dudum, atque obtemperantes
 naturã sint.

Quærendum videtur, quo modo cum paulò superiùs nihil posse paternas iussiones dixerit:
 I.ij. nunc

Eustratii in Moraliū Arist.

nunc eandem vim quam leges habere eas asserat. dicendumque est superius de plerisque & prauē vitam traduentibus intellexisse: nunc de iis qui bene instituti sunt: vel superius non dixisse nihil prorsus posse paternam iussionem: sed vim non habere, quæ videlicet necessitatem & violentiam inferat. nemo enim est ob naturā insitum amorem qui in filium suum violentia utatur, castigareque cum ac punire, sicut lex, patitur: sed multo leuiore omnes filiis suis pœnas irrogant. neque contra quispiā patrem perinde ac legem formidat, & timet. Quare paterna præceptio licet aliquid possit, non eam tamen vim habet, quam lex. Aduertendum autem est Aristotelem his verbis nos monere, ut non omnia quæ ad filiorum educationem spectant, publicæ liberorum curæ committamus: sed nos quoque ipsi ei rei incumbamus, ut nostra disciplina filij nostri apti atque idonei ad suscipiendas publicas institutiones efficiantur. Sicut igitur in ciuitatibus valent leges & consuetudines: ita in 10 domo paterni sermones & mores ad honestatis acquisitionem conducunt. erubescit enim filius si patri præsertim probo, & honesta agenti non obtemperet: atque id ob cognationem & beneficia: quippe quod beneficium omnes vereantur. nemo siquidem est, qui beneficio affectus benemeritum de se suspicaretur, aut inuidia aut odio inductum auocare & retrahere ab iis quæ sibi bona & iucunda esse viderentur. sed obedimus omnes & cognatis & benemeritis, utpote qui nos amore prosequantur. at maximè omnium cognatus nobis est pater: quin etiam beneficium maximè. quod enim omnium bonorum maximum est, id est, ut simus, à parentibus habemus.

Adde quod priuatæ educationes à publicis differunt: non secus atque in medicina. cum enim vniuersaliter febricitanti inedia, & quies conferat: alicui tamen fortè non ita conducit. & pugillandi artifex non omnibus fortè eandem pugnam imponit. 20

His etiam monere parentes videtur, ne publica legum diligentia contenti sint: sed ipsi quoque priuatam filiorum suorum curam habeant. Estque horum verborum sensus huiusmodi. debent parentes legis defectum supplere: eo quod lex vniuersalia complectitur: actiones vero in particularibus versantur, quæ multam præstantiam in se habent. sicut enim in medicina non semper vniuersalia sequi cōsueuerunt, sed aliquando id negligitur. & alia ratio vniuersalis loquitur, alia medicus quodam casu facit: sic neque legis mandatum semper omnino fieri debet. cum enim lex quædam iubeat, ut si peregrinus cum urbem obsident hostes, murum ascenderit, morte mulctetur: peregrinum qui ascenderit & fortiter se gerendo urbem defenderit, interficiet nemo. cum item lex præcipiat puniendum esse eum qui furetur, nemo pœna afficiendum esse eum censebit, nisi insaniat, qui maxima necessitate, extremaque inopia inductus id fecerit: cum neque locare operam suam posset, neque vlius misericordia iuuaretur. medicina quoque vniuersalis ratio vniuersaliter ex putredine humorum febricitanti ieiunium & quietem cōferre asserit: cum tamen aliquis interdum reperiat, cui id non conducit. Quid mirum igitur, si cum lex dicat probos omnes ita educandos esse atque instituendos: aliqui inueniantur qui eiusmodi institutionem non admittant? exercitationesque eas militares verbi causa non ferant, quibus uti Lacedæmonios memoriæ proditum est: ut nudi strictis gladiis sese mutuò impetant? quare his militarem eiusmodi disciplinam adhibere nemo debet: sed ommissa communi lege, publica quoque diligentia, ad eam institutionem deueniendum est, quæ cuiusque naturæ conuenit, atque est accommodata. ad hanc autem deuenire nemo aptius potest, 40 quàm qui naturam cuiusque cognoscit. pater verò bonus filiorum ingenia satis explorata habet: satisque perspicit quæ assequi possint, quibusque disciplinis & studiis apti, aut inepti naturā sint: & quatenus etiam inepti. ut si puer triginta Homericos versus & non amplius memoriter queat pronuntiare: eum supra triginta id facere ne cogat. & si quinquaginta: non amplius quam quinquaginta ab eo requirat. Differunt igitur priuatæ institutiones à publicis: opusque est, ut non solum quod vniuersale est, cognoscamus, quid omnibus videlicet pueris conducit, quaque omnes pueri disciplina imbuendi sint: sed quid etiam naturæ cuiusque conueniat, aduertamus: atque ad id eum qui publica atque vniuersali legum præceptione institui nequit, priuata institutione deducamus. Id quod quis melius quàm pater efficere possit, non video. Quin etiam non omnia ex vniuersali præcepto institui debere, pugillandi artifices declarant, qui non omnibus pugilibus eandem pugnam imponunt, & mandant: sed huic maiorem & grauiorem necnon diuturniorem, illi minorem & breuiorem, pro cuiusque ingenio, atque habilitate, committit. 50

Videnturque magis exactè absolui singula si priuata cura adhibeatur. magis enim quod accommodatum sibi est, vnusquisque consequitur.

Singula, inquit, id est, singuli, & vnusquisque. vnusquisque enim, verbi causa, pugil absolutior reddetur, atque exactior, si priuatam curam consequatur, id est, si conuenientes sibi pugnas, propriæque

* *ὅτι τινὰ*
ἄλλο τι ἔστι,
id est, ut res tu
lerit.

priaque naturæ accommodatas exerceat. Nam & exercendi magister saniores conseruabit quempiam, qui pro ratione virium corpus cuiusque exercet: quam qui multo vel ampliores vel minores, quam par sit, exercitationes faciendas præcipit. Grammaticum item exactiorem reddet, qui quæ potest quisque, ediscenda, memoriterque pronuncianda præscribit: quam qui longe plura aut pauciora quam cõueniat. Meliorem quoque & probiorem efficiet hominem, qui cuique accommodatas operationes ex virtute exercendas committit. At qui in vniuersum omnibus vel easdem pugnas imponit, vel easdem exercitationes mandat, vel eadem ediscenda proponit: is nullo pacto omnes aut pugiles, aut sanos, aut grammaticos efficere absolutos poterit. Neque illud hic inquit Aristoteles, tam ingeniosos quam tardos, si perinde, vt cuiusque naturæ conuenit, vtrique didicerint, æque exactos grammaticos, si de grammaticis intelligamus, æqualique in tempore vtrosque euasuros. perspicuum enim est, ingeniosiores quò citius, eò etiam exactius finem suum esse consequuturos. sed quod inquit, huiusmodi est: eum qui * naturâ est ineptus, si pro ingenij ratione conuenienter erudiatur, ad absolutionem & perfectionem tantam esse peruenturum, quantam capere natura ipsius potest: si verò curam sibi congruam nõ nascatur, consequuturum perfectionem eum non esse. Cuiusque igitur natura cognoscenda, eique accommodata diligentia adhibenda est.

* ἀφύης, cui aduersum est ἐυφύης.

Sed curam optimâ adhiberet quidẽ † singulis rebus & medicus & exercitationis magister, & vnusquisque alius, qui vniuersale cognosceret, quid omnibus aut talibus conducatur. cõmunium enim rerum scientiæ & dicuntur, & sunt: nihil tamẽ fortassè vetat, quò minus vnus alicuius rei licet scientia præditus non sit, curam habere quispiam possit: qui modò quæ in vnaquaque re accidant, experientia diligenter obseruarit. quemadmodum etiã medici nonnulli optimi esse sibiipsis videntur, qui alteri ferre opem nullam queunt. nec minus forsitan ei qui artifex & contemplatiuus effici vult, ad vniuersale videtur esse procedendum, atque id quo modo fieri possit, cognoscendum. de hoc enim scientias esse dictum iam est,

† aliàs legitur uniuersalibus.

30 Duplex lectio hoc loco habetur, τοῦ καθ' ἑρ̄ videlicet, id est, singulis rebus, & τοῦ καθόλου, id est, vniuersalibus. Si priorẽ sequamur, talis sensus euadet: cum dixerit magis absolui singula, si priuata cura adhibeatur: subiungit maximè curam habere singularum rerum eum posse, qui vniuersale cognorit: quippè quòd ex vniuersali quòd particulare est cognosci maximè possit. qui enim scit quid omni calidæ & siccæ naturæ conducatur: idem quid particulari conferat, facillè cognoscet. qui quæ quodnam omni puerili ætati accommodatum studium sit, perspexerit: quid singulis pueris conueniat, non ignorabit. Nam scientias cõmunes res docere atque vniuersales, omnibus perspicuum est qui eas pertractant. medicina enim docet non quid Socrati, sed quid omni tali temperaturæ, qualem habet Socrates, salubrẽ sit: non quid Parmenidi, sed quid omni seni cõducatur. qui igitur vniuersale cognoscit, particularis curam habere optimè potest. Nihil tamen prohibet quin aliquis qui vniuersale ignoret, vnus alicuius naturam experientia ita exploratam habeat, vt quæ ei profint, quæ item noceant, optimè calleat. quemadmodum nonnulli sunt qui cum quæ salubria sibi sint, experimento didicerint, magis quam medici sibi prodesse videantur. Quocirca pater quoque cum experimento perspexerit quæ exercitationes filio suo cõducant: maiorẽ quam exercendi magister curam habere eius poterit. is tamen eo differt ab illo qui vniuersale scit: quòd qui vniuersale cognoscit, multos sanare, atque exercere rectè potest: hic illi soli prodest, cui & nõnulla vtilia, & nõnulla noxia esse experientia percepit. Sic in puerorum quoque educatione fit: qui vniuersale cognoscit, id est, legem, multos instituere: qui vnum tantum callet, vni tantum adhibere studium potest: quippè cum expertus iam sit, quæ amet ille, & quæ oderit: quibus obtemperet, & quibus renitatur, quibus denum verbis, aut rebus ad honesta capeffenda induci facillimè valeat.

50 Atque hæc erit sententia si καθ' ἑρ̄ legamus. si autem καθόλου, id est, vniuersalibus, exponendum erit hoc modo: qui vniuersale cognouerit de pueris, & viris, omnibusque reliquis ciuibus: optimè is omnibus in vniuersum prospicere, omniumque generaliter curam habere poterit. quare oportet eum qui contemplator & artifex fieri vult, ad vniuersale, id est, ad rationes quæ vniuersalia docent, accedere: cuiusmodi ea est, quæ omni febricitanti tale quid conducere statuit. ad has igitur vniuersales rationes, & ad leges accedendum ei est, qui curam habere totius ciuitatis vult. atque ita cognoscendum quodlibet vt fieri potest, vt videlicet non semper sicut illæ præcipiunt, propterea quòd subiectæ res non semper eodem modo permanent, sed plerunque agendum esse censeamus.

L. iij. Ac fortassè

Eustratii in Moraliū Arist.

Ac fortassē ei qui vult siue multos, siue paucos diligētīā ac studio meliores reddere, vt ad legumlationem idoneus euadat, enitendum est: si legibus boni effici possumus. quamcunque enim & prius latam rectē disponere cuiuslibet non est: sed si modō est cuiuspiam, est scientis. sicut in equestri arte, & reliquis quarum cura aliqua & prudentia est.

Sicut grammaticus, & pugil, & medicus tam multos, quā paucos potest grāmaticos, & pugiles, & sanos efficere: sic ciues bonos & multos & paucos potest reddere, qui vniuersale, hoc est leges rectē institutas cognouerit, quare qui bonos ciues vult efficere: is eniti debet, vt ad leges ferendas idoneus sit. Est autem ad leges ferendas idoneus, id est, νομοθετικός, quasi dicas legislatorius, qui leges rectas, nullisq; erroribus carentes instituere potest. nam cum qui huiusmodi fuerit, leges iam latas quæ bonæ & malæ sint, facilē posse discernere, perspicuum est. non enim est cuiuslibet disponere, id est, diiudicare rectēne an male lex hæc, aut illa cōstituta sit: sed scientis. Scientem vocat civilem sapientem, qui humana sapientia præditus est. is autem est, quemadmodum in rebus publicis dicet, ille qui quot genera rerum publicarū sint, optimē perspicit: quidque in ipsis rectū, quid peccans reperiatur: quæ ipsarum optima sit: quæ item res salutem singulis, quæ perniciem afferant: tum qualis in qualem corrupta abire cōsueuerit: vtrum videlicet populi gubernatio, si corrumpatur, * in optimatum administrationem pertransseat, an in eam quæ censu regitur. qui hæc sanē cognoscit, civilis sapiens est, atque idem ad legumlationem idoneus: quippè cum civilis facultatis legislatrix pars sit. Sicut igitur qui equestri arte est præditus, cura & studio equos bonos efficere potest: ita bonos ciues reddere valet qui ad leges ferendas idoneus est.

* ὁριστικὴ
δύναμις.

Post hæc igitur considerandum, vnde aut quo modo ad leges ferendas fieri idoneus quispiam possit? an sicut in cæteris fit, ex civilibus?

Afferendo, non inquirendo inquit [P O S T hæc igitur]. græcè enim ἀπὸ οὐδὲν cum acuto accētū legitur, quod assertioni est accommodatum: sicut cum circumflectitur ἀπὸ οὐδὲν, interrogationem, & inquisitionem significat. Inquit autem, quoniam legum ferendarum periti hominis est bonos & honestos ciues reddere, videndum est quibus magistris vli euadere ad legumlationem idonei possimus: aut quo modo, id est, quibus studiis, & exercitationibus assequi eam facultatem valeamus. & statim subiungit, sicut in cæteris artibus fit, ita in legislatrice hac euenire solere. quemadmodum enim grammatici & medici & musici à scientibus edocti efficimur: sic legumlationi apti ex civilibus, id est, à rerum civilium peritis instructi euadimus.

An non simile quid in civili & reliquis scientiis & facultatibus apparet? quippè cum in cæteris iidem facultates tradant qui ex eis operantur: vt medici, & pictores. civiles autē res rhetores docere profiteantur: cum tamen nemo ex ipsis eas agat, sed illi tantum qui rempublicā gerunt. qui quidem facultate quadam potius & experientia, quā intellectu id agunt.

Quid facultas

Facultates, id est, διδασκαλίας artes eas vocabant veteres, quæ contraria confirmare & labefactare aggredierentur, atque vtranque partem pertractarent: cuiusmodi rhetorica, & dialectica est. scientias verò eas, quibus vna certa res subiecta esset: qualis est arithmetica, geometria, naturalis disciplina. Hoc autē non ex sententia sua hic inquit Aristoteles, cum in rerum publicarū libris leges condere civilis hominis esse affirmet: sed rhetoras & declamatores qui sophistæ appellabantur, irridens ac carpens: qui cum prorsus quid esset ars civilis, ignorarent, se civiles nuncupabant, civilesq; res se docturos esse impudenter profitebantur. Intelligenda igitur hæc sunt, quæ ab Aristotele hic dicuntur, perinde ac si ita dicat: si veritatē ipsam, rerumq; ipsarū naturam sequi velimus, nullius alterius q̄ civilis hominis legumlationem esse censebimus: si verò ad rhetoras & sophistas spectemus, qui cum non sint civilium rerum periti, sed civium assentatores, & applausores, se civiles esse profitentur, & prædicant: reddere ad leges ferendas idoneum quempiam non esse civilis hominis existimabimus. quod tamen falsum est. qui enim nō sunt civiles: ij neq; legumlationi sunt accommodati: qui verò legumlationi apti ipsi non sunt, neq; efficere huiusmodi alios possunt. rhetores igitur cum non sint civiles, nullos ad ferendas leges idoneos reddere vnquā poterunt. Id quod ex scientiis & facultatibus cōprobat. qui enim scit, simul & docet eam artem quā nouit, & ex ea operatur. nam pictor nō solum pingere alios docet, sed etiam ipse pingit: & orator non solum cōponendarum orationū aliis artē tradit, sed ipse quoq; cōponit: medicus item & alios medicos efficit, & ipse curādo & sanādo medici officio fungitur. & demū omnes qui arte aliqua præditi sunt, simul & cā docent,

docent, & ex ea operantur. res autem ciuiles profitentur quidem rhetores & declamatores, sed nullo modo tamen agunt: ignorant igitur. si enim scirent eas, proculdubio etiam agerēt, agunt autem eas illi qui nunc ad rempublicam administrandam accesserunt: cuiusmodi erant Demosthenes, & Aeschines. sed ne isti quidem scientes quæ esset ciuilis ars, sed facultate quadam & experientia, id est usu atque exercitatione absque ratione potius, quàm intellectu & arte aliqua ciuili id agebant.

Nam neque scribere neque dicere de huiusmodi rebus conspiciuntur: cum tamen fortasse id præclarius fuerit, quàm iudiciales & deliberatiuas orationes conficere.

10 Cum dixerit eos qui nunc gerunt rempublicam, ciuiles res agere, non eò quòd ciuilem scientiam habeant, sed ex peritia quadam atque usu: huiusce rei confirmationem subiungit, cum eos neque dicere neque scribere quicquam de huiusmodi, id est ciuilibus rebus, inquit. nam si ciuilia ea sunt, quæ verè sunt honesta, & verè iusta, & vtilia: hæc autem ex virtute aguntur: qui verò nunc rempublicam administrant, cum eorum quæ verè honesta, & iusta, & vtilia sunt, naturam ignorent, ut Plato in Gorgia ostendit, quo modo de ipsis his vel loqui vel scribere quicquam possunt? & tamen, inquit, præclarius fuisset ipsa hæc cognoscere quàm orationes vel iudiciales, vel deliberatiuas, id est consultatorias scribere.

Neque ciuiles vel filios suos, vel aliquos alios reddere amicos videntur: id quod fuerat sanè consentaneum, si modo potuissent. neque enim ciuitatibus melius quicquam reliquissent: neque vel sibi vel carissimis quibusque adesse quicquam quàm huiusmodi facultatem maluissent.

20 Ignorantiam rerum ciuiliū in iis qui rempublicam administrant, ex eo etiam declarat, quòd nullum vel filium suum, vel amicum hanc artem huiusmodi homines docuerint: id quod eos scientiam hanc ignorare euidētissimum signum est: quippè quòd nullum maius bonum ciuitatibus quàm vel filium, vel amicum ciuiliū rerum peritum relinquere valerent. Si enim scirent, filios & amicos docerent: non docent autem: ergo ignorant.

Non parum tamen conferre experientia videtur: non enim ex ciuili consuetudine magis ciuiles redderentur. vnde etiam fit, ut qui de ciuili facultate cognoscere appetunt, iis opus insuper experientia sit.

30 Ut rectè omnes publicæ res ab iis qui præsentibus administrantur, præcipua quidem in eo causa est, quòd ciuili scientia præditi sunt: experientia tamen multum etiam confert. quemadmodum quoque in medicina, & cæteris artibus videre licet, quarum finis sola cognitio non est, sed opus, quod ratione & actione perficitur. si enim experientia ad ciuiles actiones non conduceret, magis ciuiles homines ciuili consuetudine minimè efficerentur: at qui ex ratione & experientia in ciuilibus rebus versantur, magis sunt ciuiles, quàm qui solam rationem sequuntur: qui que longiore tempore in ciuilibus sine etiam ratione sunt immorati, maioremque ex diuturniore usu peritiam contraxerunt, ciuiliores sunt, quàm qui ratione quidem sunt instructi, sed breviori tempore res ipsas gerendas experti sunt: ei igitur qui euadere ciuilis cupit, experientia esse opus constat. Quare sophistarum genus cum neque experientia rerum ciuiliū præditum sit, neque quæ sit ciuilis scientia, cognoscat, ciuile nullo modo est.

40 At rhetores ij qui hæc profitentur, valde procul abesse ab ea docenda videntur. neque enim omnino qualis nam ea sit, & circa quæ versetur, sciunt. non enim eandem cum rhetorica, aut peiorem eam esse statuerēt: neque legum institutionem facilem esse existimarent, cum approbatas leges collegit quispiam, posse inde optimas eligi asserentes: quasi electio ea perspicacitate non indigeat, & iudicare rectè maximum non sit.

50 Rempublicam quidem gerentes quæ ab experientia inuenerunt, ea docere mediocriter possunt. at rhetores & declamatores procul admodum à docendo absunt: ut Prodicus, Hippas, Gorgias: & cæteri omnes adolescentiæ corruptores: qui sanè, quid sit ciuilis facultas, ignorant. quod ex eo patet, quòd ciuilem facultatem & rhetoricam esse idem asserunt, aut arithmeticam & mathematicam. neque enim, si scirent quid esset ciuilis, eam eandem esse cum rhetorica dicerent: neque legum institutionem facilem esse falsò assererent. quid enim inquit difficultatis habet legum constitutio? cum approbatas leges colligere, atque ex eis optimas secernere facile cuiusque sit. Sed erras o sophista.

Liiij. quæ

Eustratii in Moraliū Arist.

quæ enim optima sit lex, quæ secundo loco bona, quæ tertio, posse dignoscere atque eligere multâ perspicacitatem & prudentiam, & verè civilem scientiam requirit.

Non secus atque in musica euenit. periti nanque in singulis opera rectè iudicant: & quibus, aut quo modo perficiantur, quæ debent: qualia itè qualibus consonent, cognoscere consueuerūt. imperitis verò satis est, si benè an malè factum opus sit, eos non lateat. sicut in pictura.

Quemadmodum in musica non est cuiusque consonas modulationes & bonas à malis discernere. & in vniuersum in omnibus qui periti sunt: peritos autem improprie hic in vnaquaque re¹⁰ scientes & artifices vocat: rectè opera iudicant: & quibus & quomodo perficiatur quodlibet, cognoscunt. qui enim est medicus, quid sit sanitas, & quibus medicamentis, qualique victu quoque modo adhibito comparetur, nō ignorat. pari ratione qui pictor est, quæ optima imago sit, quæ rectè & quæ prauè efficta, & qua parte vel laudem vel vituperium mereatur, optime callet: imperitis verò & artis expertibus, cum facere ipsi opus nullo modo queat, satis superque est, si rectè an male opus aliquod factum sit, dignoscere valeant. Sic qui civiles non sunt, cum minimè sint ad leges constituendas idonei, poterunt tamen fortasse iudicare quæ bene & quæ malè sese habeant, nō quæ optima inter bonas censeatur.

Leges enim civilibus operibus similes sunt. Quo modo igitur ex his ad²⁰ legū lationē idoneus euadere, aut optimas quasque iudicare quispiam posset?

Lex nihil aliud est quàm ipse ille qui legem sanxit: sicut contra legislator, in eo quod est legislator, nihil aliud quàm lex ipsa est: accirco legislatorem hic legem appellauit, cum inquit: Quo modo igitur ex his ad legū lationem idoneus euadere quispiam posset? simili modo ipsi illi qui operantur, esse opera sua dicuntur. imago enim pictor ipse est, nō quatenus videlicet est homo, sed quatenus pictor. itè opera ipsa civilia non aliud sunt quàm civilis ipse, in eo quod civilium rerū peritia callet. Quoniam igitur leges operibus civilibus similes sunt: opera verò ipsa civilia & sciētia civili & experientia rectè efficiuntur: & verè civilis ille est, qui vtriusque, tam sciētia quàm experientia est præditus: merito legū lationi idoneus erit, nō qui optimas quasque leges cōquisierit & collegerit, etiā si id absque multa cognitione & sciētia fieri posset: sed qui & experientia, & arte civilem facultatem sibi cōpararit.³⁰

Nam neque ex scriptis ad medendum idonei fieri videntur: cum tamen in his non solum curationes, sed quo modo etiam & sanari queant homines, & curatio adhibenda sit vniuscuiusque habitu distincto, tradere conentur. quæ sanè sicut expertis conducunt, ita inscientibus inutilia sunt.

Sicut in medicina, inquit, nō qui multos libros conquisiuit & legit, medicinale opus potest exercere: quamuis in eis exquisitè de vnoquoque morbo rationes tradantur in hunc modum, hic ægrotat: sed omnis qui ægrotat, vel similari, vel instrumentario morbo laborat. hic autem ob hanc & hanc causam instrumentario non laborat: ergo similari. at similari morbus est verbi gratia triplex: hic verò neque hoc, neque illo afficitur ob has & has causas: restat igitur, vt hoc afficiatur.⁴⁰ hic autem morbus & sanguinis missione, & purgatione ac sudore curari potest. Hæc igitur vbi ex libris medicorum legerit quispiam & modos curationis diligenter explicatos animaduernerit, nisi experientiam adiunxerit, quid sibi in ea re faciendum sit, postea ignorat: ancepsque est quam curationem ægrotanti adhibere debeat: venæ secanda, an sudor excitandus, an purgatione aliqua soluenda alius sit. at qui rationem & cognitionem experimento comprobauit: is statim ad agendum instructus est: quidque tunc faciendum sibi sit, quid non faciendum, in promptu habet. Quocirca hæc morborum & curationum distinctio & explicatio expertis & scientibus sanè utilis est: iis verò qui tantummodo libros legerunt inutilis euadit.

Fortasse igitur legum quoque & rerum publicarū collectiones iis qui contemplari possunt, & iudicare quidnam rectè, aut contra sese habeat, aut⁵⁰ qualia qualibus conueniant, vtilis essent, at qui sine habitu talia pertractant, iis iudicare quidem rectè non licet, nisi fortuito. perspicaciores tamen ad ea forsitan efficerentur.

Quemadmodum in medicina, ita & in legibus & rebus publicis res sese habet. collectio enim harum & pertractatio peritioribus & iis qui visum iudicandi rectè an malè scriptæ sint, ex ipsa experientia acquisiuerunt, utilis est: inutilis verò illis, qui rerum civilium experientia prorsus carent.

rent. neque hi iudicare rectè de huiusmodi rebus possunt, nisi forte quadam: non secus videlicet quam thesaurorum inuentio contingit.

Cùm itaq; antiquiores negociũ de legũ latione imperuestigatũ prætermiserit: melius fortasse est, vt nos ipsi id cõsideremus: atq; omnino de republica: ut pro viribus philosophia quæ ad humanas res spectat, perficiatur.

Quoniã, inquit, qui ante nos fuere de legibus & rebus publicis, optimis videlicet, dicere prætermiserunt: oportet vt nos ipsi de his consideremus. Neque hic dicit Aristoteles neminem esse qui ante se vel leges instituerit, vel de rebus publicis conscripserit: multi enim fuerunt, quos in libris rerum publicarũ refert: quin & Plato ipse de huiusmodi rebus multa tradidit. sed quod inquit, huiusmodi est: quoniã nemo ex iis qui ante nos fuerunt, exactè hæc explicauit: sed omnes veræ & optimæ reipublicæ naturã ignorarunt: enitendum nobis est, vt diligentius & melius rem absolua-
 10 mus. Adiunxit autem [fortasse] propterea qd nondum res publicas & leges à Platone & aliis traditas erroribus multis refertas esse ostendit: id quod in libris de re publica postea facturus est. Atque omnino, inquit, danda est opera vt quid sit respublica, & vnõne an multis modis appelletur, accuratius explicemus: vt quantũ in me est, ad viresq; meas spectat, humana hæc atque actiua philosophia & sapiẽtia quæ imperfecta hucusque à prioribus philosophis relicta est, perfectionem consequatur suam.

Quocirca primũ siquid à veteribus rectè dictũ est, id conabimur recensere: deinde ex collectis rebus publicis, quænam sint ea cõsiderabimus,
 20 quæ ciuitates, & singulas respublicas & corrumpunt, & cõseruant: quasque ob causas aliæ bene, aliæ econtrariò administrantur.

Vide quo modo tractationi huic de virtutibus, consideratio de rebus publicis annexa sit. quæ enim illa tradat & doceat, hic præmonstrat* ac præfigurat: & finem præsentis operis principium illius facit. Qua in re etiam viri huius philosophica probitas & modestia animaduertenda est. nõ enim dixit, primũ si quid, prauè & male dictum fuerit, castigabimus: sed siquid rectè, id commemorabimus, atque admitemus: ostendens se non ex inuidia aut nimio sui studio, sed veritatis seruandæ atque inueniendæ causa quæ non rectè dicta fuerint, redarguturum. Oportet, inquit, ea quæ ab antiquioribus dicta sunt de rebus publicis colligere, atque ita animaduertere quænam sint, quæ vnãquãque ex ipsis vel labefactant, vel seruant. ostendet enim simul ac ad Platonis respublicas
 30 considerandas venerit, nonnulla, quæ ille quasi cõseruatricia ciuitatum tradidit, eiusmodi esse vt perniciem potius ciuitatibus, quàm salutem afferant. Tum, inquit, quænam rectè aut male administrantur respublicæ, considerandum.

* προδια-
 γράφει.

His enim cõsideratis quænam optima respublica sit, & quo modo vnãquæque instituta, quibusque legibus & moribus vtens: magis perspicere poterimus. Sumpto igitur hinc initio dicamus.

Quænam ex ea, quam dixit, consideratione vtilitas eueniat, declarat. Inde enim quænam optima respublica sit, cognoscemus: & quo modo vnãquæque instituta, id est quo modo popularis respub. instituta, quibusque legibus & moribus, id est consuetudinibus vtens, optima erit. Sicut enim in rerum publicarum libris docebit, multa popularium rerum publicarũ genera sunt, ex quibus
 40 deteriora alia, alia meliora habentur. Qualibus igitur legibus vtens optima sit, atque indissolubilis, perspicemus. quo modo item regnum administratum in perpetuum sit duraturum: nec nõ vel optimatum, vel censorum gubernatio rectissimè constituta esse censeatur: ex hac consideratione nobis innotescet. Atque hæc quidem etiam in decimum hunc librum commentatiuncule pro viribus meis ita ad finem productæ iam sunt. Si quis autem meliora his & præstantiora afferre potest, is, o Domine, & omnium nostrum opifex, qui ob inexplicabilem tuam erga humanum genus benignitatem, pro nobis cruci affigi voluisti, mihi & amicus optimus, & magister venerabilissimus habeatur: ita vt illius scripta in perpetuum studiosis & piis ingeniis, mea hæc vulcano cõmittenda esse non negem.

DECIMI LIBRI FINIS.

ã. ãã sunt terniones. a b c d e f g h i k l m n o p q r s t v x y z
 A B C D E F G H I omnes quaterniones præter I ternionem.

INDEX EORVM OMNIVM

quæ toto hoc opere continetur, memorabiliū atq; notabiliū. Vbi prior numerus folium, posterior versum demonstrat. Insuper & a. primam folij paginam ostendit, b. secundam.

Bonis discas bona Theogn.	222.b.43.55	ἀεροματικά opera Aristotelis quæ dicantur	36.b.5
Abraham exemplū familiaris optimæ administrationis	fol.1.b.38	ἀεροχελζεαθ	56.a.54
Acerbi qui	89.b.49	ἀεροχολοι	89.b.45
Achilles	68.a.25	ἀλάξωρ quis	5.a.17
Achilles animi dubius quid ageret	54.b.48	Alcmæon	54.b.32
Achilles quid respondeat phoenici apud Homerum	83.b.23	Aliquid ab aliquo quot modis differre dicatur	167.a.2
Achilles vnde Patroclo amicus	205.b.55	ἀληθεία	131.a.43
Acquirere prudentiā & habere prudentiam differunt	153.a.12	ἀλις ἐγὼ δυσυχῶν	221.b.48.in marg.
Actiones dignę venia	54.b.12	ἀλογία	2.b.9.in marg.
Actiones quæ dicantur	94.b.51	ἀφάδιον	140.a.49
Actiōibus verba confirmari consueuerunt, nō verbis actiōes	224.a.36	Amabile tripliciter distinguitur	187.b.36
Actiui & effectiui habitus comparatio	134.b.6	Amari & honorari eadem prope esse videntur, multum tamen differunt	194.b.38
Actiuus habitus	134.a.6	Amatorum ridicula persuasio	195.a.29.&
Actiuus intellectus, prudentia, perspicacia & sententia nobis acquiruntur	156.a.7	querimonia, cum in se nihil habeant amabile. eod. & 200.b.34	194.b.38
Ad demonstrandum simplex compositum sumit	154.a.12	Ambitiosus nunc in bonā, nunc in malam partem accipitur	88.b.9
ἀδικεῖν	63.b.21	Ambitiosus in vitio est	88.a.33
ἀδικεῖσθαι quid secundum Plat.	103.b.51	ἄμεισα	7.a.28
ἀδικον	112.b.36	Amicabile esse videtur, quod maximè ius est	185.a.20
ἀδελμονεῖν	185.a.33.in marg.	Amici propriè, & veri	206.a.32
ἀεὶ ὁ θεὸς τὸν ὁμοῖον πρὸς ὁμοῖον ἄγξ.	205.a.40.in marg.	Amici qui dicendi sunt	188.a.4
Affectuum diuisio	42.b.4	Amici vna anima in pluribus corporibus.	206.a.31
Affectus & eius species	42.b.43	Amicitia causa pauci sufficiūt.	229.b.44
Affectus naturales	114.b.2	Amici an quamplurimi parandi	219.b.7
Agatho,	129.b.27	Amicis magis quàm alienis gratificandum	205.b.33
ἀγαθοποίησις benignitas & beneficentia.	5.b.30	Amicis ne in prospera an aduersa fortuna magis sit opus.	219.a.28
Aiacis in prelio tolerantia	69.b.40	Amicitia alia magis, alia minus	165.a.56
Ajax apud Homerum timet magnas copias.	66.b.35	Amicitia bonorum in equalitate constituta est.	193.a.33
αἰδῶ quid	94.b.3	Amicitia ciuitati comparatur	219.b.53
αἰσχυνοί.	49.b.15	Amicitia communicatio	222.a.43
αἰσχύνη	94.b.7	Amicitia conseruatric amicitiarum	190.a.45
αἰτημα quid	25.b.1	Amicitia dissoluendane cum iis qui amplius amare nolunt?	204.b.30
αἰτητικός	77.a.56	Amicitia equalitas dicitur	192.a.12
αἰμῆ	246.b.10	Amicitia ex supereminetia & eius differentia	193.b.2.&.5
ἀκολασία	63.b.20	Amicitia firma neque locorum distantia, neque temporis diuturnitate labefactatur	191.b.1
ἀκολασος	75.a.27	Amicitia magis in eo consistit vt quis amet quàm ametur	194.b.44
ἀκρατεύαθ	167.a.42	Amicitia mediocritas inter adulationem & feritatem	186.a.50
ἀκρατής	37.b.37.&.38.b.5.&.167.a.35	Amicitia ob vtilitatem maximè ex contrariis fit	195.a.22
ἀκριβοδίκαιος	119.b.54	Amicitia ob voluptatem, vnà cum voluptate dissoluitur.	190.a.57
		Amicitia, odium, gratia, Ira, Inuidia, indignatio affectus	43.a.46
		Amiciti	

Index

Amicitia pars quædam iustitiæ cõfeda est. 189.b.5	An seipsum quispiam iniuria afficiat	115.a
Amicitia quæ ex virtute existit, ab omni criminatione est vacua 199.a.35	32.&.116.a.18	
Amicitia vtilitatis causa comparata, est expositionibus & querelis valde obnoxia. 198.a.46.eod.b.2.eius vna moralis, altera legitima. cod.	ἀνταμαγνῆ	107.b.26
Amicitia res est ad vitam maximè necessaria 186.b.8	ἀνθρωπέυεαδ	245.a.43
Amicitia res per se expetenda 194.b.4	ἀνθρωπόλογος	87.a.26
Amicitiarum alia ex habitu, alia ex operatione 191.a.33	An Voluptates specie differant	229.a.43
Amicitia virtus quædam est 186.a.25	ἀντιπεπονθός	106.b.12
Amicitia voluptatis causa, non per se sed per accidens vocatur amicitia 189.a.17	ἀοργησία	49.b.16
Amicitia definitio 188.b.21	ἀοργησία	89.a.50
Amicitia plures species 190.b.40	ἀπάθεια	143.b.6
Amicitia res honesta 187.a.22	ἀπάθεια quæ dicatur à nostris	2.a.5
Amicus ab adulatore quid differat 229.b.23	ἀπαιδίαγωγῆς	79.b.4
Amic⁹ alter ipse. 207.a.29.215.b.51.219.a.20	ἀπεισχεδιασμένος νόμος	97.b.33
Amicus erga seipsum 207.a.41.	Appetibilis pars animæ. 38.b.35. & fol.39.a.12	129.a.37
Amicus in aduersis rebus maximè necessarius 220.b.42	Appetitus causa effectiua electionis	129.a.37
Amicus se vocari non expectat, sed vltro adest eius ope indigenti 222.a.5	ἀφαιζήμ	137.b.17
Amicorum proborum modus quidam esse debet 219.b.53.220.a.8	ἀφιλία	65.b.45
Amicorum omnia cõmunia prouerb. 195.a.52	ἀφιλία	157.a.13
Amor ex aspectu nascitur 209.a.18	ἀφουσία	48.b.37
Amor sui duplex 214.a.21	ἀφοβία	67.a.42
Amor sui minimè turpis est 213.b.53	ἀφοβος	
ἀγαγραφὴ quid 24.a.35	Aphrodisæi liber de eo, quod virtus sola sufficit ad felicitatem	241.a.56
ἀναίσθησι 49.a.13	ἀφροδισιάζειν ὑπερβολικῶς	171.a.42.
ἀνάληγος 67.a.43	ἀφροδισίοις κατέχεαδ	168.a.40
ἀνάλυσις in mathematicis disciplinis quid 60.b.4	ἀπειροκαλία	81.a.23. &. 82.a.12
ἀναχαϊζήμ quid 29.b.45	Arpis prudentia.	141.b.41
Anaxarchus 76.b.5	ἀπόδειξις & ἐνδειξις in quo differant.	7.a.23
Anaxarchus quid diceret cum malleis tundetur 54.b.30	ἄσπλαγχνον quid.	31.a.12. in marg.
Andronici sententia de affectibus. 42.b.52. &. 43.a.4	ἀπολαυσικὸς βίος	11.a.29
ἀνδραπόδης βίος. i. seruilis vita, quæ sit. 21.a.12	ἀποφθέγματα	156.a.52
ἀνεπιτήδευτος homo qui nullam artem colit 2.b.35. in marg.	ἀποτινάσσειν ὑλικῶ ἀλογιάρ. 2.b.1. in marg.	
Angusta & arcta via quæ di. à domino Matth. 5.230.a.8	ἀπροσηγορία.	191.a.50. in marg.
Anima altrix 158.b.6	ἄπταιστος	167.a.51
Anima quadruplex 158.a.52	Araneæ prudentia	143.b.49
Anima rationalis consequitur perfectionem relata ad intellectum 127.b.6	Architectonica facultas	3.b.54
Animæ diuisio 36.b.20. per totam paginam	ἄρεσκει	90.b.8
Animæ duæ partes 39.b.17	Argiui cum Sicyoniis	70.b.28
An iure ignorato iniuste iudicetur 117.b.7	Aristoteles fere ab vniuersalibus incipit. 2. a.37	
ἀνομοιομερές 125.b.40	Aristoteles infirmis rationibus dedita opera aduersus Platone m contendit	16.b.50
An qui iniustū aliquid passus sit, iniuria afficitur 115.b.25	ἀριστέειν	119.b.10
	Arithmetica ratio	100.a.22
	ἀρετήτοποιοι	73.b.26
	ἄρ᾽ ἔμ	222.a.57.
	Arrogans	67.a.53. &. 91.a.56
	Arrogantium duo genera	92.a.14
	Ars	135.a.1
	Ars quid 2.b.14. &. 22.a.46. &. 34.a.39	
	Ars funambularia	3.b.22
	Ars parua Galeni constat ex definitionis dissolutione.	24.a.43
	Artem effectiõnis esse probat	134.b.37
	Artes à paruis initiis ductæ ad magna incrementa prouectæ sunt	24.a.28
	Artes διημιουργικαί	6.a.34
	Articulis τὸ, vel αὐτὸ Platonici origines rerum significant	

Index

significant	224.b.13	Benevolentia amicitiae similis	208.b.2
Artis duae species	133.a.50	Benevolentia latere non potest, eod. nō est amatio. eod.	
Artis subiectum	134.b.6	Benevolentia & amicitia specie differunt.	188.b.17. & 191.b.9
Artium & discendi viarum, duplex finium differentia.	3.a.13	Benevolentia inueterata euadit amicitia	209.a.48.
ἀρχιερῶσύνη	245.a.25	Benevolentia principium amicitiae	208.b.48. & 209.a.17
Assimilari deo, quatenus homini licet, suprema est felicitas	239.b.50	Bestias quasdam prudentes esse	141.b.28.
ἄσωτος	76.a.18. & 79.a.27	Bestiae neque vitium neque virtus	163.b.25
ἄσωκῆθς	90.b.25.	Bestiae quare non sint incontinentes	169.a.12
Assuescendum à puero vt doleamus & gaudeamus his quibus decet	42.a.35	βλάπτειν quid secundum Plat.	103.b.52
ἀτεχνία	135.a.5	Bonam consultationē à scientia differre ostendit	148.a.25
ἀτεχνῶς pro λίαρ	37.b.53	Bona corporis & fortunae faciunt, vt nulla nota beatitudini inuri possit	28.a.36
Athenicium questio, vtrum Philippum amicū, an hostem existimare debeant, quomodo tractetur	155.b.52	Bona externa quatenus conferant ad fortunam	32.a.39
ἄτροπος	241.a.40	Bona p se & propter aliud. 16.a.38 per totā pag.	
Audax.	48.b.45. & 67.a.54	Bona per se quae dicantur	17.b.26
A Vitio quoriam auocandi ratio	224.a.5	Bona quae appellētur vniuersalia	13.b.5
ἀυθέκασος	91.b.13	Bona simpliciter quae	96.a.24
ἄυταγαθόν	188.a.11. in marg.	Bona triplicia	26.a.3. & 158.a.2
ἄυταρκες	21.a.4	Bonae amicorum actiones nos ad bene agendum excitant	217.a
ἄυτάρκες scientiae quae	59.b.23.	Boni descriptio	3.a.7
ἄιτημα postulatum quid	140.a.36	Boni & vtilis & iucūdi amici esse solēt. 190.a.4	
ἄυτοαγαθόν	16.b.9	Boni illius summi, quod Plato ponebat, descriptio. 13.a.35	
ἄυτῶ ἀνθρώπος	16.b.2	Boni inter se amici non facilē calumniatoribus aures patefaciunt	190.b.17
ἄυτοδικαιοσύνη	112.a.27	Boni neque peccant, neque amicos sinunt	195.a.2
ἄυτόμαζον 1. fortuitum quid	18.b.9	Boni ob seiplos amici	191.a.4
ἄυτοφυεῖς notiones quae	229.a.23	Boni pauci reperiuntur	190.a.13
ἄυτοτελές	12.b.39	Boni sponte, mali inuitē efficiuntur vt ait Platon	55.a.41
ἄυτοζῶον	223.b.33. in marg.	Bonorum amicitia tēpore perficitur. 190.a.22.	
ἄξιωμα	70.b.19. & 140.a.30	Bonorum amicitiae rare	190.a.13
ἄξιωμα quid	25.a.56	Bonorum corporis cum bonis animi comparatio	158.a.6
ἄξιώματα	125.a.37	Bonorum eorumque qui vna virtutis sunt sectatores, amicitia vera est & perfecta	189.b.22. & 191.b.40
ἄξιώματα quae sunt	138.b.8	Bonorum externorum prosperitas non est felicitas	31.b.20
B		Bonorum humanorum causam, fortunae non ad scribendam	29.a.54
βάναντοι.	81.a.38. & 83.a.13	Bonum alteri bono coniunctum magis expetendum quàm solum.	225.a.37
βάιανσος	183.a.19	Bonum est quod omnes appetunt eorum confutatur opinio qui id verū esse negabant ἄξιωμα, eod.	225.b.5
Basilij magni & Gregorij mutuus amor	200.a.50	Bonum, & cuidam bonum, in quo differant	188.a.12
βαννίδες	92.b.19	Bonum expetendum ob aliud quod sit.	20.b.23
βαῦκον.	92.b.16	Bonū illud	
βανκοπάνεργοι	92.b.16		
Beati amicos iucundos non vtilis exoptant	192.b.4		
Bene viuere secundum Epicurū & Stoicos, est secundum naturam viuere	245.b.50		
Benefacere laboriosum est	212.b.32		
Beneficium conferre, vt inutile plerique refugunt.	199.b.48		
Benefici cur magis amare videantur eos quibus dant beneficium, quàm redamētur ab his qui acceperunt	220.b.29		
Beneficium quod datur, est opus dātis.	211.a.28		

Index

Bonum illud ineffabile omnium causa, secundum Platonem	15.a.5	Cognitio necessaria	125.b.4
Bonum perfectissimum	20.b.28	Cognitio quæ ex particularibus comparatur, sensus & intellectus quodam modo est	155.b.29
Bonum virum, & bonum ciuem non idem est	99.b.6	Cognoscere quid dicamur	145.a.3
Bonus amicus bono viro naturam expetendus	217.b.18	Commensurabilia quæ dicantur apud Geometras	109.a.32
Bonus ciuis	99.b.16	Commercia duplicia	100.b.34
Bonus & prauus quo in sui amore differant	214.b.52. & deinceps	Comis quæ sunt partes	90.b.50
Bonus vir	99.b.17	Comitas	90.b.5
βέλους & βέλους	61.a.45	Comitatis definitio	90.b.20
βουλευτικός	135.b.22	Composita sunt notiora simplicibus.	154.a.13
βωμολόχοι	193.a.11. in margine	Comparabilia quæ dicantur	108.a.10
βωμολόχοι & 93.b.10	92.a.42	Concordia ciuili amicitia	210.a.44
Brasidæ sacrificabant Lacedæmonij	111.b.49	Concordes	20.a.31
Bruta cur non sint neque temperata, neque in-temperantia	174.a.39	Concordia est quæ id amicitie simile	187.a.15
C		Concordia species quædam amicitie.	209.b.37
Callicles omnia voluptatis causa agenda esse putabat	61.b.16	Concupiscibilis pars anime	38.b.34
Callidi qui	159.a.21	Confederationes inter ciuitates fiunt utilitatis causa	190.b.38
Calliditas	159.a.3. & 160.b.44	Confutatio eorum quæ de ideis à Platone & alijs dicta sunt	14.a.42
Calliditas à prudentia quomodo differt	159.a.35	Confutatio eorum qui putant irracionales facultates perfici, dum magis intenduntur.	127.b.15
Calypso	52.a.31	Coniunctio per diametrum ostendit retributionem	107.a.19
Capram sacrificare non duas, exempli causa positum ab Aristot.	111.b.48	Consuetudo mutua ad amicitiam maxime pertinet	192.a.38
Captiosè confutat Aristoteles, quæ de ideis dicta sunt à Plat.	15.a.40	Consultabile & eligibile differunt	61.b.6
Carcinus poeta	176.a.1	Consultare	148.b.2
Caro exsiccatus sanguis in margine	227.b.44	Consultatio bona	148.a.10
Cauillator	95.a.37	Consultationes de quibus sunt	126.a.10
Celtæ	67.a.38	Consultor bonus quis	143.a.47
Cercyon	176.a.1	Contemplatiua vita	21.a.16
Chameleon	31.a.51	Contemplatiua vita iucundior quam ciuili	241.a.18
Circa ea quæ contingunt ratiocinatio versatur	126.a.18	Contemplatiuus melius operabitur si adiutores habeat	241.b.20
Circulares motiones perfectæ	231.a.20	Contemplatiuus ut in intelligibilibus versetur nulla re externa indiget	245.a.4
Ciuilis actio quid efficiat	1.b.1	Contingentia	125.a.24
Ciuilis actus species.	1.b.28	Continentia est potius similis virtuti quam virtus	163.a.23
Ciuili hominis operatio negociosa	241.b.14	Continentia & tolerantia	164.a.48
Ciuili quatenus contemplatio de anima necessaria	36.a.50	Continentia quatenus vitium sit	164.a.14
Ciuilis vita	21.a.21	Continentem diuersum esse à temperante probat	165.b.6
Ciuilitatis partes	1.b.16	Continentis & pertinacis conuenientia & differentia	177.b.1
Ciuiliter amare	220.b.22	Contraria que dicantur	51.b.14
Ciuitas quæ proprie dicitur	243.b.40	Contrariorum est eadem disciplina	95.b.4
Ciuitates retinentur amicitia ac conseruantur	187.a.15	Conuictus amicorum suauis	222.a.47
Cogere	249.b.	Conuictus res maxima ac pulcherrima in amicitia	189.a.54. & 191.b.
Cogitatio	129.b.29	K	Conuiuere
Cognitio contingens	125.b.5		

Index

Conuiuere de hominibus propriè dicitur 219.a.22		lippo.	155.b.2
Cupiditatum diuisio 73.a.27		Depositum reddere aliquando honestum, aliquando non	41.b.4
Cur sit ex prioribus demonstratio 10.b.10		De prateritis non consultamus	129.b.25
Cycloporum viuendi modus 249.b.4		De sapientia opiniones	139.b.4
Cytharèdi voluptas voluptate pensata 201.a.19		Descriptio defectus, mediocritatis, excessus circa dolorem qui ex alienis commodis percipitur	50.b.40
D		Descriptio virtutum & vitiorum	48.a.20
Damnum facere quid dicatur 106.a.32		De vniuersalibus, nemo consultat	154.b.36
Darius rex persarum 208.b.19		De utilitate sapientiæ & prudentiæ	156.b.46
Demom quid apud veteres 2.a.25		Deus ἀίτιον ἀνάτιον. i. causa omni vitio carès	2.b.17. in marg.
δειμόνιον	82.a.14	Deus amat eos qui rem ipsi cognatam amplectuntur	247.b.9
δειμόνια vnde dicta 142.b.39		Deus commune bonum quod ab omnibus expetitur	2.a.52
Decreta ἡφισματώδη 111.b.53		Deus prudens quomodo dicatur	136.b.14
δειλός. i. ignauus, deficit in fortitudine 49.b.26		Deus vna ac simplici voluptate semper gaudet	185.b.50
δεινοί 166.a.19		διαγωγὴ	238.a.40
δεινότης 159.a.14		διάθεσις	71.b.48
δεινοί 159.a.21		διακεία	45.a.21
δειός 86.b.16		διάνοια. 39.b.21. & 71.b.43. & 124.b.35. & 228.a.55. & 232.a.33. & 236.a.56	
Defatigatio vnde 233.a.47		διᾶλος	235.b.5
Defatigatione esse in causa cur non assidue voluptate afficiamur 233.b.3		Differentiam inter artem & scientiam probat	132.a.33
Definitio est principium 25.a.55		Dignitas docentis pecuniis non estimatur	202.a.12
Definitio interdum ratiocinando probatur 25.b.13		Dignitatem rei statuere eiusne sit qui potius contulit, an eius qui accepit	201.a.40
Definitiones verè non sunt hæ quæ ex diuisionibus constant 53.a.50		Dij non dormiunt vt Endymion	245.b.13
Definitum ex natura boni est 218.a.30		Dij quomodo laudandi	34.b.29
Deficere in amicitia quid 186.a.57		Diis & parentibus, dignam referre gratiam nemo potest	166.b.48
De futuris bene speramus 3. & 211.b.44		δικαίωμα	112.b.40
Dei neque vitium neque virtus 163.b.25		δικαιορ vnde dicitur	103.a.3
Dei operatio 245.b.15		Dilectio & amicitia differunt.	188.b.55. & 191.b.43
Delationis differentiæ in speciem 230.b.48		Dilutio cauillationis Aristotelis	18.a.30
Delus 27.b.44		Dilutio eorum, quibus Aristoteles nititur confutare quæ de ideis dicta sunt à Platone	15.a.2
Democritus omnia ex atomis constare affirmabat 167.b.1		Diomedes	68.a.26
Democritus rerum naturæ peritus 39.b.40		Discendi studiosus	234.a.5
Demonstratio à causis ad causata progreditur 22.a.28		Discere naturas virtutum in nobis situm est	248.b.31
Demonstrationes in actiuis scientiis ex particularibus fiunt 48.a.4		Disciplinares voluptates	228.b.55
Demonstratio propriam vim à principiis habet 25.b.32		Discordia regnandi causa	210.a.4
Demonstrationes in veris scientiis fiunt ex vniuersalibus 47.b.54		Dissimilitudo dissociatrix amicitiarum.	189.a.11
Demonstratio quæ propriè sit 25.a.2		dissimulatio interdum est arrogantia.	92.b.11
Demonstrationum præcipua vis in causa est 46.b.40		Dissimilares partes	13.b.41
Demosthenes 131.b.33			
Demosthenes magno artificio vtitur cum Athenienses dehortatur, ne fœdus ineant cum Phi-			

Index

Disimilitudo amicitiarū pcreatrix. 187.a.44	ἐνδεχόμενα	125.a.33
Dissensiones inter amicos plurimę oriri solent 204.a.45	ἐνδύσιμον quid.	2.a.45.in margine
Disiuncta proportio	ἐνδοξον	164.a.45
Diuerſa ſententia philoſophorum de viſione 126.a.40	Endymion	237.b.47
Diuerſos eſſe incontinētes cum additione ab eo qui propriē incontinens dicitur oſtendit 170.a.30	ἐρκαίρω γίνεσθαι quid in margine	14.b.50
Diuiſionis diuerſi modi	ἐννοηματικόν	150.b.55
Diuitiæ propter quid expetantur	ἐνθουſιαſτικός	69.b.25.in margi.
Diuitiæ cur bonæ dicantur	ἐντελέχεια	125.a.53.&.139.a.15
Διώραμις. i. facultas quomodo uſurpetur ab A- riſtotele	ἐντελέχειαι	127.b.56
Δουσαπώτριπτα πάθη	ἐν τύπῳ	33.b.23
Δουσαπώτριπτος	ἐπαινος quid	35.a.27
Dolor.	ἐφεſις	2.b.52
Dolor proprius	ἐπιβάλλειν	126.b.39
Dolor & voluptas generales affectus	in margine	
Dux bonus	ἐπιβάλλω	16.a.11
E	ἐπιβολή	126.b.47.in marg.
AEquale quid dicatur	Ericharmus	210.a.39
AEqualitatem diuitiis æſtimant qui paucorum principatu reguntur	Epicurus de cupiditatibus	73.a.28
AEqualitatem libertate metiuntur qui in popu- lari ſtatu degunt	Epicurus de voluptate	61.b.17
AEquale non eo modo dicitur in amicitia, ut in iuſtitia	ἐπιδεδξιότης	93.a.15
AEqui uoca multis modis dicuntur	ἐπιεικεία	12.a.12.in margine &.119.a.5
AEqui & boni eſſentia	ἐπιεικῆς	220.b.30
AEqui uoca	ἐπιεικῆς quid ſit	37.a.53
AEqui uoca ab vno & ad vnum quæ dicantur 18.b.20	ἐπίληψις	176.a.21
AEquum & bonum quomodo differt à iure 118.b.40	Epilogus eorum quæ de prudentia & ſapientia dixit	156.b.13
AEquum dicitur ad aliquid	ἐπίλυπος	50.b.31
AEquum & bonum legitimi iuris emendatio 119.a.57	ἐπιμέλεια	124.a.44
AEſchyli tragœdiæ	ἐπιπόλαιον	11.b.45
AEſchylo quid acciderit ob euulgata myſteria 56.a.30	ἐπιπολάζειν	9.b.29.in marg.
AEternæ res quæ ſunt	ἐπιπλήμια	68.a.22
Eadem ad aliud atque aliud relata diuerſo mo- do ſumuntur	ἐπιτίμησις	39.a.4
Echetus tyrannus apud Homerum	ἐπιχαίρεκαμος iucundus	50.b.22
Eſſectiuus habitus	ἐρανιſῆς	83.a.17
ἐγκύβλια	Erga inanimata non eſt amicitia	188.a.44
ἐγκώμιον quid	neque ius	197.b.18
ἐγκρατῆς	Eteocles & Polynices	200.a.14
ἐγκρατῆς	Ethica quare Nicomachia appellantur.	1.b.48
ἐρωρ	ἐυαισθηſία	36.a.10
ἐρωρ quis	ἐυβουλία quid ſit & circa quæ verſetur.	150.a.17
Elleborum purgat	&.15.a.26.&.fol.cod.pag.b.verf.10	
ἐμβρορ qua animæ facultate præditum ſit 37.a.11	ἐυγνώμων	154.b.7
ἐμψρομολ	ἐυδαιμονία	22.a.22
	ἐυεκτικὰ	157.a.41
	ἐυεκτικός	237.a.13
	ἐυκατέργαſον	58.b.14
	ἐυετηρία	31.b.20.in margine
	ἐυζωία	33.b.25
	ἐυζωία bene viuēdi cōſtitutio.	2.b.14.in marg.
	ἐυημερία quid	28.b.17.in marg.
	ἐυθηνία	109.b.7
	ἐυίατος	166.a.51
	ἐυſυνεſία	152.b.45
	K.ij. ἐυſύνετος	

Index

<i>ευσύνετος</i>	154.b.7	Felicitas actiua	244.a.3
<i>ευτραπεία</i>	90.b.32.&.93.a.10	Felicitas causa finalis	35.a.53
<i>ευτραπεία</i> facetudo quæ	50.a.43	Felicitas à deo	28.b.43
Eudoxus	35.a.18	Felicitas est operatio diuinissimæ nostræ partis.	240.a.30
Eudoxi opinio de voluptate	233.b.31.	Felicitas diuinum aliquid	22.a.9
&.224.b.14		Felicitas in bene operando consistit	
Euenuus poeta de consuetudine	179.b.22		
Euenuentes semper eodem modo res	59.a.37	Felicitas operatio quedam	216.b.32
Euripidis de his qui seiplos iniuria afficiunt		Felicitas quare sufficiens bonum	21.a.26
115.a.54.&.116.a.30		Felicitas quid	20.b.50
Euripidis versus	210.a.18.216.a.9	Felicitatem an cõsequi possunt qui corpus mul-	
Euripus	210.a.50	tis modis affligunt	19.b.40
Eustratij commẽtarij in Elenchos sophisticos		Felix an possit in mutationibus fortunæ beatus	
201.b.50		permanere	32.a.6
Eustratij commentaria in libros de Physico au-		Felix duplex	223.a.18
ditu, & μετα τὰ φυσικά		Felix an dicendus sit aliquis post mortem	
218.a.39			
Ex accidenti iucunda	185.b.21		
Excedere in amicitia quid?	186.a	Felix indigeat ne amicis	215.b.48
55		Felix non efficitur vno die	23.b.43
Excessus defectus & medium in sola virtute mo-		Feri & immanes vnde	163.b.49
rali	46.a.30	Feritas omne vitium excedit	172.a.26
Ex conuictu cum bonis virtutis quedam exerci-		Finis ex animæ bonis est	26.a.19
tatio efficitur	217.a.43	Finis πολιτικῆς perfectissimus.	3.b.1
Existimatio genus prudentiæ & scientiæ		Flos mentis quid	2.a.11
136.b.32		Formicæ prudentia	141.b.41
<i>ἐξορίζω</i>	249.a	Formæ substantiales ex abstractione esse nõ pos-	
<i>ἐξωτερικοὶ λόγοι</i>	134.a.1	sunt	146.b.37
<i>ἐξωδρικὰ</i> quæ Aristotelis opera dicantur		per tot.	
36.b.7		Formæ substantiales multiplices	
Experientia	147.a.13		
Experientia	39.b.37	Fortes	67.b.9
Experientia & assuetudo in quo differant		Fortis intrepidus ad honestam mortem obeun-	
39.b.42		dam	96.b.2
Experientiam quid vocet Aristoteles.		Fortitudo	137.a.40
39.b.48		Fortitudinis genus quod per iram existit	
Expetendum maximè	224.b.57		
Explicatio definitionis virtutis	46.b.52	Fortitudinis munus	244.a.23
F		Fortitudinis 4. genus per æquiuocationem	
Faber & Geometra varios scopos habent in in-			
quirẽdo triangulo rectángulo. 24.b.8.& pag.		Fortitudinis quintum genus	70.b.11
ead.verf.18		Fortitudo	67.b.52
Facetudo & eius extrema	92.a.36	Fortitudo irascibilis animæ partis secundum	
Facultates animæ multæ	126.b.25	Plat.	71.b.10
Facultas moralis medicina animorum		Fortitudo mediocritas inter timorem & auda-	
8.b.50		ciam	48.b.28
Facultatis ciuilis munus	144.a.10	Fortitudo multiplex	68.a.4
Facultates non esse vituperandas, sed electio-		Fortitudo scientia secundum Socratem	
nes	92.a.31		
Fama	183.b.37	Fortuitæ res	59.a.48
Felicem si in aduersam fortunam incidat, non		Fortuna non est causa felicitatis, sed virtus	
esse miserum, similitudine probat	32.b.		
20.& per totam paginam			
Felicitas definitur ex vita homini propria		Fortuna prospera homines insolentes facit, nisi	
22.b.30		virtus adsit	85.b.33
Felicitas ad aliud referri non potest.		G	
35.a.4		<i>γασημαργοί</i>	73.a.56
		<i>γασηιοί</i>	73.b.1

Index

Generaciones non fiunt repente	38.a.41	Honor qui seniori reddendus est	204
Geometra vbi admisit puncti, lineæ, superficiei, corporis definitiones, nihil amplius quarit	140.b.7	a.47. qui sodalibus, fratribus, qui tribulibus & cognatis. eod.	
Geometræ quibus vtantur in demonstrationibus	60.a.54	Honor pro subministracione necessariorum	202.a.23
Geometrica proportio	100.a.43	Hospites qui	219.b.14
<i>γέρας</i>	111.a.43	Humanæ sapientiæ supremus finis	249.a
Glauci & Diomedis permutatio	116.a.49	I	
<i>γλισχοί</i>	80.a.10	Iacob exemplum familiaris optimæ administrationis	1.b.38
<i>γίφονες</i>	80.a.9	<i>ιδέαι</i> Platonice	224.b.15
<i>γνώμη</i>	154.a.12	Ideæ quæ	13.b.33
Gratiarum templum in medio urbium	107.a.12	Ideæ veluti numerus quidam diuinus	13.b.43
Gratiæ sese amplectentes	107.a.13	Idem quomodo fit initium & finis	10.a.7
Gregorius in Basilij magni, funebri oratione	206.b.31	<i>ιδιογνώμων</i>	177.b.46
Gustus munus	72.b.34	Idoneus ad ferendum leges	250.a.
Gymnici pugnatōres quales	69.a.23	Iesus Naue exemplum ciuili optimæ administrationis	1.b.40
H		Ignauitæ & intemperantiæ comparatio	74.a.8
Habitus animi quot	124.b.28	Ignauus	67.b.36
Habitus intellectiui	129.b.42	Ignominia irrogatur ei qui sibi mortem conseruauerit	120.a.14
Habitus nihil operans, est tanquam thesaurus non apparens	26.b.31	Ignorans	115.a.5
Habitus quos virtutes dicimus, quo differant à scientiis & facultatibus	95.a.28	Ignorantia per negligentiam, punitur	63.a.26
Habitus quot sint	131.a.16	Ignoratio in quibus versetur	56.a.21
Habitus virtutum obscuri, nisi operationibus manifestentur	160.b.10	Ignoscenda quæ	115.a.2
Hæctor	68.a.26	Ignoscendum magis, si quis naturales appetitiones sequatur.	173.a.23
Hermæus	69.a.35	Immutata siue alternata vicissim ratio apud Geometras quæ	102.b.25
Heroes quid secundum Platonicos	142.a.32	Impatibilitas Platoniorum	42.a.52
Heroica virtus	163.a.43	Improbi solitudinem fugiunt, ne suorum scelerum recordentur	208.a.6. eorum
Heroica virtute præditus, diuinus dicitur	163.b.42	rum anima seditione agitur. eod. vers. 27. penitentia pleni. 32	
Hesiodi versus	201.a.44. eodem. b. 27 & 201.b.26. & 219.a	In amicitia quæ ex supereminetia, dissensionibus plerunque accidunt	199.a.44
Hesperus stella	97.a.6	In animalis diuisione variæ sumuntur differentie	125.a.10
Hippocratis locus	224.b.41. à Galeno expositus fidelissime. eodem in marg.	Incontinens minimè errat circa vniuersalia	169.b.9
Homericus Margites	140.a.6	Incontinens proprie	170.a.53
Hominibus naturâ inest amicitia	187.a.10	Incontinentes	207.b.40
Hominis illiberalis & vulgaris, ob utilitatem amare	192.b.9	Incontinentes non intelligere quid dicant, probat similitudine	168.a.52
Homo ante mortem nullus felix	50.a.19	Incontinentia & mollicies	164.a.48
Homo causa virtutum est	122.a.10	Incontinentia iræ	172.b.40
Homo cum semper laboret, voluptate aliqua ac requie indiget	185.a.31	Incontinentia quatenus vitium fit	164.a.14
Homo, quid est diuinum	205.b.30	Incontinentiæ species, temeritas & imbecillitas	176.a.42
Homo duplex	237.b.17		
Homo principium propriarum actionum	60.b.55		
Honestarum rerum memoria iucunda	212.a.30		

K.iiij. Indigētia

Index

Indigentia contineri ciuitates ostendit 108.b.45		nic dicantur 18.a.2
Indiuidua quæ sub eadē sint specie æqualiter omnia cum ea communicant	24.a.30	Intemperantem meliorem esse incontinente o- stendit 166.b.1
Infesti qui	90.a.10	Intemperantia maximè spontanea est 74.a.18
Inflatus stolidus	88.a.2	Intemperantiū vita 74.a.8
Inflatus quis	84.a.1	Inter amicitiam & dilectionem quid intersit 188.a.40
Infortunia quæ	30.b.20	Inuiti duæ species 55.b.1
Infortunium	114.a.24	Inuitum. 113.a.49. & 53.a.50. & eadem pag.b. vers. 40
Iniquum & illegitimum quomodo differant 98.b.48		In voluptate non est prius operatio 233.a.9
Iniuriam inferre & iniuria affici, quomodo ma- la sunt, probat exemplo	120.b.38	Iob exemplum familiaris optimæ administra- tionis 1.b.3.8
Iniustitia in quo essentiam suam habeat 98.b.13		Iocosus 176.a.28
Iniustitia vniuersalis & particularis quomodo vniuocæ dicantur	98.b.19	Ioui non quiduis offertur 20.a.6
Iniustus est <i>πλεονέκτης</i>	95.b.46	Iracundiæ species 89.b.4
In nostra potestate esse, vt boni & mali efficiamur 62.a.15		Irafcibilis & cõcupiscibilis quomodo dicantur appetitiuæ facultates 123.a.33
In potestate constituti distinctis amicis vtuntur 192.b.50		Irrationalis animæ pars quare dicatur 38.a.30
In retribuendo tempus accepti beneficij est spe- ctandum, non illud quo redditur	202 a.43	Irrationales facultates ratione peiores 122.b.45
In societate omni, ius & amicitia inesse vi- dentur	195.a.48	Isaac exemplum familiaris optimæ administra- tionis 1.b.38
Instrumenta interdum quærentur	60.b.32	<i>ἴσως ἀπὸ τῆ ὁμοίως</i> 53.a.32
Instrumenta ia bona	118.b.10	<i>ἴσως</i> pro omnino 38.a.17
Intellectiuæ virtutes ex disciplina	40.a.1	<i>ἰσχυρο γνάμων</i> 177.b.40
Intellectualis vita iucundissima a.40	252	<i>ἠθικὰ</i> vnde dicta sint 1.b.51
Intellectum esse principium & finem optimè exponit interpres	156.a.27	<i>ἠθικὰ ἀπὸ τῆ ἔθους</i> potius quàm <i>ἀπὸ τῆ ἠθους</i> dici 160.a.40
Intellectus	128.a.30. & 138.a.54	<i>ἠθικὰ</i> virtutes vnde dicantur 40.a.19
Intellectus absolutus à materia	15.b.24	<i>ἰτητικὸς</i> 69.b.5
Intellectus actiuus & contemplatiuus 145.a.5		<i>ἠθος</i> 160.a.14
Intellectus contemplatiuus & actiuus substan- tia idem, operatione duplex.	97. b.4	Iucunda amicitia cum vtili similitudinem ha- bet 190.a.42
Intellectus contemplatiuus sine sapientia imper- fectus est	157.b.43	Iucunda diuersa sunt 27.a.33
Intellectus diuina portio, & diuinus defluxus 240.a.20		Iura inter quos sint 118.b.2
Intellectus liber ab annexis sibi facultatibus, quomodo res compræhendat.	130.a.8	Ius ciuile inter quos sit. 110 a.45
Intellectus melior pars hominis	239. a.33	Ius commutatiuum. 103.b.6
Intellectus principia rerum sine medio habet. 155.a.43		Ius distributiuum 10.a.9
Intelligendi modus. b.27	15.	Ius duplex, scriptum vnum, alterum legitimum. 298.b.10
Intelligere, sapere, voluptas quæ ex rerum spe- culatione prouenit, & honor qui à prudenti- bus exhibetur, quomodo bona per se à Plato-		Ius & amicitia circa Idem versantur. 195.a.46
		Ius herile 111.a.45
		Ius legitimum 111.b.31
		Ius medium esse lineæ exemplo ostendit 104.b.30
		Ius naturale. 111.b.30
		Ius quomodo rogetur, quomodo abrogetur 112.b.7
		Iusta distributio. 101. b.37
		Iusta & iniusta cognoscere nullâ sapientiâ esse existimant

Index

existimant nonnulli, quod reprehendit Aristotel.	118.a.1	λαίμαργος	79.b.28
Iustitia duplex	94.b.29	Lamia mulier fera	171.b.38
Iustitia particularis	97.b.13	Latona	171.a.15
Iustitia præstantissima omnium virtutum	96.b.37	Laudabile aliquid cur sit	34.b.11
Iustitia quæ ex legitimo est, differt ab ea, quæ ex æquali	98.b.42	Leges de iustitia quare constitutæ	76.b.50
Iustitia quid	95.a.12	Leges multum conferunt vt boni vel prauis ciues euadant	250.a
Iustitia quid per se efficiat	49.b.44	Legitima quæ	96.a.49
Iustitia vniuersalis & virtus vniuersalis, subiecto eadem sunt	96.b.53	Legitima quæ sint	99.a.40
Iustitiæ definitio	110.a.3	Legitimum vnde dicatur	96.b.10
Iustitiæ emendatricis duæ partes	100.b.35	Lesbia norma	119.a.54
Iustitiæ particularis duæ species	99.b.34	Læsiones ex ignoracione illatæ	114.a.46
Iustitiæ plures	98.b.35	Lex quare molesta	249
Iustitiam & iniustitiam sponte fieri in nobis nõ est	117.b.30	Liberales maximè amantur	77.a.7
Iustitiam inter deos putauit Plato	112.a.25	Liberaliores qui ab aliis parta acceperunt.	78.a.1
Iuuenes cur amicitia sint mutabili	189.b.4	Liberalis	42.a.14
Iuuenes ob voluptatem amant, quæ vbi vnà cum ætate mutatur, tum amare desinunt	189.a.56.&.b.2	Liberalis quomodo se gerere debet in accipiendo	77.b.9
Iuuentus ad voluptates nimium prona	185.a.43.a	Liberalis vix diues esse potest, & huius ratio	78.a.18
K		Liberalitatem metiri oportet facultatibus dantis	77.b.35
καλοκαγαθία	85.a.5	Liberalitas in quo consistit	76.b.30
καλόν	68.b.6	Liberalitatis munus	76.a.30.&.244.a.25
καπηλική	258.a.27	Liberi vinculum summum viri cum vxore,	198.a.9. iidem commune ambobus bonum eod.
καταπόλιμος	248.a.35	Libro quinto, quid tractetur	94.b.27
καθαρίκη ἀρετή quid efficiat	35.b.45	λιμβός	79.b.24
&.50		Locis disiuncti, amici esse non desinunt	191.a.48
κατὰ συμβεβηκός	246.b.4	λογικὸς εὖδ	38.a.38
καίρεσι. i. occasionis multæ scientiæ	15.a.49	λογισμός	123.b.7
κεκαρωμένος	168.a.42	Lucifer stella	97.a.5
κεῖδος	173.a.23	Lucrari quis dicatur	106.a.31
κύμβικες	80.a.7	Lucrum & damnum de quibus dicatur	104.a.42
κοιῖσις	80.a.47	Lusus quare ex petitur	239.a.13
κόλασις	75.a.28	Lysias orator Phædrum amat.	24.a.50
κόφωρ quid	8.b.6. in margine	M	
L		Magnanimi motus & vox	87.b.1
Laboribus omnia dii vendunt	61.b.15	Magnanimitas	85.a.38
Laboriose à nobis facta magis amamus	212.b.30	Magnanimus	83.a.52
Lacedæmonij carpuntur à Platone in comœdia ob nimium tenuem vestitum	92.b.28	Magnanimus à nemine petit	86.b.6
Lacedæmonij non commemorant beneficia Atheniensibus	86.a.26	Magnanimus ad arbitrium alterius non viuit	87.a.11
Lacedæmoniorum educatio	249.b.4	Magnanimus de aliis hominibus loqui non solet	87.a.26
Lacedæmoniorum vestitus arrogantiam redolebat	92.b.11	Magnanimus Deiloquus	87.a.37
Lacones virum diuinum appellant quem admirantur	163.a.28	Magnanimus non temere adit pericula	85.b.43
		Magnanimus nullus nisi bonus	85.b.15
		K.iiij. Magnificētia	

Index

Magnificencia	80.b.5	μικροπρέπεια	81.a.22
Magnificencia in suscipiendis hospitib.	82.b.3	Milo Crotoniates	45.b.45
Magnificencia puerorum	82.b.32	Modi quibus principia cognoscuntur.	25.a.30
Magnificencia quo differat a liberalitate	81.a.8	μοναδικός numerus quis	120.a.20
Magnificentiae munus	244.a.28	μονόβουλα bona	17.b.20 in marg.
Magnifici hominis quales sumptus	81.b.25	Morales virtutes	40.a.2
Magnifici sumptus qui sint habendi	82.a.13	Moralis actio quid efficiat	1.a.35
Magnificus in quæ potius expendat	82.b.2	Moralis quid tractet	41.a.24
Magnificus scienti similis	82.a.45	Moralis quare sic dicta	161.a.4
μακάριος vnde dictus	179.a.43	Moralis virtus & prudentia vtrum æquales statuendæ sint	161.a.10
μακαρίτης	82.a.16	Morbi quidam facultates animæ ledunt	124.a.52
Mala non esse dicenda quibus male vtimur	76.a.56	μόριον	156.b.36. & 162.b.45
Mala quæ dicantur Aristoteli	30.b.19	Mors potius subeunda quam negandus deus.	203.b.54
μᾶλλον pro conuenientius	34.a.19.	Mortuum felicem esse, quomodo intelligendum.	30.b.17
Mancipium etiam voluptatibus fruitur	239.a.48	Morum amicitia, cum per se fit, semper manet.	201.a.7
Manifesta dupliciter dicuntur	10.a.45	Moses	35.b.31
Manfuetudinis munus	244.a.29	Motionum differentiae & diuersitates vnde sumantur	231.a.6
Manfuetudo	89.a.10. & eodem.b	Motus aliqui imperfecti, quod ad finem aliquem tendant	230.b.34
Manfuetus quis	89.a.54	Motus cæli necessarius	134.b.31
Mathematicam contemplationem per abstractionem fieri quomodo intelligendum.	146.b.10	Motus omnis in tempore fit	250.b.19.
Mathematicorum demonstrationes vnde petantur	7.a.52	& 231.a.32.	
Matres cur amantiores liberorum quam patres?	212.b.48	μούτλα	230.b.4
Matres filiis bene cupiunt, non sua, sed eorum causa	209.b.50	Moyse exemplum ciuili optimæ administrationis. fol.	1.b.39
Medicationes per contraria	42.a.42	Mulæ eorum qui sibi mortem consciscunt.	120.a.39
Medicina & gymnastica quid efficiant.	15.a.53	Mulieres collamentantibus oblectantur.	221.b.10.
Medicina σοχαστική	5.a.17	Mulieres Incontinentes dici non possunt, quod viris nubant	172.a.10
Medicinæ finis	244.b.13	Multis modis dictum distinguere oportet.	224.a.22
Medicinæ partes	80.b.45	Multis qui quis placere possit	192.b.1
Mediocris circa verum honorabile quis.	50.a.3	Multis vehementer esse amicus vix quisquam potest	220.a.51
Mediocritas quid	125.a.5	Multos vera & perfecta amicitia sibi deuinctos habere impossibile est	192.a.40
Medium iuueniendi via	52.a.9	Musicus	234.a.3
Medium inuenire difficile	52.a.1	Musicus duplex	234.a.8
Medium in virtute quomodo considerandum	45.b.40	Mutatio in omnibus rebus suauissima est	186.a.49
Medium quid	47.a.10	μυρετική	182.a.48
Medius terminus in demonstrationib.	49.b.40	Myron	78.a.51
μεγαλοπρέπεια	80.b.18		
Megarenses	83.a.21	N	
Melancholici semper medela indigent.	185.a.49	Natura opus est ad sapientiam	39.b.36
Mendacium duo genera	92.a.36	Natura pro essentia	119.b.24
Mensura unicuique est virtus, & vir probus	206.a.49	Natura inesse quot modis aliquid dicatur fol.	40.a.23
Merope Cresphontem filium quasi hostem ex ignoratione insidiis appetit	56.a.42	Natura quod molestum est fugit, sectatur autem quod est iucundum	193.b.5
μεσόδικος quis	104.b.22	Natura	
μέθοδος fol.	1.b.19. in marg. & 2.b.34		
μετριοπάθεια	2.a.3		
μικροκίνδωος	68.a.4		
μικρολόγοι	80.a.10		

Index

Natura simplex mutatione minimè oblectatur.	185.b.49	Omnis virtutis & vitij medius quidam habitus est	121.a.54.
Naturalem virtutem, & propriam, aliam esse ostendit	160.a.13	ὁμογενεῖς qui sunt	204.a.14
Naturalia multa, neque spontanea, neque inuoluntaria dici possunt	113.b.46	Onomarchus	69.a.36
Naturalis virtus	159.b.49	Opera maiorem habent probabilitatem quam oratio	224.a.10
Necessarium & contingens quomodo differant	126.a.45	Operari circa duo aliquis potest	235.a.32
Neoptolemus	178.a.13	Operationes artium sunt particulariū	19.a.45
Neoptolemus apud Sophoclem	165.b.21	Operationes per se expetendæ	258.a.10
νέος	147.a.53	Operationes probitate & prauitate differunt.	236.a.10
Niobe	171.a.13	Opinatiua pars quare sic dicta	161.a.1
νεερός	87.b.42	Opinionem eorum refellit, qui ob id voluptates non esse bonas, quòd impedimento sint prudentiæ	182.a.32
Nomisma vnde dicatur	180.a.6	Oppositio mutua vitiorum & virtutū	51.a.17
νόμος esse quæ dicantur	6.b.3 in marg.	Opus ex prudentia perficitur	158.a.50
Nonnullas voluptates necessarias esse	175.a.17	Opus hominis diuersum est ab opere hominis, quatenus tibicen est aut grāmaticus	22.a.25
Non omnes demonstrationes causam rei mediā habent	24.b.53	ὠραιότης	233.a.17
Non omnia ex vniuersali præcepto institui debent	250.b	Oratio quæ vera dicatur	25.b.50
Non omnis voluptas omni operationi est propria	235.a.8	Oratio rebus consentanea valde persuadet.	224.a.51.
Non quilibet felicitatem consequitur	239.b.9	Ordines quos constituerat Pythagoras	17.a.4
Notionalia quare dicta	15.b.23	ὄρεθβατεῖρ, in montibus & solitudine versari.	2.b.51
νός	39.b.21	Orestes furiis agitatus	16.a.5
νός quid sit	20.b.58	ὄργιλότης	172.a.45
νεθέπσις	39.a.3	ὄροι	147.b.44
Nulla amicitia inter bonum & virum nihili.	194.a.33	ὄροι συμπερασματικῆς	46.b.45
Nullam scientiam esse quatenus sciētia est, principiorum, ostendit	136.b.54	ὄρος	124.b.11
Nulla res eadem, semper suauiis	185.b.32	ὄξυφωνία	87.b.3
Numi iudicis vicem subeunt	108.a.22	ὄξυπείνης	79.b.20
Nummus quare inuentus	109.a.2	ὄφοάγος	79.b.21
P			
Obsequiosus	220.b.17	παιδεία quid significet	8.a.9
Occasio quid	14.b.46	πανουργία	159.b.10
Oculus ex multis partibus constat	36.a.22	πάντη quid significet	35.a.47
Oeconomica actio quid efficiat	1.a.48	παραδιδυματικὴ ἀρετὴ	35.b.46
Oeconomica facultas legislatrix & ciuilis, sunt inter se cognatæ	144.b.24	παρακλήσις	39.a.6
Oeconomi officium	1.a.53	παρακμή	246.b.10
ὡς ἐρτύσφ	6.b.51	παραμέλος	83.a.14
διακίζοντες	223.a.56	παραμέρος	111.b.20
διώνυμος	168.a.38	παραφύας quid	14.a.43
οἰπολλοὶ	9.a.48	παραφείδη	84.b.49
εἰ τυχόντες	37.a.57	παραρτήμα	32.a.48
ὀκνηρός	87.b.57	Parenti non omnis honor exhibetur, sed solūm paternus	208.a.30
ὀλιγαρχικός	101.b.58	Parentum ac liberorum mutua amicitia stabilis est & bona	195.a.13
ὀμιλιτικὴ facultas	90.b.54	πάρρηγορ	24.b.40.
Omnem inquisitionem non esse consultationē.	60.b.16	πάρρησις quid sit	37.b.56
Omnnes habitus ad idem tendunt	154.a.50	Particularia & omnium vltima agēda.	154.b.36
Omnia iniuste facta ad aliquam prauitatem referuntur	98.a.36	Particularia veniunt in actionem	167.b.76
		πάθος quid	43.a.3
		Patrum	

Index

Principia scientiarum quod sint solummodo admittunt, neque demonstratione vlla cognoscuntur	25.a.8	Prudentiæ omnes virtutes ab antiquis creditæ sunt	161.a.35
Principia scientiarum triplicia	140.a.28	Prudentiæ partes. 144.a.21. & vers. 39. eiusd. pag.	
Principiorum comprehensionem, scientiã quodam modo esse	132.b.5	Prudentis, familiaris, & ciuilis differentia	144.b.42
Priuatæ educationes à publicis differunt	250.b	Prudentium hominum & senum pronuntiacionibus non minus quàm demonstrationibus attendendum est	156.a.44
Priuatim quale apud Peripateticos quod? 207.a.13		Puer cur disciplinas percipere possit, sapiens aut naturalis scientiæ peritus esse non possit	146.a.33
περὶ ἀγωγῆς	100.b.57	Pueri cur prudentes esse non possint	146.a.7
περὶ αἰσθητικῆς vnde dicatur	59.a.9	Pueri μαθηματικοί, id est, disciplinas facile percipiunt	145.b.50
Probabilitas infirmam demonstrationem ostendit	19.a.24	Puer non est felix, vt nullum ex animalibus brutis	30.a.3
Probi & prauis quomodo sibi placeat	207.b.28	Pueri prudentes esse non possunt	145.b.40
Probi viri deorum amici	194.a.47	Puerorum voluptatem nemo sapiens expectat	229.b.24
Proborum hominum amicitia omnia insunt.	190.a.6	Pulchritudo & nitor animæ comparatur scientiis liberalibus	122.a.43
Probus est, qui pro viribus parentes & deos colit	199.b.39	Pulchritudo, non in omnibus, vna & eadem est	231.b.30
Probus honesti studiosus	215.b.30	Pusillanimus	84.a.34
Probus quoduis periculum pro amico & patria subire paratus est, dummodo illis proficit.	215.a.30.	Pusillanimus non est stolidus	87.b.34
περὶ διαγωγῆς	253.a	Pusillanimus omnia bona supra suam dignitatem existimat	87.b.29
Prodigalitas, & illiberalitas, defectus & excessus	76.a.5	Pythagorei probabilius de summo bono disputarunt	17.a.12
Prodigum nimium esse in dando & accipiendo.	79.a.24	Pythagorici duos ordines rerum constituunt	218.a.33
περὶ ἔργων	62.b.50	πυκνὸς κίθωνος	86.a.5
περὶ ὁρίων	62.b.54	Q	
Proportio coniuncta	100.a.28	Quare de finibus prius scribit quàm de virtutibus Aristoteles	2.a.16
Proportio exigitur in amando	193.b.54	Quæ considerentur in actionibus	128.a.27
Propositio particularis	155.a.49	Quæ cuique terribilia	66.b.25
Proportio vnde constet	202.a.33	Quæ dicantur esse ad aliquid	101.a.33
Protagoras pecunias à discipulis nunquam accipiebat, nisi post traditam illis disciplinam.	201.a.42. eod. b.14	Quæ electioni subiecta sint	129.b.7
Prudens quis	135.a.45. & eod. fol. pag. b.10	Quæ esset felicitas apud veteres sapientes	2.a.2
Prudentia	155.a.12	Quæ in tempestatibus in mare iaciuntur non sponte fiunt	54.a.12
Prudentia ex experientia	39.b.33	Quæ necessario fiant	125.a.22
Prudentia in opinatiua animæ partæ	138.a.26	Quæ nobis à Deo exhibentur, multiplicia sunt.	29.a.4
Prudentiã ab arte diuersam alia ratione ostendit	137.b.30	Quæ pars animæ absolute rationalis sit.	36.b.27
Prudentiam circa particularia versari ostendit.	142.b.38	Quæ proprie dicantur esse	132.b.5
Prudentiam esse ex se integram & perfectam.	162.a.44	Quærimus primùm an res sit	97.b.31
Prudentiam & incontinentiam simul in eodem esse non posse ostendit	178.b.41	Quæstiones quale aliquid sit, & propter quid sit, sunt coniunctæ	27.a.10
Prudentiam necessariam esse his qui ex virtute, & viuere, & agere volunt ostendit.	158.b.45	Quibus legum pertractatio utilis sit	251.a
Prudentiam non esse præstantiorem sapientia ostendit, exemplo medicinæ & ciuilis scientiæ	162.b.3. & per totam pag.	Quicquid bonum & honestum immutabile est	186.a.26
Prudentiæ & scientiæ differentia	135.b.43	Quid commune arti & scientiæ	136.a.22
Prudentiæ habitus oculo animæ comparatur.	159.a.42	Quid doceat Aristoteles in decem libris Ethicorum	1.b.43
		Qui ex intellectu operatur, deo charus est.	247

Index

247.a.53	Qui fit vt incontinens incontinenter agat	140.a.18	Sapientia	139.a.43
164.b.50	Quid obseruandum ab eo qui rectè definire vo-		Sapientia de artibus	139.b.5
	let	44.a.42	Sapientia exactissima scientia	140.a.14
	Quis ordo in generatione facultatum animæ		Sapientia inuentrix principiorum	140.b.26
38.a.44.per totam pag.	Quid pposuerit scribere Aristotel. in Moralib.		Sapientiã à Prudentia differre ostendit	141.a.23
	Nicomachiis.& Epitome singulorum libro-		Sapientiam,esse intellectû & scientiã	140.b.35
	rum	122.b.12	Sapientiam & Prudentiam per se expetèdas esse	157.b.30
	Quomodo dare liberalem oporteat	77.a.33	Sapientia præstantissima	139.b.47
	Quomodo intelligimus quæ dicimus	168.b.10	Sapientia quæ	14.a.10
	R		Sapientia quæ de artibus dicitur, quomodo à vera	
<i>ῥαβδωτῆ</i>	Ratio eorum, qui nihil spontaneum esse dicebāt	130.b.42.in marg.	sapientia differat	139.b.10
		64.a.18	Sapientia simpliciter dicta	139.b.20
	Rationalis animæ partes	138.a.12	Saporum differentia	73.b.10
	Rationalis, irascibilis, concupiscibilis, quomodo		Scelesti & facinorosi sibi quandoque mortem	
	dicantur animæ partes	123.a.24	consciscunt	207.b.45
	Ratio princeps probus	111.a.14	Scientiæ eiusdem & contemplationis est, cõtra-	
	Ratio quando recta dicatur	123.a.48	ria contemplari	94.b.44
	Ratio substantiæ difficulter inuenitur	24.a.18	Scientia est perfectior Arte	132.a.14
	Recordatio factorum oblectabilis est	207.a.3	Scientia est vniuersalium	169.a.53
	Recta ratio	123.a.10	Scientia & facultas in quo differant	5.a.5
	Rectitudo multiplex	150.a.28	Scientia ex doctrina nobis traditur	132.b.49
	Refellit eorum sententiam qui dicebant homi-		Scientia in quibus versetur	7.a.6
	ni cogitanda tantum mortalia	243.b.10	Scientia quid sit	138.b.20
	Referenda ei amico gratia, qui potest: & digna		Scientia vniuersalium	138.b.12
	iis quæ accepit	198.b.50	Scopi artium	60.a.53
	Referedi beneficij an vbique, & erga omnes par		Scurra	93.b.6
	fit ratio. 203.a.1. & infra, an idem semper re-		Scythæ	171.b.40
	ferendum, eodem 48		<i>σέβεισθαι</i>	194.a.52.in marg.
	Reges apud Homerum quæ elegerant ad popu-		Secundum argumentum quo confutat Ideas	
	lum referentes, quid significant	61.b.23		14.b.30
	Reprehensio eorû qui neglecta operatione ver-		Seditione agitantur prauis	210.b.12
	bis tenuis virtutem exercent	44.b.15	Seipsum amare an turpe & malum?	213.a.20
	Reprehensio eorum qui non rectè violentum de-		& infra.	
	finiebant	55.a.52	<i>σεμνόν</i>	92.b.21. & 165.b.31
	Res appetibilis appetentem, vt magnes ferrum		<i>σεμνόνεσθαι</i>	86.b.29
	ad se trahit	240.b.20	Senes & austeri ad amicitias subeundas cur non	
	Retaliatio quando propriè fit	108.a.45	idonei?	191.b.2. & 193.a.28
	Retaliatio quid sit	106.a.44	Senes vtilitatis suæ causa amicos comparant	
	Retributiones operum quæ ab artificibus fiunt,			189.a.39
	proportione Arithmetica constare ostendit		Sensibile & sensus	232. 43
		105.b.50	Sensui omni qui actu ipso sine impedimento	
	Retributio metiendane eius vtilitate qui accep-		operatur, voluptas est annexa	231.b.21
	pit, an beneficio eius qui contulit	199.a.13	Sensuum obiecta	236.b.20
<i>ῥι-φονίδωος</i>		71.a.50	Sensus non comprehendit substantias, sed solum	
<i>ῥοπῆ</i> quid		4.b.38	qualitates aut quantitates	126.b.49
	S		Sententia quid	153.b.8
	Sal cum amico edendus, prouerb.	190.a.6	Si causa amicitie fuerit infirma & instabilis, sta-	
	Salubria ad vngue definiri non possunt.	40.b.6	tim dissolutio sequetur	200.b.40
	Sanctum & iustum in quo differant	14.a.16	Simile appetit simile	187.a.50
	Sapere & videre differunt à prudentia & visio-		Simile simili est amicum	204.a.26
	ne	17.b.31	Simile vitæ institutum inuidiã generat.	187.b.2
	Sapientem absolutum in vnaquaque arte esse		Similis it ad simile, prouerb. & graculus ad gra-	
			culum	187.a.41
			Similitudo conciliatrix amicitiarû	187.a.40
			Similitudo	

Index

Similitudo ex virtute est amicitia	194.b.56	συγγνώμη	154.a.12. & ead. pag. vers. 42
Similitudo qua probatur operationē animę esse felicitatem	26.b.49	συναίτιοι	64.b.36. in marg.
Simonidis poētę auaritia	78.b.40	συναλλαγμα	103.b.7
Sua quisque, & quę dat magni solet æstimare	202.b.40	συναμωφία	174.a.9
Si verba satis essent ad probitatem consequendam, magna merces constitueretur scriptoribus librorum Moralium	248.a.18	συνδυάζεσθαι	174.a.20
Societas ex inæqualibus	107.b.32	σύνεσις	152.b.45
Societates quare coëantur	196.a.10	συνιέναι	153.a.48
Socrates	53.b.56. & 76.b.4	συσοιχία quid	17.a.7
Socrates dissimulator	92.b.4	συσελή	78.b.33
Socrates εἶρω	50.a.24		
Socrates rationes, virtutes esse existimabat	161.a.47	T	
Sodoma & Gomorrha	127.b.12	τ'αγαθόν quid sit apud Platonem	15.a.22
Solertia & consultatio bona differunt.	149.a.13	ταλαντίζεσθαι	33.a.8. in marg.
Solon	50.a.49. & 35.b.31	Tardè ac diu consultandum	148.b.52
Solon exemplum ciuilibus optimę administrationis	1.b.40	Temperans quis	42.a.12
Solonem & Anaxagoram sapientes vocat	247.a.30	Temperans quis propriè sit	137.a.22
Solonis & Anaxagorę sententia de felicitate	247.a.7	Temperantes	72.a.36
Solonis sententia	30.a.46	Temperantia concupiscibilis animę partis secundum Platonem	71.b.11
Somnus	37.b.6	Temperantia in quo consistit	49.a.6
Sophistarum mores 201.b.44. eorum peritia tredecim modis continetur. eod.		Temperantia irrationalis animę partis	71.b.8
σοφιστικὸς λόγος	166.a.23	Temperantia quę propriè dicatur	137.a.30
σωφρονείη	83.b.52	Temperantię munus	244.a.23
σώφρων quid sit	83.b.37	τέλειος	79.b.25
σωφροσύνη vnde dicta	136.b.20	Termini immobiles	155.a.37
σωρείτης	52.b.16	Termini primi & vltimi	155.a.23
Speculatio prior actione	10.a.18	Terribilia quę	65.b.34
Speusippi opinio de dolore & voluptate.	182.b.55	Thales sapiens non prudens	142.b.33
Spontanea non sunt quę ex ira fiunt	57.a.4	Theodectus poëta	175.b.53
Spontaneum	113.a.25	Theognidis versus	217.a.44
Spontaneum nõ eodem modo dicitur de actionibus & habitibus	65.a.43	θειοφιλείς	194.a.47. in marg.
Speusippi opinio de voluptate	226.a.48	θείσις quid	12.a.53
Stirpes animatę	37.b.32	Thetis non cõmemorat beneficia Ioui.	86.a.26
Stoicorum sententia de affectibus	42.a.17	θειργική ἀρετή	35.b.46
Substantia disciplinaris circa quę versetur	139.b.49	θρασύδελος	67.a.57
Substantiam nõ admittere magis & minus quomodo intelligendum	15.b.45	θρασύς, id est, audax, qui excedit in fortitudine	49.b.26
Substantia triplex	139.b.48	θυμός quid sit	11.a.4
Substantię illę diuinę, ad quarum exemplar omnia, secundũ Platonẽ, & sunt & fiunt	13.b.1	θυμός vnde dicatur	11.a.8
Substantię primę	16.a.8. per totam pag.	θυραία, id est, externa bona quę dicuntur.	28.a.8
Substantię secundę	16.a.9. per totam pag.	Tibię genu propinquius	213.b.4
Sufficiens, id est, αὐταρκής quid	21.b.23	ἡμισυραϊκή tertia ciuitatis pars	195.b.56
Sui amatores	213.a.21	in marg.	
συγγινώσκω quid	154.a.32	τραγήματα	235.b.12
		τραγυηματίζω	235.a.50
		Tria circa quę animalium facultatum operationes versantur	124.a.7
		Tria efficiuntur in anima	44.a.44
		Tria sunt propter quę amant homines.	188.a.35
		Triglyphi	230.b.43
		Troiani apud Homerum θρασύδελοι	67.b.1
		τροχίζεσθαι	183.a.54
		Tyrteus scriptor rerum spartanarum	68.b.38
		τύπω εἰπεῖν	23.a.15
		V	
		Vegetatiua altrix dicitur	37.b.22
		Vegetatiua	

Index

Vegetatiua animæ pars in somno maximè in opere est	37.a.20	finita est	218.a.56
Vegetatiua animæ pars quid efficiat	37.a.29	Vita naturâ bonum	218.b.39
Venus Cyprigena fraudes necere apud Homerum dicitur	173.b.15	Vita rationalis dicitur à Platone, quæ est nostri pars optima	240.a.13
Veracem quem intelligat Aristotel.	91.b.27	Vitæ rationalis diuisio	23.a.14
Veracitas	91.a.37	Vitæ tres	12.b.12
Verecundia	93.b.33	Viuere iucundum atque expetendum	218.b.10
Verecundia an sit virtus	94.a.25	Viuere quid?	217.b.38
Verecundia circa quæ versetur	94.a.42	Vlciscens non videtur facere iniuriam.	120.b.15
Verecundiam mediocritate probat	94.a.36	Vlyffes	54.a.52
Veritas in quibus consistat	131.b.7	Vlyffes callidus	159.a.29
Veritas res diuina	14.a.20	Vlyffes ira exçstians	69.b.10
Veritatis cognitio, & de ea dissertatio ad rectè viuendum non parum conducit	224.a.50	Vmbra	132.b.37
Violenta quæ absolutè dicenda	55.a.13	Vniuersale ante partes secundum Plat.	13.b.12
Violentum	53.b.7	Vniuersale cognoscens, particulare cognoscit	167.b.40
Virtutem esse impatibilitatem quomodo accipiendum	43.b.24	Vniuersale diuersum est	167.b.50
Virtutem esse mediocritatem	45.b.3	Vniuersum & totû, tribus modis dicitur.	13.b.12
Viri lucri auidi non iucundos, sed vtilis sibi student amicos parare	189.a.43	Vniuoca quæ	98.b.1
Virtus circa difficilia	44.a.3	Vnum per se	224.b.25
Virtus cur laudetur	25.a.29	Vnusquisque, quæ sibi bona sunt exoptat.	206.b.28
Virtus etiam in dormiente	12.a.42	Voluptas	179.b.28
Virtus perfecta quot modis dicatur	96.b.44	Voluptas animalis quid	42.b.19
Virtus propria	160.b.54	Voluptates corporis	184.a.25
Virtus res est stabilis	189.b.28	Voluptas cur apelletur ab Aristotele operatio	228.b.1
Virtuti absolutè nullus satis dignus honos tribui potest	85.a.22.	Voluptas cur mala à plerisque dicta	225.b.48
Virtutes corporis	36.a.9	Voluptas est aliquid appèsum felicitati.	27.b.12
Virtutes generales tres	127.a.27	Voluptas & dolor signa virtutum & vitiorum	42.a.10
Virtutes intellectiuae	39.b.33	Voluptas ex iis est quæ sunt integra ac perfecta	231.a.19
Virtutes intellectuales non designantur vllò medio	46.a.31	Voluptas expellit dolorem	184.b.39
Virtutes morales mediæ inter excessum & defectum	84.a.17	Voluptas magis in quiete, quàm in motu consistit	185.b.52
Virtus naturalis	160.b.55	Voluptas non est finis	234.a.34
Virtutes naturâ non acquiri	40.a.5	Voluptas non est generatio	227.b.25. opiniones huic axiomati aduersæ confutantur. eod.
Virtus sumitur ad definiendam felicitatē.	35.b.14	Voluptas non est motio	227.a.25. refellitur opinio cōtrarium asserentium. eod. 230.b.19
Virtutes omnes intra generales affectus voluptatem & dolorem versantur	89.a.25	Voluptas non est repletio	228.a.29
Virtutes omnes inter se connexæ	136.b.57	Voluptas ob operationem indita	234.a.50
Virtutis definitio	46.b.8	Voluptas quæ ex contemplando euenit, propriè voluptas est	185.b.20
Virtutis <i>δύναμις</i> , id est, intellectiuae munus	39.a.36	Voluptas quæ ab amico, multum diuersa ab ea quæ ab adulatore percipitur	229.b.1.10
Virtutis, duo genera	65.a.10	Voluptas sit ne bonum?	223.b.24
Virtutis & beneficij præmium, honor	199.b.3	Voluptas vehemens dolorem expellit	185.a.52
Virtutis illius quæ media est inter ambitionem, & honorum fugam, nullum proprium nomē	88.a.46	Voluptatem asserentes non esse bonum confutantur	226.b.21
Virtutis operationes non sunt qualitates.	226.b.22	Voluptatem non esse repletionē naturæ.	181.a.2
Virtutum acquisitio laboriosa	230.a.7	Voluptatē esse fugiendam, erga quam ita nos gerere debem⁹, vt Troiani erga Helenā.	52.a.56
Visio formarum absque materia perceptrix est	236.b.16	Voluptatem esse generationem ad naturam quæ sensu percipitur, quid sit	180.a.24
Vita corrupta in doloribusque constituta, indefinita est		Voluptatem & dolorem non esse virtutis instrumenta.	

Index

strumenta			
Voluptates alias esse secundum naturam eorum qui ipsas percipiunt, alias præter naturam	42.2.27 236.b.49	ὑπεροχή quid ἐπιβολή ὑπόληψις ὑπόθεσις ὑπεζύγια	108.b.14 108.b.18 131.b.37 140.2.33 249.2
Voluptates ægrotantium	181.a.10		
Voluptates eorum quæ specie differunt, specie etiam differre ostendit	237.a.24	χαλεποί χάλιουσις	X 90.2.10 238.2.5
Voluptates expetendas, nõ absolutè intelligen- dum	229.a.31	χαρῆντες	9.2.49
Voluptates inter se specie differunt	234.b.10	χαῦνος	84.2.3
Voluptates quare appetuntur	233.b.27	Xerxes ferus	171.b.55
Voluptates synceræ	238.b.23	χεῖρα	76.2.32
Voluptatum corporis species	72.a.13	χρήματα	76.2.35. & 188.2.4
Voluptatum diuisio	71.b.38	χηματισμός	182.2.6
Voluptatum species	182.b.54	χηματιστικὴ scientia	59.b.40
Vr̄si prudentia	141.b.39	χηματισμὸς	76.2.38
Vs̄us & habitus quomodo differant	26.b.23	χησιμος	76.2.37
Vter iniuste agit, qui plus præter dignitatem di- stribuit, an qui accipit	116.b.25	χευσομανής	12.b.31
Vtile amabile quid?	187.b.3		Z
Vtilis quis dicatur	200.2.29	Zeno	76.b.5
Vtrum aliquis incōtinens absolutè sit.	169.b.38	Zeno quid diceret cum ei abscinderetur lingua	
ὑγιγὰ quot modis dicantur	157.a.41	54.b.31	
ὑπόπρωσις	24.a.4	ζωὴ unde dicitur	233.2.40
ὑπανδρῆς mulier	110.2.10	Zopyrus Persa	54.2.51

F I N I S

ERRATA.

fol.1.a.vers.41. lege Phocylidis pro Phocillidis. fol.6.a.30. post hæc verba Græca τεχνικὸς λό-
γος in marg. dele, id est, sermo de artib⁹. dicendū enim est potius artiū ratio. fol.8.b.18. in marg.
lege εἰς τὸς τένοντας. fol. eod. & pag. ead.22. in marg. lege μὴ ἔχωσιμ. fol.10.b.42. in marg.
lege δὲ ὀφθαλμ. fol.14.b.40. in marg. lege θεωρήματα. fol.15.b.17. lege iuncturaque apta
in ipsis inueniatur. fol.16.b.27. lege quatenus alba sunt, definitio seruatur, & in sequentib. lege
definitio, vbi est ratio. pag. ead. vers. 42. in marg. lege βραχυχερόνιον. pag. ead. vers. 52. lege
captiosè contendisse. fol.18.a. lege, ita quoque definitionis, quæ secundum substantiam, & in
sequentibus pro ratione lege definitionem. fol.20.b. vers. 2. in marg. lege τέλος ὄντας. fol.22.
b. vers. 2. in marg. lege ἐνδελέχως. fol.27.b. vers. 6. in marg. lege appensum, pro expensum.
fol.28.a. vers. 13. in marg. lege ἐφ. ψυχῆς. fol.30.b. vers. vltimo in marg. lege συμλεισας.
fol.36.a. vers. 29. lege cæcutiant, nèue crassitudine &c. fol.39.b. vers. 21. lege δὲ νοῖα, quæ in-
tellectus &c. fol.126.b. vers. 36. in marg. dele comprehendens. fol.158. pag. a. vers. 54. lege,
scientialem. fol.166. pag. a. vers. 51. in marg. lege διαπώτερος. fo.188.b. vers. 55. quod non
dil. lege quod in dilectione non est reciprocatio. fo.190.b.41. lege, quatenus. fol.206.a. 11.
lege, iucunda. fol.222.a.39. lege quemadmodum. fol.236.b. lege, redderetur.

UVA.BHSC

UVA BHSC